Kur'ân Dersleri

Dirâsâtu'l-Kur'ân

Meâl & Tefsîr

Ali Bulaç

1

CIRA

Çıra Yayınları: 380
Tefsir

Editörler
Esat Hocalar - Abdullah Yusufoğlu
Kapak: Ömer Faruk Yıldız
İç Düzen: Çıra Yayınları

ISBN (TK): 978-605-9686-21-1
978-605-9686-22-8

© Çıra Basın Yayın Ltd. Şti.
Bu kitabın yayım hakları saklıdır.
Yayıncıdan izin alınmadan kısmen veya
tamamen çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

I. Baskı: Nisan 2016

Çıra Basın Yayın Ltd. Şti.
Ali Kuşçu Mahallesi, Kıztaşı Caddesi
Nalbant Demir Sokağı, No: 10/3
Fatih / İstanbul
Tel: 0212 635 99 19
Faks: 0212 534 81 83

www.cirayayinlari.com.tr
cirayayinlari@gmail.com

Baskı ve Cilt: Ofis Matbaacılık
Davutpaşa Mahallesi
Güven San. Sit. B Blok D: 386
Kocamustafapaşa/Fatih-İstanbul
Telefon: (0212) 577 63 48

Kur'ân Dersleri
Dirâsâtu'l-Kur'ân (Meal&Tefsir)
Ali Bulaç

ÇIRA

Kur'ân Dersleri

Dirâsâtu'l-Kur'ân
(Meal & Tefsir)

(Cilt: 1)

Ali Bulaç

ÇIRA

Ali BULAÇ

Yazar, araştırmacı, sosyolog. 10 Mart 1951tarihinde, Mardin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Mardin'de tamamladıktan sonra, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü (1975) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünü bitirdi (1980). Bir grup arkadaşıyla *Düşünce* dergisini çıkardı (1976-1980). İnsan Yayınevi'nin genel yayın yönetmenliğini (1984), *Zaman* gazetesinin kurucuları arasında yer alarak İstanbul temsilciliğini üstlendi (1986-87), *Kitap Dergisi* (1988'den itibaren); Bilgi ve Hikmet (1993); Bilgi ve Düşünce (2001) dergilerinin genel yayın yönetmenliğini yaptı. Birçok gazete ve dergide yazı ve araştırmaları yayınlandı, televizyonlarda program yaptı. Fatih Üniversitesi ve Süleyman Şah Üniversitesi'nde Din ve Siyaset, Osmanlı'da Siyaset Düşüncesi, Modernleşme Politikaları, Demokraside Yeni Arayışlar ve İslam Düşüncesi konularında ders verdi.

Çağdaş İslâm dünyası, düşünce sorunları, toplumsal değişme ve modernleşme gibi konulardaki araştırma ve incelemeleriyle tanınmıştır. Deneme, eleştiri, inceleme ve araştırma yazıları *Hareket* (1973), *İslâm Medeniyeti* (1974), *Tohum* (1973), *Sur* (1973), *Düşünce* (1976-1980), *Tevhid* (1979), *Hicret* (1979), *Yeni Zemin, Nehir, Bilgi ve Hikmet ve başka* dergiler ile *Millî Gazete, Yeni Şafak* ve Zaman gazetelerinde yayınlandı.

İnsanın Özgürlük Arayışı adlı eseriyle fikir dalında Türkiye Yazarlar Birliği Ödülünü (1988), Özel Feza Anadolu İletişim Meslek Lisesi'nin "Yılın Sosyal Siyasal Analizi Yazarı" Ödülünü (2005) aldı. Amerika'daki Georgetown Üniversitesi ve Ürdün Stratejik Çalışma Merkezi'nin 2009'da yayınladığı "Dünyanın En Etkili 500 Müslüman'ı" listesinde yer aldı. İstanbul Özel Burç İletişim Meslek Lisesi ile GENAR Araştırma Eğitim Danışmanlık şirketinin ortaklaşa Kasım-2008/Şubat-2009 tarihleri arasında 20 ilde ve 5.200 kişi üzerinde yaptıkları araştırmada Türkiye'de en çok okunan 10 yazar arasında birinci seçildi.

Zaman Gazetesi ve Today's Zaman'da İslam düşüncesi, Ortadoğu, iç ve dış siyaset, Batı-dışı modernleşme, modern dünyanın krizi ve İslam toplumlarının içinden geçmekte olduğu süreçlerle ilgili 25 sene yazılar yazdı.

Yayınlanmış eserleri

1. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (47. Bsm. 2009)
2. Kur'an ve Sünnet Üzerine (3. Bsm. 1985)
3. İslâm Dünyasında Toplumsal Değişme (4. Bsm. 1995)
4. İslâm Dünyasında Düşünce Sorunları (6. Bsm. 1995)
5. Din ve Modernizm (5. Bsm. 2006)
6. Nuh'un Gemisine Binmek (3. Bsm.1995)
7. İslam Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl İlişkisi (6. Bsm. 2016)
8. Kutsala, Tarihe ve Hayata Dönüş (3. Bsm. 2006)
9. Modernizm, İrtica ve Sivilleşme (5. Bsm. 1995)
10. İnsanın Özgürlük Arayışı (6. Bsm. 2015)
11. Çağdaş Kavramlar ve Düzenler (33.Bsm. 2008; Arnavutçaya çevrildi)
12. Din ve Siyaset (2. Bsm. 2014)
13. Tarih, Toplum ve Gelenek (3. Bsm. 2007; Arnavutçaya çevrildi)
14. Postmodern Kaosta Kıble Arayışı (2. Bsm. 2015)
15. Avrupa Birliği ve Türkiye (2.Bsm. 2000)
16. Bilgi Neyi Bilmektir? (5. Bsm. 2013)
17. Modern Ulus Devlet (3. Bsm. 2007)
18. Aydın Sapması'ndan Aydın-Ulema Profiline (2008)
19. Din, Kent ve Cemaat (2008)
20. İslâm'dan Korkmalı mıyız-Fanatizm, Fundamentalizm, İslamofobia- (2009)
21. Göçün ve Kentin Siyaseti-MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri- (2009)
22. Göçün ve Kentin İktidarı-Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasi'ye AK Parti- (2010)
23. Ortadoğu'dan İttihad-ı İslam'a 2 Cilt (2014)
24. Kadını Kim Örttü?-Nehir söyleşileri- (2014)

İçindekiler

Önsöz 7
Kur'an-ı Kerim ve Tefsir Üzerine 11
Kur'an 11
Kur'an'ın toplanması 21
Meal ve tefsir 25
Mucizu'l Kelam 29
Tefsir nedir? 30
Resmi, kurumsal ve kolektif tefsir 33
Dikkat edilecek hususlar 34

İstiâze 37
Besmele 40

1. FATİHA SÛRESİ 43
2. BAKARA SÛRESİ 59
Sûre hakkında kısa bilgi 59
Huruf-u Mukattaa 60

Hayatımın en önemli, en anlamlı ve en sorumluluk gerektiren bir işe kalkıştığımı biliyorum. Giriş bölümünde değindiğim gibi, çalışma boyunca geleneksel usulü takip ettim. Öncelikle:

1) Bir ayetin veya ayet kümesinin Kur'an'ın diğer ayetleriyle ilgisine özellikle baktım.

2) Ayet veya ayetlerin hadisler ışığında nasıl anlaşılması gerektiğine dikkat ettim. Hadiste Buhari ve Müslim'e öncelik verdim, Sahihayn'de yoksa diğer hadis kitaplarında konuyla ilgili hadisleri aldım.

3) Ayetlerin nüzul yerine yani Mekki mi, Medeni mi oluşlarına elimden geldiğince dikkat etmeye çalıştım.

4) Yeri geldikçe ayetlerin nüzul sebebine, ayetle ilk muhatapların içinde bulunduğu vasata baktım.

5) Sahabe ve tabiin kavlini araştırıp öğrenmeye çalıştım.

6) Ayetin anahtar teriminin bütün içindeki yerine ve anlamına dikkat etmeye gayret ettim.

7) Muteber büyük müfessirlere, özellikle belli bir akımı temsil eden zatların tefsirlerine bakmayı ihmal etmedim. Razi'nin kelam, Kurtubi'nin fıkıh-ahkâm ağırlıklı tefsirleri yanında, Taberi, Beydavi, Mukatil, Zemahşeri, İbn-i Kesir, Şevkani'nin muhalled eserleri yolumu aydınlattı. Bunlar yanında İmam Maturidi, Ebussud Efendi, İsmail Hakkı Bursevi, Kuşeyri, Tabatabi, Elmalı M. Hamdi Yazır, Üstat Said Nursi, Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Mevdudi, Seyyid Kutup, Tahir bin Aşur, İzzet Derveze, Süleyman Ateş, DİB'in Kur'an Yolu, Said Şimşek, Vehbe Zuheyli'nin tefsirlerine bakmayı ihmal etmedim.

Vahıdi, Süyuti, Abdulfettah el Kadi ve M. Tahsin Emiroğlu'nun Esbab-ı Nüzul eserlerine, yeri geldikçe ve lüzum hissettikçe "Kaynaklar" bölümünde isimlerini ve eserlerini zikrettiğim diğer tefsirlere, sözlüklere, ansiklopedilere ve eserlere baktım. Kime atıfta bulunduysam, ilgili ayetin tefsirinde ismini zikretmiş bulunuyorum. Ayrıca kaynak gösterme lüzumunu hissetmedim, zira müfessirin görüşü ilgili ayetin tefsirinde yer almaktadır.

8) Saydığım tefsirlere bakıp belli bir kanaate sahip olduktan sonra kendi görüşümü ortaya koymaya çalıştım. Amacım "Usul"den ayrılmadan Kur'an ile hayat, dün ile bugün arasında köprü kurmaya çalışmaktır.

9) Çalışmama "Kur'an Dersleri (Dirasâtü'l Kur'an)" ismini vermeyi uygun buldum. Çünkü bu eser, fikri hayatımın daima merkezinde yer almış bulunan Kur'an-ı Kerim'den yukarıda isimlerini zikrettiğim müfessirleri okuyarak öğrendiklerimin bir hasılasıdır. Onların tamamını zihnimi, bilgi dağarcığımı ve perspektifimi şekillendiren hocalarımdır.

"Kur'an Dersleri"nin ortaya çıkmasında bana bu fikri veren ve teşvik edenlere, okunup yayınlanmasında desteği ve emeği geçen, hep takipçisi olan değerli dostum Davud Güler'e ve dikkatlice iki defa okuma zahmetine katlanan Esat Hocalar'a şükran borçluyum. Fakat en büyük teşekkürü bizden önce bu işe emek harcamış, hakikaten muhalled eserler vermiş, zamana meydan okuyan tefsirler yazmış tefsircilerimize, ilim ve fikir adamlarımızadır. Onların mirası olmasaydı bizim böyle bir şeye teşebbüs etmemiz düşünülemezdi.

Bu tefsir zor zamanda benim için güvenli, sükûn ve huzur verici bir sığınak oldu. Hiç şüphesiz Meal yanında hayatımın en değerli eseridir. Kısmet olursa bir yönü "konulu tefsir", bir yönü "Kur'an ansiklopedisi" mahiyetinde ve adını "Kur'an'ın Dili (Lisanü'l Kur'an)" adını koyduğum beş ciltlik bir çalışmayı planlıyorum. Bu çalışmada da Yüce Allah'ın bana yardım etmesini; zihnimi ve kalbimi Kur'an hakikatlerine açmasını, işimi kolaylaştırmasını diliyorum.

Tefsir boyunca birilerine atıfta bulunmayıp her ne görüşü öne sürmüşsem, şahsi görüşüm olup ne Kur'an'ın hak ve hakikatinin kendisidir ne de hata ve yanlışlıklardan uzaktır. İlk günden bugüne ve kıyamete kadar yazılan tefsirlerden her biri Kur'an-ı Azimuşşan'ı anlamaya matuf kurulmuş birer cümle hükmündedirler. İslam Dünyası, Kur'an'a dönmedikçe; varlık tasavvurunu, dünya görüşünü, sosyo-ekonomik ve politik düzenini Kur'an'ın hükümlerine göre düzenlemedikçe; küresel düzeyde Kur'an'ın özgürlük, ahlak, adalet, hak ve hakkaniyet ile vahdet fikrini ve idealini öne çıkarmadıkça içinde bulunduğu bu acıklı durumdan çıkması mümkün değildir.

Ben de haddi olmayan aciz kul sıfatıyla hayatım boyunca haşir neşir olduğum, kendisinde çıkış yolları aradığım Kur'an'ın anlaşılmasına katkıda bulunmak maksadıyla bir cümle kurma teşebbüsünde bulundum, anlayabildiklerimi yazdım. Çabam Allah'ın rızasını kazanmaya, muradını anlamaya ve her Müslümana gücü nispetinde farz olan tebliğ görevini yerine getirmeye çalışmaktır. Bu eserin amel defterime bir ecir olarak yazılmasını, ahirette beni âlemlerin Rabbi huzurunda mahcup etmemesini niyaz ederim.

Vallahu a'lemü bi muradihi! Her şeyin en doğrusunu Allah bilir.

Çaba bizden, başarı Allah'tandır!..

Ali Bulaç-İstanbul

Kur'an-ı Kerim ve Tefsir Üzerine

Kur'an

Kur'an-ı Kerim, "karae" kökünden gelen bir isim olup Miladi 610-632 yılları arasında Yüce Allah'ın Cebrail aleyhisselam aracılığıyla son elçi Hz. Muhammed (s.a.)'e Arapça olarak indirdiği, bize kadar tevatüren yani yalan ve hata üzerine ittifak etmeleri mümkün olmayan insanların bildirmeleriyle gelen ve Mushaflarda yazılı olup okunması ile ibadet edilen, hükümleriyle amel edilen, kimsenin bir benzerini getiremediği ve getirmekten aciz olduğu son ilahi kitaptır.

Diğer indirilen kitaplardan farklı olarak her inen ayeti adına "vahiy kâtipleri" denen görevli zatlar tarafından yazıya geçirilmiştir. Sayıları 42'ye varan vahiy kâtipleri arasında okuma yazma bilen Hz. Ebu Bekir. Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Zeyd bin Sabit, Hz. Abdurrahman bin Haris gibi önde gelen sahabeler yer almaktadır. İnen ayetler sahabeler tarafından ezberlenir, sıkça hem namazda hem başka vesilelerle okunup tekrarlanırdı ki, bu şahıslara da Hafız-ı Kur'an (Kur'an'ı ezberleyen, ezberinde koruyan) denirdi. İnişinin tamamlanmasından bugüne kadar Müslümanlar Kur'an'ı baştan sona okur, buna da "hatim (Hatm-ı Kur'an)" denir. Her sene Efendimiz'in Ramazan ayında inen ayetlerin toplamını vahiy meleği Cebrail aleyhisselama okumasına "mukabele" adı verilir. Mukabele de o zamandan beri Müslümanlar arasında Kur'an'ın karşılıklı okunduğu güzel bir gelenek olarak devam etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in ayrıldığı 114 bölümden her birine "sure" denir. Bakara sûresinden Tevbe sûresine kadar olan yedi sûreye "uzun sûreler (es Seb'u'ttival)"; Fatiha ve ayetleri yüz ayetten az olan sûrelere "orta (mesani)", kısa sûrelere de "fasıllara ayrılmış (mufassal)" denir. Mekke döneminde inen sûreler Mekki, Medine döneminde inen sûreler Medeni sûrelerdir. Bazı sûrelerin bir kısmı Mekke'de, bir kısmı Medine'de inmiştir. Sûreleri meydana getiren cümlelere "ayet" denir. Kur'an-ı Kerim'in tamamı yirmişer sahifeden olmak üzere 30 cüzden müteşekkildir.

"Kur'an" kelimesinin "kur" kelimesiyle yakınlığı dolayısıyla toplama manasına geldiği söylenmiştir. "Kıraat" harfleri toplar, tek harfli telaffuzlar kıraat

sayılmaz. Kur'an-ı Kerim de, kendisinden önce gönderilen peygamberlerin ve indirilen kitapların bilgi ve haberlerini ihtiva etmektedir. Kur'an geçmiş vahiylerin hem çekirdeği, hem semeresidir. "Külliyat"ın sahibi Ebu'l Beka kelimenin "k-r-n" veya "k-r-e"den türetildiğini öne sürer. Ragıb el İsfahani, "Kur'an isim olarak kullanıldığı gibi "kıraat"ın mastarı olarak da kullanılır" der. İmam Şafii ise "Kur'an Allah ile elçisi arasında kullanılan özel bir isimdir, türetilmiş (müştak) değildir" görüşünü savunur. Hasan el Basri, "Kur'an'ın Allah'tan insana gelen bir risale (mektup) olduğunu" söyler. Üstat Said Nursi'ye göre Kur'an, müşahede âlemindeki gayb âleminin dilidir.

Kur'an-ı Kerim'in kendini bazı isimlerle tanıtması bize mesajı, muhtevası ve nüzul gayesi hakkında fikir vermektedir. Kur'an, en başta kendini "El Kitap" olarak tanıtır (2/Bakara, 2.) Ragıb'a göre "kitap" kelimesi bir araya getirme, toplama manasında olup iki deri parçasını iğne ile tutturmaya denir. Sözler de bir araya getirildiği için bu işleme kitap denmiştir. Fakat sadece bundan ibaret de değil, kitap aynı zamanda hükmetme, hüküm verme ve farz kılma manalarına da gelir. "Ketebellahu (Allah yazdı)" veya "kütibe aleyküm (size farz kılındı)" kesin vecibeleri ifade eder. Takdir ve ecel manalarında da kullanılır ki, vadesi dolan şeyin tahakkuk etmesi bununla ilgilidir. "Her ecelin bir kitabı vardır." (13/Ra'd, 38.) Kitabullah da, Allah'ın hükmünü bildirir. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim Allah'ın vahiyleri; hükümleri, hikmetleri ve farzları; öncekilerin ve sonra vuku bulacakların (ahiret) haberlerini ihtiva etmesi bakımından şu veya bu kitap değil "el Kitap"tır. El Kitap, varlık âleminin tamamının sicili, kütüğü veya teşbihte hata olmasın yazılım programı mahiyetindeki Levh-i Mahfuz'la, Kitabun Meknun'la ilişkilidir; Arap müşriklerin veya çağımızın deistlerinin zannettiğinin aksine, Kur'an şiir, sihir veya insan eseri edebi, felsefi bir metin değildir: "Hayır; o (Kitap), 'şerefli-üstün' olan bir Kur'an'dır; Levh-i Mahfuz'dadır." (85/Buruc, 21-22). Yani Kur'an'la sağlıklı iletişim kurabilenler, onun dolayımında ve fakat onun ahkâmını aşmayacak seviyelerde kâinatın ana bilgilerinin toplandığı kumanda merkezi, tabir caizse kozmik odayla da iletişim kurma arayışına girerler. Kur'an'a ancak tertemiz olanlar yani "mutahhar olanlar dokunabilir" (56/Vakıa, 77-81).

Kur'an'ın kendisi için kullandığı diğer isim "zikr"dir (6/En'am, 90). Zikr, hafızada bilginin toplanması, yeri ve zamanı gelince hatırlanması ve dil ile telaffuz edilmesidir. Bu çerçevede Kur'an bilgi kaynağı, kadim bilgilerin hatırlatılması ve ikrar edilmesi ile söz konusu bilgilere göre amel edilmesini ifade eder. İlk düzeyi kalbi, ikinci düzeyi dil/söylemi, üçüncü düzeyi pratiği ilgilendirir. (20/Taha, 3; 16/Nahl, 43; 21/Enbiya, 7.) Kalp, dil ve amel üçge-

ninde tahakkuk eden zikr, aynı zamanda kalbin itminanı, ruhun mutluluğunu sağlar: "Kalpler ancak Allah'ın zikriyle mutmain olur." (13/Ra'd, 28.) Kur'an'ın yaklaşık 23 sene zarfında indirilmesinin hikmetlerinden biri, ona vahyedilen Hz. Peygamber'in "kalbini sağlamlaştırmak içindir" (25/Furkan, 32). "Kur'an", vahyin tamamı için kullanıldığı gibi, bir kısmı, mesela birkaç ayeti veya birkaç ayet kümesi için de kullanılabilir (10/Yunus, 61).

Kur'an, aynı zamanda "Nur", zihni ve ruhu, varlığı ve tabiatı, tarihi ve sosyal olayları aydınlatan ilahi ışık, basiretin ve ferasetin işler halde olduğu aydınlıktır. Nur, Allah'ın bir ismi olduğu gibi (24/Nur, 35), Kur'an için de kullanılır (4/Nisa, 174; 7/A'raf, 157.)

Kur'an'ın kendine verdiği diğer isim "el Hüda"dır. Hediye ile aynı kökten olan hüda bir lütuf, ihsan ve bağış olarak doğru yolu göstermek, hak ve hakikate iletmektir. Hediye ve hidayet de karşılıksız verilir. Ragıb bunun dört versiyonunu sayar:

a) Allah'ın her mükellefe bağışladığı akıl ve kendi işlevini yerine getirme yetisi ve yeteneği (20/Taha, 50);

b) Allah'ın yine bir lütuf ve ihsan olarak insanlara peygamberler göndermesi, yol gösterici kitaplar indirmesi (21/Enbiya, 73);

c) Kendi özgür iradesi ve doğru seçimiyle hidayeti, doğruluğu, hak ve hakikati talep edenleri Yüce Allah'ın bunlara muvaffak etmesi (47/Muhammed, 17);

d) Ahirette cennete yöneltmesi, hidayet etmesi (7/A'raf, 43).

Azim ve gayret sahibi her mü'min hidayetin bu dört versiyonuna sahip olabilir. Hz. Peygamber (s.a.) buna şöyle işaret etmiştir: "Siz çalışın, herkes, yaratıldığına müyesserdir." (Müslim, Kader, 6.) Kur'an'ın faziletlerine değinen bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "Kur'an'ın üslubuyla konuşan, doğruyu konuşmuş olur. Onunla amel eden, mutlaka mükâfat görür. Kim onunla hüküm verirse, adaletle hükmeder. Ona davet edilen, doğru yola davet edilmiş olur." (Tirmizi, Fezailu'l Kur'an, 14.)

Kur'an, kendini "el Furkan" olarak da isimlendirir. Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde geçen bu kelime, hak ile batılı, doğru ile yanlışı, iyi ve kötüyü birbirinden ayırmak demektir. Kur'an-ı Kerim bu saydıklarımızı birbirinden ayırır (25/Furkan, 1; 3/Al-i İmran, 4). Kur'an'ı hulus-u kalb ile okuyup üzerinde tefekkür eden insanda hak ile batılı birbirinden ayırmak bir meleke olarak gelişir ve yerleşir. Tarık sûresinin 13 ve 14. ayetlerinde Kur'an'ın "kavl-u fasl olup hezl olmadığı" belirtilir. Yani Kur'an asıl ne söylenmesi gerekiyorsa söyler, hükmü tam isabetle koyar, gereksiz laflar ihtiva etmez (itnab); söz ve hükümleri şakaya gelir lence konusu olmaz. Bu da onun "furkan" vasfını tamamlar nitelikte

Daha başka isim ve sıfatları da olan Kur'an-ı Kerim –mesela kavl, hadis, rahmet, şifa, ruh, mev'ize vs. gibi– sonuç itibariyle "Allah'ın kelamı (Kelamüllah)"dır (2/Bakara, 75; 7/A'raf, 158). Kelm'den gelen kelime yaralamayı ifade eder. Bu demektir ki, Allah'ın kelamı hem derin ve kapsamlı anlam verir, hem etkiler ve iz bırakır.

Kur'an-ı Kerim her ne kadar bir kitap olarak önümüzde duruyor olsa da, elbette ki bundan ibaret değildir. "Okunan kitap" olan Kur'an, insanın Allah ile olan bağını kurar. İnsan, Allah tarafından yaratıldıktan ve cennette yaşadıklarından sonra, tenzili rütbeyle yeryüzüne gönderilmiştir; ancak Allah, insanı kendi başına, yalnız ve yol göstericisiz bırakmamıştır. Yüce Allah'ın insana tebliğ edilmek üzere son elçisine indirdiği vahiy Kur'an'dır. Kur'an, sadece okunmakla yetinilecek bir kitap değildir. Altı mertebesi vardır:

1) Onun vahiy eseri olduğuna inanmak;

2) Onu dikkatle okumak;

3) Okunduğunda huşu ile dinlemek;

4) Anlamak;

5) Hükümlerine göre amel etmeye çalışmak;

6) Öğretmek ve herkese anlatmak. "Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve onu başkalarına öğretendir." (Buhari, Fezailu'l Kur'an, 21.)

İnsanın üç tür bilgi düzeyi vardır. Birincisi, "öğretilmiş bilgi"dir. Allah, Âdem'i yarattıktan sonra ona isimleri öğretmiştir. İsimlerden de iki bilgi düzeyi anlaşılabilir. Birisi Allah'ın isimleri (Esmau'l Hüsna), diğeri bu isimlerin varlık alanına çıkmış şekli yani eşyanın ve varlığın bilgisi. Buradan şunu anlamak mümkün: İnsan, bilgiden yoksun olarak yaratılmış değildir; bilakis bilgiler potansiyel olarak onda vardır, hatta –tabiri caizse– insan, bilgiler onun genlerinde kodlanmış bir vaziyette dünyaya gelir. Fakat dünyaya gelişi, aynı zamanda bu bilgilerin kendisine unutturulmasıyla birliktedir. Bu çerçevede Eflatun, "öğrenme hatırlamadır", der. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Kur'an-ı Kerim de kendini "zikr" olarak tavsif eder. Filhakika insan, dünya öncesi varlık âleminde, meta-kozmik bir zamanda, hakikatin kucağındaydı, ruhen ve fiilen ona iştirak ediyordu; sonrasında ise bu, insana unutturuldu.

İkincisi, "indirilmiş bilgi"dir. İşte Kur'an ve ondan önce peygamberlere indirilen kitaplar ve sahifeler indirilmiş veya vahyedilmiş bilgidir. Vahiyler ve kitaplar bu bilgileri insanlara ulaştırmak üzere indirilirler. İnsanın "el ilm" olan bilgiyle ilişkisi zannedildiği kadar basit değildir; çünkü ilmin kendisi Allah katındadır ve insanın formasyonu itibariyle, o bilgiyi anlaması ve algılaması o kadar basit değildir. Bundan dolayı Allah ile insan arasında aracılar vardır.

Bilgi, Allah'ın insanların içinden seçtiği aracılar vasıtasıyla ve her bir aşamada, bizim zihnimizin kavrayabileceği formasyona ve kıvama getirilerek bize ulaşır. Kur'an'ın kökü Levh-i Mahfuz'dadır; Cebrail oradan alır, bir bakıma kozmik ve ontolojik bir prizmadan geçirir ve sonra da Peygamber Efendimize getirir. Allah'a ait olan ve Levh-i Mahfuz'da saklı tutulan ve bize parça parça gelen bilgi, Peygamber Efendimizin zihnine -yani bir beşerin zihnine- yakınlaştırılmış ve kolaylaştırılmıştır. Duhan sûresi 58. ayette, "Biz onu (Kur'an'ı), senin dilinle kolaylaştırdık" buyrulur. Bu bilgiye şeytanlar ve bazı kâfir cinler ulaşmak ister, bilginin kanallarına girmeye çalışırlar; fakat Allah, buna müsaade etmez, "Şahap" adı verilen yıldızlar araya girip onları yakar, böylece bilginin kaynağına ulaşılmasına mani olur. Bizimde bu bilgi kaynağına doğrudan ulaşmamız mümkün değildir. Eğer biz peygamber ve Cebrail olmadan o bilgi kaynağına ulaşabilseydik, o bilgiyi kavrayamazdık; beynimiz çatlardı, zira o bilgi aklımızın kapasitesi ve havsalasının dışındadır. Nitekim ayetlerde de belirtildiği gibi, "Allah insanla doğrudan konuşmaz."

Üçüncü bilgi türü, "hikmet ve irfan"dır. Kur'an, insanlara hem ilmi, hem de hikmeti öğretir. İnsanlar Kur'an'ın öğrettiği bu bilgi ve hikmetten hareketle bilgi üretmeye çalışırlar. İşte biz insanın "öğretilmiş ve indirilmiş bilgiler"den hareketle ve tabiatla giriştiği münasebetin sonucunda -akli muhakeme, gözlem ve deney buna dâhildir- elde ettiği bilgiye hikmet ve irfan diyoruz. Hikmet ve irfan içinde, hem İslami ilimler, hem de beşeri ve tabiat ilimleri ile sanat ve edebiyat yer alır. Kur'an-ı Kerim, hakikatin köküdür ve varlık âleminde içkindir; bundan dolayı makbul bütün bilgi ve ilimlerin, sanat ve edebiyatın da menşeidir. Çünkü Allah'ın indirdiği Kur'an ayetleriyle kâinatta ve tabiatta mevcut bulunan kozmik ve tabii nesne ve olayların tamamı Allah'ın ayetleridir. İslam tarihindeki fikri ve ilmi hâsılaya baktığımız zaman, ilimlerin Kur'an'ın varlık âleminde ortaya çıkmış, tezahür etmiş şekilleri oldukları görülür. Bir bakıma ilimler, insanın Kur'an'ı anlama biçimi ve çabasıdır; hatta bir yerde Kur'an'ın tefsiri, tevili ve anlatımıdır. Kur'an, hayatın ta kendisidir ve bizi hayata çağırması da bu anlamdadır.

Yüce Allah'ın üç emrinden söz etmek mümkün: Biri tekvin-i emirdir. Bu "Kün (Ol)!" emriyle yaratılışın başlaması ve el'an sürmesidir. Diğeri Âdem'i canlandıran ruhun bir emir olması. Üçüncüsü de teklif-i emirdir. Emir ve nehiylerden müteşekkil bu emirle inanmış insan ve toplum hayatını bir düzene koyar, dünya ve ahiretin kurtuluşunu sağlar. Bu bağlamda Kur'an, insanın kendi anlamını bulduğu kaynaktır. Kur'an hayatı ve varlığı anlama, varlığı kullanma; kendi nefsiyle, ötekiyle, tabiatla ve Allah'la münasebetlerini belirler ki Bu manada Kur'an Allah'tan bir nur olarak insan için hayatın kaynağıdır.

Bir başka husus, Kur'an, kendisinden önceki kitaplardan kopuk değildir. Kur'an, Hz. Âdem'den bu yana tebliğ edilen bütün vahiylerin ifadesi ve özetidir. Kur'an'dan önceki bütün vahiyler Kur'an'da içkindir; onda toplanmış ve ifade edilmiştir. Dolayısıyla Kur'an, son vahiy olması hasebiyle, üçlü bir fonksiyon görür: Birincisi, kendisinden önceki vahiyleri teyit ve tasdik eder. İkincisi, onlara karışmış yabancı unsurları ayıklar. Deyim yerindeyse bu kitapları kendi asıllarına, hakiki ve doğru, orijinal ve sahih menşelerine irca eder. Üçüncüsü, onları tamamlar yani kemale erdirir. Bundan sonra Cebrail (a.s)'la bir vahiy veya kitap, herhangi bir insana, bir peygambere gelmeyecektir; son nokta Kur'an-ı Kerim'le birlikte konulmuş bulunmaktadır.

Kur'an, soyut ve spekülatif bir kitap değildir. Kur'an, ilk olarak Allah kavramını ele alır; isimler, sıfatlar ve fiiller üzerinden bize Allah hakkında bilgi verir. Bizim, Allah hakkında doğru bir bilgiye ve kanaate varmamız mümkün değildir, buna beşeri gücümüz yetmez. Akılla ancak Allah'ın var olduğu ve bir olduğu bilgisine varabiliriz; fakat Allah'ın nasıl bir ilah olduğunu bilemeyiz. Zaten bu bilgi elimizde olmasa, o zaman Zat'ı üzerinde düşünmeye başlarız ki bundan Hıristiyan teolojisinin içine düşüp bir türlü çıkamadığı spekülasyonlar, metafizik tartışmalar türer. Geniş ihatası itibariyle Kur'an hakkında şunları söylemek mümkün:

a) Allah, Kur'an'ın diliyle kendisini bize anlatır.

b) Kur'an varlık hakkında bilgi verir.

c) Bilgi, bilginin ne olduğu, bilginin nasıl teşekkül ettiği, bilginin anlamını ve insan hayatında neyi ifade ettiğini öğretir.

d) Tarih hakkında bilgi verir.

e) Bize insan, insanın anlamı ve amacı, varlıktaki yeri konusunda bilginin yanı sıra dünya ve ahirette kurtuluşumuzu ve ebedi mutluluğumuzu sağlayacak yol haritası verir.

f) Kur'an, toplum hakkında bilgi verir ve toplumsal değişimin kural ve yasalarına işaret eder.

g) Gayb ile doğrudan ilgili mebde ve mead konusunda bilgi verir.

Kur'an, nerden geldiğimizi, kökümüzün ve menşeimizin ne olduğunu, bizim varlıkla olan ilişkimizin nasıl kurulduğunu, hangi çerçevede teşekkül ettiğini, nereye gittiğimizi ve ne olacağımızı bilgi olarak bize verir. Bu vahyedilmiş Kitap haktır ve hakikati ihtiva eder; fakat her Kur'an'ı alıp okuyan hemen buna sahip olmaz. Kur'an, hakikate işaret eden bir kitaptır, sevgisini aşılar, doğruluğun yolunu tarif eder; ancak ona ulaşacak olan insanın kendisidir. Dolayısıyla Kur'an, en kestirme ifadesiyle, bir yol haritası yani hidayet rehberidir. Eğer biz,

o yol haritasını doğru biçimde takip edecek olursak, hem Hakkı hayatımızda tecelli ettirmiş, hem de epistemolojik veya ontolojik olarak hakikatle doğru bir bağ kurmuş oluruz.

Ancak üzerinde durulması gereken önemli bir nokta var: Kur'an okuyan, üzerinde tefekkür eden, tefsirini, tevilini yapan kişi ondan ne anlıyorsa, anladığı kendisine aittir, Kur'an'ın mutlak ve ebedi hak ve hakikatini bulup çıkardığını, kendi yorum ve anlayışının Kur'an'ın hakikatinin ta kendisi olduğunu iddia edemez: kısaca hiçbir beşer Kur'an üzerinden hak ve hakikati temellük edemez.

Kur'an'ın mucize oluşunun önemli hususiyetlerinden biri "ümmi bir peygamber" tarafından tebliğ edilmiş olmasıdır. Hıristiyan teolojisinde vahiy kavramı bizim anladığımız anlamda vahiy değildir. Bu yüzden Kur'an üzerinde araştırma yapan oryantalistler, ister iyi bir Hıristiyan olsun isterse agnostik, deist veya ateist olsun, Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.) tarafından "yazılmış bir metin" olduğunu düşünürler. Eğer oryantalist iyi bir Hıristiyan ise, onun inancına ve teolojisine göre vahiy İsa'nın bedenidir, onun dışında da vahiy yoktur. Onlara göre Müslümanların elindeki kitap vahiy değil, Hz. Muhammed (s.a.) tarafından yazılmıştır.

Bunun arkasından ikinci soru gelir: Peki, Hz. Muhammed (s.a.) bu kitabı hangi sosyal çevrede ve tarihsel şartlarda yazmıştır? Burada oryantalist, kendi meşrebine, ekolüne veya mensup olduğu öğretiye göre çeşitli faktörler arar. Mesela, Marxist eğilimliyse İslamiyet'in ortaya çıkışında rol oynayan iktisadi faktörlere bakar. Mekke burjuvazisiyle Medine burjuvazisi arasında varsaydığı bir rekabetten hareketle, Mekkelilerin Medinelilere karşı güç kazanmak ve avantaj elde temek üzere Hz. Peygamber'i ortaya çıkardıklarını öne sürer. Şunun altını çizmek gerekir: Sosyal çevre faktörleri Kur'an'ın nüzulünde ve tebliğinde "belirleyici rol" oynamış değildir; fakat sözün sıra ile inişinde ve objelere göre sözün teşekkülünde "etkileyici rol" oynamıştır. İlahi mesajın insan zihnine ve pratik hayatına uygun ve anlaşılabilir hale gelmesi için bu gerekdidir. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de "Onlar şu devenin nasıl yaratıldığına bakmıyorlar mı" (88/Gaşiye, 17) ayeti yer alır. Burada mesajın indirilmesinde rol oynayan faktör, devenin kendisi değil, onun yaratılışındaki kudret ve hikmettir. Kur'an, farzımuhal Avustralya'da, Afrika veya başka bir yerde inseydi belki de bir filden, bir gergedandan veya başka bir hayvandan bahsedebilirdi. Demek ki keramet devede değil, onun yaratılışındaki hikmettedir; dolayısıyla dikkat, deveyle Yaratan'a, O'nun ilim, irade ve kudretine çekilmek istenmektedir. Sonuç olarak obje ve tarihsel-toplumsal durumlar, etkileyici bir faktördür ama belirleyici bir faktör değildir.

Bu kitabı tebliğ eden Hz. Muhammed (s.a.)'in hayatına baktığımızda, doğumundan önce babasının vefat etmiş olduğunu görürüz. Bu önemlidir; çünkü onun üzerinde babasının herhangi bir etkisi olmamıştır. Doğar doğmaz badiyeye verildiği için, annesinin de onun üzerinde dikkate değer bir etkisinden söz edilemez, altı yaşına geldiğinde annesi de vefat eder. Yaşadığı toplumda kabile ve aşiret hayatı söz konusudur; yazılı kültür yoktur, kültür şifahidir. Toplumun önde gelenleri söz ustası şairlerdir. Bunun dışında Arap dünyasının yerleşik üç önemli şehri Mekke, Medine ve Taif'tir. Bu şehirler büyük değil ama önemli şehirlerdir, ama buralarda doğru dürüst bir mimari de yoktur. Dolayısıyla yerleşik, köklü bir medeniyet de yoktur; çünkü medeniyetin önemli göstergelerinden biri mimaridir. Gelişmiş kurumlar da yoktur; sadece Darü'n Nedve vardır, onun dışında da sosyal, iktisadi, hukuki kurumlar mevcut değildir. Bizans, Sasani, Hint, Yemen gibi yerleşik büyük kültürler ve medeniyetler çevrededir, Arap yarımadasına uzaktırlar. Bir bakıma Arap yarımadası onların etkisinden kurtulmuş veya korunmuştur diyebiliriz. Böylelikle dil de, yerleşik büyük medeniyetlerin konuşulduğu ve yazıldığı dillerden yani felsefe ve kadim teolojik öğretilerin etkisinden korunmuştur. 12 bin dağ ve volkanik kaya sistemleri içinde nasıl Kâbe bir inci gibi korunmuşsa, vahyin ineceği iki şehir de kadim kültür, medeniyet, felsefe ve ilahiyat doktrinlerinden korunmuştur. Adeta Allah, Hz. İsmail'den sonra, tarih içerisinde, Arapçayı adım adım son vahyi kabul edecek formasyona ve kıvama gelsin diye hazırlamıştır. Arapça öyle bir dildir ki, a'cemi bir kelime hemen sırıtır, kendini ele verir, bir şekilde yabancı kelime girmişse, Arapçanın eritici kazanı içinde o kelime çoktan Arapçalaşır. Dil de ümmi olup sade, saf ve temizdir.

Burada iki noktanın altını çizebiliriz: İlki Peygamber okuma yazma bilmiyordu (ümmi). İkincisi Yahudilerle ve Hıristiyanlarla ilişkisi olmamış, puta tapan müşriklerden de fıtraten uzak durmuştur. İşte okuma yazma bilmeyen, ümmi, aynı zamanda saf bir fıtrata ve ruha sahip olan insana vahiy iner. Demek ki, beşerin bu vahyin üzerinde şu veya bu derecede bir etkisi ve dahli söz konusu değildir. Bu bize şunu gösterir: Kur'an kısa sürede teşekkül edecek ve birbirinden farklı olmayan, fakat çizgileri, üslubu, renkleri birbirinden farklı birden fazla büyük medeniyetin başlangıç noktası olacaktır. Adeta start oradan verilecektir; çünkü her medeniyetin gerisinde onu besleyen başka bir medeniyet vardır. İslam medeniyetinin, İslami ilimlerin, tefekkürün ve sosyal hayatının başlangıç noktasında, vahiy olan Kur'an ve bunu tebliğ eden ümmi bir peygamber bulunmaktadır.

Her gelişinde vahyin kâtipler tarafından kaydedilmesi hayli önemlidir.

Kâtipler, kaydettikleri vahiyleri Peygamber Efendimize arz ediyorlar, bu da yetmiyor, Peygamber Efendimiz, inen ayetleri her sene sonunda Cebrail'e arz ediyordu. Peygamber Efendimiz, tebliğin ne anlama geldiğini, sosyal hayatta, pratikte nasıl tezahür ettiğini, ete kemiğe bürünmüş halini somut olarak sahabeye göstermiştir. Söz sadece mücerret bir ifadeden ibaret kalmamış, sahabeler bunu hayatlarında fiilen yaşamış ve kendilerinden sonraki nesillere intikal ettirmişlerdir.

Diğer önemli husus şudur: Kur'an'ın lafzı ile Peygamber Efendimizin hadis olarak söylediği lafızlar birbirinden ayrıdır. Kur'an'ın mucizevî oluşunun en önemli özelliklerinden biri budur. Ayet ve hadis, aynı şahıstan çıkmış olmasına rağmen, okunduklarında hangisinin ayet, hangisinin hadis olduğu hemen anlaşılır. Zira aynı şahıs Cebrail'den birini alıp tebliğ ediyor, işte o vahiydir; diğeri de lafzıyla kendi diline tercüme ediyor, bu da hadistir. Bu, vahyin mana olarak Peygamberin kalbine geldiğini ve fakat Peygamber'in bildiği dilin imkânlarıyla lafza döktüğünü öne sürenlerin dayanaklarının ne kadar temelsiz olduğunu gösterir. Öyle olsaydı ayet ile hadis arasında böylesine bariz lafız, dil ve üslup farkı olmazdı. Manası Allah'tan, lafzı Hz. Peygamber'den olan "kudsi hadisler" ile ayetler arasında da bariz farkı bulmak zor değildir.

Kur'an'ın bir başka özelliği, onun hem eril, hem de dişil olmasıdır. Bazı diller sadece erildir; mesela Almanca böyledir; erkeksi hegemonik bir dildir. Fransızca ise dişildir. Arapça her ikisidir; hem dişil, hem erildir. Arapça bilmeyen dahi huşu ile Kur'an'ı dinliyorsa -Türk, Kürt, Çinli, Rus, Çerkez fark etmez- cennet ve cehennem, azap ve müjde ayetleri arasındaki farkı kulaktan anlar. Bu şüphesiz büyük bir mucizedir ve sadece Kur'an'a özgüdür. Kur'an'a ilişkin şu üç yanılgıya dikkat etmemiz gerekir:

1) Kur'an-ı Kerim bir şifre veya fal kitabı değildir; ondan hareketle gayb veya gelecekte vuku bulacak olaylar kestirilemez.

2) Kur'an-ı Kerim, El Alim olan Allah'tan vahiydir ama bir "bilim kitabı" değildir, bir hidayet ve hayat kitabıdır. Binaenaleyh onu salt bir bilim adamı veya akademisyen gözüyle okumamak yanlış ve hatalıdır. Bilim, sonuçta bir konuyu sınırlandırır, özelleştirir ve nesneleştirir. Pozitivizmin çökmesinden sonra biliyoruz ki, bilimsel bilgi ile elde edilmiş bilgide kesinlik yoktur. Bugün doğru ve kesin olarak kabul edilen şey, yarın yanlışlanır, kesin olmaktan çıkar. Geçmişte âlimlerimiz Kur'an üzerinde çeşitli araştırmalar yapmışlardır. İslam irfanına göre ilimlerin referans noktası, ilham kaynağı Kur'an'dır. Ancak bu araştırmalar aynı zamanda salih amel, ruhi iştirak münasebeti ve çerçevesi içerisinde olmuştur. Âlimler hem tefekkür etmişler, hem ilim üret-

mişler, hem de bundan zevk almışlardır. Demek ki, Kur'an-ı Kerim'le maddi ve manevi, somut ve mücerret bir ilişki içerisinde olmadan ondan yararlanmak zordur.

3) Bir yanılgı noktası da Kur'an'ın 1400 senedir anlaşılmadığı iddiasıdır. Bu son derece hatalı bir iddiadır. Eğer Kur'an, 1400 sene içinde anlaşılmadıysa, -hâşâ- bu bizi, "anlaşılmayacak bir kitap indirildi" kanaatine götürür. Bugüne kadar, sahabe, tabiin, tebe-i tabiin; muhaddisler, fakihler, müfessirler, sufiler, kelamcılar; Emeviler, Endülüs, Selçuklular, Safeviler, Osmanlılar anlamadı, biz 21. yüzyılda anlamaya başladık. Bu doğru değil, aksine tarihte ümmet Kur'an'ı anladı ve anladığı kadarıyla hayatında tatbik etti. Ümmet ne zaman ki ona sıkı sıkıya bağlandı, büyük inkişaflar ve medeniyetler kurdu ve ne zaman ki ondan koptu, tereddi etti. Şu soru önemlidir: Bizim Kur'an'ı doğru anladığımızın teminatı nedir? 1400 sene anlaşılmadıysa, bizim sahiden doğru anladığımızın teminatı nedir? 200 sene sonra birileri gelir ve "Kur'an 1600 senedir anlaşılmadı" der; bizi de Kur'an'ı anlamayanlar içine katar.

Kur'an-ı Kerim'i anlayarak, anlam dünyasına nüfuz ederek okumak gerekir. Tirmizi'de geçen bir hadiste, "Üç günden az bir zaman içinde Kur'an'ı okuyan onu anlamamıştır" buyrulur. Kur'an vahyedilmiş tabiat, tabiat da yaratılmış kitaptır; her iki alan ayetlerden, şifrelerden ve sembollerden ibarettir, her ikisi arasında bir ilişki vardır. İnsan tabiatla yüzeysel bir gözlem ve müşahede içerisinde olduğu zaman, tabiat kendisini açığa vurmaz; ancak onunla bir hasbihâl içerisinde olunduğunda yavaş yavaş insana sırlarını açar. Kur'an'da böyledir, bir, iki veya üç okuyuşta sırlarını insana vermez. Nazlıdır; onunla samimiyet kurup, kalbini açmadıkça sırlarını insana açmaz, naz eder ve kendini geri plana çeker. İnsan onun üzerinde yoğunlaştıkça o da yavaş yavaş sırlarını açar. Kur'an'la devamlı bir samimiyet, ceht ve mücahede içinde olmak gerekir ki, bize bilgi ve hikmet dünyasının kapılarını açsın.

Kur'an-ı Kerim dile semantik bir müdahalede bulunur. Vahiy, Arap yarımadasındaki Arapçaya müdahale etmiştir. Onu tarih içerisinde yaşatan faktörlerden biri dilin bu özelliğidir; hem dili dönüştürdü hem de dilin Kuran'ı referans alarak bugüne kadar devam etmesini sağladı. Fakat bu sadece Arapçada olmadı; Müslüman olan diğer kavimlerin dillerinde de vuku buldu. Örneğin Müslümanlıktan önce Türkçe'nin böyle bir özelliği yoktu; fakat Müslüman olunduktan sonra, Türkçe de İslam'ın dili haline geldi. Keza Farsça, Kürtçe, Boşnakça, Peştuca, Urduca vd. dillerde benzer bir dönüşüm geçirdi. O halde dili Kur'an temelinde kurup zenginleştirmek hem Kur'an'ın anlaşılmasını, hem Müslüman kavimlerin Kur'an'la sağlıklı irtibat kurmalarını sağlar.

Kur'an'ın toplanması

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Kur'an-ı Kerim, her inen ayeti kayda geçen ve tevatüren bize kadar ulaşan bir kitaptır. Nüzulün sona ermesi yani Hz. Peygamber'in dünyadan irtihaliyle hemen iki kapak arasında bir Mushaf haline getirilmediyse de, hem yazılı nesnelerin mevcudiyeti, hem onu hafızalarında taşıyan binlerce sahabinin hayatta oluşu, kısa sonra Mushaf haline getirilirken teminat rolü oynamıştır. Vahiy indikçe ayet ve sûreler sadece insanların hafızalarında saklanıyor değildi, kemik, deri ve benzeri nesneler üzerinde kaydediliyordu.

Bu da bize, farklı okuyuşların ortaya çıkması üzerine ilk defa H. 12. yılda Yemame Savaşı sırasında Kur'an bir araya toplatılmak istendiğinde, bu işin sadece Kur'an'ı ezbere bilenlerin hafızaları esas alınarak yapılmadığını gösteriyor. Savaşa katılan 13 bin askerden üç binin Kur'an hafızı olması önemlidir. Nitekim onların ezberlerinden yararlanmak amacıyla hafızlar cepheden geri çekildiklerinde yolda uğradıkları bir baskında 700'ü şehit düşmüş, geriye 2.300 hafız kalmıştı ki bunlar Medine'ye sağ salim varmayı başardı. Bunlardan başka gerek (Suyuti, İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, 1, 124) ve gerekse Suphi es-Salih'in açıkça belirttiği gibi (Suphi es-Salih, Kur'an İlimleri, çev. S. Said Şimşek, ty. Konya, s. 56) güvenilir rivayetlerle tam 23 kişi Kur'an hafızı olarak isimleriyle anılmaktadır. 23 kişiyle birlikte 2.300 hafızın ismini tek tek yazmak takdir olunur ki herhangi bir kaynağı "kütük defteri"ne çevirir, buna gerek yoktur.

Bundan ayrı olarak Hz. Ebubekir (r.a) zamanında toplanan Mushaf'a alınacak her sûre için asgari iki tanık ve sûrenin yazılı olması şartı aranmıştır. Hatta Suyuti, Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber (s.a)'in evinde Kur'an sahifeleri bulduğunu ve bunların bir iple ciltlenmiş olduğunu söylediğini yazar. (Suyuti, age, 1, 73) Bu iki olay, ta başından beri Kur'an'ın çeşitli nesneler üzerinde yazılı olduğunu göstermektedir. Toplama esnasında iki şahitle gelen her ayet hafızlarca doğrulanmış, bu konuda görüş ayrılığı olmamıştır. (Suphi es-Salih, s. 63.) Bu yol takip edilerek ilk tam nüsha teşekkül etmiş, önce Hz. Ebubekir'de kalmış, sonra Hz. Ömer (r.a) ve ondan sonra kızı Hz. Hafsa (r.a) ya intikal etmiştir.

Kaynaklarda peygamberin gözetiminde ayetleri yazan vahiy kâtipleri isimleriyle geçmektedir. Kaldı ki Hz. Peygamber ve ashap her namazda Kur'an'ı Fatiha'dan sonra okur (zamm-i sûre), bu yönde Hz. Peygamber tarafından sürekli teşvik yapılırdı. Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamberin sahabeler arasında sistemli bir hıfzetme kampanyası yürüttüğünü anlatır. Veda Hutbesi'nde ise Hz. Peygamber'in yüz binin üstünde kişiye hitap ettiği düşünülürse, daha o zaman kaç bin kişinin Kur'an'ı sürekli ezberlediği ve namazda okuduğu kolayca tahmin edilebilir.

H. 25'te Ermenistan fethedilirken İslam askerleri arasında çıkanı durum, "farklı Kur'an"lara sahip oluşları demek değil, farklı kıraate (okuyuş, lehçe ve şive farkı) sahip oluşları demektir. Bu Urfa, Trabzon, Denizli vb. yörelerimizde Türkçe'nin farklı telaffuz ve mahreçlerle konuşulmasına benzer ki, esas olan İstanbul Türkçesi'dir. Kur'an da asıl Kureyş lehçesi üzerine inmiştir. Hz. Osman (r.a) bu farklılıktan doğan sakıncaları bertaraf etmek üzere, Zeyd b Sabit ve Aban b. Said başkanlığında 12 kişilik bir heyet teşkil etti. Yine ilke olarak sûreler yazılı olarak toplandı ve hafızlarca doğrulandı. Tevbe sûresinin son iki ayeti ile Ahzap, 23. ayetinin tek kişinin tanıklığıyla sadece Huzeyme'de bulunduğu doğrudur. Ancak hafızlar bunlara itiraz etmediği gibi, yıllar önce bizzat Hz. Peygamber'in Huzeyme'yi iki şahit yerine kabul ettiğini herkes biliyordu. Hz. Osman zamanında toplanan Mushaflar ile daha önce Hz. Ebubekir zamanında toplanan ve Hz. Hafsa'da bulunan Mushafları-toplamadan sonra alınıp mukayese edildiğinde, iki nüshanın tamı tamına birbirlerine uygun olduğu görüldü. (Prof. Muhammed Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, çev. M. Mutlu, 1965, İst, s. 48.) Bu mukayeseden sonra Hz. Osman, Hafsa'nın nüshasını kendisine iade etti ve Kur'an'ı altı adet istinsah ederek altı merkeze gönderdi (Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam), birisini de kendisinden alıkoydu. (Belazuri, Fütuhu-l Buldan s. 48.) Hz. Osman'ın söz konusu ikinci toplamaya başlamadan önce Hafsa'nın nüshasını aldığı doğru değildir; ikinci toplamanın sonunda Hafsa'dan nüsha alınıp mukayese gidilmiştir.

Hz. Osman'ın Kıraat-Lehçe farkını ortadan kaldıran "resmi nüshalar"a uymayan parçaların (Mushaflar değil) yakılmasını emrettiği yazılır. (Suyuti, age. 1,73.) Bunlardan anlaşılan şu ki, Hz. Osman'ın yapmak istediği kıraat farkını ortadan kaldırmak ve Kureyş lehçesini yazılı hale getirmekti. (Taberi, Tefsir 1, 21; Suyuti, itkan 1, 75), yoksa iddia edildiği gibi "iki resmi nüsha farkı" değildi. Bu konuda yıllardır çalışmakta olan Prof. Tayyar Altıkulaç, mevcut en eski Mushaflar arası bir karşılaştırma yaparak, birbirinden hayli uzak coğrafyalarda istinsah edilmiş olmalarına rağmen altı Mushaf arasında dikkate değer hiçbir farklılığın olmadığını belirtmektedir. Bunlar tabii ki Hz. Osman'ın istinsah ettiği Mushaflar değil ama o nüshalardan istinsah edildikleri doğrudur. Kur'an, inmeye başladığı ilk günden başlamak üzere ilk muhatapları tarafından ezberlenmiş, İslam'a giren herkes tarafından okunmuş, hıfzedilmiş, tefsirler başta olmak üzere hakkında sayısız kitap yazılmıştır. Çalışmasıyla ilgili Altıkulaç'ın değerlendirmesi şöyle:

"Bu Mushafların hemen hepsi hicrî I. asrın ikinci yarısından veya II. asrın birinci yarısından bize ulaşmışlardır. İçlerinde I. asrın ilk yarısından bize ula-

şanın bulunması da ihtimal dışı değildir. Bunlardan *Taşkent Mushaf'ı* Hz. Osman'ın çeşitli merkezlere gönderdiği Mushaflardan *Kûfe Mushaf'ı* ile Topkapı, San'â ve MEFİ (Kahire Methafü'l-fenni'l-İslâmî) Mushafları *Medine Mushaf'ı* ile TİEM (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi) ve St. Petersburg Mushafları *Basra Mushaf'ı* ile *Kahire Mushafı* (el-Meşhedü'l-Hüseynî) yine muhtemelen *Kûfe Mushafı* ile Londra, Paris ve Tübingen Mushafları *Şam Mushaf'ı* ile irtibatlıdır. Yani o Mushaflardan veya onlardan istinsah edilmiş nüshalardan yazılmışlardır. Onlar için böyle bir şecere tespiti yapabiliyoruz. Özellikle Kahire'deki *el-Meşhedü'l-Hüseynî Mushaf'ı* dışındakiler için bu değerlendirmeyi kesine yakın bir ifade ile yapmak mümkün görünmektedir. Bu Mushaflar arasında Londra ve Paris Mushafları gibi aynı bölgede yazılanlar varsa da genellikle 13 asır önceki şartlarda birbirinden çok uzak coğrafyalarda yazılmış olduklarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Hepsi ayrı ayrı kâtipler tarafından kaleme alınmıştır. Kâtiplerinin birbirlerini tanıma ve dolayısıyla birbirinden kopya edilmiş olma ihtimali yok gibidir. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse, ayrı ayrı kâtipler tarafından birbirinden uzak bölgelerde ve birbirlerinden habersiz olarak, ama Hz. Osman'ın bu farklı bölgelere gönderdiği nüshalardan istinsah edilmişlerdir. Boyutları, varak sayıları, satır sayı ve düzenleri birbirlerinden çok farklıdır. Yani kâtiplerinin bu konularda birbirlerinden etkilenmedikleri açıktır. Gerek sûre, gerekse sûreler içindeki âyet düzeni ve sıralaması açısından aralarında (ve bugün okuduğumuz matbu Mushaflar arasında) hiçbir ayrılık yoktur. Başlarından sonlarına kadar metin birlikteliğine sahiptirler. Bir âyet birinde nasıl yazılmışsa diğerlerinde herhangi bir farklılık olmaksızın aynı şekilde yazılmıştır. Mana açısından önemi olmayan bazı imlâ farklılıklarıyla bazılarında görülen basit ve sınırlı sayıda kâtip sehivlerinin yüce kitabın korunmuşluğu açısından kayda değer hiçbir önemi yoktur. Tam bir iç huzuru ile ve özetle söylenmesi gereken şudur: Yaklaşık 13-14 asır öteden bize ulaşan nüshalarını inceleme fırsatı bulduğumuz bu yüce kitab, bütün coğrafyalarda ve zaman dilimleri içinde sadece kārîlerin ezber ve tilâvetleriyle değil, ashâb nesline çok yakın dönemlerde ve muhtemelen onlardan bazıları hayatta iken (belki de bazıları sahâbî kalemiyle) değişik bölgelerde yazılmış belgelerle de 21. asrın insanının önündedir. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse o, satırlarda ve sadırlarda (hâfızların ezberlerinde) korunmuş mukaddes metindir."

Meşru, muteber ve makbul düzeyde hiçbir zaman "Farklı Kur'an'lar" söz konusu olmamıştır. Kuşkusuz marjinal sapkın fırkalar hariç, elimizde şu an mevcut bulunan Kur'an ile o günkü Kur'an arasında hiçbir fark yoktur. Bu konuda Sünniler, Gulat olmayan Şiiler, Zeydiye, Zahiriler ve İbadiler arasında gö-

rüş ayrılığından söz edilemez. Nitekim İran, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Kahire, Şam, İstanbul, İslamabad, Jakarta ve başka yerlerde basılan Kur'an nüshaları aynıdır. Ancak ilk zamanlarda bazı insanlar ellerindeki Kur'an parçacıklarını okurken sahife kenarlarına ya Hz. Peygamber'den konuyla ilgili rivayet edilen bir Hadis'i veya kendi kimi özel tefsirlerini not olarak yazmışlardı. Mushafları tabii ki elle istinsah edenlerin imla hataları yapması ve kenarlarda bu hataları düzeltici kelimeler yazması tabiidir. Derkenar notları Kur'an'dan ayırmak zor değil. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde ve nesilden nesle özenle aktarılan resmi baskılar dikkatle incelendiğinde, Kur'an'ın anlamında ve lafzında en ufak bir değişikliğin olmadığı ortaya çıkar. (M. Hamidullah, Age. S. 55.) Nüzul sırasına göre düzenlenmiş nüshalar farklı Kur'anlara mesnet teşkil etmez. Bu, sûrelerin nüzulüne (hangi sûre ne zaman ve hangi sûreden önce veya sonra indiğine) ilişkin basit ve içerikle ilgili olmayan bir farklılıktır. Sûrelerin sıra veya yer değiştirmesi Kur'an'da bir eksiklik veya farklılık doğurmaz. Nitekim biz de yaptığımız Meal'de, Meal'in sonuna üç farklı sıralamayı (Hz. Osman, İbn-i Abbas ve Cafer es-Sadık) eklemiş bulunuyoruz.

Mervan'ın Hz. Hafsa'nın nüshasını yaktırmasına gelince. Hz. Aişe'nin Al-i İmran sûresine yaptığı öne sürülen itiraz gibi bunun tarihen kesin olarak vuku bulduğundan emin değiliz. Olmuş olsa bile, bu olay asıl özgün nüshanın yok olduğu anlamına gelmez. Çünkü Hz. Osman zamanında bu nüsha ile mukayese yapılmış ve ikisi arasında farklılık bulunmamıştır. Bir başka konu, Muaviye zamanında yine okuyuş farkına yol açar düşüncesiyle ayetlerin noktalanmış olmasıdır. Muhtemel ki Mervan, artık noktalanmış ve her yana sayısız nüshası yayılmış Kur'an Mushafları, kimilerince noktasız olan Hafsa nüshasıyla mukayesede ihtilaflara neden olur düşüncesiyle, o nüshayı yaktırmıştır. (Suphi Es-Salih, age. s. 631.) Nitekim en çok üzerinde durulan fark, Tevbe sûresinin son iki ayetidir; bu iki ayet de Kur'an'ın diğer ayetlerince sayısız yerde desteklenmektedir.

Abdullah İbn-i Mesud'un son iki sûreyi Kur'an'dan saymadığı yolunda rivayetlere değinmekte fayda var. Bu konuyu Felak ve Nas sûrelerinin tefsirinde geniş olarak ele aldık. Bu iddialar doğru olsa bile, bu onun bu konuda yanıldığını veya sûre başlarındaki *"Kul: De ki"* ifadelerin onu yanılttığını gösterir. Tek bir kişinin özel kanaati ne derece tutarlı ve kabule şayan görülebilir? Ayrıca nasıl hadis rivayetleri itikadi konularda bağlayıcı esas almak rivayetin "haber-i ahad" olması dolayısıyla bağlayıcı değilse, İbn-i Mes'ud'a isnat edilen bu görüş de kesinlik ifade etmediğinden bağlayıcı değildir.

(Daha geniş bilgi için bkz. Mevdudi, Tefhimü'l-Kur'an, 1988, İst, 7, 310. vd.)

Kur'an kendisinin bizzat Allah tarafından korunduğunu söyler (15/Hicr, 9). Müslümanlar tarih boyunca bunan inanmış ve kendileri de son vahyi korumak üzere azami gayret ve titizlik göstermişlerdir. Oryantalistlerin ve başka dinden olanların ya da deist ve ateistlerin Kur'an'ın toplanmasıyla ilgili yaymaya çalıştıkları şüphelerin sebebi, Kur'an'ın tarihsel mevsukiyetinden şüphe duymaları değil, vahiy hakikatini kabul etmekte çektikleri zorluk veya kendi kitaplarının başına gelenlerin bir benzerinin Kur'an'ın başına da gelmiş olabileceğine dair sahip oldukları fikirdir.

Meal ve tefsir

Kur'ân-ı Kerîm, insanların tamamını (en Nas) Allah'ın Tevhid dinine yani İlahi iradeye teslim olmaya çağırır. Böyle olunca insanların bu çağrıyı öğrenmek ve anlamak için çaba harcamaları gerekir. Bunun da yolu yukarıda işaret edildiği üzere Kur'an'ı okuyup öğrenmek, âyetleri üzerinde düşünmek ve hükümlerini yaşamaktan geçer. Kur'an Arapça indirilmiştir (12/Yusuf, 2), insanların tamamı Arapçayı öğrenme imkânına sahip olamayacağına göre, bilen ve öğrenenlerin Kur'an'ı kendi dillerine aktarmaları gerekir. Hıristiyanlıkta İncil'in mahalli dillere tercümesi, Kilise'nin din ve İncil üzerinde kurduğu tekeli kırmak amacıyla ve büyük mücadeleler sonucunda yapılmışken, İslam âleminde meâl yapmak Kur'an'ın her dilden konuşan insanlara ulaştırılmasını sağlama zaruretinden doğmuştur. Ancak tefsir daha farklı bir çaba olup, Arapça konuşanlara da Kur'an'ın anlamını açıklamayı ifade eder. Tefsir sadece Müslümanlara has bir çalışma alanı değildir; Tevrat, İncil ve Hint Vedaları da tefsir edilmişlerdir. İslam'da ilk ortaya çıkan ilim tefsirdir. İlk tefsir çalışmalarının ağırlıklı olarak rivayete dayanmaları ve genellikle Kur'an'ın tamamından çok bir kısmına veya birkaç ayete hasredilmesi dikkat çeker.

Siyer ve diğer sahalardaki bilginlerin tefsir ve tevillerini gayet iyi bilen Amr bin Faid'in tefsire Bakara sûresinden başladığı, 36 sene anlatmaya devam ettiği, tefsiri bitiremeden vefat ettiği nakledilir. Musa bin Seyyar el Esvari de, Kur'an-ı Kerim'i hem Arapça, hem Farsça tefsir ederdi. Ders sırasında Araplar sağına, Farslar soluna oturur, her iki dinleyici grubu kendi dillerinde soru sorardı. Demek oluyor ki tefsir Arapça bilenler ve bilmeyenler için zaruridir.

Daha İslâm'ın ilk yıllarında Kur'ân'ın bir bölüm tercümesine başlandığını biliyoruz. İranlılar, Selman-ı Farisî'den "Fâtiha" sûresini Farsça olarak yazmasını istemişler, o da yazıp göndermiştir. Serahsî'nin verdiği bilgilere bakılırsa, bunu Hz. Peygamber (s.a.)'e sunmuş, o da engel olmamak sûretiyle tasvip ettiğini göstermiştir. Mesajın vahyin dilinden başka bir dile aktarılması tabii

ki caizdir. Hz. Peygamber yabancı devlet adamlarına gönderdiği mektuplarda âyet yazdırmış, bu âyetler tercümanlar kanalıyla o ülke devlet başkanlarının dillerine çevrilmiştir.

Her peygamber kendi kavminin diliyle vahiy almıştır. Tevrat'ı Kitap Ehli İbranice okur. Ancak Allah, Kur'ân'da yer yer Tevrat'ın hükümlerinden Arapça bir dille söz etmektedir. Buhari, yerinde bir tespitle, Tevrat'ın tercüme edilmesine kıyasla, "Kur'ân da Arapça ve başka dillere tercüme edilebilir" demektedir. Ebû Hanife ve başka Hanefi fakihler, Kur'ân-ı Kerîm'in bir başka dile tercüme edilmesine cevaz vermişlerdir. "Muvafakat"ın sahibi İmam Şatibi, umuma tefsirini ve ince anlamlarını anlamaya imkânı olmayanlara, daha da açıklanmasının ümmetin icmaıyla caiz olduğunu, bunun da Kur'ân'ın tercümesinin cevazına delil olduğunu söylemektedir. Zemahşeri, İbrahim sûresinin 4. âyetini tefsir ederken, Hz. Peygamber'in bütün insanlara gönderilmiş bir peygamber olduğundan, insanlara tercüme yoluyla da tebliğ yapılabileceğini yazar. "El-Mustasfa" adlı kitabında İmam Gazali tercümenin caiz olduğunu belirtir. İbn-i Teymiyye de "Tercümeye ihtiyacı olan için Kur'ân ve hadis tercüme edilir" der. "Ruhu'l Meani"nin sahibi Alusi, "Ruhu'l-Beyan"ın sahibi Bursalı İsmail Hakkı ve Şeyhülislâm Ebussuud Efendi de aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Muhammed b. Hasan el-Hacevi şöyle der: "Tercümeyi tefsir gibi kabul edip onu Kur'ân'ın aynı saymazsak, Araplardan başkasının anlayıp ifadeden aciz kaldığı birçok anlamlardan bazısı noksan kalsa da, bu bize bir zarar vermez. Buna göre biz, tercümeyi bazı mânâların tefsiri, açıklaması sayıyoruz, aynı değil. Bunun ise caiz olduğunda kimse şüphe edemez."

Meal veya tefsirde kelimeler merkezi yer tutar. Bu açıdan Kur'an'da kullanılan anahtar terimlerin etimolojilerini araştırmak önemlidir. Ancak bu aşırılaştırılmış bir yöntem olarak ele alındığında Kur'an'i mesajı anlamamıza engel de olabilir. Kur'an, Arapların kullandığı kelimeleri form olarak aldı ve yaptığı semantik bir müdahale ile anlamlarını yeniden inşa etti. Bu aşamadan sonra kelimelerin formları ile muhtevaları arasında muazzam bir fark ortaya çıktı, bu elbette kelimelerin formlarının büsbütün önemsizleştirildiği anlamına gelmiyor. Mesela "hidayet" kelimesinin geleneksel anlamı devenin çölde doğru güzergâh takip ederek yol alması iken, Kur'an vahyinden sonra "Allah'ın gösterdiği Sırat-ı mustakim üzere yol almak, dini hayatı kâmilen yaşamaya çalışmak" şeklinde yeniden tanımlandı. Hiç kuşkusuz etimoloji (iştikak), Kur'ani mesajı anlamanın bir yolu, kolaylaştırıcı bir aracıdır, şu var ki usulün esası değildir. Cahiliye şiiri için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Ne iştikak, ne cahiliye şiiri Kur'an üzerinde hakem veya otorite kabul edilemez.

Meal veya tefsir zaruret olmakla beraber hiçbir meal veya tefsir Kur'an metninin yerini alamaz, alması da beklenemez. İslâm bilginleri, Kur'ân-ı Kerîm'in Arapçadan başka bir dile aktarılması işine ancak "genel anlamda tercüme" denilebileceği görüşündedirler. Kelimenin gerçek anlamında tercüme, bir sözün, bir başka dile kendi yerini tutacak şekilde ve sözle aktarılmasıdır. Tercümede izlenen yol, ne olursa olsun, kelimenin bu gerçek anlamı esas alındığında, Kur'ân'ın bir başka dile tam, eksiksiz ve Arapça metnin tam karşılığı olarak aktarılabileceğini öne sürmek mümkün değildir. Çünkü kelime veya cümle (âyet) ne kadar usta ve uzmanlaşmış bilginler eliyle aktarıldığı iddia edilirse edilsin, gerçekte, bu, Kur'ân'ın bir kelime veya bir âyetinin beşer eliyle bir başka dilde dondurulması, anlamının o çeviri kalıbı içinde sınırlandırılması ve diğer muhtemel, zengin ve kapsamlı anlamlardan koparılması demek olacağından, başka herhangi bir metin için bu mümkün olsa bile, Kur'ân için söz konusu olamaz. Bundan dolayıdır ki, Türkçede güzel bir gelenek olarak "Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi" denmemiş, yakın ve "tefsiri anlam" şeklinde "meâl" denmiştir. Bu özelliğiyle her mealin aslında dar anlamda veya sınırlı ölçekte bir tefsir olduğunu söyleyebiliriz. Nihayetinde meal sınırlarını aşan tefsir, temelde Kur'ani kelime ve kavramların başka dildeki tercümeleri ve bu tercüme edilmiş kelime ve kavramlardan, daha geniş manada ayetlerin mealine dayandığından, meal için söz konusu edilecek bazı rezervler/ihtirazi kayıtlar tefsir için de söz konusudur. Bizim de bu "giriş" yazısında meal ve tefsiri bir arada ele almamızın sebebi budur.

Bu nokta göz önünde bulundurulduğunda, aşağıda sıralayacağımız üç temel noktayı akılda tutmak gerekir:

1) Kur'ân-ı Kerîm'in bir başka dildeki meâlinden veya tefsirinden hukuki içtihat anlamında kesin ve nihai bir hüküm çıkarılamaz. "Tefsir vaz'edici değil, keşfedicidir" denmiştir.

2) Meal veya tefsir ibâdet dili olarak kullanılamaz.

3) Meâl ve tefsire bizzat Kur'ân veya Allah'ın kelâmı gözüyle bakılamaz.

Söz konusu ihtirazi kayıtları gerektiren önemli hususlar var. Şöyle ki, Kur'ân lafzında çok sayıda siyga, edat, zamir, tekit ve edebi sanat incelikleri hüküm çıkarmada önemli bir amildir ve bütün bu incelikleri başka bir dile olduğu gibi ve ilâhi anlatımın bütünlüğünü koruyarak aktarmak hemen hemen mümkün değildir. İçtihat yapabilme gücüne sahip bilginler ancak bu incelikleri göz önüne alıp hüküm istihraç edebilirler; müçtehitler tefsirlerden olabildiğince yararlansalar bile, içtihat tefsircinin işi değildir.

Meal ve tefsirin Kur'an olarak algılanmamasını gerektiren başka hususlar

da var. En önemlisi meal hazırlayan veya tefsir yapan biri, iki dilde ne kadar uzman olursa olsun, sonuçta ortaya çıkaracağı eser beşeri bir çabadır ve beşeri zaafı bir şekilde ihtiva eder. İstemediği halde hata ve yanlışlığa düşebilir. Bazıları anlam verirken kasıtlı davranabilir. Mütercimin veya tefsircinin çabasında kendi kültürü, dünya görüşü din ve mezhep anlayışı, kapasitesi ve çağının sınırlı bilgi birikimi etki edebilir. Nitekim İslâm tarihinin tefekkür ve bilim gelişmesi gözden geçirildiğinde, Kur'ânî olan çok sayıda kavramın (takvâ, akıl, züht, fitne, tağut, müstekbir, mürşit, salih amel, kavim, mal, sadaka, sevgi, fiil, irade, cihat vb.) her dönemde ve hatta her ilim dalına göre farklı anlamlar ve muhtevalar kazandığı tespit edilebilir. Oysa Kur'ân'ın anlatımı ve kavram yapısı bütün zamanlar üstü ve evrenseldir. Beşeri bir çabanın ürünü olan eserin bütün bu etkilenmelerden uzak kalabileceğini düşünemeyiz.

Bunların ötesinde Kur'ani lafız "kutsal"dır. Âdemin yaratılış hikâyesinde göstermeye çalıştığımız üzere insana isimleri ve kelimeleri öğreten Allah'tır. İsimler, varlıklara ad olan kelimelerdir ve her varlık Allah'ın ilim, irade ve kudretinin eseridir. Ancak lafzın kutsallığı "kelimeler"in kendisinden değil, seçimlerinden kaynaklanır. Nasıl ki, her bir taş kendi başına bir kutsallık taşımıyorsa ama Kâbe'nin inşasında kullanıldığında kutlu bir değere sahip oluyorsa, Kur'an lafzının inşasında seçilen kelimeler de öyledir. Bazı kelimelerin bir araya getirilmesinden kurulan cümle ile ibadet de edilebilir, inkâra ve ilhada da düşülebilir. Kur'an ayetlerindeki seçimi Yüce Allah yapmış, peygamberin kalbine de öyle ilka etmiştir. Bu ilahi seçime ilişkin özellikleri dolayısıyla Kur'an ayetleri kutsaldır ve sadece Arapça halleriyle ibadet edilir; tercüme dil veya meallerle ibadet edilemez.

Öyle de olsa, meâl ve tefsir büsbütün yararsız veya sakıncalı bir çaba değildir. Her iki çalışmanın bazı fonksiyonları vardır:

1) İnsan meâl ve tefsirle İslâm'ın genel varlık ve dünya görüşünü, tevhid inancını anlar, zihnini ve pratik hayatını Kur'ân'a göre sağlıklı bir düzene koyar,

2) İçtihadı gerektirmeyecek açık olan hükümleri, emirleri, yasakları, geçmiş toplumların başından geçenleri, toplumların hangi kıstaslara göre değişim geçirdiklerini, evren, insan ve olaylar hakkında doğru bilgileri öğrenir,

3) Tebliğini ve irşadı Kur'an'ın genel çerçevesi içinde yapar, kendini ilâhi iradeye teslim eder, hatadan korunur.

İyi bir meâli ve tefsiri okuma, uzman bilgi seviyesinde hüküm çıkarmaya ve içtihat yapmaya yetmez; ama İslâm'ı din olarak seçmeye, kendini İslâm dışı etki ve belirtilerden temizlemeye, tevhidi anlamaya ve bir beşer olarak Allah karşısında sorumluluk yüklenmeye yeter. Kur'an'la haşir neşir olan kişinin en-

telektüel ufku geniş olur. Yüce Allah, Kitabını açık (mübîn) ve insanlara bir hidayet rehberi olarak göndermiştir. (Bkz. Ali Bulaç, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, İstanbul-2015, s. IX-XVI.)

Mucizu'l Kelam

Kur'an Allah'tan sakınıp korkanlar, varlık âleminde Allah'tan başka hiçbir şeyden kaygı duymayan ve korkmayanlar; Allah'ın vaz'ettiği emir ve nehiylerden sakınanlar yani takva sahipleri için bir hidayettir (2/Bakara, 2; 36/Yasin, 11), doğru yolun/ Sırat-ı müstakim'in yol haritasıdır. Bunun yanında Kur'an çorak ve kupkuru bir araziye düşen yağmur gibi, kalplere rahmet olarak yağar, şifa verir. Hayat boyu Kur'an okumak ve üzerinde tefekkür etmek, insanı onun mucizelerine ruhen ve zihnen iştirakine yol açar.

Pekiyi, Kur'an çerçevesinde kelamın mucize olması ne anlama gelir?

İslam âlimleri ve otoritelerinin üzerinde icma ettiği iki konudan biri Kur'an-ı Kerim'in tevatüren, temel bir değişikliğe uğramadan nesilden nesle intikal etmekte olması, başka bir ifadeyle ilk indiği gibi lafız ve mana itibariyle zaptedilip yazıya geçirilmiş olması; diğeri "mucize" olması, başka bir ifadeyle diğer peygamberlerle mukayese edildiğinde son peygamber Hz. Muhammed (s.a.)'in mucizesinin Kur'an addedilmesidir.

"Mucize" başkalarını aciz bırakan şey demektir. Kur'an özü itibariyle söz/ kelam olduğundan "Muciz'il kelam"dır. Yani mahiyeti itibariyle vahiy olan bu söz dizimi (lafızlar mecmuası) başkalarını aciz bırakabilecek güç ve kudrettedir, zamana karşı dayanıklıdır. Kur'an üç özelliğiyle mucizedir:

a) Üslup, retorik ve söylem özelliğiyle mucizedir. Şiir değildir, her güzel şiirden daha güzeli ve güçlü olanı vardır, ama hiçbir şiirsel ifade onun üslup güzelliğine denk gelemez. Çok derin, geniş ve ulvi manaları az sözle ifade eder. Söz israfına rastlanmaz. Said Nursi "Kur'an'ın i'cazı icazıdır" demiştir. Veciz ifadeleri ve hitabıyla başkalarını aciz bırakmaktadır.

b) Allah, varlık, tarih, gayp âlemi ve insan hakkında hiçbir bilim adamı veya bilimsel disiplinin ulaşamayacağı bilgileri ihtiva eder, zira her şeyin yaratıcısı Allah'ın ezeli ve ebedi ilminden neşet etmiştir. "Her bilenin üstünde bir bilen vardır (12/Yusuf, 76)"; her ihatalı, derinlemesine yetkin bilimsel araştırmadan daha iyisi bulunabilmektedir, ama mutlak ilim (El İlm) sadece Allah'a mahsus olduğundan hiçbir beşeri bilgi Kur'an bilgisiyle mukayeseye konu olamaz.

c) Dünya ve ahiret mutluluğu, adalet, özgürlük ve ahlaki yüksek hayatın tesisi için vaz'ettiği hükümlerden daha isabetli, doğru yol gösterici, yüksek ahlaki erdemleri ve adaleti tesis edici hükümler bulunamaz.

Bunlar fetanet, feraset, doğruluk, ismet ve emniyet sıfatlarına sahip olsa da, bir beşerin bir araya getirebileceği hususiyetler değildir; bu beşer Hz. Muhammed (s.a.) de olsa bile. O halde Kur'an, onun kaleme aldığı bir metin değildir, Allah'ın ezeli ve ebedi ilminden nasıl neşet etmişse öylece kalbine ilka olunmuştur. Başka bir tabirle Hz. Muhammed (s.a.), nice büyük şair veya söz ustasını aciz bırakabiliyorsa, bu onun şahsi yetenek ve kudretinin eseri değil, şanı Yüce Allah'ın vahyi dolayısıyladır. Nasıl ateşi yakma özelliğini alıp serin kılan Hz. İbrahim değilse, nasıl suyun boğma özelliğini iptal eden Hz. Musa değilse, Kur'an'ı mu'cizu'l kelam kılan Hz. Peygamber değil, Allah'tır. Yani insanları aciz bırakan Hz. Peygamber değil, Yüce Allah'tır. Esas itibariyle mucize peygambere değil, hakikati itibariyle Allah'a nispet edilir.

Tefsir nedir?

Tefsir söylemde muradın, hükümde maksadın anlaşılması çabasıdır. Buna zannedildiği kadar kolayca başarılacak bir çaba gözüyle bakılamaz. İlk muhatapların zihni algısı, bir olayı, bir fikri nasıl algılayıp anladıkları; Kur'an'ın bu algıyı nasıl tasvir edip arkasından tashih ettiği önemlidir. Bu çabada ilk muhatapların zihni dönüşümünü izlerken, ayetler arası bağlam, lafızda içkin hükmün hangi zihni ve sosyal vasatta indiği hakkında bize fikir verir. Sebeb-i nüzul anlamada önemli rol oynamakla beraber, daha geniş çerçevede hükmün vasatını (Vasat-ı hükm) anlamak da önemlidir. Burada dikkat edilecek bir nokta var: Vahyin ilk muhatapları 7. yüzyıl Mekke ve Medine halkıdır. Ayetleri salt nüzul sebeplerine ve hatta hükmün vasatına indirgediğimizde, tarihsel ortamı dikey olarak genel tarihten, toplumsal ortamı da yatay olarak eşzamanlı yani muasır dünyadan tecrit etmiş oluruz. Bu ise inkârda ısrar eden Mekkeli ve Medinelileri tarihsel bir kategoride ortaya çıkmış "günah keçileri" yapar; vahyin evrensel ve zamanlar-üstü mesajını belli bir tarih ve toplumsal durumla sınırlandırmış olur. Kur'an'ın ele aldığı müşrikler ve münafıklar tarihsel bir kategori değil, evrensel kategoridirler. Dün Mekke'de ve Medine'de olanlar bugün yanı başımızda ve dünyanın her tarafındadırlar, yarın da olmaya devam edeceklerdir.

Yukarıda değindiğimiz üzere kelimelerin iştikakı ve cahiliye şiiri yardımcı unsurlar olarak anlama çabasında rol oynar. Fakat ne iştikak yani kök anlam, ne cahiliye şiiri anlamın ve hükmün üzerinde hakem olamaz. Sadece kök anlam ve cahiliye şiirini esas aldığımızda, vahyi alan Hz. Peygamber'in anlama biçimi, ilk muhatap olan sahabi kavli ve bu iki anlamayı referans alan Cumhur-u ulemayı devre dışı bırakmış oluruz. Oysa ayetlerin tarih içinde Sevad-ı azam tarafından anlaşılma biçimi de önemlidir. Hatta İsrailiyat'a kaçmamak şartıyla Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit'teki haberler, bilgiler ve hükümlerin de göz önünde bulundurulması elzemdir.

Kur'an'ın inişinden sonra, gerek ilk muhatap neslin, gerekse günümüze kadar gelen Müslüman nesillerin en büyük meşgalesi ve gayreti son vahyi doğru anlamaktır. Kur'an-ı Kerim'de hitaplar ve hükümler vardır. Hitaplarda Allah'ın muradı; hükümlerde illetler, hikmetler ve maksatlar bulunmaktadır. Şu halde Kur'an'ı doğru anlamaya çalışmak demek ilahi muradı ve hükümlerin hikmet ve maksatlarını anlamak için azami çabayı göstermek demektir. Nitekim tefsir ilahi kelamda ilahi muradı ve maksadı arama çabası olarak tarif edilmiştir.

Kur'an'ın anlaşılmasında birinci derecede rol oynayan, son vahyi melek aracılığıyla alan Hz. Peygamber (s.a.)'in kitabı nasıl anladığıdır. Hz. Peygamber'in dört görevi vardı:

a) Kur'an'ı tebliğ etmek ve açıklamak (tebyin);

b) Kur'an'ın sahabe amellerinde (toplumsal pratikte) nasıl hayata geçtiğini, tabir caizse ete kemiğe büründüğünü kontrol etmek;

c) Kur'an tebliği ve öğretimiyle ilk Müslüman nesli tezkiye etmek;

d) Müslüman ümmetin Kur'an'ı ve Allah'ın yüce kelimesini (İ'lay-ı kelimetullah) bütün yer küresine yaymaları için onlara şahitlik etmek ve onların da insanlar üzerinde şahitlik yapmalarını sağlamak.

Hiç kimse Kur'an'ı Allah'ın Elçisi'nden daha iyi anladığını iddia edemez. Kur'an'ın doğru anlaşılmasında ikinci derecede önemli olan ilk muhatap nesil yani sahabe topluluğudur. Onların içtihatları, ayet ve sünnete getirdiği açıklamalar bizim için yol gösterici mahiyettedir.

Üçüncü derecede Müslüman âlim, fakih ve müçtehitlerin Kur'an ve Sünnet'ten anladıklarıdır.

Dördüncü derecede Arap dilinin esasını teşkil eden kelime ve ıstılahların iştikakı, anlam düzeyleri, kavramsal çerçeveleridir. İşte bu yüzden tarihte İslam âlimleri Arap diline, cahiliye şiirine önem vermişler, bu konuda kaynak kitaplar telif etmişlerdir. Ancak yukarıda değinildiği üzere ister iştikak, ister şiirin anlamada belli bir rolü vardır.

Prensip olarak tefsirciler Kur'an'ı bütünüyle tam ve doğru olarak anladıklarını iddia edemezler. Bu çerçevede gerek tefsirciler, gerekse fıkhi manada hüküm istihraç etme gayretinde olanlar, zaman zaman "tevakkuf munda kalmışlardır. Bu beşerin kendi haddini anlaması, güc sınırlarını bilmesidir.

"Tevakkuf" sözlükte durmak, çekimser kalmak demektir. L beyan etmek veya yargıda bulunmaktan kaçınmak anlamına ge kılmayan bir soruya kişinin "La edri: Bilmiyorum!" demesi teva sözü edilen "La edri" felsefede bildiğimiz "La edriyeci akım veya

farklıdır. Bir bilgin kendi alanının, örneğin kelam veya fıkhın yetkin bir ismidir, ancak bir veya birden fazla konuda kesin görüş beyan etmekten çekindiği için tevakkuf etmiştir. Bu anlamda tevakkuf, "Burada duruyorum, daha ötesine geçemem, bu gücümü aşar" demenin kısa ifadesidir. Bugün az bilinmekle beraber tevakkuf, İslam bilgi ve fıkıh usulü tarihinde anahtar kavramlardan biridir.

Hatip el Bağdadi (öl. 1071), iki durumdan biri ortaya çıktığında bilginlerin tevakkuf ettiklerini söyler: Bunlardan biri hata yapma endişesiyle fikir beyan etmek veya fetva vermekten çekinmek, diğeri kendisine soru tevcih edilen kişiye doğrunun gerekçesi kapalı kaldığında yani hükme mesnet teşkil edecek bilginin yeterince açıklığa kavuşmamasından dolayı cevap vermekten kaçınmak. (Hatip el Bağdadi, El Fıkhu ve'l-mutafakkıh, Beyrut, 1980, s. 165-175.) Ebu Leys es Semerkandi, kendisine nispet edilen "Feteva" adlı eserde tevakkufun delilin olmaması durumunda "bir tür bilgi" olduğunu söyler (Ebu Leys es Semerkandi, Feteva en Nevazil (Tahkik: Seyyid Yusuf Ahmed), Beyrut, 1425/2004, s. 254).

Kelam ve hukuk (fıkıh) bilginlerinin neredeyse tamamı yeri geldiğinde ve konusuna göre tevakkufta bulunmuşlardır. Hanefi mezhebinin büyük imamı Ebu Hanife'nin sekiz konuda tevakkuf ettiği kaydedilmektedir:

1) Dehr (zaman) nedir, sorusuna cevabında,

2) Müşriklerin çocuklarının ölümden sonra cennet veya cehenneme gidip gitmeyecekleri konusu,

3) Erkek çocuğa sünnetin ne zaman yapılması gerektiği,

4) Biseksüel (aynı anda hem eril hem dişil) insanın cinsiyetinin tespit ve tayini,

5) Melekler mi peygamberlerden üstündür peygamberler mi meleklerden üstündür?

6) Av köpeğinin ne zaman eğitilmiş hayvan kabul edileceği,

7) Pislik karıştıran tavuğun ne zaman kesilince etinin yenebileceği,

8) Eşek artığı olan su temiz mi, değil mi? (Nasiruddin Ebu'l-Kasım Muhammed Yusuf es Semerkandi (öl. 1160), El Multekatfi'l-Feteva'l-Hanefiyye, Beyrut, 2000, s. 168).

Biseksüllerin cinsiyetinin tespit ve tayini konusunda Ebu Hanife ve iki öğrencisi İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ittifakla tevakkuf etmişlerdir ki, bu mezhepte nadiren rastlanan bir durumdur (Alâeddin es Semerkandi, Tuhfetu'l-fukaha, lll, 357 (Mektebetü'ş-Şamile, Hanefi Fıkhı Blm.)

Tefsirde tevakkuf iki şekilde olur: Ya kendince tatminkâr manayı bulamayacağını anlayan kişinin bunu itiraf etmesi veya söz konusu ayetlerin biraz daha geniş çerçevede meallerini vermekle yetinmesi.

Resmi, kurumsal ve kolektif tefsir

Tefsir, Kur'an-ı Kerim'in belli bir yönetim (usul) izlenerek açıklanması, yorumlanması çabasıdır. Te'vil de belli ve meşru bir usul takip edilerek yapıldığında aynı çabayı ifade eder. Ancak bilinen bir usul dışında yapıldığında, Kur'an'dan uzak ya da hiç olmayacak anlamlar çıkarmak mümkün. Tabii ki her te'vilin gayrimeşru olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bütün kutsal metinler gibi Kur'an da zamana karşı dayanıklılığını korumak için genelde sembolik bir dil kullanır. Birden fazla anlama gelebilecek söz dizimleri çoktur ve bunlara benzeşenler (müteşabih) denir. Bir ifadenin, yalın açık ve kesin bir anlamı varsa bu da "muhkem" olarak kabul edilir. Genellikle varlık, bilgi yaratılış, fenomenler dünyası, imanın maddi ve tabii çevrenin objeler dünyasında doğrulanması, tarih, öte dünya (ahiret) hayatı vb. konularda ifadelerin simgesel oldukları görülür. Ama toplumsal davranışların düzenlenmesi, gündelik hayat, hukuki teamüller, kısaca emirler ve yasaklar açık ifadeler şeklinde yer alırlar. Buna rağmen hukuki görüş ayrılıkları olan içtihatlar çoğunlukla değilse bile, zaman zaman bu açık ifadeleri de kapsar.

Kur'an-ı Kerim, kendini vahyedilmiş bir kitap olarak tanımlar, her Müslüman da bunun böyle olduğuna inanır. Onun her cümlesi bir ayet yani bir kanıt, bir belge ve bir göndermedir. Kur'an'ın varlık dünyasındaki somut karşılığı doğrudan tabiattır. Tabiatta da sayısız objeler, fenomenler vardır ve her biri, üst birleştirici ilkeye göndermedir. Yine de ne Kur'an ayetlerinde ne de tabiatın objeler dünyasında Hakikat bize kendini hemen olduğu gibi yani çıplak şekliyle ele vermez. Eğer öyle olsaydı ne Kur'an'ı yorumlamaya gerek kalırdı, ne de bilimsel çalışmaya. Tabiat üzerindeki araştırmalarımız artıp çoğaldıkça bilgilerimiz genişler. Tefsir de kutsal metin üzerinde benzer bir çabanın sürdürülmesidir.

Burada temel sorun şudur: Tefsiri kim yapabilir?

Hıristiyan geleneğinde İncilleri tefsir etme yetkisi korunmuş ve kutsal din otoritelerine aittir. İlk ve son sözü onlar söyler ve söyledikleri din adına bağlayıcıdır. İslam geleneğinde ise, belli bir bilgi ve usul formasyonuna sahip herkes tefsir yapabilir. Herkesin tefsiri kendi özel görüşü, yorumu ve Kur'an'dan anlayabildiği şeydir. Dolayısıyla hiç kimsenin tefsiri mutlak doğru, tartışılmaz hakikat ya da kesin bilgi ifade etmez. İkinci bir husus, tefsir yapma hakkı herkese tanınır, hiçbir siyasi otorite bu hakkı sınırlayamaz, bireylerin elinden alamaz. Hakikat Allah'ın katındadır. Bir tefsir veya dini yorumun isabetli olup olmadığına Müslümanlar karar verir; bunu da gördüğü ilginin derecesiyle ölçmek mümkündür. Eğer bir tefsir kötü yazılmışsa kısa zamanda ilgisizlikten nisyana terk edilir. Nitekim yazıldıkları dönemlerde büyük gürültülere, hatta skandal-

lara sebebiyet veren tefsirler ve görüşler ortaya çıkmışsa da, zaman içinde kalıcı olan muteber ve güvenilir âlimlerin tefsirleri olmuştur. Şu halde bir tefsirin dine uygun olup olmadığına siyasi veya resmi dini kurumlar karar veremez.

Bu çerçevede "resmi bir devlet kurumu"nun tefsir yaptırması ve yayınlaması doğru değildir. Çünkü zaman içinde iktidarların, gelişecek farklı İslami görüşleri bir çizgide toplamak, dondurmak amacıyla, devletin temel bakışını göz önüne alarak yapılmış tefsiri resmi görüş haline getirme ihtimali yok değildir. Kurumlar, özel yayınevlerinin ilgilenmediği muteber tefsirleri tercüme ettirip yayınlayabilir ama resmi görüşün olduğu bir ülkede tefsir yazdırmaları sakıncalıdır. Kur'an tefsirinin resmi kurumlarca yapılmasından "resmi din görüşü" çıkar ve bu görüş siyasal iktidarların manipülasyonundan bağımsız kalamaz.

Diğer bir husus kolektif (heyet) tefsir, ne kadar yetkin olursa olsun, sonuç itibariyle her sûre kim tarafından tefsir edilmişse, tefsiri o şahsa aittir yani aslında heyet tefsiri mümkün değildir. Kur'an'ın bütününü tefsir etmeye girişmeyen zatların iş bölümü yaparak tefsir yapmaları mümkün ama bu kolektif tefsir yapıldığı anlamına gelmez. Tefsir bireysel ve sivil olmak durumundadır.

Dikkat edilecek hususlar

Yazımı tam 10 sene süren bu çalışmayı eline alıp takip edecek okuyucuya ilk hatırlatma lüzumunu hissettiğimiz nokta, yedi ciltlik bu çalışma, yazarın geleneksel tefsir usulünü kullanarak Kur'an-ı Kerim'i anlama çabasıdır. Bu mülahazalarla esas itibariyle bu çalışmaya "Kur'an Dersleri (Dirâsâtü'l Kur'an)" demek doğru olur. "Tefsir" denip denmeyeceğine ise bu saikle çalışmayı okuyacak samimi insanlar ve erbabı karar verecektir.

Neden böyle bir çalışmaya lüzum hissettiğimize gelince!

İslam dünyası bir kaos hali yaşamaktadır. Bu hem hakikatin postmodernizm tarafından parçalanması, hem harici güçlerin İslam dünyasını entelektüel, kültürel, sosyal ve politik olarak altüst etmesinin sonucu ortaya çıkmış dramatik bir durumdur. Müslümanlar adeta kıblelerini, zihni ve sosyal pusulalarını şaşırmış durumdadırlar. Kur'an, Allah'tan gelen bir bilgi ve haberdir. Müslümanlar ancak Kur'an'a dönerek ayağa kalkabilirler. Tefsirler gelen ilmin, verilen anlam ve yol haritasının doğru anlaşılmasını sağlamaya matuf yapılır. Bu çalışma da bizden öncekilerin tefsir ve yorumları göz önüne alarak bilinç inşa etme çabasına bir katkıdır. Temeli ilim/bilgi, gayesi hikmet olan bir bilinç inşası. Muhtevasında tefekkür ve müteal olana yönelme vardır.

Hey'et tefsiri olmayacağı gibi "akademik tefsir" de olmaz. Akademik yöntem, sonuç itibariyle bilimsel yönteme dayanır. Ancak tefsir usulü ile bilimsel

yöntem arasında temel farklar vardır, bu açıdan akademik tefsir olamayacağı gibi, özellikle bugün genel geçer ve yarın geçerliliğini kaybedecek bilimsel yöntemi kullanarak da tefsir yapılmaz. Kur'an bilimin araştırma nesnesi değildir, bir oryantalist nesneleştirerek araştırmaya kalkışabilir ama Müslümanın Kur'an'la ilişkisi murad-ı ilahiyi, şer'i maksadı doğru anlayıp onlarla amel etmek ve başkalarına tebliğ etmektir. Şaşırtıcı olan şu ki, akademik tefsir yapmaya kalkışan kişinin nasıl oluyor da kendisi ile araştırma nesnesi arasında bilimin varsaydığı özne-nesne ayırımını koruyabildiği hususudur.

Her tefsirin mutlaka diğerlerine göre bambaşka "yenilikler" getirme kaygısıyla yazılması yanlıştır. Tabii ki tefsir yapmaya kalkışan kişi, farklı anlama süreci içinde farklı şeyler ortaya çıkaracaktır. Ama ilke olarak muteber usule uygun ve ayetlerin lafız olarak tahammül edebileceği çerçevede, tefsir bize hak ve hakikat çerçevesinde bir ufuk açabilirse, o çalışma maksadına ulaşmış demektir. Çoğu batını ve işari tefsir lafzın tahammülünü aşan teviller yaparak bu hataya düşmektedirler. Mesela A'la (87) sûresinin 4 ve 5. ayetlerinde geçen *"Yemyeşil otlağı çıkardı, ardından onu kuru kara bir duruma soktu"* ayetlerini "kömür yataklarının Kur'an'da haber verildiği" şeklinde takdim etmek bu türden bir hatadır. Muteber ve makbul usulün dışına çıkılması durumunda, Kur'an ya belli bir doktrinin destekleyici unsuru olarak kullanılır veya şahsın kendi heva ve hevesine göre yorumu olur ki, kişinin kendi heva ve hevesine uyup Kur'an'ı tefsir etmeye kalkışması büyük günahtır. Maalesef modernist/reformist tefsir teşebbüsleri, lafzı ve manayı sonuna kadar zorlayarak semantik bir tahrifat yapmayı hedeflemekten çekinmezler.

Yaşadığımız zaman diliminde yazılan tefsirlerin kendilerine özgü özellikleri vardır. Söz konusu özellikler ağırlık verilen yaklaşımlardan kaynaklanır. Doğru usul takip edildiği takdirde bunun bir sakıncası yok, aksine tefsir tarihine zenginlik katar. Elinizdeki çalışmanın hangi özellikleriyle öne çıktığını yine okurları ve Kur'an âşıkları karar verecektir.

Murad-ı ilahiyi Kur'an okuyarak anlamamız mümkün. Ancak biliriz ki Allah Vacibu'l Vücud ve Mutlak, bizler ise fani ve izafiyiz. Fani ve izafi olan bizler, mutlak olan Kur'an'dan Allah'ın muradını anlamaya çalışıyoruz. Biliriz ki, mutlak hakikate ulaşmamız ve onu temellük etmemiz mümkün değildir. Mutlak ilim ve hakikat Allah katındadır. Bu mülahaza ile her tefsirin sonunda "Vallahu a'lamü bimuradihi (Allah muradını en iyi kendi bilir)" deriz. Biz de her sûrenin sonunda "En doğrusunu Allah bilir" diye eklemeyi ihmal etmedik.

İstiâze

İster anlamı üzerinde düşünmek ister teberrüken sevap kazanmak amacıyla olsun, Kur'an okuyacak kişinin "istiaze" adı verilen "Euzü billahi mineşşeytanirrecîm: Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım" ve ardından "Bismillahirrahmanirrahim: Rahman, Rahim olan Allah'ın adıyla" diye "besmele" çekmesi gerekir.

İstiaze duadır. "Avz" bir başkasına sığınmak, bağlanmak demektir. Felak ve Nas surelerinde açıklamaya çalıştığımız gibi, varlık âleminde iç ve dış tehdit ve tehlikelere karşı kendisine sığınılacak ve bağlanacak yegâne varlık yüce Allah'tır. Kur'an-ı Kerim, Nuh aleyhisselamın (11/Hud, 47); Musa aleyhisselamın (2/Bakara, 67; 40/Mü'min, 27; 44/Duhan, 20); Yusuf aleyhisselamın (12/Yusuf, 79, 100) ve Hz. Meryem'in (19/Meryem, 18) Allah'a sığınmalarından söz eder. Hz. Peygamber (s.a.) için de dört yerde geçer. (Bkz. 23/Mü'minun, 97-98; 7/A'raf, 200; 40/Mü'min, 56; 41/Fussilet, 36. Ayrıca bkz. Felak ve Nas sureleri.) Kur'an'daki terkipleri şöyledir: "Uztü: Sığındım; Euzü billâh: Sığınırım; Maazallah: Sığınırım; Euzü bike: Sana sığınırım; Euzü birrahman: Rahman'a sığınırım; Rabbi euzü bike-Euzübika Rabbi: Rabbim sana sığınırım; Euzü birabbi'l felak: Felakın Rabbine sığınırım; Euzübirabi'n nas: İnsanların Rabbine sığınırım."

İman gibi istiaze de dil ile ikrardır. Dil ile ikrar edilen bu cümlenin kalpte de içselleştirilmesi lazım. Eğer kişi şeytan denen kötülük ve şer timsali varlığı zihninden ve kalbinden tamamen kovmayı başarabilirse eylemleri de buna göre tezahür eder.

Kur'an-ı Kerim'de "şeytan ve şeyatin" tekil ve çoğul olmak üzere iki formda kullanılır. Genel manası vesvese veren, yanıltan, ayağı kaydıran, doğru yoldan saptıran, haktan ayıran iğvaya uğratan kötülük sembolüdür. Şeytan, çok yönlü görünüm ve işlevsel taktikleri olduğundan, yerine göre mü'mini "Allah ile de aldatır." (31/Lokman, 33; 35/Fatır, 5.) Muhammed Abid Cabiri, kelimenin aslının Aramice "tzatana"nın Arapçaya geçmiş şekli olduğunu söyler.

Şeytan kelimesini kadim medeniyetlerin tamamı bilir. Bakara sûresinde

etraflıca anlatmaya çalıştığımız üzere aslında "iblis" adı verilen ve sonra şeytan sıfatını alan bir varlık olmakla beraber, şeytan bir nitelemedir. Yani belli sıfat ve özelliklere sahip varlıktır, bu niteliklere sahip olanlar için kelime kullanılabilir. Kısaca belli niteliklere sahip kimse şeytandır. Şeytan kötülüğü, Allah'a isyanı, indirdiği hükümleri çiğnemeyi, hak ve hakikati reddetmeyi, haset ve kıskançlığı, çirkince utanmazlıkları (fahşa ve münker), azgınlığı, Allah adına aldatmayı, zan ve bilgisizliği, vehim ve kuruntuyu, vesvese ve şüpheyi, peygamberlere düşmanlığı, yaldızlı lafları, içi boş söylem ve retoriklerin etkisinde kalmayı, fıtratı bozma teşebbüsünü simgeler.

Şeytan insanın düşmanıdır. Çünkü yüce Allah onu değil, insanı isimlerle donattı ve yeryüzünün halifesi kıldı. Adem'in seçilmesi şeytanın isyanına ve ALLAH'a karşı küstahlıkta bulunmasına yol açtı. Yüce Allah'ı -haşa- adaletsiz davranmakla suçladı. Onun kriterlerine göre kendisi ateşten, Adem topraktan yaratılmıştı, ateş topraktan üstündü. Dahası Allah'ın halife olarak seçtiği ve isimlerinin kendisinde tecelli etmesini murt ettiği insanın buna elverişli olmadığını, bu görevi yerine getirecek yapı ve kabiliyetlerle donatılmadığını iddia eder yine -haşa- yüce Allah'ı "yanlış plan" yapmakla suçladı; davasını ispatlayabileceğini söyleyip bunun için kendisine fırsat-mühlet verilmesini talep etti. Yüce Allah da ona kıyamete kadar mühlet verdi. (Bkz. 4/Nisa, 118-120; 15-Hicr, 39-45.)

Birçok kadim gelenek şeytanı somut bir varlık kabul etmiştir. Hayli gelişmiş zamanda formüle edilmesine rağmen Hıristiyanlıkta şeytandan korunmanın yolu onu kovmaktan geçer. Uzun zaman şeytan çıkarma tavsadıysa da yine canlandı. Ortaçağda Şeytan çıkarma işi hayli yaygındı. 2014'te Dünyanın her yerinden "şeytan çıkarma uzmanlarının" bir araya gelerek kurduğu Uluslararası Şeytan Çıkarıcılar Derneği'ne Vatikan onay verdi. Şeytan çıkarma uzmanı din adamlarını bir araya getiren bir dernek kurma fikri, Katolik Kilisesi'nin en tanınmış şeytan çıkarıcısı Peder GabrieleAmorth'a aitti. Amorth'un bugüne kadar yaklaşık 70 bin şeytan çıkarma ayini yaptığı açıklanmıştı. Derneğin 2014'teki başkanı Peder Francesco Bamonte, "Bu gelişme sadece dernek üyeleri için değil tüm Kilise için bir sevinç kaynağı. Şeytan çıkarma, muhtaç durumdakilere yardım etmenin bir başka yoludur" diyordu. Sık sık "şeytanla mücadelenin gerekliliğinden" söz eden Papa Francesco da 2013'te Vatikan'da engelli bir kişinin başına dokunarak dua etmiş, bu görüntüler "şeytan çıkarma ayini" olarak yorumlanmıştı. Meksikalı Angelo V. daha sonra bir gazeteye yaptığı açıklamada Papa'nın gerçekten de kendisini "şeytandan kurtardığını" söylemişti.

İslam inancında şeytan çıkarma ritüelleri yok, sadece istiaze ile ondan Al-

lah'a sığınılır. Şeytan'dan Allah'a sığınmak demek onun kötülüklerinden korunma duasında bulunmaktır. Ancak biz biliyoruz ki şeytanın insan üzerinde fiili, fiziki ve zorlayıcı bir etkisi yoktur. Şeytan, ihlaslı ve kararlı kulları doğru yoldan saptıramaz, onlara gücü yetmez; diğerlerini ise aldatır, yanıltır, kalplerine vehim, şüphe, tereddüt, kaygı, endişe, kuruntu, vesvese vs. sokar. Onun aldatma yollarından biri suç ve günahı sevimli göstermesi, estetize etmesi, aklileştirmesi (Rasyonalizasyon), böylelikle zayıf iradeli insanı şaşırtıp yoldan çıkarmasıdır. Dua önemli olmakla beraber şeytanın şerrinden korunmanın en emin yolu ilahi sınırlar içinde kalarak hareket etmektir. Sınırlar insanı korur. Bunlara Allah'ın sınırları (Hududullah) denir. Şu halde tevhid inancıyla İslami vecibeleri bilip öğrenmek, ibadetlere sarılmak, ilahi hükümlere bilinçle riayet etmek insanı şeytana karşı korur. Bunların tümü Kur'an'da belirtilmiş, elçisi Hz. Peygamber (s.a.) tarafından açıklanmış, somut olarak gösterilmiştir.

Deneysel olarak biliyoruz ki içki ve kumar insanlar arasında husumetlere, düşmanlık ve kavgalara sebebiyet verir: **"Ey imân edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir. Öyleyse bun**(lar)**dan kaçının; umulur ki kurtuluşa erersiniz. Gerçekten şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"** (5/Maide, 90-91,)

Hakikat bu iken, gece gündüz "Allah'ım arkadaşlarımla, dostlarımla husumete girmekten, onlarla kavga etmekten beni koru!" deyip içki ve kumara devam etmek olmaz. İkisinin bir arada olmayacağı açıktır. Kim içki ve kumara devam ediyorsa eninde sonunda arkadaşlarıyla çatışmaya girecektir, pratikle desteklenmeyen "beni koru" diye tekrar edilen söylemin faydası yoktur. Arabası üzerine "Allah korusun!" diye yazan bir sürücü aşırı hız yapıyorsa, hatalı solluyorsa, arabanın teknik bakımını ihmal etmişse, hele alkollü olarak trafiğe çıkmışsa Allah onu korumaz, çünkü Allah'ın tabiatta değişmeyen yasaları vardır, bu yasalara göre eninde sonunda kaza yapacaktır. Dua eden kişi iradesini kullanıp içki ve kumarı terk etmesi, sürücünün kurallara uygun arabasını kullanması gerekir. Bu "Allah'ım beni ateşten koru" deyip elini ateşin içine sokanın haline benzer. Nitekim ahiretteki cehennem ateşinden de korunmanın yolu şeytanın pek sevimli gösterdiği suç ve günah teşkil eden fiillerden kaçınmaktır. Şeytan'dan ve onun kötülüklerinden kaçınmak demek h[illegible] **ve münkerlerden** kaçınmaktır ki, kişi ancak bu şekilde şeytandan ko

Hac ibadetini yerine getirirken şeytan taşlanır. Bu, taşla
yatımızdan, dünyamızdan kovulmasını simgeler. İnsan topra
tolojik cevherini yani kendisinin ateşten, Âdem'in topraktan

sürerek secde etmeyen (2/Bakara, 34) şeytanın toprak cinsinden bir nesne ile kovulması gerekir.

Kur'an okumaya başlayan kişi bütün bunları zihninden geçirir, şeytanın kötülüklerinden nasıl korunması gerektiğini okuyacağı Kur'an'dan öğreneceğini, öğrendiği hükümlere göre yaşayacağını, böylelikle ilahi rahmete, bağış, lütuf ve ihsana nail olacağını düşünür. İstiaze tıpkı necasetten temizlik gibi zihnin ve kalbin manevi kirlerden arındırılmasıdır. Nasıl namaza abdestle başlıyorsak, istiaze ile Kur'an okumaya başlarız: "Kur'an okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." (16/Nahl, 98; ayrıca bkz. Felak ve Nas surelerinin açıklaması.)

Besmele

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم

(Rahman Rahim olan Allah'ın adıyla)

بِسْمِ اللَّهِ "Bismillah" her işe Allah'ın ismiyle başlamak, O'nu anmak, O'na sığınmak, bereketi, verimliliği O'ndan beklemek, sadece O'ndan yardım ve güç talep etmek demektir. Bir iş ve fiile ya bir söz ve düşünce ile başlanır veya bir iş ve fiilden sonra söz söylenir, düşünce açıklanır. Besmele, söz ve işten öncedir, her ikisine takaddüm eder. İbn Abbas'a göre, vahiy getiren Cebrail aleyhisselâm, Hz. Peygamber (s.a.v)'e "Rabbin olan Allah'ın zikriyle oku, Rabbi'nin zikriyle otur ve kalk" dedi. Bu, bütün söz ve hareketlerin, her türlü eylem ve davranışın öncesinde Allah'ın ismiyle başlanması gerektiğini hatırlatır.

"İsim" bir tür mühürdür. İsim koymak, aynı zamanda belirlemek ve tanımlamaktır. Varlığa ve varlıkta yer alan her şeye isim koyan Allah'tır, başka bir ifadeyle varlık âlemi, "Allah'ın isimleri"nin varlık alanına çıkması, varolma haline geçmesidir. Bu açıdan Allah'tan bağımsız hiçbir şey ve hiçbir alan yoktur.

Bir şeye ismi konulduğu zaman, o şeyin üstüne, en görünür yerine, özelliğini, anlam ve amacını ifade eden mührü vurulmuş gibidir. Bu yönüyle isim koymak temellükte bulunmaktır. İnsan bir şeyi isimlendirerek temellük edecekse, bunu Allah adına yapacaktır, zira insanın fizyolojik ve manevi varlığı dâhil olmak üzere kâinatta her ne varsa Allah'ın yaratmasıdır.

"İsmiyle müsemma" denmesi, isminin işaret ettiği özelliklere, anlam ve

muhtevaya o kişinin sahip olması, sahiden o özellikleri üzerinde taşıması demektir. Bu açıdan çocuğa verilecek isim önemlidir.

Her iş ve davranışa Allah'ın ismiyle başlanması, O'nun iznini almak, O'nun adına yapmak, O'ndan hayır, yardım, bereket ve ihsan beklemek anlamındadır. Allah'ın isminin anılmadığı hiçbir işte bereket, hikmet, hayır ve fayda yoktur. Varlık âlemi, bu varlıkta yer alan her şey O'nun eseri, yaratması ve bize ihsan ettiği nimettir. Bu nimetten yararlanma güç ve kabiliyete, bu güç ve kabiliyeti kullanmamıza vesile olan bedene ve organlara sahip olmamız da bir nimettir. Madem hakikat budur, öyleyse her işe Allah'ın ismini anarak, O'nun iznini göstererek başlamak, meşruiyetin kaynağıdır. Bir başkasının mülkünde nasıl sahibinden izinsiz bir tasarrufta bulunamıyorsak, Allah'ın mülkünde de O'nun izni olmaksızın dilediğimiz gibi bir tasarrufta bulunamayız. "Allah'ın ismiyle (Bismillah)" tasarrufun meşruiyeti, izin belgesidir. Böyle olunca, "en üstün/yüce Söz (Kavlun Kerim)" ve "en büyük Haber (Nebe ü'l-Azim)" olan Kur'an-ı Kerim'i okumaya da "Allah'ın ismi"yle başlamak gerekir. Bir işe "besmele" ile kalkıştığımızda ilahi kudretin yardımına ve işimiz üzerinde etki etmesine yardım eder. Hz. Peygamber (s.a.) yemeye, içmeye beslemeyle başlamayı, eve besmeleyle girmeyi öğütlemiştir (Buhari, Et'ıma, 2; Müslim, Eşribe, 102).

Fıtratı ve yaratılışı bizim fıtratımızdan ve yaratılışımızdan apayrı olan Şeytan'ın bizi dinden, doğru yoldan, hakikatten ve iyiliklerden uzaklaştırma teşebbüsüne karşı da her iş ve durumda "Allah'ın ismi"ni anma zarureti vardır. Zira Şeytan'ın en sevmediği şey Allah'ın ismi ve Allah'ın ismiyle bir işe ve fiile başlanmasıdır.

اللّٰه "Allah" çoğulu olmayan tekil bir isim, türememiş (camid) bir kelimedir. Dil açısından "ilahlar (elihe, elia, el, il/tanrılar)" denebilir, çünkü Allah'tan başka ilahlığa kalkışan sayısız kişi, varlık olmuş ve milyonlarca insan bunları "ilah/tanrı" diye yüceltmiş, onlara tapınmıştır. Ama "birden fazla Allah (Allahlar)" denemez. Allah lafzı Arapça'da çoğulu olmayan kelimedir. Yaratan, düzenleyen, yaşatan, öldüren, rızık veren O'dur. İrade, ilim ve kudret O'nundur. O bütün kemal sıfatlarına sahiptir, eksik-noksan sıfatlardan da münezzehtir. O'ndan başka tapınılmaya layık varlık yoktur. Tapınılmaya layık olması bütün güzelliklerin, iyiliklerin ve yüceliklerin O'nun Zatı'ndan olmasıdır. [illegible] n isimler ve sıfatlar "Allah" lafzında toplanmıştır.

Rahman "fa'lan" vezninden bir sıfatı müşebbehedir. Bu
olması bir anda hem doygunluk ve doluluk (imtila) hem b
(huluvv) bildirmesini sağlar. Rahman, rahmetle dopdolu dei
zamanda söz konusu rahmet geçicidir, yani mevcut varlık âlei

alsa da dünya hayatıyla sınırlıdır. Ahirete özgü sonsuz rahmet ise Rahim sıfatıyla ifade edilir.

"Rahman ve Rahim" ikisi de İlahi sıfattır, "Rahmet"ten türeme mübalağa sigalarıdır. Rahmet'te hem merhamet ve şefkat hem lütuf, inayet ve ihsan vardır.

الرَّحْمَنِ Allah, Rahman'dır. "Rahman", rahmetiyle her şeyi, varlığı, göklerdekileri ve yerdekileri, kısaca bütün yaratıkları kuşatır. Zatı itibariyle rahmetle mevsuftur. Varlık âleminde ve dünyada olan her canlı ve her şey O'nun Rahman sıfatından nasibini alır, bu sayede varlık içinde varlığını sürdürebilir. Öyle olmasaydı hiçbir varlık var olamazdı, varlığını devam ettiremezdi. Yüce Allah'ın Rahman sıfatından inanmayanlar da faydalanır.

الرَّحِيم Allah, Rahim'dir. "Rahim", rahmetiyle merhamet edicidir; rahmeti sadece mü'minler içindir. Ahirette de sadece mü'minler O'nun Rahim sıfatından yararlanacaklardır. Bu iki isim, hakiki, kapsayıcı, asıl ve nihai rahmetin sadece Allah'a mahsus olduğunu ifade eder. Rahim'in Rahman'ı pekiştirmek üzere geldiği söylenmişse de, ikisi arasında fark vardır.

Bir başka açıdan Rahman ilahi kudretin kozmik ve tabii tezahürlerini ifade eder, rahmet ise ahlaki ve epistemolojik mahiyettedir. Rahim sıfatının tezahürü dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.) "Bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir." (21/Enbiya, 107.)

Hacı Bektaş-ı Veli, besmelede insanın üç kere âlemlerin Rabbi'ni andığına işaret eder: "Allah, rahman ve rahim." Cahiliye Arapları "rahman" sıfatını bilmediklerinden, bu sıfatla anılan şanı Yüce Allah'ın, Allah'tan ayrı bir tanrı olduğunu zannedip karşı çıkıyorlardı: **"Onlara: "Rahmân'a secde edin" denildiği zaman, "Rahmân da neymiş! Biz senin bize emrettiğine mi secde edecekmişiz?" derler ve (bu,) onların nefretini arttırır"** (25/Furkan, 60).

Tevbe (Berae) Sûresi hariç, Kur'an okunmaya "besmele" ile başlanır. Besmeleden önce de "Euzu billahi mineşşeytanirrecîm (Şeytan'dan Allah'a sığınırım)" demek olan istiaze getirmek gerekir. "İstiaze" şeytandan mütevellid şerrin def edilmesi, "Bismillah" ise ilahi yardım, lütuf ve ihsanın celp edilmesidir. Önce şer ve zararın önlenip arkasından faydanın temini aynı zamanda bir fıkıh usulü kaidesidir: **"Def'i mazarrat celb-i menafiden evladır."**

1- Fatiha Sûresi

Fatiha sûresi, Mekke'de indirilmiş olup Peygamber Efendimiz (s.a.)'in tertibi üzere düzenlenmiş bulunan Mushaf'ın ilk sûresidir. Nüzul sırası 5'tir. Tam olarak indirilen ilk sûredir. Yedi ayetten ibarettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم ﴿١﴾

(Rahman Rahim olan Allah'ın adıyla)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَۙ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِۙ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِۜ ﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُۜ ﴿٥﴾ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۙ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْۙ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٧﴾

2-4. "Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm ve Din gününün mâliki olan Allah'adır.

5. Biz yalnızca sana ibâdet eder ve yalnızca senden yardım dileriz.

6. Bizi doğru yola ilet;

7. kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, gazaba uğrayanların ve sapmışlarınkine değil."

"Fatiha" kelime anlamı "açan şey" demektir. Anahtarla (miftah) aynı köktendir. Ona "Fatiha" denmesinin sebebi Kur'an'ın bu sure ile başlaması, Mushaf'ın bununla açılması, bir tür anahtar rolü oynamasıdır. Kapı-anahtar metaforundan hareket edecek olursak, Fatiha'ya Kur'an'ın "giriş kapısı", besmeleye "kapının anahtarı" demek mümkündür. Zira Fatiha Kur'an'ın, besmele de Fatiha'nın özeti hükmündedir.Temel kurucu bilgi ve dinin sabiteleri bu surede mevcut bulunmaktadır. Bir tür konsantre Kur'an'dır. Bu çerçevede sureye Ümmü'l-Kitap (Kitabın anası, temeli, başlangıcı) da denmiştir. İbn-i Abbas, bu sureye "Kitabın Esası (Esasu'l-Kitap)" ismini vermiştir. Yedi ayet olması ve nama-

zın her rekâtında okunması dolayısıyla bir ismi de Seb'u'l-Mesani'dir. Sureye 20 civarında isim verilmiştir. Bir hadiste "Fatiha'nın okunmadığı bir namazın eksik ve noksan olduğu belirtilmiştir" (Kütüb-ü Sitte, VIII, 2531).

Kur'an'ın anlamı, mesajı ve tebliği bu surede toplanmış bulunmaktadır. Bazı bilginler, "sadece bu sure indirilseydi bile, Allah'ın vahiyle insanlara indirdiklerini anlamak mümkün olabilirdi" demişlerdir. Said Nursi, "Nasıl insan şu koca kâinat kitabının bir küçücük misâli, bir özü ve özeti, bir çekirdeği ve meyvesi ise; Fatiha Sûresi de, Kur'ân-ı Azimüşşan'ın bir münevver timsalidir, nurlu bir özüdür, özetidir, nuranî bir çekirdeğidir ve meyvesidir" der. Surenin kapsamını ifade etmek istediği mesaj bakımından önemlidir.

Fatiha'yla ilgili bir hadis şöyle: Yüce Allah buyurdu ki: 'Ben Fatiha'yı kendimle kulum arasında ikiye ayırdım: Yarısı Benim, yarısı kuluma aittir. Bu vesile ile kulum bütün istediklerine kavuşacaktır. Kul, 'Elhamdü lillahi Rabbi'l-âlemîn' (Hamd Âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir) dediği zaman, Allah, 'Kulum Bana hamdetti' buyurur. Kul, 'Er-Rahmâni'r-Rahîm' (O Rahman'dır, Rahîm'dir) dediği zaman, Allah, 'Kulum Beni methetti' buyurur. Kul, 'Mâliki yevmiddîn' (Din Gününün Sahibidir) dediği zaman, Allah, 'Kulum Beni tazim etti, işlerini Bana havale etti' buyurur. Kul, 'İyyâkena'büdü ve iyyâkenestaîn' (Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım isteriz) dediği zaman, Allah, 'İşte bu kulumla kendi aramdadır ve kulumun dilediği de onundur' buyurur. Kul, 'İhdine's-sırâta'l-müstekîme, sırâtallezîne en'amte aleyhim ğayri'l-mağdûbi aleyhim veleddâllîn' (Bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimetler verdiğin kullarının yoluna ilet. Gazabına uğramış yahut sapmış olanların yoluna değil) dediği zaman, Allah, 'İşte bu kulumundur ve kulumun istediği de onun hakkıdır' (ona verilecektir) buyurur." (Müslim, Salat, 38.)

(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) "Hamd alemlerin Rabbi Allah'adır." Mefatihu'l Gayb'ın sahibi Fahreddin Razi'ye göre "hamd" sadece Allah'a yapılır, çünkü bir varlığın sadece kendisinden nimetler, güzellikler ve faydalar sadır oluyorsa o varlık hamde layıktır. Bu da Allah'tan başkası olamaz. "Medih" ise, sahip olduğu güzellikler ve faydaları başkasından alan veya başkası sayesinde bunlara sahip olan kişi ve varlıklara yapılır. İnsanın güzelliği, hayvanın sütü, ağacın meyvesi, suyun berraklığı, denizin mavisi, bir tarlanın verimliliği vs. Bunlar methedilir. Bütün bunlar ilahi bağışlardır. Bunlara sahip olan insan, hayvan veya başka bir varlık -canlı/cansız- fail-i muhtar değildir, bunları istediği için ve kendi gücüyle vücuda getirdiği düşünülemez. İnsanın istifadesine sunulan varlıklar ne kendi kendilerine vücut bulmuşlardır ne insan bunları yaratmış-

tır. Bir aleti, bir teknik malzemeyi vücuda getirmek, onu yaratmak manasına gelmez; bir şeyi bir şeyden meydana getirmek olur. Mesela demir ve çelikten araba, ağaçtan mobilya meydana getirebilir. Bir nimet veya bir fayda kişiye ulaşıp insan bundan yararlanabiliyorsa, sahibine şükredilir. Ancak Türkçe'de genel bir kullanım olarak "şükür Allah'a", "teşekkür kula" yapılır. Hamd ise şanı yüce Allah'ı tazim etmeyi ifade eder. Fatiha Sûresinin ilk ayetinde, bütün varlık âleminin Rabbi olması hasebiyle O'na hamd edilmektedir ki, bu çerçevede Allah'tan başka hiçbir varlık hamde layık değildir. Bu tevhid inancının en esaslı umdelerinden birini teşkil eder.

Allah, sadece Müslümanların veya insanların değil, canlı-cansız, görünür-görünmez bütün âlemlerin Rabbidir. Mülk ve melekût, şehadet ve gayb âleminin yaratıcısıdır. O, hem İlahtır, hem Rabb'tır. O'nu bütün kemal sıfatlarıyla yüceltip noksan sıfatlardan tenzih etmek, açık ve gizli sonsuz nimetlere sahip olan kulun şükür borcudur. En büyük nimet insanın dünya hayatını idame ettirirken çeşitli imkân ve araçlara, gıda ve beslenme kaynaklarına, kuvvet ve enerjiye, sağlığa ve zenginliğe sahip olması değil, bunları yaratan ve insanın kullanımına hazır hale getiren "Allah'a hamd etmesi"dir. Nimetlere karşılık hamd etmesini bilmeyen insan, kimin neyi kendisine sunduğunu bilmeyen, bilip de maddi bedelini veya hiç değilse teşekkür etme nezaketini dahi göstermeyen nankör kimsedir. Nankörlüğün inkâr ve küfürle yakın akrabalığı bu yüzdendir.

Ancak hamd olayını, sürekli bir biçimde talep eden kaprisli bir tanrıyı memnun etme seremoni veya anlaşılmaz, karmaşık söz ve ritüellerden ayırmak gerekir. Âlemlerin Rabbi yüce Allah pagan veya kadim bazı dinlerde tasvir edilen kaprisli, muhteris, kana ve kurbanlara doymaz tanrılardan farklıdır. O'na hamd eden kişi aynı zamanda bilgi sahibi olur, kişiliğini ahlaki ve manevi olarak olgunlaştırır, nefsini yetkinleştirir. Rabbini hamd eden kendini olgunlaştırır. Hamd etme ibadetine geniş açıdan baktığımızda hamd etme fiilinin üç ayrı düzeyde gerçekleşebileceğini söyleyebiliriz:

a) İlahi isim ve sıfatlarla hamd: Bu Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de zikredilen "güzel isimlerini (Esmau'lhüsna)" dille zikretmek, her biri ve diğerleriyle olan ilişkilerini, bağlantı ve etkileri üzerinde derinlemesine tefekkür etmek demektir. Kalpler sadece Allah'ın zikriyle mutmain olur, huzur ve sükûn bu sayede sağlanır (13/Ra'd, 28).

b) Açık ve gizli, görünür ve görünmez nimetler için hamd etmek. Bu, aynı zamanda kâinatın ve hayatın, kucağında yaşadığımız maddi tabiatın ve herşeyin sebepsiz yaratılmadığını, bize bunca nimet, fırsat ve imkân sunulmuşsa,

hepsinin ve her birinin bir hikmet ve gayesinin olduğunu bilmek, yaratılış sebep ve hikmeti üzerinde tefekkür edip maddi ve manevi nimetleri kullanırken, tüketirken gerektiği gibi şükrünü eda etmeye çalışmak. Efendimiz (s.a.v), gece boyu ve ayakları şişinceye kadar ibadet edip Allah'ı zikrederken, soran hanımına "Daha çok şükretmek için" cevabını vermiştir.

c) Her şey Allah'ın yaratması olduğuna göre, ma'rifetulhalk üzerinde düşünmek de hamdetmenin başka türüdür. Ma'rifetulhalk yaratılmışların sahih bilgi ve hikmet temelinde varlık âleminin, eşya dünyasının bilgisine denir. Bu bilgi, kâinatın yaratılışı, süren düzeni, varlık mertebeleri, mikroptan galaksiye kadarki harikulade varlıkların fonksiyon ve rolleri düşünme, inceleme, gözlem ve araştırma konusu olduklarında bizi Allah'ın azameti, büyüklüğü, ilmi, iradesi ve kudreti hakkında daha çok bilgi sahibi kılar. Varlığın bilgisi marifetimizi arttırır, marifetulhalkmarifetünnefse kapı aralar, kendi iç dünyamızda yaptığımız doğru istikamet takip eden yolculuk bize kendimizi tanıtır. Dahası her iki marifet, yani varlık âlemi ve kendi nefsimizle ilgili sahip olacağımız bilgi bu sefer vahyin aydınlığından çıkmamak kaydıyla marifetullaha götürür. Bundan daha büyük bir mutluluk olamaz. Böylece ilahi isim, sıfatlar ve fiillerle hamd; açık ve gizli nimetler için hamd ve üç aşamalı marifetle hamd tahakkuk etmiş olur.

Bu çerçeveden bakıldığında hamd, dünyanın bütün nimetlerinden daha yüksek, daha değerli ve daha üstündür. İnsanın en şerefli fiili Allah'a hamd etmektir. Başına "el" takısı gelmesi dolayısıyla istiğrak ifade eder, yani bütün güzel övgüler "hamd"in kapsamı içindedir. Dünya geçici, "hamd" kelimesi baki ve ebedidir: "Allah, hidayet bulanlara hidayeti arttırır. Sürekli olan salih davranışlar, Rabbinin katında sevap bakımından daha hayırlı, varılacak sonuç bakımından da daha hayırlıdır." (19/Meryem, 76). Hamd etmek, şükrü ihtiva eder. Allah'a hamd eden, aynı zamanda şükreder de. Şükür, Allah'ın nimetlerini ve ihsanlarını, hamd ise O'nun sıfatlarını ve güzel isimlerini yüceltmektir: "Oradaki duâları: "Allahım! Sen ne yücesin"dir ve oradaki dirlik temennileri: "Selâm"dır; duâlarının sonu da: "Gerçekten hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'ındır." (10/Yunus, 10). Allah'a hamd ve şükredilir, teşekkür edilmez. Hamd ve şükür Allah'a, şükür kula aittir. Neden sadece O'na hamd edilir? Çünkü alemlerin Rabbi'dir, Rahman ve Rahimdir, Din Günü'nün malikidir. Başka kim bu özelliklere sahip ki, ona hamd edilsin!

Arapça'da "Rab" kelimesi, kısaca mertebe bakımından düşük, kendisine bağlı ve bağımlı kişilere bakan, onları terbiye eden, besleyen, güvenliklerinden, sağlıklarından, hayatlarını idame ettirmelerine yarayan ihtiyaçlarından sorumlu olan kişiyi ifade eder. Rab, sorumlu-gözetleyicidir. Baba ve anne evin

rabbidir (baba: Rabbu'd-dar, anne: rabbetu'd-dar). İnsan için ancak isim tamlaması şeklinde kullanılır. Rab, aynı zamanda efendidir: "(Yusuf) İkisinden kurtulacağını sandığı kişiye dedi ki: "Efendinin (rabbinin) katında beni hatırla." Fakat şeytan, efendisine hatırlatmayı ona unutturdu, böylece daha nice yıllar (Yusuf) zindanda kaldı." (12/Yusuf, 42).

Rab, düzene koyar, ıslah ve tedbir eder, gerektiğinde zorlar, bir şeyi kıvamına sokup tamamlar. "El" takısıyla geldiği zaman (er-Rabb) sadece Allah için kullanılır. Terbiye, Rabbin ahlakının terbiye edilene geçmesi, bu ahlakla donanmasıdır. Terbiye ve edep arasında yakın ilişki söz konusudur. Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Beni Rabbim edeplendirdi... Ne de güzel edeplendirdi." (Münâvî, Feyzü'l Kadir, 1: 224) Rab, aynı zamanda mabuttur. Allah bütün varlıkların Rabbidir. Onları yaratan, koruyan, hayat veren, rızıklandıran, terbiye eden O'dur. Bu yüzden rububiyet, yani yegâne/biricik Rab olma sıfatı sadece Allah'a aittir ve hakiki anlamında başka hiçbir varlık bu sıfata ortak olamaz. Yüce Allah'a eşdeğer başka varlık yoktur ki, mutlak manada rububiyet ona izafe edilsin.

(الْعَالَمِينَ) "Alemler"den kasıt Allah'tan başka bütün varlık dünyasıdır. Yaratılıştan önce "Allah var idi, O'ndan başka veya O'nunla beraber hiçbir şey yoktu." Âlemin yaratılışı, Allah'ın dilemesi ve "Kün (Ol)!" demesiyle gerçekleşmiştir. Ferra ve Ebu Ubeyd, bu ayette zikredilen âlemlerin dört akıllı topluluğu ihtiva ettiğini söyler: İnsanlar, cinler, melekler ve şeytanlar. Hayvanlar ve bitkiler âlemler içine girmez. Fakat bu sınırlayıcı bir âlem tanımıdır. Doğru olanı bütün varlıkların âlemlerin içine girmesidir: "Firavun dedi ki: "Âlemlerin Rabbin nedir?" Dedi ki: "Göklerin, yerin ve bu ikisi arasında olan her şeyin Rabbidir. Eğer 'kesin bilgiyle inanıyorsanız' (böyledir)." (26/Şuara, 23-24; 26/Şuara, 23-24). "Aralarındaki her şey"in içine hayvanlar, bitkiler ve cansızlar da girer.

Mukatil b. Süleyman "el Alemin"in Kur'an'da beş ayrı anlamda kullanıldığını söyler:

1) Bu ayette olduğu gibi özellikle insanlar ve cinler (Ayrıca bkz. Furkan, 1; Tekvir, 27);

2) Belli bir zamanda yaşayan insanlar. Mesela İsrailoğullarının -bir zamanlar ve şartlı olarak- üstün kılındığı insan nesilleri (2/Bakara, 47; 44/Duhan, 32; 45/Casiye, 16);

3) Âdem'den Kıyamete kadar gelecek tüm insanlar (Enbiya, 71);

4) Hz. Nuh'tan sonraki nesiller (Saffat, 79);

5) Ehli Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar (3/Al-i İmran, 97). Bu tasnif ge-

nel olarak doğru olmakla beraber, canlı cansız bütün varlık âlemini içine almaması dolayısıyla eksiktir.

Fatiha'da geçen "Rabbu'l-alemin"deki âlem, bütün varlık âlemini (melekler, şeytanlar, cinler, insanlar, hayvanlar, bitkiler, cansızlar ve belki de bilemediğimiz başka varlıkları) içine almaktadır. Bu durumda 6 âlem kategorisinden bahsetmemiz mümkün görünmektedir. "Allah'ın 18 bin alemi"nden söz edilir. Bu kesretten kinaye olup binlerce ve milyonlarca âlemin varlığına göndermedir. Âlemi; türlerin, cins ve birbirinden farklı varlıkların kendi özel evrenleri şeklinde de anlamak mümkün.

Âlemin, "âlem" kelimesinden, akıl sahipleri için yapılmış çoğul türüdür. Tağlib suretiyle bilinçli olmayanları da kapsar. "Alamet" ve "ilim"le aynı kökten olması, bütün varlık âleminin Allah'a bir gönderme olduğunu ifade eder. Varlık âlemi, bütün yaratılanlar ile Allah'a delalet etmekte, O'nun yüceliğine işaret ve tanıklık etmektedir. Yani varlık âleminin ilmine sahip olma çabasının bizi götürmesi beklenen menzili Allah'ı tanımak, bilmektir ki insana bakan yüzüyle buna "ilmullah" denmez, "marifetullah" denir. Allah'a bakan yüzüyle ilim yani Allah'ın ilmi sonsuz, sınırsız ve mutlaktır: O, El alîm'dir.

Âlem göstergedir. Her bir şeyi, başka şeyden onu kendine özgü alametiyle ayırmak mümkündür. Bu, onun başkasıyla karışmasını engeller. Varlık âleminde her bir mertebe, nesne ve varlığın kendine özgü bir durumu, kendine ait biricik özelliği vardır, bu onun alametidir. Ama her alamet bütün âlemle birlikte Allah'ın birer ayeti, işareti, belgesi ve Hakikatin okunmasını mümkün kılan bir şifresidir. İlim, varlık âlemindeki alametler üzerinde tefekkür etmek, araştırma yapmak ve en üstün bilgiye ulaşmaya çalışmaktır. "Âlem"deki her bir şey (her "alamet"), Allah'ı bilmeyi gerektiren "ilim" (bilgi) konusudur. Başka bir ifadeyle âlem, bilmenin konusu olan ayet ve alettir. İslam nokta-i nazarında bilgi edinmenin gayesi alametlerden, yani varlık mertebelerinden, fenomen ve objelerden hareketle marifetullaha ulaşma çabasıdır. Bu konuda akıl ve gözlem (müşahede) bizi varlıklar üzerinde düşünüp araştırma yapmaya sevkeder, bu bizi bilinenden bilinmeyene, görünenden görünmeyene götürür. Ancak hakikatin bilgisini eşya üzerinde doğrulamak ancak âlemi vahyin ışığında görmek ve okumakla mümkündür.

"Âlemlerin Rabbi (Rabbu'l-âlemin)". Bu İlahi üslup âleminRab'tan ayrı, O'ndan bağımsız ve kendi başına özerk (otonom) olmadığını ve olamayacağını gösterir. Âlem, varlıktaki bütün cisimler, galaksiler, yıldızlar olabileceği gibi, melek ve cinler toplulukları, tabiattaki bitkiler, hayvanlar âlemi ve insanlar da olabilir. Allah, âlemlerin Rabbi ise âlem üzerinde, varoluşun bütün aşama ve süreçlerinde müdahildir. Rububiyet (Rabb olma vasfı) bunu zorunlu kılar. Bu,

Allah ile âlem arasında mahiyet birliği olduğu anlamına gelmez, İslam irfanına göre, İlahi isim ve sıfatların varoluş sahasına çıkması ve Hakkın kemalinin yansıdığı bir mazhar olması anlamına gelir.

Âlemde her bir şey, bir isim veya bir sıfatın tecellisidir, ama hiçbir şey tek başına Hakkın bütün isim ve sıfatlarının, hatta tek bir isim veya tek bir sıfatın noksansız kemalinin, eksiksiz ifadesi değildir. Bu yüzden Allah mutlak, âlem mukayyettir. Allah'ın mutlak olması, kendi zatıyla kaim olması varlık âleminde ve özellikle insanın yaşadığı dünya hayatında bütün bilgileri, iktidarları ve servetleri izafileştirir. Allah, bütün eksik sıfatlardan münezzehtir, insanlar Allah'ı kendi idrak, akıl veya zanlarına göre tavsif edemezler; böyle bir şeye kalkıştıklarında Allah hakkında yanlış, temelsiz zanlar üretirler. O kendini isimler ve isim sıfatlarla tavsif etmiştir, O'nu kendi tavsifiyle bilmek gerekir. Âlemdeki her şey sonlu, sınırlı, eksik ve izafidir, çünkü âlem ve dünya fanidir. Hiçbir şeyin varlığı kendisiyle kaim değildir, herşeyin varlığı Allah'a bağlı ve bağımlıdır. O herşeye karşı müstağnidir.

Âlem mükemmel yaratılmıştır, sahip olduğu kemal, kusursuzluk manasındadır, kendinden neş'et eden bir kemale sahip değildir: "o, biri diğeriyle 'tam bir uyum' (mutabakat) içinde yedi gök yaratmış olandır. Rahmân (olan Allah)'ın yaratmasında hiçbir 'çelişki ve uygunsuzluk' (tefavüt) göremezsin. İşte gözü(nü) çevirip-gezdir; herhangi bir çatlaklık (bozukluk ve çarpıklık) görüyor musun? Sonra gözünü iki kere daha çevirip-gezdir; o göz (uyumsuzluk bulmaktan) umudunu kesmiş bir hâlde bitkin olarak sana dönecektir." (67/Mülk, 3-4.)

Sadece bütün varlık âleminin meyvesi olarak insan, kendi cehd ve çabasıyla bulunduğu durumdan daha yüksek manevi ve ahlaki bir duruma, daha yüksek bir kemal mertebesine ulaşma imkân ve potansiyellerine sahip bulunmaktadır. Bu yüzden yaratılışın başlangıcında "meleklerin Âdem'in önünde eğilmesi, selama durması yani secde etmesi istenmiştir." (2/Bakara, 34).

Varlık âlemi kendi lisanıyla Vacibu'l Vücud olan Allah'a hamdeder, O'nu tesbih eder ve isimlerini zikreder. Kalp gözüyle bakabildiğinde insan da her durum için Allah'a hamd etmesi gerektiğini anlar ve bu en yüksek zikir ve ibadeti yerine getirir, böylelikle varlığın ahengine, harmonisine katılmış olur:

"Elhamdu lillahi ala külli hal, sive'l küfri ve'ddalal/İnkâr ve sapkınlık dışında her hal için Allah'a hamdolsun" (Ebu Davud, Edeb, 97-98: Tirmizi, Deavet, 128; İbn-i Mace, Edeb, 55; Müsned, II, 117).

"Zikrin en üstünü 'la ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur', duanın en üstünü 'elhamdulillah (Hamd Allah'ındır)' demektir." (Tirmizi, Daavet, 9; Tirmizi, Edeb, 55.)

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Besmele"yi açıklamaya çalışırken, "Rahman'ın bütün varlıklar, "Rahim"in sadece mü'minler üzerine İlahi Rahmet'in tecelli etmesi anlamında olduğunu anlatmaya çalışmıştık. İkisi arasındaki fark Rahman yüce Allah'ın ezeli, bütün varlıkları kuşatan ve her kulun çeşitli nimet, imkân ve bağışlara sahip olduğu sıfattır. Söz konusu ezeli (sabık) rahmetinin tecellisi olarak Allah varlık âlemini yaratmıştır. Sonradan tecelli eden (lahık) rahmeti ise yarattıktan sonra kullarına bağışlarda bulunması, onları terbiye etmesi (Rab olması), beslemesi, akıl ve muhakeme sahibi kılmasıdır. Eğer Rahman sıfatı olmasa, inanan-inanmayan hiç kimsenin veya canlı varlığın hayat bulması, göreceli de olsa güç kuvvet, mülk ve yapabilirlik melekesine sahip olması mümkün olmazdı. Şu halde bütün canlılar, insanlar ve bu arada inanmayanlar da Allah'ın Rahman sıfatı dolayısıyla nimetlerden yararlanabilmektedirler. Bu çerçevede "Dünyanın Rahmanı, ahiretin rahimi" denmiştir.

Rahim, Rahman'ın sağladığı bütün nimet ve imkânlara ilaveten başka nimet ve güzelliklerden de yararlanan mü'minlere mahsustur. Allah'ın merhameti mü'minleri kuşatır, "gazabını geçen rahmeti"nden öncelikle mü'minler yararlanır. Bu açıdan kimse Rahman'ın nimetlerinden yararlanmasına, mesela yemesine-içmesine engel olunmaz, mesela yağmur Allah'ın gökten yeryüzüne indirdiği rahmettir, inkârcılar da bundan yararlanır ama Allah'ın rahman sıfatıyla rahmetten yararlanırlar eğer akıllı ve hakşinas olsalardı rahmetin sahibine hamd eder, şükran borçlarını eda etmeye çalışırlardı. Bu yüzden hak etmeyenlere yani inanmayanlara rahmet okunmaz. Kimse Allah'tan daha merhametli değildir ki O'nun rahmetinden yararlandırmak istemediğine rahmet edilsin. (55/Rahman, 1.)

"Yüce Allah'ın yüz rahmeti vardır. Birini insanlar, cinler, hayvanlar ve böcekler arasına indirmiştir. Onlar (bu sayılanlar) bu sebeple birbirlerini sever, birbirlerine merhamet ederler. Vahşi hayvan, yavrusuna bu sebeple şefkat gösterir. Allah; 99 rahmeti kıyamet günü kullarına merhamet etmek üzere yanında alıkoymuştur." (Buhari, Adab, 19; Müslim, Tevbe, 19.) "Yüce Allah, kullarına bir annenin yavrusuna olan şefkatinden daha şefkatli ve merhametlidir" (Buhari, Edeb, 18; Müslim, Tevbe, 22.)

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ "Malik" güç, iktidar, yetki ve tasarruf sahibi kimsedir. Kral anlamındaki "melik" bu köktendir. Fakat malik, melikten daha kapsamlı bir anlam ifade eder. Melik bir beldenin veya ülkenin hükümdarıdır ama insanların, özel malların maliki değildir. Malik ise bütün varlıkların, bu arada melikin, yani kral veya hükümdarın da malikidir. Başka açıklamaya göre her

mal-mülk sahibi kendi malı üzerinde tasarrufa sahiptir, başkaları üzerinde hâkimiyet kuramaz. Melik ise ülkenin tamamı üzerinde tasarrufta bulunur, hükümdarlığını sürdürür. Bu manada hakiki manada yegâne malik Allah'tır; çünkü hem bütün mülkün yaratıcısı ve sahibidir hem bütün varlıklar üzerinde tasarrufta bulunmaktadır. İradesi, ilmi ve kudretiyle yönetir. İlah ve Rab olarak ortağı olmadığı gibi, mülkünde de O'na ortak yoktur. Bu çerçevede yeryüzünde bütün servetler, bütün iktidarlar izafidir; mutlak servet ve iktidar sadece Allah'ındır. Hakikat bu ise hiçbir beşerin mutlak iktidar kurmaya, otoriter ve totaliter rejimle insanları baskı altına alıp yönetmeye hakkı ve yetkisi yoktur.

"Gün", güneşin doğuşundan (fecr) batışına kadar (gurup) olan süredir. "Yargı günü" yargı zamanı manasındadır. "Bedir günü" dendiğinde Bedir savaşının sürdüğü üç gün ifade edilir ama "Yevm-i Bedir" olarak geçer. Burada sözü edilen, kıyametin kopuşu ile yapıp ettikleri dolayısıyla sorguya çekilecek olanların toplanacakları zamana kadarki süredir. Bunun süresini Allah'tan başka kimse bilemez. Şu var ki hesap, ceza ve ödülün takdiri bu günde tahakkuk edecektir. Din günü, her fiil ve eylemin karşılığının (ceza) ödeneceği zamandır ki, dilbilimciler "din günü"nün ceza günü (yevmu'l ceza) olduğunu söyler. İyi-salih amele ödül, kötü fiile azap.

"Din Günü"nde O'nun mülkünde tek sahip, hâkim ve ortaksız olduğu bir kere daha apaçık ortaya çıkacaktır. Hesaplar, kitaplar o gün görülecek; iyilik yapanlar ödül alacak, suçlu ve günahkâr cezalandırılacaktır. Buhari ve Müslim'in ittifak ettikleri bir hadise göre: "Allah, kıyamet günü, yeryüzünü eliyle kavrar, göğü sağından büker ve sonra: '-Melik benim, yeryüzünün kralları nerede?' diye sorar." Yeryüzünde çok sayıda zorba yönetici, sınıf ve topluluk Allah'ın insanların geçimi için yarattığı rızık kaynakları üzerinde haksız tahakkümlerde bulunmuştur, mülkün ve iktidarın kendilerine ait olduğunu iddia etmiş, Allah'ın kullarını baskı altında tutmuşlardır. İşte o gün sorulacaktır: "Bugün mülk kimindir? Bir olan, Kahhar olan Allah'ındır." (40/Mü'min, 16). Herkesin buna vereceği cevap tektir: "Evet, mülk Allah'ındır!"

"Kimsenin kimseye faydasının olmadığı gün ki, o gün hüküm Allah'ındır." (82/İnfitar, 17-19.) Bir hadiste şöyle buyrulur: "Kıyamet günü yüce Allah yeryüzünü avucunun içine alacak, gökyüzünü eliyle dürüp katlayacak ve şöyle buyuracaktır: -Hükümdar benim! Nerede yeryüzünün hükümdarları?" (Buhari, Tefsir, 39/3; Rikak, 44; Müslim, Münafikin, 23, 24.)

"Din", Kur'an-ı Kerim'de "Allah'ın birliğinin tek ve meşru ifadesi olan Tevhid"i (3/Al-i İmran, 19); hüküm (12/Yusuf-76, 24/Nur, 2); kulların Allah'a itaati, insanların yüce kabul edilen bir varlığa boyun eğmesi, iradesine göre

hareket etmesi, gücünü ve otoritesini teslim etmesi (9/Tevbe, 33-Fetih, 28); şeriat, yaşama biçimi, takip edilen yol (3/Al-i İmran, 95); ve bu ayette olduğu gibi hesap yani kişilerin yapıp ettiklerinin, amellerinin tam karşılığı, yapılan şeylerin sorgusu anlamında kullanılmıştır. Kelimenin borçtan (deyn) geliyor olması önemlidir, insan kendisine bahşedilmiş sayısız nimet, imkân, meleke, yetenek, fırsat ve avantajlar dolayısıyla yüce Allah'a borçludur (medyun). Borcunu dilinde Allah'ı zikrederek, zihninde (akıl) fikrederek ve kalbinde şükrederek ödeyecektir. Borcun edası ilah iradeye tam teslimiyet, ihlasla ibadet ve hudutlara riayetle mümkün olur.

"Din Günü"ndeki Büyük Mahkeme'de (Mahkeme-i Kübra) hem herkes yapıp ettiklerinin hesabını verecek: **"O gün, Allah hak ettikleri cezayı eksiksiz verecektir ve onlar da Allah'ın hiç şüphesiz hak olduğunu bileceklerdir"** (24/Nur, 25), hem de **"din"** ile ifade edilen bütün maksatlar, hikmetler o gün tahakkuk edecektir. Bunda en ufak bir tereddüt veya şüphe yoktur. Hakikat bütün güzelliği, ihtişamı ve çarpıcılığıyla kendini o gün açığa vuracaktır.

"Din günün maliki" şöyle anlatılmıştır: "Hiçbir nefsin bir başka nefse herhangi bir şeye güç yetiremeyeceği gündür. O gün emir yalnızca Allah'ındır." (82/İnfitar, 19).

Varlık âleminin yaratıcısı, Rab olma vasfıyla her şeye, her varlık mertebesine müdahil olan Allah aynı zamanda adil yargının yapılacağı Büyük Gün'ün, yani Din Günü'nün de malikidir. Herkesin yapıp ettiklerine göre karşılık bulacağı, haklının haksızdan ayrılacağı; mazlumların, ezilmişlerin, dışlanmışların içinin serinleyeceği ve herkesin sadece hak ettiği ve müstahak olduğu şekilde nimet veya azap yurduna gönderileceği bu günde sadece Allah'ın sözü geçer. Bu günde iltimas, rüşvet, usulsüzlük, yolsuzluk olmaz; güç, iktidar, servet, sınıf, ırk dayanışması geçmez. Böyle bir günde güçlüler kendi çıkarlarını ve iktidarlarını ayakta tutacak kanunlar yapamaz, herhangi bir çıkar karşılığında başkalarını kayıramaz, güçlülerin sözü hukukun üstüne çıkamaz; kimse kimseye şefaatte bulunamaz. Böyle bir şeye hiçbir insanın gücü yetmez: "Bugün her bir nefis, kendi kazandığıyla karşılık görür. Bugün zulüm yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı seri görendir." (40/Mü'min, 17). "Zulüm yoktur", demek ki, dünyada işlenen hiçbir zulüm, suç ve haksızlık da gizli kalmayacaktır, hepsi orta yere serilecek, hepsinin hesabı sorulacak ve her hak sahibi hakkını alacaktır.

"Din Günü"nde sadece şahısların bireysel suçları ve günahları ceza almayacak, ortak bilinç ve kararla başkalarına haksızlık eden topluluklar ve ülkeler de ceza alacaklardır: "O gün sen, her ümmeti diz üstü çökmüş (veya toplanmış) olarak görürsün. Her ümmet, kendi kitabına çağrılır. "Bugün yaptıklarınızla

karşılık göreceksiniz. Bu bizim kitabımızdır; sizin aleyhinizde hak ile konuşuyor. Gerçekten biz, sizin yaptıklarınızı yazıyorduk." (45/Casiye, 28-29). Yani haksız işgallerin, katliam, soykırım, soygun, sömürü, göz yumulan rüşvet ve yolsuzlukların, haram kazanç yollarının ve çeşitli yüz kızartıcı suçlarının da hesabı sorulacak; herkes, her bir fert kendi cürmü oranında sorumlu tutulacaktır.

Şüphesiz İslam'da suçlar ve cezalar bireyseldir. Hiç kimse bir başkasının suçundan sorumlu tutulmaz: "Hiçbir nefis, kendisinden başkasının aleyhine (günah) kazanmaz. Günahkâr olan bir başkasının günah yükünü taşımaz." (6/En'am, 164). Ancak kolektif suçlar da vardır. Haksız işgaller, sömürü ve savaşlar ile bunların sonucunda bir ülkenin kaynaklarına ve zenginliklerine el konulması, harama göz yumulması, tefahür ve gösteriş ile bu cürmü işleyen ülkenin insanlarına dolaylı yoldan yansır, onların refah seviyesini yükseltir. Bu tür suçlara aktif olarak katılmak mümkün olduğu gibi, pasif durup tepki vermemek de dolaylı yoldan suç veya suça bir şekilde iştiraktir. Bunun dışında başkalarını yanıltanlar, işlerini tezvir, yalan ve kara propaganda ile yürütenler; başkalarını doğru yoldan saptırıp Allah ile aralarına engeller koyanlar hem kendi suç ve günahlarının cezasını hem de saptırdıkları, sapmalarına sebep oldukları kimselerin cezasını da üstleneceklerdir (bkz. 29/Ankebut, 12-13. ayetlerin açıklaması).

Mutlak adaletin tahakkuk edecek ve böyle bir günün muhakkak olarak yaşanacak olması ahiretin varlığının kanıtıdır. Çünkü eğer dünyada vuku bulup da yargının denetiminden kaçan veya adil bir yargı olmadığı için hak sahibinin hakkını alamadığı bir dünya, tek ve nihai bir dünya olsaydı, insan olarak bizde hak ve adalet duygusunun var olmasının ve her durumda hak ve adaleti talep etmemizin, hep onun derin özlemi içinde olmamızın anlamı olmazdı. Mademki, hak ve adalet duygumuz ve talebimiz bakidir, ruhumuzun en temel ve derin tabakasına kök salmıştır, fıtratın bir parçasıdır, o halde bunun mutlaka gerçekleşeceği bir gün olacaktır ki, bu Din Günü'dür.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ "Yalnız Sana ibadet ederiz", "yalnız Sana itaat eder, boyun eğeriz" demektir. Hem bir dua hem bir beyandır. Diğer bir ifadeyle en yüksek bilincin ikrarıdır. Başkaları başka şeylere boyun eğer ve itaat ederken, mü'minler sadece buna layık olana itaat ederler ve sadece O'na ibadet ederler. "Rabbin sadece kendisine ibadet etmenizi emretti." (17/İsra, 23.). Bütün elçilerin insanlara yaptığı çağrı, sadece Allah'a kulluk/ibadet etmeleridir (21/Enbiya, 25).

Kur'an'da "Allah'ın birlenmesi" (4/Nisa, 36; 7/A'raf, 59); "katıksız itaat" (36/Yasin, 60; 34/Sebe', 40-41) ve "birinin başkasının mülkünde, hükmü altında bu-

lunması" (24/Nur, 32; Zumer, 53; Zuhruf, 15). Bu ayette her üç anlama da işaret edildiğini söylemek mümkündür. İnsan, Allah'a ibadet etmekle hem O'nun birliğini ilan eder, hem katıksız olarak sadece O'na boyun eğip itaat ettiği bilinciyle hareket eder ve hem de esasında O'nun beden olarak mülkü, ruhu olarak kulu ve kölesi olduğunu sürekli bir biçimde hatırında tutar. İç ve dış itaat O'nadır. Bedenimiz O'nun mülküyse ruhen de bunu hissetmeliyiz; ruhen O'na ait isek, O'nun kulu isek bedenimizle (namaz, oruç vb.ibadetle) de bunu göstermeliyiz.

وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ "Yalnız Senden yardım dileriz". "İbadet" sadece Allah'a has olduğu gibi, "istiane" yani "yardım talebi" de sadece O'na mahsustur. "İstiane" her türlü ihtiyaç halinde yardım istemektir. "Yalnız Sen'den yardım isteriz", yardım ve başarı talebinin yine sadece Allah'tan yapılacağının teyididir. Kendisinden önceki ifadenin gereği budur. Çünkü sadece Allah'a ibadet ediliyorsa, yardım ve başarı da sadece Allah'tan istenir. Birine ibadet edilecek, başkasından yardım ve iane talebinde bulunulacak, bu çelişkidir. Kim bir başkasına yardım ve ianede bulunuyorsa, ondan açık veya gizli, doğrudan veya dolaylı olarak itaat da bekler. "İnsan ihsanın (kendisine yapılan iyiliğin) kölesidir (el-İnsan abdu'l-ihsan)" denmiştir. Sadece Allah'a kulluk ve O'ndan yardım talep etmek insanı özgürleştirir, başkalarına bağımlı olmaktan çıkarır. Hakikat-i halde O'ndan başka sıkıntıyı giderecek, iyilik verecek kimse yoktur (6/En'am, 189).

Bu tamamıyla bilinçle ilgili bir durumdur. Gündelik hayatımızı sürdürürken çeşitli ihtiyaçları temin etmek durumundayız, her şeyi kendi başımıza yapamayız. Biri üretir, diğeri nakleder, başkası tüketiciye sunar. İnsanların yetenek ve güçleri farklıdır. Ancak biliriz ki her şeyin yaratıcısı Allah'tır, kuvveti, iktidarı, meleke ve yeteneği bahşeden O'dur. Kişi Firavun da olsa eninde sonunda suda boğulur. O halde hiç kimse yeryüzünde mutlak iktidar ve güç sahibi değildir. Rızkı O verir, işveren emeğin karşılığında ücreti öder sadece. Bilgi, iktidar ve servet mutlak anlamda Allah'a ait ise, O'ndan başka kimseye bağlanılmasına, korkulmasına gerek yoktur. O korur, yardım eder, görür, işitir, hakkıyla bilir, her şeyden haberdar olur ve eninde sonunda hesabı sorar.

Ancak bu, şüphesiz gündelik işlerimizde, iktisadi ve sosyal ilişkilerimizde başkalarıyla yardımlaşmayacağımız, işbirliği içine girmeyeceğimiz anlamına gelmez. Aksine hayatın meşakkatsiz olması için tabii bir iş bölümü vardır, insanlar birbirlerine farklı yetenekleriyle yardımcı olur. Bazen da karşılıksız olarak birbirlerine iyilikler yaparlar, çeşitli amaçlarla güçlerini birleştirirler: "İyilik ve takvâ konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın." (5/Maide, 2). Burada sözü edilen, bir başkasına meşru olmayan itaate yol

açan, bunu gerektiren yardımın istenmesidir.

Konuyu "din gününün maliki" bağlamında ele aldığımızda, yüce Allah'ın hakiki ve nihai malik olması demek bizim özgürlüğümüzün, izzet ve onurumuzun esasını teşkil eder. Zira sadece Allah'ın hakiki malik olduğunu bildiğimiz zaman en başta nefsimizin, sonra başka insanların, bu iddia ile ortaya çıkmış zorba yöneticilerin, tiranların kulu ve kölesi olmadığımızı de biliriz. Hatta bu bizi maddi tabiata, zevklere, haz ve lezzetlere karşı dahi özgürleştirir. Hiçbir şeyin kulu değiliz, sadece hakiki malik olan Allah'a kulluk ederiz. İşte bu yüzden O'na sonsuz şükran borcumuz vardır: "Mülk O'nundur, hamd de O'nundur. O her şeye kadirdir" (64/Teğabün, 1).

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "İhdinâ", ancak Rabb vasfına sahip bir varlığa yöneltilecek bir duadır. Başka bir ifadeyle bu duanın muhatabı Allah'tır. "Bize doğru yolu göster" duasından maksat, Sırat-ı Müstakimi göster demektir ki, anlamı bu yol eğer bizi Sana ulaştırıyorsa doğru yoldur. Muhammed ibn-i Hanife, bu yolun "Allah'tan başkasına ibadetin kabul edilmediği Allah'ın dini" olduğunu söylemiştir: "Bu benim dosdoğru yolumdur. Şu halde ona uyun. Sizi O'nun yolundan ayıracak (başka) yollara uymayın. Bununla size tavsiye etti, umulur ki korkup-sakınırsınız." (6/En'am, 153). Bazıları da "doğru yol"un "Allah'ın Elçisi ve sahabeleridir" demişlerdir. Ahmed bin Hanbel'in yer verdiği bir hadise göre Efendimiz (s.a.) "Doğru yol ifadesiyle İslam'ın kastedildiğini söylemiştir." (Müsned, IV, 182.)

Bu, Allah'ın öğrettiği bir dua olması hasebiyle önemlidir. Peygamber Efendimiz (s.a.) "Allah katında duadan daha üstün bir şey yoktur" buyurmuşlardır. "Bize hidayet ver!" en büyük duadır. Buradaki hidayetin asli ve hakiki anlamı önemlidir. Herkes "hidayet üzere" olduğunu zanneder, ama asıl hidayet "Sırat (Yol)"la ilgili olan hidayettir. Yine herkes "bir yol"da veya bir "yol üzere" olduğunu iddia edebilir. Şüphesiz herkesin ve her insan topluluğunun takip ettiği bir yol vardır; ama her yol hidayete giden yol değildir. Hidayet "Sırat-ı Müstakim (Doğru Yol)" üzere olandır. Yine bazıları "doğru yol" üzere hidayet bulduklarını düşünebilir. Bu durumda asıl ve hakiki hidayet, Allah'tan dilediğimiz, Allah'ın bize vermeyi dilediği ve verdiği hidayettir ki; bu, aşağıdaki ayetlerde belirtildiği üzere "gazaba uğrayanlar"ın ve "sapmış olanlar"ın takip ettikleri yolların dışındadır. Asıl hidayet Allah'ın verdiği hidayettir: "Şüphesiz doğru yol (asıl hidayet) Allah'ın (gösterdiği) yoludur."(2/Bakara, 120; 6/En'am, 73).

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ Sırat-ı Müstakim aynı zamanda nimetlerle donatılmıştır. Hem kendisi nimettir hem

nimetlere ulaştıran yol ve istikamettir. Allah'tan bir ihsan olması dolayısıyla mutluluk, sükûn ve huzur vericidir "Kendilerine nimet verilenler" şu ayette zikredilenlerdir: "Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamber, doğrular (ve doğrulayanlar), şehidler ve salihlerle beraberdir. Ne iyi arkadaştır onlar? Bu fazl (bol ihsan), Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter." (4/Nisa. 69-70).

"Gazaba uğrayanlar", yapıp ettikleri, amelleri dolayısıyla uğradıkları kötü akibete, Allah'ın şiddetli azabına müstahak olanlardır. Böylelerinin tepesine kötülük çemberi inmiştir: "O kötülük çemberi tepelerine insin. Allah, onlara karşı gazaplanmış, onları lânetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır." (48/Fetih, 6. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 61; 3/Al-i İmran, 112).

"Dalal" kelimesinin küfre düşmek (4/Nisa, 119), küfür kastı olmaksızın doğruluktan, Hak'tan ayrılmak, şaşırmak (4/Nisa, 113) ziyan ve kayba uğramak (Mü'min, 25), bedbahtlığa uğramak (60/Mülk, 9), hükümsüz olmak, iptal edilmek (Muhammed, 1), hata, yanlışlık, aşağı seviye (Furkan, 44)cehalet-bilgisizlik (Şuara, 20), unutmak, karıştırmak, tereddüt etmek (2/Bakara, 282) gibi çeşitli anlamları vardır. Bu ayette "Sapmış olanlar"la kast edilen doğru yoldan, Hak'tan ayrılanlar, şaşırıp sapanlardır. "Dalal"ın bir anlamı da kaybolmak demektir. Sütün suda kaybolması bu türdendir. Ahirete inanmayanlar, dirilişi inkâr ettiklerinde "Dalalna fi'l-arz" (32/Secde, 10) "biz toprağın içine kaybolduktan" sonra mı yeniden yaratılacağız, diye sormaktadırlar.

"Gazaba uğrayanlar" ile "yoldan sapanlar", şüphesiz her iki grup da Hak'tan ayrılmışlardır, Hakikatle bağlarını koparmışlardır. Ancak bu üsluptan anlaşılıyor ki, ilk grubun fiillerinde "kasıt", ikinci grubun fiillerinde "kusur" vardır. Fiillerinde kasıt olanlar, bile bile yanlış, kötü ve zarar verici bir istikamette yol almaktadırlar; gerçeği bilip tanıdıkları, gördükleri halde onu inkâr etmektedirler. Bu açıdan cezaları şiddetlidir, Allah'ın gazabına müstahak olmaktadırlar. Sapmış olanlar ise, sanki niyetleri bu olmamakla beraber yolu şaşırmış, Hak'tan uzaklaşmış bulunmaktadırlar. Tutturdukları istikametin onları doğruya götüreceğini zannetmektedirler. Elbette kusurludurlar, uyarılara kulak vermeleri gerekmektedir. Ama niyetleri bile bile kötülük, zarar ve tahrip kârlık değildir.

Tefsirciler burada zikri geçen "gazaba uğrayanlar"ın Yahudiler olduğunu söyler. Çünkü Kur'an'da hepsi değilse de kavmin peygamberlerine zorluk çıkardıkları, onlara verilip başka hiçbir kavme verilmeyen nimetlere karşı nankörlük ettikleri; gelen son peygamberi kıskandıkları için tanımadıkları, Kur'an'ı yalanladıkları belirtilir (2/Bakara, 90). Bu amelleri dolayısıyla aşa-

ğılayıcı azaba uğratılmışlardır (bkz. 5/Maide, 60). Buzağıya tapmaları lanetlenmelerine sebep olmuştur (bkz. 7/A'raf, 152). "Yoldan çıkanlar"ın da Hıristiyanlar olduğunu öne sürenlere göre, buna sebep onların dinlerinde aşırı gitmeleri, daha önce kendisi yoldan sapmış olanlara uymaları (5/Maide, 77); en önemlisi üçleme (teslis) inancına sahip olmalarıdır. Her ne kadar gazap ve sapkınlık suç ve günah işleyen Kitap ehli iki topluluğa izafe ediliyorsa da, benzer suç ve günahı işleyen Müslümanlar da gazaba uğrayabilir, yoldan çıkanlar olarak nitelendirilebilir. Mesela bir mü'mini taammüden öldürenler (4/Nisa, 93); meşru bir savaştan kaçan (8/Enfal, 16, 48/Fetih, 16); iman ettikten sonra inkâr edenler de (16/Nahl, 106) ilahi gazaba uğrarlar, uğrayacaklardır. Şu halde gazaba uğramak ve yoldan sapmak, edinilmiş kötü sıfatlar dolayısıyla herkes için söz konusu olabilir.

Allah, Müslümanların, her iki grubun üzerinde bulunduğu yolun dışında, doğru istikamette olmalarını istemekte ve Sırat-ı Müstakim'in ne olduğunu öğretip göstermektedir.

Fatiha'yı konu alan çeşitli tefsirler yazılmıştır.

Âmin

İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre, anlamı "eyle" demektir. Ebussuud Efendi, "Peygamber Efendimiz (s.a.)'in her Fatiha'dan sonra "âmin" demesini Cebrail aleyhisselâmın tavsiye ettiğini" kaydeder. "Âmin, yazının mührü gibidir."

Âmin, ittifakla Kur'an'dan kabul edilmemiştir, ancak Fatiha'dan sonra söylenmesi sünnettir. Hz. Peygamber (s.a.), Fatihayı okuduktan sonra birinci saftakiler duyacak şekilde "âmin" demiş, denmesini de istemiştir. (Bkz. Buhari, Ezan, 111-112; Müslim, Salât, 72.)

Fatiha Sûresinin (1) tefsiri bitmiştir. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

(5 Şubat 2006)

2- Bakara Sûresi

Sûre hakkında kısa bilgi

Bakara Sûresi hicretten sonra inmeye başlayan ilk sûredir. Fatiha'dan sonra en faziletli sûre kabul edilir. Kur'an-ı Kerim'in en uzun sûresi olup (1/12) 286 ayettir. Hicretin hemen ardından başlayan inişi yaklaşık 10 yılda tamamlanmıştır. Bu demektir ki, sûrenin inişi Peygamber Efendimiz (s.a)'in Medine hayatına eşlik etmiş bulunmaktadır.

Bakara sûresinin meşhur ismi "Baş elif lâm mim" yahut "Büyük elif lâm mim"dir. Asıl özel ismi Sûretü'l-Bakara, diğer ismi Sûretü'l-Kürsî'dir.

İsrailoğullarının inek (bakara) hikâyesi bu sûrede anlatılmış olduğundan bu ismi almıştır (2/67-71). "El-Kürsî" ise, "Allah'ın kürsüsü" demektir. Kürsü, güç, kudret ve hâkimiyeti temsil eder. En yüce âyetlerden biri olan "Âyetü'l-Kürsî"nin bu sûrede bulunmasındandır. Bunlardan başka "Senâmü'l-Kur'ân"(-Kur'ân'ın hörgücü) ve "ez-Zehrâ" olarak da adlandırılmıştır.

Okuyanın da kolayca fark edebileceği gibi, Bakara sûresi, Medine'de inen diğer sûreler gibi teşri (hukuk-yasama) yönü ağır basan sûrelerden biridir. Genel muhtevâsında; namaz, hac, Ramazan orucu, zekât ve bütün sadakalar ve nafakalar, cihad, fitne, adam öldürme, içki, kumar, zina ve diğer büyük günahları yerme ve yasaklaması, kısas ve misillemenin meşru olduğuna, yetimler ve yetimlerin mallarının korunması, evlenme, kadınların aybaşı gibi durumlarına, boşanma, yasal bekleme süresi (iddet), nafaka gibi aile hukukuna, savaş, savunma ve genel anlamda Allah yolunda savaş ve mücadeleye ilişkin hükümler yer almaktadır. Ayrıca; sûre hukukla ilgili esas prensipleri belirtmiş, hikmet ve iktisadî yardımlaşma hakkında teşviklerde bulunmuş, fâizi yermiş, karşılıklı borçlanma (müdayene), adaletli kâtip (noter), şahitlik, rehin ve diğer muameleleri ele almıştır.

Sûrenin girişi mü'minlerin vasıflarını, arkasından buna bağlı olarak negatif insan tipolojilerini (kâfir, münafık) tasvir eder. Sonra yaratılış konusu gelir. Ademin yaratılışı, meleklerin Adem'in yaratılışına ilişkin beyan ettikleri

tereddüt veya hayret, İblis'in takındığı tavır, Adem ve Havva'nın cennet hayatı, Ademin çocuklarının yaşadığı ilk trajik olaya yer verilir.

Daha sonra İsrailoğulları anlatılır. Sûrenin üçte birinden fazlası Yahudilere ve onların tarih içinde teşekkül eden karakteristik özelliklerine ayrılmıştır.

Son bölümü de hukuk ve yasama ağırlıklı teşriye ayrılmıştır. Hem sûrenin hem Kur'an'ın en son inen ayetinin *"Allah'a döneceğiniz günden sakının. Sonra herkese kazandığı eksiksizce ödenecek ve onlara haksızlık yapılmayacaktır."* (2/Bakara, 281) olduğu söylenmiştir.

Sûrenin faziletleriyle ilgili Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Evlerinizi kabirlere çevirmeyiniz. Şeytan, Bakara sûresinin okunduğu evden kaçar." (Müslim, Müsafirin, 212; Tirmizi, Fezailu'l-Kur'an, 2). "Bakara sûresini okuyunuz. Çünkü onu okumak bereket, terk etmek pişmanlıktır. Büyücü ona güç yetiremez." (Müslim, Müsafirin, 252).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm olan Allah'ın adıyla

الٓمٓ ﴿١﴾

1. Elif, Lam, Mim.

Huruf-u Mukattaa

Kur'an-ı Kerim'de 29 sûrenin başında yer alan Huruf-u Mukattaa (birbirinden kopuk, münferit harfler veya hece harfleri) hakkında belirgin, üzerinde ittifaka varılmış bir görüş yoktur. 29 sûrenin ikisi (Bakara ve Al-i İmran) Medeni, 27'si Mekki'dir. Diğer semavi kitaplarda yer almayan bu harflerle ilgili İslam bilginleri ve müfessirler çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Bir kısmına göre bu harflerin herhangi bir anlamları yoktur, bir kısmına göre ise anlamlıdırlar.

Basra ekolüne mensup bilginler Huruf-u Mukattaa'yı ayet kabul etmemişlerdir. Kufe ekolüne mensup bilginlere göre, 6 sûrede yer alan Elif, Lam, Mim; 5 sûrede yer alan Ta, Sin, Mim; Ta Ha; Yasin; Ha Mim; Ha Mim, Ayn, Sin, Kaf ve Kaf, He, Ye, Ayn, Sad ayet hükmündedirler. 5 sûrenin başında yer alan Elif, Lam, Mim, Ra; Ta, Sin; Kaf; Nun ve Sad ayet değildirler.

Ancak sûrelerin ayet sayısı tespit edilirken bu harfler birer ayet olarak sayıma girmektedirler dolayısıyla kuşkusuz ayettirler. Bu harflerin başlarında yer aldığı sûrelerin bir parçasıdırlar.

Bazı bilginler, bu harflerin, kendilerinden sonra gelen ayetlere dikkati çekmek, muhatabın hayretini celp etmek için kullanıldığını söylerken, bazıları bunların her birinin salt bir remiz/simge olduğunu düşünmüşlerdir.

Bu konuda iki ana görüş olduğunu söylemek mümkündür: Biri, bu harflerin anlamları varsa bile anlaşılmaz diyenler. Mesela Şa'bi'ye göre "Huruf-u Mukattaa, Allah'ın sırlarıdır, araştırılmaz." Yine İbn-i Abbas'ın "Bilginler bunları anlamakta aciz kalmışlardır" dediği rivayet edilmektedir.

Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in, "Bu harfler Kitabın özetidir" veya "Her İlahi kelamda sırlar vardır, Kur'an'ın sırları da bu harflerdir" dediği nakledilmektedir. Hz. Ali (r.a.)'ye göre, "Kaf, He, Ye, Ayn, Sad ve Ha Mim, Ayn, Sin, Kaf" İlahi isimlerdendir. Said b. Cübeyr de, bunlar "küme küme Allah'ın isimleridir" demiştir. Bazıları "Kur'an'ın isimleri" olduğunu düşünmüşlerdir. İbn-i Abbas'tan gelen farklı bir rivayete göre "Bu harflerin her biri Allah'ın isim ve sıfatlarından birine delalet etmektedir." Mesela Elif Ahad, Evvel, Ahir, Ezeli ve Ebedi olduğuna; Lam Latif; Mim, Melik oluşuna işarettir.

İkinci görüşe göre, bu harflerin bir anlamları vardır. Tabersi 11, Razi 22 ayrı görüş zikretmektedir. Razi'nin kaydına göre kelamcılar, "Kur'an'da insanların anlayamadığı şeyin bulunması caiz değildir" fikrinden hareketle, bu harflere çeşitli anlamlar vermeye çalışmışlardır.

Bir başka rivayete göre bu harflerin bir bölümü Allah'ın zati isimlerine, bir bölümü sıfat isimlerine delalet eder. Buna göre Elif, Lam, Mim: "Ben en iyi bilen Allah'ım"; Elif, Lam, Sad: "Ben ayıran, hüküm veren Allah'ım" demektir. Bazı bilginler, bu harflerin her birinin "Allah'ın fiillerinin sıfatları" olduğunu düşünmüşlerdir. Yani Elif Allah'ın nimetlerini, Lam Latif, Mim Mecid oluşunu ifade eder. Er Rebi' b. Enes "Bunlar her biri Allah'ın nimetleri hakkındadır demiştir. Kuşeyri, Letaifu'l-İşarat adlı tefsirinde "İnsanın Allah karşısındaki asli duruşunu, diğer bütün varlıklara nispetle bağımsızlığını, Allah'tan başka hiçbir şeye bağlanmama ve bağımlı hale gelmeme kararlığını elifin diğer harflerle ilişkisi"ne, özgün konumuna benzetir.

Diğer bir grup, bu harflerin bir bölümünün "Allah'ın isimlerine, bir bölümünün başka varlıkların isimlerine delalet ettiği"ni düşünmüş ve mesela Dahhak, "Elif Allah'a, Lam Cibril'e, Mim Hz. Muhammed (s.a.)'e birer göndermedir" demiştir. Hece harflerinin her birinin "Allah'ın fiillerinden birine delalet ettiği"ni düşünenler olmuştur. Sufilere göre "Elif Ben (Ene), Lam Bana (Liy), Mim Benden (Minni)" demektir.

Huruf-u Mukattaanın çeşitli anlamlara veya anlam düzeylerine sahip olduklarını iddia eden bazı bilginlere göre bunlar "Sûrelerin isimleridir. Arapçada isimlerin kısaltılmaları mümkündür". Ünlü dil bilgini Sibeveyh "Bir şeyi cümle ile bir şiiri beyit ile ve bir insan topluluğunu bir harf ile isimlendirmek mümkündür" demiştir. Kısaltmalar ya tasarruf için yapılır veya bir şeyin sem-

bolü olurlar. Kısaltmaların açılımları vardır. Mesela Türkçede BM, Birleşmiş Milletlerin kısaltmasıdır. Farahi de, Araplar arasında bir şiire anahtar bir kelimenin remzi olarak bir harf ile isim verildiğini, başlarında mukattaa harfleri bulunan sûrelerin de başlangıçta bu şekilde isimlendirildiklerini, fakat daha sonra buna lüzum hissedilmediğinden sûrelerin başına harf konulmaktan vazgeçildiğini iddia eder.

Müberred, bu harflerin inkârcıların aleyhine delil olarak zikredildiğini söylemiştir. Abdullah b. Yahya'ya göre, harflerin tek tek gelişi birleştirilmiş kelime ve ayetlere ön hazırlıktır. Ona göre, çocuğa önce harfler, sonra kelimeler öğretilir. Ebu'l-Aliyye'ye göre, bu harfler bir takım halkların ayakta kalma durumlarına veya çöküşlerine işaret etmektedir. Aynı çerçevede bir başka görüşe göre bu harfler, İslam ümmetinin bekasına işaret etmektedirler. Ahmed b. Yahya b. Sa'leb, "Bunlar bir sözün bitip yeni bir sözün başladığına işaret etmektedir" der. Bazılarına göre, "Allah bu harflerle kendi zatını övmek istemiş, böylelikle bu harfleri vesile kılmıştır". Ahfeş, "Bunların kasem harfleri olduğu"nu söylemiştir.

Zamanın kelami/aktüel tartışması açısından Huruf-u Mukattaa'ya bakanlar da olmuştur. Ebu Bekr et Tebrizi "Bu harfler Kur'an'ın kadim olmadığını gösterir. Allah, bazı insanların Kur'an'ın kadim olduğu iddiasında bulunacaklarını bildiğinden Kur'an'ın harflerden müteşekkil olduğunu göstermekle kadim olmadığını yani sonradan yaratıldığını anlatmak istemiştir" demektedir. Kadı el Maverdi'ye göre Bu harfler "Kur'an'ın bize misafir olduğunu anlatmak içindir."

Harflere farklı anlamlar verenler de olmuştur. Mesela "Elif'in boğazın uzak yerinden, Lam'ın dilin kenarından ve Mim'in dudaktan çıkıyor olması, kulun her durumda ve her işin başında, ortasında ve sonunda hep Allah'ı zikretmekle yükümlü olduğunu gösterir".

Ruhu'l-Beyan'ın sahibi İsmail Hakkı Bursevi'nin naklettiğine göre, Et Te'vilatu'n-Necmiye'de Elif, Lam, Mim namazın üç rüknünün sembolüdür: Elif kıyamı (2/Bakara, 286), Lam rükûu (2/Bakara, 43), Mim secdeyi (96/A'la, 19) ifade etmektedir.

Elif'in istikameti, istikametin Şeriat olduğunu söyleyenler olmuştur. Harfleri sayısal değerlerine göre (ebced hesabı) ele alanlar da vardır.

Bir kısım insanlar da bu harfleri ebced hesabında kullanmış, her harfe ayrı bir değer vermiştir. Ebced hesabı Yahudilerin İbrani alfabesinde yer alan harflere verdikleri değerin hesaplanmasıyla yapılır; bu hesaptan hareketle gelecekten haber verenler bir tür kâhinlikte bulunup İslam'da yeri olmayan işler yapmaktadırlar. Gaybı Allah'tan başka kimse bilemez.

Şu veya bu, söz konusu harflerin insanı hayrete düşürdüğü muhakkaktır. Hayret, bilmenin ve öğrenmenin başıdır. Bu harflerin ne anlama geldiğini soran insan, devamlarında gelen ayetleri okurken, ister istemez dikkat kesilir. Nitekim başkalarını "Kur'an'ı dinlemeyin!" diye uyaran müşrikler bile (41/Fussilet, 26), Huruf-u Mukattaa ile başlayan sûrelere kulak kabartmaktan kendilerini alamıyorlardı. İbn-i Revme, İbn-i Kutrub ve Muhyiddin İbn-i Arabi bu görüşü savunmuşlardır.

Süleyman Ateş, Huruf-u Mukattaa'nın Hz. Peygamber'den önce Arapça dışında başka peygamberlere indirilen kitap ve sahifeleri kastettiklerini öne sürmektedir. Bunların sûre başlarında zikredilmesiyle, hem önceki kitaplara ve sahifelere atıfta bulunulmakta, hem bu kitap ve sahifelerin özünün son kitap Kur'an'la fasih bir dille (Arapça) açıklandığı hususu anlatılmaktadır.

Bu iddia pek ikna edici görünmemektedir. Çünkü Kur'an'ın Arapça indirildiği ve fasih bir dille Allah'ın mesajının açıklandığı doğrudur (12/Yusuf, 1-2); önceki kitap ve sahifelerin indirildiği de Kur'an'da açıkça belirtilmektedir (87/A'la, 18-19). Başka bir ifadeyle önceki kitap ve sahifelerdeki mesajın son vahiy dili olan Arapça ile hem fasih bir biçimde hem özlü veya tafsilatlı şekilde indirildiğini anlatmak için bu kadar dolaylı, imalı, şifreli yol ve üslup kullanmaya gerek yoktur. Bu söylenenler zaten apaçık bir hakikattir ve bunların tasdiki imanın şartlarından biridir (2/Bakara, 285).

29 sûrenin başında yer alan bu harflerden -ikisi hariç (Ankebut ve Rum sûreleri)- hemen sonra gelen ayetler, Kur'an-ı Kerim'e dikkat çekmektedirler:

2/Bakara, 1 (Elif, Lam, Mim): "Kendisinde şüphe olmayan Kitap";

3/Al-i İmran, 1 (Elif, Lam, Mim): 2. ayette "Allah", 3. ayette "Hak olarak indirilen Kitap";

7/A'raf, 1 (Elif, Lam, Mim, Sad): "İndirilmiş Kitap";

10/Yunus, 1 (Elif, Lam, Ra): "Hikmetli Kitap";

11/Hud, 1 (Elif, Lam, Ra): "Ayetleri muhkem Kitap";

12/Yusuf, 1 (Elif, Lam, Ra): "Apaçık Kitap";

13/Ra'd, 1 (Elif, Lam, Mim): "Kitabın ayetleri";

14/İbrahim, 1 (Elif, Lam, Ra): "İndirilmiş Kitap";

15/Hicr, 1 (Elif, Lam, Ra): "Kitabın ve Kur'an'ın apaçık ayetleri";

19/Meryem, 1(Kaf, He, Ye, Ayn, Sad): "Zekeriya'ya zikir";

20/Taha,1 (Ta, Ha): "Kur'an";

26/Şuara, 1 (Ta, Sin, Mim): "Apaçık Kitap";

27/Neml, 1 (Ta, Sin): "Apaçık Kitap";

28/Kasas, 1 (Ta, Sin, Mim): "Apaçık Kitap";

31/Lokman, 1 (Elif, Lam, Mim): "Hikmetli Kitap";
32/Secde, 1 (Elif, Lam, Mim): "İndirilmiş Kitap";
36/Yasin, 1 (Yasin): "Hikmetli Kur'an";
38/Sad, 1 (Sad): "Zikir dolu Kur'an";
40/Mü'min, 1 (Ha, mim): "İndirilmiş Kitap";
41/Fussilet, 1 (Ha, Mim): "İndirilmiş Kitap";
42/Şura, 1 (Ha, Mim); 2 (Ayn, Sin, Kaf): "Vahiy";
43/Zuhruf, 1 (Ha, Mim): "Apaçık Kitap";
44/Duhan, 1 (Ha, Mim): "Apaçık Kitap";
45/Casiye, 1 (Ha, Mim): "İndirilmiş Kitap";
46/Ahkaf, 1 (Ha, Mim): "İndirilmiş Kitap";
50/Kaf, 1 (Kaf): "Şerefi üstün Kitap/Mecid";
68/Kalem, 1 (Nun): "Kaleme ve satır satır yazdıklarına".

29/Ankebut sûresinin başında yer alan "Elif, Lam, Mim"den sonra gelen ayette *"İnsanlar, sadece 'iman ettik' diyerek, sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar?"* buyrulmaktadır. 30/Rum sûresinin başında yer alan "Elif, Lam, Mim"den sonra ise *"Rum ordularının yenilgisi"*nden bahsedilmektedir. Huruf-u Mukattaa'nın yer aldığı 29 sûreden sadece bu iki sûrede hemen sonra Kitap/Kur'an'dan bahsedilmemesinin hikmeti nedir?

Bazıları, Ankebut sûresindeki "iman ettik" ifadesinden ve Rum sûresinde "Rumların yenilgisi"nin vahiy ile haber verilmesinden hareketle, bu sûrelerde de Mukattaattan sonra dolaylı da olsa Kitap'tan bahsedildiğini veya Kitaba göndermede bulunulduğunu söylemektedirler. Bu bir açıklama olmakla beraber, usul açısından bir zorlamadır. Çünkü bu iki sûrede devam ayetlerinin neden diğerleri gibi açık inmediği sorusunu cevapsız bırakmaktadır.

Ebu'l-A'la Mevdudi, bu tür harflerin Kur'an'ın indiği dönemde ve daha önce Araplar arasında bilindiğini söylüyor. Bu yüzden Kur'an, bu türden harfleri kullandığında bir itirazla karşılaşmadı. Zamanla bu harfler kullanılmadığından tefsirciler bunların anlamını ve önemini tayin etmede güçlük çekmeye başladılar, çeşitli yorum ve teviller yapma yoluna gittiler. Hakikaten de dikkat çeken husus şu ki, Mekkeli müşrikler vahiye, Kur'an ayetlerine itirazlar yönelttikleri halde Huruf-u mukattaa'ya itiraz etmediler. Mesela "Bunlar da, anlaşılmaz harfler söylüyorsun, sen kâhin misin, büyücü müsün?" diyebilirlerdi. İtiraz etmediklerine göre, bunlara aşina idiler. Nitekim şairler Taif ile Necd arasında kurulan Ukaz, Mekke'nin batısında kurulan Mecenne ve Arafat yakınlarında kurulan Zü'l Mecaz panayırlarında dil ve sanat yönünden harikulade şiirler okurlarken, dinleyenlerin dikkatini çekmek üzere bu türden harflerle

seslenirlerdi. Bu verilecek mesaja dinleyenlerin dikkatini çekmek, zihinlerini okunacak şiir üzerinde toplamak için başvurulan bir yoldu. "Açanlar" adı verilen bu harflerle metnin anlaşılması, üzerinde düşünülmesi, muhteva ve maksadının anlaşılması sağlanıyordu.

Kur'an-ı Kerim'de "genel anlamı"yla yer alan cümlelere "ayet" denir. Bazen birden fazla cümle bir ayette yer almaktadır; mesela 2/Bakara, 282. ayet gibi. Cümle kelimelerden, kelimeler de harflerden teşekkül etmektedir. Huruf-u Mukattaa, birbirinden ayrı (münferit), kopuk harflerdir ve Kur'an'ın indiği Arapçanın bütün biçimlerini yansıtmaktadır: "Elif, Lam, Mim, Sad, Ra, Keef, He, Ya, Ayn, Ta, Sin, Ha, Kâf, Nun."

Huruf-u Mukattaa olan bu 14 harf, Arap alfabesinin tam yarısıdır. Dil açısından da Huruf-u Mukattaa ilginç özellikler taşımaktadır. Arapçada kelime yapıları 1'den 5'e kadardır. Huruf-u Mukattaa da öyledir: 1: (Sad, Kaf, Nun); 2: (Ha Mim, Yasin, Ta Sin, Taha); 3: (Elif, Lam, Mim; Elif, Lam, Ra; Ta, Sin, Mim); 4: (Elif, Lam, Mim, Sad); 5: (Keef, He, Ye, Ayn, Sad).

Sonuç itibariyle Kur'an-ı Kerim de ayetlerden, ayetleri kelimelerden oluşmaktadır. Kelimelerin yapı taşları harflerdir. Yani insanların gündelik hayatlarında duygu ve düşüncelerini ifade etmek üzere kullandıkları kelimelerin temel yapı taşları olan harfler Kur'an için de söz konusudur. Başka bir ifadeyle, Kur'an aşkın bir kaynaktan, Levh-i Mahfuz'dan Peygamber'e vahyedilmektedir ama insanların konuştuğu dille, aşina oldukları kelimelerle vahyedilmiştir.

Hakikat şu ki, bu gizemli harfler vahiy sesleridir ve anlamlarını kendisine vahiy gelen Hz. Peygamber (s.a.)'den başkası bilmiyordu. Bu seslerdeki sırrı, derin anlamı, şifrelerinin ihtiva ettiği hikmetleri ve harikulade lezzeti belki sadece Hz. Peygamber idrak ediyordu. Hz. Peygamber, hakiki anlamlarını bildiği halde bir hikmete mebni olarak açıklamadı, kimseye öğretmedi. Başka bir ihtimal, Peygamber'in kendisine de bunların anlamları öğretilmediyse yani o da bu harflerin anlamını bilmiyor idiyse, demek ki ne sormuş ne de insanlara öğretme lüzumunu hissetmiştir. Ancak "Mukattaat yokmuş" gibi de davranmamıştır. Tirmizi'nin kaydettiği sahih bir hadiste şöyle buyrulmaktadır:

"Kim Allah'ın Kitabından bir tek harf okursa, ona bir sevap (hasene) vardır. Her bir sevap da on misli olarak değerlendirilir. Ben 'Elif, Lam, Mim' bir tek harftir demiyorum. Aksine 'Elif' bir harftir, 'Lam' bir harftir, 'Mim' de ayrı bir harftir." (Tirmizi, Fedailu'l-Kur'an, 16).

Bu hadis önemli bir noktaya işaret etmektedir. Şöyle ki: Bazı harfler bir araya geldiğinde anlamlı bir kelimenin ortaya çıktığını söyleyenler olmuştur. Mesela, Elif Lam; Ha Mim ve Nun bir araya geldiğinde "Er Rahman" kelimesi teşekkül

etmektedir. Bundan hareketle, acaba diğerlerinde de Allah'ın isimlerine remiz olabilecek nükteler, sırlar var mı? Bu elbette sormaya değer bu sualdir. Ancak bu, kendimize göre bazı harfleri bir araya getirip bir takım kelimeler meydana getirme ve bu kelimeleri anlamları itibariyle Allah'a izafe etme veya İlahi murat şeklinde takdim etme hakkını bize vermez. Çünkü nüzulleri bakımından bu harfler ayrı ayrı (münferit, mukattaa)dır. Allah'ın birleştirmediğini biz birleştiremeyiz ve kendi indimizden İlahi murat ve maksat icat edemeyiz.

Kur'an-ı Kerim, anlaşılmak ve hükümlerine göre amel edilmek üzere indirilmiştir. Huruf-u Mukattaa'dan sonra gelen çeşitli ayetlerde belirtildiği üzere "Kur'an, apaçık (Mübin) bir kitap"tır. İnsanlar bu Kitabı anlayabilirler. Kitap, hem açıktır hem açıklanabilmektedir.

Bu, iki grup insanın sırtlarından atmaya çalıştıkları sorumluluğu onlara hatırlatır: Bir grup insan var ki inanmıyor, inanmaya niyetleri de yok ve fakat "Tanrısal olan bizi fazlasıyla aşar, bizim aklımız öyle şeylere ermez" diyenlerdir. "Tanrı var mı, yok mu, bilmiyorum, bu konu benim kavrayışımı aşar" diyen agnostiklerin bir türevidirler. Bunlar "Allah'ın varlığı"nı inkâr etmemekle beraber "Tanrı kelamı benim kavrayışımı aşar" derler. Bu da bir tür agnostisizmdir. Bu tür insanlar düşüncelerinde samimiyetsizdirler, gerçekten Allah'tan gelen mesajı anlayamayacaklarından değil, tam aksine kolayca anlayacaklarından ve gereğine göre davranmak zorunda kalacaklarından korkmaktadırlar.

İkinci grup insanlar, inanan kimselerdir ama Kur'an ile akli melekeleri, kavrayış yetenekleri arasına öylesine geniş bir mesafe koymaktadırlar ki, bu mesafe hiçbir şekilde aşılamıyor. Bir süre sonra Kur'an'a yabancılaşıyorlar. En çok söyledikleri şudur: "-Kur'an elbette Allah'ın kitabıdır. Ama onu biz asla anlayamayız. Onu büyük büyük âlimler anlar sadece. Onların söylediklerine bizim ilave edebileceğimiz tek bir sözcük yoktur".

Kur'an'ın insanların kullandığı harf ve kelimelerden oluşması ve anlaşılabilir olması, Kur'an'ın tefsirine meşru gerekçe teşkil eden önemli bir noktadır. Herkes belli bir asıl ve usul dâhilinde Kur'an'ı anlamak, tefsir etmek isteyebilir. Yeterli birikim, usul ve samimiyet (ihlas) bu teşebbüs ve çabanın başıdır. Nitekim tarih boyunca Kur'an'ı tefsir eden sayısız bilgin olmuştur ve bugün de bu çaba devam etmektedir.

Ancak, insanların ilmi ve zihni yetenekleri hangi ölçülerde gelişmiş olursa olsun, gelip dayanacakları bir sınır vardır. İnsanın iktidarı gibi bilgisi de izafidir ve sınırlıdır. Mutlak bilgi Allah'ındır. İnsan, kendi insanlık durumundan ibaret olan sınırını aşamaz. El elden üstündür ve "her bilenin üstünde bir bilen vardır". Mesela hiçbir bilgin (entelektüel, bilim adamı veya bir konunun yetkin

uzmanı) Peygamber'in kavrayış seviyesine ulaşamaz, onun fetanetine sahip olamaz. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber (s.a.)'in bu harflerin anlamlarıyla ilgili bir şey söylediğine dair elimizde bir kayıt yok, sahabeler de ondan bu konuda herhangi açıklayıcı bir bilgi sormuş değiller. Peygamber'in, bu harflerin anlamlarını bildiğine dair bir kanaate sahip olabiliriz, elbette Allah ona bunların anlamlarını öğretmiş olabilir, ama bizler bilemiyoruz. Bizden öncekiler bilmiyordu, bizden sonrakiler de bilemeyecektir. Ancak bu harflerin anlamlarıyla ilgili değil de, muhtemel hikmetleriyle ilgili bazı fikirler, tahminler yürütebiliriz.

Başka bir ifadeyle, varlık âleminde mutlak gayp olduğu gibi Kur'an'ın da mutlak gaybı vardır. Bu şüphesiz bize nispetle mutlak gayptır, eğer Peygamber bu bilgilere muttali olduysa, bu, Allah'ın ona öğretmesiyle mümkün olmuştur. Yoksa Peygamber'in kendi şahsi çabası veya gücüyle gaybı bilemeyeceği, Kur'an'da zikredilen bir hakikattir.

Huruf-u Mukattaa'nın sonuç itibariyle birer harf olması, Kur'an'ın ona inanmayanlara bir meydan okuması fikrini öne sürenlerin görüşünü güçlendirmektedir. Kur'an, açık bir dille meydan okumaktadır (Tahaddi): *"De ki: "Eğer bütün ins ve cin (toplulukları), bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansa, -onların bir kısmı bir kısmına destekçi olsa bile- onun bir benzerini getiremezler."* (17/İsra, 88).

Evet, ins ve cin Kur'an'ın bir benzerini meydana getiremezler. Kur'an da "Arapça indirilmiş" bir kitaptır (43/Zuhruf, 3). Arapça 28 harften müteşekkildir. "Kur'an" kelimesinin kök anlamlarından biri "toplamak"tır. Araplar "Suyu havuzda topladım" dediklerinde "topladım" fiilini "Kara'tü" olarak kullanırlar. Kur'an, harfleri toplamıştır. Harflerden kelime, kelimelerden ayetler, ayetlerden sûreler, sûrelerden Kur'an teşekkül etmiş, anlamlar bir havuzda yani Mushaf'ta toplanmıştır. Kur'an, Allah tarafından indirilmiş bir kitaptır. Kimilerini öz, kimilerini açıklayarak geçmiş ve gelecek bütün bilgi ve haberleri ihtiva etmektedir.

Meydan okuma babında (tahaddi) sanki şöyle denmektedir: İşte harfler ortada!.. Herkes harfleri bir şekilde bir araya getirip kelime, kelimelerden cümleler kurabilir. Gücü yeten, kendine güvenen ortaya çıkar ve Kur'an'ın bir benzerini getirmeye çalışır. Ancak bu ebediyen gerçekleşmesi, tamamlanması mümkün olmayan bir teşebbüs olarak kalır. Çünkü Kur'an, Allah tarafından indirilmiştir. Kim ne yaparsa yapsın kendi sınırlı aklı, kavrayış gücü ve algısı çerçevesinde bir şeyler yapacaktır.

Harfleri bir araya getirir, kelime yapar, kelimelerin bir araya getirilmesiyle de cümle kurarız. Vahiy aracılığıyla gelen de harflerden müteşekkil kelimedir.

Ancak vahiy ile gelen Allah kelamıdır ve Allah kelamı insan sözüne benzemez. Bu çok önemli bir hakikati ifade eder: Allah'ın kelamını kutsal, etkili, hikmetli, yol gösterici ve kurtarıcı kılan harflerin Allah tarafından bir araya getirilmesidir. Kelamı kutlu ve kutsal kılan bu İlahi işlemdir.

Harfler gibi taşlar da yapıların ana unsurlarıdır. Kâbe'yi vücuda getiren taşlar gibi. Taşın kendisi sıradandır. Sadece Hacerü'l-Esved Cennet taşıdır. Diğerlerini Hz. İsmail, babası Hz. İbrahim'e taşıdı, çevreden topladı, yonttu. O taşları sıradan taş olmaktan çıkarıp kutsal kılan, Kâbe'yi vücuda getirmek üzere İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yontulmaları ve her birinin yerli yerine konulmasıdır.

Allah'ın bir araya getirdiği sözdizimi (Kur'an) dışında hiçbir söz İlahi, mutlak, korunmuş ve kutsal değildir. İnsanlar harflerden söz dizerler, ama bunlar "beşeri metinler"dir. Kur'an sıradan bir metin değildir, Allah'ın kelamıdır.

Harfler de taşlar gibidir. Onları kutsal kılan dizimlerinin İlahi olması, İlahi kelama her birinin temel teşkil etmesidir. Başka bir ifadeyle harflerin birer ruhu, manevi kişilikleri, kendilerine özgü ve belki de sadece kendilerinde içkin anlam ve hikmetleri vardır. Bu yüzden Allah'ın kelamı, anlamı ve muhtevası gibi lafzı itibariyle de kutsaldır. Ve bu kutsal özelliği dolayısıyla namazda Arapça dışında bir dille okunması caiz değildir. Bu analoji doğruysa, bu durumda 29 sûrenin başına gelen harflerle verilmek istenen mesaj, harflerin diziminden teşekkül eden kelime ve cümlelerin kendisinden neşet ettiği vahiy ile sıradan insanların, şairlerin, aydın veya akademisyenlerin düşünce ve eserleri arasında mahiyet farkı vardır. Vahiy eseri ayetler –harflerden müteşekkil ise de– mucizedir, beşerin sözleri ise sıradandır.

Bazılarına göre ise söz konusu harflerin anlamlarının apaçık bir şekilde öğretilmemesinin çeşitli hikmetlerinden biri, –Allah-ü a'lem– belki de bu harflerin Allah ile Peygamberi arasında "mahrem bir alan"ın varlığına işarettir. İ. Hakkı Bursevi "Allah Peygamberi ile kendi arasına bir şifre koymuştur ki, ona ne mukarreb (yakınlaştırılmış) bir melek ne (başka) bir peygamber muttali olur" demektedir. Böyle bir şey söz konusu ise şifreyi koyan ve veren de, mahrem alanı tayin eden de Allah'tır. Çünkü Peygamber'in gaybı bilmediğini biliyoruz fakat bilmediklerimizi ve asla bilemeyeceklerimizi bildiğini de biliyoruz. Hz. Peygamber, kendisine öğretilen her bilgiyi açıklamamıştır. Emredildiği kadarını tebliğ ve beyan etmiştir. Mukattaat'ın anlamlarını, iç sırlarını, şifre olarak ne ifade ettiklerini biliyordu ama bize açıklamadı; bu bilgi bizim için gayp olarak kaldı. Şu halde illa da bir anlam vermek için bazı kelamcılar ve müfessirler gibi zorlamalara gitmeye gerek yok.

Akla şu soru gelmektedir. Harfler kelimelerin ve elbette anlamın temel yapı taşları ise, peki harf nedir? Bir şekil-simge veya soyut bir imaj mıdır? Harfin de temel yapı taşına inildiğinde her harf için farklılaşmış çizikler, simgeler buluruz. Ama bunlar sonuçta çiziklerdir. Doğuştan kör olan bir insan da harflerden müteşekkil kelimelerle konuşur ama harfleri çizikleri veya şekilleriyle tanımaz. Şu halde gören görmeyen açısından da olsa, bu çiziklerin derinine inildiğinde sanki hiçbir şey kalmaz. Ürperti verici belirsiz bir dünyanın eşiğine gelmiş oluruz. Bu çerçevede harflerin durumu, atoma ve genlere benzemektedir.

Kâinat; yaratılmış kitap, Kur'an; vahyedilmiş kâinattır. 20. yüzyılın başlarına kadar atom kâinatta yer alan maddenin temel yapı taşı, harfleri hükmündeydi. Kelamcılar buna cüz'ün la yetecezza (parçalanmayan parça) derlerdi. Ama o da parçalandı ve atomların üç kütleli (proton, nötron, elektron) ve bir kütlesiz (foton) parçacıktan teşekkül ettiği anlaşıldı. Bugün elektronların ne olduğuna karar verilemiyor. Bazı durumlarda parçacık bazı durumlarda dalga gibi davranıyorlar. Söylenebilecek ve zaten söylenen şu ki, atom-altı evrende tüm varlık âlemi bir titreşim içindedir. Tevhid fikrinden yoksun olarak baktığımız zaman, bunun ne olduğunu bilmiyoruz, her şey belirsizlik içinde yüzüyor. Bütün bu "belirsizlik ve bilinmezlik" bir anlam boşluğuna bırakılmaktadır. Bu noktadan sonra epistemolojinin çöküşü başlar. Hakikatin parçalandığı postmodern zamanda epistemolojinin bizi götüreceği güvenli liman yoktur, esasında kopan fırtınada bineceğimiz gemi de yoktur. Ama bu postmodern insanın pusulasını kaybetmiş müşevveş zihninin yanılgısıdır. Hakikat vardır, tektir ve bizden bağımsızdır. Hakikatin kendisinde içkin olduğu varlıkta bir harmoni, ritim ve kendi varoluşunun amacına yönelik bir dans, müzik ve ibadet söz konusudur. Bu eşikten sonrasının belirsizliğinde atomlar oynuyor, bir merkeze doğru akıyor.

Ve nihayet insanın gen haritası konusunda da önemli bilgilere ulaşıldı. Yeni araştırmalar, bize insan vücudunda 100 trilyon hücre olduğunu ve her bir hücrede 3 (veya 3,5) milyar gen harfi sıkıştırıldığını gösteriyor. DNA, bir organizmadaki tüm genetik malzemenin birleşiminden ibaret, fosfat ve şekerden oluşuyor. DNA'lar birbiri ardına dizilecek olsa, dünyadan güneşe olan yaklaşık 150 milyon km.lik mesafe tam 600 kere kat edilir. DNA biyo-kimyasal varlığımızın son yapı taşıydı. İnsanın gen haritasının çözülmüş olmasıyla, biyo-kimyasal varlığımızın son yapı taşına da ulaşıldı.

Ancak genlerimizin diplerine inildiğinde orada da belirsizliğin eşiğine, bilinmezin kıyısına gelip duruyoruz. Genlerimizin her biri tıpkı atomlar gibi içlerinde kendilerinde içkin olan "İlahi öz"e dönük bir varoluş, anlamlı bir hareket içindedirler.

Allah'a imanın merkezde yer almadığı bir âlem tasavvurunda gelinen son nokta belirsizliğin eşiğidir. Çünkü hakikatte elektronların davranışları bizzat kendilerine değil, gözlemciye bağlı olarak değişmektedir. Tevhid açısından bakarsanız, belirsizlik denen eşiğin ötesinde bir anlam, hakikat, sevgi yani ulûhiyetin tezahürlerini görürsünüz. Hakikatte batın ve zahir, gayp ve müşahede iç içedir. İçerilen batın, açığa vurulan tezahürdür. Varlığı zahirden ibaret görürsek –ki bunu zihin öyle tasarlar– iç hakikat bize kendini göstermez, bizden kaçar. Batın gayp, tezahür müşahededir. Her ikisinin kökeni tek ve birdir ve o da sadece bir emirdir: "Kün (Ol!)" emri.

Kâinat; hayatı, amacı ve ritmi olan varoluşsal bir gerçeklikler düzeneğidir. Biz onu ya kendi iç (batın) ve aşkın hakikati ile kavrar, ya da kendi zihnimizde dondurur, içini boşaltır ve maddi bilgimizin bir nesnesi haline getiririz. Bundan 700 yıl önce Mevlana Celaleddin, fizik dünyanın son yapı taşı olan atomu parçalamış ve onun batın ve aşkın mahiyetini resmetmişti. Şöyle diyordu: "Eğer bir atomu kesersen/ Ortasında bir güneş/ Ve güneşin etrafında/Durmadan dönen gezegenler görürsün."

Demek ki Huruf-u Mukattaa'nın da derininde, bizim için gaypta kalan başka bir evren (Alemü'l-gayb) vardır.

Gayp kendini bir takım telmih, işaret veya remizlerle hissettirebilir, nitekim Mukattaat örneğinde bunun harfler üzerinden yapıldığını görüyoruz. Böyle olmakla beraber, bu kategorideki gayb kendini ifşa etmez. Biz zannediyoruz ki, temel yapı taşlarına indiğimizde hakikatin künhüne ulaşır, onu bütünüyle kavrarız. Belki de tam aksi olur ve ayetler ile kelimeleri anlamamıza, onlardan çeşitli sonuçlar çıkarmamıza rağmen, iş onların temel yapı taşlarına geldiğinde yani ayetler ve kelimeler harflere ayrıştığında yeni bir evren başlar. Bu evren bizim için bilinmezdir, gayptir, sadece bizim önümüzde duran birtakım şifreler, semboller ve işaretlerdir. Belki de bu nokta, akli bilgimizin sınırıdır ve Müteşabihat (benzeşmeli) ayetlerle ilgili söylememiz gerekeni bu noktada da tekraren ve teyit en söylemeliyiz: *"Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır"* (3/Al-i İmran, 7). Nitekim sonra gelecek ayette (2/Bakara, 3), mü'minlerin sayılacak özelliklerinden biri, "gaybe inanmaları" olacaktır.

Üstat Said Nursi, bunların birer ilahi şifre olup manalarını Allah'ın has kulu Hz. Peygamber'in bildiğini söyler. Bu harflerle bazı gaybi işaretler verilir. Ona göre Hz. Peygamber'in varisleri âlimler de bu harflerin manalarını bilir. Mademki Kur'an her zaman ve topluluğa hitap ediyor, bu harflerin çok çeşitli yönleri olabilir. Said Nursi, bu fikirden hareketle Bakara sûresinin başındaki Elif-Lam, Mim harflerinden Elif'in "Bu Allah'ın ezeli kelamıdır"; Lam'ın "Onu

Cibril indirdi"; Mim'in de "Muhammed aleyhisselama indirdi" manasına geldiklerini öne sürüyor.

Çok sayıda kelamcı ve müfessir bu harflerin "Müteşabihat"tan olduğunu söylemişlerdir. Ancak Huruf-u Mukattaa, birden fazla anlama gelen Müteşabih ayetlerden farklı olarak, sadece bir takım işaretlerdir. Müteşabih ayetler birden fazla anlama gelir, yoruma ve tevile açıktır. Kasas sûresinin (28/1-2) ilk iki ayeti bu görüşü kuşkuya düşürür: "Ta-Sin-Mim. Bunlar, apaçık Kitabın ayetleridir." Ayetleri apaçık olan kitapta bu üç harfin müteşabih olması çok ikna edici görünmemektedir. Belki üç harften (Ta-Sin-Mim) oluşan ilk ayet apaçıktır. Yani üç harfli bir ayettir, ayet olması apaçıktır ancak size bunun anlamı kapalı tutulmuştur. Müteşabih ayet yorumlanır, bu harfler sûre başlarında birer ayet olarak yer almışlardır ama yoruma, tevil veya tefsire açık tutulmamışlardır. Bu konuda Mahmut Şeltut, "Tefsiru'l Kur'ani'l Kerim" adlı eserinde müteşabihleri "mutlak müteşabihler" ve izafi müteşabihler" olmak üzere ikiye ayırmak gerektiğini söylemiştir ki, bizce de Huruf-u mukattaa mutlak müteşabih, diğerleri izafi müteşabihler şeklinde anlaşılabilir. (Bkz. 3/Al-i İmran, 7. ayetin açıklaması.)

Huruf-u Mukattaa her biri diğerinden kopuk olarak kendi başına birer işarettir sadece. Yoruma, tevile açık olmayan birer işarettir. Ancak anlamdan yoksun değildirler. Kur'an'ın yani son vahyin bir anlam düzeyidirler. İnsanlar büyük bir bilgi birikimiyle Kur'an'ı anlamaya, çeşitli anlam düzeylerine ulaşmaya çalışırlar ve cehdleri oranında ulaşırlar da. Ama yine de bu harflerin iç anlamlarına ulaşamazlar. Her şeye rağmen, Kur'an sarayında insana, onun bilme isteğine kapalı -çoğu zaman insan bu bilme isteğini fetih, hükmetme ve denetleme aracı olarak kullanıp suistimal etmektedir- tutulan bölmeler vardır. Hz. Peygamber (s.a.)'in dışında kimse Saray'ın tümünü gezip iç güzelliklerine, sırlarına muttali olamaz. Eğer Saray Bilgisi'nin her bölümü insana açılsaydı veya insan her bölmeye girip ordaki sırları bilme gücüne sahip olsaydı, insan Allah'ın ilmine vakıf olduğu vehmine kapılırdı. Yani Promethe gibi gurura kapılır, önce kendi nefsinde, sonra sosyal ve fiziki çevresi üzerinde tiranlığa kalkışırdı. Hakiki ulûhiyet ve rububiyet buna manidir.

Şu halde hiç kimse Kur'an'ın bütün anlam düzeylerini, işaret ettiği bilgilerin tümünü; aşkın, içkin ve öte zenginliklerini ihata ettiğini iddia edemez, etmemelidir. Huruf-u Mukattaa, bize sınırlı insanlar olarak haddimizi bildirmekte, bilgimizin sınırlarına işaret etmektedir. İnsan, Aristo'nun dediği gibi "elbette bilmek ister" ama her şeyi bilemez ve belki en başta bilmesi gereken, her şeyi bilemeyeceğini bilmesidir. En doğrusunu Allah bilir!

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾

2. Bu, kendisinde şüphe olmayan, takva sahipleri için yol gösterici bir kitaptır.

"**Bu**" hem gaib (görünmeyen) hem hazır (yanımızda bulunan veya görülebilen) için kullanılan bir kelimedir. Buradaki haliyle mücerret olarak Kur'an-ı Kerim'e işaret etmektedir. Kelimenin gözle görülen bir nesneye işaret etmek üzere kullanıldığını düşündüğümüzde, Kur'an'ın apaçıklığının kastedildiği anlaşılmaktadır (32/Secde, 2). İki anlamda Kur'an'da hiçbir şüphe yoktur: Biri kaynağı itibariyle vahiydir, hak ve hakikattir. Diğeri takva sahipleri onu takip ettiklerinde hidayet bulurlar. Fussilet sûresinde Kur'an'ın "iman edenler" için bir hidayet ve şifa olduğu belirtilmektedir (41/44).

Bu ayetin nüzulü sırasında Kur'an henüz tamamlanmış değildir ama büyük bir dağın bir bölümünün gözle görülüp devasa gövdesinin zaman içinde görüş mesafesi içine girip görülebileceğini ima eder gibi, bu sûreden sonra vahyin devamı gelecektir. Gelecek ve tamamlanacak olan Kitap'tır. Yani "**bu**" El-Kitap'tır, Kitap budur! Öyle ise, söz konusu olan Kur'an-ı Kerim olduğuna göre, indiği dönemde o güne kadar inen ayetlere işaret ettiği gibi, toplamına ve menşei olan Levh-i Mahfuz'a da işaret etmektedir. Yani hem o güne kadar inen, hem sonra indirilen ayet ve sûrelerin toplamı olan Mushaf'a işaret vardır. "Kitap" gözle görülen şeyleri bir araya derlenip toparlanmayı ifade eden mastardır. Kur'an-ı Kerim'de kitap, yerine göre Kur'an-ı Kerim, Tevrat, varlığın sicil defteri veya her şeyin içinde yer aldığı kütük yani Levh-i Mahfuz'dur.

Dilbilimciler "**Rayb**" kelimesinin "şüphe", "töhmet" ve "ihtiyaç" anlamlarına geldiğini söylemektedirler. Rayb içinde olan kalp rahatsızdır, vehimler besler. Birinden veya bir şeyden şüphe etmek, onu bir şeyle töhmet etmek kalbe rahatsızlık verir, vehimlere sebep olur. İnsanı işkillendiren, belli belirsiz kuşkuya düşüren durum bu kelime ile ifade edilir. Allah, doğruluğu, hakikati ifade etmesi, yol göstermesi ve aydınlatıcı özellikleri bakımından Kur'an'da kuşkuya yer verecek hiçbir unsurun bulunmadığını buyurur. Bu Kitap, Peygamber (s.a.) in yazdığı, kendi akli melekeleri, zekâsı, öngörmesi ve entelektüel çabalarıyla kaleme aldığı veya yazdırdığı bir kitap değildir. "*Eğer kulumuza indirdiğimizden (Kur'an'dan) şüphe içindeyseniz...*" (2/Bakara, 23) Bu ayet, 'Rayb' ile ifade edilen şüphe ve vehmin Kur'an'la değil, insanla ilgili olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın kendisinde herhangi bir şüphe yoktur ama insan şüphe etmektedir. Şüphesiz olandan şüphe edenin şüphesi kendisiyle ilgilidir. Kur'an şüphesiz hem Allah'tan gelen vahiydir, hem insanı dünya ve ahirette

hakiki mutluluk ve kurtuluşa götüren rehberdir; bu iki özelliğinde en ufak şüphe bulunmamaktadır.

Bu Kitap, Allah'ın beşer ve kul olan Hz. Muhammed (s.a.)'e "indirilmiş"tir. Kur'an'ın şeksiz şüphesiz bir vahiy olduğundan kuşkuya veya bu yönde tereddüt gösterenin, şüpheye ve tereddüde mesnet teşkil eden aklından kuşkuya düşmek gerekir. Akletmenin ve düşünme faaliyetinin merkezi olan kalpte hastalık varsa Kur'an'dan şüpheye düşülür. Selim akıl ve temiz fıtrat yani kararmamış vicdan onun hükümlerinin doğruluğunu, insanlar için faydasını teslim eder eğer nefsin istek ve arzuları aklı ve vicdanı bastırmışsa, kişi şüpheye düşer. Kuşkuya maruz kalan akıl, vahyedilen hakikatleri ve bilgileri anlama, kavrama durumunda olan selim akıl değil, prizmadan geçerken ışığın kırılmaya uğraması gibi, varlık dünyasındaki içkin hakikatlerle ve Allah'ın ayetleriyle çatışan akıldır. Aklıselim bir biçimde iş yapar hale getirmek için, vahyin aydınlığında akletmesini sağlamak lazımdır ki, burada vahiy-akıl ilişkisi ışık-göz ilişkisi gibidir. Gazali'nin benzetmesinden hareketle güneş, ay veya başka bir nesne ışık saçtıkça gözlerimiz nesneler dünyasını görür. Belli ki ışık ve göz olmadıkça görmemiz mümkün değildir. Kalbin bu türden hastalıklarını tedavi etmenin yolu takvadır.

Kur'an'ın kendini vahiy olarak tanıtmasının en önemli teminatı selim akla ve temiz vicdana hitap etmesidir. Şu halde "Bu (Kitap/Kur'an)" Allah'tan bir vahiydir; Hakikati ve Hakikat'in Bilgisini ihtiva eder, Hakikat'e işaret eder; kurtuluşun yollarını gösterir; dünya ve ahiret mutluluğu için bir yol haritası verir.

"**Hüda**" ise doğruluk ve açık-seçiklik demektir. Yani kendisinde şüphenin bulunmadığı bu Kitap, takva sahiplerine doğru yolu göstermekte, onda bilgi, hikmet, irfan ve hayatları için gerekli olan açıklamalar bulunmaktadır. Hiç kimse, bu Kitabı herhangi bir ayıp, kusur veya kendini tanıttığı çerçevenin dışında hasletlerle töhmet altına sokamaz. Hidayeti amaçlayan bilgi, açıklama ve tarifin muğlak olmaması gerekir çünkü "hüda"nın bir anlamı da gündüzün isimlerinden biridir. İnsan gündüz aydınlığında hayatını sürdürür, nesneleri tabii aydınlıkta seçer ve böylelikle ihtiyaçlarını görmeye çalışır.

Hidayetin iki anlamından söz etmek mümkün: a) Yol gösterme; b) İmanı yaratma. Birinci anlamı, soran kişiye adresi tarif etmek, gideceği yolu anlaşılır bir biçimde göstermekle aynı şeydir. Bu anlam çerçevesi peygamberler ve onları izleyenler için söz konusudur. (Bkz. 13/Ra'd, 7; 42/Şura, 52.) Bu gruptaki "hüda"nın dikkat çekmek anlamına gelebileceği de söylenmiştir.

İkinci anlamı ise "teyit ve başarı" anlamına gelir; sadece Allah'a ait boyutu ifade eder. "İhtida" fiili "Hüda" fiilinin dönüşlü siygasıdır. Yani "Ona hidayet et-

tim, o da hidayete erdi" demektir. İkisi arasında mahiyet kopukluğu yok. Hidayeti gösteren Allah, hidayete eren insandır. Kulun niyeti, seçim ve fiili ne kadar rol oynarsa oynasın, hidayeti veren, gösteren ve onaylayan Allah'tır. Gerçek ve kurtarıcı hidayet Allah'ın hidayetidir (6/En'am, 71.) İnsan, Allah'a rağmen hidayet sahibi olamaz. Siz bir devletin yurttaşı olmak istediğiniz zaman, bütün prosedürü yerine getirmek zorundasınız; prosedürün tümünü eksiksiz yerine getirseniz bile, sizi yurttaşlığa kabul edecek olan devlettir; devlete rağmen yurttaş olamazsınız.

Buna göre, hidayet, kalpte imanı yaratmak demektir; kolayca anlaşılacağı gibi bu sadece Allah'a mahsustur, hiç kimse hidayet bulacak kimsenin kalbinde imanı yaratma imkân ve kudretine sahip değildir: "Hiç şüphesiz, sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin" (28/Kasas, 56.) Şu halde hidayetin Allah'ın elinde olması aynı zamanda isteyenin kalbinde Yüce Allah'ın hidayeti yaratması, var etmesidir.

"**Takva sahipleri için**" açıklanmaya muhtaç bir ifadedir. Bilginler hidayetin mi takvayı doğurduğu, takvanın mı hidayeti gerektirdiği veya ona yol açtığı konusunu tartışmışlardır. İbare, hidayetin takva sahiplerine özgü kılındığını ima eder. Ebu Ravk, hidayetin takva sahipleri için bir onur olduğunu söyler.

Esas itibariyle "takva" "az söz söyleme"ye denir. Kişi özvarlığı ile hoşlanmadığı şeyler arasına engel koyduğu zaman takva yapmış olur. Hz. Ömer (r.a.), Ubey bin Ka'b'ın sorusu üzerine takvayı, "dikenli yolda yürüyenin elbiselerini ve bedenini dikenlerden koruması" olduğunu söylemiştir.

Kavramsal anlamı salih ameli yani güzel, yararlı ve iyi davranışları ile içtenliği, ibadetleri ve duası kendini Yüce Allah'ın azabından koruyan kimsenin en yüksek derecedeki bilinç ve tutumunu; "Haşyet"le ta'zim ve saygıdan ileri gelen korkuyu ifade eder. Hiç kuşkusuz takva sadece büyük günahlardan sakınmayı değil, küçük günahlardan da sakınmayı gerektirir. Kur'an'da yerine göre iman, tevbe, itaat, günahın terkedilmesi ve ihlas anlamlarında kullanılır; belki de tümünün toplamına "**takva**" demek daha doğrudur.

Takva sahipleri hem Allah'ın yasakladığı şeylere yaklaşmazlar hem de Allah'tan gelen her şeyi derin bir iman ve ihlasla tasdik ederler. Şirk ve küfürden kaçınmak, sahih inanca yani imana sahip olmak; büyük günahlardan kaçınıp küçük günahlarda ısrarlı olmamak; ibadet ve itaatte ihlaslı olmak; Allah'tan başka hiçbir şeye nihai ve asli değer vermemek takva sahiplerinin özellikleridir. Küçük günahlara karşı duyarlılık göstermeyi hafife almamak lazım gelir. Şair İbnu'l Mu'tez'in dediği gibi büyük dağlar küçük çakıl taşlarından oluşmuştur. Hasan el Basri, takvayı "Allah'tan başkasının Allah'a tercih edilmemesi ve bütün işlerin Allah'ın kudretinde olduğunun bilinmesi" olarak tanımlamış-

tır. Takva değerli bir haslettir. Allah'ın Elçisi (s.a.) "Kişinin dünyada takvadan sonra sahip olduğu en hayırlı/değerli şey salih (ve saliha) eştir" (Ebu Davud, Zekât, 32) buyurmuştur.

Takva sahipleri, prototip insan, başka bir ifadeyle dünya şartlarında arzulanan insan modelidirler. Kur'an bir hidayet kitabı olarak bütün insanlara indirilmiştir (2/Bakara, 185.) Yani aslında Kur'an, takva sahipleri için bir hidayet kitabıdır ki, Razi'ye göre takva sahipleri bütün insanlardır. Başka bir ifadeyle takva sahibi olmayan gerçekte "insan", insanın asli unsuru, değeri ve şerefi olan haysiyete sahip değildir; nasıl olsun ki! Kendisini yaratan ve nimetlerle donattığı yararına sunan Yüce Allah'tan, O'nun emir ve yasaklarından korkmayan insan nasıl insani şeref ve haysiyet sahibi olabilir! Kur'an, bize Allah'ın varlığı, risalet, ahiret konularında rehberlik eder. Bu anlamda inanmayan/kâfirler için de bir rehberdir. Şu var ki, ondan yararlanabilen takva sahipleri insanlardır sadece. Çünkü sonuç itibariyle -başka yerlerde ifade edildiği üzere- Peygamber, "Ancak kıyamet gününden korkanları" (79/Naziat, 45) veya "Zikre uyan(lar)ı uyarır" (36/Yasin, 11; ayrıca bkz. 2/Bakara, 21.)

Kur'an'ın başka yerlerinde özellikle vurgulandığı üzere "hidayet Allah'ın elindedir." Bu konu kelamcılar ve bilginler arasında çokça tartışmalara sebebiyet vermiştir. Burada da Kur'an'ın ancak takva sahiplerini hidayete erdirdiği belirtilmektedir. İsra sûresinde (17/9) açıklandığı üzere, bu konu hasta-doktor ilişkisine benzer. Hasta olan insan rahatsızlığının farkına varıp doktor aramadıkça şifa bulamaz. Kur'an hazık hekim gibidir, kim başvurursa ona şifa verir, dolayısıyla hidayet, doğru yolu -hatta en doğru yolu- gösterme imkânı sadece Kur'an'da mevcuttur. Ancak hasta olduğunu kabul etmeyene Kur'an'ın sağlayabileceği bir fayda yoktur, böylelerini şanı Yüce Allah, kendi sapkınlıklarında, karanlık dünyalarında bırakır, ama doğru yolu arayan, şifa bulma peşinde olanlara da doğru yolu gösterir, şifaya kavuşturur. Şifa da sadece hekimde bulunur, safra kesesinden rahatsız olan araba tamircisine giderse derdine yanlış adreste çare aramaya kalkışmış olur. Emir ve yasakları bile bile çiğneyene, çalıp çırpana, yalan söyleyene, zorbalık yapana, kısaca konulmuş sınırlara riayet etmeyene Kur'an'ın nasıl faydası olabilir! Öyleyse 5. ayette açıklanacağı üzere hidayet Allah'ın verdiği hidayettir ve bu hidayet üzere olan kurtulur.

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

3. Onlar, gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.

"Onlar" takva sahipleri kimseler yani mü'minlerdir. Belirgin özellikleri gayba iman etmeleri, namazı dosdoğru kılmaları ve kendilerine rızık olarak verilenlerden infak etmeleridir. Burada iman, gayp ile ilişkilendirilmiştir. Yani onlar, gaybın varlığını kabul ederler; bunun hak ve hakikat olduğundan emin olurlar.

"İman" kendisinden emin olunan şeyi doğrulayıp teyit etmektir. İman kalbin tasdikini, dilin ikrarını ve amelle teyit edilmesini gerektirir. Bir bilgi, yargı ve haberin hakikati söz konusu ise, bunun varlığını, doğruluğunu kalbin doğrulaması, dilin ikrar etmesi yani açıkça ifade etmesi ve gereklerine göre amel edilmesi beklenir. Her üç unsur (tasdik, ikrar, amel) birbiriyle ilişkilidir. Biri diğerinin kopmaz parçası değilse de, biri diğerinin lazimesidir. Kalbin tasdik etmediği şeyi dilin ikrar etmesi ikiyüzlülüktür, bu münafıkların sıfatıdır; kalbin tasdik ettiği şeyi dilin ikrar etmemesi başkalarının yanlış kanaat ve suizanlarına sebebiyet verir; iman sahibi olduğunu açıklamayan birini başkalarının mü'min kabul etmesi beklenemez. Hem kalbin tasdik edip dilin ikrar ettiği şeyin amellerde tezahür etmemesi –ki Müslümanların çoğu bu durumdadır– dünya ve ahrette birçok nimet ve faydanın zayi olmasına sebebiyet verir.

Çoğu kimsenin sandığının aksine, iman, kuru, araştırmadan, akli istidlalden yoksun, saçma, hiçbir şekilde mantıksal olarak açıklanamayan; tefekkür/düşünme, analiz, temyiz ve terkip boyutu olmayan soyut bir inanç değildir. Aksine kendisinden emniyet duyulan şeydir ki, sahih bir din inancı düzenler, inancı "iman" seviyesine yükseltir. Bunun yanında Fahreddin Razi, iman lafzında doğrulama/tasdik anlamı olduğu yönünde ittifak olmakla beraber, bu doğrulamada "Marifetullah"ın da bulunması gerektiğini söyler.

Gayba inanmak; görünmeyen, duyu organlarıyla idrak edilmeyen, ancak her biri birer hakikat olan şeyleri doğrulamak, varlıklarını teyit ve itiraf etmektir. "Gayb" görünmeyendir. Güneşin batımı, artık gözle görünmemesi anlamına gelir; içinde saklanılan koruluk veya içine düşülen bir çukur/kuyu bu kelime ile ifade edilir. Gaybın zıttı "müşahede" yani beş duyu ile sabit olan şeydir. Varlığın iki düzeyi vardır: Gayb âlemi (Alemü'l-gayb) ve gözlemlenebilir varlık (Alemü'ş-şehade). Bu Batı felsefesindeki "fizik-metafizik ayrımı"na tekabül etmez. Felsefede fizik-metafizik iki mutlak ve özerk kategori veya sonsuza kadar birbirleriyle kesişmeden giden iki alan iken, Kur'an bakış açısından müşahede âlemi, gayb âleminde içkin bulunmaktadır. Biri diğerinin batını, aşkını veya ötesi iken, diğeri onun zuhuru, varlık alanına veya bizim duyu organlarımızın müşahedesine çıkmış halidir.

Metafizik aklın bilemediği, matematiğin ve geometrinin diliyle ifade edil-

meyen, başka bir deyişle nicel olmayan varlık alanıdır. Gayb ise metafizik değildir, sadece görülmeyen, müşahede edilmeyendir, bu özelliği nedeniyle akıl-dışı değildir; görülebilir yani müşahede edilebilir hale gelince akli kavrayışa konu olur, akıl tarafından kavranır. Her iki âlem de Allah'ın yaratmasıdır. Mesela bizim için melekler, cinler, ahiretteki cennet-cehennem ise -ki öyledirler- bunları Allah yaratmıştır. Kişinin idrak kapasitesinin sınırlılığı dolayısıyla her gaybı akıl-dışı ilan etmesi, idrak seviyesinin çok alt düzeylerdeki bir materyalizme veya pozitivizme denk düşer. Duvarın arkasındaki nesneleri görmüyorsak, bu nesnelerin varlığını yok saymamızın gerekçesi değildir. Gayb ile müşahede âlemi arasında ayırım olsa bile, birinin diğerinden daha aşağı seviyede ve önemsiz olduğu anlamına gelmez. Hatta denebilir ki gayba inanmanın yolu müşahede âleminden geçer, zira Kur'an-ı Kerim, sıklıkla kâinatın, tabiat olaylarının gözlemlenmesini, sürüp giden tabii kozmik ve tabiat olayları üzerinde tefekkür edilmesini ister.

Esasında gayb âlemini gözlem alanımız içine giren, beş duyu ile anlayabildiğimiz varlıkta müşahede ederiz. Kelime-i şehadette, "şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur" cümlesinin bizi yönelttiği istikamet, varlık âleminde mutlak bir Yaratıcı'nın varlığının isim, sıfat ve fiillerini müşahede etmektir. Teşbihte hata yoksa ışığı görüyorsak güneşin varlığı fikrine ulaşırız. Bizzat güneşe bakmamız gerekmez, bakmayı denersek gözlerimiz körelir ama ışığını görüyor, ışığı altında varlıkları gözlemleyebiliyoruz. Allah'ın Zatı'nı ve mutlak gaybı bizzat göremeyiz ancak varlık üzerindeki etkilerini görebiliriz ki, bu bizi gayba götüren şehadettir.

Gaybı mutlak ve izafi olmak üzere ikiye ayırmak mümkün. İzafi gayb ise ya vahiy ile veya insanın kendi çabasıyla bilinebileceği gayptır. Mutlak gayb, insanın beş duyu organıyla algılayamadığı ve kendi akli çabası veya başka türden bilgi edinme yöntemleri ve yollarıyla hakikatini bilemediği şeydir. Yüce Allah'ın Zatı mutlak gayptır, müşahede edilmesi mümkün değildir. O'nun kendisi (isimleri, sıfatları ve fiilleri) hakkında bildirdikleri dışında bilgilere sahip değiliz, sahip olmamız da mümkün değildir çünkü bu bizim akli bilgi veya beşeri yetilerimizin sınırlarını aşar. Vahyin ilk muhatabı olan Mekkeli putperestler, Zat'ı müşahede edilmeyen bir Tanrı fikrine yabancı idiler, çıplak gözle göremedikleri varlığa tapmak yerine, putlar üzerinden Tanrı'ya yönelmeyi tercih ettiklerini öne sürüyorlardı (39/Zümer, 3). Kur'an bu fikrin basit bir zihni zaaf olduğunu gösteriyor.

Müslümanlar tarihte Allah'ın Zatı üzerinde bilgi üretmeyi veya spekülasyon yapmayı uygun görmediklerinden Hıristiyan ilahiyatından (teoloji) farklı

bir ilim anlayışı geliştirmişlerdir. "Kelam (İlm-i kelam)" bu anlayışın ürünüdür. Kelam'a "ilahiyat veya teoloji" demek yanlıştır. Aralarında benzerlikle olsa bile, Kelam ve teolojinin konuları gibi mahiyetleri ve sınırları da farklıdır. Allah'ın isimleri, sıfatları ve fiilleri üzerinde tefekkür ederek ilim/hikmet, irade ve kudret sahibi bir Yaratıcı'nın var olduğunu ve her durumda hayata, tabiata ve tarihe müdahil olduğunu anlamak mümkün.

Bazı bilginler Allah'ın Elçisi'nin haber verip akılla idrak edilemeyen her şeyin gayb olduğunu söylemişlerdir: Kıyamet, haşir, mizan ve cennet-cehennem gibi... İzafi gayb, belli bir çaba veya işlemle görülebilen şeydir. Duvarın arkasındaki insan, hayvan, bitki veya nesne izafi olarak gayptır. Gayb akılla veya diğer yollarla elde edilmeyen şey olsa da, vahiy ile bildiriliyorsa, bildirilen şey ancak akılla kavranabilir, niteliğine göre deney ve gözlemle de teyit edilebilir. Bu durumda gaybı üç ana gruba ayırmak mümkün:

a) Mutlak gayb: Allah'ın Zatı. Zatı bilmek mümkün değildir. Kıyamet kopacağı saat de mutlak gayb olup bunun bilgisi Hz. Peygamber'e dahi verilmemiştir. İnsan için bir sonraki gelecek de gayptır. Bir saat sonra ne olacağını bilemeyiz, kim gelecekten haber veriyorsa, o kehanete soyunmuş bir yalancıdır.

b) Vahiyle bildirilen gayb: Ahiret hayatı, cennet-cehennem, hesap günü; meleklerin ve cinlerin varlığı. Bu alandaki varlıklar hakkında ancak ilme'l yakin yani mücerret bilgiyle bilgi sahibi olabiliriz, bize bu bilgiyi veren vahiydir. İlme'l yakin seviyede hakkında bilgi verilen gayb alemiyle ilgili olaylarla ilgili ayne'l yakin ve hakka'l yakin bilgi ve somut kanaate sahip olmamız ancak ahirette mümkün olacaktır. Vahiy ile bize hakkında gayb adına her ne bildirilmişse onu aklımızla kavrayabiliriz. Ve esasında "Onlar gabya inanırlar" ayetinin bizi yönlendirdiği istikamet, vahyin bildirdikleriyle ilgili aklımızı çalıştırıp yakin bilgi ve kanaat sahibi olmamızı sağlamaktır.

c) İzafi gayb: Göz önünde olmayan, gözlemlenemeyen varlıkların çeşitli yollarla ve çabalarla müşahede edilebilir hale gelmeleri. Uzayın derinliklerindeki bir yıldız bizim için gayptır, geliştirilmiş teleskoplarla görünür hale gelir, gayb olmaktan çıkar. Çıplak göz için mikrop gayptır, mikroskopla görünür, gayb olmaktan çıkar.

Vahiyle bildirilen gayb ile izafi gaybı insan vahyin ışığında aklını kullanarak, tabiattaki olaylar üzerine doğru gözlem ve deneylerde bulunarak bilir, idrak eder. Bu da söz konusu iki gaybın insan için söz konusu olduğunu gösterir. Melekler ve cinler için de idrak edilebilir veya izafi seviyede gayb vardır ama biz onun mahiyetini ve bu iki varlığın nasıl bilgi sahibi olduklarını bilmiyoruz. İnsanın asla bilemeyeceği, erişemeyeceği gayb bilgisi Zat'tır.

Bir başka ayırma göre gayb, kendisiyle ilişkili karine ve delil olanla olmayan olmak üzere ikiye ayrılır. Bazı müfessirlere göre kendisiyle ilişkili hiçbir karine ve delil olmayan gayb, mutlak olup Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinemez. Mutlak gaybı peygamberlerin dahi bilmesi mümkün değildir. Kim bu alanda bir iddiada bulunuyorsa, bu iddia temelsiz ve boştur. Ancak burada bir tutarsızlık söz konusudur. Mutlak gayb dahi gayb olan varlığı bildirilip mahiyeti gizli tutulandır. Bir şey hakkında hiçbir karine ve delil verilmemişse o zaten yok demektir. Gaypta olan şey ise vardır. Vahiy bilgisi veya başka yollarla hakkında bazı kestirim, tahmin ve öngörülerde bulunmak mümkün, ancak gelecekle ilgili kesin bilgi bilinemez. Kestirim, tahmin veya öngörü, hakkında bazı karine ve delil olan gayble ilgili olduğu zaman, bunun anlamı bilinenden bilinmeyene, görünenden görünmeyene ulaşmak demektir. Böyle bir istidlal kesinlik (katiyet) ve mutlaklık iddiası taşımadığı sürece meşru, mümkün ve hatta gereklidir.

Gayba iman edenler, her nerede ve durumda olurlarsa olsunlar Allah ve ahireti akıllarından çıkarmazlar. Münafıklar kendi başlarına kaldıklarında Allah ve ahiret yokmuş gibi hareket ediyorlardı. Gayba inanmak insanda ahlaki sorumluluğun en üst seviyede billurlaştığı bir bilinç halinin yaşanması demektir. (6/En'am, 50 ve 59.)

"**Takva sahipleri**"nin ikinci özellikleri "**Namazı dosdoğru kılmaları**" yani "**ikame etmeleri**"dir. Doğrudan "namaz kılmak" ile "**namazı ikame etmek**" arasındaki fark, birincisinde yalın bir fiil söz konusuyken, ikincisinde bu önemli ibadetle ilgili rükünlerin hakkını vermek (ta'dil-i erkân), namazda devamlılık, namazı tam vaktinde kılmak; namazın telkin ettiği huşu ile eda etmek ve elbette her türlü çirkinlik, arsızlık, iffetsizlik (fahşa) ve kötülüklerden (münker) kaçınmaya azami dikkat göstermek söz konusudur.

Bu ayetler kümesi, önce "iman" sonra "amel" sıralaması yapmaktadır. Kişi eğer baskı altında değilse inanmadığı bir eylemi yapmaz. Fakat bu elbette iman ile amel, teori ile pratik arasında kesin ve kategorik bir ayırım veya kopukluk olduğu anlamına gelmez.

Namazın dosdoğru kılınması demek vaktinde farzları, sünnetleri, rükünleriyle kılınması, en yüksek düzeyde bir ibadet olarak eda edilmesidir. (Namazın ikamesiyle ilgili tarif için bkz. Buhari; Ezan, 95; Müslim, Salat, 45.) Bazıları bunun namaza hayat boyu devam edilmesi olduğunu söylemişlerdir: (70/Mearic, 23.) Namazın vaktinde kılınması muhafazadır (70/Mearic, 34.) Namaz aynı zamanda "huşu ile kılınmalı"dır (23/Mü'minun, 2). Namazın ikamesi, aslında namaza rağbet edilmesi, değerinin yüksek tutulması anlamına gelir.

Araplar, değeri yükselen mal için "piyasa yükseldi (kamet es suuk)" tabirini kullanırlar. Müslüman'ın hayatında namaz devamlı oldukça onun değeri yükselir ve elbette o da onun hayatının değerini ve kalitesini yükseltir.

Türkçede "**namaz**" olarak ifade ettiğimiz kelimenin aslı Arapça "**Salat**"tır. Salat, sözlükte tebrik, yüceltme ve "dua" demektir. 9/Tevbe, 103. ayette bu anlamda kullanılmıştır: "Ve onlara salat getir". Peygamber Efendimiz (s.a.) de bu anlamda kullanmıştır: "Sizden biriniz bir yemeğe davet edildiğinde daveti kabul etsin. Oruçsuz ise yesin, oruçlu ise salat getirsin" (Ebu Davud, Et'ime, 1; Müsned, III, 392.) yani davet sahibine dua etsin.

Kelimenin etimolojisi daha zengin anlamlara sahip görünmektedir. Bazı dilbilimciler, salat'ın "Sala" kelimesinden türediğini, bunun da sırt bölgesinin ortalarında bu damarın olduğunu söyler. Kuyruk sokumunda bu damar bölünür, etrafını çevirir. Belin ortasındaki kemiğe de denir. At yarışında "Musalli" kelimesi buradan gelir ki, önde olanın atının gerisi, geride bıraktığı yarışçının atının başının yakınında olur. İman ile bir arada zikredildiğinde –ki Kur'an-ı Kerim bir arada zikreder– at yarışında namaz ikinci sıradadır. İman birinci, namaz hemen arkasından gelen ikincidir. Bu yüzden at yarışında ikinci gelene "El Musalli" denmektedir.

Kelime ateşin tutuşturulması için de kullanılır. Salat'ın diğer bir anlamı devamlılık demektir. Müstahak iken ateşe düşen kişiye "Ateşi boyladı" denir: "*O çılgın bir ateşe girecektir*" (88/Ğaşiye, 4.) Ateşle ilgili olarak bir başka anlamı, sopanın ateşe doğru tutulup yumuşatılması, düzeltilmesi anlamında da kullanılır. Sanki namaz kılan "El Musalli" kendini yumuşatır, doğrultur, ruhsal ve zihni tutumlarını inceltir, davranışlarını bir düzene koyar.

Salat'ın dua ve rahmet (33/Ahzab, 56), ibadet (8/Enfal, 35), tesbih (37/Saffat, 143), nafile (20/Taha, 132), okumak (17/İsra, 110) anlamlarına da gelir. Allah'a ibadet anlamında bütün peygamberlerin tebliğlerinde esaslı bir ibadet olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, namazı emretmeyen hiçbir peygamber yoktur.

Namaz kılmanın insanın varlık âlemindeki konumuyla da yakın ilgisi var. En başta zaman bilincini geliştirir, kişinin kendi zihnini kontrol etmesini sağlar, tam bilincinde namaz kılanın zihni bir başkasının suistimal amaçlı kontrolüne girmez; namaz vakitleri hassastır, bir yönüyle kozmik, bir yönüyle matematikseldir. Bu da insanın zihnini sonu şizofreniye kadar giden ikilemden kurtarır.

"Rızık" Arapçada "pay veya hisse" demek olup, meşru (helal) veya gayrı meşru (haram) yoldan olsun, insanın yararlandığı, hayatını idame ettirdiği veya sahip olduğu her şeydir. Rızkı veren Allah'tır ve yeryüzünde debelenmek-

te olan her canlının rızkı Allah'a aittir. Takva sahipleri, her ne kadar belli bir emek veya meşru yollarla mülk, para veya servet sahibi olsalar bile, nihayetinde bu rızkı yaratanın ve gerçek sahibinin Allah olduğunu bilirler. Bu bilinç düzeyinde servet sahibi, servetini hem belli bir sorumluluk duygusu içinde harcar, hem de yoksullara, ihtiyacı olanlara verdiği zaman bunu minnet konusu yapmaz, onlara harcadığını başlarına kakmaz.

Muhtaçlara harcama "**İnfak**" olarak zikredilmiştir. Kelime anlamı infak malın elden çıkarılmasıdır. Tarla faresinin bir yerinden girip diğer yerinden çıktığı yuvasına "en nefika" denir. "Münafık" kelimesi de aynı kökten türemektedir. Çünkü münafık ya imandan çıkan veya imanın kalbinden çıktığı kimsedir.

Bu ayette zikredilen infakın salt zekât veya nafile sadakanın olduğunu söyleyenler olduğu gibi, kişinin geçimlerinden sorumlu olduğu aile halkına yaptığı harcama olduğunu da söyleyenler olmuştur. Bir hadiste Allah yolunda harcama, bir kölenin özgürlüğüne kavuşması için yapılan harcama ile yoksula yapılan harcama yanında aile halkına yapılan harcamanın yüksek ecirle ödüllendirildiği -hatta aileye yapılan harcamanın hepsinden daha ecirli olduğu- buyrulmuştur: (Müslim, Zekât, 39.)

"Ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler". Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak ederler. Bu son derece önemlidir. Zira aslında zenginlerin yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine verdikleri şey, filhakika kendi malları değil, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktır. Dolayısıyla bunu minnet konusu yapmaları gerekmez (2/Bakara, 219; 3/Al-i İmran, 92).

Bu ayet üç önemli işi zikretmektedir. Kalbin imanı, bedenin namazı ve malın infakı. Bunlar birini izleyen yüksek düzeydeki fiillerdir.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4. Ve onlar, sana indirilene, senden önce indirilenlere imân ederler ve âhirete de kesin bir bilgiyle inanırlar.

Bir rivayete göre, ehlikitap, "gayba inandıkları"nı, namaza karşılık olabilecek bedeni ibadetler yaptıklarını ve hayır yolunda mali harcamalar yaptıklarını söyleyip Müslümanların kendilerinden herhangi bir fazlalığa sahip olmadıklarını iddia ettiler. Bunun üzerine "**Ve onlar, sana indirilene, senden önce indirilenlere imân ederler**" ayeti indi veya onlara hatırlatıldı.

Burada anlamlı bir incelik vardır. Yahudiler, Hz. İsa'yı ne Tanrı'nın oğlu

ne peygamber olarak kabul ederler. İslamiyet hem Hz. İsa'yı hem daha önceki bütün peygamberleri tasdik eder, birer peygamber olarak kabul edip imanın bir parçası olarak görür. Bu inanç, beşeriyetin tarihinde esaslı bir sürekliliğin olduğunun anlamlı ifadesidir. Hz. Adem'den itibaren başlayıp devam eden ve son halkası Peygamber Efendimiz'le tamamlanan kutlu bir zincir vardır. Bu Nübüvvetin zinciridir.

Müslümanlar bu zincirin hiçbir halkasını atlamazlar; Kur'an'dan önce indirilen sahife, kitap ve vahiylerin tamamına inanırlar. Bizim bunları ayrıntılı olarak bilmemiz mümkün değildir, gerekli de değildir. Eldeki kitaplar, Kur'an-ı Kerim'le açık bir çelişki teşkil etmeyen yönleriyle bu inancın bir parçasını teşkil ederler. Kur'an'ı Kerim, bu kitapları doğrular, içlerine karışmış yabancı unsurları ayıklar/tashih eder ve tamamlar. Bu yönüyle İslam, kemale erdirilmiş, itmam edilmiş son dini tebliğdir.

"Ve âhirete de kesin bir bilgiyle inanırlar". Ahirete yakin iman, imanın temel esaslarından biridir. "**Ahiret**" taahhurdan türetilmiş bir kelime olup, bizden ve bizim yaşadığımız dünya hayatından sonraya kaldığı için bu ismi almıştır. Dünya "burayı ve şimdi"yi, ahiret "sonrayı, arkasından geleceği" ifade eder. Bura varsa, sonra da vardır. "Sonra" zihni bir tutum olarak çok uzun zaman sonra değil, belki "hemen, az sonra" demektir. Zira ölüm her an gelebilir. Ölüm ile haşir arasında "berzah" varsa da kişinin ahiret hayatı ölümüyle başlar.

İslam dini, ahirete inancı "yakîn" olarak ifade eder. Yakin kesin, şeksiz şüphesiz bilgiyi ifade ettiği gibi -ki ahiretin varlığı, ölümden sonra diriliş, haşir, hesap/mizan ve cennet ile cehennem hayatı bu kapsamdadır-, Arap dilinde "zan"nı da ifade eder. Bu son derece ilginç hatta insan zihniyle ilgili paradoksal bir tutuma işaret etmektedir. Aslında aslı astarı olmayan temelsiz bir bilgi Bazen kesin bilgi ve kanaat olarak savunulabilir. Bir şair, bir aslanın karşılaştığı bir adamın kendisini aslana feda edip karşı koyamayacağını düşünmesini "yakin" ile anlatır, ancak bu yakinin, "aslanın zannı" olduğunu söyler.

İçinde yaşadığımız toplumda da ister bilimsel yöntemle üretilmiş, ister örgün veya yaygın eğitim, medya ya da propaganda ve telkin aracılığıyla ortaya çıkmış olsun, nice bilgi ve haberlere kesin bilgilermiş gibi inanırız ancak sonraları bunların hiçbir kesinlik ihtiva etmedikleri ortaya çıkar. Bu bilgi ancak zan hükmünde bir bilgidir.

"Ahirete kesin bilgiyle inanma"nın diğer anlamı, sadece ahiretin varlığına değil, ahirette vuku bulacak olaylara, ahiretle ilgili verilen haberlere (va'd ve vaid) de kesinlikle inanmayı gerektirir. Mesela dünyada şu var bu sebepten hak sahiplerinin haklarını almamaları insanda adalet duygusunun eksik

kalmasına sebep olur ve fıtraten insan, mutlak adaletin tahakkuk etmesi, tahakkuk edeceği bir yerin olması gerektiğini düşünür. Her hak sahibinin, her hakkı ve hukuku ihlal edilen, hakkı çiğnenen, her zulme uğrayanın mutlaka hakkını alabileceği bir yer ve zaman ahiretten başkası değildir. Çünkü orada taraf tutacak, yanılacak veya yanıltılacak hâkimler; davayı özünden saptıracak çok güçlü hitabete ve argümanlara sahip avukatlar olmayacak. Adaleti bizzat tahakkuk ettirecek ve her hak sahibine hakkını verecek olan Allah'tır.

Yine tatmin edilmemiş arzuların, karşılanmamış isteklerin, gerçekleşmemiş emellerin gerçekleşebileceği yer ahirettir. Ahiretin varlığı; içimizdeki sonsuzluk/ebediyet duygusu, mutlak adalet arayışı ve meşru arzuların gerçekleşeceği ümidi dolayısıyla kesindir (Bkz. 16/Nahl, 38. ayetin açıklaması). Gözünü dünya şartlarında açıp bir ömrü geçiren insan eğer dikkat edecek ve etraflıca düşünecek olursa ahiretin ebediyet, mahza adalet ve kemal olduğunu anlar. Dünya fani yani sonlu ve sınırlı iken ahiret ebediyettir. Dünya haksızlıklar ve hukuk ihlalleriyle dopdolu iken ahiret adaletin tahakkuk edeceği, her hak sahibinin hakkını alacağı yerdir. Dünya kusurlu, eksik ve ayıplı iken ahiret kusur ve ayıbın olmadığı, mükemmelliğin gerçekleştiği yurttur.

Kur'an'ın ilk muhatapları ile bugünkü muhatapların da kabullenmekte zorlandıkları konulardan biri ahiretin varlığıdır. Kur'an-ı Kerim'in neredeyse üçte biri ahiret konusunu ele alır. Bu konu İslam bilginlerinin de ilgi alanı içinde olmuştur. İmam Maturidi "Te'vilat'ül Kur'an" adlı kitabında bu konuyu enine boyuna ele alır. Ona göre dört insan grubu ahiretin varlığını reddeder: a) Allah'ın varlığını inkâr; b) Vahiy, duyu ve akıldan oluşan bilgi kaynaklarını doğru kullanmayanlar; c) Kibre kapılanlar, kendini her şeye ve herkese karşı yeterli görenler (müstağniler), gururları kendilerini aldatanlar; d) Dünya nimetlerine, şehvet ve iştihaya, bedensel lezzet ve zevklere aşırı düşkün olanlar.

Allah'ın varlığına inanan kimse, O'nun dünya hayatını bir anlam ve amaç üzere bize bahşettiğini, verdiği sayısız nimetin karşılığını isteyeceğini ve yapıp ettiklerimizin hesabını soracağını düşünür. Allah'a inanmayan ölümden sonrasını saçma bulur, mezarın ötesinde hayatın olabileceğini aklına sığdırmaz. Vahyin ışığında kalbin ve aklın nuruyla varlık üzerinde inceleme ve araştırma yapan, doğru yönde düşünebilen kimseler, Allah'ın varlığına inandıkları gibi bununla zorunlu ilişkili olarak ahiretin varlığına da inanırlar. İnkar eden, ölümden sonra hesap, ödül ve azabın olacağına inanmaz. Mü'min ise ödül ve azaba inanır, fiillerini bu bilinçle tanzim eder.

Ahireti unutturan bir sebep de şeytanın insanın beynini ve kalbini istila edip ona Allah'ı unutturmasıdır. Kalbini şeytana kaptırmış kişi ölümden son-

ra hayata inanmaz, olup biteni her şeyin bu dünyadakinden ibaret olduğunu zanneder. Şu var ki ahiret yoksa dünya hayatının da bir anlamı yoktur. Doğru düşünmeyi engelleyen önemli faktör nefsin istek ve tutkularının insan ile hakikat arasına girmesidir. Dünyevi nimetlere kapılan kimse, yakın (hemen ve şimdi) sağladığı zevk ve yararı sonra elde edeceği ebedi zevk ve yarara tercih eder böylece büyük bir yanılgıya düşer. Dünya hemen ve şimdi olan fayda, ahiret ise sonra ama ebedi kurtuluş ve mutluluktur. İnsanlar sonlarının ne olacağı (akıbet) üzerine etraflıca düşünecek olsalar yine hayatın geçici, dünyanın fani olduğunu anlayıp sonraki hayatı varlığını teslim ederler. Bu çerçevede Hz. Ömer insanı Rabbinden uzaklaştıran şeyin ahmaklık olduğunu söylemiştir. Zira doğumu ve ölümü anlamlı kılan ahiret inancıdır. Ölümden sonra dirilişin nasıl olacağını hayretle soranlar (36/Yasin, 78; 79/Naziat, 10-11) Allah'ın kudreti konusunda gaflet içindedirler. Allah, onların toprağa karışırken yerin onlardan neleri eksilttiğini bilmektedir (50/Kaf, 4).

Maturidi ilginç bir noktaya değinir. Ona göre insanın dağları, denizleri, gökleri gözlerken bilinçaltında bunların sürekli-ebedi olduklarını zanneder, buna karşı kendisi gibi canlıların ölüp gittiğini düşünür. Oysa varlık âlemi bir kitabın dürülmesi gibi dürülecek (21/Enbiya, 104); gökler başka gökler, yer başka yer olacak (14/İbrahim, 48); gök yarılacak (82/İnfitar, 1); dağlar atılmış renkli yün gibi olacak (10/Yunus, 5); dağlar toz gibi savrulacak (20/Taha, 105; 56/Vakıa, 6) ve başlangıçta yaratma nasıl olduysa ikinci kez öyle olacak (21/Enbiya, 104).

Bunun yanında kibir ve gurur ahiretin varlığını kabullenmeye büyük engeldir. Kibir aklı kullanmaya, muhakeme yürütmeye imkân vermez, insanı inada sürükler. Kibir insanda tabiat haline geldiğinde her türlü hakikatin üstü örtülür. Böylelerine göklerin kapıları açılsa bile inat edip büyülendiklerini iddia ederler (15/Hicr, 14-15). Kibir ve gururun tarihsel örnekleri vardır, bunlardan önde gelenleri Nemrut, Firavun ve Karun'dur. Musa aleyhisselam "ahirete inanmayan her kibirliden Allah'a sığınmıştır" (40/Mü'min, 27).

Bazıları da tuhaf bir psikoloji içinde olur. Şayet dünya hayatında iyi durumda iken, ahiretin varlığını öne sürenler zorluk ve sıkıntı içinde yaşıyorsa bu ahiretin olmadığını gösterir zira ahiret olsaydı mesela Hz. Muhammed (s.a.) sıkıntı içinde olmazdı; varsa eğer ahirette de iyi durumda olacaklar (18/Kehf, 36). Kim bu dünyada zengin, güçlü ve mutlu ise Allah'ın sevgili kulları onlardır, yoksullar ve ezilenler kötü kullardır, cezalarını burada çekmektedirler. Mekkelileri ahiretin varlığını inkâr etmeye sevk eden bir sebep, putların onlar ile Allah arasında aracı varlıklar olacaklarına dair inançlarıdır. Bir kısmı zaten dehri idi, ne Allah'ın varlığına inanırlardı ne ahirete, bir kısmı ise Allah'ın

varlığına inanıyor ama hayatın ölümle son bulacağını, ölümle insanın bütün varlığının ot gibi çürüyüp toprağa karışacağını düşünüyordu. Mademki putlar onlara şefaatçi oluyordu, başka bir şey yapmalarına gerek yoktu, varsa da Tanrı onları zaten putları aracılığıyla hoş görüyordu (43/Zuhurf, 9). Şu halde dünya lezzetlerini azami ölçülerde elde etmek, güç ve servet biriktirmek esas olmalıdır. Güçlü ve zayıf, zengin ve yoksul aynıdır, ikisi de ölür, yok olurlar. Kim güç ve zengin yaşamışsa kazançlı çıkmış, zayıf ve yoksul kaybetmiştir. Dünyanın kanunu budur. Onlara göre madem öyledir şehvet ve iştihadan, dünya zevk ve hazlarından mahrum olmak aptallık olur.

Aslında bu şeytanın inkârcılara kendi yapıp ettiklerini süslü-çekici göstermesinden başkası değildir. Bir kere şeytan insanı etkisi altına aldı mı, insan her suç ve günahı, hata ve yanlışı doğru bulur. Saba Melikesi ve halkı buna örnektir (27/Sebe', 24).

Arap müşriklerini ahiretin varlığını reddetmeye sevk eden iki sebep daha vardı: Biri eğer ahiretin varlığını kabul edecek olsalardı, onlara hizmet eden kölelerin hizmetlerinde kalite düşüklüğü yaşanacak, verimleri azalacaktı. Çünkü hayatlarının bir bölümünü ahirete hazırlık içinde geçirmeleri gerekirdi, bunu efendilerinden isteyeceklerdi. Diğeri ahirette cennet ve cehennem söz konusudur. İyiler ve dünyada ezilenler cennete gidecek, kötüler ve zulmedenler cehenneme. Mekke'nin kodamanları inen ayetlere baktıklarında kendilerinin cehenneme gönderildiklerini, kölelerinin ise cennette ağırlandıklarını görüyor, buna fena halde sinirleniyorlardı. "Şu Muhammed'in dinine bakın" diyorlardı. "Bizim gibi şerefli, güçlü, zenginleri cehenneme gönderiyor, kölelerimizi, aşağı sınıftan olanları cennette ödüllendiriyor!" Oysa kendilerinin güç ve iktidarları, mal ve servetleri, çocukları ve yandaşları vardı, bu onları güçlü kılmaya, kurtarmaya yetiyordu (34/Sebe', 35). Kur'an-ı Kerim, ahirette mal ve çocuklarının hiçbir şeye yaramayacaklarını, onları kurtaramayacaklarını bildirir (3/Al-i İmran, 10).

Kısaca ahiret inancı dünya hayatının Allah'ın hoşnutluğuna göre sürmesi; özgürlük, adalet, hukuk ve ahlaki erdemler için zaruridir. Aksi halde insan derin bir nihilizme sürüklenir, dünya orman kanunlarıyla yönetilmeye başlanır ki, bunun anlamı güçlünün güçsüzü ezmesidir (27/Neml, 73 ve 31/Lokman, 4).

﴿أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾﴾

5. İşte bunlar, Rablerinden olan bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa (felaha) **erenler bunlardır.**

Bu ifade Lokman sûresi 5. ayetinde de aynen geçmektedir. "**Felah**" yarmak veya kesmek anlamına gelir. Toprağı eken kimseye "fellah" denir. Demirin demirle yarılması da aynı kökten gelen kelime (felh) ile ifade edilir. Bu kelime "sahur" anlamında da kullanılır. Peygamber Efendimiz (s.a) bizzat bu anlamda kullanmıştır. (Bkz. Ebu Davud, Ramazan, 1; Nesai, Sehiv, 103.) Felaha eren (müflih), zorlukları yenen ve arzu ettiği hedefe ulaşan kimsedir. Kur'an-ı Kerim'de bu, "fevz" kelimesi ile de ifade edilir.

Felah, maddi bir kazancı öngörür ancak asıl anlam çerçevesi itibariyle manevi ve ulvi, yüksek mertebe ve kazançlara işaret eder. Dini öğretilerinin farkında olan bilinçli Müslümanlar, aslolanın "refah"tan çok "felah"ın olduğunu bilmektedirler. Felah amacı olmayan refah, dünya hayatının devamını sağlayan çabaları sekülerleştirir, hakiki ve asli amacı dışına çıkarır.

Her bir insanın algısı nispetinde felah arayışı ve özlemi vardır. Bediüzzaman, burada "felah"ın mutlak bırakıldığına dikkat çeker. Sebebi, cehennem azabından korkan için ateşten kurtulmak, cenneti isteyen için cennete kavuşmak, sadece İlahi hoşnutluğu arayan arif için buna ulaşmak veya Allah'ın cemaline âşık olan için rü'yete mazhar olmak felahtır.

Takva sahipleri, bu beş ayette sayılan özellikleri dolayısıyla kurtuluşa erenler (müflih)dir: Gayba iman; namaz; infak; son peygambere ve önceki peygamberlere iman ile ahirete kesin inanç. Bu sayede hem korktukları kötülüklerden kurtulmuşlardır hem de istediklerini elde etmişlerdir, dolayısıyla onlara kurtuluşun kapıları açılmıştır. Bir bakıma kurtulmamaları düşünülemezdi; çünkü zaten "**Rablerinden bir hidayet üzerediler.**" Onlara kurtuluşun yolunu gösteren, hidayet yolunu bağışlayan şanı yüce Allah'tır. Onlar da akıllarını ve fıtratlarını kullanarak elçinin tebliğini aldılar, kalplerinde imana dönüştürdüler, dilleriyle ikrar edip ilan ettiler ve dinlerinin hükümlerine göre amel ettiler. Ancak aksini yapanlar da vardır ki, bunlar inkârcılar ve münafıklardır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾
خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

6. Şüphesiz, inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için fark etmez; inanmazlar.

7. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir; gözlerinin üzerinde perdeler vardır. Ve büyük azap onlaradır.

İlk beş ayette takva sahibi mü'minlerin özellikleri sayıldı. Bunlar Allah katında birinci sınıf insan grubu olarak geçer, aynı zamanda bunlar model insandır. Arkasından iki ayetle bir başka insan grubu anlatılmaktadır: Bunlar da "kâfir olanlar"dır.

"**Küfür**" sözlükte örtü demektir. Araplar hem gündüzü örten karanlığa veya geceye hem tohumu toprağa gömen çiftçiye 'kâfir' derler. Kur'an'da da çiftçiye "kâfir" denir (57/Hadid, 20.) Küfrün kavramsal anlamı, Allah'ın varlığını tanımamak ve indirilen vahiyleri referans almamak sûretiyle Hak ve Hakikat'in, temel gerçekliğin üstünü örtmek ve Allah'ın bahşettiği sayısız nimetini inkâr etmek demektir. Küfür genel manada inkâr ve nankörlüktür. Küfürde ısrar edenin beşeri cevheri bozulur, küfür üzere ölen kişi için artık uyarılıp uyarılmaması fark etmez.

Bu insan grubunun korkutulup uyarılması onlar üzerinde herhangi bir etkiye yol açmaz. Çünkü inanmıyorlar. İnanmayan bir insana bir konu, bir canlı veya bir varlık hakkında bilgi ve haber vermenin faydası yoktur. Mesela eğer bir insan, İstanbul diye bir şehrin varlığına inanmıyorsa, İstanbul'da şehrin ortasından geçen bir boğaza da inanmaz. Allah'tan gelen ayetleri inkâr edenler (6/En'am, 4;) kendilerine mucize de gösterilse yine inanmazlar (54/Kamer, 2). Nitekim Firavun ve iktidar seçkinlerine dokuz büyük mucize gösterildi, yine de inanmadılar. Göklerde ve yerde Allah'ın varlığına ve birliğine birer işaret olan her şey onlar için herhangi bir anlam ifade etmez (10/Yunus, 101).

"**İnzar**" sadece korkutmak değil, uyarmak ve haber vermek sûretiyle korkutmaktır. Asıl anlamı, bir tutum veya davranışın sonucunda vuku bulması kaçınılmaz olan tehlikeye dikkat çekmektir. Bizler, mutlak anlamda ve kesin olarak vuku bulacağı bilgisiyle kimseyi korkutamayız, çünkü mümkünler dünyasında bazı sonuçlar gerçekleşmeyebilir. Mesela hava tahmin raporlarına dayanarak "yarın şiddetli yağmur yağacak ve ortalığı sel basacak" diye uyarabiliriz ama bu kesin değil. Çünkü yağmur yağmayabilir veya yağar da sel felaketine yol açacak kadar şiddetli olmayabilir. Peygamberin inzarı ise kesindir. O, bildirdiği bilgi ve haberleri mutlak bilgiye sahip olan el-Alim olan Allah'ın vahyinden almaktadır, kendi tahminleri değildir. Bu yüzden peygamberin uyarılarını ciddiye almak gerekir.

İnzar için belirli bir sürenin tanınması gerekir. Korunup sakınmak için gerekli süre yoksa buna "inzar" denmez. Ayet genel bir ifadedir; "azap" sözü kendisi için hak olmuş ve kâfir olarak ezeli ilimde yerini almış kimseleri kastetmektedir. Hiç kuşkusuz burada belli kimseler kast edilmiyor -belki ayetin indiği sosyal çevrede bu durumda olanlar kastedilmiş olabilir; Ebu Cehil, Ebu

Leheb vb.- ancak insanlardan durumu bu olanlara işaret ediliyor. Başka bir deyişle burada sözü edilenler gerçek şahıslar değil, son insana kadar her zaman ve her yerde görülebilecek profildir. Kimin hiç inanmadan öleceğini biz bilemediğimizden ne kadar inatçı olursa olsun, kimseyi bu kapsama sokamayız. Rahmet, tevbe ve hidayet kapısı sonuna kadar açık olduğundan bugün kâfir olan yarın mü'min olabilir.

Durum böyle olmakla beraber, bazı insanlar hakikate ve hidayete duyargalarını kapatır. Böylelerine tebliğ etmekte ısrar etmek tebliğin ve tebliğle anlatılmak istenen mesajın değerini, itibarını düşürür. Çünkü yüce Allah belli kişilerin asla iman etmeyeceğini haber vermektedir. Bu kişiler Hakikat'ten ve Hakikat'in Bilgisi'nden yüz çevirmede öyle bir noktaya gelmişlerdir ki, onların iman edeceklerine ilişkin neredeyse ümit kalmamıştır.

Burada Allah'ın, bu belli kişilerin iman etmeyeceklerini söylemesi ile onların iman etmemeleri arasında "bilgi ve haber verme" dışında herhangi bir ilişki var mıdır? Allah, bütün insanların iman etmeleri için vahiyler gönderir. Peygamberler herkese hidayet yollarını gösterir, doğrunun adresini tarif eder; imana çağırır. Ancak bazı belli kişiler bunların hiçbirine kulak vermez; çünkü beşeri melekeleri (düşünme, işitme ve görme yetileri) artık fonksiyon göremez hale gelmiş bulunmaktadır. Bu, görme yetisini tamamen kaybetmiş bir insanın sahiden göremeyeceğinin bunu bilen biri tarafından bildirilmesine benzer. Bir doktorun kaza geçiren birinin artık hiçbir şekilde göremeyeceğini söylemesi, doktorun onun görme yetisini elinden aldığı anlamına gelmiyor. Allah, böylelerinin iman etmeyeceğini biliyor ve haber veriyor. Küfürde ısrar ve inat ruhun cevherini bozduğundan, bir bakıma artık imana dönmesi mümkün olmaktan çıkmaktadır. Bu bilgi ve haber hidayete engel değildir. Bu çerçevede bize bildirilmiş olan bilgi ve haber, tebliğde ısrarın terkine işaret eder, çünkü ısrar tebliğin değerini düşürür. Bilgi ve haber, imana engel olsaydı, kulun hiçbir irade ve özgürlüğünün olmaması gerekirdi. Yine bilgi ve haber imana engel teşkil etseydi, yüce Allah, onlara iman etmeyi emretmezdi.

Uyarıldığı halde inanmayan kimseye yerine ve zamana göre tebliğ yapılacak olursa, akli ve burhani ikna yöntemlerine başvurmak gerekir. İkna ile iman etmiyorsa, ikraha, baskı ve şiddete başvurmadan, onunla bir arada belli bir hukuk zemininde yaşama yollarını aramalı. Çünkü insan ne kadar inatçı olursa olsun, günün birinde ruhunda çakacak bir ışığı yakalayıp hidayet nuruna kavuşması mümkündür. Bu çerçevede bir arada yaşanacak kimsenin, Müslümanların dinlerine, hayat haklarına ve izzetlerine saygı göstermesi beklenir. Bunun genel çerçevesi Mümtahine sûresinin 8 ve 9. ayetlerinde çizilmiştir.

7. Kur'an-ı Kerim, inkâr edenlerinin kalplerini 10 ayrı şekilde nitelendirmektedir:

1) Hatem (Mühür): "Allah onların kalplerini mühürlemiştir" (2/Bakara, 7);

2) Tab' (Damgalamak): "Bunun için de kalplerine damga vuruldu" (63/Münafikun, 3; 4/Nisa, 155.);

3) Dıyk (Daralmak): "Kimi de dalalette bırakmak isterse, onun göğsünü daralttıkça daraltır." (6/En'am, 125);

4) Maraz (Hastalık): "Onların kalplerinde hastalık vardır." (2/Bakara, 10);

5) Reyn (Günahların kalbi örtmesi): "Hayır, onların kazandıkları kalplerini örtmüştür" (83/Mutaffifin, 14);

6) Mevt (Kalbin ölümü): "Ancak dinleyenler icabet eder. Ölüler (ise) onları da Allah diriltir." (6/En'am, 36 ve 122);

7) Kasavet (Katılık-taşlaşma): "Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi hatta daha katı." (2/Bakara, 74 ve 39/Zümer, 22.);

8) İnsiraf (Yüz veya sırt çevirme): "Sonra sırt çevirip giderler. Gerçekten onlar kavramayan bir topluluk olmaları dolayısıyla, Allah onların kalplerini çevirmiştir." (9/Tevbe, 127.);

9) Hamiyet (Taassup ve kibir): "Hani o inkâr edenler, 'gurur ve soy asabiyetini (hamiyet)', 'cahiliyenin gurur ve asabiyetini' kendi kalplerinde alevlendirip-kışkırttıkları zaman..." (48/Fetih, 28);

10) İnkâr eden kalp: "Ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır ve onlar müstekbir (büyüklenenler)dir." (16/Nahl, 22.)

Kalplerin mühürlenmesi, aslında kişinin kendi kalbi üzerinde yaptığı olumsuz işlemdir. Kişi Allah'ın indirdiği vahiyler üzerinde düşünmediği ve biteviye cürüm işlediği zaman kalbini mühürlemiş olur. Bir hadiste bu olay şöyle tasvir edilmiştir: "Kul bir günah işlediği vakit kalbinde (nokta gibi) siyah bir leke oluşur. Eğer tevbe edip günahtan vazgeçerse kalbi cilalanarak (o leke silinir). Günah işlemeye devam ederse siyah lekeler çoğalır; sonunda kalbi tamamen kaplayıp (karartır)." (Tirmizi, Tefsir, 5; İbn-i Mace, Zühd, 29.) Kalbi ayna gibi parlatan tefekkür, salih amel ve dua iken, onu karartan, paslandırıp kapatan da günahlardır. Mücahid şu benzetmeyi yapmıştır: "Kalp avuç gibidir. Her bir günahla üzerine bir parmak kapanır. Sonra da üzerine mühür vurulur." İşte bu yani günahla kalbin üzeri kapanınca, Allah da mührünü vurmuş olur: "Hayır, onların kazandıkları, kalpleri üzerine pas tutmuş-örtmüştür." (83/Mutaffifin, 14.) Bu hadisler, tek başına kalp temizliğinin bir işe yaramadığı, ahlaki fiiller ile kalp arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Kalbin, gerçek fonksiyonunu görmesi, iman ışığının orada parıldamasına

bağlıdır, bu sayede ayna gibi içinde ilahi hakikatler tecelli eder. Çünkü mükemmellik bu tecelliler olmadıkça ortaya çıkmaz. İman ışığından, vahyin nurundan yoksun bırakılmış bir kalp karanlık bir dehlize döner.

Kalbin işlevsel hale gelmesi tefekkür, salih amel ve ibadetlerle mümkündür. Tefekkür, salih amel ve ibadet kalbi ayna gibi parlatır ve varlıktan yansıyan her şeyi yansıtır. "Kulaklarda ağırlık olması" okunan Kur'an'ı dinlememek, Kur'an ve Peygamber öğretilerine kulak vermemek demektir. Kur'an varlık âlemi üzerinde düşünme, araştırma ve ruhi katılımı emreder; varlığın bu nâmütenahi zenginliği ancak müşahede etmek, görmek ve fark etmekle mümkündür. Görmeyen gözler üzerine perde çekilmiş hükmündedirler.

İnanmayanların kalpleri üzerine mühür vurmak, aslında yaptıkları sonucu haklarında hüküm verilmesidir. Onlar bunu hak ediyor, Allah da kalplerine mühür, kulaklarına ağırlık vuruyor, gözleri üzerine perde çekiyor: "Hayır, Allah küfürleri yüzünden kalplerini damgalamıştır." (4/Nisa, 155.) Yüce Allah, kimseye haksızlık etmez, başlarına kötü şeyler geliyorsa yaptıkları dolayısıyladır (3/Al-i İmran, 182). Mesela kişinin kendi arzularına ve keyfi olarak davranması (45/Casiye, 23); Allah'a iftira etmek, gayrı meşru bir fiili dini yönden meşrulaştırmak (42/Şura, 24); konulmuş sınırları yani hukuku ihlal etmek (10/Yunus, 74); büyüklük taslamak, zorbalık yapmak (40/Mü'min, 35) kalplerin mühürlenmesine sebep olmaktadır.

Kalp insanın en değerli yetisidir. Düşünme merkezidir. Kelime anlamıyla bir şeyi aslına, ilk haline, başlangıcına irca etmek, çevirmek (inkılab etmek) demektir. İnsanın kalbi, kalbe gelen düşüncelerin hızlı bir şekilde dönüp dolaşması, evrilip çevrilmesinin vuku bulduğu alandır. Çabukça evrilip çevrilmesi dolayısıyla kalp denilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.), kalbi şöyle tanımlamıştır: "Kalp, geniş bir arazide rüzgârın evirip çevirdiği tüye benzer." (İbn-i Mace, Mukaddime, 10.) Ve bu tanımsal çerçevede şöyle dua ederdi: "Ey kalplere sebat veren Allahım! Senin dinin üzere kalplerimize sebat ver." (Tirmizi, Kader, 7; Hadisin 'İtaatin üzere' versiyonu için bkz. İbn-i Mace, Mukaddime, 13.)

Kalp varlığımızın hayati merkezidir. Bu yüzden Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz vücutta bir et parçası vardır. O düzelirse vücudun tümü düzelir, o bozulursa vücudun tümü bozulur. Dikkat edin, o kalptir." (Buhari, İman, 39; Müslim, Musakat, 107.) Efendimiz'in bir duası da şudur: "Ey kalpleri halden hale çeviren Allah'ım! Kalbimi senin dinin üzere sabit kıl." (Tirmizi, Kader, 7; Müsned, IV, 182.)

Kur'an-ı Kerim'de kalbin başka türevleri vardı ve bu türevler farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bunlardan biri "Fuad"tır: "Biz onu senin kalbine (fuad) iyi-

ce yerleştirelim diye böyle yaptık." (25/Furkan, 32.) Diğeri "Sadr"dır: "Biz senin göğsünü (Sadr) genişletmedik mi?" (94/İnşirah, 1.) Kur'an-ı Kerim'de çok çarpıcı bir biçimde kalp "akıl" karşılığında da kullanılmıştır: (51/Zariyat, 37.)

Bu çerçevede, sadrın içinde fuad, fuadın içinde kalp ve kalbin içinde akıl olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bunlar insani temel fonksiyonlara işaret eder. Eğer bunlar fonksiyonlarını kaybetmişse, hadiste de buyrulduğu gibi, kişi, artık "Ma'rufu ma'ruf bilmez, hiçbir münkere karşı çıkmaz, sadece kendisine içirilen hevayı (boş istek ve tutkuyu) bilir." (Müslim, İman, 231.)

"Ve büyük azap onlaradır." Burada söz konusu olan azap inkâr edenler içindir. Onlara acı ve ıstırap veren her şey azap kapsamı içindedir. Fakat acı ve ıstırap nedir?

"**Azap**" alıkoyma veya engellemeden türetilmiş bir kelimedir. Mastar olarak susuzluğun şiddetinden dolayı yemeyi terk etmektir. Suyun tatlılığına "uzube" denir. Su, arılığını ve tatlılığını koruması için herhangi bir kapta, testide tutulur, alıkonup bekletilir. Belli şeylerden alıkonan, engellenen kişi azaplandırılmış olur. Bu yüzden birçok şeyin kısıtlanması demek olan hapis hayatı aynı zamanda özgürlüğün engellenmesidir. Azaba çarptırılan insan, bedenine hoş gelen, haz veren şeylerden mahrum kalır, buna mukabil haz karşıtı olan her şeyi, acı ve ıstırabı tadar. İnsanların birbirlerine yaptığı kötülük ve işkenceye de azap denir; Firavun'un İsrailoğullarına yaptığı gibi (bkz. 7/A'raf, 141).

Azabın niteliği ve amacı nedir? Azap, dünya hayatında kişinin kötü olarak yaptıklarına karşılık salt bir ceza mı? Yoksa dünyada tamamlanmamış bir tekâmül sürecinin ahiret şartlarında devamı ve tamamlanması için ödenmesi gereken ağır bir bedel mi? Hiç kuşkusuz azabın her iki boyutu var. Dikkatli bir şekilde bakıldığında her ikisinin yani ceza ve bedelin birbirlerine alternatif olmadıkları düşünülebilir. Kur'an-ı Kerim'de 321 defa geçen azap, Cumartesi yasağını çiğneyen İsrailoğulları (7/A'raf, 165); zina suçu işleyenler (4/Nisa, 25 ve 24/Nur, 2, 8); yoksulların hakkını gözetemeyen bahçe sahipleri (68/Kalem, 33); Nuh kavminin tufanda boğulması (71/Nuh, 1); şiddetli yağış, sel felaketi, yıldırım çarpması, deprem (6/En'am, 65); cinayet (31/Lokman, 21); açlık (23/Mü'minun, 18); Allah'a iftira edenler (6/En'am, 93); dünya ve ahirette Allah'ın günahkârlara verdiği ceza için kullanılmaktadır. Cehennemde günahkârlar için takdir edilen azap hem fiziki (cismani), hem psikolojiktir.

Yüce Allah'ın bazı kulları azaplandırması O'nun rahim ve gafur olmasına mani değildir. Yeryüzünde şiddetli zulüm, baskı, işkence, yoksulluk ve yoksunluklara maruz kalanların hak ve hukuklarının cezasız kalması ilahi adalete ters düşer. Bu durumda mağdurlar ve mazlumlar ebediyyen sahipsiz kalır. Adaletin nihayetinde

tesisi ve gerçekleşmesi için her suç sahibinin ceza görmesi gerekir. Her hak sahibinin hakkını alması her suçlunun ceza almasıyla mümkündür: mağdurun kendi rızasıyla hakkını helal etmesi başka. Suçlunun ceza göreceği İlahi vaiddir.

Ama zaten kişi eksik tekâmül seviyesinde kaldığı hatta bu yolda hiçbir mesafe almadığı için suç ve günah işlemiş, mesela hak ve hukuk ihlal etmiş, başkalarının rızkını elinden almış, sömürmüş, baskı kurup zorbalık yapmış değil mi? Allah'ın indirdiklerine kulak verip koyduğu hudutlara riayet etseydi bunların hiçbirini yapmaz dolayısıyla ahlaki ve manevi tekâmülünü dünya hayatında sürdürür, ruhsal ve manevi kişiliğini cennete elverişli hale getirirdi. Şu halde kalan mesafenin tamamlanması, olgunlaşmasını gerekli seviyeye kadar ilerletmesi için belli işlemlerden geçmesi gerekir. Bu açıdan cehennem bir tür hastane veya rehabilitasyon merkezi gibi düşünülebilir. Kişi dünya hayatında görevlerini yapmamışsa, olgunluğu başaramamışsa, ahirette bunu yapacak, eksiğini tamamlayacak, gerektiği ve müstahak olduğu kadar zorluk ve sıkıntı çekecektir. Herkesin cehennemde veya azapta kalma süreci dünyadaki imanının yokluğuna, azlığına ve eksik amelinin derecesine göredir. Kimisi bir lahza uğrar kimisi uzun süre kalır. Şu var ki bu, müşriklerin günün birinde tedavi sürecini tamamlayıp Allah'ın rahmetine sahip olacakları, kurtulacakları anlamına gelmez.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا۟ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

8. **İnsanlardan öyleleri vardır ki: "Biz Allah'a ve âhiret gününe imân ettik" derler; oysa inanmış değildirler.**
9. (Sözde) **Allah'ı ve imân edenleri aldatırlar. Oysa onlar, yalnızca kendilerini aldatıyorlar ve şuurunda değiller.**
10. **Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemekte olduklarından dolayı, onlar için acı bir azap vardır.**

Sûrenin girişinde mü'minler hakkında dört, inkârcılar hakkında iki, münafıklar hakkında gelen 13 ayet, aslında insanın üç ayrı niteliğini anlatır. İnsan üç ayrı zihni ve ahlaki tutum içinde olabilir. Beydavi'nin deyimiyle burada anlatılan münafıklar üçüncü tip insan gruplarıdır ki, bunlar "mü"min" ve "kâfir" kişilik profili dışında farklı bir kişilik profili çizmektedirler. Söz konusu kişili-

ğin iki versiyonu vardır; biri inanç (itikat), diğeri ahlaki tutum ve davranışlarla ilgilidir. Münafığın belirgin özelliği içi ve dışının, özünün ve sözünün bir ve aynı olmamasıdır. Kur'an-ı Kerim, ahlaken düşük bu insanların kişilik özellikleri ve davranışları üzerinde uzun uzadıya durmaktadır. Kaşani'nin yerinde tespitiyle kâfirleri iki ayette anlatırken, münafıkları 13 ayette anlatmıştır. Münafık kategoride yer alanlardan kimilerinin kararlı tutumlarına karşılık kimileri ara kişilikler olarak gelgit hali yaşarlar (4/Nisa, 143).

Kur'an-ı Kerim, her dönemde var olabilecek ve Müslümanlara inkârcılardan çok daha yıkıcı zararlar verebilecek potansiyelde olduklarından münafıkların kişilik profili üzerinde önemle duruyor. Onları tehlikeli kılan sinsi hareket etmeleridir (9/Tevbe, 101). Yüce Allah, feraset sahibi mü'minlerin münafıkları yüzlerine yansıyan samimiyetsizliklerinden tanıyabileceğimizi belirtmekle beraber (47/Muhammed, 30), somut olarak teşhis edilseler bile, teşhir edilmelerine ve haklarında herhangi cezai bir yaptırımın uygulanmasına kapı aralamıyor. Münafıklar üzerinde bu kadar durulmasının anlaşılır sebepleri var: İnkârcılar (kâfirler) inkârlarını açığa vurmaktadırlar, münafıklar ise inkârlarını gizleyip kendilerini Müslüman gösterebilmektedirler. Bu açıdan münafık kâfirden daha tehlikelidir. Said Nursi'ye göre Kur'an'ın münafıkların kötülüklerini saya saya zaman içinde münafıkların bu huylardan vazgeçmelerini hedefler. Mü'minler içinde yaşadıklarından zaman içinde onlarla ülfet sağlarlar, bir ihtimal etkilenip nifaklarını bırakırlar. Bu manada nifakın kötülenmesi münafıklar için bir eğitim hükmündedir.

"**İnsanların bir bölümü** (minennas)" nifak içindedir. Ancak diğer bölümleri mü'min veya kâfir yani inkârcıdır. Bu, bize tür olarak insanın kendi başına ve hatırına ne iyi ne kötü olduğunu ima eder. İnsan kendisi referans alınıp yüceltilemez, değerlerin yegâne ölçüsü olamaz. Kimisi mü'min yani iyi, kimisi inkârcı isyankâr, kimisi de ikiyüzlü, zahiri ve zamiri birbiriyle uyuşmaz kişilik zaafı içindedir. Münafıkların "**Allah'a ve ahiret gününe iman ettik**" demeleri, gerçekte iman ettikleri veya imanın hakkını verdikleri anlamına gelmiyor. Mekkelilerin tamamı Allah'ın varlığına, yaratıcı vasfına inanıyorlardı, az bir bölümü de "ahiret"e. Allah'a inanıyorlardı ama politik, iktisadi ve sosyal hayatlarını düzenlerken Allah'ın hükümlerini referans almayı reddediyorlardı, bununla ilintili olarak ahireti pek önemsemiyorlardı. Putperestlerin hem Allah, hem ahiret inançları son derece silik, etkisizdi. Hz. Peygamber, öylesine bir tebliğ yaptı ki Allah inancı ve ahiret, hayat biçimlerinin tam ortasına gelip oturdu. Sarsıcı tebliğ karşısında kimileri açıktan inkâr yoluna saptı, kimileri tereddüt içine düştü. İşte bunların bir bölümü, tereddütlerini açığa vurma ce-

saretini gösteremedi, gelgit hali yaşadılar, ancak ahlaki ve ruhi cesaret yoksunluğu içinde kaldıklarından hakikatte inkâra saplandılar.

Mekke'de münafık yoktu, bu kişilik profili Medine'de ortaya çıktı. Abdullah b. Selül, Muattip b Kuşeyr ve Cidd b. Kays gibi şahıslar önde gelen münafıklardı. Allah'ın Elçisi (s.a.), Medine'ye geldiğinde Abdullah b. Ubey, Medine'nin başına bir kral/yönetici olarak geçmeye hazırlanıyordu, hatta tacının siparişi bile verilmişti. Ancak Hicretle her şey alt üst oldu. Abdullah b. Ubey, bunu hiçbir zaman unutmadı, İslam'a ve Müslümanlara karşı kin ve husumet besledi ancak bunu açığa vurmayıp içinde gizledi, belli bir taktik geliştirerek Müslüman gözükme yolunu seçti.

Dış görüntü yani zahirde olan kurtarıcıdır. Çünkü kimsenin göğsünü yarıp kalbinin içine bakmak mümkün olmadığına göre, prensip olarak kişi neyi beyan edip açığa vuruyorsa hükmü buna göre vermek gerekir. Münafıklar, görünürde Müslümandı, mescide gidip geliyorlar, gün ortasında namaz kılıyorlardı ama iç dünyalarında öyle değillerdi. Dışarıdan Müslüman görünmekle iki gayeyi hedeflemişlerdi. Biri İslam'a sinsice zarar vermek, diğeri çıkar sağlamak. Bu yüzden İslam'ın temel iki inanç ilkesini yani Allah'a ve ahiret gününe imanı itiraf ediyorlardı oysa aslında buna inanmış değillerdi. İmanın zahiren itirafı, her ne kadar Müslümanları aldatmanın bir aracı olarak kullanılıyor idiyse de hakikatte "Allah'ı aldatma"yı amaçlıyorlardı. Çünkü Hz. Peygamber'i aldatmaya kalkışmak, O'nun vahiyi ile hareket eden Allah'ı aldatmaya kalkışmaktır, bu da yaptıkları şeyin ne ağır bir suç olduğunu gösterir.

Kadı Beydavi, "hud'a"nın farenin harici tehditlere karşı korunurken yerin altında barındığı yerde iki kapı açmasıdır, der. Avcı onu bir delikten çıkacak diye beklerken, o diğer delikten çıkıp kaçar. Ragıb ise, kelimenin kertenkelenin deliğinde saklanması anlamına geldiğini söyler. Kertenkele, deliğinde çekilir, yuvasının önüne akrep yerleştirir, böylece deliğine uzanan eli akrep sokar. Bu yüzden akrebe "kertenkelenin kapıcısı ve koruyucusu" denmiştir. Kertenkele düzenbazdır. Ayrı kökten türetilen mahda' ev içinde evdir; Bazen görünen Bazen kaybolan boyundaki iki damara da ahda'an denmiştir. Bir başka anlamı dışarıdan iyi, güven verici, dürüst, yardımsever, sulh ve salahtan yana gözükürken gerçekte iç dünyasında kötü, hileci, desiseci, sahtekâr, yalancı, düzenbaz ve fesat çıkarıcıdır. "Hud'a" aynı zamanda tuzak kurma, şaşırtma, yanıltma tereddüde düşürme, oyuna getirme anlamına gelir. Kavramı mekr, keyd, tedlis, ğışş ve garardan ayırmak lazım. Allah'a izafe edildiğinde, Allah'ın kötü niyetli insanların şaşırtma ve yanıltma yoluyla kurdukları tuzaklarını boşa çıkarması anlamına gelir. **Elmalılı** hud'acıların başkalarına karşı zahiren selamet ve sa-

adet ilham eden bir emir izhar edip, batında onu izar eden bir şeyi gizlediğini söyler. Muhadaa, hud'a yarışına kalkışmaktır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kıyametten önce aldatıcı (hadda'atun) yıllar olacaktır" (Müsned, II, 338). Manası kıyamet öncesi bir keresinde kıtlığın, bir keresinde bolluğun yaşandığı "aldatıcı yıllar" olacak demektir. (Ayrıca bkz. 4/Nisa, 142 ve 9/Tevbe, 62.)

İçi ve dışı bir olmayan münafıklar, Müslümanlar içinde gerçek niyetlerini gizleyerek yaşadıklarında Allah'a karşı da tuzak kurduklarını düşünüyorlar ki, bu elbette çok naif bir düşüncedir. Allah, bilinçsizce asıl kendilerini aldattıklarını ve her iki hayatlarında karşılarına çıkacak olan bir tuzak hazırladıklarını belirtir ki, bu ağır bir suçtur. Kişinin yapması gerekenden kaçınması, üstlenmesi gereken toplumsal veya ahlaki-manevi sorumluluklardan kaçınması kendisi için bir kazanç değildir, aksine hüsrandır. Böylesine düşük karakterde bir yola başvurmak için kişinin hastalıklı bir ruh haline sahip olması gerekir ki, Kur'an-ı Kerim, bunu "**kalbin hastalığı**" olarak ifade etmektedir. Kalbi hasta münafık akli zaaf içindedir. Zira varlık âleminin tümünü ilmi, iradesi ve mutlak kudret eli altında tutan yüce Allah'ı kimse aldatamaz, kim Allah'ı aldattığını düşünüyorsa sadece kendini aldatmış, kendi topuğuna kurşun sıkmış olur. Mü'minleri aldattığını zanneden de böyle bir akılsızlık içindedir. Çünkü bir süreliğine aldatsa da eninde sonunda yüce Allah mü'minleri koruyacaktır. Gel gör ki, münafıklar bu hakikati kavrama düzeyinde olmadıklarından şuur sahibi değillerdir, bu gerçeği -ki bedihi, apaçık bir bilgidir, ateşin bizi ısıtması, karlı havanın üşütmesi gibi- fark edemiyorlar. Şuur (bilinç) düzeyinde bu alt mertebede olanlar, nasıl olur da zihinsel ve ruhsal yüksek kavrayışlara sahip olabilirler!

Münafıklar tarihsel bir kategori değildir yani sadece Medine'de ve İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan bir grup olarak görülemezler. Her dönemde ve her yerde benzer kişilik profillerine rastlamak mümkün. Münafıkları diğerlerinden ayırt etmek için sağlam ahlaki kriterlere sahip olmak gerekir. Peygamber Efendimiz (s.a.), onları bildiği halde cezalandırma yoluna gitmedi. Çünkü eğer onları cezalandıracak olsaydı, bir kere düşmanları "Muhammet, arkadaşlarını öldürüyor" (Buhari, Tefsir/63, 5-7; Müslim, Birr, 63) diye aleyhte propaganda yapacaklardı. Fakat bundan çok daha önemli olan kriter var ki, o da hukukta cezayı gerektirecek suçun, mutlaka somut ve maddi olması gerektiği hususudur. Eğer bu olmasaydı, birçok kişi kendi öznel değerlendirmelerine göre yargılarda bulunur ve 'münafık' ilan ettikleri masum insanları cezalandırmaya kalkışabilir.

Bunun yanında Hz. Peygamber bütün zamanlar için ahlaki bir ilke olarak vaz'etti ki, bu da son derece önemlidir: "Münafığın üç belirtisi vardır: Haber

verdiğinde yalan söyler, söz verdiğinde yerine getirmez ve kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder." (Buhari, Şehadet, 28; Müslim, İman, 25.) Hadis, bize iman sahibi kimselerin ahlaki olarak münafıkların tutum ve davranışlarından uzak durmaları gerektiğini belirtmektedir. İmanı sağlam, ahlakı münafıkça olan kişi şizofrenik kişilik yapısına sahiptir.

Münafıkların somut olarak teşhisi mümkün olmadığına ve esasında Hz. Peygamber (s.a.) de buna izin vermediğine göre, münafığı üstünde taşıdığı sıfatlardan tanımak mümkün. Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık 300 ayette münafıktan söz edilir. Belli başlı kişilik özellikleri şöyle anlatılır: Münafıklar seri bir şekilde İslam'a girer ve aynı hızla çıkar, başka yerlere veya inançlara intisap ederler ama sürekli bocalayıp dururlar (4/Nisa, 143); yakından bakıldığında böyle davranmalarının sebebi dünya hayatına olan tutkularıdır, çıkarlarının zedelenmesini göze alamazlar (5/Maide, 52); iftira ve yalan haber uydurmaktan geri kalmazlar ('İfk' olayı bunun en çarpıcı örneğidir. Bkz. 24/Nur, 11); kendilerine servet, şöhret, statü getirecekse mescidler inşa ederler (9/Tevbe, 107); söz ve duruşları, dış görünüşleri etkileyicidir ama hakikatte duvara dayandırılmış kütük gibidirler (63/Münafikun, 4); en tehlikeli tutumları mü'minlerin yüzüne gülerken, arkadan onun kuyusunu kazmaya çalışmalarıdır (2/Bakara, 8-16); yemin billah Müslümanlardan olduklarını söyler ama gerçekte öyle değiller, korkudan ödleri kopar (9/Tevbe, 56). Bunun sebebi psikolojik olarak bir ihanet içinde olduklarını bilmeleridir. Küllü hain haif: Her hain korkaktır! Bu kişilik özellikleri ve yıkıcılıkları dolayısıyla ahirette cehennemin dibinde cezalandırılacaklardır (4/Nisa, 145).

Nifak (ikiyüzlülük), ahlaki bakımdan çifte standart tutum kendini bilmezlikle ilgili ciddi bir kişilik sorunudur. Bu düşük tutum ve davranışlar sürdükçe, yenilerine davetiye çıkarır, giderek insanın tabiatı, karakteristik sıfatları haline gelir böylece kalpteki hastalıkta artış olur. İnsanın bu tür bir hastalığa yakalanması, iman, vicdan, adalet, ahlak ve doğru bilginin merkezi durumundaki kalbin çürümesine sebep olur. Böylece yüksek idealler, erdemler ve hakikat ile olan bağı kopmuş olur.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

11. Onlara: "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde: "Biz sadece ıslah edicileriz" derler.

12. Bilin ki; gerçekten, asıl fesatçılar bunlardır, ama şuurunda değildirler.

"**Fesat**" bozgunculuk ve yıkıcılıktır. Bir şey başlangıçta iyi, düzgün, düzenli ve yararlı iken, bir sebeple ve sonradan niteliklerini kaybedip değişmesi, bozulması, çürümesi fesattır. Kelime Kur'an-ı Kerimde isim ve fiil olarak 14, ifsat ve müfsit olarak 36 ayette geçer. Fesadın geniş bir anlam düzeyi vardır: Ahlaki dejenerasyondan ekolojik dengenin sarsıntıya uğratılması, cinsel sapkınlıklardan iç kargaşa ve savaş kışkırtıcılığına varıncaya kadar birçok alanda görülebilir. "**Islah ve salah**" ise, aksine hem insanın hem canlı hayatın lehine olan fiil ve tutumlardır. Bir şeyi doğrultmak, düzeltmek, arayı bulmak, barış getirmek ıslah ve salahtır.

Hakikat, doğruluk, ahlaki dürüstlük ve gerçeklik dünyasıyla bağı kopmuş bir kalbe sahip olanlar fiziki ve sosyal çevreye karşı tahripkârdırlar. Türkçede kullandığımız "kalbi fesat" ayette işaret edilen kalbin hastalığını ifade eder. Nasıl maddi hastalık beden için söz konusu ise, kalbin içinde fesat olması kalbin hastalığı için söz konusudur. Fesadın önemli sebeplerinden biri nifaktır.

Bu hayatın çeşitli kademe ve alanlarında farklı bir biçimde ortaya çıkar. Mesela, Allah, ahiret, vahiy ve din konularında kuşku uyandırıcı düşünceler geliştirmek, insanları kendi inançlarını sorgulamaya davet etmek ve bunu "aydınlanma" veya "bilim" olarak takdim etmek böyle bir bozgunculuktur. İktisadi alanda, yoksulların aleyhine olan politikaları allayıp pullayıp iktisadi hayatın veya iktisat biliminin zorunlu teknikleri ve tedbirleri gibi sunmak, gelir eşitsizliğini derinleştirdiği, dolayısıyla açlığa ve yoksulluğa sebebiyet verdiği için fesattır. Mesela iktisadi hayatın sürekli "büyüme" kaydettiğini propaganda edip "gelir adaletsizliği"ni gizlemek bu bapta yer alır. Magazin, eğlence kültürü, amacını aşmış tüketim alışkanlıkları, her türlü fuhşiyat, kadın bedeninin suistimali, cinselliğin kitlesel tüketime açılması, zamanın büyük bölümünü işgal eden futbol, televizyon programları aynı kategoride ele alınabilir. Bu ve daha birçok olumsuz örnekte fesat mahiyetli fiilleri yürütenlere sorulduğunda, toplumsal ıslah ve ıslahat yaptıklarını iddia eder, böylece asıl kötülüğü örtbas etmektedirler. Savaşları çıkartanlar bile, amaçlarının insan öldürmek veya toprak işgal edip ülkelerin kaynaklarını ve zenginliklerini sömürmek olduğunu söylemezler, aksine belki de işgal ettikleri ülke insanlarına özgürlük ve refah (sulh ve salah) götürmek istediklerini öne sürerler. Haklı veya haksız bazı savaşlara "barış harekâtı" dendiği çok görülmüştür.

Yüce Allah fesadı sevmez (2/Bakara, 205); bazı durumlarda ortaya çıkan savaşlar yeryüzündeki fesadın ortadan kalkmasını sağlar (2/Bakara, 251). Fesada yol açan sebeplerden biri insanların arzuları, istek ve tutkularıdır (23/Mü'minun, 71). Tevhid fesadı önler, iki ilah olsaydı fesat olurdu (21/Enbiya,

22). İnsanlar karada ve denizde fesat çıkmasına sebep olurlar (30/Rum, 41). Yeryüzünde fesadın çıkıp yayılmasıyla nesiller ve ekinler bozulur, helak olur (2/Bakara, 205). Her türlü azgınlık, kindarlık, savaş kışkırtıcılığı fesattır (5/Maide, 64). Fesadın zıttı salahtır ve yeryüzünde dirlik düzenlik kurulduktan sonra fesat çıkarmak büyük suçtur (7/A'raf, 56, 85).

Fesat ile salah arasındaki ilişki Bazen flulaşır. Zira çoğu zaman, kötülük yapanlar iyi olanı öne sürerler, kötü eylemlerini iyilik formuna sokarlar, amaçlarını makul hale getirirler (rasyonalizasyon) ve insanlara olan kötülüklerini kabul edilebilir ambalaja sokup sunarlar.

Böyleleri asıl bozguncu ve tahripkâr olduğu halde, kalplerinde hastalık olduğu yani tipik bir kişilik bozukluğuna uğradıkları için bunun bilincinde olmazlar. Bazıları sahiden bilgisizliklerinden dolayı yaptıkları kötülükleri iyi olarak görürler ki buna "iyi"nin suistimali (yanlış kullanımı) diyebiliriz. Bazıları ise bile bile kötülüğü iyi formu altına gizleyip yaygınlaştırıyorlar, buna da hak ve hakikatin çarptırılması, saptırılması, tahrifata uğratılması, üzerinin kalın örtülerle örtülmesi demek mümkün. İlk grupta olanlar bilgisizliklerinin, ikinci grupta olan süfli çıkar ve tutkularının kurbanıdırlar.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13. Ve (yine) **onlara: "İnsanların imân ettiği gibi siz de imân edin" denildiğinde: "Düşük akıllıların imân ettiği gibi mi imân edelim?" derler. Bilin ki, gerçekten asıl kendileri düşük-akıllılardırlar; ama bilmezler.**

İbn-i Abbas'a göre, bu ayette münafıkların kastettikleri "beyinsiz veya akılsız (sefih)" kişiler Hz. Peygamber (s.a.)'in ashabıdır. Kureyş'in önde gelenleri Suheyb, Ammar ve Bilal (r.a.) gibi yoksul ve kölelerin Müslüman oluşlarını zihni ve entellektüel zayıflıklarına bağlıyor, düşük sosyal statülerinin onları beyinsizce bir tercihe sürüklediğini söylüyorlardı. Ancak ayetin işaret ettiği zihni tutum veya davranışın salt tarihi bir kategoriyle sınırlı tutulması yanlış olur. Bu âyet her zaman Müslüman olmayı kabul edenlerin aynı suçlama ile karşılaşabileceklerini gösterir.

Geçmişte de, peygamberlerin tebliğine karşı olan iktidar eliti, onları Allah'ın birliğine, adalete ve hakkaniyete davet eden peygamberleri ve onların etrafında toplananları "beyinsizlik, akli yetersizlik"le suçlamışlardır. (Bkz. 7/A'raf, 66-67). Demek ki "sefih", hakikate karşı öne çıkarılan söylemin anahtar terimlerinden biridir, üzerinde özel olarak durmayı gerektirir.

"Sefih" dokuması hafif, zayıf veya kötü dokunmuş ya da eskiyip incelmiş kumaşa benzetilir. Böyle bir kumaş dayanıksızdır. Rüzgârın ağaçları eğmesi "sefh" ile ifade edilir. Bir başka ayette (11/Hud, 27) "sefih" anlamına gelecek "sığ görüşlülük, kıt kavrayış", "Badiye'r-re'y" şeklinde ifade edilmiştir.

Ağzı bozuk, küfürbaz veya yaptığı şeyler karşısında kendisine "beyinsiz/beyinsizce şeyler" denmesine sebep olan kimseye de sefih denir. Sefih ahmak, cahil ve malını saçıp savuran kimse için de kullanılır. Böyle bir kişi vakarsız, hafifmeşrep biridir. Üstelik böyle kimseler cahil olup filhakika düşük akıllıdırlar. Ancak Araplar sefihliği hem bedensel zayıflık hem düşük akıllılık için kullanırlar. Kelimede "hakirlik, hakir görme" anlamı da var. Bir başka anlamı şudur: Çokça su içildiği halde susuzluğun giderilmemesine "sefeh" denir. El Müerric, sefihin, bildiğinin hilafını söyleyen çok yalancı ve iftiracı kimse olduğunu söyler. Razi, fasık olan kişinin de sefih olduğunu söyler. Zira böyle bir kişinin ilim ve din ehli nezdinde bir ağırlığı ve saygınlığı yoktur.

Genel anlamda sefih ve sefahetin "akıllı ve basiretli" olmanın zıttı olduğunu söylemek mümkün. Nitekim Razi'nin yer verdiği bir hadise göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İçki içen kimse sefihtir, akılsızdır" (Razi, Tesir-i Kebir, 2/Bakara, 13. ayetin tefsiri). Gerçekten de içki insanın aklını başından alıp bilinç kaybına uğramasına yol açtığından sefihçe tutum ve davranışlara sebebiyet vermektedir.

Bazı bilginler, parasını, malını mülkünü israf edip savuran, gelişigüzel harcayıp heder eden insanların da bu savurgan tutumları dolayısıyla beyinsiz yani "sefih" olduklarını, dolayısıyla mal ve mülklerinin "hacr" altına alınabileceğini söylemektedirler. (Bkz 4/Nisa, 5. ayetin açıklaması.) Peygamber Efendimiz (s.a.), "Malın zayi edilmesi"ni yasaklamıştır (Buhari, İstikraz, 19; Müslim, Akdiye, 1, Muvatta, Kelam, 2). Aşırı israf, "ye at, iç at, giy at" türünden alışkanlıklar, ihtiyacın karşılanması dışında salt gösteriş amaçlı tüketim bu tanımlamanın çok dışında sayılmaz. Dünya hayatına aşırı düşkünlük; doyumsuz isteklerin başıboş bırakılması; refah, konfor, gösteriş tutkusu ve kaynakların sorumsuz kullanımı "Kendini bilmez veya aşağılık nefsin" afetlerindendir. (2/Bakara, 130. Ayrıca bkz. 2/142.)

Mekke/Kureyş aristokrat takımının, belli başlı güç merkezlerinin, yönetim, siyaset ve iktisadi hayatı elinde bulunduran merkezdeki çekirdeğin, Peygamber Efendimiz (s.a.) etrafında toplanan yoksul, köle ve güçsüz insanlara "beyinsiz/sefih" demeleri yerinde değildi. Bugün de dünyanın gücü, servet istifçiliğini, denetimsiz tüketimi, şehveti ve tutkuların tatminini esas alanların dışında kalıp da Allah'ın birliği fikrine bağlanan, dünya hayatına büyük önem

vermeyen, iffetli ve dürüst insanlara «aptal, beyinsiz» denmektedir. Ancak bu tanımlama da doğru değildir.

"Bilin ki, gerçekten asıl kendileri düşük-akıllılardır." Asıl beyinsiz/sefih olanlar bu tanımlamayı yapanlardır. Çünkü ed-Dîn hakikati ifade eder; yüksek ahlaki bir hayatı öngörür; onlar hiçbir hakikat temeli olmayan düşünce ve ideolojilere bağlanmış, sorumsuz ve aldırışsız yaşama tarzını benimsemişlerdir. Din, dünya ve ahiret mutluluğunu, ebedi hayatın selametini esas alırken, onlar geçici olanı mutlaklaştırmakta, hiç ölmeyecekmiş, yaptıklarından dolayı hiç hesaba çekilmeyecekmiş gibi sorumsuzca davranmaktadırlar. O halde asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilincinde değildirler: **"ama bilmezler."** Sefihlik bir cehalet, İslam ise ilim ve bilgidir. Bu yüzden sefihler ve sefahet içinde yüzenler, içinde bulundukları bilgisizlik (cehalet), hamakat ve gaflet dolayısıyla kendi asıl durumlarının trajik mahiyetini bilmiyorlar.

Bazen da tuhaf bir şekilde inkârcıların kendileri peygamberlerin getirdiği mesajı anlamakta güçlük çektiklerini (tafakkuh edemediklerini), Hz. Peygamberin neyi öğretmeye çalıştıklarını anlamadıklarını itiraf ederler. (11/Hud, 91).

Bilgisizlik kibre, kibir sefihçe bir dünya görüşü ve yaşama tarzına yol açar. Allah'a karşı en büyük cürümlerden biri kibirdir. Kibir Şeytan'ın hasletlerindendir. Büyüklük (kibriya) sadece Allah'a mahsustur. Sefahette Hakk'ın hafife alınması anlamı da var. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kibir, Hakkı hafife alman ve insanları küçük görmendir" (Müsned, II, 170). (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 130, 142, 282; 4/Nisa, 5; 6/En'am, 140; 7/A'raf, 155. ayetlerin açıklaması).

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا
إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي
طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا
رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

14. İmân edenlerle karşılaştıkları zaman: "İmân ettik" derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise, derler ki: "Şüphesiz, sizinle beraberiz. Biz (onlarla) yalnızca alay ediyoruz."

15. (Asıl) Allah onlarla alay eder ve taşkınlıkları içinde şaşkınca dolaşmalarına (belli bir) süre tanır.

16. İşte bunlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almışlardır; fakat bu alışverişleri bir yarar sağlamamış; hidayeti de bulmamışlardır.

Kur'an terminolojisinde "**münafık**" temelinde iman yoksunluğu olan ahlaki kişilik profilidir. Münafık, köstebeğin kendini yerin altında gizlemeye çalışması gibi devamlı kendini gizler. Bu yüzden gerçek anlamda bir "iç düşman" olduğu için tehlikelidir; ne zaman aldattığı, zarar verdiği, hangi yıkıcı planları kurduğu kolayca fark edilmez.

Bu profilinin karakteristik özelliği ikiyüzlü olması, içi ve dışının bir ve tutarlı olmamasıdır. Basit ve süfli çıkarlar için kişi aynı anda ikili rol oynar. Adeta iki şapkası vardır. Bir şapkasıyla doğru ve güvenilir insanlarla bir arada olduğunda kendini onların ahlaki erdem kampından gösterir ancak kendisi gibi ikiyüzlü çıkarcılarla bir araya geldiğinde yani diğer şapkasını kafasına geçirdiğinde, ahlaki kampta toplanmış insanları aldattığını söyler. Böylelerinin dostları ile hakiki iç dünyaları arasında paralellik var ki, bunu en iyi "**şeytanlar** (şeyatîn)" ile ifade etmek mümkün. Şeytan, hakikatten, erdemden ve doğruluktan en uzak olan, bu özelliği dolayısıyla her sözü ve iddiası, her ongörüsü ve talebi boş ve batıl olan varlıktır. Şeytan, insanın düşmanıdır, insanın kendini ona karşı korumak durumunda olduğu 'öteki'dir. Şeytanın bizim içimizdeki iz-düşümü, bizi yüksek ahlaki ideallerden uzağa düşüren her türlü düşünce ve duygudur, bu özelliğiyle kontrol edilmedikleri takdirde kibir, isyan, tahripkârlık, doymazlık, açgözlülük, haset/kıskançlık, hak ve hukuk ihlali, baskı, zorbalık, zulüm, aldatma, yalan, sömürü, denetimsiz şehvet, tutku, cimrilik, şişirilmiş ego, gösteriş ve kötülük şeytanın hasletlerinden olur.

"**Şeytanlar**" kişilik profili düşük, ikiyüzlü insanların yerine kullanılan zamire izafe edildiğine göre, burada söz konusu olan her dönemde bu düşük kişilik profiline sahip insanlar grubunun varlığıdır. Bunlar, doğru ve güvenilir insanlarla bir arada bulunmayı kazanç vesilesi sayarlar, nihayetinde belli bir kazanç –maddi servet, statü, onur, prestij, fırsat, imkan veya başka bir fayda– sağladıkları için kendilerini akıllı, kurnaz ve başarılı zannederler hatta kendileri gibi ahlaken düşük insanları bu tarz tutumlar almaya teşvik ederler, bu tutumu meslek haline getirirler ve kendi zanlarınca doğru ve güvenilir insanları kandırıp aldattıklarını, istismar edip sömürdüklerini düşünürler ki, bu onların yanıldıklarının açık göstergesidir. Hakikatte Allah katında yani hakikat cephesinde böylelerinin hiçbir kıymet-i harbiyeleri yoktur. Onların bu tutumlarına devam etmeleri bir bakıma Allah'ın onlara biraz daha süre tanımasından başka bir şey değildir. Büyük suç işlemektedirler. Zira doğruluğa, dürüstlüğe yani "**hidayete karşılık sapkınlığı satın almışlar**"dır.

Bu bir "**körlük**" halidir. Manevi ve ahlaki bakımdan kör olan kişi, nereye gideceğini bilmemektir. Kaldı ki bir burada, bir orada; bir doğru ve güvenilir

insanlar arasında bir ahlaken düşük insanlarla beraber olmak da mümkün değildir. Bu, kişinin "yalpalamasına" (4/Nisa, 143); pusulasını, kıblesini şaşırmasına sebep olur.

Allah'ın bu tür insanlarla "alay etmesi", mü'minlerin yani doğru ve güvenilir insanların onur ve mevkilerini üstün tutması anlamına gelir. İki varoluşsal durum arasındaki yegane kriter ahlaki davranışlara karşı takınılan tutumdur. Kur'an terminolojisinde "**alay**" aslında ağır bir suçtur. Mesela Müslümanların "Birbirleriyle alay etmeleri, birbirlerini küçük görmeleri" (49/Hucurat, 11) yasaktır. Hz. Musa'nın dilinden alay etmek cahilliktir "cahillik etmekten Allah'a sığınırım" demesi gibi (2/Bakara, 67.) İşte münafık kişiliğe sahip insanlar doğru ve güvenilir insanlarla alay edip işlerini yürüttüklerini düşünürlerken, gerçekte Allah'ın onlarla alay ettiğini bilmemektedirler. Bu, onların kendilerini sevindiren "**ticaretleri**"nin de hakikatte ne kadar kazançsız olduğunu gösteren başka bir noktadır. Ahlaki olana karşı işledikleri ağır suç dolayısıyla doğruyu (hidayeti) bulamadan sürüklenip durmaktadırlar.

Allah bu tür insanlara belli bir süre tanır. Bu sürenin özelliği, **Kuşeyri**'nin deyimiyle, "kâfirlerle işreti Müslümanlarla sohbet"i birleştirme, bir arada tutma çabasıyla geçer. Gerçekte ise bu imkânsızdır, zira iki zıttın bir arada bulunması imkânsız, doku uyuşmazlığı olan iki parçanın izdivacı eşyanın tabiatına aykırıdır. Bunun gibi iki arada bir derede olmak her zaman mümkün olmaz, ikiyüzlü münafıkların da aslında gerçek bağlılıkları küfrü tabiatı haline getirenleredir. Doğru, güvenilir ve iyi insanlarla olan ilişkileri araçsallaştırılmıştır. Ancak bu, sürgit söz konusu tutum ve davranışlarını devam ettirecekleri veya yaptıklarının karşılıksız kalacağı anlamına gelmez. Onlar, kısa vadeli dünyevi çıkarları peşinde tul-u emele kapılıp zamanlarını, kendilerine bir emanet olarak verilmiş ömürlerini hoyratça tüketmektedirler. Dünyevi çıkarları tercih ettikleri için ahiretten nasipleri olmayacak, bu açıdan kesin olarak ziyandadırlar. Ziyanda oluşları yaşadıkları zamanın, tükettikleri vaktin bilincinden yoksun oluşlarına yol açar. Vaktini boş veya anlamsız şeylerle (anlık zevkler, boş işler, malayani uğraşılar, daimi eğlence, dedikodu vs.) geçirip tüketen hayatın hakiki amacını, yaratılış hikmetini, dolayısıyla Rabbini unutur. İkiyüzlü insanları bekleyen akıbet hiç de iç açıcı değildir. Çünkü ya bu dünyada günün birinde iç yüzleri açığa çıkar, utanç verici dünyaları deşifre olur veya Hesap Günü'nde cezalarını çekerler. (Bkz.4/Nisa, 145.)

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

17. Bunların örneği, ateş yakan adamın örneğine benzer (ki onun ateşi) **çevresini aydınlattığı zaman, Allah onların aydınlığını giderir ve göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.**

18. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı dönmezler.

"**Ateş** (nar)" kelimesi "nur"dan gelir ve aydınlatmayı ifade eder. Ancak narı Allah yarattığı gibi, insan da tutuşturur, yakar. Nur ise Allah'tandır, insan nurun kaynağı veya meydana getiricisi olamaz.

Yukarıda anlatılan ikiyüzlü, çifte ahlak tabiatlı kişilik profiline sahip insanların durumu, gerçekte herhangi bir aydınlanma aracına, yol göstericiye sahip olmayan insana benzer. Böyle bir insan, çok sayıda bilinir ve bilinmez tehlikelerle dolu vahşi tabiatın kucağında iken yolunu bulmak ister. Bunun için kendi çabasıyla ve elde ettiği imkânlarla ateş yakmaya çalışır. Yakmasına yakar ve bir süreliğine önünü, etrafını görür, ama bu Allah'ın nurundan neşet etmediği, başka bir ifadeyle Vahiy'den ve kalbin nuru olan akıldan kaynaklanmadığı için, Allah onun aydınlığını giderir; tam aydınlandığını zannederken bir anda yine karanlıklar içinde kalıverir.

Karanlık olarak ifade ettiğimiz "zulümat", kat kat veya karanlık içinde karanlıktır. Bu, aydınlık veya nur adına hiçbir şeyin, tek bir huzmenin dahi kalmadığı anlamına gelmektedir. Allah ateşi söndürmüyor, zira ateşin yaratıcısı O'dur, ama aydınlığını yani O'ndan neşet eden nuru gideriyor, aydınlığını giderince, geriye sadece kapkaranlık/zulümat kalıyor. Peki, Allah'ın kendisiyle varlığı, aklı ve iç dünyamızı aydınlattığı namütenahi nuru olmaksızın, geçici bir ateşle aydınlanmak, fırtınaların, kasırgaların koptuğu bir gecede, çevreyi denetim altına almak mümkün mü? Hiç kuşkusuz hayır. Bizi aydınlatıp aynı zamanda ısıtacak ateşin çok kuvvetli olması lazım ki, kasırgalara karşı dayanıklı olsun. Ancak münafığın yaktığı ateşin şiddetli fırtınalarda dayanma gücü yoktur. O halde, vahiyden kaynağını almayan her türlü aydınlanma çabası da bu mesabededir. İnsan bireysel aklı, öngörüleri, sahip olduğu tecrübeleri, kültür ve bilgi birikimi, geçmişten devraldığı önyargılar, sınanmamış paradigmaları, nefsinin istek ve tutkuları, onu yönlendiren arzular eşliğinde hayatını sürdürmeye kalkıştığında böyle bir durumla karşı karşı-

ya kalmış olur. Burada tasvir edilenin deistik bir dünya olduğunu söylemek mümkün görünüyor.

Ayetin çizdiği resme bakıldığında, karanlık, ıssız ve yardımsız bir ortam, içinde şaşkın ve umutsuz insanları fiili olarak sağır, dilsiz ve kör kılmaktadır. Işığı gittiği için aydınlığa geri dönüş imkânları kalmamıştır. Bu gibi insanlar hakikate, hakka ve doğruya karşı üç temel fonksiyonlarını adeta kaybetmiş bulunmaktadırlar. Risaleti ve Nübüvveti reddettiklerinden, ne Hak'tan geleni işitirler ve ona göre davranırlar, ne doğru olarak kendilerine intikal veya öğretilen şeyi dile getirip savunurlar ve ne de gerçeği görürler. Peygambere ve peygamberin tebliğine karşı derin bir şüphe, tereddüt veya ret hali içinde olduklarından idrak yoksunluğu yaşamaktadırlar (Bkz.8/Enfal, 22). Bu yüzden hakiki aydınlığa dönmeleri mümkün değildir. "Umy" hem basarın hem basiretin körlüğü demektir ki, en aşağı seviyedeki bilinçsizliğe ve hamakata işaret eder. Dünyadaki bu halleri, ebedi hayattaki durumlarının habercisidir. Zira böyleleri "Kıyamet günü, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır olarak haşrolunacaklar"dır (17/İsra, 97.) Oysa sözü ve özü bir, doğruluk, dürüstlük, Hak ve hakikat sevgisi ile ahlaki erdemler safında olan "İnanmış erkek ve kadınlar, defterleri sağdan verilmiş ve nurları önlerinde olarak" (57/Haşr, 12) ahiretteki yerlerini alacaklardır.

Ayette "nur"un tekil, "karanlıklar (zulümat)"ın çoğul gelmesi ince bir hikmete işaret eder. Hakikat tektir, temelsiz batıl yollar ise birden fazladır. Hakikat'e giden doğru yolların "Sübülü's-Selam"ın çoğul olması batılların çokluğuyla aynı düzeyde tutulamaz. İlkinde çoğulluk, diğerinde çokluk vardır. Başka ayetlerde de "Hak" tekil, "batıl" çoğul kullanılmıştır. (Bkz. 2/Bakara, 257; 6/En'am, 1 ve 153.) 20. ayette karanlık içindeki karanlık olan zulümatın, aynı zamanda baskı ve istibdata dönüşüp zulüm aracı olduğu belirtilir. Zulüm hem epistemolojik ve ahlaki bakımdan karanlık, hem siyasi olarak baskı ve despotizmdir.

Münafıklar güneşin aydınlattığı dünyada yaşayacaklarına karanlıkta yürümeyi tercih ediyorlar. Müslüman göründükleri için dinin çok az bir nimetinden yararlanmaktadırlar ama bu hem kalıcı değildir, hem öldüklerinde öbür tarafa götürebilecekleri hiçbir şeyleri yoktur. Müslüman görünüp belli bir makama veya maddi imkâna sahip olan kişi, ayette tasvir edildiği gibi karanlıkta bir miktar aydınlanıp sonra hemen zemheri ve ürkütücü karanlığa gömülmüş gibidir.

Diğer açıdan ateşin yakma, ısıtma ve aydınlatma özelliği vardır. Dünün ve bugünün deistleri, peygamberi ve vahiyi inkâr etmek sûretiyle kendi başlarına ateş yakıp "aydınlanma"ya çalışmaktadırlar. Ancak ateşin nurunu Allah gideriyor. Çünkü yakmaya çalıştıkları ateş de olsa, Allah dilemedikçe ateşin aydınlatması mümkün değildir. Ateşe aydınlatma ve başka fonksiyonlarını veren yaratıcısıdır ki eğer sahip olduğu özellikleri ateşe atfedecek olursak, ateşi ulûhiyete iştirak

etmiş oluruz ki, bu ateşperestlik olan küfürdür. Burada zikri geçen bahtsızlar, bu hakikatlerden habersiz olarak bir an için "aydınlandıkları"nı zannederler, ancak bir bakarlar ki ışık sönüp gitmiş, bir kere daha karanlıkta kalmışlardır.

Yüce Allah dilediği durumlarda ateşe verdiği aydınlatma özelliğini aldığı gibi, yakma özelliğini de yok eder. Tıpkı içine atıldığı halde Hz. İbrahim'e yakma özelliğini kaybedip, aksine serin ve selamet gölü halini alan ateş gibi. Şu halde, tabiattaki olaylar, bizatihi güçlerini ve yasalarını kendilerinden değil, Allah'tan almaktadırlar. Cari olan âdete göre her tabiat olayı belli yasalar çerçevesinde cereyan eder elbette ve bu konuda herhangi bir değişiklik söz konusu olamaz, ancak özel zamanlarda ve durumlarda Allah tarihe ve tabiata müdahale eder. Hz. İbrahim'i ateşin yakıcılığından, Hz. Musa'yı suyun boğucu özelliğinden koruyup tarihin akış yönünü tayin ettiği gibi.

Eş'ariler ve Meşşailer, tabiatta determinizmi tartıştılar. Tabiatta elbette bir determinizm vardır, bu noktada Meşşailer haklıydı, aksi halde hiçbir şeyin belli bir düzen, öngörülebilirlik ve hesap içinde cereyan etmesi mümkün olmaz, kısaca tabiatta düzen olmazdı. Ancak tabiatta, başka bir ifadeyle içinde yaşadığımız bu varlık mertebesinde var olan determinizm mutlak değildir, daha üst veya başka varlık mertebesinde hükmünü icra etmez. Hz. İbrahim'i ateş yakmadıysa, Hz. Musa'yı su boğmadıysa, bu özel zamanlarda, kritik durumlarda Allah'ın müdahalesinin tahakkuk ettiği başka varlık mertebesindeki yasaların bizim varlık mertebemizin yasalarının önüne geçmesi, onları istisnai olarak tatil etmesi, hükümsüz bırakmasıyla mümkün olmuştur.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي
آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ
يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

19. Ya da (bunlar) **karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek**(ler)**le yüklü, 'gökten şiddetli bir yağmur fırtınasına tutulmuş gibidirler ki, yıldırımların saldığı dehşetle'; ölüm korkusundan parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Oysa Allah kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.**

20. Çakan şimşek neredeyse gözlerini kapıverecek; önlerini her aydınlattığında (biraz) **yürürler, üzerlerine karanlık basıverince de kalakalırlar. Allah dileseydi, işitmelerini de görmelerini de giderıverirdi. Şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir.**

Taberi'ye göre buradaki "veya (ev)" aslında "ve" anlamındadır. Yani anlatılanların ahlaki kişilik profili her iki durumdaki insana benzemektedir. Mevdudi, her iki misaldeki insanların farklı olduğunu söyler. İlkinde, İslam'a inanmadığı halde çıkarları dolayısıyla "Müslüman" görünenleri anlatırken ikincisi, derin şüphe ve tereddüt dolayısıyla bu ruh ve zihin haline düşmüş insanları anlatmaktadır. Belirtmek gerekir ki, burada söz konusu olan şüphe, bilimsel çalışma ve araştırmalarda bizi gerçeğe veya doğru bilgiye götürmeye yardım eden "metodik şüphe" değil, varoluşsal ve epistemolojik düzeyde olan imanla ilgili şüphedir.

Misalde anlatılan insanlar, karanlıklar, gök gürültüsü, çakan şimşekler, gökten sağanak yağan yağmur fırtınasına tutulmuş vaziyettedirler. Yıldırımların saldığı dehşet onların kalbine sarsıcı korku vermektedir. Bazen korkudan parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Şimşekler çaktıkça gözleri kamaşır, ama bu arada önleri bir parça aydınlanıverir, onlar da bunu fırsat bilerek bir iki adım atmaya çalışırlar. Ancak kısacık bir aydınlıktır bu, tekrar karanlık basar ve öylece kalakalırlar.

Ayette geçen "azlama" kelimesi zulümattan bastıran karanlıktır. İki anlamı vardır: Biri aydınlığı, gerçeği örter; diğeri baskıyı, istibdadı, otoriter diktayı ima eder. Kaynağını vahiyden almayan çeşitli din, inanç, felsefi görüş, doktrin ve ideolojilerin insanı aydınlatma kabiliyetleri yoktur; hem hakikati örterler hem eninde sonunda baskı rejimlerine dönüşürler. Getirecekleri aydınlık, özgürlük ve rahat bu kadarcıktır, kısacıktır, sınırlı ve geçicidir. Çakan şimşek, tabiatta var olan apaçık gerçekliğe de gönderme olabilir. Gerçeğin yalın haliyle kendini açığa vurması -şimşek gibi çakması- onları derin bir korkuya sürükler, zira Allah'ın nuru tecelli etmiştir. Bu tecelli onlara ölüm korkusunu hatırlatmaktadır fakat onların bütün dayanaklarını yerle bir eden bu müthiş olay karşısında yapabildikleri tek şey, parmaklarıyla kulaklarını tıkamaları, tecelli eden hakikatin çıplak görünümünden kaçmalarıdır.

Münafıklar Kur'an'ın hakiki ve sahici aydınlığından yoksun olduklarından kalpleri karanlık içindedir. Karanlığın sembolize ettiği kuşku ve tereddüt, aynı zamanda korkunun sebebidir. Zaman zaman bir ışık görüyorlarsa, bu, Risaleti reddetmelerine karşılık Allah'ın varlığını bütünüyle inkâr etmemelerinin sonucudur. Onlar var olan Tanrı'nın insanla konuşmadığını, peygamber göndermediğini, vahiy-kitap indirmediğini iddia ediyorlar. Bu inanç dahi, Bazen karanlıklar içinde yol almaya çalışırlarken, yollarını kısacık da olsa aydınlatmaktadır. Belki de münafıkların taktik icabı vakitlerinin bir bölümünü Müslümanlarla geçirmeleri, bu arada birtakım faydalar elde etmeleri kastedilmiştir.

Nasıl yeryüzünü yağmur diriltiyorsa, Kur'an-ı Kerim de hayatı diriltir, bundan uzak yaşamak üzüntü, gam ve sıkıntı sebebidir. Kişi sadece hayatın kayna-

ğından uzak durduğu için huzursuzluk, can sıkıntısı, tatminsizlik ve şaşkınlık içinde yaşamakla kalmaz, bunun yanında onu geleceğe, ebedi hayata ilişkin büyük korkular beklemektedir. İman yokluğu veya yanlış-batıl inanç hem huzursuzluk ve sıkıntı hem aslında bir türlü atılamayan korku sebebidir. Kurtuluş, böylesi vahşi ve ürkütücü bir ortamda yol almaya çalışan insanın, şimşeğin çaktığı anda yolunu aydınlatan ışığın kaynağına yönelmesiyle mümkündür.

Bu tür insanların asıl sorunları, kalplerinin derinliklerinde aslında var olan ışığın kaynağına ulaşmada gösterdikleri yetersizliktir. Bir türlü düğmeyi bulup kalp odalarının ışığını yakmayı başaramıyorlar. Allah, her insana hayatında hiç değilse bir iki defa Hakikat'in ışığını gösterir, şu veya bu olay sırasında ruhunda şimşek gibi çakar. Eğer bunun değerini bilip de çakan şimşeğin saçtığı ışığı yakalayabilir ve peşinden gidebilirse, asıl nurun kaynağına, hakiki, kalıcı ve sahici aydınlığa ulaşır. Dış dünyayı farklı bir gözle müşahede edip üzerinde tefekkür etme başarısını gösterecek olursa, var olan ışığın gözleri kör edecek kadar apaçık ve aydınlatıcı olduğunu da fark edecektir. Sonuçta insan dünyada sahip olabildiği aydınlık/nur kadar varlık, hayat ve yaratılış hakkında doğru bilgilere sahip olur ve bu bilgiler eşliğinde yol almaya çalışır.

"Allah dileseydi, işitmelerini de görmelerini de giderivirdi. Şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir." Önceki ayette, bu tür insanların "sağır, dilsiz ve kör" oldukları belirtiliyordu. Onlara verilen bu üç büyük melekeyi çalıştırmamak sûretiyle adeta iptal etmiş, işlevsiz hale getirmişlerdir. Oysa Allah, onlara doğruyu ve yanlışı, iyiyi ve kötüyü ayırt etme yeteneğini vermiştir; insan bu yeteneklerini yerinde kullanmak sûretiyle yönünü bulabilir. Kur'an üzerinde tefekkür ettiğinde, varlık âlemi üzerinde gerekli ve doğru gözlemler bulunduğunda, işitme ve görme melekeleri sayesinde doğruyu bulur. Ancak öyleleri, hidayeti bırakıp sapıklığı tercih etmişlerdir. Bu çerçevede, onlar duyu organlarını fonksiyonları dolayısıyla iş göremez hale getirmiş olmalarına rağmen Allah, yine de onların "işitme ve görme" özelliklerini ellerinden almamaktadır.

Allah'a layıkıyla inanmayan ve peygamberlerinin getirdiği bilgi ve haberleri doğrulamayanların iki misalle anlatıldığı durumları içler acısıdır. Öyle de olsa, onlara bu kadarcık faydayı sağlayan işitme ve görme melekesini veren Allah'tan başkası değildir. Dileseydi, onlara bu nimeti de vermeyebilirdi. Doğru, güvenilir ve sahih bilgilere yani aydınlatıcı ışığa sahip olmadıkları halde, karanlıklar içinde ara sıra çakan şimşeklerin geçici olarak aydınlattığı yolda adım atmaya çalışanlar zannetmesinler ki, bunu dahi kendi asli yetenek ve güçleriyle başarabilmektedirler. Bu ortamı ve imkânı bahşeden Allah'tır. Allah'ın her şeye gücü yeter.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾

21. Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki sakınasınız.

İnsan nesilleri arasında zincirleme bir süreklilik vardır. İlk insan Âdem'i Allah yarattı, onun nefsinden eşini var etti ve çocuklarını ikisinden türetti (4/Nisa, 1). Yaratılış el'an sürmektedir. Bugün yeryüzünde yaşayanların Rabbi Allah olduğu gibi, geriye doğru ilk insan topluluğuna gidinceye kadar ki bütün insan nesillerinin de Rabbi O'dur, son insana kadar da O olacaktır. Bir kere, bu insanlığın ortak bir kökenden ve aileden geldiğini gösteriyor ki, kişi hangi etnik kökene, dil grubuna, coğrafi bölge, ırk, renk, cinsiyet, sosyal statü, meslek ve sınıfa mensup olursa olsun bu evrensel hitabın muhatabıdır.

"Sizi ve sizden öncekileri yaratan" cümlesi, insanların "yaratılmış" olduklarını belirtmektedir. Buna göre:

a) İnsanlar Darwinistlerin iddia ettiklerinin aksine, yeryüzünde kendiliklerinden bitmiş (hüday-ı nabit) değildirler.

b) Geriye doğru gidildiğinde bir başlangıç vardır, ezeli olsalardı başlangıcı olmayan bir silsile söz konusu olurdu ki, bu imkânsızdır. Descartes'ın dediği gibi "Ben varlığımdan şüphe etmiyorsam ve kâinatta varlıklar varsa, yaratan Allah olması gerekir." Çünkü biz ve diğer her şey varlığımızı bir Yaratan'a borçluyuz.

Kur'an-ı Kerim'de iki tür hitap vardır:

a) "Ey İnsanlar!" ile başlayan ayetler, soyut insana çağrılar olup, içeriği evrensel ve ebedi hakikatlerdir. Bu gruptaki ayetler, bütün insanları tevhid inancını, ahiretin varlığını benimsemeye ve ahlaki hayatın önemine dikkat etmeye davet eder. Bu ayetlerde namaz, oruç, zekât, hacc, kurban vb." emirler ya da "zina, alkollü içki, domuz eti yeme vb." yasaklar yer almaz; çünkü mükellefin söz konusu emir ve yasaklara muhatap olabilmesi için, önce iman etmesi gerekir.

b) "Ey İman edenler!" Bu hitap, iman edip İslam'a dâhil olanlara yapılır ki, genelde bu hitaplarla belli vecibe ve yükümlülükler belirtilir. İbadet, muamelat ve ukubatla ilgili hükümlerin tamamı bu kapsamda yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerim, "mü'min", "kâfir" ve "münafık" olmak üzere üç kişilik profilini çizdikten sonra, ilk evrensel hitabını yapar. Hitap bütün insanlaradır ve onlara ilk hatırlatılan, Allah'ın yaratıcı ve Rab olma sıfatlarıdır. Bütün insan nesillerini yaratan Allah, hakiki Rab'tir yani terbiye eden, büyüten, yetiştiren, koruyan, yüksek ahlaki hayata doğru yönlendirendir. İnsan O'na kulluk yap-

malıdır, bu sayede en yüksek düzeyde insani bilince ulaşacak, varlıkla ahenkli ilişkiye girecek ve kendisi dışında olan her varlıkla barış içinde yaşayacaktır. Yaratılışın sahih ve nihai tek amacı "Allah'a kulluk"tur, layıkıyla kulluk yapıldığında takva mertebesine ulaşılır. Bugünkü nesiller için amaç bu iken, bundan önceki nesillerin de yaratılış amacı budur.

2. Ayette, Kur'an-ı Kerim'in "takva sahipleri" için "yol gösterici kitap" olduğu belirtilmişti, başka bir ifadeyle takva sahibi kimseler, Allah'a en yüksek seviyede bilinçle inanıp O'nun çizdiği sınırlara riayet edenler hidayet bulur, bu yüksek vasfa sahip olanları Kur'an doğruya yöneltir. Takva ile kulluk arasında doğrudan ilişki söz konusudur. Kulluk görevini hakkıyla yerine getiren Allah'tan korkar ve sakınır; takva aynı zamanda kulluk bilinç seviyesinin de artmasına, ahlaki kemalin hep yükselmesine yardım eder.

Sanki buradaki takva, doğruluğun/hidayetin ne olduğunu bilmeyen, ama onu arama tutkusuyla yaşayan kimseleri ifade eder. Böyle kimseler kalpleri, vicdanları, etki altında kalmayan kanaatleriyle hakikati, doğruluğu ve yüksek ahlaki hayatın formlarını ararlar; işte böyleleri Kur'an'la karşılaştıklarında kolayca teslim olur, doğru yola girerler. Bu ayette, Allah'a kulluğun insanı takvaya götüreceği belirtilmektedir. Evet, yaratılışın anlamı ve hayatın amacı Allah'a kulluktur ancak kulluğun nihayeti takvadır. Takva, kulluk ağacının meyvesi, hayat veren semeresidir.

اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاۤءَ بِنَاۤءً ۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ ۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿٢٢﴾

22. O, sizin için yeryüzünü bir döşek, gökyüzünü bir bina kıldı. Ve gökten yağmur indirerek bununla sizin için (çeşitli) **ürünlerden rızık çıkardı. Öyleyse** (bütün bunları) **bile bile Allah'a eşler koşmayın.**

Hz. Ali'ye göre, içinde bulunan her şeyi yiyip yok ettiği için yeryüzüne "**arz**" denmiştir, bir başka görüşe göre, ayak ve tırnaklar çiğnendiği için bu ismi almıştır. Ragıb'a göre "**arz**" semanın mukabilidir, bir nesnenin en aşağı kısmına denir ki, "dünya" ile bir arada düşünüldüğünde, arz veya yeryüzü, merkezden en uzak veya en aşağı varlık mertebesine tekabül eder.

Allah, insan için ne yaptı ki, kendisine kulluk beklemektedir? Kur'an'ın hakkında bilgi ve haber verdiği Allah, mesela Yunan tanrıları gibi değildir. İnsanı yarattı, tesviye etti, kendi ruhundan üfledi, ona isimleri öğretti, yeryüzü-

nün halifesi kıldı. Dahası onu öyle bir gezegende var etti ki, üzerinde yaşadığı yeryüzü envâ-ı türlü nimet ve güzelliklerle bir döşek gibi serilmiş, her bir parçası özenle tefriş edilmiş bulunmaktadır.

"**Döşek** (firaş)" sembolünde aslolan yüzey değil, yeryüzünün tefrişidir. Firaş, dayalı döşeli yataktır, minder, yorgan ve yastığı da ihtiva eder. Bu anlamda yeryüzü gezegeni de insan için dayalı döşeli mekân hükmündedir. Bu göğün yani "**sema**"nın "**bina**" sembolüyle ifade edilmesi doğrudan 'üst' veya 'yükseklik'le ilgilidir. "**Sema**" da bir nesnenin en üst, yukarı kısmı olduğuna göre, burada harikulade bir uyum ve bağlantı vardır. Uzayın neresinde bulunursak bulunalım, üzerinde bulunduğumuz noktanın yukarısı semadır. Müfredat'ın verdiği bilgilere göre, her bir sema altındaki semaya göre bir 'sema' ve üstündeki semaya göre bir 'arz'dır. En üstünde bulunan sema ise bundan müstesnadır, aksi halde zincirleme olur ki bu yani 'teselsül' imkânsızdır: "Allah, yedi göğü ve yerden onların benzerini yarattı" (65/Talak, 12.)

Her türlü bilimsel imkân ve geliştirilmiş teknolojik aracın ötesinde, aslolan normal gündelik hayatındaki insanın çıplak gözle görüş alanı içine giren varlık mesafesi, derinlik ve boyutların ona ilham ettikleridir. Çölde ufka bakan bir insan, gözünün önünde uzanan zeminin ufka kadar bir döşek gibi serili olduğunu müşahede eder. Ancak bu yalın değildir. Tefriş edilmiştir, insanı içinde barındırmaktadır. Başka yerde yeryüzü "beşik" olarak da nitelendirilmiştir (43/Zuhruf, 10).

Gökyüzüne baktığında göğün yıldızlarla süslü olduğunu ve bir avizelerle süslü bir tavan, bir çardak gibi üstünde durduğunu düşünür. Kısaca burada söz konusu olan, insanda ihtişam, hayret ve hayranlık duygusunu uyandıran yüksekliktir. Üzerinde ayak bastığımız toprak bunun altında bulunmaktadır. "**Yağmurun indirildiği gök**" ise, "bina veya çardak" sembolüyle ifade edilen sema değil, onun altındaki semadır. Bu, hakikatte sema altında sema veya sema üstünde sema olduğunu göstermektedir ki, Elmalılı'nın dikkat çektiği üzere, ibarenin "min-hu" değil de "mine's-semai" şeklinde gelmiş olması bununla ilgilidir.

İşte böyle insana göre (görece) yukarı olan varlık tabakasından yani semadan Allah yağmur yağdırmakta ve bu sayede yeryüzünde çeşit çeşit ürünler yetişmektedir. Bu açıdan yeryüzünün tefrişi ile gökyüzü arasında kaçınılmaz bir bağ ve ilişki söz konusudur. Varlık zincirinde insanın hayatını idame ettirebilmesi için toprakta yetişen hayvansal ve bitkisel gıdaları alması gerekir, bu da büyük ölçüde bir rahmet ve bereket olarak yağan yağmura bağlıdır.

Bütün bunlar apaçık gerçekliklerdir: Yeryüzünü tefriş eden, göğü bina eden, gıda ve besin kaynakları için yağmur yağdıran O'dur, başka fail arama-

yın. Hal bu iken insan, Allah'ı bırakıp başka varlıkları "eş" kılar mı? Böyle bir durum, bile bile feci bir zihin ve ruh bozukluğuna sebep olur. Kendisine kulluk edilecek Tanrı, bu özelliklere sahip olmalı. İster insan veya nesne, ister bir fikir veya kavram, ister mitolojik bir varlık, ister kendisine kutsallık veya tanrısallık izafe edilmiş bir güç, yanlış ve haksız yere Allah'a "eş, benzer veya ortak" koşulacak olursa bu cahillik/cahiliyye olur. Çünkü bu sayılanların hiçbiri bunu hak etmiyor. Doğru bir bilince sahip olan insan da zaten böyle bir hataya veya hamakata duçar olamaz.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

23. **Eğer kulumuza indirdiğimiz** (Kur'ân)**'den şüphedeyseniz, bu durumda, siz de bunun benzeri bir sûre getirin. Ve eğer doğru sözlüyseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi** (kendilerine güvendiğiniz yardımcılarınız) **çağırın.**

24. **Ama yapamazsanız -ki kesin olarak yapamayacaksınız- bu durumda kâfirler için hazırlanmış ve yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının.**

Dayalı döşeli bir yeryüzü ve ona bağlı bir gökyüzü düzeni içinde yaşayan insan, bütün bu nimet ve imkânlara Allah'a kulluk yapmak için sahip olmuştur. Kendi iç dünyası ve varlık âlemi üzerinde derinlemesine düşündüğünde kendisini, dünyayı ve varlığı bir Yaratan olduğunu ve bu Yaratan Varlık'ın kendisinden bir şeyler istediğini anlar. Yüce Allah dilsiz veya beşeriyeti tahtına kurulduğu tepeden seyreden bir tanrı değildir. Esasında ayetlerin toplamı (ayat) olan varlık kitabından Yaratıcı'nın varlığını ve kudretini okumak mümkün. Yazık ki insanların çoğu varlık kitabını okuyamıyor. Bu durumda onlara ikinci ve doğrudan seslenmek gerekir ki, bu da indirilen vahiylerdir. En son vahiy Kur'an-ı Kerim'dir, Kur'an-ı Kerim, kulluğun en yüksek örneğini, rol modelini ortaya koyan Hz. Muhammed (s.a.)'e indirilmiştir. Yapılması gereken şey, indirilen bu vahiy üzerinde tefekkür edip hakikatle buluşmaktır.

Ancak muhatap seçilen insanlar, deistik refleksler gösterip birtakım kuşkular öne sürmektedirler. Şunu soruyorlar: -Sahiden Allah konuşur mu, kitap

gönderir mi? Son Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'an, Allah'tan gelen bir vahiy mi, yoksa onun uydurması mı?

Bu türden kuşkular varsa, hodri meydan! Şüphe edenler ortaya çıkıp bu Kitabın bir benzerini yazabilirler. Yazsınlar bakalım, hatta yardım da alsınlar. İnsanlardan büyük söz ustaları, şairler, bilim adamları, kassaslar, hatipler veya ilişki halinde bulunuyorlarsa, cinlerden dostları da yardıma koşabilir. Kur'an'ın söz, anlatım (üslup), ses düzeni, iç ahenk ve muhteva zenginliği açısından bir benzerini yazabilirler mi? Bir metne nazire getirmek sadece çarpıcı veya hoşa giden söz söylemek değildir. Bunun yanında insanın derin hakikati, varlık âlemi, bizi kuşatan tabiat, ilişki halinde olduğumuz canlılar, gözlem ve deney alanımız içinde ve dışında kalan (gayb ve müşahede âlemi) konular hakkında da güvenilir, tatmin edici bilgi ve haberler vermeyi; isabetli ve yerinde hükümler vermeyi; ruhu ve vicdanı tatmin etmeyi; bir şey her nasılsa ve hangi hakikat üzere ise ona göre onu anlatmayı, analiz etmeyi; insanın iç/batın, üst-aşkın/müteal ve öte-sonra (ahiret) hayatıyla ilgili de perspektifler geliştirmeyi gerektirir. Bunu hangi söz ustası, bilim adamı veya egosu şişkin şair yapabilir ki!

"Mizan"ın sahibi **Allame Tabatabai**'nin işaret ettiği bir nokta şu ki, ayet "kulumuz" ifadesini kullanmakla, dikkati Hz. Peygamber (s.a.)'e çekmektedir. Denmek isteniyor ki, eğer siz bu Kitap'ın Allah'tan geldiğine dair bir şüphe içindeyseniz, o halde Peygamber gibi ümmi, okuma yazma bilmeyen biri benzeri bir sûre getirsin bakalım. Kur'an, apaçık bir mucizedir, zira okuma yazma bilmeyen birinin böyle bir kitap yazabilmesi mümkün değildir. Burada Hz. Peygamber'in, peygamberliğinin değil de Kur'an'ın söz konusu edilmiş olması dikkat çekicidir çünkü peygamberliği kabul edilmiş de getirdiği kitaptan kuşku duyulan bir insan inandırıcı olamaz. Ama getirdiklerinin Allah'tan olduğuna inanılan bir insan, tabii olarak peygamber kabul edilecektir.

Kur'an Peygamber'e indirilmiştir ama inişinde peygamberin herhangi bir dahli yoktur. O doğrudan "Allah'ın ilminin/bilgisinin ürünüdür" (11/Hud, 13-14.) Bu yüzden tam bir iç tutarlılığa sahiptir, bir başkasına ait olsaydı "onda çelişkiler olurdu" (4/Nisa, 82.)

Böyle bir meydan okuma karşısında şüphe ve tereddüt yayanlar tabii ki çaresiz kalacaklardır. Said Şimşek (Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, I, 44) Kur'an'ın altı kategoride meydan okuduğunu belirtmektedir:

a) Dil ve üslup yani nazım itibariyle Kur'an'ın tamamına benzer bir metin getirme (52/Tur, 34);

b) Hem nazım hem içerik yönünden Kur'an'ın tamamına benzer bir metin getirme (17/İsra, 88);

c) Kur'an'ın bir sûresine benzer metin getirme (10/Yunus, 38);

d) Sadece nazım yönünden on sûreye benzer metin getirme (11/Hud, 13);

e) Hem nazım hem içerik yönünden bir sûreye benzer metin getirme;

f) Kur'an'ın tamamına içerik yönünden benzer bir metin getirme (4/Nisa, 82).

Kur'an-ı Kerim, başkalarını aciz bırakan bir kitaptır, mucize" oluşu benzerini getirmeye teşebbüs etmek isteyenleri aciz bırakmasıdır. Kur'an mucizesi sözün üstün gücünde, dil ve üslup güzelliğinde (nazım) ve içeriğinde kendini gösterir. Mucize olması vahiy eseri olması dolayısıyladır, okuma yazma bilmeyen (ümmi) bir insanın (Hz. Peygamber) böyle bir kitabı kaleme alması mümkün değildir. Esasında önceki vahiyler de, mesela tahrif edilmemiş haliyle Tevrat da mucizedir, herhangi bir beşer daha doğrusunu getiremez. (Bkz. 28/Kasas, 49.) "Biz onu (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ve o hak ile indi." (17/İsra, 105.)

Ancak Kur'an'ın icazını sadece dil ve üslup güzelliğine indirgemek yanlıştır. İçerdiği bilgiler, verdiği haberler; varlık âlemi; tarihte olup biten olaylar; insanın yaratılış gerçeği; ahiret hayatı, daha genel ifade ile mebde ve mead; insan-dışı varlıklar (melekler, cinler) ve ele aldığı başka konular dolayısıyla de mucizedir. Kısaca kimse Kur'an'a benzer metin yazamaz

Buna rağmen şüphe ve inkârda ısrar etmek, hak ve hakikatin üstünün örtülmesi demektir ki, ağır suç teşkil eden bir fiil olarak "küfür" tam da budur. Tarihsel tecrübeler ortaya koymuştur ki, Kur'an'a söz ve fikirle meydan okuyamayanlar, mü'minler üzerine baskı kurmuşlar, hak ve hakikati dile getiren âlimleri ve adalet arayıcılarını zor kullanarak susturmak istemişlerdir.

Söz konusu suçu irtikâp eden kâfirler ve münafıklar, "**yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş**"e hazırlansınlar. Hazırlansınlar çünkü bu suçlarına karşılık olmak üzere bu dehşet verici ateş onlar için "**hazırlanmış**" bulunmaktadır. Onların taptıkları da cehennemin yakıtı olacaktır (21/Enbiya, 98). Hz. Peygamber (s.a.)'in buyurduğuna göre "Cehennem ateşi yakıcılık bakımından dünya ateşinden yetmiş kat fazladır" (Buhari, Bed'ül Halk, 10.)

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ
وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25. (Ey Muhammed) İmân edip salih amellerde bulunanları müjdele. Gerçekten onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Kendilerine rızık olarak bu ürünlerden her yedirildiğinde: "Bu daha önce de rızıklandığımızdır" derler. Bu, onlara, (dünyadakine) benzer olarak sunulmuştur. Orada, kendileri için tertemiz eşler vardır ve onlar orada süresiz kalacaklardır.

Kur'an'da 90 kadar yerde "**iman**"la birlikte geçen "**salih amel**"i bazıları "iyi iş" olarak çeviriyorlarsa da, "iyi" "salih"in yerini tutmaz. Salih'in tam karşıtı "fesat"tır. Salih olan, itidal üzere olandır. Bozulmamış, doğru, düzgün, dürüst, erdemli, namuslu olma halini ifade eder. Bir anlamı da barıştır. Bir şeyi ıslah etmek, doğrultmak, düzeltmek, eğriliğini gidermek, dirlik ve düzenlik içinde tutmak aynı anlam çerçevesine dâhildir. Mü'minler yeryüzünde bütün bu anlam derecelerini içine alan eylemlerde bulunurlar. Yani başta kendileri olmak üzere, aile fertleri, yakın çevreleri, toplumları, Müslümanlar ve insanlık için salih ameller (iyi, doğru, faydalı ve güzel işler) yaparlar; yanlışlığı tashih ederler, yamultulmuş olanı düzeltip doğrulturlar, itidal (denge ve adalet) üzere hareket ederler, insanların arasını bulurlar (49/Hucurat, 9), barışı öğütler ve barış yolunda çaba harcarlar.

Bu yüksek vasıflara olan mü'minleri, öbür dünyada bekleyen cennetler var. Cennet; ağaç dalları birbiri içine girmiş yemyeşil, hoş ve dinlendirici bahçe düzenidir. Mekân mükemmelliğini ifade eden cennetlerin altından ırmaklar akar. İmanları, salih amelleri ve Allah'a olan derin bağlılıkları sonucunda bunu hak edenler için sürekli bir biçimde içlerinin çektiği lezzetli gıdalar, meyve ve yiyecekler vardır. Burada ilginç olan nokta, dünyadan tanıdıkları, aşina oldukları meyvelerin cennette de karşılarına çıkmasıdır. Ancak arada sadece zahiri bir benzerlik söz konusudur, zira tat, lezzet ve kalitede her iki dünyanın meyveleri arasında dağlar kadar fark vardır. Nasıl cehennem ateşi dünya ateşinden yetmiş kat yakıcı ise, cennet nimetleri ve bunların bir parçası olan meyvelerin lezzetleri, tat ve kaliteleri bir o kadar ve belki daha yüksektir. Bunlarla karşılaştıklarında "Bu daha önce rızıklandığımız şeylerdir" der, bir bakıma taaccüp ederler, ancak bu sadece bir 'benzer'liktir, nitelik bakımından aynı değildir.

İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre, cennetteki meyvelerle dünyadakiler arasındaki benzerlik "isimden ibaret"tir. İsim benzerliği, bize Eflatun'un varlıktaki şeylerin birer isim-gölge olup asıl arketiplerinin (ayanısabite) hakikatlerini teşkil ettiği fikrini hatırlatmaktadır. Hakikate ve hakiki nimete talip olanın, şeylerin kopyalarıyla yetinmesi akıl karı değildir. Hormonlu veya GDO'lu yiyeceklerden kaçınıp organik olanın peşinde koştuğumuz bu dünyada lezzet verici nimetlerin asılları her halükarda çok daha değerli ve arzuya şayandır.

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmaktadır: "Cennet ehline gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve kalplerin içinden geçmeyen nimetler verilir." (Buhari, Tevhid, 35, Bed'ül-halk, 8; Müslim, İman, 312.) Bundan anlaşılan şu ki, cennette dünyadaki benzer nimetler olduğu gibi, dünyada benzeri olmayan; göz ve kulağa hitap ettiği halde o güne kadar göz ve kulağın duyum sahasına girmeyen, hatta tasavvur veya tahayyül edilmeyen nimetler, hazlar ve mutluluklar da vardır. Demek ki cennet, dünya hayatının sadece daha üst ve yüksek kalitede tekrarı değil; aşıldığı, üstüne çıkıldığı daha üst bir varlık mertebesidir. Bu varlık mertebesinde Hakikat'in çıplak olarak müşahedesi, mükemmellik ve varoluşun nihai anlam ve amacına fiili iştirak; bu sayede kusursuz huzur, sükûn ve daha ötesi olmayan itminan hali söz konusudur.

Bir başka önemli nokta, mü'minlere cennette "**tertemiz eşler**"in verilmiş olmasıdır (ezvac). Ayet mutlak olarak geldiğinden, erkek ve kadın, her mü'min için söz konusudur. Yani iman edip salih amellerde bulunan erkeklere "**tertemiz eşler**" verildiği gibi, aynı durumda olan kadınlara da "**tertemiz eşler**" vad edilmiştir. Ahiret mutlak adaletin sağlandığı; dünyada eksik kalmış, iradi olarak ertelenmiş ya da mahrumiyet ve imkân kıtlığından bastırılmış arzu ve isteklerin tam doyum noktasında gerçekleşip yaşandığı ebedi ve sahici bir yurt ise, dünya hayatında mutlu bir evlilik yapamamış, çeşitli sıkıntı ve sorunlarla boğuşmak zorunda kalmış ya da evlenme fırsatını bulamamış kadın ve kızların, orada "**tertemiz eşler**"e sahip olamaması düşünülemez. (Bkz.37/Saffat, 48; 55/Rahman, 58 ve 56/Vakıa, 22-23.)

Erkek ve kadına "**tertemiz eşler**"in va'd edilmiş olması, cennetteki hayatın sadece manevi lezzet veya soyut mutluluktan ibaret olmadığını, aksine dünyadaki benzerlerinden çok daha lezzetli meyveler yanında, bedensel haz ve zevkin yaşandığı eşlerin de söz konusu olduğunu gösteriyor. Haşir cismani ise cennet ve cehennemdeki lezzet ve azap da cismanidir.

Dünyevi zevkler ve bedensel hazlar geçicidir, zira dünya hayatının kendisi geçicidir. Ancak bir kere cennete girmeyi hak edenler orada "süresiz" kalacaklardır ki, cennet hayatı dünya gibi değildir. Hem yaşanan mutluluklar açısından mükemmelliği ifade eder, hem de sona erme ve elden kaçma gibi kaygılar yoktur.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ
ءَامَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَآ
أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِۦ كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا
ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾

26. Şüphesiz Allah, bir sivrisineği de, onun fevkinde olanı da, (herhangi bir şeyi) **örnek vermekten çekinmez. Böylece imân edenler, kuşkusuz bunun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler; inkâr edenler ise "Allah, bu örnekle neyi amaçlamış?" derler.** (Oysa Allah,) **Bununla birçoğunu saptırır, birçoğunu da hidayete erdirir. Ancak O, fasıklardan başkasını saptırmaz.**

Sivrisinek küçük bir hayvandır. Kelime anlamı "et kesmek" anlamında kullanılır. Parça parça doğranan etin küçük parçası demektir. Küçüklüğü itibariyle yerine göre küçümsenir. Nitekim zikredildiği özel bağlamda Kur'an da, bu küçük hayvanı vesile edinerek "küçümseyici bir ifade" kullanmaktadır: Putlar, üzerlerine konan sineği kovmaktan acizdirler (22/Hac, 73.) Burada, küçümsenen sineğin kendisi değil, üzerlerine konduğu putun kendisidir. Duruma göre sinek beşeriyet tarihinin en azgın tiranlarından biri olan Nemrut'u dahi devirebilir, anlatıma göre Nemrut'un ölümü, burun deliklerinden beyninin içine giren bir sineğin beyinde yaptığı tahribat sonucu gerçekleşmiştir ki, bu dahi ibret verici bir mucizedir.

Tespit edildiği kadarıyla yeryüzünde 120 bin sinek çeşidi yaşıyor. Bu hayli yetenekli hayvanlar ayaklarının altından salgıladıkları bir sıvı sayesinde her zemine kolayca tutunur, gözleri ile arkalarını bile görebilirler. "Gözlerini, ısı ve ışığa karşı hassas olup radar gibi kullanırlar. Sineklerin gözleri örnek alınarak, ısıya karşı hassas kameralar yapılmıştır. Gözleri, 400 bin küçük gözcükler gibi merceklerden oluşmuştur. Bu mercekler sayesinde küçük mikropları görüp yok edebilirler. İnsan gözü saniyede 20 renk değişimini algılarken, sinekler saniyede 200'ün üstünde renk değişimini algılıyorlar. Ani hareket kabiliyetleri, insanlardan on kat daha fazladır. 20-30 derecelik sıcaklıkta 10 saatte yumurtalarından çıkıp, 6 günde yetişkin sinek olurlar. Bir defada 800 dolayında yumurta yaparlar, bir yılda bir sinekten 10 trilyon sinek üreyebilir. Antibiyotik kullanımında sineklerden yararlanılıyor. Sinekler insanları zararı dokunan mikrop ve bakterilerden korumaktadırlar.

Yüce Allah'ın, bu ve başka özelliklere sahip küçük bir sivrisineği veya onun fevkinde olan bir başka hayvanı örnek göstermesi garipsenmemeli. Burada "fevkinde (ötesinde) olanı", sivrisineğin üstünde veya daha altında (dununda) olanı olmak üzere iki şekilde de anlamak mümkün. Bir başka anlama tarzı ise, Allah, varlık âleminden veya canlı hayattan çeşitli örnekler verirken bir sineği dahi unutmaz, onu ihmal etmez demektir.

"Hayâ etmek" geride durmak, kalmak anlamındadır. Kişi ahlaki ve hukuki açıdan suç (cürüm) teşkil eden çirkin bir fiilde bulunmaktan kendini sakındırdı-

ğı, geride durduğu zaman hayâ etmiş olur. Ar, namus, iffet, utanma ve çekingenliğin bununla ilgisi vardır. Hadiste de buyrulduğu üzere "Allah haktan hayâ etmez (yani hakkı açıklamaktan geri durmaz)." (Buhari, Gusl, 22; Müslim, Hayz, 32-33.)

Ancak şu veya bu, küçük ve önemsiz gibi görünen hayvanın dahi yaratılışında olağanüstü bir bilgi, irade ve kudretin tezahürleri vardır. Bu da ihmal edilmemesi gereken önemli bir noktadır. İnsanlar var güçleriyle uğraşacak olsalar bir sineği yaratamazlar. Tabiatta olağanüstü bir düzen vardır, her bir varlığın diğeriyle bir ilişkisi söz konusudur. Sinek dahi kendi ölçeğinde bu muhteşem düzenin sürmesini sağlayan önemli fonksiyonlar görmektedir. Belki aynı şeyi kendilerinden anlamlı sonuç/ders çıkartılması istenen kıssalar, öyküler veya tarihsel olaylar için de söz konusu edilebilir.

Sivrisinek, bir başka hayvan veya tarihsel olaylar üzerinden verilen misaller/örnekler, mecazlar, istiareler/metaforlar, mesajı zihinlerin kavrayabileceği ifade formuna sokmak içindir. Sineğin "misal" olarak verilmesi, anlatılmak istenen mesajın beyan edilmesi, açıklanması amacıyladır. Bir maksadın somut bir örnek, misal veya temsil üzerinden anlatılması etkili bir anlatım tekniğidir. Öyle konular var ki ancak somut bir olay üzerinden soyut olana varılabilir. Nihayetinde ezeli bilgi kaynağından yani Levh-i Mahfuz'dan alınıp Melek aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.)'in kalbine indirilen İlahi Mesaj bu sayede insan zihnine, idrak sahasına yani kavrayış dünyasına yaklaştırılmış/yakınlaştırılmıştır ki, Kur'an-ı Kerim için "beşerin idrak seviyesine İlahi tenezzüldür" denmesinin anlamı budur. İnzal, nüzul ve tenezzül, çeşitli fiil versiyonlarıyla yüksekte, yukarıda olanın daha aşağı seviyeye indirilmesi demektir. İlahi mesajın zihin seviyesine indirilmesi aynı zamanda yüce Allah'ın insana bir ikramı ve ihsanıdır.

Mesel ve misallerle meramın ifade edilmesi, sembollerin yardımıyla mümkündür. Zamana karşı en dayanıklı olan dil mesel ve misallere, zengin çağrışımı olan sembollere başvuran dildir. Şu halde bir mesajı iletmek üzere Allah'ın bir sivrisineği misal göstermesi doğaldır. Yine de bilginlerin yerinde işaret ettiği üzere, diğer kutsal kitaplarla mukayese edildiğinde Kur'an-ı Kerim daha az sembollere başvurmuş sayılır, çünkü duyulardan çok, kalbin nuru mevkiinde anlayıp kavrayacak olan akla hitap etmeye daha çok önem vermektedir. Kur'an vahiyi, varlık âlemini aydınlatan bir ışık, akıl bu aydınlıkta varlığı müşahede edip üzerinde bilgi ve tefekkür sahibi olduğu göz hükmündedir.

Bu çerçevede, inanan insanlar, Kur'an'ın mesel, misal veya sembollere başvurmasının hikmetini bilir ve Allah'tan gelen hak ve hakikatin ifadesinin bir yolunun da bu olduğunu anlar. Hak ve hakikat aynı şeylerdir, itibari olarak ayrılırlar, akıl varlıklarını inkâr edemez.

Sabit, açık ve aslında teslimi zaruri olan hak ve hakikatin üstünü kalın bir örtü ile örtenler, bu hak ve hakikat ile olan bağlarını kopardıklarından yani müşahede etmeleri gereken gerçeklikleri örtünün altına ittiklerinden, "**Allah bu örnekle neyi amaçlamış** (olabilir)?" diye şaşkınca sorarlar, tatmin edici cevap bulamadıkları için küçümseme yoluna giderler. Ya da aslında Kur'an'ın kendisine, vahiy olan hakikatine karşı derin bir kuşku içinde olduklarından, bu gibi örnekler karşısında sanki hayretlerini dile getiriyorlarmış gibi yapıp, gerçekte kuşku ve tereddütlerini kamufle etmek, böylelikle başkalarını da bu kuşkulara dahil etmek istemektedirler.

Allah'ın böylelerini sapkınlığa sürüklemesinin sorumluluğu kendilerine aittir, zira hak ve hakikatin üzerini örtü ile örtmüşlerdir -onlara kâfir denmesinin sebebi budur-, böylelikle gerçeklik dünyası ile ilişkilerini koparmışlardır. Nasıl psikozlar grubuna giren ağır hastalıkların sebebi, "kişinin gerçeklik dünyasıyla ilişkisini tümden kesmesi" veya nevroz denen hastalıkların sebebi, "kişinin gerçeklik dünyasıyla ilişkisini bir ölçüde kesmesi" ise, bunun gibi kişi küfürle yani hakikatin üstünü bütünüyle örtmek sûretiyle sapkınlığa düşmesine sebebiyet verir. Fesat ve fısk da nevrozlar gibi gerçeklikle ilişkinin bir ölçüde kesilmesi halidir ki, bu da sapıklığın ve sapkınlığın (dalalet) bir başka versiyonudur.

Nihayetinde "**Allah fasıklardan başkasını saptırmaz.**" Fasık inandığı, inancını açığa vurup Müslüman olduğunu beyan ettiği halde suç ve günah işleyen kimsedir. Bunlar Yahudi veya müşrik olup zahiren Müslüman görünen münafıklardır. Allah, doğru yolda olan, ahlaki erdemleri hayatının rehberi yapan kimseleri saptırmaz, yoldan çıkarmaz. Bu kişilik profiline sahip kimseleri saptırması, onları yanlış güzergâhlarında kendi başlarına bırakması ve belki yaptıkları işin yani kötülüğün ismini koymasıdır. Çünkü onlar, önlerinde doğru ve güvenilir yol olduğu halde yanlış istikamete yönelmiş, böylelikle kendi iradeleriyle Sırat-ı Müstakimden ayrılmışlardır. Bu, tamamıyla bir bilinç sorunu ve davranış bozukluğudur. Fasıklarda belirgin özellik bilinç yoksunluğuna bağlı davranış bozukluğu görülür. Zira Allah'a itaat etmeyi sağlayan sınırların dışına çıkarlar, günah sayılan eylemlerinde ısrarcı davranırlar veya yaptıklarının yanlış ve çirkin olduğunu bildikleri halde doğruluğunu savunurlar.

Mutezile bilginleri "Filan kişiyi fasık kıldım anlamı, ona fasıklık ismini verdim anlamındadır" derler. Bu çerçeveden bakıldığında "isimlendirme" ile "yaptırma" birbirinden farklıdır. İsimlendirme bir tür tescildir ki, son ve hakiki tescili Allah'tan başka kimse yapamaz ve buna bağlı isimlendirmeye konu olan fiilin ödül veya cezasını Allah'tan başka kimse tayin edemez. Yani insanın hidayete erdiğini veya küfre, dalalete, fısk ve fücura saptığını tescil etme yetkisi Allah'a aittir.

"**Dalalet**", kelime anlamı yok olmak, eriyip kaybolmak demektir ki, suyun sütün içinde eriyip kaybolması böyledir. "32/Secde, 10." ayette de bu anlamda kullanılmıştır: "Biz yerde kaybolduğumuz vakit.." Araplar, çölde yolunu kaybeden deve için de aynı kelimeyi kullanırlardı. Devenin yolunu şaşırması "dalalet", doğru yola girmesi "hidayet"tir. Ancak bu etimolojik anlamdır. Kur'an vahiyi, Arapların kullandığı kelimeleri temel bir değişikliğe uğratmış, dile semantik müdahalede bulunmuştur.

Terimin Şer'i anlamı yani kavramsal (ıstılahi) çerçevesi El Ahfeş'in naklinin de teyit ettiği gibi, Allah'ın koyduğu hüküm, kural ve normların dışına çıkmaktır. "Rabbinin emrine karşı fasıklık etti" (18/Kehf, 50). O halde "fısk" etimolojik olarak bir şeyin dışına çıkmak demekse de -mesela taze hurmanın kabuğundan, farenin deliğinden çıkıp yiyecek ve içecekleri kirletmesi, ifsat etmesi gibi- Kur'an'ın inişinden sonra kazandığı ıstılahi anlamı, "Yüce Allah'a karşı itaatsizlik, onun hükümlerinin ve emirlerinin dışına çıkmak" demektir.

Birçok kelimenin kök anlamı ile yeni kazandığı anlam arasındaki temel fark "fısk" kelimesinde de kendini göstermektedir. Bu bize gösteriyor ki, Kur'an'da kullanılan kelimelerin kök anlamları (iştikak) ile cahiliye şairlerinin bu kelimelere verdiği anlamlar, Kur'an'ın tefsirinde belli bir yere kadar bize yardımcıdır. Kelimelerin etimolojisi ve şairlerin kullanma biçimi, anlamanın tek, hatta öncelikli yolu değildir. Aslolan, kelimelere Kur'an vahyinin hangi yeni anlamlar ve içerikler yüklediği yani Arap diline hangi ölçeklerde semantik müdahalede bulunduğu konusudur. Kur'an, indiği dile güçlü bir biçimde müdahalede bulundu, bu sayede sosyo-kültürel hayata müdahaleyi mümkün kıldı. Yeni bir insan ve toplum inşaı dile olan bu müdahale ile gerçekleşmiştir.

اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهٖ وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27. **Ki** (bunlar) **Allah'ın ahdini, onu kesin olarak onayladıktan sonra bozarlar, Allah'ın kendisiyle birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar. Kayba uğrayanlar, işte bunlardır.**

"**Allah'ın ahdini bozmak**" demek, kişinin yaptığı binayı dağıtması, yıkması; sağlam ördüğü ipi çözmesi gibidir. "**Nakz**" kıldan yapılmış kendirin çözülmesi için kullanılır. Bir kere nakz söz konusu oldu mu vefasızlık ve tutarsızlık da söz konusu olur. Bu ise ahlaki açıdan yıkıcı bir ruh haline, davranış

bozukluğuna işaret eder. Müslüman, kişilik sahibi ahlaklı bir varlıktır. Hem vefa gösterir hem kendini tutarsızlıklardan korur. Bu dürüstlük ve sebatla ilgilidir.

Ahd, sened hükmünde sözdür. "**Misak**" da sağlam, güvenli anlaşma ve taahhüttür; yeminle pekiştirilmiş ahittir. Allah'la böyle bir ahit yapılmışsa buna kesin riayet etmek gerekir. Ruhlar âleminde Allah, insandan böyle bir söz aldı, insan bilinçli olarak bu sözü verdi ve Allah'la misak yaptı (7/A'raf, 172.) Ruhun belli bir bedene girip dünyada belli bir ömür sürmesi, Elest Meclisi'nde sahip olduğu bilince kavuşması süreci, ta'limi ve terbiyesidir. Bir hatırlatma aracı (zikir) olarak Kur'an, insana bu ahdini ve taahhüdünü hatırlatmaktadır. İnsanın Allah'a verdiği söze sadık kalması, onun kendi nefsine, öteki insanlarla ve tabiatla olan ilişkisinin sağlıklı kurulmasının esasını teşkil eder. Allah'a verdiği sözü tutmayan, başka hiçbir sözü tutmaz. Yazık ki insan, "fasık" olma pahasına verdiği söze sadakat göstermeyen varlıktır.

"**Fısk ve füsuk**" işi yapanların üç karakteristik özelliği, Allah'a verdikleri sözü yani misakı bozmaları; akrabalık bağını kesmeleri ve ilahi hükümleri çiğneyip yeryüzünde fesat çıkarmalarıdır. Allah'a verdiği sözü bozan kişi hemcinsi insanlara da verdiği sözü tutmaz, ahde vefa göstermez, taahhütlerine riayet etmez. Aile merkezli bir toplumsal hayatta, "akrabalık bağı ve yakınlar" korunmaya mazhar kimselerdir. Bir taşın suya atılırken dalgaların boy boy büyümesi gibi, herkes kendini merkeze alarak yakınlarına, akrabalarına koruyucu gözle bakmalı, onların sorunlarıyla ilgilenmelidir. Bu toplumsal hayatın barış, istikrar ve huzur içinde sürmesini sağlar. Ancak misakı bozan, akrabalık bağını koparan bunu önemsemez, üçüncü vasfının sonucu olarak yeryüzünde "fesat" çıkarır. "**Fesat**" sosyo-ekolojik bir kavramdır.

Ancak akrabalık bağlarını kollayıp korurken, başkalarının hak ve hukukunun ihlal edilmemesine, haksız kayırma ve iltimaslara sapılmamasına (nepotizm), böylelikle siyasi sistemi yozlaştıran akraba bürokrasisi kurulmasına kapı aralanmamasına dikkat edilmelidir. Eğer görev ve maddi kaynakların dağıtımında akraba kayırmacılığına izin verilirse liyakat ve ehliyet kriter olmaktan çıkacağından, sistemin çökmesi yanında toplumsal husumet ve çatışmaların doğmasına da yol açar. (Bkz. 16/Nahl, 90.)

Verilen sözün pratik hayattaki karşılığı herkesle ve her şeyle hangi ilişki biçimi içinde isek, yüce Allah'ın gösterdiği temel prensiplere göre hareket etmektir. Tabiatın düzenini korumak, canlılarla ihtiram üzere hemhal olmak ahid olduğu gibi, başka insanlarla doğru ilişki kurmak da ahiddir. Ahdi bozmanın en trajik biçimi yüce Allah'ın indirdiklerine aldırış etmemektir. Çünkü bu ahde vefa göstermeyen tabiata, canlı hayata, başka insanlara ve hatta kendi öz varlığına da saygı göstermez, hak ve hukuklarına riayet etmez. (13/Ra'd, 25; 8/Enfal, 56.)

"**Allah'ın birleştirilmesini istediği şey(ler)**" "**rahm**" ile olan bağı dolayısıyla birinci derecede aile ve akrabalık bağı olmakla beraber; Âdem'in 6 kanunundan Nuh'un 7 kanununa, Hz. Musa'ya gelen 10 emirden Kur'an ve Sünnet'in altını çizdiği hükümlere varıncaya kadar Allah'ın emrettiği, yapılmasını murat ettiği her şey buna dâhildir. Hatta denebilir ki, aile fertleri ve akrabalık bağlarının korunması, İlahi hükümlerin bir parçasıdır. Genel çerçevede ise birkaç anlam düzeyinden söz etmek mümkündür: Akrabalık bağları (Sıla-i rahim); söz ile eylemin bir arada oluşu, ikisinin (İman ve amel/teori ve pratik) birbirinden koparılmaması; kesintisiz olarak bütün peygamberlerin tasdik edilmesi, aralarının açılmaması; Allah'ın dinine ve emrettiği hükümlere tam bağlılık. Bu, kişiyi anlaşmalara sadık kılan önemli bir faktördür. Müslüman'ın verdiği söze, yaptığı taahhütlere, imzaladığı sözleşmelere bağlı kalması onun önde gelen vasfıdır, anlaşmalarda taraflardan birinin Müslüman olması veya olmaması fark etmez; karşı taraf sözleşmeyi bozmadıkça Müslüman hükümlere bağlı kalır. (5/Maide, 1) Sözleşmeyi tek taraflı olarak onlar bozacağından veya hükümlerini çiğneyeceklerinden endişe edilecek olursa Müslümana düşen, "adalet üzere" hükümlerden sarf-ı nazar etmekti: (8/Enfal, 58.) Bir kudsi hadiste şöyle buyrulur: "Benim adıma and içip de sözünden dönen kişinin kıyamet gününde düşmanı olacağım" (Buhari, Büyu', 106).

İnsanlar, aileler, topluluklar ve hatta ülkeler arasında bozgunculuk çıkaranlar olduğu gibi, tabiatın dengesini bozan, ekolojik dengeyi sarsan, kısaca canlı hayatın hassas düzeni ve ahengiyle oynayan insanlar vardır ki, bunların yapıp ettiklerinin toplamına "**fesat**" demek mümkün (55/Rahman, 7-9). Böyleleri, kazançta olduklarını düşünseler de, gerçekte hüsrandadırlar yani büyük kayıpları vardır hem de hiçbir zaman ruhen tatmine ulaşamazlar.

"**Hüsran**"a uğrayanın durumu trajiktir. Zira kendi varlığının kurtuluşunu engellemiş, payına düşen büyük nimet ve mutlulukları eksiltmiştir. Terazisi eksik gelecektir. Böyle bir kişi Allah'ın hoşnutluğuna nail olamayacağı için hem kendisi, hem etkileyebildiği aile fertlerini, yakınlarını veya başkalarını zarara uğratacaktır. Bu durumda olmasaydı, ebedi âlemde kendisine ayrılmış olan yerden mahrum olmayacaktı.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ
ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ
اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

28. Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Oysa ölü iken sizi O diriltti; sonra sizi yine öldürecek, yine diriltecektir ve sonra O'na döndürüleceksiniz.

29. Sizin için yerde olanların tümünü yaratan O'dur. Sonra göğe yönelip (istiva edip) **de onları yedi gök olarak düzenleyen O'dur. Ve O, her şeyi bilendir.**

Bu iki ayet beşeriyetin var oluşunu, hayat macerasını, tarihini ve akıbetini özetler. 28. ayetin başındaki soru edatı, hayret (taaccüp) belirtmek için değil, inkâr dolayısıyla kınama ifade eder. Yani, inkâr edenlerin inkarı hayreti mucip değildir fakat kınanacak, ayıplanacak bir tutumdur. Çünkü insan hiçbir şey iken, dünyaya gelmeden önce bir hiç yani "**ölü**" hükmünde iken; hatta onun dünyevi tabiatının hammaddesi toprak ve içindeki elementler cansızken, Allah onu "**hayat**" sahibi kıldı, onu topraktan tesviye edip ayağa kaldırdı, Nefha-i ruh ile diriltti, can sahibi kıldı, irade, akıl ve bilinç sayesinde hareket edip yürüyor, davranışlar ortaya koyuyor. "Ölü veya cansız" maddelerden Allah'ın hayat sahibi varlık çıkarması O'nun sonsuz kudretinin bir eseridir. "Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır" (30/Rum, 19.)

Bu, hiç kuşkusuz Allah için kolaydır. Varlık ağacının bir meyvesi hükmünde olan insanın yaratılışı mucizevidir ama işin aslına bakılırsa, "Göklerin ve yerin yaratılması, insanın yaratılmasından çok daha büyük bir olaydır" (40/Mü'min, 57.) Bu da bize gösteriyor ki, dilemesi dahilinde Allah aynı işi tekrar eder. İnsan bir kere daha ölü hale getirilecek (öldürülecek) ve bir kere daha diriltilip hayat sahibi kılınacak. İnsan ölü iken hayat sahibi kılındı, dünya ile tanıştırıldı; süresini tamamlayınca ölümü tadacak ve tekrar hayat sahibi kılınacak. Böylelikle Rabbine dönmüş olacak. Ölüm ve hayat arasındaki ilişkinin kesiştiği nokta yeryüzüdür. Varoluşsal olarak bedenimiz yani dünyevi tabiatımızla bu dünyaya aitiz ama ilk menşeimiz, Elest Bezmi'nde bilinçle Allah'a misak veren ruhumuzla öncesine aitiz ve burada ebediyyen durmayıp tekrar ait olduğumuz yere döneceğiz.

Her ne kadar tefsirciler "ilk ölüm ve diriliş"i doğum yani dünyaya geliş öncesi ve doğum olarak anlamışlarsa da, ilk ölüm ve dirilişi, ruhların yaratılıp Allah'ı tasdik ettikten sonra bir tür uykuya çekilip dünyaya gelişleri için sıralarını bekleme süresi olarak da anlamak mümkün. Buna göre ilk ölüm ruhların yaratılıp sırasıyla dünyaya gelişleri, ikinci ölüm ve diriliş ise dünyadan ayrılıp kıyamette diriliş şeklinde anlamak mümkün. (Bkz. 40/Mü'min, 11. ve 37/Saffat, 58-59. ayetlerin açıklaması.)

Peki, bütün bunların anlamı nedir? Bu manifesto hükmündeki ayetler

üzerinde insan düşündüğünde Allah'ın muradını anlar. Allah, türümüzle ilgili temel bir hakikate işaret etmektedir: Siz insanlar, 'bir zamanlar' ne isminiz ne cisminiz vardı; ne yetenekleriniz ne gücünüz; ne malınız-mülkünüz ne iktidarınız söz konusuydu. Hiçbir şeyiniz yoktu; siz de hiçbir şey idiniz, yok hükmünde ölülerdiniz.

Dünyaya geldiniz, bunlara sahip oldunuz. Bilmeniz gerekir ki, bir daha öleceksiniz ve sahip olduğunuz her şey elinizden çıkacak. Bu sizin değişmez gerçeğiniz ise, dünyayı 'dünyevileştirmeyiniz'. Müteal/aşkın, batın ve öteyi yani ahireti unutmayın; her şeyi "burada ve şimdi" tüketilenden ibaret zannetmeyin. Öleceksiniz ve sizin için bir hayat daha başlayacak. (Bkz. 40/Mü'min, 11.)

Bazıları bu ayetten hareketle Kur'an'ın ruh göçünü (tenasüh/reenkarnasyon) öngördüğünü söylemektedirler. Bu ayetten ruh göçü nazariyesi çıkmaz. Zira ruh göçünde esas olan hayat ve bilinç sahibi varlığın bedenden bedene daha üst veya daha aşağı mertebede dünyaya gelmesidir. Ayet ise açıkça iki ölümden söz eder. Ölü yok hükmündedir, ne ruhu ne bedeni söz konusudur. İnsanın iki kere ölmesi ve iki kere dirilmesi, yok iken yani ölü hükmünde iken, doğup hayat sahibi olması, ömrünü tamamladığında ikinci defa ölümü tatması ve kıyametten sonra dirilmesidir.

28. ayette yeryüzü ve içinde bulunan bilumum nimetlerin insan için yaratıldığı belirtilmektedir. Allah yeryüzünü, insan onda hayatını idame ettirsin, amacına ulaşsın diye donatmış bulunmaktadır. Yeryüzü insan için öncelikli yaşama yeri, hayat alanıdır. Gökyüzü sonra gelir. Gökyüzü de insan için teshir edilmiştir. Allah, gökleri de insanın istifade edebileceği kıvamda yaratmış, düzenlemiştir. Ama ilk hayat alanı yeryüzüdür. Hayat bu gezegende çekilemez hale gelecek olursa, insan gökyüzüne yönelebilir mi? Orada, başka bir gezegende kendine yeni hayat alanları bulabilir mi? Allah bilir ama ayetin imasından bunun mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan için yeryüzünün yaratılmasından "sonra" gökyüzünün yaratılması ne anlama gelir? "Allah'ın yeryüzündekileri insan için yaratmasından sonra semaya yönelmesi" zamansal olmaktan çok rütbe itibariyle yani varlık mertebeleri arasındaki ilişki dolayısıyladır. Ayet, "yeryüzünün gökyüzünden önce" yaratıldığını söylemiyor, "yeryüzündekilerin insan için yaratılması"ndan söz ediyor. Semaya ilişkin düzenleme, yerdeki nimetlerin, varlık zincirinin tamamlanmasıyla ilgili görünmektedir. Bunun mutlaka zamansal olmasını gerektiren bir kayıt yok. Nihayet, "Göklerle yer bitişik iken birbirlerinden ayrıldı" (21/Enbiya, 30) diye söz edilir ki, bu ayette "semalar" "yer"den önce zikredilmiş bulunmaktadır.

Bir açıdan bakıldığında, bilebildiğimiz sistemlerin amaçsal fonksiyonu samanyolunu, samanyolunun amacı, güneş sistemini, güneş sisteminin amacı yeryüzü gezegenini bu kıvamda tutmak için düzenlendiği söylenebilir. Demek ki, dünyamız her ne kadar küçük bir gezegen ise de, bir yönüyle yani bize bakan cephesiyle merkezi bir konuma sahiptir. Acaba, varlık alemi yeryüzü gezegeni temel alınarak mı yaratıldı? Tabii ki bilmiyoruz. Aslolan, şu veya bu görüş değil, yeryüzünün insanın ilk hayatını sürdürdüğü alan olması ve gökyüzüyle sıkı ilişki içinde bulunmasıdır. Gereksiz spekülasyonlara düşmeden sonuç itibariyle söylenecek olan şu ki, "Allah her şeyi hakkıyla bilendir", sadece O bilendir.

Zaten hitabın amacı, bizi astronomi, kozmoloji hakkında bilgilendirmek değil, dikkatimizi yaratılışın anlam ve amacı konularına yöneltmektir. Bunlar bizim için yaratılmıştır. Dolayısıyla yeryüzünün nimetlerinden dilediğimiz gibi yararlanabiliriz. "Eşyada aslolan ibahedir". Ama bu fıkıh kuralı mutlak olup kayıt altına alınmayı gerektirir. Mesela herkes tabiat üzerinde dilediği gibi yaşar ama başkalarının canları (yaşama hakkı), namusu ve malı (mülkü, emeği) ona haramdır. Başkalarının canı, namusu ve malı gibi, kendi canını, namusunu (bedeni) ve malını da kuralsız kullanamaz. "Can benim" diye intihar edemez, "beden benim" diye zina yapamaz, "mal, mülk, servet benim" diye müsrifçe ve sefihçe kullanamaz. Bunun dışında Allah'ın "haram" kıldığı yiyecek ve içecekler de vardır. Domuz eti, kan, leş, alkollü içkiler vs...

Allah'ın yeryüzünü bizim için nimetlerle donatmasının, göklerdekini faydamıza vermesinin hikmeti O'na kulluk yaparak kemal yolunda ilerlemektir. "Cinler ve insanlar sadece Allah'a kulluk için yaratılmışlardır" (51/Zariyat, 56.) Kendi yaratılış gayesini, var oluşun anlam ve amacını bilmeden Allah'ın mülkünde sorumsuzca yaşayanlar büyük bir cürüm işlemektedirler.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30. Hani Rabbin, meleklere: "Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife var edeceğim" demişti. Onlar da: "Biz seni hamdinle yüceltir ve (sürekli) takdis ederken, orada bozgunculuk çıkaracak ve kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?" dediler. (Allah:) **"Şüphesiz sizin bilmediğinizi ben bilirim" dedi.**

Üç kişilik profiliyle (mü'min, kâfir ve münafık) ilgili berrak bir resim veril-

dikten sonra Kur'an, yaratılışın başına, adeta insanla ilgili söz konusu varoluşsal durumların kökenlerine, insanın varlıktaki macerasının başlangıcına dönüyor.

"**Hani Rabbin, meleklere**" diye başlayan hitap, sanki insanın yaşadığı bir olayı ona hatırlatmak istermiş gibi bir intiba vermektedir. "**Hani**" diye çevirdiğimiz "**iz**" genel olarak olayın kendisine değil, zamana atıf olup, zaman üzerinden olayın vukuunu hatırlatmayı amaçlamaktadır. "1453'ü hatırla!" dendiğinde, doğrudan İstanbul değil, zaman olarak 1453 yılında vuku bulan olay kastedilmektedir. Bu sayede anlatılacak olayın önemine, hatta sözün uzunluğuna işaret edilmektedir. Metakozmik evrende ve tabir caizse "zaman öncesi zaman"da vuku bulmuş bir olaya tarih düşürmek mümkün olmadığına göre burada söz konusu olan olayın kendisidir.

Daha insan yok iken, ölü hükmünde bir hiç iken Allah, meleklere "yeryüzünde bir halife var edeceğini" bildiriyor. "Mülk veya gönderilen elçiler" kökünden gelen -şiddet ve kuvvet ifade eden- "Melekler" varlık yapıları itibariyle nurani ve latif varlıklardır, nüfuz kabiliyetleri vardır, madde veya cisimler onların hareket ve seyirlerini engelleyici değildir, gerektiğinde şekilden şekle girebilirler. Ragıb'ın gösterdiği üzere, kelimenin kuvveti ifade eden melk'ten türediğini söyleyenler olduğu gibi, milak'tan türediğini söyleyenler de vardır. Bunun da bir varlığın kendisine dayandığı şeyi ifade ettiğini söyler. Araplar "Kalb, bedenin milakıdır" der. İnsanda yerleşik hali gelip tekrar edip duran şey demek olan meleke de aynı kökten gelir.

Melekler akıl ve bilgi sahibidirler, yüksek düzeyde bilinç taşırlar; itaat ederler ve varlık âleminin yönetiminde ve düzenin sürdürülmesinde görev almaktadırlar; ancak aksi seçeneklerde bulunacak, emirlere karşı çıkacak iradeden yoksundurlar. Mahiyetleri hakkında bize Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.)'in haber verdiği kadar bilgiye sahibiz. Sembolik anlatımlardan anlaşıldığı kadarıyla, sayısız melek ve fonksiyonları söz konusudur. Mi'rac gecesinde, Hz. Peygamber (s.a.) birbirlerine doğru yürümekte olan melekler görür, bunların nereye gittiğini Cebrail aleyhisselama sorar. O da "-Nereye gittiklerini bilmiyorum, yaratıldığım günden beri onları bu halde görüyorum, bir gördüğüm meleği bir daha da görmüyorum" der. Rastladıkları bir meleğe, kaç yıl önce yaratıldıklarını sorarlar. Melek "Bilmiyorum" der "Şu kadar var ki, Yüce Allah her dört bin yılda bir yıldız (galaksi) yaratır. Ben yaratılalı tam dört yüz bin yıldız yaratıldı. O öyle bir ilahtır ki bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. Kudreti ne yüce, melekûtu ne kadar geniştir" (Müslim, İman, 259.) Melekler "üreme" yoluyla değil, "yaratma" ile varlık alanında bulunur veya çoğalırlar. Bir hadis-i şerifte "meleklerin nurdan yaratıldıkları" belirtilir. (Müslim, Zühd,

60; Müsned, VI, 153, 168.) Meleklerin bir kerede mi, yoksa ihtiyaca ve ortaya çıkan fonksiyonlara göre mi yaratıldıklarını bilmiyoruz.

İslam imanının (Amentü) altı temel umdesinden biri "meleklere inanmak"tır (2/Bakara, 285). Meleklere inanır ve bu özel yaradılışlı varlıkların günah ve isyan gibi fiiller işlemeyeceğini biliriz. Bunun iki sebebi var:

a) Peygamberlere Levh-i Mahfuz'dan (bilginin ana kütüğü) vahiy getiren Cebrail aleyhisselam en büyük dört melekten biridir. Eğer günah ve hata eden bir varlık olsaydı, vahiy kanalının güvenirliliği kuşkuya girerdi. Bu açıdan biliyoruz ki, "Ona (Kitaba) ancak tertemiz (mutahhar) olanlar dokunur" (56/Vakıa, 79). Cebrail mutahhardır, Ruhu'l-Kudüs'tür, Ruhu'l-Emin'dir. Bundan başka mesela yapıp ettiklerimizi her gün kaydeden meleklerin asla hata yapmadıklarından eminiz.

b) Tabiat kuvvetlerini harekete geçiren, kozmik düzeni, ekolojik dengeyi ayakta tutan ve her şeyin kendi tabii seyrinde ve olması gerektiği gibi vuku bulmasını sağlayan yine meleklerdir. Bütün bunların başı Mikail aleyhisselamdır.

c) İsrafil aleyhisselam sura üfürüp kıyametin kopuşunu gerçekleştirecek ve ikinci sura üfürmesiyle ölümden sonra dirilişini gerçekleştirecek melektir (27/Neml, 87; 36/Yasin, 51).

d) Azrail aleyhisselam da ölüm meleğidir. Allah'ın takdiri dâhilinde ömrünü tamamlamış insanın canını alır (32/Secde,11). Kur'an-ı Kerim'de ayrıca "ölüm melekleri"nden bahsedilir (4/Nisa, 97).

Bu dört büyük melekten başka hiçbir şekilde bizim sayılarını bilemeyeceğimiz başka birçok melekler de vardır. İleride bunları da zikredeceğiz. Eğer melekler günah işleyen, isyan eden veya hata yapan varlıklar olsaydı, tabiat kuvvetlerini suistimal edebilirlerdi; Allah'ın emirlerinin aksini yapar; olması ve olmaması gerekenin yerlerini değiştirebilirlerdi. Bu vaki değildir. Melekler Allah'ın emrine itaat ederler, varlık düzenini ayakta tutarlar, ama kendilerinden kaynaklanan bir güçleri yoktur. Onlara bu görevi ve kuvveti veren Allah'tır.

Melekleri, Allah'ın ilim, irade ve kudretinden ayrı, özerk varlıklar olarak düşünecek olursak, iki vahim hataya düşmüş oluruz:

aa) Bu onları salt tabiat kuvvetlerine indirmek olur. Bazı modernistler aslında "melek" olmadığını, Kur'an'ın bu ad altında tabiat yasalarının işleyişinden ve tabiat kuvvetlerinden bahsettiğini söyleyerek büyük bir hataya düşmüşlerdir.

bb) Eski Yunanlılar ve Tevhid fikrinden uzak çeşitli din müntesipleri, birden fazla tanrı tasavvuru geliştirip, her bir tanrıya ayrı bir fonksiyon yüklemek sûretiyle -mesela tabiat tanrısı, yağmur tanrısı vs.- melekleri tanrılaştırdılar. Oysa melekler ne salt tabiat kuvvetidir, ne tanrılık vasıflarına sahip varlıklardır. Allah'ın emriyle hareket eden görevli varlıklardır.

Ancak Âdem'in yaratılışı sırasında, "yeryüzünde halife olacak insanın yaratılışına hayret ettiklerini; böyle bir türün yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökeceğini, oysa kendilerinin zaten Allah'ı hamd ile tesbih edip takdis ettiklerini" beyan ediyorlar. Bazı müfessirlere göre sanki melekler, ima yoluyla "Biz dururken niye Âdem diye birini yaratıyorsun, bizden üstün biri olmayacak ki" demeye çalışıyor. Allah, onlara bilmediklerini kendisinin bildiğini söylüyor, sonra Âdem'e isimlerin hepsini (varlığın bilgisini, nesneleri ve olayları anlama kabiliyetini, Allah'ın meleklere de gizli kalan şeylerin mahiyetini veya başka bilgileri) öğretiyor ve dönüp "İddianızda doğruysanız bunları isimleriyle haber verin" diyor. Onlar tabii ki bunları bilmiyorlar, çünkü Allah onlara öğretmiş değildir. Âdem bunları söyleyince onlara "Size demedim mi, göklerin ve yerin gaybını ben bilirim, gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da ben bilirim" diyor ve meleklerin tümünü Âdem'in önünde secde etmeye çağırıyor. İblis hariç hepsi secde ediyor. (2/30-34.)

Burada meleklerin tutumunu nasıl anlamak gerekir? Günah ve hata mı? Kusur veya zelle mi? Bilgi eksikliği mi? Bilgilerinin eksik olduğundan hiç kuşku yok, bu da onların kusurları (kasr)dır. Belki de bilgi eksikliği dolayısıyla şaşkınlıklarını izhar ettiler ve kasr halinde olduklarını hemen anladılar. Allah-u a'lem, Beyt-i Ma'mur'u tavaf etmeleri bundan olabilir. "Meleklerin günahı" yoktur, onlar emredileni yerine getiren tertemiz varlıklardır ama en mükemmel varlıklar değildir, çünkü mutlak kemal Allah'a aittir.

Allah'ın meleklere bu tarz hitapta bulunması onlara fikir sorması, istişarede bulunması demek değildir. Adem'in yaratılışını haber veriyor; bu sayede melek olsun olmasın, yaratılmış varlıkların asıl misyon ve görevlerinin "Allah'ı hamd ile yüceltmek ve takdis etmek" olduğu hususunu bütün varlık alemi düzeyinde ifşa etmiş oluyor. Arş'ın bir karış yeri olmasın ki, orada Allah'ı tesbih ve takdis eden melek bulunmasın. Bu bize gösteriyor ki melekler gibi, insanın da yaratılış gayelerinden biri "Allah'ı tenzih ve takdis etmek"tir.

Bu, açıkça bize varlıkta "yalnız" olmadığımızı haber vermektedir. Bizim gibi başka bir tür yoksa da, cinler ve melekler vardır. Melekler uzay ve yeryüzünün her noktasına dağılmış olarak görevlerini yapmaktadırlar. Nasıl yalnız olabiliriz ki, kendimizi tek başımıza-yapayalnız sandığımız bir yerde ve anda bile, sağ ve sol omuzumuzda yapıp ettiklerimizi kaydeden melekler (Kiramen kâtibin) vardır. O halde her ne yapıp ediyorsak (hayır veya şer, doğru veya yanlış, güzel veya çirkin, kısaca ma'ruf veya münker) gözetim altında olduğumuzu; olumlu ve olumsuz fiillerimizin kayda geçirildiğini unutmamalıyız.

"**Ben yeryüzünde bir halife var kılacağım**" haber cümlesidir. "Ca'l" ke-

limesini var edeceğim, kılacağım şeklinde anlamak mümkünse de, Âdem'in yaratılmakta olduğunu göz önüne alarak, bunu "yeryüzüne halife atayacağım, tayin edeceğim" şeklinde de anlamak mümkün. "Ene cailun" "ene kailun" formunda kılıyorum, kılmaktayım demektir. Yüce Allah yapmakta olduğunu meleklere haber vermektedir. Bu sayede melekler, insandan, başka bir deyişle yeni bir türden haberdar edilmiş oluyorlar, çünkü belki hem yeni bir türün yazacağı tarihe şahit olacaklar, hem de bu türün yapıp ettiklerinde kendileri de görev alacaklardır. Belirtmek gerekir ki, "bir halife var kılacağım" ifadesiyle kastedilen sadece erkek değildir; erkeği ve kadınıyla "insan"dır.

O halde "insan âdem" ile Havva'nın eşi ve beşeriyetin babası (Ebu'l beşer) Âdem'i birbirinden ayırmak lazım. İsmin nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Mesela "el üdme"den geldiğini ve esmer, kara rengi ifade ettiğini söyleyenler olmuştur. "El edeme"den geldiğini söyleyenlere göre isim örnek, tipoloji, model demektir. "Adam" ise İbranice insan türünü ifade eden müşterek bir kelimedir. Üçüncü Âdem ise, peygamber olan Âdem aleyhisselamdır. O "Rabbinden kelimeler (vahiy) almıştır" (2/Bakara, 73); Allah ona hitap etmiş, birtakım yükümlülükler ve sorumluluklar bildirmiştir (7-A'raf, 19; 20/Taha, 117). Bir hadiste Efendimiz'in "İlk peygamber kimdir?" şeklinde sorulan bir suale "İlk peygamber Âdem'dir" dediği belirtilmektedir (Müsned, V, 178, 265). Şu halde üç Âdem söz konusudur:

a) Türümüzün modeli insan;

b) İlk insan, ilk baba;

c) İlk peygamber.

Havva anamız, ilk mahiyete iştirak eder. Yani Âdem'in nefsinden yaratılmış olması dolayısıyla o da atamız, türümüzün timsalidir. "Nisa" olması "insan" oluşundandır. Bunun dışında kendi başına biricik olan kadındır.

"Yeryüzünün halifesi" olacak insana diğer varlıklar (cansızlar, bitkiler ve hayvanlar) gibi onlar da hizmet edecekler; yapıp ettiklerinde yardımcı olacaklar. Tabiat kuvvetlerini ve yasalarını işleten varlıklar olarak melekler kozmik ve tabii düzenin yürütülmesinde rolleri vardır. Benzer şekilde insanın yapıp ettiklerinde de rol almaktadırlar. Şöyle ki:

Eylemin vukuunda melekler pay sahibidirler, görev alanlarına göre insanın "meleke"lerini, yeti veya yeteneklerini temsil etmektedirler; yapıp ettiklerini kayda almaktadırlar, ama hiçbir zaman onun sorumluluğunu paylaşmamaktadırlar. Melekler, belki de cinsine ve mahiyetine göre canlı ve cansız varlıkların var oluşlarını sürdürürken kullandıkları yeti ve yetenekleri (melekeler) işler kılarlar. Onlar, beynin verdiği komuta göre eli hareket ettirir, ama elin iyilik mi kötülük

mü yapacağına karar vermezler. Bu karar, insani/beşeri bir haslet yani irade sayesinde verilmektedir; dolayısıyla ödül veya ceza olarak sonucu insana aittir.

İnsan gibi varlık âlemindeki her şeyin hareket ve oluşumunda melekler rol almaktadırlar. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere bazıları melekleri, tabiat yasalarının (Sünen-i ilahi veya adetullah) bizatihi kendileri farz edip, gerçekliklerini inkâra kalkışmışlarsa da doğrusu, tabiatta düzenin sürmesini sağlayan "yasa" ile yasanın işlemesini üstlenen "melek" arasında fark vardır. Nasıl bir ülkenin yasalarını işleten devlet görevlileri varsa veya bir fabrikada üretimi sağlayan üretim teknikleri ve yöntemleri yanında işçiler ve uzmanlar iş ve işlev görüyorsa, bunun gibi varlıktaki düzenin sürmesini sağlayan "yasalar" ve "melekler" vardır, ancak bunlar ayrı ayrı gerçekliklerdir.

Muhtemelen Yunanlılar, naif bir bakış açısından hareketle melekleri tabiat kuvvetlerine veya tabiat yasalarına indirgeme hatasına düştüklerinden, çok tanrıcılığa sapmışlardı. Onların bakış açısından her bir tabiat kuvveti ve onda içkin olan yasa tanrısal bir gücün ve iradenin tezahürüydü ki, İslam bakış açısından tabiat kuvvetlerini ve düzenini yürüten ilgi ve iştigal alanlarına göre farklı görev ve rollere sahip olan meleklerdir. Mesela Mikail aleyhisselam, meteorolojik bütün tabiat olaylarının sorumlusu ve yürütücüsüdür. Tabii ki yağmur belli yasalar dâhilinde yağar, ama bu yasanın işlemesini sağlayan ve tahakkuk ettiren Mikail ve emrinde istihdam ettiği meleklerdir. Mikail'i tabiat yasasına veya tabiat kuvvetine indirgemek nasıl yanlış ise, ona tanrısal bir güç ve öz atfetmek veya tanrılaştırmak da aynı şekilde yanlıştır. Çünkü yasayı vaz'eden ve bu görevi kendi kendine tayin eden Mikail ve onun maiyetinde olan melekler değildir, varlık âleminin yaratıcısı mutlak bilgi, irade ve kudret sahibi Yüce Allah'tır. Ne meleksiz bir varlık tasavvuru doğrudur ne melekleri tanrılaştıran inançlar. Varlık görüşü ve tabiatta süren düzen açısından materyalistlerin ve pozitivistlerin en az çoktanrıcılar kadar naif görüşlere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Meleklerin tanrılaştırılmasına, Bazen mitolojik varlıklarda veya putlarda simgeleştirilmelerine Yunanlılardan başka eski Araplarda ve başka beşeri havzalarda da rastlanır.

Razi, ana hatlarıyla melekleri şu şekilde gruplandırmanın mümkün olduğunu söylemektedir:

1) Arşı taşıyanlar (69/Hakka, 17);

2) Arşı kuşatıp Allah'ı tesbih edenler (39/Zümer, 75;

3) Büyük melekler "Cebrail, Mikail (2/Bakara, 98), İsrafil (27/Neml, 87 ve 36/Yasin, 51), Azrail, 4/Nisa, 97, 8/Enfal, 50 ve 16/Nahl, 32)."

4) Cennet melekleri (13/Ra'd, 23); cehennem melekleri (74/Müddessir, 31);

5) Gözeten-koruyan melekler (6/En'am, 61, 50/Kaf, 17);

6) Yazıcı melekler (82/İnfitar, 10);

7) Maddi âlemin melekleri (37/Saffat, 1; 51/Zariyat, 1 ve 79/Naziat, 1). Ve daha görev ve fonksiyonlarını bilemediğimiz melekler. Onların ibadetlerinin mahiyetini, sayılarını, ömür süreleri hakkında herhangi bir bilgi yürütmek mümkün değildir. "Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir" (74/Müddessir, 31.)

Meleklerin bir görevi de Allah ile insan arasında vasıta olmalarıdır (Vesaitun beyna'llahi ve beyne'n-nas.) Bu özellikleriyle Allah'ın elçilik görevini yerine getirmektedirler. "Melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yerde olanlara bağışlanma (mağfiret) dilerler." (42/Şura, 5.) Belki de meleklere tanrısallık (uluhiyyet) atfetme ve onları şefaatçi-aracılar konumuna çıkartıp tanrısallaştırmanın sebeplerinden biri budur.

Konumuza dönecek olursak, belli ki melekler, insana ilişkin öncül bir bilgiye sahiptirler ki, bu bilgiden hareketle bir tür tereddüt veya sitem beyan etmektedirler. Bu, acaba karine yoluyla vardıkları bir kanaat mi? Fikir yürütmek mümkün ise de kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Anlaşılan şu ki, Allah'ın bildirmesi hariç, melekler gaybı bilmezler; duruma göre 'eksik bilgiler'e sahip olabilmektedirler veya 'yanlış çıkarımlar'da bulunabilmektedirler. Bu da varlıktaki veya tabiattaki düzenin meleklerin eksik bilgi dolayısıyla hatalı çıkarımlarda bulunup tehlike altında olduğu anlamına gelmez; bilgilerinin eksikliği –Âdem'in yaratılışı konusunda olduğu gibi– ilahi hikmete mebni ve gaybla ilgili olarak Allah'tan kaynaklanmaktadır. Yoksa melekler belki de en yüksek düzeyde zekâ, hafıza ve süratli kavrayış gücüne sahiptirler.

Bu çerçevede müfessirler arasında meleklerin Âdem veya çocuklarının yapacaklarıyla ilgili bilgilerinin nerden geldiği merak konusu olmuştur. Bir görüşe göre, melekler ana kütüğe yani Levh-i mahfuz'a baktılar, başka görüşe göre Âdem'den önceki yaratıkların yaptıkları kıyasa sebep oldu, başka görüşe göre Allah onları bilgilendirdi; son bir görüşe göre insanın yaratılış sürecini takip ettiklerinde onlarda bu yönde bir kanaat hâsıl oldu. Belki de melekler salt kemal bir yaratık bekliyorlardı, insanın "kan döken ve fesat çıkaran" vahşi, acımasız yüzüyle karşılaşınca şaşırdılar, şaşkınlıklarını böylece dile getirdiler. Şu veya bu, meleklerin (de) mutlak bilgiye (El İlm) sahip olmadıkları, mutlak iktidar ve mutlak mülk gibi mutlak bilginin de Allah'a mahsus olduğu, gaybı bilmedikleri bu örnekte açıkça ortaya çıkmaktadır.

Meleklerin söyledikleri "tereddüt veya sitem" kabilinden beyan kabul edilecek olursa, şu ortaya çıkar: İlk ihtimal, 'tereddüt beyanları' aslında bir hayret ve taaccüp ifade etmekle ilgili görünmektedir. Kendilerinden daha yüksek

formasyonlarla donatılacak bu yeni tür (insan), öylesine ayrıcalıklı bir konuma sahip olacak ki, buna rağmen, isyana sapıp "**kan dökecek ve yeryüzünde fesat çıkaracak.**" Bu, onları haklı olarak derin bir hayrete sürüklemektedir. Meleklerin kaygısı Âdem'e kendilerini rakip görmeleri dolayısıyla değil, yüce Allah'a layıkıyla kulluk etmekten kuşku duydukları Âdem (yani insan) dolayısıyladır.

Burada atlanmaması gereken bir nükte var: Melekler insanın makam ve görevine göz dikmiş değildirler. İnsanın yaratılış hikmetini öğrenmek istemektedirler. Cenabı Hak da meraklarını gidermek, belki ilave sorularına açıklayıcı cevaplar vermektedir. Bu da gösteriyor ki, kişi hangi makamda olursa olsun, sorulan suallere cevap vermek, bazı konularda açıklamalar yapmak durumundadır. Yüce Allah, meleklerin sorularına açıklama getirdiğine göre soranların susturulması, kamu otoritesi tarafından bilgilendirilmekten yoksun bırakılması meşru değildir. Soru sorma ve olup bitenler konusunda bilgi alma da bir haktır.

Bu nasıl olur? Varlık ağacının meyvesi, Eşref-i mahlûkat olan insan, bunca büyük ve sayısız nimetlerle, güç, meleke ve imtiyazlarla donatılmasına rağmen, nasıl "**kan dökücü ve fesat çıkarıcı**" olabilir? Hepsi değil elbette, içlerinde iman edip salih amellerde bulunanlar olacaktır, ama insanların çoğu maalesef iman etmeyecek, şükretmeyecek ve akletmeyecektir. Bu, melekleri fazlasıyla hayrete sürüklemektedir.

İkinci ihtimal, "sitem" beyan etmeleri, yeryüzünün hilafetine kendilerinin daha ehil ve liyakat sahibi varlıklar olduklarını ima etmeleriyle ilgili olabilir. İnsandan önce yeryüzünde bir arbede yaşandıysa yani dünya üzerinde yaşayanlar yapıp ettikleri dolayısıyla helak olduysa ve bunun da sebebi Allah'ı yeterince hamd ile tesbih ve takdis etmemekten kaynaklandıysa, melekler hem böyle bozgunculuk yapmıyor hem biteviye Allah'ı yüceltip duruyorlar. Üstelik -anlatıma göre- melekler, gezegeni, yaptıkları dolayısıyla yaşama ehliyetini kaybeden kan dökücü ve bozguncu yaratıklardan -cinler taifesinden veya başka türden- kurtardıklarına göre, yeryüzünün hilafeti dünya işlerine bakan meleklere verilmesi gerekmez mi? Evet, bu ilk bakışta makul bir sual gibi görünmektedir, cevabını biraz ileride bulmaya çalışacağız. Şimdi meleklerin, insana özgü zikrettikleri iki sıfata bakalım:

İnsanın "**kan dökmesi** (sefk)" hemcinslerini haksız yere zarara uğratması, "yeryüzünde fesat çıkarması (**fesat**)", belki de kozmolojik sistemler içinde biricik örnek olan yeryüzü gezegeninin hassas dengesini bozmaya kalkışması dolayısıyla sonuçları çok ağır bir suç fiili sayılmıştır. "Kan dökücülük" Allah'ın verdiği canı almaya, O'nun binasını yıkmaya "fesat" da Allah'ın koyduğu

hassas dengeyi, mizanı bozmaya kalkışmaktır. İkisi de Allah'a karşı büyük bir saygısızlık, O'nun haklarına (Hukukullah'a), yaratılmışların haklarına (Hukuku'lhalk) ve kulların haklarına (Hukukulibad) bir tecavüzdür. Belli ki melekler şaşkınlığa düştüler. Allah'ın "Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim" dediği "halife" şükreden ve Allah'ı tesbih eden biri olmalı; bu binnetice ve bizzarure böyledir. Başka şekilde olmazdı.

Melekler durmaksızın Allah'ı hamd ile tesbih etmektedirler. Razi'nin açıklamasını esas alacak olursak "**tesbih**", Allah'ın zatını maddenin ve cisimlerin niteliklerinden ve buna bağlı her türlü kötülükten tenzih etmek, O'na şu veya bu, küçük veya büyük herhangi bir kötülük veya kötü sıfat izafe etmemektir. Tesbih ve takdis, bir arada düşünüldüğünde, melekler sürekli bir biçimde Allah'ı her türlü kötülük ve eksiklikten tenzih etmekte, yüceltmekte ve ta'zim etmektedirler. Üstelik bunu hamd ederek yapmaktadırlar. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere bunun şekli veya yönteminin ne olduğunu bilmiyoruz. Bu, ya meleklerin sürekli kıldığı namaz ya yüksek sesle bunu dile getirmeleri (biteviye zikir) veya başka bir tarzda olabilir. Önemli olan bu değil, insanın da asli görevinin -ona Hz. Peygamber (s.a.)'in öğrettiği tarzda- bu olmasının hatırlatılmasıdır.

"**Takdis**" Allah'ın fiillerini ayıplanabilecek, kınanacak, eleştiriye ve kusur bulmaya mesnet teşkil edecek veya düşük seviyede ele alınabilecek her türlü niteliklerden uzak ve yüce tutmak, temize çıkarmak, arındırmak demektir ki diğer ayetlerdeki kullanımı budur. (Bkz. "Mukaddes arz" (5/Maide, 21); "Melik, Kuddus" (59/Haşir, 23); "mukaddes vadi Tuva" (20/Taha, 12.) Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: "Güçlü olanından zayıf olanın hakkının alınmadığı bir topluluk (ümmet) takdis olunmaz" (İbn-i Mace, Sadakat,17, Fiten, 20.) Allah'ı takdis etmenin en yüksek formu, kişinin beş vakit namazı erkânına göre ve huşu ile kılmasıdır. Zira namaz, insanı her kötülük ve çirkinlikten koruyup arındırır (29/Ankebut, 45). Tesbih daha genel bir ifadedir. Şeyh Davud Kayseri'ye göre takdis, Allah'ın varlıklar ve insanlar için söz konusu olan kemal sıfatlarından da tenzih edilmesidir. Çünkü insan için kemal olan, Allah için noksanlıktır, Allah ise her türlü noksanlıktan münezzehtir.

İslam bakış açısından varlık âlemi bizatihi kutsaldır, mukaddestir. Zira Allah'ın dışında kalan varlık âleminin tümü, kâinat "Kün (Ol)!" emrinin İlahi sünnetlere uygun ve gayesine matuf olarak varlık alanına çıkması ve bunun el'an devam etmekte olmasıdır. Allah'ın bilgisi, kudreti ve müdahalesi dışında, rahmeti ve bereketinin hayat vermediği tek bir nokta yoktur. Profan (kutsal dışı) veya "din-dışı (la-dini)", sadece zihni bir tasarım, aslı esası olmayan bir varsayım (faraziye)dır.

Bir şeyin kötülüklerden, kir ve pisliklerden temizlenmesi, arındırılması takdis ise, aynı zamanda bu temize çıkarma ve arındırma da, kutsalın tezahürünü kolaylaştırır veya zaten her köşesi ve her zerresi hakikatte kutsal olan zamanın ve mekânın bu sayede daha çok kutsala, kendi asli cevherine iştirakine veya bu sayede kutsalın belli zamanlarda ve mekânda yoğunlaşmasına yardım eder. Günlerden "Cuma", aylardan "Ramazan", Ramazan'da "Kadir gecesi" zamanda; "Mescid-i Haram", "Mescid-i Nebevi" ve "Mescid-i Aksa" mekânda kutsalın kesafet kazandığı kutsal yerlerdir. (Bkz. 97/Kadir sûresinin tefsiri.)

Tabii ki meleklerin bilemediklerini Allah bilir. İnsan tarih yazacak, yeryüzünde çok sayıda etkinlikte bulunacak, çetin bir sınavdan geçecek. Bütün bunları meleklerin bilmesi mümkün değildir. Bir bakıma Allah onlara "Bekleyip görün, insan neler yapacak? Ben hepsini biliyorum, siz bilmiyorsunuz" demektedir.

Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir, ama sonuç itibariyle meleklerin aşağıda sıralayacağımız yedi ihtimalden biriyle hareket etmiş olmaları düşünülebilir:

1) Kendilerine verildiği bilgi kadarıyla, insanın bütün fiil ve tutumlarını sadece "kan dökme ve fesat çıkarma"ya indirgeme hatasına düştüler;

2) Söz konusu fiili işleyecek insanlardan hareketle, bütün insanları aynı kategoriye yerleştirdiler, "genelleme yapıp" yanıldılar;

3) Bu fiili işleyebilecek "bir kısım insanlar" olması hasebiyle "üzüntüleri"ni dile getirdiler;

4) Kavrayış ve bilgi sınırlarını aşan "hikmeti" öğrenmek istediler;

5) Sahip oldukları özellikler dolayısıyla kendileri için "yeryüzü hilafetini talep etmeyi içlerinden geçirdiler" ki, Allah'ın muradı bu değildi ve bu esasında zayıf bir ihtimaldir;

6) İblis'in onlarla birlikte olması dolayısıyla onun içinde gizlediği haset ve düşmanlığı fark edemediler;

7) Varlık yapılarını Âdem/insan profiliyle mukayese edip "kendilerini beğenme yanılgısı"na düştüler ki, hatalarını anlar anlamaz ilk söyledikleri "Rabbimiz biz kendimize zulmettik" (7/A'raf, 23) demek olmuştur (Ayrıca bkz. 66/Tahrim, 6. ayetin tefsiri). Bu konuyu aşağıda ele almaya çalışacağız.

Teşbihte hata olmasın, insan ilahi isimleri kendinde yansıtacak ayna gibi yaratıldı. İnsan aynasında:

a) Zat yansımaz. Zat, isimleriyle malum, sıfatlarıyla muhat (bütün varlığı kuşatıcı, ihata edici) ama bizce meçhuldür. Keyfiyetini bilemeyiz, bu bilgi bizim akıl ve idrakimizin, beş duyu organlarımızın üstündedir;

b) İnsan aynasında bütün isim ve sıfatlar yansımaz ancak küçük kâinat olması hasebiyle insan buna talip olmuştur;

c) İnsan aynasında yansıyan her isim mutlak olarak yansımaz. Yansıyacak olsaydı insan mutlaklaşırdı. Oysa insan aciz, izafi ve fakirdir.

Ayna açısından baktığımızda insan kendini yaratmış değildir yani ayna kendi kendisinin var edicisi değildir, ona isimleri yansıtma fonksiyonunu ve görevini Zat vermiştir, insan bu göreve iradesiyle ve isteyerek talip olmuştur. Melekler, bu evsafta ve formasyonda yaratılmış olmadıklarından, insanın yaratılış hikmetini bilememişlerdir. Yüce Allah, onlara "Sizin bilmediğinizi ben bilirim" buyurmaktadır.

İnsan yeryüzünde "**halife kılınacak**"tır, halife olarak yaratılacak değildir. "**Ca'l**" fiilinde doğrudan yaratmadan önce tensip etme, kılma, atama, tayin etme söz konusudur. Henüz Âdem yaratılmadan bu konu geçtiğine göre, Âdem'in "bir tür atama yoluyla hilafetle görevlendirileceği"ni, diğer yaratıklar içinde bu görevin sadece kendisine layık görüldüğünü veya bu şerefli görevi yerine getirme ehliyeti ve liyakatiyle yaratılıp donatıldığını söylemek mümkün. Burada akla takılan bir sual var: "**Ca'l**" ile kastedilen, zaten önce yaratılan Âdem'in sonradan "yeryüzüne halife olarak atanacağı veya yeryüzünde halife kılınacağı" ve bunun meleklere haber verilmesi mi, yoksa daha yaratılışa başlanmamışken insan profilinin meleklere anlatılması mı?

Şu veya bu, her durumda insan, insan olarak yaratılacaktır. İnsanın birçok özelliği ve sıfatı yanında, yeryüzünde halife olması özelliği var. Başka bir ifadeyle bu, "Biz seni halife olmaya istidatlı kıldık" demektir ki, bu durumda anlamı, "sen bu istidadını doğru ve meşru çerçevede kullandığında bunu hak edeceksin", yoksa "Allah bana hilafeti bir imtiyaz olarak verdi, istediğim gibi kullanırım, yeryüzünde istediğim gibi hüküm sürerim, âlemin kralı benim" diyecek olsa, insan istidadını yanlış ve gayr-ı meşru çerçevede kullanmış olacağından bu şerefli unvanı kaybetmiş, üstelik kendi sonunu hazırlamış olur.

Diğer varlıklar istemeden de olsa yüce Allah'a itaat ederlerken sadece insan istemediği takdirde itaat etmeyecek, bu konuda serbest ve özgür olacaktır. Zorlanmadığı halde bir şeyi yapabilmek özgürlüktür, insan seçiminde zor ve baskıya maruz kalmayacak, ancak doğru veya yanlış seçiminden dolayı karşılık görecektir ki, bu özelliği onu teklife muhatap kılmaktadır. İnsanı özgür kılan özne oluşudur. Özne oluşu kendi bedeni ve maddi olmayan yeti ve melekeleri üzerinde egemen, karar verici olabilmesidir. Onu "yeryüzünün halifesi" kılacak olan doğru seçimde bulunup özgür iradesiyle Allah'ın iradesine tabi olması, isimlerin potansiyellerini ruhunda ve eylemlerinde aktif hale getirmesi olacaktır. Bunu başarabildiğinde Eşref-i mahlûkat makamına yükselecek, başaramadığında Esfel-i safilin derekesine düşecektir. Seçim onun!

"**Yeryüzü**" kaydı ince bir nükteye işaret eder: İnsan, varlık ağacının meyvesidir, bu doğrudur, halife olma şerefine ve makamına layık görülmüştür, bu da doğrudur; ama "**yeryüzü**" için ve "yeryüzünde olması" kaydıyla. İlk cennet hayatı, onun için "geçici bir iskân" oldu, çok kalmadan "yeryüzüne indirildi." İnsan, "yeryüzünde ömür sürmek (veya onu imar etmek) üzere" yaratıldı (11/Hud, 61.)

Tabii ki insanoğlu, imkân ve araçlar geliştirdiğinde başka gezegenlere gidebilir, ama onun varlıktaki geçici vatanı yeryüzüdür. Asıl ve ilk vatanı olan cenneti hak edebilmek için yeryüzüne adeta sürgüne, mecburi gurbete gönderilmiştir. Burada ömür sürdüğü zaman içinde Allah'a ibadet edecek, yeryüzünü imar edecek, Allah'ın ona öğrettiği gibi yaşayıp sınavdan başarıyla çıkacaktır. Gökyüzüne, başka gezegenlere veya uydulara/peyklere çıkabilir, bunun mümkün olduğunu, zaruri durumlarda başvurulabilecek bir yol ve imkân olarak görülebileceğini yukarıda söyledik. Ama acaba tür olarak insan, "yeryüzünde"ki gibi varlığa aşina olabilir mi ve "göklerin de halifesi" unvanını sürdürebilir mi? İnsanın bir başkası adına hükmü yeryüzünde geçer, çünkü "yeryüzünde halife kılındı (fi'l-arzi halife)", göklerde değil, o halde göklerin krallığında (melekût) hiçbir payı olabileceği düşünülemez.

Eğer bütün bunlar doğru ise, insanın önünde tek yol kalır, o da yeryüzünde fiziksel ve ekonomik olarak sürdürülebilir, sosyo-politik ve ekolojik olarak da yaşanabilir bir dünya için ahlaki ve manevi referanslara sarılması; dünya hayatını, yeryüzündeki eylemlerini buna göre düzenlemesidir. Yeryüzünü Allah'tan bağımsızlaştıramaz, otonomlaştırıp dilediği düzeni kuramaz. Mülkün sahibi Allah'tır ve Allah insanı kendine bir halife, bir vekil, bir emanetçi olarak yeryüzüne göndermiştir. (Bkz.6/En'am, 165 ve 35/Fatır, 39.)

Belki de, eski müfessirlerin zihinlerinde kurguladıkları çok sayıdaki senaryonun aktörleri olan cinlerin veya "insan-öncesi yaratıklar"ın başına gelen büyük felaket, yeryüzündeki hayatı sürdürülebilir olmaktan çıkarmaları sonucu olmuştur. Alegorik anlatımlarla kimi müfessirler -mesela Mukatil b. Süleyman ve İsmail Hakkı Bursevi-, bu çerçevede cinleri anlatırken, "Canın oğulları (Canoğulları)" olan bu türün, "dumansız ateşten" yaratıldıklarını, çoğalıp yeryüzünde yedi bin sene yaşadıklarını, sonra aralarında baş gösteren zulüm (hak ve hukuk ihlali) ve kıskançlık yüzünden birbirlerini ardı arkası gelmeyen iç çatışmalar ve savaşlarla kırdıklarını, muhtemelen bu yüzden hem kendilerine hem tabiatın hassas dengesine büyük zarar verdiklerini; bunun üzerine Allah'ın İblis'in komutasında dünya semasında bulunan melekleri gönderip cinleri helake uğrattıklarını anlatırlar. Burada ana temanın, yeryüzündeki ha-

yatın çekilemez hale geldiği durumlarda, cin veya insan hangi tür olursa olsun, kendi sonunu getirdiği hakikatinin vurgulanmasıdır.

İşte Âdemoğulları, bu türden sonra yeryüzüne gelmektedirler. Hz. Âdem ilk halifedir veya başka bir deyişle hilafet Âdem'le başlamıştır. "**Halife**"nin ne anlama geldiği tartışılmış bir konudur. Şu var ki, birbirinden farklı gibi görünen iki anlam düzeyi biri diğerini tamamlar niteliktedir. İster "bir başkasının yerine geçen", ister "halef olarak temsil, sözcü, vekil makamında tutulan" kişi olsun, sonuç itibariyle, insanın birincil, asli görevi hilafet değil, hilafet yaparak Allah'a kulluktur. Hilafet görevini layıkıyla yerine getirdiğinde salih olur, "halef" olur; yerine getirmediğinde "half" olur. "Halife" olmanın ne anlama geldiğini tefsirciler birkaç kategoride ele almışlardır:

a) Asil yoksa ona vekili olur. Bu Allah için düşünülemez;

b) Halife tayin eden buna ihtiyaç hisseder. Bu da acziyet izafe etmek olduğundan Allah için söz konusu olamaz;

c) Hasan Basri, Âdem'e halife denmesinin sebebini insan nesillerinin birbiri ardınca gelmesine bağlar. Birinin öncesi selefi, sonrası halefidir.

d) Asil, vekile şeref bahşeder, ikramda bulunur. İslam bakış açısından akla yatkın olanı budur. Zira yüce Allah, bahşettiği imkânlar ve potansiyeller itibariyle insan kerem sahibi (mükerrem) kılmıştır. (Bkz. 17/İsra, 70.)

Mutlak iktidar Allah'a aittir, hakiki yönetici O'dur, ilahlık ve Rablık O'na mahsustur. İnsan yeryüzünün yöneticisi değildir, hakiki yönetici adına iş yapan emanetçidir. Yani aslında ikincildir, sonraki kademenin öznesidir. Hiçbir zaman tekil olana, tekliğe ve birinciliğe talip olamaz. Her varoluşsal durumda insandan önce ve insandan üstün vardır, o da mülkün sahibi şanı Yüce Allah'tır.

Bu politik olarak da böyledir. Hz. Muhammed (s.a.), "Allah'ın kulu ve Resulüdür (abduhu ve Resulühü)." Risalet/Nübüvvet dolayısıyla insanları yönetme yetkisine sahipti(r). Tabii ki insanlar doğaları gereği bir arada yaşamak durumunda olduklarından (tab'an medeni) bir yönetime ihtiyaç hissedeceklerdir yani her beşeri/toplumsal ilişkide "yöneten-yönetilen" kategorileri olacaktır. İnsanın bir özelliği de yönetici/halife olmasıdır. (Bkz. 4/Nisa, 59; 24/Nur, 55; 38/Sad, 26.) Ama hiçbir yönetici Hz. Peygamber (s.a.)'in yerine geçemez, onun konumunda hilafet iddiasında bulunamaz. Nitekim Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra, bazıları Hz. Ebu Bekir (r.a)'e "Allah'ın halifesi" demeye başlayınca, o hemen araya girip "-Ben Allah'ın halifesi değil, Resulullah'ın halifesiyim" demiştir. Yani yönetici sıfatıyla Hz. Peygamber'in makamını işgal eden, ondan sonra gelen anlamında yöneticilere "**Halife**" unvanı verilmiştir. "Allah'ın halifesi" veya "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (Zillullah fil arz)" sıfatının sultanlara

ve padişahlara verilmesi Bizans'ın etkisinde önce Emevilerde başlamış, sonra Osmanlılarda sürdürülmüştür.

Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Dünya tatlı ve çekicidir. Allah onun yönetimini size verecek ve nasıl davranacağınıza bakacaktır. Sakın dünyaya aldanmayın." (Müslim, Zikir, 99; Tirmizi, Fiten, 26.)

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِـُٔوْنِي بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٣١﴾ قَالُوْا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَآ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ﴿٣٢﴾

31. Ve Âdem'e isimlerin hepsini öğretti. Sonra onları meleklere yöneltip: "Eğer doğru sözlüyseniz, bunları bana isimleriyle haber verin" dedi.

32. Dediler ki: "Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok. Gerçekten sen, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olansın.

Anlaşılan meleklerin insana ilişkin bilgileri soyuttu ve elbette eksikti. Başka bir ifadeyle soyut bilgi seviyesinde İlme'l-yakin'e karşılık düşüyordu. Tabii ki 'melek' olmaları hasebiyle üstün meziyetleri vardı, ancak onlar gaybı bilmiyorlardı, Allah'ın nasıl bir insan vücuda getirip onu hangi potansiyellerle donatacağından ve bununla neyi murat ettiğinden haberleri yoktu. Allah, Âdem'e isimleri öğretip meleklere "bunları isimleriyle bana haber verin" buyurunca, sürekli olarak tesbih ve takdis ettikleri Allah'ın yüceliğini bir kere daha anlamış oldular çünkü "Her bilenin üstünde bir bilen vardır" (12/Yusuf, 76). Allah insanı, meleklere nazaran daha yüksek bilgilerle donatmıştı. Bu, İlme'l-yakin olan bilginin Ayne'l-yakin'e dönüşmesi olayıydı. Melekler insanın potansiyellerine muttali oldular ve hemen Allah'ın yüceliğini bir kere daha ikrar etme lüzumunu hissettiler.

Hilafet'i kimin hak edeceği konusu, Allah, melekler ve insan arasında en yüksek düzeyde adaletin tecellisine sebep oldu. Allah, insanı "mükerrem varlık" olarak yarattı, onu meleklerin sahip olamadığı güç ve yeteneklerle donattı ve bu özelliği dolayısıyla onu yeryüzünün halifesi kıldı. Allah, dileseydi -ki hiç kimse O'na soramaz, çünkü 'fa'alün lima yurid'tir- "-Hayır, sizin bu işte hiçbir iddianız olamaz, Ben böyle diledim" derdi. Ama hakikate Ayne'l-yakin vakıf olsunlar diye, Âdem'e öğrettiği isimlerin benzerini söylemelerini istedi. "Bunları bana isimleriyle haber verin" dedi. Buna "Hitab-ı taciz" denir ki anlamı,

muhatabın bir işi yapamayacağını bilerek, onu yapmaya davet etmektir. Çünkü muhatap ancak bu şekilde tatmin olabilir, kendi gücünün sınırlarına ikna olur.

Âdem'in isimleri meleklere göstermesi, "**arz**" kelimesiyle ifade edilmiştir ki, kelimenin asıl anlamı göstermek, ortaya çıkarmak, teşhir etmek, görünür kılmaktır. İktisatta "talep"le birlikte kullanılan "arz" da buradan gelmektedir ki, anlamı; malı olan kişinin malını ortaya çıkarması, göstermesi, pazarda satışa sunmasıdır.

Peki, meydan okumaya konu olan "**isimler**" nelerdir, ne demektir? Bu konuda ilk akla gelen ihtimal tabii ki "varlık bilgisi"dir. İsim, bir nesnenin işaretlenmesi, dağlanması demektir. Hayvanı dağlamak veya bir tepeye bayrak dikmek, hayvanın veya tepenin kime ait olduğunu gösterir. Dolayısıyla isimlendirme aynı zamanda bir temellük ilişkisidir. Ancak kök anlam bir yana, en kısa ifadesiyle isim varlıklara ad olan kelimedir. Varlık âleminde olanlar, hakikatte "**Allah'ın isimleri**"nin varlık alanına çıkması, varlık bulması demek olduğundan, Âdem'in bizzarure Allah'ın isimlerini de öğrenmiş olması gerekmektedir. Eflatun'un terimlerini kullanmak gerekirse, Allah'ın isimleri varlıkların arketipleri (A'yan-ı sabiteleri)dir. "Ta'lim" tasavvur için nefsin/benliğin tahriki yani harekete geçirilmesini sağlar. Nasıl durgun su zaman içinde kokuşursa öğrenmeden yoksun bir nefis de zaman içinde kokuşur; nefsin kokuşması cehalettir. Kişi öğrenmek, bizzarure bilmek ister, bilginin peşine düşer. Kök, tohum, potansiyel madde isimlerdir; bunların tezahürü, kuvveden fiile geçmesi, varlık sahasına intikali varlığı ve varlık âlemindeki her şeyi meydana getirir. Âdem'in "isimler bağlamı"nda üç ayrı bilgiye sahip olduğunu söyleyebiliriz:

a) Allah'ın isimlerinin (Esmau'l-hüsna) ve bu çerçevede sıfatların ve fiillerin bilgisi. İnsan kendisine bahşedilen bu kabiliyet sayesinde Allah'ın isimlerini bilir ve O'nu bunlarla tesbih eder (55/Rahman, 78; 87/A'la, 1). Bu aynı zamanda Allah'ı kendine koyduğu isimlerle, sıfat ve niteliklerle öğrenmek, tanımak demektir. Bu manada "Mairfetullah" en yüksek bilgidir. İsimler olmasaydı kişi kendi tasavvuruna göre bir "ilah fikri"ne sahip olur. Nice batıl ilah fikri ve inancı vardır ki tamamen insanın sağlam bilgiden yoksun tasavvur ve tahayyülüne dayanır. Oysa yüce Allah, kendini kendi isim ve sıfatlarıyla bize tanıttığında biz sahih bir Allah tasavvuruna sahip olmuş oluruz. Bu hem batıl temellendirmeler dolayısıyla ortaya çıkan ateizme giden yolları kapatır, hem sağlam bir imanı temellendirir. Ateizme yol açan sebeplerin başında Allah'a asla izafe edilmeyecek isim ve sıfatların ona yakıştırılmasıdır.

b) İsimlerin varlık alanına çıkmış bulunan formları olan maddi ve maddi olmayan bilumum nesneler, fenomenler ve mertebeler; eşyanın sıfatları, özel-

likleri, fonksiyonu, değeri ve mahiyetiyle ilgili bilgi; varlık ve tabiat bilgisi. Biz buna "Marifetülhalk" diyoruz. Söz konusu bilginin kapsamında varlıkların hakiki sebebi, bağlı oldukları kozmik ve tabii yasalar, birbirleriyle olan ilişkileri ve etkileşimleri ile varoluş gayeleri bir arada bulunmaktadır. Bu bizi, sağlam bir Allah inancı olmadıkça varlık ve tabiat hakkında sağlam ve güvenilir bilgilere sahip olamayacağımız fikrine götürmektedir.

c) Bu iki bilgiye bağlı olarak (doğru veya yanlış, yararlı veya zararlı, isabetli veya isabetsiz) varlıklara isim koyma yeteneği (53/Necm, 23). Dil, dil bilgisi, dili konuşma (nutk), oluşturma, kavramsal modeller geliştirme, soyutlama yapma, terkip ve temyiz etme yeteneği vs.. İbnu'l Cinni bu olayı, Adem'in yani insanın eşyaya isim koyma melekesi olarak görür. Söz konusu iki bilgiyle insan ilişkili olmasaydı varlık ve tabiat hakkında herhangi bir bilgiye sahip olması da mümkün olamazdı. Vahiy ve hikmete dayalı bilgilenmenin ürünü olan "irfan" ile vahiyden kopuk "kültür" de ancak bu iki bilgi sayesinde oluşabilmektedir.

Bazı bilginler Hakikat'in akılla, dilin ise öğrenme ile bilinebileceğini söylemişlerdir ki, bu ayet "**Ta'lim-i esma**"dan bahseder. İnsan dünyaya hem potansiyel bilgilerle, hem yeni bilgiler edinme, bilgilerini geliştirme, biriktirme ve yeni bilgilere dönüştürerek kendisinden sonraki nesillere intikal ettirme yeteneğiyle gelir.

Bu çerçevede "isimlendirme"ye tanımlama, semantik yeniden inşa etme çabası diyebiliriz. İnsan bunu yapar yani isimlendirmek sûretiyle tanımlar, müdahale eder. Kelimenin kök anlamının işaret ettiği üzere burada bir temellük söz konusudur. Yani siz bir hayvanı dağladığınız zaman kendi logonuzu, bir tepeye bayrak diktiğiniz zaman kendinize ait bir işareti koymuş olursunuz; bundan böyle hayvan veya tepeyi temellük etmiş olursunuz. Hayvan veya tepe artık sizindir. Ancak bir hakikati göz ardı ederek gaflete düşmemek lazım: Size isimlendirme, tanımlama yetisini veren Allah'tır. Dağladınız, bayrak diktiniz ama hiçbir şekilde bu nesnelerin hakiki sahibi/maliki değilsiniz. Sahip ve malik Allah'tır. Sizin yapabileceğiniz şey, Ta'lim-i esma'nın size kazandırdığı imkânları kullanarak doğru bir biçimde tanımlarsınız yani semantik bir müdahalede bulunursunuz.

Netice itibariyle biz isimleri ve bilgiyi elde etmiş değiliz, bize öğretilmiştir, öğreten Allah'tır. Yunanlılar bilgiyi tanrılardan/Zeust'tan çalmak zorunda kaldılar, bu yüzden her zaman tanrılarla çatıştılar. İslam'a göre Allah bize esmanın bilgisini öğretti, gaye Ma'rifetullahtır ki, nihayetinde bütün varlık âlemi İlahi isimlerin varlık alanına çıkmasından ibarettir. İlahi isimleri (Ma'rifetullahı) ve varlıkların isimlerini (Ma'rifetulhalk) öğrendik, geride Marifetunnefs

kaldı. Varlığın, maddi tabiatın bilgisini İlahi isimlerin bilgisi eşliğinde ve ışığında öğrendiğimiz zaman, kendimize ait bilginin doğru ve sağlıklı yollarını bulmuş oluruz.

Bütün varlık âleminde, Allah'ın müdahil olmadığı toplu iğne ucu kadar özerk bir alan yoktur; yani "din-dışı alan"a karşılık olabilecek laik veya seküler alan mevcut değildir, insan bu alanı sadece kendi zihninde bir vehim olarak tasarlar, kurgular. Hakikat bu iken, kendimizi ve varlığı nasıl isimlerden tecrit ederek özerkleştirebiliriz ki!

Bir başka açıdan beşeri kültürel hayatta mademki isimlendirme yetisine sahibiz, o halde Ta'lim-i esma (öğretilmiş bilgi) ve Nübüvvet bilgisi (indirilmiş bilgi)nin imkânlarından hareketle yani vahiyi kök bilgi-kurucu fikir kabul ederek isimlendirebilir, dış dünyadan bize gelen kavramları semantik müdahaleye tabi tutabiliriz. Bu, bizim hiçbir yabancı kültürden korkup içimize kapanmamızı gerektirecek bir durum olmadığını açıkça göstermektedir. Sadece sağ ayağımız kendi asli mihverimiz üzerinde bulunsun, arza sapasağlam bassın, yeter; sol ayağımızla beşeri bütün havzaları gezer, bulabildiğimiz hikmeti ve faydalı bilgiyi alır havuzumuza atarız.

Ayet, bize insanın üç tür bilgiye sahip olduğunu ilham etmektedir:

1) Öğretilen bilgi (İsimlerin bilgisi): Bu, Âdem'in yani tür olarak insanın dünyaya gelmeden önce "**isimlerin bilgi**"sini öğrenmiş olmasına tekabül eder. Dünyaya geldiğimizde bu bilgi adeta genlerimizde kodlanmış olarak bizimle gelmektedir. Zaman geçtikçe yani zihni meleke ve yeteneklerimiz geliştikçe, varlık dünyasına ilişkin gözlemlerimiz arttıkça bunlar ortaya çıkmaya başlar. Akıl, duyu organlarımız, deney ve tecrübe ile varlık üzerinde yaptığımız gözlemler bu bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olur;

2) İndirilen bilgi (Vahiy bilgisi): Bu, zaman içinde Allah'ın dilemesi ve takdiriyle peygamberlerin vahiyler getirip insana öğretmesi veya haberler vermesiyle hâsıl olan bilgidir (Risalet ve Nübüvvet). Bu bilgi, bir yandan insana kendi kadim hakikatini hatırlatırken –nihayetinde bütün vahiyler, kitaplar ve sahifeler birer 'zikir' yani hatırlatmadır-, diğer yandan dünyevi hayatın tanzimi ve kolaylaştırılması için de yardımcı olur, bilgi birikimimizde sıçramalar meydana getirir; insanı zincirlere bağlı yaşadığı Eflatun'un mağarasından kurtarır.

3) Öğrenilen bilgi (İrfan veya kültür): Bu bilgi, insanın ilk bilgi edinme güç ve yeteneğine dayanarak varlık dünyası ve özellikle kucağında yaşadığı tabiatla giriştiği münasebetler sonucunda yeni bilgiler, tutumlar, zihni derinlikler, intibalar, algılar, tasavvurlar, fiiler, davranış biçimleri edinmesi çabasını ifade eder. Eğer, temelinde vahiy ve nübüvvet varsa, insanın kendi çabasıyla elde

ettiği bilgiye "hikmet veya irfan"; vahiyi referans almadan bir takım bilgi ve edinimlere sahip olursa, buna da "kültür" denir.

d) Bütün bu bilgilerin ötesinde ve bunlarla ilintili olarak Âdem'e "iyiyi ve kötüyü (güzel ve çirkin) yani hüsn ve kubhu" bilme yeteneğinin de verilmiş olması mümkündür. Bu, insanın "iyi ve kötü"yü kendisinin tanımlayıp vaz'etmesi anlamında değil; bilebildiği iyi ve kötüyü bilip mahiyetini kavraması ve buna göre pozisyon alabilme, tutum ve davranış belirleme iradesine ve gücüne sahip olması demektir. Vahiy yoluyla insana iyi veya kötü öğretildiğinde, selim fıtratı, vicdanı ve aklı iyinin iyi, kötünün kötü olduğunu teyit ve tasdik eder. Allah, insana kötülük ve iyiliği (fücur ve takva) asli bir yetenek ve meleke olarak vermiştir ki, bundan dolayı bu bağışı "ilham"la ifade etmektedir (91/Şems, 8). Kötülükten sakınma (def-i mazarrat) veya iyiliği talep etmekte (celb-i menafi) şıklarından birini tercih edip ona göre hareket etmek onun iradesine ve azmine kalmıştır.

İnsan elbette bilir ve bilmek ister, bu seviyede melekler de bazı şeyleri bilir-bilebilir, ancak tek başına bilgi yetmez, insanın neyi niçin ve nasıl bildiğini de bilmesi önemlidir. Bu açıdan "bilgi ile neyi bilmek gerektiği" önemli bir konudur. "Nasıl" sorusunun cevabı bilgiye ulaşmanın yöntemi ve tarzıyla ilgilidir; "niçin" sorusunun cevabı ise hikmet ve maksadın araştırılmasını gerektirir. Modern bilim, sadece "nasıl" sorusuyla ilgilenir, "niçin" sorusunu ihmal eder, bu yüzden hikmetten kopuk gelişir.

Yukarıda değindiğimiz üzere en yüksek düzeydeki bilgi Allah'ı bilmektir (Ma'rifitullah); bu anlam ve amacın ruhu olan bilgiye sahip olmak için varlık âleminin, yaratılmışların bilgisine (Ma'rifetulhalk) ve benliğin bilgisine (Ma'rifetünnefs) sahip olma zarureti vardır. Meleklerin kendilerini bilme, varlıklara isim koyma gibi sorunları yoktur. Melekler, biteviye tesbih ve takdisleri, itaatleri ve elbette fıtratlarında var olan safiyetleri dolayısıyla, yeryüzündeki hilafete hak sahibi olduklarını düşündüler. Fakat insan eğer başarabilirse, onlardan daha yüksek bir mertebeye yükselme imkânına ve hakkına sahip olur ki, bu da "iyi ve kötü"yü bilip iyi olana sarılması, kötü olandan kaçınması ve varlık âlemini ve kendini bilmek sûretiyle Allah'ı bilmesi sayesinde olacaktır. İnsan, "bilgi, bilinç ve bilgelik"le kemal yolunda ilerler, yaratılmış amacına uygun kendisi olur.

Sıraladığımız bütün seçeneklerin [illegible] "bilgi", başka bir deyişle "Allah'ın insana bilgi öğretmesi" [illegible] bütün isimler"in öğretilmesi, insana varlık dünyası hakkında sınırsız ve mutlak bilginin verildiği anlamına gelmez, bunun mümkün olmadığını biliyoruz. Ancak insan, cehdi-mücahedesi ve araştırma yeteneğiyle kesintisiz olarak bilgi sahibi olma imkanlarına sahiptir;

her yeni karşılaştığı obje, karşısına çıkan fenomen, yaşadığı olay, billurlaşan imaj veya yol aldığı mesafede varlıklara isim koyma, tanımlama yeteneğine sahip olarak yaratılmıştır. Çünkü doğru veya yanlış yargılar, sahici veya sahte tutumlar ancak insanın bu yeteneğe sahip olmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu konuda şu hususun altını çizmek gerekir ki, İslam bakış açısından bilgiyi insana öğreten Allah'tır; Allah lütufkâr, yardım eden, yol gösterendir. (Daha geniş bilgi için bk. Ali Bulaç, Bilgi Neyi Bilmektir? İstanbul-2012.)

Son olarak şu hususun altını çizmek gerekir: Hammaddesi, maddi varlık yapısı toprak olan Âdemin iki boyutu söz konusudur: Biri beşer, diğer insan. Beşeri yönüyle Âdem topraktan yani fizyolojik ve biyolojik mecmuadan ibarettir. Tamamen bir organizma olarak düşünüldüğünde beşer ile hayvani nefse sahip bulunan hayvanlar arasında pek büyük bir fark yoktur. Temel ihtiyaçlarını karşılamakta; yemede, içmede, barınma ve üremede ortak özelliklere sahiptirler; dışarıdan gelen uyarıcılara üç aşağı beş yukarı benzer tepkiler vermektedirler. Âdemi beşer vasfından insan seviyesine çıkaran "isimler"dir. İsimlerin bilgisi Âdeme bir ruh olarak üfürüldü (Nefha-i ruh). Bu ruh, insandaki maddi ve bedeni olmayan bütün yeti ve melekelerin tohumudur. İnsanın ağacı bu tohumun dal budak salmasıdır. Bu ruh bir incir ağacının çekirdeği gibi Âdemi insan seviyesine çıkartacak bütün özellikleri, isimlerin potansiyellerini taşıyor. Varlık, Allah'ın isimlerinin varlık alanına çıkması ise her bir varlıkta Allah'ın bir veya birkaç ismi tecelli etmektedir. Ancak insana isimlerin tamamı bir ruh olarak üfürüldü, nihayet yeryüzünde Allah'a halife olacak olan varlığın bu üstün özelliklere sahip olması gerekir. İşte insan isimleri kendi ruhunda, sosyal hayatında, pratiklerinde tezahür ettirdikçe insanlaşır, kemal bulur. İsimlerin insan ruhunda içselleşmesini iman sağlar bunun insan pratiğinde ve ahlaki davranışlarında tezahür etmesini de salih amel sağlar. Böylece insan ahlaki bir varlık olarak, hayvanlar âleminden meleklerin âlemine ve oradan da en yüce mertebelere yükselir. Yükselişini sağlayan şey ve yükselişinin ölçütü isimleri kendi ruhunda içselleştirmesi ve hayatında tezahür ettirmesidir. İnsan hayatında ilahi isimler etkilerini kaybettikçe ahlaki gerileme başlar, ahlaki yozlaşma kesafet kazandıkça insan önce hayvan-beşer seviyesine, oradan da daha aşağılara "Belhüm edal" (7/A'raf, 179) derekesine düşer ki, şirk ve zulüm isimlerin artık insan denen varlıkta hiçbir etkisinin kalmaması anlamına gelir.

Allah, insan-isimler çerçevesindeki bu hakikati meleklere gösterince, onlar bir anda adeta kendilerine gelip **"Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok. Gerçekten sen, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olansın"** dediler.

Ayet, meleklerin sınırsız bilgiye sahip olmayıp gaybı da bilmediklerini gösteriyor. "Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır, onları ancak Allah bilir" (6/En'am, 59.) "(O) Gaybı sadece beğenip-seçtiklerine muttali kılar" (72/Cin, 26-27.) Melekler gaybı bilmiyorsa falcıların, büyücülerin, medyumların, guruların, astrolojiyle uğraşanların, şamanların, kâhinlerin vb. gelecekten haber verme iddiasında olanların bilmesi asla mümkün değildir. Gayb bilgisi veya insanın kaderi hakkında burçlara, yıldızlara veya başka nesnelere bakıp bilgi vermeye kalkışanlar da insanları sadece aldatmaktadırlar.

Bu açıdan "**doğruyu söyleyenler iseniz**" ayetini "bilenler iseniz" şeklinde anlamak mümkün. Bu da bir kere daha bilgi, iktidar ve mülkün mutlak anlamda sadece Allah'a mahsus olduğunu hatırlatan önemli bir işarettir. Buna kuşkusuz bütün melekler dâhildir, başka bir ifadeyle dört büyük melek ve diğerlerinin de bilgi ve kudretleri sınırlıdır. Bu durumda belki, Meşşai filozofların veya bazı sufilerin Cebrail aleyhisselama El Aklu'l-evvel veya El Aklu'l-faal gibi sıfatları izafe etmeleri çok da yerinde görünmüyor. İnsan, Allah'ın kendisine bahşettiği öğrenme kabiliyeti sayesinde bilebiliyor.

"**İsimlerin hepsi**" ibaresi, insanın öğrenme kabiliyet ve kapasitesinin genişliğini ve meleklerdekinden daha yüksek olduğunu ima ediyor. Âdem'e isimlerin hepsinin öğretilmesi, insanın öğrenme sürecinin bir tür sınırsızlığına işaret eder. Kişi kendini bildiği zaman, isimleri öğrenir veya tersi, isimlerin bilgisini elde ettiğinde kendisini bilir. Varlık âleminin her mertebesi ve objesi, bir veya birkaç ismin varlık alanına çıkmasıdır; bir veya birkaç ismin tezahürüdür. İnsan ise ulûhiyete ve rububiyete ait olanların dışındaki bütün isimlerin potansiyelidir, isimler onda mündemiçtir; hem bilgisi ve öğrenme süreçleri hem potansiyelleri ve yetenekleri itibariyle kâinatın toplamına sahiptir. Bu açıdan Hz. Ali (r.a.) kâinatın insanda toplandığını söylemiştir. Diğer bütün varlıklar sınırlı aynalardır; insan ise bütün varlığı yansıtabilen aynadır. Belki de insa varlık ağacının meyvesi ve yeryüzünün halifesi kılan bu özelliğidir. Ama ga te düşüp unutulmaması gereken üç husus var:

a) Bu kabiliyet ve kapasiteyi veren Allah'tır. İnsan her ne biliyorsa ve . neye sahipse tamamı Allah'a aittir.

b) Her şeye rağmen insanın bilgisi mutlak değil haki katini, mahiyet ve ilmini ihata edemez; çünkü insan ul ortak değildir. Allah'ın ilmi mutlak, insanınki izafidir.

c) Bilgi bir güç olarak ilahi buyruklara karşı ve canlılar lamaz. Bilginin gayesi ahlakı ikame etmektir. Çünkü insan n rak ancak ahlaki erdemlere sahip olması durumunda dünya v olur ve kurtuluşa (felah) erer.

قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ ۖ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ ۚ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

33. (Allah:) "Ey Âdem, bunları onlara isimleriyle haber ver" dedi. O, bunları onlara isimleriyle haber verince de dedi ki: "Size demedim mi, göklerin ve yerin gaybını gerçekten ben bilirim, gizli tuttuklarınızı ve açığa vurduklarınızı da ben bilirim."

Âdem, kendisine öğretilen isimleri haber verdi, öğretilenleri tekrarlayıp öğrenebildiğini, bilgi edindiğini gösterdi. Böylece melekler, yeryüzünün halifesi olarak seçilen insanın Ayne'l-yakin kendilerine öğretilen ve bildirilenlerden çok daha yüksek bilgilere sahip olduğunu anlamış oldular. Melekler, iki şeyi bilmediklerini bilmiyorlardı, bu sayede bunu öğrenmiş oldular: İlki, Allah Âdem'i yaratmakla bir hikmet dilemişti, bu belki de insanın yaşayacağı tarih içinde kendini açığa vuracaktı; yaratılışın hikmeti tarihin amacıydı. Meleklerin bunu bilmesi mümkün değildi çünkü gaybı bilmiyorlardı. İkincisi, Âdem'in bu yüksek potansiyeller ve yeteneklerle donatılmış olduğunu bilmiyorlardı. Her iki durumda da meleklerin gaybı bilmeyen, sınırlı bilgilere sahip varlıklar olduklarını anlamış bulunuyoruz. Oysa onların insana ilişkin düşünce ve kanaatlerini, söyleyip de satır aralarında ima etmeye çalıştıklarını veya açığa vurmak istemediklerini Allah biliyordu. (5/Maide, 99; 24/Nur, 29.)

"Âdem" ismiyle ilgili çeşitli iştikaklar yapılmış, kelimeye farklı anlamlar verilmiştir. "Yeryüzü" anlamına gelen "Ediymü'l-arz"dan türemiş olması akla yatkın görünmektedir. Said b. Cübeyr "Âdem'e bu ismin verilmesinin sebebi onun yeryüzünün üst tabakasından yaratılmış olması; ona, 'insan' denilmesi "unutkanlığı" dolayısıyladır demektedir. Sonuç itibariyle Âdem'e "Ebu'l-beşer" denilmesi yerinde bir tanımlamadır. Âdem, hem ilk insandır hem türümüzün modelidir. O insanların babasıdır, biz de onun çocuklarıyız (Âdemoğulları).

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾

34. Ve meleklere "Âdem'e secde edin" dedik. İblis hariç (hepsi) secde etti(ler). O (ise), direndi ve kibirlendi (böylece) kâfirlerden oldu.

Meleklerle süren diyalog burada sona eriyor. Bazı müfessirlere göre meleklerin yeryüzünde halife olmaya [illegible] kendilerince birtakım gerekçeler

öne sürdüler. Bu görüş çok ikna edici değil. Çünkü melekler yaratılışları itibariyle sadece itaat eden varlıklardır, kendi yaratılışının bilincinde olan bir varlık, görevi olmayan bir role talip olması düşünülemez. Bize göre meleklerin kaygısı, yeryüzünde halife olarak yaratılacak "insan"ın bu görevi tam olarak yerine getirmeyeceğini, Allah'a isyan edeceğini, kendisinden beklendiği üzere Allah'ı hamd ile tesbih ve takdis etmeyeceğini düşünmeleri, kendilerine verilen bilgilerden hareketle de yeryüzünde kan döküp fesat çıkaracağını söylemeleridir. Ancak bilmedikleri bir şey vardı. Onların öngörüleri bu yöndeydi, Allah'ın muradı ise farklıydı. Yanıldılar ve hemen hatalarını anlayıp acziyetlerini dile getirdiler. İnsanların tamamı isyan etmeyecek, içlerinde Allah'a layıkıyla kulluk yapan ve yeryüzünü iyilik, adalet ve hikmet temelinde imar etmeye çalışanlar da olacaktı. Allah, meleklerin Âdem önünde boyun eğmelerini emretti, İblis hariç hepsi bu emri yerine getirdi. İblis ise kibirle diretti. Ayette bu durum "**istikbar**" kelimesiyle ifade edilmektedir.

Meleklere emredilen "**secde**" kulun Allah'a yaptığı secde türünden taabbudi mahiyette değildir. Yani melekler secde ettiklerinde Âdem'e ibadet etmediler. Nasıl secde ettiklerini de bilmiyoruz. Buradaki secde Âdem'in meleklere göre üstünlüğünün teyit i, önünde saygıyla eğilinilmesi, üstünlüğünün kabulü ve teslim edilmesidir. Secdenin "selam ve tahiyyat" anlamına geldiğini söyleyenler de var. Hz. Yakup (a.s) ve çocuklarının Hz. Yusuf (a.s)'a yaptıkları secde bu türdendir. Secdenin bir anlamı da "inkıyat ve boyun eğmek" olduğuna göre, bundan sonra melekler de diğer varlıklar gibi insanın bazı fiillerinde ona yardımcı olacaklardır. Belki de, insanın dünya hayatı boyunca ve yeryüzü tarihi devam ederken, sayısını ve görev alanlarını bilemediğimiz meleklerin onun hizmetinde bulunması, bu "**secde**" ile ilgilidir. Doğmasına, büyümesine, beslenmesine, güç ve kuvvet kullanmasına, kısaca ömrü boyunca hayatını idame ettirmesine yardımcı olacaklar. Melekler Allah'ın onda yarattığı potansiyelleri Ayne'l-yakin müşahede ettiler ve bu potansiyellerin ortaya çıkması için insanın girişeceği bilumum etkinlikte ona yardımcı olmak üzere görevlendirildiler, "**secde**" ile bu görevi kabul edip; "Rablerini hamd ile tesbih edip takdis etmeleri"nin bir parçası olarak insanın işlerinde çalışmaya başladılar. İnsana düşen, bunca imkânların kendisi için donatıldığı yeryüzünde ve bunca melek, işlerinin yürütülmesi için seferber olurken, kendisine bahşedilen potansiyelleri açığa çıkarması ve bu sayede "yeryüzü hilafeti"ne sahiden ve bihakkın layık ve ehil olduğunu ortaya koymasıdır.

"**İstikbâr**", kibir kökünden türeyen bir kelime olup büyüklenme, kendini büyük görme anlamlarına gelir. Kibir, tekebbür ve istikbar kelimeleri birbirine

yakın anlamlara sahiptirler. Müstekbir büyüklenen, kibirlenen, kendini üstün gören kimseye denir. Kur'an-ı Kerim'de isim ve fiil halinde 48 yerde geçer.

Büyüklenme (**istikbar**) bir duygu halidir, bu duyguyu taşıyanlar, Allah'ın "en büyük" olma vasfını reddeder, kendilerini insanlardan ve yaratıklardan üstün görür ve bunun sonucunda haksız bir tahakküm kurmaya çalışırlar. İstikbar'ın bir özelliği de inattır, bu duyguyu taşıyanlar Hakkı ve Hakikat'i kabul etmezler.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta var: İblis'in kusuru bilgisizliği değil, "kibri" idi ancak bunu ustalıkla gizleyebiliyordu. Onun bu büyük kusurunu Âdem ortaya çıkaracaktı. Yüce Allah, Âdem'i öylesine donattı ki, kendini kontrol edemeyen İblis'in kibri bir anda orta yere döküldü.

Açıkça anlaşıldığı üzere varlıkta ilk büyüklenen İblis veya başka deyişle kapıldığı büyük umutsuzluktan dolayı "iblis" sıfatını kazanan şeytandır. İblis'in büyüklenmesi Allah'a nazaran değil, Âdem'e göredir. Çünkü İblis Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, O'nun irade ve kudretinin her şeyi ihata ettiğini, hiç kimsenin Allah'a hiçbir şekilde ve hiçbir alanda ortak olamayacağını bilir. Hatta türünün en bilgili kişisi olduğu söylenebilir. Bu yüzden İblis'in Allah'a karşı büyüklenmesi, O'nun "secde emrine" itaat etmemesidir. Bunu kendince "sebepsiz" de yapmamakta, bir takım gerekçeler öne sürmektedir. Buna göre "kendisinin ateşten, Âdem'in topraktan" yaratılmış olması, onun secde etmemesini gerektirir. Çünkü iddiasına göre, eğer varlığın bağlı olduğu hiyerarşiye riayet etmek gerekirse, "ateş" "toprak"tan üstündür. (Bu konu, 7/A'raf, 12; 15/Hicr, 33; 17/İsra, 61. ayetlerde ele alınacaktır.)

Bu bize gösteriyor ki, aslında Allah'a karşı büyüklenmek, emirlerine itaat etmemektir. Başka bir ifadeyle Allah'ın hükümlerine göre hareket etmemek, Allah'ın emirlerine itaatten kaçınmak büyüklenmenin başka yoludur. Bunu yaparken kişilerin kendilerine göre mazeret veya gerekçe üretmeleri sonucu değiştirmez; İblis de kendince gerekçe üretmişti. (İblis'in yanlış kıyasla nasıl bağlamı kaydırdığına dair bilgi için bkz. 38/Sad, 76. ayetin tefsiri). İblis hariç, diğer melekler Âdem'in kerem ve üstünlüğünü kabul ettiler, önünde eğildiler.

Burada "bilgi"nin "hikmet"le ilişkisine de kısaca değinmekte fayda var: Apaçık anlaşıldı ki, melekler, Allah'ın kendilerine sadece bildirdiklerini bilebilirler. Yerine göre bilgileri eksik olabilir. Eksik bilgi Bazen hikmete götürmez. Nitekim meleklerin Âdem'in yeryüzündeki hilafetine tereddüt meyanında beyanlarda bulunmaları, Allah'ın hikmetine, muradına veya planına itiraz değildir. Bilgi eksikliği dolayısıyla anlamamaktan kaynaklanan bir hayret veya tereddüt ifadesidir. Nitekim bilgideki eksik tamamlandığında, İblis hariç hep-

si Âdem'in önünde eğildiler. İblis'in diretmesinin sebebi, "eksik bilgi"ye sahip olmasının ona ağır gelmesi ve elbette yeryüzünün halifesi olarak yaratılan insanın ondan çok daha yüksek kabiliyet ve kapasiteyle donatılmasıdır.

İblis bilgiye sahipti, ama Allah'ın dilediği kadarla sınırlıydı, o da diğer melekler gibi Âdem'in yaratılış hikmetini bilemedi. Melekler eksikliklerini anlayıp sınırlarını itiraf ettiler ve "**hikmet sahibi sensin**" dediler, hikmeti bilemediklerini teslim ettiler. İblis öyle yapmadı. Belki o diğer meleklerden çok daha bilgiliydi ama bilgideki eksikliği dolayısıyla "hikmet sahibi" değildi. Bilgisi onu kurtarmaya yetmedi çünkü hikmeti yoktu. Hikmet bilgiye dayalıdır. Bilgisiz hikmet olmaz, meleklerin ve İblis'in sınırları Allah'ın onlara öğrettiği kadar idi; insana ise "**isimlerin hepsi**" öğretilince, hikmete yetecek kadar bilgi sahibi olma imkânını da elde etmiş oldu. Kısaca bilgi ve hikmet bir arada olmalı; bilinç, bu bilgi ve bilgeliğin izdivacından doğmalıdır.

İblis'in mahiyetiyle ilgili şunu söylemek mümkün görünmektedir: İblis (aleyhilla'ne), ontolojik yapısı itibariyle meleklerden ayrı bir cevhere, farklı bir hamura sahiptir. Melek olsaydı diğer melekler gibi secde ederdi çünkü melekler sadece Allah'ın dilediği yönde ve buyruklarını yerine getirmek üzere iradelerini ve güçlerini kullanan varlıklardır. Melekler nurani varlıklar iken, o "ateşten yaratılmıştır" (55/Rahman, 14-15). İblis "cin taifesi"ndendir: "O zaten cinlerdendi" (18/Kehf, 50.) Cin, örtünme, gizlenme, gözden gaip olma anlamını taşır. Ana rahmindeki yavruya gözlerden saklı olduğu için "cenin"; insanı silaha karşı koruduğu için kalkana "cünne"; sık ağaçlı bahçeye kapalı olduğu için "cenne" ve aklı örttüğü için deliliğe "cunun" denmiştir. İblis de cinler gibi ürüyor, çoğalıyor, zürriyet sahibi oluyor (18/Kehf, 50.) Melekler, "Allah'ın elçileridir, masumdurlar" (6/En'am, 124; 35/Fatır, 1.) Nihayet, ontolojik yapısının özellikleri ve içinde taşıdığı küfür ve isyan potansiyeli dolayısıyla, melekler hemen tevbe ve istiğfar ederlerken, o, diretme yolunu tutmuş, Allah'a meydan okumuş ve insana olan husumetini kıyamete kadar sürdüreceğini açıkça beyan etmiştir: "(İblis) cinlerdendi, Rabbi'nin emrinden dışarı çıktı" (18/Kehf, 50).

İblis'in cinlerden olması onun aynı zamanda iyilik ve kötülüğe eğilimli ve irade sahibi olduğunu gösteriyor. O güne kadar, potansiyelini ortaya çıkarmamışsa, kendisine verilen görevlerden ve rolden memnuniyet duyması dolayısıyla idi. Âdem'in yaratılışı ve yeryüzü halifeliğine tayin edilmesi onun sınavı oldu. Sınavı kaybetti, ümitsizliğin timsali oldu (İblis); isyan edip kıyamet gününe kadar bu tutumunda devam edeceğini açıklamasıyla Allah'ın rahmetinden kovuldu yani Şeytan oldu. Salt ümitsizlik İblis'in, bütünüyle Allah'ın rahmetinden kovulmuşluk Şeytan'ın sıfatı ve durumudur. İblislik, Allah'ın rahmetinden

ümit kesmek, Şeytanlık Allah'ın rahmetinden uzağa düşmektir. Bu aşamadan sonra İblis, iyiliğe, hayra olan kabiliyetini de bütünüyle kaybedip salt kötülüğün ve şerrin timsali oldu.

Bu olay, salt kötülük (mahza şer) olan İblis'in niçin insanın ebedi hasmı (düşman) kesildiği hakkında bize yeterince fikir verir. Bu olaydan sonra İblis/Şeytan, insanı doğru yoldan saptırmak üzere ahd edecek, insanın uzlaşmaz "öteki"si olacak; böylelikle insan ile şeytan arasındaki mücadele kıyamete kadar sürecektir. (Ayrıca bkz. 7/A'raf,11,12; 15/Hicr, 28-29; 17/İsra, 61; 38/Sad, 71-72, 76.)

وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا ۪
وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظّٰلِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ
عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ ۪ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۚ وَلَكُمْ
فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٦﴾

35. Ve dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette yerleş. İkiniz de ondan, neresinden dilerseniz, bol bol yiyin; ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.

36. "Fakat Şeytan, oradan ikisinin ayağını kaydırdı ve böylece onları içinde bulundukları (durum)**dan çıkardı. Biz de: "Kiminiz kiminize düşman olarak inin, sizin için yeryüzünde belli bir vakte kadar bir yerleşim ve meta vardır" dedik.**

Âdem ve eşinin cennette yerleşmesi "**iskân**" ile ifade edilmiştir ki **Kurtubi**, bunun geçicilik ifade ettiğini söyler. "Mesken" sükûn bulma yeridir. Ateşe de "seken" denir. Aynı kökten olmak üzere bıçağa "sikkin" denir; çünkü bıçakla kesilen hayvan hareketten kesilir, sükûn bulur. Hareketsizliği ve belki de üzerinde tasarrufta bulunacağı malı mülkü olmadığı, iktisadi bir faaliyete katılamadığı için yoksula "miskin" denir. Geminin alabora olmasını önleyen dümen "sükkan"dır. Yerleşmeyi veya yerleşikliği ifade eden başka kelimeler de var (rukba, ifkar, ihbal, minha, ariyye, itrak gibi). Ancak bunların içinde İbn-i Haldun'un "ömür sürme ve imar etme"yi birleştirip başarıyla kavramsallaştırdığı "umra(n)" dikkat çekici bir anlama sahiptir. **Umra**(n), kişinin kendisine ait bir yere veya bir eve bir başkasını ömür boyu yerleştirmesi, iskân ettirmesidir. 11/Hud, 61. ayette Salih aleyhisselam, kendi halkına şöyle seslenir: "**O, sizi yerden** (topraktan) **yarattı ve onda ömür sürenler** (ve imar edenler) **kıl-**

dı." Ömür ve imar aynı köktendir, ömür süren imar eder, imar eden ömrünün en önemli gayelerinden birini gerçekleştirmiş olur. Yeryüzünün imar faaliyeti ile insan ömrünün gayesi arasında kurulan bu ilişki, İslam bakış açısından din-dünya ayrımı olmadığını göstermektedir.

Âdem ve Havva'ya cennetin her tarafından ve dilediklerini bol bol yeme izni verilmişti. Cennetin temel çağrışımı, mükemmellik ve herhangi bir kısıtlama ve sıkıntının olmaması, en yüksek düzeyde refah, itminan ve mutluluk halidir. Yani cennet öyle bir varoluşsal durum ki, "**onda/içinde** (fiha)" bütün arzular gerçekleşir. Buna rağmen, Âdem'in ve eşi Havva'nın cennet hayatları geçiciydi, belli bir süreliğine iskân edilmişlerdi.

Anlatıma göre, eşi Havva'ya ismini Âdem vermişti başka bir görüşe göre kadının isminin "Havva" olduğunu melekler söylemiştir. Nisa sûresinin ilk ayetindeki tefsirde açıklamaya çalıştığımız gibi, Âdem ve Havva **"tek bir nefisten yaratılmış"** bulunmaktadırlar. Havva, Âdem'in 'öteki beni'dir ve onda sükûn bulması için yaratılmıştır (7/A'raf, 189.)

"Havva" diri, hayat sahibi ve "Hay"dan yaratılan demektir. Âdem'in ona bu ismi vermiş olması, Allah'ın ona isimleri öğretmesi bağlamında varlıklara isim verme, karşılaştığı nesneleri ve varlıkları isimlendirme kabiliyeti sayesinde olup belki de ilk isimlendirmedir. Ruhu'l-beyan'ın sahibi Bursevi'nin yer verdiği bir anlatıma göre, (bir defasında) Âdem uyandığında Havva'yı başucunda buldu. Ona: "Sen kimsin?" diye sordu. "-Ben kadınım" dedi. "-Niçin yaratıldın?" diye sordu. "-Senin benimle ve benim de seninle sükûn bulmak (sekinete erip huzur bulmak) için" cevabını verdi. Melekler, Âdem'e "-Ona ismini sordular; o da "Havva" dedi, kadına bu ismi verdi. Bu anlatıma göre Havva'ya ismini Âdem vermiş veya Allah'tan aldığı vahiy veya ilhamla bu ismi vermiştir. Erkekten yaratıldığı için Havva'ya "mer'e (kadın)" da denmiştir.

Havva annesiz, Hz. İsa babasız, Âdem ise annesiz ve babasız yaratılmıştır. Bu da demektir ki, tabiatın düzeninde değişmeyen yasaları işleten sebepler birer vesiledirler, fonksiyonları ve güçleri kendinden değildir, Allah dilerse, sebepler olmadan da yaratabilir.

Âdem ve eşinin geçici olarak yerleştirildiği cennetin, "dünyadaki bir bahçe" olduğunu söyleyenler varsa da, akla yatkın olanı bilinen Cennet'tir (Bkz. 20/Taha, 122. ayetin tefsiri). Zira kelime elif-lam ile belirtili (ma'rife) gelmektedir: "El Cennete". Bu herhangi bir cennet veya bahçe değil, asıl Cennet'tir. Dil açısından mesele bu iken, anlam açısından da dünya cenneti olması mümkün değildir. Zira Şeytan, Âdem ve eşini kandırınca, onlara **"ebediliği ve sınırsız mülkü"** vadetmiştir ki, isimleri öğrenen, diğer varlıklara göre akıl ve muha-

keme gücü yüksek olan Âdem, nasıl olur da geçici/fani bir dünyada ebediliği ve sınırsız mülke sahip olunabileceğini düşünür. Nitekim ebediliğin peşinde koşarken, fani bir yere sürgün gönderildi.

Dilbilimci Sevan Nişanyan, "cennet"in diğer dillerdeki kullanımıyla ilgili bize şu bilgileri vermektedir: "**Parádeisos** Pers kralının etrafı duvarla çevrili cennet misali bahçeleriymiş. MÖ 399 yılında İran'da deli bir maceraya girişen, sonra da bunun kitabını yazan Atina'lı tarihçi ve komutan Ksenofon bundan ilk kez söz ediyor. Eski Farsça sözcük ***paridaeza** olmalı diyorlar. Eski Farsçadan günümüze kalan yazı hazinesi pek kısıtlı olduğundan elde orijinali yok, bu durumda Yunanlının dediğiyle yetinmek zorundayız. **Pari-** "çepeçevre" demek, İngilizcesi around. Farsça *perakende, perçem, perçin, perdaht, perende, filan+perest, falan+perver, pergel, perişan, pervane, pervaz* vb. sözcüklerinde bu edat geçer. **Daeza** ise duvar veya sur demektir. Yeni Farsça **dîz** şekli Türkçede de kullanılır, hisar demek olup hisar komutanına **dizdar** denir. Dizdaroğlu diye soyadı bile var (Mardin'de Dizdaroğlu ailesi yaşıyor). Bunun öbür "diz"le alakası yok. MS 1. yüzyıla, parádeisos bu sefer İncil'de karşımıza çıkar; Aramice **gannetâ** çevirisi olarak (Ganneta'nın Aramice çeviri olduğunu itiraz edenler var). Bu da saklı bahçe demek, "etrafını duvarla çevirmek, tahkim etmek, saklamak" anlamına gelen g-n-n kökünden. Yahudilikte bu kavram rastlanmaz ama doğru yolu seçen müminlere Tanrının vaad ettiği bir mucizevî bahçeden Hz. İsa da sık sık söz eder, işte bu bahçe o bahçe... Yunancadan Latinceye **paradisus**, oradan Fransızca **paradis** (son hece düşer), İngilizce **paradise** (uzun /i/ 16. yüzyıldan sonra /ay/ okunur), Almanca **Paradies**, İspanyolca **paraíso** (iki sesli arasına gelen yumuşak sessiz düşer) vb. Hepsi cennet demek. Ama modern kullanımdan neredeyse düşmüş de olsa ikinci anlamın izi halâ durur, dört yanı yüksek duvarla çevrili Ortaçağ usulü iç bahçelere *paradise garden* yahut *jardin de paradis* denir. Bahçe tasarımı, peyzaj vs. işleriyle uğraşmış olanlar bilir. Ermenice **pardêz** bahçedir, sözcüğün Orta Farsça (Pehlevice) biçiminden gelir; Batı Ermenicesinde **bardez** olur. Erzurum'un Şenkaya ilçesinin eski adı buydu. Bir de İzmit'e yakın **Bardizag** var, şimdi Bahçecik.

Nişanyan'ın dediğinin aksine İsa'dan nakille, incillerde "cennetten sık sık" söz edilmez. Luka İncili'nde "cennet" şöyle geçer: (Çarmıhta iken) "Asılmış olan suçlulardan biri ona: Sen Mesih değil misin? Kendini ve bizi kurtar, diye sövüyordu. Fakat öteki cevap verdi ve onu azarlayıp dedi: Sen aynı hokum altında olduğun halde, Allah'tan korkmuyor musun? Gerçi biz hak üzere, çünkü biz yaptıklarımıza layık cezayı çekiyoruz, fakat o yolsuz hiçbir şey yapmadı. Ve Ey İsa, sen melekûtunda geldiğin zaman, beni an, dedi. İsa da ona: Doğru-

su sana derim: Bugün sen benimle beraber cennette olacaksın, dedi." (Luka, 23:30-43).

Tefsircilerin zihnini meşgul eden bir soru da şu olmuştur: Burada sözü edilen cennet nerededir? Kimine göre bizim dünya hayatından sonra mükâfat olarak bize vaad edilen cennet; kimine göre yeryüzünde, özel bir bölgede saklı bahçeydi. Bu cennetin göklerde olduğunu söyleyenler de vardır. Bu tartışma çok anlamlı değildir zira söz konusu olan "özel bir durum"dur, Âdem ve Havva yasağı ihlal ettikten sonra bu "durum"dan çıkmış, "başka durum"a geçmiş, böylelikle her şey radikal bir değişim geçirmiştir.

Âdem ve Havva'ya konan yasak, şu veya bu meyvesi olan ağaca yaklaşma yasağıdır. Ağaç sanki gösterilmiş karşıda duran çekici, tahrik edici bir nesne olarak anlatılmaktadır. Bunun anlamı, her ikisinin durumunun geçiciliğini ifade eder. Belli ki cennetten çıkmak istemiyorlar, onlara birileri -ki bu şeytandan başkası değildir- geçici olduklarını söylemiş. Bu yüzden meyveyi (elma, üzüm, buğday başağı/sümbül, incir veya başka bir şey) yemeleri durumunda cennetten yani ebedilik ve sınırsız mülk yurdundan çıkarılmayacaklarını düşünüyorlar. Belki de onları korkutan "halife" olarak seçildikleri yeryüzüne gitmek istememeleri, sorumluluk ve görevden kaçınmalarıdır. Beğenmediği bir yere tayini çıkan bir memurun görev yerine gitmekten imtina etmesi gibi. Cennet ebedi huzur, mutluluktur. Dünya ise cefa, sıkıntı, mihnet, emek harcama yeri (şekavet) ve geçicidir (fani).

Yemeğin ve yemenin tarihini çözümlemeye Âdem ve Havva'dan başlayan Montanari'ye göre "Âdem yasak meyveyi yer, böylelikle Tanrı tarafından 'avlanmış' olur. Aslında sanıldığı gibi kutsal metinlerde geçen bir 'elma' değil, yemiştir. Görsel olarak ifade edilmesi gerektiğinde, her yerde en sık karşılaşılan bir meyve olan elma seçilir, hafızalarımıza öyle kazınır. Yazar, 'Ortaçağ'da Beslenme ve Kültür' adlı kitabında manastırlarda tüketilen yiyeceklere, yemeğe dair günahlara, yemek üzerinden aforoza, farklı oruçların boyutlarına değinir. Manastırda en klasik ceza bir keşişin tek başına yemek yemek zorunda kalmasıdır. Keşiş Giovanni Nano'nun bir kadınla aynı tencereden yemek yemenin ne büyük bir günah olduğunu söylerken aslında Âdem'in aynı anda iki günah işlediğini gösterir: Hem yasak bir meyveyi yediği, hem de bu işi bir kadınla yaptığı için! Hz. İsa ise Âdem'in yiyerek işlediği suçu yemeyerek yani oruçla kapatır."

Kitab-ı Mukaddes (Tekvin, 1-3 baplar), günahı Âdem'in işlediğini, Âdem'i günaha Havva'nın sevk etmiş olduğunu, Havva'yı da yılanın ikna ettiğini anlatır. Kadın bu yüzden doğumda sancı çeker, yılan da karnı üzerinde sürünme cezasına çarptırılır. Kur'an-ı Kerim'e göre ilk günahı erkek ve kadın birlikte

işlediler. Hitap ikisine idi: "**İkiniz yaklaşmayın**". Tek başına Âdem veya tek başına Havva, yasak meyveyi yemiş olsaydı, suç gerçekleşmiş olmaz, ceza da tahakkuk etmezdi. Dolayısıyla kadının tek başına bu suçtan sorumlu tutulması doğru değildir. Meseleyi kendi aralarında müzakere etmiş olmaları muhtemeldir fakat belki de Havva, Âdem'e uymuştur ki, modern zamanlardaki feminist söylem dışta tutulacak olursa, beşeriyetin genel örfünde kadına göre erkeğin sorumluluğu önde tutulmuştur.

Bir başka husus Âdem, bu suçu "soyut insan" sıfatıyla yani bizim babamız olan insan olarak işlemiştir. Daha peygamber değildir, çünkü peygamberler ismet sıfatları dolayısıyla böyle suçlar işlemezler. Yine soyut insan yani türümüzün timsali olarak "**Allah'tan kelimeler alıp**" tevbe etme başarısını göstermiştir (7/A'raf, 23). Eğer peygamber sıfatıyla tevbe ettiği farz edilecek olursa, bu hem bir peygamberin günah işlediği hem zaten peygamberlerin her an istiğfar ettikleri için peygamberlere has bir tutum olduğu düşünülecekti.

Âdem ve Havva bu yasağı niçin çiğnedi? İlk ihtimal, ebedilik ve mülke olan sevgileri tutku derecesindeydi. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Kişinin bir şeyi (tutkuyla) sevmesi, onu sağır ve kör eder" (Ebu Davud, Edeb, 115-116; Müsned, V, 194.) İkinci ihtimal, yaratılışlarına uygun bir biçimde "unutmaları": "Andolsun, bundan önce biz Âdem'e ahid vermiştik, fakat o unuttu. Biz onda bir kararlılık bulmadık" (20/Taha, 115.) Unutkanlık ve yeterince kararlı olmamak. İnsanın iki hasletidir. İnsan yapılan uyarılara yeterince kulak asmadığı zaman nice sıkıntılarla karşılaşır! Şeytan konusunda kendisi önünde eğilmeyi reddettiği anda Âdem uyarılmıştı: "**Ey Âdem, bu** (şeytan) **gerçekten sana ve eşine düşmandır; sakın sizi cennetten sürüp çıkarmasın, sonra mutsuz olursun.**" (20/Taha, 117.)

"**Ağaç**" metaforu son derece anlamlıdır. "**Şecere**" sağa sola yayılan, dal budak salan her şeydir. Bunun salt bitki olması gerekmez. Aslı bitki (ağaç) olmakla beraber, Bazen mızrak da delik deşik edince beden ağaç gibi parçalanır. 4/Nisa, 65. ayette "dallanıp budaklanan ihtilaf, çekişme ve çatışma konuları" (şecere) kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu demek oluyor ki, Âdem ve Havva'nın kendilerine yasaklanan ağaçtan yemeleri, orada kalmadı, dallandı, budaklandı ve yeryüzünde insanın tarihinin başlamasının ilk adımı oldu. Beşeriyetin ağacı dallanıp budaklanan ağaç gibidir. "Ağaç"ın ne olduğu konusunda çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir: İlim/bilgi. Buna göre ağaç iyiliği ve kötülüğü, hayrı ve şerri bilme ağacıydı. Ya da bilinçti! Herhangi bir ağaç cinsi idi. Vehb ibn-i Münebbih'e göre danesi sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı buğdaydı. Sünbül. Zeytin ağacı. Hurma ağacı. İncir ağacı. Meyvesinden yendiğinde

büyük abdest ihtiyacı hissedilen ağaç. Kâfur ağacı. Ebediyet ağacı. Şarap ağacı. 'Mihnet' ağacı. Üzüm. Meyve ağacı. İlm-i Muhammedi ağacı. Al-i Muhammed ağacı. Kur'an-ı Kerim, ağacın ne olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermiyor, ancak cennette belli bir ağaç olduğu, insanın cennetten kovulmasına ve mutluluğuna engel olan bir ağaç olduğu anlaşılıyor.

Âdem dünya durağına uğramadan cennette kalsaydı, melekler gibi "statik" olur, onda var olan potansiyellerin açığa çıkması, kemal yönünde ilerlemesi mümkün olmazdı. Belki de isimlerin en iyi tecelli ettiği varlık olarak Âdem, cemalin de celalin de (esma) tecelli edeceği ayna hükmündedir. Hem zaten yeryüzünde halife olmak üzere yaratılmıştı, hikmet-i ilahi bu şekilde yaratılıp bilinç kazandığı yerden, ağır sorumluluklar, çileler çekeceği, altın gibi ateşten geçeceği dünyaya sürgün edildi. Ağacın ruhunda uyandırdığı merak saiki onu "günah" işlemeye sürükledi. Böylelikle hikmetin tecelli etmesi süreci başladı. Şeyh Necmettin, sürekli Âdem'e "Âdem, kaza gelince feza daralır" diye nidalarda bulunulduğunu söyler. Mevlana Celaleddin şöyle ifade eder:

Hükm-i kaza gelince insanın tedbiri boşa gider
Zira tutulmakla güneşin yüzü kararır.

Âdem, güneş gibi işlediği günahla karardı, ona verilen bilgi fezası daraldı, adeta ağaca odaklanıp bir an için ondan yemekten başka bir şey düşünemez oldu. Böylece Âdem ve Havva, yasağı ihlal etmekle zulmetmiş oldular (7/A'raf, 23). "**Zulüm**", bir şeyi olması gereken yerin dışında yere koymaktır. Yapılmaması gereken şey yapıldığında da zulüm olur. Sağlıklı deveyi kesmek, erken sağılan süte (zalime) denir. En büyük zulüm şirktir (31/Lokman, 13.). Aynı zamanda ışığın, aydınlığın ve adaletin zıttıdır.

"**Zelle**" yanılma hali olmakla beraber, ayağın kayması ile bir yerden ayrılmak demektir. Şeytan, ilk iki insanın ayağını kaydırınca, bir anda kendilerini cennetin dışında buluverdiler. Dünyada, gündelik hayatımızda da böyle olmuyor mu? Yanlış bir tercih, ani bir karar, kontrol edilemeyen küçücük bir gaflet hali bir anda büyük maliyetlere sebebiyet verebilir. Mesela hız/sür'at tutkusunun ani ve yanlış bir harekete sebep olup ölümcül bir trafik kazasının vuku bulması gibi. Şeytan'ın onların ayaklarını kaydırması, içlerine vesvese vermesi şeklinde oldu. (3/Al-i İmran, 155; 7/A'raf, 20-21; 20/Taha, 12.) Hakikatte Şeytanın hiçbir şeye gücü yetmez, sadece yanıltır, vesvese verir, tereddüt ve şüphelere düşürür. İnsana faydalı olacakmış gibi yaklaşır, gerçekte ise ona zarar vermek ister.

İçinde bulundukları halden çıkarıldılar yani cennetlik vasıflarını kaybedip

yeryüzünün insanları, dünyalı oldular. (Bkz. 7/A'raf, 19-27 ve 20/Taha, 115-124. ayetlerin tefsiri.)

Bu olaydan sonra yeryüzünde bir süreye kadar kalacaklar (40/Mü'min, 64.) Buradaki "**süre** (hiyn)" tek tek insanların kişisel ömrü, insanlığın ise yeryüzündeki tarihi anlamındadır. Bu da gösteriyor ki, insan yeryüzünde ebedi değildir, dünyanın faniliği gibi geçicidir. Asıl ait olduğu yurda, ahirete gidecektir.

İnsan-yeryüzü (dünya) ilişkisi, onun ilk evresindeki cennet hayatından kopuk değildir. Âdem cennetten dünyaya geldi. Ama sanki dünya hayatı boyunca iki fikir arasında med-cezir (gel-git) hali yaşamaktadır: Acaba dünya hayatını yaşayıp sürdürür ve çeşitli eylemlerde bulunurken, temel düşüncesi "tekrar ait olduğu cennete dönme hazırlığı"nı eksiksiz tamamlamak mı yoksa "yeryüzünü imar ile cennete çevirmek mi?" Bu tarihin anlamıyla ilgili önemli bir sorudur.

İnsan, "haciyat ve zaruriyat" seviyesinde, ayakta kalabilecek temel gıda ve imkânlara (yeme-içme, barınma) sahip olmak ister. Cennette her şey boldu; fakat bununla yetinmez "tekmiliyat" safhasına geçer, tamamlayıcı unsurların tümünü temin etmek için çalışır. Bununla da yetinmez "tahsiniyat" safhası başlar ki, bunun ilk aşaması hüsün ve cemal, güzellik, estetik, sanat ve ruhun eşyaya yansıtılması iken; ikinci safhası israf, gösteriş, kibir, kendini beğenmişlik, başkalarından farklılaşma ve nihayet yıkımı getiren mütreflerin azgın ve şımarık tutumlarıdır. Dünyanın cennete benzetilmek istenmesi, makul ve meşru bir seviyede tutulursa, imarın felsefesi olur, tahsiniyattan "tahrimiyat"a dönüşünce salt sekülarizm olur.

Dikkat çekici husus şu ki Allah, Âdem ve Havva'ya **"sakın bu ağaca yaklaşmayın"**, bunu size yasakladım, yasağı dinlemediğiniz takdirde **"kendinize zulmetmiş olursunuz"** diye sıkı sıkı tembihlerde bulunduğu halde, insanın yine de gidip meyveyi yemeyi göz almasıdır. Değil meyve veya ağaçtan yemeleri, ona "yaklaşmaları" dahi yasaklanmıştı. "Zina suçu"nun işlenmemesi için yapılan tembihin aynı kalıpla gelmesi dikkat çekicidir. Zinaya da **"yaklaşılmaması"** emredilir. (17/İsra, 32.) Bu ve diğer ilgili ayetlerden, zikri geçen ağaç metaforun, yasak bir zamanda ve yasak bir mekanda Âdem ve Havva'nın cinsel birleşmelerini ima ettiğini söylemek mümkün. Kendilerine yasaklanan ilişkiye girdiklerinde günah işlemiş oldular, çıplak olduklarının farkına vardılar. Şeytan onları ebediliğe, sınırsız bir mülke sahip olacakları vadiyle kandırmıştı.

Acaba Âdem ve Havva, bunu hangi saikle yaptılar? Bu soruya bizler hepimiz, kendi hayatımızda yaşadıklarımız üzerinde tefekkür ederek, muhasebe yaparak cevap bulabiliriz. Yedikleri meyvenin "acı" olduğu muhakkak. Çünkü

sonucu çok acı oldu, cennetten kovulmalarına ve dünyanın bin bir sıkıntı ve mihnetine katlanmalarına sebep oldu. İnsan öyledir, bile bile "acı meyve"yi yer.

Oradan inenler/indirilenler "Âdem, Havva ve şeytan"dır. 20/Taha, 123. ayette "hubut" fiili "tesniye (ikisi için)" gelmişse de, arkasından "cemian (tümünüz)" denmiştir. Yani inenler, cennetten çıkarılanlar erkek, kadın ve şeytandır. İnsan ile şeytan arasında ebedî bir düşmanlık başladığı kesindir, şeytan, her durumda insanı doğru yoldan saptırmak için elinden geleni yapacaktır. Çünkü insan onun hasmıdır, varlık sahasına çıkmasıyla yerinden olmuş, Allah'ın insana bahşettiği yüksek potansiyelleri, kabiliyet ve şerefli konumunu çekememiştir.

Ancak burada "**birbirinize düşman**" ifadesi, acaba Âdem ile Havva arasındaki, başka bir ifadeyle hem kendi hemcinslerimizi hem erkek ile kadın arasındaki çekişmelere işaret ediyor mu? Özünde, insanlar aynı safta olmalılar, zira onların hakiki ötekileri şeytandır. Ancak aralarında derin ve yıkıcı çatışmalara giriştiklerini biliyoruz. Çatışma sadece farklı dini, etnik, bölgesel, sınıfsal gruplar arasında değil, giderek iki cins yani erkek ile kadın arasında da baş göstermiş bulunuyor. Burada (2/36. ayet) çoğul olarak "birbirinize düşman olarak inin" denmişken, Taha 123'te "ikiniz inin" denmiş. İnenler birbirlerine düşman olacaklardır. Yakından bakılacak olursa aile içinde ortaya çıkan huzursuzlukların, erkek ile kadın arasındaki çekişme ve mutsuzlukların neredeyse tamamı şeytanın tuzağına düşme sonucudur. Çünkü şeytan, erkek ve kadın arasında sevginin yeşermesini, yeşeren sevginin serpilip büyümesini ve bereketli bir ağaç gibi dal budak salmasını, birlikte kurdukları meskenlerinde sekine ve sükûn bulmalarını istemez. Onları kıskanır, bu yüzden aralarına girer, fitne sokar; görünürde makul gerekçeler ve argümanlar öne sürerek birinin diğerine haksızlık yaptığını telkin eder. Belki de zamanın sonunda şeytanın insan soyu arasında çıkaracağı en büyük iç çatışma erkek ve kadın arasında cinsiyetçiliğe dayalı fitne ve kışkırtma olacaktır. Cinsiyet temelli çatışmanın daha geniş ölçekteki çatışma biçimi toplumsal cinsiyetçilik karşımıza çıkmaktadır.

Kabul etmek lazım ki, insanlar arasındaki husumet ve çatışma potansiyeli dünyaya gönderilmenin yani dünya sınavının bir parçasıdır; ancak bu potansiyeli aktif hale getiren şeytandır, o insanda kendine bir ajan hükmünde kullandığı nefsinin istek ve tutkularını harekete geçirir; insanı açlık ve yoksullukla korkutur, Bazen kötülüğü iyi formun içine sokar, kulağına iyiliği çağrıştıran sözler fısıldar yani insana dört yönden (sağından, solundan, önünden, arkasından) yanaşır ve fakat her defasında amacı insanları, beşer soyunu birbirine düşürmek, böylece intikamını almak ve aslında Allah'ın insanı yaratmakla -

haşa- "hata yaptığı"nı ispatlamaya çalışmak ister. Şeytan'a göre Allah, "adaletsiz" davrandı, toprağı ateşin önüne geçirdi. Kendisine mühlet verildiği takdirde bunun "hatalı" bir karar olduğunu gösterecektir.

فَتَلَقَّىٰٓ اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

37. **Derken Âdem Rabbinden** (birtakım) **kelimeler aldı. Bunun üzerine** (Allah da) **tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri kabul edendir, esirgeyendir.**

Âdem'in hatasının farkına varmasıyla, "hemen" pişmanlığını dile getirip tevbe etmesi önemlidir. Bu, insan ile şeytan arasındaki önemli farkın altını çizer. Âdem'in günahı nefsine uymaktı, şeytanınki ise kibirdi. İki günah arasındaki mahiyet farkından dolayı Âdem tevbe edip kurtuldu, şeytan kibrini yenemeyip ebediyyen Allah'ın rahmetinden kovuldu. Âdem'in Rabbi'nden aldığı (telakki edip telkin aldığı), alıp kurtuluşu için sarıldığı kelimeler, pişmanlık, bağışlanma dileği, mazeret ve üzüntü beyanı, dua, utanma ve yakarma gibi şeylerdir. Hemen sonra gerçekten kendine zulmettiğini anladı (28/Kasas, 16.) Rabbinden merhamet diledi (7/A'raf, 23.)

Suat Yıldırım, Âdem'in işlediği zelle kabilinden günahın henüz Âdem'in tabiatında huy haline gelmediğini söyler. Onun için bu musibetten sonra bu yaratılışıyla Rabbine döndü, O'nun kendisine bazı kelimeler telkin ettiğini sezdi, o kelimeleri alıp onlarla amel etti. (Kelimeler için bkz. 7/A'raf, 23.)

Allah, Âdemin tevbesini kabul etti. **Kurtubi**'ye göre, ona tevbe etme başarısını ihsan etmesi ve tevbe etmesiyle tevbesini kabul etmesi demektir. Bu önemlidir, eğer tevbe etme başarısı olmasaydı, ilk günah ebedi suça dönüşürdü. Elmalılı ince bir noktaya dikkat çeker. Ayette "bizden" değil, "Rabbi'nden kelimeler aldığı" bildirilir. Zira her ne kadar tevbesi kabul olunsa da, insan "**hubut** (düşüş)" emriyle tenzil-i rütbeye uğramıştır. Artık "Hitap konumu"nda değil, "gıyab konumunda" bulunuyor. Halife olarak takdir edilmiş olması, onda isimlerin bilgisi ve kuvvetlerinin kalmasını sağlamaktadır.

Bunun var oluşumuzla ilgili derin bir hikmeti vardır. Belki de hubutla, insan dürtüleri ve salt arzularıyla yaşayıp kaybettiği cennete, dünya sınavından geçip başarıyla çıktıktan sonra aklı, iradesi ve bilinciyle dönecek, bu sefer gerçekten değerini bilecektir. Zira kişi, sahip olduğu değeri ve nimeti kaybetmedikçe bilmez; kısa süren cennet macerası da böyle olmuştur. Bu da bize gösteriyor ki, cennet dünyada değildir, yeryüzünde cennet kurmak da mümkün değildir.

Allah'ın rahmeti sınırsızdır. Âdem'in tevbesini kabul etti. Bundan sonra

da bu sünnet esas alınacaktır. Yani insanın sorumlu tutulacağı husus, günah değil, günahta ısrar etmek, tevbe etmemek ve Şeytan'ın yolundan gitmek olacaktır. Tevbeleri kabul eden ve Rahim olan Allah, eğer insan pişmanlık duyar, Allah'tan aldıklarına sarılır ve Sırat-ı müstakimi takip ederse kurtulur. Günah asli değil, arızidir; doğru istikamet ve salih amel ise aslidir. Aynı şekilde Allah'ın bağışlaması asli, gazaplanıp azap vermesi arızidir. O halde yapılması gereken şey asli olana sarılmak yani doğru istikamet tutturup salih amellerde bulunmak olmalıdır.

Burada Hıristiyan ilahiyatından farklı bir bakış açısı olduğu görülüyor. Hıristiyan inancına göre, Âdem ilk günahı işledi, onun çocukları da bu ilk ve asli günahla doğmaktadır. "Tanrı, biricik oğlunu bir kefaret olarak gönderdi ve çarmıha gerilmesine izin vererek feda etti." İslam inancına göre:

a) Allah'ın oğlu yoktur, ne doğurmuştur ne onu doğuran vardır (112/İhlas sûresi.)

b) Dünyaya gelen her insan, özgür ve günahsız olarak doğar, boynunda babasının günah yaftası yoktur. Ancak günaha eğilimlidir, günah işleme potansiyeline sahiptir.

c) Şirk hariç tevbe ile affolunmayacak günah yoktur (9/Tevbe, 104).

d) Kişi günah işler, cezası kendisine aittir, kimse bir başkasının suç ve günahından sorumlu tutulamaz; günah ve ceza bireyseldir (6/En'am, 164; 35/Fatır, 18).

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38. Dedik ki: "Oradan hepiniz inin. Bundan sonra size benden bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa, onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır."

39. İnkâr edip de âyetlerimizi yalanlayanlar ise; onlar, ateşin halkıdırlar ve orada süresiz kalacaklardır.

"**Oradan hepiniz inin**" emri Âdem, Havva, Şeytan ve onların zürriyetini kapsamaktadır. Belli kişilerden çok bir cinsin temsili söz konusudur. Buna bugünkü ve yarınki, başka bir deyişle kıyamete kadar gelecek nesiller dâhildir.

İbn-i Kemal'e göre, Âdem ve Havva'nın cennetten indirilmesi -onlara yapılan ihtara rağmen (Bkz. 7/A'raf, 22)- hakikatte bir taltiftir. Çünkü "**hubut**"

bir tenzil-i rütbedir. Bu sayede Âdem'in kemalini tamamlayabilmesi için geçici olan dünya hayatını yaşamasını, fitneye tabi tutulup ateşin içinden geçen altın gibi süzülüp başarı kazanmasını, saflaşmasını ve böylece Cennet'e geri dönmesini sağlamak amacıyla ona fırsat verilmiş oldu.

Gelecek hidayet Es-Süddi'ye göre Kitap'tır. Bunun kitap, sahife veya peygamberler olduğunu söylemek mümkündür. Allah tarafından gönderilen peygamberler ve indirilen kitaplar, insana "**hidayet**"i göstermişlerdir. Ancak hidayet yoluna giren ve ilerleyen insandır. Hidayet bulan kurtulur; böyleleri için "**korku ve hüzün**" söz konusu olmayacaktır. Fakat burada dikkatten kaçmaması gereken bir nokta var: Hidayet Allah'tan gelecektir yani mütealdir. İnsanlar kendileri hidayet icat edemezler. Düşmüş olanın tekrar terfii, yücelmesi, eski mertebe ve makamına yükselmesi için takip edeceği yol, yöntemdir. Kur'an-ı Kerim'de sıkça tekrarlanan hidayetin sadece Allah'a mahsus olduğu konusu bu şekilde açıklık kazanır. Düşüşten (hubut) hemen sonra "**Hepiniz oradan inin**", buyrulmakta, arkasından, yüce Allah'tan kendilerine bir hidayetin geleceği bildirilmektedir. Buna uyan dünyada korkmayacak, kaygılanmayacak, ahirette de üzülmeyecektir.

"**Korku**" geleceğe, "**hüzün**" geçmişe dönüktür. Korku imanla sağlanan güvenliğin zıttıdır, kaba tehlikeleri içerdiği gibi kaygı ve endişeleri de içerir. Mü'minler, dünya hayatlarını başarıyla bitirdiklerinde ahirette onları korkuya sürükleyecek, endişelendirecek veya kaygılandıracak hiçbir olumsuz durumla karşılaşmayacaklardır. Çünkü artık emniyet ve selamet yurduna kavuşmuş olacaklardır. Geride bıraktıkları dünya ve dünya hayatıyla ilgili hiçbir şey onları hüzünlendirmeyecektir. (Âdem'in yaratılışı, Şeytan'ın kibir gösterip diretmesi ve bununla ilgili diğer konular için bkz. 20/Taha, 115-124. ayetlerin tefsiri.) Gelen peygamberleri yalanlayan, vahiylerin hakikatini inkâr edenler için ateş halkı olacak ve orada süresiz kalacaklardır. (Bkz. A'raf, 11-28; Hicr, 26-43; 61-65; İsra, Kehf, 50; Taha, 115-125 ve Sad, 71-85).

Bu tehdit Kur'an-ı Kerim'de defalarca tekrarlanır. Cehennem azabının iki özelliği var: Biri yakıcı, diğeri süresiz azap olması. "Süresiz azap" bu ayette "ateş" için kullanılmıştır, Zuhruf sûresinde (43/74) "Cehennem" için de kullanılmıştır. "Huld" cehennem azabı için kullanıldığı gibi, bir ödül olarak vad edilmiş cennet hayatı için de kullanılmıştır (2/Bakara, 82 vs.). Bu manada iki paralel süresiz hayat olduğu sonucu ortaya çıkıyor: Cennet ve cehennem hayatı. Musa Carullah ve başkaları, ebediyet/sonsuzluk ile süresizlik/huld arasında bazı semantik ayırımlar yapıp en azından cehennem azabının "sonsuz ebedi" olmadığına dair bazı iddialar atmışlarsa da, Kur'an-ı Kerim'de "Halidî-

ne fîha ebede (Süresiz olarak ebedi)" hem cennet (4/Nisa, 57), hem cehennem için (3/Al-i İmran, 88; 4/Nisa, 169; 9/Tevbe, 68) kullanılmış bulunmaktadır. Benzer şekilde, "Gökler ve yer devam ettikçe cehennem azabının ve cennet mutluluğunun devam" edeceği (11/Hud, 107-108) belirtilmiştir ki, bundan hareketle ebediyeti ve sonsuzluğu başka şekilde anlamak gerektiğini söyleyenler vardır.

Biz "ebediyet"i dünya şartlarında sahip olduğumuz hareketin ölçüsü ve bundan türeyen "zaman" kavramı üzerinden idrak edebiliyoruz, ahiret söz konusu olduğunda yani kıyametle **"göklerin başka gökler, yerin başka yere dönüştüğü"**nde bunun nasıl bir muhtevada tecelli edeceğini Allah'tan başka kimse bilemez. Bazıları cehennem azabının dünyada eksik kalmış kemalin tamamlanması, iyileştirilmemiş hastalıkların tedavisi için zorunlu acı verici ikametgâh, bir tür hastahane olduğunu, dolayısıyla her ne günah ve suç işlenmiş olursa olsun, cehennemin bir gün sona ereceğini öne sürmüşlerdir. Hatta "azab"ın "azbün"dan bir tür tat, hoşluk ve alışkanlık kesp edileceğini düşünenler de var. Ancak bu konuda elimizde sahih ve sarih naslar mevcut değildir.

İnkâr, Allah'ın birliğini ve ayetlerini yok saymaktır. Oysa varlık âlemi sonsuz objeleri ve oluşumuyla Allah'a tanıklık etmektedir. Bütün varlık Allah'a boyun eğer ve O'nu yüceltirken (17/İsra, 44), her bir varlık yaratılmış nesne O'nun emir ve buyruklarını yerine getirirken, insanın bu hakikati inkâr etmesi Yaratıcı'ya olduğu kadar, varlığa karşı da işlenen büyük suçtur. Bir hükümdarı tanımayan, onun buyruklarını, kurumlarını ve tayin ettiği görevlileri de tanımıyor, böylelikle mülkün sahibine ve misyonuna karşı gelmiş oluyor. Bu tabiatıyla varlığı da değersizleştirmek anlamına gelir. Bu ağır suçu işleyeni **"cehennem öfkeden parçalanacakmış gibi bekliyor"** (67/Mülk, 8).

Bir azap olarak cehennem hayatını algılarımızla idrak edip anlamaya çalıştığımızda inanılmaz korkunç ve dehşet vericidir. Nobel ödüllü İspanyol şair Vicente Aleixandre'nın söyledikleri dikkat çekicidir: "Cehennemi asıl korkunç kılan, orada çekilecek olan acılar değildir. Cehennemin bu denli korkutuculuğu, o acıların asla, hiçbir zaman bitmeyecek olmasıdır, kısaca umutsuzluktur, umuda imkân verilmeyişidir, umudun daha baştan öldürülmesidir." Cehennemin elim-acıklı (2/Bakara, 10), yakıcı-kavurucu azap yanında, umutsuzluğun olduğu bir yer olduğu doğrudur. Zuhruf sûresinde (43/75) "Orada olanlar umutsuz (müblis)" kimseler olarak tasvir edilir. Söz konusu iç karartıcı durum şu ayette şöyle anlatılır: **"İçinde onlar** (şöyle) **çığlık atarlar: 'Rabbimiz, bizi çıkar, yaptığımızdan başka salih bir amelde bulunalım.' Size orda** (dünyada)**, öğüt alabilecek olanın öğüt alabileceği kadar ömür vermedik mi?**

Size uyaran da gelmişti. Öyleyse (azabı) **tadın; artık zalimler için bir yardımcı yoktur."** (35/Fatır, 36-37.)

يَا بَنِي إِسْرَاءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

40. Ey İsrailoğulları, size bağışladığım nimetimi hatırlayın ve ahdime bağlı kalın ki ben de ahdinize bağlı kalayım. Ve yalnızca benden korkun.

Sûrenin başlangıcında üç insan profilinden söz edildi (mü'min, münafık ve kâfir). Arkasından insanın yaratılışı, türümüzün modeli Âdem'e bağışlanan imtiyazlar, gerçek ve ebedi düşmanı Şeytan'a karşı uyarılmasına mukabil insanın işlediği günah ve bunun doğurduğu sonuçlar anlatıldı. Karşımıza çıkan tablo şu: İnsan, aslında bağışlanan bunca nimet ve ayrıcalıklara rağmen yine de Rabbi'ni, kendisine öğretilenleri ve verilen öğütleri unutup nankörlük yapabilmektedir. Âdem ve eşinin yaşadıkları bunun örneğidir. Benzer bir durum ilginç bir biçimde "beşeri topluluklar"ın hayatında yani tarihte de vuku bulabilir. Başka bir ifadeyle Âdem'in unutması, günah işleme potansiyeli ve karşılaştığı sonuçlar -ki bunlar çoğu zaman trajik olmaktadır- topluluk hayatına yansıtıldığında karşımıza benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. O halde bireysel bilinç olduğu gibi kolektif bilinç de vardır; her iki bilinç hali de beşere aittir. Bu esaslı "beşeri durum"un iki versiyonundan biri Âdem'in yaşadıkları, diğeri somut bir örnek olması bakımından "İsrailoğulları"nın başından geçenlerdir.

İsrailoğulları, bireysel sorumluluklar, hak ve görevler alanının benzer bir biçimde topluluk hayatında da yaşanabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Kur'an-ı Kerim'in oldukça geniş ve ayrıntılı sayılabilecek bir çerçevede Hz. Musa aleyhisselam ve İsrailoğullarından söz etmesinin sebeplerinden biri budur. Hz. İbrahim (a.s.)'den 69 yerde bahsedilmesine karşılık, Musa aleyhisselam, 34 sûrede 131 ayette ve 136 yerde kendisinden bahsedilmektedir. Hz. Harun (a.s.)'dan 11 yerde zikredilir. Dolaylı olarak Hz. Musa'dan bahseden ayetleri de göz önüne aldığımızda bu sayının 502'ye çıktığını tespit ediyoruz.

İsrailoğullarının başlarından geçenler, peygamberleri ve Tanrı ile olan ilişkileri somut tarihsel olaylar bütünüdür. Bu, söz konusu trajediyi sadece ve özel bir kavim (etnik/dini grup) olarak İsrailoğullarının yaşamış olmasından kaynaklanmıyor; çünkü belki onlardan önce, onların çağdaşları ve onlardan sonra da birtakım topluluklar benzer tecrübeleri yaşamışlardır, el'an yaşıyor

ve gelecekte de yaşayacaktır. Tarihte cari olan ilahi yasa (sünnet) böyle olmakla beraber Kur'an, Ulu'l-azm peygamberlerinden biri olan Hz. Musa (a.s)'nın kavmini bilinen somut bir örnek olarak zikretmeyi tercih etmektedir. Arkasından son tebliğin ilk muhatapları Müslümanlara ve diğer bütün beşeri topluluklara bu somut tarihsel olay üzerine uzun uzadıya düşünmelerini, gerekli dersleri çıkarmalarını göstermektedir.

Açıkça ifade etmek gerekirse, İsrailoğullarının bu geniş çerçevede zikredilmiş olmaları, "seçilmiş kavim" olmaları dolayısıyla değil, "seçilmiş örnek olay" olması dolayısıyladır. Bu, çoğu zaman iddia edildiğinin aksine İsrailoğullarının diğer hemcinslerine göre ne aşağı ne üstün bir fıtrata veya ırka sahip olduklarıyla ilgilidir. Başka herhangi bir insan topluluğu (kavim, etnik grup vs) de olabilir. Anlatılmak istenen şu ki, insanlar doğru bir kolektif bilinçle doğruluk, iyilik, adalet ve merhamet üzere yaşadıklarında Allah'ın büyük nimetlerine mazhar olurlar; yükselirler; bu şekilde yaşamayanlara göre öne ve üste çıkarlar.

Buradan başlamak üzere 105. ayete kadar anlatılan olaylar yaşanmıştır, ancak her yeni gelen peygambere kendi halkının gösterdiği bir tepkiyi ifade etmektedir; yani aynı, yaklaşık veya başka formlarda diğer peygamberler de kendi halklarıyla bu türden sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu ırk olarak Yahudilerin "iflah ve ıslah olmazlıkları"yla ilgili görülmemeli; Âdem gibi kolektif bilince sahip herhangi bir beşeri topluluğun da içine düşebileceği hata ve yanlışlıklar dizisi olarak algılanmalıdır. Ve tabii ki ayetlerin indiği ortamı ve genel olarak Müslümanların tarih içindeki davranışları göz önüne alındığında, bir bakıma bu sûrette "kızım sana söylüyorum gelinim sen işit" denmek istenmektedir. Yani siz Müslümanlar da bu yaşanmış tecrübeden dersler çıkarın ve sakın aynı hatalara düşmeyin, mesajı verilmektedir.

Nasıl Âdem'in Allah'ın emirlerine uyduğu zaman diğer varlıklardan belirgin bir üstünlüğü varsa, aynı şekilde, doğru istikamette ilerleyen toplulukların ve toplumların da diğerlerine göre üstünlükleri vardır. Başka bir ifadeyle üstünlük şu veya bu dil, bölge veya ırk grubunun tekelinde değildir; üstünlüğü sağlayan şey ahlaki kemal ve Hucurat sûresinde açıkça belirtildiği üzere "takva"dır. Nitekim Kur'an'ın işaret ettiği başka olaylar da vardır. Bu "örnek olayı"n önemini arttıran tabii ki bir faktör var, o da Hz. Musa ve Hz. İsa (a.s.) gibi iki Ululu'l-azm peygamber ile arada İbrahim aleyhisselamın soyundan gelen İshak, Yakup, Yusuf, Harun, Davud, Süleyman, Zekeriya, Yahya ve diğer peygamberlerin bu kavim içinde tebliğ yapmaları ve buna mukabil aldıkları tepkilerdir. Bunca büyük ve etkili peygamber bu kavme tebliğ yapmakta -ki

bu başlı başına bir onur ve avantajdır-, ancak söz konusu peygamberlerin maruz kaldığı muameleler dikkate alındığında üzerinde düşünülmeye değer bir nokta olarak öne çıkmaktadır. Bunca peygamberin bir kavmin içinden çıkması ağır bir sorumluluğu beraberinde getiriyor, durum böyleyken, İsrailoğullarının bu sorumluluğun ne kadar tam farkında oldukları anlatılan örnek olayda bize gösterilmektedir.

Bunun yanında döneme ve mekâna özgü mahalli bir faktörü de göz ardı etmemek gerekir ki, bu da tamamıyla İslamiyet'in ortaya çıktığı ilk dönem ve özellikle Hz. Peygamber (s.a.)'in Miladi 622'de Mekke'den Medine'ye yaptığı hicretten sonra yaşanan olaylarla ilgilidir. Hz. Peygamber (s.a.), Medine'de tebliğine devam ederken, onu ilk ve en iyi anlayabilecek olan Yahudilerin ona olumlu bir tepki vereceklerini beklemek normaldir. Zira ayetlerin devamında da açıkça göreceğimiz üzere İslami tebliğ, Tevrat'ın kendisinden fışkırdığı pınarın aynısından beslenmektedir. Yazık ki, bu konuda da bir tür düş kırıklığı yaşandığını söylemek mümkün. Ancak bazı müfessirler bu faktörü fazlasıyla merkezi bir konuma yerleştirip Hz. Musa ve İsrailoğullarıyla ilgili indirilen 500 küsur ayeti adeta yerel/yöresel tavır alışlara indirgemişlerdir. Burada söz konusu olan şu veya bu insan topluluğundan çok, bir "topluluk tipolojisi"dir. Medine'deki Yahudilerin Hz. Peygamber (s.a.)'e gösterdikleri tepki bunun yansımasıdır.

"**İsrail**" Hz. Yakub'a verilmiş bulunan bir unvan olup "Allah'la beraber faik olan, zorlukların üstesinden gelen" manasını ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda iki kere kullanılmıştır (3/Al-i İmran, 93; 19/Meryem, 58). Tevrat'taki efsanevi anlatıma göre Yakup, Tanrı'yla –haşa– güreşip yenmiş, böylelikle kendisine bu ismi, kavmine de üstünlük payesi almıştır (Tekvin, 32: 24-28). **İsrail** kelimesine başka anlamlar verilmiştir: Gece vakti yürüyen, gelen; Allah'ın kılıcı, Allah yolunda cihad eden, seçkin insan vs. Zemahşeri, Şevkani ve başka tefsirciler kelimenin Allah'ın kulu (Abdullah) manasında kullanıldığını söyler. **Yakup** isim, **İsrail** unvandır. Bazılarına göre, gece vakti Allah'a hicret etmesi, Allah için yürümesi, yürüyüşe geçmesi dolayısıyla Hz. Yakub'a bu isim verilmiştir.

Kurtubi, birden fazla isme sahip beş peygambere işaret eder: Son peygamber Hz. Muhammed-Ahmed (s.a.), İsa-Mesih, Yakup-İsrail, Yunus-Zü'n-Nun ve İlyas-Zü'lkifl (a.s.)

Burada dikkatten kaçmaması gereken önemli bir nokta var. Eğer İsrail, aynı zamanda Yakup ise, bu durumda, Kur'an-ı Kerim, İsrailoğullarının tarihsel silsilelerini, soy kütüklerini Hz. Yakup'tan itibaren başlatmaktadır. Hz. İshak ve Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in iki ayrı hanımından olan çocuklarıydı, fakat

ilk halka Hz. Yakup'tur; yani "nesep" itibariyle değilse bile "sebep" itibariyle Hz. İbrahim gibi Hz. İshak da hakikatte ne Yahudi ne Hıristiyan telakki edilir. Hz. İbrahim'in Hacer'den olan oğlu Hz. İsmail ve Sara'dan olan Hz. İshak, babaları İbrahim gibi "hanif" idiler (Bkz. 2/Bakara, 140).

Kur'an-ı Kerim'e göre yüce Allah, Âdem'e nimet ve üstünlükler verdiği gibi, tipik beşeri bir topluluk olarak İsrailoğullarına da "nimetler ve üstünlükler (tafdil)" vermiştir, bunu kendilerine hatırlatmaktadır. Hz. Yusuf'un Mısır'a gitmesi ve orada söz ve iktidar sahibi olması, arkasından dört yüz sene süren bir kölelik döneminden sonra Hz. Musa gibi büyük bir peygamberin önderliğinde bu insanlık dışı durumdan kurtulmaları; mucizeyi sadece müşahede etmeleri değil bizzat ona iştirak etmeleri (Kızıldeniz'den geçme olayı), çölden geçerlerken üstlerinden bulutların eksilmemesi, üzerlerine gökten kudret helvası ve bıldırcın indirilmesi, onlar için kayalardan su fışkırtılması, on emir ve Tevrat'ın indirilmesi ve Tevrat'ta son peygamberin haber verilip vasıflarının haber verilmesi. Mesela "Allah'ın Rab senin için aranızdan, kardeşlerinden benim için bir peygamber çıkaracak, onu dinleyeceksin." (Tesniye, 18: 15, 18.)

Bütün bu nimetler verilmiş, karşılığında "**ahid**" yapılmıştır. Ahid, sözlüklerdeki manasıyla bir şeyi korumak, halden hale onu muhafaza etmektir. İkili anlama sahip olup "yemin" ve "sözleşme (akid)" manalarına gelir. Kavramsal (ıstılahi) anlamı Tevrat'a sımsıkı sarılmak, hayatı ona göre düzenlemek, hükümlerinde bir eksiltme veya ilavede bulunmamak, tebliği tam olarak yapmak, bir takım hükümlerini gizlememek, peygamberleri dinlemek, ibadetleri erkânına göre eda etmek ve son peygambere tabi olmak demektir. Bu, İsrailoğullarının tarihteki can, mal, akıl ve nesil güvenliklerinin teminatıdır. İnsan Allah'a verdiği sözü tutarsa yani ahdine vefa gösterirse, Allah da ahdini tutar. Asıl değer verilecek husus budur. Bu yüzden kişiler gibi toplumlar da güvenliklerini başka yerde değil, Allah ile olan ilişkilerinde aramalıdırlar. Yani sonuç itibariyle insan-Allah ilişkisi ahlaki bir zeminde (ahde vefa) yükselir. Belirtmek gerekir ki, "ahid" sadece İsrailoğullarına verilmiş değildir, farklı versiyonları ve ister tek tek kişiler ister topluluklarla yapılmış benzer ahitler söz konusudur: (9/Tevbe, 111.)

Yahudiler, şu veya bu sebep gösterilerek tarih boyunca sürgün hayatı yaşamış bir kavimdir. Göçler, katliamlar, zorluklar ve hatta Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sırasında uğradıkları soykırım bu kavmin acılı tarihinin parçasıdır. Öyle de olsa, asıl korkulması gereken Allah'tır. Çünkü eğer ahidlerine vefa gösterirlerse bunların hiçbiri başlarına gelmeyecektir. Tersinden okunduğunda, başlarına gelen bela ve musibetlerin ahidlerine gösterdikleri vefasızlığın

sonucu olduğu ortaya çıkar. Ayette "korku"nun "**irheb**" olarak ifade edilmiş olması, onların kavim olarak uğradıkları sindirme, korkutma ve şiddete maruz kalma olaylarına ince bir göndermede bulunur. Bundan sonraki "Benden korkun" uyarısındaki "korku" ise "**takva**" ile ifade edilmektedir. (Bkz. 2/Bakara, 47 ve 5/Maide, 20.)

وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُوْنُوْٓا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ ۪ وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِيْ ثَمَنًا قَلِيْلًا ۠ وَّاِيَّايَ فَاتَّقُوْنِ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿٤٢﴾ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوْا مَعَ الرّٰكِعِيْنَ ﴿٤٣﴾ اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُوْنَ الْكِتٰبَ ۭ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِيْنُوْا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ ۭ وَاِنَّهَا لَكَبِيْرَةٌ اِلَّا عَلَي الْخٰشِعِيْنَ ۙ ﴿٤٥﴾ اَلَّذِيْنَ يَظُنُّوْنَ اَنَّهُمْ مُّلٰقُوْا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رٰجِعُوْنَ ﴿٤٦﴾

41. **Yanınızda olan** (Tevrat)ı, **doğrulayıcı olarak indirdiğime** (Kur'ân'a) **îmân edin; onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın ve âyetlerimizi az bir değer karşılığında değişmeyin. Ve yalnızca benden korkun.**

42. **Hakkı batıl ile örtmeyin** (veya karıştırmayın) **ve hakkı gizlemeyin.** (Kaldı ki) **Siz** (gerçeği) **biliyorsunuz.**

43. **Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.**

44. **Siz, insanlara iyiliği emrederken, kendinizi unutuyor musunuz? Oysa siz kitabı okuyorsunuz. Yine de akıllanmayacak mısınız?**

45. **Sabır ve namazla yardım dileyin. Bu, şüphesiz, huşû duyanların dışındakiler için ağırdır.**

46. **Onlar,** (mü'minler ise), **şüphesiz Rableriyle karşılaşacaklarını ve** (yine) **şüphesiz O'na döneceklerini bilirler.**

Yahudilerin Medine'ye Miladi 70 yılında Romalıların onlara karşı giriştiği büyük katliamın ardından başlayan kaçış ve sürgün sonucu geldikleri kabul edilir. Medine dışında Vadi'l-kura, Fedek ve Teyma'ya yerleştiler. Şam-Yesrip üzerinden takip ettikleri bu güzergâh zaman içinde (5. yüzyıl) Yemen'e kadar uzandı. Habeşlilerin Yemen'i istilaları sonucunda oradan ayrılmak zorunda kaldılar.

Yahudilerin Hicaz bölgesine gelişlerinde ve burada güvenlik içinde yerleşmelerinde Arapların Hz. İsmail'in soyundan gelişleri önemli rol oynadı. Kendileri de Hz. Yakup ve Hz. İshak soyundan olmaları hasebiyle kolayca Araplar tarafından kabul edildiler, korundular; ticaretle, tefecilikle ve az bir kısmı ziraatla uğraşıp zengin oldular. Bu, onlar için hatırlanması gereken bir nimetti.

İşte tam da güvenlik içinde yaşadıkları topraklarda son vahiy inmişti. İsrailoğullarından istenen indirilen son vahiye iman etmeleridir. Zira Kur'an, Tevrat gibi aynı kaynaktan fışkırmış bulunmaktadır. Yüce Allah'a verdikleri ahidden biri de gelen her peygambere ve son peygambere iman etmeleridir. Diğer kitapların ve peygamberlerin, kendilerinden önceki kitaplara ve peygamberlere karşı olan üçlü tutumları Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.) için de aynıyla varittir:

a) Her gelen peygamber kendisinden önce gelen peygamberi ve tebliğini tasdik etmektedir;

b) Ona dışarıdan karışmış bulunan yabancı unsurları tashih edip ayıklamakta, böylece aslına irca etmektedir;

c) Tamamlamakta, başka bir ifade ile ikmal etmektedir.

Bu açıdan baktıklarında Kur'an'ın, Yahudilerin ve Hıristiyanların ellerinde bulunan Tevrat'ı ve İncil'i doğruladığını göreceklerdir. Bu Kur'an-ı Kerim'de sekiz yerde tekrarlanmaktadır (Bkz. 2/Bakara, 41, 91, 97; 3/Al-i İman, 3, 50; 4/Nisa, 47; 5/Maide, 48 ve 35/Fatır, 31.)

Böyle olunca Yahudilerin Kur'an'ı yalanlamaları ve Hz. Peygamber'e karşı çıkmaları beklenen bir tutum olmamalıdır. Hatta Kur'an-ı Kerim, -kendilerine daha önce vahiyler indirilmiş, kitaplar verilmiş ve peygamberler gönderilmişler olarak- "**sakın inkâr edenlerin ilki olmayın**" diye onları uyarmaktadır ki, Yahudilerden beklenen "Evet, bu (Kur'an) bizim aşina olduğumuz bir kitap, Hz. Muhammet (s.a.) beklediğimiz bir peygamberdir" demeleri ve inanmaları idi. "İnkâr edenlerin ilki olmayın" ibaresini "inkâr etmede acele etmeyin; iyice araştırın, düşünün, iki kitapta verilen bilgi ve haberleri mukayese edin, sağlam bir muhakeme kurun" şeklinde de anlamak mümkün.

Bir diğer uyarı vahyin açıklanması ve öğretilmesi ile pratik hayata uygulanmasında takip edilen ahlaki tutumla ilgilidir. Şöyle ki, tarihi kaynaklar şunu göstermektedir ki, özellikle Yahudi bilginleri

a) Çoğu zaman kitabın mesajını, iç anlamlarını bütünüyle ve vazıh bir biçimde açıklamaktan imtina ediyorlardı, bunun sebebi, yöneticilerin, kendilerine politik, idari ve mali iktidar sunanların tepkilerini hesaba katmalarıydı;

b) Medarislerde veya muhakemeler sırasında baktıkları davalarda zengini

ve güçlüyü koruyup haklı olmasına rağmen zayıfın aleyhinde kararlar verebiliyorlardı;

c) Sahip oldukları bilgiyi üretir ve aktarırlarken bunu bir gelir ve statü elde etme aracı olarak kullanıyorlardı. Kur'an bakış açısından, bu ucuz bir değer karşılığında Allah'tan gelen bilgiyi (ayetler) satmaktır. Bu, onların dinlerini ticaretlerinin, dünyevi refah ve tutkularının gerisine atmaları sonucunu doğruyordu.

Bu suçu da elbette en başta din adamları işliyordu zira onlar kitabı okuyor, öğreniyor ve halkı aydınlatmakla görevli tutuluyordu. Ne var ki küçük dünyevi çıkarlar onları hak ve hakikati gizlemeye ya da güç ve servet peşinde koşan zümrelerin, yöneticilerin yanında yer almaya sevk ediyordu. Tefsircilere göre, bu ayet Hz. Muhammed (s.a.)'in peygamber olduğunu bildikleri halde sahip oldukları konumlarını ve küçük çıkarlarını kaybetme endişesiyle iman etmeyen Yahudi din adamlarını kastetmektedir. (Bkz. 2/Bakara, 79 ve 5/Maide, 44.) Böyleleri kişisel veya zümre çıkarlarını korurken, başkalarının zarar görmesine sebep olmaktadırlar. Çünkü toplum onları kanaat önderi, doğru yol gösteren rehber kabul etmekte, onların sözüne inanmaktadır (9/Tevbe, 9).

Hiç kuşkusuz bu üç tutum, sadece tarihsel bir kategori olarak o zamanın Yahudi bilginlerine özgü değildir. Diğer din mensupları ve Müslümanlar da bu uyarıya muhataptır. Din, Hakikat'ın Bilgisi'nin açıklanması, hakkın dışa vurulması, gerçeğin ifade edilmesi, adaletin tesis edilmesi ve bir şey her ne ise ve nasıl ise, öylece anlatılması ve savunulmasıdır. Sahip olduğu statü veya makam dolayısıyla Hakikat'in bir kısmını gizlemek, hükümleri eğip bükmek veya hegemonik güçlerin hoşuna gidecek bir biçimde anlatmaya çalışmak bu kapsama giren ağır suçlardandır. Hüküm herkes için geçerli ise de özellikle âlimlerin, kanaat önderlerinin sorumlulukları önceliklidir. Kişi her söylediğini doğru söylemek zorundadır. Bir hadiste şöyle buyrulur: **"Sizden birinin herhangi bir kimseden duyduğu korku, hakkı söylemesine veya yapmasına engel olmasın"** (Tirmizi, Fiten, 26; İbn-i Mace, Fiten, 20.)

"Lebs" karıştırmak, giydirmek demektir. **"Hakkı batılla karıştırmak"**, anlattıklarımızla ilişkili olarak apaçık olan bir şeyi içinden çıkılamaz hale getirmeyi ifade eder. Hak yalındır fakat bazıları bir takım kelime oyunları, zihni spekülasyonlar, olmadık hukuki yorumlar, abartı, demagoji, algı inşaı ve başka yollarla apaçık olan bir şeyi karmakarışık hale getirir, böylelikle ak olana kara elbisesini giydirirler. Kitap ehlinden din adamları hakkı batıla karıştırıp kitleleri yanıltıyorlardı (3/Al-i İmran, 71). **"Batıl"** hakkın zıttıdır; kolayca zail olup gider, dayanma gücü yoktur.

Hz. Peygamber (s.a.)'in tebliğine karşı zamanın Yahudileri kitaplarında hak olarak bulunan bilgileri değişikliğe uğratıp peygamberin gelişini hükümsüz bırakmaya veya en azından kendilerini bağlamadığı yolunda bir kanaatin yayılmasına çalışırlardı. Bu, bile bile hakkı gizlemeleri, meseleyi içinden çıkılamaz hale getirmeleri demekti. Zira hakikatte onlar peygamberin vasıflarını çok iyi biliyorlardı (2/Bakara, 89.)

İsrailoğullarından alınan ahitlerden biri de "**namazı dosdoğru kılmaları, zekâtı vermeleri ve rükû etmeleri**"dir. Bu da bize gösteriyor ki, Tevhid dininde namaz ve zekât evrensel hükümlerdir. Rükû'un özellikle zikredilmiş olması, bazı bilginlere göre namaz olarak Yahudilerin yerine getirdikleri ibadette bu önemli rüknü çıkarmış olmalarıdır. "**Rükû edenlerle beraber rükû**"-**dan** iki kasıt olabilir: Biri Yahudilerin içinde zaten bunu yerine getirenler vardı, onlara iştirak edilmesi isteniyor; diğeri bu esaslı ibadeti aslına irca eden Müslümanlara katılmaları, onların cemaatlerine iştirak edip onlar gibi namaz kılmaları ve inanmaları. Elmalılı, "rükû' ile namaz"ın İslam dinine mahsus olduğunu belirttikten sonra "burada "rükû' ediniz", emrinin "namaz kılınız" mânâsını ifade ettiğini" söyler. "Yalnız rükû' (eğilmek) ibadet olmaz. Yahudi ve Hıristiyanlar namazlarında kıyamdan doğrudan doğruya secdeye giderler, rükû' etmezler. Rükû', sırtıyla beraber boynunu öne eğmek, bedeni yere doğru 90 derece şekle sokmaktır. Lügat bakımından secdeye kadar varabilirse de şer'an normali belinden bir dik açı vaziyetinde bükülmektir. Kıyamdan secdeye kapanmakta bir itidalsizlik vardır ki, bunu rükû' tamamlar. Ve bu şekilde Müslüman'ın namazı, kalbin düzelme ve temizlenmesiyle beraber bir mi'racı olduğu gibi, bedene ait hareketlerin de ta'zimi, ağırbaşlılık ve sükûneti ifade eden her kısmını içerir. Beşer ömrünün geçişini ne güzel tasvir eder. Ciddî olarak namaz kılmak, zekât vermek, cemaate devam etmek; hakkı gizlemekten ve hakkı batıl ile bulamaktan men eder. Rükû ile namaz Hz. Meryem'e de emredilmiştir. (Bkz. 3/Al-i İmran, 43.)

Cemaatle namaz özellikle tavsiye edilmiş, değeri, sevabı ve üstünlüğü vurgulanmıştır: "**Cemaatle namaz kılmak, sizden birinizin tek başına namaz kılmasından yirmi beş kat daha üstündür**" (Buhari, Ezan, 30; Müslim, Mesacid, 245.)

Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre, Yahudiler rükûu kaldırmışlardı, buna dönmeleri emredilmektedir. Aynı kaynaklar, Arap müşriklerine de rükûun ağır geldiğini kaydetmektedirler.

Zekât da mali bir infaktır. "**Yoksulun hakkı olarak**" takdir edilmiştir, yoksula verilir fakat sanki Allah'a tevdi edilir gibi algılanır. Bir bakıma Allah'ın

hakkı yoksulun hakkıdır. Arındırıcı ve temizleyici (tezkiye edici) özelliği dolayısıyla bu mali ibadete "**zekât**" denmiştir. (9/Tevbe, 103; 87/el'A'la, 14-15.)

Yahudiler bundan tabii ki haberdardı; bir kısmı (Levililer), zekâtı Harun soyundan gelenlere, bir kısmı ise yoksullara verirlerdi. Fakat bir bölümü de mali ibadeti başkalarına öğütledikleri halde kendileri yerine getirmezlerdi.

Ahlaki bir sorun olarak Kur'an, bir yandan Yahudileri yeni gelen vahye inanmaya davet ederken, diğer yandan hem kendi dini kaynaklarına dönmeyi hem de tutum ve davranışlarındaki tutarsızlıkları düzeltmeyi hedefliyor. Ahde bağlılık çerçevesinde yukarıda sayılanlardan başka, Yahudiler kendi iç dünyalarında ve davranışlarında tutarlı olmaya çağırıyor. En önemli tutarlılık, kişinin söyledikleri ile yaptıkları arasındaki ilişkidir. Kimse, her ne söylüyor ise, söylediklerini kötülük formuna sokarak dile getirmez, iyiliğe, güzelliğe davet eder. Fakat kişinin söylemlerinde veya retoriğinde ne kadar içten-samimi ve tutarlı olduğunu kritik etmenin yolu, onun söylediklerinin ne kadarını kendi hayatında yerine getirdiği meselesidir (Bkz. 11/Hud, 88 ve 61/Saf, 2-3). Kur'an, Yahudilerin insanlara iyiliği emrederken kendi nefislerini unuttuklarını söylüyor. Bu ilginç bir durumdur, zira bir yandan kişi başkalarını iyiliğe çağırıp kendini unuturken diğer yandan sürekli bir biçimde de kitabı okuyorsa veya söylediklerini kitaba dayandırıyorsa, burada üzerinde durulmaya değer bir nokta var demektir. Eğer böyle paradoksal bir durum varsa, demek ki kişi veya topluluklar yeterince "akletmiyorlar, akıllarını kullanmıyorlar" Tabii ki bu Müslümanlar için de ayniyle söz konusudur.

İnsanın hayatında karşılaştığı küçüklü büyüklü sıkıntıları aşmanın yolu, "**sabır ve namazla yardım dilemek**"ten geçer. Peygamber Efendimiz (s.a.) ne zaman bir sıkıntı ile karşılaşsa, hemen namaza koşardı (Müsned, I, 206.) Ayetten anlaşılan, yardımın doğrudan değil, sabır ve namaz üzerinden veya sabır ve namaz dolayısıyla geldiği hususudur. Burada ikisinin bir arada zikredilmiş olması dikkat çekicidir. Kimisi doğrudan sabır ve namaz arasında ilişki kurmuşsa da, kimisi buradaki sabrın "oruç", namazın da "dua" olduğunu söylemiştir. Fakat kuvvetli görünen anlam, sabır ve bildiğimiz beş vakit farz veya nafile namazın kastedilmiş olmasıdır. Sabır ve namaz, "**huşu sahipleri**"ne ağır gelmez. Huşu, alçakgönüllülük, deruni iç hal ve kalple ilgili bir duyuştur. Sabır ve namazla huşu sahipleri sükûnete kavuşur, manevi huzur duyar, kalplerinde itminan gerçekleşir. Bu manevi ve enfüsi duyuşlara sahip olmayanlara bir sıkıntıya, bir mahrumiyet veya acıya katlanmak da, namaz kılmak da ağır gelir.

Huşu sahibi insanlar, sabır gösterip namaz kılanlar, şeksiz şüphesiz Rablerine kavuşacaklarını ve eninde sonunda O'na döneceklerini kesin olarak bi-

lirler. Bu kavuşma ve rücuda insanlar, hem bu ait olmadıkları dünyayı bırakıp gidecekler ve yapıp ettiklerinin karşılığını görmek ve almak üzere Allah'ın huzuruna çıkacaklar hem de asıl ait oldukları yurda döneceklerdir.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

47. Ey İsrailoğulları, size bağışladığım nimetimi ve sizi (bir dönem) **âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.**

Şevkani, İsrailoğullarına verilen nimetin onları baskıdan (mahcur olmaktan), Firavun'a kulluktan kurtarması; onlara bıldırcın eti ve helva; "üstünlük" verilmesi ise krallık, nübüvvet ve kitap verilmesi olduğunu söyler. Fakat konuyla ilgili sorular var: Bu üstünlük mutlak mı, şarta bağlı mı, dönemsel mi, yoksa sadece İsrailoğullarına verilmiş ebedi bir imtiyaz mı?

Bazı tefsirciler bu üstünlüğün kavmin Hz. İbrahim'in soyundan gelişleriyle ilgili olduğunu düşünmektedirler. Fakat bu pek ikna edici görünmüyor. Öyle olsaydı, aynı sıfat Müslümanlar için de söz konusu olurdu, çünkü onlar da Hz. İbrahim'in ilk oğlu Hz. İsmail'den gelmektedirler. En azından bu nispet başka ırktan Müslümanlar için olmasa bile Araplar için kolaylıkla nispet edilebilirdi. Hz. İshak'ın özgür Sara'dan, Hz. İsmail'in cariye Hacer'den gelmiş olması üstünlük kriteri sayılacaksa, bu da tevhidin ruhuna aykırıdır, zira tevhid nokta-i nazarından Allah katında yegâne üstünlük "takva"dır (49/Hucurat, 13); bütün kavimler ve ırklar Allah'ın beşeriyetin zengin bahçesinde tezahür eden ayetleridir.

Yahudi kaynakları söz konusu üstünlüğün Tevrat'ın (Tora) verilişi ve öğretilmesi göreviyle ilişkili olduğunu söyler: "Tora yaratılış planının yansımasıdır. Ve Tora öğrenimi bu planın özünün kavranması anlamına gelir. *'Eğer gündüz ve gece (boyu yerine getirilen) Antlaşmam (=Tora öğrenimi) olmasaydı göklerin ve yeryüzünün kanunlarını koymazdım'.* (Yirmeyau 33: 25.) Torayı Tanrı'dan doğrudan almak, onun direktiflerini yerine getirmekle yükümlü kılınma ve dünyevi var oluşun en karanlık köşelerindeki kutsiyet kıvılcımlarını keşfetme ayrıcalığı Bene Yisrael'e (Beni İsrail/İsrailoğulları) tanınmıştır. Böylelikle Tora ve Yisrael yaratılışın iki ayrılmaz amacı haline gelmişlerdir. Yahudiler seçilmiş halk oldukları kavramı özellikle Yahudi karşıtları tarafından fazlasıyla çarpıtılmıştır. Yahudiler kendilerini hiçbir zaman insanüstü birer varlık dünyanın hâkimleri ya da benzeri sıfatlarla tanımlamamışlardır. Yahudiler Tanrı'nın

kendilerine bizzat hitap etmesi ve Tora'yı vermesi ile belirli bir ayrıcalığa sahip oldukları tarihi bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Yahudiler seçilmiştirler. Tanrı bu konuda şöyle demektedir: 'Ve siz benim için bir Koenler krallığı ve kutsal bir halk olacaksınız' (Şemot 19:6). Bene-Yisrael içinde, Koenlerin görevi Tanrı ile halk arasındaki bağlantıyı sağlamak, Bet-Amikdaş'taki kutsal hizmeti gerçekleştirmek ve en önemlisi halkı eğitmekti. Yahudilerin dünyanın diğer halklarla olması beklenen ilişkisi de bu şekilde gerçekleşmelidir. Kutsal bir halk olarak Tanrı'nın varlığını dünyada hissettirmeli, diğer uluslara Tanrı'yı tanıtmalı ve kutsiyet konularında rehberlik görevini üstlenmelidir. Yahudi bir 'öğretmen' olarak seçilmiştir. Yahudilikteki 'seçilmişlik' kavramı budur ve daha fazlası değildir. Yahudilerin bu görevi tarih boyunca aktif ya da pasif olarak yerine getirmişler ve dünya bugünkü Tanrı bilincine ulaşmıştır." (Türkçe ve çeviri Açıklamalarıyla Tora ve Aftara, 1. Kitap, Önsöz, İstanbul, 2002).

Tora'nın verilmesi ve öğretilmesi eğer üstünlüğün sebebi ise, bu üstünlük bir "tercih" dolayısıyla verilmiştir. "**Tafdil**"in anlamlarından biri "tercih etmek, seçmek"tir. Şevkani, Al-i İmran, 33. ayete atıfta bulunarak yüce Allah'ın "Âdem'i, Nuh'u, İbrahim'i ve İmran ailesini âlemlere seçtiğini" belirtmektedir. Biri diğerine tercih edildiğinde veya öne çıkarıldığında, o kişi veya şey tafdil edilmiş olur. Elbette tercih eden aynı zamanda tercih ettiğine görece bir "üstünlük" de vermiş olur. Mesela Kur'an, tafdil kelimesini kullanarak "peygamberlerin (2/Bakara, 253) veya meyvelerin birbirine üstün olduklarını (13/Ra'd, 4)" belirtir. Burada dikkat edilmesi gereken hususun, o gün yani o tarihi zamanlar için Allah, kendi mesajını öğretmek üzere peygamberleri İsrailoğullarından seçip göndermiştir. Yakup aleyhisselamdan başlamak üzere İsrailoğullarına tanınan üstünlük, aralarında yaşadıkları Kıpti, Ken'ani veya başka putperest toplumlara göre içlerinden peygamberlerin çıkması ve onlara vahiylerin indirilmesidir. Nitekim sûrenin 124. ayetinde anlatıldığı üzere Hz. İbrahim, aldığı buyrukları yani ilahi emir ve yasakları tam olarak yerine getirince yüce Allah onu insanlara "İmam/önder" seçti, o soyundan olanların da önder seçilmesini isteyince, Allah zalimlerin ahdine erişmeyeceğini belirtti: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle denemişti. O da (istenenleri) tam olarak yerine getirmişti. (O zaman Allah İbrahim'e): "Seni şüphesiz insanlara imam kılacağım" dedi. (İbrahim) "Ya soyumdan olanlar?" deyince (Allah:) "Zalimler benim ahdime erişemez" dedi" (2/124).*Şu halde tercihin mesnet teşkil ettiği üstünlük (fazl) Tevrat'ın indirilmesi ve öğretilmesi; ilahi hükümlere riayet, hak, hakkaniyet ve adaletin tesis edilmesidir. Bunlara riayet etmeyen soyundan veya geçmişinden dolayı "üstün veya önder" olamaz.

Ancak yüce Allah mesajı kesmemiş, İsrailoğulları peygamberleriyle de sınırlandırmamıştır. Allah nübüvveti dilediğine verir, dilediğini kendine elçi olarak seçer. Bu O'nun fazl-u keremi ve ihsanıdır. Bunun ırk üstünlüğüne veya seçilmiş kavim/halk fikrine mesnet teşkil etmesi düşünülemez. O gün bu nimeti İsrailoğullarına veren Allah, 622'de Arapların içinden seçtiği Hz. Muhammed (s.a.)'e vermiştir. Yahudilerin Hz. Peygamber'e şiddetle muhalefet etmelerinin bir sebebi de kendi dünyalarında nübüvveti temellük etmiş olmalarıdır ki, sırf bu yüzden sanki kendi takdiri ve tercihiymiş gibi vahyi Hz. Peygamber'e getiren Cibril'e husumet beslerlerdi.

Tevrat'ın ne kadar layıkıyla öğretildiği, hükümlerine riayet edildiği konusunu bundan sonraki ayetleri takip ederken göreceğiz. Ancak hatırlanması gereken husus şu ki, İlahi mesaj Tevrat'la kesilmiş değildir. Tevrat'tan sonra Zebur, İncil ve Kur'an da indirilmiştir. İsmi geçmeyen nice peygambere sahife indirilmiş olması da hesaba katılmalıdır. İncil Tevrat'ı; Kur'an da İncil, Tevrat ve diğer indirilmiş sahifeleri dışlamaz. Aksine yukarıda belirtildiği üzere onları teyit eder, hariçten ve insan eliyle Allah kelamına karışmış unsurları ayıklayıp asıllarına irca eder ve İlahi mesajı kemale erdirir. Şu halde İsrailoğullarına verilmiş üstünlüğün tarihin bir dönemiyle sınırlı olduğunu söylemek mümkün. Mukatil bin Süleyman "Âlemler" terimini açıklarken, beş ayrı anlamından birinin, "belli bir zamanda yaşayan insanlar" olduğunu söyler ve buna "İsrailoğullarının üstün kılındığı insan nesilleri"ni örnek gösterir. Kurtubi de, buradaki "alemler"in çağdaşları olan insanlara atıf olduğunu, her dönemin insan nesillerine "âlem" denildiğini belirtmektedir.

Üstünlüğün ikinci özelliği mutlak olmayıp göreceli olmasıdır. Dini ve ahlaki görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi, doğru bilginin başkalarına öğretilmesi ve aktarılmasıyla ilgilidir. Yani İsrailoğulları diğer insanlardan farklı bir fıtrata, apayrı yaratılış özelliğine sahip değildirler. İnsan türünün üyesidirler. Bu, aynı zamanda Yahudilerin dinlerinden veya dinleriyle iç içe girmiş bulunan ırklarından düşmanlık beslemek veya onları dışlamak olan anti-semitizmin niçin temelsiz, haksız bir ideoloji olduğunu da gösterir. Ancak Yahudileri, yaratılış özellikleri veya ırkları dolayısıyla "üstün" görmek de, anti-semitizme temel hazırladığı için yanlıştır.

Üstünlüğün üçüncü özelliği "şarta bağlı" olmasıdır. Yani, İsrailoğulları, Allah'ın Kelamına sımsıkı bağlı kalacak, Hz. Musa'nın öğrettiği ve emrettiği şeriattan ayrılmayacak. Kur'an-ı Kerim, hepsi değilse bile, İsrailoğullarının Kitabın kelimelerini yerinden oynattıklarını, Şeriat'a uymadıklarını, peygamberleri haksız yere öldürdüklerini ve Allah'ın gelen yeni emirlerine karşı büyüklendiklerini,

kendilerine verilen nimetlere şükretmeyip nankörlük ettiklerini söyler (2/Bakara, 87; 5/Maide, 12-13). Kur'an'a göre bu kötü tutum ve davranışları dolayısıyla İsrailoğulları yoldan çıkmış (fasık) bir kavimdirler (5/Maide, 20-26).

Kısaca, İsrailoğullarına verilmiş bulunan üstünlük, "tarihsel/dönemsel"-dir; "mutlak değil, görece"dir ve "şarta bağlı" olup bütün zamanlar için geçerli değildir. (Ayrıca bkz. Bakara, 122; 7/A'raf, 140; 44/Duhan, 32; 45/Casiye, 16). Kur'an Müslümanlar için de "en hayırlı ümmet" der (3/Al-i İmran, 110). Tabii ki söz konusu "hayır" Müslümanların Allah'ın iradesine ve rızasına uygun yaşamaları şartına bağlıdır.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48. Ve hiç kimsenin, hiç kimse adına bir şey ödemeyeceği, hiç kimsenin şefaatinin kabul edilmeyeceği, hiç kimseden bir fidye alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği bir günden sakının.

Hakikat'in kendini bütün çıplaklığıyla açığa vuracağı bir gün olduğu gibi, her şeyin insanların tek tek bireyler veya topluluklar olarak (ulus, şehir, etnik, bölgesel, mezhebi, dini vb. kolektif kimlikleriyle) yapıp ettiklerinin orta yere dökületeceği, her fiil ve eylemin hesabının verileceği bir gün olacaktır ki, bu Din Günü'dür (Yevmü'd-din). Böyle bir günde insanın sadece samimi inancı-ihlası, ahlaki tutumları, ibadetleri, taati ve yapıp ettikleri geçerlidir. Dünyevi güç ve iktidar, servet ve statü, çocuk ve taraftarlar işe yaramaz. Kimse bir başkası adına herhangi bir ödemede bulunamaz; başkasını yaptıklarından dolayı tavassut yoluyla kurtaramaz, onun için şefaatte bulunamaz; bir fidye, kurtuluş akçesi ödemesinde bulunup başkasının kurtulmasına çalışamaz ve eğer yaptıkları affedilemez cürümler kategorisinde ise şu veya bu çeşitten herhangi bir yardım da alamaz.

Kur'an-ı Kerim'in "eşya"nın tekili olarak "**şey**"i zikretmiş olması dikkat çekicidir. Bu insanın ifade zorluğu çekerken kullandığı bir joker veya felsefecilerin başvurduğu bir sözcük değil, herkesin her ne yapmış ise milimi milimine hesabını vermek durumunda olduğu böyle bir günde varlık âleminden aklına gelebilecek "hiçbir şey"in fayda temin etmeyeceğini ifade etmektedir. Aralarında aile, akrabalık, dostluk veya dayanışma bağları olan insanlar, sevdiklerini kurtarmak için neleri feda ederler. Ancak Din Günü'nde böyle bir kurtarmalık söz konusu olmayacaktır. Burada "Şefaat"in işe yaramaz olarak

zikredilmiş olması ya inkâr ve küfür sahipleri veya affedilme ihtimali olmayan suçlu-günahkârlar, ellerine güç ve imkân geçince başkalarına zulmedenler içindir yoksa "Allah'ın dilemesi ve izin vermesi"yle şefaat mümkündür. (Daha geniş bilgi için bkz. sûrenin 255. ayetin açıklaması.)

Ayetin İsrailoğullarıyla ilgili bölümü iki açıdan önemlidir: Kur'an, onlara ahireti hatırlatmakta ve Din Günü'nde neler olacağını beliğ bir tarzda haber vermektedir. Onlara ahiretin özellikle hatırlatılması, zaman içinde geliştirdikleri ilahiyat telakkilerinde ahiret inancının zayıflaması veya ahiret tasavvurlarının bozulmaya uğramasıdır. İkinci nokta, Yahudiler, hem "kavimlerini seçilmiş" kabul ettiklerinden hem kendilerini büyük peygamberlerin çocukları-torunları saydıklarından ahirette cezadan muaf tutulacaklarını düşünüyorlar ki, ayet bu düşüncenin temelsiz olduğunu belirtmektedir. Herkesin hesabını tam olarak ödeyeceği böyle bir günde ne haksızlıkları örtbas etmeye yarayan "şefaat", ne de vekâleten kefaret diyebileceğimiz fidye (adl) söz konusudur. O halde bir topluluğun, kendini "Tanrı'nın seçilmiş kavmi, sevgili kulları, sevgilileri, çocukları veya çocuklarının torunları" ilan etmesi, bu topluluğu Allah katında ayrıcalıklı kılmaz. Yapıp ettikleri iyi değilse ne aracılık, ne fidye onları kurtarır, böylelerinin yardım görmesi de düşünülemez.

Kurtarmalık (fidye) dünyada geçerli bir işlemdir. Bir şeyin dengi veya muadili ile ikame edilmesi, değiştirilmesi, maddi servet, değer veya mülkün söz konusu olduğu dünyada geçerlidir. Ahirette bütün mülk artık Allah'ındır, kimse mülk üzerinde tasarrufta bulunma güç ve imkânına da sahip değildir, dolayısıyla fidyenin geçerliliği de kalmamıştır.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَإِذْ
فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

49. Sizi, dayanılmaz işkencelere uğrattıklarında, Firavun ailesinin elinden kurtardığımızı hatırlayın. Onlar, kadınlarınızı sağ bırakıp, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.

50. Ve sizin için denizi ikiye yarıp sizi kurtardığımızı ve Firavun'un adamlarını -gözlerinizin önünde- boğduğumuzu hatırlayın.

Yukarıda İsrailoğullarına verilen nimetlerden söz etmiştik. Şimdi bunlar tek tek sayılmaktadır. En önemli olanı tabii ki, Hiksoslar zamanında Mısır ikti-

dar güçlerinin bu kavme akıl almaz işkenceler çektiriyorken, Allah'ın Hz. Musa'yı göndererek onları bu zulüm ve insanlık dışı durumdan kurtarmasıdır.

İsrailoğulları, yaklaşık M.Ö. 19. yüzyılın ortalarında Mısır'a gitmişlerdi. Bu gidişin sebebi Hz. Yusuf'un başından geçen meşhur olaydır. İlk giden kafile 60 kişiydi, daha önce yerleşen Hz. Yusuf ve ailesiyle sayıları 70'e baliğ olmuştu. O günün Mısır yönetimi tarafından iyi karşılandılar, Firavun'un direktifiyle Goşen denen bölgeye yerleştiler. (Tekvin, 46: 1-34.) Zaman içinde İsrailoğulları, Kenan illerinden gelenlerle çoğaldılar ve uzun bir süre Mısır'ın idari ve ticari hayatında söz sahibi oldular. 400 küsur yıllık Mısır hayatları, bir süre sonra aleyhlerine döndü. Bu olayda İsrailoğullarının Mısır halkı ve yönetimiyle ilişkilerinin nasıl bir değişikliğe uğradığı ve niçin el üstünde tutulurlarken zaman içinde köle konumuna düşürüldükleri araştırılmaya değer bir konudur. Ancak şu veya bu sebeple olsun, sonuç itibariyle Hz. Musa'nın doğumuna takaddüm eden zamanlarda, artık hayat onlar için çekilemez hale gelmiş, "kurtarıcı beklentileri" iyice artmıştı.

Ayette **Al-i Firavun**'dan söz edilmesi dikkat çekicidir. "Al" aile demektir ancak iktidar zümreleri, Firavun'un yanında yer alanlar manasında en tepedeki "iktidar seçkinleri" demek mümkün. "Fir'avn (Firavun)" özel isim olmayıp eski Mısır krallarına verilen unvandır; Sezar, kisra führer, duçe, şah, padişah, ulu hakan, ulu önder gibi. "Al-i Firavun" terkibiyle belli bir iktidar zümresine, tabir caizse oligarşik baskı rejimine işaret edilmektedir. Buna "merkezdeki çekirdek" demek mümkünse, bu çekirdeğin siyasi-askeri, ekonomik ve dini gruplardan/unsurlardan teşekkül ettiği söylenebilir. Firavun siyasi-askeri gücü, Karun ekonomik gücü ve sihirbazlar-rahipler de dini gücü temsil ederler. Bu iktidar sarmalında güç-baskı, servet ve aldatmaya dayalı söz (Zer-u zor-u tezvir) el ele vermiş bulunmaktadır. Sistemin teşekkülünde Mısır'ın yerli halkının pek de etkin olmadığı anlaşılıyor, zira hakikatte ileride göreceğimiz gibi, Firavun kendi halkını, Mısırlıları da küçük gören despot bir yönetici, acımasız bir tirandı. Bu da bize gösteriyor ki, gerilim ve çatışma İsraioğulları ile Mısır halkı arasında değil, İsrailoğulları ile Mısır'ın iktidar seçkinleri **(Al-i Firavun)** arasında cereyan etmektedir.

Tefsircilerin yer verdiği bir bilgiye bir ara rahipler, İsrailoğulları içinden bir "kurtarıcı"nın geleceğini haber verince, Firavun'u büyük bir korku sarmış ve tedbir olmak üzere doğan bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emretmişti. Hikayenin doğruluğunu kabul edecek olursak, kahinlerin gelecekten haber verme gücüne sahip olduklarını da kabul etmiş olacağız, gaybı ise Allah'tan başka kimse bilemez. Binaenaleyh bu bilgi sağlam bir referansa dayanmıyor.

Ayetin genel akışından ("Yüzebbihune ebnaukum: Erkeklerinizi boğazlıyor") ve kullanılan fiil formundan söz konusu erkek kıyımının tek bir defada değil, birkaç defa, zaman zaman tekrar ettiği anlaşılıyor. Muhtemelen İsrailoğullarının genel nüfusa göre kendilerine tespit edilmiş kotanın üstünde nüfus artışı göstermesi, aradaki etnik farklılık ve belki yabancı güçlerle Mısır aleyhinde ilişki kuracakları korkusu bu türden insanlık suçu sayılabilecek uygulamalarda rol oynamıştır. Hz. Musa da yine bir erkek kıyımı kararı verilen böyle bir dönemde dünyaya gelmişti. Bu uygulama, köle emeğini kısıtladığından, öneriler üzerine dönüşümlü olarak devam etmesine karar verildi, buna göre bir sene çocuklar öldürülüyor diğer sene yaşamalarına izin veriliyordu. İleride, Hz. Musa'nın erkek çocuklarının öldürüldüğü senede doğduğunu göreceğiz. 49. ayetteki bu kalıp A'raf (7/141 ve İbrahim (14/6) sûrelerinde de geçmektedir.

Bu hakikaten katlanılması zor bir sınavdı. Kur'an-ı Kerim bu ağır beşeri durumu "**bela**" olarak ifade etmektedir. Bela kısa ifadesiyle çetin sınavdır. Tabii ki her sınav kişileri eğitir, altının yabancı madenlerden ayrışması gibi ruhun ve kişiliğin ahlaki olarak olgunlaşmasını sağlar. Hepis değilse de, Hz. Musa'nın sonuna kadar yanında kalan mü'minler böyle ağır bir sınavın içinden başarıyla geçenlerdi.

İkinci nimet, kurtarıcı mucizedir. Bu sıradan bir olay değildi. İsrailoğulları, Firavun ve askerlerinden kaçıp Kızıldeniz'in kenarına geldiklerinde onlar için görünürde kurtuluş kalmamıştı. İşte o anda Allah, tarihe müdahale etti ve Kızıldeniz ikiye yarılıp önlerinde kurtarıcıları Hz. Musa ve Hz. Harun'un önderliğinde suyun içinden geçtiler. Arkalarından onları kovalamaya çalışan Firavun ve askerleri ise boğuldu. (Kızıldeniz'in yarılması mucizesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. 10/Yunus, 90. ayetin açıklaması.)

Belirtmek gerekir ki İsrailoğulları, mucizeyi sadece seyretmekle kalmadılar, tecrübe ettiler, ruhsal ve fizyolojik varlıklarıyla ona iştirak ettiler. Gözleriyle, kendileri selametle karşı kıyıya geçerken Firavun ve askerlerinin boğulduğunu müşahede ettiler. Bu hakikaten her topluluğa nasip olan bir nimet değildir. Allah bunu İsrailoğullarına bağışlamıştır. (Bkz. 20/Taha, 77; 26/Şuara, 63.)

Efendimiz (s.a.), Medine'ye hicret ettiğinde Yahudilerin aşure günü oruç tuttuklarını gördü. Sebebini sorunca Yahudiler şöyle cevap verdiler: "Bugün Allah, Musa'yı ve kavmini düşmanlarının elinden kurtardığı, Firavn'u ve kavmini boğduğu büyük bir gündür. Musa peygamber Allah'a şükretmek için o gün oruç tutmuştu, biz de onun için tutuyoruz." Bunun üzerine Hz. Peygamber "Biz Musa'ya sizden daha yakınız" buyurdu ve Aşure orucunu tutup ashabına da tutmalarını emretti" (Buhari, Savm, 69; Müslim, Sıyam, 127.)

وَإِذْ وٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

51. Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Ama sonra siz, onun arkasından buzağıyı (tanrı) **edinmiş ve** (böylece) **zalimler olmuştunuz.**

52. Bundan sonra, (artık) **şükredesiniz diye sizi bağışladık.**

53. Ve hidayete eresiniz diye Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı verdik.

Mısır esaretinden kurtulan İsrailoğulları için bundan sonra gerekli olan yepyeni bir hayatın ufuklarına yelken açarken, onları bu acıklı durumdan kurtaran Allah'a şükretmeleri ve O'nun gösterdiği istikamette ilerlemeleri olacaktır. Allah, onlara yepyeni bir hayat ve nimetler sunuyordu. Acılardan kurtulmuşlardı, şimdi Rableri'nden alacakları talimata göre yerleşik hale gelecekler ve mesajın öğretmenleri olacaklardı. Allah, tarihte çok nadir olarak tahakkuk edecek bir olay için Hz. Musa'yı Tur dağına çağırır. (Bkz. Tevrat, Çıkış, 24-31.) Allah, Musa ile konuşacak -bu yüzden ismi Kelim olacaktır- ve İsrailoğullarının hayatını tanzim edecek hükümlerin içinde yer aldığı levhaları ona verecektir. Tur yolculuğu -gece ve gündüz olmak üzere- 40 gün sürmüştür.

Ancak 7/A'raf, 148 ve 20/Taha, 85. ayetlerde daha ayrıntılı anlatılacağı üzere, İsrailoğulları, gelecek vahyin sonucunu bekleyip İlahi emre itaat edeceklerine Musa'nın yokluğunda, yörenin pagan dini geleneklerini örnek alarak altından döktürdükleri bir buzağı heykeline tapma yoluna saptılar. (Bkz. Çıkış, 32.) Bu, kendilerine bağışlanan büyük nimetler karşısında apaçık olarak yaptıkları bir nankörlüktü, tevhid dininden irtidat edip kendi özvarlıklarına zulmetmiş oldular. Böyle iken bile Allah onları affetti, adeta bir fırsat daha tanıdı. Allah onların hidayetlerini istiyordu; kurtarıcı peygamberlerine Kitabı ve Furkan'ı verdi (Bkz. 21/Enbiya, 48.)

Burada sözü edilen Kitabın Tevrat olduğu açıktır. "**Furkan**" ise "kriter, mi'yar" demektir ki, bunun Kitap mı yani Kitabın bir fonksiyonu ve sıfatı mı, yoksa ondan ayrı bir kriterler bütünü mü olduğu konusu önemlidir. Başka yerlerde Kitabın yanında verilen "hikmet" ve "furkan"dan söz edilir. Muhammed Abduh, furkan'ın "akıl" olduğunu söyler.

Önemli bölümüyle İslam bilginleri bunun Kitabı açıklayan, evrensel ve ebedi ilke ve hükümlerin ete kemiğe bürünmesini sağlayan "peygamber sünneti" olduğunu düşünmüşlerdir ki, bu doğrudur. Bir hadiste şöyle buyurulur:

"Bana Kur'an ve yanında bir benzeri verildi" (Ebu Davud, Sünnet, 5.) İbn-i Bahr, **furkan**'ın "hüccet ve beyan" olduğunu söylemiştir ki, bunun indirilen vahyin yetkili biri yani vahiyi alan peygamber tarafından ikna edici deliller eşliğinde açıklanması anlamına gelir. Bazı bilginlere göre, **furkan**, sıkıntılardan kurtuluştur (Bkz. 8/Enfal, 29); İsrailoğullarının furkanı, kölelik hayatının sıkıntılarından kurtulup özgürlüklerine kavuşması olayıdır. Bir başka görüş, niteliksel anlamda ve sayısal olarak mü'minlerle inkârcıların iki ayrı saf halinde ayrılması anlamına gelir: "Furkan günü" (8/Enfal, 41.) Müslümanların furkanı "Bedir günü"dür.

Hiç kuşkusuz Kitap kriterler bütünüdür, kriterlerin kökü ve tohumu onda toplanmıştır. Ancak hak ile batılın, iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın, adalet ile zulmün, sahici olan ile sahtenin, belki güzel ile çirkinin birbirinden ayrılmasını sağlayan daha somut düzeydeki kriterler bütününün vahiye doğrudan muhatap olan peygamberin vazettikleri sünnetler olması gerekmektedir. Çünkü teorik bir fikri veya soyut bir ilkeyi, iyi niyet sahibi olmayanlar veya bencil tutkularının etkisinde kalanlar hiç olmadık biçimlerde, hatta maksadına ve hükümlerinin hikmetine aykırı bir biçimde yorumlayabilirler. Tarihte çeşitli din adamları, ikna kabiliyetleri sahih bilgilerden değil, demagojiden kaynaklanan şarlatanlar bunu yapmışlardır. Ancak eğer bir peygamber gerekli ayırımı yapıyorsa bu, teorik veya soyut hükmün teminatı olur. İleride, İsrailoğullarının kendilerine kesmeleri emredilen bir ineği kesmemek için hangi bahane ve spekülasyonlara başvuracaklarını açık olarak göreceğiz.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوٓا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54. Hani Musa, kavmine: "Ey kavmim, gerçekten siz, buzağıyı (tanrı) **edinmekle kendinize zulmettiniz. Hemen, kusursuzca yaratan** (gerçek ilâh)**ınıza tövbe edip nefislerinizi öldürün: Bu, yaratıcınız katında sizin için daha hayırlıdır" demişti. Bunun üzerine** (Allah) **tövbelerinizi kabul etti. Şüphesiz O tövbeleri kabul edendir, esirgeyendir.**

Tur dönüşünde Hz. Musa'nın karşılaştığı manzara tabii ki düş kırıklığıydı. Elmalı'nın yerinde deyimiyle bu tam "bir iç bozgun ve ihtilal hareketi"ydi. Böyle bir durumda ilk gösterilecek tepki önemlidir. Hz. Musa, kısa bir değerlen-

dirme yapıp duruma el koyma lüzumunu hissediyor. Hz. Musa, levhaları yere fırlatıp -yani hükümleri askıya alıp- ilginç bir emir vermektedir: "**Tevbe edip nefislerinizi öldürün**".

Bunun ne anlama geldiği konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre, gelen emir üzerine İsrailoğulları eline silahı alan diğerini öldürmeye girişti, bir tür intihar ettiler. Bu görüşte olanlar görüşlerini Çıkış'taki şu pasaja dayandırırlar. "Ve Musa ordugâhın kapısında durup dedi: Rab tarafında olan bana gelsin. Ve bütün Levioğulları onun yanında toplandılar. Ve onlara dedi: İsrail'in Allah'ı Rab şöyle diyor: Herkes kılıcını beline kuşansın. Ve ordugâhta kapıdan kapıya dolaşsın ve herkes kendi kardeşini ve herkes kendi arkadaşını ve herkes kendi komşusunu öldürsün. Ve Levioğulları Musa'nın dediği gibi yaptılar ve o gün kavimden üç bin kadar düştü." (32: 26-28.) Bu pasajdan İsrailoğullarının birbirlerini bilinçsizce öldürüp kavim olarak intihar ettikleri anlamı çıkmaz. Vahiy yoluyla Hz. Musa'nın verdiği emir, tevhid inancından yana olanlar ile puta tapıcı olanlar arasında bir iç çatışma söz konusu olduğu hususudur. Hz. Musa'nın tebliğini takip edenler, Samiri ve adamlarıyla savaşıp onları kavmin içinden temizlediler, onlar sanki insanın içinde kötülüğü emreden nefis gibi kavmin içinde kötülüğü temsil ediyorlardı. Putperestliğe dönenleri temizlemeleri onlara kötülüğü ve şirki emreden nefislerini öldürmeleri demektir.

Fıkhın genel kuralına göre "Def'i mazzarrat celb-i menafiden evladır". Buna göre önce kötülük ve zararın yok edilmesi, sonra iyilik ve faydanın temin edilmesi daha doğru bir yoldur. Nihayet mesela namaza başlamak için, abdest almak gerekir. Abdest beden temizliği olduğu kadar, manevi arınmaya da bir hazırlıktır. Hz. Musa da, Tevhid'e ve Şeriat'e karşı ihtilal teşebbüsünde bulunanları temizlemekle işe başladı. Ancak Hz. Musa'nın "Aman kim ne yapmışsa yapsın, bir ve beraberlik içinde olalım, buzağıyı tanrı edinmek veya şeriatın hükümleri önemli değildir" demediği açık. Hayır, açıkça anlaşılan şu ki, çuvalda çürük elmalar vardır, bunlar temizlenmedikçe diğerlerini de çürütecek, işe yaramaz hale getirecektir.

Tasavvuf ehlinin görüşüne göre İsrailoğulları dünyevi arzularından tamamen kendilerini temizleyip nefislerini öldürdüler, şehvet ve iştahlarını yok ettiler. Bu emirle tevbe ile manevi arınmaya davet yani onları buzağıya tapmaya iten nefislerinin istek ve tutkularına karşı mücahede öngörülmüştür ki, buna kaynaklık eden nefislerini öldürmedikleri sürece onun yıkıcı etkilerinden ve günahından kurtulmaları mümkün değildir. Her insanın buzağısı, şeytanın içinde yuvalandığı nefsi yani bencil tutkuları, heva ve hevesidir. (Heva için bkz. 2/Bakar, 120. ayetin açıklaması.) Bu manevi bakış açısından güzel bir

yorum olmakla beraber, Kurtubi'nin dediği gibi ayette gerçek anlamda yani fiziki-maddi bir buzağı heykeli kastedilmiştir.

En akla yatkın görünen görüş, tevbe edenlerin ayrılıp diretenlerin öldürülmesi yoluyla cezalandırılmasıdır. Çünkü buzağıya tapınıp da tanınan fırsata rağmen batılda ısrar edenler hakikatte dinden çıkmış yani irtidat etmişlerdi, üstelik bu bireysel değil kitleseldi. Musa aleyhisselamın şeriatına göre cezalandırılmaları gerekirdi. Böylelikle İsrailoğulları içinde bir iç temizlik, başka bir ifadeyle kavmin bir şahs-ı manevi sıfatıyla kendini arındırması mümkün olmuştur ki, bu suçu işleyip de ölümle cezalandırılanların sayısının 3 bin olduğu Tevrat'ta kaydedilmektedir (Bkz. Çıkış, 32:28.) Bu infazın karşılıklı mukatele (vuruşma) şeklinde mi, yoksa Hz. Musa'nın yeniden tesis ettiği otorite eliyle mi olduğu açık değildir. İkinci şıkkın söz konusu olduğu düşünülebilir, en doğrusunu tabii ki Allah bilir.

Ancak bu şekilde buzağıya tapma kirinden kurtulmak ve "her şeyi kusursuz olarak yaratan Allah'a dönmek" mümkün olmuştur. Bu olaydan sonra Allah, İsrailoğullarının tevbesini kabul etmiştir. O tevbeleri kabul edendir, merhamet ve rahmet sahibidir.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

55. Ve demiştiniz ki: "Ey Musa, biz Allah'ı apaçık görünceye kadar sana inanmayız." Bunun üzerine yıldırım sizi (kendinizden) **almıştı. Ve siz bakıp duruyordunuz.**

56. Sonra şükredersiniz diye, sizi ölümünüzden sonra dirilttik.

Kendilerine buzağıyı put seçenler, somut/maddi bir tanrı arayışına girmişlerdi. İsrailoğullarının her türlü maddi ve cismani sıfatlardan yüce bir Allah inancını kabul etmekte zorluk çektikleri anlaşılmaktadır. Bu olaydan sonra Hz. Musa, kavminden 70 kişiyi seçerek Tur dağına çıkar: (Çıkış, 24:9-11 ve 33: 18-23.) Bu olay 7/A'raf, 142 ve devamı ayetlerde daha ayrıntılı ele alınmış bulunmaktadır.

"Allah'ı görme talebi" -eğer Hz. Musa'nın ki gibi bir sevgi ve iştiyak eseri değil de somut tanrı fikrine dayanıyorsa- bu tam bir hamakattır. Zira Allah'ın sahip olduğumuz gözlerimizle görülmesi mümkün değildir. Ortada sayısız işaret, şifre, belge, kanıt ve gösterge (ayetler) dururken, görme kapasitesini aşan

bir talepte bulunmak hamakattır. Varlık dünyası (âlem), bütünüyle "alametler"den müteşekkil olup her bir varlık mertebesi, her bir nesne veya oluş bilgi (ilim) konusudur. "İlim, alamet ve âlem" bizi varlığın Yaratıcısı fikrine götürür, böyle iken kavminin Hz. Musa'ya "**biz Allah'ı apaçık görünceye kadar sana inanmayız**" demeleri hakikatte ya büyük bir idrak zaafı içinde bulunduklarını gösteriyor veya gerçekte inanmak işlerine gelmediği için olmadık bahaneler icat etmeye dayanıyor ki, aslında sahip oldukları akıl, kavrayış, vicdan ve idrak gücü ile kendilerine bağışlanan nimetler göz önüne alındığında her iki durumda da azaba müstahak olmaktadırlar. İşte **saika** böyle bir azaptır.

Allah'ın dünyada ve asla görülmeyeceğini düşünen bilginlerin referansı bu ayettir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.)'in de Zatı görmüş olduğu iddia edilemez. Bu görüşte olanlara göre eğer Allah'ı görmek mümkün olsaydı, İsrailoğulları bu taleplerinden dolayı böyle azarlanamazdı. Karşı görüşte olanlar ise, azarlanmalarının sebebi İsrailoğullarının Allah'ı görmek istemeleri değil, ilahi emirleri yerine getirmek istemediklerinden bahane üstüne bahane üretmeleridir. Bu yüzden adına "saika" denen bir azap verildi.

Mahiyeti hakkında somut bilgilere sahip olmamız mümkün olmayan bu çok ani ve şiddet derecesi yüksek olağanüstü bir tabiat olayıydı "**saika**". Bir tür ölümü tattılar, ölümün eşiğinden döndüler veya sahiden kısa süreliğine öldüler de. "**Bakıp duruyordunuz!**" ibaresini göz önüne alanlar İsrailoğullarının ölmediklerini söylüyorlar. İlk bakışta makul bir fikirdir bu. Ancak ölüm halinin bütünüyle bir bilinç kaybı olmadığını düşünecek olursak, saika cezasına maruz kalanların "bakıp dururken" kısa süreliğine dahi olsa ölümü tadıp tecrübe ettiklerini söyleyebiliriz. Deneysel olarak bazı kişilerin kendi ölümlerine şahid olduklarını, bir ara "gidip geldikleri"ni biliyoruz. Allah onları tekrar kendilerine getirdi, ayılıp ayağa kalktılar. (Hz. Musa'nın Tur dağında yaşadığı tecrübe yani Cenab-ı Hak'kı çıplak gözle görme talebi için bkz. 7/A'raf, 143. ayetin tefsiri.) İbn-i Aşur, bunun hal cümlesini olup nimetin ikrarı ve azametini gözleriyle müşahede ettikleri anlamına geldiğini söyler. Çünkü denizin ikiye yarılmasını ve düşmanın boğulduğunu müşahede etmek göze muazzam bir zevk verir.

Tur Dağı'na olan yolculuğun "gece" başlaması ve sürenin "kırk gece" olarak ifade edilmiş olması İslam irfanında sembolik bir anlamda ele alınmış, hayırlı yolculukların gece başlanması gerektiğine karar verilmiştir. Gece yapılan ibadet, zikir, tesbih ve tefekkürün de ayrı bir derinliğe ve ruhi inkişafa vesile olduğu tecrübe ile sabittir. Bazı sufiler, kırk gün süren "visal orucu"nu bu ayete dayandırmışlardır.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

57. Bulutları üzerinize gölge kıldık ve size kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Size rızık olarak verdiklerimizin temizinden yiyin (dedik). **Onlar bize zulmetmediler, ancak kendi nefislerine zulmettiler.**

Burada bahsedilen indirme, mucizevi bir olay olabileceği gibi, Allah'ın bu rızıkları mümkün kılacak tabiat şartlarını oluşturması, İsrailoğullarına bu rızıklara kavuşabilecekleri, güvenli ve özgür ortamı nasip etmesi de kastedilmiş olabilir. Şöyle de düşünülebilir: Bulutlar onları gölgeliyor, kuş sürüleri onlara yönlendiriliyordu. Şu veya bu, burada önemli olan çölün çetin şartlarında yol almaya çalışırlarken, Allah'ın onları bu zor tabiat şartlarına karşı koruması, zahmetsizce beslemesidir. (Bkz. Çıkış, 16, 1:7-9; Sayılar, 11, 7-9.) Allah, onları çölün ağır şartlarında bir sınavdan geçiriyor, bir karakter ve kişilik değişiminden geçmelerini sağlamayı murat ediyordu. Burada ince nüktelerin söz konusu olduğu birkaç husus var:

Menn ve **selva** yani bizim Türkçe'ye "kudret helvası" ve "bıldırcın (eti)" olarak çevirdiğimiz gıdaların çok özel oldukları anlaşılıyor. Müfessirlere göre menn, balı andıran katı ve taneli 'terencebin' adında bir gıdadır. Bir hadiste, "Yer elması Yüce Allah'ın İsrailoğullarına indirmiş olduğu menn türündendir. Suyu göz için şifadır" buyrulmaktadır. (Buhari, Tefsir, 2, tıp, 20; Müslim, Eşribe, 157-162.) Benzetmenin sebebi, bunun tohum ekmek, sulamak ve bakımını yapmak gibi işlemlere ihtiyaç hissettirmemesidir. Yani İsrailoğulları tarımsal bir işlem yapmadan, doğrudan buna sahip olabiliyorlardı. Anlatımlara göre yağmur gibi iner, insanlar o gün için kendilerine yetecek miktarı alırlardı. Fazlasına sadece Cuma günü için izin veriliyordu ki, sebebi Cumartesi günü ibadetlerini yapmalarını sağlamaktı.

Selva'nın da ittifakla kuş veya bıldırcın eti olduğu söylenmiştir. Selva denmesinin sebebi doyurucu olması yanında teselli verici nitelikte olan bir gıda olmasıdır. Üzüntüye karşı teselli verici ilaca selva denmiştir. Ebu Zeyd'e göre, kelime refah ve rahat hayat sağlayan, bolluğu ifade eden "selve veya sülve"den gelmektedir.

Bundan şu anlaşılıyor ki, menn ve selva (kudret helvası ve bıldırcın eti), özeldi, yiyecek şeyleri biriktirmeyi, stok etmeyi, başka bir deyişle istifçilik yapmayı gerektirmezdi, İsrailoğulları bundan menedilmişlerdi. Bu özel gıdaların bir başka özelliği, onların fizyolojik varlıklarını ve dolayısıyla ruhsal karakter-

lerini Mısır'daki kölelik hayatları boyunca kendilerine verilen düşük gıdaların etkisinden kurtarmak, böylelikle özgürlüğün, öğretmenliğin ve yerleşik hayatta dini yüksek değerlerin yaşanabilir formlara sokmalarını sağlayan kişilik yapılarına kavuşmalarına imkân hazırlamaktı. Ancak 61. ayette görüleceği üzere İsrailoğulları, bu büyük nimeti reddedip köle yemeğine özlem duyup şikâyette bulunacaklardır.

Fakat belki de başka üstü kapalı mesajlar da söz konusuydu: Bıldırcın eti ve helva hazır geliyordu, onlardan istenen çöldeki hazırlık aşamasını bitirip şehre gitmeleri idi. Şehirde hazır yiyecek bulamayacaklardı, her şey emek ve iş bölümü gerektirecekti; karşılıklı anlaşmalara, üretim, mübadele ve ticarete konu olacaktı. Yani artık birbirlerine minnet edecek, birbirlerinin emeğine, hak ve hukukuna göz dikeceklerdi. Şimdi ise bıldırcın eti ve helvayı minnetsizce yiyorlardı, bundan gerekli dersleri çıkarıp eğer bir gün şehre girip de yerleşik hayata geçmeyi başarabilirlerse birbirlerine minnet etmesinler, sadece Allah'a şükretsinler; birbirlerinin emeğine göz dikmesinler, sömürmesinler, aldatmasınlar, birlikte ürettikleri mal ve hizmetleri adilce bölüştürsünler. (7/A'raf, 160; 20/Taha, 80-81.)

"**Helal rızık** (tayyip)" iki anlama gelir: İlki, rızkın Allah'ın gösterdiği yani meşru kabul ettiği yoldan temin edilmesi, diğeri buna bağlı olarak lezzetinin ve kıymetinin helal olmayandan daha yüksek kalitede olması. Manevi bakış açısından lezzet ve haz, bunu sağlayan maddenin, daha geniş ifadesiyle servetin ve bu servetle satın alınan yiyecek, içecek, giyecek ve mal-mülkün helal olmasıyla doğru orantılıdır. Başkasına ait bir para ile yenilen şeyin lezzeti de düşüktür. Sömürü, talan, yağma, hırsızlık, istismar, karaborsa ve gayr-ı meşru yoldan temin edilen her servet için bu manevi kural geçerlidir.

"Onlar bize zulmetmediler, ancak kendi nefislerine zulmettiler." Kelime manası bir şeyi yerli yerine koymamak demek olan zulüm, 57. ayette hem Tevhid'in yerine şirki ikame etmek, hem konulmuş ilahi sınırları çiğnemek manasında kullanılmıştır. Yüce Allah, İsrailoğullarını Firavn'un zulmünden bir peygamberin önderliğinde kurtarmışken onlar altından dökme bir buzağıya tapmayı tercih etmişlerdir ki, bu en büyük zulümdür (31/Lokman, 13). Diğeri, kendilerine konulmuş kuralları çiğnemişlerdir. İşte bu tutum ve davranışları kendilerine karşı işledikleri zulümdür, yüce Allah bu zulümleri dolayısıyla onlara azap vermiştir. Çünkü şirk büyük bir zulüm olduğu gibi, "Allah'ın koyduğu hükümleri (kural ve sınırları) çiğneyenler de zalim kimselerdir" (2/Bakara, 229.) İsrailoğulları bir azaba duçar kalmışlarsa, bu onların işledikleri zulümleri dolayısıyladır, yoksa yüce Allah kimseye zulmetmez (3/Al-i İmran, 182).

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

58. **Ve hatırlayın, demiştik ki: "Şu şehre girin ve orada istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnızca secde ederek kapısından girerken 'dileğimiz bağışlanmadır' deyin;** (biz de) **hatalarınızı bağışlayalım; iyilik yapanların** (ecirlerini) **arttıracağız.**

59. **Ama zulmedenler, kendilerine söylenen sözü bir başkasıyla değiştirdiler. Biz de o zalimlerin yaptıkları bozgunculuğa karşılık, üzerlerine gökten iğrenç bir azap indirdik.**

Müfessirlere göre ayette sözü edilen şehir Beytü'l-Makdis'tir (Kudüs). Şam, Ürdün, Eriha ve Tedmür olduğunu söyleyenler de var. Mevdudi'ye göre ismi belirtilmemiş olan bu şehrin, İsrailoğullarının Sina Yarımadasıyla Kuzey Arabistan arasında bir bölgede gezindiklerini göz önüne alacak olursak, bu yerin Ürdün'ün doğusunda Şittim olması muhtemeldir. Şittim büyük bir ihtimalle İsrailoğullarının süren zorlu yürüyüşlerinde geçici bir yerleşim yeriydi. Belki de asıl Kudüs'e varıp orada yerleşmeden evvel bu kutsal mekâna layık olup olmadıkları böylece test edilmiş olacaktı. Bu yerleşim bölgesinin verimli olduğu anlaşılmaktadır. Âdem'in cennette kendisine dendiği gibi "istedikleri yerden bol bol yiyecekler." Onlardan istenen şehre girerken secde etmeleri yani Allah'a olan şükürlerini ifade edip tevazu içinde hareket etmeleri ve bu ana kadar işledikleri günah ve kusurları dolayısıyla bağışlanma dilemeleri, kısaca Allah'ın iradesine ve indirilen hükümlere teslim olmalarıdır. (Bkz. 4/Nisa, 154). Şehir onların yerleşim mekânı olacaktır, onlar talancılar, yağmacılar ve haydutlar gibi hareket etmeyecek; orada yaşayanların canlarına, mal ve namuslarına saldırmayacaklardır.

Bir peygambere ve bir peygamber eğitiminden geçmiş insanlara yaraşan budur. Bunun tarihteki en çarpıcı örneğini Hz. Peygamber (s.a.), 622'de Medine'ye girerken ve 10 sene sonra Mekke'yi fethederken göstermiştir.

"**Hıttatun**"un iki anlamı verilmiştir: Biri, genel bağışlanma dilemek, diğeri yerli halka zarar vermemek, katliam ve talanda bulunmamak, haksız yere işgalci, istilacı ve gaspçı konumuna düşmemek. Bir toprak parçasını hak etmenin yolu, adalet, alçakgönüllülük, paylaşım ve barış içinde bir arada yaşama-

nın öngörülen ahlaki ve hukuki kurallarına azami derecede riayet etmekten geçer. İsrailoğulları çok acı çekmişlerdir, ancak onlardan istenen, kendilerine bir yurt verilirken, aynı acıları o yurdun toprakları üzerinde yaşayanlara çektirmemeleridir. Çünkü işgal, istila ve gasp ile talan ve yağma, kişiyi mazlum ve mağdur iken zalim yapar, kalbini katılaştırır, geçmişte ona reva görülen haksızlıkları ve zulümleri unutturur.

Günahlardan bağışlanma dileyen, adalet, özgürlük, karşılıklı saygı ve hak tanırlık içinde hareket edenler güzellik yapan (muhsin) insanlardır. Allah böylelerinin rızkını, imkân ve güçlerini arttırır. Aslında yeryüzü herkese yeter. Allah'ın arzı geniştir. Eğer güzellik yolu tutulursa, şu veya bu toprak parçası cennetten bir köşeye döner. Ayetin Âdem ve eşinin yerleştirildiği cenneti çağrıştırması bunu ima etmektedir.

İsrailoğulları bu emri ve öğüdü almış olmalarına rağmen, sınavı kaybettiler. Zira söz konusu şehre girer girmez bu emri unuttular, hatırlatanlarla alay ettiler ve hatta "Hıttatun" diyeceklerine "Hıntatun (buğday)" dediler. "Hıntatun" demiş olmaları, yine Âdem'in cennet hayatını çağrıştıran bir imgedir ki, 40. ayetin açıklamasına başladığımızda, türümüzün modeli ve ilk insan olarak Adem'in yaşadıkları ile bir topluluk olarak İsrailoğullarının yaşadıkları arasında kurmaya çalıştığımız bağ burada kendini açığa vurmaktadır. Yani Âdem, nasıl kendisine verilmiş bunca nimete rağmen İblis'e kanıp günah işlediyse, dayanılmaz şartlarda yaşayan İsrailoğullarının kurtulmaları ve kendilerine bağışlanan bunca nimete nankörlük göstermeleri aynı çerçevede tezahür etmektedir.

Bir başka nokta şudur: **"zulmedenler, kendilerine söylenen sözü bir başkasıyla değiştirmeleri"**, "zulüm" sıfatıyla bir arada düşünüldüğünde, ilahi kelamın ana nirengi noktalarıyla oynamaları, hükümleri değiştirmeleri, kulak asmayıp sözün formunu değiştirmeleri veya iç anlamlarıyla oynamaları anlamına gelmektedir. Zira adaletin zıttı olarak zulüm, bir şeyin ait olduğu yerden alıp ait olmadığı yere koymaya denir. Sahihayn'de yer alan kayda göre, onlar emre uygun şehre eğilerek ve şükrederek değil, mak'atları üzerinde sürünerek girdiler. "Hıtta" diyecek yerde de buğday anlamında "hınta", "kılın içinde bir tane" anlamında "habbetün fi'ş-şa're" şeklinde saçma söz söyleyerek Allah'ın emrini alaya aldılar (Buhari, Enbiya, 28; 2/5; Müslim, Tefsir, 1). İsrailoğullarının emri dinlemeyip hükümleri veya kelimelerin iç anlamlarını değiştirmeye kalkışmışları, tarih boyunca insan ile İlahi Kelam arasında cereyan eden bir ilişki biçimidir. Kimileri hükümlerin bir kısmını iptal etmeye kalkışır, kimileri de hükümlerin içini boşaltır, kelimelerin semantiğini işaret ettikleri hakiki anlamlarının hilafına değiştirmeye kalkışır.

Şu var ki söz konusu cürüm İsrailoğullarının tamamına teşmil edilemez. Çünkü hem bu ayette, hem A'raf sûresinde (7/162) "zulmedenler (ellezîne zalamu)" denmek sûretiyle "onlardan zulmetmeyenler olduğu"na da işaret edilir.

Zulmetmeleri dolayısıyla Allah onlara bir ceza verdi. Bu, yoldan çıkmaları, işi çığırından çıkarmaları (fisk) dolayısıyla üstlerine yağdırılan bir cezadır. "**Rıcz**" olarak ifade edilen, pis veya habis şey olup murdar azap demektir. Gökten gelen bu azabın ne olduğunu bilebilecek durumda değiliz. Şu var ki bu olayda Ahd-i Atik'te 14.500 kişinin veba hastalığı sonucunda hayatını kaybettiği yazılır (Sayılar, 16: 46-49). Bunun sıradan bir hastalık olmayıp yapılanların cezası olmak üzere gelen bir azap olduğu muhakkaktır. (29/Ankebut, 34.)

Her başımıza gelen Allah'ın kudret eli altında bizim yaptıklarımızın bir sonucu olduğuna göre, can ve mal kayıplarına yol açan tabii afet ve felaketlerin kendiliğinden vuku bulduklarını, insanın yapıp etmelerinden tümüyle kopuk veya bağımsız olduklarını düşünmek yanlıştır. İnsan, tabii afet ve felaketlerin (deprem, tsunami, sel, heyelan, kasırga vs.) oluş şekillerini yani "nasıl vuku buldukları"nı bilimlerin yardımıyla açıkladığı zaman, meselenin anlaşıldığını, her şeyin maddî tablatta başlayıp yine maddî tablatta ve salt tablat yasaları çerçevesinde cereyan edip bittiğini düşünür. Hakikatte, tablattaki her şey elbette belli yasalar dâhilinde vuku bulur, bu açıdan "nasıl?" sorusunun cevabı önemlidir, ama bunun yanında "niçin?" sorusunun cevabı da önemlidir ki, neyin olup bittiğini tam olarak anlamak ve gerekli dersleri çıkarıp bir daha aynı musibet ve felaketlere maruz kalmamak için her iki sorunun cevabına önem vermek gerekmektedir.

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانْفَجَرَتْ
مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ
اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

60. (Yine) **Hatırlayın; Musa kavmi için su aramıştı, o zaman biz ona: "Asanı taşa vur" demiştik de ondan on iki pınar fışkırmıştı, böylece herkes içeceği yeri bilmişti. Allah'ın verdiği bir rızıktan yiyin, için ve yeryüzünde bozgunculuk (fesat) yaparak karışıklık çıkarmayın.**

Yine bir defasında, Sina çölünün zor şartlarında su sıkıntısı baş gösterdiğinde Hz. Musa su aramış, bu sırada aldığı vahiy sonucunda asasını bir kayaya vurarak 12 yerden su fışkırmasını sağlamıştı. Sina Dağı yakınlarında bulunduğu iddia edilen bu kayadan Allah'ın izniyle 12 yerden su fışkırması, suyun

İsrailoğullarının 12 kabilesi arasında paylaştırılması anlamına gelir. 12 kabile Hz. Yakub aleyhisselamın 12 oğlunun soyundan gelenlerdir. Böylece su konusunda anlaşmazlığın önüne geçilmişti. Bunun karşılığında da istenen, kendilerine bağışlanan bu nimetle yetinmeleri, nimeti doğru ve meşru çerçevede kullanmaları ve yeryüzünde fesat-bozgunculuk ve karışıklık çıkarmaktan imtina etmeleridir.

Burada iki noktanın altını çizmekte fayda var: İlki bir sıkıntıdan sonra elde edilen nimetin karşılığında Allah'a şükretmelidir. Şükrü unutanlar azar. Diğeri nimetler –ekonomik/maddi kaynaklar– kardeşler arasında belirgin bir biçimde ve somut kurallara göre belirlenmelidir. Bu ister aynı kavimden olan kabileler/topluluklar için söz konusu olsun ister aynı dine mensup farklı etnik veya mezhep grupları arasında olsun, öyledir. (7/A'raf, 160.)

Said Nursi'ye göre asa ile kayadan pınarların fışkırması, mahiyeti itibariyle mucize olmakla beraber bir alet (araç-gereç) kullanılması durumunda insanın tabiatın yer altı ve yer üstü kaynaklarından yararlanabileceğine ilişkin işarettir. İnsan Allah'a samimiyetle itimat ederse O'nun rahmetinin kanunlarına dayanarak asa benzeri veya ona yakın araçlar icat edebilir. (Zülfikar, 25. Söz, 80.)

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61. **Siz** (ise şöyle) **demiştiniz: "Ey Musa, biz bir çeşit yemeğe katlanmayacağız. Rabbine yalvar da, bize yerin bitirdiklerinden bakla, acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarsın."** (O zaman Musa:) **"Hayırlı olanı şu değersiz, şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz?** (Öyleyse) **Mısır'a dönün, çünkü** (orada) **kendiniz için istediğiniz vardır" demişti. Onların üzerine horluk ve yoksulluk** (damgası) **vuruldu ve Allah'tan bir gazaba uğradılar. Bu, kuşkusuz Allah'ın âyetlerini tanımazlıkları ve peygamberleri haksız yere öldürmelerindendi. (Yine) bu, isyan etmelerinden ve sınırı çiğnemelerindendi.**

İsrailoğulları yeni bir hayata hazırlanırlarken Allah tarafından hem özel olarak besleniyor, hem özel bir eğitimden geçiyorlardı. Onlara elde edilmesi, ekilmesi veya üretilmesi için emek gerektirmeyen kudret helvası ve bıldırcın veriliyordu. Tih çölünde bu süreçten geçerken, ya kendilerine sunulan nimetlerden usandılar veya çölde kendilerini pek de güvende görmediklerinden - demek ki onlara bunca mucizeyi gösteren ve nimeti bağışlayan Allah'a yeterince tevekkül etmiyorlardı- yeni bir nankörlük örneği ortaya koyup Mısır'daki hayatlarına dönmek istediklerini dillendirmeye başladılar. (Bunun daha ayrıntılı anlatımı için bkz. Sayılar, 11: 4-21.)

Ortada bir nankörlük olduğu açıktır, zira kurtarıcı peygamberlerine "**Rabbine yalvar**" demektedirler; burada bir istihfaf ve ima yoluyla inkâr söz konusudur: "Rabbimize" değil, "Rabbine!" demektedirler. "**Bir çeşit yemek**"ten bıkmışlardır; eskiden olduğu gibi "**bakla, acur, sarımsak, mercimek ve soğan**" istemektedirler. Oysa kudret helvası ve bıldırcınla besleniyorlardı, çünkü fizyolojik varlıklarının yeni gıdalarla bir tür değişime uğraması, böylece ruhsal ve entelektüel olarak yeni bir hayata, özgürlüğe ve yerleşik medeniyet kurma çabasına hazırlanmaları isteniyordu. Bu sadece zahmetsizce beslenmek sûretiyle sağlanacak yüksek bir beşeri formasyon değildi, bunun yanında onları bir yandan istifçilik yapmaktan, sınırsız biriktirme tutkularından uzak tutuyor diğer yandan daha çok ibadet etmelerine, öğrenmelerine ve ruhsal olarak hazırlanmalarına fırsat ve imkan sağlıyordu. Fakat anlaşılan onlar bunun değerini veya önemini kavramaktan uzaktılar.

"Hayırlı olanı, şu değersiz, şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz?" İki beşeri durum arasında mukayese yapılması mümkün mü? Bir yanda kölelik öte yandan özgürlük. Hiç insan böyle onurlu bir durumda iken, değersiz bir konuma talip olur mu?

Hz. Musa büyük bir kızgınlıkla bunun ne kadar saçma ve hatalı bir talep olduğunu söyledikten sonra, "(Öyleyse) **Mısır'a inin, çünkü** (orada) **kendiniz için istediğiniz vardır"** demek zorunda kalıyor. Burada geçen **Mısır**, herhangi bir şehir veya ülke değil, uzun yüzyıllar köle hayatı yaşadıkları Mısır'dır. Kelime anlamı ile Mısır "sınır" demektir. Onların hayatında Mısır, adeta özgürlük, onur ve yeni bir hayat ile kölelik, zillet ve geçmişin kâbusu arasındaki sınır çizgisini sembolize etmektedir.

Mısır'a geri dönüş veya ona özlem "**hubut**" ile ifade edilmiştir; zira Âdem'in ve eşinin cennetten çıkarılması (36. ayet) hadisesinde olduğu gibi, düşüş en azından bir tenzil-i rütbedir. Tih çölünde yeni bir misyona hazırlanırlarken, köle geçmişlerine özlem duymaları, İsrailoğulları için böyle bir düşüşü ifade

eder. Demek ki, kendilerince uzun süren çöl yolculuğu, belirsizlik onları kölelerin güvenli ortamına özendirmiş bulunmaktadır ki, bu hangi açıdan bakılırsa bakılsın, "zillet ve meskenet"e talip olmaktan başka bir anlam ifade etmez. Buna göre İsrailoğullarına şöyle buyrulmaktadır: Madem zillet ve meskeneti istiyorsunuz, o halde Mısır'a dönün, orada sizin aradığınız kölelik vardır.

"**Zillet ve meskenet**" aşağılanma, küçük düşürülme, boyun eğme, hareketten kesilme halidir. Bu, söz konusu şaşırtıcı talep karşısında kavmin cezası olarak verilmektedir. Dilbilimciler ve müfessirler, "**meskenet**" teriminin semantiğinde salt ekonomik yoksulluk olmadığını, ruhsal yoksunluk ve yoksulluğun da bulunduğunu ifade etmektedirler ki, buna göre tek tek insanlar veya toplumlar Bazen büyük servetlere, yüksek refah seviyelerine sahip olmalarına rağmen ruhsal ve zihinsel olarak yoksulluk yani meskenet içinde bulunabilirler. Zihnen müstaz'af olan meskenet içinde yaşar. Meskenet içinde yaşayan kolayca güdülür, nitekim modern ve postmodern toplumlar zihnen müstaz'af (güçsüz) olduklarından kolayca güdülebilmektedirler.

Bunca nimet ve imtiyaza rağmen bu talepte bulunmaları dolayısıyla onlara reva görülen zillet ve meskenet "**Allah'tan gelen bir azap**"tır. Çünkü Allah'ın onlara bahşettiği nimetlerin kadrini bilemediler, özgürlükten sonra köleliğe geri dönüş özlemini dile getirdiler. O halde zillet ve meskenet mahiyeti itibariyle azaptır, kendine saygısı olan insanların veya toplumların bunu kabullenmeleri düşünülemez.

Burada önemli bir noktanın altı çizilmektedir: İsrailoğullarının bu acınacak duruma düşmelerine yol açan bir sebep var ki, o da "**Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri**" *ve* "**haksız yere peygamberleri öldürmeleri**"dir. Peygamberlerin kendi kavimleri tarafından öldürülmesi (örneğin Hz. Yahya, Markos, 6: 17-29) veya ölümlerine sebep olunması (örneğin Hz. İsa'nın öldürülmesi için çalışmak, Matta, 27: 22-26) İsrailoğulları arasında görülen olaylardır: "Ey Kudüs, gönderilen peygamberleri öldüren ve kendisine gönderilenleri taşlayan Kudüs" (Matta, 23:37.) Kur'an bunun ağır bir suç olduğunu belirtmektedir. İbn-i Abbas'a göre, savaşma emri almayan peygamberler öldürülmüştür, savaşma emri alan hiçbir peygamber öldürülmüş değildir. İsrailoğullarının uğradığı düşüş (zillet ve meskenet), Allah'ın azabı sonucudur. Bu geriye doğru zincirleme bir sıralama takip etmektedir: Azabı hak etmelerinin sebebi kendilerine gönderilen "**ayetleri inkâr etmeleri**", ayetlerin içerdiği hakikatleri onlara öğretmeye ve kavmin sahteliklerini, samimiyetsizliklerini yüzlerine vurmaya çalışan "**peygamberleri haksız yere**" yani zulmen "**öldürmeleri**"ydi. Neden bu cürmü işledikleri sorulduklarında, sebebi Allah'a ve peygamberlere itaat etmeyip "**isyan etmeleri**" ve

kendileri için konulmuş "**sınırları tecavüz etmeleri**" olarak gösterilmektedir. (Bkz. 3/Al-i İmran 21 ve 112. ayetlerin açıklaması).

Musa aleyhisselam dönemi anlatılırken, İsrailoğullarının çok sonraları işleyecekleri peygamber cinayetlerinin zikredilmesinin sebebi, İsrailoğullarının genel tarihi karakterini tek bir profil içinde anlatmak içindir. Dün Musa aleyhisselama zorluk çıkarıp Mısır esaretine özlem duyan kavim, daha sonraları iki peygamberi öldürecek, sonra da yüzyıllarca sürecek diyaspora hayatına maruz kalacaktır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62. Şüphesiz, imân edenler(le) **Yahudilerin, Hıristiyanlar ve Sabiiler**(den kim) **Allah'a ve âhiret gününe imân eder ve salih amellerde bulunursa, artık onların Allah katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.**

40. ayetten bu yana, Kur'an-ı Kerim, kendilerine büyük nimetler verilen İsrailoğullarının Allah'a ve peygambere karşı gösterdikleri nankörlüklerinden söz ediyor. Gerçekten bu anlatımda insanın bilinmezliği hakkında bize dehşet verici bir tablo söz konusudur. Bunca nimete rağmen insan Allah'ın önünde saygı, minnet ve haşyetle eğilmesi gerekirken, itiraz üstüne itiraz yapıyor, peygambere sorun üstüne sorun çıkarıyor. Bunun tabii ki bir açıklaması olmalı.

Akla şu soru gelmektedir: Bu, insan denen varlığın genel karakterinin bir parçası mı, yoksa salt İsrailoğullarına mı özgüdür? İkinci şıkkın olmadığı kesindir, öyle olsaydı bu bizi yalınkat bir antisemitizme götürürdü ki, bu şöyle düşünmemize sebep olurdu: "Burada her ne olursa olsun, peygamberlerinin kurtarıcı çabalarına ve onlara gösterilen apaçık mucizelere rağmen bir türlü iflah ve ıslah olmayan bir kavim vardır. Bu kavim, ya ırksal-genetik özelliklerinden veya ona önerilen dinden kaynaklanan özellikler dolayısıyla bir türlü doğru yola girmiyor. Yani Yahudiler ebedi kötü bir öze sahiptirler, hiçbir şekilde ıslah ve iflah olması mümkün olmayan bu kavim, kavim olarak zararlıdır, o halde ona her türlü zulmü reva görmek mubahtır. Avrupa'da Hıristiyan ve ırkçı alt kültür zeminine bağlı olarak Yahudilere reva görülen zulüm böyle "meşruiyet (?)" bulmuştur."

İşte tam da bu düşüncenin önüne geçmek üzere Kur'an-ı Kerim, olumsuz fiil olarak işaret ettiği her beşeri durumda olduğu gibi burada da gerekli istisnayı yapmakta, böylelikle toptancı bakış açısıyla bir grubun, bir ırk veya top-

luluğun mahkûm olmasının önüne geçmektedir. Üstelik kapsamı geniş tutarak, sadece İsrailoğullarının değil, mü'minler, Hıristiyanlar ve Sabiilerin de bir bölümünü genel bir yargıdan istisna etmektedir. "(Kitap ehli) Onların hepsi bir değildir" (3/Al-i İmran, 113.) İçlerinde iyiler vardır, devamlı Allah'a ibadet ederler, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırırlar, hayır işlerinde yarışırlar; bu yüzden böyleleri yaptıklarından yoksun bırakılmayacaklardır.

Bu ayette "Allah'a ve ahiret gününe inanıp da salih amellerde bulundukları takdirde, Allah'ın katındaki ecirlerinden söz edilen ve onlar için korku ve hüznün olmayacağı belirtilen kimselerin kimler" olduğu çokça tartışılmıştır. Klasik müfessirler, söz konusu kimselerin İslamiyet'ten önceki Kitap ehli olduğunu söylemişlerdir. Ayet üç noktayı vuzuha kavuşturmaktadır:

a) Yahudi ve Hıristiyanlar, sadece kendilerinin cennete gideceklerini söylüyorlar ki (2/Bakara, 111) bunun bir hakikat değeri yoktur; toptan ve kategorik olarak hiçbir etnik, din, mezhep veya inanç grubuna bu imtiyaz tanınmış değildir.

b) Aksi açıdan düşünüldüğünde, bütün ehlikitap kategorik olarak mutlak günahkâr ve isyankâr değildir. İçlerinde çok iyi ve samimi (ihlaslı) insanlar vardır; (3/Al-i İmran, 113-115.). Bunların durumu, karşılaşacakları muamele farklıdır.

c) Baş tarafta sayılan mü'minler yani iman ettiği bilinen, iman ettikleri deklare edilmiş bulunanlar da aynı konumdadır. Bunlar bildiğimiz mü'minler olabilir. Bu durumda bile kuru kuruya bir imanın işe yaramayacağı işaret edilmektedir. Ehlikitap için kurtuluş garantisi olmadığı gibi, İslami hükümleri hayatlarında ihlasla ve samimiyetle yaşamadığı sürece Müslümanlar için de garanti değildir (Bkz. Ra'd, 19-24; 23/Mü'minun, 1-11). Cennet garanti değildir; "(Bu iş) Ne sizin temennilerinize ne kitap ehlinin temennilerine göre değil" (4/Nisa, 123). Tabii ki en başta Allah'a ve ahiret gününe iman şarttır, ama bu imanın "salih amel"le desteklenmesi gerekmektedir. İmanı amellerinde tezahür etmeyen bir mü'min, gerçekte bilgisini imana dönüştürmemiştir.

Diğer bir husus, amelleri veya tutumları dolayısıyla Müslümanlar içinde "ikiyüzlü/münafık" bilinenlerin de iç dünyalarını bilemediğimizden yani göğüslerini yarıp kalplerine bakma imkânımız olmadığından, eğer zahiri/objektif kriterlere sahip iseler (Allah'a ve ahirete iman ile salih amel) onların da ecirleri zayi olmayacaktır.

"**Yahudiler**" konusunda iki görüş vardır, biri Yahudilerinin buzağıya taptıktan sonra tevbe edenlerine (7/A'raf, 156) ve daha sonra İsrailoğullarının tamamına isim olarak verilmesi; diğeri İsrailoğullarının Hz. Yakub'un birinci veya dördüncü oğlu olan "Yahuza"ya nispet edilmesi. Şu veya bu, İsrailouğllarına "Yahudi" denmesi Babil esaretinden (M.Ö. 586-538) sonraya rastlar.

Meallerde "Yahudiler" olarak çevrilen kelime ayette "Yahudileşenler" olarak geçer. Bu demektir ki, önceleri İsrailoğulları "Yahudi" değildiler, sonraları "Yahudileşmişlerdir." Nitekim benzer bir ifade "Her doğan çocuk İslam fıtratı üzere doğar, sonra annesi ve babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir." (Buhari, Cenaiz, 29.) Bu, bize sadece İslam'ın fıtrat dini olup diğerlerinin fıtrata sonradan eklenmiş unsurlar olduğunu göstermektedir. Kişinin Müslüman olarak yaşaması, yaratılış düzeni yani asli fıtratı üzerinde karar kılmasıdır.

"**Nasara** (Hıristiyanlar)" isminin üç etimolojiden türediği iddia edilmiştir:

a) Hz. İsa'nın konakladığı "Nasıra" isimli kasabaya nispet edilmesi: "Nasıralı İsa",

b) Birbirleriyle yardımlaştıkları ve hep dayanışma içinde oldukları için,

c) Hz. İsa'nın havarilerine "Ensarullah (3/Al-i İmran, 52; 61/Saff, 14)" dendiği için. Batı dillerinde Hıristiyanlara "Mesih'e tabi olanlar (Christ)" denmektedir.

"**Sabiiler**", buradan başka Kur'an-ı Kerim'de kitap ehliyle iki yerde daha geçer: (5/Maide, 69 ve 22/Hac, 17). Araplar bir dinden çıkıp başka dine girene "Sabii" derler. Tarihte bu inanç grubunun Harran, Güney Mezopotamya ve Babil yöresinde yaşadıkları bilinir. Sabiilerin kimler olduğu yolunda birden fazla görüş var. Kimilerine göre yıldızlara tapanlar, kimine göre Kitap ehlinden bir fırka olup kestikleri et yenebilir; Ebu Hanife bu görüşte olup kadınlarıyla da evlenebileceğine hükmetmiştir. İki öğrencisi Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre yıldızlara taptıklarından kadınlarıyla evlenme görüşüne itiraz etmişlerdir. Asya dinlerine mensup olanlar için de söz konusu edilmiştir. Şu veya bu, anlaşılan şu ki, adına Sabiiler denen dini grup, başlangıçta Allah'ın birliğine inanan ve bazı değişikliklere uğramış olsa dahi farklı ritüellerle Allah'a ibadet eden kimselerdir.

Günümüzde Irak ve İran'da sayıları 100 bini bulmayan küçük bir Sabii topluluk olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle Bağdat ve Basra'da yaşayan bu küçük inanç topluluğu "Ginza" adı verilen kutsal metinlere sahiptirler; kendilerine Mandenler (bilenler) veya Nasuralar (dini yükümlülüklerini gözetenler) demektedirler. (Bkz. Kur'an Yolu.)

Asya dinlerinden Budizmi ve Brahmanizmi (Taoizm, Konfüçyanizm ve Shintoizm de bunlara dâhildir) bu kategoriye koyanlar vardır. Söz konusu inançların ilk kökenlerine inildiğinde ve bu inançların birer kadim gelenek olarak ima ettikleri prensiplere yakından bakıldığında -ki Rene Geunon ve izleyicileri bu kültürleri kökenleri ve asli başlangıçları itibariyle Din'e ve Kutsal'a da-

yandırmaktadırlar- bu düşünce yabana atılamaz. Nihayetinde Hz. Ömer (r.a.) döneminden başlamak üzere Müslümanlar Arap yarımadasının dışına çıkıp da bu kadim din mensuplarıyla karşılaştıklarında bir iki istisna hariç -kestiklerinin yenmemesi ve kadınlarıyla evlenilmemesi- hepsini -ateşe tapan Mecusiler dâhil- Kitap ehli statüsünde ele aldılar ve onlarla hukuki ve sosyal ilişkilerini bu çerçevede düzenlediler. Bu, hem çok akıllıca hem pratik bir çözümdü. Fakat bazı müfessirlerin iddia ettiği gibi Sabîîleri küçücük bir inanç topluluğu kabul etsek dahi, burada temel alınan kriterin bir inancın menşeindeki Allah inancı ve kutsal fikri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. İbn-i Aşur, eskilerin Sabîîlerin iddialarına göre Nuh aleyhisselamın dini üzerinde olan kimseler olduklarını söylediklerini nakleder. İnançları Hermes, Şit ve İdris'e kadar uzanır. Hatta Yunan filozoflarından Solon, Platon ve Aristoteles'in bu grubun inançlarından yararlanmış veya etkisinde olmuşlardır.

Burada cevabı aranması gereken bir sual kaldı ki, o da şudur: Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîîler, Peygamber Efendimiz (s.a.)'in risaletine ve nübüvvetine inanmadıkları takdirde, sadece Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işledikleriyle kurtulurlar mı?

Şüphesiz Kur'an'ın hiçbir şekilde uzlaşmadığı inanç veya düşünce biçimi şirktir. Ehlikitaptan olup da Allah'a şirk koşan ve küfre düşenlerin affedilmeyecekleri, ahirette ağır bir cezaya veya azaba çarptırılacakları defalarca belirtilmektedir. (3/Al-i İmran, 84-86; 5/Maide, 17, 72-73; 5/Nisa, 116, 155-158, 171; 9/Tevbe, 30-31; 98/Beyyine, 6-7). Ehlikitabın eleştirilmesinin sebepleri, başlangıcındaki Tevhid inançlarından ayrılmaları, Kitaplarının emrettiği hükümleri arkalarına atmaları (5/Maide, 47, 66-68), dinlerini tahrif etmeye çalışmaları ve onların kitaplarını "doğrulayıcı" olarak gelen Kur'an-ı Kerim'i yalanlamalarıdır. Ancak iki ayette (2/Bakara, 62 ve 5/Maide, 69) "iman ve salih amel" ile belirgin bir istisna yapılmaktadır: "Allah'a ve ahirete iman" ile şirkin önüne geçilmekte, "salih amel" şartıyla da iman-amel bütünlüğü yani ahlaki tutarlılık sağlanmaktadır. Bu, Ebu Hanife ve Şah Veliyullah Dehlevi gibi İslam bilginlerinin işaret ettiği "dinin birliği-şeriatlerin farklılığı" ilkesini koruyan geniş bir çerçevedir. Çünkü Allah katında din tektir, ancak şeriatler farklıdır ve birden fazla olabilmektedir.

Belirtmek gerekir ki, "Allah'a ve ahirete iman" sanıldığı kadar basit değildir. Yahudilerin açısından Allah'ın bütün âlemlerin Rabbi olarak kabul edilmesi, Hıristiyanlar açısından imanın teslisten arındırılması ve ahiret fikrinin dünyevi her eylem ve işte etkisinin gösterilmesi kâmil inanç için şarttır. Eğer bir olan Allah'a iman ediliyorsa, Allah'ın tarih boyunca insanlara yol göstermeleri

ve doğruyu öğretmeleri için gönderdiği peygamberlere de inanmak icap eder ki, Hz. Peygamber bu zincirin son halkasıdır. 2/Bakara, 41 ve 91. ayetlerde Kitap ehline "Tevrat'ı doğrulayıcı olarak indirilen Kur'an'a inanmaları" emredilmektedir. Böyle iken Hz. Muhammed (s.a.)'in getirdiği dini reddeden ve onu peygamber olarak kabul etmeyen birinin nasıl olur da kurtuluşa ereceği bir soru işareti olarak durmaktadır.

Buna rağmen, ayette (2/Bakara, 62 ve 5/Maide, 69) sayılan üç vasfa sahip bulunan Kitap ehlinden birinin peygamberimize peygamber olarak inanmasına karşılık kendi şeriatı ve dini hayatı üzerinde kalmak isteyeceği hususu göz önünde bulundurulabilir. Böyle birisinin durumu Allah katında yukarıda çizilen çerçeve içinde mütalaa edilebilir. Ancak bunun şartı, İslam dininden ve bu dini tebliğ eden Hz. Muhammet (s.a.)'ten haberdar olması durumunda, asgari olarak Hz. Peygamber (s.a.) gizli veya açık bir husumet ve düşmanlık içinde olmamasıdır. Eğer son vahiy olan Kur'an-ı Kerim'e ve Son Peygamber'e husumet gösteriyorsa ve onun tebliğ ettiği dinin ve müntesiplerinin aleyhinde çalışıyorsa, hakikatte hem dinlerin tarih içinde yöneldiği hikmete aykırı bir tutum içinde, hem kendi davasıyla çelişki içinde bulunuyor demektir. Kamil İman, peygamberler arasında ayırım yapmayı reddeder (2/Bakara, 285). Kendi peygamberine ve diğer peygamberlere inandığı halde son peygambere inanmamak ve daha ilerisine gidip husumet göstermek imanın saf suyunu bulandıran önemli bir hususdur. "Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ister Yahudi ister Hıristiyan olsun, bu ümmetten herhangi biri benim peygamber olduğumu duyar da, benimle gönderilen gerçeğe iman etmeden ölürse, kesinlikle cehennemlik olur" (Müslim, İman, 40; Müsned, II, 317). Her şeyin ve her meselenin en doğrusunu Allah bilir. (Bkz. 5/Maide, 69).

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

63. Sizden misak almış ve Tur'u üstünüze yükseltmiştik (ve demiştik ki:) **"Size verdiğimize sımsıkı yapışın ve onda olanı** (hükümleri sürekli) **hatırlayın ki sakınasınız."**

64. Siz ise, bundan sonra da yüz çevirdiniz. Eğer Allah'ın üzerinizdeki fazlı (lütuf ve ihsanı) **ve rahmeti olmasaydı, siz gerçekten hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.**

Razi'ye göre, Allah'ın İsrailoğullarından "misak" alması onlara bahşettiği 10. nimettir. Söz konusu misakın alınması Tur'un yükseltilmesiyle eş zamanlı olduğu anlaşılmaktadır. Burada geçen Tur-ı Sina'da, Allah'ın Hz. Musa ile konuştuğu ve Tevrat'ı kendisine indirdiği dağdır. 7/A'raf, 171. ayette, bu çerçevede Tur'un İsrailoğulları üzerine bir "gölgelik gibi kaldırıldığı" belirtilmektedir ki, burada mucizevi bir olayın mı cereyan ettiği, yoksa dağın bizatihi kendisinin hayli uzun bir zaman ve çok zor şartlar altında çölde seyahat eden İsrailoğullarına bir nimet, istikrar ve şükür konusu olarak mı takdim edildiği açık değildir. Her iki durumun da söz konusu olduğu anlaşılıyor. Belki de Tur, yamacında iskân eden İsrailoğullarının eğitilmesini, hayat tarzlarını, isyankâr duygu ve düşüncelerini ilahi iradeye göre teslim edecekleri kıvama gelinceye kadar bekleyecekleri, bekletilecekleri bir ara durak olarak iş gördü. (Bkz. 4/Nisa, 154).

Genellikle müfessirler, Tur'un onların üstüne bir ceza ve tehdit olmak üzere yükseltildiğini, hatta yerinden sökülüp havaya kaldırıldığını ve bu olağanüstü atmosferde İsrailoğullarından misak alındığını söylüyor. Hiç kuşkusuz bu Allah indinde kolaydır ve olayın bu şekilde gerçekleşmiş olması mümkündür. Fakat her iki ayetin (2/Bakara, 63 ve 7/A'raf, 171) genel anlatımından başka bir anlam çıkarmak da mümkün görünmektedir. Anlatımın genel havasında bu mucizevi dağ bir nimet ve şükür objesi olarak takdim ediliyor. Çöl yolculuğundan sonra yüksek bir dağın gölgesine, yamacında biten ağaçlarına, yeşilliğine sığınmak ve orada tahakkuk eden tecellilere mazhar olmak başlı başına bir nimettir. Çölde "**gölge**"den daha büyük nimet ne olabilir! Diğer yandan Allah'ın mesajı yukarıdan "**üstlerinden**" onlara gelmiş bulunmaktadır; ilahi mesajı ihtiva eden Tevrat'a kuvvetle sarılacaklar yani hükümlerine harfiyyen tabi olacaklar, hayatlarında tatbik edecekler, devamlı zikredip okuyacaklar, böylelikle muttakilerden olacaklar (2/Bakara, 93). Muhammed Esed, Dağ'ın "şahid" tutulduğunu söylüyor.

Diğer anlatımla "**sanki üzerlerine düşecekmiş**" gibi bir pozisyon ortaya çıkmıştır. Bu, acaba Hz. Musa ve 70 kişinin İlahi Emirleri almak üzere Tur'a çıktıklarında vuku bulan olağanüstü olayla ilgili (55. ayet) olabilir mi? Zira kavmin temsilcileri "Allah'ı apaçık olarak görmek" istediklerinde "ölümcül bir olay" yaşamışlardır. Belki dağ şiddetli bir depremle yerinden sarsılmış, sanki kendilerini altında kalacaklarmış gibi hissetmişlerdir. Diğer bir görüş, vahyedilen Tevrat'ın kavim tarafından reddedilmesiyle ilgili bir tehdit olmasıdır. Talmud'ta şu bilgi verilmektedir: "O Kutsal Varlık, Sina dağını büyük bir tekne gibi onların üstüne kaldırdı ve 'Tevrat'ı kabul ederseniz iyi olur, yoksa burası mezarınız olur' dedi" (Shab, 88; Çıkış, 19: 16-19).

Genel kural olarak yüce Allah, insanı yapıp ettiklerinden ve yaptığı misaklardan özgür iradesini kullandığı halde sorumlu tutmaktadır. Bir dağı devasa bir kaya gibi bir kavmin tepesinin üstünde tutup "Ya misak verirsiniz ya da dağı tepenize indiririm" demek, sözleşmelerin temel şartı olan icap ve kabule, özgür iradenin kullanımına aykırıdır. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

Allah-insan ilişkisinin mahiyetini doğru anlamak için İsrailoğullarının tarihini yakından bilmek gerekir. Hikâye, sanki insan-Tanrı çekişmesinin anlatımıdır. Allah, insana nimetler verir, içinden geçmekte bulunduğu krizi aşmasına yardım eder, ona doğru yolu gösterir; üstelik sadece öğretici peygamberler göndermekle yetinmez bizzat kendisinin de tecrübe ettiği, iştirak ettiği mucizeleri yaratır, ama buna rağmen insan yine nankörlük eder. Bu olaydan sonra da aynı durum tekrar edilmiştir. İsrailoğulları misak aldıktan sonra yine "**yüz çevirmişler**"dir: "Kitap ehlinden bir fırka... Allah'ın kitabını arkalarına attılar." (2/Bakara, 101.) Allah, bir kere daha onlara lütuf ve ihsanda bulunur, rahmetini ve merhametini üzerlerine yayar, toparlanmaları, verdikleri söze sadık kalmaları, sımsıkı yapışmaları emredilen kitab'ın hükümlerine sarılmaları için "mühlet" verir. Öyle yapmayacak olsaydı, muhakkak ki feci bir şekilde "**hüsrana uğrayacaklardı.**"

Bu olayın ibret verici tarafı, Kitab'ın yani Yahudiler için Tevrat'ın, Hıristiyanlar için İncil'in ve tabii ki bizler için Kur'an'ın önemini vurgulamaktır. Kitap, bizim dünya ve ahiret mutluluğumuzun yol haritasıdır, Allah bu amaçla ve rahmetinin bir eseri olarak bize Kitap indirir, ilmini ve doğru yolunu bize öğretecek peygamberler gönderir. Kitap, sadece okunmakla yetinilirse, kutsal bir nesnedir diye raflardan indirilmeyecek olursa; çokça okunduğu, kıraat ve tecvidine, musiki boyutuna büyük önem verildiği halde hükümlerine önem verilmeyecek, gündelik hayatımız; iktisadi, sosyal ilişkilerimiz onun çizdiği çerçevede düzenlenmeyecek olursa, bu Kitap'tan "yüz çevrilmesi" anlamına gelecektir. 101. ayette görüleceği üzere Kitap ehlinden bir fırka "Allah'ın Kitabı'nı arkalarına atar", sonra da toplumun geri kalanlarının da aynı şeyi yapmalarını ister. Oysa hadiste buyrulduğu gibi "İnsanlar içinde en kötü kimse, Kur'an-ı Kerim'i okuyup da onun hiçbir yasağından çekinmeyen fasık kimsedir" (Nesai, Cihad, 8; Müsned, III, 42, 58.) Hz. Peygamber (s.a.v), "ilmin insanları terkini, Yahudi ve Hıristiyanların Tevrat ve İncil'in ellerinde olmasına" benzetmiştir (Tirmizi, İlim, 5). Bir kitap elde olduğu ve sıkça okunduğu halde ona göre amel edilmiyorsa, onun müntesiplerine faydası yoktur, ondaki ilim onları terk eder, gider.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

65. Andolsun, sizden cumartesi (günü) yasağını çiğneyenleri elbette biliyorsunuz. İşte biz, onlara: "Aşağılık maymunlar olun" dedik.

66. Bunu, hem çağdaşlarına, hem sonra gelecek olanlara 'ibret verici bir ceza', takvâ sahipleri için de bir öğüt kıldık.

Bu ilginç olay 5/Maide, 60 ve 7/A'raf, 163. ayetlerde bir kez daha hatırlatılmaktadır. Maide sûresindeki ilgili ayette "maymunlar"dan başka "domuzlar kılınan"lar ile "tağuta tapanlar"dan söz edilir. "**Elbette biliyorsunuz**" dendiğine göre, bilinen, kolektif hafızada veya kitapta anlatılan bir olay olduğu anlaşılıyor. İbn-i Aşur, kadim metinlerde yer almadığı halde Davud aleyhisselam zamanında cereyan eden bu olayı İsrailoğullarının çok iyi bildiklerini, Kur'an vahyinin bildirmesi ise tamamen bir mucize olduğunu söyler.

Bilindiği üzere İsrailoğullarına özgü olmak üzere Cumartesi gününde (Yevm-i sebt: Şabat) çalışma yasağı konulmuştur. "**Sebt**", kelime itibariyle işin bitişini, eşyanın yaratılışının tamamlanmasını ifade eder (Tekvin, 2: 2-3). Bugünde çalışma yasağı İsrailoğullarına mahsus olarak konulmuştur. Cumartesi günü yemek pişirmek, gıda toplamak, ekip biçmek, ateş yakmak, yük taşımak bu yasaklar arasında yer alır (Çıkış, 16: 23-24.) Ancak onlar bu yasağı çiğnediler. Bunun üzerine Allah tarafından "**Aşağılık maymunlar olunuz**" cezasına çarptırıldılar.

Yahudi asıllı düşünür Erich Fromm'a göre cumartesi yasağının anlamı, "sahip olmama" demekti. Servet biriktirmeye aşırı tutkusu olan İsrailoğulları altı gün çalışacak ama yedinci gün Tanrı'ya ibadet edecek, infak edecek, paylaşacaktı. Ancak İsrailoğulları çalışma ve servet tutkusunu yenemediler, kendileri için konulan yasağı çiğnediler. Bunu yaparken de ilginç bir formül geliştirdiler ki buna tam manasıyla "kanuna karşı hile" demek mümkün. Şöyle ki: Balıkçı köylerinde cuma akşamı kıyıya ağları atıyor, pazar sabahı gelip topluyorlardı. Böylelikle hem cumartesi günü çalışmamış oluyorlardı hem balık avlamaya devam ediyorlardı. Başlangıçta başvurdukları bu hileyi zamanla terk ettiler, açıktan cumartesi günü balık tutmaya, satmaya, depolamaya başladılar. Servete olan düşkünlüğü, tamahı, biriktirme hırsını yenemediler, Allah'ın kendileri için koyduğu yasağa uymak sûretiyle nefislerini terbiye edemediler.

Yasak çiğnemek zaman içinde insanları maymunlar, domuzlar gibi davranışlar yapmaya sürükler, ahlaki bakımdan yozlaştırır; ilahi emir ve yasakları umursamayınca tağut onların referansları haline gelmiş olur.

Buradaki "**maymunlar**"dan kastın sahiden insani fizyolojiden çıkıp maymun fizyolojisine girmeleri mi, yoksa küçük düşürücü nitelikteki ahlaki ruh ve zihin hallerinin onlara musallat olması mı? Mücahid, ikinci tür cezanın söz konusu olduğunu söylemektedir. Bu azaba uğrayanların suratları değil, kalpleri maymuna döndü. Birinci görüşte olanlar, söz konusu cezaya çarptırılanların üç gün bu vaziyette yaşadıktan sonra öldüklerini söylemektedirler. İnsanların şu veya bu sebeple bir kısım hayvanlara veya başka yaratıklara dönüşmesine "mesh" denir. "Mesh" genellikle Allah'tan bir ceza ve azap olarak vuku bulur. Fakat Bazen insan, kendi yapıp ettikleri sonucunda -genlerle oynanması, üçüncü cinsiyet, içine kimyevi maddelerin karıştığı gıda alışkanlıkları vs.- türünün fıtratını değiştirme yoluna sapar, fıtratla oynaması sonucu fizyolojik ve ruhsal bir dönüşüme uğrar. Bunun bariz sonuçlarından biri neslin kesilme sürecine girmeye başlamasıdır. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Allah bir topluluğu helake uğratmak isteyecek olsa, ondan nesil bırakmaz." (Müslim, Kader, 32-33.) Nitekim "mesh" adı verilen azaba maruz kalanların üç günden fazla yaşamadıkları söylenmiştir.

"Mesh" denen olayın, hatta bir ceza olarak ayette sözü edilen insanların maymuna dönüştürülmeleri tabii ki İlahi sünnet dâhilindedir. Belki bu normal canlı hayatında görülmeyen bir durumdur, mucize olması, 'ani' olması yani bir anda gerçekleşmesidir. Mucize zaten şaşırtıcı, aciz bırakıcı "harika", olağan dışı olaydır. Canlıların temel yapı taşlarının gen olduğu düşünüldüğünde, bazı olağanüstülüklerin genetik sıra dışı olaylarla da gerçekleşmesi imkânsız değildir.

Bilim çevrelerinde henüz üzerinde mutabakata varılmamış olsa da, bu türden bir olay tespit edilmiş durumda. 2006 yılında Türkiye'de Çukurova Tıp Fakültesi'nden Üner Tan adlı bir bilim adamı, "Tersine Evrim" adlı bir teori ortaya atmıştı. Tan'ın makalesi dünyanın en prestijli üç bilim dergisinden biri olan Proceedings of the National Academy of Sciences'ta yayınlandı. Tan'ın tezi, Hatay'da yaşayan ve dört ayakları üzerinde yürüyen bir aile üzerinde yaptığı inceleme ve araştırmaya dayanıyordu. Bu aile doğuştan iki elini de ayak gibi kullanıp, tabir caizse dört ayak üzerinde yürüyor, belini doğrultup dik duramıyordu. Tan ve ekibine göre, bozukluğa yol açan faktör beyne etki eden bir gen mutasyonu. Ekip bunu ortaya çıkardığını öne sürüyordu. Unertan Sendromu olarak, literatüre giren çalışmaya göre, söz konusu mutasyondan etkilenenlerin beyin ve iletişim gelişimlerinin kısıtlandığı da böylece bulgulanmış

oluyor. Beyni etkileyen bu mutasyonun, dört ayak üzerinde yürümeyle ilişkisi ise bilinmiyor. "Tersine Evrim Teorisi", bilimsel çevreleri ikiye böldü. Bilimsel çevrelerde tek bir genin insanı maymuna dönüştürmesi düşünülemez. Tan'ın çalışmasında, Unertan sendromuna sebep olarak VLDR genindeki mutasyon gösteriliyor. Üner Tan, Türkiye'de benzer sendroma sahip 3 aile daha olduğunu söylüyor. Tersine evrim kavramı bundan önce de bilimsel çalışmalara konu olmuştu. Fakat insanlarda mümkün olabileceği düşünülmüyordu. Daha önceki çalışmalarda, tavuk embriyolarına yapılan mutasyonların diş oluşumuna sebep olabildiği gösterilmişti. (Time Türk,19 Mayıs 2008.)

Efendimiz'e "mevcut maymun ve domuzların maymun ve domuza çevrilmiş insanlardan türeyip türemedikleri" sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.), kendilerini yüce Allah'ın böyle cezalandırdığı kimselerin soylarının devam etmediğini, maymun ve domuzların neslinin bu tür cezalandırmadan önce de var olduğunu söylemiştir. (Buhari, Kader, 2; Müsned, I, 413.)

İbn-i Aşur'un aktardığına göre bazı tefsirciler, İsrailoğullarının uğradığı bu cezanın aslında Şeriat'ın hükümlerini lafızlarıyla alıp ruh, mana ve maksatlarını anlamamak olduğunu söylemişlerdir. Bu da anlayış kıtlığından kaynaklanan zihni bir kusurdur.

Ayetin bize verdiği mesaja yani asıl temaya geri dönersek, cezanın fizyolojik veya ruhsal olması, bu suçu işleyenlerin çağdaşlarına ve sonra gelecek olanlara ibret verici bir ders, takva sahiplerine de bir öğüt olması niteliğine herhangi bir halel getirmiyor. Fizyolojik bir dönüşüm söz konusu değilse bile, anlaşılan şu ki bariz ve radikal bir ahlaki-ruhi değişim tahakkuk etmiştir ki, bu insanların önceki hallerini bilenler duruma hayret etmişlerdir. "**Maymun**" metaforu, fizyonomisiyle insana yakın özelliklerde olan bir hayvanın hakir, aşağılık, sefil haline, bir yerde durmayıp sağa sola savrulmasına, itilip kakılmasına işaret edilmektedir. Maymun iştahı doyumsuzluğu, açgözlülüğü ifade eder. Mal mülk peşinde koşmak, Allah'ı ve yoksulların hakkını unutup servet biriktirmek açgözlülerin fiilleridir.

Düşünce, duygu ve inançların insan fizyonomisi üzerindeki etkileri barizdir. Hatta bazı siyasi ideoloji ve doktrinlere mensup insanları yüzlerinden tanımak mümkündür. "Allah'ın nurunu kendisinden aldığı kişi" hemencecik belli olur ve hakikaten dine karşı gösterdikleri büyük husumet dolayısıyla bazı insanların fizyonomilerinde maymuna benzer özellikler öne çıkar. İnsana verilecek en büyük cezalardan biri, ahlaki üstün vasıflarını kaybedip ahlaken düşük bir derekeye düşmesidir ki, anlaşılan cumartesi yasağını çiğneyenlerin de başına gelen budur. (Bkz. 4/Nisan, 47; 5/Maide, 60; 7/A'raf, 166.)

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوٓا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّٓا اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

67. **Hani Musa kavmine: "Allah, muhakkak sizin bir inek kesmenizi emrediyor" demişti. "Bizi alaya mı alıyorsun?" dediler.** (Musa) **"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi.**

68. **"Rabbine adımıza yalvar da, bize niteliklerini açıklasın" dediler.** (Musa, Rabbine yalvardıktan sonra) **"Şüphesiz Allah diyor ki: O ne pek geçkin, ne de pek genç, ikisi arası dinç**(likte bir sığır olmalı)**dır. Artık emrolunduğunuz şeyi yerine getirin" dedi.**

69. (Bu sefer) **dediler ki: "Rabbine adımıza yalvar da, bize rengini bildirsin." O: "**(Rabbim) **diyor ki: O, bakanların içini ferahlatan sarı bir inektir" dedi.**

70. (Onlar yine:) **"Rabbine adımıza yalvar da, bize onun niteliklerini açıklasın. Çünkü bize göre inekler birbirine benzer. İnşallah** (Allah dilerse) **biz doğruyu buluruz" dediler.**

71. (Bunun üzerine Musa, "Rabbim) **diyor ki: O, yeri sürmek ve ekini sulamak için boyunduruğa alınmayan, salma ve alacası olmayan bir inektir" dedi.** (O zaman): **"Şimdi gerçeği getirdin" dediler. Böylece ineği kestiler; ama neredeyse** (bunu) **yapmayacaklardı".**

Kur'an-ı Kerim'in en uzun sûresine isim olarak verilen "Bakara (inek)" bu ayette geçer. İnek, ilginç bir olayın anahtar terimidir.

Yukarıda belirtildiği üzere Mısır esaretinin sona ermesiyle İsrailoğullarına üstünlük tanındı. Tevrat'ın da teyidiyle, bu insan topluluğu Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerin değerini bilecek, peygamberlerin öğrettiklerini

belleyecek ve öğrendiklerini kendi hayatlarında yaşayarak diğer insanlara öğreteceklerdi. Bir üstünlükten söz etmek gerekirse, bunun yegâne sebebi ve hikmeti budur.

Kader planında nelerin kararlaştırıldığını bilmiyoruz. Belki de 400 sene süren Mısır hayatı boyunca İsrailoğulları ateş potasında eritilen altın gibi kullanıldılar. İlahi mesajın öğretmenleri olacak bir kavmin esaretin, yokluğun, aşağılanmanın ve işkencenin ateşinden geçerek altın gibi süzüleceklerdi. Sonunda büyük bir peygamberin önderliğinde ve mucizevi bir biçimde Mısır esaretinden kurtuldular. Tabii ki bu yeterli değildi; yüzyıllarca yaşadıkları esaretin, köleliğin ruhları üzerinde bıraktığı derin etkiler vardı. Söz konusu etkiler, oturma biçimlerinden beslenme düzenlerine, edindikleri alışkanlıklardan dünya tasavvurlarına kadar sirayet etmişti. Çöl hayatı boyunca Allah'ın onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirmesi, bulutlarla gölgelendirmesi; ardı arkası gelmeyen küstahlıklarını, nankörlüklerini affetmesi; peş peşe mucizeler göstermesi vb. Her olağanüstü olay ve nimet eğitim amaçlıydı.

Bütün bunların dahi bir yerde yetmediği anlaşılıyor. Bu olayda altın gibi saflaşma sürecine devam edildiğini görüyoruz. Bu sefer İsrailoğullarından istenen bir ineği kesmeleridir. İnek, faili meçhul kalmış bir cinayetin hakiki suçlusunu ortaya çıkarmak üzere kesilecekti ve bu elbette bir peygamberin gözetiminde cereyan eden mucizevi bir muhakeme usulüydü. Bazı müfessirler, sözü edilen ineği kesme emriyle işlenmiş bulunan bir cinayetin aydınlatılması arasında bir ilişki olmayıp, iki olayın birbirinden farklı olduğunu söylüyorsa da (mesela M. Reşid Rıza), bunun çok ikna edici olmadığı anlaşılıyor. Ayetlerin genel seyrinden iki olay arasında, o döneme ilişkin telakki ve teamüller çerçevesinde bir ilişki var.

İneğin kesilmesine vesile teşkil eden sebep, zengin bir yakınının mirasına konmak isteyen birinin işlediği cinayettir. Sebep başka da olabilir. Cinayeti işleyen katil, cesedi bir başka kabilenin (sıbt) bölgesinde bırakır; böylelikle bir fail-i meçhul yaratarak bir yandan izi kaybettirmeyi, diğer yandan diyet almayı planlar. Yani gadreden (zarar veren) rolünde iken, mağdur pozisyona geçmek sûretiyle bir taşla iki kuş vurmak ister. Tabii ki bölgelerine maktulün cesedi bırakılanlar buna tepki gösterir, kısa süre içinde olay büyür, kabileler arası çekişme ve çatışmalara yol açacak boyutlara ulaşır. Bunun üzerine taraflar Hz. Musa'ya müracaat eder, o da bir inek kesmelerini talep eder.

Kur'an-ı Kerim'de ineğin kesilmesi emri, fail-i meçhulden önce anlatılmıştır. Bu akla şu suali getirmektedir: Acaba Hz. Musa, önce ineğin kesilmesini emretti de, sonra mı cinayet işlendi, yoksa cinayetin işlenmesi üzerine mi ine-

ğin kesilmesi emrini verdi? Bu takdim ve tehirin bir önemi olsa da, sonuçta gözetilen iki maksat olduğu anlaşılıyor: Biri ineğin kesilmesi, diğeri buna bir muhakeme usulü şeklinde müracaat edilmesi veya fail-i meçhul bir cinayetin aydınlatılmasında kullanılması.

"Hani Musa kavmine: "Allah, muhakkak sizin bir sığır kesmenizi emrediyor" demişti. "Bizi alaya mı alıyorsun?" dediler. (Musa) **"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi."** Hz. Musa, İsrailoğullarına bir dişi sığır (inek/bakara) kesmelerini istediğinde, bunu hayretle karşılıyorlar ve "Sen bizimle dalga mı geçiyorsun?" diyorlar. Belli ki böyle bir emir beklemiyorlar, yerine getirmeleri son derece güç bir emir olarak telakki ediyorlar. Bu, onların ineğin kesilmesini hafife almaları değil, aksine çok güç ve ağır telakki etmeleri dolayısıyladır. Çünkü Mısır'da yaşadıkları dönemde Mısırlıların ineğe kutsiyet atfettiklerini müşahede etmiş, bundan derin bir şekilde etkilenmişlerdi. Kur'an-ı Kerim, bunu "Kalplerine buzağı sevgisi içirilmiş" (2/93) şeklinde ifade etmektedir.

Bu etkinin hem psikolojik hem sosyal bir boyutu ihmal edilmemelidir. İbn-i Haldun, "Mağluplar galipleri taklit eder" der ki, mağlupları böylesine bir ruh haline iten şey, onları yenen veya hegemonyaları altına alanlarda kendilerinde olmayan üstün bir güç vehmetmeleridir. Zaman içinde bu onlarda bir hayranlığa, ardından Taklide dönüşür. Mağluplar şöyle düşünmeye başlar: Eğer biz de onları başarıyla Taklit edecek olursak, aynı güce sahip olur, bu aşağılık durumdan kurtuluruz. Bu telakkiye göre, mağlubun gösterebileceği yegâne performans, düşmanlarını başarıyla Taklit etmek olur. Böylelikle onları mağlup edenlerin, alışkanlıklarını, yaşama biçimlerini, kültürlerini, hatta dinlerini ve inançlarını (yani dünya görüşlerini ve âlem tasavvurlarını) ve bununla ilintili tanrılarını-mabudlarını iktibas yoluyla Taklit etmeye başlarlar. Yenilen topluluk tanrısından ve inancından kuşkuya düşer, galibin tanrısına ve inancına yönelir; böylelikle düşmanına galibiyet kazandıran tanrının günün birinde kendisine de galibiyet ve üstünlük bahşedeceğini düşünür.

İsrailoğullarının bilinçlerinin derinliklerinde böyle kabul var. Aniden Hz. Musa, onlara inek kesme emri verince büyük bir şaşkınlığa düşüp "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" diye sorarlar. Çünkü Mısır esareti döneminden kalma ineğe-buzağıya atfettikleri kutsallık söz konusuydu. Kızıldeniz'i geçtiklerinde de Hz. Musa, Dağ'a çıktığında Samiri'nin onları ikna etmesi üzerine tekrar buzağıya tapınmaya başlamışlardı. Şimdi hala kutsal olduklarına inandıkları keseceklerdi. Olsa olsa Hz. Musa onlarla alay ediyor olmalıydı. Ker bir peygamberin alay etmesi olacak şey değildir. Bunu "**cahillik**" ola

ğünü açıklamaktadır. İşin ciddiyetini anladıklarında, emir yerine getirmemek için bu sefer tabir-i caizse bahaneler uydurma yoluna saparlar.

Hz. Musa'ya kendilerinden kesmeleri istenen ineğin "mahiyeti"ni sormaları ilginçtir. Bununla hala bir tereddüt içinde oldukları anlaşılıyor. Acaba Hz. Musa, onlardan sembolik-mecazi bir şey mi istiyor; yoksa sahiden eti, kemiği, kanı olan bir hayvanın kesilmesini emrediyor? Her soruya Hz. Musa yeni bir nitelik katar, böylelikle nitelikleri hayli donanımlı bir inek kesmek zorunda kalırlar. Kesecekleri inek; çok yaşlı (**fariz**) veya pek genç (**bikr**) olmayacak, ikisi ortası; güçlü kuvvetli olmalı; rengi sarı olmalı (**safra**), bakanların içini ferahlatmalı; boyunduruk altına alınan cinsten değil, ne toprak süren ne ekin sular, belki salma (**müselleme**), ayıpsız-kusursuz, alacasız, lekesiz (la **şiye**) olmalı.

İneğin mahiyeti hakkında bilgi isterken Hz. Musa "**Rabbine adımıza yalvar/sor**" demeleri, meselenin derinde bir ilahiyat konusu olduğunu ima etmektedir. Çünkü tanrısal gücün kendisinde hulul ettiğine inandıkları bir hayvanı kesecekledir. Aslında yakından bakıldığında söz konusu ineğin tam da Samiri'nin altın, gümüş ve değerli madenlerden döktürdüğü sığıra benzediği anlaşılıyor: Altın sarısı bir buzağı bu. Demek oluyor ki, Hz. Musa bu sayede onların ruhlarını ve zihin dünyalarını da şirkten, Mısırlılarda müşahede ettikleri puta tapıcılığın etkisinden temizlemek istemektedir ve böylesine bir emir bu iş birebir uygun düşmektedir. "Rabbine sor" demeleri, Allah'ın birliği inancı ve fikri tevhidi yeterince içselleştirmediklerini, buzağı sevgisini ruhlarından henüz arındırmadıklarını, bu yüzden edebe aykırı bir dil kullandıklarını gösteriyor. Çünkü Allah, Musa'nın da, onların da Rabbi'dir. Dikkat çekici nokta şu ki İsrailoğulları doğru yola girip emri yerine getirme konusunda pek istekli değildirler: Çünkü "Allah dilerse (inşallah) hidayet buluruz" (2/70) deyip mazeret üretmektedirler. Bu müşriklerin hidayet üzere olmayışlarını Allah'a refere etmeleri gibidir. (Bkz. 6/En'am, 148; 16/Nahl, 35.)

Sonunda emri yerine getirirler, ama neredeyse bundan sarf-ı nazar edeceklerdi. Bunun sebebi, hiç şüphesiz ineğin fiyatının yüksek olması veya öncelikle katilin ortaya çıkarılması korkusu değil, ineğe atfettikleri kutsallık duygusu ve bu konuda içine düştükleri derin tereddüttür. Bu olay Ahd-i Atik'te de anlatılır. (Bkz. Sayılar, 19: 1-10.)

İşaret edilmesi gereken bir nokta da şu ki, Taberi'nin aktardığı bir hadiste belirtildiği üzere, eğer onlar emri alır almaz bunu yerine getirecek olsalardı, sıradan bir inekle yetinilecekti, bilerek işi zorlaştırıp karmaşık hale getirdiler, böylelikle emrin vücubunu zorlaştırdılar. Müslümanların bundan çıkarmaları gereken önemli öğüt: Mümkün mertebe dini emirleri sade ve yalın seviyelerde

almaları, zorlaştırmadan kolaylaştırmaları, gereksiz ayrıntılardan kaçınmaları olmalıdır. Çünkü böylelikle hükümler ağırlaşır, ayrıntılar arttıkça dini hayat zorlaşır. "Sordukça cevaplar aleyhte gelir!" Efendimiz, gereksiz yere sormaktan Allah'ın hoşlanmadığını belirtmiştir. (Bkz. Buhari, Zekât, 53; Müslim, Akdıya, 10, 12-14.)

Elbette bu önemli olay, dinin hükümlerinin maksat ve hikmetleri üzerinde tefekkür etmeye mani değildir. Müslümanlar, Allah'tan gelen bir hukmu –eğer nas sübut bulmuş ve delaleti katiyet kazanmışsa– tereddütsüz kabul eder ve hayatında tatbik ederler. Hemen hikmetini bilmese bile zaman içinde hikmet onun amellerinde kendini gösterir. Ancak öyle de olsa, hükümlerin hangi maksat ve fayda mülahazalarıyla vaz'edildikleri gibi konular üzerinde düşünmek gereklidir. Allah varlığı bir hikmet ve gaye ile yarattığı gibi, hükümleri de bir hikmet ve maksatla indirmiştir. Vurgulanması gereken husus, hukuki kural ve kanunların sadeliği, kısalığı ve azlığı prensibinin elden bırakılmamasıdır. Bu aynı zamanda toplumların bir arada yaşamasını mümkün kılan anayasa metinlerinde dahi esas alınacak bir prensip olup, birer "toplumsal sözleşme" hükmünde olan söz konusu metinler kısa, net ve özgürlüklerden yana bir anlayışla düzenlenmelidirler.

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيْهَاۗ وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَۚ ﴿٧٢﴾
فَقُلْنَا اضْرِبُوْهُ بِبَعْضِهَاۗ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيْكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُوْنَ ﴿٧٣﴾

72. **Hani siz bir kişiyi öldürmüştünüz ve bu konuda birbirinize düşmüştünüz. Oysa Allah, gizlediklerinizi açığa çıkaracaktı.**

73. **Bunun için de: "Ona bir parçasıyla vurun** (bu yolu bazılarına uygulayın)" **demiştik. Böylece, Allah ölüleri diriltir ve size âyetlerini gösterir ki akıllanasınız.**

Fail-i meçhul cinayet iki grubun birbirine düşmesine sebep oldu. Kendi bölgelerine ceset bırakılanlar haklı olarak tepki gösterip duruyor, maktul tarafı ise "ceset kimin bölgesinde ise, suçlu odur" iddiasında bulunuyordu. Anlatıma bakılırsa gerçek katil ise suçsuz yere cinayetle itham edilip tutuklanan birini bir an önce kısas etmek istemektedir. Merak konusu olan sual şudur: Hz. Musa'nın olaya el koyması nasıl olmuştur?

Ayetin zahirinden tereddüt sonucunda kesilen ineğin bir parçasıyla cesede vurulduğu, böylelikle maktulün dirilip ayağa kalktığı ve kendisini kimin öldür-

düğünü haber verdiği anlaşılıyor. Nitekim müfessirlerimiz ayeti böyle anlayıp kesilen ineğin bir parçasıyla maktule vurulmuş, o da canlanıp katili işaret etmiştir. Fakat bu hem İsrailoğullarının tarihi arkaplanındaki bilgilerle örtüşmüyor, hem akla da yatkın değil. Ayetin anahtar terimi "darabe" fiili Kur'an-ı Kerim'de sadece "vurmak" anlamında kullanılmaz. "Benzetme yapmak, örnek vermek (Darabe meselen)" (16/Nahl, 112), "Yeryüzünde yürümek (Darabe fi'l arz)" (4/Nisa, 101); "Onlar zillete uğradılar (Duribet aleyhimü'z zilleh)"; "Bir şeyi diğer şeyle karıştırdı (Darabe'ş şey bi'ş şey)"; "Aynı şekilde uyguladı (ala darbin vahidin)" gibi anlamlarda da kullanılır. 73. ayetteki "ıdribuhu" fiilini mecazi alıp "bu yolu deneyin, bu usulü kullanın" manasında ele almak mümkün.

Bu olayın Ahd-i Atik'teki anlatımı (Tesniye, 21: 1-9) temel alınacak olursa, Hz. Musa şeriatına göre, bu türden fail-i meçhul bir cinayet işlendiğinde, bir inek kesilir ve zan altında olanların ileri gelenleri ellerini kurban üzerine yıkayıp "Bu maktulün kanını ne ellerimiz döktü ne gözlerimiz katili gördü" şeklinde yemin (kaseme) ederlerdi. Bu durumda "**bir parçasıyla vurma**" fiilinin kurban edilen hayvan üzerine yeminde bulunma şeklinde anlaşılması gerekir. Bu, eğer birbirini suçlayan tarafların iddia ve davalarından vazgeçmelerini sağlıyorsa, o zaman kan davalarının önüne geçer, böylece öldürülmeleri muhtemel olanların hayatı kurtulmuş olur. Tıpkı, kısasta hayatın olması gibi.

Ancak Ahd-i Atik'te tahsisi olarak bir cinayet vak'asından değil, fail-i meçhul cinayetlerin vukuunda takip edilecek yoldan bahsediliyor. Hepsinde değil "bir kısım fail-i meçhullerde." Mesela ceset sınırda veya putperestlerin yoğun yaşadığı bölgenin yakınında bulunursa; cinayet vak'alarının sıkça işlendiği durumlarda; ceset gömülü olarak bulunmuşsa ve Kudüs'te bu yöntem uygulanmaz.

M. Reşid Rıza ve Hindistanlı Seyid Ahmet Han, cinayetle ineğin kesilmesi emrini telif edemediklerinden her ikisinin birbirinden tamamıyla bağımsız olduklarını, ancak peş peşe zikredildiklerini söylerler. Yukarıda değindiğimiz üzere bu pek makul görünmüyor. Akla yatkın olanı bu hukuki teamülün yani fail-i meçhul bir cinayetin aydınlatılmasında takip edilecek bu usulün, ilk defa bu olayla Şeriat'a girmiş olmasıdır. O güne kadar bir sürü karışıklığa ve hatta masum insanların itham edilmesine sebebiyet veren yollar denenirken, ilk defa Hz. Musa, hem İsrailoğullarının kalbindeki buzağı/inek sevgisini ve kutsallığını söküp atmak istemiş, hem de bunu cinayetlerin aydınlatılmasında bir usul olarak vaz'etmiştir. Çünkü

a) Kur'an'ın zikrettiği bu olayda, İsrailoğulları, zaten bu usulü biliyor ve takip ediyor olsalardı, itham edilenler tepki göstermez, masumiyetlerinin ortaya çıkması için hemen bir parçasıyla cesede vurmak üzere bir inek keserlerdi.

b) Süren bir teamül olsaydı, kesilecek ineğin niteliği konusunda bu kadar soru sormazlardı, çünkü teamül gereği zaten bilirlerdi.

c) Son olarak, emir İsrailoğullarının tümünü kapsar şekilde gelmiştir; bu da ineği kesmekle sadece itham edilen bir bölüm insanın söz konusu olmadığını göstermektedir ki, Mısır'dan gelenlerin neredeyse tamamı buzağıyı kutsal kabul ediyordu.

"Böylece Allah'ın ölüleri diriltmesi", tabii ki ilk uygulandığında maktulün dirilip katilini ele vermesi pekâlâ mümkündür. Anlatıma göre ölü dirilmiştir; bu aklen mümkündür, Allah'ın kudreti buna yeter. Ancak ağırlıklı görüş, bu usul ile ortaya çıkmış bulunan katilin kısas edilmesi yoluyla, muhtemel kan davalarında başkalarının hayatının kurtulmasıdır. İleride kısas ayetinde (2/179) göreceğimiz üzere kısas hayat kurtarıcıdır. Yani fali-i meçhullerin açığa kavuşturulmasında bu usule başvurursanız, kimse öldürülmez, hayatta kalmaya devam eder; bunu da Allah'ın öğretmesi sayesinde sağlamış olursunuz. Yine de gayble ilgili bu konuda en doğrusunu Allah bilir.

Bu, Hz. Musa Şeriatı'na özgü bir hukuki teamül olduğu anlaşılıyor. Özü itibariyle kasem etmek, kuvvetli bir dille kendisine isnat edilen bir suçtan teberri etmeye çalışmak, suç teşkil eden fiili yapmadığına dair kuvvetle yemin etmektir.

İslam hukukunda buna "kasame" denir. Kasame, cinayet davalarında tekrarlanan yeminler demektir. Fail-i meçhul cinayetleri aydınlatma yöntemi olarak Araplar "kasame"ye başvururlardı. Kasame şöyle idi: Şüpheli bir cinayette bir hakeme başvurulur, o da suçlanan kişinin kabilesinden 50 kişiyi toplar, mübarek bir yerde (Hacer-i Esved-Makam-ı İbrahim arasında) onlara kabilelerinden olan sanığın bu cinayeti işlemediğine dair yemin (kasem) ettirir, böylelikle diyetli veya diyetsiz verilen kararla dava düşerdi. Hedef kan davalarının önüne geçmek, taraflar arasında sulh ve salahı sağlamaktı. Cumhura göre, diğer ispat araçları yeterince bulunmadığı takdirde, öldürme ithamını ispat etmek için davacıları tarafından bir delil olarak kullanılır. (Bkz. Vehbe Zuheyli, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, VIII, 159-160.) İslam hukukuna göre, kendisine varis bırakacak kişiyi öldüren kimse miras hakkından mahrum edilir.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً ۗ وَاِنَّ مِنَ
الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ ۗ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَآءُ ۗ وَاِنَّ
مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74. Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı. Çünkü taşlardan öyleleri vardır ki, onlardan ırmaklar fışkırır; öyleleri vardır ki yarılır, ondan sular çıkar, öyleleri vardır ki Allah korkusuyla yuvarlanır. Allah yaptıklarınızdan gafil (habersiz) **değildir.**

Tabiatıyla bu olay İsrailoğullarının gözü önünde cereyan etti. Vahiyle desteklenen bir peygamberin nezareti altında bütün bu olayların yaşanması, tecrübe edilmesi kalpleri yumuşatır, Allah sevgisini ve korkusunu yerleştirir. Buna rağmen, kalplerinde bir yumuşama olmadı, aksine daha da katılaştı, adeta taş gibi oldu (bkz. 5/Maide, 13; 39/Zümer, 22). Taş ile insan kalbi arasında kurulan ilişki son derece manidardır. Bundan önce 60. ayette yine "**taş**"tan söz edilmişti. Burada taş üçe ayrılmıştır:

a) İçlerinden ırmaklar akan,

b) Sular çıkan,

c) Allah korkusuyla yuvarlanan.

Sanki her üç durumunda taşta gizli bir bilinç, bizce meçhul bir his vardır. Varlık âlemine farklı perspektiflerden bakabilenler, mesela peygamberler veya marifet sahibi Allah'ın veli kulları, taşlarla, dağlarla, cansız nesnelerle diyalog kurabilmişlerdir. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.)'in hutbe okuduğu minberdeki hurma kütüğünün o ayrılınca inlemesi (Buhari, Menakib, 25) ve cahiliye döneminde iken bir taşın ona salat-ü selam getirmesi (Müslim, Fedail, 2) gibi. Dağlar, yekpare taşlar ile "Allah'tan haşyet duymak" arasında bizim eşyayı algıladığımız varlık mertebesini aşan bir ilişki vardır. "Göklere ve dağlara emanet arz edilmiş" (33/Ahzab, 72), üzerine "Kur'an indirilecek olsaydı dağın Allah korkusundan başını eğip parça parça olacağı" (59/Haşr, 21) belirtilmiştir.

Taşlar dahi, canlıların hayatını sürdürmeleri için ırmaklar fışkırtır, sular akıtırlar ve tabiatın süren düzeni içinde görevlerini yerine getirir, fonksiyonlarını icra ederler. Bu, onlardaki Allah korkusunun bir tezahürüdür. Bu özellikleriyle kaskatı kesilmiş insan kalbinden daha faydalıdırlar. Taşlar böyle iken, dağlar Allah korkusuyla başlarını eğip parça parça olacak iken, insan nasıl olur da daha duygulu, daha haşyet yüklü olmaz! Onun kalbinde gürül gürül ırmakları fışkırtacak, suları akıtacak olan iman, Allah sevgisi, merhamet ve şefkattir. Bu haşyetle bir araya geldiğinde varlık ağacının kemale ermiş meyvesi olur.

Bütün bu mucizelere, harikuladeliklere şahit olsalar bile, gerekli ibreti almadılar. Allah tabii ki yaptıklarından habersiz değildir, her şeyden hakkıyla haberdardır, her şeyi görür ve işitir (2/140).

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. Siz (Müslümanlar), **onların size inanacaklarını umuyor musunuz? Oysa onlardan bir bölümü, Allah'ın sözünü işitiyor,** (iyice algılayıp) **akıl erdirdikten sonra, bile bile değiştiriyorlardı."**

Buraya kadar İsrailoğullarıyla ilgili anlatılanlara küçük bir ara verilip Müslümanlara sesleniliyor. Bu arada söz konusu olan geçmiş zamanlarda yaşayan İsrailoğulları değil, Medine Yahudileridir. Bilindiği üzere Medine'ye hicret eden Müslümanlar, özellikle Ensar, yeni dini tebliğin en başta Yahudi cemaatleri arasında yankı bulacağını düşünüyorlardı. Çünkü Yahudilerin elinde kitap vardı, semavi din fikrine aşina idiler ve onlar da yakında bir peygamberin geleceğini bekliyorlardı.

Böyle olmakla beraber Hz. Peygamber'in tebliğini reddettiler. Bunun da sebebi peygamberin kendi içlerinden çıkan bir Yahudi olmamasıydı. Oysa onlar bir peygamberin geleceğini biliyor, onun özellikleri hakkında sağlam bilgilere sahip bulunuyorlardı (2/Bakara, 146). Böyle iken, önde gelen Yahudi bilginleri, onun tebliğini etkisizleştirmek üzere bir kere daha "kelimeleri asıl yerleri"nden oynatmaya kalkıştılar. Olur olmaz yorumlara başvurdular, bilgi düzeyi düşük insanları yanıltmak amacıyla peygamber ve tebliği hakkında akla hayale gelmeyen haberler, efsaneler, söylentiler ürettiler. Böylelikle içlerinde kendi arzuları ve gündelik istekleri dışında hiçbir şeyi önemsemeyen bilgisizleri kandırmaya çalıştılar.

"**Onlardan bir bölümü**"nden kasıt din adamları olduğu söylenmiştir. Bu din adamları Tevrat'ın hükümlerini, mesajını çok iyi biliyorlardı yani cahil kimseler değildi, ayetler üzerinde tefekkür edip anlamlarını aklediyorlardı, ancak buna rağmen, dünyevi basit çıkarlar, iktidar, statü, makam, şöhret veya iktidar seçkinleri nezdinde itibar görme arzuları gibi sebeplerle onu tahrif ederlerdi. Ahd-i Atik'te (Tesniye, 4: 2) şu kesin uyarı yapılır: "Size emretmekte olduğum söze bir şey katmayacaksınız ve ondan eksiltmeyeceksiniz, ta ki Allah'ınız Rabbin, size emretmekte olduğum emirleri tutasınız." Demek oluyor ki, Kur'an-ı Kerim, "tahrif"le ilgili söyledikleri bir 'yakıştırma' değil, vukuu bulmuş bir hakikate işaret etmektedir.

"**Tahrif**"in çeşitli yol ve yöntemleri vardır. Bir hakikat ancak tahrif yoluyla ters yüz edilebilir, gizlenir. Kelimenin vaz'ediliş amacı insan ile hakikat arasında iletişim köprüsü görevini yerine getirmek iken tahrifle bir engel olmaya

dönüşür. Sözlük anlamı, bir şeyden dönmek ve meyletmektir. Bozmak ve değiştirmek, bir şeyi hakkından saptırmak anlamlarında kullanılır. Kadi, tahrifin, biri lafzı diğeri anlamı değiştirmek sûretiyle yapıldığını söyler. Tevrat'la ilişkili olarak her iki durum da söz konusudur. Fakat en tehlikeli olanı anlamı değiştirmeye çalışmaktır. Kelimelerin anlam yapısıyla oynamak, iç anlamlarını saptırmak (tahrif) Hakikat ile insan arasına engel koymak, Hakikat'in üzerini örtmektir. Kur'an'a göre Hakikat'i örtmek "küfür"dür ve "kelimeleri tahrif yoluyla saptırmak" da "küfür içinde yüzmek"le aynı şeydir. (5/Maide, 41.)

Tabiatıyla bütün kutsal metinler hem lafız hem anlam itibariyle tahrif edilmekle karşı karşıya kalabilirler, nitekim tarihte insan her zaman bu yönde teşebbüslerde bulunmuştur. Kur'an gibi bir kitabı lafızları üzerinde oynamak sûretiyle tahrif etmek neredeyse imkânsız gibidir, ancak anlamı değişikliğe uğratarak tahrif etmek her zaman mümkün olabilir. Buna, iyi veya kötü niyetle olsun, Kur'an'a semantik müdahale diyebiliriz.

Bu ayetin tefsirinde Razi, önemli bir noktaya değinir: Anlamdaki tahrif. Kendisinden peygamberin maksadının ne olduğunu bilmeyecek şekilde olan sözlerinde olabilen bir değiştirme (tahrif) teşebbüsüdür. Çünkü bir sözde peygamberin maksadı bilindiği takdirde, o sözü insanların anlamını değiştirmeye kalkışmaları imkânsız olur. Razi, Hz. Peygamber (s.a.)'in Kur'an'ı nasıl anlayıp anlattığı hususunun anlamın tahrifi önündeki en büyük engel, dolayısıyla Kur'an'ın doğru anlaşılmasında bir güvence olduğuna işaret etmektedir. **"Allah'ın sözünü işitiyor,** (iyice algılayıp) **akıl erdirdikten sonra, bile bile değiştiriyorlardı"** ifadesi, Yahudi din bilginlerinin Tevrat'a semantik bir müdahalede bulunduklarına işaret etmektedir. Bazı müfessirler, Hz. Peygamber (s.a.)'in çağdaşı Yahudi din bilginlerinin son peygamberin gelişini örtbas etmek amacıyla Kur'an-ı Kerim'e de bu türden semantik bir müdahalede bulunup tahrif teşebbüsünde bulunduklarını söylemektedirler ki, bu hem doğrudur hem de bugün ve yarın da benzer bir teşebbüsle karşı karşıya gelebileceğimizi göstermektedir.

Nitekim Amerika'da sahte Kur'an metinleri yazıldığı veya Kur'an-ı Kerim'i ruhuna ve maksadına aykırı olarak tefsir etmek amacıyla bazı internet sitelerinin kurulduğu haberleri medyada yer almaktadır. Fakat bütün bunlardan daha önemli ve elbette tehlikeli olanı, gerek Kitab-ı Mukaddes gerekse başka beşeri metinlerin anlaşılıp yorumlanması için geliştirilen bir takım yöntemlerin -söz gelimi tarihselcilik, hermönetik veya modern bilimlerin hakemliği- Kur'an'ın anlaşılması için de kullanılmaya çalışılması ve bu sayede Kur'an'ın anlam dünyasına semantik yanlış müdahalelerde bulunulmasıdır.

Ayetin nüzulüne sebep teşkil eden olaya dönecek olursak, Peygamber tebli-

ğiyle karşılaşan ve kendilerine Kur'an'dan ayetler okunan bazı Yahudi bilginleri, bunun hakikat olan vahiy olduğunu biliyorlardı. Nihayet kendi aralarında yaptıkları müzakerede, "Allah'ın açtığı gerçekler"in dile getirilmemesi konusunda mutabık kalıp işi mugalataya (demagoji), hiçbir bilgi ve gerçeklik temeli olmayan polemiklere boğmaya çalıştılar. Çünkü kendi kitaplarında "kardeşleri arasından bir peygamber geleceği" yazılıydı, eğer bu gerçeği itiraf edip telaffuz edecek olsalardı, bu "Allah katında kendi aleyhlerinde bir delil" olacaktı. Oysa Hz. Muhammet (s.a.) Yahudi bir ailede doğmamıştı. Kitapta haber verilen "kardeşleri arasından bir peygamber" hepimizin ortak atası İbrahim aleyhisselamın iki oğlu Hz. İsmail ve Hz. İshak'ın kardeşliğidir. Yahudi bilginler bunun tamamen farkındaydı; onlara düşen sorumluluk hakikati teslim etmekti; ama aksini yaptılar:

Müslümanlar, Kur'an'da zikredilen İsrailoğulları ve diğer bütün peygamberleri kabul ve teyit ederler. İslam amentüsünün altı umdesinden biri Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.)den önce gelen "bütün peygamberlere iman etmek"tir. Müslümanlar peygamberlerin arasını ayırmazlar (2/285). Bu, iki büyük aile arasında en büyük yakınlaşma sebebidir. Eğer o günkü Yahudilerin gerçeği gizlemeyip de Muhammet (a.s.)'in tebliğini kabul etselerdi belki bugüne kadar süren tarihi olaylara ve bundan sonra insanlığın geleceğine büyük hizmetler yapmış olurlardı. (Bkz. 5/Maide, 13, 41ve 4/Nisa, 46).

Kur'an, elbette bu ayetle Kitap ehliyle ilişkilerin kesilmesini öngörmüyor ancak ihtiyatlı olunmasını, belli bir mesafenin korunması gerektiğine ilişkin uyarıları yapıyor. Bu gerekli bir ihtiyattır, zira Allah'a verdikleri sözü tutmayan, kendilerine indirilen kitapta kelimelerin yerini değiştiren bir topluluk, hayda hayda yaptıkları hataları ortaya çıkaran Müslümanlara karşı çok da samimi davranmayacaktır.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا
أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

76. İmân edenlerle karşılaştıklarında "İmân ettik" derler; kendi başlarına kaldıkları zaman ise, derler ki: "Allah'ın size açtık (açıkladık)**larını, Rabbiniz katında size karşı bir belge** (hüccet) **olsun diye mi onlarla konuşuyorsunuz? Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"**

77. (Peki) **Onlar, Allah'ın gizli tuttuklarını da, açığa vurduklarını da bildiğini bilmiyorlar mı?**

Medine döneminde Müslümanlar ile Yahudilerin arasında cereyan etmiş bir hadiseye atıfta bulunan bu ayet, aslında bugün ve yarın için de genel bir kişilik profilinin belli başlı özelliklerini çizmektedir. Sûrenin başında anlatılan münafıkların (2/14) bir türünün Yahudilerin için de olabileceğini anlatan bu pasaj, Müslümanlar ile Yahudilerin arasında süren diyalogun, Yahudilerin aleyhinde bir seyir izlediğine dair ilave bilgi vermektedir. Ayetin bütün zamanlar için verdiği mesajı burada aramak gerekir.

Medine'de Müslümanlar Yahudilerle belli başlı meseleleri karşılıklı ve diyalog ortamında konuştuklarında iki mesele öne çıkmaktaydı: Biri, müfessirlerin isabetle işaret ettiği gibi, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin Tevrat'ta haber verilmiş olması, diğeri İslam'ın tebliğ ve temsil ettiği hakikatlerin bir benzerinin veya köklerinin vahiy menşe'li olması hasebiyle Tevrat'ta mevcut bulunması. Böyle bir durumda, vicdan ve insaf sahibi bir Yahudi için, Son Peygamber'in tebliğini kabul etmekten başka çıkar yol kalmaz. Nitekim hakikatle karşılaşan bazı Yahudiler hemen Müslüman olmuşlardır: Abdullah bin Selam, Sa'lebe bin Sa'ye, Üseyd bin Sa'ye, Esed bin Ubeyd vs. Burada iki dini kaynak veya öğreti arasında ortak paydaların önemli rol oynadığı açıktır. Beşeriyetin genel selameti açısından dinler arasındaki ittifak noktalarını öne çıkarıp ihtilaf noktalarını her dinin kendine özgü öğretisinin prensibi şeklinde tutmak, belli bir anlayış zemininin tesisinden sonra bu noktaların da müzakeresini yapmak en doğru yoldur.

Ancak zikredilen tarihi örneklerden anlaşılan şu ki, Yahudilerin bir kısmı bundan rahatsızlık duymakta ve kendi dindaşlarına "bu kadar da saf davranıp Kitap'ta size Allah tarafından verilmiş bilgileri Müslümanlara açmayın çünkü bu hem onların elini güçlendirir, böylelikle bizi kendi dini kaynaklarımızla ilzam etmeye başlarlar hem de biz Allah katında sorumlu düşmüş oluruz." Müslümanların Tevrat'taki birtakım bilgelere muttali olması onların aleyhinde hüccettir.

"Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" Yahudilerin bir kısmı için gerçekleri gizlemek, akılsızlık olup yapılması gereken akıllanmak yani bilgileri, hakikatleri, İslam ile Yahudilik arasındaki ortak büyük değerleri gizlemek olmalıdır. Bu şekilde ele alırsak o zaman ifadenin takdiri şöyle olur: "Aklınızı başınıza almayacak mısınız?"

Bu takdirde akıl salt zekâ ve kurnazlık manasında kullanılmış olur. Oysa akıl ahlaki bir meleke olup bizi doğruluğa, hak ve hakkaniyete yöneltir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği "akıllı" olmasıdır. Kur'an-ı Kerim, defalarca ve ısrarla insana aklını kullanmasını emreder. Bu sayede insan, doğruyu, hakikati, iyiliği ve güzelliği bulabilecek ve kurtuluşa erecektir. Ama her akletme

fiilinin salt hakikat arayışı, doğruya ulaşma veya iyilik ve güzellik uğruna olmayacağı da aşikârdır ki, buna aklın suistimali demek mümkündür. Aklın suistimali batıl yolda kullanılması demektir. Bir kısım Yahudilerin, diğer dindaşlarından akıl güçlerini kullanarak, Hz. Peygamber'in risaletini ve İslam'ın tebliğ ettiği hakikatlerin karartılmasını istemektedirler, hem de bunu bile yapıyorlar. Demek oluyor ki, tek başına akıl kurtarıcı olmuyor, bazı durumlarda akıl, "aklileştimeler (rasyonalizasyon)" yoluyla başka şeylerin, mesela nefsin istek ve tutkularının etkisi altına girip hakikatten uzaklaşılmasına sebep olabiliyor.

Bu aslında çok naif bir tutumdur. Zira Allah onların hem hangi bilgileri ve hakikatleri gizlediklerini hem de içlerinde neyi açığa vurmaktan sakındıkları şeyleri bilir (11/Hud, 5). Bunu biliyor olmalarına rağmen, böyle bir tutum içine girmeleri şaşırtıcıdır.

وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾
فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا
يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

78. Onlardan bir kısmı ümmidir. Kitabı bilmezler; (bildikleri) **bir sürü asılsız şeylerden başkası değildir ve yalnızca zannederler.**

79. Artık vay hâllerine; kitabı kendi elleriyle yazıp, sonra az bir değer karşılığında satın almak için "Bu Allah katındandır" diyenlere. Artık vay elleriyle yazdıklarından dolayı onlara, vay kazanmakta olduklarına!

Büyük müfessir Fahreddin Razi Yahudileri dört ana gruba ayırır:

a) Kitap'ta kelimelerin yerini değiştirip doğru yoldan sap[illegible]ar ve diğerlerini saptırmaya çalışanlar,

b) İkiyüzlüler,

c) İkiyüzlülerle mücadele edenler, doğru insanlar,

d) Okuması-yazması olan ümmiler, daha genel bir ifadeyle ve pratiğinin hiç değilse belli bilgisini alamamış sıradan insanlar.

"**Ümmi**" kelimesinin kök anlamlarına baktığımızda, bunu daha anlam çerçevesinde ele alabileceğimizi söyleyebi[illegible] Anadan doğmamiz, kirsiz, okuma yazma bilmeyen, saf inançlı [illegible]ıdığı ümmileri de iki gruba ayırmak mümkün görün

aa) Bir şeyin, bir konunun cahili, bilgisizi olanlar,

bb) Bir dinin veya bir inancın saf, temiz bağlıları.

Bu iki kategorideki insanların mutlaka okuma yazması olmayan kimselerden olması gerekmez. Kendi alanında uzman olan bir bilim adamı dahi -mesela bir elektronik mühendisi- din konusunda bilgisiz veya yanlış bilgilere dayalı saf-temiz inançlara sahip olabilir. Tabii ki böylelerinin bilgisi fazlasıyla yüzeysel yani bilgi temelinden yoksun olup "**zanna dayandığından**" kolayca sustimal ve istismar edilmeleri mümkündür ki, bu yüzden ümmilik her zaman arzuya şayan bir durum değildir. Ümmilerin bilgisi, hakiki bilgi olmayıp zan olduğunda bunun yakin bilgiyle tashih edilmesi ve imanın yakin zemininde kurulması icap etmektedir.

"**Emaniyy**" kişinin temennileri (2/Bakara, 111; 4/Nisa, 123), tahayyül edilen şeyler, kuruntular, boş vaidler demektir. Mesela "şeytanın vadettikleri" (4/Nisa, 120) bu kapsamdadır. Kelime Kur'an'da çeşitli anlamlarda kullanılmıştır: Ümit etmek, bir ideal beslemek (4/Nisa, 119-120); temenni etmek, ümit beslemek (22/Hac, 52; 28/Kasas, 82; 3/Al-i İmran, 143; 4/Nisa, 32; 2/Bakara, 94-95; 62/Cuma, 7); arzu, dilek ve temenni (2/Bakara, 78; 57/Hadid, 14 vb.)

Sonuç itibariyle aslı, gerçekliği olmayan bir şeyi veya işleri varsayıp takdir etmek gibi anlamlarla ilgili olan bu kelime "**zan**" ile bir arada düşünüldüğünde, aslı astarı olmayan şeyler için kullanıldığını söylemek mümkün. Bu, bize bilginin, inancın sağlam, güvenilir temellere dayanması gerektiğini, aksi halde bir sahada uzman olan insanların dahi boş ve batıl inançlara sahip olabileceklerini gösteren önemli bir uyarıdır. Bilgi sonradan edinildiğine göre yalan yanlış, kulaktan duyma olmamalı, taklide dayalı inançlara itibar edilmemeli; başkalarının suistimal ve istismarına fırsat verilmemeli; temelsiz dilek ve temennileri dini inançların yerine ikame etmemelidir. Özellikle geniş halk kitlelerin dini istismar ve suistimallerden korunması için din konusunda yeterli bilgiler verilmeli, aydınlar, kanaat önderleri din konusunda güvenilir bilgilere sahip olmalı.

Razi'nin tasnifine göre bunlar içinde en tehlikeli olanlar, tabiatıyla ilk grupta yer alanlar yani az bir değer (çıkar, fayda, meta vs.) karşılığında kitabı tahrif edip, kendi elleriyle kitaba ilavelerde bulunanlar ve bunu "Bu Allah katındandır" diye takdim edenlerdir. Ahiretteki kalıcılık ve kalite yüksekliği göz önüne alındığında dünyevi olarak her türden fayda, servet, güç, statü ve iktidar "az bir değer" hükmündedir. "**Veyl**" böylelerine! Veyl, "cehennemde bir vadi" (Müsned, I, 437) veya "ilahi tehdit"tir. Böyleleri aslında acınacak insanlardır, hakikatte bahtsız kimselerdir ve akıllı da değillerdir. Zira akıllı insan, az

bir meta veya değer karşılığında böylesi işlere kalkışmaz; ahiret mutluluğunu böyle küçük bir dünyevi çıkar veya statü için harcamaz.

Yine Razi, bu grupta yer alan insanların bu işi "dini sebepler"den çok bir meslek olarak yani para, makam, iktidar ve şöhret amacıyla yaptıklarını söylüyor ki, çağımızda iktidar güçlerinin arzularına veya Allah'ın tayin ettiği sınırlar (hudut) içinde kalmak istemeyip nefsinin istekleri doğrultusunda yaşamak isteyen kitlelerin veya hâkim zümrelerin telakkilerine göre dini yorumlayan, Tevrat, İncil veya Kur'an'ın getirdiği hükümlerle oynayan bazı samimiyetsiz ilahiyatçılar veya medya gücünü kullanıp kendini kurtarıcı mehdi-mesih ilan eden sahte din adamları ve şarlatanlar bu kapsama girerler (3/Al-i İmran, 78).

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

80. Dediler ki: "Sayılı günlerin dışında ateş asla bize değmeyecektir." De ki: "Allah katından bir ahid mi aldınız? -ki Allah asla ahdinden dönmez- Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"

Yahudiler, kendilerini diğer kavimlere göre daha "seçkin ve imtiyazlı (seçilmiş halk)" gördüklerinden veya "Biz Allah'ın çocukları ve sevgilileriyiz" (5/Maide, 18) iddiasında bulunduklarından cehennemde az bir süre kalacaklarını -mesela buzağıya taptıkları günler sayısınca yani ancak 40 gün- yoksa esasında Âhiret Yurdu'nun kendilerine ait olduğunu (Bkz. 2/Bakara: 94) öne sürüyorlardı. Hz. Peygamber'le polemiğe giren Yahudilerin, cehennemde bir süre kaldıktan sonra, Müslümanların yerini alıp kendilerinin ateşten çıkacaklarını söyleyince, Efendimiz, "yalan söylediklerini, asla Müslümanların onların ateşteki yerlerini almayacaklarını" belirtir. (Bkz. Buhari, Cizye, 7; Müsned, II, 451.) Âyet de bu iddiayı reddediyor. Böyle bir şey düşünülemez, çünkü hiç kimse bu konuda Allah'tan bir ahid almış değildir, Allah'a karşı bilmediği bir şeyi de öne süremez. Buradaki "**ahd**"in vaad ve haber olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu durumda şöyle demek gerekir: Allah, bu konuda kimseye ne vaatte bulunmuştur ne haber vermiştir (3/Al-i İmran, 23).

"Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?" Burada bazı alanları ilgilendiren düşünme yöntemiyle ilgili bir husus vardır: İnsanların elinde gayble ilgili güvenilir bir delil yoksa bir nakil (nas) olması gerek[illegible] anlamda en güvenilir delil nakildir. Nassın güvenirliliği va[illegible] sübut katiyetidir. Bu durumda genel bir ilke olarak "delilsi

Kelami açıdan, mümkünat âleminde yaşıyoruz, o halde varlık aleminde olması veya olmaması mümkün olan herhangi bir şey hakkında fikir yürütmek veya kesin bir hükme varmak için yine elimizde vahiy ile desteklenmiş bir delil olması gerekir. Delilsiz birtakım iddialarda bulunuluyorsa, bu spekülasyondan ibarettir.

Kurtuluş, nominal olarak -sadece ismen- şu veya bu dine mensup olmaya bağlı değildir. Kurtuluş hem doğru bir din, kaynağı ve tebliği bozulmamış bir dinin düzenlediği ve iman seviyesine yükselttiği inanç ve elbette salih amelle mümkündür ancak. Bu sadece Yahudiler için değil, Müslümanlar için de söz konusudur.

بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيۤـَٔتُهٗ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

81. Evet; kim bir kötülük işler de günahı kendisini kuşatırsa, (artık) **onlar, ateşin halkıdırlar, orada süresiz kalacaklardır.**

82. İmân edip salih amellerde bulunanlar ise cennet halkıdırlar, orada süresiz kalacaklardır.

Ayet ilginç beşeri bir duruma işaret etmektedir. Bu da, günahın insanın dünyevi tabiatı haline gelmesi, onun bilincini köreltmesi halidir. Zihni faaliyeti, duygu dünyası, dili ve hareket halindeki organları günah işlemekle malul olan insan böyle bir kişilik profili çizer. Haram yiyicilik, yalan, aldatma, sömürü, baskı, hak ve hukuk ihlalleri, ikiyüzlülük, zina, alkolizm, sefahat, bohem hayat, hakikate ve ahlaki yüce değerlere karşı umursamazlık vs. şeylerin tümü "hatie: günah" kavramı içinde toplayabileceğimiz tutum ve davranışlardır. Böyle bir durumda kişi günahın her yönden kendisini kuşatma altına aldığı bir tür manevi hapishane içine düşer, böylece cehennem halkı olur. Süleyman Ateş'in deyimiyle günah onun cehennemine dönüşür. Nihayet insanın cehennem azabına müstahak olması kendi suçları ve günahları dolayısıyla olduğundan, ameller insanın hem iç dünyasıyla ilgili mutsuzluklarını, hem ahiretteki akıbetini tayin eder. Her şeyin başlangıç noktası kalptir, bu yüzden günahlar "insanın kalbi üzerinde pas tutar, Allah ile arasında perde gibi çekilir" (83/Mutaffifin, 14-15.) İman edip salih amellerde bulunanlar ise aksine cennet halkı olacaklardır ve orada süresiz kalacaklardır.

Müfessirlerin bu ayetten çıkardıkları bir sonuç da, günahları kendisini kuşatma altına almamış insanların belli bir süre azap çekmeleri söz konusu olsa

bile, cehennemde sürgit kalmayacakları hususudur. Dolayısıyla günah olan fiillere karşı uyanık bir bilinç içinde olmalı; yanlışta, hatada ısrarlı davranmamalı ve her fırsatta tevbe ve istiğfar yolunu tutmalıdır. Bunun tek çaresi ıslah-ı nefstir. Nefsini ıslah etmeyen kimse inancını koruyamaz, günahlar inancını etkisizleştirir. Kişi inandığı gibi yaşamazsa, yaşadığı gibi inanmaya başlar. Bu da fiillerin, hayat tarzının inancı şekillendirmesi demektir.

Günahlarından tevbe etmeden ölenin durumu İslam mezhepleri arasında tartışma konusu olmuştur. Haricilere göre büyük günah işleyen ebediyyen cehennemdedir. Ayetin, amelsiz imanın tek başına işe yaramayacağını, dolayısıyla ameli önemsemeyip soyut imanla kurtuluşun mümkün olduğunu savunan Mürcie'nin görüşünün bu ayetle çürütüldüğünü düşünenler de vardır. (Bkz. Nisa 123-124.)

Ehl-i Sünnet'e göre ise kurtarıcı unsur imandır, büyük günah işleyen günahı kadar azap çektikten sonra ateşten çıkar. Bu çerçevede müfessirler, burada söz konusu olan günahların "Allah'a şirk koşma, Allah adına yalan söyleme ve vahyedilmiş kitapları tahrif etme" suçu olduğunu söylemişlerdir. Bunlar kişiyi ebediyyen cehennem azabına müstahak kılar. Bunun yanında diğer günahları da hafife almak büyük gaflettir. Efendimiz (s.a.), eşi Aişe (r.a.)'ye "Küçümsenen günahlardan sakın! Zira Allah'ın onları da kaydeden görevlileri vardır" buyurmuştur. (İbn-i Mace, Zühd, 24; Müsned, I, 402.)

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَٰٓاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

83. Hani İsrailoğullarından, "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anneye-babaya, yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilikle davranın, insanlara güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin" diye misak almıştık. Sonra siz, pek azınız hariç, döndünüz ve (hâlâ) **yüz çeviriyorsunuz.**

84. Hani sizden "Birbirinizin kanını dökmeyin, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayın" diye misak almıştık. Sonra sizler bunu onaylamıştınız, hâlâ (buna) **şahitlik ediyorsunuz.**

Bu ayette eğer Allah ile İsrailoğulları arasında bir misak olmuşsa, bunun burada sayılan sekiz husus olduğu belirtilmektedir ki, bu yönde bir misak olduğu açıkça belirtilmektedir. Yani, İsrailoğulları yukarıda belirtildiği gibi, sadece İsrailoğulları oldukları için "ateşte belli günler yanıp cennete gitmeyecek", böyle bir ahid almış değiller, günahkâr olan herkes ateşin azabını tadacaktır. Ama eğer bir ahid ve misaktan söz edilecekse, bu 10 konudaki sözden bahsedilmelidir. İsrailoğullarından alınan 10 konu şunlardır:

1) Allah'tan başkasına kulluk edilmeyecek;

2) Anneye-babaya iyilikle-güzellikle muamele edilecek;

3) Yakınlara;

4) Yetimlere (ergenlik çağın gelmeden babaları vefat edenlere),

5) Miskinlere (yoksulluğun kendilerini hareketten kestiği çaresiz kimselere) yardım edilip iyilikle muamele edilecek;

6) Diğer insanlara –yani 'öteki'ye– güzel söz söylenecek. Şevkani, İbn-i Abbas'tan rivayetle bunun "güzel söz söyleme"nin "ma'rufu emretmek, kötülükten sakındırmak" olduğunu söyler;

7) Namaz dosdoğru kılınacak;

8) Yoksulların hakkı olan zekât verilecek;

9) Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz;

10) Birbirinizi yurtlarınızdan sürüp çıkarmayacaksınız.

Dikkat edilecek olursa, İsrailoğullarına emredilen bu hususların tamamı Kur'an'ın da emrettiği vecibelerdir (4/Nisa, 36). Razi, "**misak** (ahd)"in dini bakımdan her şeyi içine aldığını söyler, o halde bu 10 madde özel olarak vurgulanmıştır, yoksa dini vecibeler bu 10 maddeyle sınırlı değildir. Bunların özel olarak formüle edilen 10 emir mi, yoksa Kur'an-ı Kerim tarafından teyit en öne çıkarılan hususlar mı olduğu konusu tartışılmıştır. Her ne olursa olsun, gerçek şu ki, bunlar her iki dini tebliğ arasında önemli paydalardır. Şu halde yukarıda belirttiğimiz gibi, Tevrat ile Kur'an aynı kaynaktan neş'et ettiklerinden, öğretilerinin yöneldiği hedef de aynıdır, paydalar ortaktır, işte bunlar gizlenmemeli, ortaya çıkarılmalıdır.

Ancak geçmişte Yahudilerin pek az bir kısmı bu vecibeleri yerine getirdiği gibi, Kur'an'ın inmeye başladığı zamanda da yine pek az bir kısmı bu vecibeleri yerine getiriyordu. Zaten bunlar, İslam'ın tebliğiyle karşılaştıklarında tereddüt etmeden bu tebliği kabul ettiler. Ama yine çoğunluğu, bu misakı apaçık bir biçimde onayladıkları halde, hiçbirine riayet etmediler, yasakları çiğnemekten çekinmediler.

Kur'an-ı Kerim, kendisinden önceki kitapların en önemli vurgularının tek

olan Bir Allah'a kulluk olduğunu bir kere daha ve açık bir biçimde belirtmektedir. Bu, insan için en başta gelen ibadettir.

İkinci sırada yer alan emir anneye-babaya güzellikle muamele etmektir. Anne-babanın hakkı üstün tutulmuş, bu çerçevede "Allah'a kulluk"tan hemen sonra zikredilmiştir ki, bu tabii ki manidardır. Hiç kuşkusuz yaratan Allah'tır ama anne ve baba bu yaratılışta sebep ve vesiledirler. Asıl müessir olan Allah, anne ve baba ise zahiri olarak müessirdir. Allah, kuluna sayısız nimet verir ve karşılığında herhangi maddi bir şey talep etmez; anne ve baba da çocuk için büyük zahmetlere katlanır ve bunları fıtraten karşılıksız yaparlar. Anne-baba sevgisi ve çocuğuna olan yakın ilgisi fıtridir ve temel hasletlerin başında gelmektedir. Bu konu 17/İsra, 23-24. ayetlerin açıklamasına sıra geldiğinde bir daha ele alınacaktır (Ayrıca bkz. 31/Lokman, 14; 29/Ankebut, 8).

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

85. Sonra (yine) **siz, birbirinizi öldürüyor, bir bölümünüzü yurtlarından sürüp-çıkarıyor ve günah ve düşmanlıkla aleyhlerinde ittifaklar kuruyor ve size esir olarak geldiklerinde onlarla fidyeleşiyordunuz. Oysa onları çıkarmanız size haram kılınmıştı. Yoksa siz, Kitab'ın bir bölümüne inanıp da bir bölümünü inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden böyle yapanların dünya hayatındaki cezası aşağılık olmaktan başka değildir; kıyâmet gününde de azabın en şiddetli olanına uğratılacaklardır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.**

86. İşte bunlar, âhireti verip dünya hayatını satın alanlardır; bundan dolayı azapları hafifletilmez ve kendilerine yardım edilmez.

İsrailoğulları Süleyman aleyhisselamın vefatından (M.Ö. 970-931) sonra ikiye bölündüler. Yahuda ve İsrail ayrımı bu zamanda ortaya çıktı. Ayetin bu ilk ciddi bölünmeyle ilgili olduğu düşünülebilir. Ancak tefsirciler Medine'de yaşa-

yan üç Yahudi kabilesine atıf olduğunu düşünmektedirler. Ayetlerin indiği tarihsel ortamda yani Medine'de üç Yahudi kabilesi bulunuyordu: Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kurayza. Beni Nadir ve Beni Kaynuka, Medine'nin önemli Arap kabilesi olan Hazreçlilerle, Beni Kurayza ise yine önemli bir kabile olan Evslilerle ittifak ilişkisi içindeydiler (Keşşaf). İzzet Derveze, bazı müfessirler aksini yazıyorsa da, bunun yanlış olduğunu söyler. Beni Kurayza Evslilerle, beni Nadir ve Beni Kaynuka Hazreçlilerle ittifak içindeydi.

Adına "Buas savaşları" denen çatışmalar baş gösterdiğinde, ittifak anlaşması dolayısıyla her üç Yahudi kabilesi de müttefikleri dolayısıyla kendi aralarında savaşa tutuşurlardı. Galip gelen taraf diğer dindaşı kabileyi yurdundan çıkarmaya yeltenirdi. Oysa bu kendilerine yasaklanmıştı, bu konuda Allah'a da söz vermişlerdi. Savaş sonrasında esirlerin durumu gündeme geldiğinde ise garip bir biçimde, kendi dindaşlarını kurtarmak için fidye verirlerdi. Burada tabiatıyla bir çelişkiye işaret edilmektedir: bir yandan kendi dindaşlarıyla savaşıyorlar, aleyhlerinde Arap kabileleriyle ittifaklar kuruyorlar, diğer yandan esir düştüklerinde onları kurtarmak için fidye ödüyorlardı. Araplar, bu çelişkiyi onlara sorduklarında verdikleri cevap şuydu: "Ne yapalım, kitabımız böyle emrediyor!" Oysa yapmaları gereken aralarında birlik kurmaları, zorunlu olarak Arap kabileleriyle ittifak kurmuşlarsa bile, hiç değilse savaşta dindaşlarına karşı savaştan muaf olma şartını ittifak sözleşmelerine derç etmeleriydi. Bunu böyle yapmadıkları gibi, tutarsızlıklarını kitaplarına refere ediyorlardı ki, bu da ayrıca suçtu.

Dikkat edilmesi gereken husus şu ki, benzer bir durum Müslümanlar için de söz konusudur. Müslümanlar aralarında birlik ve beraberlik içinde olmak zorundadırlar. İslam Birliği (İttihad-ı İslam) bir tercih değil, bir vecibedir. Şu veya bu gerekçe ile aralarındaki birliği parçalayıp biri diğerinin aleyhinde olmak üzere İslam düşmanlarıyla ittifaklar kurup, sonra "Müslümanlar bir ve beraberlik içinde olmalıdırlar" diyemez, bu Hakikat karşısında ikiyüzlü tutum takınmak olur. Müslüman ülkeler ve toplumlar birbirlerinin aleyhinde düşmanla ittifak kuramayacakları gibi, mezhep mensupları, etnik grup, fırka ve cemaatler de birbirlerinin aleyhinde ittifaklar kuramazlar. Aksi halde tarihte Yahudilerin başına gelen Müslümanların da başına gelecektir.

Böyle yapanlara Kur'an-ı Kerim haklı olarak soruyor: **"Yoksa siz, Kitab'ın bir bölümüne inanıp da bir bölümünü inkâr mı ediyorsunuz?"** Kendi dindaşlarıyla savaş emrini çiğnemek, buna mukabil fidye ödemek kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek anlamına gelir. Oysa İlahi Kitap ve içinde yer alan hitaplar bölünme kabul etmez. Her bir hüküm diğerini tamamlar,

hitaplar bir örgü gibi aynı varlık seviyesinde yer alır. Müslümanların onur ve bağımsızlıkları Kitab'ın tamamını kendileri için bir anlam ve yol haritası kabul etmeleriyle mümkündür. Aksi halde dünyada düşmanları karşısında küçük ve zelil duruma düşeceklerdir. Keşşaf ve İbn-i Aşur, bu meyanda Beni Nadir'in sürgün edilmesi, Beni Kurayza erkeklerinin infazı, Hayber'in fethi ve genel olarak Yahudilerin tarih boyunca yaşadıkları diyaspora hayatı ayette sözü edilen "hızy: aşağı olmak" olduğunu söylerler. Şevkani, yüce Allah'ın İsrailoğullarından dört ahid aldığını kaydeder: Birbirlerini öldürmeyecekler, birbirlerini yurtlarından sürmeyecekler, birbirlerinin aleyhinde düşmanla ittifaklar kurmayacaklar ve esirlerini fidye vererek kurtaracaklar. Yahudiler sadece dördüncü ahdi yerine getirdiler, diğer üçüne muhalefet ettiler.

Ayrıca Kitabın bir bölümünü alıp diğer bölümlerini dışarıda bırakmak, mesela modern zamanlarda olduğu gibi dinin itikat ve ibadetlerle ilgili hükümlerini alıp muamelat ve ukubatla ilgili hükümlerini dışarıda tutmak azabı gerektiren bir suçtur. Böyle yapanları ve bu fikri savunanları kıyamette çetin bir azap beklemektedir. Allah böyle yapanları tabii ki görüyor, biliyor. Zannetmesinler ki, dinin bir bölümünü alıp diğer bölümlerini hayatın dışına çıkarmaları, dini tam olarak doğru algılayıp hayatlarında tatbik etmiş sayılırlar, hayır tam bir gaflet halidir bu ama yüce Allah olup bitenlerden gafil değildir.

Bunu böyle yapanlar, dinlerinin emirlerini ciddi almıyorlar, dinlerinin bazı hükümleri onlara tatbik edilmekten uzak görünüyor veya çıkarlarına engel teşkil ediyor, nefislerine ağır geliyor. Dinlerini bölüp parçalayanlar dünyanın geçici-basit metaı uğruna ahiretlerini feda etmiş kimselerdir (39/Zümer, 26). Böylelerinin azabı hafifletilmeyecek ve hem dünyada hem ahirette kendilerine yardım edilmeyecektir. Ahirette yardımsız kalacaklar, dünyada da arzu ettiklerine tam olarak kavuşamayacaklardır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87. Andolsun, biz Musa'ya kitabı verdik ve ardından peş peşe elçiler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık belgeler verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le teyit ettik. Demek, size ne zaman bir elçi nefsinizin hoşlanmayacağı bir şeyle gelse, büyüklük taslayarak bir kısmınız onu yalanlayacak, bir kısmınız da onu öldürecekseniz, öyle mi?

İsrailoğullarının büyük çoğunluğuyla Hakikat'e karşı tutumları genellikle değişmez. Kendilerine kurtarıcı peygamber olarak gönderilen Hz. Musa'ya ve ona indirilen kitaba karşı tutumları, sonra gelen peygamberlere karşı da ayniyle devam etmiştir. En son Ruhu'l-Kudüs ile desteklenen Hz. İsa geldi, ona karşı da aynı acımasızlığı gösterdiler. Allah içlerinden kendilerine bir peygamber gönderir ancak peygamberin söyledikleri Derveze'nin deyimiyle "tutkularıyla uyuşmadığı" için ona karşı çıkarlar ve bu Hz. İsa'ya kadar gelen bütün peygamberlere karşı tutumlarında böyle devam etmiştir; Hz. İsa'nın gelişinde de değişmedi.

Hz. İsa (a.s.) çok özel bir peygamber idi, Meryem sûresinde de anlatılacağı üzere (19/16-22) babasız dünyaya gelmiştir. En yüksek ve saf ruh olan Cebrail aleyhisselam (Ruhul'-kudüs) ile desteklenmiştir. Hz. İsa'nın kendisiyle desteklendiği "ruh" konusunda çeşitli görüşler vardır. Bir kısmı, bunun Cebrail aleyhisselamdan bağımsız bir ruh, İsm-i a'zam veya İncil olduğunu söylemektedir. Buna vahyin ruhu demek de mümkündür. 42/Şura, 52. ayet bu fikri ima eder. Allah bu sayede, peygamberlerin ruh, akıl ve marifetlerini adeta özel bir işlemden geçirir, biçimlendirir, terbiye eder, eğitir; bütün varlıklarına kutsiyet, temizlik, nezahet, bereket ve ulvilik katar ki, onları diğer insanlardan, hatta yüksek derecedeki velilerden, sahabe, sıddık, şehit ve mücahitlerden ayıran budur.

Cebrail her ne kadar "vahiy meleği" ise de, her destek verdiği kimseye vahiy indirmesi gerekmez, kuvvetli manevi destek, yüksek derecede ruhi güç ve ilham şeklinde de destek vermesi mümkündür. Şeriat mahiyetli vahiy sadece ve sadece peygamberlere gelir; bu işlemde hiçbir veli, imam, şeyh, hoca veya bir başkası pay sahibi olamaz; bunların hepsi peygamber şeriatine tabidirler. Ancak bazı seçkin insanların ısrarlı talepleri, doğru yolda gösterdikleri cehd ve mücahede (araştırma, okuma, tefekkür ve nefsi murakabe, ibadetlerde gözettikleri titizlik, süreklilik ve elbette Allah'ın dilemesi) sonucunda Ruhu'l-Kudüs'ün onların kalplerinde müteal, batın ve öteye ait küçük de olsa pencereler açması ve bu sayede oradan aldıkları ışık sayesinde bizim göremediklerimizi görmeleri, akledemediklerimizi akletmeleri mümkün olabilmektedir. Bu tür seçkin insanların-Allah dostlarının bilgileri Hakikat'in daha saf, kesif ve ruhu yatıştıran dışavurumlarından biridir. Belki de saf ve maddi bilgiden farklı olan başka bir bilgilenme türü olan "hikmet"in kaynağı budur. Ancak hikmet ve manevi bilgilenmenin serazad vehim ve batıl inanışlara doğru kanat açmasının ancak "bilgi"yle önüne geçmek mümkündür ki, bu da Kur'an ve Sahih Sünnet'te olan bilgidir. "Bilgi ve hikmet"in birlikteliği bu açıdan önemli, hatta zaruridir.

Hadis'te belirtildiği üzere "Cibril (veya Cebrail) Allah'ın elçisidir" (Müslim, Fedail, 157); Ruhu'l-Kudüs, vahiy meleğinin bir sıfatı olup Kur'an-ı Kerim'de

"Ruhu'l-Emin (güvenilir ruh)" olarak da nitelendirilmiştir: "Uyarıcılardan olman için senin kalbine onu er Ruhu'l-Emin indirdi" (26/Şuara, 193-194.)

58/Mücadele, 22. ayette peygamberler dışında mü'minlerin ve elbette en başta yukarıda saydıklarımızın da "Allah'ın onları bir ruhla ile desteklediği" belirtilir ki, bunun da Cebrail'den bağımsız bir ruh olduğu yönünde bir fikrin uyanmasına sebebiyet verse de, illa da ondan bağımsız olması gerekmez. Çünkü bu yöndeki ima ve çağrışımlar söz konusu olsa bile, bu ayette delaletin bu olduğuna ilişkin kesinlik iddiasında bulunmak mümkün görünmemektedir. Belki de bu, aynı büyük meleğin yani Cebrail aleyhisselamın daha sınırlı ve düşük yoğunluktaki desteğine işaret etmektedir. Peygambere vahiyi getiren Cebrail'dir, o Ruhu'l-Kudüs'tür, aynı zamanda Ruhu'l-Emin'dir (26/Şuara, 113.) Açık olan şu ki, Cebrail aleyhisselamın, mucizevi yaratılışından bebeklik çağındaki olağanüstü davranışlarına, en yüksek seviyedeki ruhani kişilik profilinden yeryüzündeki hayatının sona erişine kadar Hz. İsa'ya olan desteği çok daha açık, hissedilir ve yoğun olmuştur.

Hz. Aişe (r.a.)'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.), şair Hassan için şu duada bulunmuştur: "Allahım, Peygamberi (şiiriyle) savunan Hassan'ı Ruhu'l-Kudüs'le destekle!" (Buhari, Salat, 68; Müslim, Fedail, 151). Hz. Aişe'nin hadisi Mücadele sûresinin son ayetiyle (58/22) birlikte düşünüldüğünde, mü'minlerin de bu ruhtan destek alabileceklerini göstermektedir. Allah'a ve ahiret gününe iman eden, Allah ve elçisine düşmanlık gösterenlere herhangi bir yakınlık göstermeyen samimi mü'minlerin kalbine iman yazılır ve bu ruhla desteklenirler.

Burada atlanmaması gereken bir nokta var. Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa'yı "**Meryemoğlu İsa**" olarak anmaktadır. Başka bir peygamber, kendisi dışında bir şahısla anılmış veya annesi ya da babasına nispet edilmiş değildir. Bunun elbette Hz. İsa'nın babasız doğmasıyla ilgisi vardır; öyle de olsa, burada kadın ve anne olarak Hz. Meryem yüceltilmektedir. Çünkü Hz. Âdem gibi, Hz. İsa da babasız doğmuş olsa da, sadece kendi ismi "İsa" olarak anılabilirdi ama ona mahsus olmak üzere annesi Hz. Meryem'e nispet edilmektedir. Bu elbette Hz. Meryem'e şu veya bu düzeyde ve bazı Hıristiyanların iddia ettiği gibi -haşa- ulûhiyetini isabet etmiş olduğu anlamına gelmez ama onun bakire, temiz, iffetli bir kadın ve çok özel bir anne olarak Allah tarafından tebcil edildiğini gösterir.

Hz. İsa (a.s.)'nın İsrailoğullarıyla ilişkisine dönersek, bu büyük (Ulu'l-azm) peygamberin (a.s.) insan ruhunu derinden etkileyen mucizevi hallerine şahid oldukları halde Yahudilerin, tebliğini reddettiler, aleyhinde çalıştılar ve öldürülmesi için Roma valisini adeta kışkırttılar. Önlerinde "**apaçık belgeler** (bey-

yinat)" vardı yani hem Hz. İsa'nın mucizevi doğumuna, gösterdiği mucizelere şahit oldular hem İncil'e muttali oldular. "Beyyinat" gerçeğin, gerçekliğin açık kanıtlarıdır. Burada bir peygamberin tebliğ ettiği hakikatlerin kabulünü kolaylaştırıcı sebep olarak gösterilen yani gözlemlenebilen kanıtlar olarak zikredilmektedirler. Mesaj bunların üzerinden verilir, düşündürücü olabildikleri gibi yarar sağlayıcı veya tam aksine zarar ve acı verici de olabilirler.

Yahudilerinin önemli bir bölümünün geçmişte Hz. Musa'nın onlara gösterdiği mucizeler ve Allah'ın onlara bahşettiği büyük nimetler karşısındaki duyarsız tutumları, Hz. İsa'nın mübarek şahsında ve hayatında tezahür eden mucizeler karşısında da devam etti. Allah, bu tarihsel tutumu kınamakta ve demek ki, "bir elçi hoşunuza gitmeyen bir şeyle gelse ona karşı çıkacak, yerine göre öldüreceksiniz, öyle mi" buyurmaktadır. Bunu da yapmalarının sebebi büyüklük göstermeleridir (istikbar). **Said Şimşek** bir noktaya dikkat çekmektedir: Ayette geçen fiiller geçmiş zaman kipiyle gelmişken, "öldürme" fiili şimdiki ve geniş zaman kipiyle "taktulun" gelmektedir. Yani sanki İsrailoğulları bu şen'i fiili şimdi ve sonra da hep işledikleri ve işleyecekleri ima edilmektedir.

Toplu halde insanların ya da toplum içinde iktidar seçkini durumunda olan zümrelerin veya tek tek kişilerin **"büyüklenme** (istikbar)" duygusuna kapılmalarına yol açan sebepler bu ayette belirtilmektedir: **"Nefse hoş gelmeyen şey!"** Kısaca buna iradelerin çatışması demek de mümkündür. Burada çatışan iradeler "Allah'ın murat etmesi" yani bir şeyi bir şekilde ve bir istikamette dilemesi ile buna mukabil insanların aksi bir irade beyanında bulunmasıdır. **"Heva"** bir şeye eğilim göstermek olup, buna bu ismin verilmiş olması, sahibini cehenneme doğru sürüklemesidir. Genel olarak, insanı akli melekeleri ve iradesiyle etkisi altına alan istek ve tutkulara, tehlikeli ve yıkıcı arzulara bu isim verilir.

Ayetteki somut tarihi örnek üzerinden bakmaya çalışırsak şunu görüyoruz: "Allah bir zamanlar İsrailoğullarını üstün kılmış", onlara kendilerini esaretten ve kölelikten kurtarmak ve doğru yolu göstermek üzere Hz. Musa gibi Ulu'l-azm bir peygamber göndermiştir. Hz. Musa'yı başka peygamberler izlemiş ve son olarak da Ruhu'l-kudüs ile desteklenen Hz. İsa gönderilmiştir. Buna rağmen İsrailoğulları İlahi emre itaat etmiyorlar, bir kısmı peygamberleri yalanlıyor, bir kısmı onları öldürmeye kalkışıyor. Bunun da sebebi gelen peygamberlerin söyledikleri ve öğrettiklerinin İsrailoğullarının önde gelenlerinin hiçbir şekilde hoşuna gitmemesidir.

Bu önderler, büyük din adamları dini kendi sosyal statülerini pekiştirecek şekilde yorumlamışlar, kelimeleri yerlerinden oynatmışlar, kısaca bir iktidar alanı kurmuşlardır. Peygamberler onlara bu iktidar alanının meşru olmadığı-

nı, Hz. Musa'nın adaleti, iyiliği ve erdemleri emreden şeriatını değiştirdiklerini, onu tanınamaz hale getirdiklerini, zayıfları korumadıklarını, güç ve iktidar sahiplerinin yanında yer aldıklarını söyleyip onları Hakka çağırınca, bu onların hoşuna gitmiyor, nefisleri bu daveti reddediyor.

Yahudi önde gelenlerinin istikbarı peygamberlere karşıdır, ancak hakikatte peygamberler üzerinden Allah'ın emrine karşı gelmektir. Çünkü peygamberler kendilerinden bir şey söylemez, onlar sadece tebliğ yapmakla mükelleftirler. Bu açıdan peygambere karşı büyüklenmek Allah'a karşı büyüklenme ile aynı şeydir.

İsrailoğullarının yüzyıllar süren Mısır esareti ve sonra uğradıkları katliamlar, sürgünler onlarda derin travmalara sebebiyet vermiş olabilir. Onlara bu haksızlıkları ve zulümleri reva görenlere karşı haklı bir infial içinde bir tarih yaşamışlardır. Bu da onların yükseliş arzularını, herkes gibi bir vatana sahip olma özlemlerini zedelemiştir. Haklı infialde bulunurken, haksızlığa daha büyük bir haksızlıkla cevap vermeye kalkışmaları ve elbette onlara asıl bu haksızlığı reva görenlere güçleri yetmediğinde önlerine çıkan kim olursa olsun, herkesi aynı suçlardan bir tür sorumlu görüp hınçlarını ve intikamlarını ondan almaya kalkışmaları yüzünden, onlara daha çok ve peş peşe gelen peygamberler tarafından kontrol edilmeleri ve neredeyse özel bir eğitime tabi tutulmalarını gerektirmiştir. En çok İsrailoğullarının içinden peygamberlerin çıkmasının bir hikmeti de budur. Öyle de olsa, tarihsel travmanın yarattığı güvensizlik ve aşırılaştırılmış infial, onların peygamberlere karşı da aynı tutumu sürdürmelerine yol açmıştır denebilir.

Tabii ki, söz konusu özel ve somut tarihi şartların üstüne çıktığımızda şunu da söylemek mümkün: Bu ayet, bu durumun tarihsel olmadığını gösteriyor. Allah karşısında büyüklük taslamak İsrailoğullarıyla sınırlı değildir, evrensel bir tutumdur, her insan topluluğunda görülebilir. İsrailoğullarının zikredilmiş olması, hem tarihsel bir olay, hem tipik bir örnek olması dolayısıyladır. Bu durumda şunun altını çizebiliriz: Haksız ve gayr-ı meşru iktidar kuran, bu iktidar alanında zayıfların hak ve hukukunu gözetmeyen, temel hakikatleri kendi bildiği şekilde yorumlayan veya sabitleştiren, sözü kendi çıkarına kullanan, adaleti ve özgürlüğü hiçe sayan herkes Allah'a karşı büyüklenmektedir. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 34 ve 38/Sad, 76. ayetlerin tefsiri.)

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۢ بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88. Dediler ki: "Bizim kalplerimiz örtülüdür." Hayır: Allah, inkârlarından dolayı onları lânetlemiştir. Bundan dolayı pek azı iman eder.

Hz. Peygamber (s.a.), Yahudilere kendi tarihlerinden hatırlatmalarda bulunarak kolektif hafızalarını harekete geçirmek isterken, amacı onları zaten aşina oldukları Hak ve Hakikat'le yüz yüze getirmeye çalışmaktı. Ona verdikleri cevap ilginç: "Bizim bu işlere karnımız tok veya biz bunları biliyoruz, kalplerimiz bunlarla dolu. Bilgi, hikmet, kıssalar, öğütler bizim yabancımız değil, sen tereciye tere mi satmaya çalışıyorsun? Biz bunları biliyoruz ve buna rağmen çağrına olumlu cevap vermiyoruz", der gibi tepki gösteriyorlar. Söz konusu ret 4/Nisa, 155'te tekrar edilmektedir.

Bir başka anlamı şu olabilir: Yahudiler, istihza ile Hz. Peygamber (s.a.)'in onlara vermeye çalıştığı mesaja kalplerinin kapalı olduğunu söylemektedirler: "Biz böyle yüksek şeyleri anlayıp iflah ve ıslah olacak kimseler değiliz, bunlar bizi aşar, sen bizimle uğraşmayı bir kenara bırak."

Belki bir başka anlamı da şu olabilir: "Bizimle senin aranda kalın duvarlar vardır, iletişim kuramayız, aramızda diyalog olamaz; biz seni dinlemiyoruz, kulaklarımız tıkalı, gözlerimiz perdeli, kalplerimiz örtülüdür." Bu anlam çerçevesinde, herhangi bir konunun konuşulup müzakere edilmesini sağlayan her türlü iletişim köprüsünün önüne engel çıkarılmak istenmektedir (Bkz. 41/Fussilet, 5.) Bu ayette Yahudilerin, kendilerine olan özgüvenleri dolayısıyla istiğnada bulundukları, Fussilat sûresinde sözü edilen Mekkeli müşriklerin ise Efendimiz'le alay ve istihza ettikleri anlaşılmaktadır.

Her durumda anlatılmak istenen şu ki, Allah insana, hakikati, doğruyu ve iyiyi algılayabilecek "açık kalp" vermişken, insan onu heva ve hevesi, önyargıları, kibri ve kötü fiilleriyle kapatıyor, üstüne kalın perdeler çekip örtüyor ki, işte bu bir küfür fiilidir.

Her üç durumda da mesajın reddi söz konusudur. Böyle olunca hak ve hakikate duyargalarını kapatanlar "**lanete**"e müstahak olmaktadırlar. Sebebi ise Hakikat ve doğruluktan kaçışta gösterdikleri aşırı inattır. İnsanı kurtuluşa erdiren Hak ve Hakikat'e olan derin saygısı, bağlılığı ve sevgisidir. Arapçada "lanet"in asıl anlamı, kovmak ve uzaklaştırmaktır. Kur'an'da "lain" dendiği gibi, kovulmuş adama da aynı şey denir. Buna göre "**onlara lanet etmiştir**" ibaresinin anlamı, onları rahmetinden uzaklaştırmış, başarı ve hidayetinden uzak tutmuş, demektir. Çünkü hakiki kurtuluş ve hayır, Allah'ın rahmeti, hidayeti ve insana bahşettiği başarıda saklıdır. Burada altı çizilmesi gereken husus şu ki, İsrailoğullarının ırklarından, etnik kökenlerinden veya dinlerinden değil, "**inkârları dolayısıyla lanetlenmeleri**"dir. Bu, lanetin bir ırkın veya dinin değil, bir sıfatın yani "inkâr (küfür)"ın cezası olduğunu göstermektedir. (Bkz. 2/Bakara, 159-162; 3/Al-i İmran, 61.)

"Bundan dolayı pek azı îmân eder." Müfessirler bunun iki anlamı olduğunu söylemişlerdir: İlki, bütün İsrailoğulları hakikatin az bir bölümüne inanırlar, diğeri onların pek az bir bölümü hakikate inanır ve teslim olurlar. Kur'an'ın bütünlüğü açısından bakıldığında, ikinci görüşün doğru olduğu görülür.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89. Allah katından yanlarında olan (Tevrat)ı doğrulayan bir Kitap geldiği zaman -ki bundan önce inkâr edenlere karşı fetih (zafer) istiyorlardı- işte bilip-tanıdıkları gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerinedir.

Son vahiy olan Kur'an-ı Kerim'in kadim vahiyleri ve bu arada elbette Tevrat'ı doğrulayıcı (musaddık) olarak indirildiği bir kez daha tekrar edildikten sonra, Yahudilerin apaçık olarak bildikleri, kendi vicdanlarında, bilinçlerinde muttali oldukları **"bilip tanıdıkları"** bir hakikate karşı inkârcı ve inatçı tutumları anlatılmaktadır.

Medine hayatları boyunca, Yahudiler, günün birinde bir peygamberin geleceğini hem biliyor, hem bunu açıkça söylüyorlardı. Tesniye, 18. de bu konuda açık bilgiler yer almasına rağmen onların beklentileri kendi içlerinden bir peygamberin geleceği yönündeydi, hatta bundan emindiler (Bkz. 2/Bakara, 146). Dolayısıyla pagan (müşrik) Arapların tam hakimiyetleri altında değilse bile, onların inisiyatif sahibi olduğu Medine'de yaşamaktan çok da şikayetçi değillerdi. Nihayetinde bir gün beklenen peygamber gelecek, böylece Yahudiler hâkimiyeti tamamıyla ele geçireceklerdi.

Tabiatıyla Medineli Araplar da bu bilgiden haberdardı yani Yahudilerden öğrendikleri ve duydukları kadarıyla, belki de pek uzak olmayan bir gelecekte bir peygamberin geleceğini biliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.), Mekke'de tebliğine başlayıp da büyük sıkıntılar yaşamaya başladığında ve özellikle şartların artık dayanılamaz noktaya gelmesi dolayısıyla Mekke'nin dışında güvenli bir yer aramaya kalkıştığında Medineliler "Bu, Yahudilerin haber verdiği peygamber olmalı, biz ona sahip çıkalım" diye düşündüler (7/A'raf, 157). Taberi ve Mevdudi gibi klasik ve muasır müfessirlere göre, Medinelilerin Hz. Peygambere sahip çıkmalarında bu faktör önemli rol oynamıştır.

Yahudiler bu çerçevede **"fetih istiyorlar"** yani yardım ve zafer diliyorlar-

dı. Yardım talepleri peygamberin bir an önce gelişiydi, çünkü bu sayede Araplar üzerinde hâkimiyet kurmayı planlıyorlardı. "**Fetih**"in yardım ve zafer talebi olduğunu destekleyen başka ayetler de vardır (bkz. 5/Maide, 52).

Yahudilerin "**kâfirlerin aleyhine fetih** (yardım ve zafer) **istemeleri**" fiilen de vuku buluyordu. Mesela, Gatafanlılarla savaştıklarında Allah'tan "Zamanın sonunda göndermeyi vaad ettiğin peygamber hakkı için bize yardım et" diye dua ediyorlardı. Bu olayı aktaran **İbn-i Abbas**, "Savaşlarda dua edip zafer kazanan Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.), ortaya çıktığında, kendilerinden olmadığı için onu reddettiler, demektedir. Onu reddetmenin temel sebebinin kendilerinden olmayışını anlatan bir başka kayıt, İbn-i Hişam'ın yer verdiği önemli bilgidir. Bu bilgiyi bize aktaran da Yahudi iken, Müslüman olup Hz. Peygamber (s.a.) ile evlenen "mü'minlerin annesi Hz. Safiye (r.a.)'dir:

"Hz. Peygamber (s.a.) Medine'ye hicret edince, babamla amcam onu görmeye gittiler. Eve döndüklerinde aralarında şu konuşma geçti:

Babam– Allah'a and olsun, O (bize bahsedilen kişinin) aynısı.

Amcam– Bundan emin misin?

Babam– Evet.

Amcam– O halde niyetin nedir?

Babam– Yaşadığım sürece O'na karşı çıkacağım, başarıya ulaşmasına izin vermeyeceğim."

Hz. Peygamber (s.a.), Hz. İsmail'in soyundan gelir, Yahudilere göre İsmail "Cariyenin oğlu Hacer"den olup, Sara soy ve sosyal statü bakımından daha üst bir konumdaydı. Cariyenin oğlunun mirasta payı yoktu, bu yüzden İsmail aleyhisselamın soyundan gelen Hz. Muhammed (s.a.)'e tabi olmaları beklenemezdi. Ona tabi olsalardı evin özgür hanımı olan Sara'dan gelme nesiller olarak mirası cariyenin çocuklarıyla paylaşacaklardı. Vahyin Hz. Muhammed (s.a.)'e gelişinin onları gücendirdiği, en azından hayal kırıklığına uğrattığı anlaşılıyor.

Ancak Yahudilerin bu tutum içine girmelerine yol açan iki sebep daha düşünülebilir:

a) Muhtemelen, hep kendilerinden peygamber gelmesinden hareketle, Hz. Peygamber (s.a.)'in Araplara özgü bir peygamber olarak algılamaları. Bu onların ırklarına bağlılıklarını, milliyetçi asabiyetlerini harekete geçiriyor, hakikatle aralarına kalın duvarlar örüyordu.

b) Yüzyıllardan beri Tevrat'ı keyiflerine göre yorumluyor, ilahi hakiki misyonuna aykırı olarak bir şekle sokmuş bulunuyorlardı. Bu da aralarında belli bir ilişkiler sistemi, bir düzen kurmalarını sağlıyordu. Tevhid inancını yineleyen ve yenileyen son vahiy ve bu çerçevede inen hükümler, başta din adamlarının dine

atfettikleri hata ve yanlışlıkların tashihini gerektiriyordu. Bu ise sosyo-ekonomik ve politik düzen açısından Yahudilerin iktidar seçkinlerinin işine gelmezdi.

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

90. Allah'ın kullarından, dilediğine kendi fazlından (peygamberliği) indirmesini 'kıskanarak ve hakka başkaldırarak' Allah'ın indirdiklerini tanımamakla, nefislerini ne kötü şeye karşılık sattılar. Böylelikle gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.

Tabiatıyla Allah'ın peygamber göndermesi, bir topluluğun talebi ve ricasıyla olmaz, tamamıyla kendi takdiriyledir. Takdir Allah'a ait olduğuna göre, "**kullarından, dilediğine kendi fazlından** (peygamberliği) **indirmesini**" kıskanmak akıl karı değildir. Buradaki "kullar" ifadesi, daha önce içlerinden bir dizi peygamber gönderilen İsrailoğullarını da içine alır ki, bu, İsrailoğullarının "diğer kullar sınıfından insanlar/kullar" olduklarını ima etmesi bakımından önemlidir. Allah, İsrailoğulları olan kullarına peygamberler gönderdiyse, onların dışındaki kullara ve bu arada Arap kullarına da göndermiştir. Kaldı ki, Son peygamberin "Arap olması ve Arapların içinden çıkması"nın Araplıkla uzaktan yakından ilgili değildir çünkü o son vahiyi bütün insanlara iletmek üzere bütün etnik gruplara, ırklara, din müntesiplerine gönderilmiş bir Allah'ın elçisidir. Nihayetinde Hz. Peygamber'in Yahudileri kendisine çağırdığı şey, Tevrat'ın hakikatinde mündemiç olarak bulunmaktadır; eldeki muharref nüshalarda bile Kur'an'ın öğrettikleriyle Tevrat'ın haber verdikleri arasında önemli benzerlikler bulmak mümkündür.

Kıskançlık "**bağiy**" kelimesi ile ifade edilmiştir ki, bunun anlamı haset ederek hakkı tecavüz etmektir. Yara kötü hal aldığında bağyetmiş olur. Haset eden kişi, kendisinde olmayıp başkasında olan bir şeyin yok
bu duygu insan ruhunu derinden yaralar. Gıpta ise, bir
halin bizde de olmasını istemeye ve buna sahip olmak i
gayret sarf etmeye denir. "İman ve hayır işlerinde yarış" mü
İlim, 15; Müsned, II, 9). Haset, bir hadiste buyurulduğu üzere,
nat) ateşin odunu yemesi gibi yer, bitirir" Yine bir hadiste "İman
kulun kalbinde bir arada bulunmaz" (Nesa buyrulmu

"Nefislerini ne kötü şeye karşılık sattılar." Yahudiler de beklenen peygamber niçin içlerinden çıkmadı diye, kıskandılar ve hak ihlaline giriştiler; böylelikle nefislerini kötü bir şey uğruna veya kötü bir şey karşılığında satmış oldular. İnsanın apaçık bir hakikat karşısında inat etmesi, kendine olan saygısını zedeler, kişilikte tahribata yol açar. Sibeveyh'e göre ifadenin takdiri şöyledir: Hakikati inkâr etmek sûretiyle nefislerini satmaları ne kötü şeydir!

Bu ifadenin bir başka takdiri şudur: Kişi, kurtuluşuna vesile olacak tutum ve davranışları benimseyip nefsini bunlardan uzak tutar yani tabir caizse onu bir köle gibi satın alır. Bu, eğer bizi hakiki kurtuluşa ve cennete götürecekse "güzel bir alışveriş" olur ama aslı esası olmayan bir zan ve tamamen yanlış bir hesap neticesinde vuku bulacak bir işlem olacaksa, "kötü bir alışveriş" olur. Yahudiler, Son Peygamberi reddetmekle, kurtulduklarını veya kazançlı olduklarını zannetmişler, gerçekte ise "kötü bir alışveriş yapmışlar" (2/Bakara, 16, 86, 175; 3/Al-i İmran, 177, 187; 9/Tevbe, 9.)

Bunun karşılığı **"gazap üstüne gazaba uğramak"tır**. Burada dikkat edilmesi gereken ince nokta, gazap üstüne gelen gazabın, "inkâr üstüne gelen inkâr" dolayısıyla olmasıdır. Yoksa bir kere suç işlediler ve kıyamete kadar onlara gazap geldi anlamını çıkarmamak lazım. İsrailoğulları, Hz. Musa'ya büyük zorluklar çıkardılar, Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler, buzağıyı tanrı edinip tapındılar, misakı bozdular, peygamberleri öldürmeye kalkıştılar, Hz. İsa'ya eziyetler çektirdiler ve en son Hz. Peygamber (s.a.)'in risaletini reddettiler. Bütün bunlar suçüstüne suç teşkil eden fiillerdir, dolayısıyla her bir suç fiili bir gazabı gerektirmektedir. Bunlara "kâmil Allah tasavvuru ve sahih imanı zedeleyen" sözler çerçevesinde Yahudilerin "Üzeyir Allah'ın oğludur" (9/Tevbe, 30); "Allah'ın eli bağlıdır" (5/Maide, 64); "Allah fakirdir, bizler zenginiz" (3/Al-i İmran, 181) demeleri gibi hususları da eklemek mümkündür.

"Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır". "Azab"ın sıfatı olan "muhin" hevan'dan alınmadır, uzun zaman veya süreklilik ifade eder. "Alçaltıcı veya küçültücü azap", sanki tarih boyunca devam eden sürgünler, diyasporalar ve bu sırada çekilen acılara uzak mesafeden bir gönderme olarak düşünülebilir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ
بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ
قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ
الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا

فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

91. **Onlara: "Allah'ın indirdiklerine imân edin" denildiğinde: "Biz, bize indirilene imân ederiz" derler ve ondan sonra olan** (Kur'ân)ı **inkâr ederler. Oysa o** (Kur'ân), **yanlarındakini** (Kitabı) **doğrulayan bir gerçektir.** (Onlara) **De ki: "Eğer inanıyor idiyseniz, daha önce ne diye Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"**

92. **Andolsun, Musa size apaçık belgelerle geldi. Sonra siz onun arkasından buzağıyı** (tanrı) **edindiniz. İşte siz** (böyle) **zalimlersiniz.**

93. **Hani sizden misak almış ve Tur'u üstünüze yükseltmiştik** (ve): **"Size verdiğimize** (Kitaba) **sımsıkı sarılın ve dinleyin"** (demiştik). **Demişlerdi ki: "Dinledik ve başkaldırdık." İnkârları yüzünden buzağı** (tutkusu) **kalplerine sindirilmişti. De ki: "İnanıyorsanız, inancınız size ne kötü şey emrediyor?"**

Yukarıda Yahudilerin Hz. Peygamberin nübüvvetini reddetmelerinin bir sebebinin, peygamberleri kavimlere, ırk ve soya inhisar ettirmeleri olduğunu söylemiştik. Onların kanaatine göre peygamberler onların soyundan gelir, yine de Arapların içinden bir peygamber gelmişse, bu onların peygamberidir, kendilerini ilgilendirmez. Bu ayet, bu açıklamayı kuvvetlendirmektedir. Peygamber gibi vahyedilen kitap da öyledir; bir bakıma kitap onların kitabı olduğu için uyulmaya değerdir, başkalarının peygamberine vahyedilen kitap onları ilgilendirmez.

Hiç kuşkusuz bu, tarihte birbirini zincirleme olarak takip eden peygamberler (nübüvvet) geleneğine aykırı bir anlayıştır. Bütün peygamberler Allah'ın elçileri ve habercileridir, onlara indirilen kitaplar ve sahifeler aynı kaynaktan neş'et etmişlerdir; birbirilerini doğrulamakta, teyit etmekte ve tamamlamaktadır. Hatta bir peygamber kendisinden önceki peygamberlere inanmakla yükümlüdür (bkz. 2/Bakara, 285). Gelen Kur'an da böyledir, Tevrat'ı doğrulamaktadır. "**Vera**" arka anlamına geldiği gibi, sonra anlamına da gelir. Kur'an, "Tevrat'tan sonra"dır, işte onlar "sonra geleni" inkâr etmektedirler.

Ancak burada altı çizilmesi gereken bir samimiyetsizlik var: Hadi diyelim ki, siz sadece size gelen peygamberlere ve kitaplara itibar ediyorsunuz. Peki, daha önce size gelen peygamberlerin tebliğlerine kulak tıkamanızı, onları öldürmenizi nasıl açıklayacaksınız?

87. ayette Hz. İsa'ya verilen "beyyinat" zikredilmişti. Burada daha önce Yüce Allah'ın, Hz. Musa'ya "**apaçık mucizeler** (beyyinat)" verdiğini belirtmektedir (7/A'raf, 133 ve 17/İsra, 101): Asa, kıtlık yılları, el (yed-i beyza), kan, tufan, çekirge, haşerat, kurbağalar, Kızıldeniz'in yarılması. Apaçık mucize ve bildirilere rağmen, İsrailoğullarının yaptığı şey, buzağıya tapınmak oldu. Bu, "zulüm" idi, zira hem buzağı heykeline hiçbir şekilde ulûhiyet izafe edilemez, bir heykele güç izafe etmek naif bir zihne aittir, olmaması gereken bir işin yapılmasıdır; hem de daha ağır bir suç olarak Allah'a ortak koşulmaktadır.

63 ve 64. ayetlerde anlatıldığı üzere, Allah İsrailoğullarından misak almış ve Tur'u üstlerine yükseltmişti. Emirlere kuvvetle yapışmaları ve dinlemeleri istenmişti. Onlar ise "**dinledik ve** (fakat) **isyan ettik**" diye karşılık verdiler. Tabii ki bu cevabın sözle vuku bulmuş olması söz konusu değildi, emirlere karşı gelmek, gereklerini yerine getirmemek, böylece itaat etmemek demektir ki, İsrailoğullarının da yaptığı budur. Belki de her gün kitaba bağlılıklarını dile getiriyorlar ama hükümlerine uymuyorlar; hayatı değiştirmesi gereken dini ritüellere, seremonilere dönüştürmekle yetiniyorlardı.

"İnkârları yüzünden buzağı (tutkusu) **kalplerine sindirilmişti"**- Bizim "buzağı tutkusu kalplerine sindirilmişti" diye çevirdiğimiz ifadenin orijinali "içirilmişti"dir. Bu bir teşbih ve mecazdır. Buzağı sevgisi veya tutkusunun kalplerine iyice sindirildiğini ifade eder. "içirilmek" Türkçede en iyi "enjekte edilmek" olarak ifade edilebilir. Buzağı sevgisi, aslında dünya sevgisinin bir başka anlatımıdır. Bu ibaredeki öncelik-sonralık ilişkisi önemlidir. Kalplerine enjekte edilen buzağı/put sevgisi "inkâr" dolayısıyladır yani insanlar önce inkâr ederler, sonra kendilerine birtakım putlar, sembol ve anlam yükledikleri heykeller icat ederler. Aslında put veya heykel, tutkuların ve bunun gerisindeki inkârın dışavurumundan çok, onun araçsallaştırılması, tutkuların sembolleştirilmesidir. Başka bir ifadeyle inkârcıların değer verdikleri şey, kendi tutkularıdır, heykel veya putlar bu işlemde basit-sıradan araçlardır. Bu yüzden insan kolayca put/heykel imal eder, gerektiğinde onu da yok eder. Arap müşriklerinin helvadan yaptıkları putları acıktıklarında yemeleri gibi İsrailoğulları da buzağıya öylesine bağlanmışlardı ki, kan ve bedenin diğer organlarına yayılan su gibi içlerine sinmiş, sevgisi kalplerine içirilmişti.

De ki: "İnanıyorsanız, inancınız size ne kötü şey emrediyor?" İşte bu yanlış yani batıl bir inançtır. Burada kullanılan "iman" sahih din tarafından düzenlenmiş en yüksek seviyedeki makbul ve muteber inanç değil, hakikat değeri, gerçeklik temeli olmayan inançtır. Onlara bu tür inançları kötü şeyler emrediyor.

İnsanoğlu, hiçbir zaman inançsız yaşayamaz; mutlaka şu veya bu şeye inanır, önemli olan sahih din tarafından inancın düzenlenmesidir ki, buna "iman" denir.

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُوْنِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌ بِمَا يَعْمَلُوْنَ ﴿٩٦﴾

94. **De ki: "Eğer Allah katında âhiret yurdu, başka insanların değil de, yalnızca sizin ise** (ve) **doğru sözlüyseniz, öyleyse hemen ölümü dileyin."**

95. **Oysa onlar, önceden ellerinin takdim ettiklerinden dolayı onu** (ölümü) **hiçbir zaman kesin olarak dilemeyeceklerdir. Allah, zalimleri bilendir.**

96. **Andolsun, onları hayata karşı** (diğer) **insanlardan ve şirk koşanlardan** (bile) **daha ihtiraslı bulursun.** (Onlardan) **Her biri, bin yıl yaşatılsın ister; oysa bunca yaşaması onu azaptan kurtarmaz. Allah, yapmakta olduklarını görendir.**

Burada dünya hayatından sonra gelen Ahiret, "yurtla terkipli" olarak gelmiştir: "Ahiret yurdu" Dört duvarla etrafı çevrili mekân olan yurdun ahiretle ilişkilendirilmesi, kitap ehlinin inhisarcılığına bir göndermedir. Ahiret başka insanların değil, yalnızca sizin ise -ki anlaşılan hepsine sahip çıkıyo dört yandan kuşatmışsınız- bu durumda ölümü temenni edin bakalım yanları da kattığımızda kitap ehlinin, ahiretten emin oldukları anlaşıl ların iddiasına göre "Sayılı günler dışında" onlara azap dokunmayacak kara, 80); "Yahudi ve Hıristiyanlardan başka kimse cennete girmeyecek Bakara, 111). Çünkü kendilerini "Allah'ın çocukları ve sevdikleri" olarak ederler (5/Maide, 18.)

Kur'an, eğer bu iddialarda sahiden samimi iseler, onlara acık mevdan oku makta, iddialarını ispata çağırmaktadır. İspat yolu basittir temenni edecekler (62/Cuma, 6). Objektif olarak test edil yan bir ispat yoludur bu. Değeri objektif ölçümünde değil, k yasında ne kadar tutarlı olduğu ve kendi öz varlığına, kişiliğin konusuyla ilgilidir. Mantıklı bir çağrıdır bu. Eğer sahiden ehl

sevgilileri, çocukları ise ve cennet sadece onlara tahsis edilmişse, ölümden korkmamaları gerekir. İnsan bu dünyada ne kadar mutlu, müreffeh ve özgür olursa olsun, yine de kalite ve süreklilik açısından dünya hayatı cennetle mukayese edilemez. Kaldı ki, her şeye rağmen dünya hayatı mihnet yurdudur, sıkıntılar, sorunlar insanın peşini bırakmaz, kısaca "Dünyada rahat yoktur." Aklı başında, inancından ve yapıp ettiklerinden emin olan insan bir an önce cennete kavuşmak ister. Mü'min ölümden değil, amellerinin eksikliğinden korkar.

Bir başka açıdan, İslamiyet'in telkin ettiği "korku ile umut (beyne'l-havf ve'r-reca)" ilkesinin ne kadar önemli olduğu burada açığa çıkıyor. Hiç bir mü'min, ameli ne olursa olsun mutlaka ve kesin olarak cennete gideceğini öne süremez. Hatta mutlak kesinlik manasındaki "emniyetin küfür olduğu" söylenmiştir. Zira hiçbir amelimiz cennet gibi büyük bir mükâfatı hak etmemize yetmez, Allah'ın rahmeti, mağfireti olmasa hiçbir nimetin hakkını eda edemeyiz. Ahiret hayatının garanti altına alınması dünya hayatının yozlaşmasına sebep olur; çünkü nasılsa bir kere cenneti garanti altına almışsan çok da gayret etmene gerek yok, hatta bazı yükümlülüklerden kendini muaf da tutabilirsin. Yahudiler, cenneti inhisarları altına alarak birçok hak ve hukuk ihlalini yapmakta sakınca görmüyorlar. Hıristiyanlar da cenneti ve ebedi ahiret mutluluğunu bir tür soyut "Tanrı sevgisi"ne indirip "Tanrı'yı sev ve dilediğini yap" ilkesini takip ediyorlar. Kişi sadece Tanrı'yı sevmekle kurtulacaksa, başkalarına haksızlık yapmakta kendini özgür görür.

Öyle de olsa, ruhlarının derinliklerinde onları kemiren bir şüphe de yok değildir. Burada Yahudilerin, Al-i İmran sûresinde de Hıristiyanlar mübaheleye davet edilir: Kim yalan söylüyorsa ölümü temenni etsin! Bu bir samimiyet testi olacaktır.

Ölümü temenni etmiyorlar. Çünkü samimi değiller, hakikatte kendi durumlarının farkındadırlar. **"Önceden ellerinin takdim ettiklerinden dolayı"** başlarına gelecekleri biliyorlar. İsyan etmişler, başkaldırmışlar ve tevbe edip kendilerini ıslah etmemişler. İşin aslına bakılırsa kendilerini kandırmaktadırlar. Ayetin açık vurgusuyla, her ne kadar Allah katında "seçilmiş olduklarından dolayı ayrıcalıklı olduklarını" söylüyorlar ise de, hakikatte dünyaya tutkuyla bağlanmış bulunmaktadırlar. Öyle ki bu tutku ve bağımlılık puta tapıcı müşriklerinkini bile aşan nitelikte ve boyutlardadır. Burada müşrikler ile Yahudiler arasında dünyevileşme ve dünya hayatına bağımlılık açısından ilişki kurulması önemlidir. Müşriklerin ahiret inancı yoktu, gündelik hayatlarında veya kültürlerinde ahiret herhangi bir anlam taşımazdı. Ünlü şair İmrü'l-Kays şöyle derdi:

"Dünyadan yararlan çünkü fanisin/Sarhoşluk (veren şarap)la ve güzel kadınlarla"

Mezarın ötesi olmayan geçici bir dünyada hayat "burada ve şimdi yaşananlar"dan ibaret telakki edildiğinden ölüm büyük bir yıkımdır. Dünyevileşmiş (seküler) bir dünya her tarafı kapalı bir sistemdir, ucu açık değildir. Kişi ne yapacaksa, hangi zevki ve mutluluğu tadacaksa "burada ve şimdi" yani "bu dünyada" tatmalıdır. Ona ölümü hatırlatan her şey mutsuzluk verir. Bu yüzden modern kentler ile mezarların arası açılmıştır. Geleneksel Müslüman şehirlerinde mezar şehrin hemen kenarındadır, girişte ve çıkışta insanlar mezarları görür, ölümü hatırlar ve ölülere dua okurlardı.

Ayete göre Yahudiler de, dünyaya bağlıdırlar, her biri bin sene yaşamak ister. Ama tabii ki bin sene veya daha uzun ömür sürse de, bu onu karşılaşacağı azaptan kurtarmaz veya başka takdiri bir okuyuşla "azaptan uzağa düşüremez". Çünkü eninde sonunda her canlı gibi ölecek, her nefis gibi ölümü tadacaktır. 96. ayet, Yahudilerin Allah'a şirk koşan müşriklerden de dünyaya daha tutkuyla bağlı oldukları belirtilir.

Ahiret konusunda Yahudilerin müşriklerle mukayese edilmeleri ilginçtir. Zira ahiret inançları zayıf olduğu gibi, suç ve günah işlenmesi durumunda Tevrat ve diğer metinlerde bir Yahudi'ye öngörülen ceza genellikle dünyevi ve maddidir. İyilik yapanlara vaad edilen sağlık, bolluk, kalabalık nüfus, düşmanlara karşı galibiyet ve askeri-politik hâkimiyet; yoldan çıkanlar için de hastalık, kıtlık, yenilgi ve esaret gibi şeylerdir. Müşrikler de ahirete inanmadıklarından Büyük Gün'de karşılaşacakları hesap ve ceza kültürlerinde ve gündelik hayatlarında herhangi bir etkiye sahip değildi. Başarıları da başarısızlıkları da dünyeviydi (Kur'an Yolu). Her iki inanç biçimi dünyevi (seküler) karakterdedir, Kur'an'ın ifadesine göre Yahudilerin dünyaya bağlılığı müşriklerden daha fazladır.

İstisnalar ayrı tutulmak kaydıyla ayet, Yahudilerin dünyaya ve hayata ilişkin zihni tutumlarından söz ederken, uzun yaşamanın genel olarak insanları dünyada yapıp ettiklerinin sonuçlarından kurtarmaya yetmeyeceğine işaret etmektedir. Eğer kişi "iyilik" yapmışsa karşılığını, "kötülük" yapmışsa da mutlaka karşılığını bulur. Zilzal sûresinde (7-8. ayetler) bu karşılığın "zerre miktarı" olsa bile verileceği belirtilir.

Ayette "**azap**"tan söz edilmesi anlamlıdır. Azap, dünyada kişilerin işlediği bir "cürüm"e karşılıktır ve bu karşılık her halükarda cezadır. Cürüm ya Allah'a karşı ya da kullara/insanlara veya diğer canlılara ya da varlığın kendisine karşı işlenen suçların genel bir ifadesidir. Cürüm aynı zamanda maddi ve manevi suçları, günahları da ifade eder. Bu açıdan cürmün karşılığı olan ceza azaptır.

Eğer mutlaka kişi yaptığının cezasını -bu isterse bir zerre miktarı olsa bile- görecekse, bu durumda "mutlak adalet"ten söz etmemiz mümkündür. Her cürmün maddi ve dünyevi cezası bu dünyada verilmese bile -ki bazı durumlarda adalet tesis edilmiyor veya edilemiyor-, ahirette Din Günün'de gerçekleşecek adil bir yargılamadan sonra mücrimlere mutlaka müstahak oldukları ceza verilecektir. Esasında insanın ruhunda ve vicdanında mutlak adalete ilişkin köklü bir duygu vardır. Bazı mücrimler bu dünyada kamu otoritesinden ve kanundan kaçabilse bile, günün birinde müstahak oldukları cezayı alacaklarını düşünür, buna inanır, bunu temenni eder ve Allah'tan yani bütün kâinatı yaratan, her şeyi bilen en Yüce Varlık'tan bunu isteriz. Alman Filozofu Kant'a göre bu duygu, ahiretin varlığına bir kanıttır.

Diğer açıdan dünyada bir türlü giderilemeyen iktisadi, sosyal eşitsizlikler, politik zulümler, aşırı zenginlik ve yoksulluğun bozduğu dengenin de günün birinde -ki bugün Ahiret Günü'dür- giderileceği, adaletin tesis edileceği, yoksulluk ve mahrumiyet içinde acı çeken, yüzü gülmeyen ve hiçbir muradına kavuşmadan ölen insanların da günün birinde refah ve mutluluk yüzü göreceği muhakkaktır. Başka bir ifadeyle, aşırı ve haksız zenginlik ve yoksulluğun yol açtığı acı verici eşitsizliğin adaletle dengeye kavuşacağı bir dünya vardır, bu da ahirettir.

Hiç şüphesiz bu, dünyada sürüp giden eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin ahirete ertelenip pasifçe oturmamızı gerektirmez; belki tam aksine adaletin tesisi için elimizden geleni yapmamızın ahlaki ve zaruri bir görev olduğunu hatırlatır bize. Ama adalet ideali bu dünyada gerçekleşmese de, haksızlık ve zulüm işleyenler sevinmesinler, elbette müstahak oldukları cezaya çarptırılacaklardır. Bin sene yaşasalar bile ceza onları bulacaktır.

"Allah, yapmakta olduklarını görendir" Arapçada "basir", bir şeyi çok iyi bilen, çok iyi gören, haberdar olan demektir. Bir meslekteki basiret, mesleğe hakkıyla vukufiyeti ifade eder. El Hattabi'nin izahına göre, basir aynı zamanda "mubsir" anlamına gelir. Buna göre, basir olan Yüce Allah, gören şeyleri görücü kılan, onlara bu meleke ve yeteneği verendir. Gören, idrak eden ve basirete sahip olan varlıklar, tabii ki en başta insan, bu üstün özelliklerini Basir olan Allah sayesinde elde etmiştir. İnsanlar, bu sayede görüp biliyor ve haberdar oluyorsa, elbette Allah her şeyi onlardan çok daha hakkıyla ve tam bir vukufiyetle bilip görmektedir.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

97. De ki: "Cibril'e kim düşman ise, (bilsin ki) gerçekten onu (Kitab'ı), Allah'ın izniyle kendinden öncekileri doğrulayıcı ve mü'minler için hidayet ve müjde verici olarak senin kalbine indiren O'dur.

98. Her kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cibril'e ve Mikail'e düşman ise, artık şüphesiz Allah da kâfirlerin düşmanıdır.

"**Cibril**", Vahiy meleği Cebrail aleyhisselamdır. Güç ve kuvvet anlamındaki "cibr-cebr"den geldiğini söyleyenler olduğu gibi, Arapçaya İbranice veya Keldaniceden sonradan girmiş bir kelime "geber" olarak "kul" anlamına geldiğini söyleyenler de vardır. "İl" ise Tanrı anlamındadır. Bu durumda ilk anlama göre terkip "Allah'ın kuvveti", diğerine göre "Allah'ın kulu veya kuvvetli adamı" olmaktadır. Kurtubi, Cebrail kelimesinin farklı 10 okunuşunu verir; Mikail kelimesiyle ilgili de altı okuyuş zikreder. Kur'an-ı Kerim'de Cebrail Ruhu'l Kudüs, Ruhu'l Emin, Ruh ve Resul şeklinde de geçer. (Bkz. 53/Necm, 5-6.)

Tefsirlerin aktardığı rivayetlere göre, Yahudilerden bir grup, Hz. Muhammed (s.a.)'in peygamberliğini test etmek üzere ona gidip birkaç soru sorarlar. Sordukları sualler bildikleri gibi gelir. Son olarak "Sana hangi melek vahiy getirmektedir?" diye sorduklarında "Cebrail" cevabını alınca, suratlarını buruşturur ve "Cebrail savaş ve çatışma getirir hep, o bizim düşmanımızdır; yağmur, bereket ve bolluğu getiren Mikail olsaydı sana uyardık" derler. Bir başka anlatıma göre Babil Kralı Buhtunnasar (M.Ö. 586), Cebrail'in İsrailoğullarını ikna etmesi sonucu öldürülmekten kurtulmuş veya Yahudi krallığına son verdiğinde Babil Kralı Cebrail'den yardım almıştır. Onların kehanetlerine göre, günün birinde bir çocuk doğacak, büyüyecek ve kral olup onlara büyük acılar çektirecektir. Kehaneti yapanlar Buhtunnasar'ı gösterir, Yahudiler tam çocuğu öldüreceklerken, Cebrail onlara "Eğer siz bu çocuğu öldürecek olursanız, demek ki Beyt-i yıkıp sizi sürgüne gönderecek olan bu insan değildir" der, onları vazgeçirir. Sonraları olaylar kehanete göre gelişir. Bu yüzden Yahudiler Cebrail'i kendilerine düşman bilir. Bir başka anlatıma göre ise, Cebrail, son vahiyi Yahudilerden birine getireceğine, yanlışlıkla veya bilerek -buna göre Yahudilerini sevmediği için- Hz. Muhammed (s.a.)'e getirmiştir. (Bkz. Müsned, I, 274.) Buhari'de yer alan bir kayda göre, Yahudi olan Abdullah ibn-i Selam, Hz. Peygamber'e sorduğu üç sorunun cevabını alınca Müslüman olmuştur. İçlerinde vahiy meleği Cebrail'le ilgili soru da vardı ki, Efendimiz'e Yahudilerin Cebrail'e düşman olduklarını haber veren Abdullah bin Selam (r.a.)'dır (Tefsir, 2/6).

Hiç kuşkusuz Buhari ve diğer muteber hadis kaynaklarında rivayet edilenler dışında kalanlar birer anlatımdır, tarihi gerçeklikleri yoktur. Ancak sembollerin ve meleklere yüklenen misyonların genel imajından hareketle bir fikir

yürütmek icap ederse, Cebrail ile Mikail arasındaki misyon/görev farkı, üzerinde durulmaya değer bir husus olarak öne çıkmaktadır.

Kısa ifadesiyle Cebrail vahiy getiren, Mikail tabir caizse meteorolojik olayları ve tabiattaki canlı hayatı idare eden melektir. Vahiy, Allah'a itaati, hükümleri, emir ve nehiyleri (normları ve yasakları) ihtiva eder. Yahudilerin ana hatları itibariyle tarih boyunca Allah ile olan ilişkileri sorunlu olmuştur. Onlara 10 emir gelmiş, Tevrat indirilmiş, peş peşe peygamberler gönderilmiş ve fakat İsrailoğulları adeta Tanrı ile mücadele içinde emir ve nehiylere, hayatlarını tanzim ederlerken uymaları istenen hükümlere başkaldırmışlardır. Zaman içinde emir ve nehiyleri getiren elçiyi yani vahiy meleğini sorumlu tutar olmuşlardır. Çünkü vahiy onlara dünyanın geçiciliğini, meşru olmayan güç ve iktidarın, haram servet ve zenginliğin değersizliğini, zararlarını hatırlatır. Mikail ise yağmur yağdırır, bolluk ve bereket getirir, Allah'ın rahmetinin mü'min-kâfir, itaatkâr-günahkâr herkesin, bütün canlıların üzerinde tecelli etmesini sağlar. Başka bir ifadeyle Mikail dünyeviliği, refahı, zevki temin eder, bu da dünyaya tutkuyla bağlı olanların bilincinde yanlış olarak Mikail'in Cebrail'e nazaran tercih edilmesine sebebiyet verir. Ancak böyleleri bilmiyorlar ki, yüce Allah hiçbir kulunu rızkını keserek cezalandırmaz, dünyanın maddi ve tabii nimetlerinden yararlandırırken onu sınava tabi tutar.

Binaenaleyh söz konusu misyon/görev dağılımında ne Cebrail'in ne Mikail'in herhangi bir dahli söz konusu olamaz. Çünkü bütün melekler gibi bu iki büyük melek de Allah'ın emirlerine itaat ederler ve kendilerine her ne görev verilmişse onu eksiksiz yerine getirirler. Diğer peygamberlere olduğu gibi, son vahiy olan Kur'an'ı Hz. Peygamber (s.a.)'in "kalbine indiren O'dur". Cebrail, –ne eksik ne fazla– "Allah'ın izni" yani "bilgisi dâhilinde ve emriyle" vahiy getirir, peygamberlerin kalbine ilka eder, onlar da bunu iyice belledikten, harfi harfine ezberleyip zihinlerine ve hafızalarına mal ettikten sonra insanlara tebliğ ederler. Ayrıca belirtmeye gerek yok ki, Cebrail'in vahiyi kalbine indireceği kimseyi şaşırdığını iddia etmek, Hz. Ömer'in bu konuyu tartıştığı bazı Yahudilere açıkça söylediği gibi "tam bir hamakat"tır. Değil Cebrail gibi büyük bir melek, sıradan bir kamu görevlisi dahi görevini yerine getirmeyecek olursa görevinde kalmaz.

Cebrail aleyhisselamın vahiyi peygamberin "kalbine indirmesi" ne anlama gelir? Bu başka yerde de belirgin ifadelerle tekrarlanmaktadır: (26/Şuara, 191-195.) Şuara sûresinde bu konuyu daha ayrıntılı ele alacağız, ancak şu kadarını söylemek gerekir ki, bu, vahyin kalbe değil, Hz. Peygamber'in kendisine indirildiği hakikatini ortadan kaldırmaz. Bu ince noktayı Razi belirtir ve

"Kur'an'ın peygamberin kalbine indirilmesi, lafız ve anlam olarak iyice belleyip olduğu gibi aktarmasını ifade etmek içindir" der. Yoksa bazılarının iddia ettiği gibi, vahiy anlam olarak Hz. Peygamber (s.a.)'in kalbine indi, o da bildiği dil ile (bilebildiği kelimelerle) lafza döktü, şeklindeki düşünülemez.

Kur'an'ın "**mü'minler için hidayet ve müjde verici**" vasfa sahip olması, evrenselliğine halel düşürmez. Kur'an herkes için bir hidayet kitabı olarak indirilmiştir yani herkese doğru yolu gösterir. Ancak sadece mü'minler, muttakiler bundan yararlanmış bulunmaktadırlar. Kim samimiyetle inanır emirlerine riayet ederse "mü'min" mertebesinde yer alır, bu mertebenin kapısı ve basamakları herkese açıktır. Müjde verici olması da bununla ilgilidir. Çünkü Kur'an'ın kurtuluş için yapılmasını istediği salih amelleri yine mü'minler yapmış, tutum ve davranışlarında Kur'an'ın çizdiği yol haritasını takip etmiş, bu sayede Kur'an onlar için "**müjde verici**" olmuştur. Böyle olunca Cibril'e düşmanlık göstermenin anlamı yoktur.

"Her kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cibril'e ve Mikail'e düşman ise, artık şüphesiz Allah da kâfirlerin düşmanıdır." Allah'a düşman olmak insanın uğrayabileceği en büyük felakettir. Zira asla düşmanlığının gereklerini yerine getirme gücüne ve imkânına sahip olamaz. "Düşmanlığın icabı, kişinin düşmanına zarar vermesi"dir. Hakiki anlamıyla düşmanlık bu iken, kim Allah'a zarar verebilir ki! Tam aksine asıl zararı Allah verir. Bu açıdan "Allah'a ve elçisine savaş açanlar" (5/Maide, 33) ve "Allah'a ve elçisine eziyet verenler" (33/Ahzab, 57) türünden ayetleri bu çerçevede anlamak gerekir. Bu durumda "**Allah'a düşmanlığı**" Allah'ın dostlarına, O'nun yolunda olanlara düşmanlık olarak anlayabiliriz. Allah'ın meleklerine, peygamberlerine ve dostlarına, O'nun yolunda ilerleme çabası içinde olanlara düşmanlık Allah'a düşmanlık olduğuna göre, Allah da ancak inkârcıların düşmanıdır. Belki inkârcılar Allah'ın temiz ve ihlaslı kullarına zarar verebilirler, vermektedirler de ama Allah'ın bu düşmanlara vereceği zarar (acıklı azap) elbette çok daha büyük olacaktır.

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99. Andolsun biz sana apaçık âyetler indirdik. Bunları fasıklardan başkası inkâr etmez.

Yukarıda belirtildiği üzere Medineli Yahudiler, bir peygamberin geleceği beklentisi içinde idiler. Kendilerinden birinin peygamber olacağını düşünürlerken, Arapların içinden birinin gelmesi onları memnun etmedi. Haliyle Müslümanlar ile Yahudiler arasında çeşitli tartışmalar oldu. Esbab-ı Nüzul kitaplarına göre, bir

defasında Muaz bin Cebel onlara "Allah'tan korkun ve Müslüman olun, beklenen peygamber geldi" dediğinde, Yahudi önde gelenleri "O bize mucize adına herhangi bir şey getirmedi, bizim beklediğimiz peygamber bu değil" deyince bu ayet indi.

Muhtemelen Yahudilerin talep ettikleri mucize olağan üstü maddi-fiziki olaylar cinsinden şeylerdi. Bu ayette sözü edilen ise Kur'an-ı Kerim'dir. Dilbilimcilerin işaret ettiği üzere "ayetler, tenzil ile birlikte geldiğinde Kur'an'a işaret eder." Bu İslam'ın temel iddialarıyla uygunluk halindedir, çünkü Hz. Peygamber (s.a)'e izafe edilen en büyük mucize ona vahyedilen Kur'an'dır. Şu halde eğer Yahudiler ve başkaları, bir mucize, harikulade şeyler arayacaklarsa Kur'an'a bakmaları, ayetleri üzerinde tefekkür etmeleri yeterlidir.

Allah'ın apaçık ayetlerini "**fasıklardan başkası inkâr etmez**". Bilerek veya üzerinde yeterince düşünmeyerek insanlar Allah'ın ayetlerini inkâr etmek sûretiyle "**fasık**" durumuna düşebilirler. **Fısk**, tohumun toprağı yarmasına denir. Yarma, ayırma, çatlatma, dışına çıkma, aşma gibi anlamları vardır. Lügat anlamı, insana çizilen sınırların dışına çıkmak demektir. Kur'an'da fısk çeşitli türevlerde kullanılmıştır: Küfür ve inkâr (10/Yunus, 33); açıkça günah işlemek (17/İsra, 16); isyan (2/Bakara, 59, 7/A'raf, 163); sapıklık-şirk (6/En'am, 145). İlk sınırı aşan İblis'tir çünkü o "cinlerden idi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı" (18/Kehf, 50.)

Çoğu zaman fücur ile bir arada kullanılır: Fısk-ı fücur. "Fücur", suyu tutan seddin aşılmasına, yıkılmasına denir. Sınırı aşma büyük olduğu zaman fısk olur. Fısk-i fücur, haddin pervasızca aşılması, umursamazlık ve taşkınlık halini ifade eder. Zaten Allah'ın ayetlerini inkâr etmek için insanın sahiden pervasız bir zihin ve ruh halinde olması gerekir.

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾
وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

100. Ne zaman bir ahitte bulundularsa, içlerinden bir bölümü onu bozmadı mı? Hayır, onların çoğu imân etmezler.

101. Ne zaman onlara Allah katından yanlarındakini doğrulayan bir elçi gelse, kitap verilenlerden bir takımı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı arkalarına attılar.

Kendilerine Son Peygamber ilahi tebliğle geldiğinde onu reddeden Yahudiler, aslında daha önce de benzer şekilde davranmışlardı. Bunların tarih

içinde edindikleri huy, ahidlerine sadakat göstermeme şeklinde tezahür eder. Ne Hz. Musa zamanında ne Son Peygamber hakikati önlerine koyduğunda bildiklerinden şaştılar. Demek ki, bu onların ilk defa yaptıkları şey değildir. Bu, İsrailoğullarının tarihteki tutumlarıdır. Fakat bu reddiyeci tutum sadece onlara özgü değildir. Kadi, buradaki "**ahid**" kavramını, her yeni peygamber tebliğinde önlerine konan açık ayetler, akli deliller, nübüvvete yapılan çağrı ve ilahi tebliği itibara almamak şeklinde anlamak gerektiğini söylemiştir. Buna göre dinin hakikati, peygamber davetinin özü söz konusu olduğunda, buna icabet etmeyen herkes "**ahdi bozanlar**" kapsamına girmektedir.

Ata'ya göre bu ayette sözü edilen ahid, Hz. Peygamber (s.a.)'in Medine'de Yahudi kabilelerle imzaladığı Medine Sözleşmesi'dir. Binti Haris'in evinde imzalanan sözleşmeye göre, herkes dininde serbest kalacak ancak Medine ortaklaşa savunulacaktı. Farklı etnik ve dini gruplar arasında müzakere ve mutabakat esasına göre imzalanmış bulunan Medine Sözleşmesi, belki de tarihteki ilk yazılı "toplum sözleşmesi"dir. (Daha geniş bilgi için bkz. Ali Bulaç, Modern Ulus Devlet, İstanbul-2007, s. 175-205.) Bu çerçevede Ata, 8/Enfal, 56. ayette buna atıfta bulunulduğunu söyler. Zira sözleşmeyi imzalamalarına rağmen, Yahudi kabileleri Beni Nadir ve Beni Kurayza hükümlerini çiğnemiş yani "ahdi bozmuşlar"dı (8/Enfal, 55-56). Nitekim "**Nebz**", bir şeyi arkaya atmak, fırlatmak, hükümlerine uymamak, hafife almak, ayağının altına alıp çiğnemek anlamlarına gelir.

"**İçlerinden bir bölümü**" ifadesi Yahudilerin önderlerine, din adamlarına ve elbette kendi toplumları üzerinde etkili olan seçkinlere bir gönderme olarak düşünülebilir. Kanaat önderleri, aydınlar, din adamları, iktidar seçkinleri, bilim adamları ve belki şimdi medya ile geniş kitleleri etkileme durumunda olanlar halk kitlelerinin doğru veya yanlış, hak veya batıl yönde tutum almalarında etkili olmaktadırlar. Bu da "**çoğunun yani çoğunluğun iman etmemesi**"ne sebep olmaktadır.

Gerçekten önde gelenlerin sorumluluğu büyüktür. Medine'de Yahudi din bilginleri, Kur'an'ın onların elindeki Tevrat'ı doğrulamakta olduğunu yani Tevrat'ın emrettiği hükümleri, ahlaki normları ve değişikliğe uğramamış hukuki kaideleri emrettiğini biliyorlardı. Fakat onlar bu hakikati arkalarına atmayı tercih ettiler. "**Allah'ın kitabını arkalarına atmak**" Tevrat'a da Kur'an'a da atıf olabilir. Aynı kaynaktan neş'et etmeleri dolayısıyla Tevrat'ın söylediklerine sadık kalacak ve Kur'an'ın davetini kabul edecek olsalardı Tevrat'ı teyit etmiş olacaklardı. Çünkü Kur'an, Tevrat'ı doğrulayan bir kitaptır.

Süfyan bin Uyeyne, Yahudilerin Tevrat'ı ipeklere, pahalı ve süslü kumaşlara, atlastan kaplara sarıp sarmaladıklarını, altın ve gümüşle süslediklerini, yüksek

yerlere astıklarını; fakat hükümlerine uymadıklarını; helal gösterdiklerini helal, haram gösterdiklerini haram bilmediklerini söyler. Bu, son derece önemlidir. Benzer bir durum Müslümanların Kur'an'a ilişkin algıları ve tutumları için de geçerlidir. Aslolan insanın Kur'an'ı sıkça okuması, ayetleri üzerinde tefekkür etmesi, hükümlerini hayatında rehber kılması, kısaca Kur'an'ın yol göstericiliğinde ve aydınlığında yaşamaya azami gayret sarf etmesidir. Hükümleri hayatta etkisini göstermiyorsa, Mushaf'ın göz alıcı hatla yazılması, süslü kaplar içinde saklanması, hatta sıkça ölülere okunması Kur'an'la muhatap olan dirilere fayda sağlamaz.

Bunu "**bilmiyorlarmış gibi**" davrandılar ve geniş kitleleri etkileyip onların iman etmelerinin önüne geçtiler. "**Bilmiyorlarmış gibi**" davranmanın ilk anlamı bile bile inkâr etmek, hakikatin üstünü kalın perdelerle örtmektir. İkinci anlamı, bilme yani araştırma, gerçeğe ulaşma durumunda olanların bir tür zihni tembellik göstermeleridir. Topluma yol gösterme konumunda olan bu insanlar, akıllarını çalıştırmıyor, hakikate ulaşma yolunda gerekli çabayı harcamıyor, dolayısıyla sorumluluklarını yerine getirmeyip ihmalkâr davranıyorlar. Uygun tabiat şartlarında tarlası, tohumu, gübresi, suyu ve gücü olanlar nasıl ki, tarlayı ekmemek sûretiyle yakınlarındaki insanların, aç kalmasına sebebiyet veriyorlarsa; bunun gibi belli bir eğitim düzeyi olan, akli gücü yerinde olanların hakikati araştırmayıp basit, kulaktan dolma bilgi ve kanaatlerle yetinmeleri, kitlelerin bilgisizlik ve önyargıların karanlığında kalmalarına, böylece sapmalarına sebebiyet vermektedir. Bunu totaliter ideolojilerin öngördüğü "aydın ve aydınlatma despotizmi"yle karıştırmamak lazım. Peygamberler dahil, herkesin görevi sadece "tebliğ etmek"ten ibaret olup, hiç kimse bir başkası üzerinde "zor kullanma" yetkisine sahip değildir (Bkz. 88/Ğaşiye, 21-22).

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمٰنَ ۚ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ
الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ۗ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ
هَارُوتَ وَمَارُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا
تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۚ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ
بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ عَلِمُوا
لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ۚ لَوْ
كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ ۖ لَوْ
كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

102. Ve onlar, Süleyman'ın mülkü hakkında şeytanların anlattıklarına uydular. Süleyman inkâr etmedi; ancak şeytanlar inkâr etti. Onlar, insanlara sihri ve Babil'deki iki meleğe Harut'a ve Marut'a indirileni öğretiyorlardı. Oysa o ikisi: "Biz, yalnızca bir fitneyiz, sakın inkâr etme" demedikçe hiç kimseye (bir şey) **öğretmezlerdi. Fakat onlardan erkekle karısının arasını açan şeyi öğreniyorlardı. Oysa onunla Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye zarar veremezlerdi. Buna rağmen kendilerine zarar verecek ve yarar sağlamayacak şeyi öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu satın alanın, âhiretten hiçbir payı olmadığını bildiler; kendi nefislerini, karşılığında sattıkları şey ne kötü; bir bilselerdi.**

103. Eğer gerçekten imân edip sakınsalardı, Allah katındaki sevap(ları) **gerçekten daha hayırlı olurdu; bir bilselerdi.**

Yahudilerin, vahiy yoluyla Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ı ve onu doğrulayan Kur'an'ı bir kenara bırakınca, bu sefer tarih içinde yalan yanlış bilgi ve hurafeleri referans almaya başlamışlar, kendi döneminde Hz. Süleyman hakkında uydurulan temelsiz bilgilere itibar eder hale gelmişlerdir. Gerçek şu ki, Süleyman hiçbir zaman doğru yoldan ayrılmadı, doğru yoldan ayrılıp küfre sapanlar şeytanlar veya ruhlarını şeytana satanlardır.

Muhammed b. İshak'ın verdiği bilgilere göre, Yahudilerle süren diyalogunda Hz. Peygamber (s.a.), Hz. Süleyman (a.s.)'in peygamberliğinden bahsedince, Yahudi bilginleri "Muhammed, Davud'un oğlunun (Süleyman) peygamber olduğunu zannediyor. Oysa o bir sihirbazdan başkası değildi" deyince bu ayet indi. Bu makul gibi görünse de, Babil esareti sırasında (M.Ö. 586) Yahudilerin kurtuluş için geliştirdikleri komplo ve faaliyetin bir benzerini eğer Medine'de Hz. Peygamber'e karşı yürütmeyi düşünüyorlarsa, onlara tarihlerinden örnek vererek bunun büyük hata olacağını hatırlatmaktadır.

Mesele kendi hatırına ele alındığında, burada iki din arasında derin görüş ayrılığına işaret edildiği görülmektedir. Bu görüş ayrılığının en önemli olanlarından biri her iki din müntesibinin "peygamberlik (nübüvvet ve risalet)" tasavvurlarında ortaya çıkar. Ahd-i Atik'in peygamber profili ile Kur'an'ın peygamber profili arasında önemli farklar var. Mesela Ahd-i Atik'e göre Hz. Süleyman -haşa- küfre ve fıska sapmış biridir, kadınlara olan düşkünlüğü dolayısıyla puta tapıcılığa sapmıştır, sihirle uğraşmaktadır; akıl almaz sayıda 700 karısı, 300 cariyesi vardır (I Krallar, 11: 1-7.)

Hz. Süleyman (a.s.) Hz. Davud (a.s.)'un oğlu olup "melik peygamber"dir. M.Ö. 970-935 yılları arasında Arap kabilelerini nüfuzu altına almış, Kudüs'teki

Beyt-i Makdis'i inşa etmiştir. Hakikatte büyüye ve cinlerin gaybı bildiklerine ilişkin inanca karşı mücadeleler vermesine rağmen -ki bu Tevrat'ta açık biçimde vurgulanmaktadır (Çıkış, 22: 18 ve Levililer, 19: 26, 31; 20: 27)-, sahip olduğu mülk ve saltanat, servet ve iktidar, bilgi ve hikmet gücü, sanata olan yatkınlığı ve eğilimi neredeyse doğrudan onun sihir yapma gücüne bağlanır. Kur'an-ı Kerim, sihirle uğraşmayı "küfür"le özdeş saydığından, bu iddiayı açık bir dille reddeder: "**Süleyman inkâr etmedi; ancak şeytanlar inkâr etti.**"

İfadelerin anlam düzeyi açısından "**şeytanların küfrü**"nden söz edilmesi dikkat çekicidir. Tabii ki şeytanlar küfür içindedirler, ama burada küfrün şeytanlara sihir dolayısıyla nispet edilmesi şu soruyu sormamıza yol açar: Acaba burada söz konusu olan şeytanlar, bildiğimiz cin kökenli şeytanlar mıdır, yoksa şeytanların ameline sahip çıkan, onların işini üstlenen "insan şeytanlar" mıdır? Genellikle müfessirler bunların cin kökenli şeytanlar olduğunu söylemişlerse de, ikinci anlamı da yabana atılır gibi görünmüyor. Şöyle ki: "İnsan şaytanlar" Kur'an-ı Kerim'de geçer. (Bkz. 2/Bakara, 14; 6/En'am, 112; 114/Nas, 6.) Belki bu tanımlamayı "şeytanın işlerini yapan veya ruhunu şeytana yani şeytanın misyonuna satan kimse" şeklinde anlamak mümkün.

Şeytan insana "bir fiziki varlık" olarak görünmediğine, daha doğrusu işlevini yerine getirmek için buna ihtiyacı olmadığına göre -şeytanı en çok mutlu eden şey varlığının inkâr edilmesidir, böylelikle daha etkin faaliyet yürütür-, işini insanların ruhlarına enjekte ettiği vehim, yalan ve vesveselerle yerine getirmeye çalışır. Bu durumda bazı insanların, Hz. Süleyman'ın nübüvveti, uyguladığı hükümler, sahip olduğu yüksek güç, servet ve iktidarla ilgili yaydıkları şayialar, yalan yanlış bilgi ve kanaatler, bunların içinde en kuvvetli ve etkili olduğu anlaşılan "büyü" faktörünün öne çıkarılması doğrudan "şeytan işi küfür" olarak düşünülebilir.

Kur'an-ı Kerim açık bir uyarıda bulunur: Hayır! Öyle değil! Bir peygamber ve salih bir kul olarak Süleyman sihir yaparak inkâr etmedi, ancak onun mülk ve saltanatını büyüye bağlayan, onu büyücü konumuna oturtan "şeytan ruhlu insanlar" inkar etti. İşte bunlar, Süleyman'ın iktidarını ve hükümdarlığını zayıf düşürmek için bir yandan onun, her şeyini büyüye borçlu olduğu şayiasını yayıyor, öte yandan Babil döneminde sözde insanlara sihir öğreten iki meleğin bilgi mirasını devam ettirdiklerini, dolayısıyla Süleyman'ı alaşağı edebileceklerini propaganda edip yıkıcı faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Burada sözü edilen "şeytanların insan ruhlu kişiler" oldukları şuradan da anlaşılıyor ki, bu şahıslar -muhtemelen toplumlarının önde gelen bilginleri, din adamları olmalı- insanlara "**sihri ve Babil'deki iki meleğe Harut'a ve**

Marut'a indirilen şeyleri de öğretiyorlardı." Şeytanlar görünmez, soyut varlıklar olarak insanlar arasında dolaşıp bu işi yapmayacaklarına göre, sihre ve Harut ile Marut'un öğrendiklerini çarpıtarak, ters yüz ederek insanlara öğretenlerin şeytan ruhlu kişiler olduklarını söylemek mümkün görünüyor.

Sihir, küfürle eşdeğer sayılmıştır. Kelime anlamı gizli, ince şey demektir. İnceliğinden dolayı sabahın erken vaktine de "seher" denmiştir (3/Al-i İmran, 17; 51/Zariyat, 18; 54/Kamer, 34.) Sihrin fonksiyonu gerçeği çarpıtmak, hakikati tahrif ve suistimal etmek, göz boyamak, aldatmak, komplo-kumpas kurmak, algı yönetmektir. En önemli etkisi gözün ve aklın fonksiyonunu iptal etmesidir. Esrarengiz bilgilerle yapılır ve bununla haksız kazanç, güç ve şöhret elde edilir. Sihir yapan hem aldatır hem aldanır: (7/A'raf, 132; 23/Mü'minun, 89.) Sihirde etkileme gücü vardır. Sihir yoluyla kalbe hastalıklar arız olur, zihinler bulanır, kuşku ve tatminsizlik ruhu istila eder; büyük psikolojik ve psikiyatrik rahatsızlıklara yol açar. Bu Bazen sözle dahi gerçekleşebilir. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Sözün bir bölümü sihirdir" (Buhari, Nikâh, 47; Müslim, Cuma, 47.) Bir başka hadiste "Kim bir kâhin veya büyücüye gider ve onu, söylediği şeylerde doğrularsa, Muhammed'e indirileni inkar etmiş olur" (İbn-i Mace, Tahare, 122; Müsned, II, 408.) buyrulmaktadır. Hz. Peygamber, büyü yapmayı Allah'a şirk koşmakla bir tutmuştur (Buhari, Tıp, 48).

Büyünün çeşitleri vardır. Fahreddin Razi'ye göre semavi güçlerle yere ait güçlerin birleştirilmesinden yapılan Keldani (Babil) sihri; ruh dalgaları güçlü kişilerin etkileme, vehim meydana getirme gücü; cinlerle irtibat kurarak yapılan büyü; gerçeği hayale dönüştürmek, göz bağlamak (yanılsama); bazı aletler veya el hüneriyle yapılan büyü; ilaçlarla, çeşitli bitki veya madde karışımıyla yapılan büyü; yaldızlı, etkileyici sözler; insanlar arasında fitne, karışıklık, kışkırtıcılık yapmaya matuf söz taşıyıcılığı gibi türden büyüler söz konusudur.

Mutezile ve bazı Sünni bilginlere göre büyünün bir gerçekliği yoktur, insanlar bu özel bilgilere dayalı işlemde üstün bir güç vehmederler, bu kişiyi bir yerde "Allah'ın dışında hükmünü icra edebilme kudretine sahip güçlerin varlığı fikri"ne götürür ki, bu özelliği dolayısıyla küfürdür. Genel kabule göre büyünün bir gerçekliği vardır; sihir etkiler, tahrip edici bir güce sahiptir. İslam bilginleri, büyü yapanların ağır bir cezaya çarptırılması gerektiğini söylemişlerdir. Büyü ile uğraşanlar her iki dünyada da bedbahttır: "Büyücü, nereye gitse kurtulmaz" (20/Taha, 69.)

Kur'an-ı Kerim, Firavun'un sihirbazlarından bahsederken (7/A'raf, 118 ve 10/Yunus, 81), *"Onların sihir olarak yaptıklarını Allah'ın bozup geçersiz kıldığını, böylece hakkın yerini bulduğunu"* belirtir. Bu demektir ki, büyü hiçbir zaman Al-

lah'a, peygambere veya salih insanlara nispet edilemez, yakıştırılamaz; büyüyü olsa olsa kötü ruhlu insanlar yani şeytan işiyle uğraşanlar yapmaya kalkışır. Ancak büyünün etkisini bozmak ve gerçeğin, hakkın tekrar yerini bulmasını sağlamak Allah'a aittir. Bu çerçevede büyüye karşı alınacak en büyük tedbir Allah'a sığınmak, Allah'ın adını zikretmek, Kur'an, özellikle Felak ve Nas sûrelerini okumaktır.

Büyü ve büyücülük bugün olduğu gibi eski toplumlarda da yaygındı. Babil, Mısır, Hind ve İran'da büyü sanatı gelişmişti. Babil'de özellikle bir dönem çok yaygınlık kazandığı anlaşılıyor. Babil, bugünkü Irak sınırları içinde Fırat nehri kenarında kurulmuş bir şehirdi. M.Ö. 2000'li yılların başlarında kurulan bu devletin iki önemli dönemi var. İlki, Sümer ve Akatların yerini almıştır. En büyük ve ünlü hükümdarları M.Ö. 1792-1750 yılları arasında hüküm sürdüğü düşünülen ve kanunlarıyla şöhret bulan Hammurabi'dir. İkinci dönemi M.Ö. 626-539 yılları arasında kurulmuştur, bu dönemin ünlü hükümdarı Buhtunnasar (Nabukadnezar)'dır.

Buhtunnasar, Kudüs'e saldırmış, şehri ve mabedi tahrip ettikten sonra Yahudileri Babil'e sürmüştü. Yahudilerin, 47 veya 50 sene süren Babil sürgünü sırasında İranlılarla ilişki kurdular, Babilliler aleyhinde müthiş bir propaganda savaşı, algı oluşturma operasyonu yürüttüler. Yahudiler bu mücadelede "Harut ve Marut" adlı iki zatın geliştirdiği bilgilerden istifade ediyor ama öğrendikleri bilgileri, büyü ve etkileme tekniklerini suistimal ediyorlardı. "Harut" isminin bir anlamı "bölüp parçala", "Marut"un da bir anlamı "psikolojik olarak çökert" demektir. İki değerli, salih ve mü'min insanın toplumu bölüp parçalayacağı, moralmen çökerteceği düşünülemeyeceğine göre söz konusu iki isim onlara belki sonraları birer lakap-unvan olarak verilmiş olması gerekir.

Yahudilerin içeriden yürüttüğü yıkıcı faaliyetin de etkisiyle İranlılar Babil'e saldırdı, İran Kralı Kirus (Cyrus) büyük bir zafer kazandı. Kirus, Yahudilerin yardım ve desteği karşılığında onları Kudüs'e gönderdi, bu arada Süleyman Mabedini yeniden inşa etmeleri için hatırı sayılır yardım ve destek sağladı.

Yahudiler, Mısırlıların buzağıyı kutsallaştıran inançlarından etkilendikleri gibi Babil sürgününde de yörenin gelenek ve alışkanlıklarından derin etkiler alarak büyüye merak sarmışlardır.

"Harut ve Marut"un kim oldukları, nasıl bir kişilik profiline sahip bulundukları konusunda farklı görüşler vardır. Bazı müfessirler, ayette geçen "ma"yı nafiye kabul edip hakikatte Babil'de Harut ve Marut isminde iki melek veya şahıs bulunmadığını, bunun Süleyman'ın mülk ve saltanatını sihir gücüne bağlayan şeytan ruhlu insanların uydurduklarını söylüyorsa da, ayetin devamı bu anlamı mümkün kılmaz.

Bunların "iki melek", "iki hükümdar (iki melik) -hatta Hz. Davud ve Hz. Sü-

leyman-", "melek tabiatlı iki insan" veya "insan kılığına girmiş ve sonra insanın geçtiği ağır imtihana dayanamayıp günahkâr olmuş iki melek" olduklarını söyleyenler vardır. Tevrat'a göre o dönemin iki peygamberi Haggay ve Zekharya idi. Akla yatkın olanı, bu iki zatın ya insan kılığına girmiş iki görevli melek veya Allah'ın yardımı ve lütfuyla bir takım bilgilere sahip olup Babil halkını büyü ve büyücülüğün zararları konusunda uyarmaya çalışan "melek gibi iki seçkin insan" olmalarıdır. Bunların vahiy melekleri veya peygamberler gibi vahiy aldıklarını düşünmek yanlış olur ancak ilham ile bazı bilgilere vakıf oldukları, bazı ilahi mazhariyetlerle desteklendikleri muhakkaktır.

Kıraat bilginlerinden bazıları "melekeyn (iki melek)"i "melikeyn (iki melik/kral)" şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuştan hareketle İbn-i Abbas, Hasan Basri, Ebu'l-Esved ed Düeli ve Dahhak b. Müzahim, Harut ve Marut'u insan kabul etmişlerdir.

Yukarıda anlattığımız üzere, şeytanların görünür varlıklarıyla insanlar arasında dolaşıp birtakım şeyleri öğrettikleri nasıl düşünülemiyorsa, nurani varlıklar olan melekler de bizatihi kendi hakiki varlıklarıyla insanlar arasında dolaşıp görevlerini yerine getirmezler. Allah'ın dilemesi tabii ki hariç ancak galip zanla, bu iki zatın ya insan kılığına girmiş iki melek -nitekim Hz. Lut'a gelenler öyleydi- veya melek gibi iki seçkin insan olmaları mümkün görünmektedir. Yine de tarihin derinliklerinde vuku bulmuş bu olay gaybe ilişkin bir haberdir, mahiyetini ve hakikatini sadece Allah bilir.

Bu konuda Kurtubi'nin Zeccac'tan, onun da Hz. Ali (r.a.)'den aktardığı rivayet dikkate değerdir. Buna göre, söz konusu iki melek Babil halkına, büyünün oluşumunda kullanılan bilgiyi, teknikleri, hile ve hünerleri öğretiyorlardı. Onların amacı insanları büyü yapmaya çağırmak değil, mahiyeti hakkında bilgi vermek, zararları konusunda bilgilendirmek ve uyarmaktı: **"O ikisi: "Biz, yalnızca bir fitneyiz, sakın inkâr etme" demedikçe hiç kimseye** (bir şey) **öğretmezlerdi."** "**Fitne**" olmaları belki de sahip oldukları bilginin etkileme gücüne işarettir. Nihayetinde büyü, yukarıda işaret edildiği üzere tahrip edici bir güce sahip olsa da, bir bilgi temeline dayanır. Bu iki zat, artık neredeyse büyü ve büyücülüğün çığırından çıktığı bir şehirde, büyü ile ilgili bilgilendirme toplantıları yapar, insanları bu konuda uyarırlarken bunun ne kadar tehlikeli, yıkıcı bir iş olduğunu da anlatıyor ve sakın bu yolu, bu bilgiyi kullanarak "**küfre düşmeyin**" diye uyarıyorlardı. Hatta onlardan bu sözü almadıkça büyü hakkında bilgi vermedikleri anlaşılıyor. Bu iki zatın görevi, Babil halkını büyünün ve büyücülerin etkisinden ve tasallutundan kurtarmaya çalışmaktı. "İki melek", "iki melik (kral)" veya "seçkin iki insan" olsunlar, bu zatların herkesin

sahip olmadığı güç ve bilgilere sahip oldukları anlaşılıyor. Büyük bir güce sahip olmak başlı başına bir sınav (fitne) konusudur. Çünkü güç insanı kibir ve tahakküm kurma yönünde tahrik eder. Ancak bu iki zat kudret ve bilgilerini doğru yolda kullanıyorlardı. Biz bunlara kısaca "büyübozucular" diyebiliriz.. Burada verilmek istenen mesaj şudur: Sıradan insanların sahip olmadığı birtakım güç, imkân ve bilgilere sahip olsak bile, bunu meşru bir çerçevede ve insanların yararına kullanmalıyız. Bu özellikle keşif ve icatlar peşinde koşan bilim adamları için dikkate değer bir uyarıdır.

Ancak Yahudiler onlardan öğrendikleri bilgi ve tekniği kötü amaçla kullanıyordu ki, yürüttükleri yıkıcı faaliyetten biri aileyi çökertmektir: "**Onlardan erkekle karısının arasını açan şeyi öğreniyorlardı.**" Demek ki, onların amacı büyünün zararlarını öğrenmek değil, bu işin nasıl yapıldığını öğrenip yine kötü amaçlarda kullanmaktan ibaretti. Oysa iki eşin arasını ayırmak, aralarına düşmanlık sokmak büyük bir günahtır. Allah, kadın ve erkek arasında "sevgi ve merhamet" kılmışken (30/Rum, 21), büyücü bunu tersine çevirmektedir.

Bunların "kadın ile erkeğin arasını ayırması", kurdukları gizli örgüte sadece erkekleri alması anlamına geldiğini söyleyenler vardır. Tabii ki illa da öyle olması gerekmez. Çünkü yürüttükleri yıkıcı faaliyetin bir türü toplumu çökertmek ise, kadınla erkeği birbirine düşürmek sûretiyle aileyi parçalamayı hedeflemeleri komplonun bir parçası olur. Bu amaçla bir "öğrenim-öğretim süreci"nden geçtikleri anlaşılmaktadır:"**Fakat onlardan erkekle karısının arasını açan şeyi öğreniyorlardı.**" Ayet, bize bunun doktriner bir çalışma olduğunu ima etmektedir ki, muhtemelen bu arada kadınla erkeği birbirine düşürücü argümanlar, felsefi, fikri tezler bolca ortaya atılmış, böylece aileler çökertilmek istenmiştir. Sanki bugünü hatırlatan durum söz konusudur. Geçmişte büyü ile birbirine düşman kılınan erkek ve kadın bugün daha masumane argümanlar, ideolojiler ve "hak talepleri"yle yine birbirine hasım kılınmakta, böylelikle aile çökertilmektedir.

"**Erkekle karısının arasını ayırma**" işinin kötü, suç teşkil eden bir fiil olarak zikredilmesi ve bu fiilin büyü ile olan ilişkisi dolayısıyla "küfür" kategorisine yerleştirilmesi önemlidir. Zerdüştlük'te insanlara kötülüğü telkin eden bir cin, Kur'an'daki bu ifadeyi çağrıştıracak biçimde "karı ve kocanın arasını açmak için insanlara büyü öğreten kötü bir varlık" pozisyonunda anlatılmaktadır. (DİA, Harut ve Marut Maddesi.) Kadın ve erkek, ontolojik olarak eştir, Adem'in çocuklarıdır. Aralarındaki üstlük-astlık ilişkisi mutlak değil, görecedir. Meyveler ve peygamberler arasındaki görecelik gibi. Ancak cinsiyetçilik temelinde erkek egemen veya kadın egemen kültürel ve felsefi söylem ve id-

dialar bu iki cinsin arasını ayırmaya sebebiyet verir, husumetlere, rekabet ve çatışmalara yol açar (bkz. 4/Nisa, 1, 34, 128). Bu açıdan mutlaklaştırılmış erkek üstünlüğü gibi cinsiyetçiliğe varan feminist söylemler de "**erkekle arasını ayırma**" fiiline dâhildirler.

Ulûhiyet, varlık dünyası, tabiat yasaları ve yaratılmışların gerçek gücü hakkında doğru ve güvenilir bilgilere sahip olmayanların zannına göre, bazı insanlar büyü sayesinde elde ettikleri bilgi ile her şeyi yapabilirler, mesela tabiat kuvvetlerine hükmedebilirler. Gerçekte ise bu bir yanılsamadan ibarettir. Zira kötü amaçlı bilgi kullanımı mümkünse de, hakikatte Allah dilemedikçe hiçbir şey olmaz. Fakat elbette bazı işlemler sonucu insanların psikolojik dünyaları altüst edilebilir, birtakım rahatsızlıklara sebebiyet verilebilir. Nitekim bazı psikolojik rahatsızlıkların fizyolojik/bedensel rahatsızlıklara yol açtığı bir gerçektir, bununla özel olarak psikomatik adı verilen branş ilgilenmektedir.

"**Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye zarar veremezlerdi.**" Burada geçen "izin" kavramının, "Allah'ın bilgisi" olduğunu düşünebiliriz. Aynı kökten gelen "ezan" bir bildirimdir; 9/Tevbe, 3. ayette de "Ve bu, Hacc-ı Ekber günü Allah ve Resulünden bir duyuru-bildirimdir" buyrulmaktadır. Bu durumda anlam, etki gücü olan sihir Allah'ın bilgisi dâhilinde vuku bulmaktadır, şeklinde olur. İkincisi ise, Allah dilemedikçe hiçbir şey vuku bulmaz, dilerse sihir etkisini göstermeyebilir. Bir bakıma tabiat yasaları mutlak olmadığı gibi, sihir de mutlak değildir.

Abdurrahman es Sa'di, bu iznin iki tür olduğunu söyler: Kadere ve şeriat'e ilişkin olan. "Kadere ait izin, İlahi meşiete bağlı olandır" der. Biz "kader" yerine "kevni izin" kavramının daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Kevni izin, varlık âleminde Allah'ın yarattığı yasa ve imkânların bir kısmını kullanıp bir neticeye gitmek, bir olayın vukuuna sebebiyet vermek; Şer'i izin ise Allah'ın helal veya haram saydığı bir fiili işlemektir. Varlık âlemindeki bazı bilgi imkânlarını kullanıp büyü yapmak kevni izin iken, bu fiilin Şer'i bakımdan hükmü haramdır, küfürle eşdeğerdir.

Babil halkının büyüye merak sarması, bilginin suistimaline de çarpıcı bir örnek teşkil eder. Kevni izin çerçevesinde insan, tabiat yasalarının işleyişini keşfedip öğrenir ve bunları kullanır. Ancak bilgiyi kullanmanın ahlaki sınırları vardır. Öğrenilen her bilgi kullanılacak olursa kainattaki düzen bozulur, insan yozlaşır, hayat suistimale uğrar, canlı hayat tehdit altına girer, böylelikle hassas denge (mizan) yerinden oynatılmış olur. Bunun insanın ahlaki ve ruhi olarak düşüş kaydetmesiyle ilgili boyutu vardır. Harut ve Marut, Babil halkına söz konusu bilgilerin mahiyetini öğretirlerken, bir yandan büyünün bir bilgi temeline dayalı olduğunu, dolayısıyla büyü yapanların olağanüstü güçlere sahip

olmadıklarını anlatmaya çalışıyor, diğer yandan halka korunmanın yollarını ve imkânlarını gösteriyorlardı. Fakat halkın iltifat ettiği yol, büyünün bilgisini, teknik sırlarını elde edip kötü amaçlarda kullanmaktı.

Yahudilerin Hz. Süleyman'a büyü isnat etmelerinin sebebi, onun sahip olduğu mülk ve saltanatın Allah'ın bir bağışı (ihsan ve fazlı) olmadığı; insan isterse ve eğer büyünün bilgisine, tekniğine sahip olursa benzeri bir güce ve servete sahip olacağı düşüncesine kapılmalarıydı. Bugün bilim ve teknolojiye sahip olmanın benzer bir güç ve iktidarı getireceği düşünülmektedir. Hz. Süleyman, defalarca sahip olduğu her şeyin "Allah'ın fazlı" olduğunu söyler, şükrederdi. Yahudilerin ise güç ve servetin, izzet ve hakiki değerin Allah'tan olduğunu teyit edecek olurlarsa, bunun O'nun hükümlerine, indirdiği vahiylere uymayı gerektirdiğini biliyorlar, bu da onların işine gelmiyordu. Bilgiyi, güç ve iktidarı, servet ve zenginliği insanın performansı ve başarılarına refere ederseniz, insanları, kitleleri büyüleyebilirsiniz. Nitekim her bilimsel sıçrama ve teknolojik icat kitlelere büyü, büyüleyici haleler içinde takdim edilmiştir.

Büyüyü Allah'ın iradesinden, izin ve kudretinden bağımsız güç, iktidar ve servet getirici bir bilgi ve güç aracı kullanmaya kalkışmak nasıl küfürle eşdeğer ise, bunun gibi bilimsel bilgi ve teknoloji aracılığıyla da olsa, Allah'ın iradesinden, kudret ve bilgisinden, hüküm ve koyduğu kurallardan bağımsız bir güç ve servet arayışı da öyledir.

Böyle yapmakla hakikatte kendilerine zarar veren bir tutum içine girdiler; öğrenmeyi, bilgi edinmeyi yanlış amaçlarda kullandılar. Bu onların ahirette kayba uğramalarına sebep oldu. İman edip bu tür işlerden sakınsalardı Allah atındaki sevapları büyük olurdu; hayra yani hakiki ve temiz rızka, hikmete ve ydalı bilgiye sahip olurlardı. Ancak onlar bu temel hakikati göz ardı ettiler. u yüzden zarara uğradılar. Ayet-i kerime iniş ortamı dolayısıyla:

a) Yahudilerin tarihlerinden örnek vererek Medine'de Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı yanlış yapmamalarını öğütlemekte,

b) Büyünün asli bir güç olmadığını; her türden bilgi ve etkinliğin asıl yaratıcısının Allah olduğunu, O dilemeyecek olursa kimsenin zarar veremeyeceğini hatırlatmakta,

c) Salt bilginin suistimal edilebileceğini, iyi-salih zatların elde ettikleri bilginin kötü amaçlarda da kullanılabileceğini anlatmakta,

d) Kadın ile erkeğin arasına nifak sokarak aileyi çökertmenin ne büyük bir suç ve günah olduğuna işaret etmekte,

e) Süleyman aleyhisselam Yahudilerinin çirkin iftira ve isnatlarından temize çıkarılmakta;

f) Nasıl Hz. Süleyman'ın büyü ile bir ilişkisi olmamışsa, bütün peygamberler ve Hz. Muhammed (s.a.)'in de büyü ile bir ilişkisi olmamıştır. Ne büyü yapmıştır ne büyülenmiştir. Kur'an bir mucizedir, insanları etkileyen büyülü söz değildir. Geçmişte büyücüler Hz. Süleyman'a zarar vermedikleri gibi, Hz. Peygamber'e de zarar veremezler. Yahudilerin, son ilahi vahiye teslim olup Tevrat'ın ve Kur'an'ın asli hükümlerine göre hayatlarını tanzim etmeleri öğütlenmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا ۗ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. Ey imân edenler, "Raina-Bizi güt, bize bak" demeyin. "Unzurna-Bizi gözet" deyin ve dinleyin. Kâfirler için acı bir azap vardır.

Razi'nin beyanıyla Kur'an-ı Kerim'de 88 yerde geçen "Ey iman edenler" hitabıyla yüce Allah, mü'minleri hem iman derecesine yükseltmekte hem kıyamet gününde -iman ve salih amele sahip olmaları durumunda- onlara cehennem azabına karşı emniyet (eman) bahşettiğini ima etmektedir. Bu açıdan "iman ve mü'min" isim ve sıfatların en yüksek ve şerefli makamı olmaktadır.

Eşanlamlı (müteradif) iki kelimenin (Raina ve unzurna) kullanımına gelince. Medine'de Hz. Peygamber ile Yahudilerin arasında süren diyaloglarda ilginç olaylar yaşanırdı. Hz. Peygamber (s.a.v)'in sohbetlerini dinlerken, Bazen sahabe fasıla ister, ne dediğini iyice anlamak için küçük bir ara mühlet talep eder, bunu "raina" ile ifade ederlerdi. 75/Kıyame, 16. ayette, Allah, Hz. Peygamber'e ilahi vahiyi tebliğ ederken "Onda acele ederek dilini tepretmemesi"ni buyurur. Yavaş veya fasılalı anlatım mesajın daha iyi anlaşılmasını, zihin tarafından özümsenmesini sağlar.

Yahudiler de, bunu fırsat bilip sanki kendileri de anlamak için mühlet talep ediyorlarmış gibi "**raina**" derlerdi. İbranice'de kelimenin birkaç anlamı vardı: İlki, zımnen sövgü ve yergi kelimesiydi: "Dinle, ey dinlemeyesice!" "Ahmaklığa gönderme, ahmakça konuşma" anlamı vardı. Bazen istihza ve alay için de kullanılırdı: "Sürümüzün çobanı!" veya "çobanımız!" Ya da müşareke fiilinden olduğu için "karşılıklı tartışma ve münazara"yı ifade ederdi: "Biz seni dinliyorsak, bir dur hele, sen de bizi dinle, bizim de sana söyleyeceklerimiz var!" Bir peygamberin hitap ettiği hedef kitle ile durumu aynı değildir (24/Nur, 63). Bir başka anlamı, laf kalabalığı yapmak, gerekli gereksiz araya girip soru sormak, konuyu bağlamından koparmak; polemik ve spekülasyonlara yol açmaktır.

Benzer bir duruma düşmemek için Kur'an-ı Kerim, mü'minlere "**unzurna**" demelerini emreder. Bu, bizi gözet, anlamamız için bizi kolla, bize biraz anlama süresi tanı, bize nezaret et gibi anlamlara gelen ve saygıyı, edebi ifade eden bir kelimedir. Bu sayede muhtemel olumsuz anlamlar önlenmiş, tekrarın önüne geçilmiş olur. Kişi dinlediğini iyice beller, itaat etmek üzere dinler, polemik ve spekülasyonlara, demagojilere sebebiyet vermez; sözü boğuntuya getirmez. Raina çobanımız ol, çoban sürüyü güder; unzurna bizi gözet, terbiye et demektir ki, toplum ile yöneticileri, yol göstericileri arasındaki ilişkiyi en iyi bu iki kavram belirler. Başlarında çoban olanlar sürü, nazır olanlar ise bilinç ve sorumluluk sahibi şahsiyetler topluluğudur. Olayın tarihsel olan boyutunu aşan zamanlar üstü mesajı budur.

Böyle yapmak gerekir, zira sözü dinlemenin iki amacı var: biri anlamaya çalışmak, mesajın ruhuna nüfuz etmek, diğeri her ne emredilmişse ona itaat etmek, talep edileni samimiyetle yerine getirmeye çalışmak. Yahudilerin bir bölümü ise böyle yapmıyorlardı (4/Nisa, 46). Bu, Allah'a karşı apaçık bir inkâr olduğundan cezası "**acıklı azap**"tır.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

105. Kitap ehlinden bazı kâfirler ve müşrikler, Rabbinizden üzerinize bir hayrın indirilmesini arzu etmezler. Allah ise dilediğine rahmetini tahsis eder. Allah büyük fazl sahibidir.

Bu ayette "**Kitap ehlinden olan kâfirler ve müşrikler**"in bir arada zikredilmiş olmaları anlamlıdır. Her ikisinin ortak paydası Müslümanlara indirilen hayrın onları rahatsız etmiş olmalarıdır. Bu demektir ki, Müslümanlar söz konusu olduğunda her iki grup bir araya gelip ittifaklar kurabilirler.

Müşrikler, inen vahiyi kabul edecek olurlarsa, zihni tutumları yanında davranışlarını, yaşama biçimlerini, birbirleriyle olan ilişki biçimlerini tümüyle değiştirmek zorunda kalacaklarını bildikleri için Kur'an yoluyla gelen mesajı kabul etmiyorlardı. Öte yandan Kur'an vahyinin İslam'a girenlerin hayatlarında belirgin iyileştirmeler yaptığını da gözlüyorlardı. Bu onların kıskançlık duygularını tahrik eden önemli bir amildi.

Kitap ehlinin bu şekilde davranmalarının sebebi hidayeti, kurtuluşu, imanı ve ahiret mutluluğunu kendi tekellerine geçirmiş olduklarından başkalarına, özellik-

le Hz. Peygamber (s.a.)'e gelen vahiy yoluyla Müslümanlara bahşedilen hayrı kıskanmalarıdır. Bundan hiç hoşlanmıyorlar, bu yüzden mü'minlere karşı gönüllerinde sevgi beslemezler. Tabii ki hepsi değil, kitap ehlinin bir bölümü, belki de en katı ve aşırı olanları böyledir. Kur'an neredeyse her konuda toptancı davranmadığı gibi, bu konuda da toptancı davranmıyor, genellemeci bir ifade kullanmıyor.

Bu ayette geçen "**hayır**" doğrudan ve bizatihi (liaynihi) Kur'an vahiyi değil; etkileri ve sonuçları itibariyle dolaylı olarak (ligayrihi) onun üzerinden her türlü nimet, bilgi, hikmet, imanın doğru yolu, hidayet, salih amel, teslimiyet, barış, esenlik, iç huzur, toplumsal dayanışma, yardımlaşma, cömertlik, iyilik, kardeşlik, sevgi vb. tutum ve davranışlardır. Eğer doğrudan hayır, vahiy olsaydı, bir sonraki ayette gelecek olan "daha hayırlı ayet" ifadesi, vahyin bizatihi anlam ve muhtevasında yani ruhunda üstünlükler mukayesesi yapmamıza yol açabilirdi.

Vahiy, Allah'ın rahmetidir. Ve bu rahmete nail olmak yukarıda saydığımız nimetlere kavuşmayı sağlar. Rahmeti dağıtmak, şu veya bu toplumun üzerine indirmek kimsenin tekelinde değildir (43/Zuhruf, 32). Kimse kendini diğerlerinden daha layık veya hak sahibi göremez. Allah kimseye, hiçbir topluma, renk topluluğuna veya ırka böyle bir ayrıcalık (imtiyaz) tanımamıştır. Nasıl gökten yağan yağmur yeri bereketlendirip cennete çeviriyorsa, gökten indirilen vahiy de insan hayatını cennete çevirir. Eğer yeryüzünde bir cennet tasarlamak mümkünse, bu ancak Kur'an vahiyi sayesinde mümkün olabilir.

Haset etmenin faydası yoktur, haset sahibini yer bitirir sadece. "**Allah, dilediğine rahmetini tahsis eder.**" Öyle olunca haset etmeyi bir kenara bırakıp Allah'ın rahmetinden istifade etmenin yoluna bakmak lazımdır. Ayrıca "**Allah'ın fazlı**" yani lütuf ve ihsanı büyüktür, herkese yeter. Eğer o dilerse bunu herkese dağıtır. Ama kime dağıtacağına, kimi kendi fazlından yararlandıracağına sadece kendisi karar verir.

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

106. Biz, daha hayırlısını veya bir benzerini getirinceye (kadar) **hiçbir âyeti neshetmez veya unutturmaz** (veya ertelemeyiz). **Bilmez misin ki Allah, gerçekten her şeye güç yetirendir."**

107. "(Yine) **Bilmez misin ki gerçekten göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Sizin Allah'tan başka veliniz ve yardımcınız yoktur.**

Vahidi'nin verdiği bilgilere göre, müşrikler "Muhammed'e bakar mısınız, ashabına bir emir veriyor, arkasından vazgeçiyor, bugün söylediklerinden bir gün sonra vazgeçiyor. Birbiriyle çelişen sözler bunlar" deyince bu ayet indi. Bir başka rivayete göre ayetin iniş sebebi, Yahudilerin zihinleri karıştırmak veya Kur'an'da çelişkiler olduğu fikrini telkin etmek amacıyla "Kur'an önceki kitapları teyit ettiğini söylüyor, ama o kitaplardaki hükümlerle uyuşmayan hükümler beyan ediyor. Aynı Allah farklı zamanlarda farklı hükümler verir mi?" diye sormalarıdır. Bundan önceki ayeti (2/105) göz önünde bulundurduğumuzda nüzul sebebiyle ilgili ikinci rivayetin daha makul olduğu anlaşılır.

Arapçada zıt anlamlı bir kelime olarak "**Nesih**" hem bir şeyi iptal etmek (22/Hac, 52), hem nakletmek, değiştirmek, aktarmak anlamlarına gelir. Bir kitabı veya metni istinsah etmek (45/Casiye, 29) bu kökten türeyen kelimedir (Şevkani). Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in tümüne Levh-i Mahfuz'dan Cebrail aleyhisselam aracılığıyla Hz. Peygamber'in kalbine nakledilmiş olduğu için "İstinsah edilmiş kitap" diyebiliriz (7/A'raf, 154; 45/Casiye, 29. İlk anlamında çölde yürüyen bir topluluğun izlerini rüzgâr sildiğinde bu kelime kullanılır, güneşin gölgeyi ortadan kaldırması da bununla ifade edilir. Ruhların bir bedenden diğer bedene geçtiğini iddia eden "tenasüh (ruh göçü/reenkarnasyon)", asırların birbirini takip etmesine (tenasuhu'l-kurun), miras mallarının birinden diğerine intikal etmesine (tenasuhu'l-mevaris) bu anlamdadır. Nesih kelimesinin bir başka sözlük anlamı da (nes') kökünden alınması durumunda "ertelemek, sonraya bırakmak"tır (9/Tevbe, 37). Buna göre bir şey faal hale gelmez, bekletilir veya ertelenir. Bu anlamın konuyla ilgisi önemlidir.

Istılah anlamı, Allah'ın bir hükmün yerine bir başka hükmü koyması, yerine ikame etmesi veya Şer'an yerleşmiş bir hükmün daha sonra gelen bir hitap ile ortadan kaldırılmasıdır. Eğer sonraki hüküm gelmeseydi, eskisi sabit kalacaktı.

Nüzul sırasına göre konuyla ilgili ayetler şunlardır: 16/Nahl, 101; 13/Ra'd, 39 ve 2/Bakara, 106.

Bu konu tartışmalı olsa da, genel olarak Kur'an-ı Kerim'de nesih (nasih-mensuh) olduğu kabul edilmiştir. Bu fikri reddedenler de vardır. Mesela Ebu Müslim el İsfahani, 41/Fussilet, 42. ayetten hareketle nesihi savunanlara şu üç noktadan itiraz etmektedir:

a) Neshedilmiş ayetlerden kasıt, Tevrat ve İncil'eki bazı hükümlerin Kur'an'ın inişinden sonra yürürlükten kaldırılması,

b) Bilgi, haber ve hükümlerin Levh-i Mahfuz'dan nakledilip vahyedilen kitaplara aktarılması (istinsah),

c) Ayetin ifade kalıbı neshin vuku bulmadığını, zira farz-ı muhal vuku bul-

saydı bile, var olan hükümden çok daha hayırlısının getirileceğinin bildirilmiş olmasıdır.

Sonra gelip de kendisinden öncekinin hükmünü ortadan kaldırana "nasih", hükmü yürürlükten kaldırılana "mensuh" denir. Geçmişe doğru gidildiğinde nesih hükmünün cari olduğu görülür. Müslim'in yer verdiği bir hadise göre "Zamanla neshedilegelmemiş hiçbir peygamberlik yoktur" (Müslim, Zühd, 14; Müsned, IV, 174.) Kurtubi'ye göre bunun anlamı "tebliğ ettiği halkının durumu bir durumdan başka bir duruma değişmemiş bir nübüvvet yoktur" demektir.

Mesela -Allahu a'lem- Âdem'in ilk çocuklarının ve torunlarının üremesini sağlayan kardeşler arasındaki evlilik cevazı, bir sonraki nesiller için yürürlükten kaldırılmış (Tevrat, Levililer, 18:9. 20: 17; Tesniye, 27: 22), o günden beri aile içi cinsel ilişki (ensest) kesin olarak yasaklanmıştır. Birbirini takip eden peygamberlerin getirdiği şeriatlerin bazı hükümlerinin sonrakiler için vaz'edilmediği bilinen bir gerçektir. Hz. Nuh'un gemiden çıkarken "kan hariç, bütün hayvanların etlerini helal kıldığı" rivayet edilmiştir. Bu hükme göre bütün hayvanlar bitkiler gibi mubahtı. Ancak Hz. Musa şeriatiyle bu hüküm neshedilmiştir (Levililer, 11; Tesniye, 14: 3-8; Kur'an-ı Kerim, 6/En'am, 146). Cumartesi yasağı Yahudilere özgüdür, biz Müslümanlara böyle bir yasak konulmamıştır. Yaklaşık 17 ay Müslümanlar Kudüs'e dönüp namaz kılarlarken Kâbe'ye dönmeleri emredilmiştir (2/Bakara, 144; Buhari, Tefsir, 2/12, 14; Müslim, Mesacid, 11-15). Yine Müslümanlar önceleri Aşure günü orucunu tutarlarken, sonra Ramazan ayı orucuyla yükümlü tutulmuşlardır (2/Bakara, 185; Buhari, Savm, 69; Müslim, Siyam, 125).

Kur'an'ın inişi sürecinde neshin vuku bulduğunu öne sürenler, daha spesifik örnekler gösterip mesela eşi ölen kadının durumunu belirten 2/Bakara, 240. ayetinin aynı sûrenin 234. ayetiyle neshedildiğini öne sürmüşlerdir ki, neshe karşı olanlar bu ayetlerin neshe delil teşkil etmediklerini, hükümleri arasındaki farklılığı izah ederek tezlerini savunmuşlardır.

Belirtmek gerekir ki, nesih sadece "hukuki-fıkhi" hükümlerle sınırlı olup Kur'an'ın bildirdiği haberler, inanç esasları, ahlaki normlar, varlık ve ahiret hayatı hakkında verilen bilgiler, mesajın anlamı ve muhtevasıyla ilgili değildir. Bu çerçevede temel bir inanç ilkesi vaz'edilmişken bir dönem sonra yürürlükten kaldırılması düşünülemez. İbn-i Cezzi, "verilen haberler"de de nesih olmayacağını söyler. Çünkü yüce Allah'ın önce yanlış bir haber verip sonra bunu doğru olanıyla tashih etmesi aklın kabul edebileceği bir şey değildir.

Neshi savunanlar, bunun lafız, hüküm ve hem lafız, hem hüküm bakımından üç şek olabileceğini iddia edip, akla pek de yatkın olmayan örnekler

göstermişlerdir. Bunlara göre neshe konu olan ayet sayısı 5 ile 200 arasında değişmektedir. Sayılardaki aşırı farklılık neshi savunanların tezlerini zayıflatmaya yetmektedir. Hz. Ömer'e dayandırılan "zina suçu recm cezası"yla ilgili ayetin metin olarak neshedildiği veya ilk yedi sûreden (es Sebu't-tıval) daha uzun bir sûre olan Ahzab sûresinin kısala kısala bu hale geldiğini söyleyenler olmuşsa da, bu iddiaların aslı astarı yoktur. Hakikaten bunlar fazlasıyla cüretkâr iddialar olup, Kur'an'ın koruyuculuğunun Allah'a ait olduğunu belirten habere (15/Hicr, 9) temelden aykırıdırlar. Bazıları da mesela bir ayetin lafzının neshedildiğini fakat hükmünün baki kaldığını ileri sürerler ki, lafzı olmayan kanunun hükmü olmayacağı gibi, lafzı unutturulan bir hükmün de unutturulmuş olması gerekir.

Neshin mümkün olduğunu öne sürenler (mesela Süleyman Ateş), "bazı ayetlerin beşer olması hasebiyle Hz. Peygamber (s.a.) tarafından unutulduğunu veya kendisine unutturulduğunu, bunların yerine başkalarının indirildiğini" söylemektedirler ki, böyle bir şey mümkün değildir. (Bkz. Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Bakara, 106 ve Nahl, 101. ayetlerin tefsiri). Ateş'in delil olarak gösterdiği 87/A'la, 6-7. ayetleri bu anlamı vermez: "Sana okutacağız, sen de unutmayacaksın. Ancak Allah'ın dilediği başkadır. Çünkü O, açıkta olanı da bilir, saklı duranı da!" Bu, Peygamberin kendisine gelen vahyin bir bölümünü veya birkaç pasajı unuttuğu değil, unutmamasının dahi ulûhiyetle ilgili bir mesele olup hipotetik olarak onun da unutabileceğini hatırlatmak içindir. Peygamber de olsa hiçbir insan kendi beşeri gücüne sonsuz bir güven duymamalıdır: "Dilersek sana vahyettiklerimizi gideriveririz" (16/İsra, 86). Bu, Hz. Peygamber'e gelen vahyin giderildiği anlamına gelmez. Hipotetik olana başka örnek de şudur: "Şirk koşacak olursan amellerin boşa gider" (39/Zümer, 65). Hz. Peygamber'in -haşa- şirk koşacağı hiçbir şekilde düşünülmeyeceğine göre, aldığı vahiyi unutması da düşünülemez. Bu peygamberliğin asli sıfatlarına aykırı bir durumdur. İslam bilgi geleneğinde ahlaki açıdan güvenilir hadis ravilerinin hayatlarının bir bölümünde tespit edilmiş unutkanlıkları, onların rivayetlerinin sıhhatinden puan düşülmesine yol açarken, vahiyi alan peygamber için böyle bir şeyi düşünmek mümkün değildir. Hiç şüphesiz Hz. Peygamber, Rabbinden her ne almışsa, olduğu gibi vahiy kâtiplerine dikte ettirmiş, sahabeler hemen hıfzetmiş, böylece bir anda binlerce insan tarafından tilavet edilir hale gelmiş ve nesilden nesle intikal etmiştir.

Nesih yerli yerine oturtulmadığı takdirde Kur'an'ı korumasız bir konuma getirmek mümkün olabilir. Oysa Kur'an "Allah'ın koruması altındadır" (15/Hicr, 9). Kapsamını fazlasıyla genişleterek neshin varlığını kabul edenlerin gösterdikleri çok sayıda örnek:

a) Hakikatte fıkıh usulü çerçevesinde düşünülmesi gereken, genel (amm) bir hükmün bir başka hükümle özelleştirilmesi (tahsisi); mutlak bir hükmün takyit edilmesi, müphem bir hükmün açıklanması (beyan), toplu (mücmel) bir ifadenin tafsil edilmesi veya istisnai bazı hükümlerle ilgilidir.

b) Bazı durumlarda ihtiyaçların değişmesi veya nihai bir gayenin tahakkuku için takip edilen bir yol (eğitim ve ıslah metodu) olarak tedrici nesih olarak anlaşılmıştır.

c) Cahiliyeye ait bazı adet ve uygulamalarının ortadan kaldırılıp yerine yeni hükümlerin konulmuş olması nesih olarak anlaşılmıştır. (TDV, İslam Ansiklopedisi, Nesih Md.)

Dikkatli bir inceleme ve usul bilgisi açısından bakıldığında, nasih-mensuh olarak addedilen ayet ve hadis rivayetinin telif edilebileceği görülebilir. Bu usulle ilgili meselelerden hareketle bazı bilginler, ayetlerin ayetle, hadislerin ayetle, hadislerin hadisle ve hatta ayetlerin hadislerle neshedilebileceklerini söylemişlerdir ki, bu son şıkkın düşünülmesi mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim bize tevatüren gelmiş bir kitaptır. Bugün iki kapak arasındaki Mushaf'ta yer alan ayetlerin tamamı "mütevatir"dir. Bazı ayetlerin neshedildiğine veya unutturulduğuna dair haberler ise "ahad"tır, hiyerarşide ahad olan mütevatir olanı yürürlükten kaldıramaz. Bu aynı zamanda hiçbir hadisin bir veya birkaç ayeti neshedemeyeceğini göstermektedir. Hiyerarşi, muhteva ve değer açısından ayet ile hadis aynı seviyede değildirler. Ayet her halükarda hadisin üstündedir; ayet vahiydir, hadis Bazen Hz. Peygamber'in içtihadı olabilir ve değer açısından ayet kesinlik ifade ederken hadis haber-i vahid olup zannidir. Ancak nesih değil de genel bir hükmün tahsisi veya mutlak olanın takyidi ya da toplu bir ifadenin ayrıntılandırılması manasında tabii ki sünnet (kavli, tatbiki ve sözlü) bu fonksiyonların hepsini görebilmektedir.

Sünnet'in Kur'an'ı hiçbir şekilde neshedemeyeceğini ikna edici delillerle savunan bilginlerden biri de İmam Şafii'dir. İmam Şafii'ye göre:

a) Nesheden (nasih) ile neshedilen (mensuh) aynı cinsten olmalı; bu ancak Kur'an'ın Kur'an'ı neshedebileceği anlamına gelir.

b) "**Ondan daha hayırlısını getiririz**" buyruğu, "hayırlı olanı" ancak kendisinin getireceğini gösterir.

c) Nesheden, neshettiğinden daha hayırlısını getirmeli, oysa Sünnet, Kur'an'dan daha hayırlı olamaz.

d) Bütün hayırlara sadece Allah'ın kudreti yeter, "Allah'ın her şeye kudreti yettiğini bilmiyor musun" bunun delilidir.

Muhtemelen nesih ile karıştırılan bir konu da, "hükümlerin illeti"yle ilgi-

li olan kısımlarıdır. Bilindiği üzere hükümler illetlere mebnidir. İllet ortadan kalkınca hüküm de ortadan kalkar, illet geri gelince hüküm de geri gelir. Bazı bilginler, yanlış olarak bunu neshe örnek göstermişlerdir: Mesela Hz. Peygamber (s.a.)'in "Sizlere kabir ziyaretini yasaklamış idim. (Şimdi) Kabirleri ziyaret edebilirsiniz" (Müslim, Cenaiz, 106; Ebu Davud, Cenaiz, 77) buyurmuştu. Bu hükümde söz konusu olan illetin, ilk Müslümanların, geleneksel toplumlarının etkisinde kalarak mezarları, ölüleri tapınma aracına dönüştürmeleri endişesidir. Bunun zamanla izale olması yani tehlikenin ortadan kalkmasıyla Allah'ın Elçisi de mezarları ziyarete izin vermiştir. Ancak zamanla mezarlar birer tapınak, ölüler de tapınılan nesne ve onlarda vehmedilen olağanüstü güç dolayısıyla yardım dilenilen varlıklar haline geldiklerinde bu hüküm -mezarları ziyaret yasağı- geri gelir, çünkü illet geri gelmiş olur. Bunun nesihle ilgisi yoktur.

Yine bir başka örnek "kurban etleri"yle ilgili farklı uygulamadır. Bir sene Hz. Peygamber (s.a.), kesilen kurban etlerinin bir an önce dağıtılmasını emretmişti, ertesi sene yine Kurban Bayramı'nda etleri saklayabileceklerini veya dağıtımını geciktirebileceklerini buyurdu. Sebebi sorulduğunda "Çünkü geçen sene Medine'de gezginci yoksul bedeviler vardı, etin bir an önce onlara ulaşmasını istedim" cevabını Verdi (İbn-i Mace, Edahi, 16; Tirmizi, Edahi, 94.) Belli ki bir sene önce Medine'de yoksul bedevilerin olması hükmün illetidir, ertesi sene illet ortadan kalkınca hüküm de değişmiştir. Bunun nesih ile ilgisi yoktur.

Bu açıdan bakıldığında konusuna ve muhtevasına göre ağır bir hüküm bir başka hükümle hafifletilebilir (cihad hükmünün hafifletilmesi, 8/Enfal, 65-66); hafif bir hüküm ağırlaştırılabilir (Aşure ve Ramazan orucu misali); eşit ağırlıkta veya hafiflikte olan bir hüküm aynı eşit düzeydeki bir başka hükümle ürürlükten kaldırılabilir (kıblenin değiştirilmesi gibi). Kurtubi, yürürlükten kaldırılan bir hükmün yerine bir başkasının konmayabileceğini söylemekte; buna da, önceleri Hz. Peygamber'le özel olarak konuşmak isteyenlerin sadaka vermekle yükümlü tutulup sonraları bundan muaf tutulmalarını (58/Mücadele, 12-13) örnek göstermektedir.

Bir başka husus neshin, vahyin iniş süresi ve aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.)'in hayatta olduğu zamanla sınırlı olmasıdır. Hatta bazı bilginlere göre, Hz. Peygamber (s.a.) hayatta iken hiçbir ayet hakkında "bu neshedilmiştir" ifadesini kullanmış değildir. Nitekim şu veya bu ayetin neshedildiğine ilişkin âlimler arasında bir söz birliği yoktur, dolayısıyla nesih konusundaki "icma vardır" hükmü de sağlam değildir. Vahyin kesilmesinden sonra neshin söz konusu olmayacağı konusunda icma vardır. Nihayet nesihle ilgili rivayetler sonraki dönemlere aittir. Neshin tahakkuku için öne sürülen başka şartlar da

vardır: Neshedilen bir hükmün bir süre yürürlükte kalmış olması; nasih ile mensuh arasında telifi mümkün olmayan bir çelişkinin bulunması; nasih ile mensuhun hüküm bakımından aynı güçte olması veya sonra gelenin bir öncekinden daha güçlü olması.

Nesih ile içtihat arasındaki ilişki de önemli bir konudur. Şöyle sorulmuştur: Usulüne uygun içtihatla nesih mümkün mü? Yani açık hükme rağmen içtihatla aksini yapılabilir mi? Mesela Kur'an'ın açık beyanına göre "hırsızlık yapanın eli kesilir." Bu apaçık bir hükümdür. Hırsızlığı suç sayıp, ceza ile ilgili hükmü yani el kesme haddini yürürlükten kaldırmak mümkün mü? Burada söz konusu olan hükmün:

a) Yöresel olarak kaldırılması;

b) Zamansal/dönemsel olarak kaldırılması;

c) Hükmün askıya alınması, durdurulması.

Hz. Ömer'in Remade yılına mahsus olarak konuyla ilgili içtihadı her üç maddeyi de kapsar. Çünkü Remade "kıtlık yılı"ydı, belli bölgede kıtlık vardı -mesela İslam'ın uzak diyarlarında kıtlık yoktu- ve bir yıllığına cezayı durdurdu yani askıya aldı. II. Halife'nin kararı, şüphesiz nesih sayılmaz, kesin zaruretle ilgili kamu otoritesinin kuvvetli bir içtihat desteğinde başvurduğu bir tasarruftur.

Son olarak "Nesih"i "beda" ile karıştırmamak gerektiği hususunun altını çizmek gerekir. "Beda" Allah'ın ilminde değişiklik meydana gelmesiyle fikir değiştirmesi, koyduğu bir hükmü beğenmeyip ve aklının daha iyisine ermesiyle ondan vazgeçmesidir. Böyle bir şey Allah için düşünülemez. Çünkü Allah'ın ilmi ve iradesi değişmez, O kullarını ve bütün varlıkları en iyi bilendir. İnsanlar gibi deneme-yanılma yoluyla gerçeği bulmaz, bir dönem koyduğu hükmü "ben bunu beğenmedim" deyip ondan vazgeçmez.

Vakıa böyle olunca, "**Biz, daha hayırlısını veya bir benzerini getirinceye** (kadar) **hiçbir âyeti neshetmez veya unutturmaz** (veya ertelemeyiz)" ifadesini -sadece bununla sınırlı olmamak üzere, ama- öncelikle geçmiş şeriatlerde var olmuş bulunan hükümler için düşünebiliriz. "Neshle unutturulan" önceki peygamberlerin o döneme veya o kavme mahsus bazı hukuki teamülleri, emrolundukları şeriatler olabilir. Bu mümkündür, zira yerel hükümlerin indirilmiş olduğu görmezlikten gelinemez. Binlerce peygamber gelip geçmiş, kavimlerini belli şeriatlere göre yaşamaya davet etmişlerdir. Her peygamber öncelikle kendi halkını uyarmak ve onların hayatlarını Allah'ın rızasına göre düzenlemekle yükümlü olmuştur. Son Peygamber, aynı zamanda son vahyin tebliğcisidir ve artık onun tebliğ ettiği mesaj da evrenseldir. Bu çerçevede ge-

len bir peygamberin kendisinden önce gelmiş bulunan bir peygamberin veya peygamberlerin şeriatlerinde var olan bir takım hükümlerden farklı hükümler getirmesi mümkündür. İnsanlar belki bunun farkında bile olmamışlardır, çünkü bilgi olarak da hafızalarında tuttukları bir şey değildir. Allah, kemal yolunda ilerleyen vahyin hükümlerini son tebliğde zirvesine ulaştırdı, böylece din kemale ermiş, Allah'ın nimeti tamamlanmış oldu.

Yeni gelen hüküm "**daha hayırlı**"dır. Razi, "daha hayırlı"dan kastın, insanların tabiatına daha kolay geleni değil, daha faydalı olanı anlamak gerektiğini söyler. Bu da her zaman "daha hayırlı"yı daha hafif hüküm kılmaz, Bazen daha ağır bir hüküm daha faydalı olabilir. Müslüman'ın gözettiği hayır, fayda ile beraber ahlaki olgunlaşma ve kemaldir. Bunun anlamı Allah'tan gelen ayetler, insan hayatının ahlaki yönden kemalini hedefliyorsa; yani siyasetten iktisadi hayatın tanzimine, sosyal ilişkilerden hukuka kadar her konudaki emir ve yasaklar ahlaki amaçlı ise, tarihte "tereddi" yoktur, aksine sürekli bir "kemal" vardır. Buradaki tereddi ve kemal manevi ve ahlaki niteliklerde ve muhtevalarda anlamlar olduklarından, modern felsefenin salt maddi hayatla ilgili öne çıkardığı "gerilik veya ilerilik"le veya "ilerleme inancıyla" ilişkili değildir. Belki geçmişte bazı hükümler, belli zaman ve mekânla sınırlıydı; ama artık Kur'an vahiyi ile tebliğ sona erdi: Bu yüzden Kur'an vahiyi hayır olup kemal yolunda en üstün formdur.

Diğer bir açıdan Kur'an 23 senede indirilmiştir. Bizim hayatımızda ve bundan sonra kıyamete kadar sürecek beşeriyetin hayatında da, kişilerin ve toplumların özel tarihsel ve toplumsal durumlarına göre hükümleri öne çıkar veya askıda durur. Bu adeta Kur'an'ın bugün de ve her an vahyedilmekte olduğunun bir başka ifadesidir. Mesela Hz. Ömer (r.a.), Remade adı verilen kıtlık senesinde hırsızlık cezasını askıya aldı, çünkü o sene insanların bir ihtimal aç kalıp zarureten hırsızlık yapabileceklerini yani özel kasıtları olmaksızın bu fiile zorlanacaklarını düşündü. Bir sene sonra hükmü tekrar yürürlüğe koydu. Bu, Hz. Ömer'in Kur'an'ın bir hükmünü neshettiği anlamına gelmez.

Bugün de dünyanın ve zamanın genel gidişine göre bazı hükümler devreye girer, bazıları beklemeye alınır. Bu dikey-tarihsel olduğu gibi, yatay-toplumsal da olabilir. Karşılıklı anlayış ve diyalogun olduğu bir toplumda Müslümanların gayrimüslimlerle olan ilişkileri Kâfirun (109) sûresindeki "Sizin dininiz sizin, bizim dinimiz bizim" hükmüdür. Ama aynı zaman diliminde Müslümanların topraklarının işgal edildiği yerde tabii ki meşru müdafaa hakkı olan savaş-cihad hükümleri yürürlüktedir. Demek ki aynı zaman diliminde toplumsal durumlara ve şartlara göre birbirine aykırı gibi iki hüküm geçerlidir. Topraklarını

işgalden kurtarmak isteyen biri, meşru müdafaa hakkını kullanırken, uçağa atlayıp iki saat sonra Müslümanların gayrimüslimlerle barış içinde yaşadığı yere gidecek olsa, hemen Kafirun sûresindeki hüküm hayata geçmiş olur. Oysa zamanın ve mekânın farklılaşması karşısında Kur'an vahyinin farklı seçenekleri bünyesinde bulundurduğu gerçeğini yeterince göz önünde bulundurmayan bazı bilginler, mesela Ebu Ubeyd "Savaşmamayı tavsiye eden her ayet Mekkidir ve (sonra) savaşı emreden ayetler tarafından neshedilmiştir" demektedir ki, bunun isabetli bir görüş olduğunu söylemek mümkün değildir.

"Bilmez misin ki Allah, gerçekten her şeye güç yetirendir." Allah'ın takdiri böyledir. Tarih bu minval üzere cereyan etmiş, hükümler zaman içinde değişmiş; bir topluluğa konulan kurallardan bir sonrakiler muaf tutulmuştur. Kitabın anası (Ümmü'l-kitap) O'nun elinde olduğuna göre, dilediğini siler-ortadan kaldırır (dilediğini) bırakır" (13/Ra'd, 39) veya "bir ayetin yerine başka bir ayeti" getirir: (16/Nahl, 101).

Bütün bunlardan sonra şöyle bir sonuca varabiliriz. Nesih'in üç alanda vuku bulduğunu söylememiz mümkün görünmektedir:

a) Varlık âleminde ve kozmik düzende: Bunun pekâlâ mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bilgi ve idrak düzeyimizi aşan bir varlık âlemi vardır. Bu âlemde her şey oluş ve bozuluş (kevn-ü fesad) halindedir. Bir takım objeler varlık âlemine çıkarken, diğerleri sahneden çekilmektedirler. Her şey hareket halinde olup değişim geçirmektedir. Bakî olan sadece Allah'tır. Varlık âlemindeki her obje, Allah'ın birer ayeti olduğuna göre, bu oluş ve bozuluş sürecinde bir kısmının çekilmesi, başkalarının düzen içindeki yerlerini alması mümkündür. Mesela bugün bazı yıldızların söndüğünü biliyoruz; bu yıldızların ışıkları hala dünyamıza doğru gelmektedirler.

b) Eski şeriatlerde nesih: Bunu yukarıda çeşitli örnekler vererek anlattık. Bu da bize tarih içinde Aydınlanma'nın iddia ettiği türden bir "ilerleme"den çok farklı bir inkişaf ve kemal olduğu fikrini ilham ediyor. Hz. Peygamber ile son vahyin de tamamlanmış olması, bundan sonra insanın kendi aklı gücü ve bilgi birikimi ile inkişafa ve kemale doğru yol alabileceğinin işaretidir. Ancak bu hiçbir şekilde vahyin aydınlatıcı ışığı olmadan mümkün olmaz. Vahiy aydınlatır, insanın aklı bu ışık altında görür, tefekkür eder, terkip eder, temyiz eder ve sonuçlar çıkarır. Vahiy nur ise akıl gözdür.

c) İslami hükümler içinde nesih: Bunun da çeşitli örneklerini göstermiş olduk.

Her üç ayeti (105-106-107) bir arada düşündüğümüzde konunun "**hayır**" kavramı etrafında dönüp dolaştığını söyleyebiliriz. Bu son derece ilginç bir noktadır. 105. ayette, Kitap ehlinden olan kâfirlerin ve müşriklerin Müslü

manlara bir hayır indirilmesinden hoşlanmadıkları belirtilir. Buradaki "hayr"ın Kur'an vahyi olduğunu söyledik. Nüzul ile bir arada düşünüldüğünde bu neredeyse kesinlik kazanır. Kitap ehli ile müşrikleri ortak noktada buluşturan husus, Efendimiz'e vahyin gelişini kabullenmemeleridir. Yahudiler, vahyin kendilerinden birine geleceğini düşünüyorlardı, müşrikler de eğer gelecekse sıradan birine değil, Mekke ve Taif'in eşrafına, aristokrat takımından birine gelmeliydi iddiasında idiler. 106. ayette yürürlükten kaldırılan (nesih) veya unutturulan ya da aslında ertelenen (nes')ler de birer ayettir. 107. ayette, eğer bu olaya hayret edilecekse buna gerek olmadığını, çünkü "göklerde ve yerde olanların (yani ayetlerin) Allah'ın mülkü" olduğu belirtilir.

Buradan konunun ikinci anlam düzeyine geliyoruz: Allah'ın indirdiği her ayet yani hüküm hayırdır. Her yeni gelen hüküm veya indirilen ayet, diğerinden daha hayırlıdır, daha iyi, daha fonksiyonel ve yarar getiricidir. Bu Allah'ın takdiri ve kullarına olan fazlı yani lütuf ve ihsanıdır. Bu süreçte takip edilen çizgi yani genel gidiş hep daha iyiye, daha güzele ve daha hayırlı olana doğrudur. Medine'de indirilen hükümlerin Mekke'dekilere göre daha farklı olması böyle bir iyileşme ve rahatlamanın, meşru güç ve iktidar kazanmanın, baskıdan kurutulup özgür bir ortama kavuşmanın, insanların mallarına ve emeklerine sahip olmalarının göstergelerinden biridir. Belki aynı iyileşme çizgisi geçmişte birbirini takip eden peygamberlerin tebliğ ettikleri şeriatlerde de gözlenebilir. İstisnalar hariç, her yeni gelen hüküm diğerinden daha iyi, daha rahatlatıcı olmuştur.

Bundan hareketle bu, tarih içinde İslami hükümleri algılar ve uygulamaya çalışırken, Müslümanların da takip etmeleri gereken bir yol haritasına işaret etmektedir. Bazı hükümler ertelenebilir, askıya alınabilir. Ama ana istikamet, temel yönelim hep daha hayırlı olana (iyilik, adalet, güzellik) doğru olmalıdır, bütün gayretler ve emekler bunun için harcanmalıdır.

"Gerçekten göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Sizin Allah'tan başka veliniz ve yardımcınız yoktur." Bunun anlamı varlık âleminde her türlü iktidar, servet ve bilgi izafidir, yegâne iktidar, izzet ve güç Allah'a aittir. Bu gerçektir, aksi düşünülemez, bu temel bilgiden kuşku duyulamaz. Allah mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Düzenin yasalarını tayin ve tespit eden O'dur. Böyle olunca yüksek ve sahici bilince sahip olan insanlar sadece Allah'a tevekkül ederler, sadece Allah'ı dost edinirler ve O'ndan yardım talep ederler.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ۗ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ
الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108. Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Resûlünüzü sorguya mı çekmek istiyorsunuz? Kim imânı inkâr ile değişirse, artık o, dümdüz yoldan sapmış olur.

"**Sual**"in istekte bulunmak ve soru sormak olmak üzere iki anlamı vardır. Burada her iki anlam da söz konusudur. Sûrenin 55. ayetinde İsrailoğullarının Hz. Musa'ya "Allah'ı apaçık görmek istedikleri"ni görmüştük. Bu ahmakça bir istekti. Yine yukarıda gördüğümüz gibi, kendilerine bir ineğin kesilmesi emredildiğinde bu emri yerine getirmemek için Hz. Musa'ya soru üstüne soru sormuşlardı. Gayeleri emri yerine getirmemekti. Başka olaylarda da peygamberlerini sorguya çekmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında peygambere soru sormanın iki gayesi olduğunu söylemek mümkündür:

a) Dini vecibeleri eksiksiz ve samimiyetle yerine getirmek amacıyla hükmün illetini veya hikmetini öğrenmek üzere soru sormak. Daha çok ve doğru bilgilere sahip olmak için sormak sakıncalı değildir; aksine gereklidir; çünkü bu iyi niyete dayalı ve bilgilenme amaçlıdır. Mesela içki ve kumar konusunda (2/Bakara, 219), "yetimler" hakkında (5/Maide, 220) sorulan sualler bu cinstendirler.

b) İşi yokuşa sürmek, görevden kaçınmak, mugalata (demagoji) yapıp vecibeyi yerine getirilemez hale getirmek, kadükleştirmek, sorgulamak amacıyla sorular sormak.

İlk soru biçimi meşrudur ve Kur'an-ı Kerim, insanların bilgilenmelerini tavsiye eder. Kişi bilmiyorsa, bir bilene "zikir ehline" sormalıdır (16/Nahl, 43 ve 21/Enbiya, 7). Bilgi edinmenin en verimli yollarından biri soru sormaktır; doğru bir soru cevabın yarısıdır.

İkinci soru biçimine 4/Nisa, 153. ayette tekrar değinilmektedir. Kitap ehli, peygamberden kendilerine "gökten kitap indirmesini" istemişlerdir. Hz. Musa'dan ise daha büyüğünü istemişlerdi: "Bize açıkça Allah'ı göster" (2/Bakara, 55) demişlerdi. Mekke müşrikleri de olmadık şeyler istemişlerdi. Mesela Hz. Peygamber'in Safa tepesini altın yapması veya dağları dümdüz edip ziraata elverişli hale getirmesi durumunda ona inanacaklarını söylemişlerdi (Müsned, I, 242).

Soruda niyet ve gaye önemlidir. Yasa koyucunun amacı insanların hayatında mümkün oranda belli hükümlerin geçerliliğini korumayı sağlamaktır. Dinin büyük bir bölümü ahlaki normların tesisini öngörür; manevi faziletlerin ve olgunlaşmanın yolunu gösterir. Maddi-somut hükümler tabii ki önemlidir. İşi ayrıntılara boğmak, verilen ana bilgilerle yetinmeyip zorlaştırma yönünde daha çok sual sormak tavsiye edilmiştir: "Ey iman edenler; size açıklanınca üzüleceğiniz birtakım şeyleri sormayın" (5/Maide, 101.) Bir şey açıklanmış ise, açıklandığı kadarıyla yetinmekte fayda vardır. Zira daha çok soru daha çok ayrıntı, daha çok

ayrıntı daha bağlayıcı hükümler demektir. Bu yüzden Allah'ın Elçisi, çok sorulduğu zaman cevapların aleyhte geleceği uyarısında bulunmuştur. Mesela Hacc ayeti indiği zaman, bir sahabenin "Her sene mi Hac edeceğiz?" diye sorup bunu da birkaç defa tekrar edince, Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: "Hayır! Benim sizi serbest bıraktığım hususlarda beni kendime bırakın. Sizden önce helak olan topluluklar, çok soru sormaları ve peygamberlerine karşı gelmeleri yüzünden helak oldular. Size bir şeyi emrettiğim zaman elinizden geldiği kadar onu yapın, bir şeyi de yasaklarsam onu bırakın" (Müslim, Hac, 37.)

Hudutlar bir koruluğa benzer. Yasak alan bu koruluğun dışında geniş ve özgür bir dünya vardır. Kişi bu küçük yasak alana yaklaşmadığı sürece özgürdür yani mubah alan içinde serbestçe hareket edebilmektedir. Çok soru sorarak kendi özgürlük alanını daraltmamalı. Bu, hem Şariat'ın vaz'ında söz konusudur hem sonraki dönemlerde müçtehitlerin hükümleri toplumsal gelişmelere ve zaman içinde yeni ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap vermeye çalışırlarken göz önüne alacakları temel bir prensiptir. Hatta birer toplumsal sözleşme hükmünde olan anayasa metinleri hazırlanırken bile fazla ayrıntılara girmemek, gözetilmesi gereken bir ilke olmalıdır.

İsrailoğulları, tabir caizse işi yokuşa sürmek istemişlerdir. Allah'ın emrine tam bir teslimiyetle bağlanmayı istemediklerinden soru üstüne soru sormuş, her defasında cevaplar aleyhlerinde gelip Şeriat onlar için ağırlaştırılmıştır. Onların çok sormaları, soruları çekişme ve cedel üslubunda dile getirmeleri ve adeta neredeyse Allah'la pazarlığa girişmeleri onlara ağırlaştırılmış bir şeriat şeklinde ceza olarak dönmüştür. Hakikaten bir Yahudi için, Havra'nın dışındaki dünya hükümlerle tanzim edilmiştir, bir tür mayın tarlası gibidir, Yahudi sanki nereye bassa bir hükmü ihlal etmiş yani bir mayını patlatmış olacak.

Kur'an bu konuda Müslümanları uyarmakta yani İsrailoğullarının içine düştüğü hatadan sakındırmak istemektedir. Bu çerçevede konunun daha derinlere inen boyutlarını da göz ardı etmemek gerekir ki, Kur'an'ın tam bu meseleyi zikrederken "imanı küfürle değiştirme"den söz etmesi bununla ilgilidir. Bunun teoloji ve teolojinin bir türlü sonu gelmeyen tartışma ve mücadelelerle ilgisi olduğu söylenebilir. Çoğu zaman Allah'ın zatı konusunda başlatılan teolojik tartışmalar insanı küfre götürür mahiyette gelişir. Mesela "Allah'ın kendi Zatı olarak ve her nasılsa öyle görülmesi" (Yahudilerin talebi); İsa'nın tabiatıyla ilgili spekülasyonlar ve bundan hareketle Tanrı'nın bir mi, üç mü olduğu, bir'in üç, üç'ün bir olup olmadığı türünden sorular ve tartışmalar bu türden boş ve içinden çıkılamaz meselelerdir. Ehlikitap bu türden tartışmalar, teolojik konular yüzünden Allah hakkındaki tasavvuru yanlış mecralara döktüler, işin

içinden çıkılamaz hale getirdiler. İşte bu tutum "**imanın küfürle değişimi**" olup "dümdüz bir yoldan sapma"dır. Dümdüz, rahat ve önü açık bir yolda, daha başka bir ifadeyle yolun tam ortasında yürümek varken, insanın bilgisizlik ve Allah'a karşı saygısızlık sonucu yoldan sapması tam bir trajedidir.

Kur'an-ı Kerim'e göre sahabiler Efendimiz'e 5'i gayb olayları, 8'i dünya hayatıyla ilgili olmak üzere 13 soru sormuşlardır. Bunlar da:

1) Kıyamet ne zaman kopacak? (7/A'raf, 187; 79/Naziat, 42 ve 33/Ahzab, 63);
2) Kıyamet gününde dağların durumu ne olacak? (20/Taha, 105-107);
3) Ruh hakkında? (17/İsra, 85);
4) Azap gerçek midir? (10/Yunus, 53);
5) Zülkarneyn hakkında (18/Kehf, 83.);
6) Hilaller hakkında (2/Bakara, 189);
7) Allah yolunda harcama (infak) (2/Bakara, 215);
8) Haram aylarda savaş hakkında (2/Bakara, 217);
9) Alkollü içki ve kumar hakkında (2/Bakara, 219);
10) Yetimler hakkında (2/Bakara, 220);
11) Kadınların özel halleri hakkında (2/Bakara, 222);
12) Ganimetler hakkında (8/Enfal, 1);
13) Helal kılınan şeyler hakkında (5/Maide, 4). (Daha geniş bilgi için bkz. Kadir Canatan, Kur'an'da Hz. Peygamber'e sorulan 13 Soru.)

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾

109. Kitap ehlinden çoğu, kendilerine gerçek (hak) **apaçık belli olduktan sonra, nefislerini** (kuşatan) **kıskançlıktan dolayı, imânınızdan sonra sizi inkâra döndürmek arzusunu duydular. Fakat Allah'ın emri gelinceye kadar onları bırakın ve** (onlara ne sözle, ne de eylemle) **ilişmeyin. Hiç şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir.**

Bu ayette Kitap ehli ile Müslümanlar arasında pek de adı konulmamış gizli bir mücadeleye dikkat çekilmektedir. Bu Kur'an'ın uyarıları arasında yer alan ihbari bilgilerden biridir, bu tür bilgilerin zaman içinde ve deneysel olarak doğrulukları anlaşılabilir. Açıkça belirtildiği üzere Kitap ehli Müslümanları kıskanmaktadır.

Kıskançlık yani "**Haset**" kişinin kendinde olmayan bir nimetin bir başka-

bere sahip olsunlar ki! Ebu Cehil, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilen bir elçi olduğunu biliyordu ancak ruhunu kavuran haset onu inkâr etmeye sevk etti, üstelik "Allah adına" yemin ederek Hz. Peygamber'i tanımayacağını ilan etti. Kabile rekabetinin ateşlediği haset ona düşmanlığa devam etmekten başka yol bırakmadı. (Bkz. 113/Felak sûresinin tefsiri.)

Bu anlam çerçevesinden bakıldığında kitap ehli, Müslümanları kıskanıyorsa, bu onların dinlerini, dinin ana referans çerçevesi olan Kur'an-ı Kerim'i kıskandıkları anlamına gelir. Dolayısıyla onları dinlerinden vazgeçirmelerini istemeleri ve bunun için çalışmaları anlaşılır bir durumdur. Kıskanılan sadece şu veya Müslüman halk, kavim veya ırk değil, İslam hidayetine dâhil olan herkestir. Yani, bir baba kendi öz oğlunu İslam'a girdiğinde kıskanır ve onu kendi dininden vazgeçirmek isteyebilir. Burada dikkat edilecek husus şu ki, Müslümanlar hasımlarının şerrinden emin olmak istiyorlarsa, dinlerinin esaslarına samimiyetle bağlanmalarıdır, yoksa dinlerini bir kenara bırakacak olurlarsa, düşmanlarının onları kıskanmasına mahal kalmaz, zaten onlar açısından maksat hâsıl olmuş demektir. Kitap ehli, Müslümanları da yoldan çıkarmadıkça peşlerini bırakmayacaklardır (4/Nisa, 44).

Kitap ehlinin içine düştüğü bu kıskançlığın bir hakikat değeri ve ahlaki bir temeli yoktur. Zira kitap ehli, hakikatin ne olduğunu biliyor, çünkü aslında kendi kitaplarına dikkatli bir biçimde kulak verecek olsalar, İslam ile kendi dinlerinin aynı kaynaktan neş'et ettiğini, indirilen vahiylerin ortak ahlaki prensipleri vaz'ettiklerini göreceklerdir, nitekim bilginleri bunu yakinen bilmektedirler. Kaldı ki, son vahyin kendilerine değil de, Arapların içinden bir insana indirilmiş olması, Allah'ın kendi rahmetini ve lütfunu dilediği gibi takdir etmesiyle ilgilidir (4/Nisa, 54.)

Hasedi (kıskançlık) başkasında olan bir nimetten ondan yoksun bırakılması şeklinde tanımladığımıza göre, Kitap ehlinin Müslümanların sahip olduğu nimetin ne olduğunu sormak gerekir? Hiç şüphesiz bu nimet Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an, Allah'ın son vahyidir, Cebrail aleyhisselam tarafından Hz. Peygamber'in kalbine ilka edilmiştir, Hz. Peygamber her nasıl almışsa olduğu gibi vahiy kâtiplerine dikte ettirmiş, binlerce sahabe hıfzetmiş, yazılı Mushaflara aktarılmış ve bugüne kadar bize öyle gelmiştir. Tevrat ve İncil ise, çok sonraları rivayetler, şifahi bilgiler, anlatımlar olarak kaydedilmişlerdir. Bu yüzden Kitap ehlinin temel sorunu Kur'an'la olup bütün gayretleri Kur'an'ın vahiy olmadığını kabul ettirmeye ve bu yönde Müslümanlar arasında bir inanç ve kanaatin yayılmasına çalışmaktan ibarettir. Kur'an'ın tarihsel okunması, hermönetik çalışmalar, hükümlerin yanlış bir bağlamda nüzul zamanına ve nüzulün

gerçekleştiği mekâna indirgenmesi, vahiy etrafında oluşturulmaya çalışılan şüpheler hep bu amaca matuftur. Çünkü ancak bu sayede yani Kur'an'ın vahiy olmayıp Hz. Muhammed (s.a.)'in sözü, bildiği Arapça dil ve imkânlarla yazıya geçirdiği bir "metin" olduğu kabul ettirilmesiyle Müslümanlar dinlerinden geri çevrilecek yani irtidat etmeleri sağlanacaktır.

Müslümanları dinlerinden döndürmenin çeşitli yol ve yöntemleri vardır, bunlar zamana ve toplumsal durumlara göre farklılıklar gösterirler. Mesela Medine'de Yahudilerinden bir grubun Uhud savaşına katılan Müslümanları dinlerinden çevirmek için "Başınıza geleni gördünüz, doğru yolda olsaydınız bunlar olmazdı" demeleri, içlerine kuşku düşürmeye çalışmaları gibi. İnancı güçlü Huzeyfe (r.a.)'nin asla dininden dönmeyeceğini anlatması meyanında verdiği cevap kıyamete kadar gücünden hiçbir şey kaybetmeyecek bir serlevha hükmündedir: "Ben Allah'ı Rab, İslam'ı din, Kur'an'ı imam, Kâbe'yi kıble ve mü'minleri kardeş olarak seçtim."

Yine ilk dönemlerde, dinin ciddiyetini bozmak amacıyla, sabah İslam'a girip akşam çıkıyorlardı (Bkz. 3/Al-i İmran, 77). Hiç şüphesiz, çağımızda yol ve yöntemler değişmiş bulunmaktadır. Belki şimdi başka şekillerde olmaktadır:

1) Müslümanların dinlerinden döndürme veya Müslüman toplumları parçalama amaçlı misyonerlik faaliyetleri.

2) Kültürel politikalar, medya üzerinden yürütülen algı operasyonları, İslamiyet'in "fanatizm, fundamentalizm, şiddet ve terör dini" olarak algılatılması.

3) Küresel hâkim güçlerin tahakküm ve hegemonyalarını sürdürmeye matuf kalkınma programları.

4) Müslümanların duygu, düşünce ve hayat tarzını kökten değiştirmeyi hedeflemiş modernleşme projeleri, eğitim programları.

5) Bilimsel araştırmalar; oryantalizm, hermönetik ve İslamologların çalışmalarıyla İslam'ın tahrifata uğratılması.

6) Otoriter laiklikle din ve vicdan özgürlüğü üzerinde kurulan baskılar.

7) Dini görünürlüğün yasaklanması; dini hayatı ciddiye alan insanların toplumsal ve kamusal hayatın dışına itilmesi, onlara bu alanlarda görev verilmemesi.

8) Ahlaki dejenerasyon, magazin ve eğlence kültürünün teşvik ve tervic edilmesi.

9) Fuhşun ve münker hayat tarzının mü'minler arasında yaygınlaştırılması.

10) Ve nihayet bütün bunların etkili olmadığı zamanlarda Müslümanlara karşı fiili askeri müdahale ve işgallere başvurulması vs.

Kitap ehlinin bu tutumlarına karşı verilecek en iyi cevap **"af ve hoşgörü"**-

dür. Ancak bu, **"Allah'ın emri gelinceye kadar"** takip edilecek yoldur. Allah'ın emrinden kasıt, Müslümanların her açıdan şartların onların lehine gelişip üstün konuma geçecekleri zamana kadar beklemek, gerekli gereksiz fevri ve zarar getirici tutumlardan kaçınmaktır. **"Allah'ın günleri"**nin kıyamet günü olduğunu söyleyenler vardır.

Bu arada önerilen af, hakikatte tepkiden sarf-ı nazar edilmesi anlamına gelir. Söz konusu olan tepki fiili, sıcak çatışma demek olan tepkidir. **"Af"**, günah teşkil eden bir fiil dolayısıyla fiilin sahibini sorumlu tutmayı bir kenara bırakmaktır. Bu, kuşkusuz onu sorumsuz kılmaz veya yaptıklarının doğruluğuna delil teşkil etmez, sadece bir süreliğine ona cevap veya ceza vermekten sarf-ı nazar etmeyi öngörür. **"Sefh"** de görmezlikten gelmek olup Türkçe'deki en yakın karşılığı "hoşgörü"dür. Bu anlamda hoşgörü, hakikatte yanlış olan bir tutum veya davranışı tolere etmek, görmezlikten gelmek demektir. "İman edenlere söyle, Allah'ın günlerini ummayanları bağışlasınlar" (45/Casiye, 14); veya "Onları güzel bir tarzda terk et (kendi hallerine bırak)" (73/Müzemmil, 10)

Bunun yanında **af ve hoşgörü** her zaman ve her durumda takip edilecek bir yol değildir. Yerine ve duruma göre kişi affeder yani vuku bulan bir yanlışlık ve hataya karşılık vermez, yanlışlık ve hatayı tolere eder. Af'fı mukabelede bulunmamak şeklinde anlamak demek, büsbütün pasif durmak, hareketten kesilmek demek değildir. Bu arada verimli bir diyalog, karşılıklı müzakere, nasihat, fikri alışveriş gibi etkinlikleri devam ettirmek gerekir.

Af ve hoşgörünün bize ima ettiği başka bir anlam çerçevesi, ehlikitap, onları doğru inançtan çıkaran, yolun tam ortasından saptıran teolojik tartışmalara girişmemek; din adına varlığın doğru bilgisi, dünya hayatının anlam ve amacı, insanın ahlaki kemali ve insanlığın yararına olan konulara iltifat etmeleridir.

"Allah, her şeye güç yetiren" olduğuna göre, eninde sonunda her şey yerli yerine oturacak, Müslümanlar Allah'ın emrinin tahakkuk etmesiyle hak ettikleri üstünlüğe sahip olacaklardır. Ayet, inkârcılar için bir tehdidi (vaid) ima etmektedir. Bu arada Müslümanlara düşen görev "Hayırlarda yarışmak" (83/Mutaffifin, 22) olmalıdır

وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ ۗ إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

110. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin; önceden kendiniz için hayır olarak neyi takdim ederseniz, onu Allah katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı görendir.

Yüce Allah, kitap ehliyle ilgili uyarıları yaptıktan sonra Müslümanların takip etmeleri gereken yol haritasını belirlemektedir. Buna göre Müslümanlar, onları dinlerinden geri çevirecek her türlü teşebbüse karşı uyanık olurlarken, Kitap ehliyle gereksiz teolojik tartışmalara, faydasız spekülasyon ve polemiklere girmeden namazı kılmaya ve zekatı vermeye özen göstereceklerdir. Tabii ki sahih inancı anlatma ve gelen eleştirilere cevap verme görevi ihmal edilemez ancak temsil ve imanın ete kemiğe bürünmesi demek olan pratik yani salih amel en etkili yoldur.

"**Namaz ve zekât**", bir Müslüman'ın bireysel ve toplumsal hayatında merkezi öneme sahip iki ibadettir. Manevi olarak namaz hem insanın ruhunu ulvi istikamete yöneltir, hem cemaat halinde eda edilmesi dolayısıyla toplumsal yapıyı takviye edip birlik ve beraberliği sürekli kılar. Zekat da bir yandan insanın bireysel olarak ruhen arınmasını (tezkiye) sağlarken, diğer yandan yoksul ve muhtaç kesimlere satın alma gücü kazandırmak sûretiyle ekonomik ve sosyal hayatı sarsıntı ve çöküntülere karşı korur. Üretim, istihdam ve işsizlik gibi önemli sorunların çözümünde zekâtın, zayıf kesimlere kazandırdığı satın alma gücünün önemli payı vardır.

Namaz mü'minleri Sırat-ı Müstakim üzere dimdik tutacak, Allah ile olan irtibatlarını sıklaştıracak, her an Allah'ın gözetimi altında ve huzurunda olduklarının bilincini diri tutacak; zekat da üretkenliği sağlayacak, toplumsal sermayelerinin artmasına, insanlar ve gruplar arasında dayanışma ve yardımlaşmanın gelişip serpilmesine yardım edecektir.

Namaz ve zekât sadece dünyevi faydalar sağlamaz, ahiret mutluluğunun da teminatı, tabir caizse verimli yatırımıdır. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: "Kişinin öz malı önden (dünyadan ahirete) gönderdiği, mirasçısın malı ise geride (dünyada) bıraktığıdır" (Buhari, Rikak, 12.) Kur'an-ı Kerim, "hayır" olarak takdim edilen şeyin insanın "kendi nefsi, kendisi için" olduğunu söyler. Hayır, en yüksek düzeyde fayda ve bu faydaya götüren şey demektir. Kur'an terminolojisinde en yüksek hayır Allah'a itaat ile elde edilir. Kurtuluşun yegâne yolu budur: "Hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz" (22/Hac, 77).

İnsan "**önden**" yani dünyada iken kendisi için ahirete bir yatırım olarak gönderdiği her şeyin mutlaka karşılığını alacaktır. İnsan, iyilik ve güzellik olarak her ne yapıp ahirete gönderiyorsa, bu yatırımı "**kendi nefsi**" yani kendisi için yapmaktadır. Elbette yatırımının semeresini alacaktır. Bu, Yüce Allah'ın vaadidir. Gönderilen hayır, yardım, infak, iyilik ve güzellik türünden işler "**Allah'ın katında**" saklanır, özenle korunur. Kimse onlara zarar veremez, sağlayacakları faydayı zayi edemez.

Başkalarının ne yaptığı, neyin peşine takılıp onlara ömür olarak tevdi edilmiş bulunan emaneti nasıl heder ettikleri önemli değildir. Müslümanların görevi, namaz, zekât ve diğer emredilmiş iyilikler ve güzelliklerle yaşamak, bunları yaygınlaştırmak, iyilik ve güzelliklerin temsilciliğini üstlenmek olmalıdır. Müslümanların görevi "**ma'rufu emretmek, münkerden sakındırmak**"tır (3/Al-i İmran, 110), tarih sahnesinde bu misyonla yer alırlar. Eğer farklı din müntesipleri arasında bir yarış olacaksa bundan daha övgüye değer yarış düşünülemez. Nihayetinde kimin ne yaptığını Allah kesin olarak hem bilmekte, hem görmektedir. Adil, merhametli ve her şeyi hakkıyla bilip ihata eden (Muhit) Yüce Allah'ın gözetimi altında yaşayıp iyilik ve güzellik yapmaktan daha mutluluk ve güven verici ne olabilir!

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

111. Dediler ki: "Yahudi veya Hıristiyan olmayan hiç kimse kesin olarak cennete giremez." Bu, onların kendi kuruntularıdır. De ki: "Eğer doğru sözlüyseniz, kesin-kanıtınızı (burhan) **getirin."**

112. Hayır, kim (güzel davranış ve) **iyilikte bulunarak** (muhsin olarak) **kendisini** (yüzünü) **Allah'a teslim ederse artık onun Rabbi katında ecri vardır. Onlar için korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.**

Yahudi ve Hıristiyanların kendilerinden başkasının yani başka din müntesiplerinin kesin bir dille (cennete giriş fiilinin başına 'len' getirilmiştir) iddia etmelerinin sebebi, kendilerinin Hakikat üzere olduklarına ilişkin bir inanca sahip olmaları ve bununla ilgili olarak Allah'ın seçilmiş-özel kulları oldukları yolundaki iddialarıyla ilgilidir. Bu iddiaya kendilerini inandırdıklarından kurtuluşa erdiklerine kesin kanaat getirmiş, dahası buna hak sahibi olduklarına inanmaya başlamışlardır. Bu inanç, onları cenneti tekelleri altına almalarına sebebiyet vermektedir. Bu ise temeli olmayan bir kuruntudur. Hz. Ali, insanın kuruntulara güvenmemesi gerektiğini söyler. Çünkü kuruntu sahici olmayan yalancı emtia hükmündedir.

Yahudilere göre kendileri "Tanrı'nın seçilmiş kavmidir"; Hıristiyanlar da Kilise'ye bağlandıkları için kurtulmuşlardır zira iddialarına göre "Kilise'nin dışında kurtuluş" yoktur. Bu, kritik edilmeye değer inanç onları büyük bir yanılgıya sürüklemektedir.

Kur'an-ı Kerim, bunun açık-somut kanıtını, güvenilir bilgi ve belgesini istemektedir (27/Neml, 64). Hukuktaki temel bir ilke burada da söz konusudur: İddia müddeiye (iddiayı öne sürene) aittir. Madem bir iddiada bulunuyorlar, bunu kanıtlamaları gerekir.

"**Burhan**" kesin bilgi ve belge ihtiva eden delil veya belgedir. Bir iddia ancak kanıtla, belge ile doğrulanabilir. Böyle olunca, kimin elinde cennete kesin olarak gireceğine ilişkin bir belge olabilir ki! Cennet, Allah'ın mülkü, nimeti ve O'nun rızasına göre dünya hayatını yaşayıp başarıyla tamamlayanların ödülü olduğuna göre, söz konusu belge (burhan) ancak Allah'ın katından getirilebilir. Allah ise kimseye böyle bir belge vermiş değildir. Olsa olsa bu, Yahudi ve Hıristiyanların kuruntuları, boş temennileri olabilir ancak.

"**Hayır**!" Cennete girişin tek bir yol haritası vardır. Bilgi veya belge hükmünde olan bu harita herkes için geçerlidir. O da "**kim** (güzel davranış ve) **iyilikte bulunarak** (muhsin olarak) **kendisini** (yüzünü) **Allah'a teslim ederse, artık onun Rabbi katında ecri vardır**." Başka yol ve yöntem yoktur. "**Muhsin**" güzellikle ve güzelce davranışlarda bulunan kimseye denir. Bu tür davranışta hem iyilik ve fayda vardır, hem de estetik ve şıklık. Bunun aşkın bir bilinçle ilişkili olduğunu Hz. Peygamber (s.a.) belirtir: "**İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor**" (Buhari, İman, 37; Müslim, İman, 57.)

Belirtmek gerekir ki, cennet kimsenin tekelinde değildir. Müslümanlar da sadece "inandık, Müslümanız, nasılsa cennete gireceğiz şu halde dilediğimiz gibi hareket ederiz" diye gaflet içinde olmamalılar. Cennet kapılarının anahtarları sahih iman ve salih amel hammaddesinden imal edilmiştir. Dinin hükümlerini yerine getirmeyen, dinleri ne emrediyorsa tersini yapanlar nominal Müslümanlıklarıyla cennete kesin olarak gireceklerinden emin olamazlar. İman ve salih amelde bulunanlar elbette cennete girecektir, bu yüce Allah'ın vaadidir; ancak cennete giriş ne Müslümanların ne Kitap ehlinin kuruntularıyla olacak iş değildir (bkz. 4/Nisa, 122-123; 2/Bakara, 62 ve 5/Maide, 69).

İhsan, sadece davranışı değil, bütün benliği, varlığı kaplamalı, onun ruhu, muhtevası olmalıdır. Bu da ancak insanın varlığını, kişiliğini Allah'a teslim etmesiyle mümkündür. "**Vech**" kişilik, bir şeyin kendisi veya "secde"den kinaye ibadettir. Secde yüzün yere kapanmasıyla eda edilir. Araplara göre yüz, bir şeyin bütününü ifade eder. Yüz, insan ruhunun, iç dünyası ve kişiliğinin aynası hükmünde işlev gördüğünden, yüzünü bir şeye hasreden, hakikatte bütün benliğini hasretmiş sayılır. Bu açıdan, yüz, bedenimizde en şerefli organ kabul edilmiştir. Bütün beden örtülü olsa da, insanı yüzünden tanırız. Yüz örtülü

olup bütün beden açıkta olsa, insanı -eğer aile bağları, uzun yıllara yayılan dostluklar ve beraberliklerle süreklilik kazanan bir ilişkimiz yoksa- diğer organlarından tanımamız güçtür. Yüz'ün Allah'a teslim edilmesi, kalbin safiyetini, niyetin yüceliğini, duyguların ulviliğini, hasbiliği, samimiyet ve içten sadakati ifade eder. Kısaca ihlasın bir başka anlatımıdır.

Her fiil ve ibadette niyet önemlidir. Niyetin ihlaslı, saf ve katıksız olması gerekir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "Allah sizin sûretlerinize ve amellerinize bakmaz, ancak kalplerinize ve niyetlerinize bakar" (Müslim, Birr, 34; İbn-i Mace, Zühd, 9). Bu tabii ki amellerin önemsiz olduğunu göstermez. Aksine iman ve salih amel her şeyin üstündedir. Amellerden maksat, marifetullah ile kalbin temizlenmesi, Allah'tan başka her şeyin önemsizleştirilmesi ve vahyin ışığıyla nurlandırılmasıdır. Bunun başlangıç noktası irade ile bir arada düşünülen niyettir. Bu yüzden Buhari'nin Sahih'ine aldığı ilk hadiste "Ameller ancak niyete göredir" buyrulmuştur. Bunun ne anlama geldiğini **Razi**, tefsirinde yer verdiği bir hadisle şöyle anlatmaya çalışır: "Allah rızası için güzel koku sürünen kimse, kıyamet gününde miskten daha güzel kokar halde gelir. Allah rızası dışında koku sürünen kimse ise, kıyamet gününde leşten daha pis kokarak gelir." Razi'ye göre, koku sürünmekten maksat gösteriş, karşı cinsi etkileme, tahrik etme veya zenginlik belirtisi ise kötü bir niyetin tezahürüdür; ancak Hz. Peygamber (s.a.)'in sünnetini yerine getirmek, çevreye kötü koku yayıp insanlara eziyet vermemek, mescide saygıyı ifade etmek içinse, bu da iyi niyetin göstergesi olur. Fiil aynı, ama niyet farklı, dolayısıyla Allah katında karşılık da farklı olacaktır.

İşte niyetleri ve amelleri birbiriyle uyumlu olanların "**Allah katında büyük ecirleri**" vardır. Yapıp ettiklerinin hiçbiri zayi olmaz, önden her ne göndermişlerse Allah katında saklanmakta, karşılarına çıkartılmak üzere bekletilmektedir. Böyleleri aynı zamanda "**korkuya kapılmayacak, hüzünlenmeyecek.**" Geçmişte yaptıkları veya yapmadıklarından, şimdi içinde bulundukları vaziyetten ya da geleceğe ilişkin karşılaşacakları durumlardan dolayı korkuya kapılmayacak, hüzünlenmeyeceklerdir. Öyleyse, Yahudiler ve Hıristiyanlar, samimiyetle kurtuluşu istiyorlarsa, cennete girmeyi arzu ediyorlarsa, herkese güzellikle ve güzelce davranacaklar, bütün benliklerini, kimlik ve kişiliklerini sadece ve sadece Allah'a tahsis edecekler; soylarına güvenmeyecekler, boş temenni ve hüsn-ü kuruntularla kendilerini avutmayacaklar, kendi kendilerini aldatmayacaklardır. Bu, aynı zamanda üç dini öğretinin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet) arasında işaret edilen ortak payda hükmündedir: Allah'a tam teslimiyet ve ihsan ile hareket etmek.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

113. Yahudiler dediler ki: "Hıristiyanlar bir şey (herhangi bir temel) **üzere değillerdir"; Hıristiyanlar da: "Yahudiler bir şey üzere değillerdir" dediler. Oysa onlar, Kitab'ı okuyorlar. Bilmeyenler** (bilgisizler) **de, onların söylediklerinin benzerini söylemişlerdi. Artık Allah, kıyâmet günü anlaşmazlığa düştükleri şeyde aralarında hüküm verecektir.**

Müslümanlara önerilen Allah'a tam teslimiyet ve ihsan üzere hareket etmektir. Kitap ehliyle gereksiz tartışmalara girişmenin faydası yoktur. Teolojik tartışmalar ve asli gayesini şaşırmış kelami cedel, bilginin imanda, imanın amelde tezahür ettiği sahih dini hayatı gölgeler; dinde aşırılıklara (guluvv) sebep olur. Nihayet kitap ehli sadece Müslümanlarla değil, kendi aralarında da tartışıp dururlar. Birbirlerini karşılıklı olarak "herhangi bir şey üzere olmamak"la suçlayıp, inanç ve iddialarının güvenilir bir temelden yoksun olmadığını söylerler. İki taraf da birbirlerini hakiki din üzere olmamakla suçlamaktadırlar. Bu suçlamalara göre, gerçeklik temeli olmayan bir dine bağlanmanın akli temeli de olmaz.

Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki din tartışması derin inanç ve bakış açıları farklılıklarına dayanmaktadır. Yahudiler, hiçbir zaman Hz. İsa (a.s.)'yı Allah'ın elçisi kabul etmediler. Hele sonraları formüle edilen "Tanrı'nın oğlu" inancını kabul etmeleri düşünülemez bile. Onlara göre Hz. İsa, -haşa- pek de aklı başında olmayan, meczup biriydi; dini bir gelenekten gelmiyordu, muteber bir din zümresine mensup değildi. Yahudilik içinde ikilik doğurdu; din adamlarını küçük düşürdü; onları sahtekârlıkla, ikiyüzlülükle ve halkı sömürmekle suçladı. Bundan dolayı Romalıların onu tutuklayıp ortadan kaldırmasını istediler, sadece istemekle kalmayıp bu iş için kulis yaptılar, Roma valisi üzerine baskı kurdular.

Hıristiyanlar açısından Yahudilerin Hz. İsa'ya karşı takındıkları tavır hiçbir zaman affedilemez. Hz. İsa'nın başına ne geldiyse, sebebi Yahudilerdir, öyle ki bu hasmane tutum ve faaliyetlerinden dolayı "Tanrı katili" sayılırlar. Çünkü Roma valisi, Hz. İsa'nın çarmıha gerilip cezalandırılmasına pek gönüllü değilken, Yahudi din adamları ve önde gelenleri onu buna adeta zorladılar.

İşin ilahiyat kısmına gelindiğinde, aralarında ortaya çıkan tartışma başka

bir bağlama kayar. İki tarafın karşılıklı olarak birbirlerini "temelsizlik"le suçlamaları, bir noktada tabii ki İslamiyet'i ilgilendirmeye başlar. Çünkü Tevrat ve İncil'in temeli vahiydir, vahiy İslam'ın da temeli olup, Kur'an son vahiy olarak Hz. Muhammed (s.a.)'e indirilmiştir. Üstelik Kur'an-ı Kerim, her iki din mensubunu kendi dinlerinin asli temeline çağırmaktadır: "De ki: -Ey Kitap ehli, Tevrat'ı, İncil'i ve size Rabbinizden indirileni ayakta tutmadıkça (ikame etmedikçe) hiçbir şey üzerinde değilsiniz" (5/Maide, 68.)

Kur'an-ı Kerim, bu suçlamanın yanlış bir yol olduğunu belirtmektedir. Ayrıca iki tarafın kitabı okumasına rağmen bu iddiada bulunmaları şaşırtıcıdır. Buradaki "**kitap**" her dinin referans çerçevesi olan kitap olabileceği gibi -Yahudiler için Tevrat, Hıristiyanlar için İncil-, doğrudan Kur'an-ı Kerim de olabilir. Yahudiler ve Hıristiyanlar kendi kitaplarına dikkatlice baksalar, Allah tarafından vahyedilmiş bu kitapların dinin hakikatlerini ihtiva ettiklerini göreceklerdir. Dışarıdan katılan unsurlar, din adamlarının kemikleşmiş yorumlara ve dinlere ilave edilenler ayıklanacak olursa, Tevrat ve İncil, dinlerin gerçeklik temelini inkâr etmezler; aksine Allah'ın birliğine, O'na itaat etmeye çağırırlar.

Ancak ayette kastedilen kitabın Kur'an-ı Kerim olması ihtimali daha kuvvetlidir. Nihayet "El" takısıyla "El Kitap" olarak gelmiş bulunmaktadır. Allah'ın son vahiyi olan Kur'an, Tevrat ve İncil'in de Allah'ın vahiyleri olduğunu belirtir ve ister Yahudi ister Hıristiyan veya Sabii olsun, "**kim Allah'a ve ahiret gününe inanır da salih amellerde bulunursa, Rablerinin katında ecirlerinin olacağını, bunların korkuya kapılmayacaklarını ve hüzünlenmeyeceklerini**" beyan eder (2/Bakara, 62; 5/Maide, 69). Bir bakıma Kur'an, iki din müntesibini birlik, karşılıklı anlayış ve hoşgörü temelinde birleştirmekte, aralarını bulmakta ve onları son vahiy olması hasebiyle en yüksek düzeydeki dini forma "tamamlanmış ve kemale erdirilmiş dine" davet etmektedir.

Yahudi ve Hıristiyanların karşılıklı suçlamaları "**bilmeyen**" diğer grupların benzer bir kanaate sahip olmasına yol açmaktadır. Çünkü eğer bu iki kadim dini öğretinin bir hakikat temeli yoksa demek ki dinin kendisinin bir hakikati yoktur. Veya başka bir anlama göre, "bilenler" karşılıklı olarak birbirlerini böyle suçluyorlarsa, "cahiller/bilmeyenler" ne yapsın.

Bu gruplar Allah'a ortak koşan müşrikler olabileceği gibi ateşit, agnostik, aldırışsızlar veya başka kimseler de olabilir. Nitekim söz konusu grupların zaman zaman öne çıkardıkları itiraz noktası "Madem öyledir, dinler niçin birleştirici değildir, farklı din müntesipleri niçin birbirleriyle çatışma halindedirler, niçin karşılıklı diyalog, hoşgörü ve işbirliği içinde hareket etmiyorlar" türünden şeylerdir. Oysa bu bilmez cahiller, Kur'an'a dikkatlice bakacak olurlarsa, dinlerin temelde

bir olduğunu yani hakikatte tarih boyunca tek bir dinin (ed-Din) tebliğ edildiğini, şeriatlerin farklı olup bunun da karşılıklı işbirliği ve ihtiram için engel teşkil etmediğini görecek, bunun gerçekte bir çoğulculuk olduğunu anlayacaklardır.

Madem kitap ehli aralarında bu tartışmaları ve birbirlerinin inanç esaslarını inkâr etmektedirler, Müslümanlara düşen görev Allah'a kulluk, ihsan ve iyilikte bulunmak, hayırlarda yarışmak olmalıdır. Bu tartışma ve cedel bitmez. Eninde sonunda Allah, sadece ihtilaf eden Kitap ehli müntesiplerinin değil, ihtilaf eden bütün kulları için ahiret günü "hüküm verecektir" (bkz. 22/Hac, 17 ve 39/Zümer, 46).

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا ۚ أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ ۚ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114. Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyen ve bunların yıkılmasına çalışandan daha zalim kim olabilir? Onların (durumu) **içlerine korkarak girmekten başkası değildir. Onlar için, dünyada bir aşağılanma, âhirette büyük bir azap vardır.**

"**Allah'ın mescitleri**" Allah'ın yüce isminin zikredildiği, O'na içinde ibadet edildiği -secde edilen- mekânlardır. Ayetten anlaşılan bunlar, şu veya bu mescit değil, bütün mescitlerdir. Demek ki, mescidin asıl misyonu ve fonksiyonu Allah'ın isminin zikredilmesi olup başka bir şey değildir. Mescitler (ve camiler), Allah'a ibadet edilen mekânlardır ancak İslam dininde temiz olan her yerde "namaz kılmak, Allah'a secde etmek" mümkün, bütün yeryüzü mescid kılınmıştır (Buhari, Teyemmüm, 1; Salat, 56). Mescidler son derece önemlidir, zira bir hadiste buyrulduğu üzere "**secde mü'minin Allah'a en yakın olduğu andır**" (Müslim, Salat, 215; Nesai, Mevakit, 35). Mescitlerin yıkılmasına, harap bırakılmasına veya başka amaçlarda kullanılmasına çalışanlar zalimler olarak nitelendirilmektedirler. Hatta böylelerinden "**daha zalim** (azlam)" olamaz.

Kurtubi ve diğer müfessirler, burada kastedilen mescidin Beytü'l Makdis veya Kâbe olduğunu söylemişlerdir. Müfessirler, genel olarak ayetin Mescid-i Haram'la ilgili olduğunu düşünmektedirler. **M. Reşid Rıza**, Arapların daima Mescid-i Haram'a saygı gösterdiklerini hatırlattıktan sonra, bunun Müslümanları Mescid-i Haram'a girip ibadet etmelerini engelleyen Mekkeli müşrikleri kastettiğini söylemektedir. Gerçekten de Mekke'de Müslümanlar ağır baskı altında bulunuyorlardı, onların değil Kâbe'ye gitmeleri, açıktan namaz kılmaları

bile mümkün değildi. Bu yüzden Müslümanlar, öğle ve ikindi vakti namazlarını sessiz kılarlardı ki, "Namazında sesini yükseltme, o kadar da kısma" (17/İsra, 110) ayetinin bununla ilgili indiği söylenmiştir. Akşam, yatsı ve sabah namazlarında müşrikler uykuda olduklarından sesli kılarlardı. Biz de hala o hatırayı yâd etmek üzere öğle ve ikindi namazlarını sessiz kılarız.

Ebu Müslim, ayetin Hudeybiye yılında Hz. Peygamber (s.a.)'in Medine'den Mekke'ye gittiği zaman Mescid-i Haram'a girişinin engellenmesiyle ilgili olduğunu söyler: "**Onlardan inkâr edenler ve sizi Mescid-i Haram'dan engelleyenler**" (48/Fetih, 25. Ayrıca bkz. 8/Enfal, 34).

Bütün bunlar doğru olmakla beraber, daha genel anlamda yalnızca mescitler kastedilmiş olması ihtimal dışı değildir. "**Mescitlerin yıkılması**" fiili bir tahribat olduğu gibi, insanların mescitlerden alıkonması, mescitlerin yasaklanması anlamına da gelebilir: "**Engellemekte olan gördün mü? Namaz kılmakta olan bir kulu!**" (95/Alak, 9-10). Bu çerçevede mescitlerin yıkılması gibi, satılması, yasaklanması, işlemez hale getirilmesi; bir mescidin cemaatini bölmek, bu amaçla hemen yanı başında muhalif bir mescit inşa etmek caiz görülmemiştir. Çünkü ister yıkma ister engelleme veya sayılan hususlarda olsun, son tahlilde hedeflenen şey, Allah'ın isminin anılmasını engellemek, ibadet, din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlamaktır.

İbn-i Abbas'ın rivayetine göre: Roma imparatorlarından Titus, Miladi 70 yılında Kudüs'e saldırıp halkı kılıçtan geçirmiş, ele geçirdiği Tevrat nüshalarını yakmış ve Beytü'l Makdis'i tahrip etmiştir. Romalılar, mabede saygısızlıklarının ifadesi olmak üzere içinde domuzlar kesmişler, hayvan leşlerini bırakmışlar. Ayet, bu olaya göndermede bulunmaktadır.

Kudüs'e ve Beytü'l Makdis'e sadece Romalılar saldırmış değil, daha önce Babil hükümdarı Buhtunassar da saldırıp şehri yıkmıştır (M.Ö. 586). Bu olay Hz. Davut'un kurduğu İsrail devletinin de yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Tarihçilere göre Kudüs'ü sonraları inşa eden Pers hükümdarları Erdişiri Behmen'dir. Bu sayede İsrailoğulları toparlanıp İran'a bağımlı bir hükümet kurabilmişlerdir. Daha sonraları İsrailoğulları Yunanlıların ve Romalıların idaresi altına girdiler. Ancak yine baskı ve katliamlara maruz kalmışlardır. Hz. Zekeriya ve Yahya Aleyhisselâm'ın şehid edilmesi bu döneme rastlar. Hz. İsa'nın göğe yükselmesinden yaklaşık 40 sene sonra Romalılar, Kudüs'ü ve Beytü'l Makdis'i ikinci defa yakıp tahrip ettiler. Yahudiler, iki bin sene boyunca, 1948'de Filistinlilerin topraklarını işgal edinceye kadar bir daha devlet kuramadılar.

Titus'un, Yahudi ve Hıristiyan ayırımı yapmaksızın neredeyse Kudüs halkının tamamını kılıçtan geçirmesi feci bir olaydır. Bu saldırı ve katliam sırasın-

da Beytü'l Makdis yıkılmış, heykel tahrip edilmiş, kitaplar yakılmış, çocuklar ve kadınlar esir alınmıştır. İsrailoğulları, zaman içinde toparlanmaya çalışarak üçüncü defa Kudüs'ü imar etmeye başlamışlardır. İbn-ül Esir'e göre; Romalılar bir daha İmparator Adriyanus zamanında başlayan yeni bir isyan üzerine Yahudi ve Hıristiyan halkı kılıçtan geçirmiş, Beytü'l Makdis'i son defa olmak üzere bir kere daha tahrip etmiş, ancak kısa süre sonra şehrin imarına başlamış, Roma ve Yunan asıllı bir kısım ahaliyi buraya yerleştirmişlerdir. O zamana kadar şehrin adı Oruşelim (veya Yaruşelim) iken bu imardan sonra şehre "İlya" adı verilmiş ki, manası "Beytürrab (Rabbin Evi)" demektir. (Kudüs'le ilgili bkz. 17/İsra, 1. ayetin açıklaması.) Nihayet Roma'da Hıristiyanlığı resmi din kabul eden Kostantin'in anası Hilana (Eleni), Hıristiyan inancına göre, Hz. İsa'nın üzerinde asıldığı ve gömülüp saklandığı iddia edilen salibi (haçı) bulmak için Kudüs'e gitmiş, söz konusu haçı bulup çıkartmış ve bu olayın gerçekleştiği gün Hıristiyanlarca "Salip Bayramı" ilan edilmiş ve Kudüs'e varır varmaz, Hz. İsa'nın gömülü olduğu iddia olunan kabir üzerine "Kamame (Kıyame) Kilisesi"ni bina ettirmiş ve bir tarafta nispeten tamir edilmiş bulunan Beytü'l-Makdis'i ve önündeki heykeli yerlere kadar yıktırıp üzerine şehrin çöp ve süprüntülerinin dökülmesini emretmiştir. İşte o tarihten Hz. Ömer zamanına kadar Hıristiyanlar orayı çöplük olarak kullanmışlardır. Orada Allah'a dua ve ibadet etmek isteyenleri engellemişlerdir. Hz. Ömer Kudüs'e girince, orayı mezbele halinde bulmuş, bu uygulamaya son vermişti. Mescid-i Aksa Müslümanlar tarafından yeniden bina edilmiştir.

Bütün bunları anlatmamızın sebebi şudur: Bâbil, İran, Roma, Yunan ve Hıristiyan Bizans'ın Kudüs ve Beytü'l-Makdis'e karşı giriştikleri saldırı ve katliamlar ibret vericidir. Beytü'l Makdis, Allah'ın en eski mabetlerinden biridir, içinde Allah'ın isminin zikredildiği, ibadet edildiği kutsal bir mekândır. Elmalılı, ayet-i kerimenin bu olaylara göndermelerde bulunduğunu söylemektedir. Ayetin siyakına bakıldığında, belirtilenlerin Yahudi, Hıristiyan ve müşrikleri içine aldığı görülür.

Hangi dinden olursa olsun, Allah'ın adının anıldığı mescitlere, mabetlere herkesin saygılı olması gerekir (bkz. 22/Hac, 40). Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber (s.a.)'e ve Müslümanlara Kâbe'de ibadet etmeyi yasaklamaları da bu cümleden bir zulüm olup, din ve vicdan özgürlüğünün kısıtlanması anlamına gelir.

Mescitlerin değerini bilmek ve saygınlıklarını korumak lazımdır. Aksi halde müntesiplerinin elinden çıkar. Mabedlerin masuniyeti aynı zamanda "din ve vicdan özgürlüğü"nün korunup teminat altına alınmasıyla yakından ilgilidir. Kudüs'ün Bizanslıların elinden çıkıp Müslümanların eline geçmesi bunun

açık göstergelerinden biridir. Kudüs, Müslümanların eline geçtikten sonra, bütün din müntesiplerinin dinlerini özgürce yaşayabildikleri bir şehir olmuştur. Bugün de Müslümanların tarihteki asıl misyonları ve davaları, kâmil anlamda din ve vicdan özgürlüğünün korunmasını, her din müntesibinin bireysel ve toplumsal olarak kendi dinini özgürce yaşamasını; dini inancını, kimliğini ve pratiğini toplumsal ve kamusal alanda hiçbir baskı ve engelleme ile karşılaşmadan görünür kılmasını; din müntesiplerinin birbirlerinin hak ve hukuklarına saygı göstererek bir arada ve karşılıklı saygı (ihtiram) içinde yaşamalarını sağlamak, bunun mümkün olan pratiğini ve modelini ortaya koyabilmektir.

Mescitler Allah'a ittir: **"Mescitler Allah'ındır, öyleyse Allah'la beraber başka hiçbir şeye tapmayınız"** (72/Cin, 18), **"Allah'ın mescitlerini müşrikler imar edemez... Allah'ın mescitlerini ancak Allah ve ahiret gününe iman edenler imar edebilir"** (9/Tevbe, 17-18). Bu yüzden Müslümanların kurduğu, yerleştiği veya yaşadığı şehirlerde mescitler özel bir yere sahiptir, Müslümanların şehrini camilerinden ve minarelerinden tanımak mümkündür: "Allah'a, beldelerde en sevimli gelen yerler mescitlerdir" (Müslim, Mesacid, 288).

"İçlerine korkarak girmek"ten kastın, mescitlerin güvenliğinin sağlanmasıdır. Zamirinde mescitleri yıkmak olan inkârcılar, din ve vicdan özgürlüğüne düşman olanlar, mescitleri yıkmayı veya yasaklamayı akıllarından geçirmeyecekler, akıllarından geçirseler bile buna teşebbüs etmeyecekler. Çünkü Müslümanların iktidarı ve gücü, hangi dinden olursa olsun, mabetlerin güvenliğini üstlenmiş bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ömer'in Kudüs'ü İslam hâkimiyetine katıp Beyt-i Makdis'i inşa ettikten sonra, hiçbir güç, Kudüs'te Yahudi veya Hıristiyanlara zulüm yapma imkânını bulmuş değildir.

İkinci anlamı, içlerinde zulüm yapma potansiyelini taşıyanlar eğer mescitlere girecek olurlarsa, ihtiram duygusunu eksik etmeyecekler; mescidin manevi ve ulvi anlamına ve kutsiyetine uygun hareket edeceklerdir. Mekke'nin fethinden sonra kutsiyetin gereklerine uygun bir ruh ve beden özelliklerine sahip olmayan müşriklerin Beyt-i Haram'a ve Mekke'ye girişleri yasaklandı (9/Tevbe, 28). Hz. Peygamber (s.a.), kendisinden sonra müşriklerin haccetmesini ve Beytullah'ı çıplak vaziyette tavaf edemeyeceklerini belirtti (Buhari, Hac, 67; Müslim, Hac, 435).

Bu konuyla bağlantılı olarak kadınların da mescitlere gitmesini, orada usulüne uygun ibadetlerini teşvik etmeli, hiçbir şekilde mescide gitmelerine engel olunmamalıdır: **"Allah'ın kadın kullarını Allah'ın mescitlerinden alıkoymayınız"** (Buhari, Cuma, 13; Müslim, Salat, 136). Ayet bize bazı ana parametreler vermektedir:

a) Müslümanlar diğer dinleri ve ibadet şekillerini temelden reddetmemelidir; oysa Yahudiler ve Hıristiyanlar, birbirlerinin dinlerinin hakikatlerini inkâr edip yok saymaktadırlar.

b) Ortak paydada onlarla diyalog, işbirliği ve karşılıklı ihtiram içinde olmalıdırlar. Bunun ifadesi "ihsan ve ihtiram"dır. "İhtiram" hem karşılıklı saygı, hem hak ve hukuk ihlalinden özenle kaçınmak, temel hak ve özgürlüklere riayet etmektir.

c) Diğer din müntesipleriyle kurulacak karşılıklı ilişki "hikmet, güzel söz, öğüt ve en estetik-şık bir tarzdaki mücadele" (16/Nahl, 125; 29/Ankebut, 46) olmalıdır.

Mescitlere karşı duyarlılık en üst seviyede bilinçtir. Çünkü "**Mescitleri ancak Allah'a ve ahiret gününe inananlar imar eder**" (9/Tevbe, 18). Mescitleri tahrip eden veya ibadeti engelleyenlerin, başka bir ifadeyle "din ve vicdan özgürlüğü"nün layıkıyla yaşanmasını kısıtlayanların akıbetleri "**aşağılanma ve acıklı bir azap**"tır. Dünyada bu yaptıklarından dolayı aşağılanacaklar, çünkü yaptıkları şey aşağılıktır, ahirette de azaba uğratılacaklardır.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

115. "Doğu da Allah'ındır, batı da. Her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (kıblesi) orasıdır. Şüphesiz ki Allah, kuşatandır, bilendir."

Doğu'nun ve Batı'nın Allah'a ait olması, yeryüzü gezegeninin iki yakasının Allah'ın mülkü ve tasarrufunun Allah'a nispeti ve aidiyeti ile ilgilidir. Taberi bununla içindeki varlıklarla birlikte yeryüzünün tamamının kastedildiğini söyler. Ne Doğu'da yaşayanlar ne Batı'da yaşayanlar, bulundukları yeri sadece ve mutlak anlamda kendilerine nispet edip mal edemezler. Allah'ın ilmi, kudreti ve iradesi her iki yakada ve diğer yerlerde geçerlidir, mülk O'nundur, her şey O'nun kudret eli altındadır. Şu halde insan her nereye dönerse "Allah'ın vechi" oradadır. Bir başka anlamı, Allah'a sabit ve belirli bir yön izafe edilemez. Hangi yöne dönersek dönelim, orada Allah'ın hükümranlığı ve kudreti söz konusudur.

Bu ayetin nüzulüne sebep gösterilen birkaç olay vardır: Abdullah b. Amir b. Rabia'ya göre, karanlık bir gecede kıblesini şaşırıp başka bir tarafa dönerek namaz kılan bazı sahabeler hakkında inmiştir. İbn-i Ömer, yolculukta olan bir kimse, Ka'be'nin doğru yönünü bilmeyecek olursa, hangi tarafa dönerse dönsün namazını kılabilir. Çölde at veya deve sırtında, otobanda arabada veya

uçakta seyahat eden kimse bineğin (hayvan, araba, uçak vs.) yönüne göre namaz kılar.

Katade ise bu ayetin hayatı boyunca Beytü'l Makdis'e dönüp ibadet eden Habeş Kralı Necaşi'nin Hicret'in 9. yılında vefatı üzerine Hz. Peygamber (s.a.)'in bazı sahabeleri onun gıyabi cenaze namazını kılmaya çağırması üzerine inmiştir. "Kardeşiniz Necaşi öldü, onun için cenaze namazını kılın" (Buhari, Cenaiz, 4 ve 61; Müslim, Cenaiz, 62-67; Tirmizi, Cenaiz, 48: Müsned, II, 241). Bu davet üzerine bazı sahabeler "**Bizim kıblemizden başka kıbleye dönüp ibadet etmiş birinin nasıl namazını kılarız**" diye sorunca bu ayet indi. Kurtubi ve bazı bilginlere göre, "**Kitap ehlinden Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'a derin saygı gösterenler olarak- inananlar vardır**" (3/Al-i İmran, 199) ayeti Necaşi'yle ilgilidir.

İbn Zeyd'e göre, Müslümanlar belli bir süre Kudüs'e dönüp namaz kılarlarken, Kâbe'ye doğru kıble değişince Yahudiler "Muhammed ve adamları bizim sayemizde yönlerini bulmuşlardı, ne oldu da kıblelerini değiştirdiler" şeklinde söylenince bu ayet indi (bkz. Bakara, 144). **Mücahid** ve **Katade**, ayetin muhkem olduğunu söyleyip, anlamı "dünyanın neresinde bulunursanız bulunun, kendisine yöneldiğiniz kıble Allah'ın veçhidir, bu da Kâbe-i Muazzama olduğunu" belirtmektedirler. Hadis kaynaklarında yer alan bilgilere göre Efendimiz, bir yere giderken devesinin üzerinde nafile namazı kılardı. Bu sırada devesi ne taraf dönse, o da buna aldırmadan namazını kılmaya devam ederdi. (Buhari, Vitr, 6; Müslim, Müsafirin, 31.) Savaş sırasında kılınan "korku namazı"nda da yürürken veya binek üzerinde iken, mutlaka kıbleye dönmek gerekmez. (Buhari, Tefsir, 44.)

İbn-i Ömer ve en Nehai'den gelen bir başka bilgiye göre, ayet yukarıdaki 114. ayetle ilgili olup anlamı şöyledir: Mü'minler, eğer bulundukları yerlerde namaz kılmaktan, Allah'ı zikredip O'na kulluk etmekten engelleniyorlarsa, yeryüzü geniştir, illa da Allah'a kulluklarını yerine getirebilecekleri bir yer bulabilirler; oraya hicret etsinler, orada Allah'a ibadet etsinler. Bununla ilgili olarak, ibadetlerde, her türlü tutum ve davranışlarda gözetilecek olan tek gaye vardır, o da Allah'ın veçhi yani O'nun rızasıdır.

Bu anlam çerçevesinde "**Vech**"in "Allah'ın varlığı" anlamına geldiği söylenmiştir. Çünkü vech, aynı zamanda zat ve varlıktır: "Celal ve ikram sahibi olan Rabbinin vechi (kendisi) baki kalacaktır" (55/Rahman, 27). Zat ve varlıktan kastedilen de rıza ve hoşnutluktur: "Biz sizi sadece Allah'ın veçhi için yediriyoruz" (76/İnsan, 9); "Ancak o çok yüce Rabbinin veçhini umarak" (92/Leyl, 20).

Bazen "**vech**" rıza, sevap anlamında da kullanılmıştır: "Biz size, ancak Al-

lah'ın vechi (yani rızası) için yediriyoruz" (76/İnsan, 9). Hadis'te de bu anlamda kullanılmıştır. "Her kim Allah'ın veçhini umarak bir mescid bina ederse, Allah onun bir benzerini cennette o kişi için bina eder" (Buhari, Salat, 65; Müslim, Mesacid, 24). Buna göre buradaki "Allah'ın veçhi", Allah'ın hoşnutluğu ve umulan sevaptır.

Daha geniş anlamı ise Allah'ın varlığın bütününü kuşatması, hükmü ve hükümranlığı altına almasıdır. "De ki: Doğu da, Batı da Allah'ındır" (2/Bakara, 142), "O iki Doğu'nun ve iki Batı'nın Rabbi'dir" (55/Rahman, 17); "Doğu'nun ve Batı'nın Rabbi'dir" (73/Müzemmil, 9); "Ona (göğe) ve yeryüzüne: -İkiniz isteyerek veya istemeyerek, gelin, dedi. Onlar da: -İsteyerek geldik, dediler" (41/Fussilet, 11). "Doğuların ve Batıların Rabbidir" (70/Mearic, 40. Konuyla ilgili bu ayetin açıklamasında daha geniş bilgi verilmiştir.)

İslam kelamı açısından Allah'a "**vech** (yüz)" izafe edilmesi, "yön" izafe edilmesini gerektirmez. Çünkü yön (cihet) uzunluk, genişlik ve derinlik gibi ölçülebilir, bölünebilir unsurlardan, parçalardan meydana gelir. Bunlar ise Allah için düşünülemez. Allah, Doğu'nun ve Batı'nın Rabbi olduğuna göre, bütün varlık âlemi O'nun yaratması ve mülküdür: "Yüzümü gökleri ve yeri yaratana (Allah'a) çevirdim" (6/En'am, 79). Yaratan ile yaratılan aynı mahiyette değildir. Yaratıcı, yarattıklarından kadimdir yani öncedir, elbette üstündür ve mahiyetçe farklıdır. "Allah'ın yüzü (Vechullah)" Beytullah (Allah'ın Evi), Nakatullah (Allah'ın devesi) ve Eyyamullah (Allah'ın günleri: 45/Casiye, 14) gibi bir tamlamadır, öne çıkardığı şeyi yüceltmeye, önemini ve şerefini yükseltmeye matuftur. "Allah'ın yüzü ordadır", Zatı her yerdedir demektir. Kâbe, Müslümanların kıblesidir, ancak Allah onu kıble olarak belirlediği için öyledir, ona bu değeri ve yüksek şerefi veren Allah'tır, bu sayede Allah'ın Evi olmuştur; kutsallığı kendinden veya onu bina edenlerden menkul değildir.

Bu ayet, bize bakan yönüyle, ne dünyada ne varlık âleminin herhangi bir parçasında "din-dışı, laik/seküler ve profan bir alan" olamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Bütün varlık Allah'ın mülk ve tasarrufu altındadır. Doğu da, Batı da O'na aittir. "Şüphesiz Allah vasidir" yani kuşatandır, bilendir. Allah'ın ilim, kudret ve iradesinin geçerli olmadığı toplu iğne kadar tam bağımsız veya özerk bir alan yoktur: "Her nereye dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü oradadır" (2/Bakara, 144). İnsan, Allah'ın müdahil olmadığı bir dünya veya küçük bir alan düşünüp orada kendi bağımsızlığını, özerkliğini ilan edemez. Böyle düşünecek olsa, sadece kendini aldatmış olur. Çünkü "Siz nerede iseniz, O sizinle beraberdir" (57/Hadid, 4).

Vasi, iradesi ve kudretiyle her şeyi ihata eden, kuşatan; ikramı, ihsanı ve

lütfu bol ve geniş olan demektir. Rahmeti ve mağfireti de öyledir, kuşatıcıdır: (7/A'raf, 156). Bilgisiyle de her şeyi kuşatmıştır (20/Taha, 98). Bu anlam çerçevesinde, Meşşai filozofların iddia ettiğinin aksine, Allah küçücük şeyleri de bilir, her şey ilmi dâhilindedir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾

116. Dediler ki: "Allah oğul edindi." O, (bu yakıştırmadan) **yücedir. Hayır, göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur, tümü O'na gönülden boyun eğmişlerdir.**

Bütün varlık âleminin yaratıcısı, maliki ve Rabbi iken, Allah'a "çocuk" izafe edilmesi mantıksal bir temele oturmaz. Böyle olmakla beraber çeşitli inançlarda ve kültürlerde, Allah'a çocuk izafe edilir. Yahudiler, "Üzeyir'in, Hıristiyanlar "İsa"nın, "Allah'ın oğlu" (9/Tevbe, 30); puta tapan müşrikler "meleklerin Allah'ın kızları" olduğunu öne sürmüşlerdir.

"Oğul" çeşitli vesilelerle Kitab-ı Mukaddes'te geçer: Tevrat, Yaratılış, 4: 2-4; Eyup, 1-6. Luka, 3: 38. Matta İncili'nde Hz. İsa'ya nispet edilir: 26: 63. Mezmurlar'da Hz. Davud'a hitaben "Sen benim oğlumsun" ifadesi yer alır (Mezmurlar, 2: 7).

Burada "baba-oğul" konusu üzerinde durmakta fayda var: Gerek Hıristiyan müellifler gerekse diğer kaynaklar Hristiyanlıktaki "baba" inancının Hz. İsa'dan önceki dini ve kültürel kaynaklardan alındığını kabul eder. Bu aslında bir çocuğun bir erkeğin sulbünden gelmesi anlamında "baba-oğul" ilişkisi anlamına gelmiyor. Eski Sami dillerinde Rab kelimesine karşılık olmaktadır.

Arapçada "Rab" kelimesi terbiye eden, koruyan, gözeten, yaşatan, rızık veren demektir. Araplar "evin babasına veya efendisine "Rabbu'd-dar –evin rabbi yani reisi veya efendisi" derler. Süryanice'de mesela küçük bir asker grubunu eğiten başçavuşa "Rab riş hamşin" denmektedir. İbranice ve Aramice'den diğer dillere geçen kelime sonraları köklü bir anlam değişikliğine uğrayarak biyolojik anlamda baba-oğul ilişkisini ifade eder olmuştur. İsrailoğulları Babil'e kadar İbranice konuşuyorlardı. Sonraları Aramice konuşmaya başladılar. Hz. İsa, Aramice konuşur ve bu dilde tebliğini yapardı. Aramice İncillerden söz edilse bile, bugün bilinen İncil yazarları İncilleri Aramice telif etmedi. Grekçe yazılan İncillerde "Rab-baba" kelimesini köklü bir anlam değişikliğe uğradığı kuvvetle muhtemeldir.

Koruyan, gözeten, terbiye eden Rab ve bu özelliklerdeki bir Rab karşı-

sında yaratılmışların ve insanların "Onun ailesi" gibi telakki edilmesi İslam kaynaklarında da yer alır. Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi Fatiha'nın ilk ayeti şöyle başlar: "Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur." Hadis (Peygamber sözü) olarak zikredilen şu cümledeki ifade de anlamlıdır:

"Halkın (yaratılmışların) tümü Allah'ın ailesidir. Allah'ın yaratılmışlar içinde en sevdiği ailesine 'iyilikle ve güzellikle' davranandır" (Münavi, Feyzu'l-Kadir, Lübnan, 1994, III, 674.) Bu hadiste - ki hadis "merfu" kabul edilir- geçen "Allah'ın ailesi (İyalullah)"nden kasıt bütün yaratılmışların Allah'a muhtaç olması halidir. Münavi, bunun mecaz olduğunu ve Allah'ın herkesin rızkını tekeffül ettiği anlamına geldiğini söyler. Acluni de "Allah'ın ailesi" Allah'a muhtaç olma haline işaret etmektedir, der.

Bir başka açıdan insanlığın bir aile olarak Allah'a nispet edilmesi insanlığın hem ontolojik ve hem manevi birliğine işaret eder. Hepimizin Âdem ve Havva'dan geliyor oluşu ile ilk baba ve annemizin topraktan yaratılmış olması hadislerde kuvvetle vurgulanmaktadır. Birçok kadim kültürde bunun derin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin bir Kızılderili atasözü şöyle der: "Mitako oyasin (Hepimiz akrabayız)!" Yine Mevlana Celaleddin Rumi, bir şiirinde "Ey annem ve babam olan Sen/ Senden başka nesep tanımıyorum (Ey madero peder tu çiz tu neseb ne diydem)" demektedir ki, bu diğer kaynaklarda bu yöndeki bütün nispetler mecazi anlamlarda kullanılmıştır. Benzer anne ve baba metaforu başka nesneler ve varlıklar için de kullanılır. Nitekim Hz. İsa'nın su için "bu benim babamdır", ekmek için de "bu benim annemdir" dediği rivayet edilir.

Aktarılan sözlerinden Hz. İsa'nın "baba" kelimesini sadece kendisi için değil, havariler için de kullandığı anlaşılıyor: "Benim yaptığımı ve benim dediğimi yaparsanız, yarın cennette benim Babam ve sizin Babanızın yanında olursunuz." (Daha geniş bilgi ve İncillerden yapılan nakiller için bkz. Tarif Khalidi, Müslüman İsa, çev. S. Ayar, İstanbul, 2003. Ali Bulaç'ın 'Sunuş' yazısı).

Eski dillerde koruyan, büyüten ve besleyen Rab kelimesinin "baba" yerine kullanılmaya başlanması Hıristiyan tarihinin yaşadığı serüvenle yakından ilgilidir. 19/Meryem, 88-93. ayetlerde daha geniş olarak ele alınacağı gibi, siyasi tarihle teolojinin karşılıklı etkileşimi sonucunda teşekkül eden bu inanç doktrini, kâmil Tanrı anlayışını ciddi anlamda zedelemektedir. Hatta bir hadiste (Buhari, Bed'ul-halk, Tefsir 2. sûre 6; Nesai, Cenaiz, 117) belirtildiği üzere, "Allah bu iddiayı kendisine karşı büyük bir saygısızlık, hakaret ve sövgü olarak kabul eder". Kur'an'a göre ise bu inanca göklerin ve yerin tahammül etmesi bile güçtür; söz konusu iddiadan dolayı "neredeyse gökler paramparça olacak, yer çatlayacaktır" (19/Meryem, 90).

Hiç şüphesiz Allah bu türden isnat ve izafelerden münezzehtir (4/Nisa, 171), hiçbir şekilde böyle bir sıfatla nitelendirilemez. Böyle bir inancın mantıksal temeli yoktur. Baba ve çocuk (erkek veya kız çocuğu) aynı cinsten olurlar. Oğul hem yaratılmış olacak, hem cinsinin bir parçası olduğu babasına nispet edilecek, böyle bir şey düşünülemez.

Allah, kendisi dışındaki bütün canlıları "kul" olarak tanımlamaktadır. Herkes "Rahman olan Allah'a sadece kul" iken (19/Meryem, 93), bir kul, nasıl Allah'ın oğlu veya kızı olabilir? Müslüman kelamcılar, yaratılan her varlığın sonradan ortaya çıktığını belirtip haklı olarak sorarlar: Allah kadim ve ezeli iken, ondan nasıl sonradan yaratılan bir unsur, parça veya çocuk çıkabilir ki! "Hem Allah'ın bir eşi (zevcesi) yok ki, çocuğu olsun" (6/En'am, 105).

Allah, Vacibu'l-vücud'dur, diğer bütün varlıklar varlıklarını O'na borçlu olduklarından "mümkün" varlıklardır. Hz. İsa da bundan istisna değildir. Çocuk, babasından birtakım özellikler taşıdığına göre, onda da ulûhiyet olması gerekir. Ancak varlıkta iki ilah olamaz, günün birinde mutlaka iradeler çatışır. Tarihte, birbiriyle kavga etmiş baba-oğul hükümdarlar çok görülmüştür. Tek bir irade söz konusu ise, varlıkta da tek bir hâkimiyet olması gerekir ve bu sadece Allah'a mahsustur.

O'ndan herhangi bir çocuk doğmadığı gibi, başka bir varlık da çıkmış değildir. Varlık, maddi-fiziki yapısıyla O'nun eseridir ancak Allah'la aynı mahiyeti paylaşmaz. Varlığa bu mahiyeti, form ve düzeni veren O'dur. Ancak sonuç itibariyle Allah'ın dışında olan her şey fanidir, izafidir, sonludur ve sınırlıdır. Allah ise bakidir, mutlaktır, ebedi ve yücedir. İsimlerinin ve sıfatlarının varlıkta tecelli etmesi, varlığın onunla aynı mahiyeti paylaştığı anlamına gelmez. En temel ilke şudur: Yaratan Allah yaratandır (Halık), yaratılmış (varlıklar ve insan)lar yaratılmışlardır (mahlûk), aralarında mahiyet birliği yoktur. Ulûhiyet ve rububiyet bunu gerektirir (Bkz. 12/Yunus, 68).

Bir Hıristiyan'la tartışan Hz. Ali (r.a.), şaşırtıcı bir biçimde şöyle demiştir: "-Hz. İsa, Allah'a isyan etmeseydi, ben onun dinine girerdim." Hıristiyan şaşırır ve şöyle der: "-Hz. İsa, Allah'a itaat etme konusunda son derece ciddi biri, onun hakkında nasıl böyle düşünebilirsin?" Hz. Ali, şu cevabı verir: "-Peki, Hz. İsa, bir tanrı ise kendisinden başkasına nasıl itaat eder, ibadet ve itaat ancak kullara özgüdür."

Bütün varlık O'na boyun eğmiştir, canlılar ve cansızlar O'nun mülküdür ve melekler gibi, her ins ve cin O'nun kuludur. Hepsi O'na itaat ederler: **Kanitun**. "Kanitun"un iki anlamı vardır:

a) Varlıkların kendilerine tayin edilen yasalar dâhilinde hareket edip Al-

lah'ın iradesini tecelli ettirmeleri, böylece Allah'a itaat etmeleri; varlıklar bu sayede Allah'ın kudret, sanat ve iradesini üzerlerinde gösterirler. Bu durumda, varlık âleminde mümkün olan varlıkların bekası, ancak Allah sayesinde ve O'nun kudreti, takdiri ve iradesi dolayısıyladır. Varlıklar O'na kanıttır, çünkü O'na muhtaç ve bağımlıdır.

b) İnsanların huşu, sabır ve derin bir iç tatminle Allah'a boyun eğmeleri, emirlerini yerine getirmeleri ve ibadetlerinde sebatkâr davranmaları.

Namazda kunut, susmak, sessizce Allah'a niyazda bulunmak demektir. Bu özelliği dolayısıyla kunuta 'namaz' da denmiştir (2/Bakara, 238; Buhari, el Amel fi's-Salat, 2; Müslim, Mesacid, 35). Kunut, ayakta durmak anlamına geldiği için, hadis-i şerifte "Namazın en faziletli olanı kunutu (yani kıyamı) uzun olanıdır" (Müslim, Müsafirin, 164) buyrulmuştur. Mü'minler derin bir haşyet duygusuyla Allah'a ibadet ederler; bu derin saygı ve mutluluk verici hal yine "kunut"la ifade edilmiştir; bu da mü'minlerin belirgin vasıflarındandır: "Kunut eden erkekler ve kunut eden kadınlar" (33/Ahzab, 35).

Böylelikle anlaşılmış oldu ki, Allah'ın çocuk edinmeye ihtiyacı yoktur. Göklerdekiler ve yerdekiler O'na derin bir saygı ve huşu ile boyun eğmektedirler. Mantıksal bakımdan da Allah, böylesi saçma yakıştırmalardan münezzehtir, yücedir. Her şey ve her varlık O'nun iradesine ve kudretine boyun eğmiştir. Hepsi O'na secde etmektedir (13/Ra'd, 15). "O, doğurmamıştır, doğurulmamıştır" (112/İhlas, 3).

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

117. Gökleri ve yeri (bir örnek edinmeksizin) **yaratandır. O, bir işin olmasına karar verirse, ona yalnızca "Ol" der, o da hemen oluverir.**

Ayette geçen "**bedii**", öncesinde yapılmamış olan bir fiilin yapılması (ibda') anlamında Allah'ın gökleri ve yeri yaratırken, herhangi bir örneği veya modeli referans almamış olması demektir. Başka bir ifadeyle varlık âlemi orijinaldir, Allah, herhangi bir modele bakıp yaratmış değildir. Hem nasıl olsun ki, O'nun dışında yaratan yoktur. 6/En'am, 101. ayette tekrar bu konuya dönülür ve bu sefer "bediu's-Semaavati ve'l-Arz" denilerek, Allah'ın oğlunun olamayacağı, eşinin (zevce, arkadaş) bulunmadığı; her şeyi yaratıp bildiği belirtilir.

"**Bid'at**" ile aynı köktendir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmaktadır: "İşlerin en kötüsü türedi olanlardır. Her türedi (bid'at) sapıklıktır" (Müslim, Cum'a, 43;

İ'tisam, 2; Müslim, Cuma, 43). Öncesi olmayan bid'at olup türedidir. Mesela Hz. Peygamber "peygamberler içinde türedi değildir" (46/Ahkaf, 9). Yine mesela, ruhbanlık emredilmiş değildir, sonradan icat edilip dine sokulmuştur (57/Hadid, 27).

Ancak burada sözü edilen "bid'at" dine, onun temel inanç esaslarını değiştirici mahiyette ve niyette ilavelerin yapılması, orijinalliğinin yok edilmeye çalışılmasıdır. Zaman içinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçların karşılanması manasında yeni davranış modelleri, birtakım yeni hükümler buna dâhil değildir. Dinin özüyle oynamayı hedeflemeyip, aksine temel hükümlerinin yaşanmasını kolaylaştıran tutum ve davranışlar, "bid'at" dahi olsa yasak olmayıp övgüye layıktır. Mesela Hz. Peygamber (s.a.) zamanında Teravih namazı bu şekilde ve cemaatle kılınmazken, Hz. Ömer (r.a.) zamanında her Ramazan boyunca her akşam ve cemaatle kılınması istenmiş, buna teşvik edilmiştir. Bunanla ilgili olarak Hz. Ömer'in "Bu ne güzel bid'attır" dediği rivayet edilmiştir (Buhari, Teravih, 1; es salatu fi'r-Ramazan, 3.) Yeni tutum ve davranışlar veya adet ve geleneklerin ihdasında temel alınacak kriter güzel, faydalı ve iyi olanın tercih edilmesidir: "Kim İslam'da güzel bir sünnet (yol) ortaya koyarsa, ecrini alır; bununla birlikte onlardan herhangi birisinin ecrinden bir eksiltme olmaz. Kim de İslam'da kötü bir yol ortaya koyarsa, onun günahını ve ondan sonra o yolu takip edenlerin de günahını alır." (Müslim, İlim, 15, Zekât, 69; İbn-i Mace, Mukaddime, 14). Sonuç olarak yasaklanan bid'atin dinin özünde değişikliğe yönelen tutum ve davranışlar ile bunların dinin bir parçası olarak telakki edilmeye başlanmasıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Ayetteki anlam çerçevesiyle düşünüldüğünde, varlık âleminde hiç kimse herhangi bir bid'ata kalkışamaz, kalkışsa dahi buna gücü yetmez, sadece ona verilmiş imkânlar ve sayısız örnek ve modeller içinden hareketle birini seçer, Taklit eder. Çünkü bütün varlıkların başlangıç modeli, menşeinde rol oynayan ilkeler Allah'a aittir. Filozofların tabirini kullanmak icap ederse, şeylerin a'yan-ı sabiteleri (arketipler) insan fiillerinin güç ve kapsamını aşar. Bu yüzden mesela Eflatun (Platon) resim için "kopyanın kopyası" demişti. İnsanın, varlıkta kendisine bağışlanan imkânlar içinde hareket ederek yaptığı şeyler (icat, inşa) hakiki manasıyla "yaratma (halk)" olmayıp bir takım terkipler, ortaya çıkarmalar (icatlar), düzenlemelerden ibarettir. Nihayetinde halk/yaratma fiilinin başına "min" gelmesi, bir şeyin başka bir şeyden vücuda gelişine işaret etmektedir. Hakiki yaratma bedii olandır ki, bu yaratma fiilinde ilk örnek, temel alınan model yoktur.

"O, bir işin olmasına karar verirse, ona yalnızca "Ol" der, o da hemen oluverir." Allah bir şeyin olmasına karar verirse (kaza), ona sadece "Ol!" der.

Kaza, bir şey hakkında hüküm vermek, sağlam yapmak, onu muhkem kılmak, bitirip yürürlüğe koymak anlamlarına gelir. Bundan dolayı hâkime "kadı" denmiştir. Hâkim bir işe yani önüne gelen bir davaya hüküm verdi mi, artık o dava kesinlik kazanmış olur, taraflara düşen hükme riayet etmek, gereğini yerine getirmektir.

İslam bilginleri, bu ayette birden farklı anlama işaret etmişlerdir. Burada geçen "**kaza** (veya kada)"nın anlamları şunlar olabilir: "Allah'ın yaratması" (41/Fussilet, 12); "bildirmek". Allah'ın İsrailoğullarına bildirmesi gibi (17/İsra, 4); "emretmek" Allah, kendisinden başkasına ibadet edilmemesini emretmiştir (17/İsra, 23); kabul ettirmek, takdir etmek, hüküm verip hükmü kabul ettirmek; hakkı tam olarak yerine getirmek, tamamlamak (28/Kasas, 29); bu ayette belirtildiği üzere irade etmek, dilemek. Netice itibariyle, kaza'nın işin tamamlanması, sona erdirilmesi, hükme bağlanması, kesinleştirilmesi, ihtiyacın karşılanması, sağlamlaştırılması gibi anlamlara geldiğini söylemek mümkündür.

"**Emir**" kelimesinin de birden fazla anlamı vardır. Kurtubi 14 ayrı anlama işaret eder: Din (9/Tevbe, 148); söz (23/Mü'minun, 27; 20/Taha, 62); azap (14/İbrahim, 22); Hz. İsa (3/Al-i İmran, 148); Bedir'de öldürme fiili (8/Enfal, 42; 40/Mü'min, 78); Mekke'nin fethi (9/Tevbe, 24); Medine'de Kurayzaoğullarının öldürülmesi (2/Bakara, 109); kıyamet (16/Nahl, 1); kaza (13/Ra'd, 2); Vahiy (32/Secde, 5; 65/Talak, 12); yaratılmışların işleri (42/Şura, 53); zafer (3/Al-i İmran, 154); günah (65/Talak, 9); durum ve fiil/eylem (11/Hud, 97; 24/Nur, 63).

Bu ayette ise tekvinle ilgili bir iş, yaratma fiili olarak kullanılmıştır. Allah bir işi dilediği zaman, sadece "Ol (Kün) !" der, o iş hemen oluverir. Burada üç nokta dikkat çekicidir:

a) İlkin, Allah'ın dilediği iş, önceden yani ezeli ilminde mevcuttur. Oluşunun zamanını, sırasını, şeklini ve tarzını Allah dilemektedir.

b) Fiilin başına gelen "fa" harfi, hemen olduğunu, yaratılışa geçtiğini göstermektedir. Herhangi bir gecikme veya bekleme söz konusu değildir.

c) "Kün" emrinden sonra gelen fiil (yekûn) muzaridir. Yani, yaratılış bir anda ve bir kerede olup bitmiş değildir. Her an ve el'an devam etmektedir. **İbn-i Arabi**'nin yerinde benzetmesiyle, kalemin kâğıt üzerinde yazmaya devam etmesi gibi, yaratılış devam etmektedir. Yaratılışta bir dinamizm, değişim ve süreklilik vardır. Bu da bize gösteriyor ki, el'an varlık dünyasında sürüp gitmekte olan hareket ve değişim, oluş ve bozuluş, en genel anlamıyla olmaklık, sürmekte olan yaratılıştır; hiçbir şey Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti haricinde değildir.

Kün, tekvin, kevn, imkân, mekân, kâinat aynı kökten türeyen kelimeler kümesidir. Hz. Peygamber (s.a), bu emre "Allah'ın eksiksiz kelimesi" adını vermek-

tedir (Müslim, Zikr, 54-55; Ebu Davud, Tıb, 19). Bu İlahi emir eksiksizdir, zira hakikatte bütün varlık adeta onda içkindir, sanki bu kelimenin tohumunda toplanmış ve emrin verilmesiyle her şey varlık alanına çıkmış, el'an da çıkmaya devam etmektedir. Tabir caizse, bilim adamlarının evrenin başlangıcı için düşündükleri Bing Bang adını verdikleri ilk noktadaki patlama gibidir. Bütün kâinat, bu "Kün" emrinin tecellisi, tekvin bulmasıdır. Yine güzel bir benzetmeyle bazı arifler buna "Rahman'ın nefesi" adını vermişlerdir ki, buna göre kâinat Nefesürrahman'dır. Bu açıdan da düşünüldüğünde, bütün varlık Allah'a aittir ve Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti dışında "laik-seküler-profan" bir alan yoktur.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

118. Bilgisizler, dediler ki: "Allah bizimle konuşmalı veya bize de bir âyet gelmeli değil miydi?" Onlardan öncekiler de onların bu söylediklerinin benzerini söylemişlerdi. Kalpleri birbirine benzedi. Biz, kesin bilgiyle inanan bir topluluğa âyetleri apaçık gösterdik.

119. Şüphesiz biz seni bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak, hak (Kur'ân) **ile gönderdik. Sen cehennemin halkından sorumlu tutulmayacaksın.**

Ayette sözü edilen "**bilmeyenler**"in puta tapan müşrikler olduğu yönünde kuvvetli görüş vardır. Kur'an'daki genel terminolojiye bakıldığında bunun doğru olduğu görülür. Zira Yahudi ve Hıristiyanlara Kitap ehli denirken, müşrikler herhangi yazılı bir referansa sahip değildirler.

Kaba düşünmeye, duyu organlarının alanı dışında kalan gerçekleri yok saymaya yatkın olanlar, Hz. Peygamber (s.a.)'e "Peygambersen Allah'ın bizimle konuşup bunu bize bildirmesi veya bize somut bir kanıt göstermesi gerekmez mi?" diye soruyorlar.

Bu kaba düşünme biçimine Arap müşriklerinin hayli yatkın olduğu doğrudur. Ancak burada sözü edilen müşriklerin sadece Mekke veya Medine'de yaşayan Arap müşrikleri olmadığı, başka bir ifadeyle bununla tarihsel bir kategori kastedilmediğini belirtmek lazımdır. Kendilerine kitap verilenler de benzer bir talepte bulunduklarına göre, tarihte her zaman birtakım insanların aynı "ruh hali" veya "akli zaaf" içinde oldukları söylenebilir. Bilgisizlerin

talebi son derece cahilane ve ahmakçadır: "Madem Allah sana vahiy gönderiyor, hadi bizimle de konuşsun veya bize olağanüstü bir olay göster de -"mesela topraktan su fışkırtmak" gibi (16/İsra, 90) sana inanalım." Cahilane ve ahmakçadır, çünkü yukarıda belirtildiği üzere, Allah'ın Zat olarak görülmesi, insan idrakinin ve görme kapasitesinin üstündedir. İnsan, belli mikrodalgalar arasındaki varlıkları görüp, mesela çıplak gözle mikropları veya melekleri ya da cinleri göremez iken, nasıl olur da Zat'ı görebilecektir? Söz konusu talepte bulunanlar, bunun yeterince farkında olmaksızın "Bize de melek indirilmeli veya Rabbimizi açıkça görelim" (25/Furkan, 21) demekten çekinmezler. Allah, ne kimseye görünür, ne kimseyle doğrudan konuşur. Hz. Musa ile konuşmuş, bu çok istisnai bir hadisedir; diğer peygamberlerle konuşması vahiy meleğini göndermek sûretiyle olmuştur. (35/Fatır, 24.)

Şu halde ayetin indiği dönemde Arap müşriklerinden Abdullah ibn-i Ümeyye, Yahudilerden Rafi ibn-i Huzeyme ve bazı cahil Hıristiyanların böyle bir talepte bulunması, aralarında bir illiyet bağı olduğunu gösteriyor. Bu onların "**kalplerinin benzeşmesi**" gerçeğine işaret eder ki, bu düşünme tarzı yanlıştır, akli bir zaaftır. Geçmişte de peygamberlerden benzer taleplerde bulunulmuştu (4/Nisa, 153.) Mademki ortada tarihsel değil, evrensel bir kategori vardır, bu durumda her dönemde bu türden taleplerde bulunacak insanlara rastlamak mümkündür, ayet indiği ortamın belli insan tipolojileriyle sınırlı tutulamaz. Bu tür zihni tutum ve ruh haletine sahip insanların çağımızda pozitivist veya materyalistler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Görülebilenden, ölçülebilenden ve maddi olgulardan başka şeylerin hakikatine inanmayan; görünenlerden görünmeyenlere, bilinenden bilinmeyenlere gitme becerisini gösteremeyen bu insanlar, görüş ve idraklerini aşan her hakikati inkâr ederler.

Söz konusu cahilane ve ahmakça da olsa, bu taleplerin gerisinde bir samimiyetsizlik var, zaten samimi bir talep böyle olamaz. Zira En'am, 6-7. ayetlerde anlatıldığı üzere, onlara "Kitap, yazılı bir kağıt üzere gönderilse" bile inanmayacaklardır. Allah, bu gibi samimiyetsiz insanlarda "herhangi bir hayır" bulmuyor ki, isteklerini yerine getirsin (8/Enfal, 23). "Melek indirilsin" diyorlar, neyi istediklerinin farkında değiller, çünkü melek gönderilecek olsa onların işi biter, kökleri kazınırdı.

Samimiyetsizliklerinin diğer belirtisi, aslında onlara "**apaçık ayetler**" indirilmiştir. Gönderilen kitabın ayetleri, peygamberlerin tebliğleri ve kucağında yaşadıkları canlı tabiatın her bir parçası ayetlerden ibarettir. Tabiat gibi hayatın kendisi ve bizzat fizyolojik ve psişik varlıkları bir mucizedir. Bunun üzerinde tefekkür edecek olsalar, kesin/yakin bir bilgiyle ikna olacaklar, her-

hangi bir kuşkuya düşmeden iman edecekler ve bütün bu varlığın ve hayatın mucizelerini yaratan Allah'a samimiyetle itaat edeceklerdir.

Ayette geçen "**hak**" Hz. Peygamber'in gönderilişine atıf olabileceği gibi, verdiği müjdelerin ve yaptığı uyarıların kesin gerçek oluşlarına da atıf olabilir. Ancak, bunun Kur'an ve İslam dini anlamına geldiğini düşünmek de mümkündür. Bu tefsire göre, Kur'an-ı Kerim'i öğretmek ve bu öğretinin somut örneklerini, modellerini ortaya koymakla görevlendirilen Hz. Peygamber (s.a.), ona karşı çıkanların yaptıklarından veya karşılaşacakları kötü akıbetten sorumlu olmamak üzere müjdeleyici ve uyarıp-korkutucu olarak hak üzere gönderilmiştir.

"**Cehennem halkı**" da iki anlama gelebilir: İlki, onların bu tutum ve davranışları dolayısıyla son durakları cehennemdir, sen bundan sorumlu değilsin, sadece tebliğ etmekle yükümlüsün (13/Ra'd, 40; 24/Nur, 54). İkincisi, sen dosdoğru bir yol üzeresin, hak ve hakikati bulmuşsun, onların bu durumları seni üzüp harap etmesin (35/Fatır, 8).

Birbirinden farklı gibi görünen manalar, aslında bir noktada buluşmaktadır: Madem ortada bir samimiyetsizlik, apaçık bir cehalet ve iflah olmaz bir hamakat var, yapılması gereken şey aldırmadan yola devam etmektir. Kur'an, Hz. Peygamber (s.a.)'e ve bütün zamanlardaki mü'minlere, Allah'tan gelen vahyin "hak ve hakikat" olduğunu, bununla insanlara müjde verilip uyarıldıklarını hatırlattıktan sonra samimiyetsizlik, cehalet ve hamakatta ısrar edenlerin "**cehennem halkı**" olduklarını belirtir. Bu insanlarla uğraşmak, durumlarıyla ilgilenmek bizim işimiz değildir. Onları Allah'a havale etmeli. Bizim işimiz tebliğ yapmak, hayırlarda yarışmak ve Allah'a tevekkül etmektir.

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾

120. Sen onların dinlerine uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden kesinlikle hoşnut olmazlar. De ki: "Şüphesiz doğru yol, Allah'ın (gösterdiği) yoludur." Eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların heva (arzu ve tutku)larına uyacak olursan, senin için Allah'tan ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı.

Bu ayetin Müslümanların önceleri Kudüs'e dönüp namaz kılarken sonraları Ka'be'ye dönüp namaz kılmaları üzerine indiği rivayet edilir. Yahudilerin "Tekrar Kudüs'e dönerseniz, sizin dediklerinizi kabul ederiz" diye bir teklifte

bulunmuşlardır. Kur'an-ı Kerim, bu teklifin temelinde bir samimiyet olmadığına vurgu yapmaktadır. Zira eğer sebep bu ise, başta kıbleyi Kudüs, sonra Mescid-i Haram olarak tayin ve tespit eden Allah'tır. Herkes Allah'ın emrine boyun eğmek durumunda olduğuna göre, bunun pazarlığı olmaz. Şu veya bu, doğru yolun tayini, hidayete girişte pazarlık konusu olamaz. Bu açıdan, Hz. Peygamber ve kıyamete kadar gelecek Müslümanlar, Kitap ehline hangi tavizi verecek olurlarsa olsunlar, son ilahi vahiy olan İslam dinini terk edip onların dinine girmedikleri müddetçe, onlar Müslümanlardan hoşnut olmayacaklardır. O halde ayeti şöyle anlayabiliriz: "Sen onların dinlerinin kaynaklık ettiği yaşama tarzlarına, şeriatlerine (hukuk sistemlerine), gelenek ve adetlerine uymadıkça senden hoşnut olmazlar." Bir dinden neş'et eden yaşama tarzı ve formlar o dinin sosyal ve maddi tezahürleridir. Yaşama tarzını, hayat anlayışını benimsediğiniz kimsenin dinine girmiş olursunuz.

Hıristiyanlığa bir başka dinden insan transfer etmek mümkündür. Bu anlamda Hıristiyanlık, "İncil'in mesajını bütün milletlere götürmek", hatta mümkünse güç yetirdiklerini "hidayete zorla dâhil etmek" istemektedir (Bkz. Luka, 14). Dolayısıyla, bir Müslüman dinini bırakıp (irtidat edip) Hıristiyanlığa girecek olsa, Kilise veya o mezhebin dini otoriteleri onu kabul eder, böylece Hıristiyan kimliğini alır. Ancak Yahudilik öyle değildir. Dini mensubiyet aynı zamanda etnik mensubiyetle ilişkili olduğundan, çoğu zaman Yahudiliğe girmek isteyenlere, Yahudi din bilginleri pek sıcak bakmazlar. Bir süre düşünmesini ister hatta dini vecibelerinin zorluğunu hatırlatırlar. Yine de talip ısrarlı davranırsa, ona "Nuh'un yedi kanunu"na uymakla yetinebileceğini belirtirler.

Bu durumda, Yahudilerin, dinini terk edecek (mürtet) bir Müslümandan hoşnut olmalarının anlamı; Yahudiliğe dâhil olmasından çok, onların dini öğretilerini kabul etmesi ve bu uğurda çalışması demektir: Mesela Yahova'nın Nil ile Fırat arasında olan ve adına 'Arz-ı Mev'ut denen toprakların İsrailoğullarına vaad edildiği fikrini; 'İsrail devletinin Tanrı'nın arzusu' olduğu iddiasını; bütün Yahudilerin İsrail devletinde toplanmaları idealini ve elbette Yahudilerin 'seçilmiş-üstün ırk/kavim' oldukları inancını teyit etmesi gibi...

Ayette "onların dini" ibaresinin "**milletehüm**" ile ifade edilmiş olması, üzerinde durulması gereken bir husustur. Millet, şeriata vurgu olması bakımından bir dinin inanç esasları yani amentüsünden çok; bir yaşama biçimi, tutum ve davranışların düzenlenmesi, hayatın süren somut pratiği anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis kaynaklarında "**millet**", din ve şeriat anlamlarında kullanılmaktadır. Millet, Allah'ın vahyettiği kitaplar ve peygamberler aracılığıyla vaz'ettiği şeriat, yaşama biçimi; din ise, insanların Allah'ın emri-

ne ve hoşnutluğuna uygun olarak yapıp ettikleri şeylerdir. Bu konu, Nisa, 125. ayetin açıklamasında daha geniş olarak ele alınmıştır.

Bu anlam çerçevesinde Müslümanların yapması gereken, kendi dinlerine, dinlerinin somut kurallarına, Münzel Şeriat'e azami özeni göstermek, kendi yaşama biçimlerine sahip çıkmak olmalıdır. Bazen insanlar, görünürde "din değiştirmiş görünme" den veya bunun açıkça adını koymadan da, başka bir dine dâhil olabilirler; bunun göstergesi bir başka dinin pratiklerine, şeriat kurallarına göre yaşamaya başlamaktır.

Bu ayetten hareketle çeşitli fıkhi görüşler ve içtihatlar çıkarılmıştır. Ebu Hanife, İmam Şafii ve Ahmet ibn-i Hanbel gibi müçtehitler, bu ayete ve "Müslüman inkârcıya mirasçı olamaz" (Buhari, Feraiz, 26; Müslim, Feraiz, 1) hadisine dayanarak "küfrün tek millet olduğunu söyleyip, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında "miras ilişkisi" olamayacağını söylemişlerdir. Bu konuda klasik ve çağdaş fıkıh kitaplarında geniş bilgiler vardır.

Bütün bunlar iyi niyetle ve ortak sorunların çözümü amacıyla düzenlenen din müntesipleri arasında diyalog ve hoşgörünün tesisine mani değildir. Dünyanın herkesi içine alan sorunlar mesela yoksulluk, açlık tehdidi, ekolojik dengenin bozulması, iç çatışmalar, savaşlar, mülteciler, uyuşturucu ve alkolizm, ahlaki sapkınlıklar, suç oranlarının artması, dinler üzerinde kurulan baskılar vb. sorunların giderilmesi karşısında duyarlı din müntesipleri bir araya gelir, sorunları tartışıp müzakere eder ve ortak çözümler üzerinde diyalog ve işbirliğine girerler. Dinler arası diyalog, dinlerin bir kazan içine atılıp dinler çorbası çıkarmak, dinleri birleştirmek değildir, ortak sorunlar karşısında ortak sorumluluklar üstlenmek ve çözümler aramaktır.

"De ki: 'Şüphesiz doğru yol, Allah'ın (gösterdiği) **yoludur."** Başka bir yola, bir dine veya yaşama biçimine iltifat etmeye gerek yok. Zira İslam dininin çizdiği Yol (hidayet) en doğru yoldur, bu Yol'u bizzat Allah göstermiştir.

"Eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların heva (arzu ve tutku) **larına uyacak olursan, senin için Allah'tan başka ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı."** Allah'tan Hz. Peygamber (s.a.)'e bunca ilmin gelmesi tabii ki vahiye işarettir. **"İlim"** ise insanın kapıldığı **"heva"**dan farklı bir şeydir. İki ana yol haritası vardır: Biri, sağlam, doğru ve güvenilir bilgiye dayalı olan -bu Allah'tan gelen ilimle yani vahiyle belirlenir-; diğeri ise insanın kendi nefsinin arzuları, istek ve tutkuları ve bunları aklileştirmek sûretiyle inşa ettiği öngörü ve tasarımlarıyla şekillenir. Hakiki ve kurtarıcı bilgi, Allah'tan gelen vahiydir, vahiy bilgisinin karşıtı, hiçbir gerçeklik temeline dayanmayan, zan ve tahminler, birtakım öngörü ve yakıştırmalardır (4/Nisa, 157; 10/Yunus, 36 ve 66; 53/

Necm, 23 ve 28.) Heva, temeli olmayan şeydir, boşluk, bomboş olma halidir (14/Hicr, 43). Böyle olunca sağlam bir temel, ancak ilimle yani Allah'tan gelen doğru ve güvenilir bilgiyle tesis edilebilir.

"**Heva**", rüzgâr gibi gelip geçicidir, kararı ve istikrarı yoktur; belli, sabit, baki bir eksene oturmaz. Bugün öyle yarın böyle. Duruma göre "ne olsa gider!" Heva, nefsin hükümran olduğu sahada tezahür eder, Bazen kuvvetli bir rüzgâr gibi insanı önüne katar; irade, bilgi, seçme özgürlüğü ve kendini denetleme gibi üstün özelliklere sahip insanı kuru bir ağaç yaprağı gibi sürükler; çayır, dağ tepe savurur, sonra parçalayıp bırakır. Çünkü hevanın sabitesi, yol gösterici ilkesi yoktur. Ayette "heva"nın "ehva'" olarak çoğul gelmesi, ilmin temeli olan Hakikat'in tekliğine ve bir oluşuna karşılık; nefsin istek ve tutkularının birden fazla oluşunu, her insanın kişisel tercih, eğilim ve arzularına göre çoğalıp arttığını, insan sayısınca kanaat, fikir, öngörü ve gerçeklik tanımı olduğunu göstermektedir ki, insanın var oluş anlamı ve hayatına ilişkin sahih ve hakiki amacı ancak tek ve bir olan Hakikat'le ilişkili ve irtibatlı olduğu zaman mümkün olur. Başka bir ifadeyle, temeli vahiy bilgisine ve Hakikat sevgisine dayanmayan hevasına kapılmış insanın kendisi de mümkün değildir.

Kitap ehline heva ve heves izafe edilmesi, ilahi hükümleri bir kenara bırakıp nefislerinin istek ve tutkularına uygun vahiyi tahrif etmeleri dolayısıyladır. Heva ve heveslerine göre kitabı değiştirenler Allah'a karşı büyük cürüm işlemiş olurlar, çünkü yüce Allah'ın indirdiği din bu değildir. (Bu konuda çok sayıda ayet vardır. Mesela bkz. 28/Kasas, 50; 54/Kamer, 3.)

Evet, böyle yapacak olursan, "**senin için Allah'tan başka ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı**" bulursun. Bu kalıpta gelen bir başka ayet için bkz (13/Ra'd, 37.) Burada "yardımcı (nasir)" zikredilirken, Ra'd sûresindeki ayette "koruyucu (vaki)" gelmiştir. Yani, Allah'tan gelen ilmi bırakıp onların heva ve arzularına uyacak olursan -ki elbette bu hitap aynı zamanda bütün Müslümanlaradır- bu duruma düşecek olanların ne yardımcısı (nasir) ne koruyucusu (veli) olur. Hakiki yardımcı ve koruyucu Allah olduğuna göre, başka dinden olanların heva ve arzularına uyacak olanlar için bundan daha büyük bir bedbahtsızlık olamaz.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121. Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereği gibi okuyanlar, işte ona imân edenler bunlardır. Kim de onu inkâr ederse, artık onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir.

"**Kitabı gereği gibi okuyanlar**" hem kitap ehli, hem Müslümanlardır. Kitap ehli usulüne ve Tevrat ile İncili vahyeden Allah'ın maksadını gözeterek okuyacak olurlarsa, heva ve hevese göre hareket etmenin yanlışlığını görecek, son vahiy olan Kur'an'ın onları ebedi kurtuluşa çağırdığına anlayacaklardır. Hitap aynı zamanda Müslümanlaradır da. Zira kitap ehline kitaplar geldiği gibi Müslümanlara da Kitap (Kur'an-ı Kerim) gelmiş bulunmaktadır. Her dini grup kendi kitabını doğru bir biçimde okuyacak, kendi heva ve hevesine göre kitabın ayetlerini yorumlamaya, hükümlerini değiştirmeye kalkışmayacak, bütün cehd ve gayretinin hedefi Allah'ın maksadının, muradının ne olduğunu anlamaya çalışmak olacaktır.

Mevdudi'ye göre, hitap kitap ehlinedir; kitap ehlinden istenen Kur'an-ı Kerim'i "gereği gibi" okuyup incelemeleri, üzerinde tefekkür edip hakikatte aynı kaynaktan neş'et eden kendi kitapları ile Kur'an arasında ortak mesajın farkına varmaları; böylelikle aslında Kur'an'ın vahiy zincirinde bir kemali ifade ettiği gerçeğini görüp İslamiyet'i teyit etmeleridir.

Şu veya bu gruba hitap etsin, burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta var ki, kitabı okumanın çok özel bir çaba gerektiği hususudur. Amacı anlama olan okuma sıradan bir fiil değildir. Niteliğine ve muhtevasına göre bir metin için geliştirilmiş bir okuma biçimi sadece o metin için anlamlıdır. Mesela bir romanı veya bir Hindu kutsal metnini okurken, onu anlamanın bir yöntemi vardır; fakat bu yöntemle Kur'an-ı Kerim'i anlamaya çalışmak mümkün değildir. Bu çerçevede Tevrat veya İncil için geliştirilmiş olan okuma biçimleri, özellikle bunların içinde tarihsellik veya aşırılaştırılmış şekliyle hermönetik yöntemle Kur'an'ı anlamak, ondan hüküm çıkarmaya çalışmak beyhude bir çabadır.

Tabii ki "**Kitabı gereği gibi okuma**"nın diğer anlamı hükümlerine göre yaşamaya çalışmak, hayatın pratiğini Kitap'ın çizdiği yol ve anlam haritasına göre belirleyip düzenlemektir. Ancak böyleleri yani bu ahlaki ve epistemolojik bağlılıkta olanlar "**ona inanırlar**." Kur'an, mü'minleri kurtuluşa götürür. Sahabeden Ebu Musa el Eş'ari (r.a.), "Kur'an-ı Kerim, kendisine tabi olanları cennet bahçelerine götürür" demiştir. Kitab'a inanmadıkça onun kurtuluş yolunu bulmak mümkün değildir. Kitab'a layıkıyla inanmayanlar ve dolayısıyla ahlaki ve epistemolojik bağlılık göstermeyenler "**inkârcılar**" olup büyük bir "**hüsran ve ziyan**" içindedirler.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

122. Ey İsrailoğulları, size bağışladığım nimetimi ve sizi (bir dönem) **âlemlere muhakkak üstün kıldığımı hatırlayın.**

123. Ve hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı ve hiç kimsenin şefaatinin kabul edilmeyeceği ve yardım görülmeyeceği bir günden sakının.

Bu iki ayet, 2/Bakara, 47 ve 48. ayetlerin bir tekrarıdır. Burada akla gelen bir soru vardır: Acaba Kur'an'da "tekrar" var mıdır? İlk bakışta, Bakara 47 ve 48. ayetler ile 122 ve 123. ayetlerin birbirlerinin tekrarı olduğu görülmektedir. Nihayet ifade kalıpları birebir aynıdır. Peki, bu hangi hikmete matuftur? Bunun üzerinde biraz durmakta fayda vardır.

Tekrar, ifade kıtlığı veya meramın dile getirilmesinde içine düşülen acizlik olarak görüldüğünde, Kur'an'da tekrar olduğunu düşünmek mümkün değildir. Çünkü ifade kıtlığı veya acizlik Allah'a izafe edilemez. Aksine Kur'an'ın en büyük özelliğinin "**muciz**" aciz bırakan yani "**mucize**" olduğu İslam bilginleri arasında icma ile sabittir. Başkalarını aciz bırakan aciz kalamaz.

Kur'an'ı vahyeden yüce Allah için ifade kıtlığı veya meramın dile getirilmesinde içine düşülen yetersizlik (acziyet) düşünülemeyeceğine göre, burada tekrar gibi görünenlerin hakikatte önemine binaen birer "vurgu", "tekrar tekrar hatırlatma" olduklarını söylemek mümkündür. Buna benzer vurgular vardır. Sadece bu ayetler grubunda değil, kıssalarda da benzer bir durumu tespit edebiliriz. Mesela, neredeyse 500 civarında ayetin İsrailoğulları, Firavun ve Hz. Musa'ya tahsis edilmiş olması, yukarıda belirttiğimiz üzere, konunun veya seçilmiş bulunulan olayın önemine binaendir.

Bakara sûresi, üç insan profilini anlatarak başlar: Mü'min, kâfir ve münafık. Sonra Âdem'in yaratılışı, cennet hayatı ve eşi Havva ile yasağı çiğnemesi anlatılır. Hemen arkasından İsrailoğullarına geçilir. Bu çerçevede İsrailoğulları konusunun bu kadar geniş yer almış olmasının sebebi, Âdem'in kişiliğinde verilmek istenen mesajın bu sefer beşeri topluluk üzerinden ve tarihte yaşanmış gerçek bir olay örnek gösterilerek anlatılmak istenmesiyle ilgilidir. Aslında Âdem'in yaşadıkları ile İsrailoğullarının yaşadıkları mahiyetçe aynıdır. Âdem kişisel olarak yaşadı, İsrailoğulları ise topluluk hayatı içinde aynı şeyleri tekrar ettiler. O halde tekrar varsa, Kur'an'ın ifadelerinde değil, beşerin ve beşeriyetin hep aynı şeyleri yapıp etmesi dolayısıyla vardır. İnsan ister Âdem gibi tek başına, ister eşi Havva ile ister İsrailoğulları örneğinde gözlendiği üzere topluluk hayatında olsun, Allah'la, kendi öz varlığıyla, kucağında yaşadığı tabiatla (daha genel anlamda varlık âlemi) ve diğer hemcinsleri 'öteki'yle olan ilişkilerinde hep aynı zihni tutum içinde olmakta, aynı tepkileri gösterip aynı dav-

ranışları sergilemektedir. Bu dört temel pozisyonda insan, ya çatışma halinde veya barış ilişkisi içinde olur. İslam dini insanın Allah, kendi özvarlığı (nefsi), 'öteki' ve tabiatla barış, esenlik (silm, selamet ve teslimiyet) içinde olmasının mümkün yollarını gösterir; insanı bu yola girmeye çağırır.

Yukarıda, "Allah'tan gelen bunca ilimden sonra" ayetinin bir benzerinin 13/Ra'd, 37.'de tekrar edildiğine işaret ettik. Aradaki fark, son kelimenin "nasir" değil "vaak" şeklinde gelmiş olmasıdır. Rahman sûresinde ise, ele alınan konunun önemine ve mahiyetine uygun olarak "Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?" ifadesi defalarca tekrarlanmaktadır. Bu sayede sanki muhatap sarsılmak ve zihni harekete geçirilmek istenmektedir.

Bu bölümden sonra, daha tahsisi olarak Hz. İbrahim (a.s) anlatılmaktadır. Tekrar İsrailoğullarına verilen nimet hatırlatılır, dikkatleri çekmek üzere vurgu yapılır. (Bkz. 2/Bakara, 47 ve 48. ayetler). Bu vurgudan sonra, tarihsel pratikleriyle sınavı kaybetmiş bulunan İsrailoğullarının ilk atası Hz. İbrahim'e dönülür. Bir bakıma hikâye yeni baştan ele alınmaktadır. Ancak sadece Hz. İbrahim'in Hz. İshak ve Hz. Yakup'tan gelen İsrailoğulları adlı torunları değil, İsmailoğulları da benzer şekilde sınavı kaybetmiş, İbrahim'in tevhid dininden ayrılmış, üstelik daha beter bir şey yapıp puta tapıcılık batağına düşmüşlerdir.

Filistin/Kudüs ve Hicaz/Mekke Tevhid dininin iki merkezidir. İki merkezde de Tevhid dini hâkimiyetini uzun zaman devam ettirmedi. Emanetin kendisine tevdi edildiği torunlar (İshakoğulları ve İsmailoğulları) yoldan saptı. Bundan sonra zamanın sonuna kadar dünyanın yeni bir ağırlık merkezi oluşturulacaktır. Bu ağırlık merkezinin yeniliği kadim oluşunda yatmaktadır. Başka bir ifadeyle bu; keşf-i kadimden başka bir şey değildir. İbrahim, Ka'be ve Mekke merkezli bir keşf-i kadimdir. Şimdi bunun hikâyesini dinleyelim:

وَإِذِ ابْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِى ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾

124. Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle denemişti. O da (istenenleri) tam olarak yerine getirmişti. (O zaman Allah İbrahim'e): **"Seni şüphesiz insanlara imam kılacağım" dedi.** (İbrahim) **"Ya soyumdan olanlar?" deyince** (Allah:) **"Zalimler benim ahdime erişemez" dedi.**

"Kelimeler" son derece zor bir sınavı, yerine getirmekle yükümlü tutulduğu görevleri ifade eder. Hz. İbrahim, diğer peygamberlerden farklı olarak

Peygamber Efendimiz (s.a.) gibi "örnek" gösterilmiş seçkin bir peygamberdir: (Hz. Peygamber'in örnek olması için bkz. 33/Ahzab, 21; Hz. İbrahim'in örnekliği için bkz. 60/Mümtahine, 4). Bunun yanında diğer peygamberler gibi doğru yolu göstermek, İlahi hükümleri uygulamak ve nasıl uygulanmaları gerektiğini öğretmek üzere önderdir de (Bkz. 21/Enbiya, 73; 32/Secde, 24). Âdem, Nuh, Musa, İsa (hepsinin üzerine selam olsun) ve Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.) gibi Hz. İbrahim de "Ulu'l-azm" peygamberlerden biridir; beşeriyetin tarihini bir gündönümüne benzetecek olursak, güneşin en tepede olduğu "öğle vakti (Nebiyyu'z zuhr) peygamberi"dir. Hz. Âdem'in peygamberliği konusunda herhangi bir kuşku yoktur. Ebu Zer, Hz. Peygamber'e "Âdem peygamber miydi?" diye sorar. Aldığı cevap şudur: "Evet, O Allah'ın kendisiyle ayan beyan konuştuğu bir peygamberdi" (Müsned, V, 265-266).

Hz. İbrahim "**ibtila**" ile ifade edilen zor bir süreçten, ağır sınavlardan geçirilerek imam/önder seçilmiş, Ulu'l-azm peygamberler arasında yer almıştır. Bazıları Hz. İbrahim'in İslam dininin hususiyetlerinden 30 şeyle imtihana tabi tuttuğunu söyler. Bunların ilk 10'u (9/Tevbe, 112), ikinci 10'u (33/Ahzap, 35) ve üçüncü 10'u (23/Mü'minun, 1-10) ayetlerinde sayılmıştır. Fakat bu uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Hz. İbrahim'in siretini göz önüne aldığımızda, içinden geçtiği zor sürecin aşağıdaki 7 önemli menzil olduğunu söylemek mümkündür:

1) Allah'ın varlığını ve birliğini, gökyüzünü sağlıklı bir müşahede ve tefekküre tabi tutarak teyit ve teslim etmesi; tebliğine başladığı yıldıza tapan kavminin inançlarını ve mantıksal çerçevesini sorgulaması (6/En'am, 75-79);

2) Yakın çevresi ve put yontup satan babası -Şii tefsircilere göre amcası- Azer'le çekişip yollarını ayırması, ailesinden ayrılmayı göze alması (6/En'am, 74; 37/Saffat, 85-86);

3) Kavmiyle giriştiği mücadelede neredeyse tek başına kalması (6/En'am, 80-81) ve buna rağmen hiçbir gevşeklik veya tereddüt göstermemesi. "O tek başına bir ümmet" gibi davrandı (16/Nahl, 120);

4) Tarihin en büyük tiranlarından biri olan Nemrut tarafından ateşe atılmayı göze alması ancak Nemrud'a boyun eğmemesi (21/Enbiya, 69);

5) Kurtulduktan sonra, bulunduğu Irak-Ur şehrinden Urfa-Harran'a, oradan Filistin'e (Hebron), ardından Mısır'a hicret etmesi, oradan tekrar Filistin'e yani Ken'an iline dönmesi, arkasından Hicaz'a (Mekke) gitmesi. Bu binlerce km.lik zor bir güzergâhtır;

6) İlk oğlu İsmail'i ve genç annesi Hacer'i Mekke'ye getirip, çölün ortasına bırakması, bunun her zaman acısını derinden hissetmesi (14/İbrahim, 37)

7) Oğlu İsmail'i kurban etmeyi göze alması, onu Allah'a verdiği sözü yerine getirmekten alıkoymaya çalışan Şeytan'a karşı büyük bir mücadele vermesi (37/Saffat, 102-107).

Hz. İbrahim, yukarıda sayılan her yedi sınavı da başarıyla geçti, "görevlerini eksiksiz olarak yerine getirdi" (53/Necm, 37). Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim'i "ahdine vefa eden, görevini eksiksiz yerine getiren vefalı" olarak zikreder (53/Necm, 37). Peygamberlik, imametin yani önderliğin en yüksek mertebesidir. Ahdini tamamıyla yerine getirmesi bakımından Hz. İbrahim, bu mertebeye layık bir peygamberdir. İnsanlığın, özellikle Semitik dinlerin iki büyük kolunun İshakoğulları ve İsmailoğullarından geldiğini göz önüne alacak olursak, bu iki büyük geleneğe mensup olanların tümü Hz. İbrahim'i imam kabul etmektedir. Hatta Arap müşrikleri bile, kendilerini ona nispet etmekten gurur duyarlardı. Kur'an-ı Kerim, üç büyük dinin "İbrahim'in hanif dini"nde birleştiğini belirtir ve Hz. Peygamber (s.a)'e de ona dönüşü emreder: "Sonra biz sana, hanif olarak İbrahim'in dinine uy, diye vahyettik" (17/Nahl, 123); "Babanız İbrahim'in dini. O, sizi önceden Müslümanlar olarak isimlendirdi" (22/Hacc, 78). Öyle ki, Müslümanlar, günde kıldıkları beş vakit namazın her oturuşunda okudukları Tahiyyat'ta şu duayı tekrar etmektedirler: "Allah'ım, İbrahim'e ve aline salat ettiğin gibi Muhammed'e ve aline de salat kıl, Allah'ım, İbrahim'e ve aline bereket verdiğin (onları kutlu kıldığın) gibi, Muhammed ve aline de bereket ver (onları kutlu kıl).

Bu âyette geçen "**imam**" kelimesi lider anlamı yanında hidayet yolunu aydınlatan ışık, nur ve yol gösterici anlamlarını da kapsar. "İmam kendisine uyulsun diye imam kılınmıştır" (Buhari, Tefsiru's-Salat, 17; Müslim, Salat, 81, 84). Kur'an-ı Kerim'de mutlak bir ifade olarak kullanıldığında anlamı pozitiftir, kayıtlı olarak geldiğinde genellikle olumsuzdur. Bu çerçevede "Firavun hanedanı için de ateşe çağıran imamlar/önderler" (28/Kasas, 41) tabiri kullanılmıştır.

İbrahim'in imam kılınması, onun gerçek anlamda ve en yüksek düzeyde bir profil olduğunu gösterir. Kişilik zaafı onun için söz konusu olamaz. Peygamber olması hasebiyle günahlardan, beşeri zaaflardan uzaktır; görevi insanları Allah'ın birliğine ve ebedi kurtuluşa çağırmaktır. Bu açıdan Tevrat'ta çizilen İbrahim portresinin bu profile hiç uymadığı görülür.

Hz. İbrahim, ayrıca sünnet olmuş ilk peygamberdir. Hadis kaynaklarında zikredilen rivayetlere göre Hz. İbrahim geç dönemde, 80 yaşında kendi kendini sünnet etmiştir (Buhari, Enbiya, 8; İsti'zan, 51; Müslim, Fedail, 151; Muvatta, Sıfatü'n-nebi, 4). Yahudiler ve Müslümanlar, Hz. İbrahim'in sünneti olarak erkek çocuklarını sünnet etmektedirler. Hz. İbrahim, bunun dışında beden temizliğine, mesela etek ve koltuk altı tıraşına; bıyık, sakal ve tırnak kesmeye

önem verir; saçlarını ortadan ayırır, ağarmış saçları vakar belirtisi kabul eder ve bunları tavsiye ederdi.

"(İbrahim) **"Ya soyumdan olanlar?" deyince** (Allah:) **"Zalimler benim ahdime erişemez" dedi."** "Zürriyet" insan soyu, çocukları ve torunları demektir. İbrahim'in zürriyeti, elbette soyundan, özellikle Hz. İsmail ve İshak'tan gelen çocukları ve torunları demektir. Hz. İbrahim "Ya benim soyumdan" diye sorunca, Yüce Allah, genel bir ifade ile bir hükmün altını çizmektedir: Zalim olanlar bu mertebeye, bu sıfata layık olamazlar. Burada altı çizilmesi gereken birkaç husus var:

a) İbrahim'in soyundan bazıları "zalim" olabilir, nitekim olmuştur da.

b) Zalimler önderliğe, yönetici olmaya ehil ve layık değildirler.

c) İbrahim'in soyundan gelmiş olmak, ne manevi ve uhrevi kurtuluşun ne dünya liderliğinin garantisidir, kimse kurtuluşu, beşeriyete öğretmenlik yapma imtiyazını veya liderliği ırkı, soyu-sopu dolayısıyla müktesep bir hak olarak göremez. Bu açıdan İsrailoğullarının, sadece bu özellikleri dolayısıyla birinci sınıf insan kategorisine yerleştirmelerinin makul ve meşru bir gerekçesi yoktur (bkz. 2/47). Buna bağlı olarak, babadan oğula intikal yoluyla müktesep bir hak olarak görülen saltanat rejimi de meşru bir temele dayanmıyor.

d) Kur'an-ı Kerim, bu sûrenin 40. ayetinden beri İsrailoğullarının kendilerine bahşedilen bunca nimete rağmen, ahidlerine sadık kalmadıklarını, zulüm yoluna saptıklarını, peygamberleriyle mücadele ettiklerini ve Allah'a karşı nankörlük gösterdiklerini somut tarihsel olayları örnek göstererek anlatmakta; böylelikle, İbrahim'in torunları olmakla beraber "Allah'ın ahdine nail olmadıklarını" bildirmektedir.

"**Ahd**"; imamlık yani önderlik, Allah'ın rahmeti ve yardımı, O'na itaat etme ve emirlerine uyma şerefi veya eman ve güvenlik gibi anlamlara gelir. "Allah'ın ahdi"ne nail olmak, bunların tümüne sahip olmak demektir. Önderlik, İlahi yardım ve emniyetin tek şartı, Allah'ın çizdiği yol haritasını takip etmektir. Kim bu yol haritasını takip etmeyi bir kenara bırakacak olursa zalimlerden olur. İshak'ın soyundan gelen İsrailoğulları yani Yahudiler ve Hıristiyanlar, bu yoldan, Sırat-ı müstakim'den saptılar; İsmail soyundan gelen Araplar da müşrik oldular. Ahdi bozup şartlarına riayet etmediler.

Şu halde insanlığın ağırlık merkezi değişmiştir. Bu hakkı kaybedenler liderliği ve insanlığa doğru yolu öğretme misyonunu son peygamberin müntesiplerine devretmiş bulunmaktadırlar. Bu çerçevede Ka'be öne çıkmakta, kıble Kudüs'ten Mekke istikametine dönmekte ve dikkatler yeni din müntesipleri üzerine çekilmektedir. Bu son vahiydir, aynı zamanda son tanımlamadır. Bundan

sonra Allah'ın ahdini yerine getirmek üzere Mekke ve Kâbe varlığın, Peygamber şehri Medine de medeniyetin merkezi olarak tanımlanacak, belirlenecektir.

Ancak Müslümanlar için de bunun şarta bağlı olduğunu, hiçbir üstünlük veya liderliğin "neseb"e değil, "sebebe bağlı" olduğunu belirtmek gerekir. "Nesep" yani ırk, etnik köken veya soy-sop bir şey ifade etmediğine göre, İslam'ın tarihteki misyonuna ve mesajına sahip çıkıp da yeryüzünün dört bir yanına yayan Arapların, Fars, Hindu, Malay veya Türklerin bu misyonu terk etmeleri durumunda İsrailoğullarının durumuna düşecekleri muhakkaktır. Muharrik güç, dinamizm ve meşruiyet "sebep" olduğuna göre, İslam'ın misyonuna ve sahih mesajına sahip çıkan başka topluluklar, etnik kökenden veya bölgelerden insanlar, imamlığa hak kazanır, İbrahim'in mirasını ve Hz. Peygamber (s.a.)'in tebliğ ettiği dinin kurtarıcı mesajını temsil ederler. Özetle, "ahde erişme"nin dört temel şartı vardır:

aa) Sahih bir Allah inancı/Tevhid;

bb) Peygamberlerin tümüne iman ve Son Peygamber'in Sünnet'ine ittiba;

cc) İndirilen kitaplara sadakat, Münzel Şeriat'e bağlılık;

dd) Allah'a kulluk temelinde özgürlüğü, hak ve hakkaniyeti, adalet ve erdemi hedefleyen yüksek ahlaki hayat.

Söz konusu dört temel en somut ifadesini namazda bulur. İbrahim aleyhisselam da şöyle dua eder: **"Rabbim, beni ve soyumdan gelenleri namazı devamlı kılanlardan eyle!"** (14/İbrahim, 40). Tevhid dini, kulluk ve taatin sembolü namazda yöneldiğimiz "Allah'ın tertemiz Ev"i olan Kâbe'dir.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى
وَعَهِدْنَا إِلٰى إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125. Hani Evi (Ka'be'yi) **insanlar için bir toplanma ve güvenlik yeri kılmıştık. "İbrahim'in makamını namaz yeri edinin", İbrahim ve İsmail'e de, "Evimi, tavaf edenler, itikâfa çekilenler ve rükû ve secde edenler için temizleyin" diye ahid verdik.**

Müfessirler ayette sözü geçen "**Beyt**"in sadece Kâbe değil, bütün Harem olduğunu söylemektedirler. Allah'ın Evi Kâbe Kur'an-ı Kerim'de "Beytü'l Haram" (5/Maide, 97) ve "Beytü'l Atik" (22/Hac, 29, 33) olarak de geçer. Bazıları Beyt-i Ma'mur'un da Kâbe'ye atıf olduğunu düşünüyorsa da, bu pek makul değildir, Beyt-i Ma'mur göklerdeki bir mescittir (bkz. 52/Tur, 4. ayetin açıklaması.)

5/Maide, 95'te geçen "Kâbe'ye ulaşan kurban kessin" ifadesinde kastedilen Harem'in tamamıdır. Çünkü kurban ne Kâbe'de ne Harem'de kesilir. Yine 9/Tevbe, 28'de "Bu yıldan sonra Mescid-i Haram'e yaklaşmasınlar" ifadesi bunu desteklemektedir. "Mekke'yi güvenli bir yer kıldığımızı görmediler mi?" (29/Ankebut, 67) ya da "Rabbim bu beldeyi güvenli kıl" (2/Bakara, 126) ayetleri de buna işaret etmektedir.

Eğer Beyt/Ev'in bir vasfı güvenlik ise 2/Bakara, 126 ve 29/Ankebut, 67'de Mekke'nin de güvenli bir yer olduğuna dair naslar vardır. Evin ve Mekke'nin güvenli olması bu bölgenin önemli özelliklerindendir. Bu, aynı zamanda insanların da -yerlilerin ve afakilerin (dışarıdan gelenlerin) burayı güvenli kılmaları ve bu konuda gerekli titizliği göstermeleri anlamına gelmektedir. Allah'ın güvenli kıldığı yerler insanlar tarafından güvensiz hale getirilemez. Mekke'yi haram kılan Allah'tır (28/Kasas, 57), hiç kimse hürmetini ihlal edemez, sadece bir günün bir saatinde Peygamber Efendimiz (s.a.)'e savaşma izni verilmiştir. (Buhari, İlim, 37.)

Bu çerçevede ele alındığında, cümle her ne kadar haber ise de, emir olarak görülmesi gerekir. Zira tarihte Mescd-i Haram'ın çatışmalara sahne olduğunu biliyoruz. Nihayet Kur'an-ı Kerim de, "O inkârcılarla Mescid-i Haram'da savaşmayın, eğer onlar sizinle (orada) savaşacak olurlarsa, o zaman (savaşıp) onları öldürün" (2/Bakara, 191) buyrulmaktadır. Bu demektir ki, Müslümanlar, Mescid-i Haram'ı güvenli ve hürmete layık bir yer olarak bilecekler, onun güvenliğine ve hürmetine azami titizlik gösterecekler. "Allah'ın Evi (Beyt)" bir güvenlik alanıdır: "Kim oraya girerse güvenliktedir." (3/Ali-İmran, 97) Mescid-i Haram'da herkes her türlü saldırı, taciz ve yağmadan masundur. Oysa mesela bu Beytü'l-Makdis için aynı şey söz konusu değildir. Suçluların buraya sığınması durumunda kamu otoritesinin nasıl bir tutum takınacağı konusunda fakihler çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. İnsanlar yanında hayvanlar ve bitkiler de hürmet dairesi içinde muamele görürler yani haram bölgede hayvanlar öldürülmez, eziyete maruz bırakılmaz, bitkileri koparılmaz.

Evin ikinci sıfatı mastar olan "**mesabe**" olmasıdır. Mesabe dönmek, toplanmak, bir araya gelmek, dönüş yeri veya sevap kazanılan yer anlamlarındadır. Ayette "Beyt" sıfat bir mastar olarak kullanılmıştır. Suyun kesildikten sonra akıp da tekrar nehre ulaşmasına denir. Aklın başa gelmesi için de kullanıldığı vakidir. Hani biraz da kişinin istenmeyen olayları yaşadıktan sonra "akıllandı" anlamında "Aklı başına geldi" demek gibidir. Bu anlam çerçevesinde mesabe, dönüş yeri olup Âdem'in kurduğu ilk ev ve Hac ile bu Ev'e dönüş yapılması demektir. Mesabe'nin diğer anlamı doğrudan "toplanma"dır ki, Hac dolayısıyla

Mekke'ye dünyanın her bölgesinden ve her ırktan insanlar gelmekte, bu münasebetle Allah'ın Evi'nde toplanmaktadırlar.

Evet, Allah'ın Evi, hiç kuşkusuz farklı bölgeden milyonlarca insanı bir araya getirmekte, toplamaktadır. Buraya gelenler, bir daha gelmek isterler, Kurtubi, kelimenin sonundaki "t"nın mübalağa ifade ettiğine dikkat çeker, Allah'ın Evi'ne gelip gidenler pek çok olur; çünkü "İnsanların bir kısmının gönülleri buraya meylettirilmiştir" (14/İbrahim, 37), hep bir daha gelmek isterler ve elbette gelişlerinin karşılığında büyük sevap kazanırlar. Allah Kâbe'nin ve Mekke'nin sevgisini insanların kalbinde yeşertir.

El A'meş'in kelimeyi çoğul yani "mesabat" olarak okuyuşunu esas almak gerekirse, o zaman "Hani Biz, o Evi insanlar için sevap alacakları bir yer kılmıştık" anlamına gelir. Evi ziyaret etmek büyük sevap kazanmaya vesile olmaktadır.

"İbrahim'in makamını namaz yeri edinin" "İbrahim'in makamı" konusunda farklı görüşler vardır. Mücahid, makamın Harem'in tamamı olduğunu söyler. Ata, Arafat, Müzdelife ve Mina'ya işaret eder. İbn-i Abbas, "Haccın tamamı yani Hac yapılan yerin tümü İbrahim'in makamı" görüşünü öne sürer. Ancak yine İbn-i Abbas ve Said b. Cübeyr'den gelen bir rivayete göre, binanın taşlarını yükselten Hz. İbrahim taş koymak için yetişemeyince bir taş üzerine çıkmıştır ki, Makam-ı İbrahim işte bu taşın bulunduğu yerdir (Buhari, Enbiya, 9). Bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.)'in Beyt'i görünce Hacer-i Esved rüknünü selamladığı, üç defa remel yapıp diğer dört şavtta yürüyerek tavaf yaptığı, sonra Makam-ı İbrahim'in yanına gelerek **"İbrahim'in makamını namaz yeri edinin"** ayetini okuduğu, arkasından Kafirun ve İhlas sûrelerini okuyup iki rekât namaz kıldığı belirtilmektedir (Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Menasik, 56; Tirmizi, Hac, 33; Nesai, Hac, 149).

"**Musalla** (namaz yeri)" konusunda da farklı açıklamalar vardır. Bir kısım bilginlere göre bundan kastedilen duadır (Bkz. 33/Ahzap, 56). Kıble olduğunu söyleyenler vardır. Ağırlıklı görüşe göre, Yüce Allah'ın bununla orada namaz kılınması emrini verdiği yönündedir. Nitekim özellikle Caferi mezhebine bağlı Müslümanlar, tavaftan sonra büyük bir gayretle orada namaz kılmaya çalışmaktadırlar. Bu konu Müslümanların sayısının artması, tavaf sırasında meydana gelen izdiham dolayısıyla bazı sıkıntılara yol açmaya başlamıştır. Tavafı bitirenler, Makam-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılıp dua edeyim derken, on binlerce Müslüman'ın tavafına mani olmaktadırlar.

"İbrahim ve İsmail'e de, 'Evimi, tavaf edenler, itikâfa çekilenler ve rükû ve secde edenler için temizleyin' diye ahid verdik." Ayette geçen "tathir" maddi ve manevi temizlik demektir. Allah'ın Evi'ni ona yakışmayan her tür

kir ve pislikten temiz tutulmalıdır. Onun saygınlığına, kutsallığına yakışmayan tutum ve davranışlar yasaktır. Günah, edep dışı fiiller yapılamaz. İbrahim ve İsmail, Evi tertemiz niyetler üzere kurdular, temelleri temizdir, "İlk gününden takva temeli üzerine kurulan mescid" (9/Tevbe, 108) gibidir. Ve kuşkusuz en önemli pislik ve kirlilik "Şirk"tir ki, Allah'ın Evi ve genel olarak Haram Bölge şirkten ve müşriklerden, put ve puta tapıcılıktan uzak tutulmalıdır.

Âdem'den Hz. İbrahim'e kadar geçen uzun zamanlarda Kâbe'nin sadece temelleri kaldığına göre, burada sözü edilen temizliğin somut putların atılmasından çok, puta tapıcılık ve pagan etkilerin Hac ibadetine karışmasının yol açtığı kirlerden temizlik olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, Evi temizlediler, ancak sonraları tekrar put ve paganizmle kirletildi. Son büyük, kesin ve kıyamete kadar sürecek temizliği Hz. Peygamber (s.a.) yapmış, bu görevini başarıyla tamamlamıştır. İslam ümmeti bu görevin bilincinde olarak Evi ziyaret eder ve üzerinde titizlikle titrer.

"**İtikâfa çekilenler**" Ata'nın görüşüne göre "**tavaf edenler**" gibi şehirde ikamet edenler ve yabancılar demektir. Ancak Allah'ın zikrini sürekli kılmak, derin bir tefekkür üzere birkaç gün yaşamak, ibadetlere daha derinlemesine bir tefekkür ve huşu ile devam etmek üzere itikâfa çekilen insanların kastedilmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. **Tavaf edenler**, Beytullah'ı Hac ve umre niyetiyle ziyaret edenler; **itikâf edenler** orada meskûn olup Beytullah'a komşu olanlar; **secde edenler** ise orada namaz kılanlar olduğu da söylenmiştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

126. Hani İbrahim: "Rabbim, bu şehri güvenlikli yer kıl ve halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır" demişti de (Allah: "Sadece inananları değil) **inkâr edeni de az bir süre yararlandırır, sonra onu ateşin azabına uğratırım; ne kötü bir dönüştür o demişti.**

Mekke ziraata elverişli olmayan, 12 bin dağdan oluşan volkanik kaya yapısı ve sert özelliğiyle öne çıkan bir bölgedir. Hz. İbrahim, başlangıçta eşi Hacer ve oğlu İsmail'i böyle bir yere yerleştirdi, daha doğrusu bırakıp Filistin'e döndü. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Hacer ve oğlu İsmail'i bıraktığı yerin "Birşebe kırları" olduğu belirtilir (Tekvin, xii, 14). Burası Filistin'in en güney ucu olup

Eski Yahudilere göre Hicaz bölgesini de içine almaktadır. Hz. İsmail, burada Kahtanlılardan Curhumiler arasında yetişti, onlardan bir kızla evlendi. Dolayısıyla aslında Hz. İsmail sonradan Araplaşmış bir müsta'rabe arabı olup aslı itibariyle Samidir.

Hz. İbrahim, Rabbine dua edip bu bölgenin rızıklandırılmasını, insanların gönüllerinin buraya meylettirilmesini istedi (14/İbrahim, 37.) Nitekim zamanla insanların akın akın gelip toplandığı yer oldu. Eğer burası rızık bakımından elverişli bir yer olmasaydı, insanların buraya gelip yerleşmesi mümkün olmazdı. Hz. İbrahim, dikkat çekici biçimde önce güvenlik, sonra rızık istemiştir (14/İbrahim, 35.) Ancak bir hadis-i şerifte, Mekke'nin ezelden "güvenli" olduğu belirtilmektedir: "Allah, gökleri ve yeri yarattığı gün haram kılmıştır" (Nesai, Menasik, 2/203). Mekke'nin hürmetine, ezelde karar verilmiş, insanların buna saygı gösterip riayet etmesi gerekir, tevhid inancının büyük peygamberi de bunu teyit en dile getirmektedir.

Burada İbrahim'in bir başka duasıyla karşılaşıyoruz. O da, güvenli olmasını istediği bu şehirde sadece inananların rızıklandırılmasını istemesidir. 124. ayette Hz. İbrahim, soyunun da imam/önder olmasını dilemiş fakat Yüce Allah, zalimlerin ahdine erişemeyeceğini belirtmişti. Bu sefer Hz. İbrahim ihtiyaten sadece "inananların rızıklandırılması" duasında bulundu. Ancak Yüce Allah "Sadece inananları değil, inkâr edeni de az bir süre yararlandırırım" buyurarak ikinci defa Hz. İbrahim'in talebini düzeltti.

Bu, inanmayan insanların açlıkla terbiye edilmeyeceklerini veya cezalandırılmayacaklarına işaret eden önemli bir ayrıntıdır. Bazı bilginler savaş halinde bile, düşman bir şehrin insanlarının, özellikle çocuk, yaşlı ve kadınların açlığa mahkûm edilmeyeceklerini söylemektedirler. Günümüzde gücü yeten devletler, düşman ilan ettikleri ülkelere ekonomik ambargolar uygulayarak halkın açlıktan kırılmasına, ilaçsızlıktan ölmesine sebep olmaktadırlar. Büyük güçler bir ülkeye veya bir lidere karşı kesin tavır almaya başladıklarında ilk başvurdukları cezalandırma yolu o ülkeye ambargo uygulamaktır. Özellikle gıda ve ilaç üzerine konan ve yıllarca süren ambargolar sonuç itibariyle halkın açlıktan ve hastalıklardan kırılmasına sebebiyet vermektedir. Siyasiler de iktidarı ele geçirdiklerinde rakiplerinin işlerine son vermekte, mallarını mülklerini müsadere etmekte, geçim kaynaklarını kurutmakta, böylelikle muhaliflerini susturma ve cezalandırma yolunu tutmaktadırlar.

Allah kimseyi açlıkla cezalandırmaz, mü'minlere olduğu gibi inkârcılara da az bir süre rızık verir, sonra azaba uğratır. Yeryüzünde açlık tehlikesi varsa ve her sene milyonlarca insan açlıktan kırılıyorsa bu, Allah'ın insanların tama-

mı için yarattığı rızık kaynaklarına merhametsiz güçlerin el koyması, kaynakları yağmalaması ve elbette adil olmayan gelir bölüşümünün siyasi ve askeri güç sahipleri eliyle sürdürülmesi sonucudur (bkz. 77/Mürselat, 46).

Şu veya bu düzeyde gelir seviyesine sahip olanların -ki bunlar mü'minlerdir- Allah'ın kendilerine verdiği rızık için şükretmeleri ve muhtaç olanlara infak etmeleri gerekir. Belli bir gelire sahip olmaları onları yanıltmamalı. Çok yönlü düşünecek olurlarsa, kendilerine dünyada verilen rızkın az bir süreliğine mahsus olduğunu -ölümle rızık da kesilir- ve ahirette vaad edilen rızıkla mukayese edildiğinde kalite bakımından daha düşük olduğunu anlayacaklardır. Müslümanların yönetiminde gelir adaletsizliği varsa; muhaliflerin işleri baltalanıp açlığa ve yoksulluğa mahkûm edilip kamu kaynakları belli bir zümrenin lehine kullanılıyorsa o yönetim İslami değildir.

Allah'ın kucaklayıcı rahmeti sonucunda, yaptıklarından dolayı dünyada açlıkla cezalandırılmayan ve cezalandırılması istenmeyen inkârcıların da buna aldanmamaları gerekir: Bugün sahip oldukları zenginlik ebedi ve sınırsız değildir, ölümle bunu kaybedeceklerdir; üstelik cezasız kalmayacaklardır. Ahirette karşılaşacakları ceza çok kötü olacaktır, çünkü dönecekleri yer kendileri için kötüdür.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

127. İbrahim, İsmail'le birlikte Evin (Ka'be'nin) **sütunlarını yükselttiğinde** (ikisi şöyle duâ etmişti): **"Rabbimiz bizden** (bunu) **kabul et. Şüphesiz, Sen işiten ve bilensin;"**

İleride açıklanacağı üzere, Kâbe insanlar için kurulan ilk Ev'dir. Bir hadiste daha kapsamlı bilgiler verilmektedir: "Yeryüzünde yaratılan ilk yer Ka'be'nin yeri (kapladığı alan)dır. Yeryüzü buradan genişletilmiştir. Yüce Allah'ın yeryüzünde dikmiş olduğu ilk dağ Ebu Kubeys dağıdır. Daha sonra diğer dağlar buradan uzayıp gitmiştir" (İbn-i Abbas'tan rivayet edilen bu hadis için bkz. Razi, 2/Bakara, 125. ayetin tefsiri.)

Kâbe'yi ilk defa Hz. Âdem yapmıştı, İbrahim ve İsmail, ikinci defa temellerini bularak yeniden inşa ettiler. "Sütunlarını yükselttiğinde" veya "temellerini yükselttiğinde" ibaresi, Kâbe'nin, Hz. İbrahim'den önce mevcut olduğuna delalet etmektedir. Sütunlar temeller üzerinde yükseltilir. Eğer temeli Hz. İbrahim atsaydı anahtar terim "kaide (çoğulu kavaid)" olmaz, temeller olurdu. An-

cak kaideler temeller üzerinde yükseltilmiştir. Binaenaleyh M. Reşid Rıza'nın Kâbe'nin ilk defa Hz. Âdem tarafından bina edilmesini "kıssacıların yaydığı hikâyeler veya Yahudilerin yaydığı İsrailiyat" olarak değerlendirmesi yerinde değildir. (Bkz. Ali Bulaç, İlk Ev ve İlk Şehir)

"İsmail" Hz. İbrahim'in Mısırlı cariye Hacer'den doğma ilk çocuğudur. Kelime anlamı "isma' ve il" kelimelerinden oluşmuş "Allah'ı işit, duy" demektir. Maverdi'ye göre, İbrahim bir çocuk isteyince, Allah'a "İsma' ya İl" diye dua etmiştir. Bu mümkün olmakla beraber, kelimenin "Allah'ın emirlerini işiten" anlamına gelebileceğini de göz önüne almak mümkündür. Gerçekten de 'kurban' olayında göreceğimiz gibi Hz. İsmail (a.s.), Allah'ın emri olarak kabul ettiği babasının talebine itirazsız icabet etmiş, boynunu bıçağın altına uzatmaktan tereddüt etmemiştir.

Baba-oğul işi bitirdiklerinde, bu yaptıklarının kendilerinden kabul edilen bir fiil, bir iş olması duasında bulunmaktadırlar ve arkasından kuvvetli bir şekilde Allah'ın işiten ve bilen olduğunu söylemektedirler ki, anlamı, Allah işitir ve bilir, ancak O aynı zamanda kişinin içinden geçenleri, kalbinden ve zihninden geçirdiklerini de bilir demektir.

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

128. Rabbimiz, ikimizi sana teslim olmuş (Müslümanlar) **kıl ve soyumuzdan sana teslim olmuş** (Müslüman) **bir ümmet** (ver). **Bize ibâdet yöntemlerini** (yer veya ilkelerini) **göster ve tövbemizi kabul et. Şüphesiz, Sen tövbeleri kabul eden ve esirgeyensin.**

Bu iki peygamberin duaları sadece bundan ibaret değildir, başka bir ifadeyle sadece kendileri için dua etmemektedirler, aynı zamanda "Allah'a teslim olmuş kişiler" olarak soyları için de talepte bulunmaktadırlar. Bu da soylarından Müslüman, hayırlı bir ümmet talebidir. Soylarından gelecek olan herkesin iman etmeyeceği açık olduğundan, soylarından bir ümmet talebiyle yetinmektedirler. Bu açıdan ayetteki "min" açıklayıcı (beyaniyye) değil, tab'ıziyyedir yani "den-dan" ifade eder: "Soyumuzdan bir ümmet!"

Ayette geçen "İslam" kelimesinin bir dinin kâmil ifadesi olan "İslam dini"ne gönderme olduğunda kuşku yoktur; çünkü "Allah katında (makbul ve kemale erdirilmiş din) İslam'dır" (3/Al-i İmran, 19). Hz. İbrahim'in sadece soyu için değil, soyundan "Müslüman yani Allah'a teslim olmuş bir ümmet"

dua etmesi dikkat çekicidir. Bu açıdan, Peygamber Efendimiz ve ümmeti "Hz. İbrahim'in duası"dır. (Müsned, V, 262.)

Denebilir ki, Hz. İsmail (a.s.)'den sonra Araplara peygamber gelmedi (36/Yasin, 6). Yine de, Kâbe'ye, İbrahim ve İsmail soyuna saygı korundu. Cahiliyenin yani puta tapıcılık ve ahlaki dejenerasyonun zirvede olduğu zamanlarda bile bir takım hanifler vardı. Bu duanın Hz. Peygamber (s.a.)'e ve onun hayırlarda yarışacak, İlahi mesajı bütün dünyaya yaymak üzere "Ma'rufu emretmek ve münkerden sakındırmak", Tevhid, adalet, hakikat sevgisi ve özgürlüğün savunucusu olmakla kendini yükümlü tutacak İslam ümmetine tarihin derinliklerinden bir gönderme olduğunu söylemek mümkün.

Diğer talepleri, inşaını bitirdikleri Evi nasıl haccedeceklerini Allah'ın kendilerine öğretmesidir. "**Göster**" fiiliyle geldiği için bu öğrenmenin Cebrail tarafından uygulamalı olarak gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Hasan el Basri'den gelen bir bilgiye göre, Cebrail aleyhisselam, İbrahim'e Haccın bütün kurallarını öğretti. Arafat'a geldiğinde, ona "-Sana gösterdiğim kuralları öğrendin mi, anladın mı?" diye sordu, İbrahim de "-Evet" dedi. Böylece oraya "Arafat" dendi. Kurban bayramının ilk günü İbrahim, Kâbe'yi ziyaret etmek istedi, şeytan önüne çıktı, onu vazgeçirmek istedi. Cebrail, şeytana yedi taş atmasını istedi, o da öyle yaptı. Şeytan gitti. Sonra ikinci, üçüncü ve dördüncü gün ona tekrar göründü. Her defasında Cebrail, Hz. İbrahim'e şeytana yedişer taş atmasını söyledi, o da aynısını yaptı.

"**Bize ibâdet yöntemlerini** (yer veya ilkelerini) **göster.**" "Menasik", kısaca ibadetlerin rükünleri ve şeklidir. "Mensek" kelimesinin çoğuludur, kendisini ibadete vermeyi ve kurban kesmeyi ifade eder. İbadet zamanı, ibadet yeri ve ibadet şekli olarak anlaşılır. "Her ümmete bir ibadet tarzı (mensek) kıldık, onlar bu tarz üzere ibadet etmektedirler" (22/Hac, 67). Hac da, menasikten ibarettir, Gazali'nin deyimiyle "Dinin kemale ermesidir". Bu yüzden Peygamber Efendimiz (s.a.) "Hacca ait menasikinizi benden alın. Şu yılımdan sonra belki ben artık sizinle karşılaşmayacağım" (Müsned, III, 318, 366) buyurmuştur. Müslümanlar da Peygamber, onlara nasıl öğretmişse öyle haccetmektedirler. Hac gibi namaz ve diğer ibadetlerin de tarzını yani rükün ve şekillerini sadece Hz. Peygamber belirlemekte ve göstermektedir. İbadet nasıl, nerede edilir, Allah'ın hoşnutluğu nasıl kazanılır, hangi yol tutulur, bu peygamberin uhdesindedir, herkes aklına estiği gibi ibadet kuralı vaz'edemez. Allah'ın rızasını kazanmaya matuf ibadetlerde ne "Benim kalbim temizdir ibadete ihtiyacım yoktur", ne "Bildiğim şekilde ben ibadet ederim" demenin din açısından bir meşruiyeti ve değeri vardır.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

129. Rabbimiz, içlerinden onlara bir elçi gönder, onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları arındırsın. Şüphesiz, Sen güçlü ve üstün olansın, hüküm ve hikmet sahibisin.

Hz. İbrahim'in soyundan olanlara gelmesini istediği elçi Hz. Muhammet (s.a)'dir. Yukarıda işaret edildiği üzere peygamberimiz bir hadiste şöyle buyurmaktadır: "Ben İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesiyim" (Müsned, V, 262.) 61/Saf, 6. ayet "Benden sonra gelen ve adı Ahmed olan bir peygamberi müjdelemek üzere" ayeti bunu teyit etmektedir.

Hz. İbrahim'in bu duası Muhammed ümmetinde karşılığını bulmuş ve kıyamete kadar bu ümmetin fertleri namazlarında ataları Hz. İbrahim'e salat ve bereket (Allahümme salli ve Allahümme barik) duasında bulunmaktadırlar. Hz. İbrahim, Allah'tan "Sonraki insanlar içinde benim için bir lisan-ı sıdk kıl" (26/Şu'ara, 84) duası kabul edilmiş, Muhammet ümmeti içinde ona güzel bir isim bırakmış, ismi Son peygamberin ismiyle bir arada zikredilir olmuştur.

Gelecek peygamberin vasıfları sayıldığında, onun **"onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları arındırsın"** talebinde bulunulmuştur. İnsanlara ayetleri okuması, aldığı vahiyi tebliğ etmesi ve bununla bağlantılı varlık âlemindeki ayetlerin Yüce Allah'ın varlığına ve yaratmasına nasıl birer işaret ve belge olduklarını gösterip onlara hatırlatmalarda bulunması, muhataplarını akletmeye davet etmesi peygamberin asli görevlerindendir.

"**Kitabı öğretmesi**" Kur'an'ın öğretilmesi, hükümlerinin açıklanması, onun okunmasının bir tür ibadet olmasının anlatılmasıdır. Nitekim namazda Kur'an'dan ayetler okunmaktadır.

Peygamberin diğer görevlerinden biri "**hikmeti öğretmesi**"dir. Hikmetin çeşitli tanımları yapılmıştır: İmam Malik'e göre dini bilmek, onu doğru anlamak ve hükümlerine uymaktır. İmam Şafii, hikmetin sünnet olduğunu söylemiştir. Hak ile batılın, doğru ile yanlışın arasını ayırmak olduğunu söyleyenler vardır. Diğer bilginlere göre dinin özünü bilmek, hükümlerini derinlemesine anlamak ve onlara uymaktır. Bilinenden bilinmeyene, görünenden görünmeyene gitme çabası da hikmet olarak tanımlanmıştır. Kitabı öğretmekten maksat muhkem, hikmeti öğretmekten maksat ise müteşabihleri öğretmektir. Ya da kitabı öğretmek hükümleri; hikmeti öğretmek, hükümlerin hikmetlerini öğretmektir.

Tevhid, adalet ve nübüvvet hikmetin en önemli konuları arasında yer alır. Kamil ve geniş kapsamlı entelektüel bir düşünme çabası bu üç merkezi konudan bağımsız gelişemez. Hak ile batılın, doğru ile yanlışın, güzel ile çirkinin, iyi ile kötünün, fayda ile zararın arasını dikkatli bir şekilde ayırmak da hikmettir. Bu isabetli ve yerinde "hüküm" vermenin ön şartıdır ki, hüküm ve hikmet aynı kökten gelirler. Hikmetin müteşabih ayetlerin, kitabın öğretilmesinin de muhkem ayetlere karşılık düştüğünü söyleyenler vardır.

Peygamber "ayetleri okuyor, kitabı ve hikmeti öğretiyor"; ama bununla da yetinmeyip mü'minleri tezkiye ediyor. Tezkiye insanın hakkı hak, batılı batıl olarak bilmesi, Hak ve Hakikat sevgisine sahip olması ve Hak neyi gerektiriyorsa ona uymasıyla mümkündür. Bu sayede insan ruhunu kirlerden arındırmış olur. Peygamber; öğretmesi, yol göstermesi, öğüt vermesi, uygulama ile hükümleri ete kemiğe bürümesi vb. yollarla Müslümanları doğru istikamete yöneltmektedir. Bunun yanında mü'minleri gözetir, uyarır, vaziyet/tutum almalarını sağlar, fiili olarak gösterir, böylelikle onlar da ona ittiba edince tezkiye olmuş, arınmış olurlar.

"**Sen Aziz ve Hâkim'sin**" Yani hiç kimse ve hiçbir güç Allah'a üstün gelemez, O her şeyin üstünde galip ve izzet sahibidir. O, hiçbir şeyi dışarıda bırakmamak üzere bilir, her şeyin hikmetini vaz'eder, hiçbir fiili hikmetsiz (boş, abes-absürt) değildir..

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ۚ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا ۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾

130. Kendi nefsini aşağılık kılandan başka, İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, biz onu dünyada seçtik, gerçekten âhirette de O salihlerdendir.

Hz. İbrahim, tevhid dininin yeniden formüle edildiği bir zaman diliminde peygamber olarak gönderilmiştir. Allah'ın Evi'ni yeniden inşa etmiş, Haccın menasikini göstermiş ve soyundan elçilerin gelmesi için dua etmiştir. Böyle iken, ona tabi olmamak şaşkınlıktır. Hem müşrikler hem Kitap ehli, kendilerini İbrahim'e nispet ettikleri halde, aslında ona tabi olmamaktadırlar. Kureyşi yücelten, Kâbe'den başkası değildir, Kâbe İbrahim'in temellerini bulup oğlu İsmail'le inşa ettiği Ev'dir. Kureyş'ten ayrı olarak Adnaniler soylarını Hz. İsmail'e dayandırıp diğerlerine, özellikle Kahtanilere karşı övünürlerdi. Yahudiler Hz. Yakup'tan gelirler ki, bu peygamber Hz. İshak'ın oğludur. Hıristiyanlar da

Hz. İbrahim'le övünmüşlerdir. Ancak buna rağmen Hz. İbrahim'in hanif dinine, milletine yani getirdiği şeriata uymamışlardır.

Hz. İbrahim, her açıdan örnek alınacak yüce bir şahsiyettir: "Gerçekten İbrahim (tek başına) bir ümmetti. Allah'a itaat eden hanif bir Müslümandı." (16/Nahl, 120). Öyle örnek şahsiyetler var ki, tek başlarına referans alınırlar. Peygamber Efendimiz (s.a.), Zeyd b. Amr b. Nufeyl hakkında "O tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir." (Buhari, Menakibu'l-Ensar, 24.)

"**Hz. İbrahim'in milleti**" Hz. Muhammedin getirdiği din yani şeriattır. Ancak elbette usul ve füruu yönünden tıpatıp aynı değildir. Genel olarak dinin kemale erdirilmiş en üst formudur. Bütün bunların bilinmemesi, bilinip de görmezlikten gelinmesi beyinsizlik, akli yetersizlik yani sefihliktir.

Bu sûrenin 13. ayetinin açıklamasında verdiğimiz "sefih" kelimesinin etimolojik anlamları göz önüne alındığında, burada sefih olarak nitelendirilenlerin dinin genel hükümleri, helal-haram veya genel anlamda emirler ve nehiyler konusunda umursamaz olanların kastedildiği anlaşılmaktadır.

Sefahetin kendini bilmezlikle de ilişkisi olduğuna göre, İbrahim'in milleti yani Hanif dininin hükümleri ile insanın kendini doğru idraki ve bilmesi arasında bir ilgi var. Kendini sefahete veren, nefsinin gayrı meşru istek ve tutkularına kaptırmış, kendini, özvarlığını unutmuştur. İnsanın en önemli düşünce faaliyetlerinden biri kendisi üzerinde düşünmesi, hayatının anlam ve amacını zihni faaliyetinin merkezine oturtmasıdır. Kendini bilmek marifettünnefstir. Ebu Ubeyde, "Nefsini sefahete sürükleyen kişinin kendini helake, yıkıma uğrattığını" söyler. Bu cahilliktir. Ancak beyinsiz/sefih kişi veya kişiler, sadece kendilerini tehlikeye atmakla kalmazlar, yaptıklarıyla başkalarını da, geniş insan yığınlarını da tehlikeye atarlar; tıpkı trafik kurallarına uymayan bir sürücünün kendisiyle beraber başka sürücülerin de hayatını tehlikeye sokması gibi (7/A'raf, 155).

En Nehhas, sefahet'in İbrahim'in dinine yani Hz. Muhammet (s.a.)'in tebliğ ettiği İslam şeriatına aldırmayıp kendini sefahete kaptıranlar için kullanıldığını söyler. Ez Zeccac ise kendi nefsi yani öz varlığı, benliği hakkında düşünmeyenden başkası İbrahim'in milletinden yüz çevirmez, der. Ebu Ubeyd, kendini sefahete kaptırmanın nefsin helak olmasına sebep olduğunu belirtir. Belki de Ahfeş'in dediği özet tanımdır: Kişinin kendisi hakkındaki cehaleti, bilgisizliğidir.

İnsan kendi nefsi üzerinde düşünecek olsa, onu Yaratan ve belli bir hikmet ve amaçla bu dünyaya gönderen Allah hakkında bir bilgiye sahip olacak, Ma'rifetullaha ulaşacak: "Kendi nefsinizde (iç dünyanızda nice belgeler var.) Görmez misiniz?" (51/Zariyat, 21). Allah hakkında doğru bilgiye sahip olma-

yan, O'nu hakkıyla takdir etmeyen, "Allah'a karşı 'bir sürü saçma şeyler' söyleyenler" (72/Cin, 4)de beyinsiz/sefihlerdir.

Varlık dünyasındaki belgeler, ayetler üzerinden hakikate ulaşmak mümkün olduğu gibi, enfusi/deruni dünyamız üzerinden hakikate ilişkin bilgilere ulaşmak, çok yönlü tefekkür etmek mümkündür. İnsanın kendi iç dünyası evren kadar zengin, uçsuz bucaksız bir âlemdir. Allah bize kendi nefislerimizde de ayetler göstermektedir. (51/Zariyat, 21).

"And olsun, biz onu dünyada seçtik, gerçekten âhirette de O Salihlerdendir"Allah Hz. İbrahim'i dünyada tevhid dininin şerefli liderlerinden biri olarak seçti; insanlık tarihinin tam öğle vaktinin peygamberi olarak onun diliyle Allah'ın birliğini, ahiret inancını, nübüvveti ve yüksek ahlakı formüle etti. O aynı zamanda hükümleri belli bir şeriat (millet) sahibiydi. Tevhidi, şeriatı ve adaleti temsil eden ve Allah'ın seçmesiyle dünyada imam/önder, ahirette salihlerden olma vasfını kazanan İbrahim aleyhisselamdan yüz çevirmekten daha büyük bir bahtsızlık olur mu? Bu, ancak kişinin kendini bilmezlikle açıklanabilir! (Bkz. 2/Bakara, 13, 142, 282; 4/Nisa, 5; 6/En'am, 140; 7/A'raf, 155. ayetlerin açıklaması).

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصَّىٰ بِهَا
إِبْرَٰهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ ۚ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ
إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ ۖ إِذْ
قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي ۖ قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَٰهِيمَ
وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا ۖ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

131. Rabbi ona: "Teslim ol" dediğinde (O:) **"Âlemlerin Rabbine teslim oldum" demişti.**

132. Bunu İbrahim, oğullarına vasiyet etti; Yakup da: "Oğullarım, şüphesiz Allah sizlere bu dini seçti, siz de ancak Müslüman olarak can verin" (diye benzer bir vasiyette bulundu.)

133. Yoksa siz "Yakub'un ölüm anında, orada şahitler miydiniz? O, oğullarına: "Benden sonra kime ibâdet edeceksiniz?" dediğinde, onlar: "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibâdet edeceğiz; bizler ona teslim olduk" demişlerdi.

"**Teslim olmak**" birinin iradesine bağlanmak, tayin ettiği yol haritasına göre hareket etmek, buyruklarını harfiyen yerine getirmektir. Allah-insan iliş-

kisi açısından ele alındığında anlamı, insanın Allah'ı birlemesi, her fiilini ihlasla ve sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek yapmasıdır. "İslam" bunun kâmil ifadesi, yolu ve iradesidir. Çünkü ancak İslam sayesinde tevhid, ihlas, hak, adalet ve rıza gerçekleşmiş olur.

İleride "İslam" ile "iman" arasında belli farkların olduğunu daha ayrıntılı görme fırsatımız olacak (49/Hucurat, 14). Şu kadarını söylemek gerekir ki, bir yönüyle İslam, İslam'ın zahiri kurallarına, belki de görünür siyasi egemenliğine bağlı olmak anlamına gelirken iman, kalbin bütün samimiyeti ve safiyetiyle Allah'a ve buyruklarına bağlanmayı ifade eder.

İnsan, varlık âleminde mutlaka bir şeye, bir yere bağlanma ihtiyacını hisseder. İnsan bir referans noktasına bağlanmaksızın yaşayamaz. Hz. İbrahim, bütün içtenliğiyle "**Âlemlerin Rabbi**"ne bağlanır. Çünkü daha gençliğinde yıldızlar, ay ve güneş konusunda fikir yürütürken, Allah dışında kalan her şeyin geçici, sonlu ve izafi olduğunu göstermişti. İnsanlara, hayvanlara veya başka nesnelere ulûhiyet atfetmek ise bir zihin zaafı olacağından, Hz. İbrahim gibi tevhid dininin önemli bir sembolü, ancak "Âlemlerin Rabbi'ne teslim olabilir."

İbrahim'in Allah'a teslim olması, tutum ve davranışlarında, ibadet ve taatinde halis olması, fiillerine Allah'ın rızasından başka hiçbir şeyi karıştırmaması anlamındadır. Çünkü zaten İbrahim Müslümandı yani Allah'a teslim olmuş seçkin bir kul ve peygamberdi.

İbrahim bunu çocuklarına da vasiyet etmiştir. Bu, İbrahim oğullarının nesilleri boyunca süren tevhid inancıyla ilgili eşsiz bir mirastır. Her peygamber veya büyük zat (baba veya dede) aynı mirası devam ettirir, kendisinden sonrakilere hatırlatır. Hz. Yakub (a.s.)'un da çocuklarına tekrar ettiği vasiyet budur. El Kelbi'ye göre Yakuboğullarının gittikleri Mısır'da halk ineklere, ateşe veya yapma putlara tapıyordu. Hz. Yakup, kendi çocukları ve kavminin de aynı sapkınlığa düşmelerinden endişe etti, onları etrafına toplayıp, kendisinden sonra kime tapacaklarını sordu. "Onlar: "**Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibâdet edeceğiz; bizler ona teslim olduk" demişlerdi.**" Bu, tabii ki Hz. Yakub'un onlara atası İbrahim'in vasiyetini hatırlatması, onların da bunu içi rahat edecek şekilde teyit edip hep bu ahde sadık kalacaklarını bildirmeleridir.

Hz. İbrahim'in yaptığı ve Hz. Yukab'un tekrar ettiği vasiyet, sadece Allah'a teslimiyet, din olarak kendilerine seçilen İslamiyet üzere son nefeslerini vermektir. "Size seçtiği din"de din "el" takısıyla gelmiş. Anlamı, bilinen din yani "Ed-Din" olan İslamiyet'tir. Allah'a tam teslimiyet, hüküm ve emirlerine riayet demek olan İslamiyet, bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin adıdır; şeriatler farklılıklar gösterebilir ama tarih boyunca Din tektir.

Buna göre İsrailoğulları, hayatları boyunca tevhid inancına bağlı kalacaklar; başka hiçbir varlık ve şeye sadakat göstermeyecekler; peygamberlerinin tebliğ ettiği şeriata ve hükümlerine göre yaşayacaklar ve son nefeslerini bu iman ve yolda verecekler. Bu, tabii ki İsrailoğulları dışında, peygamberlerin tebliğine muhatap olan herkes ve her topluluk için geçerli bir vasiyettir.

132. ayette dikkatten kaçmaması gereken önemli nokta, Hz. İbrahim ve Hz. Yakub'un aynı yerde zikredilmiş olmasıdır. İbrahim, Yakub'un dedesi yani İshak'ın babasıdır. Yakup ise, İsrailoğullarının kendisine nispet edildikleri İsrail'dir. İsrail, çocuklarına ve soyundan gelecek olan İsrailoğullarına atası İbrahim'in Tevhid dini olan İslamiyet'i vasiyet etmekte, hayatlarını İslam dini üzere geçirmelerini istemektedir. 133. ayette ise Hz. Yakup (İsrail), atası Hz. İbrahim yanında İsmail ve İshak'ı zikretmektedir. Bu demektir ki, her iki büyük dini geleneğin atası olan iki amca (İsmail ve İshak) arasında fark yoktur; ikisi de İbrahim'in çocuklarıdır; onların soyundan gelenler amca çocuklarıdır; onları birleştiren en önemli husus, hepsinin İlahı bir olan Allah'tır. Hz. İbrahim ve Hz. Yakub'un onlardan tek istekleri, Allah'a teslimiyet olan İslam üzere yaşamalarıdır. Hakikat bu iken, Yakup aleyhisselamın –haşa– Tanrı ile güreşip O'nu yendiği ve bu sayede İsrail ismini alıp kavmini üstün kıldığı nasıl düşünülebilir? (Bkz. Tekvin, 32:24-28.)

İslamiyet, Allah'ın birliği inancı ve fikri olan Tevhid, Allah'ın buyruklarına derin sadakat ve vahyedilen kitaplarda hiçbir değişiklik yapmadan mesajın korunması, kitapların hükümlerine göre amel edilmesidir ki, bu misyonu Hz. Muhammed (s.a.)'in tebliğ ettiği din yani ed-Din olan İslamiyet bir kere daha dile getirmekte ve devam ettirmektedir. Demek ki, İsrail'in de İsrailoğullarından istediği, kendi dini sahih geleneklerini, kitaplarının özünü koruyarak Müslümanlarla aynı inanç, amel ve ideal ekseninde buluşmaktır.

Bu konuda herhangi bir tartışma veya polemiğe yer yoktur. Zira derin geçmişte vuku bulan bu diyalogu ancak gaybı bilen Allah insana doğru olarak aktarır. Bizler, söz konusu diyalog olduğunda orada hazır değildik, konuşmalara şahit olmadık. Allah'ın bildirdiği haberler doğrudur, çünkü O her şeyden hakkıyla haberdardır, her şeyi en iyi bilendir.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

134. Onlar bir ümmetti; gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.

"Ümmet" sayısal anlamda insan topluluğu demektir. "Üm" veya "imamet" kökünden türeme kelime, evrensel inanç birliğini ifade ettiği ve Medine Vesikası'nda yer aldığı gibi. "İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (câmi'a) teşkil ederler" (Madde: 2). Din farkı gözetmeksizin, bir arada yaşama iradesini göstermiş bulunan insanların karşılıklı muarefe, müzakere ve muahede ile oluşturdukları siyasi birliği de ifade eder. Ayette ise önceki ayetlerde zikredilen Hz. İbrahim ve torunları yani İsrailoğullarıdır. Yüce Allah, onları bir "ümmet" olarak tanımlıyor. Burada, soy veya etnik kökenin değil, ümmete mesnet teşkil eden inancın vurgulanması önemlidir.

"Gelip geçen ümmet" belli bir insan topluluğunun yaşanmış hayatlarını ifade eder. Tarih bir bakıma birbirini takip eden yaşanmış hayatlar arasındaki sürekliliktir. İlk insanla başladı kıyametle sona erecektir. Yaşanmış hayatların tekrarı mümkün olmadığına göre, her yaşanmakta olan hayat bize yeni bir imkân, yeni bir fırsat sunar. Bu anlamda tarihin, insanın zihni tutum ve davranışları üzerinde "etkileyici rolü"nü kabul etmekle beraber, "belirleyici bir güce sahip olmadığı"nı da görmek lazımdır. Eğer öyle olsaydı, tarih bizatihi kendisi kader olurdu, bu ise, bizim kendi zihnimizde kendisine bir güç, irade ve bilinç atfettiğimiz, dolayısıyla vehmimizde kudret sahibi kıldığımız bir kavramın bizi rüzgârın önüne kattığı yapraklar gibi sürüklemesi anlamına gelir. Ne iktisadi ve sosyal, ne ferdi ve devletlerarası ilişkiler mutlak anlamda tarihin etkisi altında gelişemez. Tarih kader olmadığına göre deterministçe bizi belirlemez, yargılamaz da. Hegel'in iddia ettiğinin aksine ne zamanın ruhu vardır, ne tarihin; bu retorikler insanların dünya görüşlerini içinde yaşadıkları zamana atfetmelerinden kaynaklanan edebi cümlelerdir. Tarih birini iyi veya kötü yazabilir ama kendisi mahkeme veya hâkim değildir, hukukun gözünden kaçmışsa suçluları yargılayacak olan Din Günü'nde Yüce Allah'tır.

Tarihin etkileyici faktörü görmezlikten gelinmeyeceğine göre, geçmişte yaşanmış hayatları belli kriterler içinden değerlendirmek lazım. Geçmişte yaşayan insanlar hangi ölçülerde iyiliği, güzelliği, hakkaniyeti ve adaleti temel alıp sistemler kurdular, kendi aralarındaki ilişkileri barışçıl ve adil zeminlerde geliştirdiler, buna bakmalı. Tarihte referans alınacak olan iyilik (birr ve takva), güzellik (ihsan), doğruluk (sıdk ve sadakat), Hakka ittiba (İlahi hükümlere itaat), adalet (kıst ve adl) ve Allah'a derin bağlılık (haşyet) olmalıdır. Atalarımız, ölen babamız gibi bize miras bırakır. Bu, iyi de olabilir kötü de olabilir. Kur'an-ı Kerim, ataların bıraktığı her mirasa sahip çıkılmaması gerektiğini belirtir. Çünkü temel alınacak olan "Nesep" değil,

"Sebep"tir. Her şeyin ipince ayrıntısına kadar orta yere serileceği, herkese yaptığı şeyin karşılığının verileceği Din Günü'nde "O gün, onların arasında nesep bağları olmadığı gibi (birbirlerinin durumlarını da) soruşturmazlar" (Mü'minun, 10).

Bizim şu veya bu soya, ırk veya etnik kökene bağlı olmamız, kurtuluşumuzun ne vesilesidir ne teminatıdır. Herkes kendi yaptıklarından sorumlu tutulacaktır: **"Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz."** Bir hadis-i şerifte bu çarpıcı bir biçimde şöyle ifade edilmektedir: "Ey Muhammed'in halası Safiye ve ey Muhammed'in kızı Fatıma! Kıyamet günü bana yapıp ettikleriniz (amelleriniz) le gelin, neseplerinizle değil. Biliniz ki ben, Allah'ın vereceği hiçbir şeyi (hükmü) sizden gideremem. Ameli kendisini yavaşlatan kimseyi, nesebi hızlandırıp cennete götüremez" (Ebu Davud, İlim, 1).

Bu açıdan tarihle veya atalarla övünmek değil, iyilikle övünmek gerekir. Atalarımız iyi şeyler yapmışlarsa onunla övünülür ve yaptıkları iyilik devam ettirilir. Ama kötülük yapmışlarsa, bu onların suçu veya kusurudur. Biz onların yaptıklarından sorumlu değiliz, onlar adına bedel ödemek zorunda da değiliz. Onların kötülüklerine sahip çıkmak, kötülüğü devam ettirmek, onların yolundan giderek kötülüğe süreklilik kazandırmak anlamına gelir. "Kim bir kötülük yaparsa, cezasını bulur" (4/Nisa, 123); "Herkes kendi aleyhine kazanır" (6/En'am, 164) ve "Hiç kimse başkasının yükünü (suç ve günahını) çekmez" (16/İsra, 15). Ne bugünkü Yahudiler veya din müntesipleri atalarının yaptıklarından dolayı sorumlu tutulurlar, ne insanlığın kendisi Âdem'in günahından dolayı ebedi günahı üstlenir.

Hz. İbrahim, İshak ve Yakup, İsrailoğullarının atalarıdır. Ama bu atalar bir topluluktu, başarılı sınav verdiler ve dünyadan çekildiler. Hz. Musa'dan başlamak üzere İsrailoğulları, İlahi emirlere itaat etmediler, sûre boyunca ve Tevrat tarafından da teyit edildiği üzere karşı geldiler. Ama bugün onlar tarihlerinin esiri değildirler. İsterlerse, ıslah-ı nefs ederlerse kendi tarihlerine karşı özgürleşirler. İbrahim, İshak, Yakup ve diğerleri (Allah'ın selamı üzerlerinde olsun), onları kurtarmaz, onlara mensubiyet kurtuluşun vesilesi değildir. Bu, Müslümanlar için de geçerli bir kuraldır. Müslümanlar da Kitap ehli de kuruntuya kapılmamalı (4/Nisa, 123). Kendilerine gelen bunca bilgiye rağmen, Müslümanlar da yüz çevirecek olurlarsa, peygamber ve onun takipçisi olduğunu iddia edenlerin yükümlülükleri ayrıdır (24/Nur, 54). Önemine binaen bu konu, aynı cümle kalıplarıyla 141. ayette tekrar vurgulanacaktır.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ ۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ ۖ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

135. Dediler ki: "Yahudi veya Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz." De ki: "Hayır, (doğru yol) **Hanif** (muvahhid) **olan İbrahim'in dini**(dir); **O müşriklerden değildi."**

136. Deyin ki: "Biz Allah'a; bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilen ile peygamberlere Rabbinden verilene imân ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz O'na teslim olmuşlarız."

Her iki din müntesibi, Müslümanları Yahudi ve Hıristiyan olmaya davet eder. Çünkü her ikisine göre kurtuluş sadece kendi dinlerinde mevcuttur. Razi'nin dediği gibi, bu aslında kendilerinin Taklit edilmesi talebidir. Ortada Taklit edilmesi gereken birileri varsa, Kur'an-ı Kerim, bunun, ancak "**Hanif** (muvahhid) **olan İbrahim'in dini**" olduğunu belirtir. Çünkü "**O müşriklerden değildi.**" (Bkz. 3/Al-i İmran, 67, 95.)

Ayetlerin genel akışından anlaşılan şu ki, her iki din müntesibi Allah'ın birliğine, Allah'ın birer vahiyi olan Tevrat ve İncil'in hakiki ve asli mesajına değil, tarih içinde ve din adamlarının müdahaleleri sonucunda bugünkü doktriner şeklini almış formel Yahudilik ve Hıristiyanlığa davet etmektedirler. Hz. İbrahim'in hanif oluşu ve şirkten uzaklığı vurgulanmak sûretiyle, her iki dinin hanif özelliklerini kaybettikleri ve şirke bulaştıklarına işaret edilmektedir. "Allah'a çocuk isnat etmek" (9/Tevbe, 30); Tanrı'nın bedenlendiğini iddia etmek tabii ki ağır bir inanç suçudur. Bundan hareketle şu denebilir ki, beşeriyetin genel tarihi açısından bakıldığında İbrahim'in hanif dinini hakiki ve asli hüviyetiyle sadece İslamiyet'in temsil ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü İslamiyet'in temeli tevhid inancı ve bu inancın azami dikkat ve gayretle korunup sürdürülmesidir.

Diğer bir açıdan, ister Yahudilik ister Hıristiyanlık, çok sonraları bulunmuş isimlerdir. Yahuda'ya veya İsa'ya nispet, sonraki bir olaydır. Yani ne Hz. Musa ne Hz. İsa, tebliğ ettikleri dinlerini kendilerine veya başkasının ismine nispet etmemişlerdi. Musevi veya İsevi, dini peygamber dahi olsa, bir beşere

nispet etmek anlamına geldiğinden, Tevhid ve vahyin mahiyetine aykırıdır. Bu açıdan Müslümanlara hiçbir şekilde "Muhammedi" denemez.

Bunun yanında, dini kimlik ve aidiyetin sonraları ortaya çıkmış bulunan Yahudilik veya Hıristiyanlığa nispet edilmesi, Hz. Musa ve Hz. İsa'dan önce gelmiş bulunan bütün peygamberlerin ve onları takip eden mü'min ve salih insanların isimsizleştirilmesi veya nübüvvet ve hidayet geleneğinin dışına atılması anlamına gelir. Bu durumda atıf yapılacak doğru bir isimlendirme varsa, bu hiç kuşkusuz İslamiyet'tir. Zira İslamiyet, şu veya bu şahsa, şu veya bu kavme atıf değil, "Allah'a teslimiyeti" ifade eder. Böylelikle, Semitik olsun olmasın, kendini İbrahim'in hanif dini olan İslamiyet'e nispet eden herkes -Siyahi, Çinli, Kızılderili, Rus, Hindu veya bir başka ırk ve renkten olsun- kolayca İslam ortak paydasında buluşur. Bu ortak paydada ikinci sınıf insan değildir, seçilmiş halkın başöğretmenliğini veya ırktan gelen liderlik iddialarını kabul etmek durumunda mütalaa edilemez.

Bu durumda ortada ciddiye alınması gereken bir çağrı varsa, bu İbrahim'e ve onun hanif dinine olmalıdır. Çünkü İbrahim hem müşrik değildi, hem de Yahudi ve Hıristiyanların atasıdır. Hz. İsmail üzerinden Müslümanların da atası olduğuna göre, Hz. İbrahim, her üç din müntesibi için ortak payda teşkil eder. Bu ortak paydanın billurlaşmasının şartı, hanif din ve şirkten uzakta olmaktır. (Bkz. 17/Nahl, 123; 22/Hac, 78.) Şirk, İslam'ın nefret ettiği bir inanç ve düşünme biçimidir. İnsanlar, şu veya bu tasavvurda bir tanrı fikrine, hatta Kur'an'a göre Allah tasavvuruna sahiptirler. Buna rağmen "Çoğu, ancak şirk koşarak Allah'a inanırlar" (12/Yusuf, 106). Bu mülahazalarla bütün peygamberlerin ortak vurgusu inancın şirkten arındırılmasıdır.

135. ayet, Hz. İbrahim'in müşrik olmadığını sarahaten belirtirken, aynı zamanda hem Kitap ehline, hem müşriklere hanif dininin temsilcisi olan Hz. İbrahim'e sahip çıkamayacaklarını hatırlatmaktadır. Ona sahip çıkacak olanlar varsa, ruhu ve hayatı şirkten tamamen arındırmayı hedefleyen Müslümanlardır. Tabii ki İbrahim aleyhisselam üç din müntesibinin ortak atasıdır ama eğer ortak atada buluşulacaksa, Kitap ehlinin dinlerini şirk ve batıl inançlardan arındırmaları gerekir. Dinin sahih özüne irca edilmesi Müslümanlar için de büyük bir görevdir. Çünkü zamanla Müslümanlar da maalesef Kitap ehli gibi dinlerine çok sayıda yabancı unsuru karıştırmış, hatta pagan inanç ve ritüelleri din diye benimsemişlerdir. Kitap ehlinin durumuna düşmemek için daima teyakkuz halinde olmak lazımdır.

"**Hanif**" doğru istikamette olan, Allah'ın birliği inancına ve fikrine, yüksek ahlaki hayatın değerine eğilim gösteren kimselere denir. Hz. İsmail'den son-

ra Araplara peygamber gelmediyse de, Kaffal'a göre, her zaman -belki de Hz. İbrahim'in yaptığı duanın bereketi olarak- İbrahim ve İsmail'in zürriyetinden olanlar, mesela Zeyd ibn Amr ibn Nufeyl, Kus ibn Saide, Amr ibn ez Zureb gibi zatlar, putlara karşı Allah'ın birliği fikrini savunur, putlara tapmaz, ölümden sonra bir hayatın, ceza ve mükâfatın varlığına inanır ve ölmüş/öldürülmüş hayvan leşi yemeyi reddederlerdi. Haniflik aynı zamanda insanın temiz fıtratına ve selim aklına en uygun düşen inanç, düşünce ve yaşama tarzıdır; esasında Yüce Allah da insanı bu temiz fıtrat üzere yaratmıştır. Hanif olan temiz fıtrat üzere olandır (30/Rum, 30).

Burada atlanmaması gereken nokta, Yahudiler Yahudiliğe, Hıristiyanlar da Hıristiyanlığa çağırırken, İslamiyet'in Hz. İbrahim'e çağırmasıdır. Çünkü bu sayede hem Tevhid ve hanif dinde buluşulacak hem de hiçbir peygamber dışarıda bırakılmayacaktır: "**Biz Allah'a; bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilen ile peygamberlere Rabbinden verilene imân ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz O'na teslim olmuşlarız.**" Bu da bize gösteriyor ki, İslamiyet, Hz. Peygamber'le ortaya çıkmış "yeni bir din" değildir, aksine tarih boyunca peygamberlerin tamamının tebliğ ettiği tevhid dinidir.

Bir dine mensup olanların sadece kendi dini liderlerini veya peygamberlerini referans alıp diğerlerini dışarıda bırakması, tarihte süreklilik arz eden Tevhid geleneğine aykırıdır, kendi içinde de çelişkili bir tutumu barındırır. Zira bütün peygamberler aynı kaynaktan vahiy almış, aynı görevle gönderilmişlerdir. Bu mülahazalarla Müslümanlar peygamberler arasında ayırım yapmaz (2/Bakara, 285 ve 3/Al-i İmran, 84.) Ortak mesaj Allah'ın birliği olduğuna göre, Allah'tan indirilen her vahiye inanmak gerekir (42/Şura, 13). Müslümanlar bu çerçevede bunu sarahatle teyit ettikten sonra İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve sonra gelenlere, bu zincirin devamı halkalar olarak Musa ve İsa'ya (Allah'ın selamı hepsinin üzerinde olsun) aynı derecede inanırlar. Elbette kendi peygamberlerine de inanırlar ve bunu diğer din müntesiplerinden de beklerler.

Sözü edilen peygamberlerin şeriatları farklı olabilir, ancak din birdir. Şeriatlar bu bir olan Din'e götüren farklı farklı yollardır. Nihayetinde kelime anlamı itibariyle de şeriat, suya giden yol demektir. Müslümanlar, kendilerinden önceki şeriatın hükümleriyle yükümlü olmasalar bile, saygı duyarlar. Öyle ki, yerine sarih bir hüküm gelmediği sürece o şeriatın hükümleriyle de amel ederler ki, geçmiş şeriatler İslam hukukunun sayılan kaynakları arasında yer almış bulunmaktadır (Şer'u men kablena). Bu, diğer din müntesiplerinin de İslam Şeriatı'na saygı duymalarını gerektiren önemli bir husustur.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾

137. Şayet onlar da, sizin inandığınız gibi inanırlarsa, kuşkusuz doğru yolu bulmuş olurlar; yok eğer yüz çevirirlerse, onlar elbette bir (çelişki ve) **aykırılık içindedirler. Sana onlara karşı Allah yeter. O, işitendir, bilendir.**

"Sizin inandığınız gibi". Kur'an-ı Kerim, doğru yolu, Müslümanların takip ettiği yol olarak gösterir. Buna, basit bir "din bağnazlığı" gözüyle bakılamaz; "bu Yol"un öne çıkarılması, tarihi ve akli sebeplere dayanmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere söz konusu dinler tarih içinde bir takım dış müdahalelere maruz kalmışlardır. Bugün sahip oldukları çok sayıda ibadet tarzı, ritüel, seremoni tarih içinde ve din adamları tarafından geliştirilmiş, dini ayinlerin veya inanç doktrininin bir parçası haline getirilmiştir. Hiç kimse, Tek ve Bir olan Allah'ın Hz. İsa'ya üç tanrı inancını vahyettiğini iddia edemez. Bu dinler, sahih vahiyler olmaktan çok tarihi formlar hükmünde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu durumda ittiba edilecek husus, dinin özü, sahih mahiyeti değil, tarihi formlardır. Bu durumda asıl ittiba edilmesi gereken tarihi formlar değil, son vahiy ile gelen İslamiyet olmalıdır. Çünkü Kur'an vahiyi kendisinden önce gelenleri tashih etmekte, tamamlamakta ve düzenlemeye tabi tutmaktadır. Bu durumda Kur'an vahyini temel alan Müslümanların inancı sahih inançtır ve ideal olanı arayan varsa, **"sizin inandığınız gibi inanırsa, doğru yolu bulmuş olur."**

"Doğru yol" İbrahim'in hanif dini ve diğer bütün peygamberlerin tasdiki olduğuna göre, Müslümanlarla diğerlerinin ortak paydası böylelikle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu hakikati teyit ettikleri takdirde sorun yok. Ama eğer bundan yüz çevirecek olurlarsa, bu onların hem kendi içlerinde derin bir çelişkiye düşeceklerini hem kendi aralarında sürekli çekişip duracaklarını (şikak) göstermektedir. Bu ise içinden çıkılmaz kör kuyu gibidir. İnsan değerli ömrünü bu türden çelişki ve teolojik mücadelelerle, polemik ve spekülasyonlarla geçirmemeli; yukarıda vurgulandığı üzere "hayırlarda yarışmalı". "Müslüman olmayıp yüz çevirecek olurlarsa, sana düşen yalnızca tebliğ etmektir" (3/Al-i İmran,20).

"Şikak" kelimesinin diğer bir anlamı, bu duruma düşmüş olanın sürekli bir meşakkat, zorluk ve darlık içinde olmasıdır (4/Nisa, 35). İnsan kendi içinde tutarlı olmadıkça rahat edemez. Sürekli tutarsızlık, cedel ve çatışma psikolojiyi derin bir biçimde bozar. Kişi doğruluktan, hak ve adaletten saptığı zaman hiçbir zaman mutlu olmaz, ruhen sıkıntı içinde yaşar ve giderek onun bu ruh hali onu

daha çok doğruluğa, adalete ve Hakka düşman kılar. Şikak içinde olanın muhalefeti, eleştirisi ve itirazı neredeyse daima Allah'adır. Kelimenin yapısı itibariyle olumlu eleştiri ve muhalefete müsait olmaması, kötü bir ruh haline, demoralize olmuş bir iç dünyaya, çöküntüye ve psikolojik altüstlere işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında doğruluk, adalet ve Hakka karşı hasmane tutumları dolayısıyla bu tür insanların daima Müslümanlara, İslam hidayetine ve İslami hükümlere karşı da kesintisiz bir mücadele içinde olacakları anlaşılmaktadır.

Kur'an, Hz. Peygamber'i ve aynı zamanda bizleri, benzer çelişki ve çekişmelere karşı uyarırken, aynı zamanda bu ruh hali içinde olanların düşmanlıklarına karşı da "Allah'a dayanmayı" tavsiye eder. Çünkü "**Allah yeter. O hakkıyla işiten ve bilendir**". Allah'ı kâfi gören bir mü'min Rabbine dua eder. Allah onun yakarışlarını işitir, içinde bulunduğu durumu yakinen bilir. Dolasıyla, bazı müfessirlerin işaret ettiği üzere, bu ayet aynı zamanda "gaypten bir bilgi"dir; Müslümanları uyarmakta, onlara anlamlı bir yol haritası çizmektedir.

صِبْغَةَ اللّٰهِ ۚ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً ۚ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

138. Allah'ın boyası... Allah(ın boyasın)**dan daha güzel boyası olan kimdir? Biz** (yalnızca) **O'na kulluk edenleriz.**

"**Allah'ın boyası**"na, boya, renk, Allah'ın dini, fitrat gibi anlamlar verilmiştir. Aslında bütün bu anlamlar birbirinden kopuk değildir. Kelimenin "müşakele" olduğuna dikkat çekenler, diğer din müntesipleri, eğer kendilerine bir renk, bir boya seçiyorlarsa, Müslümanların da kendilerine özgü renkleri, boyaları vardır. Bu da "sıbgatullah"tır. Mesela ayetlerde "Biz alay ediyoruz (dediler). Asıl Allah onlarla alay ediyor" (2/Bakara, 14-15; 10/Hud, 38) veya "Münafıklar (sözde) Allah'ı aldatmaktadırlar. Oysa (asıl) O, onları aldatandır" (4/Nisa, 142; 3/Al-i İmran, 54; 42/Şura, 40) buyrulmaktadır. Diğer din müntesiplerinin kendilerine özgü boyaları, renkleri nasıl onları ayırt ediyorsa, "Allah'ın boyası" da, Müslümanları diğerlerinden belirgin bir biçimde ayırır, kolayca tanınmalarını sağlar.

Bazı müfessirler, bu ayetin Hıristiyanların doğan bebeklere veya dine yeni girenlere uygulanan vaftize alternatif olarak indiğini söylüyorsa da, bu çok makul görünmemektedir. Çünkü esasında vaftiz, İslam'daki abdestin benzeri bir uygulamadır. Eski şeriatlerde de abdest vardır. Hıristiyanlığa; belirgin olarak Hz. Yahya (a.s.)'dan yani Vaftizci John'dan geçtiğini düşünürsek, bu dine özgü bir ibadet veya sembolik bir anlam değeri olduğunu söyleyebiliriz.

"Boya"nın özelliği, üzerinde bulunduğu nesneyi diğerlerinden ayırt etme-

sidir. Mesela yeşil renk, diğer renklerden, siyah, kırmızı, mavi, beyaz, sarıdan belirgin olarak ayrılır. Bu, boyanın sonradan edinilen bir sıfat olduğunu gösteren ince bir nükte ise anlamı, insan kumaş gibi, şu veya bu sıfatı alabilir. Biz buna kısa ifadesiyle "kimlik" diyebiliriz. Çünkü kimliklerin bir kısmı doğuştan olup birincildir, mesela cinsiyet, ırk, aile, kabile vs.; bir kısmı ise kesbi olup sonradan edinilirler. Din, mezhep, meslek, siyasi görüş vs. gibi. Sonradan edinilen bütün kimlikler iradidir, insanlar özgür iradelerini kullanmak sûretiyle kimliklerini tercih ederler. Kur'an-ı Kerim, kişinin kendine layık görebileceği hakiki, asli ve sahici tek kimliğin Allah'ın boyası; yani İslam dini, bu dinin teyit i ve temeli olan temiz fıtratı, hayatında takip ettiği güzel hayat biçimi olduğunu belirtir. Allah'ın vahyettiği dinle elde edilenden daha güzel kimlik olabilir mi? Olamaz. Çünkü bunun esası Allah'a tertemiz niyetle kullukta bulunmak ve bütün yaratıklara karşı merhamet göstermektir. Boya nasıl dışarıdan, uzaktan seçiliyorsa, bir Müslüman'ın üzerindeki dini hayatın izleri de hemen seçilir: "Onların belirtileri secde izinden yüzlerindedir" (48/Fetih, 29).

Ayeti, ele alınan konu çerçevesinde ele alındığında 136. ayette "De ki;-Biz Allah'a inandık.." ile başlayan niteliklerin genel bir ifadesi olarak da görülebilir.

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾

139. De ki: "O bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz iken, bizimle Allah hakkında (sözde kanıtlarla) **tartışmalara mı giriyorsunuz? Bizim amellerimiz bizim, sizin de amelleriniz sizindir. Biz, O'na gönülden bağlanmış** (muhlis) **olanlarız."**

Allah hakkında çekişme veya tartışma, hakikatte "Allah'ın dini" ve bu çerçevede Kur'an'la belirtilenlere ilişkin öne sürülen itiraz ve şüphelerle ilgilidir. Tartışmanın özünde peygamberlik, son peygamberin etnik veya şehir kimliği, seçilmiş halk iddiası, kurtuluşun kimin tekelinde olduğu gibi konular yatmaktadır. Hitabın Kitap ehli yanında puta tapıcı müşriklere de yönelik olduğunu düşünebiliriz.

Kitap ehli, yukarıda anlatıldığı üzere, son peygamberin kendi içlerinden çıkacağı beklentisi içinde idiler; "Allah'ın çocukları ve dostları olduklarını" (5/Maide, 18) iddia ediyorlardı, dolayısıyla seçilmiş halk olduklarına inanıyorlardı. Diğer peygamberler içlerinden çıktığı gibi son peygamber de içlerinden çıkmalıydı, esasında iddialarına göre tarihte yüce Allah başka kavimlerden

peygamber göndermemişti. Seçilmiş halk dururken, son peygamberin kurtarıcı olarak Arapların içinden çıkması olacak şey değildi. Yine "Cennete ancak Yahudi ve Hıristiyanların girebileceklerini" (2/Bakara, 111) söylüyorlardı, Kur'an-ı Kerim, bunun boş bir kuruntu olduğunu belirtiyordu. Mekke'li müşrikler de son vahyin (Kur'an), "İki büyük şehirden birinin önde gelen adamlarına inmesi gerektiği"ni (43/Zuhruf, 31) söylüyorlardı ki, onlara göre Hz. Muhammed (s.a.) hiç de aristokrat bir aileden değildi.

Bugün de benzer bir tutumu gözlemek mümkün. Kendilerini ekonomik, askeri ve politik olarak güçlü görenler, mesela bütün yol gösterici fikir ve bilgilerin ancak kendi içlerinden olan bilim adamları ve aydınlar tarafından öne çıkarılacağını düşünmektedirler. Birçok milliyetçi veya ırkçı, Arapları küçümsediklerinden, Hz. Peygamber'in onlardan çıkmış olması dolayısıyla İslamiyet'i de küçümsemektedir. Onlara göre, kurtarıcı ve yol gösterici biri olacaksa, bu ancak kendi ırklarından veya uluslarından biri olmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'e göre, bu tür itiraz ve iddialar Allah'la çekişme anlamına gelir. Allah, dilediği tercihte bulunur. Nihayetinde O herkesin Rabbi'dir. Madem bu konuda bir anlaşma sağlamak mümkün görünmüyor, bazıları işi Allah'la çekişmeye kadar götürüyor, bu durumda herkesin inancı ve yaşama tarzı kendine ait olsun: "**Bizim amellerimiz bizim, sizin de amelleriniz sizindir. Biz, O'na gönülden bağlanmış** (muhlis) **olanlarız.**" Bir kavmin içinden elçinin çıkmış olması o kavmin kurtuluşunun teminatı değildir. Bireyler gibi toplumlar da yapıp ettiklerinden sorumludurlar. Zor kullanmanın faydası yoktur. Herkes bildiği gibi düşünsün ve inansın; düşündüğü ve inandığı gibi yaşasın. Mekki olan Kâfirun sûresinde "Herkesin dini kendine" prensibi getirilmişti, Medeni olan bu ayette de "herkesin yaşama biçimi kendine" prensibi getirilmektedir ki bunun anlamı, İslam zayıf halde iken çoğulculuğu kabul etmiş değil, aksine Medine'de siyasal ve askeri bir güç olduktan sonra dahi çoğulculuğu kabul etmiştir. Müslümanlar hayırda yarışacak ve ihlaslı olarak Allah'a içten bağlanıp yaşayacaklardır.

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا
هُودًا أَوْ نَصَارٰى قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللّٰهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً
عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ
لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

140. Yoksa siz, gerçekten İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın, Yakub'un ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz, yoksa Allah mı? Allah'tan kendisinde olan bir şehadeti gizleyenden daha zalim olan kimdir? Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir."

141. Onlar, bir ümmetti, gelip geçti; onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.

İbrahim. İsmail, İshak, Yakup ve torunları Yahudi veya Hıristiyan değildir. Çünkü Yahudilik, çok sonraları Hz. Yakub'un Yahuda isimli bir oğluna nispet edilmeleriyle İsrailoğullarının bir kısmının ismi oldu. Hıristiyanlığın da yine çok sonraları Romalıların Hz. İsa bağlılarına taktıkları bir isim olduğu biliniyor. Tevrat ve İncil ise Hz. Musa ve Hz. İsa'ya indirilmiş kitaplar olup, Hz. İbrahim'den Hz. Musa'ya kadar olan peygamberler bu kitaplarda öyle anılmamaktadırlar. Demek oluyor ki, Tevrat ve İncil'de bu konuda apaçık bir şahitlik vardır. Söz konusu şahitlik, en son inen vahiy yani Kur'an'la da teyit edilmekte ve tekrarlanmaktadır.

Fakat elbette şahitlik bundan ibaret değildir, eğer bütün peygamberler, şu veya bu dini doktrine bağlı kimseler değil de, Allah'a teslim olan ve insanları Allah'ın iradesine ve indirdiği hükümlere itaat etmeye çağıran Müslümanlar ise -ki elbette hakikat budur-, bu durumda söz konusu şahitlik Kur'an tarafından da teyit edilmekte ve tekrarlanmaktadır. Tevrat ve İncil, bir peygamberin geleceğini haber veriyorlar, esasında son peygamber hariç, Hz. Âdem'den başlamak üzere, her gelen peygamber, kendisinden sonra bir peygamberin geleceğini haber verir. "Kurtarıcı" fikrinin neredeyse her kültürde ve özellikle ağır baskılar altında yaşayan toplumlarda mevcut olması bunu göstermektedir.

Yahudiliğin "Yahuda" veya Musevi'liğin "Musa"ya, Hıristiyanlığın da "İsa"ya nispet edilmesi doğru değildir. Özü tevhid olan dinler sadece Allah'a nispet edilirler, bu yüzden Müslümanlara "Muhammedi" denmez, Allah'ın iradesine ve indirdiği hükümlere teslim olanlar manasında "Müslümanlar" denir. İbrahim aleyhisselam da Yahudi veya Hıristiyan değildi (3/Al-i İmran, 67), tevhid dinini tebliğ etti, onun tebliğ ettiği dine de "İbrahimi din" denmez.

Son ilahi vahiy olan Kur'an-ı Kerim son peygambere geldi ve böylece vahiy zincirinin son halkası tamamlanmış oldu. Bunu bildiren, böyle olduğunu bize öğreten Allah iken, bizler O'ndan daha mı iyi bileceğiz? Böyle bir şey düşünülemez, çünkü şahitlik ortada. Bu apaçık şahitlik gizlenmemeli, gözlerden uzak tutulmamalı. Kim böyle yapmaya yeltenirse, zalim olur. Ve kim her ne yaparsa,

Allah'ın bundan haberi ve bilgisi vardır. İnsanlar zannetmesin ki Yüce Allah -haşa- bütün bu olup bitenlerden gafildir. 141. ayetle ilgili tefsir için bu bağlam göz önüne alınarak 134. ayete bakılabilir.

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142. Birtakım beyinsiz insanlar: "Onları daha önceki kıblelerinden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da Allah'ındır, batı da! O dilediğini doğru yola yöneltir."

Kıble değişikliğini ele alan bu ayet, prensip olarak kıble dâhil bütün yönlerin Allah'a ait olduğunu belirtir. Bir yönü işaret eden Allah'tır. Kâbe'ye doğru yöneldiğimiz istikametin bizatihi kendisi değil, Allah'ın onu bize işaret ve tayin etmiş olması dolayısıyla önemlidir. Bize başka bir istikamet gösterseydi, bizim için kıble orası olurdu. Çünkü doğru yolu gösteren O'dur. Şu halde şahıslar, devletler, liderler, kavimler kendilerine özgü yön/kıble tayin edip etki alanı içindeki insanları belirledikleri istikamete yönlendirmeye mecbur edemezler.

Kâbe Allah'ın evidir, onu Hz. İbrahim, temellerini bulup inşa etti. Hakikatte ona dönüp ibadet etmek gerekir. Hz. Peygamber (s.a.)'in Mekke'de ilk olarak farz kılınan namazı Beyt-i Makdis'e doğru mu, Kâbe'ye doğru mu yönelip kıldığı konusunda iki farklı görüş vardır. Kimisine göre Müslümanlar Mekke'de de Beyt-i Makdis'e, kimine göre Kâbe'ye yönelerek namaz kılınırdı. Üçüncü bir görüşe göre de, Mekke'de Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıyordu, fakat Kâbe'yi kendisiyle Beyt-i Makdis arasına alıyordu.

Bazı bilginler, Hz. Peygamber (s.a.)'in, müşriklere muhalefet olsun diye Kudüs'teki Beyt-i Makdis'e dönüp ibadet edilmesini emrettiğini söylemişlerdir. Medine'ye geldiklerinde, bu sefer Yahudilere muhalefet olsun diye Kâbe'ye dönüldü. Şu veya bu, en azından Medine'de Beyt-i Makdis'in kıble olarak seçilmesi 16 veya 17 ay sürdüğünü biliyoruz (Buhari, Salat, 31; Müslim, Mesacid, 12).

İbn-i Abbas ve cumhur ulemaya göre, Beyt-i Makdis'e yönelmek kesinlikle Yüce Allah'ın emri ve vahiyle olmuştur. Bu emrin Kur'an'da yer almamış olması "yazılı olmayan (gayr-ı metluv) vahiy" olduğunu gösterir. "Senin yöneldiğin" (2/Bakara, 143) ifadesi bunu göstermektedir. Doğrudan bir vahiy yoksa ve birçok örnekte görüldüğü üzere Peygamber Efendimiz kendisi herhangi bir uygulamayı başlatmışsa, bu metluv olmayan vahiyle hükmün vaz'edilmesi demek olur. 144. ayetten de anlaşıldığı gibi Peygamber, daha sonraları kıblenin

Kâbe'ye doğru çevrilmesini istemiş ve bunu yüzünü göğe çevirerek bir tür lisan-ı hal ile dile getirmiştir. Başka bir ifadeyle Beyt-i Makdis'e yönelmek metluv olmayan, Kâbe'ye yönelmek ise metluv olan vahiyle olmuştur.

Bu da şunu gösteriyor ki, İslam'ın teşekkül devrinde sebebi ve maksadı sadece Allah'a ait birtakım geçici hüküm ve uygulamalar vuku bulmuştur. Bunların çoğu yazıya geçmeyen vahiylerle tespit ve tayin edilmiştir. Kalıcı ve sabit olanlar yazılı bir kitap olarak bize kadar ulaşan Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde yer almaktadır.

Bir öğle vakti Peygamber Efendimiz (s.a.), Seleme Oğulları Mescidi'nde namaza dururken, Kâbe'ye dönme emrini almış ve namazı bozmadan öğlenin son iki rekâtını Kâbe'ye dönerek kılmıştır. Bu olaydan sonra Seleme Oğulları Mescidi'ne "İki Kıbleli Mescid (Mescidü'l-Kıbleteyen)" denmiştir. Kıble değişikliği Kuba Mescidi'ne ve Medine'ye ertesi gün ulaşmıştır. (Buhari, İman, 30; Müslim, Mesacid, 13). Sabah ve ikindi namazı vakitlerinde kıblenin değiştirildiğine dair rivayetler de vardır. Kurtubi'nin yer verdiği rivayete göre, Eslem'in kızı Nuveyle'den şu rivayet gelmiş bulunmaktadır: "Öğlen namazını kılıyordum. Bu sırada Abdullah b. Beşir b. Kayzi gelip '-Allah'ın Resulü Beytü'l-Haram'a (Kâbe'ye) yöneldi.' Böylelikle erkekler kadınların yerine kadınlar da erkeklerin yerine geçmiş oldu."

Bu olaya bazı insanların hayret ettiği anlaşılıyor. Bu insanlar Yahudiler ve münafıklar olabilir. Müşriklerin de olabileceğini göz önüne almak gerekir. Bazı müfessirlere göre her üç grup da kastedilmiştir. Buna göre ayetin girişinde "sefih" olarak nitelendirilenlerin her üç grup da olma ihtimali vardır. Münafıklar, İslam ve Müslümanlar aleyhinde en ufak bir olayı kuşku sebebi haline getirirler. Yahudilerin de, kutsal kabul ettikleri Kudüs'ten Kâbe'ye dönülmesinden hoşlanmamışlardır. Müşrikler, söz konusu karar değişikliğinin Hz. Peygamber'e itirazlarında işlerine ne kadar yarayacağı konusuna bakmışlardır.

Ayette bunlar için "**beyinsiz**" denmesi sıfata bağlı olarak bilgi ve kavrayış eksikliğine işaret eder. 13 ve 130. ayette "**sefih**" kavramı geçmişti. Kısaca dünya ve ahiret konularında lehinde ve aleyhinde olan şeylerin bilgisinden yoksun olan kimselere "**sefih/beyinsiz**" denir. Kaba, kıt anlayışlı, şeylerin özüne, künhüne varmayan, ahmak, beyinsiz; yanlışta ve hatada ısrar eden inatçı kimseler için kullanılır. **El Müerric**'e göre ise bildiğinin hilafına ve kasten yalan söyleyen, çok yalancı, iftiracı kimsedir. **Kutup** ise sefih cahil kimse demektir, der. Kendi dünyevi çıkarları lehinde ve aleyhinde olanları bilmeyene sefih dendiğine göre Allah, yaratılış, hayatın anlamı, ahiret ve kulluk konusunda bilgisiz olan daha çok sefih sıfatını almaya müstahak olmaktadır. Kişinin zeki, yüksek

düzeyde maddi bilgi birikimine sahip olması onu sefih olmaktan kurtarmaz, zira akıllı insan ahlaki normlara göre yaşamasını bilen, Allah'ın tayin ettiği sınırları (hudut) çiğnemeyen kimsedir. Bu açıdan bakıldığında Allah'ın varlığını, vahyin hakikatini, nübüvveti ve ilahi hükümlerin doğruluğunu inkâr eden herkes sefihtir. Burada kıblenin Kudüst'ten Kâbe'ye çevrilmesini itiraz eden herkes için kullanılmıştır. Çünkü ayetteki lafız, başında umum ifade eden Elif lam bulunmaktadır.

Mekke'de Müslümanların kıblesi Kâbe iken, Medine'de Kudüs yönüne çevrilmiştir. Bu iki din müntesibinin ortak bir noktada buluşması açısından uygun bir vesile idi. Ancak onlar, "Muhammed ve adamları kıblenin neresi olduğunu bilmiyorlardı, biz onlara öğrettik. Bizim dinimizin doğruluğunu, üstünlüğünü kabul ediyorlar" türünden propagandalara başlayınca, bu büyük rahatsızlıklara yol açmaya başlamıştı.

"**Kıble**", mukabele mastarından insanın yüzünü döndürdüğü yön, cihet, istikamet demektir. Namaz kılan kişinin kıble ilişkisi karşılıklıdır. Namaz kılan kişi o yönü, o yön de namaz kılanı karşısına alır. Araplara göre kıble sığınılacak yerdir; iki adam karşı karşıya geldiği zaman bir diğerinin kıblesi olur. Türkçede kullandığımız mukabele ve mütekabiliyet de burdan gelir.

Namazda ve genel olarak insanların hayatında kıblenin merkezi önemi vardır: Kıble'nin bilinen fonksiyonu, namazda kendisine dönülmesidir. Bu doğru olmakla beraber sadece bundan ibaret değildir. Kıble aynı zamanda sembolik anlamların ifadesi, dinin, yüksek ideallerin referans noktasıdır. Manevi olarak kişi dikkatini kıble yönünde odaklaştırır. Yönümüzü tayin eder, yüzümüz hep ona dönüktür, dolayısıyla sürekli bir biçimde bize Allah'ı, O'nun büyüklüğünü hatırlatır. Namaz kalbin sekineti, kişinin Allah'ın huzuruna çıkması ve Büyük Gün'e hazırlanmasıdır. Huzurun her aşamasında azami dikkat, sükûnet, edep ve özen gerekir. Her namazda kıbleye yönelmek bunun temrinidir. Al-i İmran, 103. ayette işaret edildiği üzere, kıbleye yönelip namaz kılmak Müslümanların kalplerini telif eder, aralarındaki kardeşlik duygusunu geliştirip, takva ve yardımlaşma üzere hayatlarını sürdürmelerini sağlar. İnsanlar arasındaki uyum kıble sayesinde gerçekleşir. Kıbleye yönelip namaz kıldığımız odak noktada Allah'ın Evi (Beytüllah) vardır. Allah'ın kulları, Allah'ın Evi'ne yönelip ibadet ederler, kulluk görevlerini yerine getirirler. Allah'ın Evi Kâbe, varlığın merkez noktasıdır. Mü'minler bu merkezi noktaya, orta yere yöneldiklerinde adalet duygularını geliştirirler.

Kıbleyi ana istikamet, ibadetlerin seyr-u sülukunda ulaşılacak hedef, manevi hayatın merkezi kılan Allah'tır. Kıble mekânın kendisi değildir, böyle bir

mekân doğuda veya batıda da olabilirdi. Kıble hidayet yönü, Sırat-ı müstakimdir. Hangi yol üzerinde iseniz, kıbleniz odur. Kıble yol, tarz, hayat biçimi, alışkanlıklar ve tekrar eden doğru fiillerdir (Bakara, 145-148).

Müslümanlar açısından filhakika "doğu da batı da Allah'ındır. Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü (kıblesi) orasıdır" (2/Bakara, 115). Ancak öyle de olsa kıbleyi tayin etmek kişilere bırakılmış değildir, onu Allah tayin eder. Kıble derin manevi bir sembol olmak yanında varlıkta tutarlı bir yön, güvenilir bir pusuladır. Böyle olunca Yahudilerin dini Kudüs'e, müşriklerin Mekke'ye indirgemeleri yanlıştır. Her ikisi de dini ırklarına, kavimlerine indirgemiş oluyorlar. Kıble değişikliği önemli bir sınav olmuştur. Mekkeli Müslümanlar 17 ay Kudüs'e yönelmiş -ki bu Mekkelilere pek ağır gelirdi-, kıble değişikliğinden sonra da Müslüman olan Yahudilerin bu sefer Kâbe'ye yönelmiştir. Mekke'nin önemi Kâbe'den, Kâbe'nin önemi kıble olmasından, kıble olması Allah'ın Evi olarak bildirilmesinden gelir, yoksa Arapların yaşadığı veya atalarından tevarüs ettikleri yapı olmasından değil. Nitekim Arap zihni, 17 ay Beyt-i Makdis'e yönelmek sûretiyle adeta silkinmiş, Kâbe'yi yerli yerine oturtabilmiştir. Bu bir samimiyet testidir.

Kıble değişikliğinden önce ayetin yakın gelecek ifade eden "se" edatını kullanması Kur'an'ın bir mucizesine işaret eder. Zira söz konusu itirazın yapacakları bildirildiği halde, yine de itiraz edenler etmişlerdir.(Bkz. 2/Bakara, 13, 130, 282; 4/Nisa, 5; 6/En'am, 140; 7/A'raf, 155. ayetlerin açıklaması).

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

143. Böylece biz sizi, insanlara şahit (ve örnek) **olmanız için orta bir ümmet kıldık; Peygamber de üzerinizde şahit olsun. Senin üzerinde bulunduğun** (yönü, Ka'be'yi) **kıble yapmamız, elçiye uyanları, topukları üzerinde gerisin geri dönenlerden ayırt etmek içindir. Doğrusu** (bu) **Allah'ın hidayete ilettiklerinin dışında kalanlar için büyük** (bir yük)**tür. Allah, imânınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah, insanlara şefkat edendir, esirgeyendir.**

Nasıl Kâbe yerküresinin ortası, merkezi noktası ise (Taberi), Müslümanlar da beşeriyettin orta yerinde olan bir ümmettir. Müslümanların üstünde beşeri kategori olarak peygamberler, altlarında ise diğer topluluklar bulunmaktadır. Ancak Müslümanları diğerlerinin üstünde ve peygamberlerinin altında bir yerde kılan, maddi zenginlikleri, askeri güçleri, etnik kökenleri, politik hegemonyaları, imha etme kabiliyetleri veya lafta kalan Müslümanlıkları değil, ahlaki kemal dereceleri ve buna bağlı adalet, hakkaniyet, yüksek ahlaki hayat ve özgürlük yolunda verdikleri mücadeledir. Çünkü hadiste, "vasat ümmet", "adaletli ve dengeli ümmet" olarak tarif edilmiştir (Tirmizi, Tefsir, 2. sûre, 8; Müsned, III, 9, 32).

Dünyanın şahidi olmak, dünyanın Tevhid inancından, Nübüvvetten ne kadar haberdar olduğuna ve ilahi hükümlerin maksadı olan adalet ve hakkaniyet üzere idare edilip edilmediğine bakmak, sorunlarıyla yakından ilgilenmek ve her nerede olursa olsun ve kime karşı yapılırsa yapılsın zulme ve haksızlığa karşı durmak demektir. Müslümanların ana vasfı adil oluşlarıdır. Zaman itibariyle Müslümanlar, en son gelenlerdir ama hadiste buyurulduğu üzere adaletin öncüleri, ilkleridir: "Biz en son olanlarız, (fakat) ilkleriz" (Buhari, Cuma, 1; Müslim, Cuma, 20.) Ümmetin her bir ferdi yani tek tek hepsi adil, dürüst ve ahlaklı oldukları takdirde insanlara karşı şahitlik görevlerini yerine getirmiş olurlar. Peygamber, kıyamet gününde Müslümanların adaletli ve ahlaklı olduklarına şehadette bulunacaktır. Bu anlamda Hz. Peygamber (s.a.) de bizim üzerimizde şahittir.

Müslüman ümmet "vasat kılınmış"tır. Ahlaki misyonu itibariyle seçilmiştir, başka ifadeyle kendisi için tayin edilen misyonu sahiplenip yerine getirdiği sürece yani bu şartla seçilmiş ümmet sayılma hak ve şerefini kazanmaktadır. Misyonuna sahip çıkmadığı zaman bu elinden alınır. İsrailoğullarının da bir zamanlar âlemler üzerine seçildiklerini hatırlayalım. Ahlaki misyonlarına sahip çıkmadıkları, Şeriat'a uymadıkları için bu misyon ellerinden alındı. İslam ümmeti kılınmış, seçilmiş, insanlığın hayrı için sahneye çıkarılmış tek ve biricik ümmettir. Öğrettiği ve gösterdiği şekilde ümmetinin "vasat" olup olmadığına da şahitlik edecek olan Hz. Peygamber (s.a.)'dir.

Bu ümmetin yeryüzündeki misyonlarından biri de dünyanın ve zamanın şahidi olmasıdır. Şahit bir olaya tanık olan, hakkında verilecek hükümde etkili olan kimsedir. Ancak *şehid* ve *şahit* olmak, aynı zamanda bir ideali, iddia ve davayı şahsında temsil etmek, yaşanır kılmaktır da. Bu manada Müslümanlar hem yeryüzü düzeninin ne kadar adalete ve hakkaniyete uygun olduğuna bakarlarken diğer yandan adaleti ve hakkaniyeti, ahlaki erdemleri şahıslarında, gündelik hayatlarında ve toplumsal düzenlerinde de tahakkuk ettireceklerdir. Daha geniş perspektiften ele alındığında, tekil bir olay kadar çoğul olaylar,

makro gelişmeler de bu şahitliğe dâhildir. Müslümanlar hiçbir insani soruna aldırışsız ve ilgisiz kalamazlar. Zamanın ruhunu, yakıcı sorunlarını ve varsa eğer içinden geçtikleri krizi derinden kavramak durumundadırlar. Bu, ancak olaylara, insanın dramına şahit olmakla mümkündür. Peygamber Müslümanlar üzerinde şahittir. Onların her sorunuyla yakından ilgilenmekte, onlara yol göstermektedir. Ama aynı zamanda dinin ideallerini, ahlaki hayatı, dürüstlüğü ve hakkaniyeti hayatlarında tahakkuk ettirip etmediklerine bakmakta, şahitlikte bulunmaktadır. Müslümanların da dünyadaki şahitlikleri, olaylara ve zamana ilişkin tanıklıkları öyle olmalıdır.

Bunu en iyi Müslümanlar yapar, çünkü onlar "**vasat ümmet**"tirler. Vasat Ümmet: Aşırılığı olmayan; ifrat ve tefrite sapmayan; uçlarda mekân tutmayan; ahlak ve adalet arayışında arayı-ortayı bulan; kenarlardan içe doğru dengeyi sağlayan; inanç ilkeleri, âlem tasavvuru ve bunların pratik tezahürlerinde orta yolu izleyen; mesajı, amaçları ve tavırları bakımından meydanda olan, mücadelesi açıkça gözlenen adil ve seçkin ümmet. Vasat Ümmet, olayları mümkün oranda adil görmeye çalışır; haksızlığın, zulmün, aldatmanın ve sömürünün yanında yer almaz. Bölgesel veya küresel eşitsizliklere, haksız hegemonyalara, hukukun yerini almaya kalkışan güç temerküzüne ve haksız güç kullanımına, kitlesel yoksulluğa, açlıktan ölen insanlara ve çocuklara, cinsel sapkınlıklara, alkolizme, uyuşturucuya, suç örgütlerinin yasa dışı kazançlarına, milli cinayet ve suçlara, sınıfsal bencilliklere göz yummaz. Vasat Ümmet, kendini gizlemez, komplolara, hile ve tuzaklara başvurmaz, kumpaslar kurmaz; başka dinden ve toplumdan olan insanların onur ve haysiyetleriyle oynamaz, onların kaynaklarına, topraklarına göz dikmez. Vasattır, adildir, aşırı değildir ve orta yerde herkesin gözü önünde yüksek derecede ahlaki ve adil bir hayatın savunucusu olarak hareket halindedir. (Bkz. 23/Mü'minun, 52.)

Vasat Ümmet, kişilik sahibidir. Başka kültür ve dünya tasavvurlarını kendisi için yol gösterici seçmez; paranoya hastalığına düşmeden ve kendini harici beşeri güzelliklere kapatma yanılgısına düşmeden başkalarını kör bir şekilde taklit etmez, onların kültürel boyundurukları altına girmez. Kendisi lider olmalı, yol göstermeli, adaletle hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden, kısaca ma'rufu münkerden ayırmalı ve yargılarını bu kriterlere göre vermeli. Bu özelliği dolayısıyla Vasat Ümmet, aynı zamanda "İnsanlar için çıkarılmış hayırlı ümmet"tir (3/Al-i İmran, 110).

Buhari'de yer alan bir hadise göre, "Kıyamet günü Hz. Nuh çağrılır. O da 'Buyur, huzurundayım Rabbim der. Yüce Allah 'Tebliğ ettin mi?' diye sorar. O, 'Evet' deyince, halkına 'Nuh size tebliğ etti mi?' diye sorar. Onlar 'Bizi uyaran kimse

gelmedi' der. Nuh'a döner 'Senin lehine kim şahitlik edecek?' diye sorar. Nuh 'Muhammed ve ümmeti' cevabını verir. Onlar (İslam ümmeti) da Nuh'un tebliğ ettiğine dair şahitlikte bulunacaklar" (Buhari, İ'tisam, 19; Enbiya, 3. Hz. Peygamber'in ve Müslümanların şahitliğiyle ilgili bkz. 4/Nisa, 41; 33/Ahzab, 45-46).

Müslümanların Hz. Nuh'a tebliğ ettiğine dair şahitlikleri, Kur'an'ı hakkıyla okumaları, onu anlamaya çalışmaları ve hükümlerini hayata geçirmeleridir. Çünkü tebliğ ettiği hakikatler ile Son Elçi'nin tebliğ ettikleri aynıdır, ortak bir kaynaktan neş'et etmişlerdir. Eğer Nuh'un halkı, bu hükümlere uyup Allah'a teslim olsaydı, hayat tarzları Müslümanlarınkiyle aynı olacak, form farkıyla ilahi mahiyetler tekrar etmiş olacaktı. Müslümanlar, ilahi hükümleri hakkıyla yaşamakla ilahi murada tercüman olurlar, tarihin amacını gerçekleştirmeye çalışırlar. Kur'an Hz. Nuh ve diğer peygamberlerin haklarına gerekli tebliği yaptıklarını, tarihin değişmez hakikatini tebliğ etiklerini kaydetmekte, Müslümanlar bunu her gün kıldıkları namazlarda tekrarlamakta, peygamberlere ve kavimlerine şahitlik etmektedirler. Bu çerçevede Hz. Peygamber üç defa üst üste "Sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz" buyurmuştur (Müslim, Cenaiz, 60; ayrıca bkz. Buhari, Şehadet, 6).

Kurtubi, Ebu Abdullah Tirmizi el Hakim'in Nevadiru'l-Usul'ünde yer alan bir hadisi nakleder: "Allah İslam ümmetine üç ayrıcalık tanımıştır:

a) Bana dua edin duanızı kabul edeyim (40/Mü'minun, 60);

b) Din hususunda size bir zorluk kılmamıştır (22/Hac, 78);

c) Allah bir peygamberi kendi halkına şahit kılmışken, İslam ümmetini bütün insanlar üzerine şahit kılmış bulunmaktadır (2/Bakara, 143. Ayrıca bkz. 33/Ahzab, 33 ve 48/Fetih, 8. ayetin açıklaması)".

Kıble'nin sembolik anlamı, birlikte aynı yöne dönmek, aynı hedefe yönelmektir. İkiyüzlüler, içten pazarlıklı veya belli bir çıkar ve hesap gözeterek Müslümanlar arasına karışıp onlardan görünenlerin ihlas sahibi olanlardan ayrılması kıble sayesinde mümkündür. Eğer Müslümanlar gibi hareket etmiyorsa, onların ideallerini paylaşmıyorsa; hayat tarzları, oturma biçimleri, giyim kuşamları, harcamaları, aile düzenleri ve başka tutum ve davranışlarıyla Müslümanlardan farklılaşıyorsa, onlardan değildirler. Gösteriş ve israf içinde olanların, saraylarda yaşayanların yoksulların hak ve hukukundan söz etme hakları yoktur. Samimi Müslümanla sahte Müslümanı, birbirinden ayırmak kolaydır. İnsan yaşama biçiminden anlaşılır.

Bunun yanında her insan topluluğunun kendine ait bir kişiliği, bir istikameti, bir yaşama tarzı vardır (2/Bakara, 148). Kıble, bütün Müslümanların Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek, O'nun ve Elçisi'nin hükümlerine riayet ederek

yaşamasının derin manevi sembollerinden biridir. Müslümanların kendilerine özgü bir kıblelerinin olması, kendilerine özgü bir yön, istikamet, rota ve pusulalarının olması demektir. Müslümanların kıblesi Kâbe'dir. Kâbe, tarihin ve varlık âleminin merkez noktasıdır, göklerde nurdan inşa edilmiş bulunan Beyt-i Ma'mur'un yeryüzündeki iz-düşümüdür. Müslümanlar kıbleleri olan Kâbe sayesinde yeri göğe bağlamakta, ikiliği ortadan kaldırmakta ve Kâbe'yi ilk defa inşa eden Âdem ve ikinci defa temelleri üzerinde yükselten İbrahim aleyhisselam gibi Tevhid'i ilan etmekte ve yüceltmektedirler.

"Senin üzerinde bulunduğun (yönü, Ka'be'yi) **kıble yapmamız, elçiye uyanları, topukları üzerinde gerisin geri dönenlerden ayırt etmek içindir".**

Hz. Ali, bunun Hz. Peygamber (s.a)'e uyanları uymayanlardan ayırt etme anlamında kullanıldığını söylemiştir. Arapçada Bazen "bilme" "görme" manasında da kullanılır. Mesela, (105/Fil, 1) gibi. Bu durumda kıblenin değiştirilmesi, safların ayrışması, yaşama biçimlerinin belirginleşmesi için elzemdir. Çünkü herkesin kıblesi ayrı, tutturduğu yol ve yaşama tarzı farklı demektir. Kıble veya biraz sonra anlatılacağı üzere "viche" farklı yön ve tarzları ifade eder.

"**Topukları üzerine gerisin geri dönenler**", Peygambere ve her çağda Müslümanlara, "Bizim beraberliğimiz buraya kadar" diyenlerdir. Başlangıçta, birçok insan grubu birlikte hareket eder, aynı yola koyulur, fakat zaman içinde niyetler farklı olduğu için hedefler de farklılaşır. Kiminin niyeti zengin olmak, sınıf atlamak; kimininki Allah'ın rızasını kazanmak, daha özgür, adil ve hakkaniyete dayalı bir düzen kurulması için mücadele etmektir. İş ayrışma noktasına geldiğinde "kıble ve viche" değişir; bir kısmı başlangıçtaki söylediklerini, taahhütlerini, yazıp çizdiklerini, kısaca davalarını unuturlar veya zaten esasta himmetleri dünya nimeti, statü, servet, iktidar, makam, şöhret olduğu için yollarını ayırırlar. Bir kısmının Müslümanlıklarını dahi gizlemeye çalıştıkları, iktidar ve servet için İslami kimliklerini reddettikleri görülmüştür. Bunlara kıblelerini şaşırmış kimseler gözüyle bakılır, ama gerçekte Sırat-ı müstakim'den topukları üzerine geri dönüp vazgeçenlerdir.

"**Doğrusu** (bu,) **Allah'ın hidayete ilettiklerinin dışında kalanlar için büyük** (bir yük)**tür.**" Bunun kolay olmadığı açıktır. Dünyanın geçici nimetleri ile ahiretin ebedi mutluluğu arasında tercih yapmak çok güçtür. Dünya kışkırtıcıdır, hemen ulaşılabilir nimetlerle donatılmıştır, ahiret ise beklemeyi, sabretmeyi gerektirir; üstelik bir vaattir, imanları yeterince kuvvetli olmayanlar şüpheye düşebilirler. **"Allah, imânınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara şefkat edendir, esirgeyendir."**Ama doğrusu imanda sebat etmek olmalıdır. Çünkü Allah imanı boşa çıkarmaz; çektikleri sıkıntılar dolayı-

sıyla onlara şefkat eder, onları korur-esirger. Bazı bilginlere göre, burada boşa çıkartılmayacağı belirtilen iman, hicretten önce Mekke'de ve hicretten sonra 16-17 ay Medine'de Beyt-i Makdis'e dönüp kılınan namazlardır. En doğrusunu Allah bilir. "Ra'fet" rahmetten daha ileri derecede bir şefkat ve merhamettir. Sebat gösterenlere karşı Allah Rauf'tur.

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاۤءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَاِنَّ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

144. Biz, senin yüzünü çok defa göğe doğru çevirip-durduğunu görüyoruz. Şimdi elbette seni hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Her nerede bulunursanız, yüzünüzü onun yönüne çevirin. Şüphesiz, kendilerine kitap verilenler, tartışmasız bunun Rablerinden bir gerçek (hak) **olduğunu elbette bilirler. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.**

Yukarıda Hz. Peygamber ve Müslümanların hicretten sonra 16 veya 17 ay boyunca Kudüs'e dönüp namaz kıldıklarını söyledik. Fakat Peygamber, eskiden olduğu gibi kıblenin Ka'be olmasını istiyor, ara sıra yüzünü göğe çevirip dileğini belli ediyordu. Bu Hz. Peygamber'in Kudüs'e yönelip namaz kılmasının kendi kararıyla olmayıp metluv olmayan vahiy ile kararlaştırıldığını göstermektedir. Öyle olsaydı, ta içinden Kâbe'nin kıble olmasını geçirmezdi. Demek oluyor ki, gayrimetluv vahiy ile Beyt-i Makdis'e yönelinmesi Efendimiz için de bir sınav olmuştur.

Hiç kuşkusuz Allah mekândan ve yönden münezzehtir. Ancak "gök", yüceliği ve sonsuz kudreti ifade eder. Bu açıdan kişinin, bir dileğini iletmek üzere yüzünü göğe, yukarıya çevirmesi lisan-ı hal itibariyle duadır. Dua etmek niyetiyle kişinin başını göğe kaldırıp dilekte bulunması caizdir. Bu, Allah'ın "yukarı" denen bir yönde olduğu anlamına gelmez, yüceliği ve aşkınlığı simgeler.

Peygamber Efendimiz'in bu dileğinin kabul edilmiş olması, Allah'ın tarihe müdahalesinin açık örneklerinden biridir. Kul aşağıdan diler, ister ve bunu samimi bir şekilde belli eder; Allah, dilerse isteğini kabul eder. Dua, Allah'ı tarihe ve olaylara müdahil olmaya çağırmak, O'ndan bu yönde yardım talep etmektir. Allah her an tabiata müdahildir. Yağmur yağdırınca ölü haldeki yeri diriltir.

Gerekli olan her tedbiri almak, sünnetullaha göre hareket etmek ve sonra samimiyetle, içten dua etmek Allah'ın yardımını, müdahalesini, rahmet ve merhametini yağmur gibi insanlar üzerine yağdırır.

Kitap ehli, bunun Allah'tan bir müdahale olduğunu bilecekler, bilirler. Çünkü daha önce de onların içinde yer alıp tecrübe ettikleri İlahi müdahaleler olmuştu. Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Kızıldeniz'in içinden geçirmesi böylesine bir müdahale idi.

Bir başka açıdan Kitap ehli, bunun Rablerinden gelen bir hak olduğunu bilmeleri, yaşama biçimlerinin farklılaşmasına işaret etmektedir. Bundan sonraki ayet bunu teyit edici mahiyettedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere "kıble" aynı zamanda "dini hayat biçimi"ni sembolize etmektedir. Ayetin genel akışından Hz. Peygamber'in bu duayı lisan-ı haliyle ve sessizce yani kalbinden geçirerek yaptığı anlaşılıyor.

"Şimdi elbette seni hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Her nerede bulunursanız, yüzünüzü onun yönüne çevirin".

Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'in kendisinden dolayı duyduğu bir huzursuzluk söz konusu değildi. Onu rahatsız eden şey, aylarca Kudüs'e dönüp namaz kılmasının Yahudilerin arasında birtakım spekülasyonlara konu olması, hatta tebliğinin aleyhinde bir argüman olarak kullanılmasıdır. Çünkü ne zaman inancı tashih eden bir hüküm inecek olsa, Yahudi din bilgileri "Muhammed'in içine düştüğü çelişkiye bakın, hem bizi eleştiriyor hem de kıblemize yönelip ibadetlerini yerine getiriyor" diyorlardı. Bu onu rahatsız etmeye başlamıştı. Onun bu huzursuz durumunu hakkıyla ve layıkıyla bilen Allah, dileğini kabul ediyor. Emir öylesine kesin ve sarih ifadelerle geldi ki, Hz. Peygamber'e bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevirmesini ve onu takip eden Müslümanların da her nerede olurlarsa olsunlar yüzlerini yeni kıbleye çevirmelerini emrediyordu.

"Seni... kıbleye çevireceğiz" demek, Kâbe'ye dönmeye muktedir kılacağız anlamına gelir. Zira Hz. Peygamber, bunun ilahi bir emirle sağlanmasını istiyordu, kendinde bu cesareti görmüyordu. Mescid-i Haram, 'Kâbe'yi içine alan mekândır. Kâbe'yi Mescid-i Haram, Mescid-i Haram'ı Harem içine almaktadır. Mekke de her üçünü içine alır. Buna göre Mescid-i Haram'da namaz kılanların kıblesi Kâbe, Harem'de namaz kılanların kıblesi Mescid-i Haram ve Harem'de namaz kılanların kıblesi Mescid-i Haram'dır. Mekke her üçünü içine aldığına göre, dünyanın neresinde olursa olsun insanlar, namazlarını kılmak için yüzlerini Mekke'ye çevirirler. Hakikatte aslolan merkezi nokta olan Kâbe'dir. "Şatar" ortası, yarısı, ortası, orta tarafı demektir ki, bundan çıkan genel anlam Mescid-i Haram'a doğru yönelmek-

tir. Efendimiz'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Doğu ile Batı arası kıbledir" (Tirmizi, Salat, 256; İbn-i Mace, İkame, 56). Kişi kıblesini tam belirlemeye, yüzünü çevirdiği istikamette Kâbe'ye tam isabet kaydetmeye çalışmalıdır. 17/İsra, 1. ayetten hareketle Mescid-i Haram'ın bütün harem olduğunu söyleyenler olmuştur.

Fıkıhla ilgili teknik ayrıntılar bir yana, söz konusu olan Müslümanların kıblesinin Mekke'deki Kâbe olduğu açıktır. Kâbe hem kıble hem merkezi konumda olan bir yapıdır. Taberani'nin yer verdiği bir hadise göre, sadece namazlarda değil, şu veya bu toplantıda bile kıbleye dönmek gereklidir: "Meclislerin en hayırlı olanı, kıbleye dönerek oturmadır" (Keşfu'l-Hafa, I, 395).

"Şüphesiz, kendilerine kitap verilenler, tartışmasız bunun Rablerinden bir gerçek (hak) **olduğunu elbette bilirler. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir".** Bazı bilginler haklı olarak, burada sözü edilen itap ehlinin Yahudi ve Hıristiyanların din bilginleri olduğunu söylemektedirler. Bilginleri, Hz. Muhammed (s.a.)'in peygamber olduğunu, Kâbe'nin Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından inşa edildiğini ve bu özelliği dolayısıyla kıble olmaya layık olduğunu biliyorlar. Bu açıdan Kâbe onlar için de Allah'ın Evi'dir, bu bir gerçektir, haktır. Kitap ehlinden beklenen bu hakikati teyit etmeleridir.

Bir peygamberin sahiden peygamber olup olmadığını bilmek veya diğer konularda doğru kanaat sahibi olmak, belli düzeyde bilgi sahibi olmayı gerektirir, sıradan halk bu kadar bilgiye sahip olamaz. Onların sorumluluğu bilginlerine itibar ettikleri kadarıyladır ama asıl onları uyarma, halka doğru ve güvenilir bilgileri götürme durumunda olan din adamları ve bilginlerdir. Kitap ehli bilginleri ve din adamlarının sorumluluğu ağır olduğu gibi, Müslümanların da bilginlerinin sorumluluğu ağırdır. Nihayet Allah kullarının yaptıklarını bilmektedir, hiçbir şekilde onlardan habersiz değildir. (Benzer ayet için bkz. 2/Bakara, 140).

وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ
قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا
جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظّٰلِمِينَ ﴿١٤٥﴾

145. Andolsun, kendilerine kitap verilenlere her âyeti (delili) **getirsen, yine onlar senin kıblene uymaz; sen de onların kıblelerine uyacak değilsin. Onlardan bir kısmı, bir kısmının kıblesine** (bile) **uymaz. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların heva** (istek ve tutku)**larına uyacak olursan, o zaman gerçekten zalimlerden olursun.**

Bu artık yolların ayrıştığına açık bir işarettir. Anlaşılan şu ki, Hz. Peygamber (s.a), çok büyük gayret sarf etmesine rağmen, ortak paydalarda onları toplamaya ikna edemedi. Yahudilerle Medine Vesikası'nı imzaladı, onlar anlaşmanın hükümlerini tek taraflı olarak çiğnediler. 17 ay onlarla aynı kıbleye dönüp ibadet etti, bunu aleyhinde bir argüman olarak kullandılar. Başka ve daha somut kanıtlar, belgeler getirilse de onların ikna olmaya, Hz. Peygamber'in davet ettiği yola girmeye niyetleri yok; bu durumda herkes kendi kıblesine tabi olsun. Kaldı ki onlar kendi aralarında bile fikir sahibi değildirler, her birinin kıblesi, yön ve teveccühü farklı farklıdır.

Ayette geçen "**kıble**" terimini salt yön ve cihet olmak yanında, yön ve cihetin sembolize ettiği pratikler, yaşama biçimi, dünya telakkisi ve hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili somut tutum ve davranışlar şeklinde de anlamak mümkündür. Kıble, Kâbe'ye doğru çevrilmiştir. Kâbe, hanif dinini, tevhid inancını tarihte bir kere daha yücelten Hz. İbrahim'in milletini, tebliğ ettiği ilahi hükümleri temsil etmektedir. Bu ayetin son bölümünü şu iki ayetle birlikte ele alabiliriz: "Seni dinden bir şeriat üzere görevli kıldık. Sen ona uy da, ilmi olmayanların arzu ve isteklerine tabi olma." (45/Casiye, 18). "Doğrusu onların çoğu bilmezler (de) onun için yüz çevirirler."(21/Enbiya, 24). Bu durumda üç ayet şu üç gerçeğe işaret ediyor:

a) Allah, insana peygamberler aracılığıyla vahiy gönderir. Vahiy en üst derecede ilimdir (El-ilm.) Bu bilgi aynı zamanda bir yaşama biçimini öngörmekte ve mahiyeti hakkında bilgi öğretmektedir.

b) Ancak insanların çoğu bu bilgiden habersiz kalıp Hakikat'ten yüz çeviriyorlar.

c) Kesin (yakin) bilgiye sahip olmadıkları ve Allah'ın gönderdiklerinden yüz çevirdikleri için kendi arzu ve isteklerine göre -fakat temiz fıtratlarına aykırı- yaşama biçimleri geliştiriyorlar. İşte bu "büyük bir zulüm"dür.

Burada "**zulüm**" kavramı gerçek manasında kullanılmıştır. Yani bir şeyi veya nesneyi asıl yeri olan mahalden bir başka yere ve mahalde ikame etmek anlamında zulüm. Bu anlamda zulüm Hakikat'e ve ahlaka karşı suç irtikâp etmektir.

Mekke'de müşriklerle mü'minler ayrışmıştı. Kafirun sûresinde "herkesin dini kendine" prensibi getirilmişti. Medine'de Müslümanlar hem Kitap ehliyle, hem müşriklerle bir kere daha ve yoğun bir temas içine girdiler. Bu temas sırasında ortaya çıkan diyaloglardan ve çekişmelerden şu anlaşıldı ki, hangi düzeyde hakikati temsil ediyor olursa olsun, ne Kitap ehli ne pagan müşrikler (Allah ile dünyanın, din ile hayatın arasını ayıranlar) İslamiyet'i ve Müslümanları kabul edecek değildir. Herkes kendi yoluna dönecektir; herkesin kendine

özgü kıblesi olacaktır. Hatta Yahudi ve Hıristiyanlar da ayrı ayrı istikametlere yöneleceklerdir. Dolayısıyla hem şirk evrensel ve küresel bir kategoridir yani kıyamete kadar birtakım insanlar Allah ile dünyanın, din ile hayatın arasını ayırmak isteyecek, hem de Kitap ehli İslam hidayetini ve hakikat öğretisini reddetmeye devam edeceklerdir. Bu beşeriyetin gerçeğidir.

Burada Müslümanlara tavsiye edilen, hiçbir şekilde doğru istikametten ayrılmamalarıdır. "**Bunca ilimden sonra onların heva** (istek ve tutku)**larına uyacak olursan, o zaman gerçekten zalimlerden olursun.**" Yani inen bu vahiylerden sonra onların tutkulardan, boş ve temelsiz öğretilerden ibaret söylemlerine uymamak gerekir. Hitap Hz. Peygamber (s.a.)'e yapılmakta ise, hakikatte hedef kitle kıyamete kadar gelecek olan bütün Müslümanlardır. Çünkü masum olan Peygamber'in onların tutkularına uymayacağı açıktır.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

146. Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi), **çocuklarını tanır gibi tanırlar. Buna rağmen içlerinden bir bölümü, bildikleri hâlde gerçeği gizlerler.**

89. ayette de anlatıldığı üzere Yahudi bilginleri bir peygamberin geleceğini biliyorlardı. Tevrat'ta yer alan bir pasaj bununla ilgili açık bilgiler ihtiva etmektedir: "Allah'ın Rab, senin için aranızdan, kardeşlerinden benim gibi bir peygamber çıkaracak; onu dinleyeceksin... Ve Rab bana dedi: Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Ve sözlerimi onun ağzına koyacağım. Ve ona emredeceğim bir şeyi onlara söyleyecek. Ve vaki olacak ki benim ismimle söyleyeceği sözlerimi dinlemeyecek olan adamdan ben arayacağım..." (Tensiye, 18: 15-18.)

Bu pasajdan anlaşılan şu ki, gelecek peygamber Yakup yani İsrailoğullarından olmayacak, onların kardeşleri yani İshak'ın kardeşi İsmailoğulları içinden çıkacaktı. Böyle olmakla beraber kıskançlıkları yüzünden Tevrat'ın verdiği habere aldırmayarak son peygamberi reddettiler. Aslında bu onların tanıdığı, bildiği bir peygamberdi (2/Bakara, 89); çok tuhaf bir biçimde "kalpleri onu teyit ettiği halde" onu reddetmelerinin sebebi "içine düştükleri zulüm ve bir türlü üzerlerinden atamadıkları büyüklenme/kibir" idi (27/Neml, 14).

"**Onu oğullarını tanır gibi tanımaları**" ifadesini, "iyi tanımaları" anlamak gerekir. (Bkz. 3/Al-i İmran, 81-82 ve 6/En'am, 20; 7/A'raf, 157; 61/Saf, 6). Tabii

ki din bilgileri, son peygamberi fiziki özellikleri (şekl-ü şemail) açısından değil, nübüvvete ilişkin özellikleri dolayısıyla çok iyi tanırlar. Hollanda'nın önde gelen Protestan Papazlarından Dr. Slomp: "Biz Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanıyoruz" diyor ve şu ilginç olayı aktarıyor: "1984 yılında Avrupa'nın 114 kilisesi toplandı, bu konuyu tartıştı ve sonunda Hz. Muhammed'in hayatının, Tevrat'taki peygamberlik kıstaslarına uyup uymadığı tartışıldı ve altı kriter birer birer uygulandı. Sonunda peygamber olduğu ortaya çıktı ve biz bunu 114 kilise mensubu ortak imza ile açıkladık. Ben bu kitabı Hollandaca, İngilizce ve Fransızca olarak yayınladım." Bu arada ünlü Alman teolog Hans Küng'ün meşhur İslam kitabında sorduğu enteresan bir soru var: "Biz Müslümanların, Yunan felsefesinin etkisi altında şekillenen teslis akidesine gelmesini mi bekleyeceğiz? Neden Muhammed, bu fasit felsefeyi tashih eden ve İncil ile Tevrat'ta anlatılan beklenen peygamber olmasın!" (Hayrettin Karaman, Yeni Şafak, 31 Ağustos 2008. Ayrıca haber için bkz. Aynı gazete, 17 Mayıs 2009).

Kur'an-ı Kerim aslında mucizevi bir biçimde bu yolla son peygamberin risaletinin teyit edilebileceğini belirtmektedir: "Onu yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'de yazılı bulurlar" (7/A'raf, 157); "Benden sonra gelecek olan ve adı Ahmed olan bir peygamberi de müjdeleyici olarak..." (61/Saff, 6). Nitelikler ve peygamberlikle ilgili zorunlu kriterler temel alındığında, kişinin nasıl kendi oğlunu başkalarıyla karıştırması düşünülemiyorsa, son peygamberi de sıradan kimselerle, mesela yalancı ve şarlatanlarla karıştırmak mümkün değildir. Kiliseler Birliği'nin 1984'te yaptığı bir toplantıda 30 ülkeden katılan Hıristiyan temsilcinin Peygamber Efendimiz (s.a.)'in peygamberliğini kabul ettiklerine ilişkin bilgi için bkz. 6/En'am, 20. ayetin açıklaması. Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in gelişinin Zerdüşt'ün Zend Avestası'nda "Saoşyant yani âlemlere rahmet bir kurtarıcının geleceği, bütün insanlara rehberlik yapacağı ve putları kıracağı" haber verildiğini söyler. Hind kutsal metinlerinden Vedalar ve Puranalar'da çölden "övülmüş" adında bir bilgenin çıkacağı, 'arabası'nın semaya çıkacağı (mirac), zaferlerinin birinde 300 kişiyle (Bedir savaşına 300 sahabi katılmıştı), birinde 10 bin kişiyle (Mekke fethi) yapacağı bildirilmiştir. Kalnki Purana'da onun babasına "Allah'ın kulu (Abdullah)", annesinin "güvenilir (Amine)" denileceği; bir kum diyarında dünyaya geleceği (Mekke) ve doğduğu şehrin kuzeyindeki bir şehre sığınacağı (Medine) belirtilmektedir. (Hamidullah, Aziz Kur'an. Daha geniş bilgi için bkz. DİA, Beşairu'n-nübüvve, V, 549 vd.)

40. ayette başlatılan İsrailoğullarıyla ilgili bölüm burada sona ermektedir. Bu uzun bölümde İsrailoğulları üzerinden anlatılan olay tarihi gerçekler eşliğinde bir insan topluluğunun Allah'ın, verdiği nimetler ve hakikat karşısında

takınabileceği tutuma somut örnek teşkil etmektedir. Bölümün başında da işaret ettiğimiz üzere, Âdem'in unutan, emredileni çiğneyen yönün toplumsal-tarihsel bir örnek üzerinden gösterilmiştir. Söz konusu bölüm bize şu noktaları ilham etmektedir:

a) İnsan tekil bireyler gibi toplumlar da Allah karşısında muhataptır ve ortak sorumluluklar üstlenebilmektedirler;

b) Toplumları genel olarak iyiye veya kötüye yönelten onların iktidar seçkinleri; din adamları, önde gelen zümreleridir;

c) Hakikatin böyle olması iktidar seçkinlerinin etkisi altında yanlış tutum ve davranışlar içine giren toplumun diğer kesimlerini, ana gövdesini sorumluluktan kurtarmaz. Herkes kendi idraki, tutum ve davranışı ile üstlendiği rol oranında sorumludur.

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

147. Gerçek (hak) **Rabbinden** (gelen)**dir. Şu hâlde sakın kuşkuya kapılanlardan olma.**

Buradaki "**hak**" terimini iki anlamda ele almak mümkün:

a) Son peygamberin geleceğine ilişkin ahid ve onun tebliğ ettiği şeyler;

b) Hak ve hakikat; yani bir şeyin üzerinde bulunduğu asli durum.

Bir peygamberi reddetmek onun getirdiği hakikati reddetmekle aynı şeydir. O, Allah'tan vahiy alır, ırk, renk, dil, bölge farkı gözetmeksizin insanları Allah'a itaat etmeye, hükümlerine teslim olmaya çağırır. Hak ve hakikat Allah katından gelir, peygamber sadece onu tebliğ eder, ete kemiğe bürünmesini sağlar. Binaenaleyh önce peygamber kendisine gelen haktan herhangi bir kuşkuya düşmemelidir.

Hak ve hakikatin Allah'tan olması, her bireyin ve her toplumun kendine göre bir hakikati olamayacağını göstermektedir. Hakikat bizden bağımsızdır ve bizim üstümüzdedir. Biz sadece ona ulaşmak, ne olduğunu bilmek ve öğrenmek durumundayız. Hakikat bir ve tektir, değil çok olması iki tane olması dahi düşünülemez. Varlık âleminde iki ilah olmadığı gibi iki ahlak, iki hakikat de yoktur. Çünkü eğer iki hakikat varsa, her birini vaz'eden ve onun kendisinden neş'et ettiği ayrı tanrılar olması gerekirdi. İki tanrı iki mutlak irade ve kudreti ifade eder, bu da varlıktaki düzeni kaosa çevirir. Oysa Hak Allah'tır, hakikat ve bilgisi O'nun katında bulunmaktadır. Burada gözden kaçmaması gereken bir nükte söz konusudur: Varlıkta anarşi ve kargaşanın olmamasının asli sebebi bir ve tek olan Allah olduğundan, yeryüzünde insanlar arasındaki beşeri ilişki

ve düzenlemelerde de anarşi ve kargaşanın olmamasının yolu bir ve tek olan Hak ve Hakikat'e teslimiyetten geçer.

Tarih boyunca peygamberler bu hakikati insanlara öğretmek üzere görevlendirilirler. Gerçeklik hakikatin farklı tezahürleri olduğundan, birden fazla olabilir ve öyledir de. Hatta sayısız gerçeklik olduğunu düşünebiliriz. Bunun gibi hakikate ve onun bilgisine ulaşmanın birden fazla yolu vardır. Hakikat tek, ona ulaşmanın yolları çok ve çoğulcudur. (Bkz. 3/Al-i İmran, 60 ve 6/En'am, 114.)

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

148. Herkesin (her toplumun) **yüzünü çevirdiği bir yön vardır. Öyleyse hayırlarda yarışınız. Her nerede olursanız, Allah sizleri bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir.**

149. Her nereden çıkarsan, yüzünü Mesicid-i Haram yönüne çevir. Şüphesiz bu, Rabbinden olan bir haktır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

150. Her nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Siz de) **Her nerede olursanız yüzünüzü onun yönüne çevirin. Öyle ki, onlardan zulmedenlerin dışında insanların, size karşı bir delilleri olmasın. Onlardan korkmayın, Benden korkun, üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım. Umulur ki hidayete erersiniz.**

148. ayette geçen "**viche**" müvaceheden türeme bir kelime olup yön, istikamet, teveccüh edilen yer demektir. Kıble ile aynı anlama gelir. Buna göre her insan topluluğunun bir kıblesi, yüzünü çevirdiği bir yön veya teveccüh gösterdiği bir yer (bir değer) vardır. Bu bir realitedir. Gerçek bu olduğuna göre, bunu böyle kabul edip hayırlarda yarışmak gerekir (23/Mü'minun, 61). Müslümanlar, yüzlerini kıblelerine çevirecekler, Kâbe-Mescid-i Haram, bu dinin en

önemli, en önde gelen şiarıdır, sembolüdür. Teveccüh edilecek en yüksek değer bu kutsal yapıda sembolize edilmektedir. Bu yöne dönüp ve bu istikamet üzere iyilikler yapılacak, davranışlar güzelleştirilecek, sözler hikmetle söylenecek, adalete ve özgürlüğe çağrı yapılacaktır.

Yönler, istikametler farklıdır; her din veya inanç-felsefi topluluğun kendine özgü bir yönü ve istikameti olsa da, son tahlilde hepsi Allah'ın kullarıdır, O'na aittirler ve O'na döneceklerdir. Şu halde kimin yönünün doğru olduğunu Allah tayin ve tespit eder. Nihayetinde Allah bütün bu gruplar, dünyada tek bir kıblede birleşmemiş olsalar da, onları bir araya getirecek ve hakikat o zaman ayan beyan ortaya çıkmış olacaktır.

Gözetilmesi gereken husus, farklı yön ve anlayışlara sahip olan insan topluluklarının aralarında "ihtiram" üzere hareket etmeleri; birbirlerinin temel hak ve hukuklarına riayet etmeleri; güç ve baskı rejimlerine başvurarak birbirlerini kendi inançlarına ve yönlerine zorlamaya kalkışmamalarıdır. Bulunduğu yön ve istikamet üzere, "Kim bir kötülük yapmışsa karşılığını görecek, güzel davranışlarda bulunanlar da daha güzeli ile ödüllendirilecek" (53/Necm, 31.) Allah her şeye güç yetirendir.

149. ayette hitap Hz. Peygamber (s.a)'in şahsına yönelik ise de hakikatte bütün Müslümanlaradır. Nitekim 150. ayette Müslümanların da peygamber gibi yüzlerini Mescid-i Haram'a doğru çevirmeleri belirtilmiş ve emir tekraren pekiştirilmiştir. İfadenin üç kere tekrar edilmek sûretiyle hem Peygamberi hem Müslümanları muhatap alması, bunun önemine özel vurgudur.

Demek oluyor ki bu, dünyanın her bölgesinde yaşayan Müslümanları ilgilendiren önemli bir konudur: Kıble, birleştirici, tevhid edici merkezdir. Cebel-i Tarık civarında yaşayan bir Müslüman'dan Jakarta'ya, Yemen'den Kırım'a Bosna'dan Fergana Vadisi'ne, Güney Afrika'dan Rusya'ya, Sidney'den Boston'a kadar Müslümanlar günde beş defa yüzlerini Kâbe istikametine çevirirler. Bu, Allah'tan kesin bir emir, şaşmaz bir parametre olarak vaz'edilmiştir. Şayet aksi yapılacak, başka bir yön ve istikamet arayışına girişilecek olursa, Allah, bu kötü fiilden habersiz olmayacaktır, çünkü O hiçbir şeyden gafil değildir. Nihayet, hiçbir şeyi yerli yerine koymayan zalimlerden başka böyle bir teşebbüste bulunan çıkmaz.

Kıble konusunda herhangi bir tartışma, aksi yönde bir müzakere söz konusu değildir. Kâbe İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yeniden inşa edilmiştir. İbrahim'in milletine tabi olan Hz. Peygamber ve Müslümanlar tabii ki Kâbe'ye yönelip ibadet edeceklerdir. Böylece Müslümanları Yahudilerle karıştırmak da mümkün olmaktan çıkmıştır; çünkü 16-17 aylık br denemeden sonra yönler ayrılmış bu-

lunmaktadır. Onların istikameti Beyt-i Makdis, Müslümanların ki Mescid-i Haram'dır. Tartışmaya, karşılıklı kanıtlar (hüccet) öne sürmeye gerek yoktur.

Kıblenin, yön ve istikamet olup, büyük bir sembolik anlamı olduğunu belirtmiştik. Pusulayı, rotayı o tayin eder. Varlıkta bizi merkeze bağlayan en güçlü irtibat noktasıdır. Ondan kopmak varlıkta boşluğa düşmek demektir. Müslümanlar, bu sembolik yönelişi, epistemolojik, sosyal, politik ve devletlerarası ilişkilerde temel alır ve yönlerini kendilerine tartışmasız olarak belirlenen noktaya, asli merkeze doğru çevirirler. Letaifu'l İşarat'ın sahibi Kuşeyri, bu emrin anlamının "Her nerede ve her ne durumda olursan ol, Bizim ve Bizden ol" demek olduğunu söylemektedir.

Kıble Müslümanların ortak paydasıdır. Bu çerçevede yüzünü Kâbe'ye dönüp namaz kılan her Müslümana -hangi mezhebe mensup olursa olsun- ehl-i kıble denilmiştir. Ehl-i kıble tekfir edilemez; onun içtihadında mevcut bulunan farklılığın dini değerini tayin edecek olan dinin sahibi Allah'tır. Şu halde kıble aynı zamanda en geniş manada İslam dairesini ifade eder ve kim yüzünü kıbleye çeviriyorsa o bu dairenin içindedir.

Kıble belirlendiğine göre artık Müslümanların -fert veya topluluk olarak- yönlerini başka yöne çeviremezler; ne artık eskisi gibi Kudüs'e dönebilirler ne de başka bir başkente yani politik, askeri, kültürel merkeze! Onların vahdetleri ve ittihatları tek bir kıbleye yönelmelerini zorunlu kılar. Bütün Müslümanlarla birlikte aynı kıbleye yönelmek, ideal birliği içinde olmak, ortak davaları paylaşmak güç ve hakiki iktidarın önünü açar. Bu açıdan bazıları bunun güç kaybına sebebiyet veren bir korku unsuru olarak göstermek isteseler bile, aksine korkulmaya değer tek varlık vardır, o da Allah'tır. Şu halde sadece O'ndan korkulur.

"Üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım." Kuşeyri'ye göre bunun anlamı ilahi lütufların açığa çıkmasıdır. Böylelikle lütuflarla sağlanan nimetlerden kullar yararlanacaktır. Vakıa, inanmayan veya Kâbe'yi kıble kabul etmeyip de yüzünü şu veya bu yöne çeviren, şu veya bu çıkara teveccüh edenler de belli bir süre yararlanmaktadırlar. Ancak bu hem kalitesi bakımından düşük, hem tamamlanmamış bir metadır. Kalitesi yüksek ve sürekli tamamlanmakta olan meta ancak "nimet" olarak vasıflandırılabilir.

Böylece Kâbe'nin kıble olarak sabitlenmesi, nimetin tamamlandığına ilişkin önemli işaret sayılır. Bu sayede nimet tamamlanmakta, din kemale erdirilmektedir (6/Maide, 3). Ayette "korku"nun "haşyet" olarak ifade edilmiş olması anlamlıdır. Çünkü "haşyet" kelimesinde Allah'tan sakınma yanında kalbe derin huzur ve ürperti veren bir iç mutluluk ve tatmin unsuru da vardır (5/Maide, 44). Kur'an-ı Kerim'de korku çeşitli kelimelerle ifade edilir: Mesela takva (2/

Bakara, 206); havf (3/Al-i İmran, 175); vecile (23/Mü'minun, 60); muşfikun (23/Mü'minun, 57); inzar (2/Bakara, 6); rahb (2/Bakara, 40); vacife (79/Naziat, 8). Bütün bu farklı kelimeler kuşkusuz farklı korku türlerini ifade ederler.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

151. "Öyle ki size, kendinizden, size âyetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak, size Kitap ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek bir elçi gönderdik."

"**Nimetlerin tamamlanması**" bağlamında Nübüvvet'le ilgili önemli hatırlatmada bulunuluyor. Kâbe'nin kıble olarak tespit ve tayin edilmesi bu sürecin önemli parçasıydı. Ama asıl nimet vahiy alan peygamberin gördüğü büyük fonksiyondur: Peygamber, ayetleri okuyor, Müslümanları arındırıyor (tezkiye) ve onlara Kitabı ve hikmeti öğretiyor.

Buradaki "ayetler" Kur'an'ın ayetleri olabileceği gibi -ki öyle de olsa maksatları bakımından ayetlerin ihtiva ettiği hükümler ve değerler en yüksek derecede ahlaki hayatı mümkün kılmak ister-; doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayıran temel parametreler, değişmez kriterler, göstergeler de olabilir.

"**Tezkiye**" olarak ifade edilen arındırma yine ahlaki ve manevi bir yeniden var olma haline geçiş sürecinin ifadesidir. İnsan için manevi olgunluk ve ahlaki kemal en yüksek hedeftir. Kişi bu hedefe, ancak tevhid inancına sahip olmak için şirkten çıkmak sûretiyle ulaşabilir. Bu da salt bir inanç veya kuru bir teori değil; ikiyüzlülükten açık dürüstlüğe, eylemlerinde hasbiliğe ve ihlasa, yalandan doğruluğa, ihanetten emanetleri korumaya, kibirden alçakgönüllülüğe, israftan sadeliğe, gösterişten basitliğe geçme başarısını göstermesiyle mümkündür. Peygamber, bunları hem teorik hem pratik olarak göstermektedir. Dolayısıyla nazari ve ameli ahlakın referansı Peygamber sünneti ve siretidir.

Bu, Kitap ve hikmet olgusuna işaret eder. İmam Şafii'nin görüşünden hareket edecek olursak, burada Kitap ve hikmetin bir arada zikredilmiş olması, bizi sünnetin hikmet olduğu sonucuna götürür. Bu çerçevedeki hikmet hem hükümlerin maksatlarını ve gayelerini hem fıkhi inceliklerini bilmeyi ihtiva eder. Şüphesiz hükümler gereği gibi anlaşılmadıkça hikmetleri bilinmez. En yüksek derecedeki hikmet bilgisi peygamberde tecelli eder. Şu var ki Peygamber sünnetini takip edip Kur'an'ı dikkatle ve içinde hakikat sevgisini taşıyarak okuyanın kendisi de hikmet sahibi olabilir.

Bütün bunlar Nübüvvetin önemine vurgudur. Nübüvvet sayesinde insan "bilmediklerini bilir" hale gelir. Temiz fıtrat, vicdan kriterleri ve akıl gücüyle bazı doğrular bilinebilir; ama peygamber öğretisi olmasa bütün bunların belli bir sistematik içinde bilinmesi neredeyse imkânsızdır. Peygamber, tebliğiyle insana bilmediklerini öğretiyor, ona doğru istikameti gösteriyor. Birey olarak insanın veya grup halinde yaşayan insan topluluklarının bu temel hakikatleri ve ahlaki öğretimi kendi imkânlarıyla bilemeyeceklerinin açık ispatı, peygamber öğretimi öncesi ile sonrası arasında olan açık farktır. Peygamberle karşılaşmadan önce neredeyse vahşi, kıyıcı ve son derece düşük bir hayat sürdüren insan toplulukları, peygamber çağrısına olumlu cevap verip ilahi hükümleri hayatlarında uygulamaya başlamalarından sonra medeni toplumlar haline gelmişlerdir. Bütün bunlar, Allah'ın insan üzerindeki nimetlerine işaret etmektedir (2/129 ve 269).

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

152. Öyleyse (yalnızca) **Beni anın, Ben de sizi anayım ve** (yalnızca) **Bana şükredin ve** (sakın) **nankörlük etmeyin.**

40 ve 47. ayetlerde "İsrailoğullarından Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri hatırlamaları" istenmişti. Burada ise Müslümanlardan Yüce Allah, kendisini anmalarını istemektedir. Nimetler üzerinden Allah'ı anmak ile doğrudan Allah'ı anmak arasındaki fark, dünyevi nimetlerin araya girmiş olmasıdır. Tabii ki Allah, insana sayısız nimet vermesi dolayısıyla zikre ve hamde layıktır; ama O hakikatte Zatı itibariyle buna layıktır.

Bu iki anma biçimi arasında dikkate değer bir mahiyet ve derece farkı vardır. Allah'ı nimetler üzerinden hatırlamak, daha çok nimetin celbine sebep olabilir, ama burada uzak mesafeden maddeci bir unsur söz konusudur. Doğrudan Zatı itibariyle Allah'ı anmak ise, bizzarure nimeti beraberinde getirir. İlkinde belki de Yüce Allah, kendisini nimet üzerinden hatırlayana sadece nimetleri arttırmakla yetinir; ikincisinde ise insan O'nu Zatı itibariyle andığı için O da insanı anar. Allah'ı anmak (Zikrullah) bir şeydir, ibadetin esası, özü ve maksadı budur. Allah tarafından anılmak ise hiçbir nimet, servet, güç ve avantajla ölçülmesi mümkün olmayan nimet-ötesi bir kurtuluş ve mutluluktur. İşte Müslümanlar böyle sahici bir kurtuluş ve mutluluğa davet edilmektedirler.

"**Zikir**" bir anma, hatırlama işlemidir: "Ey iman edenler Allah'ı çokça zikredin" (33/Ahzap, 41). Zikrin üç türü olduğunu söylemek mümkün: Dil ile olan zikir, kalp ile olan zikir ve bedensel davranışlar yani eylemler üzerinden

olan zikir ki buna organların zikri de denir. "Rabbini çokça zikret" (Müzemmil, 8). Kalb ile zikir: "Allah'ı zikreden kişi ile zikretmeyen kişi, diri ile ölü gibidir" (Buhari, Daavat, 67; Müslim, Zikir, 12). Bir başka hadiste Allah'ın zikrinin geçtiği ev ile geçmediği evin ölü ile diri arasındaki fark gibi olduğu belirtilmiştir (Müslim, Müsafirin, 211). "Her şeyin cilası vardır. Kalbin cilası Allah'ı zikretmektir" (Tirmizi, Daavat, 5). Beden ve fiillerle zikir: "Ayakta iken, oturuyorken ve yanlarınız üzerine yatarken Allah'ı zikredin" (4/Nisa, 103). "O erkek (sözünde duran yiğitler) ki, ne ticaret, ne alışveriş onları Allah'ı zikretmekten ve namaz kılmaktan alıkoymaz" (24/Nur, 37).

Her üç zikir de önemlidir ve esasında biri diğerine hazırlık mahiyetindedir. Dilin devamlı bir biçimde Allah'ı zikretmesi, kalbi besler: "Dil, her zaman Allah'ın zikriyle nemli olmalı" (İbn-i Mace, Edeb, 53). Bu hadiste dilin asıl hayat kaynağı olan suyun (nem)in "ıslaklık" değil, Allah'ın zikri olduğu belirtilmiştir. Allah'ı zikretmeyen ağızdan litrelerce su dökseniz dahi o ağız kurudur. "Kulum beni beni zikrettikçe Ben kulumla beraberim" (Aynı hadis). Dil ile zikir küçümsenemez, ama tek başına yeterli olmadığı da açıktır. Kalbin Allah'ın zikriyle beslenmesi için, dille ifade edilen şeylerin içselleştirilmesine, duygulara, ruhun arzularına ve en temeldeki yetilerine mal edilmesine bağlıdır. Hiç kuşkusuz bu bilginin imana dönüşmesi ve imanın davranışlarda tezahür etmesini gerektirir. Allah'ı zikretmenin kolay geçimle ilişkisi vardır. Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimseye dar geçim vardır, böylesi kıyamet gününde kör olarak haşrolunur (Bkz.20/Taha, 124).

Kamil zikir, dil, kalb ve eylemler arasında devamlı bir irtibatın olması halidir: "Kulum beni zikrettiği zaman beni nasıl sanıyorsa ben öyleyim. Onunla beraberim. Kulum beni kendi içinde zikrederse, ben de onu kendi nefsimde zikrederim. Beni cemaat içinde zikrederse, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde zikrederim. Bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim" (Müslim, Kitabu'z-zikr ve'd-dua, 1). Bu seviyedeki bir zikir ma'rifatullahın hâsıl olmasını sağlar. Ma'rifetullah mertebesi, insana daha üst seviyelerde bir takım bilgilerin hâsıl olmasını sağlar.

İnsanın Allah'ı zikretmesi, devamlı bir biçimde O'nu hatırlaması ve O'nun hoşnutluğuna göre bir hayat sürdürmesi ise, Allah'ın kulu hatırlaması da, onu koruması altında tutması, rahmet ve merhametinden yararlandırması demektir. Yoksa Allah, isyankâr insanları da unutmaz, onların ne yaptıklarını atlamaz. Hayır, böyle bir şey düşünülemez. Ancak böyleleri Allah'ın rahmet, merhamet, lütuf ve ihsanından mahrum kalmış bedbaht kimselerdir.

Allah'ı zikreden kimse, aynı zamanda Allah'a şükrünü eksiltmeyen erdem-

li kimsedir. Ayette şükür ile küfrün bir arada zikredilmiş olması, ikisinin zıt iki zihni ve fiili tutum olduğunu gösteriyor. Nasıl zikrin kolay geçimle ilişkisi varsa (20/Taha, 124), aynı şekilde şükrün de nimetlerin çoğalmasıyla yakın bir ilişkisi var: "Şükrederseniz (size olan nimetimi) arttırırım, nankörlük ederseniz, şüphesiz azabım şiddetlidir" (14/İbrahim, 7).

Zikir, isimlerin dille ikrarı ve kalp tarafından bilinçli bir biçimde içselleştirilmesi yani dilin zikrettiği ismin anlamına ruhun da iştiraki ise, bu, varlık âleminin varlık alanına çıkışı demek olan ve zikre konu teşkil eden her ismin o kişinin -talebi, zikri ve cehdi oranında- kalbinde bir parça tecelli etmesi anlamına da gelir. Bu tecelli, zikredeni hem varlık hakkında bilgi sahibi kılar hem ruhen varlığın ahengine, varoluş süreçlerine iştirakini sağlar. Zakir, bu manevi yolculukta mesafe kat ettikçe, ona çeşitli sırlar ayan olur, ama bir hakikati asla aklından çıkarmaz: Sahip olduğu yeni bilgiler isimlerin bilgisidir, iştirak ettiği ruhi zevk isimler dolayısıyla kendisine bahşedilmiştir ve bununla ilgili olarak bütün isimler Tek ve Bir olan Allah'ın, Zat'ın isimleri ve sıfatlarıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾

153. Ey imân edenler, sabırla ve namazla yardım dileyin. Gerçekten Allah, sabredenlerle beraberdir.

"**Sabır**" öfkenin bastırılması, gayr-i tabii ve gayr-i nizami tepkinin hapsedilmesi ve bunlarla bağlı olarak kalbin sükûnetinin muhafaza edilmesidir. Kur'an-ı Kerim'de 70 küsur yerde geçer. Allah'ın isimlerinden biridir (Sabur). Layık-ı vechiyle sabreden insanda ilahi kudretten bir esinti tecelli eder. Hz. Peygamber (s.a.) sabrı "İlk sadme (ilk çarpma) esnasındaki kararlı duruş" (Buhari, Cenaiz, 32) olarak tarif etmiştir. İlk sadme atlatıldı mı, gerisine karşı koymak kolaylaşır. Kişi, çok zorlandığı halde, öfkesini kontrol edip adeta tutuklayabiliyorsa sabır gösteriyor demektir. Ancak isyana kalkışmamak, başka bir ifadeyle Allah'ın çizdiği hudutlar dâhilinde hareket etmek ve ilahi her hükmü gücü oranında hayatında ikame etmeye çalışmak da sabırdır. Namaz bunun gündelik hayattaki eksilmeyen temrinidir. Namaz sayesinde insan güzel huylar edinir, kalbinin sükûnetini muhafaza eder, aklı bir zenginlik olarak kullanır ve ahlaki yüksek erdemleri kişiliğin nitelikleri, yetileri haline getirir.

Sabır insani bir haslettir. Hayvanlar noksan, melekler mükemmel yaratılışları dolayısıyla sabretmek durumunda değildirler. Sabrın iki çeşidi var: Biri sıkıntı ve musibetlere karşı tahammül; diğeri gayr-ı meşru çekiciliklere, şehvet ve arzulara karşı korunaklı durum. Mesela kişi gayr-ı meşru bir cinsi arzu ve iliş-

kiye karşı direnç gösterdiği zaman iffetli davranmış olur, buradaki iffet sabırdır. Servetin helal yoldan kazanılıp kontrol edilmesi, israf ve gösterişten kaçınılması; dünyaya değer vermemek olan zühd; sıkıntı ve musibetlere karşı kalp genişliği; sır saklama (ser verip sır vermeme) olan "Kitman-u nefs (sırların saklanmasında ketum olma hali)"; yokluğa karşı kanaatkârlık, açgözlülükten ve ihtiraslardan sakınma sabrın türevleridir. İslam bilginleri ibadet ve taatların yerine getirilmesinde gösterilen kararlığı da sabır olarak vasıflandırmışlardır.

Bu konuda mü'minler birbirine yardım etmek durumundadırlar. Bir yandan ortaya çıkabilecek zorluklara karşı birbirlerine sabrı tavsiye edip sabrı kurtuluş vesilesi olarak önerecekler, diğer yandan namaz konusunda birbirlerini kontrol edecekler. Bu anlamıyla namazın salt bireysel bir ibadet olmadığı anlaşılıyor. Kişi tek başına namazı kılabilir, faziletli olanı tabii ki 27 sevabı olan cemaatle kılınan namazdır. Ancak ferdi olarak da kılınsa, yakınlarımız, aile efradımız ve dostlarımız bizi namaz konusunda uyarmalıdır. Namaza devam etmek, kesintiye uğratmamak sabrın türevlerinden biridir.

Eğer mü'minler sabır ve namaz konusunda layık-ı vechiyle yardımlaşacak olurlarsa, sabrı en yüksek seviyede hayatlarında tahakkuk etmişler demektir. İşte böyleleri Allah'ın özel lütfuna mahzar olmuşlardır: "Allah sabredenlerle beraberdir." (8/Enfal, 46). Acılara, zorluklara, mahrumiyetlere, işkencelere, baskılara, hak ve hukuk ihlallerine karşı direnç gösteren, tahammül eden ve böylelikle ruhi mukavemetinden hiçbir şey kaybetmeyenler gerçek sabredenler olduklarından, Allah onlarla beraber olur: "Ve nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir" (57/Hadid, 4).

Elmalılı, "Maassabirin"de ince bir nükte olduğuna işaret eder: Allah'ın sabredenlerle beraber olmasında bir "tenezzülat-ı ilahiye" vardır. Sanki ilahi irade, beşeri iradenin arkasından gitmektedir ki, ilahi rahmetin sonucunda sabredenler büyük bir lütuf ve ihsana sahip olmaktadırlar. Sabır, ilahi rahmetin tecellisini sağlar, lütuf ve ihsanın tahakkuk etmesine vesile olur.

Allah'ın beraber olduğu topluluklar eninde sonunda zafere kavuşurlar, bu yüzden sabır zaferin anahtarıdır (Essabru miftahu'l farac).

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

154. Ve sakın Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin; hayır onlar diridirler. Fakat siz bunun şuurunda değilsiniz.

Buradaki gibi 3/Al-i İmran, 169. ayette, Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" denmemesi gerektiği belirtilir. Onlar Rableri katında diridirler ve rızıklanmaktadırlar. Ölüm dünya ile ilişkilerin kesilmesidir. Dirilişten sonra aradaki perdeler kalkar, insan hakikati çıplak haliyle "müşahede" eder. Bu çerçevede aynı kökten gelen "şehid" ve "şehadet" ile "müşahede" arasında önemli bir bağ var. "Şahid" hazır durumda olup biten şeye veya vuku bulan bir olaya tanık olur, görür. Şahidlik süreli, sınırlı tanıklıktır. "Şehid" ise, öldüğü andan itibaren başlamak üzere kıyameti ve dirilişin vukuunu beklemeden hakikati "müşahede" eder yani sanki o ölmemiş gibidir; diriliği, hayatı devam etmektedir. Diğer bütün insanlar ölürler, berzah âlemine giderler, kıyameti ve dirilişi beklerler, "şehid" ise öldüğü andan itibaren ebedi hayata, hakikate müşahid olur.

Dilbilimci Sevan Nişanyan kelimenin menşei ile ilgili şu bilgileri verir: "Yunanca **martys**, -i hali **martyron**, tanık demek: mahkemedeki bildiğiniz şahit. Hıristiyan terminolojisinde bu kelime özel bir anlam kazanmış. İsa'nın peygamberliğine "tanıklık eden" kişilere özellikle bu ad verilmiş. Gözün görmediği, aklın almadığı bir şeyi iman gücüyle var kabul edenler o inancın "tanığı" sayılmış. Bir sonraki aşamada ise ancak inancın nihai testinden geçenler yani tanıklık uğruna ölümü göze alanlar bu payeye layık görülmüş. Devir 3. yüzyıl, Roma'da Hıristiyanların sapır sapır idam edildiği günler. Aramicede ⟨ sameh harfiyle **sâhed** tanık. Ancak Aramicenin Hıristiyan versiyonu olan Süryanicede 3. yüzyıldan itibaren sâhed "din uğruna ölen kişi" olarak karşımıza çıkıyor. Fiilin üçüncü hali *ashed*, hem "şahit oldu", hem "şehit oldu" demek.

Arapçada sözcükler ayrışmış. İsm-i fail olan **şâhid** "bir olay hakkında bildiğini anlatan kimse", sıfat olan **şehîd** ise, Sıhah ve Kamus isimli sözlüklere göre "Allah'ın dini uğruna ölen kimse", diğer otoritelere göre ise "savaş meydanında kâfirler tarafından öldürülen kimse demek."

Şehitlerin sahip olduğu yüksek ontolojik mertebeyle ilgili bu iki ayette üç önemli husus öne çıkmaktadır:

a) Bir kişiye şehit denebilmesi için Allah yolunda öldürülmüş olması lazım; salt dünyevi çıkar, servet, şöhret, kahramanlık vb. gayeleri gözetip bir çarpışmada hayatlarını kaybedenlere şehit denmez.

b) Şehitler ölmez, diri vasıfları dünya hayatından sonra da devam eder. Başka bir ifadeyle şehitler diğer insanlardan farklı olarak diriltilecek değildirler, çünkü zaten dünyevi hayatları sona erdiği andan itibaren diri olma vasıfları devam etmektedir. Şehit olmayanlar ise vakti geldiğinde diriltileceklerdir. Onlar Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar demek, diri oldukları için bel[illegible] de beslenmeleri devam etmekte, fakat çok farklı bir varlık mertebesin[illegible]

işlemleri devam etmektedirler. Ancak biz bunun farkında, ayırdında olamayız, çünkü biz "bu varlık mertebesinin insanları"yız.

c) Ruhlar bakidir, ölümle sona ermezler, bazı şeyleri idrak ederler, ancak bu bizim idrak kapasitemizi ve alanımızı aşmaktadır.

Genel kültürde ve politik mücadelelerde zayiat veren gruplar -örgütler, partiler, firkalar vs.- "şehitler ölmez" şeklinde slogan atarlar. Böylelikle bir dava uğruna hayatını veren kişinin davasının onu takip edenler tarafından dünyada devam ettirildiğini, hatta davanın sembolü olarak belli bir politik görüşe ivme ve güç kazandırdığını dile getirmiş olurlar. Laik-seküler veya ateist-agnostik örgüt mensuplarının dahi cenazelerde "şehitler ölmez" sloganı atmaları, şehitliğin Müslümanların kültüründe ne denli köklü bir yere sahip olduğunu gösterir.

Şehitler konusunda Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Şehit, kıyamet günü kanı fışkırdığı halde rengi kan rengi, kokusu misk kokusu olarak diriltilir" (Buhari, İmare, 105; Nesai, Cihad, 27; Muvatta, Cihad, 39.)

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

155. Andolsun, biz sizi biraz korku, açlık ve bir parça mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabır gösterenleri müjdele.

156. Onlara bir musibet isabet ettiğinde, derler ki: "Biz Allah'a ait (kullar)**ız ve şüphesiz O'na dönücüleriz."**

157. Rablerinden bağışlanma (salat) **ve rahmeti bunların üzerinedir ve hidayete erenler de bunlardır.**

153. ayette sabır ve namaz tavsiye edilmişti. Bu ayet grubu sabırla ilgilidir. Ayette zikredilen musibetlerin her biri insan hayatında temel bir değişiklik yapar. Hz. Peygamber (s.a.)'in tarif ettiği gibi "Sabır ilk sadme/ilk çarpma esnasında gösterilen direnç" (Buhari, Cenaiz, 32; Müslim, Cenaiz, 14-15) ise, bu durumda bu musibetlerin her biri mü'minin direncini sınayan olaylar olur. Fakat daha geniş perspektiften de sabır örnekleri vardır. Kurtubi, "yasak olanlara karşı direnç kişiyi mücahid, itaatlarda ısrar da abid yapar" der. Havvas'a göre sabır, Kitap ve Sünnet'in hükümlerine riayet etmek, bu çizgide sebat göster-

mektir. Başa gelen mihnet, musibet ve belalardan şikâyette bulunmamak da sabırdır ki, bunun en güzel örneği Eyup aleyhisselamın başına gelen bunca musibet ve mihnete karşı gösterdiği sabırdır.

Sabrın deneysel olarak nasıl gösterileceği verilen örnekler üzerinden anlatılmaktadır. "Bi şey'in" ibaresi çoğul (eşya) olmayıp tekildir. Yani sabrın ortaya çıkışını sağlayan musibetler, imtihan konuları tümüyle insanın hayatında kendini göstermez, bir anda insan bütün musibetlere duçar olmaz, bazı zamanlarda veya bunların da bir kısmıyla imtihan olur.

"**Korku**" kaygı ve endişe kaynağıdır. Kişinin hoşuna gitmeyen, ona mutsuzluk veren, onu büyük gaile ve acıların içine düşürecek olan her türlü beşeri durum korku olarak ifade edilebilir. Kalb bundan elem duyar. Açlık, insanın hayatını idame ettirmesine yarayan her türlü besin ve gıdadan mahrum kalması halidir. Malların eksilmesi, sahip olunan servetin azalması, yerine yenisinin ikame edilmemesi demektir. Canlardan eksiltme, kişinin sevdiklerini (çocuğunu, eşini, anne babasını, kardeşlerini, akrabalarını, yakınlarını ve dostlarını) kaybetmesi ve bu meyanda ürünlerden eksilme beklenen mahsulün elde edilmemesi, üretim düşüşü, hatta kıtlık gibi insan hayatında vukuu durumunda temel değişikliğe sebebiyet veren olumsuz gelişmelerdir.

İnsan hayatı düz bir çizgi takip etmez, bazen iyi bazen kötü gider. Bolluk ve darlık, sevinç ve keder, ümit ve umutsuzluk birlikte seyreder. Eğer her zaman iyi veya kötü bir çizgi sürüp gitseydi, insani olgunlaşma mümkün olmazdı. Zikzakların çizilmesi, iniş çıkışların olması insan gelişmesinin önemli unsurlarından biridir. Kişilerin ömründe olduğu gibi toplumların tarihi de helezoniktir, inişli çıkışlıdır. Önemli olan kişilerin ve toplumların hem nimetler hem mihnetler karşısında olgun bir tavır ve tutum takınıp dayanıklılığını göstermesidir (3/Al/i İmran, 186). Nimete şükredilir, bu doğru bir tutumdur, ama nimetin olmaması durumunda takınılacak tutum sabır ve metanettir. Peki, kaç kişi nimete şükredip sınavı kazanırken -çünkü bu nispeten kolaydır- yokluk, korku, açlık, ölüm vb. tehlikeler karşısında sabreder; aşırı, fevri tepkiler vermez, Allah'a sığınır! Bazen öyle sarsıcı olaylar vuku bulur ki, (33/Ahzab, 11), insan bu sarsıcı olaylar karşısında gösterdiği kararlılık sayesinde altın gibi süzülür, onun ruhunu ve kişiliğini kirleten cürufattan kurtulur. Müslüman'ın bu durumlarda gösterdiği kararlılık, dininin ona kazandırdığı en yüksek meziyetlerden biridir, bu hakiki mü'min ile münafığı birbirinden ayırır, başkalarının dinin kulun iç dünyasındaki sahici etkisini müşahede ederek dikkatlerinin çekilmesini sağlar. Bu gibi insanlar dinlerini bir ucundan tutmuş değildirler, onu gerçek ve nihai bir kurtuluş ve mutluluk yolu olarak görmüşlerdir. (Bkz. 22/Hac, 11).

Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Bir kul sıkıntıya düşüp de '-Bizim bütün varlığımız Allah'ındır ve sonunda yine O'na döneceğiz. Allahım! Başıma gelen sıkıntının ecrini ver ve bana bundan daha hayırlısını lütfet' diye dua ederse, yüce Allah ona uğradığı sıkıntıdan dolayı hak ettiği karşılığı ve kaybettiğinden daha hayırlısını verir". (Müslim, Cenaiz, 4. Buna yakın bir hadis için bkz. Tirmizi, Cenaiz, 36).

Zorluklar, musibetler karşısında sabır ve kararlılık göstermenin elbette bir ölçüsü ve sınırı vardır. Razi, bu konuda şöyle der: "Zalimler tarafından yapılanlara sabır göstermek gerekmez. Mesela ergenlik çağına yaklaşmış bir kimse, ebeveyninin kendine uyguladığı terbiye tarzına sabreder, etmelidir. Ama bunu bir başkası uygulamaya kalkışacak olursa, o 'mürahik' buna karşı koyar, mücadele eder." **Razi**'nin 'mürahik' olarak zikrettiği yeni yetme Mecelle'de (Md. 986) şöyle tarif edilir: "Ve bir erkek 12 ve bir kız 9 yaşını tekmil edip da baliğ oluncaya kadar mürahik, mürahika denir." Bu da gösteriyor ki, İslam bakış açısından çocuğun eğitim dâhil birçok konuda velayeti anne-babaya ait olup başkasına, hele devlete ait değildir.

"**Musibet**" insana isabet eden sıkıntı ve zorluktur. Peygamber Efendimiz "Mü'mine eziyet veren her şey musibettir" buyurmuştur. Hatta ışığın sönmesi bile yerine göre musibet sayılır. Musibet vukuunda yapılacak dua, bu ayetin tekrarıdır. (Daha geniş bilgi için bkz. İbn-i Mace, Cenaiz, 55). Musibet, insana rahatsızlık, mutsuzluk veren, onu kaygılandırıp korkutan, Bazen hayatını karartan her şeydir. Allah'ın Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Mü'mine isabet eden her bitkinlik, yorgunluk, hastalık, üzüntü, hatta kişiyi üzen her bir keder dolayısıyla mutlaka Allah günahlarından bir kısmını örter." (Buhari, Merda, 1; Müslim, Birr, 52.)

Musibetler sebepsiz veya hikmetsiz sıkıntı ve zorluk değildir. Belki bütün musibetlerde ilk anda fark edilemeyen bir hikmet, arkasından gelecek bir sevap ve mükafaat, tahakkuk etmesi gereken bir adalet, gerçekleşecek bir hayır ve maslahat olabilir. "İnna lillahi" mefhumu bunları içine alır. Biz Allah'a aitiz, yaratıcımız, sahibimiz, Rabbimiz O'dur. "O hak ile hükmeder" (40/Mü'min, 20). Başımıza bir musibet gelmişse, sebepsiz değildir; hem bunu ortaya çıkaran sebebi hem kendisinde içkin bulunan hikmeti araştırmalıyız. Aşırı tepki göstermek, fevri hareket etmek, isyana kalkışmak, şikâyet etmek, intikam almaya girişmek mü'mine yakışmaz. Kula yakışan bunu Allah'a havale etmesi, ona döndürmesi (istirca')dir. Allah böylelerinin musibetlerini kuşatır, hafifletir, hatta hayra ve maslahata inkılap ettirir.

Mademki, başa gelen herhangi bir musibet karşısında yapılması gereken iş istirca' yani "İnna lillahi ve inna ileyhi raciun" demektir ki, o halde bunun sırrında tevhid, en yüksek derecede kulluk (ubudiyyet) ve hiçbir kaygıya yol açmayan güvenlik olduğunu bilmek lazım. Kendini Allah'a ait kılan insan, bilincinde tev-

hidi diriltir, kulluğunu yeniler ve Allah'ın koruması altında olduğunu teyit etmiş olur. "(Hepimiz) muhakkak Allah'a döneceğiz" yani hepimiz öleceğiz, kabirlerimizden kalkacağız, dirileceğiz ve Rabbimiz'in huzuruna çıkarılacağız.

İslam bilginleri ve arifleri musibeti çok daha derin bir boyutta ele almışlardır. Mesela onlara göre, Hz. Âdem'in kalbi cennet ve çekici nimetlerine bağlandığında Allah, onu oradan ayırdı, böylece Âdem, Allah'ı zikredecek bir kalbe sahip oldu. Hz. Yakub'un Yusuf'a olan sevgisi kalbini istila edince Allah onu Yusuf'tan bir süre mahrum etti. Yusuf'un yokluğunda Hz. Yakup Allah'ı bol bol zikretmeye vakit buldu. Hatta Hz. Peygamber (s.a.), Mekkelilere büyük ümit bağlayınca, neredeyse bütün Mekke onun aleyhine döndü. Demek oluyor ki, dünyevi hiçbir şeye aşırı bir tutkuyla bağlanmak gerekmez, çünkü kalp Allah'ı zikretmeyi unutur.

Musibetler insanı Allah'a doğru yöneltir. Bir cazibe merkezinin parçacıkları kendine çekmesi, cezp etmesi gibi, her bir musibet Hakk'ın cezbelerinden bir cezbe fonksiyonu görür. Ve her defasında Rububiyet ubudiyete üstün çıkar. Kul olduğunu hatırlayan insan Allah'a döner, istirca'da bulunur; böylece O'nun azametini, yüceliğini, heybetini, haşyet ve büyüklüğünü ruhunun derinliklerinde hisseder, O'na döner.

"Rablerinden bağışlanma (salat) **ve rahmeti bunların üzerinedir ve hidayete erenler de bunlardır."** Karşılaştığı musibetleri olgunlukla karşılayan, ilk çarpmada kalbinin sükunitini muhafaza edip sabreden sınavı kazanır. İstirca'da bulunanlar (Biz Allah'a döneceğiz, diyenler ve bu bunu ruhlarında içselleştirenler) ödüle layık görülürler. İstirca'da bulunanlara verilen ödül üzerlerine salat ve rahmetin tecelli etmesidir. Bu, onlar için büyük bir nimettir. "**Salat**", pekiştirmek, desteklemek, takviye etmek anlamlarına geldiği gibi, affetmek, bağışlamak anlamlarına da gelir. Salat kelimesinin 'rahmet'le bir arada gelmesi, ödülün nimetini ve anlamını kuvvetli bir şekilde vurgular, pekiştirir. "**Rahmet**" sıkıntıyı gideren manevi bir nimettir, kişi rahmete nail olmuşsa ihtiyacını karşılamış, muradına ermiş demektir.

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158. Şüphesiz, 'Safa' ile 'Merve' Allah'ın işaretlerindendir. Böylece kim Evi (Ka'be'yi) **hacceder veya umre yaparsa, artık bu ikisini tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur. Kim de gönülden bir hayır yaparsa** (karşılığını alır). **Şüphesiz Allah, şükrün karşılığını verendir, bilendir.**

Safa ile Merve iki tepedir, Kur'an bunların Allah'ın şiarlarından olduğunu belirtiyor. Hac ibadetinin rükünlerinden biri bu iki tepe arasında yedi defa gidip gelmektir. Buna "sa'y" denir. Sa'y koşmak, çalışmak, emek harcamak demektir. Nitekim Necm sûresinin 39. ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

Sabır, musibet ve Allah'a dönüş (istirca) ile ilgili ayetlerden sonra, Safa ve Merve'nin zikredilmesi, sanki tarihte yaşanmış büyük sıkıntılardan birine göndermede bulunulmaktadır. Hz. İbrahim tarafından Kâbe yakınlarına bırakılan Hacer, suyu bitip de çaresizlik içinde bir sağa bir sola koşup durmuştu. Oğlu İsmail'i bugünkü Zemzem kuyusunun yerinde bırakmıştı. Defalarca gidip geldi, iki tepe arasında şaşkınca koşuşturdu. Sonunda Allah'ın yardımı ve lütfuyla İsmail'in ayak topuğunun olduğu noktadan su fışkırdı, böylelikle Zemzem suyu ortaya çıkmış boldu.

Biz de bu güzel hatırayı yâd etmek üzere Hac ibadeti sırasında Hacer gibi iki tepe arasında gider geliriz. Safa tepesine bu ismin verilmiş olması, çamur, toprak olmaması, düz ve pürüzsüz kayalık olması dolayısıyladır. Merve ise nispeten yumuşak küçük taşlardan ibaret tepe demektir. Etrafı parçalanıp sert veya yumuşak her türlü taşa "merve" denmektedir.

Öyle olmakla beraber ayetin "iki tepenin arasını tavaf etmekte sakınca yoktur" demesi önemlidir. Enes b. Malik'ten gelen bir rivayet bunu açıklamaktadır. Enes b. Malik şöyle der: "Biz bu iki tepe arasında tavaf etmenin cahiliye işlerinden olduğunu düşünüyorduk. İslam gelince onlardan uzak durdu, Yüce Allah da bu ayetleri indirdi" (Buhari, Hac, 79-80.)

Tarihi rivayetler İslam'dan önce Safa ve Merve tepelerinde putlar olduğunu, gece boyunca şeytanların sesler çıkardığını, belki de puta tapıcıların tapınma sesleriyle çınladığını haber vermektedir. Şa'bi'ye göre Safa üzerindeki puta İsaf, Merve üzerindeki puta Naile deniyordu. Anlatıma bakılırsa, çok eski zamanlarda İsaf ve Naile, Kâbe'de zina etmek gibi büyük bir suç işlemişlerdi. Allah ceza olmak üzere onları taşa çevirmiş ve bu iki tepe üzerine koymuştur. Aradan uzun zaman geçtikten sonra onlara tapınılmaya başlanmıştır. Araplar onların etrafında dönüyor; ellerini, yüzlerini onlara sürüyorlardı.

Doğal olarak Müslümanlar müşriklerle aynı duruma düşmemek için buradan uzak durmuşlardır. Putların temizlenmesinden sonra iki tepe arasında sa'y emredilmiş oldu. Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre, Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi Allah'ın Resulü "sünnet" olarak uyguladı (Buhari, Umre, 10; Müslim, Hacca, 259-261). Sa'y, Harem'in bir parçasıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.), sa'ye Safa tepesinden başlamış, Kâbe'yi görünceye kadar tepeye çıkmıştır. "**Böylece kim Evi** (Kâbe'yi) **hacceder veya umre yaparsa, artık bu ikisini tavaf etme-**

sinde kendisi için bir sakınca yoktur". Bu bilgiler ışığında Enes b. Malik'in yaptığı açıklamalar konuya ışık tutmaktadır: "Cahiliye dönemindeki teamüller dolayısıyla bu iki tepe arasında tavaf yapmaz, uzak dururduk" Demek ki bu ayetle hem bu iki tepenin "Allah'ın şiarları" olduğu, hem tavaf yapılabileceği belirtilmiş oldu. (Bkz. Buhari, Hac, 79; Umre, 10). Hz. Aişe (r.a.)'ye göre iki tepe arasında tavaf yapmak sünnettir. Tavafa Safa'dan başlanır. Hanefilere göre Sa'y'ın hükmü vücub ifade eder yani mutlaka yerine getirilmesi gereken, vacip bir ibadettir.

"Allah'ın işaretleri". "Şeair" kelimesi "şe'ira"nın çoğulu olup Allah'ın işaretlediği alametler, ibadet ve ahkâmın yerine getirildiği yerleridir. Şi'ra alamettir. Vakfe, sa'y, kurban vb. birer şiardır. (Bkz. 22/Hac, 32 ve 36).

"Kim Evi (Kâbe'yi) **haccederse"...** "Hacc"ın anlamı kast etmek, niyet etmek demektir. Hekimin kafadaki yaranın derinliğini elindeki mil ile ölçmesi için de aynı terim kullanılır. Bir şeyin yanına çokça gidip gelmek için kullanıldığını söyleyenler vardır. Hacı adayı Kâbe'yi birkaç kere tavaf eder, her tavaf yedi şavttır yani Kâbe'nin etrafında yedi defa döner. "Hacc"ın tıraş olmak olduğunu söyleyenler, bunun yaranın içine iyileştirici fitilin sokulması için etrafının tıraş edilmesiyle ilgili olduğunu iddia etmişlerdir. Daha sonra insanın Beyt-i Haram'ı rükünlerine, vaciplerine ve sünnetlerine göre ziyaret etmek için kullanılır olmuştur. (Bkz. Bakara, 196-197 ve Al-i İmran, 97.)

"Veya umre yaparsa..." "İ'timar" kelimesinden "umre" ziyaret etmek demektir. Kaffal'a göre umre, Kâbe'ye nispet edilerek kullanıldığında ziyaret manasına gelir. Çünkü umre yapan kimse Kâbe'yi, Safa ve Merve'yi tavaf eder, böylece evine ziyaretçi olarak döner. Hac veya umre, söz konusu ibadetin şeklini, nasıl yapılacağını; hangi ibadetin hangi mekânda ve zamanda eda edileceğini bizzat Peygamber göstermiştir. İnsanlar kendi öngörülerine göre ibadetler vaz'edemezler. İbadetlerin muhteva ve şekille ilgili boyutları vardır. İnsanın çoluk çocuğunun rızkını temin etmek gayesiyle çalışması, ilim tahlis etmesi vb. güzel davranışlar elbette birer ibadettir, ancak düzenli şekiller, hareketler seviyesinde ibadetleri tayin ve tespit etme yetkisi sadece Allah'a ve Resulüne aittir. Ayet veya sahih sünnetle sabit olmadıkça ibadet olmaz: "Menasikinizi benden öğreniniz" (Müslim, Hac, 310; Ebu Davud, Menasik, 48; Nesai, Hac, 138.). Bu vücub ifade eden bir emirdir.

"Kim de gönülden bir hayır yaparsa" Bu hayır, gönüllü bir fiil olması hasebiyle hükmen farz olmayan umre olabileceği gibi, herhangi bir hayır da olabilir. Kim bir hayır işlerse elbette karşılığını bulur.

"Şüphesiz Allah, şükrün karşılığını verendir, bilendir." Allah'ın 'şakir' olması, gördüğü bir nimete şükür beyan etmesi demek değildir. O'nun kimseye

ihtiyacı yoktur. Şakir, kendisine yapılan ikramı, bahşedilen bir nimet ve ihsanı açığa vuran, minnetini izhar eden kişidir. Bunlar Allah için düşünülemez. Ancak, Allah, kullarının şükrüne değer verdiğini bildirmektedir, bu şükrü vacip kılar. Ona yapılan itaat katında makbuldü, en yüksek derecede şükür karşılığını bulur. "Âlim"dir, Allah kime ne kadar ödül vereceğini bilir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِ ۙ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا
وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

159. Gerçekten, apaçık ayetlerden indirdiklerimizi ve insanlar için Kitap'ta açıkladığımız hidayeti gizlemekte olanlar; işte onlara, hem Allah lânet eder, hem de (bütün) **lânet ediciler.**

160. Ancak tövbe edenler, (kendilerini ve başkalarını) **düzeltenler ve** (indirileni) **açıklayanlar**(a gelince)**; artık onların tövbelerini kabul ederim. Ben, tövbeleri kabul edenim, esirgeyenim.**

Yüce Allah üç türlü belge (ayet) gösteriyor: Biri hayatın bizatihi kendisinde var olan, ancak bize göre harici (dış dünyada olan) belgeler, işaretler; diğeri, enfüsi hayatımızda var olan ayetler. Bunların dışında olanlar ise vahiy ile indirilenlerdir. 164. ayette bu konuya dönme fırsatımız olacaktır.

Her üç türüyle ayetlere yüklenen fonksiyon, insanı hakikatle buluşturmak ve Allah'ın çizdiği istikamette ilerlemesini kolaylaştırmaktır. Belgelerle indirilen ve Kitap'ta açıklanan hidayet, herkesi mutlu etmez. Çünkü bazılarının dünyevi basit-süfli çıkarları, bir türlü kırılmayan önyargıları, aşamadıkları taassupları, haksız hegemonya ve sömürü emelleri vardır. 42. ayette bu konuya kısmen değinilmişti. 174. ayette tekrar vurgulanacağı üzere, böyleleri gerçeğe tanık olsalar bile, bunu gizleme yoluna saparlar. Başka bir ifadeyle Kitap ve İlahi Hükümler'in (Münzel Şariat) bir bölümünü gözlerden uzakta tutmaya çalışırlar.

Klasik müfessirler, yukarıdaki ayetler ışığında "gizleyenler"in kitap ehli din bilginleri olduğunu söylemişlerdir. Bu tabii ki doğrudur, vahyedilen kitapların aynı kaynaktan neş'et ettiği, son peygamberin gelişi konuları gibi başka konular da gizlenirdi. Mesela Medine'de kendi aralarında anlaşmazlığa düşen Yahudilerin Peygamber Efendimiz (s.a.)'e hakem olarak müracaat ettiklerinde Tevrat'ı iyi bilen biri cezaya konu olacak "zina ayeti"nin üstünü parmağıyla kapatmıştı. Ancak bu böyle olmakla beraber hüküm geneldir, Müslümanların içinde ve her çağda doğru bilgiyi, dinin hükümlerini gizlemeye kalkışan insan-

lar, 'din adamları, ilahiyatçılar' olabileceğini hesaba katmalıyız, ayet bunlara da göndermelerde bulunmaktadır. İbn-i Abbas, kitap ehlini yeren ayetlerin tümü aynı zamanda Müslümanlara bir uyarı olduğunu söyler. Yani Müslümanlar da tarihte ve bugün kitap ehlinin içine düştüğü duruma düşebilirler.

Bir hadiste şöyle buyrulur: "Bildiği bir husus kendisine sorulur da gizleyen kimseye kıyamet gününde Allah ateşten bir gem takar" (Ebu Davud, İlim, 9; Tirmizi, İlim, 3). Ebu Hüreyre, bu kadar hadis rivayet etmesini bu ayete bağlamıştır; ifadesine göre Hz. Peygamber'den öğrendiklerini insanlardan gizleyemezdi. (Buhari, İlim, 42; İbn-i Mace, Mukaddime, 24). Gerekli olduğu yerde ve durumlarda bilgi gizlenmez, İslam bilginlerine göre ilmi gizleyen asi olur. Çünkü ilim hakikatin ifşa edilmesi, doğruluk yolunun açık tutulmasıdır. Bir şey gizleniyorsa, ona ihtiyaç duyulduğu için gizleniyordur. Bu tarihte verilmiş misaka aykırıdır, Yüce Allah, kitap ehli (bilginleri)nden kendilerine indirilen kitaptaki bilgileri gizlemeyip insanlara açıklamalarını istemişti (3/Al-i İmran, 187).

Burada kastedilen bilgi, ihtiyacı vukuunda doğrunun, hakikatin, gerçeğin ortaya konulmasıdır. Bunun dışında genel olarak bir takım bilgilerin veya disiplinlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi meselesi var ki, bu başka bir alanı ilgilendirir. Tabii ki bu konuda herkes aynı sorumluluk mevkiinde değildir. İster İslami ilimler ister tabiat bilimleri veya başka beşeri/sosyal bilimler olsun, bu tür bilgilerin açıklanıp öğretilmesi farz-ı kifayedir. Yani bir toplumda belli insanlar bu görevi yerine getiriyorlarsa sorumluluk diğerlerinin üzerinden kalkar, ama bu bir bölüm insanın bilgiyi öğrenip kendilerine saklamaları anlamına gelmez, aksine yaygınlaştırma çabası içinde olmalarını ima eder.

Böyle olmakla beraber herkese, her şeyin söylenmemesi, açıklanmaması gerektiği de bir gerçektir. Gazali, "İlcamu'l avam an ilmi'l kelam" adlı eserinde havasa ve havasu'l havasa ait bilgiler olduğunu, sıradan insanların bu bilgiler yerine göre inancını dahi kaybetme ihtimali olduğundan uzak tutulmasını söyler. Yine bir hadiste "İnsanlara anlayabilecekleri şeyleri anlat. Siz Allah'ın ve Resulü'nün yalanlanmasını ister misiniz?" (Buhari, İlim, 49) buyrulmaktadır. Herkesin bir anlama kapasitesi vardır, bazı bilgiler var ki, ancak ehline anlatılır. Hikmeti ehlinden uzak tutmak haksızlıktır, bu hikmet sahiplerine zulüm olur; ehil olmayan kimselere hikmeti öğretmeye kalkışmak da hikmete haksızlık olur. Bu çerçevede Ebu Hüreyre, "Peygamber Efendimiz (s.a.)'den iki kap dolusu ilim öğrendiğini, birini etrafa saçıp öğrettiğini, diğerini saçacak olursa gırtlağının kesileceğini" söylemiştir (Buhari, İlim, 42.) Said Nursi der ki "Her söylediğin doğru olsun, ama her doğruyu (her yerde) söylemek hakkın değildir."

"**Açıklanan hidayet**" hem varit olan naslar hem bunlardan istinbat edilen

hükümlerdir. Naslar gizlenmeyeceği gibi hükümler de gizlenemez, gizlenmemelidir. Peygamberler ve onları sadakatle takip edenler bunlardan hiçbir şeyi gizlememişlerdir. Nasların ve hükümlerin gizlenmesi hidayet yolunu karartır, adaletin tecellisine ve tesisine engellerin çıkmasına sebebiyet verir. Bu suçu işleyenler lanete müstahak olurlar. Allah'tan başka, lanet etme yetkisine sahip olanlar peygamberler, mü'minler ve meleklerdir. Ancak diğer kusur ve suçlarda olduğu gibi burada da 'tevbe edenler' istisna edilmektedir. Buna göre hakkı, hakikati, bilgiyi ve doğruyu gizleyenler eğer yaptıklarından pişmanlık duyar da nefislerini ve başkalarını, güç yetirebildiklerini, söz geçirebildiklerini ıslah ederlerse, tutum ve davranışlarını düzeltirlerse ve buna bağlı olarak her fırsatta bildikleri ilmi ve doğruyu, muttali oldukları hak ve hakikati açıklamaya başlarlarsa Allah da onların tevbelerini kabul eder. Tevbe etme bilincini kazananlar vecibelerinin tümünü yerine getirdikleri gibi, yasak olan her şeyden de dikkatli bir biçimde kaçınırlar. Böyleleri kurtulur, çünkü Allah gerçekten tevbeleri çokça kabul eden ve merhamet edendir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

161. Şüphesiz, inkâr edip kâfir olarak ölenler, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti bunların üzerinedir.

162. Onda (lânette) **süresiz kalacaklardır, onlardan azap hafifletilmez ve onlar gözetilmezler.**

Hakikatin ve hakikat bilgisinin gizlenmesi kâfir olarak ölenler arasında bir ilişki vardır. Çünkü esas itibariyle **"küfür"** hakikatin üstüne bir perdenin çekilmesidir. Demek oluyor ki, burada kâfir olarak ölenler, bile bile hakikati ve sahip oldukları bazı bilgileri gizleyenler, gerçeklerin üstünü örtmeye çalışıp bu tutumlarında son nefeslerine kadar ısrar edenler, başka bir ifadeyle tevbe etme bilincine sahip olmadan ölen kimselerdir. Bu kimseler dünya hayatında lanete müstahak olmaları hasebiyle Allah'ın rahmetinden uzakta ve yoksun olarak yaşadıkları gibi, ahrette de bu durumda olacaklardır (3/Al-i İmran, 87).

"Küfr"ün çeşitleri vardır: Allah'ın varlığını, Allah'ın birliğini, vahyin hakikatini, nübüvveti, temel inanç esaslarını veya bir kısmını, Kur'an'ın açıkladığı hükümleri, dini vecibelerin önemini inkar etmek ve tanımamak gibi... (47/Muhammed, 34.)

Bunlar lanete müstahak olmuş bedbahtlardır. Bu sefer Allah ve meleklerden başka "bütün insanlar"ın da onlara lanet ettikleri belirtilmektedir ki, küfrün tahakkuku insanlığın bütününü içine alan yaygın ve yıkıcı bir zarar olması hasebiyle böyledir. Bilenler, bildiklerini açıklayacak, bilmeyenlere öğretecek olurlarsa, belki de bu bilgiyle buluşan nice insan kurtulur. Dolayısıyla bilgi ile kendisi arasına engeller koyanlar, hakikatin üstünü örttüklerinden insanlık suçu işlemişlerdir, insanların bir bölümünün kurtuluşuna engel olmuşlardır. İşte gerek kurtulanlar insan kardeşleri gerek doğru bilgiden yoksun kalmakla hidayeti bulmayanlar, işin farkına vardıkları Din Günü'nde bunlara lanet edeceklerdir: "Sonra kıyamet gününde siz birbirinizi inkâr eder ve birbirinize lanet edersiniz" (29/Ankebut, 25).

Lanete müstahak olmanın sebeplerinden biri, hem hakikatin farkında olanların diğerlerini, hem genel olarak toplum bireylerinin birbirlerini uyarmamaları, irtikâp ettikleri kötülüklerden vazgeçirmemeleridir. İsrailoğullarının bu konudaki tutumları çerçevesinde Kur'an-ı Kerim bunun laneti gerektirdiğini belirtmektedir (5/Maide, 79.) Bu elbette İsrailoğullarına özgü bir tutum olarak görülemez, benzer bir durum, eğer aralarında yaygınlaşma istidadı gösteren kötü eğilimlere ve davranışlara karşı birbirlerini uyarmayacak olurlarsa, her toplum ve elbette Müslümanlar için de söz konusudur.

"Onda süresiz kalacaklardır, onlardan azap hafifletilmez ve onlar gözetilmezler." Ayetteki "fiha (onda)" lanete racidir. Buna göre dünyada lanet içinde yaşadıkları gibi ahrette de lanetli bir durumda yani Allah'ın rahmetinden uzak ve yoksun olarak yaşayacaklardır. "Süresiz olarak" çevirdiğimiz "huld" uzun süre kalış anlamında olduğunu söyleyenler de vardır. Huld içinde gerçekleşecek olan azabın dünyadaki sıkıntı ve mutsuzluklardan farkı şudur: Bu seferki hafifletilmeyecek ve buna duçar olanlara herhangi yeni bir fırsat veya mühlet verilmeyecek (3/Al-i İmran, 87-89). Dünyada Allah mühlet verir, bu sefer mühlet olmayacak, yardım talep ettiklerinde cehenneme havale edilecekler (23/Mü'minun, 108).

وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

163. Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; O'ndan başka ilâh yoktur; O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.

Bu ayette nefiy (olumsuzlama) ve ispat (olumlama) veya inkar ve ikrar bir arada bulunmaktadır. Bu konuya 255. ayette tekrar dönme fırsatımız olacak. Şu kadarını belirtmek gerekir: Hiçbir şekilde gizlenmemesi gereken en önemli

bilgi Allah'ın tek bir ilah olduğu hakikatidir. "İlah" kendisine tapınılan, mabud kabul edilen, sevilen ve kendisine uyulan her varlık, her nesne veya her şeydir.

"Vahid" tek olup, isim olarak da sıfat olarak da kullanılabilir. Allah birdir ve tektir. O'nun Zatı konusunda bizim bilgi sahibi olmamız mümkün değildir; bu bizim idrakimizi, kavrama ve anlama kapasitemizi aşar. Emin olduğumuz hakikat şu ki, O, vardır ve Bir'dir. O'nun Zatı'nın varlığı akli veya somut delillerin ortaya konmasıyla kanıtlanmaz, aksine Zat'ın varlığı vacip-zorunludur; yokluğu düşünülemeyeceği için kanıttır. Yokluğunu öne sürenler, önce O'nun varlığını teyit etmek sûretiyle yok olduğunu söylemektedirler. Çünkü yok olan akla da gelmez, olmayan şeyin yokluğu iddia edilemez. Allah'ın yokluğu nasıl düşünülebilir? Varlık âleminin bütününde olan her şey bir başka şeye, en azından onu mümkün kılan bir sebebe muhtaçtır. Bir sebebin araştırılıp bulunması önemlidir. Ama bütün sebeplerin sebebi veya yaratıcısı olmadan sebep anlamlı değildir. İnsanların ezici çoğunluğu maddi/tabii olayları onları mümkün kılan sebeplere bakıp açıklamaya çalışırlar. Bu bilimsel gelişme açısından gerekli bir yol ve çaba olmakla beraber yeterli değildir, çünkü sebep tek başına var olmadığından, sebebin varlığı kendinden düşünülemeyeceğinden onu bir yaratan, bir var eden vardır ki, bu Allah'tır. O halde maddi/tabii olayları açıklamaya çalıştığımızda bir yandan sebepleri bulup anlamaya ve etkinlik derecelerini ve fonksiyonlarını bulmaya çalışırken, diğer yandan söz konusu sebepleri yaratan Varlığı da bilmemiz gerekir ki, bu bizim ilahi bilgi elde ettiğimiz Marifetullah'tır.

Razi'nin yerinde söylediği üzere Allah'ın Zatı, birden fazla şeyin bir araya gelmesiyle vücut bulmuş değildir, belli bir zamanda da meydana gelmiş değildir. Bileşik olan her varlık, bir başkasına muhtaçtır, başkasına muhtaç ve bağlı/bağımlı olan varlık zatı itibariyle vacip/zorunlu olmaz, mümkün varlık olur. Allah'ın varlığı zorunludur, çünkü bütün varlıkların temel ilkesi, mebdei olması hasebiyle O'na hiçbir ortak yoktur. Zatın hakikati birlik ve teklik hakikati olup, O'nun hakikatinde, cisimlerde olduğu gibi sayısal çokluk (kesret) yoktur. O'nun kısımları ve parçaları yoktur. Kadimdir, ulûhiyet bakımından Bir'dir. O, Zatı itibariyle bilen (alim), güç sahibi olan (kadir)dir, Zatı'nın sıfatları yönünden tektir. Sıfatları yönünden benzeri (eşi-ortağı) yoktur; fiillerinde de birdir ve yine fiillerinde bir olması hasebiyle ortağı yoktur.

Başka varlıkların, insanların da sıfatları vardır. Ama varlıkta Allah'tan başka her şey fanidir, baki olan sadece O'dur. Diğerlerinin sıfatları kendilerinden değil, başkasındandır. Varlıkların sıfatları zamana ve mekâna bağlı ve bağımlıdır, çünkü bunlar sonradan olmuştur. Allah'ın sıfatları ise sonsuzdur; bilgisi

bütün varlığa, kudreti güce maruz kalan her şeye (makdur) taalluk eder. Hakikat şu ki, Zatı hakkında künhüne varacak kadar bilgiye sahip olamadığımız gibi, sıfatlarının künhüne vuracak düzeylerde bilgi sahibi olamayız.

"**Sizin ilahınız!**" Bütün varlığın, inanan-inanmayan, canlı-cansız, bilinen-bilinmeyen, görünen-görünmeyen, varlıkta var olan her şeyin ve her varlığın ilahıdır; O'nun varlığını inkâr edenlerin, ateistlerin ve bilmiyorum diyen agnostiklerin ya da indirdiği hükümleri geçersiz sayanların da ilahıdır. Bizim ilahımız tek bir ilahtır; bu, "bize ait ilahımız üstündür, ama sizin de ilahınız var" demek değildir. Hayır, O'ndan başka ilah yoktur (16/Nahl, 22; 17/İsra, 22).

Bu yüzden Allah, kendi Zatı hakkında ne kadar ve hangi çerçevede bilgiler vermişse biz onunla yetiniriz. "**O, Rahman'dır, Rahim'dir**", esirgeyen ve bağışlayandır. Rahman olma vasfı bütün varlığı, dünyayı ve ahireti kuşatır; Rahim vasfı ise sadece mü'minleri kuşatır (1/Fatiha, 3). Bu iki, isim, aynı zamanda Allah'ın kendi zatını kendi sıfatlarıyla tanıtması, hakkında bilgi vermesidir. Diğer isimleri ve sıfatları da bu meyanda düşünebiliriz. En güzelini Allah'ın Elçisi (s.a.), ifade etmiştir: "Ben seni hakkıyla ve layıkıyla övemem. Sen kendini nasıl övmüşsen, öylesin." (Müslim, Salat, 222; Tirmizi, Da'vaat, 76; İbn-i Mace, Dua, 3). İlahi bütün sırlar ve hikmetler, anlam bütünü ve hidayetin yol haritası Kelime-i Tevhid'te toplanmıştır: "Her kimin söylediği (son) söz Kelime-i tevhid olursa, (eninde sonunda) cennete gider." (Buhari, Cenaiz, 16; Müslim, İman, 43.)

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي
فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ
الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ
الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

164. Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün art arda gelişinde, insanlara yararlı şeyler ile denizde yüzen gemilerde, Allah'ın yağdırdığı ve kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her canlıyı orada üretip-yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gökle yer arasında boyun eğdirilmiş bulutları evirip çevirmesinde düşünen bir topluluk için gerçekten âyetler vardır.

"Sizin ilahınız tek bir ilahtır" ayeti indiğinde, 360 puta tapınmaya alışmış müşrikler "Bütün insanlara tek bir ilah nasıl yetebilir?" diye sorunca, bu ayetle, tek ve bir olan ilahın yani Allah'ın sadece insanlara değil, bütün varlık âle-

mine yettiği ve bunun da çeşitli ayetler (maddi ve maddi olmayan olgular/fenomenler) tarafından teyit edildiği belirtildi. Bu ayet, bir öncekinin açılımı hükmünde görünmektedir. İki ayet arasındaki bağlantıyı görmeye çalışalım:

Yukarıda "indirilen ayetler"den söz edilmişti (2/Bakara, 159). Bunlar, Kur'an'da yer alan cümleler, uzunlukları kısalıkları değişen pasajlardır. Bu ayetleri Cebrail aleyhisselam Hz. Peygamber (s.a.)'e indirmiş bulunmaktadır. İndirilen vahiylerin amacı, sözle (ve elbette yazıyla) yani doğrudan insanı Allah'a yöneltmek, nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretmek, ona doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün mahiyeti hakkında bilgi vermek ve her iki dünyadaki mutluluğunu sağlamaktır: "Bu Rabbinin dosdoğru yoludur. Öğüt alıp düşünmesini bilen bir topluluk için ayetleri birer birer böyle açıkladık" (6/En'am, 126).

Bunların dışında burada sözü edilen başka ayet türleri var ki, bunlara kısaca evrende ve maddi tabiatta hem kozmik düzeni hem hayatın devamını sağlayan bilumum fenomenler, varlık mertebeleri, nesneler, eşya dünyası ve maddi/tabii olaylar dâhildir: "Göklerde ve yerde ne var? Bir bakın. İnanmayan bir topluluğa apaçık ayetler ve uyarmalar bir şey sağlamıyor" (10/Yunus, 101; 7/A'raf, 185.)

Bir de insanın iç dünyasında, enfüsi hayatında olan ayetler vardır. Allah hem dış dünyada (afakta) hem enfüste yani insanın iç dünyasında ayetlerini göstermektedir: "Kendi nefislerinizde de (nice ayetler vardır). Yine de görmez misiniz?" (51/Zariyat, 21). İnsan kendi içinde yolculuğa çıktığında, duygularını analiz ettiğinde, düşüncelerinin kritiğini yaptığında, ruhunda olup bitenleri dikkatli bir gözle geçirme başarısını gösterdiğinde hakikate ulaşır. "Enfüsi ayetleri" sadece insanın iç dünyasında cereyan eden ruhsal ve entelektüel olaylara bağlamak yeterli değildir. Bunun yanında beşeri/sosyal hayatı da (sosyo-politik, ekonomik değişmeler, uluslararası ilişkiler, diplomatik, askeri olaylar, hukuk ihlalleri, hak arayışları, adalet ve özgürlük özlemi, sömürüye ve haysiyet kırıcı saldırılara karşı direniş, tarihin akışında rol oynayan insani faktörler, toplumsal değişme, insanın kucağında yaşadığı tabiatla ilişki biçimleri, ötekine karşı tutumu, kişinin kendi bencil istek ve tutkularıyla yüzleşmesi, nefsinin yıkıcı eğilimleriyle mücadele etmesi, kendini eğitmesi, iyi ile kötü, güzel ile çirkin arasında seçim zorluğu, yüksek ahlaki hayata yönelme) bu kapsamda ele almak gerekir. Zira bütün bu alanlardaki olayların insanın tercihleri, yönelimleri, karar verme süreçleriyle doğrudan veya dolaylı ilgisi vardır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, vahyedilen ayetler bizi Ma'rifetullah'a, evrendeki ve maddi tabiattaki ayetler Ma'rifetulhalk'a, enfüsi ayetler (insanın çeşitli ruhsal ve beşeri/soyal durumları) Ma'refetünnefs'e ulaştırır. Her üç bilgi düzeyinin de önemli olduğunu, birinin diğerine yol açtığını ve fakat en yüksek

bilginin Allah'tan hakkıyla ve layık-ı veçhiyle haşyet duymayı sağlayan bilgi olduğunu söylemek mümkün. Bu, "Peygamberin varisi olan alimler"in bilgisidir (Tirmizi, İlim, 19).

Burada Ma'rifetülhalk çerçevesinde "göklerin ve yerin yaratılışı"na, "gece ile gündüz arasındaki fark"a, "denizde yüzen gemiler"e, "yağmur"a, "yeryüzünün her yanına dağılmış bulunan canlılar"a, "rüzgâr"a, "bulutlar"a dikkat çekilmektedir.

Gerçekten evrenin yaratılışı, takip ettiği düzen, bu düzeni mümkün kılan yasalar akıllara hayret verici niteliktedir. Oysa evrenle ilgili bilgilerimiz öylesine az ki, devede kulak bile sayılmaz. Bilim adamlarına göre, Big Bang adı verilen büyük patlamadan sonra ortaya çıkmış bulunan maddenin sadece yüzde 4'ünü biliyoruz. Evrenin yüzde 70'i "karanlık enerji", yüzde 26'sı "karanlık madde" olarak adlandırılıyor. Demek oluyor ki, bilimdeki bunca gelişmeye rağmen bilebildiklerimiz oldukça sınırlı. Karanlık enerji ve karanlık madde hakkındaki bildiklerimiz de ancak yüzde 10'luk bir dilim. Sürekli genişleyen evreni ivmeli olarak genişleten bu karanlık enerji olduğu düşünülüyor. Evrene hâkim olan bu kuvvet aynı zamanda yıldızların, galaksilerin bir düzen içinde kalmalarını sağlıyor. Söz konusu enerjinin kısmen fonksiyonunu biliyoruz ama ne olduğunu, nereden kaynaklandığını bilmiyoruz. Hakikaten varlık âlemiyle ilgili bilgilerimiz ilim deryasında bir katre bile değil.

Bugün herkesin kolayca ulaşabileceği bilgiler dahi evrendeki düzenin ihtişamını göstermeye yeter. Telaffuz edilen kavramlar ve sayılar gündelik hayatımızda kullandıklarımızı katbekat aşmaktadır. Mesela dünyanın güneşten uzaklığı 150 milyon ışık yılı olarak hesaplanıyor. Dünyanın güneş etrafında dönerken kat ettiği mesafe 106 bin km'dir. Dünyadaki en hızlı uçaklar bile bunun ancak yüzde birinin biraz üstünde hız yapabiliyor. Bir hesaba göre Samanyolu galaksisinin etrafında, her gün 3 milyon kilometreye yakın yol kat ediyoruz. Bu hızı gözümüzün önüne getirmemiz mümkün değil, çünkü göz bu hızla uçan bir nesneyi takip edemez. Gezegenimiz uzayda uçuyor. Buna rağmen yeryüzünde her şey yerli yerinde, yerçekimi her nesneyi kendi dengesinde tutabiliyor. Bir bardak su devrilmeden masa üzerinde durabiliyor. Dünyamız ve diğer gezegenlerin bağlı olduğu güneş sistemi Samanyolunun bir parçası durumunda. Evrende Samanyolu gibi 100 milyar başka galaksi olduğu söyleniyor ve her galaksinin içinde 100 milyara yakın yıldız bulunuyor.

Bugün itibar gören kurama göre, bütün kâinat "küçücük" kelimesinin dahi yetersiz kaldığı bir noktadan doğmuş bulunuyor. Bu her şeyi içinde barındıran -koskoca bir incir ağacının küçücük bir incir çekirdeğinde dürülüp toplanması

gibi- toplu iğne ucundan bile daha küçük bir nokta. Bildiğimiz bütün enerji, mekân ve zaman, akıl almaz bir yoğunlukla bu noktanın içine sığmıştı. Teoriye göre bir "an"da patlama vuku buldu. Evren 13.7 milyar yıl önce bu noktanın patlamasıyla oluştu. Cynthia Stokes Brown'a göre "Başlangıçta evren, 'kozmik plazma' denilen, homojen bir muhtevadan ibaretti. Kozmik plazma birkaç trilyon derece sıcaktı ve o yüzden bugün bildiğimiz hiçbir yapıya sahip değildi. Söz konusu bu patlamadan saniyenin yüz binde biri kadar süre sonra, kâinat soğumaya başladı ve kuark denilen maddenin en küçük parçaları üçlü kümeler halinde bir araya gelerek 'proton' ve 'nötronları' oluşturdular. Patlamadan saniyenin yüzde biri kadar süre sonra proton ve nötronlar bir araya gelerek, daha sonra, en hafif iki element olan hidrojen ve helyumu oluşturdu. Daha birinci saniye dolmadan maddeye hükmeden 4 temel güç oluştu: Bunlardan en zayıf olanı 'yerçekimi gücü'ydü. Elektrik ve manyetik kuvvetten oluşan 'elektromanyetik' güç ikincisi; 'yüksek nükleer güç' üçüncüsüydü. Bu 4 gücün en kuvvetlisiydi; kuarkların, proton ve nötronların içinde bir arada kalmasını sağlıyordu. 'Düşük nükleer güç' ise, radyoaktif elementlerin ayrışmasına aracılık ediyordu. Bilim adamları aslında bu dört gücün, aynı gücün farklı tezahürleri olması gerektiğini savunurlar. Söz konusu 4 gücün ahenkli işbirliği, evrenimizin denge ve uyum içinde devamını sağlar. Söz gelimi, yerçekimi gücü çok az değişse, madde kendi içine doğru çökerdi. Eğer kâinatın ısısı biraz daha hızlı düşecek olsaydı, proton ve nötronlar, helyum ve lityumu oluşturduğu zaman durmaz, demir haline gelinceye kadar işlemine devam eder yani kâinat, galaksileri ve yıldızları oluşturamayacak kadar ağırlaşırdı.

Büyük patlamadan sonra etraf toz dumana büründü. Bu toz dumanın yatışıp, etrafın görünür hale gelmesi için 300 bin yıl beklemek gerekti. Hidrojen yanmaya başladıktan sonra milyonlarca ton madde enerjiye dönüştü ve her saniyelik sûre içinde bir yıldız doğdu. İlk yıldızın doğması için, büyük patlamanın üzerinden 200 bin yıl geçmesi gerekecekti."

Zikredilen ayetler; yaratılmış varlıklar, varlıkların çeşitli durumları ve fonksiyonlarıyla ilgilidir. "**Halk** (yaratma)" bir şeyi varlığa çıkartma işlemidir; Arapçadaki asıl anlamı "takdir etmek"tir. Takdir, şeylerin belli bir düzen, ölçü, yasa ve anlam çerçevesinde varlık alanına çıkartılması anlamına gelir. Hiçbir şey tesadüfi (rastlantısal) değildir; ihata edici bir irade, her şeyi denetim altında tutan bilgi ve her şeyin kendisine tayin ve takdir edildiği vech ile düzen içinde yerini alıp varlığını devam ettirmesini sağlayan bir kudret vardır; bunların hepsi Allah'a aittir.

"**Göklerin ve yerin yaratılışı**". Ayette gökler (semavat) çoğul, yer(yüzü) tekil gelmiştir. Çünkü tek bir gök değil, birden fazla gök-oluş mevcuttur. Her

şeyin irade, bilgi ve kudret dâhilinde sürmesini sağlayan şeylerin hakikatini, dikkatli bir gözlem ve araştırmaya tabi tuttuğumuzda göklerin ve yerin yaratılışında bulabiliriz. Evren veya maddi tabiatla ilgili gözlem ve araştırmalar çeşitli bilimlerin konusudur. Kur'an-ı Kerim fizik, kimya, biyoloji veya astronomi kitabı değildir. Varlıkta çeşitli olaylara dikkat çeker, gayesi yaratılışın anlam ve amacına dikkat çekmektir: "Göklerin ve yerin yaratılışında düşünürler. (Ve derler ki:) 'Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın." (3/Al-i İmran, 191). Varlık üzerinde araştırmanın sınırı yoktur (31/Lokman, 27), insan devamlı bir biçimde Ma'rifetulhalk'ın hakikatine ulaşmak için araştırmalar yapar ve her defasında Allah'ın yüceliğini hatırlayıp şükrünü ve hamdini arttırır.

"**Gece ile gündüz arasındaki fark.**" "İhtilaf"ın biri iki şey arasında farklılık-farklılaşma, diğeri peşpeşe birbirini takip etmek üzere iki anlamı vardır. Karanlık ve aydınlık, mevsimlere göre uzunluk ve kısalık bakımından gece ile gündüz arasında farklılık vardır. Bunun yanında gece ile gündüz birbirlerini takip etmektedir (25/Furkan, 62; 22/Hac, 61; 6/En'am, 96; 40/Mü'min, 61; 78/Nebe', 10-11). Bunu bu şekilde takdir eden (halk eden) Allah'tır. Dileyecek olsaydı, geceyi fasılasız olarak devam ettirirdi, bu durumda kim ışığı getirip de ortalığı aydınlatabilirdi? Yine dileseydi kıyamete kadar gündüzü devam ettirir di ki, dinlenmeye imkân olmazdı. Oysa düzen öyle kurulmuş ki, insan gece vakti dinlenir, gündüz vakti geçimini temin etmek için çalışır (28/Kasas, 71-73. Bkz. 30/Rum, 23; 35/Fatır, 13; 36/Yasin, 37; 39/Zümer, 5).

"**Denizde yüzen gemiler.**" Ayette "fülk" olarak ifade edilen şeyin aslı dönmektir. Her dönen, deveran eden şeye "felek" denir. Gemiye bu ismin verilmiş olması, su ile birlikte (su üzerinde) kolay şekilde deveran etmesi dolayısıyladır. Hikmet şu ki, suyun (denizin) yapısı, ağır tonajlı gemileri üzerinde taşıyacak şekilde yaratılmış olmasıdır. Gemiye "sefine" de denir. İbn-i Arabi'ye göre sefine, ters dönmüş kuşa denir. Kuşun altındaki su üstündeki hava gibidir. Su-gemi ilişkisini mümkün kılan yasaları (adetler) vaz'eden Allah'tır (14/İbrahim, 32). Dikkat çekici nokta şu ki, ayetin inişi zamanında inşa edilen gemilerden çok daha büyük gemilerin varlığı ima edilmektedir. Bazı ayetler "dağ gibi gemiler"den söz eder (42/Şura, 32). Bu aynı zamanda suyun kaldırma gücünün büyüklüğüne işaret eder, bugün sadece dev gemiler yapılmakla kalınmıyor, dağ büyüklüğünde platformlar da inşa ediliyor.

İlkel biçimlerinden bugün en gelişmiş olanlarına kadar, gemilerin ve gemiciliğin büyük faydaları vardır; taşımacılık, seyahat-turizm, ticaret, savaşlar ancak bu sayede mümkün olabilmektedir. İnsan bu sayede Allah'ın kendisi için yarattığı nimetleri arar bulur, Allah'ın fazl ve ihsanına nail olur (17/İsra, 66).

Yerküresi birbirinden farklı özelliklere sahip bölgelerden, aktif veya potansiyel zenginliklerden ibaret yaratılmıştır. Deniz, kara ve hava ulaşımı olmasaydı, hakikatte birbirine muhtaç bölgeler arasında ilişki kurmak mümkün olmazdı.

Gökteki felekler, yıldızların dönerken takip ettikleri yörüngeyi ifade eder. "Bahr" ise deniz demek olup çok geniş ve yaygınlıktan türemiştir. İlimde ilerleyen, çok bilgi sahibi olan kimseye "mütebahhir" denir. Mal ve servet çokluğu için de kullanılır. Yerküresinin yaklaşık 2/3'ü sularla kaplıdır. Denizlerin de kendilerine göre özellikleri ve büyük faydaları vardır. (Bkz. 16/Nahl, 14; 55/Rahman, 19-20; 25/Fatır, 12.)

"Yağmur ve su". Hiç kuşkusuz hayatın kaynağı sudur. Allah, canlı olan her şeyi sudan yaratmıştır (21/Enbiya, 30). Su ve havanın olmadığı bir ortamda hayat da mümkün değildir. Bugüne kadar ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında milyarlarca gezegen ve yıldız arasında sadece dünya gezegeninde su ve havanın olması son derece dikkat çekicidir. Mars gezegeninde su ve hava olduğu yolunda kuvvetli emareler varsa bile, güneşten 225 milyon ışık yılı uzaklıktaki bu kızıl gezegende hayatı mümkün olmaktan çıkan zehir bulunmaktadır ki, bilim adamlarına göre bu yüzden Mars'ta yaşamak mümkün görünmemektedir.

Su, yağan yağmurla oluşur, ama suyun kaynağını kimse bilemez. Harcanan su nereye gidiyor, bulutlar suyu topluyor, ama bu mekanizmanın oluşumu dışında süren devr-i daim nasıl olur da kesintiye uğramıyor? Allah, dileseydi suyumuzu batırabileceğini belirtmektedir (61/Mülk, 30). Bütün bunlar yeryüzündeki hayatın devamını sağlayan İlahi sırlardır. Yağmur olmasaydı kuraklık hayatın sonunu getirirdi. Yeryüzünde bize sunulan gıdalar, besin kaynaklarının (rızık) gökte cereyan eden olaylarla yakın bir ilişkisi vardır: "Gökte rızkınız vardır" (51/Zariyat, 22). Biz bilimsel veriler ışığında yağmurun nasıl oluştuğunu kısmen biliyoruz, ama suyu bulutlardan indiren bizler değiliz (56/Vakıa, 68-69). O halde bizim varoluşsal durumumuz, Allah'a karşı tutumumuz yeryüzündeki hayatımızın hem kalitesi hem niceliğiyle ilgilidir. Allah'a derin bir sadakatle bağlandığımız zaman, üzerimizdeki rahmetini arttırır, yağmuru bollaştırır (71/Nuh, 10-11.) Çünkü yağmur yüklü bulutların hareketini tayin eden üstün bir irade vardır. (25/Fatır, 9; 22/Hac, 5).

Bütün bunlar **"yeryüzünün her yanına dağılmış bulunan canlılar"**ın varlıklarını idame ettirmeleriyle ilgilidir. Yağmur olmasaydı canlı hayat olmazdı, insanoğlu yeryüzü gezegeninde yaşayamazdı; yeryüzü bilinen bütün gezegenler içinde bunca güzelliklerle ve nimetlerle donatılmış olamazdı. Gezegenimizin bizatihi kendisi estetiktir, harikulade bir tablodur. Canlılar (insanlar, hayvanlar, bitkiler) yeryüzünün her yanına dağılmış bulunmaktadırlar. Bu

harikulade ortamda kadın ve erkek izdivaç eder, onlardan çok sayıda kadın ve erkek türer, yeryüzü gezegenine dağılır (5/Nisa, 1).

Su gibi "**rüzgâr**" da benzer bir fonksiyona sahip bulunmaktadır. Ayette "riyh" olarak ifade edilen şey, hoş ve tatlı esinti demektir. Rüzgâra çoğunlukla huzur ve sükûn (ravh) getirdiği için bu isim verilmiştir. "Riyh" kelimesinin aslının "ruh" olması anlamlıdır. Ruh, Cebrail, vahiy ve nübüvvet anlamlarında da kullanılmaktadır. Kelime kullanımına göre, güç-kuvvet, devlet anlamına da gelmektedir (8/Enfal, 46). "Ravh", Allah'ın rahmeti, rüzgârın tatlı, hafif esintisi, ferah ve sevinci ifade eder. "Reyhan", güzel koku demektir. Bazı arifler rüzgâra "Rahman'ın nefesi" demişlerdir ki, bu, su gibi -hatta sudan önce- rüzgârın, havanın hayatın kaynağını göstermesi bakımından önemlidir. Rüzgâr sadece nimet, hoşluk ve hayat getirmez, azap ve ölüm vesilesi de olur. Bazen kopan fırtınalar, kasırgalar önüne kattığı her şeyi yıkar, tahrip eder. "Ben (Ahzab gününde) saba rüzgârıyla muzaffer kılındım. Ad kavmi ise Debur (Batı'dan esen yıkıcı rüzgâr) ile helak oldu". (Buhari, İstiska, 26; Müslim, İstiska, 17).

"**Gök ile yer arasında musahhar kılınan bulutlar**"a da dikkat çekilmektedir. Burada semanın tekil gelmesi, dünya seması yani atmosferle ilgili bir olaya işaret etmektedir. Yağmurları taşıyıp çeşitli bölgelere dağıtan bulutlar, dünya gezegeniyle ilgilidir. Bulutlar yer ile gök arasında gezegendeki canlı hayatın devamı için belli bir düzene, yasalara tabi kılınmışlardır, sanki onlara fonksiyonlarını yerine getirmeleri boyun eğdirilmiştir. Bulutlar kendiliklerinden yağmur toplayıp hareket etmez, aksine onları "inşa edip ortaya çıkaran" Allah'tır (13/Ra'd, 12). "Rüzgârları gönderen, bulutları kaldıran ve dilediği şekilde dağıtıp çeşitli bölgelerde yağmur yağdıran" O'dur (30/Rum, 48). Ayette bulutu ifade eden "sehab" aslında bulutun havadaki hareketine denir. Yerde sürünen eteğin toplanması, kişilerin birbirine karşı cür'etkar davranışları; oburca yemek ve içmek gibi anlamlar da aynı kökten türemişlerdir. (Bkz. 7/A'raf, 57; 35/Fatır, 9; 24/Nur, 43.)

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, varlık âlemi Allah'ın kudret eli altındadır. O tek ve bir olan İlahtır. Eğer varlıkta başka ilahlar, iradeler olsaydı, bu muazzam düzen devam edemezdi; iradeler, öngörüler çatışır ve bozulurdu (21/Enbiya, 22.) Bu düzen bize şunu ilham etmektedir. Var olan her şey -biz yeterince farkında değilsek bile- Allah'ı yüceltmekte, O'nu tesbih etmektedir (17/İsra, 44). Demek ki bize de düşen Marifetulhalk yani varlığın bilgisi, maddi tabiat üzerindeki araştırmalar ile O'nun büyüklüğünü tasdik etmek; kendi iç dünyamıza dönüp doğru bir muhasebe yapmak ve Ma'rifetullah'a ulaşmaya çalışmak olmalıdır.

Bütün bunlar **"akıl sahipleri"**nin ilgi alanında olmalı, devamlı bir biçimde zihinlerini meşgul etmelidir. İki tür akıl sahibi insan vardır. Biri, bilim adamı olmasa da, varlığın bu harikulade düzenini müşahede edip hakkında ortalama bilgilere sahip olan varlığı bütünüyle Allah'a refere edenler; diğeri daha sistematik bilgilere sahip olan bilim adamları, bir alanın uzmanları. **"Düşünen, akleden topluluk"** ibaresi, kendi alanında uzmanlık seviyesinde bilgi sahibi bilim adamlarının dışında kalan ortalama insanların da, varlığı Allah'a refere etmeleri gerektiğini ima etmektedir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

165. İnsanlar içinde, Allah'tan başkasını 'eş ve ortak' tutanlar vardır ki, onlar (bunları), **Allah'ı sever gibi severler. İmân edenlerin ise Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür. O zulmedenler, azaba uğrayacakları zaman, muhakkak bütün kuvvetin tümüyle Allah'ın olduğunu ve Allah'ın vereceği azabın gerçekten şiddetli olduğunu bir bilselerdi.**

Ayet ilginç beşeri bir duruma işaret etmektedir. Buna göre insanların bir bölümü Allah'tan başka "eşler/ortaklar" tutarlar. Seçilen "nidd/endad" kelimesi birbiriyle anlaşan ve yardımlaşan eşler –mesela kadın-erkek veya ticaret yapmak üzere ortaklık kuran kişiler değil– "çekişen eşler"i ifade etmektedir. Varlık âleminde düzenin yürütülmesinde nasıl Allah'tan başka ilim, irade ve kudret sahibi bir varlığın etkisi söz konusu değilse, hakikatte insan hayatının anlam haritasını çizecek olan ahlaki tutum ve davranışlarda da tek tayin edici varlık Allah'tır, Allah olmalıdır. Çünkü insan hayatı üzerinde iki varlığın söz sahibi olması, iki iradenin çatışması dolayısıyla insanın şizofrenik olarak kişiliğinin bölünüp parçalanmasına yol açar. Belki evlilikte, ticarette, yol arkadaşlığında ve başka konularda eşler ve ortaklar yardımlaşır; ama evrenin yönetiminde ve insan hayatını tayin ve tespit edecek ahlaki norm ve ilkelerin belirlenmesinde yegâne varlık Allah'tır.

Bu anlam çerçevesinde insanların bir kısmının "Allah'tan başka edindiği eşlerin ve ortakların" insanlar mesela liderler, yol göstericiler, iradelerine tabi olunanlar, idoller olduğunu söylemek mümkün. Eş ve ortaklar yerine göre put/heykel de olabilir; ancak bu sadece put veya heykelin sembolik anlamıyla ilgilidir. Zira yeryüzünde hiçbir insan, kendi zatı itibariyle bir taş, bakır, tunç veya başka maddeden yontulmuş bir put veya heykelin tayin edici bir güç ve

kudrete sahip olabileceğini düşünemez. İnsanlar put veya heykellere birtakım anlamlar, sembolik değerler izafe etmek sûretiyle putçuluk hatasına düşerler ve bu çerçevede elbette putlar veya heykeller "Allah'tan başka eşler ve ortaklar" konumuna çıkartılmış olur.

Burada zikredilen "eş ve ortakların (endad)" liderler, idoller olduğu anlaşılınca, bunlara tabi olup gösterdikleri istikamette hareket edenlerin, nasıl olur da bu liderleri "Allah'ı sever gibi" sevdikleri konusu daha iyi anlaşılır. "Allah'ı sever gibi"nin muhtemel üç anlamından biri "Allah'ı sevdikleri gibi, Allah'ı sevdikleri kadar"; ikincisi "Allah'ı sevmeleri gerektiği gibi"; üçüncüsü "mü'minlerin Allah'ı sevdikleri gibi" liderleri sevmeleridir. İlk iki anlamın doğruya en yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Bundan şu anlaşılıyor ki, "eş ve ortakları" sevenler, ateist, agnostik, materyalist veya inadi inkârcı kimseler değildir; derin bir bilgisizlik (cehalet) ve aymazlık (gaflet) hali içinde bu liderlere büyük değer, önem, anlam ve fonksiyon atfeden, onların çizdiği istikamette hareket etmenin onlara mesela güvenlik, mutluluk, refah ve güç vereceği zehabına kapılanlardır. Demek ki bu vahim hataya düşenler, Allah'ın varlığına inanıyorlar. Bir kısmı açık bir biçimde müşrik olabilir. Çünkü sembol anlamlar yükledikleri heykel sahiplerine, putlara veya yaşayan liderlere sevgi duyarlar. Onların çizdiği yol haritasına derin bir bağlılık içinde yaşarlar veya daha dramatik olarak "müşrik" olduklarını bilmeksizin -hatta buna zahirde karşı çıkarak- liderlerine olan sevgileri Allah'a olan sevgilerinin, onlara olan sadakatleri Allah'ın hükümlerine olan sadakatlerinin önüne geçer.

Burada sözü edilen şirkin ne kadar sinsi, tehlikeli ve kendini kamufle edici mahiyette olduğuna dikkat etmek gerekir. Zira bu tür insanlar "Allah'ın varlık üzerindeki yaratıcı" vasfını inkâr etmezler (31/Lokman, 25); sembol anlamlar yükledikleri put veya heykellerin kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarını (39/Zümer, 3) düşünürler; böylece kendilerine ikna edici mantıksal bir tutarlılık veya bir meşruiyet zemini bulmaya çalışırlar.

"İmân edenlerin ise Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür". Bu ve 5/Maide, 54. ayet "Allah ile insan" arasında bir sevgi ilişkisi olabileceğini belirtmektedir. Kur'an bakış açısından sevgi konusunu Maide sûresinde yeri gelince ele almaya çalışacağız. Şu kadarını söylemek gerekir ki, Allah'ı sevmek, O'nun rızasını kazanmaya çalışmak, indirdiği hükümlere riayet etmek ve kalbi O'nun zikrinden ve muhabbetinden başka her şeyden arındırmaktır. Sahih ve hakiki imana sahip olanların Allah'a duydukları sevgi (muhabbet) çok daha güçlüdür, çünkü sahte değildir.

Bir bedevi Hz. Peygamber (s.a)'e gelir ve "Kıyamet ne zaman?" diye sorar. Allah'ın Elçisi "Kıyamet için hazırlığın var mı?" der. Bedevi: "Çok namazım ve

orucum yok, ama Allah'ı ve Resulünü seviyorum" der. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Kişi sevdiğiyle beraberdir" (Buhari, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165.)

İnsan, kendisine çeşitli nimetler bağışladığı, ahirette iyi amellerine karşılık olmak üzere ebedi mutluluğu, cennet hayatını vaat ettiği için Allah'ı sever. Bu meşru bir sevgidir, ancak en yüksek derecede ve katıksız olan sevgi Allah'ı Zatı itibariyle sevmektir. Zira Allah, kâmil varlıkların en mükemmelidir ve insanın ideale, en mükemmele olan tabii bir meyli ve sevgisi vardır. Razi, ilim adamını ilminden, savaşta kahramanlık gösteren bir askeri cesaretinden severiz, böyle iken bütün mükemmellikleri kendisinde toplayan Allah'ı nasıl sevmeyiz, der.

Bir kalpte iki sevgi olmaz, en azından birden fazla sevgi varsa aralarında büyük bir hiyerarşi vardır. Kişi çocuklarını, anne-babasını, eşini, kardeşlerini, yakınlarını ve dostlarını elbette sever, ama en üstün ve kapsayıcı sevgi Allah sevgisidir. Bu sevgi kalbin kudsi nurudur, bizi varlıkla buluşturur, varlığın ahengine, zikir ve tesbihine katar. Sevgiyi sahici kılan ve arttıran faktör marifettir. Bu sadece marifetünnefs değil, bununla beraber mariftülhalktır da. Çünkü insan varlık ve maddi tabiatla ilgili ne kadar geniş ve derinlemesine bilgilere sahip olursa, o oranda Allah'ın azametini, yaratıcı kudretini, ilmini ve iradesini daha iyi anlar, marifeti artar, bu artış oranında sevgisi büyür. Kalbin tecellileri sevgiyle ilgilidir, her insanın marifeti aynı olmadığından, bu nur aynı şiddette ve genişlikte kalbi aydınlatmaz, bu yüzden sürekli bir cehd ve mücahede içinde olmak lazım. Ancak hiçbir şekilde bu sevgi kuru, amelsiz ve maddi desteksiz düşünülmemeli. Zira açık olan şu ki, kişi kimi seviyorsa sevdiğinin hükmüne ram olur, onun arzularına teslim olur ve hatta öylesine ileri gider ki, kendini sevdiğinin tasarrufuna açık bir mülk haline getirir. Öyleyse Allah sevgisinin önemli belirtilerinden biri O'nun emir ve nehiylerine, hükümlerine riayet etmek, İslami hayatı titizlikle yaşama gayreti içinde olmaktır (Bkz. 5/Maide, 54). Yoksa bazı Hıristiyan mezheplerinin dediği gibi "Tanrı'yı sev ve dildiğini yap", insanı ikiyüzlülüğe, haksızlık yapmaya, sömürüye ve suçları meşrulaştırmaya götürür. Sevginin ilk adımı O'nun indirdiklerine, helal ve haramlara, kısaca Münzel Şeriat'e samimiyetle bağlanmak, hükümlerine riayet etmektir. "Kalbim temizdir" deyip ibadet ve taatlardan uzak olmak büyük tutarsızlıktır. Çünkü kalp temizliği ve sevgi amellerin ve yükümlülüklerin ihmaline mazeret değildir. Özetle Allah'a olan sevgi, diğer başka hiçbir sevgiye ihtiyaç hissettirmeyecek, başkalarına bağımlılık yapmayacak şekilde olmalı. Ancak elbette bu, başkalarına karşı sevgisizliğe değil, sevginin sebebi ve kaynağı olmalı. Yunus Emre'nin güzelce ifade ettiği gibi "Yara[illegible] sev, Yaratan'dan ötürü!"

"O zulmedenler, azab[illegible]uğrayacakları zaman, muhakkak bütün kuv

vetin tümüyle Allah'ın olduğunu ve Allah'ın vereceği azabın gerçekten şiddetli olduğunu bir bilselerdi" Yukarıda Allah'ı sever gibi, eş ve ortakları seven üç grup insandan söz etmiştik. Bunların eş ve ortaklara olan sevgilerinin temelinde "güç beklentisi" olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kendilerinde güç atfettikleri liderlerin kendilerine Allah'tan daha çok güç, güvenlik, refah, prestij, itibar, statü, servet veya makam kazandıracaklarını düşünürler ve onlara bağlanırlar. Hakikatte bu hem cehalet ve gaflettir, hem bu liderlerin kazandıracağı güç geçici, ahlaki bakımdan itibarsız ve hukuki bakımdan gayr-ı meşrudur. Güç ve kuvvet Allah'ındır.

Bu özünde sahte sevginin temelinde dünyevi güç, itibar ve servet beklentisi yattığından, ahiretteki nihai karşılaşmada sahtelik bütün çıplaklığıyla ve trajik bir biçimde ortaya çıkar. Bu sefer liderler ve onlara uyanlar birbirlerinden uzaklaşmaya çalışır, biri diğerini suçlar, kimse diğerinin düşüncesine, ideolojisine veya ameline sahip çıkmak istemez. Her şeyden evvel, dünya hayatında birlikte yaptıkları işin ne kadar haksızca ve ahlaksızca olduğunu anlamış; azabın şiddetini, yaptıkları şeylerin, tutturdukları yolun kendilerine ne ağır maliyetler getirdiğini ayan beyan görmüşlerdir. Burada geçmiş zaman fiilinin kullanılması, vuku bulacak dramatik olayların kesinliğini ifade etmek içindir; sanki iş olup bitmiş gibi anlatılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Kur'an bakış açısından ahretin varlığından, cennet ödülü veya cehennem azabından hiçbir şekilde kuşkuya kapılmak mümkün değildir.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُوا مِنَّا كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

166. **Öyle ki** (o gün) **kendilerine tâbi olunanlar, kendilerine tâbi olanlardan uzaklaşıp-kaçmışlardır.** (Artık) **Onlar azabı görmüşlerdir ve aralarındaki bütün bağlar** (ve ilişkiler) **de parçalanıp-kopmuştur.**

167. (O zaman, yönetilip) **Uyanlar derler ki: "Eğer bize bir kere** (daha dünyaya dönme) **fırsatı verilse**(ydi) **muhakkak** (şimdi) **onların bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşır** (onları yüzüstü bırakır)**dık.** Böylece Allah, **onlara bütün yaptıklarını onulmaz hasretlerle gösterecektir. Ve onlar ateşten çıkacak değildirler.**

Bu iki ayet bize gelecekte olacakları canlı bir tablo halinde sunuyor: Ortada kesinlikle trajik bir durum söz konusu. Dünya hayatında başkalarının emeği, kanı ve mutsuzluğu üzerine ittifak kurmuş olanlar; birbirlerine güç ve iktidar, itibar ve servet gibi vaatlerle tabi olanlar şimdi birbirlerinden kaçmaktadırlar. Sanki ezelden beri hasımlarmış gibi birbirlerini inkâr edecekler ve karşılıklı lanetleşecekler (29/Ankebut, 25; 7/A'raf, 38); birbirlerine düşman kesilecekler (43/Zuhruf, 67); birbirlerine karşı samimiyetsiz olduklarını itiraf edecekler (14/İbrahim, 22); karşılıklı suçlamalarda bulunacaklardır (33/Ahzab, 67). Bunun özet ifadesi "teberri"dir.

Dünya hayatını zayıflara, mahrumlara, yoksullara, ezilenlere ve dışlanmışlara zindan edenler yani bu kumpasta rol alan liderler ve onların yörüngesinde hareket edenler, artık birbirlerinden teberri etmektedirler, çünkü dünyada aralarında "bağlar/sebepler" (çıkar ilişkisi, akrabalık, yandaşlık, politik ve ideolojik birlik) söz konusuydu. Hak ve hukuk ihlallerinde bulunurken, sömürür ve zulmederken birbirleriyle karşılıklı ilişkiler içinde idiler, birbirlerini koruyup kolluyorlardı, aralarında bir dayanışma vardı. İlişkilerinin kodlarını adet haline getirmişlerdi, mesela her zaman haksızlık yapar, haram yer, namus satıcılığıyla geçinir, başkasının malına-toprağına göz diker, yalan söyler, yolsuzluk-usulsüzlük yaparak servet biriktirir, aldatır-kandırır, emeği sömürür, baskı kurar ve yeryüzünde rahat ve huzur bırakmazlardı. Bu onların aralarında yazılı olmayan bir tür anlaşma, sözleşme hükmündeydi. Bütün bunların ifadesi "sebep(ler)"dir.

"**Sebep**" ip demektir. Bir ipe tutunup inip çıkmaya sebep denir: "Gökyüzüne bir ip uzatsın" (22/Hac, 15); bir yol tutturtmak, yol takip etmek (18/Kehf, 85; 23/Mü'min, 36-37). Bu ayette "sevgi bağı" anlamında kullanılmıştır.

Hakikat ayan beyan ortaya çıktığında, liderler ve onlara uyanlar, yaptıkları şeyin apaçık yanlışlığını ve haksızlığını gördüklerinde sevgi bağları sona erer. Ruhları üzerine bir hasret bulutu çöker; derin bir pişmanlığa gömülürler, kendilerine yazık ettiklerini acı acı müşahede ederler. "**Hasret**" kelimesinin kökünden "mıhsara" türetilmiştir ki, bu süpürgenin kirden, çer-çöpten yerin yüzünü ortaya çıkarmasına denir. Kuşun tüylerini dökmesini ifade eden kelime de aynı kökten türetilmiştir. Gücü bitip yorgun düşen veya kesilen deveye "hasir" denir. Bu anlam çerçevesinde "hasret"in elden kaçan, bir daha ele geçmeyeceği anlaşılan bir şeye, bir fırsata veya nimete karşı duyulan büyük pişmanlık, derin üzüntü olduğunu söyleyebiliriz.

Bu acıklı durumda bir kere daha dünyaya dönme fırsatını temenni ederler. Onlara bir fırsat daha verilecek olsa, aynı hatayı yapmayacaklar; Allah'tan

başka edindikleri eşlere ve ortaklara uymayacaklar. Fakat olumsuz olarak yaptıkları her şey onlara büyük bir kayıp, ziyan ve hüsran olarak dönmüş bulunmaktadır. Ellerine bir kereliğine geçmiş büyük fırsatı kaçırmışlardır, dünya hayatını heder etmişlerdir; şimdi pişman, yıkılmış, çökmüş ve acz içine düşmüş olarak sarsıntı geçirmektedirler. Bunlar ateşten çıkarılmayacaklar. Bu sahne, bize bugün için önemli mesajlar vermektedir. "Şimdi ve burada" yaptıklarımıza dikkat etmeli, böylesi trajik bir akıbete duçar olmamak için gerekli bilince ve hassasiyete sahip olmalıyız.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

168. "Ey insanlar, yeryüzünde olan şeyleri helâl ve temiz olarak yiyin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Gerçekte o, sizin için apaçık bir düşmandır.

169. O, size yalnızca, kötülüğü, çirkin-hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

Hitap bütün insanlaradır. Sadece Müslümanlar değil, insanlar hayatlarını idame ettirmek için beslendikleri zaman "helal ve tayyip" kriterine dikkat etmelidirler. "Tayyip" kendisinde maddi ve manevi faydanın, keyif verici lezzetin olduğu şeydir. İbareyi iki şekilde anlamak mümkün:

a) Helal ve temiz şeyler yiyin,

b) Yiyeceğiniz şeylerin helal ve temiz olmalarına dikkat edin.

İki anlamda da "helal ve tayyip" temel ölçüttür. Helal, hem niteliği hem elde edilmesi dolayısıyla meşru olan, Allah ve Resulü'nün koyduğu kriterlere göre yenmesi-içilmesi mümkün olan şeylerdir (5/Maide, 4). Bizatihi helal olmayanlar ise, kan ve leş gibi şeylerdir ki bunlar bizatihi murdardırlar. Elde ediliş tarzı itibariyle haram olanlar ise hırsızlık, rüşvet ve yolsuzluk, gasp, aldatma, faiz, ihanet vb. yollarla elde edilen şeylerdir. Bunlara da "ligayrihi haram" denir. Yani bir elma liaynihi helal, gayrimeşru yollardan elde edilip yenmesi haramdır. (6/En'am, 145.) Ayette bu konu ele alınmaktadır. Sehl b. Abdullah, kurtuluşun üç şeyde olduğunu söyler: Helal yemek, farzları yerine getirmek ve Peygamber (s.a.)'e uymak.

Bu durumda "helal-tayyip (Helalen tayyiben)"i şu şekilde anlamak mümkün görünmektedir:

1) Putlar adına kesilmeyen, kesilirken 'Allah'ın adı zikredilen. Cahiliye'de putlar adına salıverilen hayvanlara Saibe, putlara adanan hayvanlara Vasile, kulağı yarılıp da salıverilen hayvanlara Bahire adı verilirdi.

2) Usule uygun olarak kesilmeyen.

3) Leş olmayan, kan, domuz eti olmayan (Bkz. 2/Bakara, 173); şaraba batırılmayan, içine alkollü içki (likör vs.) katılmayan; yenmesi yasak olmayan (mesela fare, eşek eti vs.)

4) Helal yoldan kazanılmış olan, içinde kul hakkı olmayan hayvan eti ve diğer bütün yiyecek ve gıdalar.

Hükmen bu dört maddede sayılan nitelikler taşımasa da, yenecek veya içilecek şeylerin temiz (hijyen) olması bu kapsamda ele alınması gereken önemli bir hususdur. Zira bizatihi ve elde ediliş tarzı itibariyle helal olsa da, bir gıda hijyen şartlarına uygun değilse; mesela böceklerin, haşarat veya farelerin cirit attığı bir mekanda veya ortamda ekmek yapılıyorsa ya da yerlerde kir ve pasağa bulaşmış bir et parçası veya meyve söz konusuysa, söz konusu gıdalar hükmen helal olmakla beraber, en azından sağlığı tehdit eder ve bu özelliği dolayısıyla "tayyip" değildir, bu tür gıdaların insanda fıtraten istikraha sebebiyet verdiği açıktır. Şu halde manevi temizlik kadar maddi temizlikte önemlidir.

"Helal" kendisinde mahzurluk düğümü çözülmüş olan şeydir, mahzurlu olan faktör ortadan kaldırılınca mübah olur. "Akd", düğümün zıttı olan "hall"-dan gelir. Bir mekânda konaklamak, borcu ödemek, ihramdan çıkmak, üzerine ceza terettüp etmek, vücudu örten elbise ve yeminle helal olan şeyler için de aynı kökten gelen kelimeler kullanılır.

Helal'in zıttı haram, tayyibin zıttı habistir. (Bkz. 5/Maide, 100.) Helal ve tayyibin bir arada zikredilmesi manidardır. Zira haram olan şey tayyip (keyif verici lezzet) değildir, çünkü haram olan şeyden lezzet alınmaz. Bir yiyecek, gıda, mal veya rızık, ancak helal olduğu zaman tayyiptir. Tayyip, sadece yenirken lezzet veren değil, sonra derin pişmanlık veya ceza gerektirmeyen şeydir de. Bize anlık lezzet veren bir şey Bazen bize ağır maliyet olarak dönebilir. Terli iken dondurma yemek veya soğuk su içmek o an için keyif vericidir, ama sonra hastalıklara yol açar. Bunun gibi, helal olmayan yoldan kazanılmış mal ve servetin içinde kul hakkı olduğundan sonra cezayı gerektireceğinden hakikatte iyi düşünen bir insan için bu mal ve servet lezzet vermez, çeşitli kaygılara sebebiyet verir, dolayısıyla tayyip vasfını kazanmaz. Kaba veya nitelikli hırsızlık, zulüm, gasp, sömürü, rüşvet, yolsuzluk, kamu kaynaklarının suistimali, görevin kötüye kullanılması, zimmete para ve mal geçirme, eksik tartı, aldatma (garar), kandırma, kara borsa, kumar, şans oyunları, haram şeylerin üretiminden ve ticaretinden elde edilen

kazançlar bu kapsama girmektedir. "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarında ancak ateş yemiş olurlar" (4/Nisa, 10).

"Şeytanın adımlarını izlemeyin". Ayetin genel olarak insanlara hitap etmesinin sebeplerinden biri, Âdem'in yaratılışından beri asıl çatışmanın "insan ile şeytan" arasında cereyan etmiş olması dolayısıyla insanın hakiki düşmanı konusunda bilgilendirilmesi ve uyarılmasıdır (24/Nur, 21). Diğer bütün kadim kültür ve dinlerde "şeytan ve kötülükleri" konusunda bilgiler ve uyarılar vardır. Ancak şeytan gerçeği ve fonksiyonları konusunda en doğru ve kapsamlı bilgiyi Kur'an vahyiyle Allah bildirmektedir. (Bkz. 4/Nisa, 119; 7/A'raf, 16-17). Çünkü Allah, insanı yüceltmek, şeytan ise alçaltmak ister. **"Adımlar"** olarak çevirdiğimiz "hatve" iki adım arası mesafedir. İzlerin takip edilmesinde mecaz olarak kullanılır. Şu kadarcık mesafede dahi olsa insan şeytanı izlemekten kaçınmalıdır. Onun izinden gitmek; telkinlerine, vesvese ve iğvalarına göre hareket etmek, insanın kalbine kattığı şüphelere kapılıp yanlış yollara sapmak demektir. İnsan bu sayede haddi aşmaya başlar.

Şeytan, Allah'ın Âdem'i yaratıp onu yeryüzünde halife kılmasına itiraz etmiş, önünde eğilmeyi reddetmiştir. Başka bir ifadeyle hem Allah'ın iradesine, insan ve dünyaya ilişkin planına hem de insana bahşedilen role karşı çıkıp, adeta Allah'ın planını bozmak üzere kendi kendine ahdetmiştir. Şeytan'ın çabalarının yegâne hedefi insanı şaşırtmak, doğru yoldan çıkarmaktır. Bunu başardığı oranda Tanrı'nın planını bozacağını düşünmektedir.

İnsanın düşmanı olan Şeytan bize "Kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder" Ayetteki iki anahtar terimden biri olan "**Su'**", işlenmesi durumunda falini üzen, kötülük görmesine yol açan her türlü tutum ve davranışa denir. Söz, fiil veya inanç seviyesinde işlenen günahlara da denir. "**Fahşa**" ise derin ahlaki dejenerasyonlara sebebiyet veren utanmazca tutum ve fiiller, kısaca kötülüğün en çirkin çeşididir. Kurtubi'ye göre, bir fiilin fahşa olduğunu tayin eden ilahi hükümlerdir. Bir kritere göre "su'", maddi ve dünyevi yaptırımı (hadd) gerektirmeyen, "fahşa" ise yaptırımları gerektiren fiillerdir.

"Yoksullukla korkutur, hayâsızlığı-utanmazlığı, arsızlığı emreder" (2/Bakara, 268); insanları "saptırmak" (4/Nisa, 60; 28/Kasas, 15); "İçki, kumar ve düşmanlıkla arayı açmak, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister" (5/Maide, 91). Bu durumda Şeytan insanın apaçık düşmanı olduğuna göre, insan da onu düşman bilmelidir (35/Fatır, 6). "İnnema", Şeytanın sadece ve sadece kötülükleri emrettiğini belirtir. Yani şeytandan kötülüklerden başka şeyler sadır olmaz. Şeytan iyilik formuna bürünür, fakat amacı insanı yanlış kullanımla kötülüğe sevk etmektir. Kişi ne iyi konumda ise, onu iyi konumuna çekmek için

iyiliği öne çıkarır, zararı fayda, yanlışı doğru, çirkini güzel formuna sokar, yıkıcı fiilleri aklileştirir. Allah ise adaleti, iyiliği-güzelliği, yakınları korumayı, zayıf ve yoksulun yanında yer almayı, daima hakkı ve hakikati savunmayı emreder. Bir hadiste "Yüce Allah'ın insanı tertemiz Müslümanlar olarak yarattığı, fakat şeytanların onları dinlerinden uzaklaştırdıkları ve onlara helal kıldığı rızıkları haram diye gösterdikleri" belirtilir (Müslim, Cennet, 63).

İnsan kalbi iki kanaldan gelen telkinlere açıktır. Bazen doğrudan, Bazen melekler aracılığıyla Allah mü'minin kalbine sekine ve sebat verir (8/Enfal, 12). Bir hadiste şöyle buyrulur: "İnsanoğlunda (kalbinde) şeytanın vesvesesi, meleğin de ilhamı vardır" (Tirmizi, Tesir, 3). Nefis kontrol altında ise meleklerin ilhamı insanda sahici akli kuvvetleri hâkim kılar, nefis kontrol altında değilse, şehvet, nefret, yıkıcılık ve saldırganlık gibi duygular kalbi istila eder.

Tevhid, adalet ve iyiliklerin hayat verici ilkeler olarak canlı tutulması için devamlı olarak "Allah'ı zikretmek" gerekir. Hem hayatın anlamı hem kalbin itminanı ve huzuru buna bağlıdır. Yine şeytanın vesvese ve iğvalarından kurtulmanın yolu, istikametten ayrılmadan Allah'ı zikretmek, Allah'ı hatırdan çıkarmamak ve kalbin hiyerarşisinde Allah sevgisini tepe noktaya yerleştirmekten geçer. Allah'ın Resulü şöyle buyurur: "Ben size Allah'ı zikretmenizi emrediyorum. Bunun misali, bir adamın düşmanları onu kovalarken sağlam bir kaleye sığınmasına benzer. Kendini kaleye atınca kurtulur. Kulun durumu da budur. İnsan ancak Allah'ı zikretmek sûretiyle kendini şeytandan koruyabilir" (Tirmizi, Edeb, 78).

"**Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder**." Temelde bilgisizliğe veya eksik bilgi ve kanaat oluşturmaya bir atıf olan bu ayetin birkaç boyutu vardır: İlki Allah, Zatı, isimleri ve sıfatları hakkında yanlış bilgi. Bu yanlış bilginin esası, Allah'ın kendini vahiy ile tavsif ettiklerinin dışında birtakım felsefi spekülasyonlarla tanımlanmaya kalkışılması, aslı esası olmayan teolojik kabul ve görüşlerle anlatılmaya çalışılmasıdır.

Diğeri Allah'ın vahyettiği hükümler, ilahi hükümlerin öngördüğü hayat tarzı hakkında yanlış bilgi ve kanaatler. Taberi'ye göre, bazı insanların kendi öngörülerine göre birtakım tutum ve davranışları helal veya haram olarak belirlemeleridir. İnsanların takip edecekleri yol haritasını ilahi hükümler tayin eder. Birileri kendi nefislerinin hoşuna gittiği şekilde ahlaki normlar, hukuki kural ve yasalar koyacak olurlarsa, Allah'a ait bir yetkiyi kendi tekellerine geçirmiş olurlar. Oysa insanın faydasına, dünya ve ahiret mutluluğuna hangi form ve kuralların uygun olup olmadığı bilgisi Allah'a aittir. Bu elbette insanların ana parametreler doğrultusunda zamanın değişen şartlarına ve toplumsal ihtiyaçlara göre yeni kural-

lar koymayacakları, yasa yapmayacakları anlamına gelmez. Burada kastedilen insanların kendi nefeslerinin heva ve hevesini tatmin edecek biçimde Münzel Şeriat'ı iptal etmeleri, ilahi hükümleri kaale almamalarıdır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

170. Ne zaman onlara: "Allah'ın indirdiklerine uyan" denilse, onlar: "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye (geleneğe) **uyarız" derler.** (Peki) **Ya atalarının aklı bir şeye ermez ve doğru yolu da bulamamış idiyseler?**

171. İnkâr edenlerin örneği bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyip (duyduğu veya bağırdığı şeyin anlamını bilmeyen ve sürekli) **haykıran** (bir hayvan)**ın örneği gibidir. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bundan dolayı akıl erdiremezler.**

Bu ayet, gelen vahiy veya karşılaşılan bir hakikat karşısında insanın takındığı trajik tutumu anlatır. İnsanın daima önünde iki seçenek var: Biri Allah'tan gelen bilgi ve hakikat, diğeri alışagelinen davranışlar, tekrar edilen alışkanlıklar. Burada kastedilenlerin "Allah'tan başka ortaklar edinen müşrikler", Kitap ehlinin bir bölümü veya genel olarak insanlar olduğu söylenmişse de, asıl beşeri-zihni bir tutuma işaret edildiği açıktır. Bu da yöresel veya tarihsel değil, evrensel bir zihin kategorisine işaret eder. Bu her yerde rastlanabilecek bir zihin tipolojisidir.

Temel soru şudur: Kişi bir hakikatle karşılaştığında ne yapmalı? Genel olarak insanların geleneksel tutum ve davranışlara sığındıkları görülür. Zira bu anlamdaki gelenek, özü itibariyle taklide dayandığından insana hem kolaylık sağlar hem sahte de olsa bir güvenlik hissi kazandırır. Hiç tereddüt etmeden atalarından gördüğü yolda yürüyen kimse, yüzlerce sene test edilmiş doğrular üzere yaşadığını düşünür (5/Maide, 104). Bu Bazen öyle olmakla beraber çoğu zaman yanlıştır. Zira gelenek olarak sürdürülen şeyin üstünde test edici kriterler olmadıkça, yanlışlar kemikleşir, kendilerinden kuşku duyulmaz hale gelir, böylece bilinci köreltirler. Toplum geleneksiz olmaz, ama gelenek her zaman temel bir referans çerçevesiyle kritik edilmeli. Müslümanların referans

çerçevesi Kur'an ve Sünnet'tir. Dini hayatın ihtiyaç hissettiği en önemli şey bilinçtir. Araştırma, yeni şeyler bulma, kendini geliştirme gibi beşeri erdemlerin bir kenara itildiği bu durum (Bkz. Lokman, 21), hidayetin önünü tıkar.

İslam bilginleri atalara veya kemikleşmiş geleneğe bağlılığın öne çıkardığı en önemli tehlikenin kör taklit olduğunu söylemişlerdir. Taklit, öğrenme amaçlı olmadığı sürece kör bir tekrar olarak ele alındığında kendi içinde çelişkiler taşır. Kadı Beydavi'ye göre bu ayet, içtihat yapma gücüne sahip kimselere Taklidin caiz olmadığına ilişkin delil teşkil eder. Razi'ye göre, bir şeyi veya birilerini Taklit eden kimse, ya başkaları Taklit ettiği için bunu yapar –ki bu başkasının bir başkasını, onun da başkasını Taklit etmesi demektir, bu ise kısır döngüdür– veya kendisi düşünerek Taklit tercihinde bulunmuştur ki, bir tercihte bulunacak kişinin akli kuvvetlerini devreye soktuğu için onun Taklide ihtiyacı olmaması gerekir.

Bu çelişkiden kurtulmak için insanın tefekkür ve istidlal gibi zihni melekelerini harekete geçirmesi gerekir. Salt Taklitle yetinen insanların belirgin özelliği "akletmemeleri"dir ki, ayet-i kerime burada son derece ilginç bir biçimde "akletme" ile "hidayet" arasında bir bağ kurmuş bulunmaktadır. Buna göre akletmeyen yani aklını kullanıp düşünmeyen, araştırıp tefekkür etmeyen kimse hidayeti, dolayısıyla doğru yolu da bulamaz.

İnsanı diğer yaratıklardan ayıran en belirgin vasfı akıl sahibi varlık olmasıdır. Aklını kullanmadığı zaman, temel zihni melekesini, en değerli yetisini kaybetmiş olur. Yiyip içmek, hareket etmek, uyumak, çiftleşmek önemli değildir. Bunu hayvanlar da yapar. Hayvanların davranışları organizmanın dürtüsel tepkileri seviyesini aşamaz. İçeriden gelen tepkileri dürtüsel, dışarıdan gelen uyarıcılara karşı verdikleri tepkiler ise refleksiftir, başka bir ifadeyle tefekkür ve bilinçten yoksun hareket edip yaşarlar. Ayet bu trajik durumu anlatmak üzere "vech-i şebeh" adı verilen bir benzetme yapmıştır: Çoban-sürü ilişkisi. Çoban sürüye bağırır, sürü sesini duyuyor olmasına rağmen çobanın ne dediğini anlamaz. Çünkü sürüdeki hayvanların üç temel duyu organı yani kulakları, dilleri (nutk) ve gözleri, anlamlı cümleler kullanıp onlara seslenen çobanı anlayabilecek, idrak edip kendilerine mal edecek kıvamda değildir. Çobanın sesi onlara bağrış-çağrış olarak gelir. Çoban istediği kadar gayret sarf etsin, beyhude bir çaba içindedir. Ayette kullanılan "Na'k" kelimesi karganın ses çıkarmasına denir, çobanların sürüye bağırması buna benzetilmiştir. Bazı müfessirlere göre ise, burada sözü edilen hayvanlar değil, akılsızca kendilerine tapınılan putlardır. (Bkz. 2/Bakara, 18 ve 30/Rum, 52-53.)

Şüphesiz hidayeti veren Allah'tır ama kişi Allah'ın hidayetine aklını kullan-

mak sûretiyle ulaşabilir ancak. Aklın fonksiyonunu devam ettirmek için yapılması gereken şey, Allah'tan gelen hakikatlere kulak vermek, başkalarıyla müzakerelerde bulunmak yani interaktif ilişki içine girip diyalog kurmak ve tabiattaki canlı ayetleri, somut hakikatleri görüp müşahede etmekle mümkündür. Aksi halde Allah'ın insana büyük bir nimet olarak bağışladığı akıl fonksiyonlarını yerine getiremez olur, böylece insan hidayeti, doğru yolu bulmuş olmaz. Bu ise insan için en büyük bedbahtlıktır; bu durum sahip olduğu engin hazineye rağmen hayatı boyunca yokluk ve yoksulluk içinde kıvranan insana benzer.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

172. Ey imân edenler size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin ve eğer siz yalnızca O'na kulluk ediyorsanız, (yine yalnızca) **Allah'a şükredin.**

173. O, size ölüyü (leşi)**-kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olan** (hayvan)**ı kesin olarak haram kıldı. Fakat kim kaçınılmaz olarak muhtaç kalırsa, sınırı tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla** (ölmeyecek oranda yiyebilir)**, ona bir günah yoktur. Gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."**

168. ayette "Helalen tayyiben" kapsamına giren yiyecek ve içeceklerin özellikleri anlatılmıştı, şimdi kesin olarak yenmeleri yasak olan şeyler tek tek ve somut olarak sayılmaktadır. Bunlar da leş (meyte), kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvan etidir. Allah bunları yemeyi kesin olarak yasaklamaktadır.

"Temiz olanlardan yenmesi" her ne kadar "emir siygası"yla gelmişse de, hakikatte ibahe ifade eder yani kişi temiz gıda ve yiyeceklerden istediklerini yer, istemediklerini yemek zorunda değildir. Ancak şükür vücub ifade eder ki, bunun anlamı kişi söz konusu nimetler dolayısıyla şükretmek zorundadır. Yasaklanan gıdalar konusuna geçmeden önce "**şükür**" kavramı üzerinde durmak lazım. Burada zikredilen şükür birkaç anlamda ele alınmıştır:

a) Eğer Allah'ı ve O'nun bahşettiği nimetleri biliyorsanız, bu durumda Allah'a şükredin, şükrünüzü çeşitli yollarla (söz, kalp ve fiille) ifade edin; şükrün salih amel olduğunu söyleyenler vardır.

b) Eğer Allah'a kulluk etmek istiyorsanız, sadece O'na şükredin, başkalarına minnet etmeyin, başkalarının hükümranlığını kabul etmeyin, baskılarına boyun eğmeyin. Çünkü şükür ibadetlerin başıdır. Hatta denmiştir ki, İslam, sahih iman, ahlak ve şükürdür. İbadetin sadece Allah'a tahsis edilmesi, şükrü de yalnızca Allah'a tahsisini gerektirir. Bu anlayış çerçevesinde baba çocuklarının rızkını temin etmede sadece vesiledir. O rızkı yaratan, veren ve tahsis eden Allah'tır. Tabii ki çocuklar babalarına gerekli ihtiramı gösterir, görevlerini yerine getirirken çektiği sıkıntıları unutmazlar, ama hakiki rızık veren Allah'tır. Bu, devlet yönetimi ve başka alanlara da tatbik edilebilir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Allah şöyle buyurur: -İnsan ve cinler bana karşı nankördür. Ben yaratıyorum, onlar başkasına kulluk ediyorlar; ben rızık veriyorum, onlar başkasına şükrediyorlar" (Deylemi, Firdevs, 3/166).

Bu ve önceki 168. ayette yasaklanan gıdalar sayılmıştı. 5/Maide, 3; 6/En'am, 145 ve 16/Nahl, 115'te bu konu ele alınmaktadır. Hakikatte eşyada asıl olan ibahedir. Yani prensip olarak ve zatı itibariyle Allah'ın yarattıkları mübahtır, insanların istifadesine sunulmuştur. Haram olanlar istisnaları teşkil eder ve bunlar da söz konusu ayetlerde açıkça zikredilmiştir. Bu şu demektir: İnsanlar kendi kendilerine haram koymaya çalışmasınlar, Allah'ın kendileri için mübah kıldığı şeylerden yesinler, geçimlerini temin etsinler. Çünkü Allah'a kulluk etmek amacıyla hayatlarını idame ettirmekle yükümlüdürler. Allah'a kulluk için hayatın idamesi temel şarttır. Tabiri caizse haramlardan kaçınılması mühimdir (önemlidir), ama hayatın idame ettirilmesi ehemdir yani daha önemlidir. Bu durumda bazı istisnai hallerde, haram olanlar mübah hale gelir, hatta bazı bilginlere göre haram bir şeyi yemek vacip hükmüne girer.

Bunların başında "**leş**" yani meyte gelir. Meyte, kesilmeden ve kanı akmadan öldürülmüş veya ölmüş bulunan hayvandır. Bu çerçevede İslami usullere göre kesilmemiş hayvan da meyte hükmündedir. Bir gıda veya beslenme nesnesi olarak bizatihi "**kan**" da haramdır. İslamiyet'ten önce Araplar, kanı hayvanın bağırsaklarına doldurup kurutuyor, sonra yiyorlardı. İslamiyet'le birlikte bu yasaklandı. Yasaklanan kan "akmış olan kan"dır. Ete karışmış bulunan kanın haram olmadığı ise icma ile sabittir. Bu çerçevede ciğer ve dalak yasaklanmış değildir. "Size iki ölü ve iki kan helal kılınmıştır. İki ölü balık ve çekirge, iki kan karaciğer ve dalaktır." (İbn-i Mace, Et'ime, 31; Müsned, II, 97.) Bunun gibi "**domuz eti**" de kesin olarak haramdır. Fakihler, "domuz eti" denmesi, domuzun diğer organlarının mübah olduğu anlamına gelmediğini, "eti" hususan (özellikle) zikrettiğini belirtmektedirler. Kurtubi, domuz yağının da haram kılındığı konusunda icma olduğunu söylemektedir. Domuzun kılları ile

herhangi bir işlem yapmak, söz gelimi dikiş dikmek mümkündür. Hz. Peygamber, yüce Allah'ın domuz etini yemeyi değil, onu alıp satmayı da yasakladığını bildirmiştir. (Buhari, Büyu', 112; Müslim, Müsakat, 71.)

Bir de **"Allah'ın adı zikredilmeden kesilen hayvan eti"** de söz konusu yasaklar kapsamındadır. Eski zamanlardan beri insanlar tapındıkları tanrılar adına kurban adar veya hayvan keserken tanrılarının ismini zikrederlerdi. İslam telakkisine göre, yegâne yaratıcı ve ilah Allah'tır. Yegâne yaratıcı olması hasebiyle sadece O'nun adına hayvan kesilir, bu tevhid inancının olmazsa olmazıdır. Başka tanrıların veya kutsalların adını zikrederken hayvan kesenlerin yediği et yenilmediği gibi, bu fiili işlemekle hakikatte şirke de girmektedirler.

Kur'an-ı Kerim, Kitap ehlini bundan istisna etmektedir: (5/Maide, 5). Kitap ehli yani Yahudi ve Hıristiyanların kestikleri hayvanların etini yemek caizdir. Kitap ehlinin kestikleri hayvanların etlerini yemek caiz olduğu gibi, kadınlarıyla evlenmek de caizdir. Ehlikitap, hususan Yahudi ve Hıristiyanlardır. Daha sonraları fetihlerin genişlemesiyle ateşe tapan Mecusiler, gök cisimlerine tapan Sabiiler veya başka inançtan olanlar da hükmen ehlikitap kategorisine konulduysa da, kestikleri hayvanın etinin yenmesi ve kadınlarıyla evlilik istisna edilmiştir.

Burada akla gelen bir sual vardır: Şu veya dine mensup olmadan veya mensup olduğu halde hayvan keserken şu veya bu tanrı ismini veya kutsalı anmadan tamamen rutin olarak mesleğini icra edenlerin kestikleri hayvanların eti yenir mi? Ayetin işaret ettiği Araplar, bilinçli olarak ve putlarının ismini zikrederek hayvan keserlerdi. Sözünü ettiğimiz kişilerin ise -ki bunlar çoğunlukla ücretli çalışan işçilerdir- bu türden düşünce veya maksatları yoktur, hiçbir varlığın ismini zikretmeden, sadece rutin olarak işlerini yapmak üzere hayvan keserler. Eğer hükmün illeti salt olarak, Allah'ın dışındaki putların isimlerinin bilinçle zikredilmesi ise, başka bir ifadeyle haramlık bundan dolayı vaz'edilmişse, bu sual üzerinde durmaya değer, zira rutin olarak hayvan kesen işçiler şu veya bu tanrının veya kutsalın ismini zikretmemektedirler. Ama eğer illet, "Allah'ın adının zikredilmesi" ise bu durumda söz konusu işçilerin kestikleri hayvanın eti yenmez. Bu, fakihler tarafından ele alınmayı hak eden bir konudur. Elbette doğru olanı ve insanın imkânlarını kullanarak "Allah'ın adının anılarak kesilen hayvan eti" bulup yemesidir.

Bu konuda mezhep imamları arasında bazı görüş ayrılıkları vardır. "İmam Malik, bilerek veya unutarak da olsa Allah'ın adının zikredilmeden kesilen hayvanın etinin yenmeyeceğini söyler. Hanefilere göre ise, kasıtlı olarak Allah'ın adı anılmadan hayvan kesilirse onun eti yenmez. İmam Şafii daha geniş açıdan bakarak, ayetin asıl maksadının Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini

haram kılmak olduğuna hükmederek, böyle bir niyet yani kasıt olmadığı sürece, bilerek de olsa bilmeden de olsa Müslüman'ın Allah'ın ismini zikretmeden kestiği hayvanın etinin yenebileceğini söylemiştir." (Kur'an Yolu, I, 259.)

Din insan hayatına büyük önem vermektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere helal ve haramlara riayet mühimdir, ama hayatın idamesi daha mühimdir. Öyle zorluklar, sıkıntılar, öyle beşeri durumlar ortaya çıkar ki, bu durumda mühim ehemme tercih edilir. Bu Kur'an'da "**ızdırar**" olarak ifade edilmiş bulunulan zaruret halleridir. Şiddetli açlık veya insanın baskı altında zorlanması (ikrah) buna örnektir. Mesela ölüme yol açacak açlık veya kafasına silah dayatılan kişinin mesela domuz eti yemek zorunda bırakılması gibi. Böyle durumlarda Kur'an-ı Kerim, "sınırı tecavüz etmemek" ve "haddi aşmamak" şartıyla haram olan şeylerden yenebileceğini belirtmektedir. Bu, çaresizlik durumunda başvurulan bir tedbirdir. Mecelle kaidesine göre, "Zaruretler mahzurları ortadan kaldırır."

Açlık bağlamında bir başka zaruret hali, sahibinin izni olmaksızın açlığı bastıracak kadar bir şeylerin yenmesiyle ilgili hükümdür. Kurtubi, birtakım rivayetleri aktardıktan sonra bunun caiz olduğu kanaatine varmaktadır. Abbad b. Şurahbil'den naklen: "Bir kıtlık yılıydı, Medine'ye geldim. Etrafı çevrilmiş bir araziye girip bir başak alıp onu ovaladım ve yedim. Sonra da elbisemin arasına sakladım. Tarla sahibi beni yakalayıp dövdü, elbisemi aldı. Ben de Allah'ın Resulü'ne gidip durumu anlattım. Hz. Peygamber, adama şöyle dedi: '-O aç veya açlıktan bitkin düştüğünde ona yedirmedin, cahil iken bir şey öğretmedin'. Sonra adama elbiseyi geri vermesini emretti, ayrıca (bana) bir vesk ya da yarım vesk yiyecek (buğday) verilmesini emretti." (İbn-i Mace, Ticaret, 67; Ebu Davud, Cihad, 85; Nesai, Kudat, 21; Müsned, IV, 167.)

Bir başka önemli rivayet şu: "Sizlerden herhangi biriniz davarların bulunduğu yere gider de hayvanların sahibi aralarında ise ondan izin istesin; izin verdiği takdirde sütünü sağsın, içsin. Eğer sahipleri aralarında değilse üç defa seslensin, cevap alırsa izin istesin, izin verirse mesele yok. Aksi takdirde hayvanların sütlerinden sağsın, içsin ama giderken yanında bir şey götürmesin." (Ebu Davud, Cihad, 85; Tirmizi, Buyu', 60.). Hz. Ömer'den gelen bir rivayette de Peygamber Efendimiz (s.a.), şöyle buyurmaktadır: "Sizden herhangi birinizin yolu bir bahçeye düşerse oradan yesin, fakat beraberinde bir şey götürmesin." (İbn-i Mace, Ticaret, 67).

Bu rivayetler, zaruret halinin açlıkla ilişkili olduğunu ve kişinin şiddetli açlık durumunda ayakta kalabilecek miktarda başkasının malından yenebileceğini göstermektedir. Ne var ki, fakihlerin de önemle vurguladıkları üzere, aslolan başkasına ait malın gönül rızası ile alınmamasının haram kılınmış olmasıdır. Zaruretler, mahzurları ortadan kaldırır, ama bu sınırlıdır, geçicidir ve

hükmü değiştirmeyi gerektiren illetle ilgilidir. Açlık insanın zihni melekelerini iptal etme noktasına getirdiği için, kişinin böyle bir durumda başkasına ait maldan yemesi tolere edilmiştir. Zihni melekeleri iptal olmuş kişi insanlık durumunu devam ettiremez, ne yaptığını bilmez ve elbette Allah'a kulluk görevlerini de yerine getiremez. Köklü ve kalıcı çare bulunmadığında yani açlık ve şiddetli yoksulluğun süreklilik kazanması durumunda insanın inkara sapması işten değildir. Hz. Ömer, Remade adı verilen kıtlığın hüküm sürdüğü yılda, insanlar açlıktan dolayı başkasının malından yeme mecburiyetinde kalabilir mülahazasıyla hırsızlık cezasını bir seneliğine askıya almıştır.

"**Sınırı tecavüz etmemek ve haddi aşmamak**" demek, mesela şiddetli açlık dolayısıyla yenecekse sadece hayatta kalabilecek kadar yenmesi, karnın doyurulmasına fırsat verilmemesidir. Yine baskı altında yenecekse, baskı uygulayanın tayin ettiği miktarda yemekle iktifa edilmelidir. "Bağin" kelimesinde, sınırın çiğnenmesiyle ilgili ince bir nükte vardır. Mesela kişi şiddetli açlık veya baskı altında haram olan bir şeyi yerken, eğer hoşuna gider de, bunu benimseyerek, ondan lezzet ve zevk alarak yemeye başlarsa, bu sınırın çiğnenmesi anlamına gelir. Zaruret halinde -biraz da kişinin kendi vicdani kanaati ve itminanı yiyeceği şeyin miktarına karar verir- yasağın çiğnenmesinde "**bir günah yoktur.**" Çünkü burada kasıt yoktur, niyet temizdir, zaruret hali insanı bir yasağı çiğnemeye sevk etmiş bulunmaktadır.

"**Allah bağışlayandır, esirgeyendir.**" Burada Allah, iki şekilde kullarına karşı bağışlayıcı ve esirgeyicidir: Biri, Allah zaruret halinde kulunu çaresiz bırakmamakta, ona meşru çıkış yolu göstermekte; diğeri bizatihi haram olan bir şeyi yediği halde Allah kuluna günah yazmamaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۙ
أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا
يُزَكِّيهِمْ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ
وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

174. Allah'ın indirdiği Kitap'tan bir şeyi göz ardı edip saklayanlar ve onunla değeri az (bir şeyi) satın alanlar; onların yedikleri, karınlarında ateşten başkası değildir. Allah kıyâmet günü onlarla konuşmaz ve onları arındırmaz. Ve onlar için acı bir azap vardır.

175. Onlar, hidayete karşılık sapıklığı, bağışlanmaya karşılık azabı satın almışlardır. Ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!

176. Bu, Allah'ın Kitab'ı şüphesiz hak olarak indirmesindendir. Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise uzak bir ayrılık içindedirler."

"Allah'ın indirdiği Kitap'tan bir şeyi göz ardı edip saklayanlar ve onunla değeri az (bir şeyi) **satın alanlar"**ın Yahudi din bilginleri olduğu öne sürülmüşse de -ki Kitap ehli din bilginlerinin bunu yaptığı doğrudur (Bkz. 9/Tevbe, 34)-, şu veya bu dine mensup bilginlerin, din adamlarının tümünü kastettiğini söylemek mümkün. Çünkü nüzul sebebi hususi olsa bile lafız umumidir. Bu durumda Müslümanlar içinde de bazı bilginler, halk üzerinde etkili olan hocalar, imamlar, âlimler veya müftüler Kur'an'ın bir kısmını gizleyecek olurlarsa aynı hükme muhatap olurlar.

Din bilginleri veya halk üzerinde etkisi olanların Kitap'tan bir şeyi gizlemeleri dört şekilde vuku bulmaktadır:

a) Kitabın bir kısmını öne çıkarıp diğer kısımlarını ihmal etmek, gözden uzak tutmaya çalışmak. Mesela İslam'ın dünyevi hükümlerini zikretmemek, muamelat ve ukubat yönünü iptal etmek; faiz, cihat, haksızlıklara karşı direniş, sömürünün ve hukuk ihlallerini kötüleyen ayetleri öne çıkarmamak.

b) Politik iktidarların, mütegallibe güçlerin hoşuna gidecek şekilde nasları tevil ve tefsir etmeye çalışmak.

c) Şahsi görüş ve indi mülahazalara göre fikirler yürütmek, kişinin kendi düşüncelerini Kur'an'a onaylatmaya çalışmak.

d) Zamanın hâkim telakkilerini, ideoloji ve doktrinlerini esas alıp Kur'an'ı bunlara uyacak şekilde tefsir ve te'vil etmeye çalışmak. Bu işlemi yeni ortaya çıkan meşru ihtiyaç ve taleplere Kur'an ve Sünnet'ten hareketle cevap verme çabasını ayrı tutmak lazım.

Din bilginleri veya dini hayatta otorite makamında olanlar, bazen kendilerine tabi olanlar üzerindeki etkinliklerini devam ettirmek, bazen da siyasi iktidarların gözüne girmek veya zengin sınıflar nezdinde itibar kazanmak amacıyla bu yola saparlar. Bu yüzden İslam tarihinde genel bir ilke olarak İslam bilginleri "Sultanın sarayından, zenginlerinden sofrasından uzak durulması" gerektiğini söylemişlerdir.

Bu yola sapanların gayesi şahsi kazanç elde etmektir. Yaptıklarına karşılık şöhret, makam-mevkii, statü ve güç elde etmektedirler. İşte böylelerinin; **"yedikleri, karınlarında ateşten başkası değildir"**. Ayette mecaz-ı mürsel vardır. Gerçeği gizlemenin, halkı ve gerçeğe ihtiyacı olanları ondan uzak tutmanın sağ-

ladığı dünyevi bir çıkar olsa da, bunun akıbeti çok elimdir. Çünkü bu tutumun sonucu cehennem azabıdır. Cehennem azabını hak ettirecek bir fiili irtikâp eden kişi, sanki ateşin kendisini yemiş olur." **Allah kıyâmet günü onlarla konuşmaz ve onları arındırmaz. Ve onlar için acı bir azap vardır.**" Herkesin hesap vereceği o Büyük Gün'de Yüce Allah böyleleriyle konuşmayacak, konuşmalarına izin vermeyecektir (Bkz. 23/Mü'minun, 108). Bu, Allah'ın rahmetinden kovulmakla eş trajik bir durumdur; çünkü insanın en çok ihtiyacı olduğu gün, bugündür. Allah, onları temize çıkarmayacak, günahlarından arındırmayacak, bittabi karşılaşacakları azap acıklı olacaktır (Bkz. 3/Al-i İmran, 77). **"Onlar, hidayete karşılık sapıklığı, bağışlanmaya karşılık azabı satın almışlardır."** İnsan için dünyadaki en büyük nimet hidayet ve bağışlanmadır. Hakikati gizleyenler ise, bile bile yani bilgisine sahip oldukları halde bunu gizlemektedirler. Böyle olunca hidayete mukabil dalaleti, bağışlanmaya karşı azabı satın almış olurlar. Dünyevi bir takım çıkarlar karşılığında içine düştükleri bu durum trajiktir. Kur'an-ı Kerim bu durumu bir ironiyle ifade etmektedirler: **"Ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!"** Burada dünyevi çıkar uğruna bir bilinçsizlik, akıl almaz bir cür'et söz konusudur. Çünkü bu tutum içinde olanlar hangi akıbetle karşılaşacaklarını bildikleri halde böyle bir fiili irtikâp etmektedirler.

"Bu, Allah'ın Kitab'ı şüphesiz hak olarak indirmesindendir. Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise uzak bir ayrılık içindedirler." Belli ki tarih boyunca din adamları, rahipler, kâhinler, iktidarların ve hâkim sınıfların çıkarları doğrultusunda hareket eden din bilginleri, akademisyenler, aydınlar halkı dünyevi çıkarları karşılığında haktan ve hakikatten uzak tutmaya çalışmışlardır. Onların böyle yapmalarının sebebi, yine tarih boyunca Allah'ın kitabı hak olarak indirmiş olmasıdır. Burada ince bir nokta vardır. Söz konusu zümreler gerçeği gizlemeye, insanların gözünden kaçırmaya çalışırlarken, Allah her defasında hak ve hakikati yinelemekte, peygamberleri aracılığıyla insanlara iletmektedir.

Sanki Kitap ile bu istismarcı zümreler arasında gizli bir mücadele söz konusudur. Bir yandan Allah hak ve hakikati indirir ve bunu peygamberleri aracılığıyla halka iletmeyi murat eder, diğer yandan bu zümreler indirilen kitapların ve vahiylerin bir kısmını halkın gözünden uzak tutmaya çalışır, gerçeğin üstünü örter, böylece haksız tahakküm kuranların gayrı meşru iktidarlarını, sömürücülerin sömürü ve cürümlerini pekiştirirler. Din adamları sınıfı, kendi kendilerine geliştirdikleri ritüeller, dini gelenek ve kurallar aracılığıyla halk kitleleri üzerinde tahakküm kurmakta, insanların gözünde kendilerine aslı esası olmayan kutsallıklar inşa etmektedirler. Oysa Allah'tan gelen bilgi her defasında bu sınıfların büyüsünü bozar, iktidarlarını yerle bir eder.

Razi, buradaki kitabın "cins" kelime olduğunu söylemektedir ki, bunun anlamı ayette kastedilen indirilmiş bütün kitaplar yani vahiylerin tamamıdır. Kitap konusunda anlaşmazlığa düşülmesi, kitabın maksadına yani Allah'ın muradına aykırı olarak çeşitli ihtilaflar üretmek, yapmacık gündemler oluşturmak, çatışmacı ve çatıştırıcı görüşler öne çıkarıp hakiki anlamı, maksat ve muradı gizlemeye çalışmaktır.

Bu trajik durum, bilgi ile bilinç arasındaki makas farkına işaret etmektedir. Kitabın bir kısmını gizleyen, yalan yanlış tevil ve polemiklerle hükümleri istismar ve suistimal edenler cahil kimseler değildir, aksine bunlar "din bilginleri"dir yani kitabı bilirler, eğitimini almış bulunmaktadırlar. Buna rağmen kısa vadeli dünyevi çıkarları, şöhret, mevki, statü ve servet tutkuları yüzünden hakikati gizlemekten çekinmemektedirler. Demek ki, bu insanlarda eksik olan "bilgi" değil, "bilinç", başka bir ifadeyle hakikate karşı duyarsızlık, takva eksikliği ve nefsin isteklerine boyun eğme halidir. Kamil ruh ve kişilik bilgi, bilinç ve bilgeliğin bir araya gelmesiyle teşekkül eder.

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَ ۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّٓائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ ۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ ۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عٰهَدُوا ۚ وَالصّٰبِرِينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ۗ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا ۗ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177. Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik (takva, itaat, hayır) **değildir. Ama iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitab'a ve peygamberlere imân eden; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyip-dilenene ve kölelere** (özgürlükleri için) **veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve ahitleştiklerinde ahitlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler**(in tutum ve davranışlarıdır.) **İşte bunlar, doğru olanlardır ve müttaki olanlar da bunlardır.**

İslam dininin "manifestosu" sayılan pasajlarından biri bu ayette yer alan hükümlerdir. "Birr" adı altında "iyilik" vurgulanmakta, aynı zamanda iyiliğin

gelişinden sonra farz namazlar emredildikten ve hadler tayin edildikten sonra bu ayet indi. İma ettiği şey, din sadece şekilden ibaret değildir; ibadetlerin de hudutların da bizi yönelttiği anlam dünyası en üst kemal seviyesinde iyiliğin tahakkuk etmesidir. Buna göre iyilik salt teorik bir mülahaza, soyut normların vaz'ı veya şu veya bu yöndeki kimlik beyanı değil, aksine iman, kişisel sorumluluklar ve toplumsal yükümlülüklerin bir arada olduğu ahlaki formasyondur. Bu çerçevede iyilik, takva, sıdk, itaat ve hayrın insanda buluşup davranışları şekillendirmesi olarak tanımlanmaktadır. İbn-i Aşur, birr'in genişlik, ihsan, rızayı kazandıran şeyler, kâmil ve kapsayıcı hayırlı işler olduğunu söyler. Fakat zaten bu ve diğer ayetler bize "birr"in ne olduğunu anlatır.

Tarih boyunca filozoflar iyi ve kötünün ne olduğunu tartışmışlardır. Kur'an-ı Kerim bu kapsamlı ayette iyiliğin ne olduğunu 16 esasa bağlamaktadır: Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman (5 esas); yakınlara, yetimlere (küçük yaşta iken babaları ölen, kendi güçleriyle geçimlerini temin edemeyecek olan çocuklar), yoksullara, yolda kalmışlara (parası bitmiş, parasını çaldırmış yolcular, bir ülkeye veya şehre giden misafirler), isteyip-dilenene ve özgürlüklerine kavuşmaları için kölelere (özgürlüğünü satın almak için belli bir parasal güce sahip olamayanlara) mali infak (5 esas); namazın huşu ile ve erkâna uygun olarak (dosdoğru) kılınması, zekatın verilmesi ve hem Allah'a hem insanlara verilen ahitlere sadakat gösterilmesi (3); zorda, hastalıkta ve savaşta sabredilmesi (3) olmak üzere 16 önemli haslet. Bu 16 hasletin bir kısmı iman esasları, bir kısmı mali yükümlük, bir kısmı ibadetler olmakla beraber, iyiliğin kişide tecelli etmesi için sanki salt ahlaki formasyon olarak vaz'edilmiştir. Maide sûresinde (5/2), bunları tamamlayıcı mahiyette "birr" şöyle konumlandırılır: "İyilik (birr) ve takva konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın ve Allah'tan korkup-sakının." Al-i İmran'da (3/92) birr, "kişinin sevdiği şeylerden infak etmesi" olarak tarif edilmiştir. Bu hasletlerin toplamı İslami erdemin özünü ve çerçevesini belirler. Erdem; ifadesini ahlakta bulur. Nitekim şöyle buyrulmuştur: "Birr, ahlak güzelliğidir" (Müslim, Berr, 14-15; Tirmizi, Zühd, 52).

İnsanların yüzlerini doğuya veya batıya çevirmelerinin iki anlam düzeyinden söz etmek mümkün. Biri, kıble doğu veya batı, Kâbe veya Beyt-i Makdis olsun, bu bir yere kadar önemlidir; kıblenin bizi yönelttiği yüksek ahlaki ve ameli istikamet hayatımızda bütünüyle tahakkuk etmediği sürece, bu sadece bedenin veya yüzün kıbleye dönmesi anlamını taşır ki, bilgi imanda, iman amelde tezahür etmedikçe kişiyi kurtarmaya yetmez. İkincisi, insanların ken-

sından bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Doğu da batı da Allah'ındır; doğunun ve batının fetişleştirilmesi, birinin diğerine -doğunun batıya, batının doğuya ve aynı zamanda kuzeyin güneye, güneyin kuzeye karşı- ötekileştirici bir kimlik olarak konumlandırılması yarar sağlamaz. Önemli olan hakiki anlamı ve zengin muhtevasıyla iyiliğin insan tutum ve davranışlarını yönlendirmesidir.

Ayet, ilginç bir biçimde "malda zekâtın dışında bir hak olduğu"na işaret etmektedir. Çünkü "mala olan düşkünlüğe, mala duyulan sevgiye rağmen", iyilik peşinde olan insan servetinin bir bölümünü **"yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyip-dilenene ve özgürlüklerine kavuşmaları için kölelere"** vermektedir (Bkz. Darakutni, II, 125). Bunun devamında namazla beraber ayrıca "zekât"tan söz edilmektedir ki, bu öngörülen infakın zekâtı aşan boyutlara sahip olduğunu göstermektedir. Müslüman bilginler, tayin edilmiş zekât miktarı, toplumda yaygın ve derinlemesine sarsıcı etkileri olan yoksulluk ve açlığa çare bulunamayacak olursa, zekâtın dışında ilave infakın yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Savaş zamanlarında Müslümanların fidyelerini vererek onları özgürlüklerine kavuşturmak gerekir, İmam Malik, gerekirse zenginler bütün servetlerini buna ayırabilir demiştir ki, buna kıyasla aşırı yoksulluk ve açlık tehlikesinin söz konusu zamanlarda ve yerlerde, zekâtın dışında bir infakın olması gayet tabiidir.

Bu toplumsal yararı yanında ahlaki arınma ve olgunlaşma için uygun bir sınavdır. Çünkü insanın servete olan düşkünlüğü evrensel bir temayüldür. İşte yüksek ahlaki hayata talip olan kişi, servete, mala olan düşkünlüğüne rağmen bu infakı yapacaktır (Bkz. 76/İnsan, 8). İnfaka en yakınlardan başlamakta yarar var. Bu hısım ve akraba olabileceği gibi, fiziksel ve sosyal mekan açısından da "yakınlık" düşünülebilir. O halde, bir Müslüman'a yaraşan şey, bizzat kendisinin yoksulu araması, bunun için de en yakınlardan başlamasıdır. Akrabaların hakkı için bkz. 17/İsra, 26.

Söz konusu 16 ahlaki hasletten biri "**ahidlere vefa göstermek**"tir. Vefayı tam sadakat olarak görebiliriz. Bunun iki anlam düzeyinden söz etmek mümkün: Biri, insanın Allah'a verdiği taahhütlerine sadık kalması yani kulluğunu yerine getirirken azami dikkat ve titizlik göstermesi; ibadetlerinde ve ilahi hükümlere karşı tutumlarında kusurlu davranmaktan kaçınması. Diğeri öteki insanlarla ilişkilerinde verdiği her söze, altına imza attığı her anlaşma ve sözleşmeye sadık kalması, ihanet etmemesi.

"Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler". Zor, hayatın çeşitli zorlukları, bazen insanı canından bezdiren sıkıntılar, içinden çıkılması güç sorunlar, dertler, mihnetlerdir. İnsanın sevdiklerinden uzağa düş-

mesi, gurbet hayatı yaşaması; kısa veya uzun gözaltı, tutukluluk, mahkûmiyet hali; işlerin ters gitmesi, derin düş kırıklıkları vs. **Hastalık** ise her türlü bedensel veya psikolojik rahatsızlık. Böylesi durumlarda insan gerekli tedavi yollarına başvurmalı ama yine de Allah'tan şifa dilemeli, acılara katlanıp sabretmeli, hiçbir şekilde isyan etmemelidir. **Savaş halinde** takınılacak tutum da böyledir. Bazı sorunların çözümü için savaş başvurulacak son çaredir. Ancak gerektiği zaman savaştan kaçmak, cihatta gevşeklik göstermek mü'mine yakışmaz çünkü meşru bir savaşın gayesi Allah'ın isminin yüceltilmesi (İ'lay-ı kelimetullah), din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması, baskıların ortadan kaldırılması; Müslümanların, zayıfların ve yardıma muhtaç olanların hak ve hukuklarının korunup teminat altına alınmasıdır. Toprakları işgale uğramış, dini, malı, namusu tehdit altına girmiş bir Müslüman hayatını ortaya koyarak savaşmalı, sevabını Allah'tan beklemelidir. Bir hadiste buyrulduğu üzere "Ameller niyetlere göredir" (Buhari, İman, 41; Müslim, İmarat, 155).

İşte böyle yapanların fiilleri iyiliktir ve bunlar takvanın gereklerini yerine getirenler, iyiliği (Birr) kendi şahıslarında tahakkuk ettirme başarısını gösterenlerdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

178. **Ey imân edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı. Özgüre karşı özgür, köleye karşı köle ve dişiye karşı dişi. Fakat kimin** (hangi katilin) **lehine, onun** (maktulün) **kardeşi** (varisi veya velisi) **tarafından bağışlanırsa, artık** (yapılması gereken) **örfe uymak** (ve) **ona** (maktulün varis veya velisine) **güzellikle** (diyet) **ödemektir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir. Artık kim bundan sonra tecavüzde bulunursa, onun için elem verici bir azap vardır.**

179. **Ey temiz akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki sakınırsınız.**

"**Kısas**" izi takip etmek anlamındaki "kassa"dan türeme bir kelimedir. Geçmişe ilişkin tarihsel olayları ihtiva eden hikâye ve anlatımlara "kıssa" denir.

Saçın kesilmesi bu kökten gelen kelimeyle (kas) ifade edilir. Bir başkasının canına kıyan katil de sanki öldürmede bir yol izlemiştir. İşte onun da takip ettiği yolun izlenip öldürülmesi fiiline "kısas" kullanılmıştır. (Belli bir yolun takip edilmesi manasındaki kullanımı için bkz. 18/Kehf, 64.)

Cinayet davalarında başvurulan bir cezalandırma yöntemi olarak kısas farzdır. Kasten öldürme ve yaralamalarda kısasın yapılması konusunda görüş birliği vardır; ancak öldürme şeklinde, cinayette kullanılan aletler dikkate alınarak farklı görüşler öne sürülmüştür: "Kim kasten birini öldürürse, bunun hükmü kısastır" (Ebu Davut, Diyat, 5). Bu, bize geçmişte Musa (a.s.) şeriatında amir bir hüküm olan kısasın (Çıkış, 2: 2-25; 21: 14; Levililer, 24:17; I.Samuel, 15:33), Müslümanlara da farz kılındığını, dolayısıyla yerine getirilmesi gereken amir bir hüküm olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle kısas belli ve kadim bir uygulamanın devam ettirilmesi değil, her halükarda devam ettirilmesi gereken amir bir hüküm olarak Kur'an tarafından vaz'edilmiştir. Yani ayetin devamında işaret edilen diyet ve af yolları hariç, katilin kısas yoluyla öldürülmesi başka bir hükümle değiştirilemez. Çünkü açık bir lafızla "Kısas üzerinize yazıldı" denmektedir.

Musa (a.s.) şeriatında var olan hüküm devam ettirilmiş (5/Maide, 45), ama hükme bir takım yeni hükümler eklenmiştir. Çünkü Musa şeriatında kısas mutlaktır, diyet veya af yoktur seçeneği yoktur (Tensiye, 19; Levililer, 24: 20.) Cahiliye Araplarında da kan diyeti ayıp kabul edilir, diyet isteyeni "kanını sattı" diye ayıplarlardı. Kur'an-ı Kerim "**diyet**" hükmünü getirmektedir. Maktulün varisleri isterlerse, kısas yerine kan bedeli demek olan diyet alarak kısas yapma haklarından vazgeçebilirler. Hatta daha ötesinde hiçbir şey talep etmeyip, katili bütünüyle affedebilirler de.

Kur'an-ı Kerim'in, cinayet gibi vahim bir olayda, katil ile maktulün varisleri arasında "kardeşlik ilişkisi"nden bahsetmesi manidardır. Burada din ve insanlık bakımından kardeşliğe bir gönderme vardır. Evet, her ne kadar ortada bir cinayet davası varsa da, sonuçta olay "iki kardeş" arasında vuku bulmuştur. Dolayısıyla belli bir yumuşama içinde olmak, işi büyütme cihetine gitmemek gerekir. Bunun çok zor olduğu aşikâr olsa da, tercihe şayan tutum budur. Kısas yerine diyetin tercihi Allah'tan "**bir hafifletme ve merhamet**"tir. Diyet'in yerleşik örflere göre olması önemli bir noktadır. Hem bilinen kriterlerin üstüne çıkılmamalı hem güzellikle olmalıdır. Zira cinayet olayları yerinde durmaz, yangın gibi gelişme istidadını gösterir. Diyet alan taraf artık kan davası güdemez, katile ilişemez. Diyet aldığı halde, katili öldürmeye kalkışan haddi aşmış olur, onun için acıklı bir azap vardır.

İslam öncesi Araplarda, kabileler arasındaki öldürme olaylarında güçlü olan kabilenin bir kölesi öldürüldüğünde onun yerine özgür bir erkek, kadın öldürülürse yerine bir erkek, özgür bir erkek öldürülecek olursa yerine iki özgür erkeğin öldürülmesi istenirdi. Kısas hükmüyle erkek ve kadın, özgür ve köle arasında "insan olmaklık" bakımından fark ortadan kaldırılmış, hak ve hukukları bakımından cinayete kurban gidenler eşitlenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.), Müslümanların kanlarının birbirine denk olduğunu belirtmiş olup, bu konuda özgür ile köle arasında ayırım yapmamıştır: "Kölesini öldüreni öldürürüz" (Buhari, İlim, 39). Bu konuda Müslüman ile gayrimüslim arasında da bir farkın olmaması gerekir. Çünkü nasıl bir gayrimüslimin malı Müslümana haram ise, kanının da haram olması gerekir ki, gelen rivayetlere göre, Hz. Ömer ve Hz. Ali, zimmiye karşı Müslümanın öldürülmesine karar vermişlerdir. **Seyyid Kutup**, bu ayetin Maide, 45. ayetten farklı olarak kabileler veya topluluklar arası saldırılarda vuku bulan öldürme olaylarıyla ilgili olduğunu söyler ki, böylesi durumlarda erkekler, kadınlar ve köleler arasında kısas terazisi kurulur.

Savaş durumu, nefs-i müdafaa veya hataen öldürme halleri bunun dışındadır; trafik kazaları gibi. Şüphenin olduğu yerde de bu ceza tatbik edilmez, elbette buna adil bir yargılama karar vermektedir. Kasten adam öldürme ve yaralamada suçu işleyenin akıllı ve büluğ çağına ermiş olması, öldürme veya yaralama fiilini kasten işlemesi ve tamamen serbest iradeyle yapmış olması gerekir. "Ümmetimden hata, unutma ve zor karşısında (baskı altında) yaptıkları şeyler affedildi" (İbn-i Mace, Talak, 16).

Kısasla ilgili fıkıh kitaplarında geniş ayrıntılar yer almaktadır. Söz konusu fıkhi hükümlere bakıldığında, zamanın yerleşik gelenek ve teamüllerinin, özel kabile ve aşiret ilişkilerinin, üstünlük iddialarının, kategorik veya hiyerarşik ayrımların etkisini göz önünde bulundurup, belki her seferinde Kur'an'ın açık hükümlerine dönüp bakmakta zaruret vardır.

Belirtmek gerekir ki, kısas cezasını tatbik edecek olan sadece meşru kamu otoritesidir. Ancak İslami bakış açısından kısas cezası, şahsın şikâyetine bağlı kılınmıştır. Maktulün velisi veya varisleri ile katil arasında kısas, diyet veya af yoluyla barış sağlandığı takdirde kamu otoritesine anlaşmaya rıza göstermekten başka iş düşmez: "Bir yakını öldürülen kimse (veli) şu üç şeyden birisini isteyebilir: Kısas, diyet veya af. Dördüncü bir şey isteyecek olursa, ona engel olun" (Tirmizi, Diyat, 13; İbn-i Mace, Diyat, 3). Kısasa karar verildiğinde, cezanın infaz yetkisi devlete aittir. Bireyler, gruplar, aşiretler, kabileler, sivil toplum kuruluşları, cemaatler, tarikatlar, örgütler bu cezayı tatbik etme yetkisine sahip değildir. Çünkü bir ülkede hükümranlığı temsil etme hakkı devlet uhdesin-

dedir, dolayısıyla hadleri uygulamak, ortak ve bölünemez hizmetler için vergi toplayıp harcamak ve ülkeyi dış saldırılara karşı korumak da yine sadece devletin uhdesindedir. Bireyler ve gruplar kendileri ceza takdir edip infaza kalkıştıklarında güç hukukun yerine geçer, kan davaları başlar, karşılıklı öldürmelerin ardı arkası gelmez, böylece Kur'an'ın üzerine basarak belirttiği gibi sınırlar aşılmış olur. Sınırları aşmanın çeşitli şekilleri vardır. Katilden başkasının sırf katile yakınlığı dolayısıyla hedef seçilmesi, maktule karşı masum iken öldürülmesi veya birden fazla kişinin kan davaları dolayısıyla hayatını kaybetmesi gibi. "Kıyamet günü insanlar arasında Allah'a karşı gelmede ileri gitmiş üç kişi var: Biri katilinden başkasını öldüren kimse, ikincisi Harem sınırları içinde cinayet işleyen kimse, üçüncüsü cahiliye döneminin kin ve husumetini güden ve devam ettiren kimse" (Müsned, II, 187).

Devlet katil ve maktul tarafları arasında varılan anlaşmaya riayet eder ve gerektiğinde cezayı infaz eder, ancak hiçbir şekilde maktul veya maktulün varisleri adına katili affedemez. Çünkü mağdur olan maktul ve varisleridir. Özellikle modern zamanlarda devletler, kendilerine karşı işlenmiş bulunan siyasi suçları affetmezlerken, gerçek şahıslara karşı işlenmiş suçları (cinayet, yaralama, gasp, hırsızlık, tecavüz vs.) affedebilmektedirler.

Devlet, kısas yerine hapis cezası verdiğinde adaleti yerine getirmiş olmaz, çünkü cezanın suçun mahiyeti ve cinsiyle aynı olması gerekir. Bir yanda bir insanın hayatına son veren bir fiil vardır, diğer yandan bu fiili işleyene verilen hapis cezası. Her ikisi aynı cinsten değildirler.

"**Kısasta hayat olması**" apaçık bir hükümdür. "Öldürmek öldürmeye karşı koruyucudur." Bu kadim bir prensiptir. Maktul tarafının içinin yatışması, öfke ve intikam duygularının başka öldürmelere sebebiyet vermemesi için bu prensibe başvurulabilir. Çünkü her ne olursa olsun, meşru yollar dışında insan öldürmek caiz değildir. Canı Allah verir, yine ancak O alır. Her suçun hukukta takdir edilmiş bir cezası vardır. Eğer bir öldürme olayı vuku bulmuşsa, ortada apaçık bir haksızlık var demektir, bu da kin ve husumeti, intikam duygularını körükler, yeni öldürmelere kapı aralar. Allah'ın verdiği canı meşru kamu otoritesi almayacak, başka bir ifadeyle katili kısas etmeyecek olursa, bireyler, maktulün ailesi ve yakınları kendileri haklarını almaya kalkışır, katili veya katilin ailesinden, yakınlarından kimi ele geçirirlerse öldürmeye başlarlar. Kişilerin kendileri ceza takdir ve infaz etmeye kalkıştıklarında suç fiilini aşan cezalar vermeye kalkışır. Oysa "Her kötülüğün karşılığı, ona eş kötülüktür" (42/Şura, 40). Bazı zamanlarda bir cinayete karşılık onlarca, yüzlerce insan öldürülür. Oysa zamanında ve adil bir yargılama sonucunda katil kısas edilecek olursa,

diğerlerinin hayatı kurtulmuş olur. Bu "akıl sahipleri"nin kolayca fark edeceği bir hakikattir. Çağımızda zamanında öldürülmeyen bir katilin, daha sonraları onlarca kişinin katili olup yine karşımıza çıktığını müşahede ediyoruz. Öldürme suçu olarak ömür boyu hapis cezası, ne maktulün ailesinin içini yatıştırır ne de katilin lehine olur. Çünkü belki bazen bir kere ölmek, 30-40 sene zindanlarda çürümekten daha evladır.

Bu çerçevede kısas cezasının üç ayrı alanda "hayat kurtarıcı" olduğunu söylemek mümkün:

a) Cinayet işlemeye niyetlenmiş birinin, işlediği fiilin cezasının ölüm olduğunu bilmesi durumunda bundan vazgeçmesi, böylece kendi hayatını kurtarması;

b) Cinayet işlemekten vazgeçmesiyle öldürmeyi düşündüğü kişinin hayatının kurtulmuş olması;

c) Kısas cezası kan davalarının önüne geçtiğinden, katil ve maktulün dışında onlarca insanın hayatı kurtulmaktadır. Kısaca kısas sayesinde maktul, katil ve kan davaları dolayısıyla üçüncü şahısların hayatı kurtulmuş olmaktadır.

İslamiyet, kısas hükmünü vaz'etmekle en yüksek düzeyde adaleti tesis etmeyi hedefledi ve bunu büyük ölçüde tahakkuk ettirdi de. Kadim geleneklere göre kabilenin şerefi her şeyin üstünde en yüksek değerdir. Kan ve akrabalık bağı güçlü bir asabiyet geliştirmiş, ortak sorumluluğu bireysel suç ve cezanın önüne geçirmişti. Bir ferde gelen saldırı bütün kabileye gelmiş sayılır. Bu telakkinin etkisinde hala İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde etkisini devam ettirmekte olan kan davaları eski kabile geleneğinin devam ettirilmesidir. Özünde kolektif suça kolektif ceza öngörmeye dayanır.

Yüzlerce insanın hayatına mal olan, gençlerin dünyasını karartan, ailelerin yerlerini terk edip başka yerlere göç etmelerine yol açan kan davalarının önüne geçmenin en etkili yolu kısas hükmünün layık-ı veçhiyle tatbik edilmesidir. Çoğu zaman yargıya olan güvensizlik daha fazla masum kanın dökülmesine yol açar. Bu açıdan adil ve tarafsız kamu otoritesi, hızlı yargı, şaibesiz hüküm verilmesi adaleti tahakkuk ettirir, mağdurların içini yatıştırır. Bunun yanında yaşama hakkına karşı hassasiyetin öğretilmesi, dini bilgi ve duygunun geliştirilmesi, sosyal kontrol mekanizmalarının işler halde tutulması, manevi merkezlerin etkin olması kan davalarının önlenmesinde önemli rol oynar. En önemlisi suç ve ceza kolektif değil, bireyseldir. Kabile dayanışması gerektiğinde "kötülük ve düşmanlık" temelinde gelişir, İslamiyet ise hangi kabileden, etnik, renk, bölge veya dil grubundan olursa olsun Müslümanlar arasında "iyilik ve takva üzerinde yardımlaşma"yı öngörür. Sadece Müslüman'ın değil, bütün insanların haya-

tı kutsaldır, bir insanı öldüren bütün insanları öldürmüş gibidir. Taammüden bir insanı öldürenin cezası şirkten sonra gelen en ağır cezadır.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا ٱلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

180. Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya bilinen (uygun, meşru) **bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir hak olarak- size yazıldı** (farz kılındı.)

181. Bundan böyle kim onu (vasiyeti) **işittikten sonra değiştirirse, günahı elbette onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.**

182. Bunun yanında, kim, vasiyet edenin haksızlığa eğilim göstereceğinden ya da günaha gireceğinden korkup da ikisinin (tarafların) **arasını bulup-düzeltirse, artık ona günah yoktur. Gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**

"Vasiyet ayeti" olarak bilinen bu pasajın dışında vasiyet (4/Nisa, 11-12 ve 5/Maide, 106.) ayetlerde geçmektedir. Ancak vasiyetle ilgili hükümler tam olarak bu üç ayette düzenlenmiş bulunmaktadır.

İlk ayette ölüm ihtimalinin (yaşlılık, hastalık, kaza vukuu vs.) ortaya çıkması halinde vasiyet yazılması öngörülmüştür. **İbn-i Aşur**, "Hadara"nın ölüm sebepleri ve belirtilerinin ortaya çıkması olduğunu söyler.

"**Üzerinize yazıldı**" denmek sûretiyle vasiyet vacip kılınmıştır. Önceki kısas ayetinde ve akabinde gelecek oruç ayetlerinde aynı ifade kullanılmaktadır ki, kısas ve oruç farz ise vasiyet de farzdır. Mendup olduğunu söyleyenler varsa da, lafız vasiyetin vücubunu ifade etmektedir. Bir kısım ilim adamları, bu hükmün miras ayetleriyle (4/Nisa, 11-12; 5/Maide, 106) mensuh olduğunu söylemişlerse de, bu pek akla yatkın görünmemektedir. Zira aşağıda da göreceğimiz gibi miras ile vasiyet hükümleri arasında mutlak bir karşıtlık söz konusu değildir. İbn-i Münzir, vasiyetin, miras alamayan akraba hakkında bir düzenleme olduğunu söyleyerek nesih görüşüne karşı çıkmaktadır. Sünnet ile hükmün neshedildiğine dair görüş kuvvetli görünse de, aralarında mutlak karşıtlık bulunmadığından bu yönde bir delil getirmeye lüzum yoktur

"Vasiyet" aslı vesa'dan türeyen bir kelimedir. Kök anlamı bitişik veya birbirine hayli yakın yetişen bitki demektir; bitkisi sık ve birbirine bitişik araziye vasiye denir. Istılah anlamı, hayatta iken veya öldükten sonra yapılması istenen şeyi, yükümlülüğü ifade eder. Bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "Vasiyette bulunması gereken bir şeyi olan Müslüman'ın, vasiyeti yanında bulunmaksızın iki gece geçirmesi hak değildir" (Müslim, Vasiyet, 4.) Vakit kaybetmeden kişi sağlığı, bilinci ve imkânları varken vasiyetini yapmalıdır, çünkü ölümün ne zaman geleceğini kimse bilemez, ölüm gelirse iş işten geçmiş olur.

Vasiyetin vücub ifade etmesi, vasiyet yapma durumunda olanın veya isteyenin vasiyet yapması gerektiğiyle ilgilidir. Bu hükme muhatap olanlar belli bir servete sahip kimselerdir. "Geride bir hayır bırakmak"tan kasıt mal, mülk, servet, meta, değer vb. şeylerdir. (Bkz. 2/Bakara, 272; 100/Adiyat, 8.) Her ne kadar hayr'ın "çok mal" olduğu söylenmişse de, cumhura göre az olsun çok olsun geride kalan mal, vasiyete konu olur.

Ayet "**akrabalar**"ı vasiyet yoluyla kişinin mirasından yararlanacak kimseler arasında sayar. Akraba daima tercih sebebidir. Bu konuda da vasiyet yoluyla kişinin malından yararlanacak olan yakın akraba yabancılara tercih edilir. Genel prensip en yakınlardan başlanarak halka halka dışa doğru yayılmak olmalıdır.

Vasiyet hükmünün maksadı, miras yoluyla hak kazanmış bulunan şahısların dışında ihtiyaç sahibi başkalarının da yararlandırılması ve fakat bunun miras gibi açık ve belirlenmiş hükümlerle değil, servet sahibinin takdirine bırakılmasıdır. Elbette kişinin servetinde birinci derecede çocukları ve en yakınları hak sahibidir. Ancak başkaları da bundan yararlanabilir. Bu yüzden kanuni varislerin haklarını hukuki teminat altına almak maksadıyla, vasiyet olarak dağıtılacak servetin 1/3'ü aşmaması icap eder. Başka bir ifadeyle kişi, servetinin azami 1/3'ünü vasiyet yoluyla başkalarına dağıtabilir, ama her halükarda servetinin 2/3'ünü kanuni varislerine bırakmak zorundadır. Cahiliye Arapları servetlerinin tamamını vasiyet yoluyla erkek çocuklarına bırakırlardı. Aile içinde erkek çocuk yoksa yakın akrabalardan (amca, amca çocuğu vs.) başlamak üzere en yakın erkeklere mal bırakılırdı. Bu ayetle kızlar, kız kardeşler ve çocuklar da mala ortak edilmiş oldu.

Ancak vasiyette gözetilmesi gereken bir nokta var: Başkalarını yararlandırmak güzel, sosyal adaletin sağlanması açısından gerekli bir davranıştır, ama varislerin ihtiyaç içinde bırakılması arzuya şayan değildir. Çünkü her ne kadar kişi kendisi servetini toplamışsa da, bu serveti temin ederken eşi ve çocukları da belli katkılarda bulunmuş, dolayısıyla bunda hak sahibi olmuşlardır. Bu çerçevede Hz. Peygamber (s.a.) hastalığı sırasında bütün malını Allah rızası

için vasiyet edeceğini bildiren Sa'd bin Ebi Vakkas'a "Mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açacak muhtaç kimseler olarak bırakmandan daha hayırlıdır" (Buhari, Cenaiz, 36, Vesaya, 2; Müslim, Vasiyet, 5,8.)

Kişi belli şartlarda ve belli bir anlayışa göre düzenleyip yazdığı vasiyetini yeni durumlar karşısında değiştirebilir, bu konuda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Vasiyetin geride bırakılacak servetin şu dört alanda harcanması için düzenlendiğini söylemek mümkün:

a) Kanuni mirasçıların dışında kalan akraba ve yakınların yararlandırılması;

b) Miras bırakan kişinin, yakın akraba ve yakınların dışında, uygun göreceği kimselere (uzak akraba, hısım, komşu, dost, arkadaş vs.) verilmesi veya hayır işleri (vakıf, cari sadaka vs.) için vasiyette bulunması;

c) Borç ve emanetlerin sahiplerine iade edilmesi;

d) İhtiyaca binaen kanuni varisler arasında özel bir düzenleme yapılması: Mesela hayli zengin erkek çocuğa göre yoksul kız çocuğun gözetilmesi, ona kanuni hakkından bir miktar fazla miras bırakılması.

"Bilinen tarz"maruf olup uygun ve meşru çerçevede düzenlemenin yapılmasını öngörmektedir. Vasiyet hem meşru ve uygun tarzda olmalı, hem yerleşik örf ve teamülleri göz önüne almalıdır. Bunlar da zamandan zamana, toplumdan topluma farklılıklar gösterirler. Aslolan örf ve teamüllerin farklılığı değil, adaletin sağlanması, zayıfların kollanması ve hak sahiplerinin haklarının korunmasıdır. Vasiyet haksızlıklara yol açmamalı, aşırıya kaçmamalıdır.

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerine bir hak" demek her miras bırakanın mutlaka malın üçte birini kanuni varislerinin dışına bırakması gerektiği anlamını vermez, eğer yukarıda saydığımız dört sebep dolayısıyla böyle bir lüzum hissediyorsa vasiyet yazmalıdır. Çünkü lüzumu halinde vasiyetin yazılmaması ihtilaflara sebebiyet verebilir. Bu durumlarda vasiyet yazılmadığı takdirde birtakım haklar çiğnenir, bazıları haksızlığa uğrar ve geride kalanlar arasında derin ihtilaf ve husumetlerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Takva sahipleri, bu türden istenmeyen durumlara meydan vermemek için elini çabuk tutmalı, zamanında vasiyetlerini yazmalıdırlar.

"Bundan böyle kim onu (vasiyeti) **işittikten sonra değiştirirse, günahı elbette onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. Bunun yanında, kim, vasiyet edenin haksızlığa eğilim göstereceğinden ya da günaha gireceğinden korkup da ikisinin** (tarafların) **arasını bulup-düzeltirse, artık ona günah yoktur. Gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."**

Herkese hakkının tayin edildiği bir vasiyeti yazdıktan sonra onu değiştirmek caiz değildir. Başka bir ifadeyle tayin ve tespit edilmiş olan haklar geri alınmaz, kişiler arasında eşitsizliklerin ve haksızlıkların doğmasına imkân ve fırsat verilmez.

Tabii ki vasiyet bazı durumlarda sahih olma niteliğine sahip olmayabilir. Bu da genellikle iki şekilde olur: Biri, haram olan ürün ve fiillerin vasiyete konu edilmesi; diğeri farkında olsun olmasın haksızlıklara meydan verilmesi. Böyle durumlarda vasiyete müdahale edilir, vasiyetin sahih bir metin haline getirilmesine çalışılır.

Diğer açıdan, ayetin indiği ortamda insanların çoğunun okuma yazma bilmediğini göz önüne alacak olursa, Bakara, 282. ayetteki "kadının şahitliği" konusunda olduğu gibi burada da vasiyete şahit olanların okuma-yazma bilmeyen ümmi kişiler olduğu, dolayısıyla hafızalarına ve vicdanlarına itimadın esas alındığı görülür. Bu açıdan da şahitler, kişinin vefatından sonra birinin lehine diğer(ler)inin aleyhine olmak üzere birtakım değişikliklere gitmekten sakınmalıdırlar.

Hz. Ali'ye göre ayette geçen "**cenef-meyletmek**" zulmetmek anlamındadır. Bu çeşitli şekillerde olur. Mesela kanuna karşı hile yoluyla miras taksiminde veya vasiyet düzenlemelerinde haksızlıklar yapılabilir. Kişi torununa mal aktarmak sûretiyle bir oğlunu veya kızını, diğer çocuklarına göre kayırma yoluna sapabilir. Tabii ki vasiyeti hazırlama, yazma veya yazdırma yetkisi miras bırakacak şahsa aittir. Ama hata, kusur veya haksızlık (zulüm) ihtimalinin olduğu durumlarda, bir başkası araya girip bir takım uyarılarda bulunabilir, öğütler verebilir, doğru yolu gösterebilir, bunda herhangi bir günah veya sakınca söz konusu değildir (Ayrıca bkz. Bakara, 240; 4/Nisa, 11-12 ve 5/Maide, 106-108. ayetler ve açıklamaları.)

Rivayet edilen bir hadise göre, maksada uygun yani "ma'ruf tarz"da hazırlanmış bir vasiyet, eda edilmemiş bir zekâtın kefareti hükmündedir (Darakutni, IV, 149.) Bu son derece makul bir hükümdür, zira zekât kişinin bakmakla yükümlü olduğu çoluk çocuğu dışındaki ihtiyaç sahiplerine verilir. Vasiyet düzenlemenin maksatlarından da biri budur. Bu yüzden vasiyet yazılırken dengenin korunmasına azami dikkat sarf etmelidir. Bir yandan kanuni mirasçıların hakları ihlal edilmemeli, diğer yandan ihtiyaç sahipleri gözetilmelidir. "Şüphesiz bir erkek veya bir kadın, altmış yıl süreyle Allah'a itaat ile amel eder, sonra da ölüm gelir çatar ve her ikisi vasiyetlerinde başkalarına zarar verirlerse o takdirde her ikisine de cehennem hak olur" (Ebu Davut, Vesaya, 3; Tirmizi, Vesaya, 2; İbn-i Mace, Vesaya, 3).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾

183. Ey imân edenler, sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç, size de yazıldı. Umulur ki sakınırsınız.

İslam'ın beş şartı arasında yer alan oruç ibadeti, daha önceki kavimlerde ve şeriatlerde de rastlanan bir ibadet türüdür. Bu itibarla, Müslümanlara oruç ibadetinin farz olduğunu beyan eden ayette bu özellikle vurgulanmaktadır. Aslında bu husus, zaman içinde farklı formlara bürünmüş bulunan "dinler"in hakikatte bir olduğunu göstermektedir. Gerek **Ebu Hanife**, gerekse **Şah Veliyullah Dehlevi** gibi İslam bilginleri "dinlerin bir", şeriatlerin farklı" olduğunu belirtmektedirler. Oruç fıkhi boyutuyla hükümleri ve şeriatı ilgilendirir, ancak ibadet olan muhtevasıyla dinin özüyle ilgili temel ibadetlerden biridir. Bu yüzden bizden önceki kavimlerde farz kılınmış olması hiç de garip değildir. Filhakika daha önceki din müntesiplerine emredilen oruç da buydu. İlk İslam bilginleri -tebeutabiin kanaati de bu yöndedir- Mesela **Mücahid**'e göre, Ramazan orucu İslam'dan önceki bütün ümmetlere farz kılınmıştır. Ancak zaman içinde din adamları bazı eksiltmelerde (Yahudilerinin bir güne indirmeleri) veya ilavelerde bulunarak (Hıristiyanların 50 güne çıkarmaları ve gün sayısının artması dolayısıyla bir tür "perhiz"e dönüştürmeleri gibi) orucu asıl hüviyetinden uzaklaştırmış, böylelikle her dinde farklı oruç şekilleri ortaya çıkmıştır. Ayette geçen "**sizden öncekilere yazıldığı gibi**" ifadesi orucun farz kılınışı ile ilgilidir ki, aslolan budur.

Oruç hicretten bir buçuk sene sonra farz kılındı. Peygamber Efendimiz (s.a.), Medine'ye hicret edince her ay üç gün ve bir de Aşure günü oruç tutulmasını emretmişti. Bu ayetin inişinden sonra sadece Ramazan ayı orucunun farz olduğunu belirtip diğer oruçları yürürlükten kaldırmış, Aşure orucunu muhayyer bırakmıştı. 'Buhari, Savm, 69; Müslim, Sıyam, 132-137.)

İbn-i Ömer'in rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "İslam beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve haccetmek." (Buhari, İman, 1; Müslim, İman, 19-22).

"**Savm** (oruç)", tutmak (imsak), bir durumdan bir başka duruma geçişi durdurmak demektir. Kelime, rüzgârın dinmesi veya önüne konan yemini yemeyip de dikilip duran hayvan; günün mutedil olması veya güneşin gündüz tam tepede olması (masam) için de kullanılır. Susup konuşmamaya da savm denir: "Ben Rahmân (olan Allah)'a oruç adadım, bugün hiç kimseyle konuşmayacağım." (19/Meryem, 26)

Ancak ıstılahi olarak oruç, tan yerinin ağarmasından itibaren başlamak üzere güneşin batışına (fecr-i sadık'tan gurub-u'ş-şems'e) kadar niyet ederek orucu bozan şeylerden (yeme, içme ve cinsel ilişki) uzak durmak, nefsi bunlardan alıkoymak, tutmak demektir. Müslümanlara kâmil anlamda emredilen oruç budur; bu çerçevede hitap "Ey iman edenler!" seklinde gelmiştir

"Umulur ki sakınırsınız." Oruç, önemli bir nefis terbiyesi olması hasebiyle günah ve yıkıcı davranışlardan kaçınmaya vesile olmaktadır. Kur'an-ı Kerim, mü'minlerin güzel, övgüye değer vasıflarını sayarken, bunlardan birinin de "Saimin (oruç tutan erkekler) ve saimat (oruç tutan kadınlar)" olduğunu söyler (33/Ahzap, 35).

Belirtmeye gerek yok ki, insanın zor sınavlarından biri açlıktır. Açlık terbiye edicidir. Kurtubi, buradaki "**sakınırsınız**"dan maksadın "zayıflama" olduğunu söyler. İnsan yeme ve içmeden kesildikçe zayıflar, böylelikle şehvetinde ve günaha olan meylinde azalmalar meydana gelir. Nitekim hadiste oruç "bir kalkan" olarak tanımlanmıştır (Buhari, Savm, 2; Müslim, 162). Bir başka hadiste şöyle buyrulmuştur: "Oruç, cinsel arzuyu kıran bir araçtır" (Buhari, Savm, 10; Müslim, Nikâh, 1).

Tabii ki oruç sadece yeme, içme ve cinsel ilişkiden kesilmeden, kişinin meşru olsa da bu nimetlerden kendisini, nefisini tutup engellemesinden (imsak) ibaret değildir. Birçok hadiste belirtildiği üzere oruçlunun dilini, iç dünyasını da günah ve cürüm sayılan fiillerden, tutum ve davranışlardan alıkoyması gerekir. Eğer insan orucu yüksek ahlaki bir hayatın edinilmesi için bir vesile ve eğitim süreci şeklinde algılamıyorsa, kişinin sabahtan akşama kadar aç veya susuz kalmasının kendisine herhangi bir faydası yoktur.

Kamil anlamda oruçlu, hem nefisinin meşru isteklerini iradesini kullanarak engelleyebilmeli, hem aç ve muhtaçları düşünmelidir. Oruç ibadeti, Allah için yapılır, ama hikmetine binaen bir toplumun ahlaki ve sosyal sermayesinin zenginleşmesine, karşılıklı sorumluluk ve yardımlaşma, dayanışma ve birlik ruhunun takviye edilmesine vesile olur. Oruçlu insan eğer empati yapıp açların durumunu düşünecek olursa, kendini onlara karşı sorumlu hisseder. Bütün bu hikmet ve faydaları yanında hakkıyla oruç tutan mü'min, iftar sofrasının başında yeryüzündeki bütün nimetlerin kendisine ait olmadığını, Yaratıcı'nın gerektiğinde insanı bu nimetlerden alıkoyup aç ve mahrum bırakabileceğini düşünür, şükrünü arttırır.

أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ
أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ
خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

184. (Oruç) **Sayılı günlerdir. Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde** (tutsun). **Zor dayanabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye** (vardır). **Kim gönülden bir hayır yaparsa, bu da kendisi için hayırlıdır. Oruç tutmanız, -eğer bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır.**

"Sayılı günler" Ramazan ayıdır. Tutulduklarında sevap kazandıran oruçlar vardır, ancak farz olan sadece Ramazan ayı orucudur. Diğerleri "vacip" ve "sünnet/nafile" oruçlardır. Orucun "sayılı günler" olarak nitelendirilmesi bir uyarıdır. Yani sakın tutmazlık etmeyin, çabuk geçer. Tutmayan pişman olur; tutanlar dünyada büyük faydalara, ahirette büyük ödüllere nail olurlar. Bu yüzden oruç tutmanız sizin hayrınızadır.

"Hasta veya yolculukta olan" kişi (seferi), oruç tutmak zorunda değildir, ancak tutmadığı gün sayısınca sonra orucunu kaza edecektir. **"Hasta"** ya oruç tutamayacak kadar hasta olan veya tutacak olsa büyük zorluklar çeken ya da oruç dolayısıyla zarar görecek, hastalığı ağırlaşacak olan kişidir. Bu konuda fıkıh kitaplarında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

"Yolculuk"tan kastedilen, namazın kısaltılmasını gerektiren seferilik halidir. Seferde olan kişi de sonra kaza etmek kaydıyla oruç tutmayabilir. Âlimler, oruç tutulmayacaksa, buna geceden niyet ederek değil, fiilen yolculuğa çıkıldığı zaman karar verilmesi gerektiğini söylemişlerdir ki, sebebi, yolculuğun niyetle değil, başladığı anda yani fiille vuku bulması dolayısıyladır. Resulüllah (s.a.) seferde iken oruç tutmamış (Buhari, Savm, 38; Müslim, Sıyam, 88); ayrıca "Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir" (Nesai, Sıyam, 53) buyurmuştur.

Aslında yolcunun oruç tutup tutmaması konusu amir hüküm değildir. Gücü yeten istiyorsa tutabilir. Bu konuda Enes'ten gelen bir hadis dikkat çekicidir: "Ramazan ayında Hz. Peygamber (s.a) ile beraber yolculukta idik. Oruç tutan tutmayanı ayıplamadığı gibi, oruç tutmayan da oruç tutanı ayıplamadı." (Buhari, Savm, 37; Müslim, Sıyam, 93-99) Bir başka hadiste, "Yolculukta oruç tutan mukim (yani kendi yerinde ve evinde) olanın oruç yemesi gibidir" (Nesai, Siyam, 50) buyrulmuştur ki, bundan, seferde iken orucun tutulmamasının tercihe şayan bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Nihayet ayette de buyrulduğu gibi "Allah size kolaylık diler, güçlük dilemez" (2/Bakara, 185).

"Zor dayanabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye (vardır)" En başta ergenlik çağına gelmemiş çocukların oruç yükümlülüğünden muaf olduklarını belirtmek gerekir. **"Zor dayanabilenler"**, if'al babından muzari bir fiil olup, oruca güçlükle yetirebilenler yani hastalık, yaşlılık vb. nedenlerle oruç tutunca takatten kesilenler, güçten kuvvetten düşen kimselerdir. İyileşme umudu olmayan hastalar, düşkün yaşlılar bu sınıfta sayılmıştır. İbn-i Abbas, bunlara "Oruç tutmaya gücü yetmekle beraber çok zorluk çekenler"i de dâhil etmiştir. **"Yutikunehu"**'umun sonundaki zamir oruca raci olduğundan -müennes olduğu için fidyeye raci olamaz- bu durumda fidye oruca zorlukla

dayanabilenler için olması gerekir. Sağlam ve mukim kimseler her halükarda oruç tutar, onlara farzdır; hasta ve yolcular tutup tutmamakta muhayyerdir, oruç tutmadıklarında sonra bunu kaza edeceklerdir. Yaşlı ve iyileşme ümidi kalmamış hastalar ise oruç ve fidye arasında tercihte bulunabilirler. Oruç tutmamaları durumunda fidye ödeyeceklerdir.

Bu ayet, hiçbir şekilde "sağlıklı ve mukim"in yani evinde ve memleketinde iken, "oruç bana zor geliyor" diyen veya verim ve üretim düşüşü vb. sebepleri öne süren kimselere oruç tutmamaya gerekçe teşkil edemez. Üretim düşüşü dolayısıyla çalışanlara oruç tutmayı yasaklamak veya onlara çeşitli zorluklar çıkarmak 'din ve vicdan özgürlüğünün kısıtlanması, kişinin ibadetlerini yerine getirmek isterken engellenmesi anlamına gelir.

"Ağır işte çalışma" eğer açlık ve susuzluk dolayısıyla fiili bir zarar, organik bir hasara sebep olacaksa muaf kapsamına girer. İbn-i Aşur, ağır işlerde çalışanların veya oruç tuttukları takdirde işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olanların oruç tutmayacaklarına ilişkin fakihler arasında tartışma olduğunu kaydeder. Aynı şekilde hamile veya emzikli kadınlar, kendilerine veya bebeklerine zarar vereceğine kanaat getiriyorlarsa, sonra kaza etmek üzere oruç tutmazlar. Hamile veya emzikli kadın fidye ödemez. Oruç, edası farz bir ibadettir, ancak bebeğin bakımı da farzdır. Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah, yolcudan orucu ve namazın yarısını kaldırmıştır. Hamile kadınlar ve emzikli kadınlardan da orucu kaldırmıştır" (Tirmizi, Edahi, 10; Nesai, Siyam, 50).

İş ve çalışma ortamında oruç tutanların Bazen büyük zorluk ve engellerle karşılaştıkları bir gerçektir. Kamu yöneticilerinin veya iş sahiplerinin tutumuna göre oruçlu insanlar ya işlerini kaybetme tehdidiyle karşı karşıya gelmektedirler veya fiili yasak ya da dolaylı engellerle karşılaşmaktadırlar. Gerek uluslararası insan hakları sözleşmeleri ve bu hakların uygulanmasıyla ilgili olan kurum ve kuruluşlar, gerekse devletler ve yasama meclisleri, din ve vicdan özgürlüğü, ibadet özgürlüğü çerçevesinde bu tür engellerin ortadan kaldırılması, mesela mesai saatlerinin iftar saatine göre ayarlanması veya oruçlunun ibadetini rahatça yerine getirebilecek şekilde şartların oluşturulması için gerekli düzenlemeleri yapmak durumundadırlar.

"**Fidye**" karşılık, bir şeye mukabil bedel demektir. Ramazanda meşru bir sebeple oruç tutmayanların, oruca bedel olmak üzere ödemek zorunda oldukları para veya yiyecek cinsinden şeydir. Kişinin, kendisinin veya geçimlerinden sorumlu olduğu kişilere tam gün yedirmek zorunda olduğu orta geçimlik yiyecek ve içecek miktarı ya da kişi başına günlük mutfak masrafıdır. Bununla ya bir yoksulu doyurur veya karşılığı olan bir parayı yoksula verir. Fidye bir yok-

sula verilebileceği gibi ayrı ayrı yoksullara veya bir aileye de verilebilir. Fidye ödeyemeyecek durumda olanlar, Allah'tan tevbe ve istiğfar dilerler.

"Kim gönülden bir hayır yaparsa, bu da kendisi için hayırlıdır." Bazı âlimlere göre, "hayır yapanlar" oruç tutmakla beraber yoksulu doyuranlar veya fidye miktarını arttıranlar yahut daha çok yoksul doyuran kimselerdir.

"Oruç tutmanız, -eğer bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır." Mü'minlere farz kılınan orucun tutulması mü'minler için hayırlıdır. Bu hayrın edası kadar bilgisi de önemlidir. Ancak bu, kuru, teorik bir bilgi değil, imana ve amele/eyleme dönüşen bir bilgi olmalı yani oruç tutan kimse oruçla kastedilen bütün hayır ve yararları elde etme çabasına girerek, bunu hem ruhen hem pratik olarak tecrübe etmelidir.

Bazı müfessirler, ayetin bütününün "hasta ve yolcu"yu oruç tutma ile sonra orucu kaza etme arasında muhayyer bıraktığını, ayetin bu son bölümünün ise "hasta veya yolcu"yu oruç tutmaya teşvik ettiğini, güç yetiriyorsa oruç tutmasının kendisi için "daha hayırlı" olacağı anlamına geldiğini söylemişlerdir. Konu ile ilgili fıkıh kitaplarında ayrıntılı bilgiler vardır.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَىٰ
وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ
وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

185. Ramazan ayı... İnsanlar için hidayet olan ve doğru yolu ve (hak ile batılı birbirinden) **ayıran apaçık belgeleri** (kapsayan) **Kur'ân onda indirilmiştir. Öyleyse sizden kim bu aya şahit olursa artık onu tutsun. Kim hasta ya da yolculukta olursa, tutmadığı günler sayısınca diğer günlerde** (tutsun). **Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.** (Bu kolaylık) **sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola** (hidayete) **ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.**

"Ramazan ayı (Şehr-i Ramazan)." "Şehr (ay)", açıkça ortaya koymak, teşhir etmek anlamına gelen "işhar"dan türeme bir kelimedir. "Kılıç çekme" ve "şehir" de bu kökten gelen bir kelimedir.

"**Ramazan**", son derece susamış birinin susuzluktan dolayı içini sıcak basması anlamına gelen "ra-ma-da" kökünden türetilmiştir. İleri derecede sıcaklık demektir. Müslim'in yer verdiği bir hadiste "Allah'a içten yönelenlerin

(Evvabin) namazı, deve yavrularının tabanlarını sıcağın yakmaya başladığı (ramida) vakitte kılınan (kuşluk) namazıdır" (Müslim, Müsafirîn, 143-144) buyrulmaktadır. Ramazan aşırı sıcak demek olan "er ramda"dan alınmıştır. Er Ramda ısıtılmış taş demektir. Ya da incelip keskinleşsin diye okun ucunu dövmek anlamındadır. Maverdi'nin verdiği bilgiye göre, cahiliye döneminde bu ayın adı "natik" idi. Ayların isimleri değiştirildiklerinde ayların denk geldikleri mevsim ve özel zaman aralığı referans alınmıştır. Ramazan sıcağın ileri derecede arttığı bir zamanda isim aldı. Ancak kök anlam ile ayın isim aldığı mevsim arasındaki ilişki, bu ayın işaret ettiği manevi anlamdan ve bu aydaki ibadetin ifa ettiği hikmet ve maksattan kopuk değildir. Bu ayda oruç ve salih ameller sayesinde günahlar yakılır. Nasıl kum ve taşlar güneşten aldıkları ışıkla ısınıyorlarsa, Allah'ın zikri ve ahiret fikri kalplere bir ısı verir.

"**Ramazan ayı**"; üzerinizde oruç tutmanız farz olan Ramazan ayı demektir. Kurtubi, burada "**ay**" kelimesinin tekrarının yüceltme (ta'zim) amaçlı olduğunu söyler.

"**İnsanlar için hidayet olan ve doğru yolu ve** (hak ile batılı birbirinden) **ayıran apaçık belgeleri** (kapsayan) **Kur'ân onda indirilmiştir.**" Bu ayet, Kur'an'ın Ramazan ayında indirildiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla 44/Duha, 1-3. ayette sözü edilen "mübarek gece" Kur'an'ın indirildiği Kadir gecesidir (97/Kadr, 1) ki, bu gece Ramazan ayındadır.

İslam bilginlerine göre, Kur'an-ı Kerim Kadir gecesinde Levh-i Mahfuz'dan toptan indirilmiştir. Levh-i Mahfuz'dan dünya semasında Beytü'l-İzze'de konulmuş, sonra Cebrail aleyhisselam tarafından emir, nehiy ve sebeplere göre peyderpey (tedricen) Peygamber Efendimiz (s.a.)'e yaklaşık 23 senede indirilmiştir. İlkine "inzal", ikincisine "tenzil" denir. (Daha geniş bilgi için bkz. 44/Duha, 1-3 ve 97/Kadr, 1. ayetlerinin açıklaması.) Ramazan ayını önemli kılan Kur'an'ın onda indirilmiş olmasıdır. Kur'an, bizi sayılı günlerden ibaret olan dünya hayatı üzerinden ebedi hayata, sonsuzluğa hazırlar. Bu yüzden Kur'an'ın kendisinde indirildiği ayı oruçla, yoğunlaştırılmış ibadetlerle geçirmek gerekir.

"**Sizden kim bu aya şahit olursa artık onu tutsun.**" Bu aya şahit olan, Ramazan ayına erişen demektir. "Erişmek"ten kasıt kişinin hazır bulunması, kendi memleketinde, evinde, aklı başında, baliğ ve sağlıklı olarak Ramazan orucunu tutmaya hazır ve müsait olması anlamındadır. Bazıları, ayette söz konusu şahitliğin gökteki Ay'la (kamer) ilgili olmayıp 29 veya 30 gün süren ayla ilgili olduğunu söyleyip, mutlaka gözle hilali görmenin şart olmadığını iddia edip, orucun başlangıcı ve sonu konusunda hilali gözleyenlere karşı insanları uyarıyorlar (Kur'an Yolu, I, 282). Buna göre görmek, idrak etmek, erişmek de-

mektir. Hilalin görülmesi, Ramazan ayının idraki için bir vesiledir, bunu başka yol ve yöntemlerle de tespit etmek mümkündür. Astronomik doğru bir hesap Ramazan orucunun başlangıcını ve bitimini tespit edebilir. Şafii âlimlerinden Sübki de hayli eski bir zamanda astronominin gelişmesi sonucunda oruca başlama ve sona erdirme işinin hesapla yapılabileceğini söylemiştir.

Şu var ki, bu konuda Peygamber Efendimiz (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Onu (hilali) görünce oruç tutunuz, yine onu görünce oruç açınız. Eğer buluttan dolayı göremeyecek olursanız sayıyı tamamlayınız." (Müslim, Siyam, 18); "Eğer hilal buluttan dolayı tarafınızdan görülmezse otuz gün sayınız" (Müslim, Siyam, 18-19).

Hilalin görülmesi Ramazan ayının başlaması ve bitimiyle ilgili bir olaydır. Hilali herkes görebilir, herkesin görme imkânı yoksa güvenilir kimselerin şahitliği yeterlidir. Gözlem yanında kuşkusuz gelişmiş hesap şekilleri, başka teknik ve gözlem usulleriyle de oruç ve bayram günlerini tespit etmek mümkündür. Önemli olan herhangi bir art niyet, devletlerarası siyasi rekabet veya başka maksat olmadan hesabın doğru yapılmasıdır. Bazı ülkeler, yıllar öncesinden tatil günlerini tespit edip ilan ettiklerinden, Ramazan ayının ilk gününün veya bayram gününün ayın 30'a tamamlanmasıyla değiştirmek zorunda kalmamak için çıplak gözle müşahedeyi (Rü'yet-i hilal) kaale almazlar. Bu, söz konusu ülkelerin resmi çevrelerinin bilimsel yollarla yaptıkları hesaba duydukları güvenden değil, çok önceden tespit edip ilan ettikleri tatil günlerini değiştirmek istememelerinden veya müşahedeye karşı "bilimsel hesaplama"nın daha doğru olduğu fikrine haklılık kazandırma arzularından kaynaklanmaktadır.

Bir başka nokta, kutuplarda ve kuzey ülkelerinde yaşayan Müslümanların mevsimlerin değişmesiyle karşı karşıya kalmaları önemli sorundur. Mesela Sibirya'da sekiz ay süren kış mevsiminde oruç tutmak kolay iken, yaz mevsiminde güçleşmektedir. 6. Avrasya İslam Şurası'na (Eylül-2005) katılan Sibirya Müftüsü Tahir Samadov, durumu şöyle ifade etmektedir: "Yazın imsak gece saat 01'de başlar, iftar ise 22.30'da olur. Bu durumda 20 saatten fazla oruç tutulması gerekir. Yazın güneş neredeyse batmaz. Gece yarısından sonra hava hafif kararır sonra tekrar açar. Yatsı ve sabah namazı bitişik olup, arada yarım saatlik süre var sadece, Müslümanlar yatsının abdestiyle sabah namazını kılmaktadırlar."

"Kim hasta ya da yolculukta olursa, tutmadığı günler sayısınca diğer günlerde (tutsun)**. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez."** Yukarıda "hastalık" ve "yolculuk"la ilgili açıklamalar yaptık. Ayette sözü edilen "kolaylık" Ramazan kolaylığıyla ilgili olabildiği gibi, genel anlamda dini hayatın ya-

şanması, ibadetlerin eda edilmesi ve Allah'ın rızasına uygun bir hayatın yaşanmasıyla ilgili kolaylık da olabilir.

Dini hayat zor değildir, amaç insanın manevi eğitimi ve ahlaki tekâmülü yolunda kendini köklü bir terbiyeden geçirmesi, Allah'ın bağışladığı sayısız nimetler karşısında şükrünü eda etmesi ve elbette böylelikle dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmasıdır. Bütün bunlar için "O (Allah) dinde size güçlük vermedi" (22/Hac, 78) buyrulmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'ın dini kolaylıktır" (Buhari, İman, 29); "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız" (Buhari, Ahkam, 22).

(Bu kolaylık) **sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola** (hidayete) **ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız içindir. Umulur ki şükredersiniz."** "Sayılı günlerin tamamlanması", hastalık veya yolculuk durumunda oruç açan kimsenin, sonra tutması gereken günlerin sayısını tamamlaması veya ister 29, ister 30 gün çeken hilal günlerinin sayısının tamamlanması olmak üzere iki şekilde anlaşılmıştır. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "İki bayram ayı olan Ramazan ve Zilhicce eksik olmaz" (Buhari, Savm, 12) ve "Ay 29 gün olur" (Buhari, Savm, 11).

Ramazan ayı boyunca tutulan oruçlar, yapılan ibadetler, infak ve hayırlar ile bol bol okunan Kur'an, insanın Allah'ı büyük tanımasını kolaylaştırır. İbadet, zikir, hayır ve güzel amellerin amacı budur. Eğer Ramazan boyunca ibadetler maksadına ve usulüne uygun eda edilirse, oruç ayının sonunda Allah'ı büyük tanımanın ifadesi, dile getirilmesi demek olan Tekbirle ay taçlanacaktır. İbn-i Abbas, "Şevval hilalini gördüklerinde tekbir getirmeleri Müslümanların görevidir" demiştir. Tekbir konusunda Ramazan bayramı ile Kurban bayramı arasında fark yoktur.

Hiç kuşkusuz Allah'ı büyük tanımak ve O'nu yüceltmek sadece sözle olmaz. Bunun yanında Allah'ın indirdiği hükümleri bilmek, bu hükümleri birer yol gösterici ve temel koyucu prensip edinip ona göre yaşamaktır. Nasıl aslında bir hadiste "Ramazan size geldi" (Nesai, Sıyam, 6) buyrulmuşsa, İlahi Hükümler de Allah tarafından insan için indirilmiş ve tebliğ edilmiş, gökten insana gelmiştir. Bunlar hidayet sebebidir. Bu hükümlere yapışmakla hidayet bulur ve hidayet üzerinde iken Allah'ın büyüklüğünü, rahmet ve merhametini, nimet ve bağışını daha iyi anlarız.

Ramazan semavi nurların kalpte tecelliye açık hale geldiği müstesna bir aydır. Varlığın hayat kaynağı bu nurlardır. Şu var ki insan, toprağa bağlı özellikleri, beşeri temel ilgileri (dürtü ve güdüleri) ve bunları sürekli bir biçimde tahrik etmek isteyen nefsi, istek ve arzuları dolayısıyla kolayca bu nurların içini, kalbini

mektir. Hilalin görülmesi, Ramazan ayının idraki için bir vesiledir, bunu başka yol ve yöntemlerle de tespit etmek mümkündür. Astronomik doğru bir hesap Ramazan orucunun başlangıcını ve bitimini tespit edebilir. Şafii âlimlerinden Sübki de hayli eski bir zamanda astronominin gelişmesi sonucunda oruca başlama ve sona erdirme işinin hesapla yapılabileceğini söylemiştir.

Şu var ki, bu konuda Peygamber Efendimiz (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Onu (hilali) görünce oruç tutunuz, yine onu görünce oruç açınız. Eğer buluttan dolayı göremeyecek olursanız sayıyı tamamlayınız." (Müslim, Siyam, 18); "Eğer hilal buluttan dolayı tarafınızdan görülmezse otuz gün sayınız" (Müslim, Siyam, 18-19).

Hilalin görülmesi Ramazan ayının başlaması ve bitimiyle ilgili bir olaydır. Hilali herkes görebilir, herkesin görme imkânı yoksa güvenilir kimselerin şahitliği yeterlidir. Gözlem yanında kuşkusuz gelişmiş hesap şekilleri, başka teknik ve gözlem usulleriyle de oruç ve bayram günlerini tespit etmek mümkündür. Önemli olan herhangi bir art niyet, devletlerarası siyasi rekabet veya başka maksat olmadan hesabın doğru yapılmasıdır. Bazı ülkeler, yıllar öncesinden tatil günlerini tespit edip ilan ettiklerinden, Ramazan ayının ilk gününün veya bayram gününün ayın 30'a tamamlanmasıyla değiştirmek zorunda kalmamak için çıplak gözle müşahedeyi (Rü'yet-i hilal) kaale almazlar. Bu, söz konusu ülkelerin resmi çevrelerinin bilimsel yollarla yaptıkları hesaba duydukları güvenden değil, çok önceden tespit edip ilan ettikleri tatil günlerini değiştirmek istememelerinden veya müşahedeye karşı "bilimsel hesaplama"nın daha doğru olduğu fikrine haklılık kazandırma arzularından kaynaklanmaktadır.

Bir başka nokta, kutuplarda ve kuzey ülkelerinde yaşayan Müslümanların mevsimlerin değişmesiyle karşı karşıya kalmaları önemli sorundur. Mesela Sibirya'da sekiz ay süren kış mevsiminde oruç tutmak kolay iken, yaz mevsiminde güçleşmektedir. 6. Avrasya İslam Şurası'na (Eylül-2005) katılan Sibirya Müftüsü Tahir Samadov, durumu şöyle ifade etmektedir: "Yazın imsak gece saat 01'de başlar, iftar ise 22.30'da olur. Bu durumda 20 saatten fazla oruç tutulması gerekir. Yazın güneş neredeyse batmaz. Gece yarısından sonra hava hafif kararır sonra tekrar açar. Yatsı ve sabah namazı bitişik olup, arada yarım saatlik süre var sadece, Müslümanlar yatsının abdestiyle sabah namazını kılmaktadırlar."

"Kim hasta ya da yolculukta olursa, tutmadığı günler sayısınca diğer günlerde (tutsun)**. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez."** Yukarıda "hastalık" ve "yolculuk"la ilgili açıklamalar yaptık. Ayette sözü edilen "kolaylık" Ramazan kolaylığıyla ilgili olabildiği gibi, genel anlamda dini hayatın ya-

şanması, ibadetlerin eda edilmesi ve Allah'ın rızasına uygun bir hayatın yaşanmasıyla ilgili kolaylık da olabilir.

Dini hayat zor değildir, amaç insanın manevi eğitimi ve ahlaki tekâmülü yolunda kendini köklü bir terbiyeden geçirmesi, Allah'ın bağışladığı sayısız nimetler karşısında şükrünü eda etmesi ve elbette böylelikle dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmasıdır. Bütün bunlar için "O (Allah) dinde size güçlük vermedi" (22/Hac, 78) buyrulmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'ın dini kolaylıktır" (Buhari, İman, 29); "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız" (Buhari, Ahkam, 22).

(Bu kolaylık) **sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola** (hidayete) **ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.**" "Sayılı günlerin tamamlanması", hastalık veya yolculuk durumunda oruç açan kimsenin, sonra tutması gereken günlerin sayısını tamamlaması veya ister 29, ister 30 gün çeken hilal günlerinin sayısının tamamlanması olmak üzere iki şekilde anlaşılmıştır. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "İki bayram ayı olan Ramazan ve Zilhicce eksik olmaz" (Buhari, Savm, 12) ve "Ay 29 gün olur" (Buhari, Savm, 11).

Ramazan ayı boyunca tutulan oruçlar, yapılan ibadetler, infak ve hayırlar ile bol bol okunan Kur'an, insanın Allah'ı büyük tanımasını kolaylaştırır. İbadet, zikir, hayır ve güzel amellerin amacı budur. Eğer Ramazan boyunca ibadetler maksadına ve usulüne uygun eda edilirse, oruç ayının sonunda Allah'ı büyük tanımanın ifadesi, dile getirilmesi demek olan Tekbirle ay taçlanacaktır. İbn-i Abbas, "Şevval hilalini gördüklerinde tekbir getirmeleri Müslümanların görevidir" demiştir. Tekbir konusunda Ramazan bayramı ile Kurban bayramı arasında fark yoktur.

Hiç kuşkusuz Allah'ı büyük tanımak ve O'nu yüceltmek sadece sözle olmaz. Bunun yanında Allah'ın indirdiği hükümleri bilmek, bu hükümleri birer yol gösterici ve temel koyucu prensip edinip ona göre yaşamaktır. Nasıl aslında bir hadiste "Ramazan size geldi" (Nesai, Sıyam, 6) buyrulmuşsa, İlahi Hükümler de Allah tarafından insan için indirilmiş ve tebliğ edilmiş, gökten insana gelmiştir. Bunlar hidayet sebebidir. Bu hükümlere yapışmakla hidayet bulur ve hidayet üzerinde iken Allah'ın büyüklüğünü, rahmet ve merhametini, nimet ve bağışını daha iyi anlarız.

Ramazan semavi nurların kalpte tecelliye açık hale geldiği müstesna bir aydır. Varlığın hayat kaynağı bu nurlardır. Şu var ki insan, toprağa bağlı özellikleri, beşeri temel ilgileri (dürtü ve güdüleri) ve bunları sürekli bir biçimde tahrik etmek isteyen nefsi, istek ve arzuları dolayısıyla kolayca bu nurların içini, kalbini

aydınlatmasına imkân vermiyor. Razi'nin yer verdiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Eğer şeytanlar Âdemoğlu'nun kalbini sarmayacak olsalardı, insanlar göklerin melekûtunu görmüş (temaşa etmiş) olurlardı" (Razi, 2/Bakara, 185. ayetin tefsiri. Buna yakın bir hadis için bkz. Ahmed bin Hanbel, Müsned, II, 353).

Kur'an'ın bu ayda inişi, göklerden yeryüzüne kanalların açılması anlamına gelir. Demek ki, her sene ve her Ramazan ayında Allah rahmetini insanların üzerine yayar, aynı kanallar yeryüzünü besler, aydınlatır. Bu açıdan Ramazan rahmet ayıdır.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186. Kullarım Beni sana soracak olursa, muhakkak ki Ben (onlara) **pek yakınım. Bana duâ ettiği zaman duâ edenin duâsına cevap veririm. Öyleyse, onlar da Benim çağrıma cevap versinler ve bana imân etsinler. Umulur ki irşat** (doğru yolu bulmuş) **olurlar.**

Namaz ve oruç Allah'a yakınlaşmanın yollarıdır. Bu ibadetlerin evreninde Allah kula yakındır, fakat kulun Allah'a yakınlaşması ancak hakkıyla eda edilen ibadetler ve ibadetlerle elde edilecek yüksek bilinç ve ruhi tecrübe sayesinde mümkün olabilmektedir.

Hasan Basri'ye göre, bazı insanlar Allah'ın Resulü (s.a.v)'ne "Rabbimiz yakın mıdır, O'na fısıldaşarak mı dua edelim; yoksa uzaktır da, yüksek sesle mi seslenelim?" diye sorunca bu ayet nazil oldu.

Hiç kuşkusuz Allah'ın kula yakınlığı fiziksel bir olay değildir yani mekânla ilgili düşünülemez. Allah, insana ya duayı kabul etmekle ya da ilmiyle veya lütuf, nimet ve ihsanıyla yakındır. Her durumda Allah insana yakındır (56/Vakıa, 85); öyle ki insana "Şah damarından bile daha yakındır" (50/Kaf, 16). Yüce Allah'ın insanın istek ve düşüncelerinden habersiz olacağı düşünülemez, çünkü "kişi ile kalbi arasına girer." (8/Enfal, 24.) İnsanların içlerinden ne geçirdiklerini bildiğine, açık ve gizli düşüncelerine anında muttali olduğuna göre, kim O'na dua ederse yani O'ndan bir talepte bulunursa Allah, ona icabet eder. Ebu Davut'ta yer alan bir hadise göre, buradaki dua "ibadet" anlamında olup "icabet" de "kabul" demektir: "Dua ibadetin kendisidir. Çünkü Rabbiniz: "Bana dua ediniz, duanızı kabul edeyim" (40/Mü'min, 60) buyurmuştur. (Ebu Davud, Vitr, 23; Tirmizi, Dua, 1). (Dua ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. 40/Mü'min, 60. ayetin tefsiri).

"Öyleyse, onlar da Benim çağrıma cevap versinler ve bana imân et-

sinler. Umulur ki irşat olurlar." Allah'ın çağrısına cevap vermek iki şekilde olur: Biri, hoşnutluğunu kazanmak için hükümlerine titizlikle, ihlas ve ciddiyetle riayet etmek; diğeri, devamlı bir şekilde dua etmek, O'ndan isteyip niyazda bulunmak. Dua Allah'ın olaylara (tabiata, tarihe ve hayata) müdahale etmesini sağlamaktır. Ancak bunun için fiili düzeyde yapılması gereken şeylerin yapılması zarureti vardır. Bu da Allah'ın çağrısına olumlu cevap vermek, görevleri yerine getirmek, haramdan, zulüm, haksızlık ve günahtan kaçınarak Allah'tan istemektir. Özellikle oruçlunun duası kabul olunur. Bu yüzden oruçlu her iftar vaktinde dua etmeli, Allah'ın ihsan ve lütfunu talep etmelidir.

Muvatta'da yer alan bir hadis, hiçbir duanın boşa olmayacağını belirtir: "Ya istediği hemen verilir ya lehine ertelenip saklanır veya ettiği dua günahlarının kefareti yerine geçer" (Muvatta, Kur'an, 29, 36). Duanın bir dilek, bir talep olduğunu düşünecek olursak, söz konusu talebin doğru adrese iletilmesi önemlidir. Bu da, dua eden kişinin kimden dilekte bulunduğunu yani yüce Allah'ın isim, sıfat ve fiillerini bilmesi gerektiği anlamını taşır. Bir faniden, ölmüş bir kişiden talepte bulunmak ile varlığın yaratıcısı ve maliki Allah'tan talepte bulunmak arasında fark vardır.

"Bana imân etsinler" Dua ve ibadet -ki aslında ibadete fiili dua ve duaya sözlü (kavli) ibadet demek mümkün- Allah'a imanı arttırır, kavrayışı derinleştirir. Yapılması gerekenlerin yapıldığı -mesela bir hastalık için gerekli tedavilerin yapılması- ve ardından içten Allah'tan talep edilenlerin talep edildiği evren imanın evrenidir. Bu da imanın kuru bir inanç olmadığını, daima ibadetler, salih amel ve pratiklerle beslenip desteklendiğini gösterir.

İşte bu çerçevedeki bir iman ve salih amel kişiyi ve insan topluluklarını doğru yola götürür. "**İrşat**" hem öğrenmek, hem de bilen bir kişi (mürşit) tarafından öğretime tabi tutulmaktır. Mürşit kişi hem öğretir hem yol gösterir, doğru istikamete yöneltir.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ
لَهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۖ
فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ
لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۖ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ
إِلَى اللَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا
تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187. Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz. Allah, gerçekten sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi, tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazdıklarını dileyin. Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde itikâfta olduğunuz zamanlarda onlara (kadınlarınıza) **yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır,** (sakın) **onlara yanaşmayın. İşte Allah, insanlara âyetlerini böylece açıklar; umulur ki sakınırlar.**

Rivayetlere göre başlangıçta yeme, içme ve cinsel ilişkiden kesilme ibadeti gece vakti de devam ediyordu. Yani oruçlu kimse, iftardan sonra uyur veya yatsı namazını kılmış bulunuyorsa, yiyip içmez, cinsel ilişkide bulunamazdı. Sonraları oruç, imsak ile iftar arası zamana özgü kılındı.

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı". Tekil'in çoğul anlamında kullanıldığı "**oruç gecesi**" oruç tutulan geceler demektir. Dilbilimciler, ayette geçen "Rafes"in cinsel birleşmeden kinaye olduğunu söylemişlerdir. Bakara, 197. ayette de bu anlamda kullanılmıştır. Buna göre, tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar ki zamanda eşlerinizle birleşmeniz yasak iken, iftardan sahura kadar olan zamanda (oruç gecesi) birleşmeniz serbesttir.

"Onlar, sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz." "Elbise" herhangi bir maddeden dokuma giysidir. Ayet, eşlerin birbirleriyle olan duygusal ve bedensel ilişkilerini "elbise" ile ifade etmiştir. Bu ayette güzel bir istiare vardır. Kur'an-ı Kerim'de kadın-erkek ilişkisinin birkaç şekilde ifade edildiğini görüyoruz. Mesela "Ve onlara (kadınlarınıza) yaklaşmayın (Takrabu)" (2/Bakara, 222; Aynı sûre, 187); "Kadınlarınız sizin tarlanızdır" (Hars) (2/Bakara, 223); "Eşini sarıp örtünce" (7/A'raf, 189); "Birbirinize katılmış, içli-dışlı olmuştunuz (Efza)" (4/Nisa, 21); "Kendileriyle (gerdeğe) girdiğiniz kadınlarınızdan (Dehaltum)" (4/Nisa, 23); "Onlardan herhangi bir şeyle yararlandıysanız (İstemta'tum)" (4/Nisa, 24), "yahut kadınlara dokunmuşsanız (Lems)" (5/Maide, 6); "Onu (eşini) örtüp bürüyünce (Tağaşşeyha)" (7/A'raf, 189).

Bu ayette erkek kadın ilişkisi elbiseye benzetilmiştir. İnsan elbise giyer, beden elbisesiz olamaz ve elbise ile beden arasında bir kaynaşma vardır. Karı koca kucaklaşıp birbirlerinin bedenlerine yapışıp her biri diğeri için giydiği elbise gibi olur. İnsan elbisesini kendine tahsis eder, eşler de birbirlerine ait olur.

Elbise insanı tabiatın dış şartlarına, mesela soğuğa ve sıcağa karşı korur. Eşler de birbirlerini korurlar, elbise gibi birbirlerine katılırlar. Erkeğe karısı kas-

tedilerek "O, senin elbisen, yatağın ve izarındır" denilmiştir. Eşler birbirlerine nispetle yatak ve organ hükmündedirler. Birbirlerine meşru çerçevede sükûn verirler. Elbise, örtücü özelliklere sahiptir, bu açıdan eşler birbirlerini haramdan korur; ayıplarını, kusurlarını örter, sırlarını korurlar. Elbise metaforu kişiliği de ifade eder. Giyim seçimi ile kişilik arasında bağ olduğu kabul edilir. Kadın ve erkeğin birbirlerine denk olması, kişilik olarak da birbirlerini yansıtır. Aralarında denklik (küfüv) bulunan bir çifti gördüğümüzde "Fesuphanallah, birbirlerine ne kadar da yakışmışlardır!" deriz ki, bu isabetli elbise seçimi yapmış birine "Bu elbise sana ne kadar yakışmıştır" demek gibidir. Eşler arasında elbise benzetmesi ile öngörülen ilişkinin temeli "takva" olmalıdır. Yani eşler Allah'ın sınırlarına riayet edecek, ilişkilerini hak, adalet, dayanışma, sevgi ve sükûn zemininde kuracaklar ki, eğer bunu başarabilirlerse, Allah'ın en çok değer verdiği başarıyı elde edecekler yani "takva elbisesi"ni giymiş olacaklar.

"Allah, gerçekten sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi, tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı." "İhanet"in birkaç kök anlamı vardır: Kılıç kesmediğinde sahibine ihanet etmiş olur, çünkü sahibi onu fonksiyonunu yerine getirsin diye imal etmiş veya bilemiştir. Zamanın kötüye gitmesine "hıyanet" denmiştir. Kendisine bir şey emanet edilen kişi, o şeyi korumamışsa hain olur. İhanetin belirgin vasfı, sözünde durmamak, ahde vefa göstermemek, emanete sahip çıkıp onu korumamak, günah işlemektir. (Mesela 8/Enfal, 58; ayrıca bkz. Enfal, 27 ve 71).

Ayette, geçen "**ihanet**" beşeri zaaf, bedeni hazlara karşı duyulan kuvvetli eğilim ve bunun etkisinde bu eğilime göre hareket etmek anlamlarında kullanılmıştır. Ayetin nüzul sebebinden de anlaşılacağı gibi, mesela gündüz yanında gece de cinsel birleşme yasağı devam etseydi, insanlar belki de sözlerinde durmayacak, birbirlerine yaklaşarak ahitlerini bozacak yani ihanet edeceklerdi. Bu da onların kendi nefislerine yazık etmesi anlamında bir fiil olurdu ki, Allah insanın böyle bir durumda zaaf göstereceğini, nefsine yazık edeceğini bildiği için, oruç gecesinde eşlerin birbirlerine yaklaşmasını serbest bırakmıştır. Mü'minlerin "**tevbelerinin kabul edilmesi**" onlara bu ruhsatın tanınması, oruç gecesi birleşmelerine izin verilmesidir. Bu hakikaten Allah'tan büyük bir bağıştır.

"**Sizi affetti**", tevbe ile bağlantılı olarak, Ebu Müslim'e göre "Gece boyunca size yemeyi içmeyi ve cinsel ilişkide bulunmayı serbest (mübah) kılmak sûretiyle Allah size kolaylık ve genişlik tanımıştır" **Af**(uv,) "yerine göre genişletme, yerine göre hafifletme anlamında kullanılır. Bir hadiste "hafifletme" anlamında şöyle kullanılmıştır: "Vaktin evveli Allah'ın rızası, sonu da Allah'ın bağışlamasıdır" (Tirmizi, Salat, 13).

Bu durumda yapılacak şey **"Artık onlara yaklaşın"** emir ve ruhsatına uyup eşlerin birbirlerine yaklaşma konusunda önlerinde herhangi bir engelin kalmamış olduğunu bilmeleridir. Ayette cinsel ilişki **"Mübaşeret"** kelimesiyle ifade edilmiştir ki, bu da, tenlerin birbirine yapışmasından kinaye cinsel birleşme demektir.

"Ve Allah'ın sizin için yazdıklarını dileyin". Buna iki anlam verilmiştir:

1) İbn-i Abbas, Mücahid ve İkrime gibi müfessirler, bundan kastedilenin cinsel birleşmenin ürünü olan "salih evlat"ı talep etmenin olduğunu söylemişlerdir. Razi şöyle der: Bunun anlamı, "Sadece şehvetinizi gidermek için cinsel ilişkiye girmeyin, aksine Allah'ın cinsel ilişki için meşru bir yol olarak koyduğu nikâh ile çoğalmayı sağlamak üzere cinsel ilişkide bulunun" demektir.

2) Hasan Basri ve Hasan Kurra ise "ibtiğa"yı "ittiba" anlamında alıp, bunun "Allah'ın size yazdığına, hükümlerine uyun" olduğunu öne sürmüşlerdir.

"Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın". Burada gece ile gündüzün arasını ayırmak üzere istiare yapılmıştır. Peygamber Efendimiz (sa.)**"siyah ipliği"** gecenin karanlığı, **"beyaz ipliği"** gündüzün beyazlığı/aydınlığı olarak açıklamıştır. (Buhari, Tefsir, 27). Ayette bilinen iplik ile tan yeri ağardığında karanlığın ve aydınlığın harikulade bir çizgi şeklindeki görünümü arasında anlamlı bir ilişki kurulmuştur. Bu durumda Şer'i gündüz, tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar ki süredir.

"Mescitlerde itikâfta olduğunuz zamanlarda onlara (kadınlarınıza) **yaklaşmayın."** **"İtikâf,"** ibadet, Allah'a itaat veya isyan amaçlı olsun, kişinin bir şeye devam etmesi ve kendisini ona adamasıdır. Hz. Musa ve kavminin, denizden geçtikten sonra "putları önünde bel büküp eğilen (putperest/pagan) bir topluluğa" (7/A'raf, 138) rastlaması gibi.

İtikâf, ibadet niyetiyle bir mescitte veya mescit ortamında bir mekânda belli bir süre durmak şeklinde yapılır. Mescit veya mescide benzer mekân yoksa evin bir köşesi buna tahsis edilebilir. Kadınlar evin bir bölümünde itikâf yapabilir. İtikâf süresince, geçerli bir özür olmaksızın itikâf mahallinden çıkmak veya cinsel ilişkide bulunmak itikâfı bozar.

Vacip (adanan), Sünnet (Ramazanın son on günü) ve Müstehap (bunun dışındaki itikâf) olmak üzere üç çeşittir. Kur'an-ı Kerim'de itikâfa açık bir işaret vardır (2/Bakara, 125). Peygamber Efendimiz (s.a.), Medine'ye hicret ettikten sonra her sene Ramazan ayının son on gününde itikâfa girerdi (Buhari, İtikâf, 1, 6; Müslim, İtikâf, 2). İtikâfa girmenin bir kaç amacı vardır.

1) Kalbi ve zihni kısa bir süreliğine de olsa dünyevi meşgale ve gailelerden tahliye etmek,

2) Derinlemesine, içten ve doğru bir nefis muhasebesi yapmak (muhasebe-i nefs/oto kritik),

3) Bol ibadet, zikir ve Kur'an okuma ve tefekkür ile Allah'a yakınlaşmaya gayret etmek.

"Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır, (sakın) **onlara yanaşmayın. İşte Allah, insanlara âyetlerini böylece açıklar; umulur ki sakınırlar."** **"Hudut"** bir şeyin sınırı o şeyin bittiği yer veya engel demektir. Mahrum bırakılan kimseye (mahdud) denir. Kapıcı veya hapishane gardiyanı "Haddad"tır, çünkü yabancıları kapıdan içeri girmeye engel olmaktadır. "Evin haddi", ev halkı dışındaki kimseleri içeri girmesine izin verilmeyen sınır çizgisi, özel-mahrem alandır. Kelamcılar tarife (tanım) "hadd" adını vermişlerdir. Çünkü tarif, "efradını cami, ağyarını mani (gerekli bütün unsurları ihtiva eden, yabancı unsurları dışarıda bırakan)" sözlerle yapılır. Kuvvet ve sertliğinden dolayı demire de "hadid" denilmiştir. Kadının yas tutması "İhdadu'l-mer'e"dir, çünkü matem onu süslemekten alıkoymaktadır.

Bu açıdan "Allah'ın hududu", kendilerine aykırı davranılması yasak olan hükümler demektir. Hükümler veya bu çerçevedeki anlamıyla hudutlar, dinin içine dışarıdan birtakım unsurların girmesine yani dine ilavelerde bulunulmasına ve içeriden birtakım şeylerin dışarı çıkmasına yani dinde eksiltmelere gidilmesine engel olurlar, belirgin sınırları çizerler. Hükümler hem emirleri, hem nehiyleri (yasakları) ihtiva ederler. Dinin özü hükümlerle korunur, hükümler maksatları ve hikmetleri ihtiva ederler. Hükümlerle oynanılması, hudutların çiğnenmesi dinin özüyle oynamak, Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslamiyet'i reforma teşebbüs etmektir.

Bu ayette geçen "Allah'ın hudutları" oruç ayetleri çerçevesinde sözü geçen bütün emir ve yasakları ifade eder. Kesin olarak Allah'ın hudutlarına, koyduğu hükümlere riayet edilmelidir: "Allah'a ve Resulüne karşı çıkılmaz ve koyduğu hududa tecavüz edilmez." (4/Nisa, 14). Belirtmek gerekir ki aslolan özgürlüklerdir, yasaklar istisnaidir. "Allah'ın koyduğu sınırlar (hudutlar-yasaklar) çerçevesinde bu konuyu Efendimiz gayet beliğ bir misalle ifade etmiştir: "Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisinin arasında, halkın birçoğunun helal mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Şüpheli konulardan sakınmayanlar ise gitgide harama dalar. Tıpkı sürüsünü başkasına ait bir arazinin etrafında otlatan çoban gibi ki, onun bu araziye girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her padişahın girilmesi yasak bir arazisi vardır. Unutmayın ki, Allah'ın yasak arazisi de haram kıldığı şeylerdir. Şunu iyi bilin ki, insan vücu-

dunda küçücük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir" (Buhari, İman, 39; Müslim, Müsakat, 107, 108).

"İşte Allah, insanlara âyetlerini böylece açıklar; umulur ki sakınırlar." Allah, oruçla ilgili hükümleri, emir ve yasakları böylelikle açıklar, insanlara öğretir. Eğer insanlar bu hükümlere uyacak olurlarsa umulur ki, sakınırlar. Bu genel bir ifade veya sakınma/ kurtulma ümidi olup, asıl Allah'ın kendileri için hidayeti kolaylaştırdığı ve hidayetlerine onay verdiği yani hidayet dilediği kimselerin sakınıp kurtulacağında kuşku yoktur. Çünkü Allah dileyip kolaylaştırmadıkça kimsenin hidayete erip kurtulması mümkün değildir.

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188. Birbirinizin mallarını haksızlıkla yemeyin ve bile bile günahla insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hakimlere aktarmayın.

"**Batıl**" özü itibariyle dayanıksız, içi boş, giden, yok olan şey demektir. "İdlal" ise kovayı kuyuya sarkıtmaya denir (Bkz. 12/Yusuf, 19). Rüşvete de "ihtiyaç ipi" denmiştir. Kovayla su alıp yukarı çekmek nasıl kolay bir iş ise, rüşvetle de zor işler kolayca görülür. Ya da iple kovayı sarkıtmak ne kadar kolaysa kamu görevlisi de, öylece kolayca karar verir, işi bitirir.

Oruçla ilgili hükümlerin anlatıldığı ayetler içinde bu konunun ele alınması anlamlıdır. Kişi meşru yollardan sahip olduğu malını oruçlu iken yemezken, gayr-i meşru yollardan elde ettiği malları, başkasının hak ve servetini yemeyi nasıl düşünebilir! Bu bağlamda zımnen bir hayret (taaccüb) söz konusudur. Oruç yoluyla kişinin kazandığı iffet, başkasının malı konusunda da etkili olmalı, haksız kazanç ve sömürüden uzak durmalıdır. Yemeğe karşı iffet, haksız kazanca karşı da bir engel teşkil etmiyorsa, oruç maksat ve hikmetine göre tutulmuş olmaz.

Toplumsal hayatta mal ve hizmetler tedavül halinde olur. Sürekli dolaşım yani mal ve hizmetlerin el ve yer değiştirmesi zenginliğin önemli sebeplerinden biridir. Nihayetinde ticaret malların el ve yer değiştirmesi demektir. Ancak bunun belli bir temele, meşru bir çerçeveye oturması gerekir. Bir malı bir yerden alıp bir başka yere taşıyan kimse, üretici ile tüketici arasında önemli bir hizmet görür, dolayısıyla malı aldığı fiyatın üzerine bir miktar (kazanç) ek-

lemesi tabiidir. Yine şu veya bu hizmetin karşılığında ücret ödenmesi hizmet için harcanan emek ve hasıl olan fayda dolayısıyla gereklidir. Bu yollardan biri, ayette "rüşvet" olarak ifade edebileceğimiz gayr-i meşru para transferidir

"Batıl yollar"la malların transferi hak edilmemiş bir kazançtır. Bunun hırsızlık, gasp, yolsuzluk, usulsüzlük, rüşvet, zimmete para geçirme, faiz, kumar, görevin kötüye kullanılması, hile, aldatma, torpil-iltimas, kayırma, yetkililerin mevzuatı birilerinin lehine olmak üzere değiştirmesi, emanete ihanet vb. çeşitleri vardır. (Bkz. 4/Nisa, 10 ve 29.)

"Malların hâkimlere yedirilmesi", mevki ve makam sahibi yani elinde yetki olan görevlilerin araya sokularak haksız kazanç elde edilmesini ifade eder. Bu da iki şekilde mümkün olur: Biri, bir başkasının malına el koymak için yetkililere rüşvet vermek veya yolsuzluk yaparak kamu kaynaklarını yağmalamak; diğeri hak edilmiş bir hizmete sahip olmak isterken yetkililere para, mal veya emtia aktarmak. Aslında her iki gayr-i meşru işlemin günümüzdeki ortak ifadesi "yolsuzluk"tur. Şu halde ayette geçen "hâkimler (hükkam)" en geniş manada "kamu otoritesi, karar verme mevkiindekiler, yetkililer" şeklinde anlamak mümkün. "Kişinin malını hâkime yedirmekten menedilmesi", biraz da sahip olduğu yasal hakkını sonuna kadar savunması, işler rüşvetle dönüyorsa buna karşı mücadele etmesi anlamına gelir. Buna göre sorumlu insanlar, sadece rüşvet vermekten kaçınmayacak aynı zamanda rüşvet ve yolsuzluklara karşı mücadele edeceklerdir. Ayetin açık ifadesinin, kanunların ve yargının haksızın lehine olmak üzere suistimal edilmesi, bu amaçla hâkimlere, yetkili kamu otoritesine rüşvet yedirilmesi anlamına geldiğinde kuşku yoktur. Mahkemelerin, yasaların veya hâkimlerin suistimal edilmesi, işlerin sadece hukukun şekline uygun olarak yürüdüğünü ifade eder, ancak bu sonuca bağlanan işlerin hukukun ruhuna uygun olduğu, böylece adaletin tesis edildiği yani hak sahibine hakkının verildiği anlamına gelmez. Hz. Peygamber (s.a.) hükümde ve yönetimde rüşvet alan ve rüşvet veren (ve aracılık eden) kimseyi lanetlemiş (veya ateşte olduğunu söylemiş)tir. (Tirmizi, Ahkâm 9; Müsned, V/279.)

Kamu otoritesi ve görevlisinin hediye alması, ehliyet ve liyakate bakmadan akraba ve yakınlarını, partilisini kayırması (nepotizm), makam ve yetkileri dolayısıyla aynı kapsama girer. Zira hiç kimseye evinde otururken yüklü hediyeler verilmez: Efendimiz, zekât tahsiliyle görevlendirdiği İbnü'l-Lütbiyye'nin vazifesi sırasında kendisine verilen hediyeleri kabul etmesi üzerine öfkelenmiş ve şöyle buyurmuştur: "Annesinin babasının evinde oturmuş olsaydı kendisine böyle hediyeler verilir miydi? Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki herhangi biriniz bu malda hıyanet yaparak haksız bir şey alır-

sa kıyamet gününde o malı böğüren bir deve veya bir sığır yahut meleyen bir koyun şeklinde boynunda taşıyarak getirecektir." (Buhari, Eymân, 3; Hiyel, 15; Müslim, İmare, 26-29; Ebu Davud, İmare, 11.)

Ebu Ümame'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bir kimse din kardeşine herhangi bir konuda aracılıkta bulunur da, o da buna karşılık kendisine bir hediye verir, hediye verilen de hediyeyi kabul ederse çok büyük bir faiz kapısı açmış olur." (Ebu Davud, Büyü', 82. Ayrıca bkz. 5/Maide, 42 ve 62-63.)

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189. Sana, hilalleri (doğuş hâlindeki ayları) **sorarlar. De ki: "O, insanlar ve hac için belirlenmiş vakitlerdir. İyilik** (birr), **evlere arkalarından gelmeniz değildir, ama iyilik sakınan**(ın tutumudur.) **Evlere kapılarından girin. Allah'tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz."**

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber (s.a.)'e 13 soru sorulduğu kaydedilmektedir. Her 13 sorunun da cevabı yine Kur'an tarafından verilmiştir:

1) Kıyametin vakti hakkında (7/A'raf, 187);

2) Kıyametin kopması durumunda dağların durumu hakkında (20/Taha, 105-107);

3) Ruh hakkında (17/İsra, 85);

4) Azap hakkında (10/Yunus, 53);

5) Zülkarneyn hakkında (18/Kehf, 83);

6) Hilaller hakkında (2/Bakara, 189);

7) İnfak (Allah yolunda harcama) hakkında (2/Bakara, 215 ve 219);

8) Haram aylarda savaş hakkında (2/Bakara, 217);

9) İçki ve kumar hakkında (2/Bakara, 219);

10) Yetimler hakkında (2/Bakara, 220);

11) Kadınların ay hali (adet-regl) hakkında (2/Bakara, 222);

12) Ganimetlerin paylaşımı hakkında (8/Enfal, 1);

13) Helaller hakkında (5/Maide, 4.)

Vahidi, bu ayetin Yahudilerin bir ensara "hilal neden incelir, kalınlaşır?" diye sormaları, ensarinin de bunu Efendimiz'e sorması üzerine indiğini belirtir. Ayette geçen "**ehille**", hilal" kelimesinin çoğulu olup ay; mevakit de "mikat"

kelimesinin çoğulu olup belli vakitler demektir. Hacla ilgili olarak hilal, ayın, ihrama girilen yerler, sınır çizgileri de haccın mikatlarıdır. Ay, bazı ibadetlerin vakitlerini tayin etmede vesile olmaktadır. Ayın hacla irtibatlı kılınması "Hac belirli aylar(da)dır" (2/Bakara, 197) ayetiyle bir arada düşünüldüğünde, hac zamanının tayiniyle ilgili olduğu görülür. **Kaffal**, bundan kastın, farz olan hac ibadetinin ancak Allah'ın belirlediği aylarda yapılabileceğini, hac zamanını değiştirmenin mümkün olmadığını göstermek için olduğunu söyler. Araplar Nesie yaparak ayların yerlerini değiştirirlerdi, aynı şeyi hac için de yapmak isteyenler olabilir. Nitekim bazıları, hacdaki izdiham ve zorlukları öne sürerek, senenin değişik aylarında ve birkaç defa hac yapılabileceğini söylemektedirler ki, bunun aslı astarı yoktur. Ebu Müslim, böyle bir teşebbüste bulunmanın, "helali haram, haramı helal yapmak" anlamına geldiğini söyler. Nitekim İbn-i Aşur, hilalle ilgili gelen soru üzerine hac konusuna değinilmesi, hac ibadetinin zamanının değişmeyeceğine işaret olduğunu söyler.

Kelime anlamıyla "**Hac**", kastetmek, bir şeyi sıklıkla ziyaret etmek demektir. İslam dininin beş şartından biri olan Hac, ihram, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, Şeytan taşlama, kurban kesme, Ka'be'yi tavaf, Safa ile Merve arasında sa'y ve saçları kesmeden müteşekkil bir ibadettir.

"Hacca gitmek isteyen acele etsin" (Ebu Davud, Mensaik, 6.) "Allah'ım gösterişe düşmeden ve ün kazanma amacı gütmeden Hac yapmak istiyorum." (İbn-i Mace, Hn. 2890.) "Hacca ve umreye giden kişiler insanların Allah'ın huzuruna çıkarılmış temsilcileridir. Onlar dua etseler, Allah dualarını kabul eder. Bağışlanmalarını dileseler onları bağışlar." (İbn-i Mace, Hn. 2892.)

Hac kadınlar için silahsız ve kıtalsiz cihaddır. "Kadınlar için cihadın en güzeli şartlarına göre Hac yapmaktır." (Buhari, Hac, 4.)

"**İyilik** (birr), **evlere arkadaşlarından gelmeniz değildir, ama iyilik sakınan**(ın tutumudur.) **Evlere kapılarından girin. Allah'tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz**" "Birr"le ilgili 177. ayette bilgi verilmişti. Burada terimin farklı versiyonuna, evlere girip çıkma adabına işaret edilmektedir. Evlere giriş kapısından girilmesi normal olan davranıştır. Eski Araplar, işleri yolunda gitmediğinde bunu uğursuzluk sayar ve evlerine arka kapıdan girer, hatta bunu bir sene sürdürürlerdi. Bazılarına göre ise hac ve umrede ihramlı iken evlerine kapıdan girmezlerdi. Uğursuzluk telakkisi başka kültürlerde, başka şekillerde veya semboller çerçevesinde görülür. Ayet, bu şekilde davranmanın insana herhangi bir iyilik veya yarar sağlayamayacağına işaret eder. İyilik ve hayır, Allah'ın gösterdiği istikamette hareket etmek, gerekeni yapmak ve sonucu Allah'tan beklemektir. İslam dininde uğur veya uğursuzluk yoktur. Bu

hurafe, temelsiz, boş bir inanç telakki edilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.) "Ne sirayet vardır ne uğursuzluk" (Buhari, Tıb, 19.) buyurmuştur. Uğursuzluk vehmine kapılan insanlar kınanır (27/Neml, 47.)

Bunun yanında ayet, normal şehir hayatında mahremiyetin korunması, ilişkilerin belli bir zarafet ve kurallar dâhilinde sürdürülmesi, evlere geliş güzel ve habersiz değil, haberli olarak ve izin isteyerek girilmesine vurgu yapar ki, medeniyet insan ilişkilerinin incelmesi, nezaket ve kibarlık zemininde sürmesi demektir.

Başka bir tefsire göre "evlere kapıdan girme"nin mecazi anlamı bir hedefe ulaşmak isterken doğru ve meşru yol ve yöntemin kullanılması anlamına gelir. Nasıl evlere pencereden veya bacadan girmek yanlış bir yol ise, bir tezi, bir iddiayı ortaya atıp savunur veya bir maksada ulaşmak isterken argümanların sağlam, delillerin yerinde, akli muhakeme ve mantıksal tutarlılığın yerli yerinde olması gerekir (Razi). Kasımi'ye göre, ayetin hilalin kozmik durumunu Hz. Peygamber (s.a.)'e sormanın yerinde olmadığını, bu soruyla yanlış kapı çalındığını bildirdiğini söyleyenler de vardır.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ
أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ
﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ
فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾
الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ
فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ
الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ
وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

190. Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın, (ancak) **aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez.**

191. Onları, bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar, size karşı

savaşıncaya kadar siz, Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa siz de onlarla savaşın. Kâfirlerin cezası işte böyledir.

192. **Onlar,** (savaşa) **son verirlerse** (siz de son verin); **şüphesiz Allah, bağışlayandır esirgeyendir.**

193. (Yeryüzünde) **Fitne kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur.**

194. **Haram ay, haram aya karşılıktır; hürmetler** (de) **karşılıklıdır. Öyleyse kim size saldırırsa, onun saldırdığı gibi siz de ona saldırın. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki Allah, muhakkak ki korkup-sakınanlarla beraberdir.**

195. **Allah yolunda infak edin ve kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik** (ihsan) **edenleri sever"**

"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın, (ancak) **aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez."**

Bu ve devamı dört ayet hem devletler hukuku hem savaşın meşruiyeti ve uyulması gereken ahlaki ilkeler, bağlayıcı hukuki kurallar bakımından önemli hükümler vaz'etmektedir.

İbnül Esir ve **Taberi** gibi müfessirler, Tabiin bilginlerine dayanarak **"sizinle savaşanlar"**dan maksadın "sizinle savaşabilecek durumda olanlar"ın kastedildiğini, dolayısıyla çocukların, kadınların, yaşlıların ve din adamlarının savaş kapsamı dışında olduğunu söylemektedirler. İbn-i Abbas, çok daha ilginç bir görüş beyan ederek "Müslümanlara barış önerenler veya savaşmaktan vazgeçenler"in de savaş dışında tutulması gerektiğini söyler. Bazı fakihler, savaşı başlatan taraf olmayı "haddi aşmak" olarak görmüşlerdir. Esasında Nisa, 90; Tevbe, 4 ve Mümtehine, 8. ayetler bu hususu teyit etmektedirler. Şu var ki, her ne kadar genel teamül açısından çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve din adamları savaşmıyorsa ve bundan dolayı savaş dışında tutuluyorsa da, eğer savaşta fiilen yer alıyorlarsa ve bulundukları pozisyon itibariyle savaş misyonları varsa, o zaman "sizinle savaşabilecek durumda olanlar" arasında yer aldıklarından onlarla da savaşılır. Mesela kadınların ordu içinde asker olarak görev almaları gibi. Buna ileride daha geniş olarak değineceğiz.

Mizan'ın sahibi Tabatabai'ye göre ise bu ayet, Hac, 39-40 ayetleri gibi bir vasfı değil, bir durumu, fiili bir hali ifade etmektedir. İbn-i Abbas, Ömer bin Abdülaziz ve Mücahid, bu ayetin muhkem olduğunu söylemişlerdir. Ayetin ilk işaret ettiği husus, Müslümanların durup dururken savaş çıkarmayacakları

konusuna işaret etmektedir. Savaşın en önemli ve meşru sebeplerinden biri saldırıya uğrama ve saldırıyı püskürtme zaruretinin ortaya çıkmış olmasıdır.

Sabuni, ilginç bir noktaya dikkat çeker: Kur'an-ı Kerim'de kıtal veya cihat lafızları daima "fi sebilillah" kelimesiyle beraber gelir. Bu da savaştan maksadın yüce ve şerefli bir maksat olduğunu gösterir ki, bu da "Allah'ın ismini yüceltmek"tir; yoksa toprak işgali, ganimet, salt dünyevi-politik hâkimiyet, siyasi nüfuz, yandaş rejimler kurmak, sömürü, yağma, emperyalist yayılma, tabii kaynakların, stratejik bölgelerin ele geçirilmesi değildir.

Beşeri hayatın ve genel geçer dünya halinin bu ideal-politik çerçevede değil de, kimin fırsatını ele geçirmesi durumunda başkasının aleyhinde avantaj elde etmesi demek olan reel-politik çerçevede cereyan ediyor olması, bu ahlaki ilkenin unutulmasını, rafa kaldırılmasını gerekli kılmaz. İlke ideal-politiktir, güvenlik ve zaruretler reel-politiktir. Müslümanların tutum ve davranışlarında ideal-politik belirleyici, reel-politik etkileyici faktörler olarak rol oynar. İslami hükümlere uygun olan bir tutum, ideal politikten esasa ilişkin ödünler vermeden reel politiğin gereklerini yerine getirmeye çalışmaktır.

Ebu Musa, Hz. Peygamber'e "Allah yolunda savaşanın kim olduğu"nu sorar. Şu cevabı alır: "O, Allah'ın kelimesinin en yüce ve yüksek olması (İ'lay-ı Kelimetullah) için savaşan, gösteriş ve kahramanlık için savaşmayan kimsedir" (Buhari, Cihad, 15). Kavim asabiyeti, salt bencil ulusal/milli çıkar veya şöhret uğruna yapılan savaşlar "haddi aşma" kapsamına girmektedir. İslam tarihinde salt "İlay-ı Kelimetullah" dışında sebeplerle (ganimet, iktidar vb. amaçlarla) savaşılmış olması, başkalarının topraklarının alınması İslam'ın vaz'ettiği bu yüce ahlaki ilkeye halel getirmez.

"Aşırı gitmek-haddi aşmak" savaşın belirlenmiş hukukunun ihlal edilmesidir. Ayette geçen "ta'tedu" "i'tida"dan türeme olup sınırın dışına çıkmayı ifade eder. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Allah yolunda savaşın, Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın. Savaşın, ama yağmacılık yapmayın, verdiğiniz sözü tutun ve işkence etmeyin. Çocukları ve kilise mensuplarını öldürmeyin" (Müslim, Cihad, 2; Tirmizi, Diyat, 14). Peygamber Efendimiz (s.a.), kesin bir dille savaşta kadınlar, çocuklar, yaşlılar, özürlüler, rahipler (din adamları) ve çiftçilerin öldürülmeyeceğini belirtmiştir (İmam Malik, Muvatta, Cihad, 9-10; İbn-i Mace, Cihad, 30; Ebu Davud, Cihad, 111-112; Darimi, Siyer, 25). Bu altı insan grubu bugünkü tabirle "siviller"i ifade etmektedir ve kesin olarak savaşta müdahil bir rol üstlenmedikleri sürece öldürülemezler, hedef olarak seçilemezler.

Hadis kaynaklarında yer alan bir kayda göre, Efendimiz'in katıldığı bir savaşta bir kadın ölü bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınlarla ço-

cukların öldürülmesini yasakladı. (Buhari, Cihad, 147; Müslim, Cihad, 24.) Hz. Peygamber meşru ve adil bir savaşta takip edilecek hukuki ilkeleri belirlemiş, bunlara uyulmasını emretmiştir: "Besmele ile yola çıkınız, Allah'ı inkâr edenlerle Allah yolunda savaşınız; savaş sırasında haddi aşmayınız, yapılan anlaşmaları bozmayınız, düşmanın muhtelif organlarını keserek işkence yapmayınız, çocukları ve manastırlarda ibadet edenleri öldürmeyiniz." (Müslim, Cihad, 3; Müsned, I, 300.)

"-Allah'ın adıyla gazaya çıkınız, Allah'ı inkâr edenlerle savaşınız, gaza ediniz, ihanet etmeyiniz, ganimet malını çalmayınız, ahdi bozmayınız, kulak burun kesmeyiniz, çocukları öldürmeyiniz. Müşrik olan düşmanınla karşılaştığın zaman onları üç şeyden birine davet et, hangisini kabul ederlerse sen de kabul et, onlardan elini çek: Onları İslam'a davet et. Kabul ederlerse sen de onların Müslümanlığını kabul et ve onlardan elini çek. Ve onları, yurtlarını bırakıp göçmenlerin yurduna gitmeye davet et, bunu yaptıkları takdirde göçmenlere uygulanan hükümleri kendilerine de uygulanacağını söyle. Bunu kabul etmezlerse Müslüman bedeviler gibi olacaklarını, Allah'ın mü'minlere uygulanan hükümlerini kendilerine uygulanacağını, ancak Müslümanlarla birlikte savaşa katılmadıkça ganimet alamayacaklarını söyle. Bunu kabul etmezlerse cizye vermeyi teklif et. Kabul ederlerse onlardan cizye al, başka bir şey yapma: Bunu da kabul etmezlerse Allah'tan yardım dile ve onlarla savaş. Bir kale halkını kuşattığın zaman onlar, kendilerine Allah ve Resulü'nün zimmetinin (eman, güvenlik) tanımanı isterlerse onlara bunu tanıma, fakat sen kendin ve adamların adına onlara can güvenliğini tanı. Çünkü senin ve adamlarının verdiği garantiden caymak Allah ve Resulü'nün garantisinden caymandan daha hafif olur. Onlar senden Allah'ın hükmünü kendilerine uygulamanı isterlerse bunu kabul etme, fakat kendi hükmünü uygula. Çünkü sen, Allah'ın onlar hakkındaki hükmünü doğru bir biçimde uygulayıp uygulamayacağını bilemezsin" (İbn-i Mace, Cihad, 38; Tirmizi, Diyat, 14, Siyer, 47; Muvatta, Cihad, 11; Müsned, II, 524).

Diğer bir hadis şöyle: "Allah adıyla ve Allah rızası için savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın, gaza edin fakat ganimete ihanet etmeyin, haksızlıkta bulunmayın, ölülerin vücutlarına sataşıp burun ve kulaklarını kesmeyin, çocukları öldürmeyin. Müşrik düşmanlarla karşılaşınca onları önce üç şeyden birine çağırın. Bunlardan birine cevap verirlerse onlardan kabul et ve onlara dokunma. Önce İslam'a davet et. İcabet ederlerse hemen kabul et ve onlardan elini çek." (Müslim, Cihad, 3; Tirmizi, Siyer, 48; Ebu Davud, Cihad, 90.) Bu vb. hadisler, ilgili ayetlerle birlikte savaşta takip edilecek hükümleri, hukuki kuralları içermektedir. Fıkıh kitaplarında konuyla ilgili geniş bilgiler bulmak mümkündür.

Savaş, iki topluluk arasında baş gösteren anlaşmazlığın düşmanlığa dönüşmesi durumunda ortaya çıkar. Bir kere savaş ortamı doğdu mu, taraflar birbirlerine aşırı biçimde zarar vermeye çalışırlar. Ancak İslam dini, yine de bu aşırılığa hoş gözle bakmaz ve son derece yüksek bir ahlaki ilkeye uyulmasını tavsiye eder: "*Bir topluluğa olan kininiz sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin*" (5/Maide, 2). Libya'nın efsanevi kahramanı Ömer Muhtar, askerleri düşman genç bir teğmeni öldürmeye kalkıştıklarında onlara mani olur. Askerleri "Fakat onlar da bizim çocuklarımızı, kadınlarımızı, yaşlılarımızı öldürüyorlar" diye itiraz edince şu cevabı verir: "Onlar bizim öğretmenlerimiz değildir." Ömer Muhtar'ın öğretmeni Efendimiz (s.a.)'di. (Bkz. 4/Nisa, 91; 9/Tevbe, 36 ve 22/Hac, 39.)

Razi'ye göre "Müslümanlarla aralarında anlaşma bulunan kimseler"le de savaş yasaklanmıştır. Müslümanlar akitlerine, ahitlerine sadıktırlar; durup dururken tek taraflı olarak verdikleri sözü çiğnemezler. Bir anlaşma (akid veya muahede) ya süresini tamamlar veya karşı topluluk tarafından tek yanlı olarak çiğnendiğinde geçerliliğini kaybeder. Bu durumda Müslümanların diledikleri gibi tutum alma hakları doğar. "Anlaşmalılarla savaş, onlara tuzak kurarak, haber vermeden ansızın saldırmak"tır ki, bu da "haddi aşma" olarak düşünülebilir. Bütün bunlar gösteriyor ki, düşmana veya saldırgana misliyle mukabelede bulunmak bir hak olsa da, bu hak mutlak değil, mukayyettir.

Dikkat çekici bir husus da şu ki, "**Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez**" demektedir. Bir yandan saldırıya izin verilmiş, öte yandan saldırgan yerilmiştir. Çünkü saldırı, bir saldırıya karşılık olmadığı sürece kötülüktür. İzin verilmesinin sebebi, zillete düşmemek, tahakküm altına girmemek, kendini sömürtmemek, başka bir inanç ve yaşama biçimine zorlanmamak; zorba, kibirli, baskıcı, tamahkâr ve mütegallibe güçlere hadlerini bildirmektir.

"Onları, bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar, size karşı savaşıncaya kadar siz, Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa siz de onlarla savaşın. Kâfirlerin cezası işte böyledir. Onlar, (savaşa) **son verirlerse** (siz de son verin); **şüphesiz Allah, bağışlayandır esirgeyendir."**

Savaş halinin başlaması, bütün diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle; başka bir ifadeyle müzakere, konuşma, sıcak çatışmanın önüne geçme gibi bilumum ihtimallerin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkar. Böyle bir durumda artık savaşmaktan başka çare kalmamıştır ve elbette düşman askerleri bulundukları yerde öldürülecektir. Siz öldürmeseniz onlar sizi öldürecektir. Bu artık genel taarruz halidir; söz konusu durum savaşı bitiren bir kararın alınması veya bir

anlaşmanın imzalanmasına kadar sürer. Savaş hali başka, normal zamanlardaki ilişkiler çerçevesi başkadır.

Bu ayetten, Müslüman olmayanların her ne durumda olursa olsunlar veya sırf Müslüman olmadıkları için öldürülecekleri anlamı çıkarılmaz. Barış asıl, savaş arızidir. Hiç kimse inancından, farklı yaşama biçiminden dolayı öldürülemez. Bu da başkalarını inancından vazgeçirip İslamiyet'i güç kullanmak yoluyla kabul ettirmeyi hedefleyen savaşın meşru olmadığını gösterir. Nitekim "**Onlar,** (savaşa) **son verirlerse** (siz de son verin)"denilmiştir ki, bunun anlamı sürgit savaş söz konusu değildir. "**Son vermek**" fiili savaş, düşmanlık ve saldırganlığın sona erdirilmesidir. Bundan sonra savaşı sürdürmenin veya her inanmayan veya düşman olan hakkında ölüm fermanı çıkarmanın anlamı yoktur. **Derveze**'nin de işaret ettiği üzere, Peygamber Efendimiz (s.a.)'in barış öneren, tarafsız davranan veya savaş meydanlarından çekilen müşriklerle savaştığı veya savaşı emrettiği; barış önerenleri geri çevirdiği ya da savaş sırasında olsa bile eman dileyenin emanını kabul etmediği vaki değildir. Peygamber (s.a.)'in savaşlarından anlaşılan şu ki, savaşın bilinen meşru sebepleri, bir saldırıya karşılık vermek; bir saldırının öcünü almak; bir eziyeti, zararı bertaraf etmek; hainice bir tutumu cezalandırmak; azgınlaşan grupları yola getirmek; dökülen Müslüman kanı için misillemede bulunmak; İslam'a çağrı özgürlüğünü güvence altına almak; dine giren insanların can, mal ve namus güvenliklerini sağlamak; anlaşmaları bozanları cezalandırmak; düşmanlara destek verenlere, Müslümanların aleyhinde komplo kuranlara hadlerini bildirmektir. (Bkz. 47/Muhammed, 4/6.)

Modern Arapların "kültür" kelimesine karşılık olarak buldukları "sekafe" ayette ince, detaylı, hünerli bir araştırma yapmak, iz veya tarla sürmek, bulup çıkarmak demektir. Bu da, "düşman" kategorisindedir diye her önüne gelen gayrimüslimin öldürülmeyeceğini ima etmektedir. Genel bir savaş hali ortaya çıktığında savaşan askerlerin; savaşta etkin rol oynayanların ve Müslümanlara karşı uzlaşmaz bir kin ve husumet içinde olan aktif kişilerin bulunup çıkarılması ve onların öldürülmeleri belki de çok daha fazla insanın öldürülmesinin önüne geçer. "Sekafe" aynı zamanda suçsuz ve masum insanların da özenle tespit edilmesini, bulup araştırılmasını ve savaşın zararlarından uzak tutulmasını gerektirir.

Geçmişte bazı ordular önüne çıkan herkesi barbarca öldürüyor, her yeri yakıp yıkıyorlardı. Tarihçiler, Moğolların Bağdat'a girerken taş üstüne taş bırakmadıklarını yazmaktadır. **İbn-i Kesir**, "Bugün yerin altı üstünden daha hayırlıdır" demişti. Gelişmiş silah teknolojisini kullanan modern ordular da

şehirleri, yerleşim birimlerini yerle bir etmekte, hiçbir şekilde sivillerin korunmadığı bu savaşlarda on binlerce, milyonlarca masum insan hayatını kaybetmektedir. Hatta insansız hava uçaklarıyla (İHA) oturdukları merkezden bir tür insan avı safariler düzenlemektedirler. Geleneksel toplumlarda savaşlar savaşan ordular arasında ve şehirler, yerleşim birimleri dışında olurdu. Modern savaşlarda doğrudan milyonlarca masum sivilin yaşadığı şehirleri hedef almaktadır. Ayet, yaş ile kurunun bir arada yanmamasını emretmektedir. Amaç mümkün oranda çok sayıda insan öldürmek değil, tam aksine mümkün oranda az sayıda insan zayiatıyla maksadın hâsıl olmasını sağlamaktır.

Savaşın ilk meşruiyeti yapılanlara misliyle mukabelede bulunmaktır. Nasıl Müslümanlar kendi yurtlarından çıkmaya, sürülmeye zorlanıyorlarsa, güçleri yettiği takdirde onlar da düşmanları yurtlarından çıkarmaya, sürmeye çalışabilirler.

Mekke ve Medine bütün Müslümanların yurdudur. Ve her ikisi haram bölgedir. İslam güçlendikten sonra, bu bölgeye mahsus olmak üzere müşrikler ve başka dinden olanlar buradan çıkarıldı. Peygamber Efendimiz (s.a.) bunu yaparken şöyle buyurdu: "Arap Yarımadasında iki din bir arada bulunamaz" (Muvatta, Cami (Medine), 19). Hemen hatırlatmak gerekir ki, bu sadece söz konusu iki kutsal şehirle ilgili özel bir hükümdür. İslam hâkimiyetinin altında olan başka hiçbir yerde hiç kimse inancını değiştirmeye veya inancından dolayı yurdunu, yaşadığı yeri terke zorlanamaz. Tarihte de gözlendiği üzere bu iki kutsal şehir dışında Müslümanlar ile Müslüman olmayan sayısız din ve inanç mensubu topluluklar bir arada yaşamış, Müslümanlar ne resmi ne sivil düzeyde başkalarının inançlarına müdahalede bulunmamış veya onları kendi yurtlarından sürmeye kalkışmamışlardır. İslam bakış açısından etnik ve dini arındırma suçtur.

Ayet, salt Mekke ve Medine ile ilgili özel bir düzenleme olarak düşünülmese dahi, sonuç itibariyle Müslümanlara karşı savaş açılması veya yurtlarından sürülmesinin önemli sebeplerinden biri, Müslümanların inançlarına göre yaşama ve dinlerinin doğrularını tebliğ etme özgürlüklerinin ellerinden alınmasıdır. İşte bu "fitne"nin ta kendisidir. Bir Müslüman'ın dininden vazgeçirilmesi, üzerine baskı kurulması; dinine aykırı konuşmaya veya yaşamaya zorlanması "**öldürmeden beter bir fitne**"dir. (Bkz. Bakara, 217; 8/Enfal, 39).

"**Öldürmeden beter olan fitne**" zamanında ne yapmalı? Bu noktada üzerinde durmamız gereken "fitne"nin bireysel ve toplumsal ahlaki olgunlaşmanın çetin yolu olan "ateşin içinden geçmek" olan manası değil birliği tehdit eden ayrışma, insanların birbirini şeytanlaştırıp nefret objesi haline getirmesi ve bunun doğal sonucunda vukua gelen "iç karışıklık ve çatışma hali"dir.

Hadisler fitnenin bu versiyonuyla ilgili bize önemli bir perspektif vermektedir: "Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler var. Kişi o fitnelerde mü'min olarak sabahlar, akşama kâfir olur; mü'min olarak akşamı bulur, sabaha kâfir çıkar. O fitnede oturan, ayakta durandan hayırlıdır. Yürüyen, koşandan hayırlıdır. Öyleyse yaylarınızı kırın, kirişlerinizi parçalayın, kılıçlarınızı da taşa vurun. Sizden birinin evine girerlerse Adem'in iki oğlundan hayırlısı olsun (ölen olsun, öldüren değil)." (Ebu Davud, Fiten 2; Tirmizî, Fiten 33) Ebu Davud, "koşandan" kelimesinden sonra şu ziyadeyi kaydetmiştir: "Yanındakiler, 'Bize ne emredersiniz (ey Allah'ın Resulü)?' diye sorunca 'Evinizin demirbaşları olun!' buyurdu."

Şu hadis de "fitne"nin sebepleri hakkında bilgi verir: Ebu Ümeyye eş-Şa'bânî, Ebu Sa'lebe'ye, Maide 105. ayetin anlamını sorar: "Ey iman edenler! Üzerinizdeki yükümlülük kendi nefislerinizdir. Siz doğru yola erişirseniz, sapan size zarar veremez. Tümünüzün dönüşü Allah'adır. O, size yaptıklarınızı haber verecektir." Ebu Sa'lebe şöyle der: "Gerçekten bunu iyi bilen birine sordun. Ben aynı şeyi Resûlullah'a sormuştum: Demişti ki: "Ma'rufa (iyiliğe) sarılın, münkerden (kötülükten) kaçının! Ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir heva, tercih edilen dünyalık görür, rey sahiplerinin kendi reylerini beğendiklerini müşahede edersen o zaman kendine bak, insanlarla uğraşmayı bırak. Zîra (bu safhaya gelince) arkanızda sabır günleri var demektir. O günler avuçta ateş tutmak gibidir. O (sıkıntılı) günlerde, sizin kadar amel yapabilen bir kimseye elli kişinin ecri verilecektir." (Ebu Davud, Melahim 17; İbn-i Mace, Fiten 21) Hadis-i şeriften anladığımıza göre "cimrilik, istifçilik, hırs, tamah, dünyaya tutkuyla bağlanmak ve yöneticilerin ehil ve bilgili kimselere danışmadan keyiflerince karar vermeleri" fitneye yol açar.

Allah'ın Elçisi, "fitne zamanı"nda Ebu Zer'e şöyle davranmasını öğütler: "Eğer kılıcın parıltısının seni şaşırtacağından korkarsan elbisenin kenarıyla yüzünü ört. Gelen hem senin günahınla hem de kendi günahıyla dönsün!" (Ebu Davud, Fiten, 2; İbn-i Mace, Fiten, 10) Bu hadisten şu sonuçlar çıkarılmıştır: "Kılıcın parıltısının galebe çalması", kılıcı kullanmaktan kinayedir yani kılıcını kullanma. "Elbisenin kenarıyla yüzünü örtmek", düşmanı görüp korkmamak demektir. Yani "Onlar seninle savaşsa da sen savaşma!" Bu durumda gelenler "seni öldürmüş olmanın günahı ve diğer günahlarıyla dönerler" mânası anlaşılır.

Adem aleyhisselamın "iki oğlundan hayırlısı" Habil'dir. Kardeşi Kabil, onu öldürmek istediğinde; "Sen beni öldürmek için elini bana kaldırsan da ben seni öldürmek için elimi sana kaldıracak değilim. Çünkü ben, âlemlerin Rabb'inden

son verirler. Biri gelip, yukarıdaki ayeti okuyarak Abdullah ibn-i Ömer'e niçin cihada çıkmadığını sorar. O da şu cevabı verir: "Biz Allah'ın Resulü döneminde savaştık, Müslümanlar azdı. Bir kimse dini konusunda deneniyor, ölüyor veya işkenceye maruz kalıyordu. İslam güçlendi ve sonunda fitne ortadan kalktı" (Buhari, Tefsirü'l-Bakara, 29).

Ancak yine de bu, Müslümanların işlerinin tümüyle bittiği, rehavete düşecekleri anlamına gelmez. Bu durumda da "zalimler"e karşı tutum almaya, onları hak ve hukuk ihlallerinden vazgeçirmeye, adaleti tesis etmeye devam edeceklerdir. Zulmün farklı türleri vardır; siyasi, iktisadi, sosyal haksızlıklar, eşitsiz gelir bölüşümü, aşırı yoksunluk, kaynakların adil olmayan paylaşımı birer zulümdür. Düşmanlık zalimlere ve zulme karşı süreklidir ve adalet tam olarak tesis edilinceye kadar bu tutum devam eder.

"Haram ay, haram aya karşılıktır; hürmetler (de) **karşılıklıdır. Öyleyse kim size saldırırsa, saldırdığı gibi siz de ona saldırın. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki Allah, muhakkak ki korkup-sakınanlarla beraberdir."**

"**Hurumat**" "hürmet"in çoğulu olup, saygı gösterilmesi gereken veya saygınlığının ihlal edilmesi, çiğnenmesi kesin olarak yasak olan şeydir. Haram ay, haram bölge (Mescid-i Haram) bu kapsama girer.

İbn-i Abbas, Mücahid ve Dahhak'ın bildirdiğine göre, Hz. Peygamber Hudeybiye yılında (Hicretin 6. yılı Zilkade ayı) umre yapmak için Medine'den çıktı. Mekkeliler buna engel oldular; onunla şimdilik geri dönüp gelecek sene umre yapmasını istediler. Mekke'yi üç gün boşaltmayı da kabul ettiler. Peygamber Medine'ye geri döndü, ertesi yıl Zilkade ayında Mekke'ye gitti, umresini yaptı. Ayet, bu olaya işaret ederek "**haram ayın haram aya karşılık**" olduğunu belirtir. Haram aylar, savaş halindeki olan taraflar açısından ateşkes gerektirir. (Bkz. 9/Tevbe, 36; Müsned, III, 345.)

Ancak hemen devamında genel bir kural vaz'eder: "**Hürmetler karşılıklıdır**" Yani düşman bazı önemli kuralları ihlal edecek olursa, Müslümanlara da bu kuralları ihlal etme hakkı doğar. Nitekim açıklayıcı mahiyette ayet "**öyleyse kim size saldırırsa, saldırdığı gibi siz de ona saldırın**" der. Bu, "misliyle mukabelede bulunma (Mukabele-i bilmisil)" kuralıdır. Müslümanlar, durup dururken kabul edilmiş bir kuralı ihlal etmezler, bir hukuk ilkesini çiğnemezler; mesela asla haram ayda ve haram bölgede saldırı yapmazlar, ama kendilerine karşı bir saldırı yapılırsa, elbette buna karşılık verirler. Bu, misliyle mukabelede bulunma hakkı doğurur.

Burada "kısas" kelimesinin kullanılmış olması anlamlıdır. Bu çerçevede "kısas" eşitlik, denklik demektir ki, bulunacak mukabele mutlaka misli kadar

olmalı, hiçbir şekilde fazla olmamalıdır. Nitekim Nahl, 126. ayette "**Eğer bir ceza ile karşılık verecekseniz, ancak size verilen cezanın misliyle karşılık verin**" buyrulmaktadır.

Çünkü Müslümanların en bariz vasıflarından biri Allah'tan sakınıp korkmaları, takvadan ayrılmamalarıdır. Haddi aşmak haksızlık, aşırılık ve takvaya aykırılıktır. Haddi aşmadan davranacak olurlarsa, bilecekler ki Allah daima onlarla beraber olacaktır.

Ancak burada önemli bir soru vardır, o da şudur: Misliyle mukabele her zaman geçerli bir kural mı? Kısas söz konusu olduğunda İslam bilginleri, katilin maktulü öldürdüğü şekilde ve araçlarla öldürülmesi gerektiğini söylemiş, ama yine de bazı istisnalar getirmişlerdir. Söz gelimi maktulün eşcinsel bir ilişkiye maruz bırakılması veya şarap içirilerek, ya da ateşte yakılarak öldürülmesi durumunda, onun katiline aynı yöntemler uygulanır mı? Ateşte yakma konusunda Hz. Peygamber (s. a.): "Ateş ile ancak Allah azap eder" buyurmuştur (Buhari, Cihad, 149; Tirmizi, Siyer, 20).

İbnü'l-Arabi, "Kısasın misli misline olması gerekir. Ama bu işkence sınırına ulaşacak olursa, iş kılıca havale edilir" demiştir. İşin kılıca havale edilmesi demek, işkence ve eziyet olmaksızın en kestirme yoldan hükmü infaz etmek demektir. Elbette ceza hukukunun önemli bir konusu olan kısas, bireyler veya sivil gruplar tarafından değil, meşru kamu otoritesi tarafından yerine getirilir.

Bu örnekler yani işkence, eşcinsellik veya şarap içirilerek öldürülen birine misliyle ceza verilmeyeceğine dair hüküm, Müslümanların misliyle mukabeleyi her durumda misli misline uygulayamayacağını gösterir. Yine bunun gibi, mesela düşmanın Müslüman kadınlara tecavüz etmesi Müslüman askerlere düşman kadınlarına tecavüz etme hakkını vermez. Düşman ahlak ve hukuk dışı yollara başvuruyorsa, Müslümanlar ahlak ve hukuk dışı yollara başvuramaz. Masum insanların, sivillerin şu veya bu amaçla öldürülmeleri hükmü de böyledir. Kısaca Müslümanların uğradığı saldırılara misliyle cevap vermeleri haklarıdır, ama bazı kuralları ihlal edemezler.

"Allah yolunda infak edin ve kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik (ihsan) **edenleri sever".**

İnfak, yararlı şeyler için mal ve paranın harcanmasıdır. Parasını meşru olmayan yollarda harcayana "malını infak etti" denmez, çarçur etti, heba etti denir. En yararlı harcama yolu Allah'ın yoludur. "Yol" dindir, Allah'ın yolu, Allah'ın dinidir. **Razi**, cihat, hac ve umre, yakınlara yardım, hatta kişinin ailesine ve çocuklarına harcamasını da bu kapsama sokar.

Ancak buradaki infakın öncelikle, meşru ve adil bir savaşın finansmanı

için gerekli olan mali kaynağın temin edilmesi ve bunun mü'minler tarafından karşılanması olduğunu söylemek mümkün. Nasıl "Allah yolunda savaş" emrediliyorsa, bunun tahakkuku için "Allah yolunda infak" da emredilmektedir. Başka bir ifadeyle mali destekten yoksun bir savaş kaybedilmeye mahkûmdur. Kaybedilen bir savaş beraberinde bağımlılığı, zilleti ve sömürüyü getirir.

Müslümanlar, gerektiği zaman cihattan ve infaktan kaçınırlarsa, güvenliklerini kendi elleriyle tehlikeye atmış olurlar. "Tehlüke" "helak (yıkıma uğramak)" ile aynı anlama gelir. İnsanın nerede olduğunu bilemediği halde yol alması anlamına gelir. 22/Hac, 10 ve 42/Şura, 30. ayetlerde olduğu gibi, "ellerinizle"den maksat, kişilerin bizzat kendileridir. Yani kişi kendi kendini tehlikeye atabilir.

Bu çerçevede düşünüldüğünde, cihadın, tebliğin, ibadetin, başka bir ifadeyle İslami hayatın yaşanması, sürdürülmesi ve yayılması için gerekli olan aktif her işin terkedilmesi; dünya hayatı sevgisi, salt kazanç, servet tutkusu kişinin kendini tehlikeye atmasıdır. İstanbul'un muhasara altına alındığı sırada bir sahabenin açıktan Rumlara saldırması üzerine, bazıları bunun "kendini tehlikeye atmak olduğu"nu söyleyince, Ebu Eyüp el Ensari şöyle dedi: "Medine'de İslam ve Müslümanlar güçlenip üstün duruma geçince biz dedik ki '-Ey Allah'ın Elçisi, biz artık mallarımızın başına dönelim.' Bunun üzerine bu ayet indi." (Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'an, 3; Ebu Davud, Cihad, 22). Bu yukarıda aktarılan haberle çelişiyor görünse de hakikatte, tehlikenin varlığı söz konusu ise savaş durumu da söz konusu demektir. Müslümanlar kendi güvenliklerinden yana herhangi bir kuşku içinde değillerse, bir tehdit algılamıyorlarsa savaş için savaşmazlar. Savaş bigayrihi olarak meşrudur, yoksa liaynihi için değil.

Nu'man bin Beşir'den gelen bir bilgiye göre, ayet, "Günah işleyip bağışlanmayacağına inanan yani Allah'tan (Allah'ın rahmetinden) umudunu kesen kimse"ye işaret etmektedir.

İnfak emredilen bir ibadet olmakla beraber, ölçülü olması makbuldür. Allah yolunda infak, savaşın gerektirdiği mali fedakârlığın yerine getirilmesine işaret eder. Ancak genel anlamında infak, yoksulların korunması, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın gereği olarak yerine getirilmesi gereken önemli bir ibadettir. Bunun da belli bir çerçevede yerine getirilmesi icap eder. Aşırı cimrilik gibi, aşırı harcama da iyi değildir: "Onlar infak ettiklerinde ne israf eder ne tamamen kısarlar" (16/İsra, 29 ve 25/Furkan, 67). İnfak olmadığı zaman, toplumsal huzursuzluklar artar, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum büyür ve böylelikle beşeri/toplumsal hayat "tehlike" altına girer. Tarihteki sınıf savaşlarının neredeyse hepsi, gelir düzeyi yüksek kesimlerin son derece zor şartlar içinde yaşayan geniş kitlelere karşı umursamaz tutumları sonucu ortaya çıkmıştır.

"İnfak ve sadaka"yı yoksulların bitmez tükenmez acılarına, geçici rahatlık veren bir pansuman şeklinde değil, gelir adaletsizliğini düzeltici temel politikaların kamu otoritesi tarafından hayata geçirilmesi şeklinde anlamak ve uygulamak gerekir. Efendimiz (s.a.)'in Yemen'e vali gönderdiği Muaz bin Cebel'e zekât tahsil etmesini emrederken "Onların zenginlerinden alınır, yoksullarına iade edilir (tu'hazu min ağniyaihim ve türaddu ila fukaraihim)" şeklinde kullandığı ifade, zekâtın yoksul kesimlere satın alma, iş piyasasına katılma, üretici olma gücünü kazandırıp gelir adaletsizliğini düzeltmek olduğunu gösterir. O halde bu sosyo-ekonomik politikaların esasını teşkil eden temel kural hükmündedir.

"İhsan" savaşın da infakın da gerektiği zamanda, gerektiği yerde ve gerektiği miktarda yapılmasıdır. Her şey bir ölçüye göredir. İslam, müntesiplerinden bir denge içinde hareket etmelerini ister, çünkü İslam'ın kendisi denge ve itidal dinidir. Savaş gerekiyorsa savaş, barış gerekiyorsa barış, anlaşma gerekiyorsa anlaşma. Ama her şey Allah rızası için (ihlas), iyi niyet, estetik ve incelik dairesinde olmalı. Kabalık, aşırılık ve çirkinlik makbul değildir. Meşru ve adil bir savaş hakkın ve hukukun tahakkukunu sağlar, bu yüzden kaçınılmazdır. Ama çapulculuk, yağma, katliam, soykırım, sivillerin mağdur edilmesi, yerleşim merkezleri ve çevrenin tahrip edilmesi, müsle, işkence, barbarlık ve vahşet Müslümanların tutum ve davranışı değildir. "Cezaya ve kötülüğe misliyle" karşılık verilir, ama bu bile belli bir çerçevede olur: "Sen kötülüğü en güzel bir şekilde sav" (23/Mü'min, 96).

"İhsan" Müslim'in hadisinde (İman, 1) tanımlandığı üzere "Sen Allah'ı görmüyorsan da O, seni görür, o halde ona göre davranmandır" her şeyin Allah için, basiret, adalet, kararlılık ve güzellikle yapılmasıdır. (Tamamlayıcı bilgi için bkz. 16/Nahl, 126; 22/Hac, 60 ve 42/Şura, 40. ayetin açıklaması.)

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۖ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ ۚ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ ۚ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۗ ذَٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196. Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve buna benzer nedenlerle) **kuşatılırsanız, artık size kolay gelen kurban**(ı gönderin). **Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Kim sizden hasta ise veya başından şikâyeti varsa, onun ya oruç ya da sadaka veya kurban olarak fidye** (vermesi gerekir.) **Güvenliğe kavuşursanız, hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene, kolayına gelen bir kurban**(ı kesmek gerekir.) **Bulamayana da, hac'da üç gün, döndüğünüzde yedi** (gün) **olmak üzere, bunlar, tamı tamına on** (gün) **oruç vardır. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar** (Mekke ve çevresinde oturmayanlar) **içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, muhakkak cezası pek çetin olandır.**

Hicretin 6. yılında Efendimiz ve ashabı umre yapmak üzere Mekke'ye hareket etmiş ancak müşrikler onların şehre girip ibadetlerini yapmalarına engel olmuşlardı (48/Fetih, 25). Bir yıl sonra inen bu ayette, onlara yarım kalan umrelerini tamamlamaları emredilmekte, bu vesile ile hac ve umre ibadetiyle ilgili hükümler düzenlenmektedir. İslam dininin merkezi ibadetlerinden biri olan Hac, semboller, menasikler üzerinden Allah'ın birliğinin teyit i, insanın varoluş hikmeti üzerinde tefekkürü ve varlık âlemiyle birlikte tevhide iştirak etmesidir. Sadece Allah için yapılır. **Mukatil**'in verdiği bilgilere göre, müşrikler ihrama girdiklerinde "Buyur Allahım buyur, Senin biri dışında ortağın yoktur. O da senindir. Sen ona da maliksin, onun malik olduğuna da maliksin." Bu ayet Allah'ın hiçbir ortağının olmadığını ve bunun Hac'da kuvvetli bir şeklide açığa vurulması gerektiğine işaret eder. Araplar Haccı bir gösteriş, caka satma, atalarını abartılı söz ve övgülerle anma, birbirlerini küçük düşürme veya salt ticaret yapma amacıyla kullanırlardı. "Allah için hac" niyette bir değişiklik meydana getirdi.

Hac belirli aylarda yapıldığı gibi belirli rükûnlar, vacipler ve sünnetlerin yerine getirilmesiyle yerine getirilir. Rükûnlar; ihrama girmek, Arafat'ta vakfe yapmak, Kâbe-i Muazzama'yı tavaf etmek, Safa ile Merve arasında sa'y etmek ve başı tıraş etmek veya kısaltmaktır. Bunlar yerine getirilmediği zaman Hac ibadeti eda edilmiş olmaz. Kadınlar tıraş olmaz, saçlarını kısaltırlar. (Ebu Davud, Menasik, 78.)

Vacipler ise, Mikat'ta ihrama girmek, Cemeretü'l-Akabe'de şeytanı taşlamak; bir görüşe göre Kurban bayramı gecelerinde Mina'da gecelemek ve bu günlerde şeytanı taşlamak. Vaciplerden biri yerine getirilmediğinde ceza olarak kurban kesilir. Diğerleri sünnetler olup birini yerine getirmemenin herhangi bir cezası yoktur.

Umrenin ise ihram, tavaf, sa'y ve başı tıraş etmek üzere dört rüknü vardır.

Bu çerçevede Hac veya umreye başlayan bir kimsenin Hac veya umresini dikkatli bir şekilde yerine getirip tamamlaması gerekir. Bunları da imkânlar ölçüsünde tam olarak yerine getirmelidir. Ancak bu, kuşkusuz Hac veya umreye başlayanlar için söz konusu olan bir emirdir; Haccetmeye gücü yetmeyenler için söz konusu değildir.

"**Hedy**" Kâbe'ye hediye gönderilen, orada kesilen ve eti yoksullara dağıtılan kurban demektir. Kelime anlamıyla "hediye"den gelir. Develere "**Hedy**" denir, çünkü onların bir kısmı Allah'ın Evi'ne hediye olarak gönderilir. Böylelikle bütün develere bu isim verilmiştir. Buna göre, kurban kesen biri Allah'a bir hediye takdim ederek O'na yakınlaşmayı (takarrub-kurbet) ve O'nun hoşnutluğunu kazanmayı arzu ve murat eder. Etini yoksullara dağıtır. Bunun Ev'e yapılması gerekir. Kurbanın yerine ulaşması (mahille) demek, Haram bölgede kesilmesi demektir. Kurbanın yerine ulaşması ve kesilmesi ile saç tıraş edilebilir

"**Şayet alıkonursanız**" hem düşman hem herhangi bir hastalık dolayısıyla Haccı eda etmenizin engellenmesi anlamındadır. Hastalık ve benzeri sebeplerle menasikini yapamayan hacca "**Muhsar**" denir. Düşmanın kuşatması, muhasara altına alması da bu kelime ile ifade edilir. Ebu Amr eş Şeybani, her iki durum (hastalık veya düşman) dolayısıyla Hac ibadetinden engellenen kişi bu kapsamda ele alınır. Özgürlüğü elinden alınmış, hapsedilmiş kişi için de aynı tabiri kullanmak mümkün.

"Kim sizden hasta ise veya başından şikâyeti varsa, onun ya oruç ya sadaka veya kurban olarak fidye (vermesi gerekir.) **Güvenliğe kavuşursanız, hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene, kolayına gelen bir kurban**(ı kesmek gerekir.) **Bulamayana da, hac'da üç gün, döndüğünüzde yedi** (gün) **olmak üzere, bunlar, tamı tamına on** (gün) **oruç vardır. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar** (Mekke ve çevresinde oturmayanlar) **içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, muhakkak cezası pek çetin olandır."** Hac veya umre yapmak üzere ihrama giren bir kimse için yasaklar başlar. Yasaklar ancak istisnai hallerde ve fakat ceza ödemek kaydıyla ihlal edilebilir. Ka'b bin Ucre, Hudeybiye yılında ihrama girer. Ancak günler geçer ve saçlarının arasında yüzüne dökülecek kadar bit ve sirke birikir. Durumunu gören Peygamber (s.a.) "Bu sana eziyet veriyor mu?" diye sorar. O da "Evet" deyince "Saçlarını tıraş et" der. Ayet bu olay üzerine iner. (Buhari, Hac, 177; Müslim, Hac, 80 ve Ebu Davut, Menasik, 43.) Buna göre ihramlı kimse hastalık veya saçlarda oluşan haşerat sebebiyle ciddi bir rahatsızlık duyuyorsa, fidye vermek şartıyla tedavi olabilir veya saçlarını tıraş eder. Ayet fidye olarak oruç, sadaka veya kurbanı sıralamaktadır.

cömertlik gibi tutum ve davranışlar içinde olmak lazımdır. Kişi haksızlığa uğrasa bile, sesini çıkarmamalı, herkese selam verip sabır tavsiye etmelidir. Hacıların birbirini tenkit etmesi, senin hacın benim hacım, bu ülke insanlarının hacısı şu ülkenin hacısı gibi tezyif edici mukayeselerde bulunmak da yasaktır. Peygamber Efendimiz (s.a.) "Her kim hacceder ve haccında refes yapmaz ve fasıklık etmezse, annesinden doğduğu günkü gibi (günahsız) döner." (Buhari, Hac, 4; Müslim, Hac, 438); "Mebrur haccın karşılığı cennettir." (Buhari, Umre, 1; Müslim, Hac, 437.)

Kamil bir haccı gözetip bunu samimiyetle istemek ve elinden geldiği kadar rükûnlara, vaciplere ve sünnetlere riayet ederek haccetmek takvayı arttırır. Takva en büyük değerdir. Takva hem ahiretin azığı hem dünyada kişinin manevi beslenme kaynağıdır. Kişinin dünya hayatında hem dünyadaki geçimi hem ebedi hayatındaki kurtuluşu ve mutluluğu için takvayı kuşanması gerekir. Takva kapısı kemalin başlangıcıdır. Allah'ın emirlerine yapışmak, yasaklarından kaçınmak ve her ibadet ve fiili samimiyetle, huşu, ihlas ve zevkle yerine getirmek insanın bu kapıdan içeri girmesini sağlar.

"Ey temiz akıl sahipleri, benden korkup-sakının." Bu ayette Allah'ın şanına ve büyüklüğüne kuvvetli bir vurgu vardır. Bu yüksek düzeyde bir bilinci gerektirir ve bilinç de ancak akıl sahiplerinde bulunur. "Lübb" bir şeyin özü, ondan sızan öz, özün özüdür. Akıl insani faaliyetlerin en önemli melekelerinden biri olması hasebiyle lübb olarak tanımlanmıştır.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَاِذَآ اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّآلِّينَ ﴿١٩٨﴾

198. Rabbinizden bir fazl istemenizde sizce sakınca yoktur. Arafat'tan hep birlikte indiğinizde Allah'ı Meş'ar-ı Haram'da anın. O, sizi nasıl doğru yola yöneltip-ilettiyse, siz de O'nu anın. Gerçek şu ki, siz bundan evvel sapmışlardandınız.

Kurtubi ilginç bir noktaya dikkat çeker: Yüce Allah, hacda kadına yaklaşmayı, kötü söz söylemeyi, günah işlemeyi, çekişip kavgayı etmeyi yasakladığı halde ticarete, alışverişe ruhsat vermiştir. Cahiliye döneminde hac sırasında ticaret yapmak yasaktı. Zilhicce'nin ilk on günü girdi mi, ticareti bırakır, alışverişle uğraşmaya devam edenlere "rastladığı her şeyi kapıp alan ve böylelikle servet sahibi olan" kimse anlamında "dac" derlerdi ki, tavuk (Decace) sözü de

bundan türemektedir. "Bunlar hac değil, dacdırlar!" diye alay ederlerdi. İslamiyet bu temelsiz inanca son verdi, ancak şüphesiz hilekârlığı ve açgözlülüğü de yasakladı. Zira alışveriş veya ticaret "Allah'ın fazlından elde etmeye çalışmaktır" (Müzemmil, 20) Haftalık ibadet olan Cuma namazının bitiminden hemen sonra da alışveriş serbesttir. (62/Cuma, 9-10; 73/Müzzemmil, 20; Buhari, Hac, 150 ve Büyu', 1.)

"C(g)ünah" kök anlamı orta yoldan sapmaktır. Refes, fısk ve cidal günahtır ama Allah'ın fazlından rızkı aramak üzere ticaret yapmak, alışverişi sürdürmek orta yoldan sapmak değildir. Bu, "din ile dünya"nın ne kadar içi içe ve biri diğerine bağlı olduğunu gösteren önemli bir örnektir.

"**Arafat'tan hep birlikte indiğinizde Allah'ı Meş'ar-ı Haram'da anın.**" Arafat'tan iniş selin akışına benzetilmektedir. "Hep birlikte sel gibi iniş" "İfada" kelimesiyle ifade edilmiştir ki, bu kelimenin kök anlamı, deve geviş getireceği şeyi midesinden geri alıp ağzında iyice öğütüp yuttuğunda kullanılır. Dökülme sırasında dağılan veya dolup taşan su veya hızlıca başlanan söz için de kullanılır. Mü'minler Arafat'tan suyun akmasına benzer tarzda ayrılır, Müzdelife'ye doğru hareket ederler.

"**Arafat**" Mekke'nin 21 km. Doğusunda ve yaklaşık 14 km² genişliğinde bir alanın adıdır. Bu alana bitişik dağ da aynı adla anılır. Haccın rükünlerinden olan vakfe bayramdan önce (9. Zilhicce) bu bölgede yapılır. Müslim de yer alan bir hadise göre (Hac, 149) Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Kelimenin birkaç anlamı var: Bir yerin parçası "Arafe", parçaların toplamına "Arafat" denir. Ya da Zilhicce ayının sekizinci günü "Terviye", dokuzuncu günü "Arafe" diye isimlendirilmiştir. Kelimenin "Ma'rifet" mastarından türetildiğini söyleyenler çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir.

İbn-i Abbas'a göre Hz. Âdem ve Havva arafe günü karşılaşıp dünya şartlarında birbirlerini tanıdıkları için bugüne bu isim verilmiştir. Anlatıma göre Hz. Âdem Serendip (Sri Lanka), Havva Cidde'ye inmiştir. Cidde şehrine bu isim "Ceddetena (kadın atamız Havva)"dan hareketle verilmiştir. Hz. Âdem, Havva'yı Ka'be'nin yerini bilip yapması ve Evi haccetmesi emrini alınca Arafat'ta Havva ile karşılaştı.

Hz. Âdem ve Havva Arafat'ta vakfe yapıp "Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik" (7/A'raf, 23) dedikleri zaman, Allah "İşte şimdi kendinizi bildiniz" buyurmuştur. O günden bu yana kişinin kendini/nefsini bilmesi en yüksek bilgi olarak kabul edilmiştir. Çünkü "Nefsini bilen Rabbini bilir." Allah, Âdem'in tevbesini kabul ettiği gibi, onun soyunun yani türümüzün de tevbesini kabul etmiştir: "O Allah, kulun tevbesini kabul edendir" (42/Şura, 25.)

Kelimenin "koku" anlamından türediğini söyleyenler, Kur'an-ı Kerim'de bu kelime güzel koku anlamında kullanılmıştır: (47/Muhammet, 6.) Bundan hareketle insanın Arafat'ta günahlarından tevbe ederek arındığını ve güzel koktuğunu söyleyerek ismin buradan geldiği iddia edilmiştir. **Kurtubi**, Arafat, kanların ve hayvan sakatatından çıkan pisliklerin bulunduğu Mina'nın hilafına hoş kokulu ve temiz olduğunu söyler. Her ne kadar şimdi kurban kesimleri ciddi bir disiplin altına alınmışsa da, yine de yerlerde gecelemek isteyen on binlerce hacı Mina'yı kirletip içinden geçilmesi zor bir mekân haline getirmektedirler.

Bir görüşe göre, Cebrail aleyhisselam, Âdem'e haccın menasikini öğrettikten sonra "Öğrendin mi?", o da "Evet" deyince, olayın geçtiği bu yere Arafat denmiştir. Hacılar Arafat'ta vakfe yaptıkları zaman Allah'ın isim ve sıfatları üzerinde düşünürler, O'nun birliğini, büyüklüğünü, hiçbir şeye muhtaç olmadığını; varlık âleminin O'nun eseri olduğunu ve kendilerinin ne kadar aciz, sınırlı ve sonlu olduklarını tefekkür edip itiraf ettiklerinden bu yere Arafat denmiştir.

Hz. İbrahim, Terviye gecesinde rüyasında oğlunu kurban ettiğini görür ve bu rüyanın Şeytan'dan mı, Allah'tan mı olduğu konusunda tereddüde düşer. Arafe gecesi de aynı rüyayı görünce "Bildim ya Rabbi, rüya sendendir" der. Kelimenin "sabır"dan geldiğini söyleyenler de vardır; Araplar "Arif bir adam" dediklerinde sabreden ve huşu sahibi olan kimseyi kastederler. Efendimiz (s.a.), Arafat vakfesi olmaksızın haccın olamayacağını belirtmiştir: "Hac, Arafe demektir" (Tirmizi, Menasik, 57; Ebu Davud, Menasik, 68.)

"**Müzdelife**", yaklaşmak ve yakınlaşmak anlamında olan bir kelimedir. Hacılar burada dua ederek Allah'a yakınlaşmaya çalışırlar. Vakfe yapılan bu dağ (Meş'ar-ı Haram), Müzdelifenin Mina tarafındaki en uç noktasıdır. Meş'ar-ı Haram, Allah'ın ayetlerinin ve şiarlarının tecelli ettiği yerdir. Burada bulunup vakfe etmek vaciptir.

"**Meş'ar-ı Haram**" Müzdelife bölgesinde bulunan Kuzah dağındaki bir tepenin adıdır. Hacılar Arafat'tan sonra buraya gelir, arafeyi bayrama bağlayan geceyi burada geçirirler. Burada da vakfe yapılır. "**Meş'ar**", bir şeyin bilinmesi ve hissedilmesi demektir. Şuurunda olmak böyledir. Şiar da burudan gelir. Burada Allah'ın alametleri, ayetleri bilinir, hissedilir. Müzdelife'de Allah'ın adı zikredilir, ancak bu, bizim O'nu kendisini bize tanıttığı şekilde zikretmemizi gerektirir. Çünkü "Size hidayet ettiği şekilde Allah'ı ululayın" buyrulmuştur.

"**Size hidayet ettiği gibi**" Hac menasikini Hz. İbrahim'in yaptığı gibi yapmak, bunlara ilavelerde bulunmamak veya eksiltmeler yapmamak demektir. İslam, bu ibadeti aslına irca etti, oysa İslam'dan önce müşrikler "sapıklık içinde idiler".

ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

199. Sonra insanların (topluca) **akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir.**

"**İfada**" yukarıda belirtildiği üzere insanların sel gibi akmasıdır. İnsanların sel gibi aktığı yerden akmak, birlikte hareket etmek, ayrıcalık talebinde bulunmamak anlamına gelir. Zira cahiliye döneminde ***Hums*** denen kabileler (Kureyş, Kinane, Huza'a, Sakif, Ben-i Amir ve Ben-i Nasr), Hz. İbrahim'in Arafat'ta vakfe yaptığını bildikleri halde sadece Müzdelife'de vakfe yapmakla yetinirlerdi. Böylelikle kendilerinin diğer insanlardan ayrı ve üstün olduğunu iddia eder, "Biz Harem'in sakinleriyiz, Âdemin Kabil soyundan gelmekteyiz, sadece Harem'i tazim ederiz" der, kendilerini diğer insanlardan farklılaştırırlardı. Ayet, onlara Arafat'ta da vakfe yapmalarını ve diğer insanların arasına karışarak sel gibi akmalarını, birlikte hareket etmelerini emretmektedir. Bu, temelsiz aristokrasiye ve imtiyaz talebine köklü bir muhalefettir. Peygamber Efendimiz (s.a.), Hz. Ebu Bekir'i hac emiri tayin edince, ona herkesin Arafat'a çıkmasını emretti ve yukarıda belirtildiği üzere "Hac Arafat'tır" (Tirmizi, Menasik, 57) buyurdu.

"Allah'tan istiğfar" yani bağışlanma dilemek Hac ibadetinin önemli dualarından biridir. Her kulun bağışlanmaya ihtiyacı vardır. Hiç kimse Allah'ın mağfiretinden müstağni olamaz, bu peygamber olsa dahi. Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Gerçekten benim de kalbim Bazen dumanlanır. Gece ve gündüz Allah'a yetmiş kere istiğfar ederim" (Müslim, Zikir, 41.)

İnsan ya günahlarından ya ibadet ve taatteki eksikliklerinden veya yeterince nimete şükredememesinden dolayı devamlı tevbe ve istiğfar etmek zorundadır.

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾

200. (Hac) **ibâdetlerinizi bitirdiğinizde, artık** (cahiliye döneminde) **atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anma ile Allah'ı anın. İnsanlardan öylesi vardır ki: "Rabbimiz, bize dünyada ver" der; onun âhirette nasibi yoktur.**

Müşrikler Hac ibadetini tamamladıktan sonra Akabe cemresinin yanında atalarını anar, mensup oldukları kabilenin kahramanlıklarını, cömertliklerini, savaşma kabiliyetlerini gündeme getirir ve birbirlerine karşı övünç vesilesi yaparlardı. Bu sohbetleri uzun zaman alırdı. Ayet bunu yasakladı. Geçmişle, atalarla övünmenin yerine "Allah'ı zikretme"yi ikame etti. Böylelikle mü'minler Hac ibadetini tamamladıktan yani rükûnlar, vacipleri ve elden geldiğince sünnetleri yerine getirip sona erdirdikten sonra müşriklerden çok daha kuvvetli bir şeklide sadece Allah'ı zikredecekler, birbirleriyle yarışa girmeyeceklerdir. Müslümanlar arasında ırk, etnisite, kavim, tarih, bölge, refah-zenginlik farkının hiçbir değeri ve önemi yoktur.

İslamiyet'ten önce Araplar, sadece dünyevi nimet ve çıkarlar için dua ederlerdi, özellikle hac ibadetini tamamladıktan sonra dünyaya aşırı vurgu yaparlardı. Sohbetlerinin ve dileklerinin belli başlı konusu at, deve, koyun, köle, düşman kabilelere karşı zafer, servet, taraftar sayısının çokluğu gibi şeyler olurdu. Ne ahireti düşünürlerdi ne ahiret için bir şey isterlerdi, çünkü ahirete inanmazlardı. İslamiyet, dünya ile ahireti bir araya getirdi. İslam bakış açısından dünya ve ahiretin birbirinden ayrılması caiz değildir. Dünya için iman üzere sebat, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, ilim, sağlık, afiyet, kolaylık, ibadette devamlılık gibi şeyler istenirken, ahiret için salihlerle birlikte haşrolunmak ve cennet talep edilmelidir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

201. Onlardan öylesi de vardır ki: "Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik (ver) **ve bizi ateşin azabından koru" der.**

202. İşte bunların kazandıklarına karşılık nasipleri vardır. Allah, hesabı pek seri görendir.

Bu ayet insanların dünya ve ahiret karşısında sahip oldukları iki farklı tutum hakkında esaslı bir perspektif vermektedir: İnsanların bir kısmının –aslında büyük bir bölümünün– zihinsel meşguliyeti dünya hayatının maddi ve zahiri veçhesiyle ilgili olmaktadır. Başarı, kazanç, makam, statü, şöhret, bedensel haz, fiziksel güzellik, refah, mal ve servet tutkusu, politik ve sosyal nüfuz, kişisel prestij ve itibar vb. meşguliyetler. Dünyanın zahiri ve maddi başarı ve hazlara endekslenmesine yol açan sebeplerden biri, insanın yakın mutlu-

luğa olan kuvvetli hevesi veya mutluluğun ancak dünyada sağlanabileceğini düşünmesidir. Bu yüzden insanlar, Allah'a inanıyor olsalar bile hazır-yakın mutluluğu, maddi nimet ve bedensel hazları arzu etmektedirler. Böyleleri için mutluluk bedenlerine haz veren şeylere sahip olmak, elem veren şeylerden kaçınmaktan ibarettir. Yakın ve hazır olana ulaşmak onlara uzak olana sahip olmaktan daha kolay ve haz verici gelmektedir. Şu var ki Allah'a ve ahiret gününe inanmayanların ise dünya hayatına tutku ile bağlanmaları onları eninde sonunda hüsrana uğratır.

Garip olan inananların içine düştükleri bir tür paradoksal durumdur. Ayetin işaret ettiği iki ayrı insan tipi Allah'tan iki ayrı talepte bulunmaktadır: Biri mutluluğu sadece dünyada arayanlar, diğeri de talebini hem dünya hem ahiret için yapmaktadır. İnsanın dünya ve ahirete ilişkin üç ayrı zihni tutuma sahip olduğunu söylemek mümkün:

1) Sadece dünyayı talep edenler: Güvenlik, özgürlük, sağlık, refah, servet, güç, statü-makam, şöhret, bedensel güzellik ve haz.

2) Sadece ahireti talep edenler: Dünyanın ihmali pahasına iyilik (Hasene), sevap, Allah'ın hoşnutluğu ve cehennem azabından korunma, dolayısıyla salihlerle bir arada haşrolunup cenneti kazanmak.

3) Hem dünyayı hem ahireti talep edenler: Makul çerçevede her iki talebi aynı çizgide buluşturanlardır. Bu ise yüksek bir bilinç, sürekli ibadet, tedbirlere tevessül, çalışmak, İlahi sünnetlere riayet etmek, Allah'ı zikretmek vs. ile gerçekleşir. **Hasan el Basri**, "Dünyadaki iyiliğin Allah'ın kitabını anlamak, ahiretteki iyiliğin de cennet olduğunu" söyler. Allah'ın Kitabı, dünyanın ihmal edilmeden yüksek bir bilinç ve İlahi hükümlere göre yaşanmasını öğretir, bu hem dünyada iyiliği kazandırır hem ahirette kurtuluşu.

İlk kategoride yer alan insan grubu eğer Allah'a ve ahiret gününe inanmıyorsa, bunların salt materyalist olduğunu söylemek mümkün. Çünkü dünyadan sonra bir hayatın varlığına inanmayanlar için dünyadan başka mutluluğun yaşanacağı, nimetlerin tadılacağı yer yoktur; mezarın ötesine inanmadıklarından bütün zevklerini tüketmeyi dünyaya sığdırmak istemektedirler. Allah'a ve ahiret gününe inandıkları halde vurguları dünyevi refah, zenginlik, güç ve başarı olanlar ise gaflet içinde yaşarlar, zevk ve mutluluk peşinde koşarlar ama hakikatte ne kalite yani nitelik bakımından mutluluğa ulaşabilirler ne de bütün hayatları sahici mutluluk içinde geçer.

Sadece ahireti talep edenler ise, dünyanın mutlak anlamda kötülüğünü düşünenlerdir. Bu yüzden dünyayı ihmal ederler, bedenin arzularını masum çerçevede dahi olsa karşılamayı zül sayarlar. Aşırı riyazet ve çilecilikle hayatla-

rını geçirirler. Çeşitli Asya dinleri ve inanışları, kişinin bedenine ıstırap çektirmesi oranında manevi olgunlaşma sağlanacağını savunurlar. Müslümanların içinde de azınlıkta olan bir insan grubu -bazı sufiler- dünyayı bütünüyle reddedip her nimete karşı olumsuz tavır takınmaktadırlar.

Hakikatte ve doğru olanı -Peygamber sünneti bunu öngörmektedir- dünyanın ve ahiretin bir arada talep edilmesi, dünya ve ahiretin birbirine zıt görülmemesi, hatta meşru çerçevede dünyanın nimetlerinden istifade ederken bunun ahiret mutluluğunu da sağlayan bir çaba olduğunun düşünülmesidir.

Hac konusunun zikredildiği ayetler arasında bu ayetin gelmiş olması manidardır. Çünkü Hac ibadeti sırasında en çok okunan dua "Rabbimiz bize dünyada da, ahirette de iyilik ver, bizi cehennem azabından koru" ayetidir. Efendimiz (s.a.) bu duayı çokça okur ve okunmasını emrederdi. (Buhari, Tefsir, 38; Müslim, Zikr, 23.) Dinin kemale ermesi demek olan Hac'da bu duanın sıklıkla yapılması İslam dini bakış açısından din ile dünyanın, dünya ile ahiretin aynı çerçevede buluşması anlamına gelir. Müslümanlar hem Hac ibadetlerini yaparlar, ihrama girerek kefenlerini giyer, Arafat'ta mahşerin provasını yaparlar hem de ticaretlerine, alışverişlerine devam ederek Allah'ın lütuf ve ihsanından rızıklarını ararlar. Bu sayede ikisi arasında bir çatışma ve zıtlaşma olmadığı, aksine ahiretin dünyadan hemen sonra geldiği, önce gelenin sonra gelecek olana bir hazırlık safhası olduğu açıkça anlaşılmış olur.

Yalınkat bakıldığında, dünyadaki mutluluk ve iyiliğin salih amel ve ahlak, sağlık ve güzellik ile yeteri kadar mal ve itibarlı bir statü olduğu görülür. Daha fazlası dünyanın salt dünya için yaşanması, ahiretin unutulmasına sebebiyet verir. Ahirete inanmayan ahiret mutluluğuna inanmaz, dolayısıyla yüksek ruhi ve ahlaki değerleri önemsemez, böylelerinin "Ahiretten bir payları olmaz." Allah sınırsız cömerttir, Bazen yanlış taleplerde bulunsa bile kuluna bunları verir. Bu yüzden ahireti talep edene ahiretin, sadece dünya nimetini talep edene dünya nimetini verir (42/Şura, 20). Nihayetinde yeryüzünde debelenmekte, hareket etmekte olan her canlının rızkını Allah vermektedir (11/Hud, 6).

"**Hasene**" kelimesinin nekre gelmiş olması dikkat çekicidir. Çünkü "El" takısı ile gelmiş olsaydı belirli, sabit, tanımlanmış bir iyilik kastedilmiş olurdu. Bu ise kişiden kişiye değişir, ayrıca her insanın arzu edebileceği veya aklına gelen iyilik sınırlıdır. Ama nekre geldiği için iyilik genel zikredilmiş, bu sayede Allah'ın sınırsız rahmeti, bağışı, kerem ve cömertliğiyle hasene (iyilik ve nimetler) talep edilmiştir. Öyle iyilikler ve nimetler var ki bizler onları ismen dahi bilemeyiz. Hatta bazen insan, kendisi hakkında neyin hayırlı olduğunu bilmez, iyilik diye şer, zararlı bir şeyi dahi talep edebilir. Mesela dünyanın en iyi avukatı olma tale-

binde bulunan bir insanı düşünelim. Belki de en iyi avukat olmak onun için iyi değildir, çünkü takva sahibi değilse yüksek para karşılığında bir katili veya nitelikli bir hırsızı savunur, para ve şöhret sahibi olur, ama başkalarının hak ve hukukunun çiğnenmesinde alet olduğundan manevi hayatını kaybeder, kazandığı para ve şöhret onun ahiret hayâtında karşısına zarar olarak çıkar. Dolayısıyla "Allahım hakkımda iyi olanı bana ver!" diye duada bulunmak gerekir.

"**İşte bunların kazandıklarına karşılık nasipleri vardır.**" Yani dünyada ve ahirette iyilik talep eden insanların yapıp ettikleri boşa gitmemiştir. **Kesb**, insanın belli bir çaba, bir emek sonucunda elde ettiği şeydir. Ama kendi başına yalın bir emek veya çaba bir şey ifade etmez. Yanlış hedefe yöneltilmiş bir çaba ve emek insanın başına dert de açar. Sözgelimi hırsızlık yapmak için emek sarf etmek makbul değildir. Aynı şekilde sadece dünyevi nimet ve hazlara yöneltilmiş çaba ve emekler de makbul değildir. Doğru amaçlı ve doğru yolda harcanmış bir emek zayi olmaz. "**Allah, hesabı pek seri görendir.**" Allah seri bir şekilde herkesin ve her fiilin karşılığını verir. Allah insanların lehine ve aleyhine olanların hesabını görür; kim ne yapmışsa karşılığını görür, iyilik yapmışsa karşılığında sevap alır, kötülük yapmışsa da karşılığı ceza olarak görür. Allah dünyada da yarattıklarının durumunu gayet iyi bildiğinden murat ettiği takdirde, dünyada da hesabı süratli bir şekilde görür, ödül veya cezayı ahirete bırakmaz. (Bkz. 7/A'raf, 31-32 ve 28/Kasas, 77.)

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. Sayılı günlerde Allah'ı anın. İki günde (Mina'dan dönmek için) **elini çabuk tutana günah yoktur, geri kalana da günah yoktur.** (Bu) **sakınan için**(dir). **Allah'tan korkup-sakının ve gerçekten bilin ki, siz O'na döndürülüp-toplanacaksınız.**

"**Sayılı günler**" önceki ayetlerde işaret ettiğimiz gibi Hac ibadetinin belli günlerde olması gerektiğine vurgudur. Bunlar da "Teşrik günleri" olup bu günlerde -Zilhicce 9-13- teşrik tekbirleri getirilir. Bu günlerde özellikle ve yoğun bir biçimde Allah zikredilir. Bu günlerde Mina'dan Mekke'ye, başka bir deyişle Zilhicce'nin 12 veya 13.'ünde dönmenizde bir sakınca yoktur. Önemli olan bu belirli zamanın nasıl geçirildiği konusudur. Efendimiz, teşrik günlerinin yeme, içme ve Allah'ı zikretme günleri olduğunu söylemiştir. (Müslim, Sıyam, 144.)

Yukarıda belirtildiği üzere İslamiyet'ten önce Araplar, Meş'ar-i Haram'a gider ama Arafat'a çıkmazlardı, çünkü bu onların diğerlerine göre üstünlüklerinin göstergesi sayılırdı. Arafat'a çıkmadıkları gibi Şeytanı taşladıklarında Allah'ı zikretmiyorlardı. Kur'an'ın özellikle "Allah'ı zikretme"ye vurgu yapması, zaten Arapların da eski zamanlardan beri şeytanı taşladıklarına işaret eder. Allah'ın Resulü (s.a.) "Hac Arafat'tır. Her kim cem gecesi fecrin doğmasından önce gelirse o kimse hacca yetişmiş olur. Mina günleri üçtür, kim iki günde acele ederse, o kimseye günah yoktur. Kim gecikirse, ona da günah yoktur." (İbn-i Mace, Menasik, 57.)

"Kim acele ederse veya geri kalırsa"dan maksadın hacda acele edenlerle acele etmeyenler olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Mina'da kalınması gereken üç günlük süreden eksik yapanlar veya ikinci günde acele edenler için söz konusu olduğuna kail olanlar vardır.

Hac İslam'ın en önemli ibadetlerinden biridir. Bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "Kim hacceder ve bu sırada cinsel birleşmede bulunmaz, fısk yapmazsa annesinin karnından yeniden doğmuş gibi olur." (Buhari, Hac, 4; Müslim, Hac, 438.) Bu mertebeye ulaşacak kimsenin Hac ibadetini eda etmesinden sonra eski günahkâr hayatına dönmemesi, İslam'ın yasakladığı her günah ve fiilden uzak yaşaması gerekir.

"**Allah'tan korkup-sakının ve gerçekten bilin ki, siz O'na döndürülüp-toplanacaksınız.**" Ahiretten başka nihai varış yeri, sığınılacak yurt yoktur, bu bilgi insanı takva sahibi olmayı gerektiren önemli bir faktördür. Haşir, insanların kabirlerinden çıkıp hesap verecekleri yere kadar olan sürenin ve durumların tümüne verilen isimdir. O günden korkmak, o günü hesaba katmak gerekir. Çünkü öyle bir gün ki, o gün hiç kimsenin kimseye faydası olmayacaktır (82/İnfitar, 19.)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهٖ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ ۗ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

204. İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider ve kalbindekine rağmen Allah'ı şahit getirir; oysa o azılı bir düşmandır.

205. O, iş başına geçti mi yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli helâk etmeye çaba harcar. Allah ise bozgunculuğu sevmez.

206. Ona "Allah'tan kork" denildiğinde, büyüklük gururu onu günaha sürükler, kuşatır. Böylesine cehennem yeter; ne kötü bir yataktır o.

204. ayetin "Allah'tan talepleri dünya hayatıyla sınırlı iyilik" olanlarla ilgili olduğunu söylemek mümkün. Her şeyi dünyaya sığdırma telaşında olanlar, aynı zamanda argümanlarını, gerekçelerini fazlasıyla inandırıcı tutmak için olağanüstü gayret gösterirler. Öylesine savunma manzumeleri geliştirirler ki, işin mahiyetini yani dünyanın geçiciliğini ve ahirette vaad edilen ebedi mutluluğu unutanlar onların yaldızlı sözlerine, etkileyici konuşmalarına kanabilirler (47/Muhammed, 30). Bir hadiste bunlara karşı dikkat çekilmiş ve bu tip insanların "dilleri yumuşak olsa da kalplerinin sabır ağacı gibi çok acı olduğu, dış görünüşlerindeki masumiyete karşılık koyun postuna büründükleri" belirtilmiştir. Ancak böylelerinin Allah'ı aldatmaları mümkün değildir (Tirmizi, Zühd, 60), zira Allah onların içlerinde neyi gizlediklerini elbette bilmektedir. Etkileyici konuşur, söz söylediğinde hayranlık uyandırır, ama bütün söyledikleri dünyevi meselelerle ilgilidir. Böylesinin varoluşsal konular, ahiret ve insanın nihai akıbetine ilişkin bilgileri yoktur, hatta bu konularda cahil sayılır. Belki dünyevi işleri çözmede ustalık da kesp etmiştir, ama hayatı ikiye böldüğü; yani sadece maddi hayatın zahirinde ihtisaslaşıp batınını ihmal ettiği ve ahireti yok farz ettiği için muteber değildir.

Burada söz konusu olan belli bir insan, daha açık ifadesiyle münafık profili olduğu açıktır. Bu insan, başkalarını tatlı dili, etkileyici hitabeti, inandırıcı gibi görünen sözleriyle aldatmaya çalışır; onları doğruluktan, hak ve adaletten saptırmaya gayret eder. Fakat trajik olan şu ki, kendisi de söylediklerinin hakikatine inanıyor değildir, çünkü söyledikleri ile kalbinde olanlar arasında tutarsızlık olduğunu bilir. Öyle olmakla beraber Allah'ı şahit getirmekten çekinmez. Bu çok daha büyük bir suçtur, çünkü insanları Allah ile aldatmaya çalışmaktadır.

Bu bizi, sorumluluk sahibi bir insanın kendini ifade eder, meramını dile getirir, bir talepte bulunurken çok dikkatli olması gerektiği noktasına götürmektedir. Herkes sorumlu davranmalıdır, çünkü sonuç itibariyle bizim insanlar hakkında verebileceğimiz hükmün mesnedi onların dile getirdikleri şeylerdir.

Hz. Ömer şöyle demiştir: "İnsanlar! Artık vahiy kesilmiştir. Bizler sizi ancak tutum ve davranışlarınız dolayısıyla sorumlu tutabileceğiz. Kim bize hayır olan şeyleri söyler, açığa vurursa biz de ona eman veririz (onun güvenliğini üstleniriz). Onun içinde gizledikleri bizi ilgilendirmez, gizlediklerinden dolayı

onu Allah hesaba çekecektir. Kim de bize kötü şeyleri söyler, açığa vurursa, o asla bizim güvencemiz altında değildir; onu doğrulamayız; isterse içinin çok iyi-güzel olduğunu belirtsin (değişmez)" (Buhari, Şehadet, 5.)

Bir kamu otoritesi (devlet başkanı) olarak Hz. Ömer'in söyledikleri önemlidir: Hiç kimse niyetinden, içinden geçirdiklerinden, potansiyel düşünce ve emellerinden dolayı yargılanamaz. Hüküm verirken niyet isnadına gidilemez, niyet üzerine hüküm bina edilemez.

Benzer şekilde insanın içinin, niyetinin iyi olması da eğer davranışları ve söyledikleriyle örtüşme içinde değilse, sadece niyet referans alınarak bir takım nimetlere, avantajlara sahip kılınamaz. Ahlaki bakımdan düşük karakterde olan bu insan profilinin beş vasfa sahip olduğunu görüyoruz:

a) Etkileyici konuşma, söz ustalığı, belagat ve hitabet yeteneği;

b) Kalbinde olanı Allah'ı şahit tutması;

c) Hakka ve hakikate karşı amansız düşmanlık;

d) Kendi başına kaldığında veya iktidar sahibi olduğunda var gücüyle yeryüzünün dirlik ve düzenini bozmaya çalışması;

e) Uyarıldığı zaman gurur ve kibrinin onu esir alması.

Demek ki bu kişilik profiline sahip insanın özelliği; iyiliğe, hayra, güzelliklere, daha genel bir ifadeyle Allah'ın emrettiği yüksek ahlaki ve hukuki değerlere düşmanlık göstermesidir. (Bkz. 63/Münafikun, 1-4. ayetlerin açıklaması.) Ancak bu, sıradan bir düşmanlık değil, kökleri derin bir husumettir, düşmanlıkta aşırıya gitmektir. Araplar yaman düşmanlığa "husumet" derler. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Allah'ın en çok kendisine buğzettiği kişi düşmanlığında aşırı gidendir" (Buhari, Ahkâm, 34; Müslim, İlim, 5).

"O, iş başına geçti mi yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli helâk etmeye çaba harcar. Allah ise, bozgunculuğu sevmez." İçinde taşıdığı niyet ve maksat yıkıcı olduğu halde insanları etkileyerek avantaj, statü, kazanç, çıkar veya başka fayda sağlamak isteyenler ahlaki bakımdan düşük seviyede olduklarından -çünkü Allah'ı bile temelsiz iddialarında şahit göstermekten çekinmiyorlar-, böyleleri iş başına geçtiklerinde, sorumluluk sahibi olduklarında veya daha özel anlamda iktidarı ellerine geçirdiklerinde toplumsal hayatı bozarlar, tabii dengesini sarsıntıya uğratırlar. Buradaki "tevella" sırtını çevirip gitmek anlamına gelebileceği gibi - o zaman kendi başlarına kaldıklarında, normal hayatlarını sürdürdüklerinde olur-, inisiyatif ve iktidarla ilişkili bir kavram olması da pekala mümkün görünmektedir. Bu daha yakın bir manadır çünkü insanların ekonomik ve toplumsal hayatını derinden bozguna uğratacak olan şey, ancak iktidar gücünün yanlış kullanımıyla mümkündür. Tabii

ki bireysel düzeyde de yıkıcı fiiller söz konusudur, ama iktidar daima çok daha etkilidir. (47/Muhammed, 22.)

Sözlükte "hars", toprağı sürüp altüst etmek manasında kullanılır. Toprağı yaran pulluğa mihras denir. "Yarmak" demek olan "**hars**" ekini ifade eder. (56/Vakıa, 63-64.) Ekin iktisadi hayata işaret olduğu gibi "kültürel etkinlikler"e de işaret eder. Nitekim Batı'da 18. yüzyılda Almanların türettiği 'kültür' kelimesine karşılık olarak Ziya Gökalp "hars"ı seçmişti. Gökalp'a göre hars milli (ulusal), medeniyet milletler arası bilumum beşeri etkinliklere denir. "**Nesil**" ise her dişiden çıkan/doğan hayvan yavrusuna denir. Kelimenin asıl anlamı düşmek ve çıkmaktır. Saçın dökülmesi, kuşun tüylerini dökmesi aynı kökten gelen kelimelerle ifade edilir. (Kur'an'daki kullanımları için bkz. 21/Enbiya, 96 ve 36/Yasin, 51; 2/Bakara, 223).

Bir şey yerli yerine konulmamışsa, olması gerektiği gibi değilse fesadına yol açan zulümle malul bir durum içinde demektir. En kısa ifadesi, yeryüzünde dirlik ve düzenin bozulması anlamına gelir. (Bkz. 2/Bakara, 11; 7/A'raf, 127; 47/Muhammed, 22). "Ekinin ve neslin fesadı", insanın yeryüzü gezegeni üzerinde yaşarken, tabiat dolayısıyla Allah'ın kendisine bahşettiği nimetleri yerli yerinde kullanması, fıtratlarını bozmaya kalkışmaması, adaletli gelir bölüşümünü takip etmesi, tabiatın hassas dengesine zarar vermemesi, nimeti israf etmemesi, servetini sefihçe kullanmaması ve daima kendisinden sonraki nesillerin de haklarını gözeterek kendisine bahşedilen bu nimetler için Allah'a şükretmesidir. Aksi şekillerde davranıldığında ekin bozulur. Bunun gibi neslin devamını sağlayan şeyler de yüksek ahlaki normlardır. Zina, bedenin teşhiri, cinsel sapmalar, fıtrata aykırı tercihler, cinselliğin aşırı vurgusu, kadın bedeninin kitlesel tüketime sunulması, istismar, taciz vb. tutum ve davranışlar neslin sağlığını bozmakta, türümüzün geleceğini tehdit altına sokmaktadır.

Neslin sağlığı bir toplumda takip edilen "eğitim politikaları"yla da yakından ilgilidir. Daha çocuk yaşta çocukların kreşlere, anaokuluna verildiği bir dünyada çocuklara yaklaşık 15-20 yıl boyunca ne öğretildiği, zihinlerinin hangi işlemlerden geçirildiği önemlidir. Yaratıcısı olmayan bir âlem tasavvuru, hayatın yaşadıklarımızdan ibaret olduğunu telkin eden bir dünya görüşü, maddi ve mesleki başarılar için zekâ kapasitesini yükseltmeyi hedefleyen ve tevhid ile bundan türeyen ma'ruf ve münkerle ilgili değerlere karşı duyarsız bir eğitim nesillerin ziyanına sebep olur. Uzmanlık gerektiren mesleki, bilimsel ve teknolojik yüksek başarılar sağlasa bile, varlığın batın/içkin, müteal/aşkın ve öte/ahiret boyutundan yoksun bir zihin inşa ettiğinden, bu zihin çöl hükmündedir.

Bunlar ana çerçevenin dışına çıkmak demek olan zulüm örnekleridir. Al-

lah'ın Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar zulmedeni görüp de ona engel olmazlarsa, çok geçmeden Allah kendi katından bir ceza ile tümünü cezalandırır" (Ebu Davud, Melahim, 17; İbn-i Mace, Fiten, 20). "**Allah bozgunculuğu sevmez**", bu yüzden salih insanlar bozgunculuktan uzak durmaları gerektiği gibi, bozgunculuk çıkaranlarla da mücadele etme gibi sorumlulukları vardır. Çünkü bozgunculuk (fesat) varsa, yeryüzünün düzelmesi, dirlik ve düzeninin kurulması (salah) mümkün değildir.

"**Ona "Allah'tan kork" denildiğinde, büyüklük gururu onu günaha sürükler, kuşatır. Böylesine cehennem yeter ne kötü bir yataktır o.**" "Fesat" çıkaranların bir özelliği, yaptıkları şeyin yıkıcı, tehlikeli ve insanların, hatta diğer canlıların hayatına zararlı olduğunu kabul etmemeleridir. Sûrenin başında (11. ayet) bu tür insanların "aslında biz yeryüzünü düzene koyan kişiler" oldukları iddiasında bulunduklarını görmüştük. Kendilerinde temelsiz bir emniyet vardı, aşırılaştırılmış bir gurur ve kibre kapılmışlardır. Üstün olduklarını düşünmektedirler. Kur'an bu yıkıcı kişilerin kapıldıkları kibir ve üstünlük duygusunu olumsuz anlamıyla "izzet" kelimesiyle ifade etmektedirler. Bu masum ve herkeste gerekli olan izzet-i nefs, belli çerçevede faydalı olan kuvvet, insanın asli kişiliğinin bir parçası olan şeref, vakar ve gurur değil, temelsiz üstünlük duygusu, boş kibir ve hamiyettir. İnsana galibiyet hissi vermektedir: (38/Sad, 2).

İşte izzetin bu türü yıkıcıdır, kendisinde olan kişiyi bir tür paranoid hale sokar; gerçeklik dünyasıyla ilişkisinin kesilmesine sebebiyet verir, gerçekleri görmez, kibir onun basiretini bağlar. Bu yüce Allah'a refere edilmeyen izzet, kibir ve hamiyete döner, bu da insanı günah işlemeye, Allah'a karşı gelmeye ve insan ile canlılar için hayati derecede önemli olan ekin ve nesli tahrip etmeye sevkeder. Böylelerine "Allah'tan kork" denildiğinde nefsi yani şişirilmiş egosu kabarır, kendisini Allah'ın indirdikleri hakikatler karşısında boyun eğme pozisyonunda tasavvur edemez, böylece günaha sürüklenmiş olur. Tarihin büyük inkârcılarını peygamber çağrısına karşı direnceye sürükleyen en önemli faktörlerden biri bu paranoidçe üstünlük duygusudur. (İzzetin bu şekli için bkz. 38/Sad, 2.)

Böylelerine uğrayacakları akıbet yani kötü son yeter; bu da cehennemdir. Cehennem ne kötü bir yer, bir yataktır! Kötü yatak olarak çevirdiğimiz "mihad" döşemek veya hazırlık, mukaddime yapmak anlamlarında kullanılır. (Yeryüzünün döşeğe benzetilmesi için 51/Zariyat, 48; "hazırlık manasındaki kullanımı için 30/Rum, 44. ayetlere bakılabilir.) Bu çerçevede cehennem yukarıda anlatılan ahlaki zayıflık sahibi günahkârların karar kılacakları yer, kendilerine hazırladıkları döşek veya yataktır (Bkz. 14/İbrahim, 29).

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ﴿٢٠٧﴾

207. İnsanlardan öylesi vardır ki, Allah'ın rızasını ara(yıp kazan)mak amacıyla nefsini satın alır. Allah, kullarına karşı şefkatli olandır.

Bu ayetin Süheyb er Rumi hakkında indiği rivayet edilmektedir. Dedesi Musul yakınlarındaki bir kasabanın hâkimiydi, Bizanslılar burayı ele geçirince esir düştü. Uzun müddet Romalıların elinde esir kaldığı için ona "er-Rumi" denmişti. Onu Abdullah İbn-i Ced'an satın almış, sonra serbest bırakmıştı. Mekke'de zengin ve itibarlı bir insandı. Hicret etmek isteyince müşrikler önünü kesti, ona yol vermeyecekleri tehdidinde bulundu. O da bütün mallarını vermeyi teklif etti. Kabul ettiler. Beş parasız ve son derece yorucu bir yolculuktan sonra Medine'ye gidebildi. Peygamber Efendimiz (s.a.) bu olayı öğrendiğinde şöyle buyurmuştur: "Süheyb kazandı, satışı karlı çıktı!" Hz. Ömer, ölümcül yarayı alınca, yeni bir halife seçilinceye kadar yerine Süheyb'i vekil olarak tayin etti. Hz. Ömer'in vefatından sonra Süheyb, üç gün boyunca cemaate namaz kıldırdı, halifenin cenaze namazını da o kıldırdı.

Ayet, Süheyb er-Rumi gibi insanların Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için her şeylerinden vazgeçebileceklerine işaret eder ve bu gibi insanları över. Böyle kişiler, kendilerini Allah'a feda eder; nefislerini ve hayatlarını O'nun rızası ve cenneti karşılığında Allah'a satarlar.

Kişinin kendi "nefsini satması", nefsin istek ve tutkularından vazgeçmesi, Allah'ın buyruklarına samimiyet ve tevazu ile boyun eğmesidir. Önce bu istekler masum bir çerçevede tutulur, indirilen hükümlerle denetlenir. Daha ileri aşamada ve yerine göre kişi Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla bunlardan da vazgeçer. Eğer ayetin nüzulüne Süheyb er-Rumi'nin övgüye değer tutumu sebep teşkil etmişse, gerektiğinde servetten yani canın yongası olan mal, mülkten vazgeçmek hoşnutluğun satın alınmasıdır. Alışverişte satan, satın alan ve satılan vardır. Bu ayette paradoksal gibi görünen şu ki, kişi servetini verip Allah'ın hoşnutluğunu satın alıyor. Servet nefisle özdeşleştirilmiştir. Çünkü nefse ilişkin her türlü istek ve tutkuyu, parayla tatmin etmek mümkündür. Nefsin istek ve tutkularının tatminini, arzuların yerine getirilmesini sağlayan para ve servetin feda edilmesi, gayrı meşru şehvetin önüne geçilmesi filhakika nefsin feda edilmesi, elden çıkarılması, satılması demektir. Karşılığında elde edilen, kazanılan şey de "Allah'ın rızası"dır. Hayatın derin anlamının farkında olan seçkin insanlar açısından bundan daha kazançlı bir alışveriş düşünülemez. (Bkz. 9/Tevbe, 111; 61/Saff, 10-11).

Aslında insan Allah'ın kendisine bahşettiği yetenekler, çok yönlü melekeler ve kuvvet sayesinde kendine maliktir; iradesini, kendi üzerindeki doğru tasarruflarını devam ettirebilmesi için, yıkıcı tutum ve davranışlardan kaçınması gerekir. Nefisinin tutkularına kapıldığında kendi üzerindeki denetimini, kendine malik olma imtiyazını kaybeder; bedenini cehennem azabına maruz kalan bir nesneye dönüştürür. Kendi üzerindeki mülkiyetini kaybetmesi trajik bir olaydır. Bu durumda tekrar kendine sahip olabilmesi için, bir tür kendini satın alması demek olup bunun da yolu, ayetin belirttiği üzere "Allah'ın hoşnutluğu"nu aramasından geçer. "**Allah kullarına karşı şefkatli**"dir, temiz niyet, büyük bir azim yani nasuh tevbe ile doğru istikamete yönelen insana Allah şefkat gösterir, merhamet eder ve onu manen takviye edip başarıyı kazanmasını sağlar.

يَاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾

208. Ey imân edenler, bütünüyle "barış ve güvenliğe (Silm'e, İslâm'a) **girin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.**

Ayetin anahtar terimlerinden biri olan "kâffeten" anlam dereceleri zengin bir kelime olup alıkoymak, engellemek anlamlarına gelir. Tartılan şeyi bir arada toplayan, dağılmasını önleyen terazinin bir yanına "kefe"; faydalı veya zararlı şeyleri bir arada toplayan avuca "keff"; yuvarlak nesneler için kullanılan "kiffe"; gözleri görmeyen için kullanılan "mekfuf"; elbiseyi dağılmaktan koruyan gömleğin alt kısmı "küffe" bu kökten türeyen kelimelerdir.

İman edenlerin "kâffeten silme girmeleri" emrini iki şekilde anlamak mümkün:

a) Hepiniz ey müm'minler Silm'e ve İslam'a dâhil olun; sakın İslam hidayetinin ve kurtuluş olan hükümlerinin dışında kalmayın;

b) Siz ey iman edenler, İslam'ın bütün hükümlerini benimseyip hayatınızda tatbik edin. Sakın dinin bir kısım hükümlerini kabul ederken bir kısmını reddetmeye kalkışmayın; dininizi ikiye bölmeyin veya bir kısmını dışarıda bırakmaya kalkışmayın. İbare her iki anlama da müsaittir.

İman edenlerin ister toplu halde ister bütün olarak davet edildikleri "**Silm ve İslam**" nedir? Bazı müfessirler her iki kelimenin ayrı anlamlara sahip olduğunu söylemiş olsalar da, Basralıların çoğu, her iki kelimenin aynı anlamda olduğuna kail olmuşlardır. Bize de uygun görünen görüş budur. İslam'a tam bir ihlasla giren aynı zamanda barışa dâhil olur; kendi ruhunda başta olmak

üzere aile fertleri arasında, yaşadığı muhitte, ülkesinde ve yeryüzünde barışı yaymaya çalışır. Bu tabii ki esenliği, huzuru, istikrar ve felahı beraberinde getirir. İslam, güvenlik, barış, kurtuluş ve huzur demek olan "Allah'ın ipi"dir. Müslümanlar hep birlikte Allah'ın ipine sarılmalı (3/Al-i İmran, 103);, birlik ve beraberlik içinde olmalıdır; aksi halde güç ve kuvvetlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar (8/Enfal, 46).

Önceki ayette beş vasfa sahip zayıf ahlaki karakterdeki bir kişilik profili anlatılmıştı. Dünyevi hayatı yüceltmek amacıyla güçlü retorik kullanıp başkalarını etkileyen; temelsiz davasına Allah'ı şahit tutan; hak ve hakikate karşı hasmane bir tutum takınıp mücadele eden; yeryüzünün dirlik ve düzenini bozmak üzere sürekli çaba içinde olan; ekin ve nesli yıkıma uğratmak üzere çalışan kişi. İşte Silm veya İslam tam bu beş olumsuz vasfın zıttı olan yüksek ahlaki değerlerdir. Buna göre Silm ve İslam; sadece dünyanın değil, dünya ve ahiretin iyilik ve güzelliklerini istemenin; Allah'a ihlasla ve samimiyetle bağlanmanın; hakka ve hakikate saygı göstermenin, doğruluk peşinde olmanın; yeryüzünün dirlik ve düzeni (salah) için çalışmanın ve ekin ile nesli korumanın adı, yolu ve teminatıdır.

İnsan Allah'a samimiyetle bağlanınca silme dâhil olmuş olur. Çünkü silm, 2/Bakara, 131'den hatırlayacağımız üzere Allah'a samimiyetle inkıyat etmek, sadakat gösterip bağlanmaktır. Bu anlam dolayısıyla "İslam dini"ne bu isim verilmiştir. Kelimenin kök anlamında inkıyat var. Çünkü sulh/barış zamanında taraflar birbirlerine bağlanır, çatışmaya sebebiyet veren ihtilaflardan kaçınırlar. Bu çerçevede İslam; insanın Allah'la, varlık dünyasıyla-kucağında yaşadığı tabiatla, öteki insanlarla yani hemcinsleriyle ve kendi nefsiyle barış içinde olması, böylece esenliğe, huzura ve selamete kavuşması demektir.

"Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır." Sûrenin baş taraflarında gördüğümüz üzere şeytan insanı kıskanır, Allah'ın yeryüzünde insan dolayımında tahakkuk ettirmeye çalıştığı planı bozmak ister (2/168). Bu yüzden insanın düşmanıdır. Bu ayan beyan bir hakikattir, çünkü hem yaratılışın başlangıcında şeytanın insana olan husumeti açıkça ortaya çıkmıştır; hem de yukarıda zikredilen beş ahlaki zaafa duçar olduğunda insan kesin olarak zarar görmektedir. Bunu beşeriyetin hayatında deneysel olarak müşahede etmemiz mümkündür. Şeytan'ın düşmanlığının "mübin" olarak zikredilmesi, kelimenin kök anlamı düşünüldüğünde hayli ilginçtir. Kelimenin kök anlamı 'kesmek, ayırmak'tır. Bir metni veya bir ibareyi açıklamaya "beyan" denir; çünkü açıklama/beyan, ihtimallerin bir kısmını diğerlerinden keser, ayırır. Şeytan da çeşitli enstrümanlar kullanarak, yollar deneyerek insanı Allah'tan ayırmak, uzaklaştırmak ister.

Hakikatte şeytanın insan üzerinde herhangi maddi, fiziki bir tasarrufu söz konusu değildir. Sadece içine vesvese sokar, ayartır veya kötülüğe –mesela adaletsizliğe, hak ve hukuk ihlallerine, sömürüye, yalana, günaha– davet eder, insan da buna kanar (Bkz. 14/İbrahim, 22); böylece şeytanın adımlarını takip etmiş yani onun tuzağına düşmüş olur.

İslam bakış açısından, insanın sürekli bir biçimde ötekileştirmek sûretiyle hayatından arındırmak, uzaklaştırmak zorunda olduğu "gerçek ötekisi şeytan"dır. Hemcinsleri olan insanlar Müslüman'ın ötekisi olsa bile, ötekileştirmek zorunda olmadığı ötekilerdir. Çünkü Müslüman, insana insan olması hasebiyle düşmanlık göstermez, ona edindiği kötü sıfatlardan (inkâr, zulüm, bencillik, sömürü, yalan vs.) tahripkâr tutum ve davranışlarından dolayı düşmanlık gösterir. İnsan zalim ise sömürücü ise istismarcı ise yalancı ise Müslüman zulme, sömürüye, istismara, yalana karşı olduğu için o insanı sevmez. Aynı insan belki de hakikate döner, yaptıklarından pişman olur, hayatında zulüm yerine adaleti, sömürü yerine emeğin değerini ve paylaşımı, istismar yerine ihtiramı, yalan yere doğruluğu ikame etmeye başlar. İşte böyle bir insan sevilir, onunla dostluk kurulur. O halde insan ebedi olarak "öteki" değildir, kötü sıfatları dolayısıyla ötekileştirilen bir ötekidir. Şeytan ise yapısı gereği ve ebediyyen kötülüğü temsil eder, bu yüzden kıyamete kadar ötekileştirilmesi gereken bir ötekidir.

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾ سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

209. Size, apaçık belgeler geldikten sonra yine ayağınız kayarsa, bilin ki Allah, gerçekten üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

210. Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) **meleklerle onlara gelmesini ve** (azap) **emrinin gerçekleşmesini mi gözlüyorlar? Oysa bütün işler Allah'a döner.**

211. İsrailoğullarına sor, onlara nice açık âyet(ler) **verdik. Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse,** (bilsin ki) **şüphesiz Allah, cezası pek şiddetli olandır.**

"**Zelle**" ayağın kaymasından yanılma veya küçük günah ise de burada kullanımı doğru yoldan sapmak, haktan ayrılmak anlamındadır. Hem büyük hem küçük günah anlamında kullanıldığı muhtemeldir. Günahın her iki türü de şiddet dereceleri bakımından aralarındaki farklılığa rağmen, kişinin kendisi için emrolunan, öngörülen yoldan ayrılması demektir. Bu yüzden günahın çoğundan olduğu gibi azından da kaçınılması gerekir. Küçük günahlar insana pek vahim görünmeseler de, hayatımızda "küçük yanlışlıklar" olarak ortaya çıkar, Bazen bize sevimli gibi görünür, ama zaman içinde büyük günahların yolunu açar. Bu yüzden küçük günahlar konusunda da hassasiyet gösterme mecburiyeti vardır.

İnsana hem iç dünyasında ve yaşadığı evrende, hem de Allah'ın peygamberler aracılığıyla indirdiği vahiylerde sayısız ayet (belge, kanıt, mucize) gösterilir. Amaç, kendi başına kaldığında şaşıran insanın doğru istikamete yönelmesidir. Buna rağmen gaflete kapılır, nefsinin onu yıkıcı tutum ve davranışlara teşvik eden istek ve tutkularına kapılacak olursa, bunun Allah'a hiçbir zararı olmaz. Zararı kendine olur. Allah herkesten ve her şeyden üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

"Apaçık belgeler (ayat)"ın iki anlam düzeyi var: Biri tabii ki varlık dünyası, bu dünyada yer alan somut gerçeklikler, fenomenler, sayısız tabii olay ve bunları anlama, kavrama, analiz etme ve sonuç çıkarma yeteneğine sahip olan bir akla sahip olmamız. Diğeri Allah'ın gönderdiği vahiyler yani Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.)'in sünneti. Her iki ayet düzeyi kendi bağlamlarında güçlü kanıtlar, yol gösterici işaretlerdir.

Kadi, bu ayetin, insanın ancak belgelere, açık kanıtlara sahip olduktan sonra yaptıklarından sorumlu tutulabileceğini gösterdiğini söylemektedir. İlahi ceza beyyinelerin gelmesi ve açıklanması şartına bağlıdır. Burada temel alınması gereken şey "yakin bilgi" değil, "beyyineler" yani kanıtlar, belgeler olması gerekir. Zira zaten yakin hâsıl olacak olsa, gerçeklik apaçık olarak ortaya çıkacağından kişinin aksini iddia etmesi mümkün değildir. Ama beyyineler kişiyi hakikate yönlendirir, onunla ilgili karineler, işaretler, belgeler sunar, böylece insan sorumlu olduğu üzere çaba gösterip doğru yola girer.

"Allah azizdir, hâkimdir." Aziz, güçlü olandır; öyle ki murat ettiği şeyi yapmak isterken hiç kimse ve hiçbir engel onu durduramaz. Bunca açık belge geldikten sonra doğru yoldan sapanlar, bilmeli ki Allah onlara bir ceza vermek istediğinde kimse O'nu durduramaz; bu elbette ileri derecede bir tehdittir. O "hâkim" yani hüküm ve hikmet sahibidir. Kime ceza veriyorsa hükmünde isabet eder, kimseye haksızlık yapmaz; kime ödül de veriyorsa yine hükmünde isabet eder, verdiği her hüküm belli bir hikmete mebnidir.

Müfessirler ve çeşitli İslam ekolleri arasında görüş ayrılıklarına yol açan 210. ayeti iki şekilde anlamak mümkün:

1) Silm ve İslam'dan ayrılıp yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar ya da kendilerine sapasağlam belgeler geldikten sonra doğruluktan ayrılıp sapanlar, zamanın sonunu mu bekliyorlar? Kıyamet koptuğunda, yerin başka yer, göğün başka gök olduğunda ne yapacaklar? O zaman iş işten geçecek, geri dönüş mümkün olmayacaktır. Yıldızlar dağılacak, güneş sönecek, dağlar pamuk topları gibi etrafa saçılacak ve o gün belki de kozmik mahiyetini bilemediğimiz bir oluş içinde Allah adaletle hükmünü verecektir. Bu bambaşka kozmik durumda Allah meleklerle gelecektir. Gelişinin mahiyetini bilecek durumda değiliz. Bu konuda fikir yürütmenin, gaybla ilgili polemikler yapmanın faydası yoktur.

2) İkinci anlam düzeyi suç teşkil eden fiillerin cezasının dünyada görüleceği konusuyla ilgilidir. "Silm ve İslam"a girmeyi terk edenleri büyük felaketler, afetler beklemektedir. Tutturdukları yolda ısrarlı oldukça, kendilerine herhangi bir zarar dokunmayacağını düşünüyorlarsa yanılıyorlar. Zihni melekeleri düşük bazı insanlar, neredeyse "Allah'ın görünür bir varlık olarak melekleri de yanına almış vaziyette ve bulut gölgeleri içinden çıkıp gelmesini bekler", hatta onları uyaran peygamberlerden bu yönde ahmakça talepte bulunurlar. Daha önce gördüğümüz gibi, Musa'nın kavmi kendisinden böyle bir talepte bulunmuştu (2/Bakara, 55). Tevrat'ta da (Çıkış, 19: 16-20; Tesniye, 4: 12) "Tanrı'nın bulutlardan oluşmuş gölgeler arasında dağa indiği" anlatılır. Muhtemelen Yahudilerin etkisinde ki Arap müşrikleri de benzer bir talepte bulunmuşlardı. Onlar da Allah'ı görmek istiyorlardı, "melekler insin, gökten hazineler açılsın" diyorlardı. (Bkz. 4/Nisa, 153; 6/En'am, 8; 11/Hud, 17; 17/İsra, 92; 25/Furkan, 21). Bu ayetin ilk muhatapları müşrikler ve sonraki zamanlarda dinin dilini hep olağanüstü-tabiatüstü gizemli olaylarla ilişkilendirenler, çağrıldıkları şeyin kanıtı olarak tabiatüstü olayların vuku bulmasını talep etmişlerdir (Bkz. 6/En'am, 8). Bugün de bunun tekrarlanan bir zihni tutum olduğunu görebiliyoruz.

İbn-i Abbas, bu ayetin "tefsiri yapılmayan, bilgisi gizli tutulan bilgiler"den olduğunu söylemiştir. Seleften bazıları ise "geliş"i neredeyse hakiki manasıyla yani fiziki hareket olarak anlamışlardır. Fakat Kur'an'ın bütünlüğü açısından bakıldığında söz konusu ayetlerde **"bulut gölgeleri içinde Allah'ın meleklerle gelmesin"**den kastedilenin, azabı getiren emirle ilgili olduğu görülmektedir, bu akla daha yatkın bir görüş olarak öne çıkar. Nitekim benzer ifadeler 6/En'am, 158 ve 89/Fecr, 22'de de aynı bağlamda kullanılmıştır (Ayrıca bkz. 16/Nahl, 26 ve 59/Haşr, 2). Bu ayetlerde sözü edilen "Allah'ın emri ve hikmeti"dir. Emrin ne zaman ve nasıl tahakkuk edeceği bilinmez. Böyle bir olay vuku

bulacak olsa, iş zaten hemencecik bitirilir yani ceza vaki olur. Ama buna gerek yok. Bu ahmakça talepte bulunanlar hiç merak etmesinler, işlerin bitirileceği büyük bir azapla karşılaşacaklardır.

"**El ğamam**" örtücü özelliği olan beyaz ince buluta denir (Bkz. 2/Bakara, 57). Bulut bir sembol olarak azabın dünyada ve gökten geleceğini ima eder ancak bu azabı gerektiren suç fiillerinin işlendiği saha yeryüzüdür. İnsan yeryüzünde silm ve İslam'dan ayrılmak sûretiyle cürüm sayılan bir takım fiilleri irtikap eder. Her iki görüş de mümkündür, doğrusunu Allah bilir.

Doğruluktan ayrılanların başlarına gelen hakkında bir fikir sahibi olmak isteniyorsa tarihin tanıklığına başvurulabilir. Bu konudaki çarpıcı örnek İsrailoğullarının başına gelenlerdir. Onlara nice ayetler gösterildi: Musa ile birlikte Kızıldeniz'in içinden geçtiler, çölün kavurucu sıcağında onları bulutlar korudu, kendilerine bıldırcın eti ve kudret helvası ihsan edildi; Tur dağında olağanüstü olaylar yaşandı vs. Yine de onlar itaat etmediler, peygamberlerine zorluk üstüne zorluk çıkardılar ve elbette başlarına büyük belalar geldi.

Bu durumda **"kim Allah'ın nimetini değiştirirse,** (bilsin ki) **şüphesiz Allah, cezası pek şiddetli olandır."** Burada hitap herkese, ama özellikle Müslümanlaradır. Çünkü onlara da büyük nimetler verilmiştir. Kur'an en büyük nimettir. Taberi, adı geçen nimetin "İslam" olduğunu söylemektedir. Kur'an ve İslam aynı anlam çerçevesini ifade eder. Eğer Müslümanlar Allah'ın büyük nimeti olarak Kur'an'ın hükümlerine tabi olurlarsa, ihlas ile Allah'ın dinine yani silm ve İslam'a dâhil olurlarsa kurtuluşa ereceklerdir.

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212. İnkâr edenlere dünya hayatı çekici kılındı (süslendi). **Onlar, imân edenlerden kimileriyle alay ederler. Oysa korkup sakınanlar, kıyâmet günü onların üstündedir. Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.**

Kendilerine "**dünya hayatının çekici**" kılındığı inkârcılar kimlerdir? Bunlar, sadece Allah'ın varlığını inkâr edenler değil, fakat bütün mutluluk ve hazzın sadece dünyada tadılacağını, dünyada tadılanın tat kavramının tamamını ihtiva ve ihata ettiğini düşünen ve bu yolda dünyevi uğraşılarını her şeyin üstünde tutan kimselerdir. Deistler, Allah'ın varlığına inanır, ama ahiret ve nübüvveti inkâr ederler. Ahiretin inkârı veya önemsizleştirilmesi dünyevi mutluluk ve hazzı mutlaklaştırmaya yol açar. Maddi başarı, servet istifi, bedensel

hazlar, fiziki güzellik, şöhret, yetkilerle donatılmış makamlar ve iktidar insana belli bir tatmin verir. Şu var ki bunların hepsi ne nimetlerin tamamını ihtiva ve ihata eder, ne kalbin itminanı temin eder. Alt seviyededirler, geçicidirler ve sınırlıdırlar. Hatta aşırı olarak alındıklarında bir süre sonra acı ve ıstırap vermeye başlarlar. Maddi tatmin sağlayan şeylerin her biri ahirette olanların birer kopyası hükmündedir. Bu hakikattir. İşte bu hakikati yok sayan inkârcılar, hakikatin üzerini kalın perdelerle örtmektedirler. Saydığımız her şey (başarı, haz, servet, güzellik, makam vs) onlara çekici gelir. (Dünyanın bir "süs/ziynet" olarak tanımlandığı ayetler için bkz. 3/Al-i İmran, 14-15; 18/Kehf, 7 ve 46.)

Hayatın derin anlamı üzerinde yeterince tefekkür etmeyip geçici zevk ve hazlara kapılanlar, bunlara sahip olduklarında, zihni bir yanılsama sonucu başardıklarını düşünürler ve bunlara sahip olmayanları ya da bir kısmıyla yetinenleri küçümserler. Kendilerinde bir üstünlük vehmettikleri için statülerinin farklı olduğunu hissettirmeye çalışırlar. Küçümsedikleri kimseler mü'minlerdir.

Mü'minler hayatın derin anlamını bilir, üzerinde devamlı tefekkür eder ve dünyanın süs ve ziynetine kanmaz (9/Tevbe, 37). Belki gaflet içinde koşanlar onlarla alay eder, ama bu onların üzerinde bulundukları doğru yoldan kuşkulanmalarına sebebiyet vermez. Mü'minlerin tümü bu alay, küçümseme ve istihzanın muhatabıdır. Bu doğru olmakla beraber, "**mü'minler**" sözcüğünün başına "**min**" gelmiş olması, insana küçük ama hayli önemli bir nükteyi hatırlatıyor. O da, aslında dünyaya tutkunca bağlı olanların hakikatte "mü'minlerin bir kısmı"nı alaya aldıkları veya kendilerine hedef seçtikleri hususudur. Eğer bu doğruysa, "**bir kısım mü'minler**"den bahsedilmesi, bütün mü'minlerin aynı yüksek düzeyde takva sahibi olmadıklarına üstü kapalı bir gönderme anlamına gelir. Deneysel olarak biliyoruz ki, mü'minlerin tamamı veya her iman eden kişi aynı seviyede değildir. Nice inanmış insan var ki, yüksek düzeyde takva sahibi olamadığından dünya hayatına özenir, farkında olmaksızın ahiretin kalıcı mutluluğunu inkâr edenleri kıskanır, onlar gibi olmak ister. Öyle ki eline fırsat geçtiğinde -servet ve iktidar gibi- onlar gibi yaşamaya başlar, kendi olmaktan çıkar; ideallerini, eski hayat tarzını unutmaya başlar, kendine yeni çevre edinir ve üstelik bunu -modern psikolojide sözü edilen "rasyonalizasyon mekanizması"nı harekete geçirmek sûretiyle- belli şekillerde meşrulaştırmaya kalkışır. Böylece trajik bir biçimde kendine yabancılaşır, ideallerini değiştirir. Çünkü inandığı gibi yaşamayı bir kenara bıraktığı için, yaşadığı gibi inanmaya başlamış, bunun da kendince felsefesini geliştirmiştir.

Bütün mü'minler aynı yüksek bilinç seviyesinde dünyayı olması gerektiği gibi algılayıp asıl zihni dikkatlerini, ruhi kesafetlerini ahirete yöneltme başarı-

sını gösterebilselerdi, yeryüzünde Müslümanlar bir "iman toplumu"nu tahakkuk ettirmiş olacaklardı. Oysa yaşadığımız hayatın hüzün verici pratiklerinden biliyoruz ki bilgilerimiz imana dönüşmüyor, imanımız tutum ve davranışlarımızda tezahür etmiyor. Ama elbette bu sınavı başaranlar yok değil. İşte ahirete inanmayıp da dünya hayatını dünyevileştirenlerin -sekülarizasyon- alaya aldıkları bu "bir kısım mü'minler" yani takva sahipleridir.

Bu yüzden sıra ahirete geldiğinde "**takva sahipleri**", mutluluğu dünya hayatında arayanlara göre hem manen hem maddeten üstün konumda olacaklardır. Cennet de dünyadaki gibi mertebelerden müteşekkildir. Herkes imanına, ameline ve takvasına göre hak ettiği mertebede olacaktır. Kesin olan şu ki, dünya hayatında mal, servet ve iktidar azlığını tercih etmiş olması dolayısıyla küçümsenen, kendileriyle alay edilen, dışlanan takva sahibi mü'minler, bu manevi cürmü işleyenlerin üstünde olacaklardır. Bu durumda "üstünlük"ü "illiyyun ve sicciyn" yani en yüksek ve en aşağı mertebe farkı; şerefli makam ve düşük yer/sefil dereke olarak anlayabiliriz. Gel gör ki, bu ahirette tecelli edecek bir mukayese farkı olarak göründüğüne göre, iddiaların kanıtı bakımından mü'minler dünyaya tutkuyla bağlanan inkârcılara göre çok daha sağlam bir noktada olacaklardır. Mü'minlerin davası ispatlanacak, onlarınki ise çürüğe çıkmış olacaktır. İşte o zaman kim kiminle alay edecek, kendiliğinden anlaşılacaktır (Bkz. 83/ Mutaffifin, 29-34).

Ahiret bazıları için zafer ve kurtuluş, bazıları için sonsuz düş kırıklığı ve hüsrandır. Hz. Ali (r.a.)'nin ahiretin varlığı konusunda tartıştığı bir inkârcıya mealen şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Eğer ahiret yoksa benim bir kaybım yok ama gerçekten varsa senin kaybının telafisi yoktur."

Mü'minin hayat düsturu zühd ve takvadır. Zühd, su üzerinde yüzen gemi gibi dünya hayatıyla iç içe yaşamasına rağmen insanın onun sevgisini içine almaması demektir. Gemi su üzerinde yüzer, ama su alırsa batar. Gemiyi başarıyla yüzdüren, fırtınalara, boralara karşı koruyan takvadır. Mü'mince bir hayat dünyanın inkârı ve buna bağlı olarak mutlak yoksulluk değildir. Hayatı sade, mütevazı, şeffaf insanların mal mülkleri, servetleri az olabilir, çünkü onlar zaten varoluşsal bir tutum olarak dünyaya değer vermiyorlar; ancak gönülleri zengindir, sınırsız sermaye biriktirme gibi tutkulara karşı aldırışsızdırlar. Dünyanın peşinden koşmazlar, belki dünya onların peşinden koşar.

Dünyadan sonra ebedi bir hayatın varlığına inanmayanların bakış açısından, dünya her nasılsa elimize geçmiş bir fırsattır. İstek ve arzularımızın tatminini sağlayan her şeye, bu fırsatı değerlendirerek sahip olmalıyız. Hayata bir kereliğine geldik. Geride bıraktığımız her saniye bizim ömrümüzden eksiltir,

bizi o trajik sona yaklaştırır. Yaratılışın herhangi bir anlamı yoktur. Bu durumda özellikleriyle bedensel hazlar, keyif verici güç ve iktidar materyalizme dönüşür. İster sistematik olarak ister gelişi güzel olsun, zahirin mutlaklaştırılması, materyalizmden başka kapıya çıkmaz.

Mü'min bakış açısından, dünya hayatı bize bağışlanmış bir imkândır. Bir anlamı ve amacı vardır, buraya gelişimizin bir sebeb-i hikmeti vardır. Hayat bize verilmiştir, veren, bir hikmete mebni olarak vermiştir, çabalarımızın önemli gayelerinden biri yaratılışın hikmetini bulup çıkarmak, öğrenmektir. Mantıksal olarak bu hayatın bir sonu varsa, devamı yani sonrası da olmalıdır ki, bu ahirettir.

Dünyada bu sınavı başarıyla tamamlayanlar, ahirette hak ettikleri ödüle yani cennete sahip olduklarında yapıp ettiklerinin ne kadar doğru ve isabetli olduğunu açıkça göreceklerdir. "**Allah dilediğine hesapsız rızık verir**". Dünyaya tutkuyla bağlananlara da veren O'dur, ahirette başarılı kullarını ödüllendirecek olan da O'dur.

"**Hesapsız rızık**"ın birkaç anlam düzeyi vardır: Hiç kuşkusuz mü'minler dünyada miktarı belli yani maddi ve ölçülebilir iyi davranışlarda bulunarak ödülü hak etmişlerdir. Bunun karşılığında cennete girecek ve ödüllendirileceklerdir (40/Mü'min, 40.) Ama cennette alacakları ödül maddi ve ölçülebilir olanların çok üstünde olacaktır. Bu ödülü "Allah'ın adaleti"nin bir sonucu değil, rahmetinin sonucunu alacaklardır. Çünkü tartı hassas tutulacak olsa, "hesapsız rızka" kavuşamazlar. Bırakın haramlardan kaçınmayı ve bütün ibadetleri eksiksiz yerine getirmeyi, ne kadar şükrettiler ki, "hesapsız rızka" nail olabilsinler! Ödüllerin bir kısmı kendi yaptıklarının birebir karşılığı, büyük bir kısmı Allah'ın sınırsız lütuf ve ihsanının eseridir; yani bazıları tastamam bir karşılık iken bazıları fazladan olur (4/Nisa, 173.) Allah ödül verirken, sınırlı kaynaklara sahip olan insanlar gibi hesap yapmaz, O'nun lütuf ve keremi sınırsızdır, o yüzden verdikleri de hesapsızdır. Belki mü'min, hoş bir sürpriz olarak arzu ettiği, ihtiyacı olan ve beklediklerinin çok çok üstünde bir ödülle karşılaşacaktır. Allah elbette hesapsız verir, çünkü hesapla veren az verir, çünkü hesapla verenin kaynakları belli, stokları sınırlıdır. İnsan beklemediği kadar, hesapta yokken ödüllere sahip olacaktır.

O halde insan dünyanın geçici, çekici ve yanıltıcı yüzüne kanmadan ebedi mutluluğu gözetmeli, Allah'ın ona hesapsız rızık, nimet ve lütufta bulunacağını aklından çıkarmadan hayatını sürdürmelidir. Ahirete inanmayanların, başka bir deyişle dünya hayatını mutlaklaştıranların sahip olduğu maddi zenginlik, büyük imkânlar onlar için birer sınav vesilesidir. Allah daha fazlasını bile onlara verebilir, fakat insanların tümünün onlara kanıp inkâr eden yekpare toplu-

luk olma tehlikesi olduğundan onlara verdiği nimetleri yine de sınırlı tutmaktadır (43/Zuhruf, 33).

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ ۪ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ۬ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۖ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ ۬ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾

213. "İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi. Oysa kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan bağı 'azgınlık ve kıskançlıkları' yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, (Kitap) verilenlerin başkası değildir. Böylece Allah, imân edenleri, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi. Allah, kimi dilerse onu doğru yola iletir.

Ayet, beşeriyet tarihinin ilk oluşumuyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. (Benzer bir ifade için bkz. 10/Yunus, 19.) Muhtelif tefsirlerde bu ayetten hareketle ilk insan topluluğu ve bunu izleyen beşerî-sosyal gelişmelere ilişkin birtakım teoriler öne sürülmüştür:

1) İkrime ve Katâde gibi müfessirler, ilk insan topluluğu belli bir din üzere değil, itikadi ve siyasî bir organizasyon olarak küfür üzere ittifak ettiğini düşünmüşlerdir. Sonraları onlara peygamberler gönderildi, kendilerine ilahi hükümler telkin ve tebliğ edildi. Peygamberler gelmeden evvel, insanların "tek ümmet" olması, tek cins veya tek sınıf olması anlamına gelir. Bu tek sınıf veya tek cins olan topluluk (ümmet) hiçbir emir ve nehiy ile karşılaşmamıştı, tabiî ve bir anlamda doğal sayılabilecek bir hayatı yaşıyordu (doğa durumu). Reşid Rıza, bir adım daha atıp beşeriyetin başlangıçta ancak birbirine bağlı ve bağımlı olması durumunda yaşayabildiğini, bu yüzden temel ihtiyaçlarını topluluk halinde yaşamak sûretiyle temin edebildiğini iddia eder. İhtilafı ortaya çıkan faktör insanların farklı görüş ve çıkarlara sahip olmasıdır. Peygamber, sonraları ortaya çıkan ihtilafları çözmek üzere gönderilmişlerdir. (7/A'raf, 52; 16/Nahl, 64.)

Bu görüş modern antropoloji ve genelde sosyal bilimlerde yaygın olan "il-

kel toplum" veya "komün toplum" varsayımına uygundur. Sosyologlara göre ilk topluluklar sürü halinde tabiat üzerinde yaşarlardı. Peygamberlerin gelmesi, bu sorumsuz ve teklifsiz yaşayan beşer sürüsü arasında köklü anlaşmazlıkların çıkmasından sonraya ait bir olaydır. İhtilaf üzere peygamberler gelip hakemlik görevini üstlendiler. İhtilafların ortaya çıkmasını gerektiren bazı sebepler arasında bu ilk topluluğun bir zaman sonra nüfus yönünden büyük bir artış göstermesi, nesnelerin paylaşımında çekişmelerin başlaması vb. sebeplerdir.

Bu görüşü kabul etmek gerek ayetteki bazı önemli unsurlar, gerekse başka ayetlerde verilen haberler göz önüne alındığında mümkün olmaz. Şöyle ki:

a) Ayette kullanılan "ümmet" bu anlayışa göre olumsuz anlam taşır. Ümmet aynı zamanda "din" manasında da kullanılır. Bu görüşü kabul etmemiz durumunda ilk insan toplumunun çoktanrıcı olduğu, tek tanrıcılığın sonra çıktığı varsayımını kabul etmiş olacağız ki bu Kur'an'ın genel tarih söylemine aykırıdır.

b) İlk insan topluluğunun sorumsuz ve teklifsiz yaşaması başka ayetlerde verilen haberlerle çelişmektedir. Kur'an'da Allah'ın çok daha önceleri insanlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu ve insanların da kendisine "Evet, sen bizim Rabbimizsin" dedikleri haber verilmektedir (7/A'raf, 172). Bundan başka Hz. Âdem'in insanların ilk babası olarak daha cennetteyken bile bazı yükümlülükler altında tutulduğu ve söz gelimi işaret edilen ağaca yaklaşmasının yasaklandığı hatırdan çıkarılmamalıdır (2/Bakara, 35-37).

c) Hem insanların ilk babası ve hem de ilk peygamberi olan Hz. Âdem'in ilk insan ailesi içinde olduğu muhakkaktır (Müsned, V, 178, 179). Kaldı ki ilk insan ailesinde Habil ile Kabil arasında önemli anlaşmazlıkların ortaya çıktığını ve bunun Allah'a havale edildiğini yani bir şeriate göre çözümlenmek istendiğini biliyoruz (5/Maide, 27-31).

2) İkinci açıklama Mutezile'nin ortaya attığı iddiadır. Mutezili **Kadı Abdülcebbar**'a (ölm.415/1025) göre, peygamberlerin gelişinden evvel insanlar "Akılcı Şeriat"a bağlı olarak uzun bir dönem yaşamışlardır. Buna "tek ümmet" dönemi denir. Bu dönemin özelliği insanların ilâhî vahiy ile karşılaşmadan salt akıl kurallarına göre bir sosyal organizasyon oluşturmalarıdır. Bu organizasyonun fikrî kökeninde yüce Allah'ın birliği, sıfatları, nimetlerine şükretme ve zulümden kaçınma unsurları vardı. Yani insanlar Allah'ın bir olduğunu, bazı sıfatlara sahip bulunduğunu, verdiği nimetlere şükretmenin gerekliliğini ve zulmün, yalanın, aldatmanın kötülüğünü akıl yoluyla biliyorlardı. Hatta insanlar yalan söylememeyi, boş şeylerle uğraşmamayı ve fuhşiyattan kaçınmayı öğrenmişlerdi. Ama "Pekiyi, Hz. Âdem ilk peygamber değil miydi?" diye sorulduğunda **Kadı Abdülcebbar**'ın verdiği cevap ilginçtir: Âdem de aslında ilk in-

sanlarla birlikte sözünü ettiğimiz bu akıl kuralları üzerinde ittifak halindeydi, ancak daha sonraları ona peygamberlik görevi verilmiştir.

Yukarıda sıraladığımız itirazları Kadı Abdülcebbar'ın iddiaları için de söz konusu edebiliriz. Akli kuralların, davranışların düzenlenmesinde geçerli olup olmayacakları ayrı bir konudur. Yani Allah acaba kendilerine verdiği aklın ortaya koyduğu verilerden ötürü ilk insanları sorumlu tutmuş muydu? Bildiğimiz bunun tersidir. **Münzel şeriat** olmadan akıl bazı şeylerin bilgisine varmakla yükümlüdür. Söz gelimi Allah'ın varlığını bilmek gibi. Ama davranış bilgisi, helal ve haramların tespiti aklın gücünü ve sınırlarını aşacağından Allah insanları bunlarla yükümlü tutmamış, onlara bu işi öğretecek peygamberler göndermiştir. Öyleyse aynı genel-geçer yargının ilk insan topluluğu için de söz konusu olduğu kabul edilmelidir. Bu konu aynı zamanda modern yasama faaliyetinde sadece aklın referans alınacağını iddia eden görüşle de ilgilidir.

3) Üçüncü açıklama müfessirlerin çoğunluğu tarafından kabul edilir ki, biz de buna katılıyoruz. Buna göre ilk insanlar uzun bir dönem Allah'ın hükümleriyle aralarında hükmetmiş, onun çerçevesi içinde işlerini, sosyal, ekonomik, ahlâkî ve hukukî ilişkilerini düzenlemiş ve böylelikle itikadi ve siyasî bir birlikteliği olan "bir tek ümmet"i meydana getirmişlerdir. Bu "uzun dönem"den kastımız, bunun Hz. Âdem'in de dünyadaki ömrünü içine alması, hatta aşmasıdır. Ama kuşkusuz "tek ümmet" dönemi içinde insanlar tümden homojen değildi. Elbette aralarında birtakım anlaşmazlıklar, sürtüşmeler vuku bulmuştur, ancak bu sürtüşmelere topluluk ahlâkî, siyasî ve hukukî hayatında geçerli olan şeriatla çözüyordu. Değerlerin ve normların kaynağı yine **münzel şeriat** idi. Buna karşı çıkanlar da olmuş olabilir. Nitekim Kabil'in daha ilk günlerde böyle anlaşmazlıklarda nasıl bir tutum içine girdiğini gördük. Bunun böyle olması, hemen ardından yeni bir şeriatın veya sosyal organizasyonun oluşması anlamını taşımaz. Şüphesiz ki suç işleyenler, beşerî organizasyonun bağlı olduğu yasaları tanımayanlar belli cezalarla karşılaşmışlardır. Vakıa Kabil'in dünyevi bir ceza ile cezalandırılıp cezalandırılmadığını bilmiyoruz. Ancak normal durumda işlenen her suçun belli bir müeyyide ile cezalandırıldığını söylemek mümkündür.

Ayette insanlar "tek bir ümmet" iken peygamberlerin kendilerine gönderildiği kaydı vardır. O halde Hz. Âdem'den sonra birtakım peygamberler gelip geçmiştir. Bu peygamberlerin geliş sebepleri belki yeni bir şeriat getirmek değil, fakat öteden beri var olan şeriatı yürürlükte tutup ihtilafları buna göre çözmektir. Demek oluyor ki burada iki anlamı olan bir "ihtilaf" ile karşı karşıya bulunuyoruz: Biri Habil ve Kabil türünden olan ve bir şeriatın yürürlükte olmasıyla çözüm bulan ihtilaf; diğeri yeni bir din ve yeni ve coğrafi mekân bakımından

farklı bir beşerî topluluğun doğuşuna yol açan geniş kapsamlı ihtilaftır. Birincisi bir topluluğun kendi iç bünyesinde ortaya çıkan ve üzerinde mutabık olunan hükümlerle hemencecik giderilen bir ihtilaf iken, ikincisi kopmalar yapan, topluluğu bölen ve yeni sosyo-politik organizasyonlara yol açan bir ihtilaftır. Buna Yûnus sûresinin 19. ayetinde şöyle değinilmektedir: "(Başlangıçta) insanlar bir tek ümmetten başka (bir şey) değildi. Sonra ihtilafa düştüler."

Buna göre, insanlar başlangıçta tek bir ümmet yani aynı itikadi ve siyasî topluluk iken onlara Allah'ın hükümlerini sürekli hatırlatacak ve bu hükümleri ayakta tutacak peygamberler gönderilmişti. Bu peygamberler aynı zamanda bu hükümlere uyanları Allah'ın rahmetiyle müjdeliyor yani onlara iyi insanlar oldukları takdirde ebedi mutluluk ve huzur yurdu cenneti vaad ediyordu (Tebşir). Karşı çıkanları da Allah'ın azabıyla yani cehennemle korkutuyorlardı (Tenzir). Üstelik bunlar yapılırken sözlü veya soyut hitaplarda bulunulmuyor, peygamberler aracılığıyla "kitaplar" da gönderiliyordu. Demek ki hükümler kayıt içindeydi ve herkesin bunlardan açıkça haberi vardı. (Belki bu, ilk insan topluluğunun yazıyı da bildiğinin delilidir; nihayetinde Hz. Âdem'e **suhuf** indirildiği rivayet edilmektedir.) Ancak insanlar ilelebet bu çizgi üzerinde kalmadılar. Bir kısmı emirleri, hükümleri tanımamaya başladı, geliştirdikleri bu isyancı ve başkaldırıcı tutumda diretti. İşte ne olduysa bundan sonra oldu, başlayıp giderek büyüyen ayrışma, insanların oluşturduğu ilk insicamlı topluluğu, "tek ümmet"i böldü.

Bunun sebebi, inanların "**bağiy etmeleri**"dir. İnsanlar uyum içinde yaşıyorlarken bir zaman sonra birbirlerini kıskanmaya, ihtiraslarına kapılıp hak ve hukuku ihlal etmeye başladılar (42/Şura, 14). Kendi heva ve heveslerini öne geçirip "Allah'ın hükmü de neymiş!" türünden küstahlıklar, azgınlıklar ve isyanlar sergilediler. Elbette bu hukuk ihlal edici tutuma karşı topluluğun diğer bireyleri karşı çıktılar ve "Konulmuş yasalarını nasıl ihlal edersiniz? Bunlar Allah'ın indirdiği, peygamberleriyle doğruladığı, kitaplarında açıkça gösterdiği hükümlerdir" dediler. Böylelikle büyük çatışmalar çıktı, anlaşmazlıklar büyüdü, sonunda ümmetin birliği bozulup dağılmaya başladı.

Acaba neydi bu ihtilafların nitelikleri? Belli ki bunlar tamamıyla insan odaklı-beşerî karakterde olan konulardır. Yani insanlar arasında çıkan ihtilaf insan ilişkilerinin düzenlenmesinde ortaya çıkan ihtilaftır. Ayette "**bağiy**" ıstılahının kullanılması buna delildir.

Râgıb el-İsfahânî, bağy'ı nicel ve nitel olarak iktisadî sınırları tecavüz etmeye yeltenme diye tarif etmektedir. Burdaki "iktisadî" deyiminden bildiğimiz ekonomiyi anlamamak gerekir. İktisadi demek orta yol, adil çizgi demektir. O

halde bağiy yapmaya kalkışan kişi kendisi için tespit edilen orta ve adil yolu tecavüze kalkışan kişidir. Söz gelimi kelime gökyüzü için kullanıldığında, gökyüzünden bardaktan boşanırcasına ve ihtiyaçtan çok fazla yağmurun yağması anlamını verir. Bazen bu, tekebbür (büyüklenme) için de kullanılır ki, Kur'an-ı Kerim kâfirleri veya zalimleri kastederek "onlar yeryüzünde haksızca büyüklendiler" demektedir. Bu ayetlerdeki büyüklenmenin, "bağiy" kökünden olan "yebğûne" fiil-i muzarii ile ifade edilmesi dikkat çekicidir. Ancak gerek haddi aşmanın, gerek büyüklenmenin insan hırsı ve ihtirası ile başkalarının haklarını çiğnemesiyle ve kıskançlık duygularıyla yakından ilgisi vardır.

Şu halde insan toplumu "**tek ümmet**" halinde yaşamaktayken ve tek bir dine, tek bir siyasal organizasyona ve tek beşerî birlikteliğe sahip iken, ilk kopuş ve ayrılma bir kısım insanların **bağiy** yapmaları, haddi aşmaları, hemcinslerinin haklarını ihlal etmeleri, Allah'a, peygamberlere, hükümlere ve salih insanlara karşı büyüklenmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. **Bağiy**'ın sonu doğru yoldan sapmak ve batıl bir din icat etmektir: "Eğer Allah dileseydi sizi (ve hepinizi) bir tek ümmet yapardı. Şu kadar ki O, kimi dilerse onu sapıklıkta bırakır, kimi de dilerse onu hidayete iletir. Yapabildiğiniz işlerden elbette sorumlu tutulacaksınız." (16/Nahl, 93) Şimdi insanların muhtemel hangi faktörlerin etkisinde bağiy yaptıklarına bakmaya çalışalım:

a) Cinsel sapkınlık: Habil ve Kabil olayında somut bir örnek vardı. Varsayıma göre nikâh kuralını çiğnemek isteyen Kabil, aynı batından kız kardeşiyle evlenmek istemiş ancak geçerli yasaları, karşısında bulmuştu. İlk insan topluluğunun oluşturduğu tek ümmet yapısında da buna benzer anlaşmazlıkların ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak bu, belki kız kardeşler arasındaki bir evliliği (ensest) değil, ama zina ve fuhuş esasına dayanan nikâhsız ve gelişigüzel cinsel özgürlük esasına dayalı olabilirdi. Şehvetlerini kontrol edemeyenlerin "Biz nikâhla ve belli kadınlarla evlenmeyi reddediyor, canımızın çektiğiyle cinsel ilişki kurmayı arzu ediyoruz" diye başkaldırdıkları hesaba katılırsa, bunun bağiy olan ilk sapıklık olduğu düşünülebilir. Bu durumda peygamberler ve salihler buna karşı çıkacaklardı. Ve nitekim böyle bir çatışmanın zamanla bölünmelere yol açtığı söylenebilir. Bu durumda tek ümmet dağılmış, doğru yoldan çıkanlar bir tarafta, mü'min ve salihler diğer tarafta toplanmış olur. Bunun da sonucu yeni bir din, yeni bir hukuk, yeni bir topluluk, yeni bir ümmet organizasyonunun oluşumu demektir.

b) Siyasi baskılar ve sosyal adaletsizlikler: İlk insanlar da bizim gibi kendilerini ve ailelerini geçindirmenin yollarını arıyordu. Allah bu insanlara nasıl rızıklarını kazanacaklarını, hangi vasıtaların ve ilişkilerin kendileri için helal

ve temiz olacağını peygamberler ve kitaplar aracılığıyla bildirmiştir. Ama insanın fıtratında başkalarını sömürmek; çalışmadan, emek harcamadan kazanma eğilimleri de vardır. Her zaman istismar konusu olmaya elverişli zayıf, güçsüz insanlar bulunur. Sömürücü tabiata sahip olan insanlar başkalarının emeklerine konarak, kendileri aldıkları zaman tam, başkalarına verirken eksik vererek yeni ve şeriata aykırı (gayrimeşrû) geçim yolunu seçmişlerdir. Sömürü beraberinde siyasi baskıyı getirir, kendi kurallarını koyanlar insanların sadece iktisadi ve sosyal hayatlarına hükmetmekle yetinmez, yüreklerine de korku salar, inançlarına da müdahale eder. Peygamberler basit bir çerçevede de sürse üretim, tüketim ve bölüşümün genel-geçer kurallarını, insanın onuruna yaraşır özgür bir ortamda yaşamasını mümkün kılan kuralları vaz'etmişlerdir. Söz gelimi tartıda eksiklik ve hile, alışverişte aldatma haramdır. Ama insanlar aldatma ile haramla, rüşvet ve yolsuzluk yaparak kazanmanın yollarını aramaktadırlar. Ve bu da onları ilâhî vahiylerle belirlenmiş kuralları çiğnemeye sevk etmektedir. Bunun sonu çatışma ve yeni bir ilişki biçiminin ortaya çıkmasıdır. Diyelim ki avcılıkla geçinen bir sosyal çevrede genel-geçer kurallara göre herkes eşit olarak ava çıkacak, avladığı kendisinin olacaktır. Avlanamayacak durumda olanlara zekât ve tasadduk yoluyla geçimleri temin edilecektir. Ama bu önemli iktisadî ve hukukî mükellefiyete bir kısım insanlar başkaldırıp "Allah'ın doyurmadığı bu aciz ve miskinleri biz niye doyuracakmışız? Onların bizim kazandıklarımız üzerinde bir hakları yoktur, kendi başlarının çaresine baksınlar." (36/Yasin, 47) diye itiraz ettikleri pekâlâ düşünülebilir veya tam aksi yönde bir düşünceyle, bir dönemde güçlüler veya istismarcılar ortaya çıkıp, "Siz ve siz, ava gideceksiniz, günde şu kadar hayvan avlayacaksınız, biz ise oturacağız, ama bunun şu kadarı bizim, şu kadarı da sizin olacaktır" demiş olursa bu, şeriatın çiğnenmesi demektir. Nitekim Âd, Semûd ve başka kavimlerde bundan ötürü çatışmaların olduğu, peygamberlerin de bunu düzeltmek için çaba gösterdikleri görülmektedir. Yine Hz. Şuayb buna benzer haksızlıklara başkaldırdığında, kavmi ona "Ey, Şuayb mallarımız üzerinde istediğimiz gibi tasarrufta bulunmaktan seni namazın mı alıkoyuyor?" diye itiraz etmiştir. Hz. Şuayb ile kavmi arasında anlaşmazlık büyüyünce sonunda kavminin ileri gelenleri ona şu notayı veriyor: "Ey Şuayb, seni ve beraberindeki iman edenleri ya memleketimizden çıkaracağız ya da bizim dinimize döneceksiniz." (7/A'raf, 88) Şuayb'ın kavmi ayrı bir din üzeredirler. Yani iktisadî ilişkileri, ahlâkî hayatları, sosyal yaşayışları Allah'ın dinine aykırı ve Hz. Şuayb'ın tebliğ ettiği şeriatın dışındadır. Hz. Şuayb'ı da, ya kendi dinlerine mecbur ediyorlar ya da içinde doğup büyüdükleri sosyal çevreden sürgün etmek istiyorlar.

Peygamberlerin kalkış noktaları tektir: Tek bir Allah'a ibâdet etmek, O'nun hükümlerinin yürürlükte olmasını sağlamak: "Gerçek (şu): Bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde (başkasına değil, yalnız) bana kulluk edin. (Onlardan bazıları) aralarında (din) işlerinde fırka fırka oldular. (Bununla birlikte) hepsi yine bize dönücülerdir." (21/Enbiya, 92-93)

Kendi aralarında fırka fırka olan bu insanların temel anlaşmazlığı "işlerinde" yani pratikte gözlenir. Söz gelimi davranışların düzenlenmesi, ilişkilerin denetlenmesi bu işlerin başında gelir. Peygamberler bir tek noktayı vurgulamakla yetinirler: "Allah'tan başka ilah yoktur, yalnız O'na kulluk edin". Allah'tan başka ilahın olmaması demek, yalnızca O'nun indirdiklerinin geçerli kılınması, yalnızca O'na boyun eğilmesi demektir. Eğer beşerî, ekonomik ve ahlâkî ilişkileri başkaları tespite kalkışırsa bu, Allah'tan başka ilahlara uyuluyor, onlara kulluk yapılıyor demek olacaktır. Belki peygamberler açıktan sosyal bir bozukluğu gündeme getirmiyor görünebilirler. Çünkü bozuklukların çok sayıda sebebi ve yol açtığı sonuçları vardır. Bütün bunları bir sosyal bilim kitabı gibi sıralamak peygamberlere vahyedilen sahife veya kitapların işi değildir.

Bu açıdan "**tek ümmet**"in nasıl dağıldığı ve nasıl yeni ümmet, cemaat ve topluluklara bölündüğünü şimdi daha iyi anlıyoruz. İlk ve tek olan ümmet arasında bu köklü ihtilaflar çıkınca artık ümmet "tek ve bir" olma vasıflarını kaybetmiş oldu. Çünkü ümmet kavramının da ifade ettiği gibi, bir toplumun ümmet olabilmesi için insanların tek din, tek emir, tek zaman ve tek mekân üzerinde toplanmaları gerekir. Oysa ihtilaf artık bunu imkânsız kılmıştır. İnsanlar işlerinde ayrılığa düşmüşlerdir. Dolayısıyla artık aynı din üzerinde değildirler. Bu da mekânların parçalanması olayını beraberinde getirecektir. Yani Allah'ın dinine bağlı olmak istemeyenler bir araya gelip başka toprak parçalarına dağılacaklardır. Bundan sonra Âdemoğullarının kaderinde "tek ümmet olmadan ihtilaf edici bir halde devam edip gitmek" (11/Hud, 118) olacaktır. Bu da "tek-tanrıcı din"den sonra "çok-tanrıcı veya Allah'tan başka ilahları tanrı edinen dinler"in türemesi olayının başlangıcıdır. Buna rağmen bu insanlar yine de peygambersiz bırakılmayacak, her kavme ve her topluluğa peygamberler gönderilerek Allah'a kulluk yapmaya davet edilecekler, bunlardan uyanlar çıkacak, uymak istemeyenler de batıl dinlerinde ısrar edeceklerdir.

İşte insanlık tarihi de bu çizgiyi, bu gelişme şemasını izleyerek günümüze kadar gelmektedir. Burada üzerinde durulacak husus şudur: İlk insan topluluğunda yer alan insanların hangi maddi, iktisadî veya coğrafi sebep dolayısıyla anlaşmazlığa düşüp çatışmalara girdiği olayından daha önemli olan, Kur'an'a göre tek ve ilk ümmetin bölünmesine yol açan "bağiy olayı"nın bu parçalanma

ve dağılmalara yol açmış olmasıdır. Bağiy, özü itibariyle insanî/beşerî bir olaydır. İnsanlar bir arada yaşamak durumunda oldukları başka insanları kıskanırlar ve onların temel haklarını ihlal etmeye kalkışırlar. İşte bu, bütün insanî çatışma ve saldırganlıkların temelinde yatmaktadır ve kıyamete kadar sürüp gidecektir.

"Oysa kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirine karşı olan bağiy'lerinden ötürü ihtilafa düşenler, o kendilerine kitap verilenlerden başkası değildir." İhtilafa düşülmüş olmasının sebebi **bağiy** yani hakkına razı olmayıp başkasının hak ve hukukunu ihlal ise bunlar, onları hukukun dairesine çekmek isteyenler tabii ki kitapların hükümlerine karşı çıkacaklardır. Burada "**kendilerine kitap verilenler**" sadece Kitap ehli, ama özellikle müfessirlerin işaret ettiği Yahudilerin değildir. Yahudilerin de içinde yer aldığı genel beşeri tutumdur. Bu tutumun ilk örneklerine ilk insan toplumuna rastlanmaktadır. Bu da peygamberlerin geldiği ve peygamber tebliğinin bilindiği bir beşeri topluluk hayatında bağiy dediğimiz hak ve hukuk ihlalinin ilk defa ortaya çıktığını gösteren önemli bir delildir. Çünkü öyle olmasaydı, kendi bildikleri gibi hareket etmeleri bir ölçüde doğal karşılanacaktı. Zaten kitap ve peygamberin istenmediği, daha modern bir deyişle dinin dünyevi hayatın dışına itilmek istendiği her beşeri durumda (ekonomi, siyaset vs.) insanlar, bir üst merci, yüksek ahlaki normlar, ilahi kriterler tarafından denetlenmeyi reddediyor; bildikleri ve diledikleri gibi hareket etmek istiyor; dini, hayatın dışına itmeye çalışıyorlar. Kitapların ana fonksiyonu, kıskançlık ve hukuk ihlali sonucu baş gösteren ihtilafları adalet ve hakkaniyete göre çözmektir. Kitabı indiren Allah, kimsenin tarafını tutmaz; sınıf, zümre çıkarını korumaz.

Burada dikkati çeken önemli nokta şu ki, kendilerine kitap indirildiği yani ihtilafların çözümünde kurallar bütünü vaz'edildiği halde, insanların yine kıskançlık ve azgınlık yaparak hukuk dairesine girmeye karşı direnmeleridir. Gücü elinde bulunduran aleyhindeki kuralı tanımaz, adaletin tesisine yanaşmaz. Bunu yapan da elinde kitap bulunan kimseler yani Yahudiler, Hıristiyanlar veya Müslümanlardır. Kim elindeki kitaba göre hükmetmiyorsa, ihtilafların çözümünde hukuka ve hukukun üstünlüğü ilkesine riayet etmiyorsa "azgınlık ve kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düşen o Kitap verilenler" kategorisine girer. Bunun maalesef gündelik hayatta gözlenen sayısız örneği vardır.

"İşte Allah (böylece de) **iman edenleri, kendi iradesiyle, hakkında ihtilafa düştükleri hakka gerçeğe ulaştırdı. Allah kimi dilerse onu doğru yola iletir."** Allah, bağyetmeyip hak ve hukuku ihlal etmeyen mü'minleri –ki bunlar gönülden Allah'a indirdiği hükümlere razı olmuş kimselerdir– kendi iradesiyle –bazılarına göre izniyle veya bilgisiyle– hakka ulaştırır. Buradaki

"hak" kelimesi ihtilaf durumunda adaletin tecellisini sağlayan temel bilgi, doğru ve isabetli karar yani hak sahibine hakkının verilmesini sağlayan hüküm olarak anlaşılabilir. Buna sahip olmak yani doğru, isabetli ve adaleti tesis eden bir karar verebilmek büyük bir nimettir ve bunu Allah iman eden kullarına bağışlamaktadır. Allah kimi dilerse onu doğru yola iletir. Ama tabii ki kulun istemesi ve bu yolda elinden gelen çabayı göstermesi gerekir.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ۖ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

214. Yoksa sizden önce gelip-geçenlerin hâli başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle bir yoksulluk, öyle dayanılmaz bir zorluk çattı ve öylesine sarsıldılar ki, sonunda elçi, beraberindeki mü'minlerle; "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyordu. Dikkat edin! Şüphesiz Allah'ın yardımı pek yakındır.

Bu ayetin Hendek savaşı sırasında çekilen büyük zorluklar üzerine indiği söylenir. Hakikaten diğerlerinden çok daha çetin geçen bu savaşta Hz. Peygamber (s.a.), açlığını bastırmak için karnına taş bağlamıştı. Bir savaşta çekilebilecek zorlukların çarpıcı bir biçimde 33/Ahzab, 9-11. ayetlerde anlatılmaktadır.

Savaşın meşru gerekçesi vardır. Meşru gerekçe çoğu zaman dünyevidir, ülkenin saldırıya uğraması, güvenliğin apaçık olarak tehdit altına girmesi vs. Ancak meşru gerekçeler tahakkuk ettiğinde ve adil bir seviyede vuku bulduğunda -kullanılacak gücün orantılı olması, sivillerin zarar görmemesi gibi- savaş, insanın saflaşarak sınavı başarıyla kazanmasının bir aracı olur. Çünkü "cihat edenlerle sabredenler" ancak bu zorlu süreçlerde birbirlerinden ayrılmaktadırlar (3/Al-i İmran, 142.)

Ülkenin işgale uğraması durumunda cihad her Müslüman üzerine farzdır, herkes kendi gücü ve imkânı oranında topraklarını işgalden kurtarmak için savaşır, mücadeleye katılır. Diğer savaşlara ise sadece belli bir grup yani ordular katılır yani cihad farz-ı kifaye olur.

Haksızlıklar, işgaller, sömürü, talan-yağma, tahakküm, baskı ve bunlara karşı mücadele evrenseldir. Tarihin her döneminde haktan ve adaletten yana olanlarla karşı tarafta olanlar birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Kişinin doğru safta ve yerde olması işinin rahat yürüyeceğinin garantisi değildir; aksine eğer mücadele (cihad) iyilerin süzülmüş altın gibi ortaya çıkmasını sağlıyorsa, ate-

şin altını yakması gibi zorluklar da insanı yakar. Sadece inancın beyanı yeterli olmaz, imanın aynı zamanda zorluklarla sınanması gerekir (29/Ankebut, 1-3.)

Çekilen sıkıntılar öyle sıradan değil. Yeryüzünün şiddetli bir depremle sarsılması, üzerindekilerinin altüst olması gibi, hakkaniyet, adalet ve doğruluk tarafında mücadeleye katılanlar öylesine derin sarsıntılar (zilzal-zelzele) geçirirler. Kişi, malını ve canını seferber eder. İş öyle bir noktaya gelir ki, Allah'a en yakın noktada olan peygamber(ler) dahi apaçık bir niyazla yardım talep etmek durumunda kalırlar. Mehmet Akif'in "Yok musun, ey adl-i ilahi!" demesi gibi. Daha önce birçok peygamber (İşaya, Elyasa vs.) bu açık niyazda bulunmuşlardır. Ancak Dahhak'ın da belirttiği üzere Hz. Peygamber (s.a.) de bu niyazda bulunmuştur. Belki peygamberlerin önderliğinde savaşa katılanlar veya büyük sıkıntılar çekenler "Allah'ın yardımının gecikeceği" zehabına kapılmış olabilirler, bu elbette insani haldir, ama onların manevi lideri peygamber(ler) bu zehaba kapılmazlar. Onların da açık niyazda bulunup yardım talep etmeleri –ki bu sayede onların bu niyazına mü'minler de eşlik eder– ilahi yardım ve inayeti çabuklaştırmak içindir. Nihayetinde bir türeviyle dua, Allah'ın tarihe, tabiata ve hayata müdahalesini celp etmek için yapılır. Yoksa peygamberler Allah'ın yardımının kesin olarak geleceğinden emindirler (37/Saffat, 171-172). Özellikle ilk yıllarda müşriklerden büyük işkenceler gören Müslümanlar "Allah bize yardım etmeyecek mi?" diye sorduklarında, Hz. Peygamber (s.a.), onlara geçmiş ümmetler içinde bazı mü'minlerin testere ile gövdelerinin baştan aşağı kesildiği, vücutlarının demir tırmıklarla tarandığı halde dinlerinden dönmediklerini bildirmiş, onlara sabır telkin edip dayanma gücü vermişti. (Buhari, Menakib, 25 ve İkrah, 1.) Yüce Allah mü'minleri sınavdan geçirmektedir (29/Ankebut, 2-4), sabredeceklerdir. Sabır kurtuluşun anahtarıdır (miftahu'l farac).

Tabii ki "**Allah'ın yardımı pek yakındır**." "Yakınlığı" peygamber, arkadaşları veya kıyamete kadar tarih içinde bu yolda mücadele verenlerin, yardımın hemen yanı başlarında olduğu anlamına gelir. Gecikme mü'minlerin sabrını, tahammül gücünü ölçmenin aracıdır, kıvamını bulduğunda pek yakında olan yardım bir anda çıkıverir, tahakkuk eder; böylelikle ilahi müdahale olayların akış yönünü değiştirir. Şu halde bu ayet aynı zamanda hayatın çeşitli zorluklarına karşı Allah'tan ümit kesmeden ve Doğru Yol'dan çıkmadan mü'minler için öngörülen bir terbiye ve eğitimi yöntemidir.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ
وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215. Sana neyi infak edeceklerini sorarlar? De ki: "Hayır olarak infak edeceğiniz şey, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışadır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir."

"**İnfak**" Allah yolunda yapılan genel harcamaya verilen isimdir. İdeal olanı ihtiyaçtan arta kalan servetin harcanmasıdır (Bkz.2/Bakara, 219). Tabii ki bu her insanın ulaşabileceği bir erdem değildir, bu yüzden emredilmemiş, teşvik edilmiştir. İnsan sadece kendi başına yaşayıp harcayamaz; başkalarına karşı bazı sorumluluklar da üstlenir. Burada sözü edilen infak mecburi olan zekâtın dışında mali gücü yeten insanların, ayette sözü edilen "anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlar"a yapılan harcamaları kapsar (30/Rum, 38).

Kişi bu kategoride yer alanlara karşı belli sorumluluklar üstlenmek durumundadır, eğer onların mali desteğe ihtiyaçları varsa, bunu seve seve yapar, bu sorumluluktan kaçınacak olsa Allah katında sorumlu olur. Zengin ile kendilerine harcama yapılacak olanlar arasındaki ilişki, sorumluluk bağı dikkate alındığında, Kur'an-ı Kerim'in 'toplumsal sermayesi' ne kadar güçlü bir toplum öngördüğü açıkça görülmektedir. Modern dünyanın büyük sorunu, toplumsal sermayesinin giderek zayıflaması, insanların değil başkalarına, kendi yakınlarına karşı bencil davranıp sorumluluk duymaz hale gelmeye başlamalarıdır. (Bkz. 51/Zariyat, 19.)

Bu ayette yer alan hayrın iki anlamından söz etmek mümkün: Biri mal, servet, maddi fayda; diğeri Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya matuf her türden tutum ve davranış. Çünkü hayır sadece maddi destekle olmaz, çok yönlü fiil ve yardımlarla da olur. Hayır yapan kişi, bir yandan hayır yaptığı kişiye, diğer yandan kendine fayda sağlar. Şu halde samimiyetle yapılan hayrın faydası çift kutupludur. İnfakı hayırla ilişkilendirmesi ayrıca önemlidir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, başkasına yardım etmenin insana mutluluk verdiğini, pozitif izahla mutluluk hormonlarını harekete geçirdiğini göstermiştir. Kişi infak veya başka yollarla hayırda bulundukça hem dünyada mutlu olur hem ahirete büyük yatırımlar yapmış olur.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۖ
وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216. Savaş, hoşunza gitmediği hâlde üzerinize yazıldı (farz kılındı). **Olur ki hoşunuza gitmeyen bir şey, sizin için hayırlıdır ve olur ki, sevdiğiniz şey de sizin için bir şerdir. Allah bilir de siz bilmezsiniz.**

Meşru ve adil bir savaş zaruridir. Biz istemesek de gelir bizi bulur. Savaş, normal diplomasi ve anlaşılabilir siyasetle elde edilemeyen meşru bir sonucun güç kullanılarak elde edilmesi çabasıdır. Meşru ve adil bir savaştan kaçmak sorumlulukların bilincinde olan insana yakışmaz. Ancak işin bir gerçeği vardır ki, o da, savaşın hiç de istenmeyen bir şey olduğu hususudur. Kur'an-ı Kerim'in bunu açıkça zikretmiş olması, insan tabiatına ilişkin gerçekçiliğe verdiği öneme işaret eder. Bu böyledir, çünkü savaş düzeni altüst eder, kişi yerinden yurdundan, ailesinden yakınlarından ayrılır; katılacağı savaşın nasıl cereyan edeceğini bilemez, sakat kalması mümkün olduğu gibi hayatını da kaybetmesi mümkündür.

Meşru ve adil savaşlar daha önce de yapıldı, insanlık her zaman zalimane ve haksız savaşlara başvurmuş değildir. Haksız yere saldıranlara (4/Nisa, 91 ve 22/Hac, 39); dini baskı uygulayanlara (2/191, 217); zulüm ve baskı uygulayanlara karşı savaş meşrudur. **İbn-i Aşur** "üzerinize farz kılındı" ibaresinin daha önce Hz. Musa'nın kavmiyle Kenanlılara karşı savaşla yükümlü tutulmalarına, içinde Hz. Davud'un yer aldığı Talut'un Filistilere karşı giriştiği savaşa ve Zülkarneyn'in yeryüzü gezegeninin Batı yakasında zorba bir kavme karşı yaptığı savaşa atıf olduğunu söyler. Yani meşru ve adil savaş Müslümanlardan önce de mü'min gruplara emredilmişti.

"**Kürh**" terimi hem hoşa gitmeyen hem kendisine zorlanan fiil demektir ki, bu tam da savaşı ifade eder. **Kurtubi**, "**hoşunuza gitmediği halde**" ibaresinin mübteda ve haber olmasından hareketle, asıl anlamının "savaş sizin için hoş değildir" olduğunu söyler. Demek ki savaşı yüceltmek gerekmez ama vaki olduğunda sabretmek ve gereken her ne ise onu yerine getirmek gerekir. Savaş hoşlanılacak bir şey değildir; fakat bağımsız ve özgür olmanın yolu, inançlarımıza, topraklarımıza, tabii kaynaklarımıza, emeğimize ve namusumuza göz dikmiş bulunan saldırganlara karşı koymamızdan geçer. Köle ruhlar savaştan kaçar. Savaş karşıtlığı yerine göre erdemli bir protestodur, çünkü savaş karşıtı olan aynı zamanda ve en başta saldırgana, saldırganın kötü emellerine de karşıdır. Ama saldırganlar dinlemez, ihtiraslarının kurbanı olarak daha çok güç ve zenginlik için yağmaya girişir, nüfuz sahalarını genişletmek isterler. İşte bu kötü emellere karşı koymak için savaşmaktan başka seçenek yoktur. Savaşın sağladığı ilk büyük fayda (**hayır**), özgürlük, bağımsızlık ve onurun korunmasıdır. Savaş sadece var olanı korumak değil, Bazen ilave yarar ve imkânları da sağlar. Eskiden bu açık ganimetti, modern zamanlarda dolaylı olarak ganimettir: stratejik bölgelerin, enerji nakil hatlarının denetimi, petrol, doğalgaz veya değerli kaynakların ele geçirilmesi, yandaş yöneticilerin başa geçirilmesi gibi.

Dünyevi anlamda savaş İslam'ın ve Müslümanların izzetini ayakta tutarken, savaşta yaralananlar gazi, ölenler şehid mertebesine ulaşır ki, bunun ahiretteki karşılığı Allah'ın rızası ve cennettir. **Kurtubi**, kendi yurdu olan Endülüs'teki Müslümanların, dünya zevklerine daldıkları ve cihattan kaçındıkları için bağımsızlıklarını ve topraklarını kaybettiklerini, çocuk ve kadınlarının esir düştüğünü ve zillet içinde İspanya'yı terk etmek zorunda olduklarını söyler.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

217. Sana haram olan ayı, onda savaşmayı sorarlar. De ki: "Onda savaşmak büyük (bir günahtır). **Ancak Allah katında, Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'a engel olmak ve halkını oradan çıkarmak daha büyük** (bir günahtır). **Fitne, katilden beterdir. Eğer güç yetirirlerse, sizi dininizden geri çevirinceye kadar sizinle savaşmayı sürdürürler; sizden kim dininden geri döner** (irtidat eder) **ve kâfir olarak ölürse, artık onların bütün işledikleri** (amelleri) **dünyada da, âhirette de boşa çıkmıştır ve onlar ateşin halkıdır, onda süresiz kalacaklardır.**

Ayet, Hz. Peygamber (s.a.)'e sorulan 13 sorudan birinin cevabıyla ilgilidir. İbn-i Abbas, Hz. Muhammed (s.a.) ümmetini, hepsi de cevabı Kur'an tarafından verilen 13 soru dışında soru sormadıkları için "en hayırlı ümmet" olarak vasıflandırmaktadır.

Ayetin nüzul sebebi, İbnu'l-Hadrami'nin Abdullah ibn-i Cahş komutasında sekiz kişilik bir seriyye tarafından öldürülmesidir. Olay Bedir savaşından iki ay önce Recep ayının ilk gününde -belki de ilk girdiği saatlerde- vuku bulmuştu. İbn-i Cahş ve arkadaşları, görevleri yolları Mekke-Taif arasında bir bölgeyi gözetlemek ve haber toplamak iken, kendi aralarında yaptıkları kısa bir müzakereden sonra Mekke'ye giden bir ticaret kervanına saldırıp İbnu'l-Hadremi'yi öldürdüler, iki kişiyi de esir aldılar. Abdullah ibn-i Cahş ve arkadaşları, Cuma-

da'l-ahir ile Recep arasında tereddüde düşmüşlerdi. **Mukatil**'in verdiği bilgilere göre "Biz bunları gündüz vakti ele geçirdik, akşam olunca Recep hilalini gördük; bu yüzden Recep ayında mı yoksa Cumade'l-ahir'in son gününde mi ele geçirdiğimizi tam olarak bilemiyoruz" demişlerdi. Anlaşılan şu ki galip zanlarına göre Recep ayının çıkmış yani yasak süresinin bitmiş olması lazımdı. Ancak esirler ve ganimetle Medine'ye geldiklerinde Hz. Peygamber (s.a.) "Ben size haram ay(lar) da savaşmanızı emretmedim" dedi, sahabeler de onları kınadı. Bu arada Mekkeli müşrikler ve Medineli Yahudilerin boş durmayıp "Muhammet haram ayda kan döktü" diye propagandaya başladılar. Karşılaştıkları Müslümanlara şunları diyorlardı: "Ey atalarının dinini terk edenler! Kardeşleriniz Haram ayda savaşmayı helal sayıyor, bizden esir ve ganimet alıyorlar. Allah'ın dini üzere olduğunuzu iddia ediyorsunuz, oysa bu ayda korkanlar emniyette olur, atlar bağlanır, kılıçlar kınına girer, insanlar geçimlerini temin etmek için korkusuzca çalışır." Tereddüt, üzüntü ve aleyhteki propaganda artınca bu ayet indi.

Ayet, daha önce olduğu gibi haram aylarda savaş yasağı hükmünü teyit etmektedir. Yani bazılarının iddia ettiğinin aksine nesih edilmiş değil, hüküm devam ettirilmiştir. Hz. Cabir şöyle demiştir: "Allah'ın Resulü (s.a.), kendisine karşı savaşılmadıkça haram aylarda asla savaşmazdı." Hatırlanacağı üzere 194. ayette bu konuya değinilmişti. "Haram aylar (Recep, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem)" yasak aylardı. Bu aylarda savaşılmaz, talan yapılmaz, her türlü saldırıya ara verilirdi. Bu genellikle savaşların eksik olmadığı kabile hayatında bir toparlanma fırsatıydı. (5/Maide, 2-3; 9/Tevbe, 2, 36.)

"**Haram**" dokunulması yasak, kutsal zaman dilimi veya mekân demektir. Kadim zamanlardan beri sözü edilen dört ay Araplar arasında kutsal sayılır, bu aylarda savaş, çekişme, kavga, yağma yasak telakki edilirdi. Arap yarımadasında güvenliği sağlayacak merkezi otorite yoktu; hiç değilse senede dört ayda olsa yağma, ani saldırı ve savaşların eksik olmadığı toplumda ticaretin gelişmesi, alışveriş ve seyahatlerin yapılması için iyi bir fırsattı. Kutsallığı ihlal eder diye ava bile çıkılmazdı. Bu sayede hem insanlara "kutsal" hatırlatılır hem de hakikatte her işin hukuk dâhilinde ve belli kurallara göre yürütülmesi gerektiği anlatılırdı.

Abdullah ibn-i Cahş ve arkadaşları haram ayda bir seriyyeye saldırmış, birini öldürmüşlerdir. Bu, doğru bir fiil değildir, "**büyük bir iştir**". Kur'an, bunun önemine işaret etmek üzere, konuyu Hz. Peygamber (s.a.)'e sorulan 13 soru arasına katmış, diğerleri gibi cevabını kendisi vermiştir. Öyle olmakla beraber, Kur'an ince bir noktaya dikkat çeker: Bu olayı Müslümanların aleyhine kullanmak isteyenler önce kendilerine ve yaptıklarına bakmalıdırlar. Evet, ha-

ram aylarda savaşmak bir yasağın ihlalidir; ama Allah'ın yolundan alıkoymak; Allah'ı inkâr etmek; Mescid-i Haram'a girişi yasaklamak (ziyaretçilerin ona girmelerini engellemek, Müslümanlarla Mescid-i Haram arasındaki ilişkileri kesmek) orada yaşayanları oradan çıkarmak, çıkmaya zorlamak Allah katında çok daha büyük bir suçtur. Başka bir ifadeyle bütün bunlar suç ve günah olması itibariyle daha büyük ve ağır fiillerdir. Müslümanları bu yaptıklarından dolayı kınayanlar, ikiyüzlülüğü, tutarsızlığı bir kenara bırakıp bir de kendilerinin yaptıklarına bakmak durumundadırlar.

Kur'an, burada genelde yaptığı gibi tarihsel/dönemsel bir olay üzerinden evrensel/ebedi bir ilke vaz'etmektedir. Şöyle ki: Müslümanlar haksız fiillerin, kendilerinden de olsa suçluların savunucusu olamazlar; kişinin Müslüman olması, onun bir yasağı ihlalini mazur göstermez, ama yine de onu eleştirecek kimselerde asgari bir tutarlılık olması beklenir. Burada herkese temel bir ilkeye bağlılık hatırlatılmaktadır ki, bu sağlam bir kişilik ve ahlaki tutarlılık ilkesidir. Müslümanların bir yasağı ihlal etmeleri, söz konusu yasağı görmezlikten gelmemizi gerektirmez; kim ihlal ederse etsin yasağı ihlal eden suçludur, bu Müslüman dahi olsa böyledir. Ama Müslümanlar, bir yandan kardeşlerini hak ve hukuk konusunda uyarırlarken, diğer yandan düşmanların kesif propagandalarının etkisinde kalıp, asıl inkârcıların yaptıklarını, işledikleri ağır suç ve cürümleri görmezlikten gelmemeli; Müslüman kardeşlerini müstahak olduklarından daha büyük ölçeklerde suçlular sandalyesine oturtup inkârcıların, asıl büyük suçluların safında yer almamalı, Müslümanlara karşı durmadan suç ve cürüm işleyenleri Müslümanlara tercih etme gibi vahim bir hataya düşmemelidirler. Bilmeleri gereken temel bir hakikat var ki, inkârcılar, biraz da doğaları gereği, hak ve hukuk ihlal eder, zulüm işler ve inançlar üzerinde baskı kurarlar. Ellerine fırsat geçecek olsa Müslümanları kendi dinlerinden vazgeçirmek ister, dinlerinden döndürünceye kadar onlarla savaşı sürdürürler. Bu tuzağa düşenler ebediyyen hüsrana uğrar.

İnanmayanların Müslümanlara reva gördükleri muamele "**fitne**"dir. "**Fitne, katilden beterdir.**" Fitne'ye 'küfür' diyenler olmuşsa da, buradaki bağlamında baskı ve şiddet anlamında engelleyici güç kullanımı demektir. Vicdan üzerinde kurulan her tür baskı fitnedir. Allah'a inanmayan veya Allah'a ortak koşanların, insanların İslam'a girmesini ve dini vecibelerini yerine getirmelerini engellemek üzere uyguladığı otoriter (özgürlükleri kısıtlayıcı ve baskıcı) politikaların tümü "**fitne**" kapsamı içine girmektedir.

"**Eğer güç yetirirlerse, sizi dininizden geri çevirinceye kadar sizinle savaşmayı sürdürürler.**" Bu ayet, "**fitne**" teriminin din ve vicdan özgürlüğünü

kısıtlayan tutum ve politikalar anlamında kullanıldığı fikrini takviye etmektedir. Çünkü Allah'a ortak koşanların açık veya gizli amaçları inanan insanları dinlerinden geri çevirmek, bunun için -şiddet dâhil olmak üzere- baskı politikaları uygulamaktır. Şirkin tabiatında şiddet ve baskı olduğunu söylemek mümkündür. Din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlamak, dini hayat üzerine baskı uygulamak, haram aylarla ilgili yasağı ihlal etmekten daha ağır bir suçtur, bu yüzden meşru savaş sebebi sayılmıştır.

Dikkat çekici diğer nokta, inanmayanların, İslam'dan vazgeçmedikçe Müslümanlarla savaşmaktan vazgeçmeyecekleri anlaşılıyor. Bu, onların aynı zamanda farklı dinlerin bir arada yaşamaya tahammülleri olmadığını göstermektedir. **Fitne**'yi bir tutum olarak benimsemeleri bunu gerektirmektedir, aksi halde kendileri inanmasa bile, inanan insanlara saygı gösterir, onların dini hayatlarına karışmazlardı. Nitekim Müslümanlar hiç kimseyi zorla dinlerine mecbur etmedikleri gibi kimseye kendi dini vecibelerini, ibadetlerini veya yaşama biçimlerini de dayatmazlar. Demek oluyor ki, "fitne" ile İslam arasında herhangi bir ilişki kurulamaz, ama "fitne" ile şirk arasında neredeyse zorunlu bir illiyet bağı bulunmaktadır. (Bkz. 191. ayetin açıklaması)

"Sizden kim dininden geri döner (irtidat eder) **ve kâfir olarak ölürse, artık onların bütün işledikleri** (amelleri) **dünyada da, âhirette de boşa çıkmıştır ve onlar ateşin halkıdır, onda süresiz kalacaklardır."**

Şu veya bu sebeple dininden vazgeçen yani İslamiyet'ten dönüp başka dine giren ve bu şekilde ölen kimse -ki buna "**mürtet**" denir- kesin ziyana uğrar, bütün yapıp ettikleri boşa gider ve elbette ahirette feci bir şekilde ateşe atılır. Ayet dininden dönen kişi için herhangi dünyevi ve maddi müeyyide (ceza) öngörmez. Dinden dönenlerle ilgili başka ayetlerde de dünyevi-maddi ceza öngörülmez. (Bkz. 3/Al-i İmran, 86-90 ve 4/Nisa, 90 ve 137.)

Böyle iken Hz. Peygamber (s.a.)'den gelen bir rivayet şöyledir: "Dinini değiştiren kimseyi öldürünüz" (Buhari, Cihad, 149; İ'tisam, 28; Diyet, 6; Müslim, Kaseme, 25). Bu hadislerden istihraç edilen hükmün önce kadınları da içine alıp almadığı tartışılmış, **Ebu Hanife** ve **Es Sevri** gibi bilginler hükmün sadece erkeklere ilişkin olduğuna kail olmuşlardır. Bu da aslında irtidadın "bireysel bir din değiştirme"den çok, meşru kamu otoritesine karşı silahlı ayaklanmayı ifade etmesi dolayısıyla olduğu fikrini ilham etmektedir. Nitekim Hz. Ebu Bekir (r.a.), yüzbinlerce Arap'a karşı savaş açtığında, gösterdiği gerekçe onların "Allah'ın birliğini ikrar etmeleri, namaz kılmayı ve oruç tutmayı kabul ettikleri halde zekât vermeyi reddetmeleri"ni gerekçe olarak göstermiştir. Bu, meşru kamu otoritesine karşı fiili bir tutum olarak görülmüştür ki, bu savaşlara "Ridde savaşları (din-

den dönenlere karşı verilen savaş)" adı verilmiştir. Tarihte vergi almayan tek bir devlete veya yönetime rastlanmış değildir, vergi vermeyi reddetmek demek, meşru kamu otoritesini reddetmek demektir ki, her bölgede veya hukuk sistemlerinde bu suça farklı cezalar takdir edilmiştir. Bugün de ABD'de vergi kaçırmak büyük suçlar arasında mütalaa edilmektedir. Hükmün indiği sosyal vasatta kadınların silahlı ayaklanmalara katılmaması ve Hz. Ebu Bekir'in zekât vermeyi reddetmeyi savaş sebebi sayması, hakikatte irtidadın meşru kamu otoritesine karşı toplu ve fiili ayaklanma teşebbüsü olduğunu göstermektedir. Yoksa "Din seçiminde baskı yoktur" (2/256) hükmünü getiren bir din, bir kere kişi İslam'a girdi mi bir daha çıkmasına ölüm cezasını getirmesi izaha muhtaç bir durum ortaya çıkarır. Klasik fakihlerin irtidada ölüm cezasını öngörmüş olmalarının sebebi, kendi zamanlarında bu fiilin hakikatte ihtilali veya silahlı mücadeleyi öngören bir davranışı ifade etmiş olmasıdır. Yine de en doğrusunu Allah bilir. (Bkz. 3/Al-i İmran, 86; 4/Nisa, 137; 5/Maide, 54; 16/Nahl, 106.)

Nesai'de yer alan bir hadiste, mürtede öngörülen cezalar şöyledir: "İslam'dan çıkıp da Allah'a ve Resulüne savaş açanlar ya öldürülür, ya asılır veya sürgün edilir." (Nesai, muharebe, 11. Ayrıca bkz. Ebud Davud, Hudud, 1). Bu da gösteriyor ki, mürtedin cezası seçeneklidir, seçeneklerden biri de sürgündür (5/Maide, 33). **İbn-i Hümam**, mürtede niçin bu cezanın verildiğini şöyle açıklar: "Ceza mürtedin muharip olması dolayısıyla taşıdığı potansiyel şer, tehlike dolayısıyladır. Ceza onun inkârının karşılığı değildir, çünkü Allah katında küfrün cezası mürtede verilecek dünyevi cezadan çok daha ağırdır." (Fethu'l Kadir, Beyrut-1988, VI, 72.) Bir fikir, bir inanç insanın kalbindedir, kimse bir başkasının göğsünü yarıp içine bakamaz. Ancak açığa vurulmuş bir inanç eğer kamu otoritesini yıkmaya matuf ise, bu kişi inancını ve fikrini yıkıcılığının gerekçesi haline getirmiş demektir. **Ömer Nasuhi Bilmen** de, mürtedin İslam toplumuna karşı muharip (savaşçı) olması itibariyle olduğunu söyler ki, bunun anlamı savaşçı olmadığı müddetçe kimsenin inancına ve fikrine müdahale edilemez. Eğer mürtede sadece inanç değiştirdiği için ceza takdir edilmiş olsaydı, hem kadınların da irtidat etmeleri durumunda öldürülmelerini gerektirirdi, hem de bu daha geniş çerçevede İslam'ın vicdan ve kanaate müdahale etmesi anlamına gelirdi ki, bu da "Dinde zorlama yoktur", "Dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin" genel ilkesine aykırı olurdu. Muhammed **Hamidullah** da irtidadın hem dini, hem siyasi bir isyan olduğunu belirtir.

Buna rağmen yani bireysel de olsa İslam'dan çıkma fiilinin hoş karşılanacak bir davranış olmadığını belirtmek gerekir; hiç şüphesiz son derece ağır bir suçtur, irtidat eden tevbe etmeden ölürse cezası ebedi cehennem azabıdır

(47/Muhammed, 34). "Amellerin boşa çıkarılması"nı ifade eden "**Habita(t)**" kelimesi devenin fazladan ot yemesi sonucunda karnının şişmesi ve Bazen bundan dolayı hastalanıp ölmesine denir.

Kişi, zor şartlar altında yaşıyor olsa bile, sabır ve tahammül göstermeli, baskılar karşısında direnme azmini kaybetmemelidir. Müşriklerin Müslümanlara baskı uygulamalarının sebebi, onları inançlarından ve yaşama biçimlerinden vazgeçirmek ve bunda ısrarlı olmak istemeleridir. Müslümanlar ise bir yandan hem direnecek hem de kendileri ve başkaları için daha özgür bir dünya için çalışıp mücadele edeceklerdir. Baskıya verilecek en güzel cevap, mukabil baskı değil, özgürlük ve adaletin tesisini öngören hukuk ideallerinin yüceltilmesidir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

218. Şüphesiz imân edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler; işte onlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

Bu ayet ilk Müslüman cemaatin takip ettiği seyri ifade eder: İman, hicret ve cihat. Mekke döneminde Müslümanlar bir avuçtu, kendilerini koruyacak maddi/askeri güçleri yoktu. 13 sene boyunca son derece ağır şartlar altında varlıklarını korumaya çalıştılar; sonunda önce bir kısmı Habeşistan'a, sonra hepsi Medine'ye hicret etmek zorunda kaldılar. Medine'de belli bir güç ve kuvvet kazanınca cihat ettiler, Bedir'den başlayıp çeşitli savaşlara katıldılar; 10 sene gibi kısa süre içinde Mekke'yi fethedip İslam'ı Arap yarım adasına yaydılar.

"**Cehad**" sert arazi demektir; insanın böylesine sert arazide varlık gösterebilmesi için öncesinde iman ve hicret gibi süreçlerden geçmesi gerekir. Bu süreçleri başarıyla geçenler Allah'ın rahmetini umabilirler. Umma(k) olarak tercüme ettiğimiz "reca" kuyu kenarı veya iki kıyısı anlamına gelir. Her bir kıyıya reca denir. İman, hicret ve cihat yolculuklarını başarıyla tamamlayanlar, suyun hayat verici kaynağı olan kuyu kenarına ulaşır. İman-hicret ve cihat arasında var olan anlamlı sıralama 8/Enfal, 72,75 ve 9/Tevbe, 20. ayetlerde tekrar hatırlatılmaktadır. Allah kullarını bağışlar ve esirger.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ

لَكُمُ الْاٰيٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُوْنَۙ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۗ وَيَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ الْيَتٰمٰىۗ قُلْ اِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌۗ وَاِنْ تُخَالِطُوْهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۗ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۗ وَلَوْ شَاۤءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۗ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٢٢٠﴾

219. **Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için** (bazı) **yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür." Ve sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: "İhtiyaçtan artakalanı." Böylece Allah, size âyetlerini açıklar; umulur ki düşünürsünüz;**

220. **Hem dünya** (konusun)**da, hem âhiret** (konusunda). **Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları ıslah etmek** (yararlı kılmak) **hayırlıdır. Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgun** (fesat) **çıkaranı ıslah ediciden bilir** (ayırt eder). **Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah güçlü ve üstün olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.**

İçki ve kumarla ilgili son hüküm Maide, 90-91. ayetlerde verilmiş olup her ikisi de yasaklanmıştır. Burada içki ve kumarda "nisbi fayda"dan söz edilmektedir ki, bu üzerinde durmayı gerektiren önemli bir noktadır.

Kur'an-ı Kerim, insanı gerçeğin kendisiyle karşı karşıya getirerek iyi veya kötü yöndeki değer hükmünü belirtir. İçki ve kumar nihayetinde insana ve toplumsal hayata verdikleri büyük zararlar dolayısıyla yasaklanmışlardır; ancak yine de nisbi faydalar sağladıkları görmezlikten gelinemez. Burada "yarar"ı iki düzeyde anlamak mümkün:

1) Mesela içki içildiğinde kişiye belli bir neşe ve keyif verir, üretiminden veya ticaretinden kazanç sağlayabilir bu bir yarardır; kumar da bir kazanç sağlayabilir, bu da yarardır;

2) İçki keyif verici amaçlarda kullanılmasa da tıpta, ilaç yapımında alkol kullanılmaktadır. Uyuşturucu da bu kabilden bir fonksiyona sahiptir; keyif verici madde olarak aldığımızda elde ettiğimiz yarar başka, ameliyatlarda anestezi olarak veya ilaç üretiminde kullandığımızda elde ettiğimiz yarar başka. Kur'an-ı Kerim, ilk kategorideki yararın negatif, ikincisinin ise pozitif olduğunu ihsas ettirmektedir. Yani keyif verici madde olarak kullanıldığında içki o an için bir yarar sağlar ama hemen arkasından gerek beden ve akıl sağlığı, gerekse toplumsal hayatta yol açtığı yıkıcı sonuçlar itibariyle (şuurun kaybı durumunda sebebiyet verdiği cinayetler, çekişmeler, aile-içi zina, şiddet, trafik kazaları, beden sağlığını bozması, ailenin yıkılmasına sebebiyet vermesi, insanı küçük düşürücü tutum

ve davranışlara yol açması ve Allah'ı zikretmekten alıkoyması vs.) zararlıdır. O halde içki zararları yararından daha fazla olan bir maddedir.

Kumar için de benzer ama daha ağır hüküm verilebilir. Çünkü kumar yoluyla sağlanan kazanç kolay, haksız, emeksiz ve mutlak anlamda başkalarının aleyhine ve zararına olduğu için, bir anlık yarar, ortaya çıkan sonuçlarla mukayese edildiğinde büyük zarar söz konusudur.

İçki yasağı bir anda konmamış, belli bir tedric takip edilmiştir. Bu ayetten önce Nahl sûresinin 67. ayetinde içkiye diğer meyvelerden elde edilen meşrubat çerçevesinde söz edilmiş, burada ise faydaları yanında zararlarına dikkat çekilmiştir. Yasaktan önce içkiyle ilgili uyarıcı ayet Nisa 43. ayettir ki, burada "içkili olarak namaza yaklaşılmaması"nı emretmektedir. Kesin yasak Maide sûresi 90-91. ayetlerle konmuştur.

"Ve sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: "İhtiyaçtan artakalanı." 215. ayette neyin ve kimlere infakın yapılacağı anlatılmıştı. Burada ideal olan infakın "ihtiyaçtan fazlası" olduğu belirtilmektedir. Dilbilimciler "Afv"ın fazlalık, artış olduğunu belirtir (Bkz. 7/A'raf, 95 ve 199). Bir anlamı da "düz toprak parçası" olup bundan kinaye kolaylığı ifade eder. Bu durumda ayetin iki anlamı ihtiva ettiği düşünülebilir: Biri, ihtiyaçtan arta kalanı, diğeri kolayına geleni. İkinci anlama göre, kişi infakta bulunduğu zaman, kendisini ve geçimlerini üstlendiği ailesini zor duruma düşürmeyecek şekilde davranması gerekir. Malı, serveti "saçıp savurmadan herkese hakkını vermek gerekir" (17/İsra, 29; 25/Furkan, 67). Hadiste de belirtildiği üzere, "kişi önce kendine, sonra bakmakla yükümlü olduğu kimselere, sonra diğerlerine harcama yapmalı" (Müslim, İmare, 10; Ebu Davud, Itak, 9). İnfak, kişiyi hiçbir şekilde yapanı muhtaç veya el uzatacak duruma düşürecek kadar ölçüsüz olmamalı. Nitekim Hz. Peygamber, bütün mal varlığı yumurta büyüklüğünde altını olan bir adamın hepsini "sadaka" olarak vermesini kabul etmemiştir (Ebu Davud, Zekât, 25). Ne saçıp savurma anlamında "tebzir" ne büsbütün kısma anlamında "takdir"; ikisi arası "afv"dur.

"Hem dünya (konusun)**da, hem âhiret** (konusunda)." Allah, Hz. Peygambere yöneltilen sorulara bu şekilde cevapları verdikten sonra, aslında bunların dünya ve ahirete ilişkin olduğunu ifade etmektedir. Bu soruların Allah tarafından açıklanmasının sebebi, içki ve kumardaki nisbi yararın merkezileştirilerek büyük zararın görülmesinin önüne geçmek. Diğeri eğer içkide nispi yarar zikredilmeyecek olsaydı, belki de bazıları takvadan hareketle, alkolün hekimlik ve ilaç üretiminde de kullanılmasına karşı çıkacak, böylece insan sağlığı tehdit altına girmiş olacaktı. Fakat bunları bizzat Allah açıklamakta, aynı

zamanda bizi uyarmaktadır. **Hasan el Basri**'nin işaret ettiği gibi, büyük yararı ve ahireti düşünüp içki ve kumardaki nisbi ve geçici yarara kapılmamak, bu iki fiilden uzak durmak lazım.

"Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları ıslah etmek (yararlı kılmak) **hayırlıdır. Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgun** (fesat) **çıkaranı ıslah ediciden bilir** (ayırt eder). **Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah güçlü ve üstün olandır, hüküm ve hikmet sahibidir."**

Bugün olduğu gibi İslam öncesi dönemde de kimsesiz çocuklar; savaşlarda, şu veya başka sebeplerle anne babasını kaybetmiş yetim ve öksüz (sahipsiz) çocuklar sosyal bir problemdi. Cahiliye Arapları, adalet duyguları gelişkin olmadığından, yetim çocukların mallarını yemek veya onların emeklerini istismar etmekten çekinmezlerdi. Kur'an-ı Kerim, yetimlerin mallarının yenmesini, kendilerinin istismarını kesin bir dille yasakladı, öyleki onların malını yemenin "kişinin karnını ateşle doldurmakla aynı şey saydı" (4/Nisa, 3). Yardıma veya korunmaya muhtaç kadınlar ve yetim kızlarla ilgili de önemli uyarılar yapıldı (4/Nisa, 127). Bu ayetlerin inişinden sonra Müslümanlar yetimler konusunda derin bir endişeye kapıldılar, yetimlerin mallarını nasıl harcayacaklarına bir türlü karar veremediler. Bazıları yetimler için ayrı yemek pişirip artanı bozulup atılacak hale gelinceye kadar dokunmadı bile. Bunun üzerine bu ayet indi.

Ayet "**yetimlerin ıslahının hayırlı olduğu**"nu söyler. Bunu iki şekilde anlayanlar olmuştur: Biri, yetimin malını kendi malına karıştırıp ticari yollarla veya başka ekonomik faaliyetle çalıştırmak ve elde edilen kazançla yetime bakmak; diğeri, yetimin malını onun yetişmesinde, eğitiminde ve hayata hazırlanmasında kullanıp harcamak. Hakikatte amaç bakımından ikisi de aynıdır ama tabii ki ikincisi daha kalıcı ve iyi bir yol olduğundan **Kadı**'nın görüşünü tercih etmek gerekir. Islahın hayırlı olması, yetime sağlanacak her tür faydayı içerir. Bu da zamana ve toplumsal şartlara göre değişir.

"Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir." Ayet yetimlerin iki şekilde onlara bakımını üstlenenlerin arasına katılabileceğini ifade eder ki, her ikisi de aile veya yakın çevreyi ima eder. Evlilik çağında ise yetim bir kızın nikâhlanması evveliyetle onun ıslahına yani yararına olan bir fiildir. Evlilik çağında değilse veya yetim, erkek çocuğu ise yine aile veya yakın çevreye alındığında ona "kardeş" gözüyle bakılmalı, bir kardeşe gösterilen ihtimam, yakınlık ve ilgi gösterilmelidir. Bu, kimsesiz çocukların toplumdan kopuk ıslah evlerinden çok, aile ortamında, koruyucu aile zemininde daha kolay ıslah olabileceklerini ifade etmektedir. "Muhalata" kelimesi hem evliliği

hem aile içine karışma anlamlarına gelir. Aile ortamında var olan sevgi, şefkat, dayanışma, muaşeret kuralları ve duygusallık çocuğun ruh dünyası üzerinde etkilidir; bundan yoksun yetişen kimsesiz çocukların ileride nasıl büyük sorunlara sebebiyet verdikleri kolayca görülebilmektedir.

"**Allah bozgun** (fesat) **çıkaranı ıslah ediciden bilir** (ayırt eder). **Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah güçlü ve üstün olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.**" Bu konuda duyarlı davranmak gerekir. Hiçbir şekilde yetimin malına onun zararına olacak şekilde göz dikmemek, hile veya aldatma yoluna sapmamak ve onu istismara maruz bırakmamak lazım. Çünkü Allah, kimin hangi fiili hangi niyet ve gaye ile yaptığını pekâlâ bilir. Yetimler, sonuçta toplumun üyeleri olduklarından, onların sahipsiz ve kimsesiz kalmaları bütün toplumun üstüne yükümlülükler bindirir. Allah, meselenin önemini, hatta toplumsal açıdan vahametini anlatmak üzere "dileseydi size güçlük çıkarır" yani size daha ağır sorumluluklar yüklerdi, buyurmaktadır. Aksini yapacak olanlar varsa, Allah'ın güçlü ve üstün olduğunu, bunun mutlaka hesabını soracağını ve eninde sonunda hükmünü vereceğini bilmeliler.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ
اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ
مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ
وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221. Müşrik kadınları, imân edinceye kadar nikâhlamayın; imân eden bir câriye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri de imân edinceye kadar nikâhlamayın; imân eden bir köle, -hoşunuza gitse de- müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar, ateşe çağırırlar, Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar. Umulur ki öğüt alıp-düşünürler.

Müslüman erkek ve kadınların evlilik ilişkilerini düzenleyen bu ayetin, Maide, 5; Nur, 26 ve Mümtehine, 10. ayetle yakın ilişkisi var.

İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre, Hicret'ten sonra Peygamber Efendimiz (s.a.) bazı Müslümanları gizlice çıkarıp kurtarması için Mirsad isminde bir sahabiyi Mekke'ye göndermişti. Mirsad'ın Müslüman olmadan önce Anak (veya Inak) isminde dostu bir kadın vardı. Mirsad'ı Mekke'de gören Anak,

onunla birlikte olmak istedi. Mirsad, bunun yasak olduğunu söyledi, o zaman Mirsad'a evlilik teklif etti. O da bunu Peygamber'e soracağını sordu. Medine'ye dönüşünde bunu sordu. Bunun üzerine bu ayet indi.

Ayet nikâhsız yani gayr-ı meşru cinsel ilişkiyi (gizlice dost edinmeyi, metres tutmayı) ve inanmayan-müşriklerle evliliği yasaklamaktadır.

"**Nikâh**" kelime anlamı itibariyle "eklenmek" demektir. Yağmurun yeryüzüne düşmesi "nikâh" fiiliyle ifade edilmiştir. "Mizan" sahibi Allame Muhammed Hüseyin Tabatabai'ye göre, kelime başlangıçta sadece evlilik sözleşmesini (akid) ifade ediyordu, cinsel ilişkiyi ifade etmesi sonraki zamanlara aittir. Bunun sebebi, cinsel ilişkiyi ifade eden bütün kelimelerin kinaye türünden gelmesidir. Çünkü cinsel ilişkiyi net sözcüklerle ifade etmek tiksindiricidir. Sonuç itibariyle şimdiki örfte nikâh, hem akid hem cinsel ilişkiyi ifade eder hale gelmiştir. Böyle olunca Müslüman bir erkeğin veya kadının Allah'a ortak koşan/müşrik biriyle (erkek olsun kadın olsun) evlenmesi, cinsel ilişkiye girmesi kesin olarak yasaklanmıştır.

Katade, bu hükmün hiçbir semavi kitapları olmayan yani kitap ehli olmayan 'müşrik Arap kadınlarıyla ilgili olduğunu söyler. Ancak şirkin sadece Arap kadınlarıyla sınırlandırılması doğru değildir. Kadın veya erkek, hangi ırk, renk ve coğrafyadan olursa olsun, Allah'a ortak koşan herkes "müşrik"tir. Şirkin belirgin özelliği, kişinin Allah'ın birliğini inkâr etmesi yani O'na ulûhiyette ve rububiyette ortak koşması; Risalet'e inanmaması, peygamberin getirdiği Kur'an'ı, İslami hükümlerin tümünü veya bir bölümünü reddetmesi; ahiretin varlığını tanımaması; hayatında şu veya bu semavi kitaba dayalı helal ve harama riayet etmemesi; pagan inançlara ve yaşama biçimlerine sahip olmasıdır.

Bunun, kişinin müşrik olmaktan çıkıp Müslüman olmasıyla son bulan bir yasak olduğu açıktır. Yani kişi İslam'a dâhil olunca, imanın ve İslam'ın şartlarını ikrar edip, Kur'an'ın hükümlerine teslimiyetini ifade edince Müslüman olur, böyle bir erkek veya kadınla evlenme yasağı ortadan kalkar. Kelime-i şehadet bunun özet ifadesidir. "**İman edinceye kadar**" ile ifade edilmek istenen budur.

Eş Şa'bi'den gelen bir rivayete göre, Allah'ın Elçisi (s.a)'nin kızı Zeynep, Ebu'l-As ile evliydi. Müslüman olduktan sonra Peygamber'in yanına geldi. Sonra kocası da Medine'ye geldi. Zeynep ona eman verdi, o da İslam'a girdi. Hz. Peygamber (s.a.), Zeynebi ona tekrar geri verdi. İbn-i Abbas dedi ki: "Onu ilk nikâhı ile (kocasına) verdi, yeni bir nikâh akdi yapmadı. Muhammed b. Ömer, aradaki (yani birbirlerinden ayrı kaldıkları) sürenin altı yıl, el Hasan b. Ali ise iki yıl olduğunu söylemişti." (Ebu Davut, II, 272; Darakutni, III, 254).

Müşrik ile sosyal statüsü düşük "cariye ve köle" arasında iki seçeneğin

zikredilmesi anlamlıdır. Allah'a ortak koşan, vahiye inanmayan, İslam'ın ana değerlerini reddeden bir erkek veya kadın yüksek statüye sahip biri olabilir. Öte yandan savaş sonucu özgürlüğünü, sosyal itibarını kaybetmiş bir cariye veya köle de olabilir. Bu ikisi arasında iman nokta-i nazarından bir mukayese yapılacak olsa, inanan bir cariye zengin, üst sınıflara mensup, güzel ve sosyal itibarı yüksek bir kadından çok daha değerlidir; benzer şekilde inanan bir köle (siyah veya beyaz), zengin, güçlü, itibarlı ama müşrik bir erkekten daha değerlidir.

Ayrıca belirtmeye gerek yok ki, burada söz konusu olan "cariye veya köle" Müslüman cariye ve köledir. Bunlar geleneksel Arap toplumunda önceleri cariye veya köle iken, sonraları Müslüman olmuş kişilerdir. Özgür iken Müslüman olanlar cariye veya köle olmazlardı. İslamiyet, sistemli bir biçimde tarihsel bir kategori olan cariye ve köleliğin kaldırılması için çeşitli tedbirler almıştır.

Bir cariye veya kölenin, müşrik bir erkek veya kadından "daha hayırlı" olması güzelliğin, mutluluğun, huzur ve ebedi kurtuluşun imanda olduğuna atıftır. Servet, güç, iktidar, mevki, güzellik, meslek, etnik köken, soy ve sosyal itibar dünyaya ilişkin geçici değerlerdir; aslolan dine ve ebedi hayata ait değerlerin, ortak paydaların evlilikte esas alınmasıdır. Bu açıdan hiç kuşkusuz "mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin velisidirler" (9/Tevbe, 71). Bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a) şöyle buyurmaktadır: "Kadın şu dört şey için nikâhlanır: Malı, soyu, güzelliği ve dini (dindarlığı). Sen dindar olanı seç, mutlu olursun" (Buhari, Nikâh, 15; Ebu Davud, Nikâh, 2).

Beşer hayatında en büyük cürüm (suç ve günah) Allah'a ortak koşmaktır. Müşrik bir insan, aktif veya pasif düzeylerde olsun, sonuç itibariyle Allah'a, elçisine, İslam'a ve Müslümanlara karşı savaş açmıştır, dolayısıyla ateşe çağırır. **"onlar ateşe çağırır"** ibaresi, bu hükmün illetini teşkil eder.

Evlilik basit bir beşeri ilişki değildir. Hem beden üzerinden birleşmeyi (izdivaç) hem ruhsal ve fikri birliği ifade eder. Cinsel birleşme, bir yönüyle vücudumuza aldığımız gıdalar gibidir. Nasıl gıdalar ruhsal yapımız, duygu dünyamız, mizaç ve karakterimiz üzerinde belli bir etkiye sahipse, kendisiyle cinsel ilişkiye girdiğimiz kişinin de benzer şekilde üzerimizde etkisi vardır. Zaman içinde kadın ve erkeğin birçok açıdan birbirlerine benzediği bir gerçektir. "Kadın ve erkek birbirinin elbisesi" (2/Bakara, 187) gibidir; birbirlerine katılırlar, kanları ve duyguları birbirine karışır. Bir kadının müşrik bir erkekten ve bir erkeğin müşrik bir kadından bu düzeylerde etki alması, zaman içinde ondaki inancı zayıflatır. Kadın ve erkek duygu ve fikri beraberliğiyle evliliklerini yürütürler. Evliliğin sürekliliğini ve anlamını sağlayan sevgi, eşleri inanç ve dav-

ranış bakımından da birbirine yaklaştırır. Eşinin derin bir şekilde etkisi altına giren bir insan -bir ihtimal- onun inancının da etkisi altına girer.

"**Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar. Umulur ki öğüt alıp-düşünürler.**" Müşrik bir kadın veya erkek, Müslüman eşini ateşe çağırırken, "**Allah cennete ve mağfirete çağırır**". "İzni"yle çağırır, çünkü Allah kolaylaştırmadıkça insanın cennete girmesi veya ilahi mağfiretten yararlanması mümkün değildir. "**Allah'ın izni**" öylesine belirleyicidir ki, bu izin olmadıkça kişi iman bile edemez (10/Yunus, 100); Allah'ın izni olmadıkça hiçbir nefis ölmez (3/Al-i İmran, 145) ve yine "Allah'ın izni" olmadıkça, "onlar hiç kimseye zarar veremezler" (2/Bakara, 102). Eğer, Allah'ın izni olmadan kişi bunları yapabilecek güçte olduğunu düşünüyorsa, ulûhiyette ortaklığa kalkışmış demektir. Mağfireti hak edenler vardır, elbette her hak sahibi hakkını alır; ama hakkı veren, kişiyi mağfiretten yararlandıran yine de Allah'tır. İnsan Allah'ın izni, lütfu ve merhameti sayesinde mağfiretten yararlanır.

Müslüman erkek ve kadınların evlilikleriyle ilgili vaz'edilen hükümler bir yönüyle tarihi, bir yönüyle evrenseldirler. Bakara, 221. ayette Müslüman erkek ve kadınların müşrik erkek ve kadınlarla evlilikleri kesin bir dille yasaklanmaktadır. Bu evliliği imkânsız kılan sebep şirktir. Ancak söz konusu hükmün illeti, müşriklerin mü'minleri "ateşe çağırması"dır. Farklı inançtaki eşlerin, evlilik süresince Müslüman eşlerini nasıl ateşe çağırabileceklerine yukarıda değindik.

Kur'an-ı Kerim, birçok konuda olduğu gibi bu konuda da **şirke** özel bir önem atfetmektedir. Başka bir ifadeyle şirkin kesin yasak sebebi olması ile kitap ehlinden kadınlarla evliliğe izin verilmesi (5/Maide, 5), şirkin evlilikteki kesin yıkıcı rolü dolayısıyladır.

Kitap ehli kadınlar, İslami inanç ve davranışlar bakımından farklılıklar gösterse de, sonuç itibariyle bir kitaba ve şeriata bağlıdırlar; helal haram bilirler ve bu inanç ile helal haram bilgisi, onların tutum ve davranışlarını yani fiillerini sınırlandırmakta, eylemlerini düzenlemektedir. İnanç ve kural bilirlik, aynı zamanda bu kadınları "muhsana" kılan bir özelliktir. Mesela kitap ehline göre de zina yasaktır. Kendi dinlerine göre bedenlerini temiz tutarlar, yemeklerine haram karıştırmazlar.

Müşrikler ise Kur'an'ın açık ifadesiyle "necistir"ler (9/Tevbe, 28). Bu aslında bir açıdan bir tür ontolojik bir kirliliktir. Şirk davranışların sınır tanımazlığına yol açar, Allah'a ortak koşan bir insan helal haram bilmez. Zaten onu müşrik kılan husus, Allah'ın varlığını değil, İlahi Hükümleri reddetmesidir. Böyle bir insan erkek olsun kadın olsun temiz (tayyib) olamaz. Temiz olmayan ve temelsiz inancında ısrarlı olan bir erkek mü'min eşini kendi inancından

döndürür. Zira şirkin tabiatında baskı, haksızlık ve zulüm vardır. Müşrik bir kadın da mü'min erkek eşinin ruhunu kirletebilir, cinselliği ve kışkırtıcı dişiliği üzerinden bir ihtimal onu dininden döndürebilir.

Evlilik bir üreme ve cinsellik üzerinden en yüksek düzeyde bir zevk ve mutluluktur. Çocuk anne ve babasının toplamıdır, onların genlerini alır, kalıtım yoluyla çok sayıda özelliklerini devam ettirir. Mü'min bir erkek ve kadının çocuğu temiz etkiler almalı.

Şirk dolayımında Müslüman bir erkek veya kadının bu zevke ulaşması kabul edilmemiştir. Çünkü dolayım zaman içinde doğrudan etkileşime ve kabule dönüşebilir. Kişi müşrik eşinin bedeninden zevk alır, zaman içinde bu zevki ve mutluluğu veren beden sahibinin ruhunda, kalbinde ve beyninde taşıdığı inancı eşinin ruhuna, kalbine ve beynine aktarması, transfer edip dönüştürmesi mümkündür. (Bkz. 5/Maide, 5; 24/Nur, 26 ve 60/Mümtehine, 10. ayetlerin açıklaması.)

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

222. Sana 'kadınların ay hâlini' sorarlar. De ki: "O, bir rahatsızlık (eza) dır. Ay hâlinde kadınlardan ayrılın ve temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendiklerinde, Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin. Şüphesiz Allah, tövbe edenleri sever, temizlenenleri de sever."

Hz. Peygamber (s.a.)'e sorulan 13 sorudan altısı Bakara sûresinde yer almaktadır. İlk üçü birbirinden kopuk konular hakkında olup diğer üç konu ise sanki aynı zaman diliminde sorulmuş gibidir, bu yüzden soruların başına atıf vavı gelmiş bulunmaktadır.

Burada ortaya atılan soru dikkat çekicidir. Tarihsel olarak da öyle, bugün ve yarın için de öyle. Soruya verilen cevap iki konuyu açıklığa kavuşturmaktadır: İlki genel olarak kadına ilişkin algı, diğeri cinsel hayatın düzenlenmesiyle ilgili hükümlerin vaz'ı.

Ayetin indiği sosyal vasatta Araplar, ay hali (regl) yaşayan kadına hiçbir şekilde yaklaşmazlardı. Ne onunla cinsel ilişkiye girer ne aynı sofrada yemek yerlerdi, hatta çoğu ay hali sona erinceye kadar onu gündelik hayattan tecrit etme yolunu tutarlardı. Bu, tabii ki Yahudilerin ve zaman zaman kendileriy-

le temas kurdukları Mecusilerin etkisinde edindikleri bir telakkiydi. Ay hali geçiren kadın konusunda Yahudilerin katı tutumu var, Hıristiyanlar ise aksine hemhal olur, bu özel zamanda bile kadınlarla cinsel ilişkiye devam ederler. Yahudiler adet gören kadınla aynı evi paylaşmaz, onunla aynı sofraya oturmazlardı (Levililer, 15). Sahabiler, Efendimiz'e bu konuyu sorunca bu ayet indi. (Bkz. Müslim, Hayz, 16; Nesai, Taharat, 181.)

Bu ayetin inişiyle yeni bir düzenleme geldi, buna tabir caizse "orta yol düzenleme" demek mümkün. Buna göre kadınlar ay haline girdiklerinde yani hayızlı oldukları zaman dilimi içinde birçok dini vecibeden muaf tutuldular ama aynı zamanda gündelik hayatlarına devam etme imkanını buldular. Ayet sadece onlarla cinsel ilişkiyi yasakladı, ancak ay halindeki kadının tecrit edilmesine son verdi. Ayeti yanlış anlayan bazı sahabeler, kadını tecrit etmeye devam edince, Hz. Peygamber (s.a.) "Kadınlar hayızlı iken ben onlarla cinsel ilişkiyi yasakladım, yoksa acemlerin yaptığı gibi onları evlerinizden çıkarmanızı emretmedim" buyurdu. "Cinsel birleşmeden başka her şeyi yapın" (Müslim, Hayz, 3; Ebu Davud, Nikâh, 46.) Fakihlerin üzerinde ittifak ettiği görüşe göre, ay hali geçirirken, kadının dizkapağı ile göbeği arası bölge hariç, vücudunun her tarafına dokunmak, cinsel haz amaçlı da olsa yararlanmak caizdir.

Ebu Hanife, İmam Şafii ve İmam Malik gibi bilginler, ay halindeki kadınla birleşmenin yasak olmakla beraber herhangi bir cezayı gerektirmediğini, ancak bu yasağı çiğneyenlerin Allah'tan bağışlanma dilemeleri gerektiğini söylemişlerdir. Ahmed bin Hanbel ise bir hadise dayanarak "Bir dinar vaya yarım dinar sadaka vermeleri gerekir" (Ebu Davud, Tahare, 105; Nesai, Tahare, 172) hükmüne varmıştır ki, bunun yabana atılır bir görüş olmadığı anlaşılmaktadır. Bir dinar kanın gelişi devam ederken, yarım dinar kesilmesi sırasında olan birleşmeler için takdir edilmiştir.

"**Hayız**" kelime anlamıyla akmaktır. Havuz kelimesi de suyun akıp toplandığı yer anlamındadır. Mahiyz ise "mef'al" kalıbından mekân ismidir, bu durumda kanın aktığı yer anlamına gelir. Bu da, ay hali içinde olan kadınlarla cinsel ilişkiyi yasaklamaya işaret eder.

"**Eza**" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Mesela Bakara, 264'te kendisine yardım edilen kişinin hoşlanmayacağı söz; Ahzap, 48'de sözlü taciz; "Yağmurdan eziyet" (4/Nisa, 102) anlamındadır. Hadislerde "Doğduğunda çocuğun kafasındaki saç" (Buhari, Akika, 2); "Yolda insanların yürüyüşlerine engel teşkil eden taş, diken vb." şeyler (Müslim, İman, 58) anlamlarında kullanılmıştır. Bu ayette ise "pislik, kirlilik" anlamına geldiği gibi "eziyet ve sıkıntı verici durum" anlamına da gelir. Kelimenin ikili yapısı, ka-

dının ay hali süresince hem fizyolojik hem psikolojik özel durumunu anlatır. Buna göre, hayız geçiren kadın hem akan kirli kan dolayısıyla belli mahalde kirlenmekte (ve kendini kirli hissetmekte) hem de bundan rahatsızlık duymaktadır. Fakat bu elbette özel ve geçici bir durumdur; kadının genel durumuna, kişiliğine, kadınlık ve insanlık onuruna herhangi bir halel getirmez. Buna geçici rahatsızlık denebilir. Kadının hayızdan temizlenmesi, hayız kanı kesildiği zamandır. Fakihlere göre süresi asgari üç, azami yedi gündür; bunu 15 güne çıkaranlar da vardır. Daha az veya daha çok olacak olursa, bu hayız yani ay hali değil, hastalık sayılır.

Bu süre zarfında kadın namaz kılamaz, oruç tutamaz, Mushaf'ı eline alamaz, Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuyamaz, ancak dua niyetine ezberindeki ayetleri okuyabilir. Hayız dönemi bitince uygun bir zamanda tutamadığı orucunu kaza eder, namazı kaza etmesi gerekmez. Hz. Peygamber (s.a.) açık bir dille Fatıma binti Ebu Hubeyş adlı bir sahabeye "Hayız kanı geldiği süre içinde namaz kılmayı bırak" (Buhari, Hayz, 8, 19, 24; Ebu Davud, Tahare, 106) buyurmuştur.

"Ay hâlinde kadınlardan ayrılın ve temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendiklerinde, Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin." Yukarıda belirttiğimiz gibi hayızlı halde iken kadınla cinsel ilişki kurulamaz. Hayız kanının kesilmesi temizlenmesi anlamına gelir. Fakihlerin çoğuna göre, kadının gusül/boy abdesti alması gerekir, bazılarına göre, sadece belli bir bölgeyi temizlese kocasıyla cinsel ilişkiye girer, sonra boy abdesti alabilir. Bu durumda da sadece üremenin olduğu ön kısmından cinsel ilişki kurulabilir. Erkeğin kadınla bir tür eşcinsellik ilişki yaşaması anlamına gelen arkadan (mak'at) ilişki yasaktır. Bundan sonraki ayette (2/223) geçen "tarlanıza dilediğiniz gibi varın" ifadesi kadının ön-cinsel organı olduğuna işaret eder, zira üreme ancak tarlada/toprakta olur.

Modern zamanlarda bazı ilahiyatçılar, hükmün derindeki hikmetini göz önüne almadan, ay hali geçiren kadının namaz kılıp oruç tutabileceğini, Mushaf'ı eline alıp Kur'an okuyabileceğini iddia etmektedirler. Hatta daha ileri gidip, bunun aksini savunan İslam bilginlerini, bu özel zamanda kadını aşağılayan Yahudilerin etkisinde böyle düşündüklerini söylemektedirler. Bunun doğru ve isabetli bir görüş olmadığını özellikle altını çizmek gerekir. Şöyle ki:

Yukarıda "eza" kelimesinin "eziyet" yanında "kirlilik" anlamına geldiğini söylemiştik. Anlam bu şekilde ele alındığında, "eza"yı "**onlar iyice temizlenınceye kadar**" olanı ifade eden "tathirle" bir arada düşünülmelidir. Bu durumda "eza" "tathir"in zıttı olur. Namaz, oruç ve diğer ibadetler mü'min insanın kutsala iştiraki demektir. Kutsal ise tertemiz/mutahhar olmayı gerektirir.

Oysa ayın belli günlerinde kadının iç organı rahminde akan kanın kirli olduğunu biliyoruz. Kan, erkekler için de leş, domuz eti gibi haramdır, çünkü kirli ve pistir. **Hanefi** içtihadına göre bir elif miktarı akması durumunda abdesti bozar, namaz için yeniden abdest almak yani temizlenmek gerekir. Çünkü namaz gibi kutsal bir fiil hiçbir şekilde kirliliği kabul etmez. Açık ki, ay halinde kadında teşekkül eden kan onu kirletmekte, bu da onun kutsala iştirakine mani olmaktadır. Tathir aynı zamanda su ile temizlenmektir ki, Tevbe, 108. ayette bu anlamda kullanılmıştır.

Bir başka husus şu ki, "eza"yı eziyet ve sıkıntı anlamında ele aldığımızda, söz konusu maddi ve psikolojik sıkıntı kadının dikkatini dağıtmakta, onu ruhsal olarak farklılaştırmaktadır. Öyle ki gündelik hayata bile dâhil olmak istememektedir. Bu dönemde kadının eziyet halinde namaz veya oruç gibi ibadetlerden muaf tutulması sûretiyle dinlenmesi, bu hükmü vaz'eden merhametli ve şefkatli Allah'ın bir lütfu ve ikramıdır. Bu, kadının değerini düşürmez, aksine değerinin ne kadar korunup gözetildiğini ifade eder.

"Şüphesiz Allah, tövbe edenleri sever, temizlenenleri de sever." Burada Yüce Allah'ın tevbe edenleri ve temizlenenleri sevmesi, maddi ve manevi günah ve kirlerden kurtulup saf İslami hayata yönelenlere işaret eder. Pislik ve kirlilik manen olabildiği gibi "Şirkin pislik olması" gibi (9/Tevbe, 28); maddi/bedeni de olabilir, mesela kadınlara arkadan yaklaşılması veya eşcinsel ilişkide bulunulması gibi (7/A'raf, 82.) Pislik kelimesinin maddi manasıyla necaset ve kirlilik olarak ele alındığı ise herkesin malumudur. Bu durumda mü'min her iki alanda yani maddi ve manevi olarak temiz olur, mutahhar bir hayat yaşar, bu onun Allah'ın sevgisini kazanmasına vesile teşkil eder.

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

223. Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza dilediğiniz gibi varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak güzel davranışlar) **takdim edin. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki elbette O'na kavuşacaksınız. İmân edenlere müjde ver.**

Yahudiler karı koca ilişkilerini sınırlayan birçok yasak koymuşlardı. Bu âyet 222. âyetle belirtilenler dışındaki yasakları reddeder. Yahudilerin Medineliler arasında yaydığı bir inanca göre, hanımıyla arka tarafından olmak üzere ön cinsel organına (vajina) yaklaşırsa, bu birleşmeden doğacak çocuklar

şaşı olur. Ayet bu boş inancın herhangi bir gerçeklik temeli olmadığını belirtmekte, ancak yukarıdaki ayeti açıklar nitelikte, "Allah'ın emrettiği yer"in yani meşru cinsel birleşmenin ancak öncinsel organ esas alınarak yapılacağı düzenlemesini pekiştirmektedir.

Burada "**Hars** (tarla/ekin)" kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Kadınlar, tohum atılıp ürün alınabilen bereketli topraklara benzetilmiştir. Bu edebi bir benzetmedir. Ama elbette bunu kadınları zatı/kişilikleri itibariyle ekilen tarla şeklinde anlamamak lazımdır. Çünkü tarlada biten ürün (kız veya erkek çocuğu) her iki cins için söz konusudur. Tarla, tohumun ekildiği yer yani bedenin küçük/belli bir organıdır, bedenin bütününü ifade etmez. Burada tarla olarak işaret edilen üreme organıdır. Kadının üreme organı tarlaya, erkeğin spermleri tohuma, kadın-erkek ilişkisi insan-toprak ilişkisine benzetilmiştir. "**Tarlaya dilediğiniz gibi varın**" demek erkeğin eşine ister önden ister arkadan olsun, sadece öncinsel organını esas alarak yaklaşmasını ifade eder ki, erkek ve kadın bu konuda muhayyerdirler. Önden, arkadan, ayakta, yatarken, yandan, oturarak, gece-gündüz, günün şu veya bu saati vs... Bunların hiçbirinde sakınca yoktur.

Hükmün bu şekilde anlaşılmasını sağlayan, daha doğrusu zorunlu kılan bir husus da Hz. Peygamber (s.a.)'in konuyla ilgili buyurduklarıdır: "Sakın kadınlarınıza arkadan (mak'at) yaklaşmayınız" (Tirmizi, Taharet, 102). Hadis metninde cinsel organı ifade etmek üzere üç terim kullanılmıştır: a) Harbe: Dağarcığın ağzı; b) Hurze: Ayakkabıcının deride veya ayakkabıda açtığı delik; c) Husfa: Ayakkabıcının ayakkabıya delik açtığı sırada kullanılan bir kelimedir. Hars (tarla/ekin) ile bir arada düşünüldüğünde Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.)'in ne kadar nezih, ince ve anlam yüklü benzetmeler yoluyla anlatım yolunu seçtikleri görülür.

"**Hars**" kelimesinin seçilmiş olması, meşru birleşmenin önden cinsel organla olabileceğine ilişkin en önemli kanıttır. Zira açık ki, sadece önden cinsel organla birleşme (cima) sağlandığı takdirde döllenme vuku bulur, üreme sağlanır. Arkadan (anal sex yoluyla) üreme olmaz. Bu da gösteriyor ki, Allah'ın emrettiği cinsel birleşme "hars" olarak ifade edilen öncinsel organla (vajina) yapılandır. Şii-Ca'feri mezhebinde de anal sex tecviz edilmemiş, en hafif tabiriyle tahrimen mekruh sayılmıştır. (Bkz. Tabatabai, Mizan, ilgili ayetin tefsiri.)

"**Kendiniz için** (geleceğe hazırlık olarak güzel davranışlar) **takdim edin. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki elbette O'na kavuşacaksınız. İmân edenlere müjde ver.**" İnsanın geleceğe hazırlayacağı en güzel tutum ve davranış "Allah'ın hoşnutluğunu ve cennet ödülü"nü kazanma başarısını göste-

rebilmesidir. Bunun konuyla ilgili olarak vaz'edilen kurallara riayet etmekle mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar da kadın ve erkeğin, arkadan cinsel birleşmeden kaçınmaları, çocuk doğurmak üzere bir araya gelmeleri, Allah'ın lütuf ve inayetini talep etmeleriyle mümkün olur. Şehvet, onları yanlış şeylere sevk edebilir, bu durumda "**Allah'tan korkup sakının**" emrine riayet edip kendilerini günah ve yanlışlıklardan koruyacaklardır. Çünkü eninde sonunda "**O'na kavuşacaklarını**" kesin olarak bilmektedirler. (Bkz. 2/46). Önden gönderilecek en güzel davranış "takva"dır (2/197). Kurallara riayet etmek sûretiyle dünyanın zevk ve hazlarından yararlanmak mümkündür. Belli kurallar/hükümler çerçevesi içinde olduğu sürece dünyada alınan haz, ahirete önden rıza ve cenneti te'min edecek takdimeler yerine geçer. Allah, mü'min kullarının bir arada ve birbirlerine karşıt olmamak üzere dünya ve ahiret mutluluklarının yolunu göstermiştir ki, bu O'nun sonsuz rahmet ve lütfunun sonucudur.

Allah'tan sakınan, önden yani dünyadan ahiret yurduna hayırlı işler yapıp ecirler gönderen ve Allah'a mutlaka kavuşacaklarına inanlara "Allah'ın ödül ve ikramı bir müjde" olarak verilebilir (33/Ahzap, 47). Hz. Peygamber (s.a.)'in bir görevi de bu müjdeleri vermektir (tebşir).

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

224. Bir de yeminlerinizi bahane ederek; iyilik yapmanız, sakınmanız ve insanların arasını düzeltmenize Allah'ı engel kılmayın. Allah işitendir, bilendir.

Yemin, doğruluğu, güvenirliliği pekiştiren, verilen sözü veya taahhüdü güçlendiren sağlam sözdür. Sözlük anlamı da "kuvvet ve sağlamlık" anlamını ifade eder. Bu anlamda yemin, bir işin yapılıp yapılmamasıyla ilgili sarf edilen sözü güçlendirmek üzere Allah adına and içilmesidir.

Yemin edenler sözlerine, iddia ve davalarına güç katarlar; bu onların ellerinden geldiğince güç ve çaba harcadıklarının göstergesi sayılır.

Mesela "Allah'a ortak koşanlar", sözlerinde ve yeminlerinde samimi olmadıkları halde "olanca güçleriyle yemin ederek, eğer kendilerine bir ayet (mucize)" (6/En'am, 109) veya "bir uyarıcı gelecek olsa inanacaklarını söylerler" (35/Fatır, 42). "Ölümden sonra dirilişin olmadığını, Allah'ın ölen hiç kimseyi diriltmediğini yine aynı şeklide olanca güçleriyle yemin ederek iddia ederler (16/Nahl, 38). Yine münafıklar, eğer Peygamber onlara emrederse "savaşa çı-

kacaklar"ına dair var güçleriyle yemin ederler" (24/Nur, 53). Bu örneklerde yeminin, bir iddia ve sözü takviye eden önemli destek olduğu görülmektedir.

Yemin aynı zamanda bir ahit ve taahhüttür (68/Kalem, 39). Yemin eden kişi karşısındakini ikna ve tatmin eder, güvenirliliği (emin olma vasfı) konusunda taahhütte bulunur. Bu anlamda yemin bir kalkan, bir siper, bir koruyucudur. (58/Mücadele, 16 ve 63/Münafikun, 2).

Geçerli bir yemin Allah'ın Zat ismine yani "Allah adına" edilen yemindir. Ka'be, peygamber, ekmek, namus, silah, bayrak, atalar, şeyhler, yatırlar, türbeler, şeref, evlat vb. şeyler ve soyut değerler üzerine edilen yeminler geçersizdir. "Rahman ve Rahim" gibi Allah'ın isimlerine veya Zati sıfatlarından (mesela Kudret-i ilahiye) birine edilen yeminler de geçerlidir. Peygamberimiz (s.a.), "Nefsim kudret elinde olan (Allah)a and olsun ki..." diye yemin etmiştir. (Müslim, Zühd, 16).

Rastgele veya tutulmayacak, gereği yerine getirilmeyecek yeminlerle ilgili bundan sonraki ayet ile Maide 89. ayeti düzenlemeler getirmektedir. Sıkça, olur olmaz Allah adına yemin etmekten kaçınmak lazım. Çünkü çokça yemin, kişinin Allah adına veya Allah'ı şahit olarak göstererek verdiği taahhütlerini yerine getirmemesine sebep olabilir, bu da hem Allah'ın hakkına hem kulların hakkına tecavüz anlamına gelir.

Bu ayette hayırlı ve yararlı işlerin önüne yeminlerin bir engel olarak konulmamasını, başka bir ifadeyle "Allah'ın bahane gösterilmemesi"ni emretmektedir. Böyle bir şey nasıl düşünülebilir ki, "Allah adaleti, ihsanı, yakınlara vermeyi iyiliği emreder" (16/Nahl, 90).

"İyilik, takva ve insanlar arasında barışın tesisi ve yayılması" insanın erdemli fiilleri arasında yer alır. İnsanların yararına olmak üzere iyiliğe, takvaya ve barışa hiçbir engel yoktur. Kişi, herhangi bir işi yapmamak üzere Allah adına yemin etmiş olsa bile -ki Allah'ın bir işe kefil gösterilmesi son derece önemlidir- insanların iyiliği ve barışı için kefareti ödemek kaydıyla yemini bozabilir. **Tabersi**'ye göre Abdullah bin Revaha, enistesi Numan ibn-i Bişr ile konuşmamaya ve kız kardeşiyle barıştırmamaya yemin etmişti. Ayet bununla ilgili olarak indi. Kişinin güç yetiremeyeceği, yerine getiremeyeceği veya Allah'a isyanı, farz olan bir şeyi yapmamayı- haram bir fiili işlemeyi ya da akrabalık bağlarını kesmeyi gerektiren konularda yeminler muteber değildir.

İyiliğin ve barışın somut örnekleri olayların akışı sürecinde ortaya çıkar. Akraba ve yakın ziyareti, anne babaya saygı, yardımlaşma, iki kişi veya iki grubun (aile, küçüklü büyüklü topluluk) arasını bulup barıştırma, süren bir kan davasına son verme, infak vb. işlerin yapılmamasıyla ilgili yeminler edilmemeli. Sözgelimi "dargın iki kişiyi barıştırmayacağıma dair yemin ettim" demek bu kapsama

girer. Böyle bir durumda yemini bozup kefaret ödemek daha önemlidir. Çünkü iki kişiyi barıştırmak hayırlı ve yararlı bir iştir, biri bu işi başarabilecek durumdaysa bunu bir görev olarak yerine getirmelidir. İki kişinin barışması toplumsal huzur ve barışı güçlendirir, mü'minler arasındaki dayanışmayı arttırır. Bununla ilgili Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bir kimse bir şey için yemin eder, sonra ondan hayırlısını görürse, hemen yeminini bozsun ve kefaretini ödesin" (Buhari, Eyman, 1; Müslim, Eyman, 15-17).

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

225. Allah sizi, yeminlerinizdeki 'rastgele söylemelerinizden, boş, amaçsız sözler'den dolayı sorumlu tutmaz; fakat kalplerinizin kazandıklarından dolayı sorumlu tutar. Allah bağışlayandır, yumuşak davranandır.

Bir işi yapmak için verilen sözler, içten onaylanan karar ve uygulamalar sorumluluk getirir. O zaman kişi bir işi yapıp yapamayacağını iyi düşünüp karar vermeli ve ona göre söz vermelidir. Yemin çeşitli amaçlarla yapılmış olabilir. Bir başkasına haksız yere fayda sağlamak, zarar vermek ya da kişi kendini bazı güzellik ve yararlardan yoksun bırakmak veya hak etmediği şeyleri elde etmek amacıyla yemin edebilir. Bu yüzden üzerinde çokça düşünmeli; gelişi güzel, düşüncesizce yemin edilmemelidir.

"Rasgele söylenen, boş ve amaçsız sözler" söylenmemeleri gerekse de, sorumluluk gerektirmez. Bunlar "lağv" türünden boş sözlerdir (Lağv yemini). Bu tür sözler yemini güçlendirmek, inanırlığı ve güvenirliliği arttırmak için sarf edilmemiştir. Deyim yerindeyse belli bir niyet ve maksada dayalı olmadan lafın gelişi, dil alışkanlığı sonucu sarf edilmiş, gelişi güzel, düşüncesizce söylenmiştir.

Ancak bilinçli ve maksatlı olarak yapılan yeminler (Yemin-i gamus) sorumluluk gerektirir. Borcunu ödemediği halde ödediğine ilişkin edilen yeminler, yalancı şahitlikler bu türden ağır yeminler olup tevbeyi gerektirmektedir. Peygamber Efendimiz "Yemin-i gamus"u "Allah'a ortak koşmak, anne babaya karşı gelmek, adam öldürmek" gibi "büyük günahlar" arasında saymıştır (Buhari, Eyman, 16; Nesai, Tahrim, 3).

Bir de gelecekle ilgili olarak bir şey hakkında yapılması mümkün olan yeminler vardır (Mün'akid yemin). "Allah adına yemin ederim ki, yarın şu işi yapacağım" demek gibi. Bu tür yeminlerde de "daha hayırlı ve yararlı bir durum"

ortaya çıkarsa, yemini bozup kefaret ödemek gerekir. (Ayrıca bkz. 5/Maide, 89 ve 16/Nahl, 91)

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

226. Kadınlarınızdan uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde eşlerine) **dönerlerse, şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**

227. (Yok) **Eğer boşamada kararlı davranırsa** (boşanırlar). **Şüphesiz Allah, işitendir, bilendir.**

"**İla**" bir tür yemindir. İslam öncesinde Araplarda erkekler, biraz da kadına haksızlık yapmak, hoşlanmadıkları davranışlarından dolayı onları cezalandırmak üzere cinsel anlamda onlara yaklaşmayacaklarına dair yemin eder, kendi başlarına bırakırlardı. Bu Bazen bir iki yıl veya daha fazla sürerdi. Bu zaman zarfında kadın terkedilir, hatta şiddete maruz kalırdı ki, sonucu kadının aleyhinde vuku bulan berbat bir boşanma tarzıydı.

İslamiyet hem *ila*'yı azami 4 aya indirdi hem kadının bu yolla haksızlıklara maruz kalmasının önüne geçti. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.) de hanımına yaklaşmamak üzere *ila* yapmış, hanımını boşamıştır (Mesela bkz. Buhari, Savm, 11; Müslim, Siyam, 22-25). Fakat elbette Hz. Peygamber (s.a.) hiçbir şekilde hanımlarını incitecek bir davranışta bulunmamış, onun *ila* yemini "pahalı isteklerine karşı" (Müslim, Talak, 30) gösterdiği tepkiden ibarettir. (Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Vehbe Zuhayli, Tefsirü'l Münir, ilgili iki ayetin tefsiri.)

Hiç kuşkusuz gündelik hayatta eşler arasında birtakım anlaşmazlıklar olabilir, birbirlerine gücenebilirler. Kırgınlıkları, kavgaları uzatmamalı. Erkek, tepkisini göstermek üzere eşiyle cinsel anlamda bir araya gelmeyeceğine dair yeminde bulunma yolunu seçecek olursa, bunu azami 4 ayla sınırlandırması gerekir. Dört ayı aşacak olursa, bu kadına karşı haksızlığa döner, bu durumda karısını boşaması gerekir. Buna rağmen erkek boşamaya yanaşmıyorsa, kadının mahkemeye başvurup boşanma talebinde bulunma hakkı vardır. Hâkim, erkeği boşamaya mecbur eder, böylelikle erkeğin kadın üzerindeki haksız blokajını ortadan kaldırmış olur. Bu Ebu Hanife'nin tercih ettiği görüştür. Aralarında İmam Şafii ve İmam Malik'in de bulunduğu diğer hukukçulara göre, dört ayın hemen bitiminde boşama tahakkuk etmez, önce erkekten eşine dönmesi talep edilir, bunu yapmayacak olursa boşama kararı verilir.

Dört ay dolmadan *ila* yemini etmiş olanların eşlerine dönmeleri durumunda, bunun için kefaret verip vermeyecekleri konusunda ihtilaf vardır. Kuvvetli görüşe göre, *ila* yemini sonuç itibariyle bir yemindir, dolayısıyla yeminini bozanın kefaret ödemesi icap eder. Aksini iddia edenler şu hadisi delil göstermişlerdir: "Bir şey hakkında yemin eden, ondan daha hayırlısıyla karşılaşırsa yeminini terk etsin; yemini terk etmek o yeminin kefaretidir" (İbn-i Mace, Kefaret, 7; Nesai, Eyman, 16). En doğrusunu Allah bilir.

"**Allah'ın bağışlayan ve esirgeyen olması**", insanın kızgınlık anında yemin edip eşine haksızlık yapmaya kalkışmasına, boşama gibi ciddi bir sürece girmesine karşılık, Allah'ın bunu bağışlaması, yol göstererek onu daha vahim tutum ve davranışlardan koruması anlamına gelir. Bu sayede Allah, hem kadını korumuş, hem erkeğe vahim hatalardan dönme yolunu göstermiş bulunmaktadır.

"(Yok) **Eğer boşamada kararlı davranırsa** (boşanırlar). **Şüphesiz Allah, işitendir, bilendir.**" Karşılıklı eziyete, birbirlerine yıkıcı zararlar vermeye dönüşmeden gerçekleşen boşama dahi kadın ve erkeğin yararınadır. Hayırlı olan ihtilaf konularının karşılıklı anlayış ve diyalog yoluyla çözülmesi, evlilik birliğinin sürmesidir. Fakat Bazen bu mümkün olmaktan çıkar. Bu durumda karşılıklı olarak bir arada olunamayacağına ilişkin kesin bir kanaate varılmışsa -ki bu **azimetle** ifade edilen kararlı davranıştır- boşama (talak) yolunu tutmak gerekir. Talak, nikâh düğümünün çözülmesi, sona ermesi anlamına gelir. Bu konu Talak (65) sûresinde geniş olarak ele alınmış bulunmaktadır. Allah, bu kararın verilmesinde kimin ve ne kadar haklı ya da haksız olduğunu elbette en iyi işiten ve bilendir.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا
خَلَقَ اللّٰهُ فِيٓ اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ
بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ
وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

228. Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç 'ay hâli ve temizlenme süresi' beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığını saklamaları onlara helâl olmaz. Kocaları, bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almada (başkalarından) **daha çok hak sahibidirler. Onların lehine de aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır. Yalnız erkekler için onlar üzerinde bir derece var. Allah Aziz'dir. Hâkim'dir.**

"Talak", bir şeyin kayıt ve bağdan kurtulması, serbest kalmasıdır. Aynı kökten gelen "mutlak" hiçbir bağı olmayan genel hüküm demektir. Istılah anlamı, şu veya bu sebeple evlilik akdinin sona ermesi, nikâhla bir araya gelmiş olan eşlerin birbirinden ayrılıp her birinin serbest kalmasıdır.

Bir evlilik iki şekilde son bulur: Eşlerden birinin ölmesi veya nikâh akdinin feshedilmesi yani boşama. Eşlerden birinin dinden çıkması da boşanma sebebidir. Boşama ise ya erkeğin karısını boşaması veya uğradığı haksızlık karşısında kadının mahkemeye boşanmak üzere başvurmasıyla olur. Boşanmış kadınlar yeni bir evlilik için belli bir süre beklerler. 228. ayet bu hükmü düzenlemektedir. Burada hem "hayız" hem "temizlik/temizlenme" anlamına gelen "kuru'" ile kastedilen üç ay halidir. "Kuru'", zıt anlamlı kelimedir, suyun havuzda toplanması ya da bir durumdan başka bir duruma geçişi ifade eder. Ebu Hanife'ye göre hem adet hem temizlik anlamında kullanılabilir. Üç ayın (hayız veya temizlik döneminin) bittiğini kadının kendisi beyan eder.

Kadın bu süreyi tamamlamadan bir başkasıyla evlenemez. "**Boşanma iddeti**" denen bu bekleme süresinin iki amacı vardır:

a) Eğer kadın hamile ise bu belli olur ve bu durumda doğuruncaya kadar evlenemez. Böylece çocuğun babasını tespit etmede herhangi bir karışıklık doğmaz. Bu konuda kadının gerekli hassasiyeti göstermesi gerekir. Zira kızgınlık ve öfke sonucu kadın bir an önce eşinden ayrılmak veya ayrılıp hemen bir başkasıyla yeni bir evlilik yapmak üzere karnındaki çocuğu düşürmek veya uzaklara gidip çocuğu babasından ayrı yetiştirmek isteyebilir. Bu ağır bir sorumluluktur; "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadın" bu tür yanlış ve haksız davranışlardan kaçınmalıdır.

b) İddet süresini beklemenin ikinci hikmeti, belki bir anlık öfke ve hiddet sonucu ayrılmaya karar verip köprüleri atan eşlere daha sakin bir zaman diliminde düşünme fırsatının verilmesidir. Belki Allah farklı bir çıkış yolu gösterir (65/Talak, 1); böylece aile birliği devam eder.

Kocasıyla cinsel birleşme gerçekleşmeden boşanan kadının üç (kameri) ay beklemesi gerekmez, isterse bir başkasıyla evlenebilir (33/Ahzab, 49. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 234; 65/Talak, 1-4).

Kur'ân'da sık geçen **ma'ruf** kelimesi, 'örf' ve kabul görmüş genel teamül ile bağlantılı olup herkesçe bilinen; bütün dinler, bütün fıtratlar ve bütün akıllar açısından doğru, güzel ve iyi kabul edilen değerler, meşru toplumsal uygulamalar demektir. Farklı biçimler ve formlar olsa bile, ma'ruf esasına dayalı teamüller örf hükmündedir ve hukukta muteber kaynaklar arasında yer alır. Ayet çerçevesinde düşünüldüğünde sözü edilen "ma'ruf"un hem adalet, güzel-

lik, uygunluk ve iyilik, hem toplumdaki köklü teamüllere, örflere uygun davranış anlamında kullanıldığını söylemek mümkün.

"Kocaları, bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almada (başkalarından) **daha çok hak sahibidirler."** Üçüncü ve son boşamaya karar verilmeden erkek hatasını anlar, eşini sevdiğini düşünüp evliliği devam ettirme yönünde karar verecek olursa yeni bir nikâh akdine gerek olmadan hanımına dönebilir; bu konuda öncelikli hak sahibidir. Fakat elbette evliliği ve eşi konusunda samimi olması, başka bir ifadeyle niyetinin eşini her süre dolmaya yakınken dönüş yaptığını beyan edip onu sürüncemede bırakmaması gerekir.

"Onların lehine de aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır. Yalnız erkekler için onlar üzerinde bir derece var. Allah Aziz'dir. Hâkim'dir". "Evlilik bağının devam ettirilmesi konusunda erkeğe bir öncelik verilmişse de, eşinin samimiyetine, iyi niyetinden emin olmayan kadın da duruma göre eşine dönmek istemeyebilir. Erkeğe, kadının geçimini (nafaka) üstlenmesi, aile reisi olması gibi sebeplerle bir öncelik verilmiştir. Ancak bu derecenin ontolojik üstünlük veya takvayla ilgili olmayıp zorunlu hukuki ve mali sorumluluklarla ilgili olduğunu söylemek lazımdır. Çünkü takvada üstünlük cinsiyete bağlı değildir, kadın veya erkek, kim Allah'tan daha çok sakınıp korunuyorsa, en yüksek düzeyde ruhi bir bilinç taşıyorsa üstünlük ondadır" (49/Hucurat, 13).

Burada söz konusu olan maddi, sosyal yükümlülüklerdir. Yasa koyucu, erkeğe daha fazla görev ve yükümlülük öngörmüştür, bu ona bazı konularda daha çok yetki kullanma hakkını verir. Görev ve yükümlülük kadar sorumluluk, sorumluluk kadar da yetki ve hak söz konusudur. **"Derece farkı"** ödevler/yükümlülükler arasındaki farktan kaynaklanmaktadır (Daha geniş bilgi için bkz. 4/Nisa, 34). Bunların zaman içinde ve farklı toplumsal örf ve teamüllere göre değişme ihtimali vardır, bu tabii ki göz önüne alınması gereken bir husustur; ancak burada Kur'an'ın verili duruma ilişkin düzenleme yapma maksadı yanında ideal olana vurgu yaptığı da unutulmamalıdır. Yasa Koyucu, görev ve yükümlülüklerin cinsler arasındaki dağılımının böyle olmasını murat etmiştir ki, iki cinsin huzur ve mutluluğuna, gündelik hayatlarını sürdürürlerken gözettikleri çıkarlarına uygun olan budur. Başka bir ifadeyle olan her ne ise, olması gereken, kadına göre erkeğe daha çok sorumluluk, görev ve yükümlülük verilmesidir. Zira beşeriyetin binlerce senedir takip ettiği genel örfe bakıldığında, ailenin devamı ve toplumun sağlığı bu çerçevede daha iyi korunduğu tespit edilebilmektedir.

Boşanma durumunda olsa bile erkek kendisine ait sorumluluklarını yerine getirecek, bunları yerine getirirken iyilik ve güzellikle hareket edecek,

engeller çıkarmayacak, boşanıyor diye kadını mağdur etmeyecek. İddet süresince erkeğin yüklendiği sorumluluklar, çocuğu emzirme durumunda olan kadına erkeğin bazı ödemelerde bulunmak zorunda olması vb. sebepler dolayısıyla da "erkekler için kadınlar üzerinde bir derece farkı var." Allah ilişkilerin böyle tanzim edilmesini uygun görmüştür, elbette Allah azizdir, üstündür; hüküm ve hikmet sahibidir.

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

229. **Boşanma iki defadır.** (Sonra) **Ya iyilikle tutmak veya güzellikle bırakmak** (gerekir). **Onlara** (kadınlara) **verdiğiniz bir şeyi geri almanız size helâl değildir; ancak ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmuş olmaları** (durumu başka). **Eğer ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkarsanız, bu durumda** (kadının) **fidye vermesinde ikisi için de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; onlara tecavüz etmeyin. Kim Allah'ın sınırlarına tecavüz ederse, onlar zalimlerin ta kendileridir.**

Boşama "Allah'ın sevmediği helaldir" (Ebu Davud, Talak, 2). Ancak Bazen aile birliği yürümez hale gelir. Zorlayıcı sebepler öylesine rol oynar ki, ayrılmaktan başka çare kalmaz. Hatta ayrılmak daha büyük zararların doğmasına engel olur. Bıçağın kemiğe dayandığı durumlarda, boşama imkânı yoksa türlü zulüm ve haksızlıklar olur, hatta cinayetler vuku bulur. Bu durumda yapılması gereken şey, zararın kapsamını mümkün ölçülerde daraltıp evlilik birliğine son vermektir. Kur'an-ı Kerim, herkese en az hasar verecek şekilde boşama işlemini düzenlemektedir:

Eşinden boşanmaya karar veren bir erkek, karısı âdetinden temizlendikten sonra bir kere boşar ve bekler. Bu birinci boşamanın tahakkuk etmiş olmasıdır. İkinci kere adet görür, erkek bir daha bekler, kadın temizlenince bir daha boşar; bu da ikinci boşamadır. Söz konusu iki boşamada erkeğin pişman olup eşine dönmesi imkânı vardır, çünkü bu ikisi talak-ı ric'idir. Ancak üçüncü iddeti bekleyip de kararından vazgeçmeyip boşar ise, artık eşiyle bütün bağları kopar. Adet halinde iken kadını boşamak mümkün değildir. Adetten temizlenir

de kocası onunla temas kurmayacak olursa boşayabilir, temas kuracak olursa yine boşayamaz (65/Talak, 1, 4; 33/Ahzab, 49).

"**Boşama iki defadır**" buyruğu, pişman olması durumunda yeni bir nikâh akdine gerek olmadan kocanın eşine dönüşünü ifade eder. Aynı zamanda bu husus bize ilginç bir noktayı hatırlatır: Bir defada "iki kere, üç kere veya birden dokuza boşsun" demenin herhangi bir geçerliliği yoktur. İbn-i Abbas, Hz. Ömer (r.a.)'in ilk iki yıllık dönemine kadar ayetin böyle anlaşılıp tatbik edildiğini söyler. Bu dönemde insanlar bir an önce boşanmak üzere Hz. Ömer'e baskı yapınca, halife bir defada üç boşama hükmünü kabul etmiş oldu. İbn-i Abbas ise "üç boşamanın hakikatte bir boşama olduğunu" söylemektedir (Müslim, Bab Talak es Selase, 17). Bunun Kur'an'ın ruhuna daha uygun olduğunu söyleyebiliriz, zira işi aceleye getirmek hem sonradan bazı pişmanlıklara sebebiyet verebilir, hem istismarlara. Aile birliğini dağıtmak gibi ciddi bir işe girişirken daha sabırlı ve teenniyle hareket etmek lazım ki, Kur'an bunu emretmektedir.

"(Sonra) **Ya iyilikle tutmak veya güzellikle bırakmak** (gerekir)."Kişi iki kerelik hakkını kullanınca iki yoldan birini tutar: Ya eşine döner, evliliği devam ettirir, bunun için yeni bir nikâh yapması gerekmez veya son boşama hakkını da kullanıp tamamen ayrılır. Son kararı vermeden evlilik devam ettirilecekse, yine "örf ve ma'ruf yol" tutulur. Ayrılmaya karar verilmişse, kadına eziyet etmeden, hak ve hukukunu çiğnemeden güzellikle bırakmaktır (4/Nisa, 20-21). Burada "ihsan" kelimesinin kullanılmış olması manidardır. İhsan, hem güzellik ve estetik harekettir hem de Cibril hadisinde tarif edildiği gibi "Allah'ı görüyormuşçasına hareket etmektir. Biz Allah'ı göremiyorsak da, O bizi görür." Yani her yaptığımızdan haberdardır, her şeyi işiten, gören ve bilendir. Ayrıldığımız eşimize eziyet etmeye kalkışırken, günün birinde bizi gören Allah'ın ağır bir hesap soracağını akıldan çıkarmamamız lazım.

Boşamada ihsanın diğer boyutu yani güzellik ve estetik tarafı, ilişkileri çirkinleştirmeden, ayarını kaçırmadan; belki yakınlara, dostlara ve varsa eğer iki kişiden mütevellid çocuklara zarar vermeden bu işin iyilik, adalet ve güzellikle bitirilmesidir.

"**Onlara** (kadınlara) **verdiğiniz bir şeyi geri almanız size helâl değildir; ancak ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmuş olmaları** (durumu başka). **Eğer ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkarsanız, bu durumda** (kadının) **fidye vermesinde ikisi için de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; onlara tecavüz etmeyin. Kim Allah'ın sınırlarına tecavüz ederse, onlar zalimlerin ta kendileridir.**" Güzellikle (ihsan) ayrılmanın kurallarından

biri, erkeğin evlilik öncesinde ve sırasında verdiği malı geri istememesidir. Ne de olsa eşi olmuştur, beraber bir zaman geçirmişlerdir, beraber anılmışlardır, belki kendisinden sonra iyi bir evlilik yapmayabilir. Dolayısıyla ne mihri geri istemeli ne ona verdiklerini almalı. Fakat daha vahim durumların doğması bundan istisnadır. Nisa, 19. da bu ayete açıklık getirilmektedir ki, buna göre, eğer kadın **"apaçık bir hayasızlık"** yani çirkeflik, şirret sayılabilecek davranışlarda bulunur; yüz kızartıcı suç işlemesi veya zarar vermeye kalkışırsa ona verilen mal geri alınır. Kadın da eşiyle evlilik bağını yürütemeyeceğine kesin inanmışsa ve fakat buna rağmen eşi ondan ayrılmamakta diretiyorsa, talep etmesi durumunda kocasına bir miktar para veya mal verebilir. Buna İslam fıkhında "**Hul'**" denir. Bu durumda eşine bir miktar para veya mal verecek olursa hâkim kadını boşar. Sabit bin Kays'ın hanımı, Efendimiz (s.a.)'e, kocası dindar ve güzel ahlaklı olmasına rağmen onu hayli çirkin bulduğundan boşanmak istediğini, aksi takdirde günaha girmekten çekindiğini belirtip boşama talebinde bulununca Efendimiz, "Onun sana mehir olarak verdiği bahçeyi kendisine iade etmeyi kabul eder misin?" diye sordu, kadın bu teklifi kabul edince Efendimiz de Sabit ibn Kays'a hanımını boşamasını söyledi. (Buhari, Talak, 12; Nesai, Talak, 34). Elbette kocasına hiçbir şey veremeyecek durumda olan kadının yoksun ve zor durumunu da göz önüne almak gerekir ki, bu tür kadınlar fidye veremeyeceklerse, bu onların sürgit sürüncemede kalacakları anlamına gelmez.

Ancak kadın nikâh esnasında boşama hakkını talep edebilir. Boşama hakkını elinde bulunduran bir kadın, evliliğinin devam edemeyeceğine dair kesin bir kanaate varmışsa, tek bir defada eşini boşar ve bu da muteber/geçerli bir işlemdir. Yine bunlar riayet edilmesi gereken kesin kurallardır, Allah'ın sınırlarıdır, erkek ve kadın bunlara tecavüz etmekten kaçınmalıdır, aksi halde zulme sapmış olurlar.

İster hul', ister nikâh akdi sırasında boşama hakkının talep edilmesi, bize İslam bakış açısından kadının da boşama hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Sorumlulukları ve yükümlülükleri oranında "derece farkı"yla önde olan erkek, bu konumunu istismar edip kadına zulmetmeye kalkıştığında, bu bambaşka bir kategori olup mahkemenin yetki sahasına girer. İslam, hiçbir erkeğe "derece farkı" dolayısıyla kadına eziyet etme hakkını vermiş değildir; tam aksine bütün bu hükümler bir yandan boşama gibi sevimsiz bir işlemi en az hasarla düzenlemeyi amaçlarken, diğer yandan kadının belki de bu konularda tarih boyunca uğradığı mağduriyetlerin önüne geçmeyi hedeflemektedir.

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ۗ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۗ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

230. **Yine ona** (kadını üçüncü defa) **boşarsa,** (kadın) **onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. Eğer** (bu koca da) **onu boşarsa, onlar** (ilk koca ile karısı) **Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını sanıyorlarsa, tekrar birbirlerine dönmelerinde ikisi için günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; bilen bir topluluk için bunları** (böyle) **açıklar.**

"Boşama iki defadır" buyruğuyla yeni bir nikâha gerek olmadan, kocanın pişman olması durumunda eşine dönüşü ifade edilmişti. Ancak üçüncü temizlik döneminin bitişiyle erkek yine boşanmaya karar verip bunu açıkça telaffuz ediyorsa, artık bir daha iki eş bir araya gelmemek üzere birbirlerinden ayrılmış olur. Aslında burada sözü edilen evlilik bağının tamamen bittiği, meselenin kapandığı hususudur. Prensip olarak eşler pişman olsalar dahi artık bir araya gelemezler. Herkes kendi yoluna gider, kendi hayatını kurar.

Bu temel çerçeveden hareketle Kur'an-ı Kerim'in hileli evliliğe cevaz verdiği veya istisnai durumlar için düzenlemeye tabi tuttuğu Hulle evliliği teşvik ettiği söylenemez. Bu iddiada olanlar gerçekten ya konunun özüne vakıf olamıyorlar veya kötü niyetli kimselerdir. Belirtmek gerekir ki, hem hadis kaynakları hem İslam bilginleri, üçüncü boşamanın tahakkukundan sonra da eski kocasına dönmek isteyen kadının, bir başka erkekle bir tür "anlaşmalı evlilik" veya "geçici (muvakkat) nikâh" -ki bu tür evliliklere "tahlil" denir- yapmasına hiçbir şekilde izin vermemişlerdir.

Mademki, üç defa ve ayrı ayrı zamanlarda boşamaya karar verilmiş ve her biri için bir iddet döneminin geçmesi beklenmiştir, bu durumda artık devam ettirilecek bir bağ da kalmış değildir. Bu iş çocuk oyuncağı değildir, yap-boz usulü evlilik ve aile kurumuyla oynanamaz. Öyle de olsa, hayatta tahmin edemeyeceğimiz gelişmeler olur, hiç hesapta kitapta olmayan olaylar vuku bulur. Öyle özel durumlar, zorlayıcı şartlar ortaya çıkar ki, boşanmış eşler bir araya gelmek durumunda kalabilirler. Bunun tahakkuk edebilmesi, kadının ikinci bir erkekle evlenip ayrılmış olması gerekir. İkinci eşten ayrılma ya ölümle veya meşru sebepler dolayısıyla boşama iledir. Başka bir deyişle, kadın, eski kocasına dönmek üzere veya bu niyetle ikinci evlilik yapamaz. Evlilik yapmışsa bu sıhhat şartlarını haiz bir evliliktir. Karı koca hayatı yaşanmıştır, aynı yatağı paylaşmışlardır; eski eşi artık onun gündeminde yoktur.

Ancak böyle iken, kocası ölür veya ondan maddi zorlayıcı sebepler dolayısıyla boşanmak durumunda kalır da, tekrar eski kocasıyla bir arada yaşayabileceğine kanaat getiriyorsa, ikisi anlaşabileceklerine, eski hataları tekrar etmeyeceklerine inanıyorlarsa, bir araya gelebilirler. Adına Hulle denen evlilik, böylesi istisnai durumlar için tanınmış bir imkân, ikinci bir fırsattır. Bu fırsatı kullanma durumu ortaya çıktığında, bunun erkek ve kadın için çok zor olduğu açıktır. Aslında ibretlik bir hadisedir ve çok yönlü bakıldığında tanınmış bulunan bu fırsat (ruhsat), aslında bir tür cezadır. Çünkü öncesinde akıllarını başlarına toplayıp ayrılmasalardı, kadın bir başka erkekle bir arada olmaz, koca da karısının bir başka erkeğin yatağına girmesine sebebiyet vermezdi.

Müslümanların yaşadığı bazı bölgelerde ve bazı tarihi dönemlerde Hulle'nin istismarı, bu hükmün maksadının göz ardı edilip yozlaştırılması sonucudur. Bu türden evlilik yapanları, yaptıranları da Hz. Peygamber lanetlemiştir (Ebu Davud, Nikâh, 16; Tirmizi, Nikâh, 28). Bu tür hileli evliliklerden insanlara bir rahmet olarak indirilen Kur'an-ı Kerim -haşa- sorumlu tutulamaz. Hem hileli evlilik yani "tahlil", hem Hulle'nin istismarı ve yozlaştırılması "**Allah'ın sınırlarının çiğnenmesi**" anlamına gelir. Allah bu hükümleri, bilen, kavrayış ve anlayış sahibi insanlar için açıklıyor ki, gerektiğinde bu hükümler onlar için can simidi gibi kurtarıcı olsun.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

231. Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini tamamlamışlarsa, onları ya güzellikle tutun ya da güzellikle bırakın. Fakat haklarını ihlal edip zarar vermek için onları (yanınızda) **tutmayın. Kim böyle yaparsa artık o, kendi nefsine zulmetmiş olur. Allah'ın âyetlerini oyun** (konusu) **edinmeyin ve Allah'ın size verdiği nimeti ve size öğüt olarak indirdiği Kitab'ı ve hikmeti anın. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki, Allah her şeyi bilendir.**

Kendilerinden boşanılmış kadınlar, iddetlerinin sonuna yaklaştıklarında yapılacak iki şey var: Biri, boşamadan vazgeçip evliliği, aile birliğini devam

ettirmek -bu durumda yapılması gereken şey güzellikle muamele olup eski hataların tekrar edilmemesi; eski tartışma konularına, kusurlara dönülmemesi-; diğeri ise evliliği devam ettirme imkânının kalmadığına kanaat getirilmişse, yine güzellikle evliliğe son noktanın konulması yani son boşama kararının verilmesidir (65/Talak, 2). Hz. Peygamber (s.a.), evlenme, boşanma ve boşamadan vazgeçmenin şaka götürmeyecek kadar ciddi ve sorumluluk gerektirici bir iş olduğunu belirtmiştir. (Ebu Davud, Talak, 9; Tirmizi, Talak, 9.)

Her iki durumda da güzellik yani ma'ruf bir biçimde davranmak gerekir. Hiçbir şeklide karşılıklı eziyete başvurulmamalı, özellikle erkek kadının hayatını karartıcı hileli, kasıtlı, acı verici davranışlara iltifat etmemelidir. Çünkü böyle yapan kimse, evet belki kadına belli bir zarar vermiştir, ama sonuç itibariyle "kendi öz varlığına zulmetmiş" sayılır, bunun hesabını verecektir. Bu hükümler Allah'ın ayetleriyle sabit olmuştur, ayetlerle ve bize hayatımızı tanzim etmek üzere öğrettikleri hükümlerle alay edilmez, hafife alınmaz, oyun konusu yapılmaz (45/Casiye, 9).

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ
إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232. Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini de tamamlamışlarsa -birbirleriyle maruf (bilinen meşru biçimde) **anlaştıkları takdirde- onlara, kendilerini kocalarına nikâhlamalarına engel çıkarmayın. İşte, içinizde Allah'a ve âhirete gününe imân edenlere bununla** (böyle) **öğüt verilir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah, bilir de siz bilmezsiniz.**

Burada "boşama iki defadır" hükmüne göre geri dönüşü mümkün olan boşamayla ilgili (Talak-ı ric'i) başka bir hükmü açıklamaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere bekleme (iddet) sürelerini tamamlayan kadınlar bir veya iki boşama gerçekleşmiş olsa dahi kocalarına dönebilirler. Başka bir ifadeyle, yeni bir nikâh gerekmeden, eşler hata ettiklerini, evliliği devam ettirmeleri gerektiğini düşünüp karşılıklı rıza ve anlayışla bir araya gelmeye karar verdiklerinde, özellikle kadının ailesi veya yakın akrabaları buna engel olmamalı, kadın üzerinde kocasından ayrılması amacıyla baskı kurma yoluna gitmemelidirler.

Bu ayetin inişine yol açan olayın (Sebeb-i nüzul) Ma'kil bin Yesar'ın tutumu olduğu rivayet edilir. Kız kardeşi kocasından boşanmıştı, ancak kadın

iddetini bekledikten sonra kocası pişman olup eşine dönmek istemişti. Eşi de bunu istiyordu. Ma'kil bin Yesar buna karşı çıkıp "Ona dönersen yüzümü göremezsin" tehdidinde bulununca olay Hz. Peygamber (s.a.)'e intikal etti. Allah'ın Resulü, onu çağırıp bu ayeti okudu, o da "Bu ayet burnumu sürttü" deyip kız kardeşinin evliliği üzerindeki blokajını kaldırdı.

Mevdudi, bir noktaya dikkat çeker: Hiçbir erkek üç kere boşadığı karısının iddeti dolduktan sonra başka biriyle evlenmesine engel olmamalıdır. Bu önemli bir noktadır. Geçmişte ve bugün, kadın üzerinde yakın akrabalar dâhil eski eşlerinin müdahil olmak istedikleri, bu yüzden cinayetlere varan bazı aile facialarının yaşandığı bir gerçektir. Burada kadını kendi tercihiyle baş başa bırakmak gerekir, kendisi ailesinden veya yakın akrabalarından yardım talep ediyorsa o başka.

Tam bu çerçevede şu noktanın da altını çizmek gerekir: Ayetin, kocaları boşamaları durumunda, kadınlara eski kocalarına dönmeme hakkını verdiğini söylemek mümkün. Yani kadın, kendisini iki kere boşayıp ona dönmek isteyen kocasıyla değil de, başka bir erkekle anlaşıp yeni bir evlilik yapabilir. Tabii ki 228. ayette bu konuda "kocalarının öncelik hakkına sahip oldukları" belirtilmişti, bu doğrudur. Ancak bunun, kadının rıza göstermesi şartına bağlı olduğu açıktır. Kadın, kendisini iki kere boşamış erkeğe dönmek istemiyorsa, bu, "ma'ruf bir biçimde ve karşılıklı olarak anlaşmaları" şartının tahakkuk etmediği anlamına gelir. Aksini iddia etmek yani her hâlükârda geri dönüş konusunda sadece erkeği söz ve karar sahibi kılmak, kadını istemediği bir evliliğe zorlamak anlamına gelir ki, evliliğin/nikâhın temel şartı icap ve kabuldür. Boşamayı gerektiren bir durum ortaya çıkmışsa, maddi/somut sebepler yanında (terk, akıl hastalığı, cana kast vs.) giderilmesi imkânsız geçimsizlik söz konusu ise, bu ortamın ortaya çıkışında eşlerden her ikisi de pay sahibidir. Tekrar bir araya geleceklerse, yine ikisinin icap ve kabulü olması gerekir. Aksi halde evlilik yürümez.

Ayette kadınların karşılaşacakları büyük zorluğu ifade etmek üzere "**adl**"den "**ta'duluhunne**" fiilinin kullanılmış olması bu görüşü takviye eder. "Adl", zorluk ve engel demektir. Bir konu içinden çıkılamaz hale geldiğinde veya doktorun tedavisinde çaresiz kaldığı hastalık ortaya çıktığında bu kelime kullanılır. Devam ettirmek istemediği bir evliliğe zorlamak veya mutlu olacağını düşündüğü bir evlilikten onu alıkoymak durumunda kadın için bu zorluk ortaya çıkmış olur.

"**İşte, içinizde Allah'a ve âhiret gününe imân edenlere bununla** (böyle) **öğüt verilir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah, bilir de**

siz bilmezsiniz." Bu, Allah'ın çoğu zaman sebep ve hikmetini ilk anda kavrayamadıkları önemli bir konuda mü'minlere verdiği bir öğüttür. Hükümler sebepsiz değildir, öylesine yer alsınlar diye vaz'edilmemişlerdir. Bakarsınız kadını istemediği bir beraberliğe zorlarsınız, bu sizin de onun da faydasına olmaz, aksine mutsuzluğun sebebi olur, daha büyük acıların yaşanmasına yol açar. Allah'ın gösterdiği istikamete girmek daha hayırlı ve daha temizdir. Hakikaten "bizim bilmeyip de Allah'ın bildiği" o kadar konu var ki, böylesi durumlarda Allah'ın verdiği hükme rıza göstermek, öğüdüne göre hareket etmek bizim için tek çıkış yoludur. Bu ifade aynı kalıpla Bakara, 216; Al-i İmran, 66 ve Nur, 19. ayetlerde de geçmektedir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ
وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا
لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ
اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ
تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

233. **"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların** (annelerin) **yiyeceği, giyeceği bilinen** (örf)**e uygun olarak, çocuk kendisinin olana** (babaya) **aittir. Kimseye güç yetireceğinin dışında** (yük ve sorumluluk) **teklif edilmez. Anne, çocuğu, çocuk kendisinin olan baba da çocuğu dolayısıyla zarara uğratılmasın; mirasçı üzerinde** (ki sorumluluk ve görev) **de bunun gibidir. Eğer** (anne ve baba) **aralarında rıza ile ve danışarak** (çocuğu iki yıl tamamlanmadan) **sütten ayırmayı isterlerse, ikisi için de bir güçlük yoktur. Ve eğer çocuklarınızı** (bir sütanneye) **emzirtmek isterseniz, vereceğinizi örfe uygun olarak ödedikten sonra size bir sorumluluk yoktur. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki, Allah yaptıklarınızı görendir."**

Ayet her ne kadar boşanmış kadınların emzik durumundaki çocuklarla ilişkiyi düzenliyorsa da, ilk cümlede genel bir hükme işaret etmektedir ki, bu da, çocuğun emzirilme hakkının "iki tam yıl" ile sınırlı olmasıdır (31/Lokman, 14). Bazı fakihler bunu Ahkaf, 15. ayete dayanarak 2.5 seneye çıkartıyorlarsa

da, ayetin medlulü iki senedir. Hz. Ali'nin yerinde tefsiriyle Ahkaf sûresinde sözü edilen "Otuz ay, çocuğun kadının hamileliğinin 6. ayın sonunda doğurması" halini ifade etmek içindir. İki sene emzik süresini sonuna kadar tamamlamak isteyenler için söz konusudur (havleyni kamileyni). Elbette duruma ve yerine göre süre azaltılabilir. Buna, anne ve baba birbirleriyle danışarak karar verebilirler. Gerek çocuğun sağlığı gerekse mali yükümlülükler dolayısıyla tek taraflı karar verilmez.

Çocuğun sütten kesilmesi "**fisal**" ile ifade edilmiştir ki, bu anne ve çocuğun karşılıklı olarak birbirlerinden ayrılmalarını ima eder. Çocuk, sütten emmeyi bıraktığı zaman diğer yiyecek maddeleriyle beslenmeye başlar; bu durumda annenin göğsünden, kucağından ayrılır. Aslında anne de ondan ayrılmış olur. Hamilelik, doğum ve emzirme süresi boyunca anne ile bebek arasında bir tür ontolojik ilişki var. Doğuma kadar bebek annesinin bir parçasıdır. Emzirme dönemi boyunca da bu sürer. Bu da gösteriyor ki, süt emmenin bebek açısından beslenme yanında, sevgi, güvenlik, iç huzur ve ruhunun dış dünyaya intibakı açısından büyük bir önemi vardır. Bütün bunlar annenin sevgisi ve bedeni üzerinden gerçekleşmektedir. Diğer mamaların bu fonksiyonları yerine getirmeleri düşünülemez.

Bilim adamlarının görüşüne göre, bebeğin asgari altı ay anne sütüne ihtiyacı vardır. Bu süre içindeki sütün kalitesi yüksek, besleyici ve koruyucu özellikleri çok fazladır. Toplumların çeşitli örf ve alışkanlıkları bunda belirleyici olur. Anne sütünün sayılmakla bitmeyecek faydaları vardır, bebeği hem bedenen hem ruhen besler. Bilim dünyası her gün yeni bir faydasını keşfetmektedir. Bir kere bebek fizyolojik olarak da, psikolojik olarak da anne sütü almadan sağlıklı gelişemez. Bebek emziren annelerin göğüs kanserine yakalanma ihtimalleri emzirmeyenlere göre çok daha az olduğu kanıtlanmıştır. Anne bebek arasındaki ilişki emzirme döneminde sağlıklı temele oturur ve bu hayat boyu sürer. Bebeğini emzirmeyen annenin ileride çocuğuna, çocuğunun da annesine yabancılaşma ihtimali yüksektir. Ekonomik faydaları da ihmal edilecek gibi değil. Her sene aileler hiç de sağlıklı olmayan bebek mamalarına toplamda milyonlarca dolar harcamaktadırlar. 1990'da Türkiye'nin mamalara ödediği miktar 30 milyon dolardı.

Çocuğun anne sütüyle beslenmesi öncelikle anne, sonra baba yani ebeveyni üzerindeki hakkıdır. Anne, doğurduğu çocuğu emzirir, Allah çocuğun rızkını onun göğsünde yaratmıştır. Hatta bazı müfessirlere bakılırsa, bebek doğar doğmaz "Biz ona iki tepe (necd) gösterdik"ten (90/Beled, 10) kasıt, annenin hemencecik sütle dolan göğüsleridir. Bu, uzak ihtimalli bir yorum olsa bile,

233. ayet, "annelerin çocuklarını iki tam yıl emzirmeleri" gerektiğini hükme bağlamaktadır. Manası, anne bu asli görevden kaçamaz.

Evlilik birliği devam ettiği sürece kadının geçimi kocasına, dolayısıyla çocuğun babasına ait olduğunda bu konuda herhangi bir sorun yoktur. Ancak yukarıda anlatılan çerçevede boşanma vuku bulduğunda, çocuğun sağlıklı bir biçimde anne sütüyle beslenebilmesi için, babanın annenin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılaması lazım. Çünkü bu ihtiyaçları karşılama yükümlülüğü boşanmış kocaya yani çocuğun babasına yüklenmeyecek olursa, anne birtakım zaruretler dolayısıyla bu görevini yerine getiremeyebilir, bu da çocuğun herhangi bir suçu ve kusuru olmadığı halde mağdur olmasına sebebiyet verecektir. Koca, boşanmış eşinin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılarken, kendi iktisadi geliri yanında toplumsal teamül, örf ve cari standartlara riayet eder. Kimse, kendi gücü ve imkânları ötesinde yükümlülükler üstlenmeye zorlanamaz (2/Bakara, 286). Zorlanacağı takdirde, bunları yerine getiremeyeceğinden, yine çocuk zarara uğramış olacaktır. Her iki taraf yani anne ve baba da zarara uğratılmasın, çocuğun sağlığı için karşılıklı anlayış içinde hareket etsin.

Çocuğun sorumluluğunu üstlenecek babası yoksa babanın yerini varisler alır, onlar aynı baba gibi çocuk konusunda yükümlülük sahibidir, ama onlar da haksız yere zarara uğratılmasın, kaldırabilecekleri sorumluluklarla yükümlü tutulsun.

Şu veya bu sebeple anne bebeğini emzirmiyor veya emziremiyorsa, baba çocuğunu bir sütanneye verir (65/Talak, 6). Bir kadından süt emen çocuk ileride evlilikle ilgili birtakım yasaklarla karşılaşır. Mesela sütkardeşle evlenemez: "Nesep yönünden (birbirlerine) yasak olanlar süt dolayısıyla da birbirlerine yasaktır" (Buhari, Şehadet, 7; Müslim, Rad'al-hadis, 1,2). Konuyla ilgili fıkıh kitaplarında geniş malumat bulunmaktadır. **İbn-i Aşur**'un verdiği bilgilere göre İmam Malik, ayette söz konusu olan emzirme süresiyle ilgili hükümden toplumda sosyal statüsü yüksek (zatu kadr) kadınları istisna etmiştir. Ona göre toplumun örfü öyle bir teamülü öngördüğünden bu ayet a) Sosyal statüsü yüksek kadınlar içindir, b) Veya ayet emzirmeyi vacip kılmayıp süreyi sınırlandırıyor. (İslam Hukuk Felsefesi, s. 103.)

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ
وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ
بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾

234. İçinizden ölenlerin (geride) **bıraktığı eşler, kendi kendilerine dört ay on** (gün) **beklerler. Bu bekleme süresi dolduğunda, artık onların kendi haklarında maruf** (meşru) **bir şekilde yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah, işlediklerinizden haberi olandır.**

İddetin "doğum iddeti", "süreli iddet" ve "ölüm iddeti" olmak üzere üç çeşidi var. Ayet "ölüm iddeti"ni düzenlemektedir. Cahiliye Arapları kocası ölen kadını kötü şartlarda tutar, başkasıyla temas kurmalarına engel olur, hatta üstlerinin başlarının temizlenmesine bile izin vermezlerdi. Kadim Hind geleneğine göre ise durum daha vahim olup kocası ölen kadın kocasının cesediyle birlikte yakılırdı. Kur'an-ı Kerim, hiçbir dahli olmadığı halde kocası öldü diye kadına yapılan bu kötü muameleye son verip, makul bir süre ve belli bir usul ve edep içinde bekleme hükmünü getirdi. Buna göre kocası ölen kadın 4 ay 10 gün bekleyecektir (65/Talak, 5). Bazı fakihler, kocası ölen kadının bekleme süresinin aynı zamanda kocası için yas tutma veya hatırasına saygı gösterme süresi olduğunu söylemişlerdir. Delillerini bir hadise dayandıran (Buhari, Talak, 46; Müslim, Talak, 58) söz konusu fakihlere göre bu "dini bir yükümlülük"tür. Talak sûresinin 4. ayetinde işaret edildiği üzere bu süre zarfında kadının ölen kocasından hamile kalıp kalmadığı anlaşılır. Yas süresi üç gündür, üç günden sonra kadın yas tutmaya zorlanamaz. Efendimiz (s.a.) de, "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının bir ölüye üç günden fazla yas tutması helal değildir. Yalnız kocası için 4 ay 10 gün bekler" (Buhari, Talak, 46; Müslim, Talak, 62-65) buyurmuştur.

Süs ve çekici giyime karşı uyarılması ise, 4 ay 10 günlük süre içinde evlilik moduna girmesinin önüne geçmek içindir. Bu düşünce ile Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn-i Ömer gibi sahabe ve çok sayıda fakih, bu süreyi kadının ölen kocasının evinde geçirmesini uygun görmüşlerdir. Hz. Aişe, Hz. Ali ve İbn-i Abbas gibi sahabeler ise, iddeti istediği yerde geçirebileceğini söylemişlerdir. Mücbir bir sebep olmadıkça iddeti ölen kocasının evinde geçirmesinde yarar vardır. Çünkü bu sayede hem kocasının hatırasına olan saygısını belli etmiş olur hem de psikolojik yönden zorluk geçirmesi mümkün olan bir dönemde aceleye getirilmiş bir evlilik yapma tehlikesine karşı korunmuş olur. Nitekim -Allah-u a'lem- bu mülahaza ile 240. ayette bu sürenin gerektiğinde bir seneye kadar uzatılabileceği buyrulmaktadır.

Kadının boşandığı erkeğe karşı sorumluluğu iddetini beklemesi, hamile ise doğurması -doğum yapması iddet süresini bitirir (65/Talak, 4)-, çocuğu babasından kaçırmamasıdır. Bunları hâsıl edecek süre tamamlandıktan sonra kadının geride bıraktığı evliliğe karşı sorumlulukları biter, özgür olur. Kadının yeni bir evlilik yapması, evlenmeyip oturması onun bileceği iştir. Erkek ona

karışamaz, yeni hayatına müdahale edemez, onu bir şekilde yönlendirmeye kalkışamaz. Kadın, uygunsuz davranışlarda bulunacak olursa, sorumluluğu kendi şahsına aittir, eski eşinin artık bir sorumluluğu kalmamıştır.

Bakara, 228. ayette boşama iddetinde üç ay hali beklemek gerektiğine değinmiştik (cinsel birleşmenin gerçekleşmediği boşamada bekleme zarureti yoktur). Bu ayette eşinin ölümü halinde kadının 4 ay 10 gün beklemesi gerektiğine işaret edilir. (Ayrıca bkz. 33/Ahzab, 49 ve 65/Talak, 1,4).

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

235. (İddeti bekleyen) **Kadınların nikâhlamak istediğinizi** (onlara) **sezdirmenizde ya da böyle bir isteği gönlünüzde saklamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Gerçekte Allah, sizin onları** (kalbinizden geçirip) **anacağınızı bilir. Sakın bilinen** (meşru) **sözler dışında onlarla gizlice vaadleşmeyin; bekleme süresi tamamlanıncaya kadar nikâh bağını bağlamaya kesin karar vermeyin. Ve bilin ki, elbette Allah kalbinizden geçeni bilmektedir. Artık ondan kaçının. Ve bilin ki, şüphesiz Allah bağışlayandır,** (kullara) **yumuşak davranandır.**

İddetin iki çeşit olduğunu söylemiştik: Erkeğin ölümü durumundaki iddet ve boşanma amaçlı iddet. Boşanan kadınlar iddetlerini beklerlerken, bir başka erkekle evlenemezler, nişanlanamazlar; ona evlilik teklifi yapılamaz. İddet döneminde yapılan evlilik haram olup hukuken geçersizdir. Hz. Ömer'in bu şekilde evlenen çifti ayırdığı ve iddet sonrasında bile evliliklerini yasakladığı rivayet edilmektedir. Çünkü iddet halindeki kadınların hem kocalarına dönmeleri mümkündür hem de evliliğin bazı hükümleri devam etmektedir.

Osmanlılar zamanında iddetin bitmesini beklemeden -ki bittiği bir izin belgesiyle tespit ediliyordu- evlenen kadınların nikâhları mahkeme tarafından geçersiz sayılıyor, ayrıca onlara tazir cezası uygulanıyordu.

Kocasının ölümü dolayısıyla iddetini bekleyen kadının durumu farklıdır. Bu kategorideki kadınlara üstü kapalı, edep ve nezaket çerçevesinde mesajlar ileti-

lebilir. Ayet bu dolaylı mesajı "arz"dan "araztum" kelimesiyle ifade etmiştir. Kelime anlamı "bir şeyin yanı" demek olup, aslında dolaylı yolla ifade anlamını taşır. Kendisinden yardım umduğu bir zengini ziyaret eden yoksulun "Sizin cömert yüzünüzü görmeye geldim" bu türden bir anlatımdır (ta'riz). Konu çerçevesinde ele alınacak olursa, deneysel olarak bilinir ki, dul kadın bir anda çevresindeki erkeklerin ilgi alanına girer; bazılarının içinde ona karşı bir yakınlık duygusu belirir. Allah bu ilgiyi ve yakınlık duygusunu hangi seviyelerde ve kalbin hangi derin katlarında olursa olsun, bilir. Kadının, yeni bir yuvaya kavuşması açısından bakıldığında söz konusu ilgi iyidir ve fitridir. Ancak bu ilginin meşru sınırlar içinde tutulması gerekir. Dul bir kadına, gönül eğlendirmek veya geçici bir takım hevesleri ve arzuları tatmin etme aracı ve fırsatı gözüyle bakıldığında meşru sınırlar aşılmış olur. Bu tür hatalara düşmemek için, kocası ölen kadınla gizli buluşma ve vaadleşmelerden kaçınmak lazım. (Bkz. Buhari, Nikâh, 34.)

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ
فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ
حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ
وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ
الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ
بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

236. Kendilerine el sürmediğiniz, mehirlerini tesbit etmediğiniz kadınları boşamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Onları yararlandırın, zengin olan kendi gücü, darda olan da kendi gücü oranında, maruf (meşru ve örfe uygun) **bir şekilde yararlandırsın.** (Bu,) **İyilik edenler üzerinde bir haktır.**

237. Eğer onlara mehir tesbit eder de, el sürmeden boşarsanız, bu durumda -kendileri veya nikâh bağı elinde olanın bağışlaması hariç- tespit ettiğiniz (mehr)**in yarısı onlarındır. Sizin** (tümünü veya fazlasını) **bağışlamanız takvâya daha yakındır. Aranızdaki üstünlüğü** (derece farkını veya birbirinize karşı faziletle davranmayı) **unutmayın. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı görendir.**

236. ayet, tefsire ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açık hükümleri belirtir. Bir evlilik söz konusudur. Ancak birtakım sebepler dolayısıyla bu evliliğin ta-

hakkuk etmeyeceği anlaşılınca sürecin durdurulmasına karar verilir. Bunun hem eşler arasında herhangi bir temasın (cinsel birleşme/cima) olmaması, hem kadına ödenecek mihrin tespit edilmemiş olması gerekir. Evlilik fiilen tahakkuk etmemişse de Yasa Koyucu, bir boşama söz konusu olduğu için erkek tarafına bir yükümlülük tayin etmektedir. Buna göre, erkeğin kadına kendi gücü oranında bir yararlanma miktarı (mut'a) para veya mal vermesi, gönlünü alması gerekir. Fakihler mihr tespit edilmemişse, mehr-i misil esas alınır demişlerdir. Tabii ki zengin de, yoksul da bunu kendi mali gücü ölçüsünde yapacaktır. Bu, insan ilişkilerinin kalitesini yükseltmesi bakımından önemli bir amildir. Yüce Allah, "(Bu), **iyilik edenler üzerinde bir haktır**" buyurmak sûretiyle, bunun yerine getirilmesi gereken bir hak, bir borç olduğunu belirtmektedir (Bkz. 33/Ahzap, 28).

237 ayet ise, mihrleri tespit edilip de kendileriyle cinsel ilişki kurulmamış kadınların boşanmasıyla ilgili hükmü düzenlemektedir. Böyle durumlarda tespit edilen mihrin yarısı kadına ödenir. Yapılması gereken budur. Şu var ki, taraflar karşılıklı olarak bundan vazgeçebilirler. Kadın bir şey istemeyebileceği gibi, nikâh bağını elinde bulunduran erkek (koca) tespit edilen mihrin tamamını ödeyebileceği gibi, daha fazlasını da verebilir.

Mehir kadının hakkıdır, bunu ailesi veya velisi alıp üzerinde tasarrufta bulunamaz (Bkz. 4/Nisa, 4). Kadının şu veya bu durumda ona belli bir iktisadi güvence sağlamaya matuftur. Bazı klasik fakihler ise, mihrin erkeğin kadının bedeninden yararlanması karşılığında olduğunu düşünmüşlerdir. Mezopotamya toplumlarında evlilik sırasında "başlık" ödenir. Başlık, evlenecek erkeğin kız tarafına ödemek durumunda olduğu para veya maldır. Bizans ve Yunanistan'da ise "drahoma" öngörülmüştür. Drahoma, kız tarafının erkek veya erkek tarafına ödemek durumunda oldukları para veya mala denir. Mehir, ise evlenecek erkeğin veya erkek tarafının kızın kendisine vermek durumunda olduğu mal veya paraya denir. Bu açıdan mihr kadının hakkıdır.

"Aranızdaki üstünlüğü fazlı unutmayın. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı görendir." Buradaki "**fazl**"ı iki şekilde anlamak mümkün:

a) Yukarıda belirtildiği üzere erkekler kadınlar üzerinde bir derece farkıyla üstündür, çünkü özellikle ayetin indiği sosyal vasatta iktisadi hayatın aktif öznesiydiler. Sosyal ve ekonomik avantajları olan erkek, böylesi durumlarda cömert davranıp boşanacağı kadına birtakım ödemelerde bulunabilir; bu toplumsal dayanışmayı, insanlar arasındaki ilişkinin kalitesini artırır.

b) Genel bir ifade olarak toplumsal hayatın erdemler, karşılıklı iyilik ve güzellikler çerçevesinde yürütülmesi gerektiğine ilişkin bir hatırlatmadır. Her iki

anlam düzeyi de önemlidir ve toplumsal sermayesi zengin bir ortamı besleyici niteliktedir. Şöyle veya böyle, biz nasıl hareket edersek edelim, sonuç itibariyle Allah ne yapmakta olduğumuzu görmektedir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾
فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا
لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

238. "Namazları ve orta namazı koruyun ve Allah'a gönülden boyun eğiciler olarak (namaza) **durun.**

239. Eğer korkarsanız, yaya veya binekte iken kılın. Güvenliğe girdiğinizde ise, yine Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi zikredin."

221. ayetten bu yana nikâh, evlilik, boşama, kadının özel halleri, eşin vefatı durumunda yapılması gerekenlerle ilgili hükümler vaz'edilirken birden sanki konu kesilip bambaşka bir konuya geçilmektedir: Namaz! Bazıları bunun tesadüfi bir insicamsızlık olduğunu düşünebilir. Hakikatte Kur'an nazmının iç tutarlığı ve bununla bağlantılı her tarafında var olan ilahi insicam açısından durum hiç de öyle değildir. Konular arasındaki geçişler, öncelikler, sıralama vb. şaşırtıcı özellikler tamamıyla Kur'an'ın karakteristiğiyle ilgilidir.

221. ayetten bu yana altı çizilen hükümlerin nasıl bağlandığına bakalım: 229. ayet: "Allah'ın hudutlarını çiğnemeyin"; 230. ayet: "Bunlar Allah'ın hudutlarıdır"; 231. ayet: "Allah'tan sakınıp-korkun"; 232. ayet: "Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir". Bütün bu öğütlerin bize yaptığı çağrışımların ortak teması namazda kristalize olmaktadır. Namazla hudutlar korunur, takva sahibi olunur, temizlik (tezkiye ve tathir) gerçekleşir. İslam bakış açısından maddi hukuki kural ve teamüllere riayet mutlak manada gereklidir, ancak tek başına yeterli değildir, bunun manevi ve ilahi bir motivasyonla beslenip desteklenmesi icap eder. İşte kadın ve erkek evlenir, boşanır veya başka alanlarda ilişkilerini düzenlemeye çalışırlarken bir yandan vaz'edilen maddi hükümlere riayet edecekler, diğer yandan yaptıkları her işin manevi tutum ve iştirakinin farkında olacaklardır. Bu onları takvaya götürecektir. Namaz bizi takvaya götüren en güvenilir yoldur.

Bir hadiste buyrulduğu üzere "Namaz dinin direğidir, onu (hayatında) yıkan dini yıkmış, ikame eden dini ikame etmiş olur." Namaz insanın her gün asgari beş defa İlahi Makama'a yolculuk, Allah'ın huzuruna çıkma çabasının ifadesi olan ibadet olduğuna göre, bütün gerekleriyle yerine getirilmesi, derin bir iç bilinç, manevi haz ve hassasiyetle eda edilmesi gerekir.

Ayette sözü edilen „korumak-muhafaza etmek", titizlikle üzerinde durmak, devam ettirmek, devamında ısrar etmek anlamındadır. Daha toplu bir ifadeyle, "muhafaza"nın dört anlam düzeyi olduğunu söylemek mümkün:

1) Namazın nefsin tembelliklerine, hevasına karşı korunması;

2) Her ne sûretle olursa olsun, namaza devam edilmesi; az sonra savaş gibi kritik zamanlarda bile namazın terk edilmeyeceğini göreceğiz;

3) Namazın erkâna göre kılınması;

4) Ve elbette huşu ile eda edilmesi. Her erkânında huşu ilkesine dikkat etmelidir: "İtminan buluncaya (kalbin Allah'ın zikriyle mutmain oluncaya) kadar rükû yap" (Buhari, Ezan, 95; Müslim, Salat, 45.)

Ayet, genel olarak namazın, ama özel vurguyla "orta namaz"ın titizlikle korunması, ihmal edilmemesi gerektiğini hatırlatır. "**Orta namaz** (vusta)" üzerinde özel vurgu yapılması, her ne kadar bu namazın faziletlerine bir işaret olarak anlaşılmışsa da, aslında diğer vakit namazlara vurgudur. Çünkü bir şeyin ortası bütünün merkezi-ekseni, direği, omurgası ve dolayısıyla dengesi anlamına gelir. Merkez takviye edilmişse, dengede duruyorsa etrafı, kenarları ve uçları da sağlam ve dengede demektir. "**El vusta**" bir şeyin hayırlısı, ortası, mutedil formunu ifade eder. "Orta namaz"ın titizlikle, huşu ve hassasiyetle korunması diğer namazların da öyle kılınması anlamına gelecektir.

"**Orta namaz** (vusta)" aynı zamanda farz olan namazın beş vakit olduğunun başka bir ifadesidir. "Orta namaz", gündüzün iki (sabah ve öğle) gecenin iki (akşam ve yatsı) namazının ortası olan "ikindi namazı"dır. Zorlama yorumlara gitmeden, "Orta namaz"ın ikindi namazı olduğunu Hz. Peygamber (s.a.) belirtmiştir. Hud Sûresi'nin 114. ayetindeki "gündüzün iki ve gecenin iki tarafında kılınan namaz(lar)ı" da bu çerçevede ele almak gerekir. Bir hadiste bu açıkça teyit edilmektedir: Hendek savaşında Hz. Peygamber (s.a.) müşrikleri kastederek şu bedduada bulunmuştur: "Orta namazdan yani ikindi namazından bizi alıkoydular. Allah kabirlerini ve içlerini ateşle doldursun" (Buhari, Cihad, 98; Müslim, Mesacid, 202-206). Hadis'te söz konusu namazdan hem "vusta" hem "ikindi namazı" olarak zikredilmesi dikkat çekicidir. İsmail Hakkı Bursevi'nin İbn-i Melek'ten naklettiğine göre Allah'ın Elçisi, bu sayede ikindi namazını lakabı ve ismiyle bir arada zikretmiş bulunmaktadır. "Orta namaz (ikindi)" öylesine önemlidir ki, bunu kılmayan yakınlarını ve malını kaybetmiş gibi olur (Bkz. Buhari, Mevakit, 14; Müslim, Mesacid, 200).

El Vusta'nın ikindi namazı olduğuna, Hz. Ali, İbn-i Abbas, İbn-i Ömer, Ebu Hüreyre ve Said El Hudri gibi sahabeler yanında, Ebu Hanife ve İmam Şafii gibi büyük fakihler de hükmetmişlerdir.

Peygamber Efendimiz Medine'de namazı beş vakit olarak kılmıştır. Mekke'de iken iki vakit kıldığına dair bilgiler ve rivayetler vardır. Miraç olayından sonra namaz beş vakit olarak tespit edildi. Şiiler, öğle ve ikindi ile akşam ve yatsı namazlarını birleştirseler de (Cem'i takdim ve Cem'i te'hir), hakikatte onlarda da namaz esasta beş vakittir, münferit olan sabah namazı dışında birleştirilen dört vakit namazdır (öğle ile ikindi-akşam ile yatsı). İslam tarihinde Sünni, Şii, Zeydi, Zahiri, İbadi olsun, bütün İslam mezhepleri ve imamları arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf yoktur; namazın beş vakit olduğuna dair "icma" böylece tahakkuk etmiş bulunmaktadır. (Bkz. 11/Hud, 114; 17/İsra, 78; 20/Taha, 130; 30/Rum, 17-18.)

"**Allah için kunut edenler**" büyük bir iç huzuru, huşu ve içten saygı ile namaz kılmak, namazı bu bilinç ve duyguyla kılmaktır. Bununla Allah'a olan itaatimizi belirtmiş oluruz. İnsan namazda iken alçakgönüllüğünü, varlık âlemindeki konumunun farkına varır, bunu göstermiş olur (Bkz. 39/Zümer, 9). Süddi, "**kunut**"un susmak olduğuna kail olmuştur, bu yüzden namazda konuşulmaz, sadece namaz sûreleri ve dua okunur. Kelimenin "devam etmek" olduğunu düşünenler, namazdaki kunut'un kıyam, kıraat ve duanın uzunca yapılması gerektiğini; anca bu sayede sükûn ve huşunun sağlanabileceğini söylemişlerdir.

239. ayette namazın ne kadar önemli olduğu istisnai olaylar örnek verilerek anlatılır: **"Eğer korkarsanız, yaya veya binekte iken kılın. Güvenliğe girdiğinizde ise, yine Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi zikredin."** Namaz huşu ile aceleye getirilmeden, anlamına ve amacına uygun tarzda yani erkânına göre kılınması gerekir. Bazı durumlarda bunun mümkün olmadığı açıktır. Korku verici bir durum (örneğin savaş hali) olsa bile, duruma uygun bir tarzda namaz kılınmalıdır. Buna "korku namazı (Salatu'l-havf)" denir (Bkz. 4/Nisa, 101-103. ayetlerin açıklaması). Ağır hastalıkta kişi yatarak, yan durarak, otururak veya gözlerini hareket ettirerek de olsa namazını kılar. Bunları yaparken namazın erkânını aklından geçirmeli, okuyacağı dua ve sûreleri mümkün mertebe kalbinden geçirmeye çalışmalıdır. Savaş, baskın, saldırı durumunda ya binek sırtında, ya yürürken veya imkân varsa yürüyüşe ara verilerek namaz kılınır. Binek halinde ifadesinden, bugün araba, otobüs, tren, gemi, uçak vb. ulaşım araçlarında da namazın kılınabileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Olağanüstü veya istisnai durumdan çıkıp güvenli ortama geçildiğinde namaz yine eskisi gibi vaktinde, erkânına uygun, huşu ile kılınır. Burada namazın bir kere daha "Allah'ın zikri"yle bir arada düşünülmesi bu seçkin ibadetin nihai ve asli amacının Allah'ın zikri olduğunu ve kalbin hiçbir zaman Allah'ın zikrinden boş ve gafil tutulmaması gerektiğini hatırlatmak

içindir. Namaz, kalp, dil ve organların bir anda Allah'ı zikrettiği seçkin bir ibadettir. Hangi durum ve şartta olursa olsun ihmal edilmemelidir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

240. İçinizde ölüp de (geride) **eşler bırakanlar,** (evlerinden) **çıkarılmaksızın, bir yıla kadar yararlanmaları için eşlerine vasiyet** (bıraksınlar). **Ama onlar,** (kendiliklerinden) **çıkarlarsa, artık onların maruf** (meşru) **olarak kendileri için yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah güçlü ve üstün olandır. Hüküm ve hikmet sahibidir.**

Yukarıda yani 234. ayette kocası vefat eden kadının 4 ay 10 gün bekleyeceği belirtilmişti. Bu ayette kocaya -ölümünden önce- eşinin kendisinden sonra bir sene evinde kalabilmesi için vasiyette bulunması gerektiğinden bahseder. Bazı bilginler bu hükmün 234. ayetle yürürlükten kaldırıldığını düşünüyorsa da, aslında bunu gerektirecek bir durum yoktur. İlki her ne kadar tertipte 234. ayet 240. ayetten önce ise de, nüzul sıralamasında sonradır. Hz. Osman, Abdullah bin Zübeyr "Bu ayet nesh edildi, niçin Mushaf'a yazdırıyorsun?" diye sorduğunda Hz. Osman "Kur'an'da bulunan hiçbir şeyin yerini değiştirmem" demiştir. (Buhari, Tefsir, 2/41.) 234. ayette vaz'edilen hüküm yani kadının kocasının vefatından sonra 4 ay 10 gün beklemesi vaciptir; bu ayette öngörülen ise vasiyettir. Vasiyete göre kadın vefatından sonra kocasının evinde bir yıl kalabilir. Bunun "mecburi" olmayıp "isteğe bağlı (ihtiyari)" olduğu açıktır: **"Ama onlar,** (kendiliklerinden) **çıkarlarsa, artık onların maruf** (meşru) **olarak kendileri için yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur".**

Bunda birçok hikmet ve hem kadın hem vefat eden eşin yakınları açısından faydalar vardır. Her şeyden evvel koca, eşinin ruhsal-psikolojik durumuna bakıp vasiyet yazıp yazmayacağına dair kendisi karar verecektir. Eğer bir yıl evde kalmasında fayda mülahaza ediyorsa onun yararına olmak üzere böyle bir vasiyet yazar. Tabii ki bu vasiyete uyup uymamaya kadının kendisi karar verecektir. Evde ikamet süresinin bir yıla uzatılmasını bütünüyle maddi geçimle ilişkilendirmek gerekmez. Kadının kocasından sonra karşılaşacağı geçim sıkıntısı bundan bir ölçüde rol oynar. Her ne kadar ona eşinin mirasından bir pay verilmişse de, nihayetinde kocasının evinde bir yıl yaşayabilecek olma-

sı ilave bir imkândır. Belki asıl hikmet, alıştığı ev ortamından hemen kopma mecburiyetinde kalmayıp kendisine tanınan 4 ay 10 günlük süreye 8 ay gibi önemli bir zamanın ilave edilmiş olmasıdır. Bu, kocasının desteğini kaybetmiş bulunan kadının yeni bir sosyal hayata alışması, kendini hem ruhsal hem sosyal olarak toparlayıp hazır bulması açısından önemli bir süredir (Bkz. Bakara, 180; 4/Nisa, 11-12 ve 5/Maide, 106-108. ayetler ve açıklamaları.)

Ölen kocasının yakın ailesi açısından da yararı olabileceğini düşünebiliriz. Belki kocasının geride bıraktığı anne-babası ve diğer yakınları da bir anda gelinlerinin evden ayrılmasından derin bir üzüntü duyabilir, yokluğuna alışmakta zorluk çekebilirler. Yine de en doğrusunu elbette Allah bilir.

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

241. (Kocası tarafından) **Boşanan** (kadın)**ların maruf** (meşru) **bir tarzda yararlanma** (ve geçim pay)**ları vardır. Bu, sakınanlar üzerinde bir hak** (borç)**tır.**

242. İşte Allah, size âyetlerini böyle açıklar ki akıl erdiresiniz.

Yukarıdaki ayetlerde boşanmış kadınlara karşı erkeğin sorumlulukları anlatılmıştı. "Uygun/ma'ruf tarzda" olması, her iki tarafı mağdur etmek kastıyla örfteki teamüllerin dışına çıkılmaması öngörülmektedir. Boşanmış kadın -istisnalar hariç- her hâlükârda korunmaya muhtaçtır. Kadının tayin edilen süre içinde ve kendini toparlayabilecek duruma gelinceye kadar yararlandırılması erkek üzerine bir yükümlülüktür. Bazıları bunun, cinsel ilişkiden önce boşanıp da mihri tespit edilmeyen kadınlar için söz konusu olduğunu söylüyorsa da, bütün boşanmış kadınlarla ilgili olduğunu söylemek daha doğru görünmektedir. (Ayrıca bkz. 33/Ahzab, 49 ve 65/Talak, 1-6 ayetlerin tefsiri.)

Ayetlerin indiği sosyal vasat göz önüne alındığında genellikle erkeklerin kadınları boşadığı görülür. Bu tarihi ortamda Yasa Koyucu eşlerini boşamaları durumunda erkeklere birtakım vecibe ve sorumluluklar yüklemektedir. 226. ayetten bu yana bu vecibe ve sorumluluklar anlatılmaktadır. Ancak yaşadığımız sosyal ortamda erkekler yanında kadınlar da evliliklere son vermek üzere aktif davranmakta, geçinemeyeceklerine dair kanaat getirdikleri zaman mahkemelerde boşanma davaları açmaktadırlar. Böyle olunca, ayrılacak olsalar dahi eşler arasında kin, husumet ve düşmanlığın olmaması; medeni bir şekilde ayrılıp gerektiğinde -mesela çocuklar dolayısıyla- birbirlerinin yüzle-

rine bakacak durumda kalmaları için, erkekler yanında kadınlara da birtakım vecibe ve sorumluluklar yüklemek gerekmez mi? Bu sorulmaya değer bir sorudur. Her hâlükârda ayrılacak olan eşlerin İslam'ın çizdiği çerçevenin dışına çıkmadan, karşılıklı hak ve hukuklarını gözeterek ayrılmalarında zaruret vardır. Merhamet sahibi Allah'ın bu hükümleri tafsilatlı bir biçimde anlatmasının sebeplerinden biri eşlerin aklederek davranması, birbirlerine zarar vermekten çekinmesidir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243. Binlerce kişinin ölüm korkusuyla yurtlarından çıktıklarını görmedin mi? Allah onlara: "Ölün" dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı fazl sahibidir. Ancak, insanların çoğunluğu şükretmez.

Bu ayette anlatılan olay tarihte sahiden vuku bulmuş olabileceği gibi, olayın bizi kendisiyle yüz yüze getirmeyi hedeflediği temaya dikkat çekmek için temsili bir olay (varsayımsal kıssa) şeklinde de zikredilmiş olabilir. Müfessirler, ayetin Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan ve Hezekiel zamanında vuku bulduğu sanılan bir olaya atıf olduğunu düşünmüşlerdir. Ahd-i Atik'in Hezekiel Sifiri'nin 37. Bab'ında bu olayı çağrıştıran bir anlatım vardır. Veba korkusuyla şehri terk eden binlerce kişinin ölümü, arkasından mucizevi bir biçimde dirilişleri anlatılmaktadır. Buna benzer bir olay 259. ayette anlatılmaktadır. Savaştan kaçan bir halkın başından geçenler şeklinde de anlaşılabilir ki, ayetin öncesi ve sonrası (sibak ve siyak) göz önüne alındığında ayetin savaştan kaçan bir halkın başından geçen trajik bir olaya atıfta bulunduğu fikrini kuvvetlendiriyor. Olayın, Firavun zulmünden kurtulmak için gruplar halinde Mısır'dan çıkan (5/Maide, 20-26) İsrailoğulları olduğunu düşünenler vardır ki, bu pek zayıf bir ihtimaldir. Şu veya bu, en doğrusunu Allah bilir.

Burada önemli olan, zikredilen olay üzerinden ayetin indiği zamanın insanların, bize ve bizden sonrakilere vermek istediği mesajdır. Şunu göz önünde bulundurmak gerekir ki, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen olaylar, öne çıkarılmak istenen tema ve verilmek istenen mesaj açısından araçsal değere sahiptirler. Kur'an-ı Kerim, bir fizik, kimya ve astronomi kitabı olmadığı gibi tarih kitabı da değildir.

Bu olay üzerinden bize anlatılmak istenen "sayıları binlerle ifade edilen bir topluluğun ölüm korkusuyla savaşmaktan kaçması" ve bunun utanç verici bir tutum oluşunun anlatılmasıdır. Haklı, meşru ve adil bir savaştan kaçmak zillet halidir. Ayetin indiği sosyal vasat açısından bakıldığında, Medine'de ilk dönemlerde savaş emrinin gelmesiyle muhtemelen bazı insanların tereddüde düşmelerinin bu olayın zikredilmesiyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Mekkelilerin Medine'ye bir saldırı düzenleyecekleri kesin gibidir, inancı ve yurdu savunmak için savaşı göze almak gerekir. Nisa, 77-78. ayetlerde, savaş emrini alanların nasıl büyük bir korkuya kapıldıkları anlatılır. Bu, bir Müslüman'a yakışmaz.

Bundan hareketle diyebiliriz ki, ayetin iniş zamanı ve bu zaman diliminde vuku bulmakta olan olaylar -Mekkelilerin Medine'ye saldırıları- geçmiş ile gelecek arasında ana bağlantı noktasıdır. Geçmişte savaştan kaçanlar hüsrana uğramıştır. Kaçış onlara bir fayda sağlamamıştır. Çünkü maksat "ölümden kaçmak" ise, ölüm gelir her yerde bulur. O halde Müslümanların düşman saldırısı ve işgal teşebbüsü karşısında savaştan kaçmaları onları trajik bir duruma düşürecektir. Ancak bu, sadece geçmişte İsrailoğulları veya 7. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Müslümanlar için değil, kıyamete kadar herkesin dikkate alması gereken temel bir hususdur.

Ayetin genel akışı, "işgal" halini tasvir etmektedir. Toprakları işgale uğrayanların saldırgan karşısında takınmaları gereken tavır direnmektir. İşgalciye karşı direniş temel bir haktır. Ayet, "**ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları**" ibretlik bir olay olarak zikretmektedir. Sayılarının çok olması bir şey ifade etmiyor, çünkü direniş ruhunu kaybettiklerinden onlar aslında ruhen ölüdürler.

Allah'ın onlara "**ölün**" buyruğunu vermesi iki anlamda olabilir:

a) İşgalciye karşı direnmedikleri için belki kaçmaya fırsat bulamadan öldürülürler;

b) Savaşıp yiğitçe ölmeleri gerekirken kaçma yolunu seçtikleri için manen ölü sayılırlar.

"**Sonra onları diriltti**"nin de iki anlam düzeyi düşünülebilir:

a) Kaçıştan bir süre sonra utanıp pişman olmaları ve işgalciye savaşmayı göze almaları. Bu onların ruhen dirilmeleri anlamına gelir. Savaşarak özgürlüklerini, yurtlarını ve onurlarını kazandıkları için adeta yeniden dirilmiş gibi olurlar.

b) Kölelik ve zillet içinde yaşamayı tercih ettikleri için, savaşmaktan kaçan nesil yok olur gider. Yeni doğan nesiller, ataları ve babalarının ne kadar onur kırıcı hareket ettiklerini deneysel olarak anlar, 40 sene Tih Çölü'nde şaşkın biçimde yaşayıp da sonunda, özgürlüğün ve bağımsızlığın değerini anlayan İsrailoğullarından yeni nesillerin çıkıp savaşmayı göze alması gibi. Bir topluluğa

Allah'ın her seferinde yeni bir fırsat vermesi, O'nun fazlındandır. Fakat insanların çoğu inanmadıkları ve bilmedikleri gibi şükretmiyor da. Bu, insanların çoğunun Allah karşısındaki büyük zaaflarına işaret etmektedir. Savaştan kaçmak ölümden kaçmanın garantisi olmadığına göre, savaştan kaçarak manen ölmek onur sahibi insanlara yakışmaz.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

244. Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah işitendir, bilendir.

Daha önce de belirtildiği üzere, Kur'an'da "kıtal" emrinin geçtiği her yerde "Allah yolunda (fi sebili'llah)" kaydı geçmektedir (2/190). Bu yağma, talan, hırsızlık, sömürgecilik, başkalarının maddi ve tabii kaynaklarına el koyma, tahakküm, politik nüfuz amacıyla yapılan savaşların meşru olmadığını gösterir. Savaş "Allah yolunda" olunca haklı ve adil olur, yüce bir amacı gerçekleştirmek üzere yapılır. En haklı savaş, yurtları işgale uğrayan insanların savaşıdır. **"Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."** Allah, hem hiçbir faydası olmadığı halde zillet içinde yaşamayı seçenleri bilir, hem başkalarını haksızca politik tahakküm altına almak veya kaynaklarını sömürmek amacıyla savaş çıkaranları işitir, bilir.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً
وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

245. Allah'a karşılığını çok arttırma ile kat kat arttıracağı güzel bir borcu verecek olan kimdir? Allah, daraltır ve genişletir ve siz O'na döndürüleceksiniz.

"**Karz**" kesmek anlamındadır. Karşılığını almak üzere servetin bir kısmını ayırıp vermeye "ikraz" denir. Malının, servetinin bir bölümünü kesip/ayırıp Allah uğruna yani ihtiyaçları olanlara harcamak en güzel karzdır (Bkz. 5/Maide, 12; 57/Hadid, 11, 18; 64/Tegabün, 17; 73/Müzemmil, 20). Allah'a güzel bir borç verilmesinin iki anlamı var: Biri, Allah yolunda yürütülecek bir mücadelenin mali olarak finanse edilmesi, haklı ve adil bir gaye ile savaşanlara yardım edilmesi; diğeri ihtiyacı olan bir insana borç verilmesi. Mesela, ekonomik bakımdan zayıf duruma düşmüş birini, tekrar toparlanabilmesi için ona uygun şartlarda ve vaadede borç vermek bu türdendir. Her iki durumda Allah, bu ödemeyi kendisine yapılmış olarak gördüğünü buyurmaktadır. Elbette borcu alan Allah olunca, geri ödemesi kat kat olacaktır. Bir Kutsi hadiste şöyle

buyrulmaktadır: "Kim fakir olmayan ve asla haksızlık yapmayan (Allah)a borç vermek ister?" (Müslim, Müsafirin, 171).

Burada borcun Allah'a verilmesi yüksek düzeyde edebi bir ifadedir. Bir hadiste "Allah'a borç verme"nin nasıl anlaşılması gerektiği şöyle anlatılmıştır: "Ahirette Yüce Allah kuluna şöyle buyuracaktır: Ey Ademoğlu, hastalandım, sen Beni ziyaret etmedin. Yiyecek istedim Bana yedirmedin, su istedim Bana vermedin! Kul der ki: Sen âlemlerin Rabbisin, nasıl hastalanırsın ki ben seni ziyaret edeyim, yiyecek ve su istersin de ben vereyim? Yüce Allah buyurur: Filan kulum hastalandı ziyaret etmedin, yiyecek ve su istedin vermedin. Eğer bunları yapacak olsaydın, elbette katımda karşılığını bulurdun" (Müslim, Birr, 3).

Allah adına yapılan iyiliğin karşılığı kat kattır. Bu amaçla yapılan "infakın karşılığı yedi yüz kata ve daha fazlasına katlanır" (Müsned, IV, 346; ayrıca bkz. 2/Bakara, 261).

Sınırsız sermaye biriktirmek ve başkalarıyla ölümcül rekabete girerek hep daha önde olmak amacıyla başkalarını zayıflatmak demek olan kapitalizmin hükümferma olduğu bir dünyada, Karz-ı hasen bambaşka bir ekonomi zihniyetine işaret eder. İnsan yeryüzünde elbette temel ihtiyaçlarını karşılamak, daha rahat ve müreffeh yaşamak için çalışır, üretime katılır, servet sahibi olur. Ama kazandığı serveti harcarken bazı kurallara riayet etme mecburiyeti var. Bunların başında Allah yolunda infakta bulunması, zayıf ve muhtaçları kollaması ve kendine ayırdığı miktarı kullanırken de tevazudan ve sadelikten ayrılmamasıdır. Zühd ve takvanın kontrol etmediği servet ve harcama insanı ahlaki bakımdan yozlaştırır. Kişi meşru yollardan kazandıklarıyla kendisinin ve yakınlarının meşru ihtiyaçlarını karşılama yanında başka sorumlulukları da var ki, bunlardan biri, faizli kredi ilişkilerine iltifat etmeden, krediye ihtiyacı olanları parasal bakımdan desteklemektir. Karz-ı hasen, bütünüyle bağış ve hibe olmasa da destekleyici kredidir. Karz-ı hasen ilişkisinin şahıslar arasında cereyan etmesi, ekonomik faaliyete katılan bireylerin faizci-tefecilerin veya bankaların sömürü ağından kurtulmalarını sağlar. Vahşi kapitalizmin etkisinden kurtulmak ancak ya ortaklıklar kurmak veya karz-ı haseni işleyen bir müessese olarak canlı tutmak mümkündür.

Borcun alındığı kadar iade edilmesi lazım gelir. Her türlü fazlalık –az veya çok– faizdir. Borç alan, alacaklıyı sıkıntıya sokmadan zamanı geldiğinde borcunu ödemelidir. "**Hasen borç**" da borç alana minnet edilmeyen, yüzüne vurulmayan, verdiği borç karşısında şu veya bu bedel talep edilmeyendir.

Sadaka ve borç ayrı ayrı şeylerdir. Bir hadiste borç vermenin sadakadan daha faziletli olduğu belirtilir: "Sadaka on kat fazlasıyla ödül görür, ödünç ise

on sekiz kat fazlasıyla" (İbn-i Mace, Sadakat, 19). Sadaka karşılıksız verilir, borç ise ödenecektir, dolayısıyla borç alan çalışıp borcunu ödemek ister. Bu piyasanın işler halde tutulmasını sağlar. Bu yüzden gerektiğinde borç vermekten kaçınmamalı. Peygamber Efendimiz bunu teşvik babında şöyle buyurur: "Bir Müslüman başka bir Müslüman'a iki defa borç verirse, mutlaka onu bir defa tasadduk etmiş gibi olur" (İbn-i Mace, Sadakat, 19; ayrıca bkz. 4/Nisa, 40).

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَاءِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ
ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ
الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا
مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ
عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

246. Musa'dan sonra İsrailoğullarının önde gelenlerini görmedin mi? Hani, peygamberlerinden birine: "Bize bir melik gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi, O: "Ya üzerinize savaş yazıldığı hâlde savaşmayacak olursanız?" demişti. "Bize ne oluyor ki Allah yolunda savaşmayalım ki, biz yurdumuzdan çıkarıldık ve çocuklarımızdan (uzaklaştırıldık.)" **demişlerdi. Ama onlara savaş yazıldığı** (öngörüldüğü) **zaman, az bir kısmı hariç yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir.**

Tarihlerin verdiği bilgilere bakılırsa, Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarının Eriha'ya gelişleri Hz. Yuşa zamanında olmuştur. Hz. Musa'dan yaklaşık 3.5 asır sonra İsrailoğullarının başına Samuel Peygamber geçer. Kur'an'da zikredilen söz konusu olayın bu tarihi dönemde vuku bulduğu anlaşılmaktadır.

Tarihi olarak biliyoruz ki, İsrailoğulları Hz. Musa (a.s.) hayatta iken bile ona türlü zorluklar çıkarmışlardı. Onun dünyadan irtihalinden sonra İsrailoğulları çok daha bariz biçimde yaşadıkları bölge halklarının pagan inançlarının etkisinde kaldılar. Putçuluğa paralel Musa aleyhisselamın öğrettiği şeriatın kurallarını çiğnediler. Dünyevi zevklere daldılar, para ve servet biriktirme hırsı ruhlarını istila etti. Derken üzerlerine çöken rehavet, dünya hazları, tutkular onların düşmanları karşısında ağır yenilgiler almalarına sebep oldu. 243. ayette anlatıldığı üzere, düşman -özellikle Filistin topraklarında yaşayan Amalikalılar (Filistililer), Kenanlılar, Hittiler, Ameriler, Perizziler vs.- onlara her saldırdığında savaşmayı göze alamayıp kaçıyorlardı.

Neredeyse her seferinde savaşı kaybetmelerinin sebebi aralarında siyasi birlik sağlayamamalarıydı. İrili ufaklı 12 kabileye ayrılmışlardı, gerçi savaş zamanında en etkili kabilenin önderliğinde savaşa katılırlardı ama siyasi birlikten yoksun olduklarından bir türlü düşmanlarına karşı varlıklarını koruyamıyorlardı. En son savaşta ağır yenilgi almakla kalmamışlar, kıblegahları konumunda olan "ahid sandığı" yani "tabut"u da düşmanlarına kaptırmışlardı. Muhtemelen İsrailoğullarını böylesi bir talebe sevk eden önemli bir sebep, söz konusu saldırı sonunda Amalikaların, "Allah'ın Ahid sandığı olan Tabut"u da ele geçirmiş olmalarıdır. Bu, İsrailoğulları için çok önemliydi. Hz. Musa, Tur Dağı'nda Allah'tan aldığı iki levhayı bunun içine koymuş; içini ve dışını som altından kaplamıştı (Tesniye: 31, 24-26).

Kısaca durum böyle devam edemezdi. Başlarında peygamber olarak Samuel'in bulunduğu bir dönemde buna bir son vermenin gerektiğini düşündüler. Ve hayli yaşlı olan Samuel'e gidip yine aslında sorumluluğu üzerlerinden atacak bir talepte bulundular. Buna göre peygamberleri, Allah'tan onlar adına savaşacak güçlü bir kral göndermelerini isteyecekti. Samuel doğal olarak bu isteğe kızdı ve onlara geçmişlerinde yaptıkları birçok olayı hatırlatıp "Ya bir daha savaşmanız gerektiği halde savaştan kaçacak olursanız?" diye sorduğunda, "Hayır" dediler: "Bundan sonra savaşacağız, üstelik Allah yolunda. Çünkü hem yurtlarımızdan sürülüyoruz, hem çoluk çocuğumuzdan koparılıyoruz."

Öyle demelerine rağmen taleplerinde ve söylediklerinde samimi değillerdi, savaşmaları gerektiği zaman yine aynı davranışı gösterip kaçtılar. Bu yaptıkları dolayısıyla Allah onları "zalimler" olarak nitelendirmektedir. 247. ayette başlarına tayin edilecek komutana kendilerince rezervler koymaları onların samimiyetsizliklerine işaret etmektedir. **Mevdudi**'ye göre burada anlatılanlar, Amalikalıların MÖ. 1000 yılında İsrailoğullarına düzenlediği saldırı olayıdır. Bu konu I. Samuel, 7, 8 ve 12. bölümlerde geniş olarak anlatılmaktadır.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ
الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ اِنَّ
اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ
مَنْ يَشَاۤءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖۤ اَنْ
يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ
هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

247. **"Onlara peygamberleri dedi ki: "Allah size Talut'u** (melik olarak) **gönderdi?" Onlar: "Biz hükümdarlığa, ona göre daha çok hak sahibiyken ve ona bir mal** (servet) **bolluğu verilmemişken, nasıl bizi** (yönetmek üzere) **hükümdarlık** (mülk) **onun olabilir?" dediler. O** (şöyle) **demişti: "Doğrusu Allah size onu seçti ve onun bilgi ve bedenî gücünü arttırdı. Allah, kime dilerse mülkünü verir; Allah** (rahmeti ve gücü) **geniş olandır, bilendir."**

248. **Peygamberleri, onlara** (şöyle) **dedi: "Onun hükümdarlığının belgesi, size Tabut'un gelmesi** (olacaktır ki) **onda Rabbinizden 'bir güven duygusu ve huzur' ile Musa ailesinden ve Harun ailesinden arta kalanlar var; onu melekler taşır. Eğer inanmışlarsanız, bunda şüphesiz sizin için bir delil vardır.**

Samuel bir şekilde tanıdığı -ki bu olay geniş olarak Ahd-i Atik'te anlatılır, isteyen oradan takip edebilir (I. Samuel, 8-11)- Talut (Saul veya Şaul)'u İsrailoğullarına melik olarak tayin etti. Buradaki "melik"liğin manevi ve salt politik bir lider olmaktan çok askeri ve idari bir liderlik olduğunu düşünebiliriz. Samuel'in kızgınlığından da anlıyoruz ki İsrailoğulları, Saumel'i sadece ilerlemiş yaşı dolayısıyla değil, şeriata bağlılığı ve bu yüzden onları sıkıştırması dolayısıyla da istememekte; onlar kendilerini kısa yoldan askeri ve politik zafere götürecek güçlü bir liderlik talep etmektedirler.

Nitekim isteklerinde çok da samimi olmadıkları, Talut'un onlara melik tayin edilmesiyle hemencecik anlaşılmış oldu. Talut, fizik olarak güçlü bir insandı. Uzun boyluydu, güçlü adaleleri vardı, gençti ve gözü pekti. Fakat sosyal sınıfı İsrailoğullarının aristokratlarına dayanmıyordu. Çok zengin olmadığı da anlaşılıyordu, nitekim babası Kiş, kaybolan merkeplerini bulmak üzere bir yere gönderdiği sırada Samuel onu fark etmişti.

İsrailoğulları beklendiği üzere Talut'a itiraz ettiler, fakat Samuel kararında diretti. Kavminin meliklik için öne çıkardığı kriterlerin (sosyal statü, sınıf farkı, zenginlik) önemli olmadığını, bunu Allah kime dilerse verebileceğini söyledi.

Burada bir halkın kendi iradesine rağmen bir lidere veya bir yönetime zorlanabileceği sonucunu çıkarmak yanlış olur. Her şeyden evvel peygamberler demokratik yollarla halk tarafından seçilip başa getirilmezler. Peygamberleri kendine elçi seçen ve bir halkın başına getiren Yüce Allah'tır. Onlar vahiy alırlar, tebliğ ederler. İnsanların bir kısmı onlara uyar, bir kısmı uymaz. Dönemin İsrailoğullarının başında Samuel peygamber vardır, aslında onu kendileri de kabul etmişlerdir. Ama ilerlemiş yaşı ve Şeriat'a yaptığı vurgular dolayısıyla

onun yerine, kendilerini daha kolay yollarla güç ve kuvvet sahibi kılacak birini, muktedir bir kralı istemektedirler. Samuel bunun farkındadır, askeri ihtiyacı karşılayacak bir lider (komutan) tayin etmiştir, belki yönetimde onu ortak da etmiştir, ama inisiyatifi kendi elinden bırakmış değildir. Nitekim Talut'un öne çıkan iki özelliği "bilgi ve bedensel güçt"ür.

Aristokrasi, elitizm ve zenginlik peşinde olanları ikna edecek bir başka argüman, Allah'ın yardımıyla Talut'un, ellerinden kaçırmış bulundukları Tabut'u onlara geri getirmesidir. Bu onun melikliğinin işareti olacaktır. Tabut İsrailoğulları için önemlidir. Çünkü Hz. Musa ve Hz. Harun -Allah'ın selamı her ikisinin üzerine olsun- onun içine kutsal emanetleri koymuşlardır; her iki seçkin peygamberden arta kalanlar (bakiyye) onun içindedir. Tabut bu özelliğiyle İsrailoğullarına sükûnet, huzur ve güvenlik (sekine) vermektedir.

Ahd-i Atik'teki anlatımlara göre, Tabut'u İsrailoğullarından alan Amalikalılar (Filistililer), birkaç ay ellerinde tuttuktan sonra, aralarında yayılan bir söylenti üzerine kendilerine uğursuzluk getireceğini, başlarına büyük felaketler açacağını düşünüp bunu sahiplerine iade ettiler; iade ederken de Tabut'u Talut'un evine bıraktılar ki, bu Talut'un Allah tarafından tayin edilen bir melik olduğunun işareti oldu. Böylece İsrailoğulları onun komutası altında savaşmayı kabul ettiler. Başka iddiaya göre Amelikalıları Tabut'u iade etmeye sevk eden sebep, İsrailoğullarının Samuel'in girişimiyle Talut'u başlarına geçirecek olmalarını öğrenmeleri, Talut'la sağlanacak siyasi birliğin önüne geçmeleridir. Eğer sorun Tabut ise onu iade etmiş oluyorlardı.

Tabut'un iadesiyle ilgili bir iddia da, onu iki ineğin kendi başlarına getirip İsraillilerin bulunduğu bir yerleşim biriminin sınırına getirmeleridir. 248. ayet Tabut'u "meleklerin taşıdığını" belirtir. Peki, ineklerin insansız olarak tabutu getirmesiyle meleklerin taşıması arasındaki münasebet nedir? Bu soruya İbn-i Aşur şu cevabı verir: Tabut'u taşıyan inekler daha önce hiç geçmedikleri yollardan geçip bir İsrail kasabasına ulaştılar. Bunu sağlayan şey ilahi müdahale, meleklerin inekleri yönlendirmesiydi. (Ahd-i Atik'te Tabut (Sandık) için bkz. Çıkış, 25: 10-16; 40: 20-21; Tesniye, 10: 1-5; Yeşu: 3: 3).

Bu ayetler bir yandan İsrailoğullarının tarihte yaşadıkları önemli bir olaya atıfta bulunurken, diğer yandan Medine'de savaşa çıkmak istenen (2/Bakara, 190-194) bazı Müslümanların gösterdiği gevşeklik üzerine onlara, İsrailoğullarının yaşadığı bir tecrübe hatırlatılmakta, aynı duruma düşmemeleri konusunda uyarılmaktadırlar

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ
فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا
مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا
الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ
فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

249. Talut, orduyla birlikte ayrıldığında dedi ki: "Doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim bundan içerse, artık o benden değildir ve kim de -eliyle bir avuç alanlar hariç- onu tatmazsa bendendir. Küçük bir kısmı hariç (hepsi sudan) **içti. O, kendisiyle beraber imân edenlerle** (ırmağı) **geçince onlar** (geride kalanlar): **"Bugün bizim Calut'a ve ordusuna karşı** (koyacak) **gücümüz yok" dediler.** (O zaman) **Muhakkak Allah'a kavuşacaklarını umanlar** (şöyle) **dediler: "Nice küçük topluluk, daha çok olan bir topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir; Allah sabredenlerle beraberdir.**

Talut'un kendine özgü savaş yöntemleri vardı. İsrailoğullarını sıkı bir eğitime, alışık olmadıkları bir perhize tabi tuttu. Savaşıp zafer kazanmak istiyorlarsa kendi nefislerini, istek ve tutkularını denetim altına almaları gerekirdi. Cesur olanlar korkaklardan, samimiler sahtekârlardan, Allah için savaşanlar kolay zafer ve ganimet peşinde koşanlardan ayrılmalıydı. Muhtemelen Ürdün nehrini geçme durumunda kaldıklarında komutanları Talut, askerlere su içme yasağı koydu. Yine de bir avuç alıp hiç değilse susuzluğu gidermeye izin vardı. Ancak askerlerin büyük bir bölümü Talut'un emrini dinlemediler, nehre dalıp kana kana su içtiler. Anlatıma göre 4 bin askerden 314'ü emre itaat etti.

Aslında mesele su içip içmemenin ötesinde savaşmayı, dünya hayatını ahirete, gerektiğinde meşru ve yüce bir dava için feda etmeyi göze alıp almama noktasında toplanıyordu. Kişinin ihtiyacı kadar olanıyla yetinmesi ile doyumsuz arzularını doyurmak üzere ruhen aç ve sefil duruma düşmesi arasında yapacağı tercih onun dünya ve ahiret hayatının belirleyicisi olur. Bu aynı zamanda dünya hayatının sekülerleştirilmesi ile dünya ve ahiretin bir arada ele alınması arasındaki iki temel anlayış farkına işaret eder. Dünyevi nimetlere bir anda erişme imkânı bulanlar kendilerini kaybeder fakat susuzun tuzlu su içmesi veya kontrolsüz su içen deve gibi sonunda çatlarlar. İşari tefsir açısından nehrin dünya hayatına duyulan sevgi ve tutkuyu, bedensel haz ve zevkleri, icad edilen yeni şeylerin cazibesini temsil ettiğini düşünecek olursak, dünya haya-

tına karşı iffetli, sabırlı olan, ihtiyacı kadar dünya nimetlerinden yararlanıp fazlasına tamah etmeyen kimselerin kurtulabileceklerine ilişkin işaretler vardır. Talut'un askerlerine bakacak olursak insanların pek çoğunun -ordunun yüzde 93'ü- dünya sınavını kaybetmektedir. Nitelik daima "pek az bir topluluk (kalilen)"da toplanmaktadır, Kur'an insanların çoğunun iman etmeyeceğini, akıllarını kullanmayacağını ve namütenahi nimetlere şükretmeyeceklerini söylemektedir.

Samuel'den "bize kuvvetli melik bul" talebinde bulunanlar, iş ciddiye bindiğinde yine savaştan kaçmaya başladı. Geriye inanmış bir avuç insan kaldı, onlar komutanlarının harfiyyen emirlerini yerine getirip karşı kıyıya geçtiler. O zaman geride kalanların iç yüzleri, zamirlerinde sakladıkları niyetleri ortaya çıkmış oldu: "Biz" demeye başladılar "Calut (Golyat)a ve askerlerine karşı savaşamayız. Çünkü Calut çok kuvvetli bir adamdır." Böylece savaşmamak için yeni bir mazeret ürettiler. Fakat Talut'a bağlılığını devam ettiren küçük bir topluluk savaşı göze aldı ve Allah'ın yardımıyla zafer kazandı.

Burada ayet bütün zamanlar için genel bir prensibi vaz'etmektedir. O da şu ki, savaşları kazandıran en büyük faktör, sayısal ve maddi güç değildir, savaşan askerin moral değerlere sahip olmasıdır. Moral değerleri tayin eden şey ise ahlaki üstünlüktür. Bir ordu, niçin savaşır? Bu sorunun cevabı savaşın sonucunu tayin eder. Eğer ülkesini savunmak, saldırganı-işgalciyi püskürtmek için savaşıyorsa bu haklı ve meşru bir savaştır. Savaş, ganimet, zenginlik, politik ve stratejik nüfuz, talan, yağma, sömürü, tabii ve beşeri kaynaklara el koymak veya salt kuru bir politik hegemonya için yapıldığında bu savaşlara katılan askerlerin ahlaki üstünlüklerinden bahsedilemez.

Bera bin Azib şöyle der: Biz, Bedir savaşında katılan sahabilerin, kendi aramızda Talut ile birlikte nehri geçen mü'minler kadar olduğunu konuşurduk. Talut ile birlikte nehri geçen 310 kadar mü'min geçmişti." (Buhari, Megazi, 6; İbn Mace, Cihad, 25; Müsned, IV, 290.)

"**Allah'a kavuşmayı umanlar**" yani hakikatte buna kesin inananlar, Allah yolunda şehit düşmeyi de göze almış olduklarından korkusuzca savaşırlar. Ahlaki üstünlüğe sahip oldukları için Allah'ın yardımına mazhar olurlar; "**küçük bir topluluk**" olsalar bile, moral güçleri zayıf kalabalık orduları yenilgiye uğratırlar. Bütün mesele Allah yolunda savaşmak ve savaşın getirdiği acılara, zorluklara sabretmektir. Bu sabrı gösterenler, acılara tahammül edenler Allah'ın yardımına hak kazanırlar. Genel bir kural ve İlahi bir vaattir: "**Allah sabredenlerle beraberdir.**" Allah'ın kendisiyle beraber olduğu bir orduyu kim yenebilir!..

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

250. Onlar, Calut ve ordusuna karşı meydana (savaşa) **çıktıklarında, dediler ki: "Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır, adımlarımızı sabit kıl** (kaydırma) **ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.**

251. Böylece onları, Allah'ın izniyle yenilgiye uğrattılar. Davud Calut'u öldürdü. Allah da ona mülk ve hikmet verdi; ona dilediğinden öğretti. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile bir kısmını def'i (engellemesi) **olmasaydı, yeryüzü mutlaka fesada uğrardı. Ancak Allah, âlemlere karşı büyük fazl** (ve ihsan) **sahibidir.**

I. Samuel, 17 ve 18. bölümlerdeki anlatıma göre, Amalikalılar (Filistililer) ile İsrailoğulları savaşmak üzere bir meydanda karşı karşıya geldiklerinde Filistilerin başında Calut bulunuyordu yani Golyat. Golyat da çok güçlü kuvvetliydi ve neredeyse yüzü hariç bütün gövdesi zırhla kaplıydı. Talut'un komutasındaki askerler, Golyat'ı görünce ürktüler. Ama nehrin berisinde kalanlar gibi kaçmadılar. Sadece, Allah'ın onlara yardım etmesini, sabır vermesini ve ayaklarını sabitkadem kılmasını dua ettiler. "Rabbimiz üzerimize sabır yağdır" duasını Musa aleyhisselama inandıkları için Firavun'un ölüme mahkûm ettiği sihirbazlar da yapmıştı. (7/A'raf, 126.)

Geleneğe göre ordular savaşmadan önce öne birkaç kişi çıkar, teke tek çarpışırlardı. İsrailoğullarının arasında Davut isminde bir genç vardı. Talut'tan Golyat karşısında kendisini çıkarmasını istemişti, başlangıçta Talut razı olmadıysa da onu çıkarmayı kabul etti. Davut öne çıkınca Golyat onunla alay etti, gencecik bedenini "gökteki kuşlara, dağlardaki hayvanlara yedireceğini" söyledi. Genç Davut, elindeki sapanını salladı ve Golyat'ı tam alnının ortasından vurup yere devirdi. Golyat'ın boylu boyunca yere serildiğini gören askerler birden moral kazandı, Filistililere saldırıp onları yenmeyi başardı. Gencecik iken Davut, Golyat'ı öldürmüştü. Bu Allah'ın yardımıyla olmuştu.

1987'de ilk defa Filistinliler "İsrail işgaline karşı intifada" adlı yeni bir direniş tarzını geliştirdiklerinde ilhamlarını tam da bu olaydan almışlardı. Silah ve tek-

nolojik üstünlüğü tartışılmaz olan İsrail ordusuna karşı, Filistinli gençler taş ve sapanla karşı koymaya başladılar. Söz konusu direniş tarzını geliştirenlere göre, burada sanki Filistili Golyat ile İsrailli Davut, misyon ve roller bakımından yer değiştirmiş bulunuyordu. Yani Davud Filistinlilerin, Golyat İsraillilerin tarafındaydı.

Sonraları Davut, Talut (Saul)'un kızıyla evlendi ve İsrailoğullarına kral-peygamber oldu. Bu İsrailoğullarının tarihteki büyük yükselişlerinin başlangıcıdır. Davut aleyhisselam iktidar, servet, bilgi ve hikmet sahibi bir peygamberdi.

"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile bir kısmını def'i (engellemesi) **olmasaydı, yeryüzü mutlaka fesada uğrardı. Ancak Allah, âlemlere karşı büyük fazl** (ve ihsan) **sahibidir."** Kendi bağlamında tefsirciler bu ayetin, Talut ve Davud gibi iyi insanların Golyat gibi bir zorbaya karşı savaşarak zulmü ortadan kaldırdığına dair atıf olduğunu söylerler.

Burada genel bir yasadan bahsedilmektedir ki, yeryüzünde yani beşeriyetin tarihinde vuku bulan çatışmaların temelinde, insanların bir bölümünün fesat çıkarması ile buna engel olmak isteyenlerin çekişmesi yatmaktadır. İnsanların ve canlı hayatın zarar ve kötülüğünü isteyenler yeryüzünde bozgunculuk (fesat) çıkarırlar; nesillerin güvenliğini ve geleceğini tehlikeye sokarlar; başkaları üzerinde haksız tahakkümler kurmak isterler; hak etmedikleri kaynaklara el koyarlar; zulmederler, insanları baskı altına almak için tiran rejimler kurarlar. İşte bütün bu kötülüklere karşı savaş, haklı, meşru ve bir zorunluluktur. Eğer bu kötülüklere karşı iyiler savaşı göze alamayacak olursa, yeryüzündeki düzen bozulur, gezegen sadece insanlar için değil, hayvanlar ve bitkiler için dahi yaşanamaz hale gelir. Demek ki kötülerin def'i iyilerin eliyle olacaktır. İyi insanlar; özgürlük, ahlak, adalet, hakkaniyet ve onurlu bir hayat için kötülere karşı savaşmakla emrolunmuşlardır (bkz. 22/Hac, 251. ayetin açıklaması).

Bu anlatılanlar bize savaşın bizatihi (liaynihi) arzulanabilir değil, dolayısıyla yani ligayrihi gerekli olduğunu göstermektedir. Yani savaş için savaş nasıl gayrimeşru bir saldırganlık ise yağma, sömürü ve tahakküm maksatlı savaşlar da gayrimeşrudur. Bu türden yıkıcı savaşlar ancak gerektiğinde adalet ve özgürlük için savaşı göze alan iyiler tarafından önlenebilirler. Ölüm korkusuyla savaştan kaçmak erdemli insana yakışmayan korkaklıktır. Allah kulunda iki kötü hasletin olmasını istemez: Cimrilik ve korkaklık.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

252. İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir; onları sana bir hak olarak okuyoruz. Sen de gönderilen elçilerdensin.

İsrailoğullarının tarihinden verilen bu örneklerin her biri ibret verici olaylardır. Kur'an'ın amacı tarih kitapları gibi vakaları, olayları nakletmek değildir. Tarihi olayları zikretmenin amacı her birisinden gerekli dersi çıkarmaktır. Tarih tekerrür etmez, tarihteki iyilikler ve kötülükler tekerrür eder. Şu halde geçmişten verilen örnekler bugün ve yarın için bize ışık tutar, tutum ve davranışlarımızı tayin ederken adeta birer pusula gibi iş ve işlev görür. Allah'ın bize haber verdiği bu olayların tümü birer gerçektir, her biri bir takım hakikatleri, ibret ve hikmetleri ihtiva ederler. Gönderilen elçinin görevlerinden biri de bunları nakletmesi, insanların dikkatini hikmetleri üzerine çekmesidir. "İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir; onları sana bir hak olarak okuyoruz" ifadesi Al-i İmran, 108 ve Casiye, 6. ayette de aynı kalıpla geçmektedir.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

253. İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve derecelerle yükselttiği vardır. Meryem oğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik ve O'nu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik. Şayet Allah dileseydi, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, onların peşinden gelen (ümmet)**ler, birbirlerini öldürmezdi. Ancak ihtilafa düştüler; onlardan kimi inandı, kimi inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapandır.**

Allah'a nispet edilmediği sürece üstünlük (tafdil) mutlak değil, görece (izafi)dir. Mutlak üstünlük sadece Allah'a mahsustur. Yaratılmış olan her varlık ve canlı, sahip olduğu birtakım farklı özellikler dolayısıyla diğerlerine göre üstünlükler arz edebilir. Kur'an-ı Kerim, bu çerçevedeki üstünlüğü üç şey için zikreder: Peygamberler, meyveler ve erkek-kadın. Erkek ve kadın arasındaki "derece farkı demek olan üstünlük" konusunu yukarıda gördük (2/Bakara, 228), ayrıca Nisa sûresinde (ayet, 34) bir daha ele alma fırsatını bulacağız. Meyvelerin üstünlüğü de benzer şekilde görecedir. Mesela portakal bir özelliği ile elmaya üstündür, ama elma başka özelliğiyle portakala üstündür. Söz konu-

su mukayeseyi bütün meyveler için yapabiliriz. Bu ayette "peygamberler arası üstünlük" de bu kabildendir.

Her peygambere Allah belli bir üstünlük (fazl) verir ve peygamberler arasındaki üstünlük bu şekilde ortaya çıkar. Mesela Hz. Nuh'un 950 sene yaşaması ve büyük sıkıntılar çekme pahasına kavmine tebliği etmesi, arkasından tufan gibi son derece büyük bir tabiat olayını yaşayıp canlı hayatın devamını sağlaması, "ikinci Adem" unvanını alması onu diğer peygamberlerden ayırır, bu ona verilmiş bir üstünlüktür ama Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Kızıldeniz'den geçirmesi ve Tur dağında "Allah ile konuşması" dolayısıyla ona "Kelim" denmesi onun diğer peygamberlere göre üstünlüğüdür. Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması, Hz. İsa'nın babasız doğması, beşikte iken konuşması, cüzzamlıları, körleri iyileştirmesi bu kabilden özelliklerdir. Maddi-dünyevi plan açısından bakıldığında Hz. Davut melik-hükümdar oldu, Hz. Yahya ise şehit edildi.

Şu halde burada sözü edilen üstünlük mutlak değil görecelidir. Meyvelerin birbirine üstün olması gibi peygamberler de görece birbirine üstündürler (Bkz. 17/ İsra, 55). Peygamberlerin farklı özellik ve meziyetlerle donatılmış olması, onların üstlendiği görevlerle ilgilidir. Eyyub aleyhisselamın sabrı ile Musa aleyhisselamın öfkesi farklı alanlarda rol oynar. Kimisinde Allah'ın cemal, kimisinde celal sıfatı tecelli eder. Levhaları alıp da kavminin Samiri'nin yaptığı altından bir buzağıya tapmaya başladığını gördüğünde Hz. Musa, Hz. Eyyub'un sabrını gösteremezdi, öfkelenecek, bağıracak ve o anda yaptırım olarak her ne yapılması gerekiyorsa yapacaktır. Ancak biliriz ki, Eyup da, Musa da (ve elbette diğer bütün peygamberler) insanları Allah'a itaat etmeye davet ederek özgürleştirmeye, yeryüzünde ahlaki düzen kurmaya, adaleti tesis etmeye, iyilik yapmaya, başkalarına güzellikle davranmaya çağırmaktadırlar. Misyon ve muhteva aynı, görevler ve görevlerin gerektirdiği özellikler, meziyetler farklıdır. Buna "mutlak fazl" değil, "tefazul" diyebiliriz. Yoksa hiçbir Müslüman peygamberler arasında fark gözetemez (2/Bakara, 285). Peygamberler arasında ihtilaf veya basit anlamda da olsa görüş ayrılığı yoktur; birbirlerine "iyi arkadaştırlar" (4/Nisa, 69). Oysa filozoflar veya beşeri doktrin kurucuları daima birbirlerine muhalefet ederler, çekişirler ve politik-askeri çatışmaları temellendirecek ideolojiler, felsefeler, doktrinler geliştirirler: "Peygamberler, babaları bir kardeştirler. Anneleri ayrıdırlar. Dinleri birdir" (Buhari, Enbiya, 48; Müslim, Fedail, 145).

Peygamber Efendimiz (s.a.)'in üstünlüğünü, diğer peygamberlere göre değişen farklı misyon ve fonksiyonlarını de son tahlilde bu çerçevede ele almak gerekir. Onu diğer peygamberlerden ayıran özellikleri,

a) Son peygamber (son Nebi ve Resul) olması (33/Ahzab, 40);

b) Bütün insanlara gönderilmesi (34/Sebe', 28);

c) Âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir (21/Enbiya, 107)

Bir hadiste Allah'ın Elçisi (s.a.), kendi konumunu şöyle anlatmaktadır: "Benimle benden önceki peygamberlerin durumu, şu binayı yapan adamın durumu gibidir: Bu adam bir bina yaptı, güzel yaptı, onu süsledi, tamamladı. Ama köşelerinden birinde bir kerpiçlik yer eksik kaldı. Binanın çevresini dolaşanlar, binayı çok beğendiler, ama '-Keşke şu kerpiç de yerinde olsaydı' dediler. İşte o kerpiç benim. Ben peygamberlerin sonuncusuyum" (Buhari, Menakıp, 18; Müslim, Fadail, 22-23). Bu muhteşem yapıyı inşa edenler önceki peygamberlerdir. Son Peygamber son taşı yerleştirmiş bulunmaktadır: "Onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların gittiği doğru yoldan git" (6/En'am, 90).

Son taş, hakikatte bütün binanın bir özeti, toplamı gibidir. Bütün peygamberlerin misyon ve görev olarak üstlendikleri son peygamberin görev ve misyonunda içkindir. Son vahiy kitabı Kur'an-ı Kerim, bütün vahiylerin muhtevasını ve mesajlarını ihtiva eder, kendisinde toplar. Peygamber Efendimiz'e diğer peygamberlere verilmeyen hususiyetler verilmiştir; mesela "bütün yeryüzünün mescit kılınması" bunlardan bir tanesidir.

O halde Allah'ın takdiri dâhilinde peygamberlerin birbirine üstün kılınması, peygamberler arasında ayrım yapmayı gerektirmez. Allah Hz. Musa ile konuştu (4/Nisa, 164); Hz. Muhammed (s.a.)'i derecelerle yükseltti. Allah, Hz. Peygamber (s.a.)'in zikrini yüceltti (94/İnşirah, 4); "Ona itaat etmeyi Allah'a itaat ile bir arada saydı" (4/Nisa, 80; 8/Enfal, 24); "Ona biat edenler Allah'a biat etmiş gibi" saydı (48/Fetih, 10); "İzzet ve onurun Allah'ın ve Peygamber'inin olduğunu" bildirdi (63/Münafikun, 8). "Allah'ı seven (ve bu sevgiyi kazanmak isteyen) Peygamber'e uyacak" (3/Al-i İmran, 31). Ona son vahiy olarak Kur'an-ı Kerim'i indirdi ki, "Sözler içinde Kur'an'ın yeri, bütün varlık içinde Adem'in yeri gibidir."

"Meryem oğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik ve O'nu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik". Kendine özgü özellikleriyle Hz. İsa da diğer peygamberler içinde öne çıkmaktadır. Onun başlıca özelliği **"Ruhu'l-Kudüs ile desteklenmiş olması"**dır. Ruhu'l-Kudüs, Kutsal Ruh demektir. Bu da Cebrail aleyhisselamdır: "De ki: onu Ruhu'l-Kudüs indirdi" (16/Nahl, 102). Cebrail aleyhisselam, Hz. İsa'yı üç şekilde desteklemiş bulunmaktadır:

1) Onu, hiçbir erkek elinin değmediği bakire Meryem'e bir kelime olarak ilka etmiştir. Başka bir deyişle normal bir insanın teşekkülünde (zigot) rol oy-

nayan erkek spermi ve kadın yumurtası iken, Hz. İsa babasız yani bir erkek spermi olmaksızın Allah'tan bir emir, bir söz/kelime olarak Meryem'e ilka olunmuştur. Yani Hz. İsa'nın ontolojik cevherinin bir parçası kudsidir. "Biz ona ruhumuzdan üfledik" (66/Tahrim, 12).

2) Doğumu, çocukluğu ve kısa süren hayatı boyunca İlahi destek ve inayete mazhar olmuştur. Çocuk iken konuşmuş, mantıklı şeyler söylemiş, görevlerini saymış ve yetişkin hale gelip insanları Allah'ın birliği fikrine ve Şeriat'e uygun ahlaklı hayat yaşamaya çağırırken mucizeler göstermiştir. Ölüleri diriltmiş, körlerin gözünü açmış, cüzzamlıları el sürmekle iyileştirmiştir. İbn-i Abbas, Hz. İsa'nın bütün bunları Allah'ın izniyle bu isimle gerçekleştirdiğini söyler;

3) Ve elbette en önemlisi diğer peygamberler gibi Allah'tan İncil'i vahiy olarak almıştır. İncil dört büyük kitaptan biri olup Hz. İsa'ya vahyedilmiştir. Bu özelliğiyle de Hz. İsa, Âdem, Nuh, İbrahim ve Musa (Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun) Ulu'l-azm peygamberlerdendir.

Bütün bunlara rağmen Hıristiyanların Hz. İsa'yı "tanrılaştırmaları" veya ulûhiyete (tanrısal mahiyet) ortak kılmaları büyük bir hatadır. Kur'an-ı Kerim, bunu şiddetle reddetmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre, Hz. İsa, Ruhu'l-Kudüs tarafından desteklenmiştir, ama yine de o bir beşerdir, insandır, görevlendirilmiş bir peygamberdir.

"Derecelerle yükseltilmiş" Ulu'l-azm bir peygamber ve son elçi olarak sahip olduğu bunca özelliğe ve meziyete rağmen Hz. Peygamber (s.a.), Müslümanları bir noktada uyarmaktadır: "Siz beni Hıristiyanların, Meryem oğlu İsa'yı abartıp övmeleri gibi abartıp övmeyin. Sadece 'Allah'ın kulu ve elçisi' deyin" (Buhari, Enbiya, 48); "Kimse benim Yunus peygamberden daha hayırlı olduğumu söylemesin" veya "Peygamberler arasında üstünlük sıralaması yapmayın"; "Beni diğer peygamberlerden üstün tutmayın" (Buhari, Enbiya, 35; Müslim, Fezail, 159) buyurmuştur. Din müntesipleri peygamberlerini yüceltmek amacıyla Bazen bir yandan diğer peygamberleri küçültme, diğer yandan kendi peygamberlerine beşer-üstü nitelikler atfetme hatasına düşmektedirler. Peygamber Efendimiz (s.a.)'in kendini "önce Allah'ın kulu, sonra Elçisi" olarak takdim etmesi anlamlıdır.

"Şayet Allah dileseydi, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, onların peşinden gelen (ümmet)**ler, birbirlerini öldürmezdi. Ancak ihtilafa düştüler; onlardan kimi inandı, kimi inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapandır".** Peygamberlerin geliş amacı yeryüzünde barış ve huzuru tesis etmek, insanların hak ve hukuk içinde nasıl yaşayacaklarını öğretmek ve ebedi hayattaki kurtuluşun yol hari-

tasını çizmektir. Bu gayeyi tahakkuk ettirmek üzere davette bulunurlar, insanlara doğru yolu gösteriler, Allah'tan aldıkları vahiyleri tebliğ ederler. Ne var ki insanın bir özelliği söz dinlemezliktir. İnsan kıskanır, hak ihlal eder, tahakküm kurmaya çalışır, Allah'ın hükümlerine karşı gelir (bağiy). Burada, ayetin indiği zamanda Hz. Peygamber ve ashabına bir uyarı olduğu gibi, bize ve bizden sonraki nesillere de bir uyarı vardır. Şöyle ki:

Geçmişte Allah nice peygamberler gönderdi, onları birbirinden farklı özellik ve meziyetlerle donattı. Ama insanlar onları dinlemediler, bildikleri yolda devam ettiler. Yeryüzünde kan döktüler, birbirlerinin hak ve hukukuna tecavüz ettiler. Bundan çıkarılacak ders şudur: İnsanların çoğu iman etmeyecek, bir kısmı sapkın yollara girip inkârlarını sürdürecek. İnsanların kan dökmesinin sebebi hak ve hukuk tanımazlıklarıdır. Bize yaraşan çizilen sınırlar (Hududullah) içinde yaşamak; sadece insanların değil, canlıların da hak ve hukukuna riayet etmektir. Elbette Allah dileseydi bunların hiçbiri olmazdı. Ama belirlenmiş bir yolda insanın yaşaması, iradesiz olarak bir kukla gibi hareket etmesi anlamına geleceğinden bu, Allah tarafından murat edilmemiştir. İnsan seçme özgürlüğüne, iradesini kullanma imkânına sahiptir; zulmederse ceza görür, doğru yola girerse de ödülü hak eder.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254. Ey imân edenler, hiçbir alış-verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı gün gelmezden evvel, size rızık olarak verdiklerimizden infak edin. Kâfirler... Onlar zulmedenlerdir.

Bu ayette ele alınan infakın, farz olan zekât olduğunu söyleyenler yanında, farz veya mendub her türlü infak yani Allah yolunda harcama olduğunu söyleyenler vardır ki, bunun daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Hem sosyal çatışmaların vuku bulmaması, hem iktisadi verim, talep ve istihdamın sağlanması ve hem de ahirete yönelik kazançlı yatırım yapılması için elden geldiğince infak etmek lazım.

Maddi gelir elde etme çabası ve imkânı bu dünyaya mahsustur. "Dünya ahiret için ekin tarlasıdır." Burada ektiklerimizi öbür tarafta biçeceğiz. Dolayısıyla her ne yatırım yapılacaksa bu dünyada yapılmalıdır. Ölümden sonra kimse artık herhangi bir iktisadi faaliyete katılamaz. Orada alışveriş veya üretim olmayacak, ticaret yapılmayacak (14/İbrahim, 31). Dünyevi ve dünyaya ilişkin

faaliyet biçimlerimizi ahirete taşıyamayız; oraya dünyadan taşıyabileceğimiz şeyler yapıp ettiklerimizin sonuçlarıdır. Şu halde dünyada fırsat varken, ahirete dönük olmak üzere ihtiyaç sahiplerine ve ilgili yerlere harcama yapmalıyız. Ticaret ve kazanç olmadığı için, bir şeyi satın almak, fidye ödemek mümkün değildir (57/Hadid, 15); bilfarz böyle bir şeye teşebbüs edilecek olsa bile, ondan bu (fidye) kabul edilmez (6/En'am, 70).

Ahirette herkes kendi başınadır. Allah'ın huzuruna çıplak ve yalnız gidilecektir (6/En'am, 94; 19/Meryem, 80). Böyle bir durumda herkes kendi derdiyle meşguldür. Herkesin kendine "yetecek işi bulunmaktadır" (80/Abese, 37). Dünyada nice nice dostluklar, işbirlikleri, dayanışmalar (asabiyetler, hamiyetler) söz konusuydu; fakat kıyamet gününde dostluklar gibi dayanışmalar da sona ermiştir. Kimse arkadaşı veya dostu için herhangi bir teşebbüste bulunacak durumda değildir. Hatta -inkâr, zulüm ve ahlaki yozlaşma temelinde dünyada birbirine- dost olanlar, dünyayı kötülükle yönetmek üzere ittifak kuranlar, o gün "birbirlerine düşman kesileceklerdir" (43/Zuhruf); çünkü "aralarındaki bağlar kopmuştur" (2/Bakara, 166). Böylesi dostlar, müttefikler kıyamet gününde birbirlerini tanımayacak, bir bölümü diğer bölümü lanetleyecek, herkes diğerini suçlayacaktır (29/Ankebut, 25); iltimas yok, aracı yok, şefaatçi yok (26/Şuara, 100-101; ayrıca bkz. 2/Bkara, 123). Her insan Rabbi'yle baş başadır. Yaptıklarının sorumluluğunu üstlenecek, hesap verecek.

"Kâfirler... Onlar zulmedenlerdir". "Küfür" ile "zulüm" arasındaki ilişkiyi ele aldığımızda, bu ayetteki ibare ve vurguya dikkat etmemiz gerekir. Razi'nin de işaret etiği gibi ibare "Zalimler, kafirlerdir" şeklinde değil, "Kafirler zalimlerdir" şeklinde gelmiştir. Eğer ilk versiyon söz konusu olsaydı, her zulmeden kafir/inkarcı olurdu. Ancak ona hiç yakışmadığı halde, kişi İslam içinde kalarak zulüm yapabilir.

Ancak öyle de olsa, zulmün küfürle büsbütün ilişkisiz olduğu söylenemez. Çünkü zulüm küfrün doğasından kaynaklanır; başka bir deyişle genel kural olarak kâfirler/inkârcılar zulmederler. Her tutum ve davranışlarında değilse bile, mutlaka bir veya birkaç yerde zulmederler. En başta "Allah'ı hakkıyla takdir etmemek" veya "Allah'a ortak koşmak (Şirk)" en büyük zulümdür. Öyleyse, mü'mine yakışan zulmün her türlüsünden kaçınmak, daima adaleti en yüksek ideal olarak savunmak, adaletin tesis edilmesi için var gücüyle çalışmak olmalıdır. Nasıl yalan, ahde vefasızlık ve emanete ihanet gibi davranışlar münafığın alametleri iken, fakat her yalan söyleyen veya emanete ihanet eden münafık sayılmıyorsa, her haksızlık yapan, zulmeden de elbette kâfir olmaz. Şu var ki kâfirin/inkarcının davranışlarını irtikap etmiş olur.

Allah yolunda harcamayan, yoksulları gözetmeyen, insanların emeğini sömüren, talan, rüşvet ve yolsuzluk yaparak geçinen, nitelikli hırsızlık yapan, kamu kaynaklarını yağmalayanlar; buna karşılık servetlerine, ticaretlerine, dünyadaki dostlarına, ittifaklarına güvenip ahirette de kendisine bir şey olmayacağını düşünenler; putları kutsayanlar; Allah ile arasına aracılar koyup bunların ahiret günü kendisine şefaatçiler olacağını öne sürenler hakikatin inkârcıları olmuş çıkmış; bu düşünce ve davranışları dolayısıyla zulme saplanmışlardır. Kıyamet günü trajedileri açığa çıkmış olacaktır. Bazı fırkalar, şefaatin olamayacağını iddia etmişlerdir. 48 ve bundan sonraki ayet, "şefaat" konusuna açıklık getirmektedir.

O gün (Kıyamet) ihtişam günüdür. Allah'ın azameti, büyüklüğü, kudreti ve iradesi altında herkes önüne çıkacak olanı düşünecek, Büyük Mahkeme'de (Mahkeme-i kübra), Hâkimlerin Hâkimi-En Büyük Hâkim'in (Ahkamu'l-hâkimin) hakkında vereceği hükmü bekleyecektir. Hak ve Hakikat tecelli edecek, nihai adalet yerini bulacaktır. O gün söz ve hüküm O'nundur, alemlerin Rabbi Allah'ındır.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ
وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾

255. Allah... O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, kâimdir. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir. (Onlar ise) Dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır. Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür.

Ayetin ilk cümlesi Al-i İmran sûresinin 2. ayetinde aynı kalıpla yer almaktadır. Bu ayette nefiy (olumsuzlama) ve ispat (olumlama) veya inkâr ve ikrar bir arada bulunmaktadır. İslam inancının temelini bu nefiy ve ispat teşkil eder: "La ilahe: ilah (tanrı) yoktur", demektir. İbare, dil açısından nefiy olup bir şeyi olumsuzlamaktadır. Aynı inkârdır. Ancak, bu olumsuzlama (inkâr) bir Müslümanı nihilizme götürmez, aksine hemen peşinden ispat veya ikrar gelmekte-

dir: "İllallah: Allah'tan başka." Tevhid inancının değişmez, evrensel kalıbı olan bu cümle yani "La ilahe illallah: Allah'tan başka ilah/tanrı yoktur", aynı zamanda ebedi manifestodur (2/Bakara, 163; Al/i İmran, 18; 112/İhlas sûresi).

Tarih boyunca peygamberlerin tamamı ilk iş olarak tevhid inancını yerleştirmeye, inancı çok tanrıcılıktan ve putçuluktan arındırmaya çalışmışlardır. Mesela Yahudilik, Mısır'ın putperestliğini ve yüzlerce küçük tanrılarını kaldırmak için, Allah'ın birliğine ve puta tapmamaya çok önem verdi. Öyle ki putperestliğe kapı aralanmasın diye Allah'ın isimlerini dahi kaldırdı. O'na sadece "*Yahve*" (ey O) veya "*Elohim*" (herkesin mabudu) dedi. Allah'ı isimle sınırlandırmamak, On Emrin önemli bir yasasıdır. Ama zamanla Yahudi bilginleri Allah'ı gökte oturan kızgın bir kral gibi tasvir etmeye başladılar. O artık bütün insanlığın mabudu değil de, sadece Yahudilere üstünlük veren bir tanrı oldu. Oysa Allah bütün alemlerin Rabbi'dir (1/Fatiha, 1), aynı zamanda "Bütün insanların da Rabbi'dir: Rabbu'n nas!" (114/Nas, 1).

Kamil manada ilah, aşkın/müteal ve yüce; her türlü eksik ve noksanlıklardan uzak (münezzeh), etkin (güç ve kudret sahibi), üstün (aziz), tabiata, tarihe ve hayata müdahil; kuşatıcı, ihata edici, kurtarıcı; haberdar, bilen, gören, işiten... Kısaca Esma-i hüsna olarak ifade edilen isimlerin ve isim-sıfatların işaret edip ihtiva ettiği bütün özelliklere sahip olmalıdır.

Bütün bunlar "Allah" lafz-ı celalinde toplanmıştır. "Allah" lafzı (Lafz-ı Celal), çoğulu olmayan tek kelimedir. "Tanrı ve ilah" gibi kelimelerin çoğulu olur, tanrılar ve ilahlar (eliha) gibi, ama Lafz-ı Celil'in çoğulu olmaz. Tanrı veya ilah olarak tavsif edilen her varlığa izafe edilen güç, meleke, meziyet ve özellik, ancak Allah'ın bir ismine karşılık olabilir. Bu yüzden mesela Yunanlılar, Allah'ı bir isminin tecellisi olan kuvveti belki bir meleğe veya bir tabiat kuvvetine izafe ederek tanrılaştırmış, böylelikle idrak edebildikleri sayıda tanrılar tasavvur etmişlerdi. Bu zayıf bir zihni tasavvur ve elbette eksik bir Tanrı anlayışının ürünüydü.

Allah ismi bütün isim, sıfat ve fiillerin kendisinde mündemiç bulunduğu külli, nihai, genel, evrensel ve ebedi kemali ifade eder. Mesela bir hastanın "Allah'ım, bana şifa ver!" demesi veya sadece "Allah'ım demesi", eş Şafi (şifa veren) isminin tecellisini, şifa verici etkisini göstermesini dilemesidir. Bir tehlike karşısında "Allah'ım beni koru!" diye dua eden biri "Hafiz" isminin hayata müdahalesini talep etmektedir, demektir.

Bütün varlık âlemi varlığını Allah'a borçludur. Bütün doğru değerlerin kaynağı O'dur. Başka bir deyişle Allah herhangi bir sebep veya zorunluluk olmaksızın vardır, varlık âlemi ise şu veya bu sebep (illiyet) veya zorunluluk sonucu Allah'a bağlı ve bağımlıdır. "**El Hayy**" hayat sahibi, diri, kemal dere-

cesinde fa'al (etkin) demektir. Kendi cinsinde veya türünde kâmil olan "hay" olarak isimlendirilir. "İhyau'l-mevat" ölü arazinin işlenerek diriltilmesi, verimli hale getirilmesidir. Allah "gökten yağmur yağdırmak sûretiyle yeryüzünü diriltir-ihya eder" (30/Rum, 50; 35/Fatır, 9). Ağacın dallarının yemyeşil yapraklarla donatılması onun hayatını ifade eder. Yeryüzünün imarı, fiziki çevrenin güzelleştirilmesi "hayat bulması" anlamına gelir. Bütün varlık âlemine ruh, can, hayat ve hareket veren Allah'ın Hay ismidir. Bütün ruhlar, canlar, hareket ve hayatlar bu pınardan içerler, beslenir ve var oluşlarını sürdürürler.

Gerek bilgisi, gerek iradesi, gerek kudreti ve gerekse fiilleriyle Allah varlığa müdahildir. Aynı zamanda "**El Kayyum**"dur. Kendi zatıyla kaimdir, diğer bütün varlıklar (varlık âlemi) ancak O'nunla kaimdir. O'nun kaim ve kayyum olması için başkasına ihtiyacı yoktur, başka her şeyin O'na ihtiyacı vardır. Yani hayat sahibi her şey hayatını ve hayatiyetini O'nun El Hayy isminden aldığı gibi, kaim oluşunu O'nun El Kayyum isminden almaktadır. Mücahid, Kayyum'un her şeyin gözetleyicisi, koruyucusu ve yöneticisi olduğunu söyler (Mesela bkz. 3/Al-i İmran, 18; Ra'd, 33).

Bu çerçevede Hz. Ali, der ki: "Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber (s.a.)'in ne yaptığını merak edip ona yöneldim, baktım ki secdeye kapanmış 'Ya Hayyu ya Kayyum' diyor, başka bir şey demiyordu. Allah zafer nasip edinceye kadar bunları söylemeye devam etti." Bedir günü, Allah'ın tıpkı Hz. İbrahim'i ateşte yakmamak, Hz. Musa ve kavmini Kızıldeniz'de suda boğmamak sûretiyle tarihe müdahale ettiği gibi tarihe müdahale ettiği özel bir gündür. Sanki Allah'ın Resulü (s.a.), ısrarlı bir biçimde ve ta içten "Ya Hayyu ya Kayyum" diye dua ederek Allah'ın Bedir Günü tarihe müdahalesini istemiş ve bu isteğe olumlu cevap verilmiştir.

Öyle ise Hay olan başkasına hayat verir, Kayyum başkasını kaim kılar. Zatıyla hayat sahibi ve kayyum olan sadece Allah'tır. Kulların hayatı ve ayakta duruşları Allah sayesindedir; ama onlar da nispi olarak bu pınardan bir parça istifade ederek başkalarının hayatiyetini devam ettirmelerine, ayakta kalmalarına yardım edebilirler.

Her an ve her durumda Hay ve Kayyum olanı, bir "**uyuklama tutmaz**". Uyuklama (sine) gözde, uyku kalpte/beyinde olur. Göz kapanır ama uyku hâsıl olmayabilir, uyku için beynin kapanması gerekir. Her iki durum da Allah için düşünülemez. Nasıl olsun ki, bütün varlık O'nun kudret eli altındadır, O'nu yönetir, tedbir eder. Ne uyku, ne uyuklama, ne gaflete düşer. Öyle olsaydı yani uyusaydı, uyuklasaydı veya gaflete düşseydi, o süre zarfında bilgisiz, kudretsiz, iradesiz olurdu ki, varlık âlemi az bir süreliğine dahi bilgiden, iradeden ve kudretten yoksun bir varlık tarafından yönetilemezdi.

Bunun Hıristiyan inancında da öyle olması gerekirken, Bazen en yüksek düzeydeki şahsiyetler dahi "Tanrı'nın sanki uykuya dalabileceğini" söylemekte sakınca görmezler. İlginç bir örnek olarak 2005 yılında papalığa seçilip 2013-Şubat'ında "ileri yaşın zorlukları"nı öne sürerek bu makamdan istifa eden Papa 16. Benediktus (asıl adı Joseph Aloisius Ratzinger) görevden ayrılmasından iki gün önce Vatikan Aziz Petrus Meydanı'nda 150 bin kişiye hitaben yaptığı veda konuşmasında şöyle diyordu: "2005 yılından beri omuzlarıma ağır bir yük binmişti. Bu dönemde Tanrı bana her daim yol gösterdi. Son dönemde Kilise'nin zor dönemleri de güzel dönemleri de oldu. Sular dalgalıydı, rüzgar ters esiyordu ve Tanrı sanki uykuda gibiydi, ama ben her zaman Tanrı'nın bu teknede olduğunu biliyordum. Bu tekne Kilise'nin, benim değil."

Hay ve Kayyum olan Allah bir lahza olsa dahi varlıktan habersiz kalmadığına göre "göklerde ve yerde olanların hepsi O'nun"dur. Çünkü göktekilerin ve yerdekilerin hepsi, kendi başlarına hayat sahibi olmadıklarına, kendi zatları itibariyle ayakta durmadıklarına göre, varlıklarını borçlu oldukları Allah'a ait (mülk) olurlar.

Böyle olunca O'nun izni olmadan kimsenin aykırı bir inisiyatif kullanabileceği düşünülemez. **"İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"** Burada kullanılan **"şefaat**, iki veya çift anlamında olan "eş şef'"ten gelen bir kelimedir. Tek iken çift kılınan şey için kullanılır. Bir ziyadeyi, ilaveyi ima eder. "Şuf'a" da bu kökten gelir, çünkü ortak ortağının malına kendininkini katar. Şuf'a hukukta öngörülmüş bir haktır, satış yapılacağı zaman, öncelikle ortağa teklif edilir. Bu anlam çerçevesinde kişinin kendi makamına veya yetkisine başkasını katmasına şefaat denir. Kavramsal anlamı, ahiret gününde hesap ve kitap görüldükten sonra ve işin tamamen Allah'a kaldığı kritik bir durumda bazı zatların, günahkârların affedilmeleri için araya girmelerini ifade eder. Bu konu bazı İslam bilginleri ve ekolleri arasında çokça tartışılmıştır. Mutezile ve yakın tarihte bazı İslami fırkalar şefaatin mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir.

Dünyevi bağlamda şefaati iki şekilde ele almak mümkün. Her iki durumda suçlu veya kusurlu kimse için itibarlı bir zat araya girer. Ancak ilkinde şefaat teşebbüsü suçluyu veya kusurluyu affettirmek, diğerinde ona bir fırsat daha tanınmasını sağlamak içindir. Ahirette ikinci şıkkın söz konusu olamayacağı açıktır. Bu durumda hesap ve kitabın görülmesinden sonra, iş cezalandırmaya kaldığında, bazı itibarlı, sözü dinlenir, başka bir ifadeyle Allah katında muteber zatlar, araya girip de bazı günahkârları affettirmek üzere Allah'a niyazda bulunabilirler mi?

Ayet, açıkça "**Allah'ın izni olmaksızın kimsenin şefaatte bulunmayacağını**" söylüyor ki, aksini iddia edilse de, mefhumu muhalifinden Allah'ın izin vermesi durumunda şefaatin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu 34/Sebe', 23. ayetiyle de teyit edilmektedir: "O'nun nezdinde şefaat, kendisine izin verdiklerinden başkasına fayda vermez." (Benzer ayetler için bkz. 21/Enbiya. 28 ve 19/Meryem, 87.) Burada mutlak değil, "şartlı şefaat"in söz konusu olduğu anlaşılıyor. Zümer sûresi 44. ayet "şefaatin tümünün Allah'a ait olduğunu" belirtir. Bu doğrudur, şu var ki bu ilim, kudret ve başka sıfatların tümünün Allah'a ait olması gibidir, Allah kudret ve ilim sahibidir, kullarını da kudretinden ve ilminden yararlandırmıştır. Allah hay'dır, insan da bu sayede hayat sahibidir; "kayyum"dur insan da bu sayede bazı şeylere kaimdir. Şu halde şefaatin tümü Allah'a aittir, insan bu sayede ve O'nun izin verdiği kimselere ve izin verdiği kadarıyla şefaatte bulunma imkânını verir. Bunda tevhid inancına aykırı bir durum yoktur.

Bazı tefsirciler ise tam aksine "**İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?**" cümlesinin Allah'ın kimsenin şefaatine izin vermeyeceğini ifade ettiğini öne sürmektedirler. (Bkz. Sait Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, I, 272.) Cahiliye Arapları, Allah'a ortak koştukları putlarının mutlak olarak kendilerine aracı/şefaatçi olacaklarına inanıyor, bu meyanda putları yüceltiyorlardı. Bu ayet, cahiliye inancının boş olduğunu, Allah'ın ancak izin verdiği kimselerin şefaatçi olabileceğini belirtmektedir. Hadis kaynaklarında ise Hz. Peygamber'den başka diğer peygamberlerin, meleklerin, şehitlerin, Kur'an'ın ve mü'minlerin yine Allah'ın izniyle şefaatçi olabilecekleri bildirilmektedir. (Buhari, Tevhid, 24; Müslim, İman, 302; Ebu Davud, Cihad, 28.) Burada üzerinde durulması gereken birkaç husus var:

1) Şefaate (eden ve kendisi için edilene) Allah izin verir. Bunun aksi düşünülemez. Her şeye galib ve kahhar olan Allah, eğer izin vermeyecekse, kim O'na rağmen ve O'nun katında bir başkasına şefaate bulunabilir ki! Şefaate en çok layık olan Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: "Şanı yüce Allah'ın rahmetiyle olmadıkça hiç kimse kurtulamaz. Ona 'Sen de mi ey Allah'ın Elçisi?' diye sorulduğunda, '-Allah, rahmetiyle beni kuşatmayacak olursa ben dahi' diye cevap verir" (Buhari, Rikak, 18; Müslim, Münafikun, 71-73.)

2) Şefaat şirk gibi ağır suç işlemiş kimseler için söz konusu olmaz: "Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseleri bağışlar" (4/Nisa, 48.) Böyleleri için şefaat herhangi bir fayda sağlamaz, teşebbüs etmeye bile lüzum ve mahal yoktur (74/Müddessir, 48.)

3) Herkes şefaatte bulunamaz, buna layık olanlar bulunur ki, bunlar da Al-

lah'ın hoşnutluğu kazanmış seçkin kullardır. Başta Hz. Peygamber (s.a.) olmak üzere, melekler, peygamberler, sahabeler, şehitler, Allah'ın veli kulları, salihler vs. Dünyada ne kadar itibarlı olursa olsun, Allah'ın hoşnutluğunu kazanamamış kimseler şefaatte bulunamaz.

4) Müşrik olmadığı halde, ağır zulüm suçu işleyenlerin, mesela binlerce insanın hayatına, canına, mal ve namusuna kastedenlerin; başkaları üzerinde baskı kuranların, özgürlüklerini kısıtlayanların, hak ve hukuk ihlal edenlerin durumu hakkında ortaya çıkan istifhamlardır. 40/Mü'min, 18. ayette şöyle buyurulur: "Zalimler için ne şefkatli bir dost ne şefaat kabul edilir bir şefaatçi olacaktır." Mutezile ve Hariciler, buradaki "zalimler"in büyük günah işleyenler olduğunu söyleyip şefaati kategorik olarak reddetmişlerdir. Şefaatin mümkün olduğunu söyleyenler, buradaki "zalimler"in küfür suçunu işleyen inkârcılar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Lokman sûresinde geçtiği üzere "şirkin en büyük zulüm" olduğu doğrudur. Ama zulüm salt şirk değildir, öyle olsaydı, mü'min veya Müslim sıfatını kazanmış herkesin yaptığı haksızlıklar veya hukuk ihlalleri bu kapsamın dışında olurdu.

Böyle olunca, şirk veya küfür suçu olmadığı halde ağır zulüm işleyenlerin şefaatle kurtulacaklarını düşünmek, bu suçun kendilerine karşı işlendiği, bu zulümlere maruz kalanlar açısından bir haksızlıktır. Başka bir ifadeyle, "kul hakkı" şefaatin kapsamına giremez. Eğer mağdurlar haklarından vazgeçerlerse veya bir şekilde haklarını alacaklarsa tabii ki durum farklıdır. Çünkü kul, kendi hakkından vazgeçmedikçe Allah da haksızı ve zalimi affetmediğine göre, burada şefaatin geçerli olmaması gerekir. "Her kim Müslüman kardeşinin namusuna veya herhangi bir hakkına karşı bir zulüm işlemişse, paranın (dinar veya dirhem) olmayacağı bir gün gelmeden önce, ondan helallik alsın. Çünkü o gün haksızlık yapanın) şayet salih bir ameli varsa, yaptığı haksızlık kadar amelinden alınır. Eğer iyiliği (hasenat) yoksa haksızlık yaptığı arkadaşının günahlarından alınır, ona yükletilir" (Buhari, Mezalim, 10.)

5) Dünyada Allah'tan bağımsız olarak bir takım şahısların; veli, şeyh, yatır, sufi, derviş, alim, üstat, hoca veya ulu kişilerin günahkarlara şefaatçi olabileceği ve Allah'ın her halükarda bu aracılığı kabul edip günahları sileceği yolundaki batıl inanç veya yanlış kanaatin temelsiz olduğunun bilinmesidir. Bu, belli belirsiz de olsa ahlaki düşkünlüğe, diğer bazı inançlarda gözlendiği üzere "Allah ile kul arasında aracıların, vesilelerin tesis edilmesi"ne sebep olmaktadır. Oysa Allah ile kul arasına aracılar koymak (tevessül-tavassut) ve ölülerin ruhlarıyla dünyaya dönüp tasarruflarda bulunacakları yolundaki inançlar (tasarruf) batıldır. Tevessüle, tavassut ve tasarrufa lüzum yoktur, zira her kul,

doğrudan temiz bir kalp ile Allah'a yönelebilir, Nasuh tevbede bulunup affedilebilir günahlarını affettirme cihetine gidebilir.

6) Allah'ın bazı kullarına şefaat izni vermesi, onları kendi yetkilerinde ortak kılması anlamına gelmez. Uluhuyet ve rububiyeti ilgilendiren konularda Allah kimseyi iradesine, kudretine ve işlerine dâhil etmez. Birine şefaat imkânı veriyorsa, bu izin verdiği kimsenin kendisinden daha merhametli olduğu anlamına gelmez, bu bir cemile, itibar ve takdiri ifade eder. Nun-u azame ile gelen ve "Biz" ile ortak işlere işaret eden ayetlerde, melekler evrenin düzeninde, tabiat olaylarında Allah'ın bilgisi, izni ve takdiri dahilinde iş görürler. Böylelikle meleklerin de görev almasıyla Allah'ın rahmeti tecelli etmiş olur. Bunun gibi, ahirette Allah'ın mağfiret, şefkat ve rahmetinin tecelli edeceği, "rahmetinin gazabının önüne geçeceği" bir günde, yine O'nun bilgisi, izni ve takdiri dâhilinde bazı yüce ruhlu kulların ve elbette en başta Peygamber Efendimiz (s.a.)'in günahkâr kullara şefaatte bulunması, diğer Salih kullara da bundan bir pay düşmesi büyük rahmet şenliğinin icaplarındandır.

Hadis kitaplarında yer alan rivayetlere göre, İsra sûresinin 79. ayetinde geçen Makam-ı Mahmud kıyamet günü sıkıntı içinde olan insanlar, hesabın başlaması için Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlere başvuracak, sonunda Yüce Allah'a yalvarması için Hz. Peygamber'e gelecekler, onun da Allah'a yalvarması üzerine hesap başlayacak. İşte Efendimiz (s.a.)'in bu şefaatine Makam-ı Mahmud adı verilmektedir. (Buhari, Zekât, 52; Müslim, İman, 320; Tirmizi, Tefsir, 17/7.)

Mutezile kelamcıları, şefaatin azabı gerektiren konularda değil, ecir ve sevabı hak etmiş mü'minlerin ecir ve sevaplarının arttırılacağı anlamında söz konusu olacağını öne sürmektedirler. Kelimenin "çift" ifade etmesi, sevap ve ecre ilave olacağı fikrini ima eder. Kur'an-ı Kerim'de 32 yerde geçen bu konu Müslüman bilginler ve fırkalar arasında çokça tartışılmıştır, hala tartışmaya devam edilmektedir. En doğrusunu Allah bilir!

"O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir. (Onlar ise) **Dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."** Burada "ön ve arka"nın dünya ve ahiret, gökler ve yer arasındakilerle göklerdekiler; varlıkların veya insanların yaratılmadan önce ve yaratıldıktan sonraki durumları; yaptıkları ve bundan sonra yapacakları anlamına geldiğini söylemişlerdir. Muhammed Esed'e göre, insanın bilgisi dâhilinde olan ve idraki dışında olan yani bildiği ve bilemediği şeyler anlamındadır.

Bunların hepsi mümkündür, anlatılmak istenen şu ki, Allah'ın ilmi her şeyi kuşatıcıdır. İnsanın bilgisi ise sınırlıdır; O, her ne kadar bilmelerini murat etmişse, o

kadarını bilebilirler. Melekler için söz konusu olan insanlar için de söz konusudur: "Bizim senin bize öğrettiklerinden başka bilgimiz yoktur" (2/Bakara, 32). Kaldı ki Allah'ın bilgisi sadece teorik değildir, ihata edici, hükmünün de geçerli olduğu manasında irade ve kudreti de ifade eder. İnsanlar bazı şeyleri bilebilir, ama sadece bilirler, Allah ihata eder ve hükmeder. Her şey O'nun hükümranlığı altındadır.

"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır." "Kürsü"nün ne anlama geldiği, bu ayette hangi bağlamda kullanıldığı konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunun doğrudan, ayakları, oturma ve dayanma yeri olan kürsü olduğunu düşünenler olduğu gibi; hükümranlık, kudret ve mülkü ifade ettiğini; Allah'ın anlamaları için insanların aşina olduğu nesnelerden veya olaylardan seçimler yaparak mesaj verdiğini söyleyenler vardır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi "Bu ancak Aziz ve Celil Allah'ın şanının azametini, hükümranlığının genişliğini ve ilminin her şeyi ihata ettiğini belirten temsilden başka bir şey değildir" der.

Allah'a yön/cihet, bizim gibi cisim, el, ayak vb. beşer türü organlar izafe etmek mümkün olmadığına göre, kürsünün de bir hükümdarın üzerine oturduğu kürsüden farklı nitelikte, ayrı mahiyette olması gerekir. En azından mantık bunu gerektiriyor. Yine de gaybla ilgili bir konuda, özellikle müteşabih bir ifadeyle ilgili çok daha somut şeyler söylemenin sakıncalı olduğunu belirtmekte zaruret vardır.

Hiç şüphesiz, bu ayette Allah bize azametini, büyüklüğünü anlatıyor. Kürsü: taht, hükümdarlığın sembolü, kudret, irade ve hükmün icrası ise, bu son derece doğru seçilmiş bir kelimedir. Çünkü hükümdarlar tahta oturduklarında kendi ülkelerini yönetme gücünü ele geçirirler. Kürsü insanların bildiği bir şeydir. **Razi**, haklı olarak benzer anlatım kolaylığı için Kâbe için "Allah'ın Evi", adaletin nihai tesisini sağlayacak olacak hesap için "mizan/tartı" metaforlarının seçildiğini söyler ki, kürsü de bu kabilden bir seçimdir. Nasıl Allah'ın insanlar gibi ikamet ettiği, içine girip barındığı bir evinden söz etmek mümkün değilse, üzerine oturduğu bir taht da söz konusu değildir. Fakat taht veya kürsü ile ifade edilen hâkimiyet, kudret ve mülk söz konusu olduğunda bunlar Allah'a izafe edilir, hem de bununla mutlak anlamda Allah'ın her şeye hükümran olduğu, irade, ilim ve kudretiyle her şeyi kuşattığı anlatılmak istenir. "Arş" da bu meyanda seçilmiş bir terimdir. "Rahman arşa istiva etti" (20/Taha, 5) dendiğinde, yücelerin yücesi Allah'ın varlığı hâkimiyeti, kudret ve hükmü altına aldı manasını anlıyoruz. (Ayrıca bkz. 11/Hud, 7; Zümer, 75; Hakka, 17; Mü'min, 7.)

"Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür." Her şey kendi mutlak hâkimiyeti altında Allah, varlığı yönetirken, her şeyi gözetir korur ve tedbir ederken, bu işlerin hiçbiri O'na güç gelmez. Ne yorulur,

ne dinlenmeye ihtiyaç hisseder, ne bıkar, usanır ne de herhangi bir nesneyi salt kendi başına bırakır. O pek yücedir, pek büyüktür.

Efendimiz (s.a.), yatağa girerken Ayetü'l Kürsi'yi okuyan kimseyi Yüce Allah'ın sabaha kadar koruyacağını ve şeytanın da ona yaklaşamayacağını buyurur. (Buhari, Vekâlet, 10; Bed'ul halk, 11.)

لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنۢ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

256. Dinde zorlama (ve baskı) **yoktur. Şüphesiz, doğruluk** (rüşt) **sapıklıktan apaçık ayrılmıştır. Artık kim tağutu tanımayıp Allah'a inanırsa, o, sapasağlam bir kulpa yapışmıştır; bunun kopması yoktur. Allah, işitendir, bilendir.**

İbn-i Abbas'tan gelen rivayetlere göre, ayet Ensar kadınları hakkında indirilmiştir. Eski bir inanışa göre, çocukları olmayan veya olup da yaşamayan kadınlar, "Eğer çocuğum olursa bunu Yahudilere vereceğim" diye adakta bulunurlardı. Bu şekilde Yahudi ailelerde yaşayan Ensar çocukları vardı. Yahudilerden Nadiroğulları anlaşmaya sadık kalmayıp Hayber'e sürülmeye karar verildiğinde, bazı Ensar kadınları Hz. Peygamber (s.a.)'e gidip "çocuklarımızın durumu ne olacak? Biz çocuklarımızı Yahudileştirirken o dinin bizimkinden üstün olduğu inancındaydık. Şimdi ise hak din İslam geldi, çocuklarımızı onlardan alıp zorla Müslümanlaştıralım" diye sormaları üzerine bu ayet indi. Bu ayetin inişiyle din seçiminin kişinin kendisine bırakıldığı anlaşılmış oldu (Ebu Davud, Cihad 116: Klasik müfessirlerin bu ayeti anlama biçimleri ve çıkardıkları fıkhi hükümler için bkz. Kur'an Yolu, I, 404).

"**İkrah**" zorlamak, tiksinti uyandırmak anlamında negatif bir kelimedir. Geldiği kalıpta "Dinde zorlama olmayacağından (la ikrahe fi'd-Din)" söz edildiğini göz önüne alacak olursak, buradaki ikrahın, dinde zorlama, baskı ve tiksinti uyandırmaya sebebiyet verecek her şey anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, insanda ikrah uyandıracak her şeyin dinden uzak tutulması lazım. Sosyal hayatta ve insanın çeşitli tutum ve davranışlarda ikrah sayılan sayısız tutum ve davranış vardır, ama bunun dinde olmaması gerekir. Bu, hem din seçiminde, hem dini hayatın yaşanmasında böyle olması gerekir. Nihayetin de ayetin kapsamının din seçimiyle mi, yoksa seçilmiş dinin vecibelerine zorlanıp zorlanmayacağı meselesiyle ilgili olduğu konusu üzerinde durulmuştur.

İnsan, doğru veya yanlışı, hak veya batılı, güzel veya çirkini, dolayısıyla şu veya bu dini seçmekte özgürdür, hiç kimseye baskı yoluyla İslâmiyet benimsetilemez. Çünkü doğru yol (rüşt) ile sapkın yol (gayy) birbirinden ayrılmıştır. "Rüşt" apaçık doğruluktur. Çıplak gözle sabah vaktinin seçilip görülmesi gibi. "Gayy", doğru ve mutluluk verici hedefe götürmeyen yola girildiğinde kullanılır. Doğrunun yanlıştan ayrılması, doğrunun ihtiva ettiği güçlü, geri çevrilemez kanıtların orta yere çıkmasıyla olmuştur. Kanıtlar akıl ve nakil sağlanır. Aklını kullanmayan veya vahyin referans çerçevesine başvurmayan için doğru ve yanlış birbiri içine girmiş bulunmaktadır. Tabiatta ve insan hayatında öylesine çok ayet (işaret, simge, belge, gösterge) var ki akıl sahibi bir insan bunlar üzerinde layıkıyla tefekkür ettiği zaman doğruyu bulmaması çok güçtür. Aklı doğruyu bulmaktan alıkoyan şey, nefsin onu etkisi altına alması ve elbette yanıldığı zaman kendini kritik edebileceği bir üst çerçevenin bulunmamasıdır. Vahiy bu üst çerçevedir. İşte insan aklını kullanıp vahiyi de temel aldığında doğruyu bulur, yanlışın da kesin farkına varır.

Her şey apaçık orta yere konduğuna göre "Artık dileyen inanır, dileyen inkâr eder" (18/ Kehf, 29). Bu esasında insanların inisiyatifine, hoşgörüsü veya anlayışlarının genişliğine bırakılmış değildir. Bu Allah'ın insan-doğruluk ve sorumluluk ilişkisini bu çerçevede vaz'etmesi dolayısıyla böyledir. Eğer Allah dileseydi, yeryüzünde bütün insanlar inanırdı, onları inanmaya mecbur ederdi, O öyle dilemedi. Dolayısıyla peygamber dâhil hiç kimse bir başkasını inanmaya zorlayamaz (Bkz. 10/Yunus, 99 ve 26/Şuara, 3-4).

Bunun anlamı şudur: İnsan, sahip olduğu akıl ve muhakeme gücü, temyiz ve seçme iradesi sayesinde doğruyu yanlıştan ayırabilir. Şu var ki, bunun bir seçim olduğunu, başka bir ifadeyle "verilmiş bir özgürlüğün kullanımı" olduğunu unutmamak lazım. Daha açık bir ifadeyle, yanlış yolu seçmek, bir özgürlüğün kullanımı olup bir hak değildir. Bütün seçimlerin bireysel özgürlüklere indirgendiği felsefelerde, kişi hangi seçimi yapmış olursa olsun, kendince "doğru" bir seçimde bulunmuştur, bu "onun doğrusu"dur, başkaları bu doğruyu sorgulayamaz veya ister dünyevi ister uhrevi bir yaptırımdan söz edemez. Allah, insana kendi varlığını reddetme/inkâr etme özgürlüğünü vermiştir; insan Allah'ın verdiği bir özgürlüğü kullanmak sûretiyle inkâr edebilmektedir. Ancak Allah'ın varlığını, birliğini veya buyruklarını inkâr etmek hak değildir. Eğer Allah bu özgürlüğü vermeseydi O'nu reddedip inkâr etmek kimsenin gücü dâhilinde olamazdı. O, bu özgürlüğü verdiğine göre, kişilerin seçimi üzerinde baskı (ikrah) kurmanın anlaşılır bir gerekçesi olmaması lazım gelir.

İslam bakış açısından, Doğru yani Hak ve Hakikat kişilerden bağımsızdır,

bizim üstümüzdedir, bizden önce vardı, bizden sonra da var olmaya devam edecektir. Hak ve Hakikat'e dayalı olmayan seçim "yanlış ve hatalı" bir seçimdir. Yanlışı seçen Allah'ın doğru olarak gösterdiği yola (Sırat-ı müstakim) girmeyi reddetmiştir ama sonuçta yanlış yapmıştır. Allah, insana akıl ve muhakeme gücü verecek, peygamberler gönderecek, kitaplar indirip doğru yolu gösterecek, buna rağmen insan nefsinin istek ve tutkularının derin etkisinde kalıp yanlış yolu seçecek. Bu hak değildir. İnsanın Allah'a rağmen bir şeyi seçme özgürlüğü vardır, ama hakkı yoktur. Yanlış ve hatalı bir seçim, özgürlüğün yanlış ve hatalı kullanımı olduğundan hem dünyada hem ahirette bunun sonuçlarına katlanacaktır.

Elbette özgür seçim, o seçimi yapan insana seçimine göre yaşama imkânlarının sağlanmasını icap ettirir. İşte eğer bir "hak"tan söz etmek gerekirse, sapkın yolda yaşamak, Allah'ın muradına aykırı bir hayat tarzı sürmek, seçme özgürlüğünün kullanılması dolayısıyladır. Ancak insan hem yanlışı seçtiğinden, hem de hakkını kötü yolda kullandığından, bunun sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalacaktır. Bir kısmıyla dünyada ama büyük ve nihai bölümüyle ahirette. Din seçiminde baskı yoluna gidilmemesinin iki sebebinden biri, dünyanın bir sınav yeri olmasıdır. İnsan herhangi bir seçime zorlanacak olsa, mesela zorla Müslümanlığa dâhil edilecek olsa bu sınav hikmetine aykırı düşer; ikincisi seçimlerinin ve seçimleri doğrultusunda yapıp ettiklerinin (fiil ve amellerinin) sonucuyla karşılaşırken adaletsizliğe maruz kalmaması için.

Özgür iradesiyle İslâmiyeti din olarak seçen kimse, onun bütün yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır. Yükümlülüklerin bir kısmını kabul edip bir kısmını reddetmek veya hepsini kabul edip bir kısmını veya hiçbirini uygulamamak bu âyetin tanıdığı özgürlük alanına girmez. (Bkz. 33/Ahzab: 36) Ancak bazı hükümler ve vecibelerin yerine getirilmemesi bir suç ve günah olduğu halde bunlara Kur'an veya Sünnet'te dünyevi ve maddi ceza (müeyyide) öngörülmemiş, bunların cezası ahirete bırakılmıştır. Esbab-ı Nüzul'ün sahibi H. Tahsin Emiroğlu, bu meyanda "Binaenaleyh, zorla kabul ettirilen iman, iman olmadığı gibi, zorla kıldırılan namaz da namaz değildir. Zor kullanılarak tutturulan oruç da oruç değildir. Zor ve baskı (ikrah) ile yaptırılan bütün ibadetler böyledir. Çünkü bütün itikad ve ameller niyete mukarindir. Niyet ise kalp mahsulüdür. Kalp mahsulü ise kalbin arzu ve ihtiyarından doğar" (I, 259) demektedir.

Bu yaklaşım, ayetle ilgili ikinci mesele olan Müslüman'ın dinin bütün vecibelerini zorla yerine getirip getirmeyeceği konusuna açıklık getirmektedir. Günah teşkil eden fiillere -işlenmeleri halinde açık, somut ve ciddi anlamda kamu düzenini bozmadığı sürece- kamu otoritesi ceza tayin edemez. Bilinen

bir hakikattir ki, inandığı ve inancını ikrar ettiği halde bazı yükümlülükleri yerine getirmeyenler dinden çıkmaz, sadece "günahkâr" olarak tavsif edilirler. Şu halde kamunun güvenliğini, üçüncü şahısların hak ve hukukunu, can, mal ve ırz emniyetini ihlal eden fiillerin tamamı (cinayet, yaralama, hırsızlık, gasp, rüşvet-yolsuzluk, ihtikâr, tecavüz vs.) meşru kamu otoritesi tarafından cezalandırılır, bunlar da Kur'an ve Sünnet'te açıkça belirlenmişlerdir.

"İkrah"ın bir başka boyutu, dini ve dinin hakikatlerini, emir ve hükümlerini tebliğ ederken itici, tiksindirici bir üslup kullanılmaması; kolaylaştırıcı, sevdirici, müjdeleyici bir yol takip edilmesidir. Dil, üslup ve temsil dinin tebliğinde belirleyici rol oynar. Aşırı ısrar ve baskı, cezalandırıcı dışlama ikraha yol açar, bunun da zararı dine olur.

"Artık kim tağutu tanımayıp Allah'a inanırsa, o, sapasağlam bir kulpa yapışmıştır; bunun kopması yoktur." **"Tağut"** azan, ölçüyü taşıran, sınırları aşan, taşkınlık yapan, zor ve baskı yoluyla insanları kendine boyun eğdiren kimse; fikir, put, kült, ideoloji, doktrin, tüzel kişilik (devlet/siyasal rejim) veya hegemonik güçtür. Tağut'un iki özelliğinden biri Allah'a isyan edip koyduğu sınırları tanımaması, diğeri insanları kendi iradesine zor kullanarak boyun eğdirmesidir. Burada, bir sonraki ayette ve 4/Nisa, 60 ile 39/Zümer, 17. ayetteki kullanımı bu anlamlarla ilgilidir. Dilbilimciler ve bilginler dört anlam düzeyinin olduğunu söylemişlerdir: Şeytan, kâhin, sihirbaz/büyücü ve azıp haddi aşan her şey. Kuşkusuz dördüncü anlamı doğruya en yakın olanıdır. Çünkü Allah'ın çizdiği sınırlar dışına çıkıldığında kişi, azar, doğru yoldan, hak ve adaletten sapar, zulmeder, başkalarına haksızlık yapar. Şeytan, kâhin veya büyücünün yaptıkları bu kabilden işlerdir. Yani şeytan, kâhin ve büyücü tağutun birer türevi, tağutluk sayılan işlerin failleridir. Belki en kısa ifadesi tiran ve tiranlıktır.

Tarihte bu tanıma girmeye müsait çok sayıda devlet, lider/kült ve somut pratikler vardır. Bir dönemden sonra Roma, Mısır firavunları, Babil hükümdarları, mutlakiyetçi idareler, faşist ve komünist rejimler, tek parti dönemleri, insanların lidere doğrudan veya dolaylı yollarla itaate zorlanması bu türdendirler. Tağut, din ve vicdan özgürlüğünü tanımaz. Mesela Roma'da Hıristiyanlarla ihtilafın temelinde "İbadet ve itaat kime yapılacaktır?" sorusuna verilen cevaplardan kaynaklanıyordu. Hıristiyanlar "Tanrı'ya ibadet, Sezar'a itaat" diyorlardı, ama Roma onlardan "İbadet de itaat de Sezar'a olacak" talebinde bulunuyordu. Bu anlam çerçevesinde katı otoriter, ideoloji empoze eden ve totaliter her politik doktrin ve rejim tağut tanımına girmektedir. Tağuti bir rejim doğası gereği tirandır. Bunun sebebi iktidarı düzenleyecek değerler çerçevesini müteal bir kaynağa dayandırmayı reddetmesidir. (Bkz. 5/Maide, 60; 16/Nahl, 36.)

Tağutu reddedip Allah'a inanmak, O'nun hükümlerinden başka hükümleri tanımamak demektir. Öyle olmasaydı "sapasağlam kulpa yapışma"nın makul bir izahı olmazdı. Buradaki sağlam kulp, Allah'ın Kitabı Kur'an-ı Kerim ve ihtiva ettiği hükümlerdir. Bir dine veya o dinin kitabına tutunmak isteyen bir kimse hükümlerine, değer yargılarına, kanıtlarına tutunur. İslam'ın kanıtları o kadar güçlüdür ki, asla kopması olmayan bir kulp gibidirler. Bunlar yukarıda belirttiğimiz üzere hem akli hem naklidir. Selim akıl ile sahih nakil arasında çelişki olmaz. İslam bilginleri "İslam'da hulf olamayacağı"nı söylemişlerdir ki, bunun anlamı, doğru istikamette faaliyet gösterdiğinde yani selim olarak çalıştığında akıl sahih nakle aykırı olamaz. "İslam'a hulf arız olmaz", çünkü akıl bir göz gibi, vahiy bir ışık/nur gibidir. Doğru bilgi, kanaat ve fikrinin teşekkülü için vahiy nurunun aydınlattığı fiziki çevreyi, sağlıklı gözün görmesi lazım. "**Allah, işitendir, bilendir.**" Allah, kimin inanıp inanmadığını, kimin doğru ve yanlış yolu seçtiğini hakkıyla işitir ve bilir. Hiçbir şey O'nun ihatası dışında değildir.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257. Allah, imân edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır; inkâr edenlerin velileri ise tağuttur. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar, ateşin halkıdırlar, onda süresiz kalacaklardır.

Sözlükte "**veli**" bir şeyi uhdesine alan, yöneten, destekçi çıkıp yardım eden, sevip yakınlık duyan gibi anlamlara gelir. Kendi mülki sınırları içinde halkın işlerine baktığı, onları çeşitli yasalarla yönettiği için şehrin yöneticisine vali denir. Velayet, düşmanlığın zıttıdır. Adavet, bir şeyin sınırlarını aşmak demektir.

Hakikatte Allah, varlık âlemindeki her şeyin, bu arada inanmış olsun olmasın, bütün insanların da işlerini görmekte, ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Burada Allah'ın kendini "inananların velisi" olarak zikretmesinin birkaç anlamı vardır: Veli velayetini üstüne aldığı kimseye özel muamele yapar, ona destek verip korur, bir takım avantaj ve imtiyazlarla donatır. Allah insanlara, peygamberler göndermek, kitaplar indirmek sûretiyle yol gösterir; onları aydınlık yola, nura çıkartmayı diler. Bir kısmı bu isteğe olumlu cevap verince, hidayet bulmuş olurlar. Hidayet nimet ve nurdur. Allah bunun üzerine "Hidayetini arttırır" (47/Muhammed, 17). Hidayet üzere olan insanlar dünyada mutlu yaşar, ama asıl büyük ödül ve mutlu-

luk onlara ahirette verilir. Aslında Allah herkesin velisidir, ama insanların belki de çoğu Allah'ın velayetinden gerektiği gibi yararlanmıyorlar. Bu da onların hem Allah'ın sevgisinden, hem yardımından mahrum kalmasına sebep olmaktadır.

Allah'ın kendine veli saydığı kullarına verdiği en büyük nimet "**onları karanlıklardan nura çıkarması**"dır. Nur ve karanlık (zulümat), hakikatte iman ve küfürdür. Bunun epistemolojiden ahlaka, gündelik hayatın düzenlenmesinden uluslararası ilişkilere kadar yayılan anlam düzeyleri vardır. İnsan ışık sayesinde önünü görür, nesneleri seçer, bilgi ve kanaat/fikir sahibi olur. Akıl ve vahiy Allah'ın insana bahşettiği nurdur. İnsan bunlara tutunduğu zaman aydınlanır, uzağa düştüğü zaman karanlıklara saplanır. Bu gündüz ile gece arasındaki açık fark gibidir. Gündüzü ve geceyi yaratan Allah'tır (6/En'am, 1). Nerede gündüzün aydınlığında yol alıp ilerlemek, nerede gecenin karanlığında el yordamıyla yol bulmaya çalışmak. Hiçbir bilgi temeline dayalı olmaksızın insanları yoldan saptırıp azdıran, hak ve hukuk ihlaline sevk eden tağutlar ise yandaşlarına "karanlıklar"dan başka bir şey veremezler. Karanlık/zulümat, hem bilinç körlüğüdür hem de "olan" her şey yani tağutça düzende olup bitenler, "olması gerektiği" gibi olmadığından zulüm ve haksızlıktır. Şu halde bilgi ve ahlaki yüksek hayat gibi adalet de nurla, aydınlıkla ilişkilidir. Tağutça düzenlerde hakikat bilgisi, olgunlaştırıcı ahlak ve yeryüzündeki düzenin esası olan adaletin tesisi mümkün değildir. Bu da yukarıda geçtiği üzere küfrün tabiatında zulüm (karanlık ve haksızlık) olduğunu bir kere daha göstermektedir. (4/Nisa, 76.)

"**İşte onlar, ateşin halkıdırlar, onda süresiz kalacaklardır.**" Allah'ın aydınlık yolunu bırakıp tağutların karanlık yoluna girenler ateşin halkıdırlar. Orada süresiz olarak kalırlar, karanlıklar ve azap içinde bir kısır döngüye düşmüş vaziyette dönüp dolaşırlar. Bu azabın şiddetlisi ahirette tadılacaktır, bunda hiç kuşku yok. Ama dünyada da karanlıklar içinde olmaları hasebiyle bunu çeşitli şekillerde ve derecelerde tatmaktadırlar. Peygamberler neredeyse var güçlerini kullanarak insanları hem dünya hem ahiret azabından kurtarmak için uğraşırlar: "Çekirgeler gibi ateşe düşüyorsunuz. Ben de sizi ateşe düşmekten korumak için eteklerinizden tutup çekiyorum" (Buhari, Rikak, 26; Müslim, Fedail, 17-18).

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ ءَاتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِ وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِ وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرٰهِيمُ فَإِنَّ اللّٰهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

258. Allah, kendisine mülk verdi, diye Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya gireni (Nemrud'u) **görmedin mi? Hani İbrahim: "Benim Rabbim diriltir ve öldürür" demişti; o da: "Ben de öldürür ve diriltirim" demişti.** (O zaman) **İbrahim: "Şüphe yok, Allah güneşi doğudan getirir,** (hadi) **sen de onu batıdan getir" deyince, o inkârcı böylece afallayıp kalmıştı. Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.**

Tarihin tanık olduğu en büyük tiranlardan biri olan Nemrut'un Hz. İbrahim (a.s.) ile "Allah" konusunda tartışmaya girişmesi dikkat çekicidir. Yukarıda tiran olarak tanımladığımız tağuttan söz edilmişti. Burada somut tarihsel bir olay üzerinden konuya devam ediliyor. Her ne kadar özel bir isimden söz edilmiyorsa da, Talmut'ta verilen bilgiler ve şifahi gelenek, bunun Hz. İbrahim'in doğup büyüdüğü Irak'taki baskıcı kral Nemrut olduğu anlaşılıyor. Kur'an-ı Kerim'de çizilen kişilik profili anlatımlardaki Nemrut'a birebir uymaktadır. Hiç kuşkusuz tiranlık yapan tağutların en ünlüsü Nemrut'tur.

Nemrut bir şekilde güçlü bir devlete sahipti, oldukça geniş bir alana hükmediyordu. Fakat temel bir hakikati bilmiyordu ki, o da asıl mülkün sahibi Allah'tır. Mutlak iktidar, mutlak servet ve mutlak bilgi Allah'ındır. İnsanın iktidarı, serveti ve bilgisi izafidir, sınırlıdır ve sonludur. Allah "Kadir" olduğu için insan kudret ve iktidar sahibi olabilmektedir, o halde beşeri her iktidar izafi olmak durumundadır. Hangi büyük güce sahip olursa olsunlar, hükümdarlar, krallar, yöneticiler iktidarın gerçek sahibinin Allah olduğunu bilmelidirler. Bu temel bilgiyi bilmedikleri zaman, iktidar yozlaşır, halkın aleyhinde bir baskı ve zulüm aracı olarak kullanılmaya başlar. İktidar kışkırtıcı ve ayartıcıdır. Hakiki ve sahih manasıyla Allah'a refere edilmeyen iktidar kolayca sahibinde kibir ve gurura yol açar, tiranlığa dönüşür. Nemrut'un problemi buydu; hem iktidarın hakiki sahibini tanımazlıktan geliyordu hem de onu gerçekliğin dünyasından koparan ölçülerde kibir ve gurura kapılmıştı. Tiranlığı oranında paranoyası vardı.

Hz. İbrahim, halkın mesireye çıktığı bir günde tapınağa gidip küçük putları kırıp baltayı en büyüklerinin boynuna asmıştı. Şehre dönüşlerinde bu trajik manzarayla karşılaşan halk dehşete kapılmış ve bunu kim yapar diye araştırınca oklar Hz. İbrahim'i göstermişti. Bu ayette anlatılan olayın, put kırıcı İbrahim ile tiran Nemrut arasındaki tartışmadır. Konuyla ilgili Nemrut, Hz. İbrahim'in herkesi kendisine itaat etmeye davet ettiği Rabbi'nin "nasıl bir şey olduğu"nu, başka bir deyişle "isim ve sıfatlarının ne olduğu"nu sorar. "Hüccetleşme" kelimesinin seçiminden, Nemrut'un niyetinin öğrenmek, bilgi sahibi olmaktan çok tartışmak, çekişmek olduğunu anlıyoruz. Karşılıklı hüccetleşme En'am, 80'de bu anlamda kullanılmıştır.

Hz. İbrahim, varlığın esası olan "hayatı ve ölümü" öne çıkarır: "Benim Rabbim diriltir ve öldürür" der (40/Mü'min, 68). Nemrut, bunu kâmil bir Tanrı inancı için yeterli bulmaz. Çünkü zannınca kendisi de öldürür ve diriltir. İki kişiyi getirtir, birinin suçu yoktur, kafasını keser; diğeri idam mahkûmudur, affeder. Burada Nemrut ya sahiden kâmil Tanrı tasavvurundan yoksundur ya da ahmakça bir karşılık vermektedir. Zira getirdiği iki kişinin de dünyaya gelişini sağlayan âlemlerin yaratıcısı Allah'tır. Hay ve Kayyum sadece O'dur (2/255). Biri diğerini öldürdüğünde, Allah'ın verdiği canı haksız yere almış olmaktadır. İnsan öldürür, ama yaratamaz, öldürdüğü kimseyi diriltemez.

Diğer husus, hayat ve ölüm sadece insana ilişkin değildir. Bütün canlı varlığın hayatı ve ölümü Allah'ın kudret eli altındadır. Dahası kozmik düzen ve işleyen tabiat yasaları da böyledir. Hz. İbrahim, herhangi bir mugalataya sebebiyet vermemek için bir kanıt daha ortaya koyar: **"Şüphe yok, Allah güneşi doğudan getirir,** (hadi) **sen de onu batıdan getir" deyince, o inkârcı böylece afallayıp kalmıştı. Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."** Hz. İbrahim, bu meydan okuyuşla hem dünyevi hayatın kozmosla ilişkisine göndermelerde bulunur hem de Rab olacak Varlık'ın hükümranlık ve kudretinin bütün kâinatı ihata etmesi gerektiği hakikatine vurgu yapar. Kralların, zorbaların hükmü bu dünyada, sınırlı alanlarda geçer, ama gökler ve yer onların değildir (26/Şuara, 24). Bunun karşısında tiranın söyleyebilecek bir şeyi kalmaz, belli ki kendisi de bu kapsamda ve derinlikte düşünmemiştir, o anda "afallayıp kalır."

Hz. İbrahim'in öne sürdüğü bu kanıt, aynı zamanda işleyen tabiat yasalarının mutlak olmadığına uzak mesafeden bir işarettir. Eşarilerin ve Meşşailerin tartışmalarında ele alınan bu konu, kâinatta yasaların dahi mutlak olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Evet, her gün alışık olduğumuz kurallar işlemektedir, Adetullah böyledir. Ama adet, Allah'tan koparılamadığı için Allah'ın iradesine bağlıdır. Yani Allah dilerse adet değişir, kural işlemez hale gelir. Ateş yakar. Normali budur ama Hz. İbrahim olayında görüleceği üzere Bazen yakmayabilir, su Hz. Musa ve kavmi Kızıldeniz'den geçerken yaşandığı üzere boğmayabilir. Hz. İbrahim, Nemrut'a demek istiyor ki, "Evet, güneş her gün doğudan doğar, batıda batar, bu Allah'ın âdetidir. Senin gücün yetiyorsa, tersini yap bakalım." Elbette buna Nemrut'un gücü yetmez. Ama aynı zamanda İbrahim aleyhisselam şunu da ima etmektedir: Allah dilerse tersini yapar, bir bakarsın güneş batıdan doğar, doğudan batar.

Tağutlar/tiranların belirgin özellikleri baskıcı ve zalim olmaları; kitleleri kendi iradelerine, ideolojilerine zor kullanarak itaat etmeye mecbur etmeleridir. Baskıyla ayakta tutmaya çalıştıkları rejimlerde hem kendilerini hem

başkalarını karanlıklara mahkûm ederler. Nemrut da böyle biriydi. Dolayısıyla Allah'ın hidayetine, aydınlık yoluna çıkmaktan yoksundu.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

259. Ya da altı üstüne gelmiş, ıssız duran bir şehre uğrayan gibisini (görmedin mi?) **Demişti ki: "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?" Bunun üzerine Allah, onu yüzyıl ölü bıraktı, sonra onu diriltti.** (Ve ona) **Dedi ki: "Ne kadar kaldın?" O: "Bir gün veya bir günden az kaldım" dedi.** (Allah ona:) **"Hayır, yüzyıl kaldın, böyleyken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış; eşeğine de bir bak;** (bunu yapmamız) **seni insanlara ibret-belgesi kılmamız içindir. Kemiklere de bir bak nasıl bir araya getiriyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz?" dedi. O, kendisine** (bunlar) **apaçık belli olduktan sonra dedi ki: "**(Artık şimdi) **Biliyorum ki gerçekten Allah, her şeye güç yetirendir.**

Burada sahiden tarihte vuku bulmuş bir olaydan mı söz ediliyor? Yoksa temsili bir olaydan mı veya İsrailoğullarının acılı tarihiyle ilgili bir olayın anlatımında kullanılan sembolizm mi söz konusu? Bu konuda açık ve kesin bilgilere sahip değiliz.

Belirtmek gerekir ki, tarihte ayette anlatıldığı şekliyle bu türden bir olayın cereyan etmiş olması elbette mümkündür. Varlığı ve insanı yoktan var eden Allah, hiç şüphesiz böyle bir mucizeyi göstermeye muktedirdir: "Ey insanlar, sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve diriltilmesi gibidir" (31/Lokman, 28). Kaynaklar buna benzer bir olayın İsrailoğulları arasında anlatıldığını naklediyor. Buradaki zatın da Üzeyir, Ermiya veya Ezekiel olduğunu söyleyenler var; hatırlanacağı üzere yukarıda 243. ayette benzer bir olayın Hezekiel'le ilgili düşünüldüğünü söylemiştik.

Ancak aklen, bunun temsili bir olay olması daha kuvvetli bir ihtimal gibi

görünmektedir. Gündelik konuşmalarımızda, bizler de benzer temsillerde bulunuruz. Mesela birisine belli bir durumda ne yapması gerektiğini öğretmeye çalışırken, sanki vuku bulmuş bir olayı anlatırız. "Farzet ki İstanbul'a gittin. Asya'dan Avrupa'ya arabanla geçmek istiyorsun, bir de baktın ki iki kıtayı birbirine bağlayan Boğaz köprülerinde bakım yapılıyor. Ne yapacaksın? Harem-Sirkeci güzergâhını kullan."

Ayette bizim şehir olarak çevirdiğimiz karye, nekre (belirsiz) gelmiştir. Bu belirli, bilinen bir şehri değil, herhangi bir yerleşim birimini ifade eder. Bu durumda olayın nerede, ne zaman ve kimlerin başından geçtiği gibi somut tarihi bilgilerle ilgili spekülasyonları, kurgusal anlatımları bir kenara bırakıp olay üzerinden bize ne anlatılmak istendiği konusuna bakmak lazım.

Bu temsilin Hz. İbrahim ile Nemrut arasında cereyan etmesi Allah, hayat ve ölümle ilgili tartışmadan sonra zikredilmiş olması önemlidir. Sonraki ayet (260) de Hz. İbrahim'in ölülerin diriltilmesiyle ilgili sorusunu ele alacaktır. Nemrut, hayatın ve ölümün Allah'ın elinde olduğuna ilişkin tereddütler öne sürmüştü. Buna mukabil Hz. İbrahim daha üst formdaki bir kanıtla bunun temelsiz olduğunu ortaya koymuştu. Nemrut bir kişilik profili, bir düşünme ve inanma tarzının timsalidir. Fakat başka bir kişilik profili de var. Bu da işte 259. ayette anlatılan profildir. Bu, inanan, ama bilmek isteyen bir kişilik profilidir. Şu halde bu ayet, belli bir kişiden çok, belli bir kişilik profilini anlatmaktadır.

Söz konusu kişinin inançlı olduğu açıktır. Temsilde anlatılan zat, ıssız, harabe, enkaza dönmüş bir yerleşim biriminden geçmektedir. Kasabayı bir insana veya bir bitkiye benzeterek, "-Acaba Allah dilese bunu nasıl eskisi gibi mamur hale getirebilir?" diye içinden geçirmektedir. Belli ki bu inanmış zatın Allah'ın kudreti konusunda herhangi bir kuşkusu yok. Bundan sonraki ayet bu fikri kuvvetlendirmektedir, çünkü Hz. İbrahim de kesin olarak ölümden sonraya inandığı halde "nasıl"lığını merak etmektedir. Bu zat da kalbinin mutmain olmasını istemekte veya dirilişin, yeniden oluşun "nasıl"lığını merak etmektedir. Yüce Allah, bu zat uykuda iken ruhunu kabzeder, yüz sene ölü vaziyette bırakır, tıpkı altı üstüne gelmiş, viraneye dönmüş kasaba gibi. Sonra diriltip ona: "Kaç sene kaldın?" diye sorar, o da kendi algısınca "Bir gün veya daha az bir süre" cevabını verir. Oysa yüz sene uykuya yatırılmıştır, fakat yiyecekleri-içecekleri oldukları gibi duruyor, bozulmamıştır. Her şey yerli yerinde, merkebinin kemikleri etrafa dağılmıştır. Bütün bu olağanüstü olaydan kasıt, o zatın bizzat kendisinin merak ettiği kanıtın kendisinin tecrübi iştirakiyle ortaya çıkmış olmasıdır. Nasıl etrafa dağılmış merkebin kemiklerine et giydirilip onun diriltilmesi gerçekleşiyorsa, bunun gibi ölümden sonra diriliş veya bu yerin

tabiatta var olan envai türlü zenginliklerle donatılması Allah katında o kadar kolaydır. Durum apaçık ortaya çıkınca, daha doğrusu söz konusu zat kendisinin de içinde yer aldığı diriliş olayını yaşamış, böylece Allah'ın hiç şüphesiz her şeye gücünün yettiğini bir kere daha öğrenmiş olmaktadır.

Buradaki bilginin ilme'l yakinden, ayne'l-yakin ve hakka'l-yakine doğru bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. Bu zat, Nemrut gibi yaratılıştan, Allah'ın hayat vermesinden ve ölümden sonra dirilişten şüphe etmiyor, sadece fiilen nasıl olduğunu merak ediyor. İnanmak bir ölçüde bilmekten farklıdır. Bizzat bu olağanüstü olayda yer aldı, ruhen iştirak edip tecrübe etti. Böylelikle teorik bilgisi, kendisinin de içinde yer aldığı gözlem ve deneysel bilgiyle sürdü, arkasından kesin hakikat olarak karşısına çıktı. Uçağın havalanıp bizi kısa zamanda bir yerden alıp başka bir yere götürdüğüne inanıyoruz, ama nasıl çalıştığını bilmiyoruz.

Ana tema, ölümden sonra dirilişin hakikatinin anlatımıdır. Ancak daha alt düzeyde iki tema daha var: İlki, yüz sene uykuda yatırılan -gerçekte her uyku bir tür ölümdür- bu zatın yüz seneyi bir gün veya daha az bir süre olarak algılamasıdır. Bu insan algısı açısından zamanın izafi olduğunu gösterir. Belki de ahiretteki cennet ve cehennem hayatıyla ilgili kullanılan "huld ve ebedilik"i de bu şekilde yani fiziki evrenin hareketlerine göre hesap edilen dünyevi zamanın dışında başka bir "hayat" olarak anlamak lazım.

İkincisi, yüz senelik süre içinde yiyecekler ve içecekler bozulmamıştır. Anlamı, başka bir varlık mertebesinin yasaları bizim içinde yaşadığımız varlık mertebesi yani yeryüzü gezegeni için geçerli olacak olsa, eşya dünyası ve objeler için yasalar geçerliliğini kaybedecektir. Örneğin hava ile temas halinde olan bir ceset çürür, ama bazı şehitlerin cesedine bu yasa işlemeyebilir. Ben Elazığ Harput Kalesinde hava ile temas halinde olduğu halde 700 küsur yıllık Arap Baba ismi verilen bir zatın cesedinin çürümeyip olduğu gibi kaldığını gördüm. Harput'u fethetmek üzere Anadolu'ya gelip şehit düşen bu zat Selçuklu komutanlarındandır. Asıl isim Arapşah oğlu Yusuf olan Arap Baba'nın mezarının 1276 yılında yapıldığı öne sürülmektedir. Halen ceset bir deri bir kemik vaziyette bir cam mahfaza içinde ziyarete açık tutulmaktadır.

Ayette anlatılan zat yüz sene ölü halde kaldıktan sonra diriltilmiş, hayata dönmüş, yiyecek ve içecekleri hariç fiziki-sosyal çevresinin değiştiğini hayretler içinde kalarak müşahede etmiştir. Bu zamanımızda da farklı versiyonu da örneği yaşanmış bir olaydır. 1988 yılında Polonya'da yüzüne vagon çarpan Jan Grzebski adlı bir işçi beyninde tümör oluşunca komaya girmişti. Doktorların umut kestiği talihsiz işçi tam 19 yıl sonra komadan çıktı. Kaza olduğu sırada

4 çocuğu bulunan Grzebski, uyandığında 11 torunu vardı. Hayata döndükten sonra Grzebski'yi en çok şaşırtan şey, herkesin hiç bilmediği cep telefonuyla dolaşmasıydı (Yeni Şafak, 3 Haziran 2007.)

Olayı sembolizm çerçevesinde ele alanlar, bunun Babil sürgünü (M.Ö. 586) sırasında İsrailoğullarının başına gelen büyük musibet ve yaklaşık yüz yıl sonra toparlanmalarına atıf olduğunu iddia etmektedirler. Olayın tasviri Ezekiel peygamberin şehadetine dayanmaktadır. Ahd-i Atik'in Ezekiel bölümünde (37: 1-14) anlatımı şöyle:

"[1]RAB'bin eli üzerimdeydi, Ruhu'yla beni dışarı çıkardı, kemiklerle dolu bir ovanın ortasına koydu. [2]Beni onların arasında her yöne dolaştırdı. Ovada her yere yayılmış, tamamen kurumuş pek çok kemik vardı. [3]RAB, "İnsanoğlu, bu kemikler canlanabilir mi?" diye sordu. Ben, "Sen bilirsin, ey Egemen RAB" diye cevapladım.

[4]Bunun üzerine, "Bu kemikler üzerine peygamberlik et" dedi, "Onlara de ki, 'Kuru kemikler, RABB'in sözünü dinleyin! [5]Egemen RAB bu kemiklere şöyle diyor: İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. [6]Size kaslar verecek, üzerinizde et oluşturacağım, sizi deriyle kaplayacağım. İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. O zaman benim RAB olduğumu anlayacaksınız.' "

[7]Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Ben peygamberlik ederken bir gürültü oldu, bir takırtı duyuldu. Kemikler birbirleriyle birleşiyordu. [8]Baktım, işte üzerlerinde kaslar, etler oluşuyor, üstlerini deri kaplıyordu. Ama onlarda ruh yoktu.

[9]Sonra bana şöyle dedi: "Rüzgâra peygamberlik et, insanoğlu, peygamberlik et ve de ki, 'Egemen RAB şöyle diyor: Ey rüzgâr, gel dört yandan es. Bu öldürülmüşlerin üzerine üfle ki canlansınlar!' [10]Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Onların içine soluk girince canlanıp ayağa kalktılar. Çok, çok büyük bir kalabalık oluşturuyorlardı.

[11]Sonra bana, "İnsanoğlu, bu kemikler bütün İsrail halkını simgeliyor" dedi, "Onlar, 'Kemiklerimiz kurudu, umudumuz yok oldu, bittik' diyorlar. [12]Bu yüzden peygamberlik et ve onlara de ki, 'Egemen RAB şöyle diyor: Ey halkım, mezarlarınızı açıp sizi oradan çıkaracak, İsrail ülkesine geri getireceğim. [13]Mezarlarınızı açıp sizi çıkardığım zaman benim RAB olduğumu anlayacaksınız, ey halkım. [14]Ruhumu içinize koyacağım, canlanacaksınız. Sizi kendi ülkenize yerleştireceğim. O zaman, bunu söyleyenin ve yapanın ben RAB olduğumu anlayacaksınız.' "Böyle diyor RAB."

Bazı klasik (**Taberî**) ve çağdaş (**İbn-i Aşur**) tefsircilere göre, burada sözü geçen kent (karye) Beytü'l Makdis'in yer aldığı Kudüs'tür. Bilindiği üzere M.Ö.

586'da Kudüs şehri ve Süleyman Mabedi, Babil/Keldani kralı Buhtunnasar (Nebukadnezar) tarafından yerle bir edildi, on binlerce Yahudi de başkent Babil'e sürgün edildi. Ezekiel peygamber de sürgün edilenler arasında idi. Yaşanan trajediyi gözleriyle müşahede etmiş Ezekiel'in umutsuzluğu, karamsarlığı yukarıda aktardığımız müşahededede dile getirilmektedir.

Babil sürgününün 25. yılından itibaren Ezekiel peygamberden haber alınmamaktadır. O tarihte (takriben M.Ö. 560) vefat ettiği tahmin ediliyor. Ezra döneminde Mabed'in ve Kudüs şehrinin yeniden inşası M.Ö. 458'de tamamlanır. İki tarih arasında yaklaşık yüz sene vardır; -aslında ara tamı tamına 128 yıldır-. İsrailoğulları Mabed'in ve Kudüs'ün yeniden inşası ile tekrar dirilmiş, hayata dönmüşlerdir. **Hikmet Zeyveli**'ye göre, ayetin indiği tarihsel ve toplumsal ortamı göz önüne alırsak Kur'an'ın Medineli Yahudilere şu mesajı verdiğini düşünmek mümkün. "Geçmişte, Babil esareti gibi manevi bir ölümden Allah sizi nasıl kurtarıp eski gücünüze kavuşturduysa, karşınıza yeni bir fırsat olarak çıkmış bulunan Hz. Muhammed'e tabi olarak bugünkü manevi ölümünüzden kurtulabilir, yeniden güç ve kuvvet kazanıp seçkin bir ümmet olabilirsiniz."

Bu açıklama Babil sürgünüyle ilişkilendirildiğinde hayli makul görünmektedir. 259. ayetin içinde yer aldığı bağlam (siyak ve sibak) yani ortasında yer aldığı 258 ve 260. ayetler İsrailoğullarının tarihiyle ilgili herhangi bir imada bulunmuyor, tamamen Hz. İbrahim'le tartışmaya girişen Nemrud'un Allah'ın ölüleri diriltmesine karşı itiraz ve inkârını (2/258) ve kendisinin yüce Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğine ilişkin merakını (2/260) ele alıyor. Şu var ki, yoldan geçen birinin viraneye dönmüş bir yerleşim birimine bakıp da "Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?" diye sorduğu da doğru. Harabeye dönmüş yerleşim birimini belirsiz düşünürsek, ayet ya ismi verilmeyen bir yerdeki mucizevi bir olayı anlatmakta veya temsili örnek vermektedir. Söz konusu şehrin Kudüs olduğunu düşünürsek o zaman olayın Ezekiel peygamberin şehadetiyle örtüştüğünü düşünmek mümkün. En doğrusunu Allah bilir! (Benzer bir olay için bkz. 18/Kehf, 9-22.)

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى
وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ
عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260. Hani İbrahim: "Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona:) **"İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır** (inandım), **ancak kalbimin tatmin olması için" dedi. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır, sonra onları** (dağıtıp) **her bir parçasını bir dağın üzerine bırak, sonra da onları çağır. Sana koşarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.**

Nemrut'un sorusuyla başlayan "hayat, ölüm ve diriliş"le ilgili konu burada son bulmaktadır. Bu sefer konuyu gündeme getiren Ululu'l-azm peygamberlerden İbrahim aleyhisselamdır. Muhtemelen burada anlatılan olay, Hz. İbrahim'in Nemrut'la karşılaşmasından önce vuku bulmuştur. Çünkü bu olay bize Hz. İbrahim'in diriliş konusunda kesin bir kanaate (yakin) sahip olduğunu ilham etmektedir.

Taberi'nin anlatımına bakılırsa, bir gün yoldan geçerken Hz. İbrahim yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıp ortalığa bırakılmış bir kuş görür. Kuş ona ölümü, dirilmeyi ve binnetice Allah'ın kudretini hatırlatır. Fakat zihnini meşgul eden istifham dirilişin "nasıl"lığıdır? İçinden şunu sorar: "Rabbim, Sen her şeye kadirsin, elbette ölüleri diriltirsin, ama bunu nasıl yaparsın, bana göster". Allah, ona "İnanmıyor musun?" diye sorunca, "İnanıyorum, ama kalbimin mutmain olmasını istiyorum" der. Bunun üzerine Yüce Allah ona dört kuş bulup kendine alıştırmasını, sonra her birini bir dağın üzerine bırakıp çağırmasını emreder. Çağırınca kuşlar hemen kendisine gelecektir.

Kur'an-ı Kerim, tabiattaki olayların hikmet ve sebeplerine atıfta bulunur. Fakat olayların bir cereyan tarzı vardır. Hikmetsiz ve sebepsiz olay yoktur. Sebepler yardımcı faktörlerdir. Sebepler bir araya geldiği için olay vuku bulmaz, olayların vuku bulmasına sağlayan sebeplerin belli bir tarzda ve çerçevede Allah tarafından bir araya getirilmesidir. Yani sebeplerin kendi başına bir değeri yoktur, dolayısıyla belirleyicilikleri onları Allah'ın onlara atfettikleri takdir oranındadır. Sebepleri yaratan, takdiri yapan ve belli şartlarda sebeplerin bir araya gelmesiyle olayların vukuunu sağlayan Allah'tır.

Hz. İbrahim, bunları bilir. Merak ettiği şey sebepler nasıl bir araya gelir, sebepler dairesinde olaylar nasıl vuku bulur? "**Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster**!" derken, Allah'ı Rabb kabul ettiğini özellikle belirtmektedir. İbrahim'in gerekçesi "**kalbin mutmain olması**"dır. Kalb imanın yatağıdır, akıl onun nurudur. O halde kalp ile akıl arasındaki bu yakın ilişki, olayların sebep ve hikmeti gibi nasıllığını da merak konusu haline getirmektedir. Tamamen akli boyuttan tecrit edilmiş bir iman eksik olduğu gibi, tamamıyla akli bir bilgi de eksiktir. Yağmuru yağdıran Allah'tır, bu bir iman konusudur, ama nasıl yağdığı bir bilgi konusudur. Allah dilemedikçe deprem olmaz, depremin nasıl

olduğu yer bilimlerinin konusudur. Depremlerin oluşmasında bir hikmet ve sebep vardır, bilim bunları değil, nasıl vuku bulduklarını araştırır. Allah ölümünden sonra yeryüzünü diriltir, nasıl dirilttiği çeşitli bilimlerin konusudur. İnsan bilmek ister, çünkü hayret eder, merak eder, hayranlık duyar. En yüksek bilgi Allah'ı bilmektir (marifetullah), varlık âlemi ve tabiata ilişkin bilgiler (marifetulhalk) bu yüksek bilgiyi takviye ve tahkim eder. Bu da bize gösteriyor ki, İslam bakış açısından iman ile akıl, din ile bilim arasında zorunlu bir çatışma yoktur. Hz. Ali, "Gayb perdesi kalkacak olsa da, yakinimde artış olmaz" demiştir. Kuşkusuz bu Hz. İbrahim için de geçerlidir. Hatta Buhari'de yer alan bir hadise göre Allah'ın Resulü (s.a.) "Biz şüpheye İbrahim'den daha yakınız" buyurmak sûretiyle Hz. İbrahim'in ölülerin dirilişini görme isteğinin bir şüpheden kaynaklanmadığını" belirtmiştir. (Buhari, Enbiya, 11; Müslim, İman, 238.) **Sabuni**, bunun anlamının, "Biz şüphe etmiyorsak, İbrahim hiç şüphe etmez" demek anlamına geldiğini söyler. Belki Hz. İbrahim'in başından geçen bu olayın zikredilmesinin hikmetlerinden biri, Kur'an'ın bizi maddi tabiat ve evrenle ilgili araştırmalar yapmaya, imanı deneysel bilgilerle takviye etmeye yönlendirmesidir. Buna ilme'l yakin'in ayne'l yakinle teyit i ve tasdiki diyebiliriz.

"Furkan Tefsiri"nin sahibi Muhammed Hicazi'nin dediği gibi, ölümden sonra dirilmeyi inkar edenlerin sayısı, Allah'ın varlığını inkar edenlerin sayısından fazladır. Bu yüzden diriliş konusu üzerinde özel olarak durulmuştur. Hz. İbrahim'in deneysel olarak öğrenip yakin bilgiye ulaştığı konu budur.

Geleneksel müfessirlerin büyük bölümü, Hz. İbrahim'in dört kuşu (güvercin, tavus, karga, horoz) kesip parçaladığını, parçaları birbirinin içine katıp sonra dört bölüme ayırıp dağlara koyduğunu söylemektedirler. Hz. İbrahim, kesip parçalanmış kuşlara seslenir, onlar da hemencecik dirilip ona koşarlar. Bunun böyle vuku bulmuş olması elbette mümkündür.

Ebu Müslim ise farklı düşünmektedir. Ona göre "fesurhunna" kelimesi kendine alıştırmak, meylettirmek anlamına gelir. Her ne kadar Nabatça veya Süryanicede "kesmek, dağıtmak, doğramak" anlamına geliyorsa da, Arapçadaki kullanımı alıştırmak, meylettirmektir. Dil bilgisi açısından da fiil "ila" ile bir araya geldiğinde geçişli olur, dolayısıyla "ila" "kesmek"le bir arada olmaz. "Kendine kes, parçala"dan çok "kendine meylettir, alıştır" demek daha anlamlıdır.

Bu durumda Hz. İbrahim'den istenen şey, dört kuşu bulup kendine alıştırması, onlara ünsiyet kazandırması, sözünü dinler hale getirinceye kadar eğitmesidir. Kuşlar Hz. İbrahim'e iyice alışınca uzağa düşseler de, yanına geri döner. Kuşların insanlar tarafından eğitildiğini, haberleşmede kullanıldıklarını biliyoruz. Kuşlarıyla meşhur Mardin'de öyle kuşçular tanıdım ki, uzak me-

safelere uçan kuşlarla bir tür telepati yoluyla ilişki kurabiliyorlardı. Onları bir yere gönderir, istedikleri zaman da geri getirtebiliyorlar.

Ruh ile kuş (tayr) arasında uzak mesafeden bir ilişki var. Kuşlar uçar, ruhlar da bedenlerden çıkıp öbür âleme gider. Ruhlar kuşlar gibidir. Hem onları bir emr-i ilahi olarak bedenlere üfleyen Allah'a, hem dünya hayatında içinde yaşadıkları bedenlere alışırlar. Ölümden, bedenin toprağa dağılmasından sonra yine bir emr-i ilahiyle bulundukları yerden kalkarlar; hem Allah'ın emrine icabet ederler, hem bedenlerine geri dönerler. Evcilleştirilmiş kuşların sahipleri tarafından kafeslerde yaşatıldığı gibi, dünya hayatında bedenler de ruhların kafesiydi. Kuşlar sahipleriyle mutludurlar, onunla şenlenirler, kafeslerine girişleri, çıkışları ve tekrar onlara dönüşleri sahiplerinin isteği ve arzusuyla olmaktadır.

Ebu Müslim'in yorumundan hareket edersek şöyle düşünebiliriz. Kuşlar, kendisine alıştıkları İbrahim aleyhisselamdan uzakta oldukları durumda "ölü" idiler, onları çağırınca, ona uçup geldiler ve "dirildiler!" Onu duyan, gelen davetine icabet eden kuşların "canları"ydı, can bir emirle harekete geçince bedenine bürünür, ayağa kalkar. Ahirette de öyle olacaktır. Bu da bizi dirilişin, ilahi emirlere ve onları tebliğ eden Hz. İbrahim'in milletine ve onu tekrar eden elçilere tabi olunarak gerçekleştiğini, Hay olan yüce Allah'ın hayat verdiği fikrine götürür. Nihayet, "ölüleri nasıl diriltirsin" sorusundaki "diriliş" "tuhyi (hayat verirsin)" ile gelmiş, "ba's"la gelmemiştir. Bu da dikkat çekici bir inceliktir. Kuşlar, İbrahim aleyhisselamın çağrısına icabet ettiklerinden hem teker teker, hem toplu halde hayat bulmuşlardır. Demek ki kuşların bireysellikleri ölüm gibidir. İnsanlar da Allah'ın elçilerine icabet ettiklerinde ve "İbrahim milleti" üzere bir araya geldiklerinde hayat bulacaklardır ki, son vahiy olan Kur'an "hayata hayat veren" kitaptır.

Kuşeyri, ayette sözü edilen kuşların nefis ve nefsin türevleri olduğunu söyler. Mü'min insanların ruhları emre anında icabet eder. Çünkü onların Allah'a, hayatın ve kâinatın Yaratıcısı'na sonsuz sevgileri, iştiyakları vardır. Ancak bu, diğer ruhların ilahi emre icabet etmekten kaçınabilecekleri anlamına gelmez. İkinci defa Sur'a üfürüldükten sonra bütün ruhlar dirilecek ve dünyevi kafesleri olan bedenlerine bürüneceklerdir. "Sonra, duman halinde olan göğe yöneldi; böylece ona ve yere dedi ki: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi. İkisi de 'isteyerek (emre itaat ederek) geldik' dediler" (41/Fussilat, 11). Demek ki o emr-i ilahi tecelli ettiğinde ruhlar, kuşlar gibi koşarak Rablerine icabet edecekler. Böylece diriliş tahakkuk edecektir. Allah üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

261. Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği yedi başak bitiren, her bir başakta yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir. Allah, dilediğine kat kat arttırır. Allah (ihsanı) **bol olandır, bilendir.**

245 ve 254. ayetlerde Allah yolunda harcamaya (infak) dikkat çekilmişti. 261-274 arası ayetlerde daha ayrıntılı olarak bu konu ele alınmaktadır. İnfak uzun uzadıya ele alınmayı hak ediyor, çünkü esasında "İslam dini" dendiğinde ilk akla gelen özelliklerinin başında Allah yolunda harcama, başka bir ifadeyle infak, zekât ve tasadduktur. Diğer dini metinlerde Kur'an ve Sünnet'te olduğu kadar infakın vurgulandığına şahit olmuyoruz. Sanki İslam Tevhid, adaletin tesisi, Allah'ın hükümlerine teslimiyet, ahlaki hayatın erdemi ve infak esasları üzerinde kurulmuş dayanıklı bir bina gibidir. Bunlardan biri eksik olduğunda İslam ne bireyin ne toplumun hayatında tahakkuk etmez.

Burada dikkat çekici nokta, infak edilen malın "**habbe**"ye benzetilmesidir. Habbe, çift anlamlı kelimelerden olup hem tohum hem ürün anlamlarında kullanılır. Bu benzetme ile infak edilen malın harcaması yeniden üretimine, kazanılmasına sebep olduğu anlatılmaktadır. İlk bakışta paradoks gibi görünse de hakikatte durum budur. İnfak, manevi artışa ve bereketin mala bir rahmet gibi karışmasına yol açtığı gibi, maddi olarak yani iktisadi açıdan da yeniden üretimine ve artışa sebep olmaktadır. Buna bir tür sosyo-manevi yatırım diyebiliriz. Yani siz gerçekte Allah emrettiği için yoksullara servetinizin bir bölümünü aktarırsınız, bu size manevi sevap ve ecir olarak döndüğü gibi iktisadi olarak da yeni taleplere yol açtığı için piyasayı hareketlendirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında "Allah yolunda harcamanın (infak)" 10 ayrı hikmeti ve tezahürü olduğunu söyleyebiliriz:

1) Her şeyden evvel infak, bir İlahi emirdir, bunu kayıtsız şartsız yerine getirmek gerekir. Kişi, kendisine gönülden bağlandığı ve taptığı Rabbi'nin emrini yerine getirdiği için mutlu olur. Her ilahi emri yerine getirmeye çalışmak kulluk görevidir;

2) İnfak bir toprak parçası üzerinde yaşayan Müslümanların hükümran, bağımsız ve özgür yaşamalarının teminatıdır. Çünkü Allah yolunda "önce malı", sonra canı ile etkin bir çaba içinde olan insanların olduğu ülke bağımsız ve özgürdür;

3) Kişi kendine, diğer insanlara, tabiata ve Allah'a karşı sorumludur. Servet en büyük sorumluluk sebebidir. Sınırsız sermaye biriktirmek kişiyi muhteris kılar, ruhen sakatlar. Servetten karşılık beklemeden vermek, ahlaki sorumluluğun yerine getirilmesini sağlar. Bizler helal/meşru yolları kullanmak sûretiyle istediğimiz kadar servet sahibi olabiliriz ama elde ettiğimiz serveti dilediğimiz gibi harcayamayız, servet üzerinden topluma ve diğer insanlara karşı sorumluluklarımız vardır. İnfak bu sorumluluğun yerine getirilmesidir;

4) Toplumsal iş bölümü içinde nasıl biz varoluşumuzu gerçekleştirmek, yaratılışımızın hikmet ve amacına uygun hareket etmek için başkalarının meslek ve hizmetlerinden yararlanıyorsak, bizden de başkalarının yararlanması lazımdır. İhtiyacını karşılayacak kadar maddi imkanlara sahip olamayanlar, kulluk görevlerini yerine getiremezler çünkü hayatlarını idame ettirme kaygısı ve çilesi onların zihin ve ruh dünyalarını altüst eder. İnfak, Allah'a kulluk yapmak isteyenlere maddi destek sağlama fiilidir;

5) İnfakta bulunduğumuz zaman, gerçekte iktisadi olarak servetimizin bir bölümünü muhtaç kesimlere transfer etmiş oluruz; bunun anlamı iktisadi olarak zayıflara satın alma gücü kazandırmaktır. Onlar infak eliyle sahip oldukları gücü kullanır, piyasada talep yaratırlar. Talebi karşılamak için arz gerekir, bu amaçla üretim yapılır. Bu da istihdamı arttırır, işsizliğe karşı bir tedbir olur;

6) İnfak yoluyla sosyal sınıflar ve katmanlar arasındaki uçurumların açılmasına engel olunur. Bir toplumda zengin ve yoksulların olması doğaldır; doğal olmayan sınıfların olması ve sınıflar arasındaki uçurumun derinleşmesidir. Bu, toplumsal çatışma ve kargaşalara yol açar. İnfak çatışmaları önlediği gibi, gruplar ve katmanlar arasında yakınlaşma, sevgi ve dayanışmayı arttırır, birlik ruhunu güçlendirir;

7) Usulüne uygun yapıldığı zaman -ki sonraki ayetlerde bunu göreceğiz- insanların birbirine karşı bağımsız, özgür ve onurlu yaşamasını sağlar. Çünkü yoksulluk, geçim sıkıntısı, işsizlik ve aşırı mahrumiyet insanların gururunu rencide eder; uygun olsun olmasın, kendilerine yakışsın yakışmasın neredeyse her iş ve teklifi kabul etmek zorunda kalırlar. "Yoksulluğun neredeyse küfür yazması" bu anlamdadır. Aşırı yoksulluk ve açlık tehlikesi karşısında kötü yollara düşen, namus ve onurunu feda etmek isteyenlerin sayısı az değildir;

8) Nefsin tutkuları çoğu zaman servette somutlaşır. Çünkü servete sahip olanlar, şöhrete, kontrolsüz güce ve gayrimeşru cinselliğe sahip olurlar. Bir ölçüde servetin her şeyi satın alabileceği düşünülür. Nefsi kontrol etmenin en iyi yolu, insanın fıtri olarak çok bağlandığı servetin bir bölümünü feda edebilme, karşılıksız olarak ihtiyaç sahiplerine bağışlama erdemini gösterebilmesidir. Bu, insanı özgürleştirir, mutlu eder;

9) Tezkiye edilmiş, arındırılmış servet manevi artış sağlar; başka bir ifadeyle saydığımız fonksiyonları sebebiyle infak, manevi artışın sebebidir. Manevi kat sayısındaki artış infakla gerçekleşir. İnfakı yapılmış servet, tezkiye edilmiş yani temizlenip arındırılmıştır. Bu, sanki her gün evinden dışarı çıkan bir insanın banyo yapması, tertemiz bir bedenle insanlar arasına karışması gibi huzur verici veya helal de olsa çok sevdiği bir meyveyi temiz su ile yıkayıp gönül huzuru ile yemesi gibidir;

10) Ve bütün bunların ışığında hakikatte Allah'a ait mülk üzerinde emanetçi olduğumuzu daha yakın ve somut olarak hissederiz. Mülkün bölüşümünde ve dağıtımında gözetilmesi gereken prensip adalettir. İnfak yapmak sûretiyle manevi destekli bir tür yeniden gelir bölüşümünü sağlamış oluruz.

Elbette bu anlatılanlar teorik mülahazalar veya güzel öğütlerden ibaret değildir. Ayetin indiği ortamda bunlar fiilen tahakkuk etmiştir. Zaten ayetin nüzul sebebi de budur. Vahidi'nin verdiği bilgilere göre, Tebük Seferi sırasında Abdurrahman bin Avf (r.a.), servetinin yarısı olan 4 bin dirhemi infak etmiş; Hz. Osman (r.a.), "Hazırlık yapamayacak durumda olanların masraflarını üstlenmiş"tir. İslam tarihinde de, mesela Ömer ibn-i Abdülaziz gibi seçkin halifelerin zamanında, insanların zekât verecek yoksul bulamadıkları için ta Afrika'ya kadar gittiklerini biliyoruz.

"**Tek bir habbe**"nin böylece anlamı açığa çıkınca, infakın hem harcama hem kazanç manasına geldiği hususu da ortaya çıkmış oluyor. Ayette "habbe (tane) ile sümbül" arasında kurulan ilişki çok ilginçtir. Habbe, hub'tan sevgiyle bağlantılı bir kelime iken, sümbül perdenin serbest bırakılıp sarkması ediminden türetilmiştir. Bir "tane/habbe" düşünün ki, onu infak ettiğinizde, size "yedi başak bitiren, her başakta yüz tane" yani 700 tane olarak dönmektedir. Bundan daha kazançlı alışveriş olamaz. Kesretten kinaye bu ifadeyi aynı bağlamda Efendimiz (s.a.) de kullanmıştır: "Bir kimse iyilik yapmak ister sonra da onu yaparsa, Yüce Allah o iyiliği on mislinden başlayıp yedi yüz misliyle, hatta kat kat fazlasıyla yazar." (Buhari, Rikak, 31; Müslim, İman, 207; İbn-i Mace, Cihad, 3.)

İnsan, mal onun canının yongası iken, infak edip bu cömertliği gösteriyorsa, elbette Allah çok daha cömerttir, ihsanı boldur; ayrıca kimin hangi niyetle harcama yaptığını çok iyi bilmektedir.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

262. Mallarını Allah yolunda infak edenler, sonra infak ettikleri şeyin peşinden başa kakmayan ve eziyet vermeyenlerin ecirleri Rableri katındadır, onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.

Hem vermek hem kazanmak olan infakın anlamını, manevi ve sosyal boyutlarını gördükten sonra, şimdi sıra nasıl yapılması gerektiği konusuna gelmiş bulunmaktadır. Bu ayet, tabir caizse infakın temeli ahlaki kriterler olan yöntemine (usul) dikkat çekmektedir.

Beşeriyetin örfünde yardım, süren bir kültürdür. İdeal yardım infak kavramının ihtiva ettiği anlam düzeylerinin tümüyle yapılanıdır. Kur'an-ı Kerim'in tarif edip çerçevesini çizdiği infakta sadece Allah'ın hoşnutluğu gözetilir. Kadim inanış ve kültürlerde tanrılar insanlara gazaplanır, onların gazaplarını yatıştırmak üzere insanlar takdimelerde bulunur, kurbanlar keserdi. İslam'da Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın yollarından biri infaktır ama elbette Allah'ın kurban olarak kesilen hayvanın etine ihtiyacı olmadığı gibi, insanın malına, mülküne de ihtiyacı yoktur. O ganidir, mülk sahibidir. Bu da bize gösteriyor ki, insan infakta bulunduğu zaman nasıl hoşnutluğunu kazanmak istediği Allah'a karşı minnet etmeyecekse, ihtiyaç sahiplerine karşı da minnet etmemelidir. Yardım ihtiyaç sahibi insana yapılır, ancak manevi hedef Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaktır. Yardım yaptığın kişiye eziyet verirsen, yardımını başa kakarsan yardım senin açından hedefine ulaşmış olmaz.

Burada gerek esas alınacak kriterler gerek izlenecek yol, peygamberlerin ahlakı olmalıdır. Peygamberler, bunca cefa ve eziyeti çeker, insanlara karşı görevlerini yerine getirmeye çalışırlar. Ama hepsinin söylediği şudur: "Sizlerden ne bir karşılık, ne teşekkür bekleriz" (76/İnsan, 9).

İnfakın karşılıksız ve sadece Allah rızası için yapılması gerekir. Çünkü ihtiyaç sahibinden teşekkür dahi beklenecek olsa, bu nefsin kabarmasına sebebiyet verebilir. Kaldı ki, mesele salt nefis boyutuyla sınırlı da kalmaz, arkasından belki bir tür fayda beklentisi belirir. Teşekkür, fayda ve hizmet beklentisi, infakın karşılıksız yapılmadığının belirtisi olur. Karşılığında fayda beklenen infak, hakikatte Allah yolunda harcamadan çok, bir tür alış-veriştir, piyasa işi bir işlemdir. Kimse zekâtını veya sadakasını verdiği bir insana "Bir ara gel de şu işimi gör" diyemez. Çünkü bir işin görülmesi bir hizmettir ve bunun karşılığına infak değil, "ücret" denir.

İnfak, haram yoldan kazanılmış, kirli, şaibeli bir servetin vicdanı rahatlatan aracı da olmamalıdır. Yardım alan kişi açısından servetin kaynağı, nasıl kazanıldığı önemli olmayabilir ama kirli yollardan kazanılmış bir servetten infak edilen miktar, onun temizlenmesinin garantisi olamaz. Bu yüzden usulsüzlük, yolsuzluk, rüşvet, nitelikli veya niteliksiz hırsızlık, gasp, zimmete para geçirme, kamu kaynaklarını yağmalama, haksız kazanç, piyango ve şans oyunları, kumar ve haram nesnelerin satışından (domuz eti, alkollü içki vs.), gayrimeşru ticaretten,

faiz, karaborsa, aldatma vb. yollarla elde edilen serveti bu yollarla temizlemeye kalkışmak sadece bu işi yapanların kendi kendilerini aldatmalarına yarar.

Kurtubi, Müslim'deki bir hadise (İman, 171) dayanarak "Minnet etmek büyük günahlardandır" der. Minnet eden Allah'ın kıyamet gününde kendilerine rahmet nazarıyla bakmayacağı, temize çıkarmayacağı ve acıklı bir azaba uğratacağı üç kişiden biridir. (Bu hadis ve devamı için bkz. Nesai, Zekât, 69; Müsned, II, 134). Minnet, elbette niyetle olur. Yani yardımda bulunan kişinin, asıl niyeti yardım ettiği kimseye minnet etmektir, bu açıdan yardım sanki ona bir tür iç tatmin vermekte, nefsini okşamakta, egosunu şişirmektedir. Eziyet ise küçültücü sözler söylemek, yerine göre hakaret etmektir.

Yardım alan kimsenin gururu alacağı yardımdan önemlidir. Yardımın başa kakılması ona eziyet verir. Oysa infakın hikmetlerinden biri, toplumsal bünyenin bir bölümünün -yoksullar kesiminin- tedavi yoluyla iyileştirilmesi, bünyenin takviye edilmesidir. Gururuyla oynanmış, eziyete maruz kalmış kesimler, yardım alsa bile son tahlilde toplumsal hayata katılmada zorluk çekerler; hatta başa kakma ve eziyet, Bazen aksi tesir gösterip arsızlaşmalara yol açar. Arsızlaşan sadece itici olmakla kalmaz, bir süre sonra suç işlemeye başlar.

Yardım eden ile yardım alan arasındaki ahlaki kriterler uluslararası yardım ilişkilerinde de geçerli olmalıdır. Çoğu zaman zengin ülkeler, yoksul ülkelere yardım yaptıklarında aslında onları kendilerine daha çok bağlı ve bağımlı hale getirmeyi; onları politik, stratejik ve ekonomik olarak sömürmeyi hedeflemektedirler. Hatta çoğu zaman borç/kredi ilişkisi bile politik ve askeri bağımsızlığın elden kaçırılmasına yol açabilir. Ünlü sözdür: "Borç alan buyruk da alır."

Minnetsiz ve eziyetsiz yardımın karşılığı büyük ecirdir. Buradaki "ecir"in hem manevi ve maddi; hem uhrevi ve dünyevi olarak ele alınmasında yarar var. Çünkü yukarıda infak çerçevesinde sıraladığımız 10 madde ecrin iki boyutuna işaret etmektedir. Bu saf, ihlaslı ve temiz fiilde bulunanların alacakları karşılık Allah katındadır, en yüksek formu cennettir. İnfakı ihlasla ve usulüne göre yapanlar ne korkar ne hüzünlenirler. Dünya hayatında infakı bir fırsat bilmek lazım gelir. Çünkü infakın nasıl büyük ecirlere karşılık olduğu apaçık ortaya çıkınca (ahirette), insan, "Keşke dünyaya bir kere daha dönüp de yapamadığım infakı yapabilsem" diye hayıflanacaktır. (63/Münafikun, 10).

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى ۗ وَٱللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

263. Ma'ruf bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır, yumuşak davranandır.

"Ma'ruf", dinlere, akıllara ve fıtratlara göre iyi, güzel ve doğru olan her türlü söz ve davranıştır. "Münker" de dinlere, akıllara ve fıtratlara göre kötü, çirkin ve yanlış olan her türlü söz ve davranışa denir. Herkes infakta bulunacak mali imkânlara sahip değildir. Yine de toplumsal hayatın yüksek ahlaki bir seyir takip etmesinde kendi imkânları dâhilinde birtakım katkılarda bulunabilir. Elbette her şey madde veya para hesabına vurulamaz. Parayla sağlanamayacak nice güzellikler vardır. Hatta Bazen yardım, arkasından eziyet getirecekse, bu hiç de arzulanabilir değildir. Güzel bir söz yerine göre çok daha etkili olabilir.

Sözün ma'ruf niteliği, hangi inançtan ve görüşten olursa olsun, söylendiği zaman muhatabında olumlu etkiye yol açacağına işaret eder. İslam bilginleri, neredeyse her dinin güzel, iyi ve doğru kabul ettiğini "ma'ruf" kabul ettiklerine göre, bunun evrensel iyi, evrensel güzel ve evrensel doğru olduğunu söyleyebiliriz. Bu söz hangi bölgeden, ırktan veya siyasi görüşten olursa olsun, akla ve fıtrata da hitap eder, olumlu tesir bırakır. Mesela hasta bir insana şifa dilemek ma'ruf bir sözdür. Şifa dileğini reddedecek herhangi bir din müntesibi olmaz. Yaşlı veya engelli bir insanı elinden tutup karşıdan karşıya geçirmek ma'ruf bir davranıştır.

Şu halde yerine göre gönül almak, hayır duasında bulunmak, iyi şeyler dilemek, yol göstermek, güzel bir öğütte bulunmak, fikir vermek, teselli etmek, acıyı paylaşmak, sabır ve metanet tavsiye etmek, bir hakikati hatırlatmak, ümit vermek ma'ruf bir söz hükmündedir. Bir hadiste bu şöyle tanımlanmıştır: "Güzel söz sadakadır. Kardeşini güzel bir sözle karşılaman ma'ruf işlerdendir" (Müslim, Birr, 144).

"**Bağışlama** (mağfiret)" de güzel söz gibi değerlidir. Allah'a nispet edildiği zaman külli rahmet ve bağışlamayı ifade eder. Allah geniş rahmeti ve bağışlamasıyla kusurları, ayıpları örter. İnsan da, başkalarının ayıplarını, kusurlarını örtmeli, hoşa gitmeyen, eksik ve kusurlu söz ve davranışları bir şekilde hoş görmeli; hata ve kusurları bir kırgınlık ve ayrılık vesilesi haline getirmemelidir. Bu anlamda insanlar birbirlerinin dedikodusunu yapmadığı, arkadan çekiştirmediği ve birbirlerini ufak tefek kusurlarından dolayı dışlayıp ötekileştirmedikleri zaman, ma'ruf bir davranışta bulunmuş olurlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ
مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ
عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِمَّا

كَسَبُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ
أَمْوَٰلَهُمُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ
أَصَابَهَا وَابِلٌ فَـَٔاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ۖ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

264. Ey imân edenler, Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp, insanlara karşı gösteriş olsun diye malını infak eden gibi minnet ve eziyet ederek sadakalarınızı geçersiz kılmayın. Böylesinin durumu, üzerinde toprak bulunan bir kayanın durumuna benzer; üzerine sağanak bir yağmur düştü mü, onu çırılçıplak bırakıverir. Onlar kazandıklarından hiçbir şeye güç yetiremez (elde edemez)**ler. Allah, kâfirler topluluğuna hidayet vermez.**

265. Yalnızca Allah'ın rızasını istemek ve kendilerinde olanı kökleştirip-güçlendirmek için mallarını infak edenlerin örneği, yüksekçe bir tepede bulunan, sağanak yağmur aldığında ürünlerini iki kat veren bir bahçenin örneğine benzer ki ona sağanak yağmur isabet etmese de bir çisintisi (vardır)**. Allah, yaptıklarınızı görendir.**

Minnet ve eziyet verici infakı yapanların bu yanlış fiillerinin, "Allah'a ve ahiret gününe inanmayanların fiilleri"ne benzetilmesi dikkat çekicidir. Bu, diğer tutum ve davranışlarda olduğu gibi, mali infakta da niyetin ne kadar önemli olduğunu gösterir. İnanmayanların yardım amaçlı harcamaları genellikle gösterişe dönüktür. Manevi bir kaynaktan yoksun insanlar, başkalarına yardım ederler ama fillerini müteal/aşkın bir ilkeye refere etmediklerinden sonuçta insanlardan takdir ve teşekkür beklerler. Çevrelerindeki insanların onları cömert, özverili, yardımsever, fakir babası gibi sıfatlarla nitelendirmeleri onların gururunu okşar, egolarını şişirir. Bu, bir mü'minin yolu ve tutumu olamaz.

İnfakta niyet o kadar önemlidir ki, İmam Malik, sırf bu yüzden farz olan sadakanın yani zekâtın yakın akrabaya verilmesini doğru görmemiştir. Ona göre, zekâtı yakın akrabaya vermenin arkasından minnet veya en azından teşekkür talebi gelebilir. Nafile sadaka yani zekât dışı infak gösteriş amaçlı yapıldığı zaman, kişi onun sevabından yoksun kalır ama ona herhangi bir müeyyide terettüp etmez. Ama zekâta gösteriş karıştığı zaman, kişi yapması gereken ödemeyi son kuruşuna kadar ödemiş olsa dahi, manevi sorumluluğunu yerine getirmiş olmaz; bırakın sevap kazanmayı görevini yerine getirmiş sayılmaz.

Gösteriş amaçlı infak, kaya, toprak ve yağmur metaforuyla anlatılmıştır.

Bazı kayaların üzerini toprak kaplar. Dışarıdan çıplak gözle bakan, kaya parçasını toprak zanneder. Ne var ki, üzerine sağanak yağmur yağdı mı, toprak gider, kaya cascavlak ortaya çıkar. İşte inkârcıların durumu böyledir.

Kalpleri kaya gibi olanlar, belki de bin bir zorlukla kazandıkları malı infak etmek sûretiyle umdukları kazancı yani manevi sevabı ve ecri elde etmiş olmazlar. Bu, bir bakıma kendi kazançlarına malik olamamaları anlamına gelir. Çünkü kendi kazancına malik ve sahip çıkan kimse, onun sonuçlarına da sahip ve maliktir. Gösteriş amaçlı, minnet ve eziyet verici infak, herhangi bir sevap ve ecir getirmediği için mal hükmen kazanılmamış, yapılanlar, harcanan emekler boşa gitmiş sayılır.

Sadece şanı yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla infak yapanların durumu başkadır. Onlar nefislerini sabitleştirir. Nefis hakikatte oynaktır, ana karakteri heva ve heves, oyun ve eğlencedir. Onun sabitleştirilmesi, kararlı, doğru bir eksen üzerinde istikrarlı hale getirilmesi gerekir. Allah yolunda harcama nefsi terbiye eder, dizginler, meşru ve doğru bir mihvere oturtur. Bu, kalbi de sağlamlaştırmanın yoludur. Bunu başaran insanların durumu, yüksekçe bir tepede olan bahçeye benzerler. Bahçe her ne kadar akar suların güzergâhı üzerinde değilse de, yağan bol yağmurlarla her bir ağacının meyvesi veya ekini iki kat ürün verir. Toprakları o kadar verimli ve bereketli, güneşe ve havaya olan pozisyonu öylesine iyi ayarlı ki, bol yağmur yağmasa bile, ona bir çisinti bile yeter.

Her iki ayette harcama yapan iki insan tipolojisi anlatılmaktadır ki, birinin kalbi kayaya, diğerinin ki bereketli toprağa benzetilmiştir. Kaya serttir, üzerinde cömertlik bitkisi yeşermez. Üstünü toprak kaplamışsa dahi, hemen altında semsert taş vardır. Allah'ın hoşnutluğunu arayarak infak eden mü'minin kalbi ise toprak gibidir. Yumuşaktır, doğurgandır, onda bereketi barındıran bir derinlik vardır. Cömert insanın kalbi işte böyledir, sadece Allah sevgisini barındırdığından rahmetle donatılmıştır. İman, takva ve salih amel (Allah için harcama), kalbi her defasında daha çok yumuşatır, rikkatli kılar. Hiç kuşkusuz Allah, kimin ne yaptığını hakkıyla görendir. Niyeti iyi ve ihlaslı olanı da, gösteriş ve riyakârlık olanı da görür; hiçbir şey ve hiçbir olay O'nun görüş alanı dışında değildir.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

266. Hangi biriniz ister ki, altından ırmaklar akan hurmalardan, üzümlerden bir bahçesi olsun, içinde kendisinin olan bütün ürünler de bulunsun; fakat kendisine ihtiyarlık gelip çatsın, (üstelik) **zayıf ve küçük çocukları olsun** (böyle bir durumda iken) **ona** (bahçesine) **ateşli bir kasırga** (hortum) **isabet etsin de yanıversin. İşte Allah size âyetleri böyle açıklar, ki düşünesiniz.**

Burada mal-servet ve insanın niyetine binaen ahirette karşılaşacağı akıbetle ilgili çarpıcı benzetmeler yapılmıştır. Bir insan düşünelim: Olağanüstü güzel, verimli bir bahçesi olsun. Altından ırmaklar akar, sulak. İçinde hurma ve üzüm ile hepsi kendisine ait ürünler yetişsin. Hayatı boyunca bu bahçeyi bu hale getirmek için uğraşmış durmuş. Çocukları var, ama küçük. Kendisi ve ailesi geçimlerini bu bahçeden temin etmektedirler. Hayat yorgunu bu yaşlı adam bir gün büyük bir felakete uğrar. Hortum (yerden göğe doğru yükselen şiddetli bir kasırga) bahçenin üzerinden geçer ve her tarafı darmadağın eder.

"**İ'sar**"ı hortum diye çevirmek mümkün. Çünkü Mehdevi'nin de işaret ettiği üzere, buna i'sar denmesinin sebebi tutulup sıkıldığı zaman elbise gibi sarılmasıdır. Toz duman içinde rüzgar yerden sıkılmış bir elbise gibi göğe doğru yükselir, üzerinden geçtiği her yeri tarumar eder. Buna ateşlilik yani yakıcılık sıfatı eklenmiştir ki, anlamı aşırı, yakıcı, kavurucu soğuktur. Kavurucu soğuk bitkilere zarar verir. Hem kavurur hem kökünden söküp atar. Kısaca hortumun üzerinden geçtiği bahçe artık eskisi gibi değildir. Yaşlı adam güç ve takatten kesildiği için bir şey yapabilecek durumda değildir. İş işten geçmiştir, bahçeyi yeniden eski haline getirecek zamandan ve güçten yoksundur.

İşte dünyada sahip olduğu serveti, gösteriş, riyakârlık ve başkalarına minnet ve eziyet aracı olarak kullananlar, bu yaşlı adam gibi trajik bir sonla karşılaşacaklardır. Enva-i türlü zenginliği ve güzelliğiyle bahçe servet; yakıcı kavurucu kasırga ve hortum, gösteriş ve minnet-eziyet; bir daha eskisine dönememe hali ahirete intikali simgeler. Servetini kötü amelle heba eden büyük bir fırsatı elinden kaçırmıştır. Yaptıklarına hayıflanıp, "Ah, bir fırsatım daha olsa da gösterişsiz, minnetsiz, eziyetsiz infakta bulunsam" (63/Münafikun, 10) deyip pişman olsa da, artık bunun ona bir faydası olmayacaktır. Nasıl o yaşlı adamın bir daha bahçeyi eski haline getirmeye gücü ve zamanı yoksa, dünyadaki fırsatları elinden kaçıranın da geri dönüş imkanı ve fırsatı olmayacaktır. Şanı yüce Allah'ın bu örneği vermesinin sebebi, insanların kendi yapıp ettiklerinin üzerinde derinlemesine tefekkür etmelerini sağlamaktır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ الْأَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِآخِذِيهِ إِلَّا أَن تُغْمِضُوا فِيهِ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

267. Ey imân edenler, kazandıklarınızın iyi olanından ve sizin için yerden bitirdiklerimizden infak edin. Kendinizin göz yummadan alamayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki, şüphesiz Allah, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır, övülmeye lâyık olandır.

Ayetin, Peygamber mescidinde kalan fakirlere bazı kimselerin kalitesiz hurma vermeleri üzerine indiği belirtilmiştir (Tirmizi, Tesir, 2/47). İnfakla ilgili takip edilecek diğer kriter, eğer mal veya ayni yardım yapılacaksa malın iyi olanının verilmesidir. Malın kötüsünü, defolu olanını vermek infakın ahlaki kriterlerine uymaz. "Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder." (Müslim, Zekât, 65.)

"Tayyip" kelimesi sadece iyiyi değil, hoş, yararlı, temiz ve helal anlamlarını da içerir. Şu halde içinde haram unsuru bulunan mal infak edilemez. Alkollü içki veya içkinin karıştığı nesneler gibi. Belki buna meşru yoldan kazanılmış mal anlamını da eklemek lazım. Yardım alan açısından malın hangi yoldan kazanıldığı farklı bir bağlam ise de, infak olarak yardımda bulunacak kişinin helal ve meşru yollardan kazandığı mal elde etme azmi ve kararlılığı içinde olması önemlidir. Mal canın yongasıysa, Allah katında sevaba konu olacak infakın da malın iyi, kaliteli, yararlı ve temiz olmasına dikkat edilmelidir: "Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz" (3/Al-i İmran, 92). Bayağı şeyleri yani göz yummadan almayı düşünmediğimiz, kendimize yakıştıramadığımız şeyleri başkalarına yardım adı altında vermeye kalkışmak infakın ruhuna ve hikmetine aykırıdır.

Ayet iki yoldan insanın mal ve servet sahibi olacağını vurgular: biri ticari yollarla, diğeri tarımla. Yerin bitirdikleri tarımsal faaliyet sonucunda elde edilir. Ayette geçen "kesb" terimi, her türlü üretim, mübadele/ticaret ve hizmeti içine alır. Çünkü belli bir emek ve işlem sonucunda servet elde edildiğinde bu kazanç (kesb) kapsamına girer.

Hz. Ali, bunun farz olan tasadduk yani zekâtla ilgili olduğunu söylemiştir, nafile veya zekat olduğunu düşünenler de var. Allah'ın hiçbir kulun mal ve servetine ihtiyacı yoktur, O ganidir; o halde O'nun rızasını kazanmak amacıyla infaka kalkıştığımızda bunu ahlaki kriterlere ve usulüne uygun yapmak durumundayız.

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاۤءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

268. Şeytan, sizi fakirlikle korkutuyor ve size çirkin -hayasızlığı emrediyor. Allah ise, size kendisinden bağışlama ve bol ihsan (fazl) **vadediyor. Allah** (rahmetiyle) **geniş olandır, bilendir.**

Şeytan'ın diğer kötü hasletleri (kibir, aldatma, vesvese sokma, ırkçılık ve ayrımcılığı körükleme vs.) yanında burada iki hasleti daha zikredilmektedir: Biri insanları yoksullukla korkutup onları başkalarına yardım yapmaktan vazgeçirmeye çalışması; diğeri insanlara çirkin-hayasızlığı emretmesi.

"**Vaad**" bir olayın belli bir zamanda ve belli bir durumda vuku bulacağının önceden haber verilmesidir. Yalın olarak kullanıldığında hayırlı ve yararlı şeyleri ifade eder. Belli bir niteliği ifade ettiği zaman hayır-şer, yararlı-zararlı şeyler için kullanılır. Allah, inkârcıların ateşte yanacağını vaadeder (22/Hacc, 72); anlamı ahirette başlarına bunun geleceğinin haber verilmesidir.

Kurtubi, şeytanın burada iki vaadde bulunduğuna dikkat çeker: Yoksulluk ve çirkin-hayasızlık (fahşa). Anlamı, şeytana kanıp doğru yoldan sapanlar yoksul olacakları korkusuyla helal haram kurallarına riayet etmez, serveti mutlaklaştırır, bütün çabaları sınırsız sermaye biriktirmeye matuf olur ki kapitalizm budur. Sınırsız servet biriktirme hırsı nefsi öylesine istila eder ki, insan bir noktadan sonra ahlaki olarak yozlaşmaya başlar. Yoksullara yardımın kesilmesi şeytanın korkutmaları sonucudur. Oysa yukarıdaki ayetlerde gördük, kişi infak ettikçe serveti hem manen hem niceliksel olarak artar. Yoksul ve muhtaçlara yapılan her yardımın yerini Allah doldurur (34/Sebe, 39). Şeytan sadece boş telkinlerde bulunur, temeli olmayan vaadler yapar, sinsice fikirler empoze eder. Şeytanın işi insanları azdırıp yoldan çıkarmaktır: (38/Sad, 83.)

Şanı yüce Allah da iki vaadde bulunur: **Mağfiret**/bağışlama ve fazl. Mağfiretiyle Allah dünya ve ahirette sayısız kusurları olan kullarını bağışlar, ayıplarını örter. **Fazl**, hem dünya hem ahirette insanın nail olabileceği en yüksek düzeyde nimetlerdir. Temiz rızık, ferahlık, kurtuluş ve nefsin tahayyül etmekten aciz kalacağı güzellikler, ruhu olgunlaştıran erdemler Allah'ın fazl ve ihsanı sonucu hak edenlere verilir.

Tirmizi'de yer alan bir hadise göre (Tefsir, 2/36) insanın kalbi hem meleğe hem şeytana açıktır. Melek hayır yapmayı telkin eder, hakkın doğrulanmasını hatırlatır. Şeytan da kötülük ve hakkın yalanlanması telkininde bulunur. İçinde iyiliği hisseden bilsin ki bu meleğin telkinidir; kötülük hisseden de bilsin ki

şeytanın telkini altındadır. Allah'ın Resulü, bu açıklamayı yaptıktan sonra bu ayeti okumuştur.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269. Kime dilerse hikmeti ona verir; şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır da verilmiştir. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez.

"Hikmet"in çok sayıda tanımı yapılmıştır. "Hüküm kökünden türetilmiş olup engellemek, menetmek anlamlarına gelir. Atın ağzına takılan geme "hakeme" denir. Hikmet, kişiyi yanılgılardan, yanlış ve hatalardan koruduğu için bu ismi almıştır.

Kur'an'da hikmet, vahiy, ilim, hayır, kitap, vahyedilen veya öğretilen bilgi anlamlarında kullanılır. Bunun dışında Nübüvvet, Kur'an'ı bilmek ve yeterince üzerinde tefekkür etmek, hüküm ve manalarını fıkhetmek; Resulün sünneti, dinde fıkhetme, derin bir kavrayışa sahip olma, nübüvvet, fıkıh, sözde ve davranışta doğru ve tam isabet, adalet, veciz/özlü söz, akıl, ilim ve akılla saklı gerçeği bulma, keşfetme, var olan her şeyin iç yüzünü tanıma, bilinenden bilinmeyene, görünenden görünmeyene ulaşma çabası, marifet, irfan; Kur'an'ın doğru tefsiri, ilahî ahlâkla ahlâklanma bilgisi, nur gibi anlamları içerir. Allah'ın Kitabı hikmettir, Hz. Peygamber'in sünneti hikmettir, insanı yüksek erdemlere ulaştıran her şey hikmettir.

Darimi'nin rivayet ettiği bir hadiste, "Hikmetin konuşulup yayıldığı meclis kutlu" diye tavsif edilmiştir (Mukaddime, 28) Yine çok yaygın olan "Hikmet kelimesi mü'minin kaybolmuş malıdır" (Tirmizi, İlim, 19) hadisi hikmetin evrensel ve kadîm kültürlerde saklı olabileceğine işaret eder. Hikmet hayırdır. Hadiste "Hikmetin nuru" (Muvatta, İlim, 1) ifadesi kullanılmıştır.

Ta'rifat'ın sahibi **Cürcani** şu bilgileri verir: Hikmet, varlık dünyası hakkında insanın kendi gücü oranında eşyanın hakikatlerinden söz eden ilimdir. İbn-i Abbas'a göre, Kur'an'da geçen hikmet, helal ve haramın öğrenilmesidir. Cürcani, hikmeti sözlü ve sözlü olmayan hikmet olmak üzere ikiye ayırır: Birincisi şeriat ve tarikat ilimlerini kapsarken, ikincisi Hakikat'in sırlarını içerir. İlimleri kitaplardan öğrenen bilginlere ve halk yığınlarına hikmetin bu türü zarar verir, onları helake uğratır. Yine Darimi'nin yer verdiği rivayete göre "Sefih kimselere hikmetten söz etme" buyrulmuştur (Mukaddime, 34).

Tehanevî de (1158-1745) hikmetin buna yakın tanımlarını zikrettikten sonra, hikmeti, Ameli hikmet, Münzel (indirilmiş) hikmet, Siyasî ve Medeni hikmet, Hazarî hikmet diye çeşitli bölümlere ayırır. Tehanevî, Keşşaf adlı eserinde, hikmetin nebevî bir kaynaktan neşet ettiğini ve İslâm dünyasında biri Meşşaî, diğeri de İşrakî olmak üzere iki kola ayrılıp yayıldığını söyler. Aklî istidlal ve nazarî bilgilere önem veren birinci kolu Meşşaîlerle birlikte Kelamcılar da temsil eder. İç aydınlanma, keşf ve müşahede yolunu tutan ikinci kolun temsilcileri ise Sufiler ve İşrakîlerdir. Bunlar iç aydınlanma ve riyazet ile gerçeğin bilgisine varmak isterler.

Vahye istinat eden yönü ve yer yer öğretilen bilgi şeklindeki tanımlarına rağmen hikmet beşerî bir karakter arz eder. İnsanî bir düşüncenin hikmet tanımına girebilmesi doğrudan vahiy ile bağlantılı, ona dayalı olması gerekir. Salt vahiyde beşerin hiçbir katkısı olmazken, hikmet insanî ile ilahî bilgi kategorilerinde ortak bir sınır teşkil eder. Yani vahiy ile öğretilen bazı bilgiler hikmet olabileceği gibi, insanın bu bilgilere dayalı geliştireceği bilgilerin toplamı da hikmet olabilir. Bu alanda en üstün mertebe kuşkusuz peygambere aittir. Nitekim İmam Şafii sünneti hikmet şeklinde tanımlamış ve "Hikmet, Allah'ın Resulünün sünnetidir" demiştir. **Katade**'ye göre hikmet kelimesi bu ayette olduğu gibi ifadelerle birlikte kullanıldığında bununla "peygamberimizin sünneti" kastedilmektedir (Buhari, Tefsir, 33/5). Bu, elbette hikmetin yalnızca Sünnetle sınırlandırılması anlamına gelmemeli. Çünkü hadis kaynaklarından Hz. Peygamber (s.a.)'in, hikmeti peygamber olmayan insanlara da izafe ettiğini anlıyoruz. Hatta ismi Kur'an'da geçen Lokman-ı Hekîm, peygamberlikle doğrudan görevli olmadığı halde, kendisine hikmet gönderilmiştir.

Şu halde hikmet derece farkıyla peygamberden bilgeye ve hatta sıradan insana kadar yayılma gösterebilen geniş bir kavramdır. Bu kavramın sınır tanımaz dünyasında "Peygamber Hikmeti (Nebevî Hikmet/El Hikmetü'n-Nebeviyye)" bütün hikmetleri belirler, onlara kıstas olur, aynı zamanda ilham kaynağı ve hareket noktası teşkil eder. Nebevî hikmeti hemen salih amel, üstün takva, kesintisiz cehd, ilimde rüsuh alanında gösterdikleri başarılarla "Mukarreblerin hikmeti" izler. Nübüvvet nurundan en çok istifade eden bunlardır. Akıl nuru, kalp basireti onları Hakikat'in Bilgisi'ne öylesine yakınlaştırır ki, peygamberin kalbine ilim ve hikmeti ilka eden kaynak onların kalbine de birtakım esintileri (ilham) göndermeyi ihmal etmez. Ama Mukarreblerin hikmet ve bilgileri, asla Kur'an vahyini ve nübüvvet hikmetini yani Peygamberin sünnetini aşamaz, ona aykırı düşemez, onun üstüne çıkamaz ve peygamber gibi onları masum (hatasız-yanlışsız) kılamaz. Zahirde ve bâtında Nübüvvet nuru bütün

bilgi ve hikmetlerin tek aydınlatıcı kaynağıdır. Denizden alınmış bir bardak suyun, nasıl olur da deryadan daha derin ve engin olduğu iddia edilebilir?

Mukarreblerin hikmetinin altında "kalbin hikmeti", onun altında "aklî ve nazarî hikmet", en alt derecede de sadece duyu organlarıyla elde edilen "tecrübî (deneysel) hikmet" sıralanır. İslâm tarihinde Kur'an ve Sünnet'in vahiy ve hikmet nurunu izleyerek Hakikat'i arayan ve inançlarında selef gibi katıksız olan irfan ehli, kalbin hikmetini; Meşşaî filozof ve Kelamcılar, aklın hikmetini; inanç ve düşüncelerinde arı-duru yaşayan tabiat bilginleri de deneysel hikmeti temsil ederler. Sünnet ile hikmet arasında doğrudan ve zorunlu bir ilişki kurarsak, ilk kuşak Müslümanlar (Selef-i Salihin) ise Peygamber'in sünnetine olan saf bağlılıklarıyla hikmeti doruğunda yaşayan örnek insanlardır. Ancak su, asıl kaynağından nasıl ki uzaklaştıkça bulanıyorsa, zaman itibariyle Nübüvvet çağından uzaklaştıkça, Müslümanların saf hikmetine de yabancı unsurlar ârız olmuş, ilahî nurla parıldayıp akan suyu yer yer bulandırmıştır.

Hikmet sözde ve eylemde doğru üzere olmak olarak da tanımlanabilir. Sahih iman, sadık haber, doğru bilgi ve salih amel bir araya geldiğinde söz de hayat da hikmet üzere olur; insanın ayağı arz üzerine sağlam basar. Kur'an'ı hakkıyla tefekkür edip hükümleri üzerinde fıkhetmek hikmetten kopuk değildir: "Allah, hakkında hayır murat ettiği kimseyi dinde fakih kılar" (Buhari, İ'tisam, 10; Müslim, Zekât, 98).

İnsanın kalbi, dili ve organlarının eylemleri (fiilleri) vardır. Her üç eylemin birbiriyle ilgili ve biri diğerini destekler ve besler vaziyette doğruluk üzere tecelli etmesi hikmettir. Kalbin hikmeti, Allah'ın nuru olan akılla, basiret, feraset ve irfanla eşya ve olaylara bakması, varlığı bu çerçevede algılaması ve tefekkür etmesidir. İman, hikmetin güvenli atmosferidir. Hikmet üzere akleden bir kalp, aynı zamanda sözdeki hikmetin referansıdır. Sözde hikmet, bir konu hakkında o konu veya olayın hakikatine uygun ve isabetle hükme varmaktır: "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel sözle davet et" (16/Nahl, 125). Bu açıdan "hüküm" ve "hikmet"in birbirleriyle yakın ilişkileri vardır. Allah Ahkemü'l-Hakimin'dir (95/Tin, 8). Fiilde hikmet, bununla ilgili olarak, bir işin hem özüne uygun olması hem hakiki maksadına ve amacına uygun olarak ortaya konulmasıdır. Bu da gösteriyor ki, hikmet, insanı tevhid eder; kalp, söz ve eylem arasında birliği sağlar; şizofreniye sebep olan bilgi (teori) eylem (pratik) ayrılığını ortadan kaldırır. Bu sayede kelimenin kök anlamına uygun olarak hikmet, insanı hata ve yanlışlardan, sapkınlık ve cürümlerden korur.

Hikmet olmadıkça varlıkların özündeki anlamları ve maksatları anlamak mümkün olamaz. Benzer şekilde bugün adına "bilim" denen ilmi faaliyetin

gayesi olan sebep-sonuç ilişkisi tam olarak kurulamaz. Varlıkların hakikatini tanımaya ve anlamaya yönelmemiş hiçbir bilgi edinme faaliyeti hikmetli değildir; hikmetli olmayan düşünce de güçlü, derinlemesine nüfuz edici, kapsayıcı ve açıklayıcı değildir. Bilgiler hikmet temelinde elde edilip öğretilseydi bilgi bilince dönüşür, elde edilen yüksek bilinç insanı bilgeliğe yöneltirdi. Bütün bunların tabii olarak erdemle de ilişkileri vardır.

Erdem hikmetin meyvesidir. Hikmet olmayınca eşya ve varlıklar kendi hakiki özlerinden, aşkın/müteal boyutlarından ve öteye uzanan zaruri hallerinden tecrit edilmiş nesneler olarak iş ve işlev görmek üzere kullanılırlar ki bu yanlış bir kullanım biçimidir (suistimal). Sekülerlik hikmete en uzak zihni faaliyettir ki, çabası dini dışarı çıkarmaktır; dinin dışarı çıkarıldığı evren kapalı sisteme döner ve burada hikmetin kırıntısı olmaz. Bundan sadece kötülük çıkar. Zira aslolan iyilik ve hayırdır. İnsan, hikmet üzere eşyayı ve imkânları -ki biz mümkinat dünyasındayız- kullanmadığı zaman "yanlış" kullanmış olur ki, kötülük buradan türer. İyiliği ve hayrı yanlış kullanımdan kurtaran, dolayısıyla bizi ve içinde yaşadığımız maddi tabiatı kötülüklerden koruyup kurtaracak olan kalbin, dilin ve eylemin hakiki maksadı olan hikmettir. Hikmet eşyanın, varlık âleminin hakikatini tanımadır, şu halde varlıkla bağlantılı hakikatle ilişkilidir. Dinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir, çünkü din aynı zamanda hikmettir.

Özetle, hikmet vahyin yol göstericiliğinde insanoğlunun en meşru kalp/zihin, dil ve beden faaliyetidir. En bariz vasfı, insanı ilahi vahyin öğrettikleri ve haber verdikleriyle düşünmeye sevk etmesi, varlığın nihai sorunlarını vahyin yol göstericiliği altında çözme yetenek ve melekesini kazandırmasıdır. Ademe isimlerin bilgisi öğretildi ki, buna "öğretilmiş bilgi"; Yüce Allah tarih boyunca elçiler göndererek insanlara bilgi ve haber verdi, buna "indirilmiş bilgi" diyoruz. İnsanın öğretilmiş bilgi yardımı ve indirilmiş-vahiy bilgisinin ışığında elde ettiği bilgiye "öğrenilen bilgi" diyoruz ki bu bilgi hikmet ve irfandır. Bu, hikmeti felsefi-seküler düşünce şekillerinden ve vahyi referans almayan kültürden ayıran en esaslı farkıdır (Daha geniş bilgi için bkz. 31/Lokman, 12. ayetin açıklaması; Ali Bulaç, İslam Düşüncesinde Din-Felsefe, Vahiy-Akıl İlişkisi. L. Bölüm: İslam, Hikmet ve Felsefe).

"**Kime dilerse hikmeti ona verir.**" Allah'ın hikmeti dilediğine vermesi, hikmeti temiz bir kalp ve düzgün fiillerle talep eden kullarına vermeyeceği anlamına gelmez. Bu tür kalıplar (Allah kime dilerse... verir) son tahlilde karar merciinin sadece ve sadece Allah olduğunu hatırlatmak içindir. Yoksa Allah'ın hak edenle etmeyen arasında hiç ayırım yapmadığı anlamına gelmez. Son karar verici Allah olmasaydı, başka bir ifadeyle, eğer insan hidayet veya hikmeti

sadece kendi şahsi ve beşeri çabasıyla mutlak anlamda elde edebileceği garantisine sahip olsaydı, bu ulûhiyete aykırı olurdu.

"Kendisine hikmet verilene büyük bir hayır da verilmiştir." Allah'ın kendisine hikmet verdiği kimse aynı zamanda büyük bir hayra da nail olmuştur. Bu hayır dünyevi ve uhrevidir. Dünyevidir, çünkü sahip olduğu hikmet sayesinde hem eşya dünyasının geri plandaki sır ve hakikatlerinin bir kısmını öğrenir, hem de her yaptığından hayır sadır olur, her yapıp ettiği kendisine hayır olarak döner. Uhrevidir, çünkü Allah'ın sınırsız nimetlerine kavuşacaktır; dünyada hikmet ehli olarak yaşadığı için hakikate ve bilgisine diğerlerine göre çok daha fazla ve derinlemesine nüfuzu olacaktır.

Bunu ise ancak seçkin akıl sahipleri düşünür ve bilir. Salt akıl sahibi olmak yetmeyebilir, çoğu zaman akıl zekâ seviyesinde faaliyet gösterir. Çok zekice işler yaparız, ama yaptıklarımız akıllı işi değildir. Gerçek ve seçkin akıl sahipleri (Ulu'l-elbab), hakikatin farkında olduklarından hikmete, ilme, erdeme ve yüksek ahlaki hayata talip olurlar.

وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهٗ وَمَا لِلظّٰلِمِيْنَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

270. Her neyi nafaka olarak infak eder ve adak olarak neyi adarsanız, muhakkak Allah onu bilir. Zulmedenlerin yardımcıları yoktur.

Kelime anlamıyla "**adak** (nezr)" gönlün bir şeye bağlanması ve kişinin onu yapmaya karar vermesidir. "**Adak**" ibadet maksadıyla bir insanın kendisine vecibe olmadığı halde bir yükümlülüğü üstlenmesine denir. İbadet maksadıyla olması, sadece Allah için yapıldığı, başka amaçla yapıldığında meşru olmayacağı anlamına gelir. Bazı kadim toplumlarda olduğu gibi Araplarda da adakta bulunma -hem de sıkça- geleneği vardı. İnanışlarına göre, Allah ile aracılık ilişkileri olan putlara adakta bulunulduğunda ya bazı istediklerine nail olurlardı veya muhtemel zararlardan korunurlardı.

Bir işin olması için adakta bulunulabilir. Oruç tutmak, sadaka vermek, hayvan kesmek veya bir iyilikte bulunmak gibi. Adakta bulunanın adağını yerine getirmesi vaciptir. Öfkeyle yapılan adağın (Nezr-i licac) hükmü hakkında ihtilaf vardır. Bir kısım bilginler bunun de gereğini yerine getirmek gerektiğini söylemiş; bir kısmı gerekli görmemiş; bir kısım bilginler ise en azından kefaret ödenmesini gerekli görmüşlerdir.

İslamiyet, Allah'ın dışında hiçbir varlığa adakta bulunulmayacağı prensi-

bini getirdi. Bu önemli olmakla beraber, yeterli değildir. Zahiri şartın yanında niyetin de halis olması lazım. Adakta bulunacak kişi kendi vicdanında Allah'ın rızasından başka hiçbir amacı gözetmeyecek. Ne adına ve hangi amaçla adakta bulunursa bulunsun, Allah onu bilir. Bazıları gösteriş veya başkalarına üstünlük sağlama niyetiyle adakta bulunabilir. Ayetin genel ifadesinde bu tür insanlara üstü kapalı bir tehdit vardır. (Bkz. 22/Hac, 29.)

"**Allah onu bilir.**" Kim neyi ve hangi niyetle infak ediyor veya adakta bulunuyorsa Allah onu bilir; niyetine ve emeğine göre Allah onu ödüllendirecektir.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

271. Sadakaları açıkta verirseniz ne iyi; fakat gizleyip fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

"**Sadaka**" sağlık ve kemal anlamlarında doğruluk ifade eden bir kelimedir. Aynı zamanda samimi ve ihlaslı bağlılığı ifade eder. "Sadku'n-nazar" isabetli görüş, "Sadku'l-lika" hoş, güzel karşılaşma demektir. Dost (sadiyk) da buradan türemiştir. Dost, sevgi ve arkadaşlığında içten, dürüst ve doğru kimsedir. Zekâta sadaka denmiştir, çünkü mal ancak zekât sayesinde mükemmelliğe sahip olmaktadır. Bu, aynı zamanda insanın Allah'a olan bağlılık ve sadakatinin ifadesidir.

Bir hadiste şöyle buyrulur: "Salih mal, salih insana yakışır" (Müsned, IV, 202.) Burada salih kavramı helal, temiz, meşru ve barışçıl yoldan kazanılmış malı ima eder; onu meşru yolları kullanarak kazanan insanın temel vasfı salih olduğundan malı da bu vasfı kazanmaktadır. Bilginler sözü edilen sadakanın hem farz olan zekât hem nafile olan infak olduğunu düşünmüşlerdir.

Bu ayetin öne çıkardığı iki husus vardır: Biri, sadakaların gizlice verilmesinin daha hayırlı olduğu konusudur. Ayet ilginç bir biçimde bu "sizin için daha hayırlıdır" der. Sizin için ifadesi iki anlamlıdır:

a) Sadakayı bizzat verenler. Bunlar eğer açıktan yardım yapar da, yardıma muhtaç olanların gururunu, izzet-i nefislerini rencide edecek olurlarsa, yaptıkları yardım sevapsız kalacağı gibi günaha da gireceklerdir;

b) Bütün toplum. Temiz bir niyetle ve usulüne uygun olmayan sadakadan, verenler ve alanlar olmak üzere bütün toplum zarar görür. Çünkü yoksullar toplumun bir parçasıdır, gururları incinecek olsa, toplumun manevi şahsiyeti

de bundan etkilenir. Bu yüzden "Sağ elinin verdiğini sol elin bilmemesi gerekir" (Buhari, Zekât, 16; Müslim, Zekât, 91).

Her ne kadar yoksulların gözetilmesine azami dikkat çekilmişse de, ihtiyaç içinde kıvranan yoksulların açığa çıkarılmasına da iyi gözle bakılmamıştır. Sorumluluk sahibi insanların yapması gereken, ihtiyaç sahiplerini araştırıp bulmak ve bunları deşifre etmeden desteklemektir. Yoksulun bir tür teşhiri, onun zaman içinde utanma duygusunun zayıflamasına sebep olur, derken bir bakmışsınız bunların sayısının artmasıyla toplumda arsızlık meslek halini alır. Yardımların açıktan veya televizyon ekranlarına yansıyacak şekilde yapılması yapanın samimiyetine halel getirir. Ama eğer, toplumda yoksullara ve yoksulluğa karşı bir duyarsızlık söz konusu ise, servet sahipleri görevlerini yerine getirmekten kaçınıyorlarsa, onlara sorumluluklarını hatırlatmak ve yardımlaşmayı teşvik etmek amacıyla sadakalar açıktan verilebilir. Burada kişilerin kendileri doğru bir değerlendirme yapıp gizli veya açıktan yardım yapmaya karar vereceklerdir.

"O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır." Sadakalar vasıtasıyla Allah günahların bir bölümünü bağışlar, hepsini değil. Çünkü insan verdiği bir sadaka veya yaptığı bir yardım ve hayırla bütün günahlarının bağışlandığını, kusur ve hatalarının örtüldüğünü düşünecek olsa, yardıma devam etmez. Bir defalığına işini bitirdiğini düşünür. Böyle bir şey ne arzulanabilir ne de mümkündür. (4/Nisa, 149 ve 33/Ahzab, 54.)

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰىهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاۤءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَاۤءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ
اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

272. Onların hidayete ermesi, senin üzerinde (bir yükümlülük) **değildir. Ancak Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak her ne infak ederseniz, kendiniz içindir. Zaten siz, ancak Allah'ın hoşnutluğunu istemekten başka** (bir amaçla) **infak etmezsiniz. Hayırdan her ne infak ederseniz -haksızlığa** (zulme) **uğratılmaksızın- size eksiksizce ödenecektir.**

Ayetin iniş sebebiyle ilgili üç ayrı olay zikredilmişse de, sonuç itibariyle, Müslümanların gayrimüslimlerin (kitap ehli Yahudi ve Hıristiyan ile hatta müşrik) yoksullarına, ihtiyaç sahiplerine sadaka verip veremeyecekleri konusuyla ilgilidir. Ayetin inişine sebep gösterilen olaylarda, Allah'ın Resulü (s.a.),

önceden yoksul akrabalarına maddi yardımda bulunan Müslümanları, "Onlar Müslüman olmuyor" diyerek menetmek istemiştir, ayet bunun üzerine inmiştir. Ayet gayrimüslimlere yardım yapılacağı konusuna açıklık getirmektedir.

Müslüman bilginlerin genel kanaatine göre farz olan zekât gayrimüslimlere verilmez, ancak nafile sadaka verilebilir. Tevbe, 60. ayet bu düzenlemeyi yapmaktadır. **Ebu Hanife**'ye göre fıtır sadakası da verilebilir. Bu uygun bir görüştür, çünkü "Mala olan sevgilerine rağmen onlar yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler" (76/İnsan, 8) ayeti bu görüşü teyit eder. Açık ki, İslam memleketinde esir, savaş sonucu bulunan gayrimüslimdir. Yine Mümtehine, 8 ayeti "saldırgan ve hasım olmadıkça, gayrimüslimlere iyilik yapılabileceğini" belirtmektedir.

Yemen'e vali olarak atandığında Hz. Peygamber (s.a.v)'in zekâta ilişkin yaptığı tanım, zekâtın sadece Müslümanlara verilebileceğini zorunlu kılmaktadır: "Onların (Müslümanların) zenginlerinden alınır, yoksullarına geri verilir" (Buhari, Zekât, 41; Müslim, İman, 29). Zekât dışı her tür infakta gayrimüslimlere yardımda bulunulabilinir.

Gayrimüslimlere nafile sadaka verilebilmesinin birinci sebebi ayetin açıkça anlattığı üzere "hidayetin sadece Allah'a ait" olması hususudur. Başkalarını zor ve baskı kullanarak doğru yola sokma hakkı ve yetkisi kimseye verilmiş değildir: "Şimdi onlar bu söze (Kur'an'a) inanmayacak olurlarsa sen, onların peşi sıra esef ederek kendini kahredeceksin (öyle mi ?)" (18/Kehf, 6); "Onlar mü'min olmayacaklar diye neredeyse kendini kahredeceksin (öyle mi ?)" (26/Şuara, 3); "Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin tümü, topluca iman ederdi. Öyleyse, onlar mü'min oluncaya kadar insanları sen mi zorlayacaksın?" (10/Yunus, 99). Bu ayetler açıkça gösteriyor ki, iman ve hidayet Allah'a aittir. Bu elbette istesin istemesin, Allah'ın haşa haksızca kimine hidayet verdiği, kimine hidayet vermediği anlamına gelmez. İhtiyari ve iradi olarak kim hidayeti talep eder; kalp, zihin ve eylem yönünden gereklerini yerine getiriyorsa, Allah ona hidayeti verir.

Hidayet Allah'a mahsus olduğuna göre, inanmayanları aç bırakarak cezalandırmak, Müslümanların yardımseverliğinden, iyiliklerinden yoksun bırakmak doğru değildir. Dahası, yardım şartını hidayete yani İslam dinine girmeye bağlayan bir gayrimüslim, zahiren ihtida ettiğini söyleyebilir, ama zamirinde eski inançlarını korumaya devam eder ki, bu ikiyüzlülerin sayısını arttırmaktan başka işe yaramaz.

Burada gayrimüslim de olsa aile, yakın akraba ve hemşehri gibi bağlara belli bir mesafeden önem verildiği gözden kaçmamalıdır. Müslümanlar; gayrimüslim yoksul ve muhtaç yakınlarına ve akrabalarına yardımlarını devam ettirdikleri sürece hem toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmuş olurlar, hem

de belki Allah'ın onların kalplerini hidayete ve imana açmasına vesile teşkil ederler. Önemli olan sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözetmeleri ve hidayeti yardım veya para ile satın alabilecekleri zehabına kapılmamalarıdır. Zira hidayet piyasa işine dökülecek olursa, bu Müslümanların ikiyüzlüler tarafından sömürülmelerine kapı açar.

"Hayır olarak her ne infak ederseniz, kendiniz içindir. Zaten siz, ancak Allah'ın hoşnutluğunu istemekten başka (bir amaçla) **infak etmezsiniz. Hayırdan her ne infak ederseniz -haksızlığa** (zulme) **uğratılmaksızın- size eksiksizce ödenecektir."** Gayrimüslimlerin şu veya bu din ve inançta olması Müslümanlara herhangi bir zarar veremez. Müslümanlar hayır yani mal ve servet cinsinden her neyi infak ederlerse, kendilerinin yararınadır. Bunun sevabı, faydası ve ecri yine hayır yapanlara dönecektir. Çünkü Müslümanların davranışlarında belirleyici olan temel kod, sadece "Allah'ın hoşnutluğu"dur. Yalnızca O'nun hoşnutluğunu gözeterek yardım yaptıklarını, kalplerinden sadece bunu geçirdiklerini elbette Allah bilir. "Hayır yap denize at, balık bilmese Halık (Yaratıcı) bilir" denmiştir. Kim her ne hayır yapmışsa, ecri ve sevabı ona dönecektir, hak ettiği ona eksiksiz verilecektir, başka bir ifadeyle haksızlığa uğramayacak, yaptıkları boşa gitmeyecektir (8/Enfal, 60).

Allah'ın Resulü hayır ve dayanışmayı öylesine teşvik etmiştir ki, kişinin çoluk çocuğuna karşı yerine getirme durumunda olduğu sorumluluklarını dahi bu kapsama sokmuştur: "Senin Allah'ın hoşnutluğunu arayarak yaptığın her harcamanın mutlaka sana karşılığı verilir. Hanımının ağzına koyduğun lokmanın dahi karşılığı vardır." (Buhari, İman, 41; Müslim, Vasiyyet, 5).

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ
يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ الَّذِينَ
يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

273. (Sadakalar) **Kendilerini Allah yolunda adayan fakirler içindir ki onlar, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. İffetlerinden dolayı bilmeyen onları zengin sanır.** (Ama) **Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük ederek insanlardan istemezler. Hayırdan her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.**

274. Onlar ki, mallarını gece, gündüz; gizli ve açık infak ederler. Artık bunların ecirleri Rableri katındadır, onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.

Mü'mine en yakışmayacak vasıflar korkaklık, cimrilik, egoizm, ben-merkezcilik gibi düşük ahlaki vasıflardır. Cömertlik yüksek ahlaki erdemlerin başında gelir ve elbette mü'minler erdemli yani cömert kimselerdir. Ancak yardım yaparken, harcamayı kime, nereye ve nasıl yapacaklarına dikkat göstermeliler. Ayet bu konuda bize rehberlik etmektedir.

Ayetin, hicretten sonra Medine'de oluşan Ehl-i Suffe hakkında indirildiği yolunda kuvvetli görüşler vardır. Sayıları 300 veya 400 olduğu söylenen bu insanlar, Mescid-i Nebevi'nin bir köşesinde yaşarlardı. Kendilerini Allah yoluna vakfetmişlerdi. Ne ticaretleri vardı ne malları, mülkleri. Çoğunun aileleri ve yakınları yoktu. İşleri güçleri Kur'an-ı Kerim öğrenmek, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sohbetlerine devam edip ilim tahsil etmek, ibadet etmek, savaşlara katılmak, seriyelere iştirak etmekti. Bulundukları yerden pek ayrılmazlardı. Kendilerini psikolojik ve fiili olarak bu görevlerle muhasara altına almışlardı. Burada meçhul fiil olarak gelen "ihsar", hakikatte iradi bir tercih olup, bu seçkin insanların kendi kendilerini dava ve ideallerinin muhasarası altına aldıklarını, böylelikle benliklerini ve hayatlarını ideallerine vakfettiklerini ima etmektedir.

Ayet Suffe ehlini anlatıyorsa da, **Kurtubi**'nin dediği gibi kıyamete kadar bu profildeki insanlar hakkında inmiş bulunmaktadır. "Kendilerini Allah yolunda adayan fakirler" ibaresinde bir tercih, bilinçli bir seçim söz konusudur. Suffe ehli, fiziki olarak güçsüz kimseler değildi; belki aralarında zaman içinde savaşlarda sakatlanan gaziler vardı, ama sonuçta yeri geldiğinde savaşa gidiyorlardı. Onlar isteyerek bu hayat tarzını seçmişlerdi. Bu açıdan bakıldığında Ehl-i Suffe'nin bir tipoloji olduğunu söylemek mümkün.

İslam tarihi boyunca ve bugün de İslam dünyasının her bölgesinde bu türden insanlar vardır. Bunlar, gönüllü olarak ve sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, şanı yüce Allah'ın ismini yüceltmek (İ'lay-ı kelimetüllah), İslam'ın hakikatlerini ve güzelliklerini yeryüzünün her köşesine taşımak üzere çalışırlar. Bu ihlaslı, çalışkan ve fedakâr insanlar; yerine göre tebliğci-davetçi, yerine göre söz ve yazı işçisi, yerine göre öğretmen-hoca veya mücahittirler. Ömürlerini İslam davasına adadıklarından, esasında dünyada kendileri için maddi güç, servet ve şöhret elde etme gayeleri yoktur; bu yüzden çoğu zaman ihtiyaç ve zaruret içinde yaşarlar. Kendilerini Allah yoluna vakfetmişlerdir, başlarına türlü sıkıntı ve belalar gelir, ülkelerinin siyasi rejimleri tarafından baskıya uğrar, uluslararası istihbarat örgütleri ve yıkıcı servisler tarafından takibata

uğratılır, hapse atılır, çeşitli mahrumiyetlere maruz kalırlar. İşte infak etmekle yükümlü olan Müslümanlar, belki öncelikle bu insanları araştırıp bulmalı, varsa çoluk çocuklarını kollamalı, onlara karşı sorumluluk görevleri olduğunu unutmamalıdırlar.

Bu özel kişilik profili üzerinden çeşitli sebeplerle geçimini temin edemeyecek durumda olan; yaşlı, engelli, hasta vb. ihtiyaç içinde başka bir yoksul profiline geçiyoruz. Bunlar da içinde bulundukları elverişsiz şartlar, karşı karşıya bulundukları engeller dolayısıyla yeryüzü üzerinde faaliyet gösterip geçimlerini temin edemezler. İçten içe büyük sıkıntılar çekerler. Açıktan istemeyi, dilenmeyi gururlarına yedirmedikleri için, dışarıdan bakan onları zengin sanır. Çünkü temiz fıtratlarını koruyup iffetli yaşamayı her şeyin üstünde tutan kimselerdir, sıkıntılarını kimseye anlatamazlar.

İşte Müslüman zenginlere veya en azından infak edebilecek durumda olanlara düşen diğer bir görev, dikkatli gözlemciler olup çevrelerinde, yaşadıkları muhitlerde bu türden insanları araştırıp bulmaları ve onlara gerekli yardımı yapmalarıdır. Dikkatli bir gözlem, onların seçilmesini sağlar. Çünkü iffetleri yüzlerinden okunmaktadır. Hem iffetlidirler hem derin bir acının çizgilerini simalarında taşımaktadırlar. Nasıl zengin olsun yoksul olsun, mü'minleri "Yüzlerindeki secde izinden tanımak" (48/Fetih, 29) mümkünse, iffetleri ve gururları dolayısıyla kendilerini gizleyen bu ihtiyaç sahiplerini de yüzlerinden tanımak mümkündür. Bir mü'minin manevi feraseti sayesinde onları kolayca tanır. Tanıma vecibesi infak yapabilecek kimselere yüklenmiştir. Bu demektir ki, ihtiyaç sahipleri kendilerini tanıtmazlar, ama onları seçip çıkarmak infak sahiplerinin görevidir.

Buradan bir başka insan profiline geçiyoruz. **"Yüzsüzlük ederek insanlardan istemezler"** ile işaret edilen ve ilk iki kategoride övülen kişilik profilinin aksi olan üçüncü profilidir ki, bu Kur'an-ı Kerim tarafından yerilmektedir. Bu üçüncü kişilik tipolojisi, tabir caizse emsalin sui misalden seçilerek tarif edilmesidir. Yüzsüzlük, arsızlık ederek istemek arzu edilen bir davranış değildir. Bu sui misal yani kötü örnektir. Ve elbette ihtiyaç sahiplerine emsal olamaz. Yüzsüzlük edip isteyenlerin özellikleri açıktan dilenmeleri, ısrarlı olmaları, isterken veya dilenirken edeb-adab, haysiyet, onur gibi kriterlere dikkat etmemeleridir. Çalışmadan geçinmek, insanlardan bir şeyler koparmak peşinde olan bu kimselerle ilgili ağır hükümler zikredilmiştir: "Dilencilik kapısını açanlara Allah yoksulluk kapısını açar" (Tirmizi, Zühd, 17); "Dilencilik yapmaktan hayâ edeni Allah iffetli kılar" (Nesai, Zekât, 89).

Aslolan ve övgüye değer olan insanın çalışması, üretmesi, geçimini kendi-

sinin temin edip onurlu bir hayat yaşamasıdır: "Sizden birinin bir ip alıp odun toplayarak, bir müdlük (bir ölçeklik hurma-850 gr) karşılığında satması, dilenmekten hayırlıdır" (Buhari, Zekât, 50, 53).

"Yüzsüzlük ederek insanlardan isteme"nin "ilhaf" kelimesiyle ifade edilmesi anlamlıdır. Kelime, bir örtünün birçok şeyi altında toplayıp örtmesi anlamında kullanılır. Bu, şu demektir: Dilenmeyi göze alan kimse, bütün insanları kendine hedef kitle seçer, bu da gururunu ve onurunu herkese karşı ayaklar altına almayı göze almasıyla aynı şey sayılır. Şu halde yardım yapmak isteyenlerin "gerçek yoksulları" bulma sorumluluğu vardır. Hz. Peygamber, gerçek yoksulun, kapı kapı dolaşıp iki lokma veya biri iki hurma isteyen değil, kendisine yetecek malı bulunmayan, muhtaç olduğu halde el açmayan, hali bilinip de kendisine sadaka verilmeyen kimse olduğunu söylemiştir. (Buhari, Zekât, 53; Müslim, Zekât, 101-102.)

Emeksiz geçim peşinde olanların dilencilikleri yerilmiştir, bu onlarla ilgili bir sorundur. Ancak insanları hiçbir şekilde açıktan istemeye ve dilenmeye mecbur bırakmamak da servet sahiplerinin görevlerinden biridir. Bu yüzden Allah infakı teşvik etmekte, kim neyi infak ediyorsa, onu hakkıyla bildiğini belirtmektedir. Aşırı ihtiyaç veya başka sebeplerle dilenen insanlara karşı toplum olarak bir sorumluluğumuz da, onlara karşı kırıcı, haşin ve aşağılayıcı tutum takınmamaktadır: "İsteyip-dileneni, azarlayıp-çıkışma" (17/İsra, 28 ve 93/Duha, 10).

274. ayet servete karşı yüksek ahlaki kaliteye sahip kişilik profiline işaret eder. Böyleleri, mala ve servete karşı içten bağımsız olanlar, başka bir ifadeyle Allah'ın zikrini ve ahireti unutacak şekilde dünyaya tutkuyla bağlanmayanlar, gönüllerini servet denizinde olsalar dahi su almayan bir gemi gibi yüzdürenler; gece ve gündüz, gizli ve açık infak ederler (13/Ra'd, 22). Gece ve gündüz infak savurganlık, hesapsız harcama veya insanın kendi çoluk çocuğunu ihtiyaç içinde bırakacak kadar dağıtması değildir. Yukarıda anlatılanlar ışığında gizli infak geceyle, açık infak gündüzle sembolize edilmiştir. Bundan yani gecenin gündüzden önce zikredilmiş olmasından, tercihe konu olan gizli infak olduğunu bir kere daha anlamış bulunuyoruz.

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ
الرِّبٰوا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ
وَمَنْ عَادَ فَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

275. Faiz (riba) **yiyenler, ancak şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi, çarpılmış olmaktan başka** (bir tarzda) **kalkmazlar. Bu, onların: "Alım-satım da ancak faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de** (faize) **bir son verirse, artık geçmişi kendisine, işi de Allah'a aittir. Kim** (faize) **geri dönerse, artık onlar ateşin halkıdır, orada sürekli kalacaklardır.**

Türkçede "faiz" olarak isimlendirdiğimiz "riba" yani faizli işlemler hakkında yasaklayıcı hükümler Medine döneminin geç zamanlarında inmiştir. Rum sûresinin 39. ayeti "faizin malı arttırmayacağı"nı belirtir. Nisa, 160-161. ayetler, Tevrat'ta faizin Yahudilere yasaklandığını haber verir. Al-i İmran, 130. ayet açık bir şekilde faizi yasaklar.

"**Riba**" kelime anlamıyla tepe, çıkıntı, fazlalık, artış olup; kavramsal anlamı bir değiş tokuş işleminde bir tarafın karşılıksız/bedelsiz olarak fazlalığa sahip olmasıdır. Ticareti faizden ayıran iki unsurdan biri, ticari akitte bir malın el ve yer değiştirmesi, diğeri malın el ve yer değiştirirken her seferinde veya her işlemde taraflara ve üçüncü şahıslara belli bir bedel karşılığında kazanç sağlamasıdır. Mesela Antalya'dan portakal alıp İstanbul'a getirmek portakalın el ve yer değiştirmesi demektir; bu işlemde malın ilk alış fiyatı ile satış fiyatı arasında bir farkın olması bu işlemin makul karşılığıdır. Bu işlemden birçok kişi yararlanmaktadır. Faizde bir akit vardır, ama bir taraf bedelsiz olarak verdiğinin fazlasını almaktadır.

Bu ister Nesie adı verilen faizde (Ribe'n-nesie), ister Fazl faizinde (Ribe'l-fazl) olsun, aynıdır. Nesie faizinde vadesi belirlenmiş borcun ödenmemesi durumunda vadesinin üstüne malın cinsinden ilavelerde bulunularak uzatılması; Fazl faizinde önceden bir artışın belirlenerek borcun belli bir vadeyle verilmesidir. Her iki durumda haksız bir artış/fazlalık söz konusudur.

"Faiz yiyenler"de "**yeme** (ekl)" kelimesinin kullanılmış olmasına dikkat etmek gerekir. Faizin "yeme" ile ilişkilendirilmesi gerçek manasında yemekten çok, faiz gelirinin gayrimeşruluğunu ifade etmek içindir. Haram yollarla elde edilen kazanç Türkçede yiyiciliği çağrıştırır. "Deveyi hamuduyla yemek" böyledir. Yiyicilik haksız kazanca göndermedir. Kur'an-ı Kerim'de bundan başka bu fiil iki yerde daha bu olumsuz anlamda kullanılmıştır: a) "Yetimlerin malını yiyenler" (4/Nisa, 10); b) Rüşvet, yolsuzluk vb. gayrimeşru yollarla "malın yenmesi" (2/Bakara, 188).

Bir hadiste şöyle buyrulur: "Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla, birbirlerine tam denk, eşit ve

peşin olarak satılır. Bunlar farklı olursa alışveriş peşin olduğu takdirde dilediğiniz gibi satın" "(Müslim, Müsakaat, 15; Tirmizi, Büyu', 23). Zahirilerden Davud ez Zahiri ve İbn-i Hazm, bu altı sınıf malın dışındaki mallarda fazlalığı caiz görmüşlerse de, bu nassı salt lafzın zahiriyle almaktır. Ebu Hanife, miktarı belirlenebilen her şeyde faiz olur, görüşündedir. Aynı malın fazlalıkla takası yasaklanmıştır. Altın ve gümüşün illeti tartılabilir, diğerlerinde ölçülebilirlik ve cins birliği önemlidir. Bir adam Hayber taraflarından güzel bir hurma getirir. Sorması üzerine Hz. Peygamber (s.a)'e bu hurmadan bir ölçek almak için iki ölçek verdiklerini söyleyince Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Böyle yapma, kendi hurmanı önce parayla sat, sonra bu hurmayı parayla satın al" (Müslim, Müsakaat, 17).

Cins ve miktarları aynı olan şeyleri fazlalıkla değiştirmek faizdir. Ama bu, elbette piyasa değerlerini koruyabildikleri sürece ve yerlerde öyledir. Eğer aynı maddeler, harici ekonomik faktörler sonucu değer kaybına uğruyorsa, madde aynı olsa da fazlalık konulması caiz mi, değil mi? Bu, modern zamanlarda iktisatçıları meşgul etmiş bir meseledir. Mesela enflasyonist baskıların olduğu ülkelerde ve zamanlarda para sürekli değer kaybediyorsa, bir başkasına iyi niyetle borç veren kişi, borç verdiği için reel zarara uğrar. Birine bin lira borç verdiğini ve enflasyonun da yüzde 50'lerde seyrettiğini farz edelim. Bu durumda bir sene sonra alacağını tahsil ettiğinde eğer nominal olarak bin lira alıyorsa, bu reelde 500 liraya inmiş demektir. Bu durumda alacağını enflasyon oranına göre arttırması veya değişmeyen bir birim -mesela enflasyona karşı dayanıklı altın veya yabancı para/döviz- üzerinden hesaplayıp vermesi faize girer mi? İktisatçıların ezici çoğunluğuna göre faize girmez. "Kur'an Yolu" tefsirini yapan yazarlara göre "Borçlunun alacaklıya enflasyon farkını ödemesi faiz değildir. Çünkü bu fark reel bir fazlalık değil, alınanla ödenenin eşitlenmesini sağlayan, adaleti gerçekleştiren bir rakam fazlalığından ibarettir." (I, 433.) Faiz hükmünün illeti borç alanın zarara uğramamasıdır; bu örnekte ise borç veren reel zarara uğramaktadır. Doğru olanı Allah rızası gözetilerek karz-ı hasen işlemi yapılmışsa alan da veren de reel olarak zarar görmemesidir.

Fakat elbette çağımızda faiz bundan ibaret bir işlem değildir. Yasağın konulmasının sebebi de bununla sınırlandırılamaz. Belki mala ve servete atfedilen manevi anlam -tabir caizse bir tür manevi şahsiyet- bu yasağın akla gelen ilk sebeplerinden biridir. Bir hadiste buyrulur ki: "İnsanın malına ilişkin hürmet, canı (kanı)na ilişkin hürmet gibidir" (Müsned, I, 446). Bunun anlamı şudur: Mal ve servetin kullanımı ahlaki ve hukuki kurallara bağlıdır, İslami hükümler mala ihtiram atfetmiştir; gelişi güzel kullanılamaz, savurulamaz, sefih-

çe harcanamaz, her yoldan kazanılamaz ve dolayısıyla yasaklanmış işlemlere konu yapılamaz. Çünkü nasıl zekât ve infak malı ve serveti arındırıyorsa, faiz ve diğer haramlar da serveti kirletir, hürmetine gölge düşürür. Salih insanın malı da kendisi gibi salih olmalıdır. Faiz:

a) Servetin belli zümrelerin elinde temerküzünü sağlar, bu da toplumun bir avuç servet sahibi tarafından sömürülmesine ve baskı altında tutulmasına yol açar;

b) Risk faktörü olmadan garantili kazanç yolunu açar, bu ise adaleti gözeten piyasanın ve ahlaka uygun ticaretin kurallarına aykırıdır;

c) Faiz ekonominin çok yönlü pratiklerinde gözlendiği üzere yatırım ve istihdamı engelleyen rol oynar.

Doğası gereği faiz emeksiz bir kazançtır. Kişi sadece piyasada satabileceği parası olduğu için para kazanır. Faizciler çalışmaz, üretim yapmaz, emek sarf etmez; oturdukları yerden vadeyi bekleyip servetlerine servet katmaya bakar. Faizciliğin türevleri ve dereceleri vardır; en aşırılaştırılmış şekli tefeciliktir. Ticaret toplumsal hayatın bütününe faydası olan geniş kapsamlı bir işlemdir. Ticarette her halükarda kar ve zarar bulunmaktadır. Oysa faiz sadece kazanca endekslidir. Ne risk kabul eder ne risk ihtimalini.

Faiz, toplumsal yardım ve dayanışmaya karşı bencilce bir kazanç yoludur. Bir insanın ruhunda hem zekât ve infak sevgisi hem faizle servet arttırma tutkusu bir arada olamaz. Faizin olduğu yerde karz-ı hasen olmaz; ihtiyaç sahibine borç verebilecekler, faizin kışkırtıcı kazancını düşünüp bundan sarfı nazar ederler. Genel teamül şu ki, faizle borç para veren zenginler, borçlanmak durumunda kalanlar yoksullardır. İşlem iktisadi hayat içine yerleştikçe zenginler daha çok zengin olmakta, yoksullar da daha çok yoksullaşmaktadır ki, bunun sonucu sınıfların teşekkülü ve sınıflar arasında uçurumların açılmasıdır. Faizli kredi ilişkilerinin özellikle dünyamızda bölgeler, sınıflar ve ülkeler arasında derin eşitsizliklere yol açtığı herkesin malumudur.

Tarihi kapitalizmin ortaya çıkmasında üç ana faktör rol oynamıştır:

1) Sömürgecilik: Sömürgecilikle Avrupa-dışı dünyanın neredeyse tamamında var olan değerli madenler, altın ve gümüş yatakları ile tabii servetler ana yurda taşınmış, böylelikle sermaye birikimi sağlanmıştır.

2) Köle emeği: Milyonlarca Afrikalı siyah, ülkelerinden koparılıp köle pazarlarında satılmış ve bunlar tarlalarda, fabrikalarda, metro inşaatlarında veya modern devasa metropollerin altyapılarında çok ağır şartlarda ve sadece karın tokluğunda çalıştırılmışlardır.

3) Faizin kurumsal bir işlem olarak iktisadi hayata dâhil edilmesidir. Eğer

son tahlilde kapitalizm sermaye birikimi ve sınırsız sermaye biriktirme cabası ise, bunu büyük ölçüde faiz işlemlerine borçludur.

Toplumsal olarak faizin, iktisadi eşitsizlikler yanında yol açtığı başka büyük tahribatlar vardır. Faizli kredi sistemiyle toplumsal hayatın, siyasetin, yönetimin bu yolla kontrol edilmesi ve belli çıkar çevrelerinin denetimi altında tutulması, çoğu zaman dikkatten kaçan husustur. Faiz gizli mali oligarşilerin siyaset ve yönetim üzerindeki denetimini ayakta tutar; modern işleyişiyle şaşırtıcı mekanizmalar kullanır.

Bankalarda toplanan mevduatın çok önemli bir bölümü küçük tasarruflardan oluşur. Mesela 25 milyon mudi varsa, bunların yaklaşık yüzde 90'ı bin ila yüz bin lira arasındaki tasarruflarını bankalara yatırmış küçük veya orta ölçekli insanlardan oluşur. Bunlara bankalar belli bir faiz verir; ancak bu mevduatları kullananlar halkın tamamına ait mali kaynağı kontrol edip daha pahalıya üreticiye, tüketiciye, iş adamlarına veya sanayiciye satarlar. Bu piyasada olan her mal ve hizmetin üretiminde maliyet artışına sebebiyet vermektedir. Görünürde küçük mudi, faiz adı altında bir fazlalık almıştır, ama hakikatte kendisi gibi küçük birikimlerini bankalara yatıran milyonlarla birlikte bir avuç zenginin denetimine girmiş bulunmaktadır. Hem parasını ucuza satmıştır, hem bir başkasına kat kat pahalı satılan parası genel maliyet artışlarına sebebiyet verdiği için kendisine de bir maliyet olarak geri dönmüştür.

Kredi piyasası üzerinden toplumun mali ve beşeri kaynaklarını kontrol edenler, kamu harcamaları yüksek olan devletlere de yüksek faizlerle borç para vermekte, böylece bütçenin büyük bir bölümü sadece faiz giderlerine gitmektedir. Bu da kamu siyasetini etkilemenin başka bir yoludur.

Oligarşik mali bir gücün siyaseti ve yönetimi denetlemesi sadece mali veya iktisadi bir olay değildir. Bunun toplumsal çalkantılar, yoksulluk, suç oranlarının artması cinayet, fuhuş, hayasızlık, alkolizm, aile içi şiddet, cinnet geçirmeler, boşanmalar vb. sosyal, ahlaki ve cezai yıkım ve fecaatlerin oluşmasındaki payını da düşünmek lazım. İşte, **"Ancak şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi, çarpılmış olmaktan başka** (bir tarzda) **kalkmazlar"** denmesinin anlamı burada somutlaşır.

"Tehabbut" rastgele vurmaktır. Devenin tırnakları üzerinde düzensiz yürüyüşüne denir. Gelişigüzel hareket eden, bilinçsizce davranan, şaşıran ve doğruyu bulamayan için kullanılır. Şeytan'ın çarpması, tabii ki fiziki olarak şeytanın gelip insana sadme atması demek değildir. Şeytanın insana bu anlamda zarar verme gücü yoktur (14/İbrahim, 22). **Muhammed Abduh** ve **Seyyid Kutup**, ayetin ölümden sonraki dirilişle ilgili olmayıp dünya hayatıyla ilgili bir tasvir olduğunu söylemektedirler. Bazı hastalıklara maruz kalan insanlar, ya uykularından veya

sakin sakin oturdukları yerden aniden şaşkın, sağa sola bakınıp, çırpınıp kalkarlar. Araplar cinlerin çarpmasına inanırdı, **"mecnun"** cinlenmiş, cin tarafından çarpılıp akli dengesini kaybetmiş kimse demektir. Çarpan güç, görünmez olduğu için "cin"dir. Cin görünmez ama etkisi görülür. Nasıl şeytan görünmez bir varlık iken, onun yoluna girenin tutum ve davranışlarındaki düzensizlik, sapkınlık ve huzursuzluk görülebiliyorsa; bunun gibi, sanki önemsenmediği veya ticaretle aynı kategoride tutulduğu sürece faiz de kendini gizlemekte, ama toplumsal hayattaki yıkıcı etkileri rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Şeytan insanın kalbine vesveseler verir, faiz de haram yoldan kazanç hırsını aşılar. Burada kastedilen, başı ve sonu sömürü, eşitsizlik, yoksulluğun artışı ve haksız kazanç olan iktisadi bir işleme çağıran şeytana insanın bencil duygularına kapılıp olumlu cevap vermesi yani şeytanın adımlarını izlemesidir. Şeytan insanın iyiliğini değil, kötülüğünü ister. Faiz insana olan en büyük kötülüktür. Faizli işlemlerin bireysel ve kurumsal olarak iktisadi hayata girdiği bir toplumda insanlar ezilir, yollarını şaşırır, bilinçlerini kaybeder, akılları başlarından gider; Bazen intihar eder; 2001 krizinde Arjantin'de görüldüğü üzere toplumsal ayaklanmalara, banka ve kamu binalarının tahribine, iş yerlerinin yağmalanmasına yol açar. Bu şeytani işin belirti ve yıkıcı etkilerini yukarıda saydığımız çeşitli suç ve patolojik olaylarda müşahede edebiliriz. O halde faiz yiyenler ve iktisadi hayatlarını faizle yürütmeye çalışanlar, bulundukları durumdan "ancak bu şekilde kalkarlar".

"**Kalkmanın** (yakumun)" bu tarz olması, sanki faizli bütün kalkınma politikaları ve süreçlerinin bu saydığımız toplumsal patolojilerle malul olduğunu ima etmektedir. Dünyadaki kalkışları, kalkma, kalkınma çabaları bu tarzda olur; hiçbir zaman huzur bulamazlar; iktisadi ve sosyal sorunlar insanların yakasını bırakmaz; zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum kapanmaz, dolayısıyla husumet, kıskançlık, çatışma ve savaş potansiyelleri azalmaz. Ve elbette dünyadaki amellerinin bir izdüşümü olarak kıyamet günü kabirlerinden kalkışları da böylesine şaşkınca, delice, bilinçsizce ve trajik olacaktır: "Her kul, öldüğü hal üzere diriltilir." (Müslim, Cennet, 83.)

Faiz alıp verenler hakkında hem Kur'an-ı Kerim'de, hem hadislerde hayli ağır hükümler konulmuş, mesela bir hadiste faizi alana, verene, hatta bu işleme şahitlik yapana ve yazana da lanet edilmiştir. (Müslim, Müskaat, 105; Tirmizi, Buyu', 2.)

"Bu, onların: "Alım-satım da ancak faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır." Şeytan çarpmış gibi oluşları, hem dünya hayatında hem ahiretteki durumlarında bu akıbete

uğramalarının sebebi, alım-satımı, ticareti faizle aynı kategoriye koymalarıdır. Bunun iki anlam düzeyi var: Biri, buna inanmaları yani faizli işlemin haramlığını reddetmeleri; diğeri tabii ki faizli işleme devam etmeleri. Şanı yüce Allah, bunu reddedip, alışverişi yani ticareti helal, faizli bütün işlemleri ise haram kıldığını belirtmektedir. Esasında faizi yasak kılan en büyük etken bu ayettir.

"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faize) **bir son verirse, artık geçmişi kendisine, işi de Allah'a aittir. Kim** (faize) **geri dönerse, artık onlar ateşin halkıdır, orada sürekli kalacaklardır**. Ayet, indiği ortamda, o güne kadar faizli işlem yapıp para kazananlar, faize geri dönmeyi düşünmedikleri takdirde, geçmişte yani bu hükmün inişinden önceki kazançları için herhangi bir günahın olmadığını belirtmektedir. Cahiliyede olan cahiliyede kalmıştır. Hükümler geriye doğru yürümez. Nitekim inkârcılara, "Eğer vazgeçeceklerse, günahlarının bağışlanacağı" belirtilmektedir (8/Enfal, 38; 5/Maide, 93). Bu faiz için de böyledir. Ancak geçmişte kalanın hesap ve sorgu konusu yapılmamasının şartı, bu hükümle karşılaşıldıktan sonra haram oluşuna inanmak ve bir daha bu işleme bulaşmamaktır. Bu açık ve kesin hükme muttali olduktan sonra faize dönülmez. Geri dönenlere ağır bir azap vardır. Hikmetleri, zararları ne olursa olsun, bu ayet faiz yasağını açıkça ifade etmektedir. Burada üç tavır söz konusudur:

1) Faiz de ticaret gibi helaldir deyip faizli işlemlere devam edenler;

2) Ticaret helal, faiz haramdır deyip faizli işlemlerden uzak duranlar;

3) Faiz haramdır deyip kendilerince ürettikleri zaruretler ve gerekçeler çerçevesinde faizli işlemlere bulaşanlar.

Ayetlerin genel akışından, birinci gruptakilerin yerinin cehennem olduğu sonucu çıkıyor. İkinci gruptakiler kurtulanlardır. Üçüncü gruptakilerin durumu Allah'a kalmıştır. O, dilerse bağışlar, dilerse cezalandırır.

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾
اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٢٧٧﴾

276. Allah, faizi yok eder de, sadakaları arttırır. Allah, günahkâr kâfirlerin hiçbirini sevmez.

277. İmân edip güzel amellerde bulunanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve zekâtı verenler; şüphesiz onların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.

Yukarıda zekât ve infak ile faizin aynı kişilikte bir arada barınmayacağını söylemiştik. "Allah faizi giderir, sadakaları arttırır" (2/Bakara, 276). Bu böyledir. Çünkü iki tutum arasında mahiyet itibariyle çelişki ve zıtlık vardır. Burada ilginç bir paradoks var gibi görünmektedir. Sadaka malı eksiltir, faiz ise artırır. Ayet ise aksini söylemektedir. Peki, meselenin iç yüzü nedir?

Servetin infakla artışı hem nicel hem niteldir. Nicel olması, zekâtlarını ve infaklarını yapan insanların, zayıf ve yoksul kesimlere satın alma gücünü kazandırmaları; böylece piyasayı hareketlendirip istihdam ve işsizlik gibi sorunlara çözüm olurken, bunun sonucunda talep doğmasına ve kendileri de her ne ile iştigal edip üretim yapıyorlarsa bundan istifade etmeleridir. Nitel olarak, zekâtı verilmiş mal temizlenmiş, arınmış, dolayısıyla kalitesi yükselmiş bulunmaktadır.

"Mahk (yamhuk)" yavaş yavaş azalan veya harareti dolayısıyla azalma gösteren her şey için kullanılır. Faizin piyasadaki etkisi yakıcılıktır. Fakat bu onun zaman içinde etkisinin kaybolmasının da sebebidir. Neredeyse bütün beşeriyetin sahih örfünde faizci ve tefeci sevimsiz, itici, ahlaki bakımdan düşük karakterde bir kişilik profiline sahiptir. Kimse faizciyi sevmez, adaletsizlik, haksızlık yaptığı, parasını bir sömürü aracı olarak kullandığı için insanlar ona içten içe buğzeder, saygı duymaz. İbn-i Abbas, Yüce Allah'ın faizcinin sıla-i rahmini, cihadını, haccını ve yardımını kabul etmediğini söyler. Dünyada gözünü doyuramadığı servet biriktirip durmuşsa bile, öldüğünde her şeyi geride bırakır; öbür dünyaya başkalarının acısını, gözyaşını, bedduasını ve ahını götürür.

Allah sadakaları arttırır: "Allah sadakaları kabul eder; sadakaların da temizini kabul eder. Onu eline alır. Sizden birinizin tayını büyütmesi gibi, onu büyütür. Öyle ki sadaka olarak verilen bir lokma, Uhud dağı kadar olur" (Buhari, Zekât, 8; Müslim, Zekât, 63-64).

"**Günahkâr kâfir**" faizin haram oluşunu kabul etmeyip bu yıkıcı işleme, günaha devam edenleri ifade eder. "Keffar", fa'al vezninden, inkâr/küfür tabiatı, huyu haline gelmiş kimse için kullanılır. Bu, hem faizin haram oluşunu inkâr eden (kâfir) hem bu işleme devam edip insanları sömürdükçe kalbi katılaşanlara (günahkârlar) işaret eder ki, Allah böylelerini sevmez. Allah'ın sevgisinden mahrum kalmaktan daha büyük bir felaket olamaz.

"İmân edip güzel amellerde bulunanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve zekâtı verenler; şüphesiz onların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır." İnkârcı ve faizcinin trajik sonu bu iken, iman edip salih amellerde bulunanlar, namazı layık-ı veçhiyle kılanlar ve zekâtlarını eksiksiz verenlerin ecirleri Allah katındadır. Ahirete intikal ettiklerinde korkuya kapılmayacaklardır; çünkü Rableri yanında ecirleri oldu-

ğunu bilmektedirler. Allah bunu onlara vadetmişti. Hüzünlenmeleri de gerekmez, çünkü dünyada mallarının bir bölümünü gözden çıkarıp infak ettiklerinde, faizli işlemlere tamah edip servetlerinin üstüne servet ekleme gibi bir yola girmediklerinden herhangi bir şeyi, bir fırsatı, bir zevki veya hazzı kaçırmış değildirler; bu yüzden geriye bakıp hüzünlenmelerini gerektiren hiçbir sebep yoktur. Tam aksine servet tutkusuna, malın ve zenginliğin kışkırtıcılığına karşı önemli bir sınavı başarmış olmanın sevincini ve mutluluğunu yaşayacaklardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

278. **Ey imân edenler, Allah'tan sıkının ve eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın.**

279. **Şayet böyle yapmazsanız, Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz, artık sermayeleriniz sizindir.** (Böylece) **Ne zulmetmiş olursunuz, ne zulme uğratılmış olursunuz.**

280. **Eğer** (borçlu) **zorluk içindeyse, ona elverişli bir zamana kadar süre** (verin).(Borcu) **Sadaka olarak bağışlamanız ise, sizin için daha hayırlıdır; eğer bilirseniz.**

Anaparaya re'sü'l-mal, fazlalığa faiz (riba) denir. Anlamı borç işlemlerinde faiz talep edilmeyip verilen anaparanın tahsili cihetine gidilmesidir. Ayetin indiği ortamda, birbiriyle faizli alışverişlerde bulunanlar buna riayet ettiler. Veda Hutbesi'nde Allah'ın Elçisi (s.a) "faizi ayaklarının altına aldığını" beyan etti. Bugün için ifade ettiği anlam da öyledir. Kim faiz yasağından haberdar olursa veya kanaatini değiştirip haram olduğuna karar verirse ticari, mali, finansal işlem halinde bulunduğu taraflardan sadece anaparasını tahsil etmeye bakmalıdır. Bu, iman ve Allah'tan sakınma (ittika) ile bağlantılı kılınmıştır. Anaparadan arta kalanın alınmaması ve aslında bir bütün olarak faizin terkedilmesi mü'minlere imanlarının bir gereği, zaruri bir sonucu olarak emredilmiştir.

Pekiyi, böyle yapılmadığı takdirde ne olacak? Yüce Allah bunun "Allah'a ve Resulü'ne karşı açılmış bir savaş" olduğunu buyuruyor. Hayli sarsıcı bir tehdit bu! Aklı başında hiç kimse Allah'a ve Resulü'ne karşı savaş açmayı aklının ucundan geçiremez.

"Fe'zenu"yü fiilinin hazfedildiğini düşünüp "fe'zinu" şeklinde okuyanlar ayetin takdirini şöyle yapmışlardır: "Faizden vazgeçmeyenlere, Allah'ın ve Resulü'nün onlara karşı açacağı savaşı bildirin." Her iki durumda faizcilerle Allah ve Resulü arasında bir savaş söz konusudur. Faiz alanlar, bu tutumlarıyla savaş açıyorlarsa, elbette Allah ve Resulü de onlara savaş açar.

Allah'a ve Resulü'ne karşı kimler savaş açar? Faizin haram oluş hükmünü inkâr edenler mi, yoksa faizli işlemlere devam edenler mi? 278. ayet "iman edenler"den söz ettiğine göre, bunlar faizle iştigal eden Müslümanlar olmaktadır. Pekiyi, kişi hem mü'min olup hem Allah'a ve Elçisi'ne karşı savaş açar mı? Bu önemine binaen yapılmış ağır bir tehdittir. Maide, 33. ayette, "yol kesen Müslümanlar" için de benzer bir tehdit yapılmıştır. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Kim benim bir velimi (bana dost olan bir takva ve züht sahibi birini) hor ve hakir görürse, bana açıkça savaş açmış demektir" (İbn-i Mace, Fiten, 16). Bu durumda gerçek anlamında değil, mecazi anlamında ele alınmalıdır.

Faizden vazgeçilmesi durumunda anapara sahibindir. "Şunu bilinki cahiliye dönemindeki bütün faizler tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Anaparanız sizindir; ne fazlasını alıp zulmedeceksiniz, ne azını alarak zulme uğrayacaksınız." (Ebu Davud, Buyu', 5; Tirmizi, Tefsir, 9/2; İbn-i Mace, Menasik, 76.) Böylelikle artık haksızlık ortadan kalkmış bulunmaktadır; ne zulmeden kalmıştır ne zulme maruz kalan. Bu da bize gösteriyor ki, faiz, Kur'an-ı Kerim literatüründe aynı zamanda "zulüm"dür. Zulüm bir şeyin yerli yerinde olmaması anlamına geldiğine göre, belli bir vadeyle borç veren veya kredi açan kimsenin bunun için fazlalık (faiz) istemesi adaletle bağdaşmaz, toplumsal trajik sonuçları olan zulme kapılar açar.

Eğer borçlu güç durumdaysa yani ödeme güçlüğü çekiyorsa, ona ödemesini yapabileceği kadar süre tanımak gerekir. Onu sıkıştırıp, evine, işyerine haciz getirip daha zor durumlara düşürmek bu ayetlerin anlamını kavrayan ve hayatında rehber edinen insanlara yakışmaz. Hatta alacaklının imkânı varsa, borcundan vazgeçmesi çok daha arzuya şayandır. Bu sadaka yerine geçer. Ve borcu bağışlayan için hem dünyada hem ahirette hayırlı bir iş olarak yazılır.

Ebu Hüreyre'den gelen bir hadiste şöyle buyrulur: "İnsanlara ödünç para veren biri vardı. Alacaklarını tahsil etmek üzere adamını gönderdiğinde şunları tembih ederdi: '-Darda olanlardan alma. Umulur ki, Allah bunun karşılığında bizim günahlarımızı bağışlar.' Adam öldü, Allah da günahlarını bağışladı" (Buhari, Enbiya, 54); "Kim Allah'ın kendisini gölgesi altında gölgelendirmesini istiyorsa, eli darda olana süre versin veya borcunu tamamen silsin" (İbn-i Mace, Sadakat, 14. Borç vermenin fazileti hakkında bkz. Müsned, V, 360).

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

281. Allah'a döneceğiniz günden sakının. Sonra herkese kazandığı eksiksizce ödenecek ve onlara haksızlık yapılmayacaktır.

İbn-i Abbas'ın şehadetiyle bu inen son ayet olup inişinden 9 gün sonra Allah'ın Elçisi (s.a.) bu dünyadan irtihal etmiştir. Bu süreyi fazla veya daha az gösterenler de var. Hz. Peygamber (s.a.) Hacda iken Kelale ayeti (4/Nisa, 176) indi; Arafat vakfesinde iken, "dinin kemale erdiğini ve nimetin tamamlandığını" belirten ayet (5/Maide, 3) indi. Bu da inen son ayettir. Razi'nin verdiği bilgilere göre, bizzat Cebrail aleyhisselam, Hz. Peygamber'den bu ayeti burdaki yerine (280. ayetten sonra) koymasını istemiştir.

Dünya hayatının sonuna, işin nihayetine dikkat çekiyor. Bu dünya geçicidir, bir gün mutlaka öleceğiz, dirileceğiz ve Allah'ın huzuruna çıkacağız (10/Yunus, 56). İşte her durum ve işimizde bunu aklımızdan çıkarmamamız lazım. Bu dünyada kim ne yapmışsa, karşılığını bulacaktır. Hiç kimseye en ufak bir haksızlık yapılmayacaktır. (Bkz. 21/Enbiya, 47; 31/Lokman, 17; 99/Zilzal, 7-8).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۚ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۚ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا ۚ فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۚ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ ۖ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ۚ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ۚ وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۗ وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ ۖ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

282. Ey imân edenler, belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. Aranızdan bir kâtip doğru olarak yazsın, kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) **da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan hiçbir şeyi eksiltmesin. Eğer üzerinde hak olan** (borçlu), **düşük akıllı ya da za'f sahibi veya kendisi yazmaya güç yetiremeyecekse, velisi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden de iki şahit tutun; eğer iki erkek yoksa şahitlerden rıza göstereceğiniz bir erkek ve biri şaşırdığında[1] öbürü ona hatırlatacak iki kadın** (da olur). **Şahitler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar. Onu** (borcu) **az olsun, çok olsun, süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında en adil, şahitlik için en sağlam, şüphelenmemeniz için de en yakın olandır. Ancak aranızda devredip durduğunuz ve peşin olarak yaptığınız ticaret başka, bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış-veriş ettiğinizde de şahit tutun. Yazana da, şahide de zarar verilmesin.** (Aksini) **Yaparsanız, o, kendiniz için fısk** (zulüm ve günah)**tır. Allah'tan sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilendir.**

Genel görüşe göre Kur'an'ın bu en uzun ayeti, içinde yer aldığı sûre ile birlikte Medine'de inmiştir. **Kaffal**, "Kur'an-ı Kerim'in lafızları özlü ve kısa olmasına karşılık bu ayet oldukça uzundur" der. İbn-i Abbas'tan rivayetle İbn-i Kesir'de yer alan kayda göre, faizin yasaklanmasından sonra Selem'e cevaz veren ayet "Arşa en yakın" yani en son inen ayettir. Ayetin, Medine halkının yaptığı "Selem alışverişi"yle -yani sonradan teslim alınmak üzere karşılığı peşinen ödenen mal satışıyla) ilgili olduğu söylenmiştir. Efendimiz (s.a.) Medine'ye hicret edince; "Medinelilerin iki üç sene vadeyle hurma alıp sattıklarını gördü. O zaman onlara borcun hem miktarını, hem vadesini belirlemelerini emretti." (Buhari, Selem, 2; Müslim, Müsakat, 117, 128.) Öyle de olsa ayet bugünkü deyimle ticari akitleri, akitlerde taraf olacak şahısların hukuki niteliklerini, sözleşmeleri tanımlamakta, dolayısıyla bütün borçlanma işlemlerini kapsamaktadır. **Kurtubi**, ayetin bu konuları kapsadığına ilişkin icma olduğunu söyler. Nihayetinde tefaul vezninden tedayentüm "karşılıklı borçlanma" olup, bu karz-ı hasenden çok, ticari alışveriş dolayısıyla söz konusu olan borçlanmalardır. Medine örfünde de Selem'in dokuz ayrı çeşidi vardı.

Ayetin "yazın" emir siygasıyla gelmesi acaba tavsiye midir, yoksa yerine getirilmesi gereken farz mıdır? Her iki görüşü savunan fakihler olmuştur. Dört mezhebin imamına göre tavsiye, Ata, Taberi ve Davud ez Zahiri'ye göre farzdır. Her iki durumda yazılı belge veya sözleşme hukukta delil olarak kabul edil-

miştir. Ayet "makasidu'ş şeria" açısından hükümlerin anlaşılması bakımından tipik bir örnek olduğundan üzerinde ayrıntılı durma lüzumunu hissediyoruz. Bize göre "makasidu'ş şeria" hükümleri tarih içinde hükümleri dondurmadığı gibi, tarihselcilerin ve hermönetikçilerin iddia ettiklerinin aksine hükümleri belli tarihsel ve toplumsal durumlara, hükmün vaz'edildiği şartlara sabitlemez. Tam aksine hükmü illetine bağlayarak maksadı ebedi ve evrensel kılar.

Ayet-i kerime, gayet açık bir biçimde bir erkeğin şahitliğine karşılık iki kadının şahitliğini öngörmektedir. Başka diğer ve anlamlı hikmetleri yanında ayetin belli başlı şu noktaları ön plana çıkardığını söylemek mümkün:

1. "**Belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız**" "**Belirli bir süre**" için kaydı, peşin alışverişler için değildir. Ayette geçen "tedayentüm" teameltüm olup, Araplar "Nasıl muamele edersen öyle muamele olunursun (yani karşılık görürsün)" demişlerdir. Bunun anlamı, içinde borç bulunan bir muamele yaptığınızda yazın yani aranızda sözleşme imzalayın demektir.

Borç alış-verişinde vb. ticari akit ve sözleşmelerde yazıya geçirme gereği emir sigasıyla gelmektedir. Bundan maksat, sözleşmeye taraf olanlar arasında vuku bulma ihtimali olan müphemliklerin giderilmesi, hâkime (mahkemeye) gittikleri zaman hükme mesnet teşkil edecek esasların açık seçik ibraz edilmesidir. Bir sonraki ayetten de (2/283) anlaşılacağı üzere her ne kadar emir sigası kullanılmışsa da, bu mutlaka her alışverişin yazıya geçirilmesini gerektirmez. Ortada karşılıklı güven varsa, yazıya geçirmeden de alışveriş yapılabilir. Yazma, hak ve hukukun korunması, tarafların zarara uğraması ve ihtilafa yol açan şüphelerin ortadan kaldırılması amacına dönüktür.

2. "**Aranızdan bir kâtip doğru olarak yazsın.**" Sözleşme hükümlerini üçüncü bir şahsın kaleme alması istenmektedir. Çünkü üçüncü şahıs taraf değildir. Yazıcı (katip)dan istenen anlaşma şartlarını, hesabı, rakam, vade tarihi, ödeme şekli vb. bilgileri tam olarak yazıya geçirmesidir.

3. "**Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın**". **Razi**, bunun "Eğer yazacaksan adil bir biçimde yaz ve Allah'ın itibar ettiği bütün şartlara riayet et" demek olduğunu söyler. Bu açıdan sözleşmeyi kaleme alacak yazıcı ağır bir sorumluluk altındadır: (Katibu'n bi'l adl). Bu birkaç defa vurgulanmakta, hukuki ve ahlaki bir görev şeklinde hatırlatılmaktadır. **Kurtubi**, "Bu kimselerin yani yazıcıların yöneticiler tarafından adaletli ve kabul edilebilir nitelikli yani formasyon sahibi kimseler olarak görevde tutulmaları gerektiği"ni söylemektedir ki, bunun anlamı sözleşmeleri yazıp onaylayacak olanlar şahıslar olabileceği gibi kurumlar da olabilir. Nitekim Noterlik bu mülahazalarla ve "katibu'n bi'l adl" ismiyle ihdas edilmiştir.

"Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazması" yazmanın kendisi değil, Allah'ın yazıcıyı adaletle, hakka, doğruya yönelttiği gibi yazması anlamındadır. Çünkü adaleti, hakkı ve doğruluğu öğretip emreden Allah'tır. Yazıcı böyle yapmakla adaletin tesisine yardımcı olacaktır.

4. **"Üzerinde hak olan** (borçlu) **da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan hiçbir şeyi eksiltmesin"** Borçlu başta olmak üzere tarafların doğru beyanda bulunmaları gerekir. Hem şahitliğin tahakkuku hem adaletin tesisi ancak bu sayede mümkün olabilecektir. Küçük veya önemsiz gibi görünse de hiçbir şeyin eksik bırakılmadan yazıya/kayda geçirilmesi, muhtemel ihtilafların büyümesini önleyen önemli bir hususdur. Deneysel olarak biliyoruz ki, kimi zaman önemsenmeyen küçük bir nokta veya ayrıntı kabilinden kabul gören bir küsurat ya da bilgi, sonraları büyük ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

5. **"Eğer üzerinde hak olan** (borçlu), **düşük akıllı ya da za'f sahibi veya kendisi yazmaya güç yetiremeyecekse, velisi dosdoğru yazdırsın."** Sefih'in etimolojik anlamı ve kimlere sefih denilebileceği konusu Bakara, 13. ayetin açıklamasında ele alınmıştı. Burada genel anlamda "düşük akıllının" (sefih) ergenlik çağına erdiği halde akli bakımdan noksan kimse olduğunu söylemek mümkündür. "Zaaf sahibi (zayıf)" da küçük, deli, bunamış anlamlarında ele alınabilir. "Kendisi yazdırmaya güç yetiremeyen" mesela dilsiz olduğu için yazdıramayan ya da lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilemeyen kimselerdir. Bu gibi insanlar için velinin bulunması gerekir. Hacr altında olan sefihin velisinin izni olmadan yapacağı her türlü tasarruf icma ile fasit (geçersiz) sayılmıştır.

Konumuzla ilgili olarak, taraflardan birinin "yaşça küçük" ya da "yazdırma gücünden yoksun, zayıf" veya "beyinsiz" olması genel "Sefih" tanımı içine girer. Hukuk açısından sefih, kendi malı ve mülkü üzerinde tasarrufta bulunamayan, kendi adına hareket edemeyen kimsedir. Bu durumda düşük akıllı, zayıf ve güçsüz kimseler eğer akitte tarafsa, onlara velilerinin vekâlet etmesi ve aynı şartlara yani adalete riayet etmeleri istenmektedir. (Bkz. 2/Bakara, 13, 130, 142; 4/Nisa, 5; 6/En'am, 140; 7/A'raf, 155. ayetlerin açıklaması).

6. **"İki şahit tutun"**. Sözleşme yazılırken şahitlerin hazır bulunması ve sözleşme maddelerini iyi kavraması. Şahitler, sözleşme yazılırken hazır bulunmalı. Zina davaları hariç (4/Nisa, 15), mali, bedeni ve hukuki davalarda iki şahit tutulması öngörülmektedir. Şahitlerin görevi son derece önemlidir. Durum her ne ise onu olduğu gibi ikrar etmeleri gerekmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Şu güneşi görüyor musun? Ya onun gibi şeyler hakkında şahitlik et veya bırak" (Hâkim, Müstedrek, IV, 110).

Şahitlikle birlikte "yemin"in de gerekli olduğunu, ek takviye bir hüküm olarak yeminin bizzat Allah'ın Elçisi (s.a) tarafından konulduğunu söyleyenler vardır. **İbn-i Abbas**'a göre yemin vaciptir. "Allah'ın Elçisi, haklara dair bir şahit ve yemin ile hüküm vermiştir." (Ebu Davut, Akdiye, 21).

7. "**Erkeklerinizden de iki şahit tutun; eğer iki erkek yoksa şahitlerden rıza göstereceğiniz bir erkek ve biri şaşırdığında öbürü ona hatırlatacak iki kadın** (da olur)".Şahitlerin iki erkek, yoksa bir erkek ve iki kadın olarak tayin edilmesi görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. **Razi**, dört ayrı anlamın söz konusu olduğunu söyler:

a) Bir erkek ile iki kadın şahit olsun,

b) Bir erkek ile iki kadın şahitlik etsin,

c) O zaman şahit bir erkek ile iki kadındır,

d) Bir erkek ile iki kadın şahitlik ederler.

Kurtubi ve bazı müfessirler, ayette geçen ***"erkeklerinizden"*** buyruğunun kafirlerin, çocukların ve kadınların şahitliklerinin reddedileceği hususunda açık bir nas teşkil ettiğini öne sürmüşlerdir. Oysa bu dört şık da kadını şahit kılmaktadır. Bu konuyu aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız.

8. Unutma, şaşırma, karıştırma, tereddüte düşme veya sapma (***dalal***) ihtimali karşısında hatırlatma maksadı ile kadınlardan iki şahit tutulması. Bazıları "iki erkek bulunmazsa iki kadının şahit getirilebileceği"ni söylemişlerdir. Cumhura göre kadının şahitliği yalnızca mali konularda geçerlidir. Şahitlikle yemini şart görenler, yeminin sadece mali konularda geçerli olduğunu, buna delil olarak da bedene ilişkin haklarda kadınların şahitliklerinin kabul edilmediğini delil olarak göstermişlerdir. Ancak kadınlardan başkasının muttali olmadığı hususlarda yalnızca kadınların şehadette bulunmasını da caiz görmüşlerdir. **El Mehdevi** şöyle demiştir: "Hadlere ilişkin kadınların şahitliği fukahanın genelinin görüşüne göre caiz değildir. İlim adamlarının çoğunluğuna göre nikâhta ve talakta da durum böyledir. Malik, Şafii ve başkalarının görüşü de budur. Bunlara göre kadınlar ancak mali konularda şahitlik edebilirler. Kadınların hakkında şahitlik edemediği bütün meselelerde, başkalarının şahitliği üzerinde de -beraberlerinde erkek bulunsun bulunmasın- şahitlikte bulunamazlar."

Kadınlara ilişkin getirilen bu sınırlamanın tamamen sosyal konumları ve ekonomik hayatla olan ilişkilerinin yoğunluğuna bağlı olduğu açıktır. Sınırlama benzer konumdaki erkekler için de söz konusu olabilir. Mesela bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Bedevi bir kimsenin şehirde yerleşik hayat yaşayan kimse aleyhine şahitliği caiz değildir" (Ebu Davud, Akdiye, 17; İbn-i Mace, Ahkâm, 30; Darakutni, IV, 219). Burada badiyede yani çöl şartlarında yaşayan bede-

vilerin şehirdeki karmaşık sosyal, ekonomik ve ticari ilişkilerin niteliğinden yoksun olabilecekleri dolayısıyla böyle bir sınırlama getirildiğini tahmin etmek güç değildir. Buna göre Efendimiz (s.a.), konudan habersiz bedevi birini, konuya hâkim şehirli bir erkekle denk tutmamıştır. Bu elbette bedevi erkeğin ahlaken düşük, az dürüst veya zekâ bakımından yetersiz olduğu anlamına gelmez, söz konusu olan badiyede süren hayatın basitliği ile şehir hayatındaki karmaşıklık arasındaki farka işaret etmektir. 282. ayetin ele aldığı konu bağlamında da "bir erkek-iki kadın" meselesi böyledir. Çünkü gündelik tecrübelerimizden de biliyoruz ki, nice kadın var ki onlarca erkekten daha zeki, daha dürüsttür. Bu konuyu da geniş olarak ele alacağız.

9. "**Şahitlerin rıza göstereceğiniz**" kimselerden olması, erkek veya kadınların "beğeni veya seçim" sıfatlarına yani şahitlik yapabilecek hukuki ehliyete sahip kişilerden olmasına dikkat edilmesi demektir. Herkes şahit olamaz. **Razi**, şahitlik için 10 şart sayar: Şahidin özgür olması, ergenlik çağına girmesi, Müslüman olması, adil olması, neye şahitlik ettiğini bilen, şahitliği dolayısıyla bir çıkar elde etmeyecek veya bir zarardan kurtulmayacak olan, fazla yanılma özelliğiyle tanınmayan, kişilik sahibi ve aleyhinde şahitlik ettiği kimse ile bir düşmanlığı bulunmayan kimse olmalıdır.

Şahitlik ağır ve hassas bir sorumluluk olduğundan kişinin adaletli olması önemlidir. Adalet kişiye ilişkin ahlaki bir sıfattır, herkes adil olamaz. Mesela bazı insanlar Müslüman olsa bile adil olmayabilirler. Bu yüzden **Kurtubi**, "Adalet İslam'dan ayrı ve ona ek bir anlamdır" demiş ve cumhurun görüşünün de bu yönde olduğunu söylemiştir. Hakikaten kişinin sadece Müslüman oluşu adalet sıfatını kazanmasına yeterli değildir, zira kişinin adil olup olmadığı ancak karar vermek ve bazı tercihlerde bulunmak durumunda olduğu olaylar vuku bulduğunda ortaya çıkmaktadır.

Ancak **Ebu Hanife**, "açık bir fıskı görülmediği sürece her Müslüman adildir" demiştir. Talak sûresinde "Aranızda adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun" (65/2) ayetindeki "aranızda" buyruğu Müslümanlara yönelik bir hitaptır. Bu ayetin dahi adaleti İslam'a ek bir sıfat olarak gösterdiğini düşünenler, kişinin Müslümanlığını beyan edip ısrarla öne çıkarmasının önemli ve ikna edici bir faktör olmadığını söyleyip, "İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider ve kalbindekine rağmen Allah'ı şahit getirir; oysa o azılı bir düşmandır." (2/Bakara, 204) ayetini de delil olarak göstermişlerdir. Belki şöyle diyebiliriz. Her Müslüman adil olmayabilir, nitekim küfürle itham edilmeyip de zalimlikle itham edilmiş nice Müslüman vardır. Ancak her Müslüman adil olmak zorundadır.

10. **"Şahitler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar."** İhtilaf vukuunda sözleşmeye tanık olan şahitlerin hukuki görevden kaçınmamaları, şehadette bulunmaları gerekir. Şahitlik aynı zamanda zor bir iştir. Çoğu zaman insanlar şahit olmak istemezler; çünkü hem sık sık mahkemeye gitmek durumunda kalırlar hem de hak ve hukukun tesisinde gerektiği katkıyı sağlayamayacaklarından endişe duyabilirler. Ancak bir olaya tanık olan kişi gerektiğinde şahitlik yapmalıdır: "Şahitlik edenlerin hayırlısı, şahitlik etmesi istenmeden önce şehadette bulunan kimsedir" (Müslim, Akdiye, 19; Tirmizi, Şehadet, 1). Buna ilişkin bir anlam olarak şahit, her ne görmüş ve neye tanık olmuşsa bunu açık bir biçimde ifade etmekten kaçınmamalıdır: "Şahitliği Allah için dosdoğru yapın" (65/Talak, 2; 43/Zuhruf, 86).

"İstenmeden şahitlik", şahitlik adaletin yerine getirilmesi, hak sahibine hakkının verilmesi amacıyla olduğunda övülmeye değer bir tutumdur. Hakkın kaybı, yalancılık, iftira ve zulüm amaçlı şahitliklerin tümü ağır cürümler sınıfından davranışlardır. Peygamber Efendimiz (s.a), yalancı şahitlik etmek üzere istenmeden şahitlikte bulunmak isteyenlerin ortaya çıkışını, zamanın bozulmuşluğuna bir gösterge olarak zikretmiştir: "Şüphesiz sizin en hayırlınız benimle çağdaş olanlardır. Sonra gelenler, sonra onların ardından gelenler, daha sonra onların ardından gelenler. (İmran dedi ki: -Allah'ın Resulü (s.a.), kendi çağından sonra iki mi, üç mü dedi, bilmiyorum.) Daha sonra onların ardından şahitlik etmeleri istenmeden şahitlik edecek, kendilerine güvenilmeyen (kimseler olacak) hainlik edecek, adakta bulunup adaklarını yerine getirmeyecek bir topluluk gelecektir. Onlarda şişmanlık da baş gösterecektir" (Buhari, Rikak, 7, Eymen, 27, Fedailu Ashabi'n-Nebiyy, 1; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 214; Ebu Davut, Süne, 9; Tirmizi, Fiten, 45, Nesai, Eyman, 29, Müsned, IV, 426).

11.) **"Onu** (borcu) **az olsun, çok olsun, süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında en adil, şahitlik için en sağlam, şüphelenmemeniz için de en yakın olandır"** Bu türden bir sözleşmenin ilahi hoşnutluk ve hukuki bakımdan kabul edilebilir sayılması ve buna bağlı olarak akit sözleşmesini yazmanın ciddiye alınması, yazmaktan, kâtip ve şahit tutmaktan üşenilmemesi, kaçınılmaması gerekir ki, adalet tahakkuk etsin.

Yukarıda değinildiği gibi, İslam hukukçuları ve müfessirler adalet vasfı üzerinde çok durmuşlardır. **Malikilere** göre adalet dini hallerde itidal sahibi olmak demektir. Bu ise büyük günahlardan kaçınmak, mürüvveti korumak, küçük günahları terk etmek, emaneti zahir olmak ve ahmak olmamak gibi hususların bir arada bulunmasına bağlıdır. Bunlara iç temizliği ve hayatın İslami hükümlere göre müstakim yaşanması hususları da ilave edilmiştir.

tır. Kur'an ise, insanların okuma yazma öğrenmelerini, bu arada ticari akitlerini yazılı sözleşmelerle kaleme almalarını ve kadınların da bu işlere müdahil olmalarını öngörüyor.

Ayetin indiği ortamda gözlenen bu durumun sadece Arap yarımadasına özgü olmadığını ayrıca akılda tutmalıyız. Aynı dönemde Asya, Afrika ve Avrupa'da da okuma-yazma oranı son derece düşüktür. Okuma-yazma oranının artışı, eğitimin geniş kitlelere yayılması sanayi devrimi ile başlar. Başlangıçta özellikle kadınlara da okuma-yazma öğretilmesi düşünüldüğünde, birtakım Avrupalı düşünürler "-Kadınları filozof mu yapmak istiyorsunuz?" diyerek bu teşebbüse karşı çıkmışlardı. Ancak sanayi devrimi ile eğitim ve öğretim yaygınlaştı ve bugünkü seviyeye erişilmiş oldu. Şu halde Kur'an-ı Kerim'in şahitlik ile ilgili bu hükmü, ilk indiği günden beri yalnız Arabistan'da değil, Asya, Afrika ve Avrupa'da da uygulanabilir gerçekçi bir hükümdü.

Açıktır ki, okuma-yazmanın yaygın olmadığı ümmi bir toplumda tek güven faktörü "hafıza"dır. Ama her zaman hafızanın bilgi ve rakamları tam koruyacağı da söylenemez. Öyleyse en iyi çözüm akitlerin yazılı sözleşmelere geçirilmesidir. Ayette geçen "**borçlandığınız zaman**" o günü kapsamakla birlikte gelecek zamanları ve Arap olmayan başka toplumları da kapsar. Yukarıda da değindiğimiz üzere "tedayentüm" tefeul babından çoğuldur ve belli ki birçok kişinin akitlere müdahil olacağına işarettir. "Yazın" ise, bütün ümmete emir sigası ile gelmiş bir tavsiye, teklif veya amir hükümdür.

İkinci önemli husus, yazılı sözleşmelerin şahitlerin huzurunda beyan edilip kaleme alınması konusudur. Ancak bundan önce dikkat çekici husus sözleşmeyi kaleme alacak kişinin ahlaki vasfıdır. Bu, bize hiç garip gelmiyor, çünkü akitte taraf olan şahısların okuma-yazma bilmeyen ümmiler olma vasıfları, katibe çok önemli görevler yüklemektedir. Taraflar, hangi şartlarda anlaştıklarını, sözleşme şartlarını ancak beyan edebilirler ama bunları tam ve doğru olarak kaleme alacak olan kendileri değil, üçüncü kişi olan katip olacaktır. Öyleyse katibin adil, doğru, dürüst yani Kâtibün bi'l-adl (noter) olması çok önemlidir. Akitte taraf olan kişiler gibi tutulacak güvenilir şahitler de ümmidir.

Şöyle bir şema açıklayıcı olabilir:

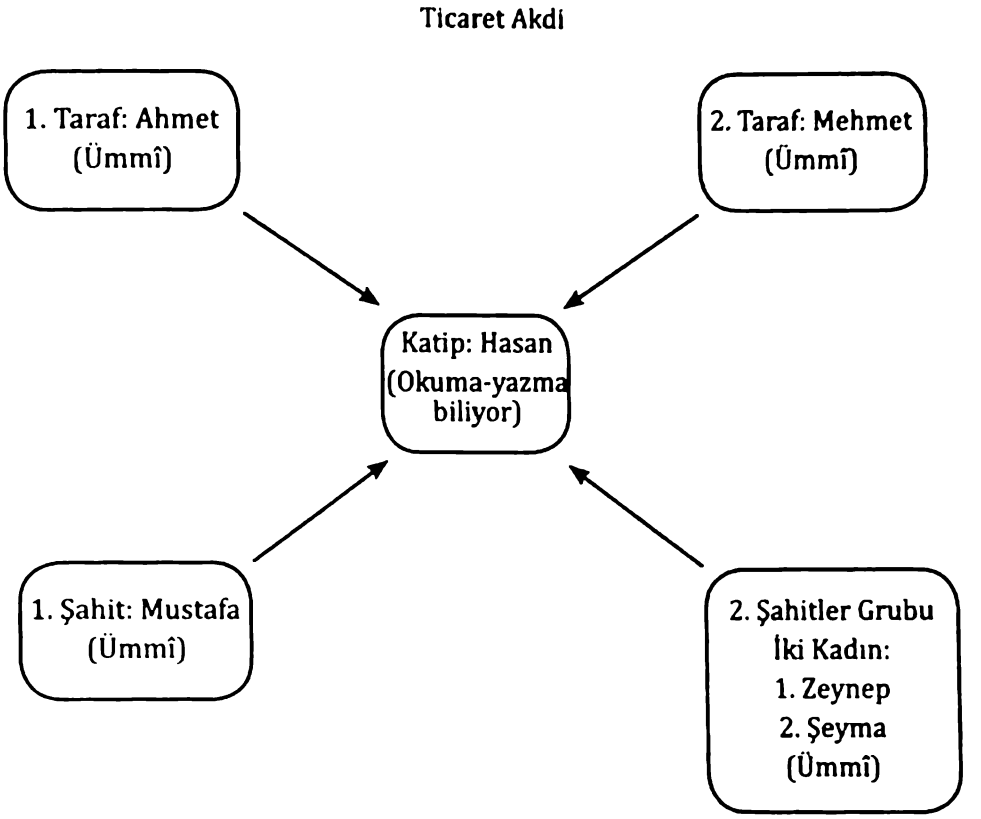

Bu senaryoda okuma-yazma bilenin sadece Kâtip Hasan olduğu görülüyor. Akitte taraf olan Ahmet ve Mehmet ile şahitlerden Mustafa ve İbrahim (iki kadın olacaksa Zeynep ve Şeyma) da ümmidirler.

Biz varsayımımızı ikinci ihtimale dayandırıyoruz. Yani bir erkek ve iki kadın şahit varsayımına. Bu durumda şahitler, Mustafa ve Zeynep ile Şeyma olacaktır. Burada önemli noktaları bir daha göz önüne getirelim:

1. Ticaret akitleri yazılı hale getirilecek.
2. Ümmi taraflar (Ahmet ve Mehmet) açık ve doğru beyanda bulunacak.
3. Katip Hasan anlaşma şartlarını tam ve doğru yazacak.
4. Ümmi Şahitler Mustafa, Zeynep ve Şeyma anlaşma şartlarını iyi kavrayacak, hafızalarında saklayacak ve gerektiğinde doğru tanıklıkta bulunacak.

Bu arada söz konusu şahitlerin Görgü Şahitleri değil. Sözleşme Şahitleri olduğunu akılda tutmalıyız. Bu önemli bir noktadır. Buna tekrar dönmemiz icap edecek.

Bu olayda Hükmün Vasat'ıyla ilgili önemli bir husus var. O da Arap toplumunun yerleşik geleneğine göre kadının yeni bir gelişme olarak ve ilk defa bir hukuki hak, görev ve sorumluluk üstlenmesidir. Bunu ilk defa Kur'an öngörmekte yani kadını şahitlik yapabilecek sosyal ve hukuki bir özne konumuna yükseltmektedir, bundan dolayı Arap erkeği bunu hemen kabullenmeye de hazır değildir. Çünkü

1. Daha önce kadının bu türden önemli bir hukuki kişiliği, hak ve sorumluluğu yoktu.

2. Tabii olarak o toplumda kadın ticari hayata veya savaşlara aktif olarak katılmıyordu.

Yer yer Mekke ve Medine'de servet sahibi kadınların ticaretle uğraştıkları bilinmektedir. Ne var ki Hz. Hatice ve Peygamber Efendimiz örneğinde görüldüğü gibi, kadının ticari hayata katılımı doğrudan değil, dolaylıdır. Yine onun işlerini bir erkek yürütmektedir, Hz. Hatice doğrudan pazara çıkmamakta, şehirlerarası kervanlara katılmamaktadır. Üstelik bu tür kadınların sayısı bir elin beş parmağını geçmez. Bir açıdan bakıldığında, kadının ticari hayatla ilgisi bugün de çok değişmiş sayılmaz.

Burada haklı olarak erkek, kadına karşı tabiî sosyo-kültürel konumu dolayısıyla tam bir güven duymamaktadır. Ticaret malı altın ve gümüşün üzerinde döndüğü, ihtilaf ve çatışmalara sebep olduğu çok önemli bir etkinliktir. Erkeklerden kaynaklanan ihtilaflar yetmezmiş gibi, bu ayetle şimdi de kadının sosyal ve kültürel kişiliğinden kaynaklanan yeni bir ihtilaf eklenecektir. Şu halde baskın karakteri etkin faaliyetlerine dayalı toplumda erkeğin kadına rezerv koyması gayet anlaşılabilir bir tutumdur.

Arap toplumunun o günkü yapısı göz önüne alındığında, ayetin niçin öncelikle "**iki erkek şahit**" ile başladığını ve ikinci bir seçenek olarak "**bir erkek**" yanında "**iki kadın şahid**"i öngördüğünü anlamak kolaylaşır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Araplar tüccar insanlardı ve hemen hemen erkekler dokuz yaşından itibaren ticarete atılırlardı. Küçüklüğünden beri ticaretle uğraşan bir insanın ticarete ilişkin bilgi, beceri ve birikimi elbette fazla olacaktı. Bu, deyim yerindeyse bugünkü Ticaret Hukuku'nda sözü edilen "Basiretli Tüccar" kavramına tekabül eder. Ticaret Hukuku, işi gücü ticaret olan insanlara ayrı, ticaretle sıradan ve arızi olarak ilgilenen kişilere ayrı bir değer atfetmektedir. Şüphesiz Basiretli Tüccar, diğerlerine göre çok daha deneyimli ve bilgili olacaktır; çünkü o, ideal (veya örnek) tüccar kabul edilir. Bu özelliğinden dolayı Hakim, mesleği ticaret olan kimseleri Basiretli Tüccar'a kıyaslayarak bir sonuca varmaya çalışır. O günkü Arap toplumunda kadın, sıradan tüccar sınıfına bile girmiyordu; çünkü ticaretle ilgisi hemen hemen yok gibiydi. Eğer Kur'an, Sözleşme Şahitliği'nde öncelikle "iki erkek" şahidi öngörüyorsa, bunun sebebi o günkü erkeğin Basiretli Tüccar'a tekabül etmesi dolayısıyladır.

Buna rağmen Kur'an, kadını bu işlere katmak, Arap toplumunun en duyarlı olduğu ticarette ve hukuki işlerde ona sorumluluklar yüklemek, kısaca kadını hukuki ve aktif bir özne konumuna çıkarmak istemektedir. Her insaf sahibi kişi, ayetin indiği bu tarihsel durumda bile Kur'an'ın yaptığının bir devrim olduğunu kabul eder.

Ancak Kur'an böyle bir teşebbüse girişirken, o toplumun reel şartlarını da göz önüne almayı ihmal etmiyor ve bir erkeğe karşılık "**iki kadın şahit**"le Arap toplumuna bir tür güvence vermek istiyor. Çünkü asıl önemli olan iki kadın değil, kadın cinsinin hukuki aktif özne konumunun kabul edilmesidir. Bu, ilk adım olarak kadını fizyolojik özellikleri dolayısıyla hukuki ehliyetinden mahrum bırakan eski bir geleneğin reddi anlamına gelir. Kabul etmek gerekir ki, Ortaçağ'da Kilise'nin Roma Hukuku'ndan devraldığı Kadının Zayıf Cins (Fragilitas Sexas) tanımının onu Medeni Açıdan Ölü (Civil Death) durumuna sokan telakkisi, o günkü Arap geleneğinde de bir karşılık buluyordu. Demek ki Kur'an, kadının fizyolojisinden kaynaklanan özelliklerini hukuki ehliyetin kazanılmasında geçerli bir engel olarak görmediğini tescil etmiş oluyordu. Ancak kadının sosyal ve kültürel konumuyla ticari hayatta aktif bir özne olmaması bir realite idi.

Bu meselenin bir yönü; diğer yönü ise ilke temelinde ve son tahlilde ayetin kadını erkekle şahitlikte denk hale getiren yönüdür. Şimdi bunu görelim:

Ayetin genel akışından iki kadın şahitle bir erkek şahidin sözleşmenin güvenceleri olarak ele alındıkları anlaşılıyor. Şüphesiz bu, taraflar arasında vuku bulacak bir ihtilaf durumuyla ilgilidir. Burada da sadece iki ihtimal var:

1. Birinci kadın yani Zeynep'in doğru tanıklıkta bulunması.

2. İkinci kadın yani Şeyma'nın, Zeynep'in şaşırması durumunda tanıklığa çağırılması.

Şimdi biz iki ihtimal üzerinde de duralım.

a. Birinci Kadının Şahitliği: Biz farazi olarak şahitlerin huzurunda Katibin kaleme aldığı sözleşme hükümleri konusunda akde taraf olan kişiler (Ahmet ve Mehmet) arasında 9 ay sonra bir ihtilaf vuku bulduğunu varsayalım. Bu durumda ilk yapılacak şey sözleşme metnini ortaya çıkarmak ve okuma-yazma bilen birine okutmaktır. (Bu kişi eski katip Hasan olabileceği gibi, bir başkası veya hâkim de olabilir; bu artık önemli değildir.) Diyelim ki sözleşme metni, 1. taraf yani Ahmed'i teyit edip haklı buluyor ve fakat 2. taraf Mehmet, kuşkulanıp anlaşma esnasında kâtip Hasan'ın sözleşme şartlarını eksik yazdığını öne sürüyor. Burada yapılacak ikinci şey şahitlerin tanıklığına başvurmaktır.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı gibi, önce 1. Şahide yani Mustafa'ya başvurulur ve 9 ay önce ki sözleşme hükümleri kendisine sorulur. Eğer Mustafa, sözleşme hükümlerini teyit ederse, Ahmed haklıdır. Ancak bu yetmez, bu sefer ikinci grup kadın şahitlere başvurulacak. Dikkat çekilecek husus şudur: Acaba hâkim, Mustafa'dan sonra, iki kadını aynı anda mı tanıklığa çağırıyor, yoksa önce birini, olmazsa diğerini mi? Kanaatim ikisini bir arada değil, önce birinci kadın şahide yani Zeynep'e başvuruyor, arkasından gerekirse "diğeri"nin ifa-

desine başvuruyor. Çünkü ayet aynen şöyledir: "**İki kadından biri şaşıracak olursa...**" Devamı: "**bu durumda diğeri...**" şeklindedir. Burada iki ihtimal var:

1. Ayetten açıkça anlaşıldığı gibi birinci kadın yani Zeynep'in şaşırması, karıştırması, tereddüt etmesi veya unutması durumunda ikinci şahidin yani Şeyma'nın tanıklığına başvurulması.

2. Birinci şahidin yani Zeynep'in erkek şahit Mustafa gibi sözleşmenin hükümlerini aynen ve doğru olarak hatırlaması..

Öyleyse ikinci kadının tanıklığına başvurulması birinci kadının şaşırması şartına bağlanmıştır. Bu şuna benzer: "Sınava girerken üzerinde iki kalem bulunsun. Biri yazmayacak olursa, diğeri ile yazarsın." Bu mutlaka ikinci kalemin de kullanılacağı kuralını öngörmez. İkincisinin kullanılması birincinin fonksiyonunu yerine getirmemesi şartına bağlıdır. Birinci veya ikinci olsun, her halükarda kişi yazarken bir kalem kullanır.

"Mizan"ın sahibi **Tabatabai** "Biri şaşırdığında" ifadesi birinin şaşırması ihtimaline karşı bir uyarıdır, der. "İhdahumel uhra-biri öbürüne" ifadesinde ise açık isim "ihdahuma-biri" müzmer ismin yerine konulmuş ve bu kelime tekrar edilmiştir. Buradaki incelik, kelimenin her iki yerde farklı anlamlar ifade etmesidir. Çünkü birincisinde "biri" ifadesi ile kastedilenin hangisi olduğu kesin olarak belli değildir. İkincisinde ise birinin şaşırması halinde geriye kalan öbürü kastediliyor. Nitekim kıraat imamlarından **Hamza** ayetin bu bölümünü "İntazille... fetüzekkiru" şeklinde okumuş ve "tezekkür" lafzını şeddeli ve merfu yapmıştır ki bu "**şaşırırsa diğeri hatırlatır**" anlamıyla şart cümlesi olur.

Bu okuyuşu göre mademki ortada bir şart cümlesi var, o zaman biz de, ayetin genel akışını bir yerde kesip yani "**iki kadından biri şaşıracak olursa...**" da durup mefhumun muhalifinden hareketle şunu sorabiliriz: "–Peki, ya şaşırmayacak olursa?"

İşte o zaman Zeynep'in şahitliği Mustafa'nın şahitliğine denk olur, çünkü maksat hâsıl olmuştur ve ayrıca Şeyma'nın tanıklığına müracaat etmek gerekmez. Varsayalım ki, iki kadın şahitten biri vefat etmiştir, bu durumda ihtilafa mahkeme bakmayacak mı? Kuşkusuz bakacak yani tek kadının şahitliğiyle yetinecektir.

Şu halde ilke olarak ve nihai tahlilde Allah, kadının şahitliğini erkeğin şahitliğiyle denk tutmaktadır. Ancak şaşırma durumunda ikinci kadına başvurulacaktır. Bu, bir teminattır. Teminatın gerekçesi kadının sosyal ve kültürel konumu itibariyle ticari hayattan uzak olmasıdır.

O günkü Arap toplumunun belli başlı iki geçim kaynağı olduğunu ve bu iki konuda da erkekler uzmanlık maharet kazandıklarını zikrettik: Ticaret ve ganimet. Her iki etkinlik erkeğe aittir. İyi savaşçı kadar işini bilen iyi tüccar da

makbuldür. Bir rivayete göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Kim tafakkuh etmezse (yani konuyla ilgili dini ve ticari bilgileri bilmezse) bizim pazarımızda ticaret yapmasın." (Kurtubi, El Camiu'l-Ahkami'l-Kur'an, 4/Nisa, 5. ayetin tefsiri.)

Ayette geçen (**dalal**) kelimesi üzerinde özel olarak durmak lazım. Çoğu kişi, "dalal" kelimesini mutlak olarak "unutma" ile karşılamaktadırlar. Bence, bu karşılık kelimenin etimolojik ve semantiğinden değil, yer aldığı ayette geçen "tezkir (hatırlatma)" dolayısıyla doğru, fakat eksiktir. Nitekim müfessirler "hatırlama" manasına gelen "tezkir ve izkar"ın "unutma"dan dolayı olduğu görüşündedirler.

Kelime'nin Kur'an'daki yaygın anlamı "sapma" ve Duha sûresi 7. Ayet ile Nisa, 176. ayetteki anlamıyla doğrudan "şaşırma"dır. Bilindiği gibi Duha Sûresi hâkim görüşe göre ilk vahiyden sonra başlayan "fetret dönemi"nin bitiminde inmiştir. Ayet şöyledir: "Ve O seni şaşırmış iken doğru yola yöneltmedi mi?"

Hitap doğrudan Peygamberedir. Yaklaşık üç yıl süren fetret dönemi boyunca Peygamber büyük sıkıntılara düşmüş, vahiy alıp almadığı konusunda neredeyse tereddüte düşer olmuştu. Duha, 7. ayetteki "Dalal" ile Bakara, 282. ayette geçen "dalal" aynı anlamdadır. "Dalal" kelimesinin küfre düşmek (4/Nisa, 119), küfür kastı olmaksızın doğruluktan, Hak'tan ayrılmak, şaşırmak (4/Nisa, 113) ziyan ve kayba uğramak (40/Mü'min, 25), bedbahtlığa uğramak (67/Mülk, 9), hükümsüz olmak, iptal edilmek (47/Muhammed, 1), hata, yanlışlık, aşağı seviye (25/Furkan, 44), cehalet-bilgisizlik (26/Şuara, 20) gibi başka anlamları da vardır.

Mukatil "dalal" kelimesine sekiz ayrı anlam vermektedir:

a) Küfür-sapkınlık: 4/Nisa, 119; 36/Yasin, 62; 37/Saffat, 71.

b) Küfür olmaksızın, bir şeyden uzaklaştırmak, ayırmak: 5/Nisa, 113; 38/Sad, 26.

c) Hasar, ziyan: 12/Yusuf, 8, 30, 95; 40/Mü'min, 25; 36/Yasin, 24.

d) Bedbahtlık: 34/Sebe', 8; 67/Mülk, 9; 54/Kamer, 47.

e) İptal, boşa çıkma: 18/Kehf, 104; 47/Muhammed, 4.

f) Yanlışlık, isabetsizlik: 5/Nisa, 176; 25/Furkan, 42, 44; 33/Ahzab, 36.

g) Cehalet: 26/Şuara, 20.

h) Unutmak: 2/Bakara, 282.

Bu ayet çerçevesinde kelimenin "unutma" yanında muhtemel dört anlamı daha olabilir: aa) Şaşırmak, bb) Karıştırmak, cc) Tereddüt etmek, dd) Sapmak. Açıktır ki, şahitlikte her beş durum da mümkündür.

Şimdi ilk ihtimali göz önüne alalım: Kişi geçmiş zamanda olup bitmiş bir olayı ve hele bu sayı ve hesap işiyse, bunu pekâlâ unutabilir. Bu insani durum, kadın için de, erkek için de geçerlidir. Bu ayetten hareketle kadının mutlak anlamda ve ka-

dın olması hasebiyle unutkan bir varlık olduğu söylenemez. Çevremizde, eş-dost ve akraba arasında erkeklerden çok daha kuvvetli hafızaya sahip kız ve kadınlar olduğunu biliyoruz. Nitekim Türkiye'de 1991'de yapılan ÖSS sınavlarında erkek adayların yüzde 60'lık başarısına karşı kız adayların gösterdiği başarı oranı yüzde 71 olmuş, sonraki yıllarda da oran bu civarda seyretmiştir. Eğer sınav başarısında hafıza, mukayese, intikal, muhakeme, zekâ vb. faktörler rol oynuyorsa, bu sınavda kızların erkeklere göre başarı oranı 1.18, erkeklerin kızlara göre başarı oranı 0.84 olarak gözükmektedir. Yine deneysel olarak erkek öğrencilere göre kız öğrencilerin derslerini çalışırken, ezberciliğe daha yatkın oldukları söylenebilir.

Öyleyse iki kadının şahitliğine mutlak sebep unutkanlık olmasa gerek. Kur'an'a göre "Unutkanlık" her iki cins için de geçerlidir. Hatta Cennet'te iken günaha yol açan faktörlerden biri olarak unutkanlık Havva'dan çok Adem'in zaafı olarak gösterilmektedir (20/Taha, 115).

İkinci anlam "şaşırmak" olabilir. Bence en kuvvetli ihtimal budur; buna üçüncü ve dördüncü anlamı yani "karıştırma" ve "tereddüt"ü de ekleyebiliriz. Varsayımımıza göre, eğer ihtilaf 9 ay sonra vuku bulmuş ve şahitler mahkemeye çağırılmışsa, 9 ay öncesinde tanık olunan sözleşmenin hükümleri sadece hafıza'da korunduğu için şahidler hesabı şaşırmak veya hesabı birbirine karıştırmak sûretiyle tereddüde düşebilirler.

Beşinci ihtimal de "sapma"dır. Bu anlaşılabilir bir davranıştır. Bu davranışta hüsn-ü niyet, değil su-i niyet esastır; şahitlerden biri bile bile doğruyu inkâr edebilir. Bu ise yalancı şahitlik demektir. Yalancı şahitlik hem hukuk hem ahlak açısından suçtur: "Ey imân edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp heva (tutkuları)nıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözü geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır." (4/Nisa, 135; ayrıca bkz, bu ayetin tefsiri.) Bir keresinde de Peygamber Efendimiz (s.a.v) "büyük günahlar" hakkında bilgi verirken, bunların "Allah'a şirk koşmak, haksız yere insan öldürmek, anne-babaya asi olmak ve yalancı şahitlik yapmak olduğunu" söylemiştir (Buhari, Şehadet, 10). Konumuzla ilgili olarak "dalal"ın beşinci anlamını dışarıda tutuyoruz.

Ancak her beş ihtimalde de, ikinci kadın, birinci kadını uyarmak, sözleşmenin doğru hükümlerini hatırlatmak üzere şahit olarak tutulmuştur. Ama asıl olan, birinci kadın şahidin doğru hatırlaması ve ikinci kadına müracaata gerek kalmadan erkek gibi şahitliğinin esas alınması veya geçerli sayılmasıdır. Ayetin mefhum-u muhalifinden anlaşılan "hatırlayan kadın"dır. Bu, bir erkek

ile yanında hatırlayan bir kadının şahitliğinin denkliğine göstergedir. İkinci kadının devreye girmesi, ilk kadının hatırlamaması durumunda söz konusu olduğundan, ikinci kadın hep "yedek"te tutulmuş demektir. Bir arabanın asli tekerleri iş gördükçe stepneye gerek yoktur.

İşin aslına bakılırsa, müfessirler de bu noktaya temas etmişlerdir. Sözgelimi **Razi** şöyle der: "İki kadının bir erkeğin yerine geçmesinin, hükümdeki adaletin ancak böyle temin edileceğini beyan etmek içindir. Bunu sağlamak da, ancak kadınlardan birinin unutması halinde meydana gelir."

Çağdaş müfessirlerden **Sabuni** de Safvetü't-Tefasir'de "kadınlardan biri şahitlik ettiği konuyla ilgili bazı şeyleri unutursa, diğeri ona hatırlatır" der. "İşte bu yani biri unuttuğu takdirde diğerinin hatırlatması, bir erkeğin iki kadının şahit olmasının vacip oluşunun sebebidir. Çünkü kadınlarda zapt eksikliği vardır." Ben de diyorum ki, kadında "zapt" eksikliğinin bulunması dönemseldir ve sözgelimi hafızanın yerini okuma-yazma'nın yer alması bu eksikliğe pekâlâ son verebilir.

Merağî, **Ö.Nasuhi Bilmen** ve başka müfessirler, ticaret davalarında kadının hafızası zayıfsa da ev işlerinde kuvvetli olduğunu, bugün dünyada ticaretle uğraşan çok sayıda başarılı kadın bulunduğunu söylüyorlar. Joseph A. Schumpeter'e göre de, ev kadınlarının yiyecek maddeleri, özel ev ve giyim eşyaları gibi hususlar yönünden kolaylıkla aldatılabilecekleri doğru değildir. (J. A. Schumpeter, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, II,184.) Ancak bu gerçeği J. A. Schumpeter'den önce tespit eden geleneksel İslam bilginlerine göre, bu durum yine de hükmü değiştirmez, çünkü kadınların çoğunun genel özelliği öyle değildir.

Çalışan nüfusta giderek sayıları artan milyonlarca kadının öğretmenlik, doktorluk, avukatlık, hakimlik, muhasebecilik, tanıtım, sekreterlik, yöneticilik vb. alanlarında çalıştığı, iş hayatına aktif olarak katıldığı bir dünyada bu izah kimseye tatminkâr gelmiyor. Çünkü ev işlerinde ve bugün ticaretle uğraşan kadınlar arasında hafızanın bir dezavantaj teşkil etmediğinin görülmesi, problemin kadının hafızasından (ontolojik sebepten) değil, yöneldiği alan veya bu alandaki ilgi yoğunluğuna (antropolojik sebep) bağlı olarak değiştiğini gösteriyor. Şu halde işi ticaret olan her kadın, eğer standart melekelere sahipse erkekler kadar başarılı olabilir; bu hiç değilse teorik olarak yanlışlanamaz. Bu durumda **Razi**'nin deyişiyle hükümde illet, adalet ise ve artık bir kadın geliştirdiği yeteneğiyle adalet şartını yerine getirebiliyorsa o da erkekle aynı hak ve sorumluluklara sahip olabiliyor demektir. Bile bile değişen illetin eski karakterinde ısrar etmek hükmün maksadına aykırıdır.

b. İkinci Kadının Şahitliği: Birinci şıkta tanıklığına başvurulan kadının şaşırmayacağı ihtimalinden hareketle şahitliğinin geçerli olacağını savunmuş-

tuk. Şimdi de ikinci ihtimal olarak "-Ya şaşıracak olursa?" sorusuna cevap arayalım. Bu sorunun cevabı gayet açıktır. Çünkü bu durumda ilk kadının tanıklığı hükümsüz olmuş yani kendisi devre dışı kalmış ve ikinci kadının tanıklığına başvurulmuş demektir. Bu, yukarıda anlattıklarımızın aksine, birinci kadın şahidin sözleşmenin kısmen veya bütün hükümlerini unutması, karıştırması ve şaşırması durumunda akla gelebilecek bir durumdur. Mademki Şâri' sözleşmeye teminat olarak bir erkek yanında iki kadın şahidi öngörmüştür; bu durumda yapılacak olan ikinci kadının tanıklığına başvurmaktır.

Peki, bu ne anlama gelir? Cevap ortadadır: Birinci kadın şaşırdığı veya unuttuğu için hükümsüz olmuş, ikinci kadının şahitliği erkeğin şahitliğiyle denk duruma gelmiştir. Örnekten hareket edersek, sınava giren öğrenci, birinci kalemi yazamayınca, ikinci kalemle yazmağa başlamıştır. Her iki durumda öğrenci "bir" kalemi kullanmakta, iki kalemle aynı anda yazmamaktadır.

Biri çıkıp her iki kadın şahidin bir arada bulunmasını isteyebilir. Lafzın akışından hareketle bu yerinde bir istektir. Ne var ki amir bir hüküm veya zorunlu bir şart değildir. "Biri şaşırdığında öbürünün hatırlatması için" ifadesi, şaşıran veya unutan kadının artık kendi başına şahitliğinin veya bulunduğu beyanların yetmeyeceğinin, ikinci kadının müdahalesinin zaruretini açıkça ifade eder. Kaldı ki, her iki kadın şahidin aynı anda tanıklığa çağırılması gerekmez. Herhangi birisinden başlanabilir. Zeynep olursa Şeyma'ya gerek yok, Şeyma olursa bu sefer Zeynep'e gerek yok. Bu doğru hatırlama varsayımına göre öyledir. Ancak şaşırma veya unutma varsayımında da durum farksızdır. Çünkü Zeynep unutursa Şeyma'ya, Şeyma unutursa Zeynep'e başvurulacaktır. Her iki durumda da şahitliği muteber kabul edilen bir kadındır ve bir kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denktir.

Açıktır ki biri veya öteki, şaşıran kadın artık hükümsüzdür ve geriye sadece hatırlayan kadın kalmıştır. Eğer Şâri', iki kadının bir arada ve aynı anda hatırlamalarını veya ortak beyanda bulunmalarını şart koşsaydı, o zaman iki kadın bir erkeğe denk sayılırdı. Ayetten böyle bir sonuç çıkmıyor.

Burada önemli bir husus da şudur: Geleneksel âlimlerimiz, kadınlardan az bir bölümün "zapt" ehliyetine sahip olduğunu kabul edip "hükmün ekseriyete göre" konulduğunu söylüyorlar. Bu genel ilke bazında doğrudur. Ne var ki, içinde yaşadığımız genel durumda ve özellikle bazı ülkelerde okuma-yazma imkânlarıyla "zapt" gücüne sahip olan kadınlar ekseriyet durumuna geçmiş, okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı giderek azalır olmuştur ki bu da bir vakıadır. Konunun bu önemli yönünü yani illet açısından şahitliği biraz daha yakından görmekte yarar var.

İllet çerçevesinde ayetin bugünkü anlamının nasıl anlaşılması gerektiğine geçmeden evvel bir noktayı hatırlatmakta yarar var:

Biz şahitliği iki ana kategoride düşünebiliriz. Biri Sözleşme Şahitliği, diğeri Görgü Şahitliği.

Bazı İslam hukukçularına göre eğer şahit, görgü şahidi ise, bu tür durumlarda iki kadın şahit aranmaz. Bir örnek vermek gerekirse, bir cinayet davasını düşünelim: Diyelim ki cinayetin işlendiği sokakta bir kadın ve bir erkek geçiyorken, tam o esnada katil hasmını yakalayıp bıçaklıyor ve cinayete bir erkekle birlikte sadece bir kadın tanık oluyor. Böyle durumlarda hakim, iki kadın şahit istemez, erkek yanında kadının şahitliğiyle iktifa eder.

Ayette söz konusu olan şahitlik ise Sözleşme Şahitliği'dir. Nitekim bazı İslam hukukçuları, bu ayette öngörülen iki kadın şahidin ayetin bağlamına uygun olarak ticari davalarda geçerli olduğuna; gebelik, kadın halleri, çocuk vb. alanlarda bir kadının şahitliğinin yeterli sayıldığına kail olmuşlardır. **Süleyman Ateş**, İbnu'l-Kayyim el Cevziyye'den nakille, kadınların doğum, süt emzirme gibi hususlarda tek şahitliğinin yeterli olacağını kaydeder. Gerçekten de bu konuda ilginç görüşleri olan **İbnu'l Kayyim el Cevziyye**, "İ'lamu'l-Muvakkiîn" adlı önemli eserinde bazı tabiine atfedilen sözlere göre kadınların had, ceza ve kısas gibi konularda tanıklık edemeyeceklerine, tanıklıklarının ancak mal, akit, nikâh, köle azadı, doğum, süt emzirme, bekâret, dulluk vb. gibi konularda geçerli olabileceği görüşünü araştırarak, kadının her konuda tanıklık edebileceği sonucuna varmıştır. Hatta yalnız kadınların muttali olacakları bazı olaylarda onların erkek olmasa dahi tek şahitliklerinin geçerli olacağı söylenmiştir.

Ne var ki genel teamül **el Cevziyye'**nin görüşleri doğrultusu yönünde değil, aksinedir. Bu konuda birbirinden farklı görüşler vardır. Bazı fakihlere göre mali işler dışında iki erkeğin şahitliği olmadıkça şahitlik sabit olmaz. Bir kadının dava hükümlerini hatırlaması yetmez. İkincisinin de hatırlaması gerekir. Diğer fakihlere göre ise kısas, zina haddi ve ukubat konularında kadınların şahitlikleri asla makbul olmaz. Diğer konularda da yalnız kadınların veya bir erkek ile bir kadının şahitlikleri muteber değildir. Çünkü onlara göre Şâri', kadının şahitliğini yarım erkek karşılığında sadece ticari akitlerde kabul etmiştir.

Geleneksel bilginler yanında çağdaş Müslüman yazarların da pek itibar ettiği ve fakat bana hiçbir zaman inandırıcı gelmeyen yaygın bir argümana göre, kadın erkeğe nispetle daha heyecanlı, duygusal, olayların etkisinde kalan zayıf bir varlıktır. Bundan hareketle kadınlar hamamında bir cinayet işlenecek olsa, kadınların tanıklığı geçerlidir, ama katile kısas uygulanmaz, sadece diyet ödetilir denmiştir.

Bu ve benzeri görüşler, ortaya çıktıkları dönemin özel şartlarının etkile-

rini taşırlar. Ama genel bir hüküm olarak, kadını her durumda erkeğin yarısı kabul etmek veya onu mali konular veya kadınlık halleri dışındaki alanlarda şahitlik gibi önemli bir hukuki ehliyetten mahrum bırakmak, maksadı illete bağlı kılmanın veya etkileyici faktörleri belirleyici faktörlerin yerine geçirmenin bir sonucudur ki, bu usul yönünden yanlıştır.

O zaman ister istemez şu sorulabilir: Şari' tarafından bir erkek gibi kendisine hukuki ehliyet tanınmış ve şahitlik ehliyet ve formasyonu hayli yükselmiş kadını, belirli bir zamanın illeti dolayısıyla bütün zamanlar için erkeğin yarısı konumuna düşürmek ve bunda ısrar etmek Şeriat Koyucu'nun maksadını aşmak olmaz mı? Bu, hukukun ruhu ve ebedi hikmeti açısından ne kadar geçerli olabilir?

Nisa 15. ayette fuhuş yapan kadınların aleyhlerine tutulmak üzere öngörülen dört şahit ile Talak 2'de boşanan kadınların üç iddet beklemelerinden sonra, onların ma'ruf üzere tutulmaları veya salıverilmeleri konusunda öngörülen "iki adil şahit" ifadelerinde kadın-erkek ayırımı yoktur. Benzer durum ölüm halinde vasiyetin yazılması için öngörülen (5/Maide: 106) şahit için de söz konusudur. Belki bu ayetlerde cem-i müzekker (çoğul eril) gelen ibareye Arapçadaki "tağlib" kuralı uygulandığında, dört ve iki şahitlerin erkek ve kadınlardan olacağı söylenebilir. Kaldı ki Nur, 4-8. ayetlerinde eşine zina suçu isnat eden erkek ve kendini savunma durumunda olan karısının hâkim önünde eşit dörder yemin ve birer kere lanetleşmeleri (mülaane), Kur'an'ın erkek ile kadın arasında ayırım yapmadığını gösterir.

Bu ayette şahid olmadığı halde karısına suç isnat eden erkekten, iddiasında doğru olduğuna ilişkin dört kere yemin etmesi ve beşinci kez eğer yeminlerinde yalan söylüyorsa Allah'ın lanetinin üzerinde olacağını kabul etmesi istenir. Bu işlemden sonra, kadından da aynı talepte bulunulur. O da masum ve iffetli olduğuna dair dört kere yemin eder, kocasının yalan söylediğini açıklar ve beşinci kez eğer kocası doğru söylüyorsa laneti üzerine kabul ettiğini beyan eder.

Eğer Kur'an kadını erkeğin yarısı kabul etseydi ve buna bağlı olarak bir erkeğin şahitliğine karşı iki kadının şahitliğini mutlaklaştırsaydı, Nur, 4-8. ayetlerinde kadından sekiz yemin ve iki lanetleşme istenirdi. Çünkü tam olan erkeğin dört yemini yarım olan kadında sekize, lanetleşmesi de ikiye tamamlanacaktı. Ama böyle bir şeyin söz konusu olmadığını görüyoruz.

Maide, 106'da ise duruma göre "sizden olmayan iki şahit" tutun der. Biz aynı mantıktan hareket edecek olursak, Müslüman bir kadını, gayrimüslim bir erkeğe göre de yarım hukuki şahsiyet olarak kabul edeceğiz. Bu ise hiç makul görünmüyor. Çünkü temelinde ontolojik ayrımcılık yatmaktadır. İslam ise temelinde ontolojik faktör olan her türlü ayrımcılığı kabul etmez; ırk, cins ayrımcılığı vb. gibi...

Okuma-Yazma Faktörü ve "Zapt" İlleti: Şemada da göstermeye çalıştığımız gibi yazılı hale getirilmesi istenen ticaret akdinde taraflar ve şahit konumunda yer alan şahıslar ümmidir. Tabii olarak sözleşmeyi kaleme alan Kâtip istisna teşkil eder. Hükmün genelinden anlaşılan, bu tür akitlerde okuma-yazmanın merkezi önemde kabul edildiğidir. Ayette, tarafların doğru beyanı ve şahitlerin dürüstlüğünden çok kâtibin adil vasfı (Katibü'n bi'l-adl) üzerinde durulması bunu gösterir. Kâtibin özelliği ise okuma-yazma bilmesidir. Kâtip adil olmalı, çünkü ümmi oluşlarından dolayı taraflar ve şahitler kâğıda geçen şeyin gerçekten kendi sözleştikleri şey olup olmadığını bilmemektedirler. Eğer Makasidu'ş-Şeria açısından bakarsak, bu hükümle Şeriat Koyucu'nun bütün sözleşme ve anlaşmalarda taraflar arasında hakkaniyete uygun bir ilişkiler düzeninin tesisi, kısaca adaletin sağlanması maksadını gözettiğini söyleyebiliriz. Taraflar kendi aralarında rıza ve kabul ilkesine göre anlaştıklarında anlaşma şartlarına riayeti edecek, biri diğerinin hak ve hukukuna tecavüz etmeyecek, hak kaybı yaşanmayacak, böylelikle toplum hayatında karşılıklı çıkar ilişkisi sürecektir. Bu, aynı zamanda hükmün hikmeti, son tahlilde değişmez amacıdır. Sözleşme gereği Kâtip, Kâtibin adil vasfı, şahitler vb. hükmün doğrudan maksadı ile değil, şekliyle ilgili yardımcı unsurlardır. Nitekim peşin alışverişler için yazılı sözleşme önerilmiyor. Bundan sonraki ayette (2/283) koruyucu bir tedbir olarak şahit tutulmasının yararlarına işaret ediliyor.

Ancak bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz husus, bu hikmetin geniş çerçevesi içinde doğrudan şahitleri ilgilendiren hükmün maksat ve illetini tespit edip bulmaya çalışmaktır. Konuyu daha iyi anlayabilmek için sınırlarını daralttığımız hükmü bir bütün halinde görelim:

"Erkeklerinizden iki şahit tutun; eğer iki erkek yoksa şahitlerden rıza göstereceğiniz biri erkek ve biri şaşıracak olursa diğeri ona hatırlatacak iki kadın (olur.)" Şimdi başta yaptığımız lafız, hüküm ve maksat ayrımları bağlamında ayete yakından bakalım:

1. *Lafız:* "**Erkeklerinizden**" diye başlayıp "**iki kadın** (olur)" şeklinde biten cümlenin kendisidir.

2. *Hüküm:* Şahitlikte bir erkeğe mukabil iki kadının şahitliğinin öngörülmesi.

3. *Maksat*: Şahitlerin, sözleşme hükümlerini tam olarak hafızalarında tutmak sûretiyle ihtilaf vukuunda hak ve adaletin yerine getirilmesi için tanıklıkta bulunmaları.

Hüküm'de yer alan bir erkeğin şahitliğine mukabil iki kadının şahitliği bizim anahtar sorunumuz olduğuna göre, bu hükümle ilgili illeti de burda arayabileceğiz, demektir. İlleti aramanın ikinci ve üçüncü (yani İcma ve İçtihat)

yoluna başvurmamız gerekmez; birinci yol yani nass'ın açık ifadesi bize yeter. Çünkü illet, nassın lafzında açıkça yer almıştır, o da şudur: "**Biri şaşırdığında diğerinin ona hatırlatması için...**"

Eğer nassın açık lafzından illetin bu olduğunu anlıyorsak, şaşırma (unutma, tereddüt etme, karıştırma ve sapma)nın hafıza veya "zapt" ile yakından ilgili olduğunu da kabul ediyoruz demektir. Kadının unutma veya şaşırmaya erkeğe göre daha elverişli olması, yukarıda da göstermeye çalıştığımız gibi onun ontolojik, ruhsal veya fizyolojik özelliklerinden değil, doğrudan sosyal ve kültürel (antropolojik) konumu ile ticari hayatla ilgisinin sınırlı oluşundandır. Kadının hafızası bu özellikleri dolayısıyla erkek hafızasına göre şaşırma, karıştırma veya unutmaya daha yatkın olabilir.

Şahitlikte işin içinde olma, işin ayrıntılarına, inceliklerine vakıf olma ile bunları bir meleke olarak hafızada tutma önemli bir amildir. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, söz konusu amili göz önüne alan **İmam Malik**, Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadise dayanarak "Bedevilerin kasabada (şehirde) yaşayan kimse(ler) hakkındaki şahitliklerini caiz görmemiştir." (Ebu Davud, Akdiye, 17; İbn-i Mace, Ahkâm, 30). Bedevi yani çölde, badiyede konar-göçer yaşayan bir insan, şehir hayatının karmaşık ilişkilerini (ticaret, bürokrasi, şehir hayatında geçerli kurallar, teamüller, mevzuat, yerleşik örf ve adetler vs.) bilmeyebilir, yeterince bunlara vakıf olmayabilir. Bu yüzden kadın olsun erkek olsun, şahitliği kabul edilmemiştir. Bu bedevinin eksik veya yarım insan olması dolayısıyla değil, kültürel durumuyla ilgili bir hüküm olup, söz gelimi yerleşik hale gelirse, uzun zaman şehirde yaşayıp da şehir hayatı ve teamüller hakkında bilgi sahibi olursa illet ortadan kalkmış olacağından hüküm de ortadan kalkar yani şahitliği kabul edilmiş olur.

Kadının şahitliği meselesinde de durum böyledir. Bu durumda hafızadan dolayı kaynaklanan sakıncaları, bilgi ve rakamların yazılı kayda geçirilmesini sağlayan ek imkân ve yetenekler bertaraf edebilir mi? Bunun da en açık yolu okuma-yazma bilmek olabilir mi? Olabilir!

Öyleyse hükmün illeti, kadının okuma-yazma bilmemesi dolayısıyla sadece hafızasına güvenmek ise, kadının hafızasını ikinci plana düşüren okuma-yazma bilmesi ile kazandığı yeni imkan ve yetenekleri (formasyon) illetin değişmesine yol açabilir. Bu son derece mantıki görünüyor. Tabiatıyla illeti bu şekilde tanımlayacak olursak, Fıkıh Usulü'nde geçerli olan "illetin değişmesiyle hüküm de değişir" kuralı hükme yeniden bakmamızı kaçınılmaz kılacaktır.

Bugün eğitim seviyesinin gelişmişliği oranında okuma-yazma oranının hayli arttığı ve kadınların da yaygın olarak okuma-yazma bildikleri bir gerçektir.

Ülkeler kadın-erkek okuma yazma oranını toplumun tamamına yaymak üzere etkili politikalar takip etmektedirler. Kadının eğitim seviyesinin yükselmesini hedefleyen harici şartların zorlayıcı ve hatta emredici olduklarını biliyoruz. Kız-erkek ayrımının yapılmadığı çağımızda zorunlu eğitim kuralı geçerlidir ve bu sözgelimi Türkiye'de 12 yıllık öğrenimi kapsarken, Batı ülkelerinde 18 yaşına kadar orta veya liseyi de kapsamaktadır. Hem genel olarak dünyada hem de İslam âleminde kadınların eğitim seviyesi yükselmekte, daha çok sosyal, ekonomik ve kamusal hayata katılmaya teşvik edilmekte, hatta zorlanmaktadırlar.

Okuma-yazma öğrenimi ile çeşitli sektörlerde iş hayatına aktif katılımı, zorunlu olarak kadına belirli bir beceri ve ek formasyonlar kazandırmıştır; şüphesiz sosyal ve kültürel konumundan dolayı bu durum modern zamanların kadını ile geleneksel toplumların kadını arasında bir farkın da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Okuma-yazma bilen bir kadın, eğer bir ticaret akdinde şahit olacaksa, şüphesiz anlaşmanın bütün hükümlerini kâğıttan okuyabilir. Onun yapacağı şey sözleşmenin anlatıldığı gibi kağıda geçirilip geçirilmediğini kontrol etmek ve eğer böyleyse sözleşmenin altına imzasını atmaktan ibarettir. Sözleşmeyi ayrıca ayrıntılarıyla hafızasında tutmasına gerek yoktur. İhtilaf vukuunda ise kadının hafızasının yerini onun attığı imza alacaktır. Elbette tanımından da anlaşılacağı gibi hafıza (bellek) bir stok (veya bir "zapt") aracı, bilginin muhafaza yetisidir. Bu değişimde bilginin muhafazası salt hafızadan çıkıp yazılı kâğıda, vesika veya belgeye intikal etmiştir. Bugünün realitesinde bilgi "sudûr'dan sutûr'a" geçmiştir. Fonksiyon açısından hafızaya göre yazılı metin çok daha güvenilir bir araçtır. Bu durumda kadın şaşırmaz, karıştırmaz veya unutup, tereddüt etmez, ancak "sapar" yani doğruyu teyit etmekten kaçınır. Bu ise, imzasını inkâr etmek demek olur ki, bu ayrı bir hukuki prosedürdür ve sapma (yalancı şahitlik) durumu erkek için de aynı derecede söz konusu olabilir.

Bir başka nokta da şudur: Bugün ticari akit ve çeşitli sözleşme, şekilleri kişiler arasında olmaktan çok kurumlar aracılığıyla, mesela noterler kanalıyla yapılmakta ve taraflara ya da şahitlere imzalatılmaktadır. Bu prosedürde unutma, şaşırma vb. insani zaaflar söz konusu olamaz, ancak sözleşmelerde biçim eksiklikleri söz konusu olabilir.

Bu konu geçen yüzyılda Osmanlı devletinde gündeme gelmiş ve bugünkü noterlik kurumunun Kur'an'daki "Katibü'n bi'l adl" karşılığı olabileceği düşünülmüştü. 1877 yılında Mecelle'nin "Beyyinat"la ilgili bölümü yürürlüğe girince belge, senet vb. şeyleri düzenleme ve tasnif etme işlerinin yetkili bir organ tarafından yürütülmesi lüzumu hissedildi. Bu sebeple Fransız Noter Kanunu'ndan çevrilen "Mukavelat Muharrirleri Nizamnamesi" kabul edildi. 1908'den önce

Osmanlı Devletinde bu görevi büyük şehir merkezlerinde "Aidatlı Mukavelat Muharrirleri", kaza ve nahiye gibi küçük merkezlerde ise Mahkeme Başkâtipleri yürütürdü. Sonraları özel bir kanunla "Katib-i adl"e daha başka resmiyet ve yetkiler tanınmıştır. (Celal Yıldırım, Asrın Kur'an Tefsiri, II,796)

Yeni bir durum: Başından bu yana anlattıklarımız bize anlamlı bir tartışma alanı açıyor. Kanaatimce bu yeni bir durumdur. Konuyu daha iyi anlamak için aşağıdaki tabloya yakından bakmak gerekir.

Muhtemel Şahitler Grafiği

İhtimali Durumlar	Erkek Şahit: M	1. Kadın: Z	2. Kadın: Ş
1. Durum	0	0	0
2. Durum	0	0	
3. Durum	0	0	+
4. Durum	0		0
5. Durum	0		
6. Durum	0		+
7. Durum	0	+	0
8. Durum	0	+	
9. Durum	0	+	+
10. Durum		0	0
11. Durum		0	
12. Durum		0	+
13. Durum			0
14. Durum			
15. Durum			+
16. Durum		+	0
17. Durum		+	
18. Durum		+	+
19. Durum	+	0	0
20. Durum	+	0	
21. Durum	+	0	+
22. Durum	+		0
23. Durum	+		
24. Durum	+		+
25. Durum	+	+	0
26. Durum	+	+	
27. Durum	+	+	+

Anahtar:

(+): Geçerli Şahitlik: Erkek veya kadının sözleşmenin hükümlerini tam hatırlaması durumu.

(-): Geçersiz Şahitlik: Erkek veya kadının sözleşmenin hükümlerini unutması veya şaşırması durumu.

(0): Gereksiz Şahitlik: Bir erkek veya iki kadından herhangi ikisinin sözleşmenin şartlarını doğru hatırlamaları halinde üçüncü şahide başvurmanın gereksiz sayılması durumu.

Ayetten ve genel hukuki teamülden kolayca anlaşıldığı gibi, ihtilaflı bir davanın karara bağlanmasında amil rol oynayan şahitlerin sayısı iki olmalıdır. Şu halde tablomuzda iki (+) lı olan ihtimaller geçerli şahitlikleri ifade ederler. Yani teorik olarak 9, 18, 21, 24, 25, 26 ve 27. ihtimaller geçerli şahitliklerdir. 14, 15, 17 ve 23. ihtimaller ise yetersiz, dolayısıyla geçersiz ihtimallerdir. Bu arada 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 19, 20 ve 22. ihtimaller "muhal" yani imkânsız şahitliklerdir ki, kaale alınmaları gerekmez.

Burada önemli bir problem ortaya çıkıyor: Geleneksel görüşe göre, her ne kadar iki şahit ön görülüyorsa da, bu iki şahit ya erkek veya bir erkek iki kadın olmalıdır. Bu durumda geleneksel fıkıh, 21, 24, 25, 26 ve 27. ihtimalleri geçerli kabul ediyor demektir.

Oysa, eğer teorik hukuk açısından "zapt" ve "adalet" sıfatlarına sahip iki şahidin tanıklığı yetiyorsa ve başından beri anlattıklarımızdan kadınların da bugün artık "zapt" yani sözleşme hükümlerini koruyabilme güç ve imkanlarına sahip ise, bu durumda kaçınılmaz olarak 9 ve 18. ihtimaller de geçerli şahitlik sınıfına girebilir. Yani adalet ve zapt sıfatlarına sahip Z ve Ş'nin M'nin şehadetini bir şart olmaktan çıkarması (9. ihtimal) veya bir erkek ile iki kadın şahit durumunda aynı sıfatlara sahip Z ve Ş'nin ittifakının M'ninkinden farklı olsa da muteber kabul edilip geçerli sayılması (18. ihtimal). Bu durumda yalnız iki kadın da şahit tutulabilir ve mutlaka bir erkeğin şahit olması şart olmaktan çıkar. Mevcut durumda önemli anlaşmaları belgeleyen noterlerin bir bölümü kadındır. Kendi mesleğinin eğitimini almış kadınların bir kısmı memur, bir kısmı sözleşmeye son imzayı atan müdür konumundadır.

Oysa geleneksel müfessirler, -mesela muhalled eseriyle (Mefatihü'l-Gayb)ün yapan büyük müfessir **Fahreddin er Razi**, "Kadınların sayısı ne olursa olsun, içlerinde bir erkek bulunmuyorsa onların şahitlikleri caiz olmaz" demektedir ki, bizim konuyu ele alış tarzımız, hem kadını erkekle denk hale getirmekte hem de iki kadının şahitliği iki erkeğin şahitliği yerine geçmektedir.

Bu söylediklerimiz, Kâtibin sözleşme metnini doğru ve hükümlerine uygun yazdığı varsayımına dayanmaktadır. Ancak varsayımımızı tersine çevirebilir ve Kâtibin "Katibü'n bi'l-adl" sıfatına sahip olmadığını ve ümmi tarafların beyanlarını tersine yazdığını ya da bir tarafla anlaşmalı olarak diğer tarafın aleyhinde sözleşmeye birtakım hükümler eklediğini düşünelim. Bu durumda Kâtip "adil" olma vasfını kaybetmiş, ama 9 ay sonra ihtilaf dolayısıyla da hukuki bir mesele doğmuştur.

Yine şahitlere başvurmaktan başka çare yoktur. Tablodaki ihtimali durumlara göre, bu sefer 5, 11, 13, 14, 15, 17 ve 23. ihtimaller geçerli şahitlikler kategorisine girer. Ancak bu sefer tablonun anahtarında yer alan (-)ler geçerli şahitliği, (+)lar geçersiz şahitlikleri ifade ederler. Burada da geleneksel fıkıh açısından bir sorun ortaya çıkacaktır. Çünkü bu ihtimallerden 5 ve 23.sü geçerli şahitliklerdir; ama yanlış yazılmış sözleşme hükümleri konusunda 5. ihtimalde Z ve Ş, M'nin şahitliğini geçersiz (0) kılıyor; 23. ihtimalde de Z ve Ş'nin ittifakı M'nin muhalefetine rağmen hakim tarafından geçerli kabul edilmiş oluyor.

Yani her iki varsayımda geleneksel görüşten farklı olarak şu ihtimaller geçerli şahitliklerdir:

İhtimali Durumlar		Erkek Şahit: M	1. Kadın: Z	2. Kadın: Ş
1. Varsayım:	9. Durum	0	+	+
	18. Durum	-	+	+
2. Varsayım:	5. Durum	0	-	-
	23. Durum	+	-	-

Benim kanaatim böyle kritik bir davada hâkimin takdir yetkisi tayin edici olur. Hâkim ümmi olan şahitlerden bir erkek ile iki kadının özel durumlarına yakından ve daha etraflı bakar; onların adalet, hafıza ve zapt güçlerine, iş ve ticaret hayatıyla ilgili yakınlık ve yatkınlıklarına; tecrübe, beceri ve kişisel özelliklerine; ikisinin ayrı ayrı veya bir arada kesin ve kararlı cümle kalıplarıyla ifade verip vermediklerine; Kâtibin kendisine; akitte taraf olanların konum ve tavırlarına vb. şeylere bakar, aynı bakış açısından erkek şahidin durumunu da inceler ve sonuçta isterse iki kadının ittifakını muteber sayar, isterse davayı başka usul ve araçlarla çözmeye karar verir. Sözgelimi itham, tahkik, yemine başvurma vb. Ama sadece tek bir erkeğin beyanını herhalde esas alamaz.

Ayetten ilk anlaşılanın şahit tutmağa iki erkekten başlanması, iki erkek yoksa bir erkek ve iki kadın şahit aranmasının öngörülmesidir. Şüphesiz bu,

doğru ve yerinde bir hükümdür. Çünkü dün olduğu gibi bugün de ticari ve ekonomik hayat, ağırlığın erkeklerde olduğu bir dünyada cereyan etmektedir. Belki de doğru ve tercihe şayan olanı budur. Ne var ki zamanın değişmesiyle kadınların da erkeklerin geleneksel işlerine ilgi duydukları ve aktif olarak karıştıkları bir gerçektir. İşte biz bu olgunun deneysel olarak yaşandığı bir dünyada yaşıyoruz. Bu gibi durumlar için bütün zamanları gözeterek kural koyan Yasa Koyucu elbette bir takım tedbirler alacaktır. Nitekim aldığını ve kadınların gerekli formasyonlara sahip olduklarında erkekler gibi belli hak ve sorumluluklar yüklenebileceklerini gördük. Çünkü bütün hukukçuların ittifakıyla şahitlikte söz konusu olan temel illet "adalet" ve "zapt"tır. "Hafıza", "zapt" için; "zapt" ise "adalet"in tahakkuku içindir.

Peygamber Efendimiz (s.a.)'in Huzeyme (r.a.)'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine bedel tutması önemlidir (Nesai, Buyu', 81). Buna dayanarak usulcüler de Huzeyme'nin şahitliğini iki erkeğe bedel kabul etmişler, hatta Kur'an'ın toplanmasında her ayet veya ayetler grubu için iki sahabi şartı aranırken, sadece Huzeyme tek başına güvenilir kabul edilmiştir. Bunun anlamı (bu hüküm asl'a mahsus olup fer'e geçmesi mümkün değilse de) Şari'in maksadı olan şahitlikte adalet ve doğruluğun tahakkuk edildiğine kanaat getirilmesidir. Başka bir ifadeyle Huzeyme güvenilir, adil ve zapt sahibi biri olarak kabul edildiğinden ve bu vasfını bizzat Peygamber Efendimiz teyit ettiğinden onun tek başına şahitliği maksadın hâsıl olmasına yetmektedir.

Konumuza dönersek, açıktır ki "ümmi" olan bir insan, adalete hizmet edecek zapt'a ancak hafıza aracılığıyla sahip olabilir. Şu halde "zapt"ın yerini okuma-yazma becerisi alabilir. Peki, dün "zapt" yönünden eksik olan kadın bugün saydığımız sebepler dolayısıyla bu eksikliğini tamamlamış ve erkekle denk bir formasyon (okuma-yazma, eğitim seviyesinin yükselmesi, ticari hayata artan ilgi vb.) kazanmış sayılmaz mı? Elbette sayılır. Bu zaman içinde kadınlar lehine kaydedilmiş somut gelişmelerdir. Kaçınılmaz olarak bu durum, kendisiyle ilgili hükmü etkileyecektir. Nitekim Mecelle'de: "Ezmanın tagayyürüyle ahkâmın tagayyürü inkar olunamaz" denmiştir. (Mecelle, md. 39.)

Bütün bu izahlardan sonra kanaatim şu ki, illetine binaen, bu hüküm değişmiştir. Eğer kadın okuma-yazma biliyorsa, okuduğunu ve yazdığını anlıyorsa, neyin altına imza attığının farkında ise ve en önemlisi ayetin vurguladığı gibi hukuki bir ehliyete yani adil şahit vasıflarına sahip ise erkekle denk şahitlikte bulunabilir. Çünkü bu konjonktürde Şâri'in maksadı hâsıl olmuş, hükmün hikmeti gerçekleşmiştir.

Genel bir ilke olarak her zaman şunu hatırlamakta yarar var: Zaman için-

de bir hükmün illeti dünyanın bir bölgesinde kısmen veya tamamen ortadan kalkabilir, ancak başka bir bölgesinde kalabilir.

Belirtmek gerekir ki Kur'an'da yer alan bu hüküm, ne lafız ve ne de hüküm yönünden ebediyen değişemez. Çünkü bugün eğitim seviyesinin yüksek olduğu kentlerde veya lise ve üniversite mezunu kadınlar arasında bu durum söz konusu iken, dünyanın birçok bölgesinde kadının okuma-yazma bilmeme (ümmi) durumu ile ticari hayattan kopukluğu gerçeği devam etmektedir. Kız çocukların ve kadınların eğitimi konusunda büyük çalışmalar yapılsa da, söz gelimi Afrika'da kadınların önemli bölümü ümmidirler, piyasaya dönük ekonomik faaliyete katılım oranı da düşüktür. Senegal vb. bir-iki yerde kadın erkeğe oranla ticarette görece daha başarılı olsa bile, Afrika'nın ve Ortadoğu'nun genelini düşündüğümüzde bu gibi yerlerde kadının ticari hayatı, ticaretin kendine özgü kural ve inceliklerini, sözleşmede yer alacak ayrıntıların tümünü eksiksiz olarak kavrayacağından ve uzun süre hafızasında tutabileceğinden tam emin olamayız. Bu gibi durumlarda hüküm eskisi gibi devam eder. Nitekim "illetin tekerrürü hükmün de tekerrürünü gerektirir" kuralı buna işaret etmektedir. Ayetin değişen ve değişmeyen hükmü bugünkü dünya konjonktüründe birlikte sürmekte, geçerliliğini korumaktadır. Demek ki tarihselcilerin veya hermönetikçilerin iddia ettiklerinin aksine illetin değişmesi, hükmün ebediyen neshi veya yürürlükten kaldırılması anlamına gelemez. Vallahu a'lem bi muradihi... (282. ayetin tefsirinde kullanılan usul ve tefsiri için bkz. Ali Bulaç, "Mekasidu'ş-Şeria Bağlamında Kadının Şahitliği Konusu" İslami Araştırmalar Dergisi, 5:4. ss. 292-309, Ankara-1991.)

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283. Eğer yolculukta iseniz ve kâtip bulamazsanız, bu durumda alınan rehin (yeter). **Şu durumda eğer birbirinize güveniyorsanız, kendisine güven duyulan, Rabbi olan Allah'tan sakınsın da emanetini ödesin. Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, artık şüphesiz, onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı bilendir.**

İktisadi ve ticari bilumum alışverişlerde asıl gözetilen husus adalet ve hakkaniyettir. Kur'an-ı Kerim, bunu üç şekilde sağlamaktadır: Yazışma (sözleşme), şahitlik ve rehin. 282. ayet yazma ve şahitlik konusunu detaylı olarak

el almaktadır. Hakikatte "doğru söz yemin ve şahitlik gerektirmez." Fakat insanlar her zaman birbirlerinin sözlerine güvenmezler; yemin veya şahitliğe başvururlar. Genellikle sözleşme yazmanın veya şahit bulmanın imkânsız veya son derece güç olduğu durumlarda bir bakıma giderayak veya karşılıklı alışverişler oluyorsa, eğer ortada ciddi bir güven şüphesi söz konusu ise, verilen borca karşılık herhangi bir malı veya maddi değeri rehin almak mümkündür.

"Eğer birbirinize güveniyorsanız, kendisine güven duyulan, Rabbi olan Allah'tan sakınsın da emanetini ödesin" Kendisine güven duyulan kimse, bu güvene layık olmak, borcunu eksiksiz ödemek, ödeme zamanı geldiğinde borcunu savsaklamamak durumundadır. Anlaşılan şu ki, burada alacaklının borçluyu güvenli bir kişi sayması söz konusudur. Bu, borçluya sorumluluklar yüklemektedir. Mademki, ona mal veya borç para veren ona güven duymuştur, demek ki kişiliğini yüceltmiş demektir, o da karşısındakini hayal kırıklığına uğratmamalı, hiçbir şekilde onu mağdur etme yoluna sapmamalıdır. **İbn-i Aşur**, rehin almak yerine insanlar arasında güven tesis etmenin daha doğru olduğunu söyler. Nitekim tarihte de böyle olmuştur. Hala İstanbul Kapalıçarşı'da altın ve döviz piyasasında esnaf yüksek meblağlarda altın ve dövizi birbirine ödünç vermektedir.

"Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, artık şüphesiz, onun kalbi günahkârdır." Şahitlik son derece önemlidir. Şahidin tanıklık ettiği şey hakkında kesin (yakin) bilgiye sahip olması gerekir. Eğer gücünü aşan sebeplerle kesin bilgiye sahip olamıyorsa zannıgalip (ağırlıklı kanaat)le hareket etmesi caiz kabul edilmiştir. Şahitliğin gizlenmesi, hakikatin bir bütün veya bir bölümüyle gizlenmesi demektir. Hakikat açıkça ortaya çıkmadıkça birçok haksızlıklar vuku bulur, mallar gasp edilir, kanlar akar, insanlar arasında güven, huzur ve istikrar ortadan kalkar. (Şahitlikle ilgili hadisler için bkz. Buhari, Eyman, 27; Şehadet, 9; Müslim, Fezailu's sahabe, 210-215.)

Ayette kalbin zikredilmiş olması önemlidir. Bir şeyi gizlemek kalbin fiilleriyle ilgilidir. Bazı bilginler, kişinin kalbinin günah kazanması onun başka bir yaratığa dönüşmesine yani insan olmaktan çıkmasına sebep olmaktadır. Kalbin asli yaratılışı değişikliğe uğradığında -ki günahkâr kalp bu demektir- o kalp mühürlenmiştir. Artık hakikati, adaleti, ahlak ve güzel huyları algılayabilecek durumda değildir.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

284. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğini azaplandırır. Allah, her şeye güç yetirendir.

Rivayete göre, bu ayet indiğinde sahabe çok kaygılanmış; Hz. Peygamber (s.a)'in huzuruna giderek "Namaz, oruç, cihad, sadaka gibi gücümüz dâhilindeki amellerle yükümlü kılındık. (Bunları yapabiliyoruz.) Şimdi bu ayet indi, buna uymaya gücümüz yetmez" demişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.) "Sizden önceki iki kitabın tabileri gibi siz de 'duyduk ve uymadık' mı diyeceksiniz. Oysa 'Duyduk, itaat ettik: Senin bağışlamanı dileriz ey Rabbimiz, gidiş sanadır' demeniz gerekir" demiş, onlar da aynısını yapmışlardır" (Müslim, İman, 199). Bu ayeti 286. ayetin "Allah hiç kimseye kendi güç yetireceğinden fazlasını yüklemez" ilk cümlesiyle birlikte düşünmek gerekir. Buna yakından bakmaya çalışalım:

Sözleşme (yazışma), şahitlik ve rehinle yapılan alışverişle ilgili bu düzenlemeler yapıldıktan sonra -ki bundan önceki iki ayet mal, mülk ve hakkın korunmasıyla ilgili emir ve tavsiyeler içeriyordu- önemli bir hatırlatma yapılmaktadır. Ekonomik hayatın içinde olan, alış, veriş ve karşılıklı ilişkilerle hayatını sürdüren insan tutum ve davranışlarında samimi olmalı, tutarlı hareket etmelidir. Doğru akitler yapacak, hakkı hak sahibine teslim etmede, taahhütlerini yerine getirmede kusur etmeyecek; şahitler şahitliklerinde doğru ve adil hareket edecek. Böylelikle ticari ve bilumum iktisadi ve sosyal ilişkiler hakkaniyet esasına göre yürütülecektir.

Kişinin beyan edilen hükümlere riayet etmesi kendi yararınadır. Samimi ve tutarlı olması da bununla bağlantılıdır. İşin aslına bakacak olursak, insanın başka seçeneği de yoktur. Çünkü bütün varlık âleminin yaratıcısı olan Allah, göklerde ve yerde olan her şeyin maliki, sahibi ve Rabbidir. İnsanın iç dünyası da bundan bağımsız değildir. Allah'ın ilim ve kudreti insanın iç dünyasında da geçerlidir; orada olup biten her şey O'nun bilgisi dışında değildir. Eşyanın hakikati göklerde ve yerde olanların mahiyetinin, düzen ve tekvininin Allah'ın mutlak kudreti altında oluşuyla ilgilidir. Böyle olunca, insan sadece kendi eylem alanını değil, iç dünyasının en kuytu köşesinin dahi Allah'ın bilgisi dışında kalabileceği vehmine kapılmamalıdır. Meşşai filozofları gibi Allah'ın 'küçük şeyleri bilmeyeceği' yanılgısına düşmemeli, bunu her zaman hesaba katarak başkasına ihanet düşünmemeli, entrika, desise, komplo ve tuzak hazırlama gibi aşağı seviyeden tutum ve davranışlara tevessül etmemelidir.

Kişinin başkalarının aleyhinde olmak üzere içinden geçirdiği -yaptığı veya yapamadığı- kötü, zarar verici fiiller onun hesaba çekilmesine yol açar. Elbette eyleme dökülmüş kötü niyet ve düşünce ile içerde kalmış, gerçekleş-

memiş niyet ve düşünce arasında cezanın takdiri açısından fark olacaktır. Ama her iki durumda insan, açığa vurduklarından veya sakladıklarından dolayı hesaba çekilecektir. Belki yaptıklarından hesaba çekilecek, yapamadıklarından sorumlu tutulacak yani muaheze edilecektir.

İbn-i Aşur, kişinin kalbinden geçen kötü düşünce ve duyguları iki kısma ayırır: Biri iman, inkâr, haset, yıkıcılık, kin, nefret ve husumet gibi şeylerse, bunlar açığa vurulmasa bile sorumluluk gerektirir. Çünkü insanın öncelikle kendi kötü duygu ve düşünceleriyle de mücadele etmesi gerekir. Diğeri fiille ilgili olup niyet veya teorik teşebbüs halinde kaldıkça bunun günahı olmayacağı gibi sevabı bile olabilir. Çünkü "Allah ümmetimin içinden geçirdiklerini açığa vurmadıkça ve fiile dökmedikçe- bağışlamıştır" (Müslim, İman 204); "Kulum iyi bir şey yapmaya niyetlendiği zaman ona bir sevap yazarım, onu yaptığı zaman 700'e kadar katlayarak yazarım. Kötü bir şey yapmaya niyetlenip de yapmadığı zaman günah yazmam, yaptığı takdirde ise sadece bir günah yazarım" (Müslim, İman, 209).

Gerçekleşme yani eyleme dökülme imkânı bulamamış niyet ve düşüncenin insanın iç dünyası üzerinde yıkıcı etkileri vardır. Hz. Aişe "Kulun kalbinden geçirdiği kötü şeylerin muhasebesi, Allah'ın o kimseyi dünyada gam, keder ve sıkıntıyla sınamasıdır." demiştir. Hz. Aişe'nin Peygamber Efendimiz (s.a.)'den duyduklarına dayanarak söylediğine göre, eyleme dökülmemiş kötü niyet ve düşüncenin dünyadaki cezasının, bedeli budur, ahirette bundan dolayı ceza görmez.

"Allah dilediğini bağışlar dilediğini azaplandırır." Kimi veya hangi suç ve günah teşkil eden fiili bağışlayıp bağışlamayacağına sadece kendisi karar verir. Ayet çerçevesinde insanın zihninden, içinden geçirip de eyleme dökmediği, ancak Hz. Aişe'den gelen rivayete göre ona gam, keder ve sıkıntı veren; ama tamamen içinde saklayıp açığa vurmadığı bazı kötü düşüncelerden dolayı bağışlanabileceğini düşünebiliriz. Çünkü ahirette muaheze edilse bile, zaten dünyada yaşadığı gam, keder ve sıkıntı onların cezası olmuştur. Ancak nefsinde yani kalbinde yer edip onun tutum ve davranışlarına yön veren, organlarının suç ve kötülük işlemesine sebep olan yerleşik düşünceler azaba müstahak olur. Rastgele söylemler, gelişi güzel, gelip geçici düşünceler değil de, asıl sorguya ve hesaba konu olan kalplerin kazandığı şeylerdir (2/Bakara, 225). Bu tür insanların kalbi günahkârdır (2/Bakara, 283).

İnsani faaliyetlerin merkezi durumunda olan kalp "hasta" olabileceği gibi "günahkâr" da olabilir. "Kalbinde hastalık" (2/Bakara, 10) olan nice insan vardır. "Günahkâr kalp" organların suç ve günah işlemesine sebep olur, yoksa organların kendisinin suç ve günah işlemesi söz konusu olamaz. Mesela uykuda

olan insanın çevresine veya başkasına verdiği zarardan sorumlu tutulmaması bununla ilgilidir. Bilinç, düşünce, niyet, karar ve eyleme geçme azmi kalple ilgilidir. Böyle bir kalp günahkâr bir organa dönüştüğünden yol açtığı eylemlerden dolayı sorumludur. Çünkü en büyük azmettirici kalptir. Kalp, sürekli değişme (inkılap) halinde olduğundan iyiliklerden hoşlanabildiği gibi kötülüklerden hoşlanabilir. (24/Nur, 19.)

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ ۚ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ ۚ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا ۖ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

285. Elçi, kendisine Rabbinden indirilene imân etti, mü'minler de. Tümü, Allah'a, meleklerine, Kitaplarına ve elçilerine inandı. "O'nun elçileri arasında hiçbirini (diğerinden) **ayırt etmeyiz. İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz bağışlamanı** (dileriz). **Varış ancak Sana'dır" dediler.**

Bu ayette en dikkat çekici nokta vahiy alan Hz. Peygamber (s.a.)'in öncelikle kendine yani aldığı vahiye ve bir "elçi" olarak ilahi mesajı insanlara iletmek üzere gönderildiğine inanmasının istenmesidir. Müfessirler bunun "tasdik-doğrulama" olduğunu söylüyorsa da, tasdikin imandan ayrı olmadığını biliyoruz. Sünni bilginlere göre iman, "kalb ile tasdik, dil ikrar" olarak tanımlanmıştır. Mürcie ameli imandan ayırırken, Hariciler ameli imanın bir parçası saymış, bu yüzden büyük günah işleyenin tevbe etmemesi durumunda cehennemde ebediyyen azap göreceğini söylemişlerdir.

Burada tasdiki içine almakla beraber, ötesine geçen bir anlam olduğunu söylemek mümkündür. Ayetin iç anlam dünyasına girildiğinde, Hz. Peygamber'in tabiri caizse sanki iki kişiliğinden söz edildiği hissi uyanıyor: Biri, herhangi bir insan gibi olan, bu, adı "Muhammed" olan, Abdullah ve Amine'den doğma, ilahi emirlere muhatap herhangi bir Mekkeli, bir dünyalı. Peygamberlik kendisine değil de bir başkasına gelecek olsaydı onun da diğer insanlar gibi gelen peygambere inanması, biat etmesi gerekirdi. Diğer kişilik profili Nübüvvet'le ilgili olup, burada sözü edilen herhangi bir Mekkeli veya dünyalı değil, Nebi ve Resul olan Hz. Muhammet (s.a.)'tir. Şu halde ayet, herhangi bir Mekkeli ve dünyalı olan Muhammed'in, Nebi ve Resul olan Hz. Muhammed (s.a.)'e iman etmesi istendiğini belirtmektedir. Bunun önemli olduğunu söylemek lazım. Çünkü sıradan insanlar için de söz konusu olsa, kişi üstlendiği görevin anlam ve amacına inanmayacak, görevinin misyon ve fonksiyonlarını

içselleştirmeyecek olursa başarılı olamaz. Bu tutarlılık, samimiyet ve muhatapları etkileme açısından önemlidir.

Hz. Muhammet (s.a.)'e verilen emir yerine getirilmiştir. Yani kendisine gelen, peygamberlik misyonuna inanmıştır. Arkasından diğer mü'minler de bu inancı teyit etmiş bulunmaktadırlar. Tümü yani Hz. Peygamber ve mü'minler sırasıyla Allah'a (varlığına ve birliğine), meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inandıklarını dilleriyle ikrar edip herkese deklare etmişlerdir.

Sıralama dikkat çekicidir: Önce "**Allah'a iman**" gelmektedir. Varlık âleminin merkezinde Allah inancı (Tevhid) olduğu gibi, imanın da merkezinde Allah'ın varlığı ve birliği fikri vardır. Arkasından "**meleklere iman**" gelmektedir. Çünkü Allah, hem varlık âlemini melekleri istihdam ederek yönetmekte (Nun-u azame ile bu ifade edilir: Nahnu/Biz), hem insanla melek aracılığıyla konuşmaktadır. Sonra "**kitaplara iman**" gelmektedir. Melekler vahiyleri (sahife ve kitapları) getirmektedirler. Sonra "**elçilere iman**" gelmektedir ki, Allah'tan melekler aracılığıyla kitapları (ve sahifeleri/suhuf) alan peygamberler (Nebiler ve Resuller), aldıkları vahiyi insanlara tebliğ etmektedirler. Amentü'nün diğer iki hakikati yani "ölümden sonra diriliş/ahiret" ile bütün varlık alemi gibi insan hayatının da Allah'ın kudret eli altında bulunması; kelamcıları hayli uğraştırmış olan "kaza ve kader" meselesi de bununla ilintilidir.

Belki sadece Müslümanlara özgü olmak üzere, bir dinin temel prensipleri ve imanının zemini bakımından "peygamberler arasında ayırım" yapılmaz. Daha önce, Allah'ın mutlak değil, izafi olarak "Peygamberleri birbirine üstün tuttuğu" (2/Bakara, 253) konusunu görmüştük. Ancak burada da açıkça teyit edildiği üzere, bu bizim peygamberler arasında ayırım yapmamızı gerektirmez (2/Bakara, 136 ve 3/Al-i İmran, 84). Bizim için hepsi Allah'ın kutlu elçileridir. Hangi kavim, bölge veya renkten oldukları veya hangi tarihsel zamanda gönderildikleri önemli değildir. Aralarında üstünlük mukayesesi yapılacaksa, bu bizim yetkimiz dâhilinde değildir. Bu üstünlüğü yapan, onları birer elçi olarak gönderen şanı yüce olan Allah'tır.

İşte bu sağlam amentü zemininde mü'minler, önceki ayetle bağlantılı olarak teslimiyetlerini şu dua ile dile getirmektedirler: "**İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz bağışlamanı** (dileriz). **Varış ancak Sana'dır" dediler.**"

Yukarıdaki ayette, sahabeler, kaygılarını dile getirirlerken, Hz. Peygamber (s.a), "Siz de diğer iki kitap ehli gibi mi yapacaksınız?" demişti. Bu ayette, sahih inancın çerçevesi ve muhtevası belirtildikten sonra, mü'minlerin yaptığı ve elbette yapmaları gereken dua öğretilir: "İşittik ve itaat ettik." Bu hiç

şüphesiz, gelen vahiylerin üzerinde tefekkür edilmeden, hüküm ve hikmetleri üzerinde derinlemesine düşünülmeden öngörülen bir inanç ve teslimiyet, aklın fonksiyonlarını iptal eden bir kabul değildir. Aksine, herkes kendi kapasitesi, gücü ve imkânları nispetinde Allah'tan gelen vahiyler üzerinde tefekkür etmeli, tahkiki imana ulaşmak için gayret sarf etmeli; ancak gücü ve imkânları yoksa güvendiği muteber bilgin, mürşit ve müçtehitleri takip etmelidir.

Bu anlattıklarımız yanında uzak mesafeden İsrailoğullarına bir gönderme olduğu anlaşılıyor. Kur'an bakış açısından, İsrailoğullarının tarihte başlarına gelen bunca musibetin (sürgün, esaret, aşağılanma vs.) sebebi, onlara vahiyleri tebliğ eden peygamberlerine "işittik ve isyan ettik" demeleridir. Müslümanlara aynı hataya düşmemeleri gerektiği hatırlatılır.

"**Rabbimiz bağışlamanı dileriz.**" Bizler öylesine büyük nimetlere sahibiz ki, hiçbir zaman gerçek değerlerini takdir edemiyoruz. Varlık âlemi, dünyanın yani üzerinde yaşadığımız gezegenin donanımı, peygamberlerin rehberliği ve her zaman Allah'ın bize sağladığı yardım ve destek (inayet ve lütuf) bunların bir kısmıdır. Ne kadar şükretsek, sahip olduğumuz nimetlerin hakkını eda edemeyiz. Bu yüzden Peygamber Efendimiz (s.a.) gibi sabahlara kadar ibadet edecek olsak dahi, şükrümüzün edasından emin olamayız. "**Varış ancak Sana'dır.**" Nasıl her nereye dönersek Allah'ın vechi orada ise, nasıl bütün varlık âlemi O'nun mülkü ise; bunun gibi, eninde sonunda gideceğimiz yer O'nun Huzuru olacaktır. O halde burada her ne yapıp ediyorsak bu temel hakikat bir an olsun aklımızdan çıkmamalı, gaflete düşmemeliyiz.

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

286. Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez. (Kişinin nefsinin) **kazandığı lehine, kazandırdıkları aleyhinedir. "Rabbimiz, unuttuklarımızdan veya yanıldıklarımızdan dolayı bizi sorumlu tutma. Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Rabbimiz, kendisine güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize taşıtma. Bizi affet. Bizi bağışla. Bizi esirge, Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."**

"Tekellüf" zor iş; "Vüs'at" güç, takat ve imkân demektir. Sahabelerin **"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker"** Sûrenin 284. ayeti inerken sahabilerin kaygılarını dile getirdiklerinden bahsetmiştik. Bakara sûresinin son ayetinde bu kaygı giderilmekte; Yüce Allah hiç kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklemediğini belirtmektedir (2/233). Bu demektir ki, 284. ayette kendilerinden sorguya çekileceğimiz şeyler, tamamen soyut düşünce ve duygulardan çok eyleme dönüşen zararlı düşünce ve duygulardır. Elbette her zaman fesat düşünceler beslemek de günahtır, ama ağırlıklı olarak eyleme dönüşen düşünce ve duygular, kötü niyetler sorgu sebebidir. **İmamMaturidi**, dinde olmayan şeylerin birer yükümlülük olarak ihdas edilmesi, Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken birer taahhüt olarak öne çıkarılması insanın kendi kendine kıldığı tekellüf olduğunu söyler. Bunun somut örneği Yahudilerin koydukları Cumartesi yasağıdır. Çoğu zaman insan kendi ihdas ettiği yükümlülükleri yerine getirmez.

Allah, insana gücünün üstünde şeyler yüklemediğine göre, herkesin lehine ve aleyhine kazandıkları temel alınacaktır. Bu konuda **Süddi**'nin açıklaması şöyle: Kişinin lehine olanlar iyilikler-güzellikler (hasenat), aleyhte olanlar kötülükler-çirkinliklerdir (seyyiat). İyilik ve kötülük, kişinin kendi nefsine, yakın çevresine, mensup olduğu sosyal çevreye ve bütün insanlara yarar sağlayan veya zarar veren şeylerdir. Her eylem, sahibini bağlar. Kimse bir başkasının suçunu üstlenmez (6/En'am, 164).

Lehte ve aleyhte olan kazancın ifadesi olan "kesb ve iktisab" konusunda **İbn-i Atiyye**'nin zihin açıcı bir açıklaması var. Ona göre, "kesb" kelimesiyle ifade ettiğimiz lehteki kazanç yani iyilikler ve güzelliklerdir; bunlar kolay kazanılır. İnsan, Allah'ın çizdiği sınırlar dâhilinde hareket eder, ilahi hükümlere uyarsa, zorlanmadan iyilik ve güzelliklere sahip olur, bu onun kesbidir. Aleyhte olanlar ise zannedildiğinin aksine zor iktisab edilir. Çünkü kişinin, kötü ve zararlı şeyler (seyyiat) yapabilmesi için, fıtratına aykırı eylemlere girişmesi, ilahi hükümleri çiğnemeyi göze alması, yasak perdesini paramparça etmesi lazımdır. Bu ise hakikatte kolay değil, zor bir iştir.

"Rabbimiz, unuttuklarımızdan veya yanıldıklarımızdan dolayı bizi sorumlu tutma." Öyle de olsa, insan her zaman ve her psikolojik durumda aynı bilinç seviyesinde değildir. İnsan "nisyan ile maluldür". Unutur ve yanılır; çeşitli hatalara ve yanlışlara düşebilir. Unutkanlık ve kötü niyet ürünü olmayan yanılma halleri sorumluluk gerektirmez. Mesela oruçlu iken unutarak yemek yemesi, su içmesi böyle bir şeydir: "Hata, unutma ve yapmaya zorlanarak yapılan şeylerde sorumluluk yoktur" (İbn-i Mace, Talak, 16).

"Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Rabbimiz, kendisine güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize taşıtma." Bizden önceki topluluklara ağır görevler yüklenmiştir. Mesela bazı hukuk sistemlerinde suç işleyen öldürülür, suç işlediği organ kesilip atılır, Roma hukukunda borcunu ödeyemeyen alacaklı tarafından köle edinilirdi. Bu suç ve cezaların tümü ilahi kaynaklı değildi elbet. Ama beşeriyet bu yükleri taşımak zorunda kalmış, bu acıları yaşamıştır.

Müslümanlar, Allah'tan kendilerine ağır yükler yüklememesini talep etmektedirler. "**Isr**" ağır yük, ağırlık, darlık ve günah demektir. Bunu nicel bir yük şeklinde değil, ağır emir ve nehiyler, yerine getirilmesi hayli zor hükümler şeklinde anlamak lazım. Çünkü "ısr"ın diğer bir anlamı söz ve ahiddir. Bu durumda "ağır yük (ısr)"den Şeriat'ı anlayabiliriz. Yahudi şeriatının çok ağır hükümler, hayli ayrıntılı düzenlemeler ihtiva ettiğini biliyoruz (7/A'raf, 157). Hükümler ağır olduğu zaman kişiyi adeta ördükleri çitler içinde hapseder. "Isr" fiili, hapsetme anlamında da kullanılır ki, bu geniş anlam çerçevesi, bize bu ayetin son vahiy ile insanlara ne büyük ilahi rahmet bağışlandığı anlaşılmış olur. "O, size dinde güçlük vermedi" (22/Hac, 78).

Allah bize gönderdiği hükümlerle ağır şeyler, altından kalkamayacağımız vecibe ve sorumluluklar yüklemediğine göre, beşeri gücümüz ve imkânlarımızdâhilinde temiz bir hayat yaşamamız mümkündür. Durum böyleyse, bizler de elimizden geldiği kadar, yozlaştırmadan, hükümlerinin içini boşaltmadan, istismar etmeden Şeriat'ı kolaylaştırmalı, dini yaşanabilir kılmalıyız: "Din kolaylıktır; kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız" (Buhari, İman, 29).

Fakat elbette mesele sadece ağır hukuki kurallardan ibaret değildir. Bazı müfessirler (Selam bin Sabur), dizginlenemez şehvet ve ihtirasların da insanın sırtında ağır yükler olduğunu söylemektedirler ki, bunun çağımızda yaşananlar kaale alındığında, dikkate değer bir açıklama olduğu muhakkaktır. Modern ve postmodern zaman, şehvet ve iştahın azdırıldığı zihni telakki ve hayat biçimleridir. İnsanın ihtirasları, sermaye biriktirme tutkusu, tüketime bağımlılığı, cinselliği kitlesel pazara taşıyan magazin ve eğlence kültürü bu ağır yüke örnek sayılır.

"Bizi affet. Bizi bağışla. Bizi esirge, Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." Af dilenecek yegâne varlık âlemlerin Rabbi Allah'tır. O affeder ve esirger. Hepimiz O'na muhtacız, O bizim mevlamız; koruyucumuzdur. Bize, inkârcılara karşı yardım edecektir. Bu duayı her gün, her gece yapmalıyız: **"Rabbimiz, unuttuklarımızdan veya yanıldıklarımızdan dolayı bizi sorumlu tutma. Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin**

gibi ağır yük yükleme. Rabbimiz, kendisine güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize taşıtma. Bizi affet. Bizi bağışla. Bizi esirge, Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."

"Kim gece Bakara Sûresinin bu son iki ayetini okursa, bu ona yeter" (Buhari, Megazi, 12; Müslim, Salatu'l-misafirin, 255).

Bakara Sûresinin (2) tefsiri bitmiştir. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir. Hamd alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.